

81.633.1
У16

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

СН000036069

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ,
Н. МАҲМУДОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар), Н. ТЎХЛИЕВ,
Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, **А. ҲОЖИЕВ**

Абдуваҳоб Мадвалиев таҳрири остида

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти
Тошкент – 2020

81.633.1

У 16

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР
МАҲКАМАСИНИНГ ДАВЛАТ ТИЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ДЕПАРТАМЕНТИ БУЮРТМАСИ АСОСИДА ЧОП ЭТИЛДИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛБКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

БЕШИНЧИ ЖИЛД

Шукрона – Ҳ

Тузатилган 2-нашри

929624

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти

КБК 81.2Ў36-4
УЎК 811.512.133.374.3
Ў 16

«O‘ZBEKISTON MILLIY ENSIKLOPEDIYASI»

ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ

Директор – Шухрат Мирфаёзов

Директорнинг биринчи ўринбосари – Умид Ҳайитов

Директор ўринбосари – Шавкат Одилжон

Мухаррирлар – Ҳабиб Абдиев, Умида Яхшибоева

Ишлаб чиқариш бўлими бошлиғи – Шавкатилла Лутфуллаев

Бош рассом – Шавкат Илҳомов

Рассом – Асомиддин Бурхонов

Техник муҳаррирлар – Мирзиёд Олимов, Умида Яхшибоева

Кичик муҳаррир – Зилола Маҳкамова

Саҳифаловчилар – Доно Ҳасанова, Асқар Ёқубжонов,

Зарнигор Тўхтамурадова

Ў 16 **Ўзбек тилининг изоҳли луғати:** 80000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси. Ж. V. Шукрона – Ҳ / Масъул муҳаррир А.Мадвалиев. – Т.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий нашриёти, 2020. – 592 бет.

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингга яқин сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

КБК 81.2Ў36-4
УЎК 811.512.133.374.3

ШУКРОНА [а. + ф. شكرانه — миннатдор(чи)лик, ташаккур; раҳмат айтиш] Қаноат ва мамнунлик, шукур қилиш ифодаси. *Эртасига кампир бу севинч-қувончларнинг шукронасига хотин-халажни йиғиб, мушкулкушод ўқиттирди. Файратий, Довдираш. Кўнглингда икки унсур ҳукмрон экан: бири — тақдири азал шукронаси, бири — қасди жон. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ШУКРОНАЛИК Шукур қилиш, қаноатли ва мамнун ҳолат. *Ҳаёт шохлар орасида нигорон бўлиб ўтирган ёрини кўрди-ю, қалбида оғир чўккан дардлари тарқалгандай, шукроналик билан жилмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Оқила ва фозила аёлларнинг барчасида ажиб тароват, бахтидан шукроналик.. сезилиб туради. Газетадан.*

ШУКУР [а. شكور — «шукр» с. нинг кўпл.] 1 унд. с. Мамнунлик, қаноат ҳиссини билдиради. *Шунга ҳам шукур. -Соғлигингиз қалай? -Шукур, яхши! ■ Бор эканмиз, минг марта шукур.. дея она ёйди дастурхон. Ҳ. Пўлат.*

Шукур қилмоқ Мамнун ва қаноатда бўлмоқ. [Ҳожiona:] *Қизим.. Ҳожионадай тақводор, меҳрибон, бадавлат хотинга келин бўлиш ҳар қандай қизнинг бахтига учрамайди. Шукур қил, болам! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бундай одам ҳар қандай шароитда ҳам шукур қилиб яшайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

2 Шукур (эркаклар исми).

ШУКУҲ [ф. شکوه — улуғ(вор)лик, дабдабалилик, тантанаворлик; шавкат, савлат] кт. Тантана; улуғворлик; салобат. *Ҳар бир жойда байрам шукуҳи. ■ Моҳира пазанда,*

чаққон, саранжомли, режали келин эди. Унинг қутлуғ қадами билан Исоқ ота вақтидаги оиласининг эски шукуҳи қайтиб келгандай бўлди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Уттиз икки баҳор ўтди гулга кўмиб ўлкани, Ҳар бирида минг баҳорнинг шукуҳи бор, хусни бор. Уйғун. Кўз илғамас уфқ ҳам.. дала-қир ҳам бугун [Латофатнинг] назарида тамоман ўзга шукуҳ, ўзгача бир нафосат кашф этгандек эди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ШУКУҲЛИ Шукуҳга эга, тантанавор, улуғвор; завқ-шавқ бағишлолчи. *Ҳа, шукуҳли, руҳли баҳслар Худди қалбим қадар азизлар. М. Шайхзода. Нақадар шукуҳли дала йўллари.. яхлит-яхлит пахта пайкалларида тўп-тўп йигит-қизлар, ёш-яланг, хотин-халаж. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.*

ШУЛ эск. кт. айн. шу. Шу эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман. Муқимий. ■ -Адолатингиздан бизнинг талабимиз шу! — деди [Отабек] ва қўрбошига қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШУЛОН Камбағал, бева-бечораларга тарқатиладиган иссиқ овқат. *Шулон шўрва. Шулон пиширмоқ. Шулон тарқатмоқ. ■ Қорин кўп оч, На гўжа бор, шулон шўрва Ва на умоч. Ф. Фулом. Азимбой ҳам масжид қурдиргач, Гадоларга тарқатар шулон. М. Али.*

ШУЛҲА с.т. Шелуха. *Сигирга шулҳа бермоқ. Шулҳани қопламоқ. ■ Ҳаммага маълумки, пахтадан турли-туман газлама, ёғ.. шулҳа олинади. Газетадан.*

ШУМ [а. شوم — бахтсизлик, мусибат; бало, офат] 1 Ёмон фикрдаги; нияти бузуқ; ёмон, ярамас. *Кеча шом вақтида бизниқига*

иккита шум йигит келди. Танийман. Хўжайин ҳалигиларни меҳмонхонага киргизиб, эшикларни тақа-тақ ёпди. Ойбек, Танланган асарлар Хушёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман. Душман қаршилик қилса, Шум бошини эзаман. Уйғун. [Гуландом:] Негаки, шумларнинг қўлига тушиб, не балоларга гирифтор бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бахтсизлик ёки ҳалокат келтирувчи, бахтсизликка дучор қилувчи. Шум бўрондан чайқалди денгиз, Кўк ҳам аста томчи ташлади. Э. Қамбаров. [Хосият:] Эрларни қаърига тортди шум уруш, Эрларсиз уй ғайзи тамом йўқолди. Г. Жўраева.

Шум хабар Кишини ғоят хафа қиладиган, жуда қайғули хабар. Собиржон бу аҳволни кўрган кўзларига, бу шум хабарни эшитган қулоқларига сира ишонгиси келмасди. С. Шамсиев, Сепсиз келин.

3 Кўлидан ҳар қандай ёмонлик келадиган; айёр, маккор, қув, қилвир. Шум кампир. ■ -Ҳа, бу жуда пихи қайрилган шум халфа, — деди Давлатёр ва Турдивой халфанинг кирдикорини гапириб берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Султонов жуда хушёр ва шум эдики, шамол қай томондан келаётганини дарҳол билиб, вазиятга қараб товланарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Ярамас қилиқлар қиладиган, ўта шўх, тўполончи. Ҳалиги шум йигит: жуда гап тополмасанг, бармоғингни мана бундай бизиз қил-да, «кўзингизга қўлимни тиқиб олайми?» дегин, кейин қиз кулиб юборадидеки. П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУМЛИК 1 Шум кишига хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. Қўқондаги бир мактабда турк афандидан таълим кўриб, ўша афандидан анчагина шумликларни ўрганган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўртоқ Умурзоқова, кўриб турибманки, сиз ҳам шумлик қилаётирсиз, марҳамат, жавоб беринг, нима мақсад билан келдингиз? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бу саҳройи болалар шумликни билмайди. Ўргатиб-ўргатиб, ишга сола берасиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёмонлик, қайғу-қулфат келтирувчи нарса. Унинг чарчоғи ҳам, уйқуси ҳам қочган, кўнгли бир шумликни сезгандай, кекса, ҳорғин юзини бетоқатлик кўланкаси қоплаган эди. А. Мухтор, Чинор.

ШУМОЁЁҚ Пойқадами бирор шикастликка, ёмонликка сабаб бўлувчи, фалокат, бахтсизлик келтирувчи. Гул, райҳонга тўлган қирғоғинг Шумоёёқлар макони бўлди. Фашист деган одамхўр жаллод Соҳилингдан жой олди, тўлди. Файратий.

ШУМТАКА с.т. Ниҳоятда шўх, тўполончи бола. Ҳозир тўполон кўтаришади, миямни қоқиб, қўлимга беришади бу шумтакалар, эглаб бўлармиди уларни. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қадимнинг одатига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари кўчада бир-бирларини қорса думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ШУМТОЛ Ёғочи қаттиқ, барги патга ўхшаш дарахт. Ўрмон зоналарида чинор, заранг, шумтол, оқ қайин, дўлана учрайди. Газетадан.

ШУМУРТ Гули оқ, хушбўй бутасимон дарахт ва унинг қора, нордон меваси. Шумуртнинг гуллари оқ, баъзан пушти ранга эга бўлади. Газетадан.

ШУМШАЙМОҚ 1 Бўшашган, жунжиккан, эзгин ҳолатда бўлмоқ. Ичкари ҳовлида кекса Меъмор атрофида қизи ва хотини шумшайиб ўтиришарди. Мирмуҳсин, Меъмор. [Мингбошининг] Ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортуюдек новча бўйи пасайди, ўзи эса совуқда қолган етим боладек шумшайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Степан болани кўтариб, тепага чиққанда, ярим яланғоч, шалаббо, совуқдан шумшайган, ҳолдан тойган одамларни кўрди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Бирор нарсдан хафа бўлиб, қовоғини солмоқ, тўрсаймоқ; уялиб тортинган ҳолатда бўлмоқ. Давронов рўпарада шумшайиб турган Ғозига қараб, унинг кўнглидаги безовталикни сезди. И. Раҳим, Ихлос. Дастлаб ўзини айбдор сезиб, шумшайиб ўтирган бола секин-секин тетикланди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ШУМШУК 1 Қилмиши, ёмон хатти-ҳаракати билан кишига хунук кўриниб қолган, ёқимсиз ҳолатга тушган; ёқимсиз. Мендан ҳеч ким хабар олмай кўйди. Ҳаммага шумшук кўриниб қолдим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Вали бултур чўлдан берухсат жунагани, тўғрироғи, қочворгани маълум бўлгач, таниш-билишлари олдидан шумшук бўлиб, ўз

районига сиғмай қолган. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Тунсиз карахт бўлиб келган Муқимий қайнана кўзига жуда шумшук кўринган эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Шундай ҳолатга нисбатли ҳақоратни билдиради. -Э, шумшук, «Домла-имом оч қолса, бозор кезади, сўфи оч қолса, мозор кезади», деган мақолни эшитганмисан? - деди мулла Мамасолиҳ Худҳуд сўфига. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ШУМШУКЛИК Шумшук ҳолат. Она-сиз етим - шум етим, деганларидек, Умид шумшуклик ҳақоратини ўбдон [обдан] тотган етим эди. Мирмуҳсин, Умид.

ШУМҚАДАМ айн. шумоёқ. -Бир марта шаҳардан сизга ўхшаган бир йигит келиб, қишлоқдаги шумқадамларни тўплаб, мажлис қилган эди, - деди мингбоши. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ШУМҒИЯ 1 бот. Бошқа экинлар илди-зидан озиқланадиган текинхўр ёввойи ўт. Дўстим, нафси ўз ҳолига қўяверсанг, худди шумғияга ўхшаб, тез усиб кетар экан. «Муштум». Тухуминг қуригур шумғия қовун-тарвузнинг заволи! Н. Сафаров, Наврўз.

2 кўчма Ўз манфаатини кўзлаб, ўзгалар ҳисобига яшовчи шахс; зараркунанда. Йўлимиздаги ғовларни ҳам илдиз олишига имкон бермай, ўз ўрнида олиб ташлайлик! Шундагина дилимиз кўзлаган порлоқ манзилга шумғияларсиз етиб борамиз. Газетадан.

ШУНАҚА с.т. Шундай. Шунақа гаплар. Шунақа вақтда. ■ Киприк ҳам шунақа узун буладими? С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Шунақа, Тулаган ака, душман отган тошдан жигар отган увада қаттиқ тегади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ШУНАҚАНГИ с.т. 1 Шу каби; шундай. Қишлоқда шунақанги чиройли қизлар кўп. ■ Бўйи етган қизлар йигитнинг мана шунақанги мардини ёқтиради. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маънони кучайтиради; шу даражада, жуда. У шахматга шунақанги муккасидан кетганки, агар Фарғонада бу ўйинга жонини тикадиган одам иккита бўлса, шунинг биттаси Аҳмаджонов. «Гулдаста».

ШУНАҚАСИ с.т. 1 Шунга ўхшаган, мана шу каби; шундай. Қаламнинг шунақаси топиладими?

2 Ўша йўлдан, ўша томондан; йўл-йўлақай. Шунақаси уйга кетамиз. Шунақаси магазинга ҳам кирдик.

3 Шу тариқа, шу йўсинда. Сорахон шу кун кечқурун ҳам чиқмади ва шунақаси уч кун йўқ бўлиб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНГ айн. шумтол. Шунг барги.

ШУНДАЙ 1 кўрс. о.м. Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, шунга ўхшаш, шу сингари. Шундай дўст қаерда бор? Шундай вақт келади. Қақиқатан шундай бўлиб чиқди. Мен ҳам ёшлигимда шундай эдим. Қаламнинг шундайларидан учтасини танлаб олдим. ■ -Қалай? - деди Сулаймонов трубкани қўйиб, - умрингизда шундай қаймоқ еганмисиз? А. Қаҳҳор, Икки ёрти - бир бутун. Унда [Фуломжонда] шундай нафратнинг туғилиши табиий эди. М. Исмолий, Фарғона т.о. Бу ишлар қилинмаса, бошқа ишга ҳам таъсир қилиши тайин эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Маънони кучайтиради; шу қадар, шу даражада; шунақанги. У шундай тез юрар эдики.. У ҳеч қачон шундай аҳволга тушмаган эди. ■ Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади. Ойбек, Танланган асарлар. Бўғинлари бўртиб турган узун бармоқларини тугун қилиб, пиджагининг чўнтагига шундай қаттиқ тиқдики, чоклари чирсиллаб кетди. П. Қодиров, Уч илди.

3 рвш. Айтилган ёки кўзда тутилган бир тартибда, шу зайлда, ана шу тарзда. Хўжаликни шундай бошқариш керак. Сиз ҳам шундай ишласангиз бўлмайдими? ■ Ҳакимбойваччадек ҳушёр йигит қайда?.. Боёнларимизнинг бари ҳушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да. Шундай эмасми, Салимжон? Ойбек, Танланган асарлар. Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарний хизматга чақирилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Шундай бўлса ҳам Шунга қарамай. У касал эди, шундай бўлса ҳам, ишга келди.

4 Қуйидагича, тубандагича. Бу хотин тўғрисида мулла Норқўзи шундай фикрда: агар фаришта илгари ўтган бўлса - шунинг онаси, энди туғилса - шунинг боласи бўлади, агар ҳозир ер юзида бўлса - шу хотиннинг ўзи. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

5 рвш. с.т. Одатдаги каби, одатдаги сингари, одатдагидек; оддий усулда. Ўзимиз шундай гапларни ўтирган эдик. ■ Вагондан энг кейин тушган ва милтигини тигидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб, шошмасдан келатган Аҳмаджон: Строй [саф] бўлмасдан,

шундай кетаверсак бўлмасмикан? — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

6 Тасдиқловчи жавобни билдиради; ҳа, тўғри. -*Врачмисиз? -Шундай.* ■ [Эшон:] Катталарни-чи, катталарни ҳам ўқитасизми? — *Шундай, — деб жавоб берди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.*

7 кум. *взф.* Таъкид, кучайтирув ифода-лайди; худди, нақ. *Ишхонамиз театр биносининг шундай рўпарасида.*

ШУНДАЙИН *шв.* Шундай. *Ўлжа бўлиб кетди шундайин тулпор, Учар қушдан ўтар эди жонивор. «Муродхон».*

ШУНДАЙИЧА Қандай бўлса, худди ўша ҳолатда, ўзгармасдан, ўзгартирилмасдан. *Аҳмаджон бир сакраб, [фашистни] бўйнидан сиқиб олди ва шундайича судраб, настга олиб туди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ШУНДАЙЛИГИЧА *айн.* шундайича.

ШУНДОҚ *с.т.* Шундай. *Шундоқ қилиш керак.* ■ *Қанақа уруш бўляпти ўзи? Қачонгача шундоқ давом этади? И. Раҳим, Чин муҳаббат. -Шундоқ, устоз, сиз қўяверинг, — деди Заврак. Мирмуҳсин, Меъмор. Уша хотинбознинг шундоқ шармандасини чиқарайки! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Болохонанинг шундоқ остида, ариқ бўйида буви-си чўнқайиб ўтирарди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

ШУНИНГДЕК **1** Шунга ўхшаш, шу каби, шу сингари. *Халқ шунингдек гаплар билан юз ёқдан.. ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *мод. с.* Бундан ташқари, бунинг устига, шу билан бир қаторда. *У довлорак, шунингдек, билимдан киши эди.* ■ -*Шунингдек, раис мажлисни олиб боришда ҳам кўпчиликка ҳурматсизлик қилди.. — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ШУНЧА **1** *реш.* Шу қадар, шунчалик, шу даражада. *Шариат, хотинни қаттиқ тутуш керак, дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қолишингизни пойлайди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Ватан агар бўлса бир чаман, Сиз қўйнида хандон ғунчалар; Ай, сиз, менинг кичик дўстларим, Ватанингиз севар шунчалар. З. Диёр.*

2 *белг. олм.* Ноаниқ миқдорга ишора қилади; шу миқдорда. *Бир зумда шунча одам йиғилди. Дарров шунча йил ўтиб кетибди.*

Шунча ўйласам ҳам, эсимга келмади. Шунча вақтдан буён қаерда эдинг? ■ -[Ғофир:] Шунча қарзим бор эканми? Мен бунни қандай узаман, бой ота? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ажаб, шунча невараси борми кампирнинг? «Гулдаста». Суюкли бўлсам, шунча балоларга гирифтор этиб, кўча-кўйда саргардон қилиб қўярмиди.. С. Сиёев, Ёруғлик. Кор қилмади шунча илм, этди қанча саргардон. А. Орипов.

ШУНЧАЙИКИ *с.т.* Шунчаки. *Саудий гарчи бу сўроқни шунчайики берган бўлса ҳам, Муҳаммадражабнинг жавобидан қанотланмади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ШУНЧАЙИН *с.т.* Шунчаки. *Мабодо Бобур шаҳарга қўшинсиз, шунчайин пойтахтни кўриш учун кирадиган бўлса, Бойсунқур мирзо уни туттириб, йўқ қилиб юбориши мумкин эди. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.*

ШУНЧАКИ **1** *реш.* Жиддий мақсад билан эмас. *У фотография билан шунчаки шуғулланади.* ■ *Хафа бўлманг тағин, шунчаки айтаётирман-да. А. Қаҳҳор, Сароб. Омон мени эски кеки юзасидан алдаган экан, мен уни шунчаки қизикчилик қилиб алдаган эдим. Ф. Фулом, Шум бола.*

2 Катта аҳамиятга эга бўлмаган; арзимас, оддий. *Шунчаки гап. Ушунчаки бир ашулачи эди.* ■ *Улар шунчаки актёргина эмас, балки.. вазият талаб қилса, душман билан юзма-юз олишадиган жангчи ҳам эдилар. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Улар шунчаки одамлар эмас, қасд қилиб, изингиздан тушган одамлар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ШУНЧАЛИК **1** Шу қадар, шу даражада; шунча. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Асқар ота аввал кўрқди, кейин, жувоннинг от чопишини кўриб, шунчалик завқи келдики, отига устма-уст қамчи урганни ўзи ҳам сезмай қолди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. [Қодирқул:] Ажаб одамсиз-да, домла! Битта савил бошни йўқ қилмоқ шунчалик мушкул эканми? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

2 *айн.* шунчаки **1, 2.** *Лекин буларни шунчалик айтиб қўйдим-да. Олдин қилинадиган бошқа иш бор. Ойбек, Танланган асарлар. Гулсум Элмуроддан хафа эмаслигини, шунчалик ўзининг хўрлиги келиб йиғлаганини билдириш учун қайтиб кирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шунчалик гап экан, ўзини ҳам диққат қилиб,*

хизматчиларини ҳам ортиқ бўлмаса. С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ШУНҚОР 1 Лочинсинмонлар оиласига мансуб кучли йиртқич қуш. *Икки шунқор талашса, бир қарғага ем тушар.* Мақол. ■ *Шунқор қанча баланд учмасин, барибир, ўз уясига қайтади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қарчиғай, лочин, шунқор сингари кичик йиртқич қушлар майда ҳайвонларни овлашга солинган.* «Фан ва турмуш».

2 кўча Мард, жасоратли, ботир шахсга нисбатан қўлланади. *Дала шунқорлари бу ерга [клубга] кино кўриш, янгиликлар билан танишиш учун тўпланганлар.* Э. Охунова, Файзли оқшомлар. *Бахт деган келмайди оддий тугунда, Уни келтиради юртнинг шунқори.* Р. Бобожон. *Тез бориб, шунқорларимга айт, Бобурнинг бошини кесиб келган одамга боши баробарлик олтин бераман!* [деди Шайбонийхон чопарга]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ШУРУП [нем. Schraube — винт] Ёғоч ёки металл деталларни маҳкамлаш учун ишлатиладиган бурама миҳ. *Шурупни бураб киритмоқ.*

ШУРУ(Ъ) [а. شروع — киришиш, бошлаш]: **шуру(ъ) қилмоқ** эск. кт. Бирор нарсага киришмоқ; бирор нарсани қила бошламоқ. *Мулла Абдурахмон бутун камолотини ишга қўйиб, имомат ва хатибликка шуруъ қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ШУРФ [нем. Schurf] Ер ости бойликларини қидириш ёки тупроқни текшириш учун қовланган, ер юзасига чиқиш йўлига эга бўлган тик ёки қиялама қудуқ. *Ҳазратқулов трасса бўйлаб шурфлар қазилгани, эрта тонгда портлатиш бошланажagini айтди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Онахон тахта зинадан салмоқ билан юриб, котлован шурфига туша бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШУУР [а. شعور — англаш, сезиш, фаҳмлаш; кечинма, ҳис-туйғу; ақл, идрок] кт. Онг, тушунча. *Шоирларда зеҳн ва шуур ўтқир, ҳаёл денгизи эса теран бўлади.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Майли, ўтмиш ўн йил менга Шуур берди, онг берди.* Ф. Фулом, Менинг шуурим эса зиддиятлар осмонида кезар. С. Азимов, Камалат.

ШУУРИЙ [а. شعورى — ҳис-туйғуга, ақл-идроқка оид] кт. Шуурга, онгга оид, онг

билан боғлиқ. *Чунки мен ҳам ўзга оламларга шуурий саёҳат қиламан.* «Сирли олам».

ШУУРЛИ 1 кт. Маълум тушунчани ўзида мужассамлаштирган; онгли. *Ҳақиқатан ҳам Зебо шуурли, жўшқин юракли бўлиб етишди.* Р. Халилова, Ушалган орзу. *Энг иродали, мақсади аниқ кишилар.. нурли, шуурли жаҳон барпо этдилар.* Зулфия, Чўққилар.

2 ҳў. Ақли расо, эсли (ўз қилмишлари учун қонун олдида жавоб бера оладиган).

ШУУРСИЗ кт. **1** Онгсиз ҳолда, ғайришуурий. *Йигит тафаккурдан тамом ажралиб, отга шуурсиз мўлтираб турар, тўриқ эса ер тепинар эди.* А. Ҳасанов, Чироқлар. *Навоий индамасдан орқага қайтди.* *Бошқа хонага кириб, қоғоз ва қалам олди-да, шуурсиз равишда фармон ёза бошлади.* Ойбек, Навоий.

2 ҳў. Ақлдан озган, руҳий касал (қилган қилмиши учун жавобгарликка тортилмайдиган).

ШУУРСИЗЛИК ҳў. Айбдорни жиноий масъулиятдан халос қиладиган руҳий ҳолат. *Шуурсизлик ҳолатида бўлмоқ.*

ШУ-ШУ Ўша вақтдан бери, ўшандан бери. *Шу-шу у келмайди.* *Шу-шу тавба қилганман.* *Шу-шу соғайиб кетдим.* ■ *Шу-шу Раҳим Саидов қачон Кўқонга келмасин, Теракзорга келиб, битта ош қилдирмаса, кўнгли жойига тушмасди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Шу-шу мен мактабга бормай қўйдим.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

ШУЪБА [а. شعبه — соҳа, тармоқ; шохбча; бўлим, филиал] **1** эск. Бирор ташкилот ёки муассасанинг алоҳида бир қисми, бўлим; идора. *1919 йилдан бошлаб Тошкент мусулмон хотин-қизлар шўбасига раис бўлиб ишладим.* З. Юсупова, Оловли йиллар. *Шаҳар маориф шўбасининг вакили шу қўрани келиб кўриб, мактаб учун жуда мос, деб кетибди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Ер шўбасидан тракторни ҳозирдан сўраб қўйиш керак.* Ҳ. Шамс. Душман.

2 мус. Шашмақом таркибига кирувчи олти мақомдаги ҳар бир бўлимнинг номи.

ШУЪЛА [а. شعله — олов, аланга; машъал] **1** Бирор жисмдан таралувчи нурли энергия; ёруғлик, нур. *Ой шуъласи.* *Хатни чироқ шуъласида ўқимоқ.* ■ *Аммо офтобнинг ўтқир шуъласи Кўксингни парчалаб ёрди беомон.* *Тарихнинг музаффар, нурли йўлидан*

Дадил бормоқдалар наслимиз ҳамон. Уйғун. Шох ўтиннинг ўчоқни тўлдириб ловуллаётган ёлқини қорайган кўчага шуъла сочмоқда. П. Турсун, Уқитувчи.

2 айн. **ЁЛҚИН**. Ҳамон машъала шуъласи кўришиб турган ҳовлидан анча узоқлашгач, бир дарахтнинг панасига ўтирдилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

ШУЪЛАЛАНМОҚ *поэт*. Шуъла, нур таратмоқ; ярқирамоқ, барқ урмоқ. Қаердан тушаётгани номаълум бўлган кучли нур остида бу ердаги амакиларнинг кийимлари кўз олгудек шуълаланарди. «Ёшлик». Шуълаланиб, шарқираб ётар Кўк сувларда ой синиқлари. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Унинг тепасида шуълаланиб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланиб турадиган чироқ. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ШУҒУЛЛАНМОҚ Бирор иш билан овора бўлмоқ; машғул бўлмоқ; иш олиб бормоқ. Гимнастика билан шуғулланмоқ. У энди мусиқа билан шуғуллана бошлади. Талабалар билан шуғулланмоқ. ■ Девонга эрта билан кетиб, кеч қайтадиган отаси ўғлининг нима билан шуғулланаётганидан беҳабар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Киши иш вақтида жамият учун фойдали бўлган ижтимоий меҳнат билан шуғулланади. «Фан ва турмуш».

ШУХРАТ [а. شهرت — машхурлик, таниқлилик; шон, доврўк] 1 Катта хизмат, талант, одамийлик ва ш.к. эвазига қозониладиган обрў; донг, доврўк. Бу артистнинг шуҳрати оламга кетган. Донога иш — шону шуҳрат, Нодонга иш — ғаму кулфат. Мақол. ■ Авлод-аждодимиз шуҳрати меҳнат, Меҳнатсиз ҳеч кимса тополмас ҳурмат. Газетадан. Машхур қизиқчи халқ орасида шуҳрат қозона бошлаган ёш Юсуфжонни кўрмоқчи бўлиб, унга одам юборади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Шуҳрат (эркаклар исми).

ШУХРАТЛАМОҚ *кам қўлл.* Шуҳрат-эътиборини қайд этмоқ, эътиборда тутмоқ, ўрнига қўймоқ. У фуқаролар урушининг оғир кунларида халқ оммасини руҳлантириб турди.. зиёлиларнинг фронтлардаги ва фронт орқасидаги мислсиз қаҳрамонлигини шуҳратлади. Газетадан.

ШУХРАТЛИ Шуҳрат қозонган, шуҳрат топган. Олтин пахта ифтихоринг, Шуҳратлидир пахтакоринг. Ё. Мирзо. Инсон ўз меҳ-

нати, ўз ишлари, ўзи яратган нарсалари билан гўзал ва шуҳратлидир. Газетадан.

ШУХРАТПАРАСТ [а. + ф. شهرتپرست — шуҳрат ишқивози, шуҳрат кетидан қувадиган] Фақат ўз шон-шуҳратини ўйлайдиган ва доим шунга интиладиган. У талантли инженер. Аммо шуҳратпараст — фақат ўзини ўйлайди. Газетадан. Сиз билан бизнинг вазифамиз.. иғвогар, шуҳратпараст, мансабпараст шахсларни сунуриб ташлашдан иборат. О. Ёкубов, Ларза. Калтабин.. шуҳратпараст кўрқоқлар хиёнатга яқин туради. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШУХРАТПАРАСТЛИК Шуҳратпарастга хос иш, ҳатти-ҳаракат, сизлат. Мени бевозта қилаётган нарса сизнинг шуҳратингиз эмас, балки шуҳратпарастлигингиз. Уйғун, Сўнгги пушаймон. Дарҳақиқат, бир қарашда иноқ, дўсара кўринган Қавомнинг мижозиди шуҳратпарастлик унсурлари йўқ эмасди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ШЧИ [р. ши — карам ва турли ошкўклар солинган шўрва] Карам, шовул каби кўкатлар солиб пишириладиган шўрва. Шчи пиширмоқ. Шчи ичмоқ.

ШЧИТ [р. шит — тепа; тўсиқ, ғов; ҳимоя, бошпана] 1 Бирор зарба, ўк, учқун ва ш.к. дан сақланиш учун металлдан қилинган ёки бирор қуролга ўрнатилган тўсиқ; ҳимоя қалқони. Замбарак ичити. ■ Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳқам ушлаган ҳолда, ичитнинг тешигидан душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Эғнига комбинезон кийиб, қўлига электросварка ичитини ушлаб турган [Самад аканинг] юзи менга жуда таниш эди. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари.

2 *тех.* Гидротехника иншоотларида: тўгоннинг сув ўтказадиган, сурилиб очиладиган ёки ёпиладиган темир дарвозаси. Энергетика ва автоматика институти ходимлари.. каналлардаги сув сатҳи ва ўтаётган сув миқдорини, ичит ва затворларнинг ҳолатини автоматик аниқловчи.. асбоблар яратди. Газетадан.

3 Намойиш қилиш учун бирор экспонат ўрнатилган ёки сураб солинган катта юпка тахта. Ёш ишчилар.. газета саҳифаси тасвирланган катта ичитни кўтариб олишган. Газетадан.

4 махс. Бирор асбоб ёки нарса ўрнатилган тахта. *Электр счѐтчигининг ичтити. Ўт ўчирувчи асбоблар ичтити.*

ШЎЛП тақл. с. Оғир нарса суюқликка тушганда, шуниингдек, сув қирғоққа ёки бошқа нарсага урилганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Водийни иккига бўлиб ўтган катта сой шовуллар, қирғоққа шўлп-шўлп урилиши эшитилиб турарди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

Шўлп этмоқ «Шўлп» деган товуш чиқармоқ. *Боланинг қўлидаги тош шўлп этиб, сувга тушиб кетди. ■ Бу лаънати каламушлар бочкага шўлп этиб тушади-да, ёққа беланиб олади. С. Маҳқамов, Шогирд.*

ШЎЛТИ-ШЎРВА с.т. Шўрва-шўлти. *Яхшики, Исоқ отанинг боғи бор. Ёзда ўрик-узумга оғизлари тегиб туради. Бўлмаса, шўлти-шўрва билан оёқ чўзиш мумкин. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

ШЎЛҚ тақл. с. Суюқлик ёпиқ идиш ичида чайқалганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ШЎЛҚИЛЛАМОҚ «Шўлқ-шўлқ» қилмоқ.

ШЎНФИМОҚ 1 Сув ёки бошқа бир суюқлик ичига кириб ботиб кетмоқ; чўммоқ. *Бир шўнғиб чиқмоқ. Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам кети билан шўнғийди. Мақол. ■ Сувонжон тол тагидаги камарга шўнғиб.. кетарди-да, анчадан кейин қўлида балиқ билан чиқиб келарди. С. Анорбоев, Оқсой. Ундаги [ҳовуздаги] зоғора балиқ, чўртан балиқ, лаққа балиқлар гоҳ сув юзига чиқиб, ташланган нонларни ер, гоҳ билтанглаб ўйнаб, шўнғиб кетарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 кўчма Бирор нарса орасига кириб, беркиниб, кўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай кетмоқ, кириб кетмоқ; яширинмоқ. *Қоронғиликка шўнғимоқ. ■ Бўрон ва тўс-тўполонда заха еган ой.. орқадан этиб келган туюдек каттакон булут тагига шўнғиди. О. Ёқубов, Ларза. Аҳмад Ҳусайн.. бозорга шўнғиб кетди. Ойбек, Нур қидириб.*

3 Катта тезлик билан пастга қараб отилмоқ, ниҳоятда тезлик билан ерга томон учмоқ. *Бургут бирдан пастга қараб шўнғиди. ■ Самолётлар қора бўрондай тепада гир айланиб, ажалкор қоида ва тартиб билан шўнғийдилар. Ойбек, Куёш қораймас.*

4 кўчма Ўй, хаёл, қайғу каби ҳиссиётларга қаттиқ берилмоқ, чўммоқ. *Шу чоққа-*

ча мўлтайиб, хаёл ичига шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Узимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман. Ойдин, Садаған бўлай, командир.

5 кўчма Иш-ҳаракатга, машғулотга қаттиқ киришиб кетмоқ, берилмоқ. *Ҳақимжон ҳеч кимнинг сўзи, таклифини кутиб турмасдан, аввалгидек ишга шўнғиди-кетди. С. Зуннунова, Олов. Ўртага чамадон қўйиб, ўйинга шўнғиб кетдилар. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ШЎП айн. шўлп. *Шўп этиб сувга тушмоқ.*

ШЎППАЙМОҚ Бошқалардан ажралиб ёлғиз қолмоқ, мунғаймоқ; ўксиб қолмоқ, шумшаймоқ. *Шўппайиб ўтирмоқ. ■ Ўртага, икки қўлингизни, кечирасиз, бурнингизга тиқиб, участкада битта ўзингиз шўппайиб қолсангиз, нима қиласиз? А. Мухтор, Туғилиш. Бирга ўқишган синфдошлари аллақачон жой-жойларини топишган эди. Қишлоқда ёлғиз Тошхонгина шўппайиб қолди. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. Етти бола туққанман. Ҳаммасини тупроққа бериб, биргина қизим билан шўппайиб қолганман. С. Аҳмад, Чевара.*

ШЎР I [ф. شور — тузли, тузи кўп] **1** Меъеридан ортиқ туз солинган, таъми ўткир (овқат, таом ҳақида). *Шўр овқат. Паловни шўр қилиб қўймоқ. Анчиқ-чучукни шўр қилиб юбормоқ. ■ [Қодиржон:] Ҳали ош вақтида, ошнинг тузини паст қилиб қўйибсан ёки шўр қилиб қўйибсан, деб баҳона қиламан-да, катта жанжал чиқараман. Ҳамза, Тухмагчилар жазоси.*

2 Тузланган. *Шўр балиқ. Шўр карам.*

3 Таркибида туз моддаси кўп бўлган, шўр босган. *Шўр денгиз. Шўр кўл. Шўр тупроқ. Шўр сув. ■ Айниқса, эрта баҳорда бороналаш шўр ерларда катта фойда беради. Газетадан.*

4 от Тупроқ таркибида тузнинг кўплигидан ер бетида ҳосил бўлган туз моддаси. *Ернинг шўрини ювмоқ. ■ Ерда ҳали шўр кўп. Сотиболди отам ҳам менинг фикримни тасдиқлаёттилар. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Урмонжон.. шўр босган ердан илон изи бўлиб ўтиб, тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчининг сопи билан кўрсатиб: -Канал! — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

5 Тернинг уст-бошга тепишидан кийимда ҳосил бўладиган туз, оқ доғ. *Эртаю кеч тош майдалаб.. елкаларини бир эллик шўр босган йигитлар [дарвишга:] «Йўлингдан қолма!» дейишибди. С. Анорбоев, Оқсой. От йўрттириб Юсуф Мадёров келиб қолди. У ҳамон темирйўлчи кийимида — энида қора китель, тер(и)нинг шўри елкасида оқариб ётарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

Шўр пахта Халқ табобатида: оғриқни ёки шишни қайтариш учун намакобга ботириб ишлатиладиган пахта. *Уч-тўрт [марта] оёғимга шўр пахта боғлаб, уйда ётдим. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Шўр II [ф. شور — изтироб, галаён; тугён, жўшқинлик, эҳтирос] 1 фольк. Толеи паст, бахтсиз, бечора; шўрлик. Қози, муфти — бари бойнинг чокари, Камбагал шўр азалдан хизматкори. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Илоҳим, қурисин подшонинг иши, Кўп бўлди-ку мендай шўрнинг койиши. «Ширин билан Шакар».

2 Азоб-укубат, кулфат; бахтсизлик. *Худо бандасини яратганда, пешонасига чоракор бўласан, деб ёзмасин.. Э-ҳа, камбағалнинг шўрини асти сўраманг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйласам, ҳар дам ҳамият ўти дилда мавж урар, Солғали душман бошига шўру савдо бораман. Ҳабибий. Хоним, тургин шу вағдада ҳақиқат. Турмасанг, солурман шўру қиёмат. Ислом шоир.*

Вой шўрим с.т. «Энди нима қиламан», «Бу қандай кулфат» каби маъноларни ифодалайди. *Вой шўрим, қўлингга нима қилди? С. Зуннунова, Гулхан. Пешонаси шўр Қисмати ёмон, иқболи паст, бахтсиз. Отасининг аччиқ ҳикоясини эшитган Полвон билан Бекжон ўз пешоналарининг шўр эканига ачиндилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Шўри қуриди* Бахтсизликка йўлиқди, хароб бўлди. *Ҳеч ким унинг сўзини қайтармади, қайтара олмайди-да. Нега десангиз, ким унинг айтганини қилмаса, шўри қурийдидеяверинг. А. Муҳиддин, Характеристика. Шўри курсин* Аҳволига вой, ҳоли хароб. *-Улуснинг шўри курсин! — деди Тоҳир. — Касофат подшолар урушмай туролмаса. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шўрига шўрва тўкилмоқ* Бахтсизликка йўлиқмоқ, иши, аҳволи ёмон бўлмоқ. *-Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликда қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.*

Бўлмаса, шўримизга шўрва тўкилади, — деди Одил Эгамбердига. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Шўринг қурғур Бечора, шўрлик. [Фофир домлага:] *Ахир бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга?! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Шўрини қуритмоқ* Бахтсизликка дучор қилмоқ, хароб ёки расво қилмоқ. *Бир сартарош йигит ўзини, муаллимман, фалон мактабда дарс бераман, деб гулдек Кариманинг шўрини қуритгани ҳақиқат-ку! Мирмуҳсин, Умид.*

ШўРА I [ф. شور — шўр ер, захоб ер] Ташландиқ ерларда, экин майдонларида говлаб ўсадиган, баргларининг усти ялтироқ, ости кулранг ёввойи ўт. *Ариқнинг нариги ёнида какра, сунурги, шўра, сассиқ-капа, яна алақандай ёввойи ўтлар говлаб ётарди. А. Мухтор, Опа-сингилар. Эрта баҳор.. Ёрқиной кўк териб юрибди. Қўлидаги сирланган тоғорани у ердан бу ерга сурар, у ён-бу ёнига эланиб, отқулоқ, исмалоқ, жағ-жағ, момақаймоқ, ялпиз, шўра қидирарди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.*

ШўРА II Токнинг (узумнинг) тўпгули, гунчаси. *Токлар шўра чиқариб қолибди. ■ Биринчи хомтоқни ток новдаларида шўра пайдо бўлишига қараб, апрель ойининг охирида.. ўтказиш маъқул. М. Собиров, Хомтоқ.*

ШўРАЖРИҚ Шўр ерларда ўсадиган, бошоқдиларга мансуб кўп йиллик ўсимлик.

ШўРАЗОР [ф. شورەزار — шўр ер, шўрланган тупроқ] Шўра кўп ўсадиган ер, шўра билан қопланган майдон. *Бу ер илгари ташландиқ шўразор эди. ■ Маст учун гулзор билан шўразор баравар — янчиб ўтаверади. Ойбек, Танланган асарлар. Униб гуллар, Ҳабибий, шўразор айланди гулзора, Жаҳонга бўлди ўрнак шавкату шоним каналлардан. Ҳабибий.*

ШўРАК I [ф. شورک] 1 Тузли, шўр.

2 Баъзи овқат номларини билдирувчи қўшма сўзлар таркибида ишлатилади, мас., *нўхатшўрак.*

ШўРАК II айн. қамғоқ.

ШўРАЛАМОҚ I 1 Пўст ташламоқ, қуруқшамоқ (баданда, юз-кўзда ҳосил бўладиган энгил тери касаллиги ҳақида.) *Кичикинтойингизнинг юзи шўралаб ёки қуруқлашиб кетмасин десангиз, унинг юзини совун билан кўп ювманг. Газетадан.*

2 айн. шўрламоқ 1. Боланинг авзойи бадани шўралаб кетибди. ■ Пастдаги икки хонанинг ғиштлари захкашликдан шўралаб, оқариб кетган. Мирмуҳсин, Умид. [Рўзимат отанинг] Бор бисотидаги битта чопинининг ҳам бари йиртиқ, дўпписининг жияги шўралаб кетган эди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

3 с.т. Шўра ўсимлиги билан қопланмоқ, шўразорга айланмоқ (ер ҳақида). Қаровсиз қолган дала шўралаб кетади.

ШЎРАЛАМОҚ II Гуллаш олдидан шўра, ғунча ҳосил қилмоқ, шўра чиқармоқ (ток ҳақида). Токлар зангидан баргигача шовул-шовул шўралапти, ўриклар-чи, шохи ғўралапти.. Боғ меваси олган билан одош бўлмапти. Ё. Шукуров, Уч савол. Токим шўралади, занги сув очиб, Барглар қўлтиғида ингичка новда. С. Акбарий.

ШЎРВА [ф. شوروا / شوربا – гуруч, гўшти суюқ овқат; мастава] Гўшт, пиёз, картошка ва б. сабзавотлар солиб пишириладиган суюқ овқат. Қайнатма шўрва. Қовурма шўрва. Товуқ шўрва. Шўрва пиширмоқ. Шўрва ичмоқ. Эти – этга, шўрваси – бетга. Мақол. ■ Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. – Ҳозир сизларга қулинг ўргилсин қайнатма товуқ шўрва қилиб бераман, – деди Аҳмад. Ф. Мусажонов, Меҳмонда. Бизнесчилар: «Карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз гўшти солади», дейишган эди, гўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Арзоннинг шўрваси татимас қ. татимок
2. Пул бўлса, чангалда шўрва Пул, бойлик етарли бўлса, ҳар қандай нарсага эришиш мумкин, деган маънони ифодаловчи мақол.
Шўрига шўрва тўкилмоқ қ. шўр 2.

ШЎРВА-ШЎЛТИ Ёвғон суюқ овқатларнинг умумий номи (фақирона овқат ҳақида). Энг бемаза, энг арзон шўрва-шўлтини қайнатиш учун ҳам игна билан қудуқ қазиб керак бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ШЎРДАНАК [шўр I + данак] Намакобга солиб олиб, кулга ўхшаш махсус тупроқда қовуриб тайёрланадиган данак. Султон қоғоз халтани тўлдириб харажат қилди: қайноқ патир, шўрданақ, ҳолва. Х. Султонов, Онамнинг юрти. [Ўрикнинг] Мағзидан ҳолва

қилиш, намакобга солиб олиш, пўчоғи билан қовуриб, самарқандча шўрданақ тайёрлаш мумкин. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Самарқанднинг шўрданаги, нўхатини ҳам Дунё кезиб тополмайсиз, сўзим чин, иним. Н. Назруллаев.

ШЎРИ(Й)ДА [ф. شوریده – ҳаяжонланган, бесаранжом; жўшқин, эҳтиросли ошиқ; кўзғолон кўтарган] эск. кт. Бечора, шўрлик. Булбули шўрийдани ҳуснинг кўрарга этма зор, Дилни берганман сенга, рухсори олингни кўриб. К. Яшин, Ҳамза. Ҳар қайда ғарибу нотавону Шўрийдага меҳрибон Муқимий. С. Абдулла.

ШЎРИШ [ф. شورش – тузи кўплик, шўрланганлик; тугён, ҳаяжон; кўзғолон, исён] **1 қ. савдо II.** Эрталабдан бери бошига тушган шўришларни бир-бир ўйлаб, дунёда шу бугунгичалик абгор бўлмаганлигини эслади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳмад мирзонинг номуносиб ҳаракати сабабли Хўқанд, Ахси-кент, Андижон вилояти устига тушадиган шўриш у зотнинг дилига алам берди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ёмон иш; жанжал, ғавғо. – Мени бирон машинада тезда Тошкентга жўрнатинг! Бу қизингиз тушқур бир шўришни бошлаганга ўхшайди, – деди Нафисахон Пулатжон акага. Мирмуҳсин, Умид. – Ахир нега алдадинг мени, нега яширдинг бу шўришни-а?! – деди Ҳаққул ота. Ҳ. Назир, Сув гадоси – оқпадар.. Бу даҳшат олдидан рангимиз сомон! Деб шўриш солибди, лекин йўқ нафи. Миртемир.

ШЎРИШЛИ кам қўлл. Шўриши бор, шўриш келтирувчи. Келиб шўришли бир ўт тушиди жонга, Ўтиб жондан, туташмоққа жаҳонга. Ҳабибий.

ШЎРЛАМОҚ 1 Таркибидаги туз моддаси сиртига тепиб, тузли оқ доғлар ҳосил қилмоқ, шўр босмоқ. Пойдевор ғишти захдан шўрлаб кетибди. ■ [Қўлтойнинг] Азбаройи терлаганидан, чакмонининг елкаси шўрлаб-оқариб кетган эди. Газетадан.

2 айн. шўрланмоқ. Ерларимиз шўрлаб кетгани учун яхоб беряпмиз.

ШЎРЛАНМОҚ Таркибида туз моддаси ҳосил бўлмоқ; ортиқ даражада шўр бўлмоқ. Сув ҳам шўрланиб, сифатини йўқотади. Газетадан. Шўрланган тупроқлар қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлигини кескин пасайтириб юбориши ҳаммага маълум. «Фан ва турмуш».

ШҮРЛИ I Таркибида тузи бор, шўр босган. *Шурли ерларни ювиш.*

ШҮРЛИ II *айн. шўрлик* II 2. *Узоқларда жонсиз кўринган, Овуллар ҳам йиғлаб ухлаган. Сахар туриб шўрли хотинлар, «Тангрим» деган, тўлиб йиғлаган. Ҳ. Олимжон. Қалмоқ келар ўз ҳолидан беҳабар, Келиб, қиргин топмасин-да, шўрлилар. «Алпомиш».*

ШҮРЛИК I Шўр ҳолат, шўр эканлик. *Овқатнинг шўрлиги. ■ Яқинда [Чортоқда] ковланган қудуқдаги сувнинг шўрлик даражаси Қора денгиз сувига жуда ўхшади. Ф. Сирожидинов, Чортоқ ҳавоси.*

ШҮРЛИК II I Толеи паст, бахти қора; бечора. *Отам шўрлик бу мусибатга бардош беролмади, фарзанд доғи чинор қоматини букди, сўнг қўлатди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бойвачча ака, отамга шафқат қилинг, у шўрлик жўжабирдек жон, хонадонимизнинг ризқ-рўзи ўтиб турган бир парча еримизга кўз тикманг. К. Яшин, Ҳамза.*

2 *Ачиниш билдиради; бечора. «Байт» туфайли юз берган кўнгилисизликдан шоир шўрлик хабарсиз эди, албатта. Н. Аминов, Суварак. Опам шўрлик ўша жойда бекиниб ётиб, тонг оттирган экан. С. Нуоров, Нарвон.*

3 *айн. шўриш. Бир кафт тупроқ билан барча фалокат, Барча шўрликлардан чиқмоқ бўлади. Ҳ. Олимжон.*

ШҮРО [a. شورى / شورا — маслаҳат; кенгаш] *тар. 1 Совет ҳокимияти (советлар)нинг 20-аср 20–40-йилларигача ўзбек ва б. туркий тилларда ишлатилган номи (1990 йиллар охирида ўзбек тилида яна қўллана бошлади). Керенский ҳукумати ағдарилиб, шўролар ҳукумати тузилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Шўролар ҳокимияти бойнинг мол-мулкларини мусодара қилди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.*

2 *Ўша даврларда сайлаб ёки тайинлаб қўйиладиган бошқарув-раҳбарлик, давлат ёки жамоат органи ва у жойлашган жой. Давлат план комиссияси ташкил қилиниб, унга нозирлар шўроси раиси муовини Турсунжўжаевни бошлиқ қилиб тайинлашди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қишлоқ шўроси Учқулоқ қишлоғига жойлашган. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ШҮРПЕШОНА [шўр I + пешона] *айн. пешонаси шўр қ. шўр* II. *Бу шўрпешоналарга раҳм қилувчи, уларга кийим-бош бергувчи, улардан ҳол сўрагувчи йўқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ШҮРТАК Бироз шўр, шўрроқ. *Шуртак мағиз. Шуртак қурут. ■ «Дадажоним, меҳрибоним!» Бу сўзлар [Ёрқинийнинг] чарос кўзларидан лабига юмалаб тушган шўртак ёшига йўғирилиб чиқди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШҮРТАНГ *с.т. Шўртак. Туялар ўз ташналигини денгиз суви ва бошқа шўртангроқ сувлар билан қондира олади. «Фан ва турмуш».*

ШҮРТОБ [ф. شورتاب] *айн. шўрхок. Тупроқнинг шўртоб ҳиди, қуёшининг тафти, эрта баҳорнинг юзларни ялаб қотирувчи шабадаси.. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШҮРТУМШУҚ Одамга эл бўлмайдиган, аралашмайдиган; одамови. *Мен тунунтириб кетаман шўртумшўққа; улар бизнинг тилини ўрганишсин. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Даф бўл, фалокат шўртумшўқ, Тегирмонда туз еган суқ. Ҳамза, Қўзғунлар.*

ШҮРТУПРОҚ *айн. шўрхок. Беда, макка-жўхори каби озуқабоп экинларга авваламбор камҳосилли, шўртупроқ ерлар ажратилган.. Газетадан.*

ШҮРХОК [ф. شورخاک — шўр тупроқ, шўр босган ер] Шўр билан қопланган, шўр босган ер. *Тупроқ шўрхок бўлганидан, ёзги шамол таъсирида осон кучиб туради. «Фан ва турмуш». Даштнинг у ер-бу ерида олачалоқ қор пағалари ётар, уни узоқдан киши оптоқ шўрхоклардан ажрата олмасди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. ..шўрхок ерлардаги ғўзани суғориш учун сувчининг алоҳида усталици керак. Газетадан.*

ШҮҲ [ф. شوخ — ўйноқи; ғўзал севгили] 1 *Вақтини ўйин билан ўтказадиган, ўйинқароқ; тўполончи. Эртадан кечгача яйлов далада тинмай ўйнаб чарчаган шўх болаларни бир лаҳзада ва бирдан уйқу олди. Ойбек, Танланган асарлар. Шўх болалар кўп, гилдирагига бирон нарса суқиб ёки ойнасини олиб кетса, йўлда сарсон бўлиб қолмайлик. С. Нуоров, Нарвон.*

2 *Ўйин-қулгини, ҳазил-ҳузулни яхши кўрадиган; хушчақчақ, қувноқ. Шўх қиз. ■ -О, бизнинг йигитлар жуда шўх бўлади, — деди Мухаррам ўтираётиб, — битта намунаси мана, қошингизда турибди. Шўхрат, Шинелли йиллар. Тамиржон қишлоқ қизларининг ниҳоятда шўх, ҳазил-мутойиба гапларга чечан бўлишларини кўп эшитган эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Үз қилиқлари, ишваси, ноз-караш-маси билан кишини ўзига мафтун қиладиган; ўйноқи. *Шўх кўзлар.* ■ *Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тараҳхум айласун, ул шўхи жонон бир келиб кетсун.* Ҳамза.

4 кўчма Ўйноқлаб тез ҳаракат қиладиган; ўйноқи. *Машина икки томони залворли тоғлар билан ўралган, илон изи бўлиб, шўх оқаятган сой бўйида тўхтади.* Н. Фозилов, Дийдор. *Мулла Фазлиддин уни шўх от устида чавандоз йигитлардай ўтирганидан ҳам таниди-ю, вужуди бирдан қизиб кетгандай бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 кўчма Кишига шодлик бағишлайдиган, ҳазил-мутойиба аралаш, жўшқин; ўйноқи, шўхчан (кўшиқ, ўйин, мусиқа кабилар ҳақида). *Шўх куй. Шўх ўйин.* ■ *Бир-биридан шўх, бир-биридан ўйноқи оҳангларга ёш-яланглар рақсга тушишяпти.* Газетадан. *Фақат ўқтин-ўқтин уруш совуқ нафасини пуркаган кунларда шўх кулгилар фарёд билан алмашиб, даитни зир титратади.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

ШЎХЛИК 1 Шўх хатти-ҳаракат, хусусият, хислат. *Нотаниш бўлса-да, она-келиндяк Кўксиде яшнаган шу фарзанд-чечак, Қийқириб, талпиниб, орттирди ихлос, Қилигин, шўхлигин севиб қолдим рост.* Ё. Мирзо. *Тўлқинжон.. ҳазил ва шўхликда, ҳар хил*

ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди. Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Ножўя, одоб-ахлоқ чегарасидан чиқувчи хатти-ҳаракат, тўполон. *Мен қизлик вақтимда у хавфланди, мендан қочишга интилди. Бу яхши бўлди.. Шўхликка берилиб, ўзимни беҳуда шарманда қилган бўлар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ШЎХЧАН 1 айн. шўх. Балки ғамгин бир зотдир у, балки шўхчан бир аёл. А. Орипов. *Муниранинг хатти-ҳаракатларида, шўхчан боқишларида назокат, жозоба бор эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дарё шу ерга келганда анча торайиб, шўхчан оқади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..шўхчан ва босиқ тароналар ижодкорларидан бири – талантли ёш бастакор-созанда Салоҳиддин Тўхтасиновдир.* Газетадан.

2 кўчма Ранги кўзга ташланиб турадиган, очиқ рангли, рангдор (газмол ҳақида). *Шўхчан гулли юмшоқ пойандоз-гилам тўшалган зинапоядан тушаётганларида, Таманно Туланинг енгидан ушлаб: -Ҳов ана, тоғамлар турибдилар, – деди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ШЎХ-ШАТИР Шўхлик билан иш тутадиган, гапирганда ёки бирор иш қилганда истиҳола қилиб ўтирмайдиган. *Шўхшатири «ишум бола» бу ерда йўқ эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

Э унд. с. 1 Ажабланиш, таажжуб, ҳайрат ҳис-туйғусини билдиради (бунда чўзиқ, такрор ҳолда қўлланиши мумкин). *Э, ҳалиям турибсизми, суф сизга-е!* «Гулдаста». *Э, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!..* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Э-э, отагинам, шундоқ улуг айёмда йиғлайдими киши?!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кейин билганлик, энди эслаганлик маъносини алоҳида ҳис-туйғу билан ифодалайди. *Нима қилсам экан? Э, бўлди, Нўғой холага ялиниб кўраман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Э, — Мирзакаримбой бутун гавдаси билан бир қўзғалиб қўйди, — жияним Хушрўй-бибининг ўғлиман дегин, баракалла.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Чақириниш, мурожаатни билдиради. *Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи!* А. Қаҳҳор, Ўжар.

4 юкл. Баъзи сўзлар билан бирикиб, алоҳида таъкид билдиради. *-Уялинг-е, ойи! — дедилар дадам бир зум ҳайратда қотиб тургач.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭБ қ. эп.

ЭВ қ. эп.

Эви билан Меъёр-чегара доирасида; йўли билан. *Лекин-чи, яна бироз семириш гамида бўлинг. Эви билан, яна семираман деб тарсиллаб кетманг.* «Муштум». *Бой бўлгур, эзмалик ҳам эви билан-да..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЭВАЗ [а. عوض — ўрнини босувчи; ўрнини қоплаш; бадал] **1** Ўрнига, бадалига тўланадиган ёки олинадиган ҳақ, нарса; бадал. *Кўёв, эвази нақд бўлмаган оғир меҳнатга тоб бера олмай, Кимсанойни олиб,*

шаҳарга кетиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 (3-ш. эгалик ва ж.к. аффикслари билан — **эвазига**) кўм. взф. Асос, сабаб каби муносабатни (шундай маънони) билдиради; бадалига. *Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар. ўша халқлар қони эвазига тикланди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ол, дея тақдиринг бердинг қўлимга, Ох, нима сўрайсан эвазига, ёр?* Шухрат.

ЭВАКУАЦИЯ [лот. evacuare — бўшатмоқ, холи қилмоқ] **1** Одамлар, ташкилот, корхоналарни, бадийий ва б. қадриятларни уруш, табиий офат кабилар хавфидан сақлаш мақсадида бир жойдан бошқа жойга кўчириш. *Икки ҳафта давом этган эвакуация ҳеч қандай талафотсиз тугади.* Газетадан. *Минг-минг ярадорлар билан бир вақтда эвакуация қилинган завод-фабрикаларни қабул қилиб.. жой ҳозирлаш керак эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Жанговар ҳаракатлар бўлаётган жойлардан ярадорлар, асирларни, таъмирга муҳтож ва ортиқча асбоб-ускуна ва ҳарбий техникани фронт ортига жўнатиш.

ЭВАРА Неваранинг боласи (бобога, бувига нисбатан). *Меъморнинг икки невараси ва бир эвараси бор.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭВЕН **1** қ. **эвенлар.** *Эвен халқи.*

2 Шу халққа тегишли, мансуб. *Эвен тили.*

ЭВЕНК **1** қ. **эвенклар.** *Эвенк халқи.*

2 Шу халққа тегишли, мансуб. *Эвенк тили.*

ЭВЕНКЛАР Россия Федерациясининг Красноярск ўлкасида ва Сибирнинг бошқа минтақаларида ҳамда Хитойда яшовчи кам сонли халқ.

ЭВЕНЛАР Россия Федерациясининг Саха Республикасида ва Охота денгизи соҳилларида — Магадан ва Камчатка вилоятлари, Хабаровск ўлкасида яшовчи кам сонли халқ.

ЭВИДА айн. **эви билан қ. эв.** Сафаров кўз ва қош ишораси билан Самандаровга: «Эвида-да! Бу гаплар, бу муомала ортиқча», дегандай қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭВКАЛИПТ [юн. eu — яхши + kaluptos — қопланган, ўралган] Австралияда ўсадиган бўйи баланд, ёғочи қаттиқ ва мустаҳкам, барглари эфир мойига бой, доим яшил дарахт.

ЭВЛАМОҚ қ. **эпламоқ.** Баландан келаверма. Бир хотинни эвлаб, йўлга солиб ололмадинг.. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Ҳафиза яхши, аммо мана шу ўғлингни эвлаш қийин бўляпти. Мирмуҳсин, Умид.

ЭВОЛЮЦИОН 1 Эволюцияга оид, узлуксиз тадрижий равишда ривожланадиган. *Эволюцион жараён.*

2 Эволюцияни ифодалайдиган, ўрганадиган. *Эволюцион тағлимот.*

ЭВОЛЮЦИЯ [лот. evolutio — авж олдириш, кучайтириш] Узлуксиз тадрижий ривожланиш, ўзгариш; табиат ва жамиятда узлуксиз ва тадрижий равишда давом этадиган ва сифат ўзгаришларига олиб борадиган миқдор ўзгаришлари. *Эволюция жараёни.* ■ Бош қаҳрамон эволюцияси ҳам романдан маълум даражада ўрин олган. Газетадан. *Ирсият туйфайли узоқ эволюция давомида пайдо бўлган асосий структуралар.. ҳамма турларда сақланиб қолади.* «Фан ва турмуш».

ЭВОҲ унд. с. Қаттиқ афсус, изтироб, ўкинч билдиради. *Оқиздилар, эвоҳ, қирмиз қон.* «Гулдаста». *У ёлғиз вафони ёлғиз хоҳларди, Эвоҳ, жафо ундан минг карра кўпроқ.* Э. Охунова.

ЭВРИЛМОҚ 1 Айланмоқ, ўгирилмоқ. *Чархнинг мангу эврилишидан Еллар кезиб юрипти шодон.* А. Исроилов.

2 Бирор мақсадга эришиш учун елиб югурмоқ, ҳаракат қилмоқ. *Яшаш учун турли усулда эврила бошлади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Бундай эврилиш фақат номига эканлигини.. у тушунарди.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидарга қатл.

ЭВТАНАЗИЯ [юн. eu — яхши + thanatos — ўлим, ўлиш] тиб. Беморнинг ўлим олди

азоб-оғриқларини енгиллаштириш; тузалиши қийин, оғриқ-азобдан қийналаётган беморларнинг ўлимини тезлаштириш.

ЭВФЕМИЗМ [юн. euphemismos < eu — яхши + rhemi — гапираман] Бирор сабабга кўра қўлланиши тақиқланган ёки қўлланиши ноқулай бўлган кўпол, дағал сўз, ибора ўрнига бошқа юмшоқроқ сўз ёки ибора қўллаш. Мас., чаён сўзи ўрнида *эшак, оти йўқ* сўз ва иборасининг қўлланиши.

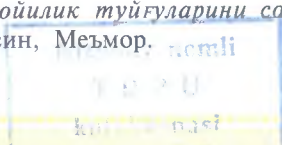
ЭВФОНИЯ [юн. euphonia < eu — яхши + phone — овоз] Оҳангдорлик; нутқда кучли оҳангдорлик туғдирувчи турли фонетик усуллар, ҳолатлар.

ЭГА 1 Уй-жой, мол-мулк ва ш.к. лар қарашли бўлган шахс; хўжайин, соҳиб. *Уй эгаси. Боғнинг эгаси. Чиқаси келса, эгаси сабабчи бўлади.* Мақол. *Эшакка муғуз битса, эгасини сузади.* Мақол. *Итнинг феъли эгасига маълум.* Мақол. ■ *Дафтарни эгасига қайтариб юбориш керак эди-да.* «Ёшлик». *Бола-нинг топилгани уй эгаларининггина эмас, қўшнилари, ҳаммаҳаллаларнинг ҳам қувончига айланди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Мана шу мулкнинг эгаси Утар бобони биларсиз? Шу зотнинг фарзандиман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Юрт, эл каби сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар англатган жойнинг бошқарувчиси, бошлиғи маъносини билдиради. *Отажон, сендирсан юртнинг эгаси..* «Равшан». *Шунда Чамбилнинг овини овлаб, Чамбилнинг эгаси бўлиб юрганда, Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди.* «Ширин билан Шакар».

3 Шахс ёки нарасада ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсанинг бор, мавжуд эканини билдиради; бор, мавжуд. *Тилсиз бўлиб келдим дунёга, Аммо тилга эгаман энди.* «Гулдаста». *Барча қулайликларга эга бўлган бинолар қад ростлади.* Газетадан.

4 Мавҳум тушунчаларни билдирувчи айрим сўзлар билан қўлланиб, шахс ёки нарсанинг шу сўз англатган белги, хусусият кабиға моликлигини билдиради; молик. *Катта аҳамиятга эга. Юксак фазилатларга эга.* ■ *Юксак технологик сифатларга эга бўлган чигитни экиш анча кўпайтирилди.* Газетадан. *Отасининг салтанат олдида катта ҳурматга эга экани Бадиянинг қалбиға ҳам фидойилик туйғуларини салган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

929627

5 Нарсани юзага келтириш, тайёрлаш ва ш.к. жиҳатдан қарашлилигини билдиради. -Йўқ, — деди Ўзбек ойим, — ош эгаси билан ширин.. Ҳа, айтгандек, қудангизниқига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 с.т. (фақат 1-ш. эгалик аффикси билан) Тангри, худо. -Буни яратган эгамнинг ўзи билади, — деди оқсоқол. П. Турсун, Ўқитувчи. Сизни эгам сўзга пичиб қўйган экан-да. Ойбек, Танланган асарлар.

7 тлш. Икки таркибли гапларда фикрнинг кимга, нимага қарашли эканини аңлатувчи, белгиси кесим томонидан аниқланадиган бош бўлак.

ЭГАЛИ Эгаси бор, эгалланган. Эгали ер. ■ *Ўғли борнинг эгалидир қалъаси.* «Эрали ва Шерали».

Эгали гап тлш. Эгаси бор, эгаси ифодаланган гап.

ЭГАЛИК 1 Эга бўлган ҳолат, эга эканлик. Эгалигини исбот қилмоқ.

2 Эга бўлиш, шундай ҳуқуқли ҳолат. *Молмулкка эгалик.*

Эгалик қилмоқ Эга бўлмоқ, (ўзини) эга сифатида тутмоқ, бошқармоқ. *Ким эгалик қилар хазна-зарига.* «Эрали ва Шерали». -*Ўғлимга танноз-сатанг ўқитувчи эмас, уйига эгалик қиладиган хотин керак,* — деди қайнота Зебига. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 Моликлик. *Катта аҳамиятга эгалик.* ■ *Тошкент фестивалининг жаҳондаги бошқа киноанжуманлардан ўзига хос фарқи унинг ғоят демократик руҳга эгалигидир.* Газетадан.

Эгалик категорияси тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирига қарашли эканини билдирувчи шакллари ва бу шаклларга хос маънолар бирлиги. **Эгалик шакли** тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирига оидлигини билдирувчи морфологик шакли. **Эгалик қўшимчалари** (ёки **аффикслари**) тлш. Отнинг эгалик шаклини ясовчи қўшимчалар: -м (*укам*), -нг (*уканг*), -си (*укаси*), -миз (*укамиз*), -нгиз (*укангиз*), -лари (*укалари*).

ЭГАЛЛАМОҚ 1 Эга бўлмоқ, ўзиники қилиб олмоқ. *Уйдаги асил буюмларни ўзи эгаллаб олади, биз унда нима қиламиз?* Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, муғомбир, менга ёмон кўрсатиб, ўзинг эгаллаб олмоқчисан, шекилли. «Гулдаста». *Иш битиб, эшак лойдан*

ўтгандан кейин зўравонлар чиқиб, ерларни эгаллаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Бирор жой, сатҳ ва ш.к. ни банд этмоқ, унда жойлашмоқ, ўрнашмоқ. *Минбарни.. юқори курс студентлари эгаллади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Хон бошлиқ арқони давлат, дин пешволари тахтиравонни эгаллашди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор сатҳ, юзани қопламоқ. *Бутун айвоннинг буй-этини эгаллайдиган гилам устидеги пастак стол одатдагидек безатиб қўйилган..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Гўё хотини ўлмагандай, қоп-қора қалин сочлари бутун ёстиқни эгаллаганча ҳамон ёнида ётгандай туюлди Камалиддинга.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Рўпарадаги икки қаватли уйнинг сояси ҳовлининг ярмини эгаллаб олибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Қамрамоқ, қамраб олмоқ, чулғамоқ, қоплаб олмоқ. *Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ бир кайфият эгаллади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Саодатхоннинг.. юзидаги жиддийлик ўрнини ғалати, кинояга ўхшаш табассум эгаллади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Кечаги изғирин шамол ўрнини тўсатдан илиқ майин шабада эгаллади..* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

5 Забт этмоқ, ишғол қилмоқ. *Взводга жанг билан.. муҳим тепаликни эгаллаш вазифаси топширилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ҳамма юксак маррани тезроқ эгаллаш иштиёқда меҳнат қилмоқда.* Газетадан.

6 кўчма Билиб, ўрганиб олмоқ; ўзлаштирмоқ. *Бу йиллар мобайнида у пахтачиликнинг сир-асрорларини пухта эгаллади.* Газетадан. *Дарс бериш, лекция пайтида аудиторияга жон киритиб юбориш санъатини эгаллади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Болалар.. тўғаракларда иштирок этиб, дам олиш билан бирга, касб-ҳунар эгалламоқдалар.* Газетадан.

7 Бирон ўрин, даража ва ш.к. ни қўлга киритмоқ. *Мусобақада фигурачиларимиз бешта совринли ўринни эгаллашди.* Газетадан.

8 Бирон даража, мавқе, ўринда бўлмоқ, турмоқ. *Маънавий камолот босқичлари ичида хушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллайди.* «Саодат». *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ЭГАР 1 От-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал. *От эгари.* ■ *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди қ. от. *Аммо, «отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди» деганларидек, ҳамма ёқдан мосуво бўлса ҳамки, ҳали ҳавоси баланд.* А. Муҳиддин, Характеристика. **Эгар урмоқ** Эгарни улов устига қўйиб маҳкамламоқ. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкам тортиб боғлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Эгардан тушмоқ 1)** от-улов устидан тушмоқ. *Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кўтар. Бўлмаса, от устидан телпақдай учираман.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма кибр-ҳавоси пасаймоқ, димоғдан тушмоқ. Фақат Самадийгина ачитди: -Энди эгардан тушибсиз-да, доҳий.* А. Мухтор, Туғилиш; 3) *лавозимдан бўшамоқ, мавқеини йўқотмоқ. Оқподшо отдан тушса ҳам, Саид Жалолхон эшон ҳали эгардан тушмаган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Калондимоғлигинг қолмади-да, полвон! Ҳамон мусофирчиликни бўйнингга олдингми, эгардан сал тушгин-да!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Турли машиналарнинг одам ўтирадиган жойи, ўтиргичи. *Велосипед эгари. Трактор эгари.*

ЭГАРЛАМОҚ Эгар урмоқ. *Отингизни эгарлаб беринг, шаҳарга тушиб чиқаман.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЭГАРЛАНМОҚ Эгарламоқ фл. мажҳ. н. *У [от] гоҳ эгарланади, гоҳ ҳовлидаги фойтунга қўшилади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Эгарланган отдай Тайёр, шай ҳолда. *Сен ҳали кўп яшайсан. Мени-чи, шум ажал нақ останада эгарланган отдай кутиб турибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ЭГАРЛОҒЛИҚ Эгар урилган, эгар уриб қўйилган. *Эрталаб хон саройидан шиговул эгарлоғлиқ бир от келтириб, таъзим билан элчини аркка чорлади.* М. Осим, Элчилар.

ЭГАРСИМОН Эгар шаклидаги, эгарга ўхшаган. *Эгарсимон тоғ.*

ЭГАРЧИ Эгар ясовчи уста.

ЭГАРЧИЛИК 1 Эгар яшаш касби. *Унинг асл касби эгарчилик бўлиб, қўчқор, эчки шохларини кўчамиздаги ариқча ташлаб қўяр эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

2 тар. Эгарчилар маҳалласи ёки растаси.

ЭГАСИЗ Бирор кимсага қарашли бўлмаган, эгаси йўқ; сабил. *Эгасиз мулк.* ■ *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фақат устига шелуха ортилган эгасиз ёлғиз арава турарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Эгасиз гап тли. Эгаси бўлмаган (ифодаланмаган) гап (қ. эга 7).

ЭГАСИЗЛИК 1 Эгасиз ҳолат.

2 айн. **хўжасизлик.** *Хўжасизлик* — эгасизлик хавфли ижтимоий иллат. Газетадан.

ЭГАТ Шудгор ерда экин экиш учун тортилган узун ариқ. *..қишлоқда яшовчи борки, бари теримчига айланган, каттаю кичик эгат оралайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Эгат очмоқ (ёки солмоқ) Ҳайдалган ерда эгатлар ҳосил қилмоқ, ариқ олмоқ. *Майлумки, жами қишлоқ хўжалик ўсимликлари ҳар хил кенгликда олинган эгатлар орқали суғурилади.* «Фан ва турмуш».

ЭГАЧИ 1 Бир ота-онандан туғилган қизлардан каттаси (кичигига нисбатан; тарихан ва баъзи шеваларда ўғил укага нисбатан ҳам қўлланади). *Зайнаб эгачиси Хушрудан етти ёш чамаси кичик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бобур Самарқанда кетишда ўз онаси ва эгачисига «Ўидаги хўжрадан хабар олурсизлар», деб тайинлаб кетган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Аёл кишининг ўзидан катта ёшдаги (шунингдек, хурмат юзасидан кичик ёшдаги) аёлга мурожаат шакли. -*Туриб-туриб, мана шу норасидаларнинг бахтига сизга ўхшаш худо ярлаққан эгачим борлигидан қувониб кетаман, — деди Зоҳида Меҳринисога.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳалима уни туғишган эгачисидай иссиқ қабул қилди.* Ж. Абдуллахонов, Гулчеҳра.

ЭГИЗ Иккаласи бирликда; бирга, қўш. *Уруш билан жудолик ҳам бир-бирига эгиз.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Қариндошим, туғишқоним, Улкан қозоқсан ўзинг, Тонг-отарда эгиз болқар Ўзбек билан юлдузинг.* Ф. Фулом. *Бу четда ётган совлиқ.. ҳар йили эгиз туғади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭГИЗ(АК) 1 Бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола. *Эгизак туғилган болалар.* ■ *Зухраҳон Лолахон билан бир онанинг қорнидан талашиб тушган эгизаклардай яқин бўлиб қолишди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

5 Нарсани юзага келтириш, тайёрлаш ва ш.к. жиҳатдан қарашлилигини билдиради. -Йўқ, — деди *Ўзбек ойим*, — *ош эгаси билан ширин*. *Ҳа, айтгандек, қудангизниқига юборган кишингиз келдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 с.т. (фақат 1-ш. эгалик аффикси билан) Тангри, худо. -*Буни яратган эгамнинг ўзи билади*, — деди *оқсоқол*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Сизни эгам сўзга пишиб қўйган экан-да*. Ойбек, Танланган асарлар.

7 тлш. Икки таркибли гапларда фикрнинг кимга, нимага қарашли эканини англатувчи, белгиси кесим томонидан аниқланадиган бош бўлак.

ЭГАЛИ Эгаси бор, эгалланган. *Эгали ер*. ■ *Ўғли борнинг эгалидир қалъаси*. «Эрали ва Шерали».

Эгали гап тлш. Эгаси бор, эгаси ифодаланган гап.

ЭГАЛИК 1 Эга бўлган ҳолат, эга эканлик. *Эгалигини исбот қилмоқ*.

2 Эга бўлиш, шундай ҳуқуқли ҳолат. *Молмулкка эгалик*.

Эгалик қилмоқ Эга бўлмоқ, (ўзини) эга сифатида тутмоқ, бошқармоқ. *Ким эгалик қилар хазна-зарига*. «Эрали ва Шерали». -*Ўғлимга танноз-сатанг ўқитувчи эмас, уйига эгалик қиладиган хотин керак*, — деди *қайнота Зебига*. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 Моликлик. *Катта аҳамиятга эгалик*. ■ *Тошкент фестивалининг жаҳондаги бошқа киноанжуманлардан ўзига хос фарқи унинг ғоят демократик руҳга эгалигидир*. Газетадан.

Эгалик категорияси тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирига қарашли эканини билдирувчи шакллари ва бу шаклларга хос маънолар бирлиги. **Эгалик шакли** тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирига оидлигини билдирувчи морфологик шакли. **Эгалик қўшимчалари** (ёки **аффикслари**) тлш. Отнинг эгалик шаклини ясовчи қўшимчалар: -м (*укам*), -нг (*уканг*), -си (*укаси*), -миз (*укамиз*), -нгиз (*укангиз*), -лари (*укалари*).

ЭГАЛЛАМОҚ 1 Эга бўлмоқ, ўзиники қилиб олмоқ. *Уйдаги асил буюмларни ўзи эгаллаб олади, биз унда нима қиламиз?* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳа, муғомбир, менга ёмон кўрсатиб, ўзинг эгаллаб олмоқчисан, шекилли*. «Гулдаста». *Иш битиб, эшак лайдан*

ўтгандан кейин зўравонлар чиқиб, ерларни эгаллаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилӣ, Фаргона т. о.

2 Бирор жой, сатҳ ва ш.к. ни банд этмоқ, унда жойлашмоқ, ўрнашмоқ. *Минбарни.. юқори курс студентлари эгаллади*. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Хон бошлиқ аркони давлат, дин пешволари тахтиравонни эгаллашди*. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор сатҳ, юзани қопламоқ. *Бутун айвоннинг бўй-этини эгаллайдиган гилам устидаги настак стол одатдагидек безатиб қўйилган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол*. *Гўё хотини ўлмагандай, қоп-қора қалин сочлари бутун ёстиқни эгаллаганча ҳамон ёнида ётгандай туюлди Камолиддинга*. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Рўпарадаги икки қаватли уйнинг сояси ҳовлининг ярмини эгаллаб олибди*. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Қамрамоқ, қамраб олмоқ, чулғамоқ, қоплаб олмоқ. *Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ бир кайфият эгаллади*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Саодатхоннинг.. юзидаги жиддийлик ўрнини ғалати, кинояга ухшаш табассум эгаллади*. С. Зунунова, Янги директор. *Кечаги изғирин шамол ўрнини тўсатдан илиқ майин шабада эгаллади.. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор*.

5 Забт этмоқ, ишғол қилмоқ. *Взводга жанг билан.. муҳим тепаликни эгаллаш вазифаси топширилди*. Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ҳамма юксак маррани тезроқ эгаллаш иштиёқида меҳнат қилмоқда*. Газетадан.

6 кўчма Билиб, ўрганиб олмоқ; ўзлаштирмоқ. *Бу йиллар мобайнида у пахтачиликнинг сир-асрорларини пухта эгаллади*. Газетадан. *Дарс бериш, лекция пайтида аудиторияга жон киритиб юбориш санъатини эгаллади*. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Болалар.. тўғарақларда иштирок этиб, дам олиш билан бирга, касб-ҳунар эгалламоқдалар*. Газетадан.

7 Бирон ўрин, даража ва ш.к. ни қўлга киритмоқ. *Мусобақада фигурачиларимиз бешта совринли ўринни эгаллашди*. Газетадан.

8 Бирон даража, мавқе, ўринда бўлмоқ, турмоқ. *Маънавий камолот босқичлари ичида хушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллайди*. «Саодат». *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар*. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ЭГАР 1 От-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал. *От эгари.* ■ *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Х. Фулом, Машъал.

Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди қ. от. *Аммо, «отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди» деганларидек, ҳамма ёқдан мосуво бўлса ҳамки, ҳали ҳавоси баланд.* А. Муҳиддин, Характеристика. **Эгар урмоқ** Эгарни улов устига қўйиб маҳкамламоқ. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкам тортиб боғлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Эгардан тушмоқ 1)** отулов устидан тушмоқ. *Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кўтар. Бўлмаса, от устидан телтакдай учираман.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўчма кибр-ҳавоси пасаймоқ, димоғдан тушмоқ. *Фақат Самадийгина ачитди: -Энди эгардан тушибсиз-да, доҳий.* А. Мухтор, Туғилиш; 3) лавозимдан бўшамоқ, мавқеини йўқотмоқ. *Оқподшо отдан тушса ҳам, Саид Жалоҳон эшон ҳали эгардан тушмаган эди.* С. Аҳмад, Хўқм. *Калондимовлигинг қолмади-да, полвон! Ҳамон мусофирчиликни бўйнингга олдингми, эгардан сал тушгин-да!* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Турли машиналарнинг одам ўтирадиган жойи, ўтиргичи. *Велосипед эгари. Трактор эгари.*

ЭГАРЛАМОҚ Эгар урмоқ. *Отингизни эгарлаб беринг, шаҳарга тушиб чиқаман* Х. Фулом, Машъал.

ЭГАРЛАНМОҚ Эгарламоқ фл. мажх. н. *У [от] гоҳ эгарланади, гоҳ ҳовлидаги фойтунга кўшилади.* Х. Фулом, Машъал.

Эгарланган отдай Тайёр, шай ҳолда. *Сен ҳали кўп яшайсан.. Мени-чи, шум ажал нақ останада эгарланган отдай кутиб турибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ЭГАРЛОҒЛИҚ Эгар урилган, эгар уриб қўйилган. *Эрталаб хон саройидан шиғовул эгарлоғлиқ бир от келтириб, таъзим билан элчини аркка чорлади.* М. Осим, Элчилар.

ЭГАРСИМОН Эгар шаклидаги, эгарга ўхшаган. *Эгарсимон тоғ.*

ЭГАРЧИ Эгар ясовчи уста.

ЭГАРЧИЛИК 1 Эгар ясаш касби. *Унинг асл касби эгарчилик бўлиб, қўчқор, эчки шохларини кўчамиздаги ариқча ташлаб қўяра эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 тар. Эгарчилар маҳалласи ёки растаси.

ЭГАСИЗ Бирор кимсага қарашли бўлмаган, эгаси йўқ; сабил. *Эгасиз мулк.* ■ *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Фақат устига шелуха ортилган эгасиз ёлғиз арава турарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Эгасиз гап тлш. Эгаси бўлмаган (инфодаланмаган) гап (қ. эга 7).

ЭГАСИЗЛИК 1 Эгасиз ҳолат.

2 айн. **хўжасизлик.** *Хўжасизлик — эгасизлик хавfli ижтимоий иллат.* Газетадан.

ЭГАТ Шудгор ерда экин экиш учун тортилган узун ариқ. *..қишлоқда яшовчи борки, бари теримчига айланган, каттаю кичик эгат оралайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Эгат очмоқ (ёки солмоқ) Ҳайдалган ерда эгатлар ҳосил қилмоқ, ариқ олмоқ. *Маълумки, жами қишлоқ хўжалик усимликлари ҳар хил кенгликда олинган эгатлар орқали суғорилади.* «Фан ва турмуш».

ЭГАЧИ 1 Бир ота-онадан туғилган қизлардан каттаси (кичигига нисбатан; тарихан ва баъзи шеваларда ўғил укага нисбатан ҳам қўлланади). *Зайнаб эгачиси Хушруйдан етти ёш чамаси кичик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бобур Самарқандга кетишда ўз онаси ва эгачисига «Ушдаги хўжерадан хабар олурсизлар», деб тайинлаб кетган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Аёл кишининг ўзидан катта ёшдаги (шунингдек, ҳурмат юзасидан кичик ёшдаги) аёлга мурожаат шакли. -*Туриб-туриб, мана шу норасидаларнинг бахтига сизга ўхшаш худо ярақаган эгачим борлигидан қувониб кетаман, — деди Зоҳида Меҳринисога.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳалима уни туғишнинг эгачисидай иссиқ қабул қилди.* Ж. Абдуллахонов, Гулчехра.

ЭГИЗ Иккаласи бирликда; бирга, қўш. *Уруш билан жудолик ҳам бир-бирига эгиз.* Х. Фулом, Тошкентликлар. *Қариндошим, туғишқоним, Улкан қозоқсан ўзинг, Тонг-отарда эгиз болқар Ўзбек билан юлдузинг.* Ф. Фулом. *Бу четда ётган совлиқ.. ҳар йили эгиз туғади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭГИЗ(АК) 1 Бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола. *Эгизак туғилган болалар.* ■ *Зухрахон Лолахон билан бир онанинг қорнидан талашиб тушган эгизаклардай яқин бўлиб қолишиди.* Х. Фулом, Замин юлдузлари.

2 айн. эгиз. Садоқат — асл виждон! Бурча эгизак! У юракка қадрдон, Ҳаётга безак. Ё. Мирзо. *Кӯёш ва пахта! Булар менинг диёримда эгизак туғилганлар.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Шодлик билан қайғу айни бир вақтда эгизак бўладиган шундай пайтлар ҳам бўлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЭГИК 1 Эгилган, қуйи солинган; букик. *Эгик бўйин. Қадди эгик одам.* ■ *Ҳамза ёлғиз эди, у боқарди тик, Унинг тик қомати ҳеч бўлмас эгик.* Ж. Жабборов. *Ўзингни гуноҳдор деб сезмаганингдан кейин, нега бошинг эгик бўлсин?! И. Раҳим, Ихлос.*

2 Эгилган, қайрилган; эгри, қийшиқ, қийшайган. *Каттакон бурнининг учи бироз эгик..* С. Нуоров, Нарвон. *..толнинг эгик шохига қўнган қора қарға тинимсиз қағиллаб, қишни чақиради.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЭГИЛИК 1 Яхшилик, фазилат, хислат. *Ҳай, ўртоқлар!.. Коллективлик эгилиги бизга аён.* Ф. Фулом.

2 Савобли иш; яхши, хайрли иш; эзгулик. *Эгиликнинг кечи йўқ.* Мақол. ■ *Худо ҳожи акамизнинг умрини узун қилиб, болачақасининг эгилигини кўрсатсин..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эгиликдан умидини узган Бува отларни тўқайга бошлади.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ЭГИЛМА Эгилган, қайрилма. *Онанинг кўзлари унинг чиройли эгилма қошлари ўртасидаги гам тугунчасига тикилди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЭГИЛМОҚ 1 Эгмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. Бўйни эгилди. *Эгилган таёққа суянма, сени ҳам эгади.* Мақол. *Чивик тутган еридан синмайди, эгилган еридан синади.* Мақол.

2 кўчма Бирор ишга қайишмоқ, бўйни ёр бермоқ. *Уй ишига ҳам эгилсанг-чи!*

3 Таъзим қилмоқ, бошни ҳам қилмоқ. *Эгилган бошни қилич кесмас.* Мақол. ■ *Атрофдаги одамлар бари нулдор.. Уларга эгилсанг, бошингни силайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Қуллуқ қилмоқ, ўжарликни қўймоқ. *Нобакор укангдан ҳеч хабар оляпсанми? Қийналиб кетса ҳам, эгилай демайди-я!* Й. Шамшаров, Тошқин.

ЭГИЛУВЧАН Яхши эгилиш хусусиятига эга, эгилишга мойил. *Майин шабада.. суяги қотмаган гўдакдек эгилувчан ниҳолларни аста тебратади.* Газетадан. *Сувчилар меҳнатининг ўрнини эгилувчан қувурлар босди.* Газетадан.

ЭГИЛУВЧАНЛИК Яхши эгилиш хусусиятига эгалик. *Инсон қадимдан асил металллар, уларнинг гузаллиги, эгилувчанлиги, бошқа металллар билан бирикиш хусусиятига эътиборини қаратган.* Газетадан.

ЭГИН (3-ш. бирл. **эгни**) **1** Орқанинг елка ва бўйин орасидаги устки қисми. *Энди эгнимни қисиб турмайин, қандоқ бўлса, буларга бир сўз айтмайин, деб Ёдгор бир сўз айтмайtir.* «Ёдгор». *Ўзи полвон сиёқли.. Ҳар эгни қирдай, қарашни тўқайдаги шердай.* «Ойсулув».

2 Киши танаси (гавдаси)нинг кийим кийиладиган уст қисми. *Мана ҳозир Муниҳон ётоқхонадан чиқиб келади. Эғнида оқ кўйлак.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Энгил, кийим-бош. *Сувдан чиқдик, шоша-пиша эгнимизни кия бошлагандик, чорвоқ томондан биров кўринди-ю, писиб олди.* М. Жўра, Изтироб.

ЭГИН-БОШ с.т. Энгил-бош, кийим-бош. *Фуломжонни шаҳарда кўпроқ ажаблантирган нарса шу бўлдики, у мадрасадан кетиб қолгандан бери гадойлар, тиланчилар, эғни-боши хароблар илгаригидан ҳам кўпайиб кетган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭГМА Эгиб ясалган; эгилган, қайрилган. *Эгма трубалар.* ■ *Сирож эгма кўприкдан ўтиб, кўл ўртасидаги чойхонага кирди.* С. Зуннунова, Одамлар орасида.

ЭГМОҚ 1 Тўғри, тик ҳолатидан бирор томонга тортмоқ; қайирмоқ, букмоқ. *Дарахт шохини эгмоқ.* *Новдани икки учидан ушлаб эгмоқ.* ■ *Дарё томондан ғириллаб эсиб турган шабада йўл буйидаги ўт-ўланларни эгар, тебратар эди.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. *Этак тутиб, тик қаддимни эгармишман, Кунга куйиб, мен ҳам пахта терармишман.* «Муштум».

2 Ўз измига бўйсундирмоқ, итоат эттирмоқ. *Э нодон қиз, Тулқинжон шунча қизларнинг ичида сени севиб қолгани учун шодлан! Майли, барибир, эгиб оламан!* Ф. Мусажон, Ҳури. *Нима қилса, иш ёқмасларни эгиб олиш мумкин?* «Ўзбекистон кўриқлари».

Бош эгмоқ 1) бошини қуйи солмоқ. *Бозорқул бундай пайтларда бош эгиб, хомуш ўтирарди.* А. Мухтор, Чинор; **2)** ўзини итоатли, таъзимда тутмоқ. *Полвон ёш болага ўхшайди, кекни билмайди, бош эгиб борса, албатта, кечиради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *..жиндек тоқат қилинг, тоқатлига тоғ бош*

эгармиш. К. Яшин, Ҳамза; 3) бўйсунмоқ, измидан чиқмаслик. *Жаҳолатга.. шафқат билмас золимларга ҳеч қачон бош эгмайман.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйин эгмоқ** 1) йўлига юрмоқ, айтганига юрмоқ; бўйсунмоқ. *Эски раислар бўйин эгармикин бу ёш жувонга. Ишласа ҳам бир йил ишлайди.* И. Раҳим, Ихлос; 2) ишга қайишмоқ, кўнмоқ. *Ароқ-хўрликка муккасидан кетган Абдуҷаббор ижтимоий фойдали меҳнатга бўйин эгмай қўйибди.* «Муштум». *Ҳозир шунчалик паст ишга ҳам бўйин эгиш зарурати бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭГОВ 1 Қаттиқ буюмни (темир, ёғоч ва ш.к. ни) кесиш, текислаш, ўткирлаш, пардозлаш учун ишлатиладиган, қирадиган тиши пўлатдан ясалган чилангарлик асбоби. *Уч қиррали эгов. Юмалоқ эгов. Ялпоқ эгов. Йирик тишли эгов.* ■ *Кичикроқ эгов билан узангининг юзлари яна эговланиб силлиқланади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. «Сиз занглаган кетмонсиз, оловга тоблаб, ўткир эговга чархлаш керак», *деса-я юзсиз!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 кўчма Кишини жондан тўйдирадиган, унинг умрини қисқартирадиган кимса, нарса. *Ичкилик — ақлнинг эгови. Ёмон хотин — умрнинг эгови.* ■ *Ҳамма косиб шундай бўлади, жоним! Косибчилик — умрнинг эгови.* Ойбек, Танланган асралар.

ЭГОВЛАМОҚ 1 Эгов билан ишлов бермоқ, эгов билан силлиқламоқ, ўткирламоқ. *Аррани эговламоқ. Кетмоннинг даммини эговламоқ.* ■ *Пўлат найза ер остида ётарми, Темир найза эговласа ўтарми.* «Ойсулув».

2 кўчма Рухий азоб бермоқ, қийнамоқ, емирмоқ. [Дилбар:] *Ўзингизни ўзингиз эговлаяписиз, Комилжон ака.* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим. *Ойим раҳматликнинг умрини уруш даврининг қийинчиликлари билан мана шу оғир кетмон ҳам эговлаган.* П. Қодиров, Юракдаги куёш. *Кечадан бери миямни эговлаган масалалардан сўз очдим.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЭГОВЛАНМОҚ 1 Эговламоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эговланган юза. Эговланган пўлат.*

2 кўчма Силлиқланмоқ, сайқал топмоқ. *Бир қолипга тушолмаган дурда-дурда фикрлар эговлансин.* Ф. Фулом.

ЭГОИЗМ [фр. egoïsme < лот. ego — мен] қ. худбинлик. *..ўзларининг ғаразли манфаат-*

ларини кўзлаб.. яккалик ва эгоизмни зўр бериб авж олдира бердилар. Газетадан.

ЭГОИСТ [фр. egoïste < лот. ego — мен] қ. худбин. *Эгоистлар — ёмон одамлар.. фақат ўзим бўлай дейишади. Ўзларининггина, ўз ҳаётларининг хузур-ҳаловатининггина ўйлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭГОИСТИК Худбинликка, эгоизмга оид, худбинлик руҳида бўлган. *Олий мактаблардан чиқаётган баъзи кишилар.. жамият манфаатларини эмас, балки ўзларининг эгоистик, шахсий манфаатларини афзал кўраётганликларидан кўз юмиш мумкин эмас.* Газетадан.

ЭГОИСТИК қ. худбинлик. *Эгоистлик қилмоқ.* ■ *..унинг ҳар бир гапида, сўзининг оҳангида ўзини ардоқлаб вояга етказган Аширғул онага нисбатан бемехрлик, эгоистлик ҳислари ошқора сезилиб турарди.* Н. Улужонов, Онажонингни унутдингми?

ЭГОЦЕНТРИЗМ [лот. ego — мен + centrum — марказ, ўрта(лик)] Манманлик ва худбинлик (эгоизм)нинг учига чиққан шакли: шахснинг фақат ўз қизиқиш доирасигагина боғлиғи қолиши, бошқаларнинг фикри билан ҳисоблашмай, фақат ўз фикрлари ва шахсиятини юқори қўйишидан иборат хислати.

ЭГРИ 1 Тўғри чизиқ бўйлаб йўналмаган; қийшиқ, қинғир. *Эгри чизиқ. Эгри қилич. Эгри кўчадан юрсанг ҳам, тўғри юр.* Мақол. ■ *Азим толларнинг эгри шоҳларидаги шокила-шокила попуқлар йўловчиларни салқинга чақира бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Ҳақиқатга зид; нотўғри. - *Қийиқ иш қирқ йилдан кейин ҳам маълум бўлади, эгрисини қўйиб, тўғрисини гапирверинг, — деди.. Дўстмуродов.* «Муштум». *Энди тўғри танқиддан эгри хулоса чиқариш одагингизни ташланг.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Дўстим, ҳаётга чуқурроқ қарасангиз, тўғри билан эгрини айира биласиз..* Ойбек, Нур қидириб.

3 Хатти-ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. жиҳатдан ахлоқ-одоб, қонун-қоида меъёрий талабларига зид бўлган, шундай иш тутадиган; номақбул, ноҳўя, чакки. *Бирорта одам савдо соҳасида ишласа, дарров мияларига эгри фикр келади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Эгри одам соясидан ҳам хавотирланаверар экан.* «Муштум». *Ўзи тўғри бўлмаган одам бошқаларга ҳам эгри кўз билан қарайди.* Газетадан.

ЭГРИ-БУГРИ Эгилган, букилган; қингир-қийшиқ. *..эгри-бугри ариқларни кетмон билан текислай бошладилар.* П. Гурсун, Ўқитувчи. *Эгри-бугри шохлари бутун ҳовлини тутган катта нашвати дарахти тагида бир тўда болалар утиришибди.* Ф. Насриддинов, Артист ва режиссёр. *Ҳали кўмилмаган тоқлар эгри-бугри қизғиш танасини яширолмай, иймангандай осилиб ётарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЭГРИЛИК 1 Эгри ҳолат, эгри эканлик. *Деворнинг эрилиги. Йўлнинг эрилиги.*

2 Эгри, ножўя иш, хатти-ҳаракат (қ. эгри 3). *Мен домлаликда, эшонликда юравериб, хийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман.* Ғ. Фулом, Шум бола.

ЭДИ тўлиқсиз фл. Феъл, шунингдек, бошқа туркумга оид сўзлар билан бирикиб, ўтган замон ва б. модал маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. *Шу мактабда ўқиган эдик. Хабари бўлса келар эди. Бу ерлар илгари чакалакзорлар эди. Хўп десанг, кинога борар эдик.*

ЭЖИКИЛАМОҚ: эжикилаб Майда-чуйдасигача, ҳамма тафсилоти билан, батафсил; синчиклаб. *-Гапир, қани, отанг саломат юрибдими?..— эжикилаб сўрай бошлади бувим.* Ойбек, Болалик.

ЭЗГИН Рухий эзилган; эзилган, тушкун ифодали. *Тўтиқиз бошини аста кўтариб, кампирнинг ғамгин, эзгин юзига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *«Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзларида ёш ҳалқаланди. Ким билсин, бу энг сўнги эзгин ёшлардир?!* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ЭЗГИНЛИК Эзгин, тушкун ҳолат. *Эзгинлик, хўрлик, йўқлик асаби бўш одамларда тажанглик туғдирар, муомалада пардани кўтарарди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЭЗГУ Яхшилик бахш этувчи; эгилик келтирувчи; хайрли. *Эзгу ният. Эзгу иш.* ■ *Озодлик ҳайкали қошига бу он Эзгу ўйларимни олиб келдим мен.* Х. Даврон. *Наврўз шамоли хаёлни шундай олиб қочади, эзгу йўлларга чорлайди.* Газетадан.

ЭЗГУЛИК Хайрли, эзгу иш. *Жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис этмаслиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбинг-

га қулоқ сол. *Эзгулик йўлида қилинган яхшилик умрга сайқал бериб боради.* Газетадан.

ЭЗИБИЧКИ этн. Дуо ёзилган, сув ёки чойга чайқаб эзиб ичиладиган, гўё даво бўладиган қоғоз. *Қиз, гўшангада кийилажак юпқа оқ кўйлакни.. ва икки томоннинг кўнглига «ўлмас муҳаббат» солувчи «эзибички»ни бирга қўшиб, рўмолчага тугиб, эртага унутмаслик учун, белгили жойга қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошингиздаги бало-қазоларни ҳайдайман.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭЗИК 1 кам қўлл. Эзилган; уваланган; янчилган. *-Отам ғирт оми бўлишига қарамай, ўта диндор эди.. Данақ чақса, эзигини ўзи еб, бутунини олло йўлига бағишлаган, — деди чол.* А. Муқимов, Қопқон.

2 кўчма Эзилган, жабрланган, абгор бўлган; эзгин. *Алишансан мени ўғлон боланга, Алашим кўп эзик юракларимда, «Орзигул». Мунг, алам билан учган бу эзик нола тоғтошларнинг қалбини тилгудай бўлди.* Миртемир.

ЭЗИЛИШМОҚ 1 Эзилмоқ фл. бирг. н.

2 с.т. Қониқиб, узоқ гаплашиб ўтирмоқ. *Маҳдум Анварнинг бирор камбағал билан эзилишиб ўтирганини кўрса, ичидан аччиғланиб.. наст ҳамиша настлигини қилади, деб ўйлар ва энсаси қотиб, четга кетар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЭЗИЛМОҚ 1 Эзмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эзилган мева. Эзилиб пишган гуруч. Эзилган халқлар.*

2 Куйинмоқ, ачинмоқ; қийналмоқ, дили хун бўлмоқ; ташвиш тортмоқ. *Рухан эзилмоқ.* ■ *Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди.* И. Раҳим, Ихлос. *-Кумуш ҳам менинг тепамда ўтириб, эзилиб йиғлар, бутун вужуди қалтирарди, — деди Камолиддин.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ЭЗМА Гапдан оғзи тинмайдиган, кўп гапирадиган; сергап. *Эзма чол. Эзма бўлмоқ.* ■ *Кўпчилик айтгандек, киши қариса, Эзма, насиҳатзўй бўлиб қоларкан.* Ғ. Фулом. *Оғзи чарчатайдиган эзма одам керак бунча гапиришга.* Э. Аъзамов, Шайтончалар кўчаси.

ЭЗМАЛАНМОҚ 1 Эзмалик қилмоқ, гапни чўзмоқ. *Бир неча фарсаҳдан кейин қудуқ келишини олдиндан айтар, қудуқни эзмаланиб тасвирлар, ҳаммаси туғри чиқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ортиқ эзмаланиб ул-*

тиришга Эҳсоннинг фурсати йўқ эди. А. Қаҳ-
ҳор, Сароб.

2 с.т. Жуда секин, имиллаб иш қилмоқ;
ивирсимоқ, ивирсирамоқ, имилламоқ. *Эз-
маланмай, тез кийинсанг-чи!*

ЭЗМАЛАШМОҚ Эзилиб (эзмалик би-
лан) гаплашмоқ, суҳбатлашмоқ. *Ўз қўли би-
лан Қурбоналига овқат олиб чиқди. У билан
ўтган-кетганлардан эзмалашди. Шухрат,
Жаннат қидирганлар.*

ЭЗМАЛИК 1 Эзмага хос хислат, эзма
эканлик *Мамарасул ака, сураткаш ҳам
эзмалигингиздан хабардорга ўхшаб қолди
дейман-а? Уйғун, Сайланма.*

2 Ортиқча ва унчалик керак бўлмаган
тафсилотларга, майда-чуйдаларга берилиш.
*У тўйлардан, азалардан.. эсига маҳкам жой-
лаб келган «миш-миш» ларни ҳар вақт эзма-
лик билан сўйлар эди. Ойбек, Танланган
асарлар.*

ЭЗМА-ЧУРУК с. т. Ортиқ даражада эз-
ма. *Нима қилиб бу эзма-чурукни судраб юриб-
сиз, бети қурсин. С. Аҳмад, Сўнгги нусха.*

ЭЗМОҚ 1 Босиб, сиқиб ва б. йўл билан
юмшатмоқ, пачақламоқ, янчмоқ ва ҳ.к. *Оёғи
билан сигаретани эзмоқ. Анорни эзмоқ. ■
Ёнида чумоли уясини кўриб, оёғи билан эзди.
А. Мухтор, Опа-сингиллар. Чол бошқа чой
чақириб, белбоғининг қатидан қуруқ чой
олиб, кафтида эзди-да, пиёлага солиб қай-
тарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Эрталаб Шоқосим..
бир ўсимликнинг қовжироқ гулини келтириб,
қайноқ сувда эзиб, қизга ичиришни буюрган
эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Киши аъзоси ёки унинг бирор жойи-
ни қаттиқ босим, сиқувга олмақ. *Оғир юк
елкасини эзаяпти. ■ Оёғини қиздириб эзган
этигини ечолмай ўтирган Ширмонхон Мақ-
суда келгандан кейин ўрнидан турди. С. Зун-
нунова, Олов. Манглайни эзиб юборди бу
чўян қалпоқ. Ойбек, Қуёш қораймас.*

3 Оғир, қийин аҳволга солмоқ, шундай
аҳволда сақламоқ. *Узоқ ва машаққатли йўл
уларни жуда эзиб ташлаган эди. ■ Халқ-
ларни қул қилиб эзиб келган подшо ҳукмати
ағдарилди. Т. Бекмуродов, Унутилмас во-
қеалар. Кириб майдонда жавлон урди эрлар,
Эзиб душманни ҳайқирмоқда шерлар. Ҳаби-
бий.*

4 Руҳан қийноққа солмоқ; қийнамоқ.
*Раҳимжон ака, бўлди, ўзингизни эзманг.. Ў.
Умарбеков, Ёз ёмғири. Орага оғир, эзиб*

*юбуровчи жимлик чўкди. К. Яшин, Ҳамза. У
билан талашиб-тортишиб ўтириб, ёлғизли-
гини ҳам унутган экан. Энди танҳолик эза
бошлади. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

5 Қойилмақом қилиб, жуда таъсирли
тарзда ижро қилмоқ (асосан, куй, қўшиқ
ҳақида). *Шодмон ҳожи олдин дуторда майин
эзиб, «Туя бўзлов» машқини чалиб, кейин
танбурни олди. С. Абдулла, Қувғунда. Бобоси
уни қувонтирадиган гап топганидан хурсанд,
эзиб ҳикоя қила кетди. А. Мухтор, Бўронлар-
да бордек ҳаловат.*

Жағини эзмоқ Уриб мажақламоқ, абжа-
гини чиқармоқ. *Ол қўлингизни, жағингизни эзиб
қўяман! Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдош-
лар. Жигини эзмоқ қ. жиг. Ҳа, Салим, Ҳа-
кимларнинг жигини эзаман, ука. Ойбек, Тан-
ланган асарлар. Эзиб ёғмоқ* Майдалаб тўх-
товсиз ёғмоқ. *Уч кундан бери ёмғир эзиб ёғар,
ҳашарчилар ишга чиқмай, зеркиб қолишган
эди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг. Юрак-
ни (ёки бағирни, қалбни, юрак-бағирни)
эзмоқ* Руҳий азоб бермоқ, руҳан қийнамоқ.
*Уғли Турғунбой унинг юрагини эзиб юборди.
Т. Ашуров, Оқ от. Ахир менда нима гуноҳки,
муштираб онаизорнинг бағрини эзасан. К.
Яшин, Ҳамза. Совлиқнинг фарёд уриб маъ-
рагани юрак-бағрини эзиб юборди. С. Аҳмад,
Юлдуз. Она хатосин сезди, Тўғри сўз қалбин
эзди. «Муштум».*

ЭЗФИЛАМОҚ айн. эзмоқ **1.** *Тупроқни эз-
филамоқ. Папиросни эзфиламоқ. Хамирни эз-
филамоқ. ■ Тошпўлат бир сиқим кесакни
олиб, кафтида эзфилади. Ў. Умарбеков, Юл-
дузлар.*

ЭЙ унд. с. **1** Мурожаат, чақириқ маъно-
сини билдиради. *-Тўхта, эй тўхта дейман!
П. Турсун, Ўқитувчи. Эй, буни қара, лайлак-
нинг уяси. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

2 Ачиниш, эътироз, қўшилмаслик маъ-
ноларини ифодалайди. *Эй, ҳаммаси баҳона..
Ойбек, Танланган асарлар. Эй, бас қилинг-
эй! Ҳамза, Танланган асарлар. Эй, қаёқда!
Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

-эй юкл. Таъкид, маънони кучайтириш
учун хизмат қилади. *Извошларинг шунақа
юмшоқми-а? Наҳ бахмал тўшакдай, жоннинг
хузури-эй. Ойбек, Танланган асарлар. Оббо
ноинсоф-эй, Ширмонбулоқнинг этагидаги
қора тупроқ ерларнинг барисини қўлга кир-
гизиб олди-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЭЙВОХ айн. эвоҳ.

ЭЙНШТЕЙНИЙ [лот. Einsteinium — машхур физик Альберт Эйнштейн шарафига шундай ном олган] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; сунъий равишда олинган радиоактив металл.

ЭЙФОРИЯ [юн. euforia < eu — яхши + рneo — бошдан кечираман, ўтказаман] Объектив ҳолат билан боғлиқ бўлмаган димоғчоғлиқ, ўз-ўзидан, ғайририхтиёрий кўтаринки хурсанд ҳолат (асосан, руҳий касалликларда, наркотик моддалар қабул қилганда кузатилади).

ЭКАН *тўлиқсиз фл.* Фейл, шунингдек, бошқа туркумга оид сўзларга бирикиб, кейин биланлик, шарт ва б. модал маъноларни билдиради. *Ҳеч ким эшитмаган экан. Қўшинингиз жуда яхши одам экан. Қўришмоқчи экан, нега келмади? Йўлда давом этар экан, турли хайлларга борди.*

ЭКВАТОР [лот. aequator < aequare — тенглаштирмақ, баробар қилмоқ] Ер шарининг ҳар икки кутбидан тенг масофада жойлашган ва Ернинг айланиш ўқиға перпендикуляр бўлган ҳамда Ерни Шимолий ҳам Жанубий яримшарларга ажратадиган катта айлана, чизиқ. *Географик экватор. Ер экватори.* ■ *Кун бўйи ўчоқдаги лахча чўғдай ловуллаб ёнган экватор кўёшининг тафти ҳам энди хийла босилди. С. Абдуқаҳҳор, Очиқ дераза тагида. Эквадор номи бу мамлакатнинг экватордан настда жойлашганлигини кўрсатади. «Фан ва турмуш».*

Осмон экватори Осмон гумбазининг олам ўқиға перпендикуляр бўлган ҳамда осмонни Шимолий ва Жанубий яримшарларга ажратадиган катта доира.

ЭКВАТОРИАЛ I *астр.* Иккита бири-бирига перпендикуляр бўлган ўқ атрофида айланадиган ва ҳар қандай осмон жисмининг осмон экваторига нисбатан вазиятини аниқлашга имкон берадиган линзали ёки кўзгули телескоп.

ЭКВАТОРИАЛ II Экваторга оид, экваторда ёки экваторга яқин жойлашган. *Экваториал минтақа.* ■ *Бир нафасда экваториал қоронғилик борлиқни босди-қолди. «Фан ва турмуш».*

ЭКВИВАЛЕНТ I [лот. aequivalens, aequivalentis — тенг кучли, тенг қийматли] *от* Бирор нарсага тенг ёки бирор жиҳатдан мос келадиган ва унинг ўрнини боса оладиган

бошқа нарса. *Иссиқликнинг механик эквиваленти. Кимёвий эквивалент.* ■ *Ҳар бир ҳикоядан сўнг шу ҳикояда учрайдиган қийин сўзлар ва ибораларнинг ўзбекча эквиваленти лугат тарзида берилган.* Газетадан.

ЭКВИВАЛЕНТ II *сфт.* Тенг, тенг бўлган; мос келадиган, ўрнини боса оладиган. *Эквивалент миқдорлар. Эквивалент сўзлар.*

ЭКЗЕМА [лот. eczema — тошма < ekzeo — қайнаб тошаман] *тиб.* Терининг нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, организмда сурункали инфекция манбаи бўлиши, шунингдек, меъда-ичак касалликлари туфайли организм сезувчанлигининг ортиши билан кечадиган сурункали аллергия касаллиги. *Экзема организмда модда алламинишининг бузилиши туфайли ҳам пайдо бўлиши мумкин.* Газетадан.

ЭКЗЕМПЛЯР [лот. exemplar — нусха, намуна] *қ.* адад **1**, нусха **4**. *«Ўтган кунлар» китобидан ўн экземпляр сотиб олдим.*

ЭКЗОТИКА [юн. exotikos — бегона, ўзга ерли] Бир мамлакатга хос бўлиб, узокдаги бошқа мамлакат халқига қизиқ, галати, ғайриоддий бўлиб кўринадиган нарсалар, урф-одатлар. *-Қани ўша экзотика? — ҳайратга тушди хорижий журналист. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари. Экзотика билан миллий руҳни сақлаш орасида катта фарқ бор. Ш. Шомуҳамедов, Бадий таржима ва адабий танқидчилик.*

ЭКИН I Ҳосил олиш учун экилган ҳар қандай уруғдан униб-ўсган ўсимлик. *Экин майдони. Экинларни суғормоқ.* ■ *Боғларни бир-бирдан айирган деворлар кўринмас; иш-комлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Дала ва боғларда битадиган ўсимликларнинг тури, хили. *Фалла экинлари. Полиз экинлари. Техника экинлари.* ■ *Унинг [Ботиралининг] айтишича, қишлоқнинг асосий экини бўлган шолдан бу йил мўл ҳосил олинган. Ҳ. Фулом, Машъал.*

Қора экинлар шв. Полиз экинлари. *Қора экинлар билан жайдари пахтани ҳали ҳам камайтиришга маслаҳат бераман. Н. Сафаров, Уйғониш.*

ЭКИНЗОР Экин экилган, экин билан банд бўлган жой, дала. *Чўлни экинзорга айлантирмақ.* ■ *Орқада бепоен водийлар..*

экинзорлар, неча-неча обод қишлоқ ва шаҳарлар қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭКИНЛИ Экин экилган. Экинли ер.

ЭКИН-ТИКИН Ҳар хил экин; ҳар хил экинлар; экин экиш; экин экиш ишлари. ..экин-тикинлар йиғиб олингунча биз билан турсин. А. Ҳайитметов, Унсин хола. *Тошкент халқи эркин нафас олди, савдо-сотиқ, экин-тикин ва касб-кор кутарила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Авжи экин-тикин даврида ер қақраб, тупроқ тўзиб турди.* И. Раҳим, Ижод, маҳорат, жасорат.

ЭКИНЧИ эск. Экин экувчи, деҳқон. Баҳорнинг ҳиди ҳам кела бошлади.. экинчиларнинг ҳам куни тугди дея беринг. «Муштум».

ЭКИНЧИЛИК эск. Экин экиш, деҳқончилик. Экинчилик қилмоқ.

ЭКИПАЖ I [фр. *equipage*] От қўшила-диган, одам ташувчи енгил арава; фойтун.

ЭКИПАЖ II [фр. *equipage* – кема командаси, аслаҳа-анжомлари] Кема, самолёт, танк ва ш.к. ларнинг шахсий таркиби. *Самолёт экипажи.* ■ Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Исаевнинг танк экипажи жасурлик намунасини кўрсатиб, душман техникасига зарба берди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ЭКЛЕКТИЗМ [юн. *eklektikos* – танловчи, сайлаб олувчи] флс. Ҳар турли, ҳатто бир-бирига қарама-қарши бўлган фикр, қараш, ғоя ва назарияларни бирлаштиришга уриниш, принципсизларча қориштириб юбориш.

ЭКЛЕКТИК Эклектизм тарафдори.

ЭКЛЕКТІК Эклектизмга оид, унга асосланган. *Бу бинолар эклектик архитектуранинг намуналарига ўхшаб қолган, давлатга жуда қимматга тушган.* А. Бобохов, Истиқболни ўйлаб.

ЭКЛИПТИКА [юн. *ekleiptike* < *ekleipsis* – тугилиш (мас., қуёш)] астр. Осмон сферасининг Қуёшнинг кўринма йиллик ҳаракати кўчиб турадиган катта доираси; бу доира Ернинг Қуёш орбитаси бўйлаб ҳаракатини акс эттиради. *Осмон сферасида Қуёш маркази йил давомида силжиб борадиган катта айлана эклиптика деб аталади.* «Астрономия».

ЭКМА Экиб ўстириладиган. *Бизнинг ўлкамизда гулхайрининг битта экма, еттита ёввойи тури бор.* Газетадан.

ЭКМОҚ Ўсимлик уруғини, уруғликни ерга ташламоқ, сепмоқ, тикмоқ; ўсимлик тупини, кўчатини ўтказмоқ. *Чигит экмоқ. Картошка экмоқ. Гул экмоқ. Арпа эккан арпа олар, Бугдой эккан бугдой олар.* Мақол. *Бирни кессанг, ўнни эк! Мақол. Бир туп ток эксанг, бир туп тол эк! Мақол.*

ЭКОЛОГИК Экологияга оид, у билан боғлиқ. *Экологик ҳолат.* ■ *Олимларнинг фикрича, минтақадаги экологик вазиятни яхшилаш учун туб чоралар кўриш талаб этилади.* Газетадан.

ЭКОЛОГИК СИСТЕМА Тирик организмлар ва уларнинг яшаш муҳитларидан ҳосил бўладиган яхлит комплекс.

ЭКОЛОГИЯ [юн. *oikos* – ватан, уй + *logos* – фан, таълимот] Биргаликда яшайдиган тирик организмларнинг ўзаро ва теварак-атрофдаги муҳит билан бўлган муносабатини, шунингдек, одам ва биосфера ўртасидаги ўзаро муносабат масалаларини ўрганувчи фан.

ЭКОНОМИЗМ сиёс. 19-асрнинг охири – 20-асрнинг бошларида рус социал-демократиясида пайдо бўлган, ишчилар ҳаракатининг асосий вазифаси фақат иқтисодий талаблар доирасида (меҳнат шароитларини яхшилаш, иш ҳақини ошириш ва б.) кураш олиб боришдан иборат бўлмоғи керак, деб даъво қилган оқим.

ЭКОНОМИКА [юн. *oikonomike* – уй-рўзгор хўжалигини бошқариш санъати] қ. **ИҚТИСОДИЁТ.** *Қуёшли Ўзбекистонимизда фақат пахтачилик эмас, экономиканинг бошқа тармоқлари ва маданият ҳам юксалмоқда.* «Фан ва турмуш». *Проблемаларни ҳал этиш хўжалик экономикасини юксалтиришнинг гаровидир.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ЭКОНОМИСТ I қ. **ИҚТИСОДИЁТЧИ, ИҚТИСОДЧИ.** *Қишлоқ хўжалиги бўйича экономист. Экономист олим. Экономист инженер. Бош экономист.*

2 Экономизм тарафдори.

ЭКОНОМИЯ [юн. *oikonomia* – хўжаликни бошқариш] 1 қ. **ИҚТИСОД I.**

2 тар. Капиталистик типдаги йирик помешчик хўжалиги.

ЭКРАН [фр. *écran* – тўсиқ, ғов; парда]

1 Тасвир тушириш учун мосланган сатҳ, юза; парда. *Кино экрани. Телевизор экрани.* ■ *Бу ёруғ уйнинг деразаси худди кино экранига ўхшарди.* С. Аҳмад, Қадрдон дилалар.

2 *тех.* Турли энергетик нуруланишларни ютадиган, қайтарадиган ёки нарса ва кишиларни улардан ҳимоя қиладиган қурилмаларнинг умумий номи. *Буг қозонининг экрани. Рентген апаратининг экрани. Радиолампа экрани.*

3 *кўчма* Кино санъати.

ЭКРАНЛАМОҚ *тех.* Экран билан, ҳимоя тўсиғи билан таъмин қилмоқ; тўсмоқ. *Буг қозонини экранламоқ.*

ЭКРАНЛАШТИРМОҚ Бадий асарни кинофильмга ёки телефильмга айлантормоқ, шу асар асосида кинофильм яратмоқ. *Романни экранлаштирмоқ.*

ЭКРАНЛИ Экрани бор, экранга эга бўлган. *Кенг экранли кинотеатр. Экранли радиолампа.*

ЭКС- [лот. ex – келиб чиқиш, манбани ифодаловчи олд қўшимча; -дан] Байналмилал ўзлашма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, 1) бирор жойдан чиқиш, ажралиш, чиқариб олиш (мас., *эксгумация, экстер-приораллик*); 2) аввалги, собиқ (мас., *экс-президент, экс-чемпион*) маъноларини билдиради.

ЭКСГУМАЦИЯ [лот. ex – -дан, ичидан + humus – тупроқ, ер] *тиб. ҳуқ.* Суд-тиббий, криминалистик экспертиза, патологик-анатомик текшириш мақсадида мурданни кўмилган еридан қовлаб олиш.

ЭКСКАВАТОР [ингл. excavator < лот. exsavage – тешмоқ, ўймоқ] Ер қовлайдиган ва тупроқни чиқариб ташлайдиган, асосий ишчи қисми қовш бўлган ўзиюрар машина. *Бир қовши экскаватор. Экскаватор заводи.* ■ *Зовур қазийтган полвон – экскаваторнинг оғир чўмичи фил хартумидай баландга кўтарилиб тушмоқда.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЭКСКАВАТОРЧИ Экскаваторни бошқарувчи машинист. *Моҳир экскаваторчи ўзининг баракали меҳнати билан кўпчиликка ўрнак бўлаётир.* Газетадан.

ЭКСКУРС [лот. excursus – (нутқда) четга чиқиш, мавзудан чекиниш] Асосий мавзу орасида шу мавзуга алоқаси бўлган бошқа бир масалага мурожаат қилиш, тўхташ, уни ёритиш. *Муаррихнинг асосий мақсади Хоразм шоҳларининг.. тарихини тиклашдан иборат бўлса-да, у ўз асарини узоқ ўтмишга эскурс қилишдан бошлайди.* «ЎТА».

ЭКСКУРСАНТ *айн. экскурсиячи.* *Павильондаги экспонатларни жуда кўплаб экскурсантлар ўрганмоқдалар.* Газетадан.

ЭКСКУРСИЯ [лот. excursio – бирор жойга сафар, саёҳат] 1 Музей, кўргазма, шаҳар ва ш. к. жойларни кўпчилик бўлиб бориб кўриш, шундай мақсаддаги сафар. *Экскурсияга чиқмоқ. Экскурсия автобуси.* ■ *Муаллимлари бошчилигида географиядан экскурсияга келишган эди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Экскурсия вақтида у ўзини жуда эркин тутиб, суҳбатни тарихий воқеаларга боғлаб, қизиқарли ўтказди.* Газетадан.

2 Экскурсия қатнашчилари гуруҳи; экскурсантлар. *Экскурсия Самарқанд шаҳрига жўнаб кетди.*

ЭКСКУРСИЯЧИ Экскурсия қатнашчиси.

ЭКСКУРСОВОД [экскурсия + р. водить – бошлаб (бош бўлиб) бормоқ] Экскурсиячиларни бошлаб юрувчи киши, экскурсия раҳбари. *Латофат автобуснинг дезасида экскурсовод ҳикоя қилиб кетаётган эски черковга қаради.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ЭКСПАНСИОНИСТ *айн. экспансиячи.*

ЭКСПАНСИОНИСТИК Экспансияга қаратилган, экспансия руҳидаги. *Экспансионистик сиёсат.*

ЭКСПАНСИЯ [лот. expansio – кенгайтириш, ерини кенгайтириб юбориш] Давлатларнинг, ижтимоий гуруҳлар ёки ташкилотларнинг ўзга ҳудуд ва бозорлар, хомашё манбаларига нисбатан куч ишлатиш ёки бошқа воситалар орқали ўз сиёсий ва иқтисодий таъсир доирасини кенгайтириш йўлидаги ҳаракати.

ЭКСПАНСИЯЧИ Экспансия тарафдори, экспансия сиёсатини юритувчи.

ЭКСПЕДИТОР [лот. expeditor < expedire – юбормоқ, жўнатмоқ] Корхона, муассаса ва ш. к. да мол, товар, газета-журнал, хат-хабарларни тегишли жойларга тарқатиш билан шуғулланувчи ходим. *Урганч туман матлубот кооперациясининг экспедитори Қўзи Жумаев фактларни кўздан кечириётиб.. қарсақ чалиб юборди.* Газетадан.

ЭКСПЕДИТОРЛИК Экспедитор иши, вазифаси. *Шундан кейингина у нон ташиш бўйича экспедиторлик лавозимига тайинланган.* Газетадан.

ЭКСПЕДИЦИОН Экспедицияга оид, экспедицияга тааллуқли. *Экспедицион асбоб-укуналар.*

ЭКСПЕДИЦИЯ [лот. *expeditio* — тартибга солиш; сафар, саёҳат < *expedire* — юбормоқ, жўнатмоқ] 1 Маълум гуруҳ кишиларнинг бирор мақсад билан (мас., илмий мақсадда) уюштирилган сафари. *Илмий экспедиция.* ■ *Экспедицияга чиқишдан олдин уй эгаси кириб, у ёқ-бу ёқдан гапириб, пировардида, одатича, нолиди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Шундай сафар қатнашчилари. *Экспедиция манзилга етди.* ■ *Аmmo ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Муассасанинг хат-қоғозларни юбориш, тарқатиш билан шуғулланувчи бўлими. *Газета экспедицияси. Экспедиция бошлиғи.*

ЭКСПЕДИЦИЯЧИ Экспедиция қатнашчиси, экспедиция ишлари олиб борувчи шахс. *Экспедициячилар қанча-қанча оғирчиликларни енгиб, янги маршрут схемалари.. геологик маълумотларнинг хомаки нусхаларини қоғозга туширавердилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭКСПЕРИМЕНТ [лот. *experimentum* — синов, синаш; тажриба] Аниқлаш, синаш, текшириш мақсадида ўтказиладиган илмий тажриба, синов; синов ишлари. *Биологик эксперимент. Илмий эксперимент.* ■ *Туялар устида олиб борилган эксперимент шунни кўрсатдики.. улар бир неча ҳафта сувсиз яшай олади.* «Муштум».

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ 1 Экспериментга, эксперимент ўтказишга оид. *Экспериментал иш. Экспериментал метод. Илмий текшириш институтининг экспериментал базаси.*

2 Экспериментга асосланган, *Экспериментал биология. Экспериментал физика.*

ЭКСПЕРИМЕНТЧИ Эксперимент ўтказувчи, эксперимент асосида тадқиқот олиб борувчи.

ЭКСПЕРТ [лот. *expertus* — тажрибали] Суд-тергов органлари, тиббий ёки илмий муассасалар томонидан экспертиза ўтказишга чақирилган шахс, муайян соҳа мутахассиси. *Суд экспертлари. Экспертлар комиссияси.* ■ *Эксперт иштирокида гўр очилди. Ундан йигирма ёшлар чамасидаги ўрта бўйли, миқтигина йигитнинг гавдаси*

чиқди. Газетадан. *Экспертлар келиб, барча тафсилотларни аниқламоқчи бўлишди.* М. Ҳакимов, Бир фожианинг сири.

ЭКСПЕРТИЗА [фр. *expertise* < лот. *expertus* — тажрибали; синалган] Қийин ёки чигал масалани ечиш ва ҳал қилиш учун мутахассислар иштирокида уюштирилган текшириш, шундай текшириш ўтказувчи мутахассислар ҳайъати. *Суд-тиббий экспертизаси. Экспертиза хулосаси.* ■ *Тошмат шимининг чўнтагидан тиббий экспертиза справкасини чиқариб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Экспертиза натижаси бўйича тузилган акт унга ўқиб берилди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЭКСПЛУАТАТОР [фр. *exploiteur*] Бошқаларнинг кучидан, меҳнатидан фойдаланувчи мулкдор шахс. *Эксплуаторлар синфи.* ■ *Болтабой қўл кўтарди.. Уша мамлакатларда ҳукумат эксплуататорлар қўлида.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭКСПЛУАТАЦИЯ [фр. *exploitation* — ишлатиш, фойдаланиш; фойда олиш < лот. *explicitare* — фойдаланмоқ, ишлатмоқ] 1 Ишлаб чиқариш воситалари эгаларининг ўзгалар меҳнати маҳсулини ўзлаштириб олиши. *Эксплуатацияга асосланган.*

2 Табиий бойликларни қазиб олиб, улардан фойдаланиш; ер, sanoат корхоналари, транспорт воситалари, бинолар ва ш.к. дан фойдаланиш, уларни ишлатиш. *Водопроводни эксплуатацияга тайёрламоқ.* ■ *Мактабни.. эксплуатацияга топшириш учун.. конкрет чоралар кўрилди.* «Муштум».

ЭКСПЛУАТАЦИЯЧИ айн. *эксплуатор.*

ЭКСПОЗИЦИЯ [лот. *expositio* — кўргазма, томоша учун қўйиш; баён қилиш, тавсифлаш; тушунтириш] 1 *ад.* Бадий асар сюжетининг таркибий қисми бўлиб, унда воқеалар юз берадиган макон ва замон, асар қаҳрамонлари ҳақидаги муаллиф маълумотлари баён қилинади.

2 Мусиқа асарининг асосий мавзуини ёки мавзуларини тасвирловчи бошланғич қисми; муқаддима.

3 *махс.* Музей, кўргазма ва ш.к. да санъат асарлари, тарихий обидалар ва ш.к. нинг томошабинларга кўрсатиш учун маълум бир системада жойлаштирилиши ва шундай тартибда жойлаштирилган материаллар. *Музей экспозицияси ҳозирги замон талаби*

даражасида тузилган. Ф. Хусаинова, Қўқон адабиёт музейида.

4 Кино санъатида ва фотографияда: суратга олиш пайтида ёруғлик сезувчи материалларга тушадиган ёруғликнинг миқдори.

ЭКСПОНАТ [лот. exponatus – кўргазмага, томоша учун қўйилган] Музей ва кўргазмаларда намойиш қилинадиган, экспозицияга қўйилган нарса. *Музей экспонатлари. Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг экспонатлари.* ■ *Бу табарруқ даргоҳда адиб ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи ўн бир мингдан зиёд экспонат мавжуд.* Газетадан.

ЭКСПОНОМЕТР [лот. exponere – қўймоқ, кўрсатмоқ + юн. metreo – ўлчайман] Фото-, киноаппаратларда экспозицияни аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб. *Ҳар бир фотоҳаваскор фотозлектрик экспонOMETРНИ ЯХШИ БИЛАДИ.* «Фан ва турмуш».

ЭКСПОРТ [ингл. export < лот. exportare – четга (ташқи бозорга) чиқармоқ] иқт. Сотиш ёки бошқа мақсадларда чет элларга мол ёки капитал чиқариш ва чиқарилган мол, капитал; *зид. импорт.* *Бир сўз билан айтганда, республикамиз импорт ўлкасидан экспорт ўлкасига айланиб бормоқда.* Газетадан.

Экспорт қилмоқ Чет элга (мол) чиқармоқ. *Ҳозирги кунда завод маҳсулотлари йгирмадан ортиқ хорижий мамлакатларга экспорт қилинмоқда.* Газетадан.

ЭКСПРЕСС [ингл. express < лот. expresseus – кучайтирилган; ифодали, тасвирий] Йўлда кам тўхтайдиган, тез юрадиган поезд, автобус, кема ва ш.к. *Экспресс автобус.*

ЭКСПРОМТ [лот. expromptus – шай ҳолда бўлган; қўл остида тайёр турган] *айн. бадиха.*

ЭКСПРОПРИАТОР [фр. expropriateur < лот.] Экспроприация қатнашчиси, экспроприация қилувчи, уни амалга оширувчи.

ЭКСПРОПРИАЦИЯ [фр. expropriation < лот. ex – дан + proprius + шахсий, хусусий] *сиёс.* Давлат органлари томонидан мажбурий равишда (ҳақини тўлаб ёки текин) мулкдан маҳрум қилиш.

ЭКСТАЗ [юн. extasis – завқланиш] Ҳаддан ташқари (жазава даражасида) завқланиш, маҳдиё бўлиб қолиш.

ЭКСТЕРН [лот. externus – ташқи, сиртқи; чет, бегона] Ўқув юртида: ўқимасдан,

мустақил тайёрланиб, имтиҳон топширувчи киши. *Мактабни экстерн тариқасида тамомламоқ.*

ЭКСТЕРНАТ Экстерн тариқасида имтиҳондан ўтиб, ўқув юртини тамомлаш.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛ Экстерриториаллик ҳуқуқига эга бўлган.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛЛИК [лот. ex – дан, ташқари + territorialis – маълум ҳудудда жойлашган] *юр.* Халқаро ҳуқуқда: давлатлар томонидан дипломатик вакилларга ўзаро бериладиган ҳуқуқ ва имтиёзлар: шахс ва тураржой дахлсизлиги, маҳаллий судлар томонидан суд қилинмаслик ва ш.к.

ЭКСТРА [лот. extra – меъёрдан юқори, фавқулодда, ўта] Энг яхши, аъло (мол, товар нави ҳақида). *Экстра чой.*

ЭКСТРАДИЦИЯ [фр. extradition < лот. ex – дан, ташқари + traditio – топшириш, бериш] Муайян чет давлат қонунларини бузган шахсни шу давлатга топшириш.

ЭКСТРАКТ [лот. extractum – чиқариб, тортиб, суғуриб олинган] Экстракция йўли билан олинган модда, маҳсул. *Олча экстракти.* ■ *Японияда чуқур сув остида яшовчи аюла турларининг жигаридан.. «аюлин» деган экстракт олинмоқда.* «Фан ва турмуш».

ЭКСТРАКТИВ Экстракция йўли билан олинган. *Гушт пиширилаётганда ивиб қолувчи ёки ажралиб чиқувчи моддалар экстрактив моддалар деб аталади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ЭКСТРАКЦИЯ [лот. extractio – чиқармоқ] Спирт, бензол ва ш.к. эритувчи моддалар ёрдамида суюқ ёки қаттиқ моддалар аралашмасидан бирор керакли моддани ажратиб олиш. *Мойни экстракция қилиш. Мой-ёғ комбинатининг экстракция цехи.*

ЭКСТРАСЕНС [лот. extra – дан ташқари, -дан ортиқ + sensitivus – таъсирчан, сезгир] Атроф муҳитни, борлиқни (сезги аъзолари иштирокисиз) идрок қилиш ҳамда ўзга кишилар ва ҳайвонларга таъсир кўрсатишда гайритабиий қобилиятга эга бўлган шахс.

ЭКСТРЕМИЗМ [лот. extremus – энг охириги; ўтакетган, ашаддий; кескин] Сиёсатда ва мафкурада ашаддий, фавқулодда усуллар билан йўл тутишга, кескин чоралар кўришга тарафдорлик.

ЭКСТРЕМИСТ Экстремизм тарафдори, кескин фикр ва чораларни ёқловчи, амалга оширувчи.

ЭКСТРЕМИСТИК Экстремизмга оид, экстремизмга мойил бўлган. *Экстремистик доиралар. Экстремистик талаблар.*

ЭКУВЛИ 1 Экин экилган, экинли. *Экувли ер.*

2 Экин экса бўладиган, деҳқончилик учун яроқли.

ЭКУВСИЗ Экин экилмай қолган, экилмаган. *Экувсиз ер.*

ЭЛ 1 Бир жойнинг одамлари, аҳолиси, халқи; умуман, кўпчилик одам, халойик, ҳамма. *У эрининг қилмишидан эл олдида бошини хам қилиб юрарди. Т. Ашуров, Оқ от. Одамларнинг кўз ёшидан, қахридан қўрқмай, эл отаси бўлиб юрганингизга ёқа ушлайман, тақсир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Бир юртга, қабилага мансуб одамлар; миллат, халқ. *Қипчоқ эли. Мангит эли. Қардош эллар. ■ Шифокорлик касбини улуғлаш, элга сидқидилдан хизмат қилиш, кишиларнинг дардига даво топиш олийжаноб ишдир. Газетадан.*

3 Юрт, диёр, мамлакат. *Чет эллар. Ҳар ким элида, ўрдак кўлида. Мақол. ■ Баҳор келди элимизга, Яшил тўн кийди дала. И. Муслим. Шу пайт хаёл узоқларга, она элимга олиб кетди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Яшил элларга томон учиб кетди қушчалар. А. Орипов.*

Эл бўлмоқ Кимса билан ўз кишисидек яқин, дўст бўлмоқ; чиқишмоқ. *Асли душман эл бўлмас, Этакни кессанг, енг бўлмас. Мақол. Томчи сел бўлмас, Душман эл бўлмас. Мақол. ■ Бекнинг тўплаган одамлари аллақандай бир-бирига эл бўлмайдиган олчоқ одамлар экан.. А. Мухтор, Чинор. Ёвга эл бўлмаган каби ҳеч замон, Ёвни эл қилмади фарғоналиклар. А. Обиджон.*

ЭЛАК Ун элаш учун ишлатиладиган, тўр қопланган ёғоч гардишдан иборат уй-рўзгор асбоби. *Сим элак. Қалин элак. Элакка кирган хотиннинг эллик оғиз гапи бор. Мақол. ■ Зиёдахон.. элакдаги кепакни оғзи тор халтачага эҳтиёт билан солди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Элак бўлмаслик Хизмат қила олмаслик, хизматга ярамаслик. *Қобилжон гап билмайди, гап билмагандан кейин, элга элак бўлмайди. Ҳ. Умарбеков, Юлдузлар. Элакдан*

ўтказмоқ 1) элаб тозаламоқ; эламоқ. Хом ёнғоқ пўстлогини қуришиб, элакдан ўтказиб, хинанинг асилига келинг, деб яна пул топади. С. Аҳмад, Сайланма; 2) обдан текширувдан (синовдан) ўтказмоқ. Бу ернинг табиати шунақа, янги келганларни элагидан ўтказиб олади.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛАКИШМОҚ 1 Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ. *Ҳафиза, негадир, бу гўзал шаҳарда ёлғизликдан зерика бошлади — қўшини қизлар билан элакишолмади. Мирмуҳсин, Умид. Кутиб олгани чиққан мактаб болалари.. бирпасда бир-бирларига элакишиб кетишди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 Тегажорлик қилмоқ, ҳазиллашмоқ. *Мен билан элакишма.*

ЭЛАКЧИ Элак ясовчи уста.

ЭЛАК-ЭЛАК: элак-элак қилмоқ 1 Синчиклаб текширмоқ; бирма-бир қараб, текшириб чиқмоқ. *Иш элак-элак қилинган, Сафаровнинг сири очилди. «Муштум». Шунга асосан комбинатга келган учлик комиссия Қурбон Ориповни тоза элак-элак қилди. «Муштум».*

2 Элаганга ўхшаш ҳолатга, ҳаракатга солмоқ. *Ҳозиргина қумлар устини аста сийпалаб юрган шамол бирдан кучайиб, борлиқни элак-элак қила бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ЭЛАМОҚ 1 Элакдан ўтказмоқ, элакдан ўтказиб тозаламоқ. *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун элаб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тўй арафасида куни билан қор ёғди, шундай элаб ёғдики, кўзларни очирмай қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 (фақат бўлишсиз шаклда — **эламаслик**) Ўтибор (аҳамият) бермаслик, назар-писанд қилмаслик. *Зебихон ўзига муносиб йигит изларди. Оёғи тагида ўралашаётганларни писанд қилмас, йўлини тўсиб, йиғлаб, дардини айтадиганларни эламас эди. С. Аҳмад, Уфқ. Хола қўшинисининг гапини сиртдан эламаган бўлса ҳам, аммо ичидан зил кетди. Л. Маҳмулов, Вафо.*

3 кам қўл. айн. **тебратмоқ.** Зубайда бошини элаб, «йўқ» ишорасини билдирди. К. Яшин, Ҳамза.

ЭЛАНМОҚ 1 Эламоқ 1 фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эланган ун. ■ Замон тебранган сайин у мислсиз зўр галвирда эланаётган бугдойнинг жиридай четга чиқади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 шв. Ялинмоқ, ёлвормоқ, илтижо қилмоқ. *Пулат отадай нуроний кексаларнинг эланишлари наҳот сизнинг дилингизни юмшатолмаеса.* К. Яшин, Ҳамза. *Уйига миллионер юбориб.. юрагини пуқиллатиб қўярдим.. Узи оёғини қўлига олиб югуриб келарди эланиб!* С. Нуров, Нарвон.

ЭЛАН-ҚАРАН Шошилмай, аста, бафуржа. *Аравага қўшиладиган от, чарчаган эшакдай бошини осилтириб, элан-қаран қадам ташлайди: тап, тап, тап..* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Солия она халта-хулталарини ҳужрага жойлаб, элан-қаран уйга кирса, Роҳила конверт ичидаги хатни олиб ўқиб, юм-юм йиғлапти.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЭЛАС шв. Сал-пал, сезиларсиз даражада. *Дадақўзининг аянчли товуши қўлоғига элас чалинди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Чеча коридорда туриб, баланд каравотда.. ётган эрини элас таниди.* «Ёшлик».

ЭЛАСЛАБ шв. Гира-шира. *Узоқдаги қоралар кўринади эласлаб.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ЭЛАСТИК [юн. elastikos — қайишқоқ, эгилувчан] Синтетик толалардан махсус тайёрланган чўзилувчан, эгилувчан, қайишқоқ модда, чўзиб қўйиб юборилганда, тез ўз ҳолига қайтадиган материал, мас., резинка.

ЭЛАСТИК [юн. elastikos] Қайишқоқ, чўзилувчан, эгилувчан. *Эластик жисмлар. Эластик материал.*

ЭЛАС-ЭЛАС Гира-шира, билинар-билимас даражада (асосан, кўриш, эшитиш, тасаввур қилиш ҳолатлари ҳақида). *Муқаддам беш-олти қадам орқада турар, қоронғиликда гавдаси элас-элас кўринарди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Номаълум томондан Матлубанинг овози элас-элас эшитилади.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси. *Ҳозир ўша кунларни, худди тушимда кўргандек, элас-элас эслайман.* О. Ҳусанов, Қамбарнинг камоли.

ЭЛАТ 1 Кишиларнинг миллат шаклига келмасдан олдинги тарихий бирлиги. *Кўндир мамлакатда эллар, элатлар, Қадим ва ноқадим халқлар, миллатлар.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Эл, эл-халқ, қабила. *Қабила бошлиғи Олтиной ўз элатининг тўқ, тинч бўлиши учун ҳамшиша қайғураarkan.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Дорига тортди, деб карвонлар айтди,*

Ҳамма элат ўлганини эшитди. «Юсуф ва Аҳмад».

3 Бир жойли ёки бир қабилага, уруққа мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *Бу киши менинг элатим.* ■ *Элатлар махорка ўраб, ҳузур билан торта бошладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳа, элат, ётоққа ҳаммадан илгари кирадиган одатингиз йўқ эди, нима бўлди?* В. Ғофуров, Вафодор.

4 Юрт, диёр; мамлакат. *Эл севган киши элатга оқсоқол бўлади.* Мақол. ■ *Мен ўлсам, сеники Жамбил элатим.* Ҳарна борим, бари аркон давлатим. «Равшан». *Борсанг, обод бўлар ўсган элатинг, Авж олади зиёда бун давлатинг.* «Муродхон».

ЭЛАТДОШ айн. элат 3. *Олтмиш тўртга кирганда қари ёшим, Ғамларга чулғанди қариган бошим, Ўлсам беҳисобдир у элатдошим.* «Эрали ва Шерали».

ЭЛАТЛИК Элатларча ҳамжиҳатлик; элатларга хос ўзаро муомала, муносабат, одат. *Баҳромгул пари Авазнинг каттакон ёри, унинг тарзига қараб, ғамгин бўлиб, кўзидан ёши оқиб, элатлик қилиб, бир сўз деди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ЭЛАТЧИЛИК айн. элатлик. *Ойжамол айтди: -Ўз элимизда бир одам «қиз меники», деб эшигимизни шунпурган эди. Элатчилик — бировга беролмай, шунга бойланиб турибди.* «Ёдгор».

ЭЛАШИМЛИ Элакдан яхши ўтадиган, элаб бўладиган.

ЭЛБЕГИ эск. Эл, элат бошлиғи, сардор. *Ҳазина эшигин очинг, донолар, Элбегини, подшоиларни жийинлар [йиғинлар].* «Юсуф ва Аҳмад».

ЭЛБУРУНДАН с. т. Ҳаммадан бурун, ҳаммадан олдин, биринчи бўлиб, элдан бурун. *Сен элбурундан жом қоқиб, ўз бошингни ўзинг балога қўйма!* Шухрат, Умр поғоналари. *Шуни кўра-била туриб, элбурундан чекиняпсан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛБУРУТДАН айн. элбурундан. *Элбурутдан айтмасанг, кейинчалик ўзи ҳам эшитиб қолади, кўникади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Кўзибой элбурутдан тизгинни тутиб, карвонларча арава қиррасига қийшайиб олди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭЛДОШ Бир жойли ёки бир элга, қабилага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *Убайдуллаҳўжа ағлам шикоятчи бойларнинг.. элдошлари олдида обрў учун кура-*

шаётганларини англади. П. Турсун, Ўқитувчи. Мен бу ерга элдош оғайниларни кўрай деб келдим. М. Қўшжонов, Дийдор.

ЭЛЕВАТОР [лот. elevator — (юқорига) кўтарувчи] 1 Ғаллани қабул қилиш, тортиш, қуритиш, элаш, юклаш механизмлари билан жиҳозланган махсус ғалла омбори. *Тошкент элеватори. Тегирмон элеватори.* ■ *Бизни сули қоплагани элеваторга олиб чиқадиган бўлиб қолишди.* А. Раҳмат, Брест қаҳрамонлари.

2 *тех.* Сочилувчан ёки донали юкларни кўтарувчи машина, механизм ёки механизмнинг бир қисми. *Линотип элеватори. Ковши элеватор.*

3 *тех.* Иситиш системаларида совиб қайтган сувни иссиқ сув билан аралаштириш учун хизмат киладиган мослама.

ЭЛЕКТР [юн. elektron — қаҳрабо; смола, қатрон] 1 Электрик зарядларнинг мавжудлиги, ўзаро таъсири ва ҳаракати натижасида рўй берган физик ҳодисалар мажмуи; шу ҳодисалар туфайли юзага келадиган энергия турларидан бири. *Мусбат электр. Манфий электр. Электр токи. Электр қуввати. Электр лампаси. Электр қўнғироқ.*

2 *с. т.* Электр оқими қуввати билан ёнадиган ёриткич ва ундан тарқалувчи нур, ёруғлик. *Қора чироқ ёқмайман, Электрлар турганда, Дангасага тегмайман, Зарбдорлар турганда.* «Қўшиқлар». *Кетмон ушлаган икки мўйсафид унинг ёнидаги электр устуни таъида гаплашиб турарди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 *сфт.* Электр қуввати билан ишлайдиган. *Сартарошлик ёмон касб эмас. Электр машиналар ҳар қандай ошқовоқдай бошни ҳам бир зумда шилиб ташлайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭЛЕКТРИК айн. **электротехник.** *Кўпгина слесарлар, электриклар олий ўқув юртларида сиртдан билим ола бошладилар.* О. Жуманазаров, Карвон келди.

ЭЛЕКТРИК Электрга алоқадор, унга хос, электр билан ҳаракатга келтириладиган, электр ҳосил қиладиган, электр туфайли ишлайдиган. *Электрик таъсир. Электрик лампа. Электрик тебранишлар.*

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯ [электр + лот. facere — қилмоқ] қ. **электрлаштириш.**

ЭЛЕКТРИЧКА Электр қуввати билан юрадиган поезд. *Бир ой ичида орттирган ош-*

на-оғайни ҳам электричкагача кузатиб чиқади. Ойдин, Суҳбати жонон.

ЭЛЕКТРЛАМОҚ Электр заряди бермоқ, зарядламоқ. *Ўтказгични электрламоқ.*

ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ Электр энергияси билан таъминлаш; ишлаб чиқариш ва бутун хўжаликни электр энергиясидан кенг миқёсда фойдаланишга ўтказиш. *Қишлоқни электрлаштириш. Саноатни электрлаштириш.* ■ *..ўқув дастурлари қишлоқ хўжалигини электрлаштириш бўйича бири-бирига уйғунлаштирилиши мақбулдир.* Газетадан.

ЭЛЕКТРЛИ Электр билан таъминланган. *Қирга кетди куйимиз, Кузда булар тўйимиз. Жинчироқни иргитдик, Электрли уйимиз.* «Қўшиқлар».

ЭЛЕКТР(О)- [юн. elektron — қаҳрабо] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, электрга алоқадор, унга хос, электр билан ҳаракатга келтириладиган, электр ҳосил қиладиган, электр туфайли ишлайдиган каби маъноларни билдиради.

ЭЛЕКТРОВОЗ [электро.. + р. возить — тортмоқ; судрамоқ; ташимоқ] Электр кучи билан ишлайдиган локомотив. *Тезда электровозларни ишга туширишга қаратилган зарур тадбирлар кўрилди.* Газетадан.

ЭЛЕКТРОД [электр.. + юн. hodos — йўл] 1 *физ.* Сууюқлик ёки газга электр ўтказиш учун ишлатиладиган, пластинка, стержень, шар ва ш.к. шаклидаги ўтказгич. *Мусбат электрод. Манфий электрод.* ■ *Агар эритма орқали ток ўтказилса, эритмага туширилган пластинкалар — электродлар газ пуфакчалари билан қоплана бошлайди.* «Кимё».

2 Электр билан пайвандлаш, эритиш ёки кесишда ишлатиладиган деталга электр оқими ўтказадиган мослама. *У электродни яхшилаб ўрнатди-да, детални учқунлар сачратиб пайвандлашга тушди.* Б. Пўлатов, Ихлос.

ЭЛЕКТРОДИНАМИК Электродинамикага оид. *Электродинамик ҳодиса.*

ЭЛЕКТРОДИНАМИКА [электро.. + динамика] Физиканинг ҳаракатланувчи электр зарядлари хоссаларини ва ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАММА [электро.. + кардиограмма] Юрак теппишининг элек-

гари тебратиши.. кеча уйқудан қолган Ғулом-жонни элитди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ҳей, дўстим, бу чекишингда мени элитиб қўясан-ку.. Шухрат, Олтин зангламас.

2 кўча Эс-хушини, ихтиёрини оғдирмоқ, шу ҳолатда ўзига жалб этмоқ. Майнанинг гул баргига ўхшаш тиниқ юзи, қуюқ киприклари остидаги қора кўзлари навкарни элитиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ЭЛЛАМОҚ шв. Қопламоқ, босмоқ, тутмоқ. Ҳолвайтарнинг ҳиди бутун мадрасани элади. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЭЛЛИК I 50 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. Эллик яшар одам. Эллик гектар ер. Оғирлиги эллик килограмм келадиган юк. Беш карра ўн эллик бўлади. Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор. Мақол.

ЭЛЛИК II с. т. 1 Энли, сербар.

2 айн. энли 2. Кўндан кутилган қор тўрт эллик ёғиб, томларни оқартирган эди. Ойбек, Навоий. Стулларни бир эллик чанг босиб кетибди. «Муштум».

ЭЛЛИК III Бирор элга мансуб бўлган. Чет эллик меҳмон.

ЭЛЛИКБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда: қирқ-эллик отлиқ аскар бошлиғи.

2 Ўрта Осиё хонликларида кичик амалдор, оқсоқол. Бир куни маҳалламизнинг элликбошии шаҳарга бориб келиб: -Аканг осилди, ўз кўзим билан кўрдим, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭЛЛИПС [юн. elleipsis — камчилиги, нуқсонли бор, қусурли] мат. Конус ёки цилиндрни унинг ўқига қия бўлган текислик билан қирққанда ҳосил бўладиган ёпиқ эгри чизик ва шундай шаклдаги нарса. Тажриба жараёнида Кеплерда, сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклидан иборат, деган доҳиёна фараз тўғилди. «Фан ва турмуш».

ЭЛЛИПСИС [юн. elleipsis — тушиш, туширилиш] тлш. Нутқ элементининг тушиб қолиши; эллипсис нутқда турли мақсадларда (мас., ихчамлик талаби билан) юз беради. Мас., Яхшилар кўнайсин, ёмон қолмасин гапида «одам» сўзи эллипсисга учраган.

ЭЛЛИПСОИД [юн. elleipsis — камчиликли, нуқсонли + eidos — кўриниш] мат. Эллипсининг ўз ўқларидан бири атрофидан айланишидан ҳосил бўладиган ёпиқ геометрик сирт.

ЭЛЛИПТИК [юн. elleiptikos — эллипста оид] Эллипста оид; эллипс шаклидаги. Эллиптик шакл. Эллиптик орбита.

ЭЛНАВКАР айн. навкар.

ЭЛОВЛАМОҚ шв. айн. эловсирамоқ. Аламазон атрофга эловлаб боқди. «Шарқ юлдузи».

ЭЛОВСИЗ шв. Ўтибор берилмай, этибордан четда. Кўндан эловсиз ётган Ҳайбатли чайир тўнка. Дадамнинг ҳам кучлари Етмаган экан унга. Қ. Муҳаммадий.

ЭЛОВСИРАМОҚ шв. Уйқусирамоқ, додирамоқ. Бўрибой ёнбошига ағдарилди-да, эловсираб, боққа кўз югуртирди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЭЛОМОН шв. Тунги қоровул, соқчи.

ЭЛПАРВАР айн. халқпарвар.

ЭЛСЕВАР I Элни, халқни севадиган, яхши кўрадиган, ватанпарвар.

2 Дўстликни яхши кўрадиган; дўстона. Элсевар ўзбек халқи.

ЭЛТМОҚ I шв. Олиб бормоқ; ташимоқ. Унинг имоси билан Маҳдини залдан олиб чиқиб, ётоқхонага элиб қўйдилар. С. Сиёев, Ёруғлик. ..аяларингга бир лаганда мантисомса, икки чойнак аччиқ чой элиб бер! К. Яшин, Ҳамза. Оила бошлиғи Зуннунхўжа.. Сидиқжон далага уруғлик ва гўнг элиб, ҳосил келтиради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 шв. Сигдирмоқ; кетмоқ. Челак ўн литр сув элтади. ■ Илгари канал тўғрисида гап борганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 қ. элитмоқ I. Асрорқул келиб ўтирди. Унинг чакка томirlари чиққан, нафас олиши бежо эди.. Чилим элтгандир. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Иссиқ элибди, ука. Энди тузалиб қоласиз. С. Аҳмад, Таъзим. Ўтирдилар бари, ёнбошда парқу, Бошин қўйса, кишини элтар уйқу. М. Алавия, Севинчларим.

Ақлни элтмоқ Ақлни (эс-хушни) олмоқ. Ширин ҳам ойдайин тўлган камоли, Ақлингни элтар ҳусну жамоли. «Баҳром ва Гуландом».

ЭЛФУРУШ Ўз элини, ватанини сотувчи; ватанфуруш, сотқин. ..мол-мулк тўпловчи элфурушларнинг қадами тинди. А. Мухтор, Азамат водий.

ЭЛЧИ I дип. Бир суверен давлатнинг бошқа бир суверен давлатдаги диплома-

тик вакилларининг энг катта мартабаси, унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Фавқулодда ва мухтор элчи.* ■ Аллақачонлардан бери бу давлатда элчимиз ҳам йўқ. Газетадан.

2 тар. Шоҳ томонидан бирор топшириқ билан юборилган киши. *Хўжа Абдулло бошиқ элчилар ундан рад жавоби олиб қайтидилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Элчи пошшонинг чуқур маъноли гапига қойил қолиб, таъзим қилди.* «Латифалар».

3 кўчма Дарак берувчи нарса, белги. *Қиш элчиси — қарғалар қағиллай бошлади.* ■ *Бинафшалар очилди Баҳор элчиси бўлиб.* Ю. Ҳамдам.

4 кам қўл. Совчи. *Зебихонга элчи қўйиб юрилган вақтларда мингбоши бир сўз деган эмасмиди: Шуну қўлга келтирсам, бор-йўғимни тутаман..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Совчи бўлдим икковингга данакор, Элчи-совчи бўлмайдиқан гуноҳкор.* «Гулихиромон».

5 ҳарб. Урушаётган томонларнинг ўзаро музокара олиб бориш учун юборган вакили. *Элчига ўлим йўқ.* Мақол.

ЭЛЧИЛИК I Элчи иши, вазифа-лавозим.

ЭЛЧИЛИК II Бирор элга, халққа хос расм-русум, тартиб-қоидалар. *Хафа бўлмайсиз, элчилик.*

ЭЛЧИХОНА *дип.* 1 Элчи ёки бошқа биринчи даражали дипломатик вакил томонидан бошқариладиган дипломатик вакиллик. *Париждаги Ўзбекистон элчихонаси. Элчихона ходимлари.*

2 Шу вакиллик жойлашган бино. *Элчихонага бормоқ.*

ЭМ I Чечак ва баъзи бошқа касалликларнинг олдини олиш учун тери орқали юбориладиган зардоб ва уни тери орқали юбориш. *Тирсагидан юқорида олтинга босилган муҳрдек эм изи кўришиб турарди.* Мирмуҳсин, Яширинган куч.

2 Дори, дори-дармон; умуман, шифобахш нарса. *Доктор сақлаб қолди ўлимдан, Эми билан соғайдим отдай.* О. Юнус.

Эм бўлмоқ (ёки тушмоқ) Кор қилмоқ, шифо бўлмоқ. *Дори эм бўлди.* ■ *Мол деган нозик бўлади. Ҳарна кинна эм тушган бўлсин.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ЭМАҚДОШ I эск. Ҳамкасб, касбдош. *Одатда, иш юзасидан елкадош бўлиши керак бўлган ўртоқлар бир-бирларини буткул*

таниммай, ўз эмакдоши қандай заҳмат чекаётганини билмай меҳнат қилади. Газетадан.

2 эск. Ходим. *Ўша вақтларда Қориёқубов группа раҳбари, Ҳамза адабий эмакдош эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 айн. **эмикдош.** *Мендан аввал ўлмасин эмакдошим..* Жаллод, шудир сенга айтган нолишим. «Ширин билан Шакар».

ЭМАКЛАМОҚ Икки қўл қафти ва икки тизза билан юрмоқ; ўрмаламоқ. *Бола эмаклаб юрибди. Солдатлар эмаклаб бориб, истеҳжомга яқинлашишди.* ■ *Баланд том устида эмаклаб юриб, тунукачилар тунука қоқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭМАЛЬ [фр. email — сир, силлиқ сирт] **1** айн. **сир II 2, 3.** *Эмали кўчган кастрюлька.* ■ *Эмаль ва лок цехларида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати талабга жавоб бермайди.* Газетадан.

2 Тишнинг асосан минерал тузлардан ташкил топган қаттиқ ялтироқ қопламаси. *Эмаль тишни сақлайди.*

ЭМАН Ёғочи оқиш ва жуда қаттиқ, кенг япроқли, жигарранг узунчоқ мевали дарахт; дуб. *Эман дарахтининг эгилгани — сингани, Эр йигитнинг уялгани — ўлгани.* Мақол. *Эман стол.*

ЭМАНЗОР Эман дарахтлари билан банд бўлган ер.

ЭМАНСИПАЦИЯ [лот. emancipatio — озод бўлиш, озод қилиш] Озод бўлиш, озод қилиш, қутулиш; озодликка чиқиш, озодликка чиқариш; ҳуқуқий жиҳатдан тенг бўлиш. *Хотин-қизларни озод қилиш, яъни эмансипация деган гап Англияда ҳам, Францияда ҳам.. барча мамлакатларда кўндан бери бор.* А. Мухтор, Асарлар.

ЭМАС *тўлиқсиз фл.* Инкор, рад маъносини билдиради. *Яхши эмас. Борган эмасман. Ҳеч гап эмас. Ўша киши эмасмикин?* ■ *Хизматкор — қул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭМБАРГО [исп. embargo — тақиқлаш, ман қилиш] **1** Чет эл товарларини ёки валюта бойликларини киритиш ёки шундай нарсаларни мамлакатдан олиб чиқиб кетишнинг давлат томонидан тақиқлаш.

2 Чет давлатга қарашли кемаларнинг мамлакат портларига киришини давлат томонидан тақиқлаш ёки бошқа давлатга қарашли кемалар, юклар, қурол-яроғларни вақтинча тўхтатиб туриш.

ЭМБЛЕМА [юн. *emblema* – бўртма нақш, безак] 1 Бирор гоё ёки тушунчанинг шартли ёки рамзий белгиси, рамзи. *Оқ каптар – тинчлик эмблемасидир.*

2 Бирор ташкилот, уюшма ва ш.к. нинг хос белгиси. *Ҳозирги ҳолида журнал эмблемаси, назаримда, кўнгиладагидек чиқмаган.* Газетадан.

ЭМБРИОЛОГ Эмбриология олими, му- тахассиси.

ЭМБРИОЛОГИК Эмбриологияга оид.

ЭМБРИОЛОГИЯ [юн. *embryon* – пушт, ҳомила; куртак + *logos* – фан, таълимот] Биологиянинг одам, ҳайвон ва ўсимлик эмбрионлари ўсишини ва ривожланишини ўрганадиган бўлими.

ЭМБРИОН [юн. *embryon* – пушт, ҳоми- ла; куртак] биол. Одам, ҳайвон ёки ўсим- ликнинг илк ривожланиш давридаги ҳолати; пушт, куртак; гумона (бачадондаги); кур- так (уруғдаги). *Товуқларнинг рациониди А витамини етишмаса, тухумдаги эмбрион- нинг ривожланиши секинлашади ва жўжа очириш узоққа чўзилади.* «Ўзбекистон пар- рандачилиги».

ЭМГАК эск. 1 айн. меҳнат. *Сен учун дала- нинг чокини сўждик, Бола ўстиргандек эмгак- лар тўждик.* Миртемир.

2 Заҳмат, қийинчилик. *Эмгак чекмоқ.* ■ *Ўтиб бир қанча ойлар, бошлаб эмгак, Яна юрмоққа бошлаб, чекди эмгак.* Ҳабибий.

ЭМГАКЛАМОҚ кам қўлл. қ. **эмакламоқ.** *Бир куни бойваччалар мени эмгаклатиб, ҳангра, дейишди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЭМГАКЧИ шв. Меҳнат қилувчи; меҳ- натчи.

ЭМДИ с. т. Энди. *-Энди доиранинг сат- ҳини ўлчашни ўргатинг, – деди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЭМИГРАНТ [лот. *emigrans, emigrantis* – кўчувчи, кўчиб кетувчи] Ўз ватанини тарк этиб, бошқа мамлакатга кетиб қолган одам; муҳожир. *Сиёсий эмигрант.* ■ *Аксарияти эмигрантлардан иборат йўловчилар парход сатҳига чиқиб, теварак-атрофга кўз таш- ладилар.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЭМИГРАЦИЯ [лот. *emigrare* – кўчиб бормоқ (кетмоқ), кўчмоқ] 1 Бошқа мамла- катга кўчиш, кўчиб кетиш.

2 Шу мамлакатдаги ҳаёт. *Эмиграцияда яшамоқ.*

3 Бошқа мамлакатда яшовчи муҳожир- лар, эмигрантлар.

ЭМИ-ДИМИ этн. Кинна солиш ва бошқа дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволаш. *Эми-дими қилмоқ.* ■ *Абдурасул тўрт то- монга зир югуриб, жийрон қашқани эми- дими қилдиради. Бироқ от от бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭМИЗАК айн. **эмизгич.** *Онаси шўрлик кечаси билан ухламай кўтариб, аллалаб чиқади. Эмизак билан оғзига сут қуюди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЭМИЗГИЧ Бола, кўзичоқ ва ш.к. ни эмизиш учун ишлатиладиган сўргичли идиш. *Болага эмизгич билан сут бермоқ. Тойчани эмизгич билан боқмоқ.*

ЭМИЗИК Эмизгичнинг оғизга олиб сўриладиган резинка қисми. *Бузоқ эмар экан, тумшуғи билан эмизикни тортиб-тортиб қўяр эди.* Н. Назаров, Замон.

ЭМИЗИКЛИ 1 Бола эмизадиган, эма- диган боласи бор. *Эмизикли хотин.* Эмизик- ли кўйларни парвариш қилиш. ■ *Эмизикли оналар оёғига горчицали ванна яхши ёрдам беради.* Газетадан.

2 Эмадиган, кўкракдан ажралмаган. *Янги туғилган чақалоқ ва эмизикли бола учун энг тўйимли овқат она сути ҳисоб- ланади.* «Фан ва турмуш».

ЭМИҚДОШ Бир онани эмишган (ака- ука, ака-сингил, опа-сингил). *Бир синглим бор – менинг билан эмикдош, Синглимга арзимни етказ, ёлғиз ғоз.* «Алпомиш». Эмик- дош акамга ўхшар юзларинг. «Эрали ва Шерали».

ЭМИН [а. *امین* – ишончли; пок, соф- дил; хавф-хатарсиз; сақловчи; нозир] кам қўлл. Хавфсиз, омон, тинч. *Деву парининг зиёнидан эмин бўлиш учун ўзингни ўқитиб юр.* «Муштум».

ЭМИН-ЭРКИН Эркин, тинч ҳолатли; ўзини бемалол, тортинмай эркин тутган ҳолатда. *Бизнинг бояги эмин-эркин суҳбати- миз барҳам топди.* Газетадан. *Аям ўзини эмин- эркин тутар, бизнинг ортиқчалигимизни сез- дирмасликка ҳаракат қилар эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭМИССИОН I мл. Эмиссияга оид (қ. **эмиссия** I); қимматли қоғозлар, қоғоз пул- лар чиқарадиган ва уларни ишга соладиган. *Эмиссион банк.*

ЭМИССИОН II физ. Эмиссияга оид (қ. эмиссия II); эмиссия ҳодисаси билан боғлиқ бўлган. *Эмиссион жараён.*

ЭМИССИЯ I [лот. emissio — чиқариш] мл. Пул ва қимматли қоғозларни муомалага чиқариш.

ЭМИССИЯ II [лот. emissio — нур сочиш, ёйилиш, тарқалиш] физ. Қиздирилган ёки ташқи электр ва магнит майдонлар таъсири остидаги jismlар сиртидан зарраларнинг отилиб чиқиши, чиқарилиши. *Термоэлектрон эмиссия.*

ЭМИШ *туликсиз фл.* От ва феъл шакллари билан келиб, бевосита ўзи кузатганлик, эшитиб билганлик каби маъноларни билдиради. *Тушимда бутун дунёни сув босган эмиш. Эртага меҳмонлар келар эмиш. Султон ҳазратларининг ўзлари ҳам оташнафас шоир эмишлар.* Ойбек, Навоий.

ЭМЛАМОҚ I Юқумли касалликларнинг олдини олиш учун одам ёки ҳайвон организмга тери орқали зардоб юбормоқ. *Чечакка қарши эмламоқ. Тифга қарши эмламоқ.* ■ *Куни билан уйма-уй югуриб касал боқар, мактаб болаларини эмлар, узоқ тоғ қишлоқларига отда бориб, касалларга ёрдам кўрсатар эди.* А. Мухтор, Чинор.

2 эск. Кинна, дуо ва бошқа қоқиқ-суқуқлар билан даволамоқ. *Саройбон бир қайроқни унга булғаб олиб келиб, Некқадамнинг бошига суртиб, эмлаб: -Бой ака! Кулингизнинг боши тошдан бўлсин, — деди.* С. Айний, Куллар.

ЭММОҚ I Эмчақдан ёки сўргичдан сут сўриб ичмоқ. *Қўзичоқ онасини эммай кўйди. Яхши бузоқ икка онани эмади.* Мақол. ■ *Энангни ийдириб эмгин, Бойчибор!* «Алпомиш». *Оч чақалоқ соғинган маммасини апил-тапил эма бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма Ўзига сингдирмоқ, олмоқ. *..ёмғир суларини эмиб тўйган ер эркин-эркин нафас оларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбнингга қулоқ сол. *..гулларида асарилар бол эмаётган мевазор боғлар бошланди.* «Гулдаста».

Ит эмган қ. ит I. Хом сут эмган банда (ёки инсон) Ҳар ким ҳам хато қилиши мумкин, деган маъно билдирувчи ибора. *Лекин хом сут эмган банда хатосиз яшай олмас экан.* Газетадан.

ЭМОЦИОНАЛ Эмоция жиҳатдан бўлган, эмоцияга оид; эмоция, ҳис-туйғу ифодаловчи. *Ҳажвий кулги — танқиднинг эмо-*

ционал шаклидир. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси. *Режиссёр спектаклнинг эмоционал ривожини бошқариш.. учун сахна қисмларидан фойдаланади.* Газетадан.

ЭМОЦИОНАЛЛИК Эмоционал белги, хусусият; шундай белги-хусусиятга эгаллик. *Санъат бошқа фанлардан эмоционаллик билан ажралиб туради.* «Саодат». *Давр проблемасининг ўзига хос бадиий талқин этилиши.. тасвир услубининг содда ва эмоционаллик билан роман китобхонлар қалбидан жой олган.* О. Тогаев, Олтин занг-ламас.

ЭМОЦИЯ [фр. emotion < лот. emovere — ҳаяжонга солмоқ, тўлқинлантирмоқ] Ташқи ва ички кўзгатувчилар таъсири натижасида одам ва ҳайвонларда пайдо бўладиган руҳий кечинма; ҳис, туйғу; ҳис-ҳаяжон; кўзгалиш. *Кучли эмоция. Эмоцияга берилмоқ.*

ЭМПИРИЗМ [юн. empeiria — тажриба] I *флс.* Тажрибага асосланган идрокни, яъни ҳиссий идрок ва тажрибани билишнинг бирдан-бир манбаи деб биладиган ва назариянинг аҳамиятини инкор қиладиган фалсафий таълимот, йўналиш.

2 Назарияни камситиб, фақат амалий ишга, тажрибага берилиш, куруқ амалиётчилик.

ЭМПИРИК Эмпиризм тарафдори.

ЭМПИРИК I Эмпиризмга оид. *Эмпирик фалсафа.*

2 Тажрибага асосланган, тажрибадан олинган. *Эмпирик формула.*

ЭМПИРИОКРИТИК Эмпириокритицизм тарафдори.

ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ [юн. empeiria — тажриба + kritike (techne) — танқидий муҳокама қилиш санъати] *флс.* Фалсафада 19-аср охирида пайдо бўлган, моддий дунёнинг объективлигини инкор этиб, материяни онгнинг маҳсули деб қарайдиган субъектив-идеалистик оқим.

ЭМРАНМОҚ шв. Бирон қайғули, кўнгилсиз воқеа, хабардан озор чекмоқ; ўртанмоқ. *Бошдан давлат кетса, тувғон эмранар.* Мақол. ■ *Кургандан эмранди тандаги жоним.* «Равшан». *Гул кетар бўлса, гулистон эмранар.* «Алпомиш».

ЭМУЛЬСИЯ [фр. emulsion < лот. emulgerе — соғиб олмоқ (дастлаб ўрганилган эмульсиялардан бири сут бўлган)] I Бир-

бирида деярли эримайдиган икки суюкликнинг бири иккинчисида жуда майда томчилар ҳолида муаллақ сузиб юрадиган аралашмаси (мас., ёғ томчиларининг сувдаги қоричмаси эмульсиядир). *Экинларга эмульсиялар пуркаш. Станокни эмульсия билан совитиш.* ■ *Ультратовуш тебранишлари ёрдами билан ҳар хил эмульсиялар ҳосил қилинади.* «Физика».

2 Фотоплёнка, фотоқогоз ёки фотопластинка бетиға суртилган ёруглик сезувчи қатлам.

ЭМФАЗА [юн. emphasis – ифодалилик, тасвирийлик] Нутқда бирор гап ёки унинг бўлакларидан бирини таъкидлаб талаффуз қилиш.

ЭМФИЗЕМА [юн. emphysema – бўртиш, шишиш, қаппайиш] *тиб.* Киши организми тўқимасида ёки бирор аъзосида ҳавонинг тўпланиб қолиши натижасида шу аъзонинг шишувидан иборат касаллик. *Ўпка эмфиземаси.*

ЭМЧАК 1 Аёллар кўкрагидаги ҳар икки сут безлари ва уларнинг ҳар бири. *Эмчак учи.*

2 Сутэмизувчи ҳайвонлар сут безларининг эмиладиган, соғиладиган учи. *..тирсиллаб турган оппоқ елини сонларига шалопшалоқ урилар, ўрта қўлдай йўғон-йўғон тарвақайлаб кетган эмчакларидан йўл-йўлақай сут тиз-тиз тирқирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Эмчакдан ажратмоқ (ёки айирмоқ, чиқармоқ) Гўдакни эмизмай, бошқа овқатлар билан боқа бошламоқ. *Эмчакдан ажралган бир неча болага қараб туриш учун.. рўзғордан бир хотин чопиққа чиқмаса ҳақлидир.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Йўқ, бу совлиқларнинг қўзилари ўтга ўрганиши биланоқ эмчакдан ажратаман.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭМЧАКДОШ *айн.* эмиқдош. Қавим йўқ, Равшанжон, қариндошим йўқ. Сир айтайин десам, эмчакдошим йўқ. «Равшан».

ЭМЧИ 1 Эмловчи табиб, врач, ҳамшира.

2 *эйн.* Эми-дими, дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволовчи табиб. *Бир ман ўзим қоқимчи, ҳам эмчиман, аласчи. Ҳамза.*

ЭН 1 Нарсаларнинг кўндаланг йўналишдаги катталиги; кенглиги. *Уйнинг бўйи ва эни. Эни бир метр, бўйи икки метр келадиган гилам.* ■ *Энига йигирма олчин жой олган ўн беш даричали каттакон чорхари уй ичида эллик чоғли бек йигитлари гул-*

хан солиб ўтирар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бўйра эни Бир бўйра ҳажмига тенг ўлчов бирлигини (ҳажми) билдиради. *..уйнинг орқа девори бир бўйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўрт бўйра эни келадиган ҳовлисига ўн хилга яқин экин эканди.* «Муштум». **Икки эн** Икки бўлак нарсадан энига улаб қилинган. *Икки эн кўрна. Эн (ёки энига) тортмоқ* Кенгаймоқ, йўғонлашмоқ. *Умурзоқ ота пўстлоғи эн тортиб, танаси ковак бўлиб кетган кекса толга суяниб ўтирибди.* Ҳ. Ғуллом, Машғал. *У [Давронов] семириб, юзлари қизариб кетган, новча бўйи энига тортган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир кийимлик газлама. *Аҳмад ўзи учун бир жоди, бир тарғил сигир, бир кийимлик эн олди.* Газетадан.

3 Белги, тамға (адаштирмаслик учун қорамол ёки қўй қулоғида ҳосил қилинган кесик).

Эн солмоқ Молнинг ёки қўйнинг қулоғини кесиб, кертик қилиб қўймоқ.

ЭНА шв. Она. *Кейин бораман девдим, энам: -Қўй ўша ўқишингни. Биззи зотда олим чиқмаган сира, - деди.* С. Нуров, Нарвон.

ЭНАГА Кимсанинг боласини тарбиялаб катта қилган хотин. *Икки энага сарполарини кўтариб, Зухра орқасидан кириб келдилар.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Келишувга биноан, Йигитали қизчани ҳар куни соат бирлардан кейин янги энага қўлига келтириб берадиган бўлди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ЭНАМОҚ шв. айн. эн солмоқ қ. эн 3.

ЭНАҒАР шв. Онағар. *Юрган йўлинг баланд тоғдир, энағар! Ошиқни биз билан ўйна, баччағар!* «Гўрўғли».

ЭНГ Белгининг юқори, ортиқ даражасини билдирувчи сўз. *Энг чиройли. Энг баланд. Энг муҳими.* ■ *Халқ кўзида бу – энг қора, энг муҳим, энг зolim маҳмама эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ишда Курбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусмадқори эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭНҒАК айн. ияк. Ётоқхона олдига келганимизда, қулоқчинини энгагидан боғлаб олган бир бола қаршимиздан чиқиб қолди. Ў. Умарбеков, Шонли авлод. *Икки-уч қадам илгарилаб, ўнг қўли билан энгагини силаб туриб уйланиб қолди.* С. Кароматов, Олтин кум.

Энгак қоқмоқ Кўрсатиш, ишора қилиш мақсадида ияги билан им қоқмоқ, шу мақсадда иягини ҳаракатлантирмоқ. Саидғози. *ёнида турган Зубайданинг тирсагидан ушлаб, олдимга туш, дегандай энгак қоқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭНГАШМОҚ 1 Белни букиб, тананинг юқори қисмини қуйи солмоқ; эгилмоқ. Фуломжон чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Энгашиб, палакларни титиб қарасанг, туғунак, сапча, хонаклар қийғос.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Оғмоқ, қийшаймоқ. *Минора энгашиб қолибди. ■ Арава миниб келган Тожибой от устида, девордан энгашиб тушган гилос ширини қайириб турганида, Лутфихон чиқиб қолди.* С. Аҳмад, Муҳаббат.

ЭНГИЛ айн. **кийим.** Энгига энгил битмаган шўрпешона, тўпори, қашшоқ деҳқон.. К. Яшин, Ҳамза. *Болам, устингдаги ҳарбий кийимни ечиб, бошқаларини кийиб ол, ўзим сенга бирам чиройли энгиллар олиб қўйганман.* Газетадан.

ЭНГИЛ-БОШ Бир сидра кийим ва пойабзал; уст-бош. *Энгил-боши бут. ■ ..бирин-кетин энгил-бошилари шалаббо ишончли йигитлар жам бўлдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭНДИ рви. **1** Сўз бораётган пайтда; ҳозир. *Энди дераза ортидан тол новдалари қудратли чинор каби тебраниб турарди назарида.* С. Кароматов, Олтин қум. *Навзамбилло! Танканинг ойнаси бўлишини энди эшитиб турибман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Сўз бораётган пайтдан кейин, бундан буён. *Мана, энди саройдан бутунлай этак силкиди-ю.. унут бўлаёзган эски дўконга келди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мен сизнинг кўрпачангизга кўп ўтирганман, энди менга ортиқча такаллуфизининг ҳождати йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нима деясан? – Рост, Мунис энди йўқ.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 (урғу биринчи бўғинда) Ҳаракат-ҳодисанинг ҳозиргина юз бериши, бошланишини, юз берганига (бўлганига) ҳали ҳеч қанча вақт бўлмаганини билдиради. -Э, энди одамнинг бадани қизувди-да, - деб қўл

силтади. С. Сиёев, Ёруғлик. *Энди дераза ёнига етганида, куйга худди торларнинг ўзидай тиниқ бир овоз қўшилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. *Болани энди ерга қўймоқчи бўлиб турганда, Сабозул етиб келди.* С. Кароматов, Олтин қум.

4 Ҳаракат-ҳодисаларнинг давомлилиги, кетма-кетлигида сўнггисини, навбатдагисини билдиради. *Тўғри топдинг, худонинг суюкли бандаси.. Мен шоир Авазман. Энди мендан тингла, йигит!* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Ахир нега кетмаслигингиз керак? – Шерали энди шахдамроқ гапира бошлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

5 юкл. *взф.* Маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Нега энди уларнинг бошларига тикилган балоларни, кулфатларни даф қилмаймиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Билмадим энди. Бир суриштириб кўриш керак, ёши нечада экан?* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Қани энди Хоҳиш-истакни кучайтириб ифодалайди. *Қани энди ҳаётдаги саноқсиз эҳтимолларнинг барисига жавоб топиш мумкин бўлса.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қани энди бунинг урдасидан чиқсанг.* Т. Ашуров, Оқ от.

ЭНДИГИ 1 Сўз бораётган пайтдаги, вақтдаги; шу пайтга тегишли; ҳозирги. *Мен энди дунёдан ўтаёзган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сўз бораётган пайтдан кейин ёки ўша пайт ҳозир бўладиган; навбатдаги, бундан кейингиси. *Эндиги хатни ниҳоятда эҳтиёт билан, нусхага қараб ёздиришни кўнглидан ўтказди-да.. Содиққа деди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭНДИЛИКДА Ҳозир, ҳозирги вақтда; бугунги кунда; ҳозир ва бундан кейинги вақтларда. *Эндиликда она замин жавоҳиротларидан 92 турдаги минерал хомашёлар олинмоқда.* Газетадан. *Эндиликда биз, ёзувчилар ана шу талаблар асосида ижод қилмоғимиз керак.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ЭНДОКРИНОЛОГ Эндокринология мутахассиси, шу соҳадаги олим ёки шифокор.

ЭНДОКРИНОЛОГИЯ [юн. endon – ички, ичида + krino – ажратаман + logos – фан, таълимот] физиол. тиб. Эндокрин система аъзоларининг тузилиши ва вазифа-

ларини, ишлаб чиқарадиган гормонларини, шунингдек, уларнинг фаолияти бузилиши туфайли келиб чиқадиган касалликлар, уларнинг диагностикаси, даволаш усуллари ва олдини олишни ўрганадиган клиник тиббиёт соҳаси.

ЭНДОСКОПИЯ [юн. endon — ички, ичида + skopeo — кўраман, қарайман] тиб. Махсус асбоб — эндоскоп ёрдамида бевосита кўриш орқали организмнинг ички ковак аъзоларини, тана бўшлиқларини ҳамда найчасимон тузилмаларини ўрганиш, текшириш усули.

ЭНДШПИЛЬ [нем. Endspiel < Ende — охир, ниҳоя + Spiel — ўйин] Шахмат ёки шашка партиясининг охириги қисми; қиёсланг: дебют. Пиёдали эндшпилларни ўрганиш мураккаб ҳисоблар юритишини осонлаштиради, шахмат ҳаваскорларининг ўйин маҳоратини оширади. М. Муҳиддинов, Пиёдали эндшпиллар.

ЭНЕОЛИТ [лот. aeneus — мис, бронза + юн. lithos — тош] Неолитдан бронза даврига ўтиш даври (бу даврда дастлабки мис асбоблар пайдо бўла бошлаган). Калтаминор маданиятининг ёдгорликлари неолит ва энеолитга.. оид бўлиб, жуда ҳам кенг территорияга тарқалган. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сри.

ЭНЕРГЕТИК Энергетика мутахассиси. Ёш энергетиклар ҳам уларга тенглашиб.. астойдил меҳнат қилмоқдалар. Газетадан.

ЭНЕРГЕТИК Энергетикага оид; турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган. Энергетик ресурслар. Қишлоқ хўжалигининг энергетик базаси. ■ Нефть ва газ бизнинг асримизда энг зарурий энергетик хомашё бўлиб қолди. «Фан ва турмуш».

ЭНЕРГЕТИКА [юн. energeia — ҳаракат, фаолият] Фан, техника, саноат ва, умуман, халқ хўжалигининг турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш, узатиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган соҳаси. Қишлоқ хўжалиги энергетикаси. Мамлакат энергетикаси. ■ Энергетика — ишлаб чиқаришнинг техника даражасини ошириш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Ш. Рашидов, Дўстлик байроғи. Эндилқда Андигон вилояти қудратли энергетика базасига эга. Газетадан.

ЭНЕРГИЯ [юн. energeia — ҳаракат, фаолият] Материянинг асосий хоссаларидан бири, материянинг ҳаракатланиши, иш бажара олиш қобилиятининг мезони; қувват. Механик энергия. Атом энергияси. ■ Инсон организмнинг яшаши учун маълум даражада энергия зарур. «Фан ва турмуш». Фарҳод ГЭСи Тошкент энергия системасига уланди. «Ўзбекистон қўриқлари».

ЭНЕРГОБЛОК [энергия + блок 4] Электр энергияси ишлаб чиқарадиган станциянинг ҳар бир мустақил қисми. Навоий ГРЭСида ҳар бири 25 минг киловатт қувватли иккита дастлабки энергоблок фойдаланишга топширилди. Газетадан.

ЭНИШ шв. 1 Энимоқ фл. ҳар. н. Тоғдан эниш.

2 Пастлик, чуқурлик. Қурбон салласини ечиб қимирлатди ва энишга сакраб тушиб кетди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Бироздан сўнг Эрназар полвон неварасини энишдан чиқаверишда кўрди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЭНКАЙМОҚ Энгашмоқ, букчаймоқ, куйи солинмоқ. Энкайган чол. Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка еткунча, Энкайганга энкайгин бошинг ерга теккунча. Мақол. ■ [Гулнор] Узун гўзал сочларини осилтириб, энкайиб, уйни супура бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Энди тарқалаётган оломон тўхтади, ерда энкайиб ётган девонага қаради. К. Яшин, Ҳамза. Ориқ.. кийимлари жулдур деҳқонлар омон ортида энкайиб, ҳорғин ер ҳайдайдилар. Ойбек, Нур қидириб.

ЭНКА-ТЕНКА: энка-тенкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) айн. энка-тинкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) қ. энка-тинка. Савол устига савол ёғдира бериб, энка-тенкамни қуритади. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. Эшигининг тагига одам тўплай бериб, ўзининг ҳам энка-тенкасини чиқариб юбордик. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЭНКА-ТИНКА: энка-тинкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) Жуда безовта қилмоқ, ҳолдан тойдирмоқ. Кузак оёқлаган кезлари йиғим-терим кишиларнинг энка-тинкасини қуритиб юборади. «Ёшлик». Шанба куни Кўтирдала томонда кўтарилган чанг одамларнинг энка-тинкасини чиқариб юборди. Мирмуҳсин, Чўри.

ЭНЛАМОҚ 1 Энини ўлчамоқ. Атласни энлаб кўрди.

2 Сатҳини, юзасини қопламоқ. *Фабрикадан чиқаётган гиламлар уйни энлаб, чўгдай ёниб турса, қайси кўз қувонмайди.* Г. Нуриллаев, Гўзаллик оламида. *У очиқ кўкрагини энлаб турган оптоқ соқолини панжалари билан таради.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЭНЛИ 1 Кенг; сербар. *Энли камар. Энли газлама.* ■ *Унинг энли қошлари чимирилди, кўзларига ташвиш, жиддият чўкди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Терак бўйи келадиған девор жуда энли эди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бармоқ кенглигидаги. *Пулат икки энли келмайдиган тор пешонасини тириштирди.* «Фунча». *Бўсағани тўрт энли тупроқ қоплаган.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭНЛИК 1 айн. энли 1. *Козим белидаги энлик камарини ечиб, портфелини қўлига олди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 айн. энли 2. *Шайхнинг чап юзида икки энлик чандиқ..* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 айн. энлик. *Ҳаёт одатдагича пардозсиз эди. Кўзларида на сурма, бетларида на энлик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭНМОҚ шв. 1 Паст (қуйи) томон йўналмоқ; тушмоқ. *Тарлон пастга знаётганда, олд оёқлари букилиб, йиқилиб кетайин деди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Келинчак чорраҳадан ўтиб, паст кўчага эниб кетди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча. *Собир.. йигитча ортидан пастга энаркан, оёғи тортмаётганини ҳис этди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Тегмоқ, қўнмоқ, ўтирмоқ. *..тўлқин зарралари соҳил устида учиб, садақайрағочларнинг яланғоч шох-бўтоқларига энади.* Й. Шамшаров, Тошқин. *..лабларига энган кўз ёшларини ялаб, ув тортди аёл.* Н. Қиличев, Устун.

3 Пайдо бўлмоқ, кирмоқ. *Қозиғига мол боғланган хонадонга барака энади.* С. Нуров, Нарвон. *Мезон шамолини еган сапчаларга ҳам шира энади.* С. Нуров, Нарвон. *Мама-саид эрмисан эрдай бўлиб, вужудига куч эниб.. бахт қушининг бошига қўнмоқчи бўлаётганидан ўзида йўқ шод.* Т. Сулаймон, Интизор.

ЭНСА Одам бошининг орқа пастки қисми; энса суяги. *Чойхоначи дўпписини пешонасига суриб, энсасини қашиди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭНСАСИ ҚОТМОҚ Ёқимсиз гап, иш, хатти-ҳаракат, ҳолат ва ш.к. дан гаши, газаби кўзгамоқ; аччиғланмоқ. *Ойимнинг гапларига бувимнинг энсаси қотибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Элмурод] *Мурзиннинг бу томонга келаётганини кўрди-ю, энсаси қотиб, қиздан йироқлашди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *У қилиб юрган ишларни кўрган одамлар энсаси қотар, бир тамагир.. расво эканлигидан габлабардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭНСАҚОТАР Энсани қотирадиган; ёқимсиз, бемаза. *Энсақотар гап.*

ЭНСИЗ Эни унча катта бўлмаган; камбар, тор. *Энсиз мато. Энсиз тахта. Энсиз тош йўл.* ■ *Энида тўқ зангори кўйлақ, нозик белига энсиз тилла камар боғлаган.* С. Сиёев, Аваз.

ЭНТАК-ТЕНТАК Пойма-пой, тутуриқсиз. -*Менинг энтак-тентак сўзларимдан бой талмовсираб қолди, — деди Шум бола.* Ф. Гулом, Шум бола.

Энтак-тентак юрмоқ (ёки қадам босмоқ) Нотекис қадам ташлаб юра бошламоқ, зўрға бир-икки одим ташлаб юрмоқ, атак-чечак қилмоқ.

ЭНТИКМОҚ 1 айн. хўрсинмоқ. *Давлатёр қаттиқ энтикиб олди: -Йўқ, гаплашиш жуда қийин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумуш кўзини юмди-да, энтикиб қўйди,* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаво етишмаётгандек қийналиб, тез-тез нафас олмоқ, нафаси озғига тикилмоқ. *Наримон узоқ жойдан чопиб келган одамдай энтикар, бўғиқ овоз билан гапирар, кўзлари олазарак бўлиб, атрофга қарарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Орқадан бировнинг бўғиқ нафаси, энтикиб ҳансирагани эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 Жуда иштиёқда бўлмоқ; орзиқмоқ. *Тезроқ уйга етиб бориб, Жамил Каримович сўзларини эрига бирма-бир айтиб беришига энтикарди.* Мирмуҳсин, Нуқра. *Биз баъзида хом-хатала шеър ёзиб.. газетада босиб чиқаришига энтикамиз.* Газетадан. *Лекин у барқ уриб, мангу очиладиган фурсат қачон келишини энтикиб кутарди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЭНТОМОЛОГ Энтомология мутахассиси. *Очилнинг группасига ёзилган энтомолог ҳовлиқмароқ эканми, ваҳима қилиб юборди: сариқ офат [чигиртка] Каспийдан Тянь-Шан-*

гача минглаб километр масофани эгаллаганмиш. А. Мухтор, Чинор.

ЭНТОМОЛОГИЯ [юн. entomon — ҳашарот + logos — фан, таълимот] Зоологиянинг ҳашаротларни ўрганувчи бўлими.

ЭНЦЕФАЛИТ [юн. enkephalos — мия + лот. itis — яллиғланишни билдирувчи қўшимча] тиб. Бош миянинг яллиғланиши.

ЭНЦЕФАЛОГРАММА [юн. enkephalos — мия + лот. grapho — ёзаман] тиб. Бош мияни рентгенографик текшириш усули.

ЭНЦИКЛОПЕДИК Энциклопедияга оид; энциклопедия доирасидаги; ҳамма илм-фанларни ўз ичига оладиган; қомусий. *Энциклопедик луғат. Энциклопедик билимга эга бўлган одам.*

ЭНЦИКЛОПЕДИСТ [фр. encyclopediste < юн. enkyklios paideytes — кенг фанлар доираси бўйича мураббий] 1 тар. 18-асрда яшаган, илм-фаннинг кўп соҳаларини эгаллаган илғор француз олимлари, файласуфлари, ёзувчилари ва публицистлари гуруҳига мансуб киши (бу гуруҳ 1751–1780 йилларда «Энциклопедия» тузган ва нашр этган).

2 Энциклопедия тузиш ишлари мутахассиси; энциклопедиячи, қомусчи. *Бизда энциклопедист ихтисосини севадиган талантили ёшлар ишлайди. И. Мўминов, Ўлкамиз кўзгуси.*

3 айн. **энциклопедик, қомусий.** *Машҳур энциклопедист олим Абу Али ибн Синонинг бизгача етиб келган тиббий рисоалари, «Тиб қонунлари»дан ташқари, 31 тага етади. Газетадан.*

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ [фр. encyclopedie < юн. enkyklopeideia — кенг билимлар доираси] Илм-фаннинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган ёки бирор соҳа бўйича кенг, тўлиқ маълумот берадиган луғат тарзидаги илмий ёки илмий-оммабоп нашр, тўплам; қомус. *Ўзбекистон миллий энциклопедияси.*

Жонли энциклопедия Ҳамма фанларга оид маълумотларга эга бўлган киши.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЧИ қ. энциклопедист 1, 2.

ЭНЧИ Ота томонидан фарзандга ажратиб берилган жонивор, бош мол. *Унинг Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди. «Алпомиш». Менинг ўзимнинг энчи отим ҳам Бойчибордан кам эмас. «Ёдгор».*

ЭП кам қўл. Бажариш, уддалаш қобилияти. *-Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланиб, — Фулом қорини тушира қолсангиз қалай бўлади, эри ҳам тузук. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Эп билмоқ Ўзига маъқул, муносиб билмоқ (асосан, бўлишсиз шаклда қўлланади). *Анвар вағда бериб қўйишни эп билмаганликдан сўзсиз утирар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Индамай хонага кириб кетишни Файрат ўзига эп билмади. М. Ҳазраткулов, Журъат. Эп бўлмоқ* Маъқул, ўринли бўлмоқ, тўғри келмоқ. *Сизга бундай бепошна гаплар эп бўлмайди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Ўзига эп бўлса қизим, Зурлик қилиб тортиб олсин. «Баҳром ва Гуландом». Эп келмоқ* Маъқул бўлмоқ, тўғри келмоқ. *Туркманнинг тўй қоида-расмини яхши биласиз, элга эп келгудай тўйни олиб бора беринг. «Бўтакўз». Шу йўлларнинг қайси бири маъқул? Қайси бири эп келади? Қайси бирини қилсам, ўзимга хайрият бўлади? Чўлпон, Кеча ва кундуз. Эп кўрмоқ айн. эп билмоқ. Ҳотам ортиқча ади-бади айтиб утиришни эп кўрмади. М. Ҳазраткулов, Журъат. Тўтиқиз, отаси ҳар қанча ёмон булганда ҳам, юзига нафрат ёғдиришни ўзига эп кўрмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эпга келмоқ* Дуруст, маъқул ҳолатга келмоқ; яхши бўлмоқ. *Автобуслар тушсин тартибга, Тўхтар жойлар келсин бир эпга. Ў. Рашид. Танбеҳ билан эпга келмаганларни идорага ёзиб топирадилар. А. Қодирий, Обид кетмон. Эпга олмоқ (ёки солмоқ)* Мақбул, дуруст ҳолга келтирмоқ. *Поёнсиз қирларнинг.. уларнинг димоғига искатган даво ислари, ёқимли ҳидлари ҳар қандай ишдан эпқаёзган ҳаёт эгасини озгина бўлса ҳам эпга ола биладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эпи келмоқ* Уддасидан чиқмоқ; машқини олмоқ; ўрганмоқ; эплай оладиган бўлмоқ. *Отда юришга эпи келиб қолгандай эди — энди оғмаяпти ҳам, сурилмаяпти ҳам. С. Анорбоев, Меҳр. Эпини қилмоқ* Йўл топа олмоқ, иложини қилмоқ. *Нимаики керак бўлса.. айтишаверсин. Бу орада эпини қилолмасам, шаҳар бор, хўпми? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аҳволимиз сизга равшан.. — Бир эпини қилса бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЭПАШАНГ Лапашанг, лаванг. *..марди майдонларни халқимиз чин юракдан табриклайди, фурсатни қўлдан бераётганларга,*

нўноқ, эпашангларга ўзининг нафратини билдиради. Газетадан.

ЭПАҚА: **эпақага келмоқ** (ёки тушмоқ) айн. **эпга келмоқ** қ. эп. *Хўжалик эпақага келди. Бола шўхлигини ташлаб, анча эпақага келиб қолди. ■ Бир неча вақт ўтгандан кейин Ғиёс эпақага тушиб, ҳақсўй, тўғри бўлиб қолди. Ф. Мусаёнов, Ғамхўр. Эпақага солмоқ (ёки келтирмоқ, олмоқ) айн. эпга олмоқ (ёки солмоқ) қ. эп. Хўжаликни эпақага келтирмоқ. ■ Хуллас, мулла Обидни бошида эпақага олиш, одамшаванда қилиш Тиктепа меҳнаткашлари учун арзонга тушмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. Йўқ, кейин танқид қила-қила, эпақага келтирдик. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ЭПАҚАЛИ 1 айн. **эпли 1.** *Эпақали бола.*

2 Эпақага келадиган, белгили тартиб, талаб чегарасидаги, жўяли. *Лолахон эпақали сўз топиш ҳаракатида эди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Энди Абдурахмон ўзининг.. истиқболда ҳам эпақали бир ҳол тасаввур қилолмас эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЭПИГРАММА [юн. epigramma — уст(идаги) ёзув; кичик ҳажмли шеър] **1** Ҳайкал, ёдгорлик, бино, совға устига ёзилган ва унинг мазмун-моҳиятини тушунтирадиган ёзув.

2 ад. Кичик ҳажмли, ўткир (аччиқ) ҳажвий шеър. *Унинг ҳажвий ҳикоялари, шеърий фельетонлари, эпиграмма ва комедияларини китобхонларимиз яхши билишади. О. Шарафиддинов, Ижод самараси.*

ЭПИГРАФ [юн. epigraphe — уст(идаги) ёзув] **1** айн. **эпиграмма 1.**

2 Бутун адабий асар ёки асар қисмининг бошида берилган ва унинг мазмунини ифодалайдиган цитата, ибора, мақол ва ш.к. *«Дўстлик» сўзи учрашувларимизнинг дебочаси, адабий кечаларимизнинг эпиграфи, ҳафталигимизнинг лейтмотивидир. Газетадан.*

ЭПИГРАФИКА [юн. epigraphe — уст(идаги) ёзув] Тош тахталар, қояларда, металл, сопол ва б. буюмларда ўйиб қолдирилган қадимий ёзувларни ўрганувчи қўшимча (ёрдамчи) тарих-филология фани.

ЭПИДЕМИК Эпидемияга оид, эпидемия характерида бўлган, ялпи, кенг тарқалган ёки тарқаладиган. *Эпидемик касаллик.*

ЭПИДЕМИОЛОГ Эпидемиология мухтаассиси.

ЭПИДЕМИОЛОГИК Эпидемиологияга оид. *Касалликларнинг эпидемиологик таснифи.*

ЭПИДЕМИОЛОГИЯ [эпидемия + юн. logos — фан, таълимот] Тиббиётнинг юқумли касалликларнинг келиб чиқиши ва тарқалиш йўллари ҳамда уларга қарши кураш, уларнинг олдини олиш чораларини ўрганадиган бўлими.

ЭПИДЕМИЯ [юн. epidemia — ялпи, кенг тарқалган (касаллик)] Юқумли касалликларнинг муайян ҳудуд учун гайриодатий тарзда ялпи, кенг тарқалиши. *Вабо эпидемияси. ■ Шу сабабли грипп эпидемияси асосан шаҳар аҳолиси орасида кўп учрайди. Газетадан.*

ЭПИЗОД [юн. epeisodion — қўшилган, уланган нарса, қўшимча] **1** Айрим ҳаётий воқеа, ҳодиса. *Кураш йилларидаги эпизодлар. У жанг майдонидаги бир эпизодни сўзлаб берди. ■ Мен бўлиб ўтган воқеалардан икки эпизодни ҳикоя қилиб бермоқчиман. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Адабий асарда, пьеса, кинофильм ва ш.к. да маълум даражада тугал мазмунга эга бўлган парча, воқеа. *Расмда тасвирланган эпизод. «Алломиш» достонидаги эпизодлар. ■ -Аттанг, — деди бироздан сўнг, — сценарийнинг энг яхши эпизодларидан биттаси шу эди. «Муштум».*

ЭПИЗОДИК 1 Гоҳ-гоҳ бўлиб турадиган, кам бўладиган, тасодифий. *Эпизодик муваффақиятлар. ■ IX-XIV асрлар ёдгорликларида бу ҳодисанинг, эпизодик бўлса ҳам, мавжудлиги ҳаммага аёндыр. «ЎТА».*

2 Айрим эпизодларда учрайдиган, кўринадиган, қатнашадиган. *Эпизодик роль. Эпизодик персонаж.*

3 Эпизод тарзидаги (қ. **эпизод 2**). *Уэкранда кичик бир эпизодик лавҳа яратади, лекин томошабин қалбида эса катта тугён уйғотади. Газетадан.*

ЭПИЗООТИЯ [юн. epi — устида, ёнида, кейин + zoon — ҳайвон, жонивор] Ҳайвонларда бирор юқумли касалликнинг муайян ҳудуд учун гайриодатий тарзда кенг тарқалиши; ўлат.

ЭПИК [юн. epikos — эпосга хос, ҳикояга, қиссага оид] ад. Эпосга оид, эпосда бўладиган, эпосда тасвирланган. *Эпик қаҳрамон. ■ Аммо тарихий романда эпик воқелик, эпик образ ўтмишдан олинади. «ЎТА». Масал — ҳажми унча катта бўлмаган.. мустақил сюжетга эга бўлган эпик асардыр. «ЎТА».*

ЭПИКРИЗ [юн. ері — устида; кейин + krisis — қарор, тұхтам: сўнгги, ҳал қилувчи натижа] *тиб.* Касаллик тарихи охирида ёзиладиган асосий ва хулосавий маълумотлар: касалликнинг бошланиши, кечиши, ташхиси, асосий даво чоралари ва натижаси ҳамда келажакда касаллик қайтарилишининг олдини олиш бўйича шифокор тавсияларининг қисқача баёни.

ЭПИЛЕПСИЯ [юн. epilepsy — тутқаноқ] *тиб.* Тутқаноқ касаллиги; қуёнчиқ. *Эпилепсия касаллигида бирдан бутун гавдада қалтироқ пайдо бўлади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЭПИЛОГ [юн. epilogos — хотима < ері — кейин(ги) + logos — сўз, нутқ] Адабий асарнинг хотимаси, асар қаҳрамонларининг асарда тасвирланган асосий воқеалардан кейинги тақдири ҳақидаги қисм, хотима; *зид. пролог.* *Романнинг эпилоги.* ■ *Операда прологдан эпilogгача иштирок этадиган яна бир қаҳрамон мавжуд.* Т. Жумаев, Ойжамол.

ЭПИТЕЛИАЛ Эпителийга оид; эпителий хужайраларидан иборат бўлган.

Эпителиал тўқима айн. эпителий 1.

ЭПИТЕЛИЙ [юн. ері — юқорида, устида, ёнида + thele — бўртиқ, гудда; эмчак учи] 1 *биол.* Кўп хужайрали организмларнинг баданини, ундаги бўшлиқларнинг ички-ташқи деворларини қопловчи тўқималар.

2 *бот.* Баъзи ўсимликларнинг бўшлиқларини қоплаган юпқа деворли хужайралар қатлами (бу хужайралар мой, қатрон, эфир моддалари ажратиб чиқаради).

ЭПИТЕТ [юн. epitheton — қўшилган, илова қилинган] *ад.* Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш.к. нинг сифат-фазилатларини яққол, жонли тасвирлаш ёки тасвирли қилиб кўрсатиш учун уларнинг номига қўшиб ишлатиладиган сифатловчи сўз. *Аёвсиз қоралов, фош этиш кучига эга бўлган «мазлумкуш» эпитети авторнинг объектга нисбатан кескин.. позициясини жуда равшан ифодалайди.* «ЎТА».

ЭПИЦЕНТР [юн. ері — устида, юқорида + лот. centrum — марказ] Ернинг зилзила, портлаш ва ш.к. ўчоғи, марказидаги устки қисми. *Зилзила кучи эпицентрда этти баллга етди.* ■ *Эпицентр — зилзила маркази бўлган бу маҳалла гўё бульдозерлар кириб чиққан қўрғонга ўхшаб ётарди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ЭПКИН 1 Шамол, сув ва ш.к. нинг оқими, шу оқимдаги таъсири, уриниши. *Шаблада.. саратон яйловининг бошни айлантирадиган эпкинини олиб келади.* А. Мухтор, Чинор. *Эпкинга бардош беролмай, сув тагида бир-бирига урилайтган катта тошларнинг гулдур-гулдури кишини ваҳимага солади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Хирмончилар, экин туриб қолса, кечалари ҳам дон шопириб чиқишарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Шу пайт унинг кўзи кечки экинда силкинаётган супа ёқасидаги буйчан майсага тушиб қолди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Умуман, нарсанинг йўналиши, йўналишдаги уриниш кучи. *Бу зиддиятларнинг эпкини ўша биринчи учрашувдаёқ эсган эди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ЭПЛАМА кам қўлл. Эплаб-сеплаб қилинган, бир амаллаб ясалган; ясама. *Эплама ош. Эплама курси.* ■ *Эртага ҳамманинг бола-чақаси янги энгил кийиб, кўчага чиқса-ю, унинг болалари эплама қилиб туришса, хунук-да!* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *..у яхши кўриб қолган «қиз»нинг афт-ангори, ясама сўзларини, эплама ҳуснини кўз олдимга келтирсам, кўнглим ағдариладиган бўлди.* «Муштум».

ЭПЛАМОҚ 1 Уддаламоқ, уддасидан чиқмоқ. *Ишни эпламоқ. Сен раис бўлсанг, эплайсан.* ■ *Бирон бошқа ҳунарнинг бошини тутса ҳам эплаб кетарди.* С. Сиёев, Ёруглик. *Сенлар ҳали битта ўқишни ҳам эплмай юрибсанлар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Тўғри, меъёрий ҳолга олмоқ, шундай ҳолда тутмоқ. *Гулнор бошига илган камзулини жўрттага эплай олмаган бўлиб, юзини бир зумгина Йўлчига кўрсатиб олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аввал битта хотинни эплаб, кейин бошқасига қўл чўз!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Йўл-амалини қилмоқ, эпини қилмоқ. *Эскини эплагунча эсинг кетар.* Мақол. *Оз бўлса, эплаб кўр, Кўп бўлса, сеплаб кўр.* Мақол. ■ *..бир ўспирин укаси бор экан, бу ҳам бировда ишлар экан, ўзини эплаб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭПЛАШТИРМОҚ Эпини қилмоқ, амалламоқ. *Кечаси Ажиниёз чолни қўярда-қўймай уйғотиб, ярим шишагина майни зўрға эплаштириб, тонда кампирниқига келди.* А. Мухтор, Чинор. -Тихирлик билан ҳайто-

вур кўнди, отаси! — ёлғонни эплаштирди шўрлик она. Ойбек, Нур қидириб.

ЭПЛИ 1 Қўлидан иш келадиган, уддали, шудли. [Ҳамқишлоқлари:] Бу келинимиз ҳам сепли, ҳам эпли чиқди, барака топсин! — дейишарди. Ф. Усмонова, Она қалби.

2 кам қўлл. айн. **эпақали 2.**

ЭПОПЕЯ [юн. ерорοία — эпик шеърят; қўшиқлар, ривоятлар тўплами] **1** ад. Тарихий воқеалар тасвир этилган, эпик жанрдаги йирик асар. Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» эпопеяси.

2 Мардонавор, жасурона ишлар билан боғлиқ давомли воқеа-ҳодисалар. Қаҳрамонлик эпопеяси.

ЭПОС [юн. еpos — сўз, нутқ; ҳикоя; қўшиқ] **1** Бадиий адабиётнинг лирика ва драмадан ажралиб турадиган, баён тарзидаги учинчи тури. Воқеаларни кенг ҳикоя қилишга асосланган адабий асарлар гуруҳи эпик тур ёки эпос деб аталади. «Адабиёт назарияси».

2 Халқ оғзаки ижодиётида қаҳрамонлик ва қаҳрамонлар ҳақидаги дostonлар мажмуи. Қаҳрамонлик эпоси. Қирғиз халқининг «Манас» эпоси.

ЭПОХА [юн. еpοche — тўхташ; тўхтаб қолиш] геол. Геологик даврнинг тоғ жинслари ҳосил бўлган муайян бир қисми. Тош тузи уюмлари энг қадимги геологик эпохаларда бўлган денгиз сувларининг қуриб қолишидан вужудга келгандир. «Кимё».

ЭПСИЗ Ҳеч нарсани эплай олмайдиган; ношуд, лапашанг. Ҳа.. нича фиксим рўмол олувдик, эпчиллар илиниб, эпсизлар қуруқ қолди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЭПСИЗЛИК Уддалаш қобилиятига эга эмаслик; лапашанглик, ношудлик. Баъзан уларга ҳасад қилса, баъзан ўзининг эпсизлигидан ғазабланарди ҳам. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭПЧИЛ 1 Ишни тез ва уддабуронлик билан бажариш қобилиятига эга; уддабурон. Бизда хушёр савдогарлар, эпчил бойлар бор, улар кўпаймоқда. Ойбек, Танланган асарлар. Қорачадан келган, эпчил Маҳкамбой ака маслаҳат ошлари тепасида тургани учун, ҳар бир тўй ва маърака рисоладагидек ўтарди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 Тез, чаққон ҳаракатли; шундай ҳаракат билан. Эпчил бир йигит дарҳол киноаппаратини филофидан чиқариб, махсумни

суратга ола бошлади. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ҳамма Назир ота каби шиддаткор, Гўё овга чиққан эпчил, зўр бургут. Р. Бобожон. Кейин эпчил ўрнидан туриб, электр устарада соқолини қиртишлади. Ф. Мусажонов, Қалб амри. Ўктам.. чиройли саман отига эпчил минди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЭПЧИЛЛИК Эпчил иш тутиш, ҳаракатланиш қобилияти; шундай ҳаракатнинг ўзи. Жангларда ботирликдан кўра қувлик, моҳирлик, эпчиллик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Унинг ҳар бир ҳаракатидан ҳарбийларга хос кескинлик.. ҳамда эпчиллик сезилиб турибди. К. Яшин, Ҳамза. Сўнгра эпчиллик билан Бойчиборга минди-ю, Олтинсойга қараб йўл олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЭР 1 Эркак жинсига мансуб киши; эркак. Эр сийлаган ерда азиз. Мақол. Анғизли ерда от ўлмас, Ийирли ерда эр ўлмас. Мақол.

2 Хотин киши билан никоҳ аҳдида бўлган эркак киши; қаллиқ (ўз хотинига нисбатан). Эрга бермоқ. Эрга тегмоқ. Эр қилмоқ. Эрдан чиқмоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ. Мақол. Яхши хотин эрни эр қилади, ёмон хотин — ер (қилади). Мақол. ■ Қизимнинг кўнглини ол, эрдан чиқариб, сенга бераман. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.

3 Мард, олийжаноб, жасур киши. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, От бошига иш тушса, сувлуқ билан сув ичар. Мақол. Эр йигит майдонда билинар. Мақол. ■ Эр йигит энаси ғариб ўларми, Энам деб, мастонга кўнгли берарми? «Рустамхон».

ЭРА [лот. аera — бошланғич берилган сон, сана] **1** Бирор йил ҳисоби бошланган пайт ва шундай йил ҳисобининг ўзи. Мусулмонлар эраси — ҳижрий йил ҳисоби Муҳаммад пайғамбар Маккадан Мадинага ҳижрат қилган вақтдан ҳисобланади. Христианларнинг милодий йил ҳисоби Исо пайғамбар (Иисус Христос) туғилган кунидан бошланади.

■ Йиллар ҳисобининг бошланган вақти календарь эраси деб аталади. «Астрономия».

2 Қандайдир тарихий ва ижтимоий хусусиятлари билан бошқаларидан (аввалгиларидан) тубдан фарқ қиладиган давр. Космик эра.

3 геол. Ер тарихида маълум тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган, бир неча юз миллион йилларни ўз ичига олган муддат. Палеозой эраси. Кайнозой эраси.

ЭРАМ [а. *ارام*] – Шарқ мифологиясида: Яманда подшоҳ Шаддод томонидан бунёд этилган афсонавий боғ]: **боғи эрам ёки эрам боғи қ. боғ I 1**. *Бир ёнда хаёлий эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг ватаним. А. Орипов. Боғи эрам менинг ёлғиз бошимга нима ҳам керак? Кўнчиликка бўлсин. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЭРАН-ҚАРАН *айн. элан-қаран. [Бола-нинг] Қадам олиши эран-қаран.. заранг таёғи чағир тошларга тешиб, енгил сакрайди. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил. Улар эран-қаран ўринларидан туришди. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Тудадан икки киши ажралиб, эран-қаран унинг ортидан юрдилар. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

ЭРБИЙ [лот. *Erbium* < Швециядаги Йттербю (*Ytterby*) қишлоғи номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; ялтироқ металл.

ЭРГАНАК *шв. Ўтов (чодир)нинг эшиги.*

ЭРГАШ I Эргашиувчи, эргашиб борувчи, эргашиб юрувчи.

Эргаш бўлақлар *эск. тлш. Иккинчи даражали бўлақлар. Эргаш гап тлш. Эргашган қўшма гапдаги бош гапга эргашиб, бош гапни ёки унинг бирор бўлагини изоҳлаб келган гап.*

2 Эргаш (эркақлар ва хотин-қизлар исми).

ЭРГАШИШ I ЭРГАШМОҚ *фл. ҳар. н. Бировга эргашиш.*

2 *тлш. Тобе бўлиш, тобеланиш (бош гап билан эргаш гап ёки гап бўлақлари ўртасидаги тобелик муносабати). Тенг эргашиш.*

ЭРГАШМОҚ I Орқасидан бормоқ, изма-из юрмоқ, кетидан бормоқ. *Ҳаммалари Боисжоннинг орқасидан эргашиб, кўчага чиқишди. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг тугилиши. Мадримбой билан Собирбойлар худди соя каби унга эргашиб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Бирга бориш учун хархаша қилмоқ, интилмоқ (болалар ҳақида). *Бола онасига эргашиб, йиғлаб қолди. ■ Подачининг товушини эшитиб, далага ошиққан онасига эргашиб, қашқа бузоқ ҳам маъраб юборди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш, ҳаракатда кимнингдир кетидан (унинг бошчилигида) бирга ҳаракат қилмоқ. *Кимдир.. Ҳамзанинг қўшиқларидан бирини бошлаб юборди. Қолганлар эса унга эргашишди. К. Яшин, Ҳамза.*

4 Иш-фаолиятида кимнингдир йўлини тутмоқ, унга тақлид қилмоқ. *Кўп юрганга эргашма, кўп билганга эргаш. Мақол. ■ Олдин Камолиддин махдум, унга эргашиб Асақори хихилаб кулди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Янгилик голиб чиқди. Ш. Холмирзаевага тобора кўпроқ одамлар эргаша бошлади. Газетадан.*

5 *тлш. Эргашиш муносабатида бўлмоқ, тобе бўлмоқ. Гапнинг бошқа бўлақларига бўйсунмай, эргашмай, узаро мослашиб келган бўлақлар бош бўлақлар дейилади. «Ўзбек тили» дарслиги.*

Эргашган қўшма гап Узаро эргаштирувчи боғловчилар ёрдами билан (баъзан боғловчисиз) боғланиб, эргаш ва бош гапдан тузилган қўшма гап.

ЭРДОНЧА *шв. Тирранча, тирмизак. Энди саккиз-туққиз яшар эрдончалар парпар, куёв-куёв, ўпич-ўпич уйнайди. Ҳамза, Танланган асарлар.*

ЭРИМОҚ I Иссиқ таъсири натижасида қаттиқлигини йўқотмоқ, суяқ ҳолга ўтмоқ; юмшамоқ. *Эриган пўлат. Эриган чўян. Эриган сариёғ. ■ Ерлар эриб, ҳамма ёқ шилтишилт лой, қўрғон кунгураларидаги қировлар буғга айланиб, кўкка кўтарилмоқда эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *кўчма Жисмонан бўшашган, «эриган» ҳолатга тушмоқ. Йўл тортиб – чарчаб келаятган одам эмасми, сояда эриб, кўзи уйқуга бориб, ухлаб қолди. «Ёдгор». Тегирмончи, гўё эриб кетгандай, бошини қуйи солди. Ойбек, О. в. шабадалар. Унинг бутун вужуди эригандай бўлди; кўкрагининг аллақеридан шув этиб кўтарилган бир нима томоғида лип-лип этди-ю, кўзига ёш олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 Иссиқлик ёки бошқа таъсир натижасида парчаланиб йўқ бўлмоқ, бошқа жисмга айланмоқ. *Мавжларга оқ капалаклардек қўнаётган қор учқунлари шу ондаёқ жимжит эрийди. Ҳ. Фулом, Машғал. Аллақерда қарға қорлар эриб кетганидан зорланиб қағиллайди. Шухрат, Шинелли йиллар. Туз эдикки, эриб кетамизми? – Эриб-ку кетмаймиз.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳаҳ шумтакалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу тош қурутни талашасизлар. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *кучма* Парчаланиб йўққа айланмоқ; йўқ бўлмоқ. *Сулув эсини йиғиб қараса, Эримбет жойида эриб кетгандай ғойиб бўлибди, ҳеч қаерда йўқ.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Агар йиғит-қизни ҳақиқий севги бир-бирига боғласа, уни ҳеч қандай куч узолмайди, оилада юз берадиган баъзи бир келишмовчиликлар, хафаликлар ҳам севги-муҳаббат ҳароратида эриб кетаверади.* А. Эшонқулов, Оила бахти ҳақида.

5 *кучма* Руҳан илиқлик, ёқимлилик ҳисси уйғонмоқ, хуш ёқмоқ; шундай ҳолатга тушмоқ. *Яхши гапларни тинглаб, эриб ўтирган Нуқра аввал ялт этиб Жалил Каримовичга қаради.* Мирмуҳсин, Нуқра. *Бола кампирнинг сўзларини тушунмаса ҳам, унинг иссиқ оналик меҳридан эриди-да, қувончидан сакраб ўрнидан туриб, кампирни кучоқлаб олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Мойиллик, меҳр, ҳиммат ҳисси уйғонмоқ; меҳри товланмоқ. *Ҳозир булинг, уртоқ ефрейтор, гўзал қизлар ҳам анойи эмас, салгина гапга эриб кетавермайди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

7 *кучма с.т.* Харид қилинган нарса, янгилик, муваффақият ва ш.к. учун зиёфат қилиб бермоқ; сийламоқ, ювмоқ. *Нимага бу ерда турибмиз? Оишонага олиб кириб, бир эрийин энди санга, жонгинам! Ж. Абдуллахонов, Тўфон. -Яримта эмас, ўнта яримтага эрийман! — капитан шундай деди-да.. қўлидан хатни юлиб олди.* О. Ёқубов, Излайман. *..бугун сал эрисангиз бўларди, охири ойда ўқиган лекцияларингизга икки миллион сўм ёзиб қўйдим.* «Муштум».

ЭРИНМОҚ Ҳафсаласизлик қилмоқ, ҳафсаласи келмаслик, майли бўлмаслик. *Ганижон қайтиб келгани эринди-ю, кета берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Кунига совун ишлатишга эринадиган одам бугун узоқ совунлаб ювинди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Йиғитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни эринибгина китоб муқоваси билан елпийди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭРИНЧАК Эриниш хусусиятига эга, ишга эринадиган, кучсиз; ҳафсаласиз. *Эринчак бола.* *Эринчак икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол. *Эринчакнинг иши битмас.* Мақол.

ЭРИНЧАКЛИК Эриниш хислатига эгаллик, эринчак бўлиш; эриниш, эринган ҳолат. *Ҳорғинлик ва олов шу вақтда унда*

эринчакликни кучайтирган эди. Ойбек, Кунёш қораймас. *Сувонжон уйқу аримаган кўзларини ишқаб, эринчаклик билан эшикка қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭРИНЧОҚ айн. **эринчак.**

ЭРИТКИЧ *тех.* **1** Металларни эритиш учун ишлатиладиган қурилма, печь.

2 Эритма ҳосил қилувчи, эритувчи суюқлик. *Намакоб тайёрлаш учун эриткич — сув ишлатилади.* Ацетон — бўёқларни эритувчи яхши эриткичлардан биридир.

ЭРИТМА **1** Бир ёки бир неча модданинг суюқликда жуда майда қисмларга (молекуларга) ажралган ҳолдаги қоришмаси. *Сувдаги туз эритмаси.* *Туйинган эритма.* ■ *Олма мевасига саккиз процентли кальций хлор эритмаси билан ишлов берилса, ундаги замбуруғларнинг ривожланиши тўхтайд.* «Фан ва турмуш».

Қаттиқ эритма айн. **қотишма.**

2 *тех.* Металл эритиш печида бир йўла олиннадиган металл миқдори, эритилган маҳсулот. *Пулат эритиш жараёни қарийб уч соат қисқартирилди.* *Ҳозирда ҳар бир печдан суткасига тўрт марта эритма олинапти.* Газетадан.

ЭРИТРОЦИТЛАР [юн. erythros — қизил + kytos — хужайра] Қизил қон таначалари; таркибида қонга қизил ранг берувчи гемоглобин моддаси бўлади.

ЭРИТУВЧИ **1** **Эритмоқ** фл. сфлш. *Юракни эритувчи гап.*

2 айн. **эриткич** **2.** *Сув жуда кўп турли қаттиқ, суюқ, газсимон моддалар учун эритувчидир.*

3 Металлургия саноатининг ишчиси. *Пулат эритувчилар.*

ЭРИШ I **1** **Эримоқ** фл. ҳар. н.

2 Иссиқлик таъсирида қаттиқ моддаларнинг суюқ ҳолга ўтиш ҳодисаси, жараёни. *Музнинг эриши.* *Металлнинг эриши.* *Эриш температураси.* ■ *Инсон қадимдан асил металллар, уларнинг.. бошқа металллар билан бириктириш хусусиятига эътиборини қаратган.* Газетадан.

ЭРИШ II Асл, одатдаги ҳолга тўғри келмайдиган; галати. *Кўзга эриш кўринмоқ.* *Қулоққа эриш эшитилмоқ.* ■ *Бу ўтириш бугун Юсуповга жуда эриш, йўқ, ғоят оғир, қийин туюлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЭРИШМОҚ Муваффақ бўлмоқ, қўлга киритмоқ. *Мақсадга эришмоқ.* *Яхши нати-*

жага эришмоқ. *Ғалабага эришмоқ.* ■ Биз қанча яхши жанг қилсак, зафарга ҳам шунча тез эришамиз. Ойбек, Кўёш қораймас. Ёш авлод тарбиясида юқори самарага эришиш учун бир қатор шарт-шароитлар барқарор бўлиши лозим. Газетадан.

ЭРК 1 Кишининг ёки кишиларнинг ўз хоҳиши билан иш-ҳаракат қилиш ҳуқуқи; ихтиёр, майл. *Ҳар кимнинг эрки ўзида. Ўз эркига қўйиб бермоқ. Эркини бўғмоқ. Қўлингга, тилингга эрк берма.* ■ Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллик; эркинлик. *Эрк учун курашмоқ.* ■ *Халққа эрк учун, нон учун, маданият учун курашга отилмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

Эрк бермоқ Ихтиёрни ўзига қўйиб қўймоқ; йўл қўймоқ. *Инсофсизга эрк берсанг, элни талар.* Мақол. ■ *Абдиев нафси билан бирга қўлига ҳам эрк бериб қўйганга ўхшайди.* «Муштум». *У ҳеч қачон ҳаяжонга ҳам эрк бермас эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЭРКА 1 Меҳр, суйиш ҳисси билан муносабатда бўлинадиган; суюкли. *Эрка қизча билан меҳрибон отанинг уртасига раҳна солиш жоҳиллик.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Булғорнинг эркаси, болам, йўл бўлсин.* «Эрали ва Шерали». *Сайр этайлик, кел, бирга, эркам, Рози кетсин биздан умрбод — Шодлик учун яраган олам.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 Кўнглига келган ишни қилиш учун ихтиёр бериб қўйилган, талтайтириб юборилган, тантиқ. *Эрка тутса онаси, талтаяди боласи.* Мақол. ■ *Мунис тенгқурларига ўхшамасди: жуда эрка эди, сержаҳл эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Фахриддин эрка ўсган тантиқ бола бўлгани учун Нисо буви: -Ҳа, ишқилиб, икковининг жони омон бўлсин, — деб қўя қолар эди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

3 Эркалик, суюмлилик ифодаловчи. -*Ёлғончи экансиз, — деди у яна эрка товушда.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гулнор чиройли ва эрка табассум билан, хўп дегандай, бошини қимирлатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Эрка (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭРКАК 1 айн. эр 1, 2. *Эркак жинси. Эркаклар костюми.* ■ *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А.

Қодирий, Ўтган кунлар. *Билмадим, хотин тортингани учун эркак тегишигиси келадими, эркак тегишадиган бўлгани учун хотин тортинадими?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Эр жинсидаги ҳайвон, жонивор. *Эркак мушук. Эркак қўй. Эркак ғоз.* ■ *Хотиним қиз туғди, деб хафа бўлма, шернинг эркак ва урғочиси баравар.* «Ёшлик».

Эркак новда Мевали дарахт, ўсимликнинг яхши ҳосил бермайдиган, ҳосилга яроқсиз новдаси. *Энсаси қотиб, узун бир эркак новдани шартта қайчилаб, шиддат билан суғуриб олди. Шу беҳосил новда Содир тўнкага ўхшаб кетди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Эркак сабзи** Ўзаги ёғочдай қотган, ишлатишга деярли яроқсиз сабзи; эркаклаган сабзи. -*Пули бор-ку ейди, пули йўқ-чи, — баланд овоз билан сўради, эркак сабзига ўхшаган бир эски чопон.* К. Яшин, Ҳамза. **Эркак супурги** шв. Ёввойи ҳолда ўсадиган ўсимлик ва ундан тайёрланадиган дағал супурги.

ЭРКАКЛАМОҚ Етилган, яроқли вақти ўтиб қотмоқ, яроқсиз ёки деярли яроқсиз ҳолга келмоқ, яхши ҳосил бермайдиган бўлиб ўсмоқ (баъзи ўсимлик ва уларнинг меваси ҳақида). *Эркаклаган сабзи.* ■ *Эркаклаб кетган пиёздак бу новча «ёш бек» оғзидан ҳеч қачон ширин гап чиқмаган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мана бу йўғон, бўғинлари бир-биридан узоқ новда эркаклаб кетган, уни шартта олиб ташлаш керак.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ЭРКАКЛАШМОҚ Эркакка хос хатти-ҳаракат, қилиқ, хусусият кабиларга эга бўлмоқ. [*Меҳринисо*] *Ўзиям эркаклашиб кетган. Эри билан баб-баравар дам тортиб, босқон урармиш.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Биз ўзимизни йўқотиб, эркаклашиб кетдик.* *Эркаклар эса тобора заифлашиб боряпти.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭРКАКЛИК Эркакларга хос нарса, белги-хусусият, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Қандайдир паривашнинг оловли жозибаси, хусн-малоҳати унинг эркаклик қонига ўт ташлаб юборган эди.* К. Яшин, Ҳамза. -*Хотинларим, — деди бой, — менда эркакликдан бирор нарса қолмаганини биладилар, уйланишимдан улар учун бирон зарар йўқ.* С. Айний, Қуллар.

ЭРКАКЧА 1 Эркакларники каби, эркакларга ўхшаб. *Кимдир тез-тез гапиради, дам*

эркакча, дам хотинча сўзлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эркакларга хос, эркаклар учун белгиланган. *Эркакча кийим. Эркакча ўйин.* ■ *Олдинда эркакча тўн ва бўрк кийган, белига камар боғлаб, ханжур осган Хонзода бегим. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЭРКАКЧАЛИШ 1 Эркакларга ўхшаган, эркаксимон. *Эртаги кун нима қилади бу эркакчалиш секретарда?! С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Эркакларча, эркакча. *Фақат чолгина Комиланинг «эркакчалиш қилиқлари»ни ёқтирмайди, йигит бўлса, каллакесар бўларди, деб юради. А. Мухтор, Чинор.*

ЭРКАКЧИЛИК айн. эркаклик.

ЭРКАКШОДА Эркакларга ўхшаш хатти-ҳаракатли. *Шаддод, гапани бировга бермайдиган, эркакшода Асрора зvenoга бошлиқ бўлди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ЭРКАКУТ бот. Бошоққиларга мансуб, чўлларда ўсадиган, баъзи турлари экиладиган кўп йиллик озуқабоп ўтсимон ўсимлик.

ЭРКАЛАМОҚ 1 Меҳр билан силаб-сыйпамоқ, суймоқ. -*Ухла, ухла, айланай полвон боладан! — эркалаб боланинг бошини силади Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. Уни ёлғиз دادасигина эмас, бутун қишлоқ эркалар, ҳеч киши унга қаттиқ гапирмас эди. С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] Ухлаб кетар экан, ўзини гоҳ қонга беланиб ётган ҳолда, гоҳ Кумушни эркалаб турган ҳолда кўрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Кўнглига қараб, эрка қилиб ўстирмоқ; эрка, тантқиқ қилиб юбормоқ.

ЭРКАЛИК 1 Эркага хос хусусият, хислат. *Эркалатган сари эркалиги ошади.*

2 Эрка одамларга хос қилиқ, иш, хатти-ҳаракат; ноз, эркаланиш. *Қизча бирдан Бектемир тиззасига бошини қўйиб, эркалик, ялинчоқлик билан деди: -Нон бер. Егим кел-япти. Ойбек, Куёш қораймас.*

Эркалик қилмоқ 1 ўзини эркаларча тутмоқ, эркаланмоқ; **2** ҳадди сиғиб, бирор ишни қилмоқ, шу ишни қилишга ботинмоқ. *Бирор нарса етмаса, эркалик қилиб, олдига бораверамиз. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Эрка бўлган вақт, шароит. *Минг бора розиман она юртимдан, Кўрди у эркалик чоғларимни ҳам. А. Орипов, Йиллар армони. Эркаликда ўсган Отабекка бу хўрлик тур-*

мушдан биринчи зарба эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРКАН эск. айн. экан.

ЭРКАТОЙ Эркалик қилиш хоҳиш-ихтиёрини қозонган, шундай эрк-ихтиёрга эга. *Бу эр-хотинга.. тантқиқ, эркатой қизлари яйраб-яшнаса бас! Газетадан. Қамар раис олдин секретарнинг эркатойи эди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

ЭРКИН 1 Ҳар қандай тўсиқ, ғов, монелик ва ш.к. дан холи бўлган, эрк-ихтиёри ўзида бўлган. *Эркин ҳаёт.* ■ *Наҳот чайқовчи ўзини шунча эркин сезса! А. Қаҳҳор, Асарлар. У энди эркин қуш, боши оққан томонга учуши мумкин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

2 Қийналмай, қийинчиликсиз, бемалол. *Машқларни эркин бажармоқ. Эркин ҳаракат қилмоқ.* ■ *Ўрта Осийё халқлари тилларида эркин сўзлайдиган Александр Васильевич Сидоров билимдон киши эди. Назармат, Журлар баланд сайрайди.*

3 Очиқ-ойдин, бемалол тарзда. *Мазкур китобда фуқаро ҳуқуқи ҳақида бирмунча эркин фикрлар айтилганини сарой аҳли, жумладан, аҳли фузало билар эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

4 Қисиниш, тортинишдан холи ҳолда; бемалол. *Улар билан кўндан танишдек эркин гаплашиб кетдим. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Солижон энди Тошпўлатов билан ийманиб эмас, эркин, ўртоғи билан гаплашайтгандай бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Аҳмаднинг ўзини эркин тутуши Талиб аканинг сал жиғига тегди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

5 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий мустақилликка эга бўлган, озод, ҳур.

6 Эркин (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Эркин нафас олмақ Сиқилиш, танглик ҳолатидан қутулмоқ, эркин ҳолатли бўлмоқ. *Аҳмад кўчага чиқиб, сал эркин нафас олди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ш. Ҳамроев бойлар қўлида эркин нафас олишни, одамдек яшашни орзу қиларди. Газетадан.*

Эркин шеър ад. Қофияси бўлмаган шеър.

ЭРКИНЛИК 1 Бирор жиҳатдан чекланиш, тазийқ ва ш.к. дан холилик; кишининг ўз истаги бўйича иш тутиши. *Бул ерга келиб, эркинликнинг лаззатини ҳис этаётирман. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Ўша кунни оналар, кампирлар қиз ва невараларига эркинлик беришган. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Эркин ҳаёт, шароит. *Эркинликда яшамоқ.*

3 Озодлик, мустақиллик; хуррият, эрк. *Эркинлик учун кураш. ■ Вақтли ҳукумат илгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЭРКЛИ Ўз эрки ўзида бўлган; озод, хур. *Эркли юрт. ■ Мен эрклиман, қувноқ қиз, Бахт чолғуси қўлимда. Ғайратий.*

ЭРКПАРВАР Эркининг барқарорлиги учун курашувчи, уни ардоқловчи. *Покистон халқи тинчлик тарафдоридир, аммо лига ва давлат эрксарвар халқимизни бўғмоқчи. Ойбек, Нур қидириб.*

ЭРКСЕВАР Озодлик, эркинликни севувчи. *Эрксевар халқ. ■ Тан бердим эрксевар шу капалакка, Деразам қанотин очиб юбордим. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ЭРКСИЗ Ўз эрки ўзида бўлмаган, озодликдан маҳрум; эрки йўқ, ҳақ-ҳуқуқсиз, тобе. *Эрксизга эрк бермоқ. ■ Замоннинг зайли шу бўлса, ўзим эрксиз, кучсиз бир бечора бўлсам, нима қилай ахир, жон қизим! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Булар тағ-томири билан йўқ қилинмаса, халқ эрксиз яшай беради. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ЭРКСИЗЛИК 1 Эрксиз ҳолат, ўз эрки ўзида эмаслик.

2 Тобеликдаги ҳаёт, шароит, ҳақ-ҳуқуқсизлик.

ЭРЛИ Эри бор, эрга теккан, эри билан яшаб турган. *Эрли хотин. ■ Уйнашдан айниб, эрли бўлмоқчиман, мулла ака. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ЭРЛИК 1 Эрга хос ҳолат, эр эканлик (қ. **эр II**).

2 Мардлик, мардонаворлик, қаҳрамонлик, жасорат. *Ҳар ким бу кунги урушдаги ўзининг эрликлари билан, қўлга туширган олтин камари.. ва бошқа ўлжалари билан мақтанади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 айн. **эркаклик**.

ЭРМАК 1 Вақтни кўнгилчоғлик билан ёки зерикмай ўтказиш учун хизмат қиладиган нарса, машғулот. *Болалар эрмаги. Бекорчиликка эрмак. Эртақ — эрмак. ■ Овқатдан кейин эрмак учун ўзининг ҳам ўзга шоирларнинг муаммоларидан бир нечасини ўқиб, яширилган исмларни топшини илтимос қилди. Ойбек, Навоий.*

2 Кўнгилга тасалли берадиган, овутадиган нарса, кимса; овунчоқ, юпанчиқ. *На-*

зокатнинг бирдан-бир машғулоти ва эрмаги дутор эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ёлғизликнинг дастлабки кунларида унинг эрмаги фақат Тўлқин билан Учқун бўлди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Масхара, кулги, мазах бўлган кимса, нарса. *Қизлар Салимаҳонни эрмак қилиб, кулишиб ўтирганларида, Хадичахон кириб келди. Н. Фозилов, Оқим.*

Эрмак қилмоқ 1) эрмак учун бирор нарса билан машғул бўлмоқ. *Муҳаммад Жамол урина-урина, ниҳоят, уйқуга кетди. Аҳмад Ҳусайн у-бу китобларни эрмак қилди. Ойбек, Нур қидириб. Ана, ҳар кун эрмак қилиб турадиган дўмбирасининг дастаси қамиш кули орасидан чиқиб ётибди. Н. Фозилов, Дийдор; 2) масхара қилмоқ, устидан кулмоқ, кулги қилмоқ. Қиз эрмак қилаётгандек, орқасига қараб қичқирди: -Ҳой, Акбар, ўртоғинг келдилар, бу ёққа чиқ. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. Сайфи бўлса, ҳадеб тилини чиқариб, мени эрмак қилади. С. Аҳмад, Сайланма.*

ЭРМАКЛАМОҚ кам қўлл. айн. **эрмак қилмоқ** 1, 2. қ. **эрмак**. *Самоварчи келтириб қўйган чойни мен ҳам майдалаб эрмаклай бошладим. Ҳамза, Танланган асарлар. «Сенга ўқини ким қўйибди», деб эрмаклаган ким эди? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЭРМАКТАЛАБ Эрмак қилиш иштиёқида бўлган, эрмак истовчи. *Йўловчилардек эрмакталаб халқ камдан-кам бўлади. С. Аҳмад, Хотин.*

ЭРМАКЧИ Эрмак қилувчи, кимсани мазах, масхара қилувчи одам. *Девонанинг ўпкаси шишиб кетди, эрмакчилар унинг юрагига галма-гал ўт ёқар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЭРМАН Мураккабгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик, тўп бўлиб ўсадиган ўт (унинг ҳидли майда саргиш-яшил, какра барглари дори тайёрлаш учун ишлатилади). *..қоя пойларида эса сап-сариқ эрман гуллари тўлқини мавж уради. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.*

ЭРМАНА айн. **эрман**. *Эрманали уйда эр ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас. Мақол.*

ЭРМИШ эск. айн. **эмиш**.

ЭРМОҚ эск. айн. **эмоқ**.

ЭРОВУЛ тар. Отлиқ разведкачи, лашкарнинг олдинги қисмларидан илгари борувчи отлиқ аскар.

ЭРОЗИЯ [лот. erosio — ўйиш, шилиш, емириш] **1 геол.** Тупроқнинг, тоғ жинсларининг оқар сувлар ёки шамол таъсирида емирилиши, нураши. *Саҳродаги қудуқлар атрофида ўсимликлар пайҳон қилинганлиги сабабли, у жойларда шамол эрозияси жуда кучли бўлади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

Тупроқ эрозияси Тупроқнинг энг семиз устки қатламининг сув ва шамол таъсирида нураб ориқлаши. *Бодом илдизи сертармоқ бўлгани сабабли, тупроқ эрозиясига қаршилик қилади.* «Фан ва турмуш».

2 тех. Металл буюмлар сиртининг газ ёки сув оқими, шунингдек, электр заряди таъсирида аста-секин емирилиши.

3 тиб. Тери шиллиқ пардасининг ёки эпителийнинг яллиғланиши (шилиниши ва яраланиши).

ЭРОНИЙ [а. ایرانی — Эронга, эрон халқига мансуб; эронлик] **1** Эрон халқига мансуб шахс; эронлик. *Эронийлар жанговар қийқириқлар билан жазавога тушиб келишарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Эрон халқига тегишли; Эронда ишланган. *Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний гиламлар.. император ҳазратларига пешкаш қилинади.* С. Сиёев, Аваз.

ЭРОНЛИК Эрон халқига мансуб шахс; эроний.

ЭРОНЛИКЛАР 1 Эронда яшовчи халқлар; Эрон халқи.

2 Она тили эрон тиллари гуруҳига мансуб бўлган кишилар (форс, афғон, тожик ва б.).

ЭРОНШУНОС [ф. ایران — Эрон, эроний + شناس — ўрганувчи] Эроншунослик бўйича мутахассис, олим.

ЭРОНШУНОСЛИК Эроний халқларнинг (форс, тожик, афғон ва б. халқларнинг) тиллари, адабиёти ва маданиятини ўрганадиган фанлар мажмуи. *Шарқшунослик факультетининг эронишунослик бўлими.*

ЭРРАЙИМ Текин даромаддан босартусарини билмай қолган ёки ўзгаларнинг мулки, бойлиги устидан каттақонлик қилувчи одам; зўравон; валлаамат. *Иккита эррайимнинг лунжига тугун солиш билан овозра бўлиб қолдик.. Иккаласи ҳам хўжайин, бутун Пархонада ном чиқарган зўравонлар эди.. «Шарқ юлдузи». Яллачиликнинг пулидан*

эргинамиз Раҳмат ҳожи бунчалик эррайим бўлиб юрибди. Ф. Фулом, Шум бола.

ЭРРАЙИМЛИК Эррайим одамларга хос иш, хатти-ҳаракат; валлааматлик. *— Сен менга нега эррайимлик қиялсан! — деди жаҳл билан Умарали, — раис раислигида, самоварчи самоварчилигида турсин.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЭРСА эск. айн. эса.

ЭРСИЗ Эри йўқ, эрга тегмаган ёки бева. *Эрсиз хотин. Уйнашга ишониб эрсиз қолмоқ.* Мақол. ■ *Моҳира ойим тавнага тил очади: — Энди дунёдан эрсиз ўтасан, қизим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРСИРАМОҚ Эр истаб, эр талаб бўлиб қолмоқ; куйикмоқ. *Бу ҳийлакор қиз, жуда қув қиз. Мени севмайди юракдан. У ёлғиз эрсираб қолган. Унга ўйин керак.* Ойбек, Танланган асарлар. [Шарофат:] *Мен эрсираб келибманми?.. Эрсираган бўлсам, бўйни йўғон сон мингта!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭРТА 1 рви. Белгили, одатдаги, меъерий вақтдан анча ёки бирмунча олдин, барвақт, вақтли. *Эрта турмоқ. Эрта бориб, кеч қайтмоқ. Эрта қариган киши.* Бу йил қиш эрта келди. *Экинни эрта эккан ҳосилини эрта ўрар.* Мақол. *Ҳаракатинг эрта бўлса, кузда эрта ўрарсан.* Мақол. ■ *Рағно сув салқинида бугун ҳам эрта ухлаб қолди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Вақт, фасл билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, шу вақт, фаслнинг энг (эндигина) бошланиш вақтини билдиради. *Эрта тонгданоқ ишга йўл оларкан.. қалбида ажиб ҳислар мавж ура бошлади.* Газетадан. *Икромжон, эрта баҳор Найманга кўчиб чиқаётганларида, Азизхонга ёзилган хатга қўл қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрта наҳор чоғида, денгизнинг ёқимли оромбахш майин шамоли эсиб турганда.. Каспий ажиб жилвагар кўринарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кесим взф. Бирор иш-ҳаракатни бажариш, амалга оширишга ҳали вақт борлигини, вақти келмаганлигини билдиради. *Уйга боришни истамади, лекин гапга боришга ҳали вақт эрта эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳали ётмоққа вақт эрта эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 от Тундан кунга ўтиш вақти, тонгдан сўнгги пайт; эрталаб. *Носвой йўқ, эртадан бери хумориман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нима қилибди юрагимга? Менга ўхшаб эр-*

тадан кечгача уйда ўтиринг-чи. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

5 *от* Келаси кун, сўз бораётган кундан кейинги кун. Бу воқеанинг эртаси. Эсарнинг эртаси кўп. Мақол. Бугун бўлмаса, эрта. Бугунми, эртами, ўқишни бошлаймиз. ■ Сизлар чиқинглар.. иш бўлмаса, ётинглар, эрта вақтлуроқ туриб, ёвонга гўнг ташийсизлар. С. Айний, Куллар. Директоримиз эрта бор, индин бор, деб ишни чўзиб юбордилар. «Муштум».

Эрта билан Эрталаб. Шаҳид бўлган сарбозларни эртага эрта билан шу ерга кўмишни айтган карвонбоши.. отга қамчи сосиб, Хўқанд сари чопди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Эрта бир кун** Иш-ҳаракат, ҳодисанинг келгусига оидлиги, келгусида бўлишини билдиради. Кимлар эса бугун ғолиб, Эрта бир кун забундир. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. **Эрта кунда** Умуман; ҳар вақт, доим. Эрта кунда жанжал. ■ Ҳиммат-ку эрта кунда йўқ, яна ўзи ўлгудек бахил.. «Муштум».

ЭРТАГА Сўз бораётган кундан кейинги кун. Эртага борамиз. Бугунги ишни эртага қўйма. Мақол. ■ Эртага эрталаб бизни машина келиб олиб кетишини тушунтирдим. С. Кароматов, Олтин кум.

ЭРТАГИ 1 Эртага бўладиган; эртанги. Эртаги мажлис. Эртаги иш. Эртаги думбадан бу кунги шалҳак яхши. Мақол. Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор. Мақол. ■ Эртаги машғулоти ёдига тушиб, «Ётиш керак!» деди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқа хилларга қараганда олдинроқ етиладиган, пишадиган; эртапишар, чиллаки. ..эртаги, ўртанги ва кечки сабзавот, картошка, полиз ва резавор экинлари экиш режаси тўла бажарилган. Газетадан.

ЭРТАК 1 Халқ оғзаки поэтик ижодининг асосий жанрларидан бири; тўқима ва уйдирмага асосланган, сеҳрли-саргузашт ва маиший мазмундаги эпик бадий асар; чўпчак. Эртақ айтмоқ. ■ Бир ариқда сут, иккинчи ариқда шарбат — эртақларда бўлади! С. Анорбоев, Оқсой. Илмий фантастик асарлар билан адабий эртақлар ўзаро яқин алоқададир. «Фан ва турмуш».

Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги Эртақнинг бошланишида айтиладиган ибора. -Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги.. — деб бошлади бобом эртақни. Ойбек, Болалик.

2 Ҳикоя, қисса, воқеа. Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртасини кампирдан тўла эшитди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёлғиз Тиктепа қишлоғидагина эмас, теварак қишлоқларда ҳам мулла Обиднинг эртаги, экиндаги муваффақияти оғиздан оғизга юриб кетди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ЭРТАКЧИ Эртаққа уста одам, эртақ айтувчи.

ЭРТАЛАБ Куннинг бошида, тонг отгандан кейин, эрта билан. Эрталаб йўлга чиқдик. Улар эрталаб бизни кига келишди. ■ У бу хабарни эртага эрталаб қайси йўсин билан бекка билдириш йўлларини ўйлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРТАЛАБКИ Эрталаб бўладиган, эрта билан амалга ошириладиган, қилинадиган, бошланадиган, юз берадиган. Эрталабки чой. Эрталабки воқеа. Эрталабки қуёш нури. Эрталабки гимнастика. Эрталабки туман. Эрталабки поезд. Эрталабки иш кўнгилни қилар хуш. Мақол.

ЭРТАЛИК 1 Эрта билан ўтказиладиган йиғилиш (кўпинча болалар учун). Навоийга бағишланган эртилик. Байрам шарафига боғчада эртилик ўтказмоқ.

2 Эртаги кунга оид; эртага бўладиган. Кунлик ишга яқун ясаиб, эртилик вазиқалар белгилаб олинди. Газетадан.

ЭРТАМАТАН шв. Эрта билан, эрталаб. -Кўп вайсамай, ечиниб ёт, эртаматан кўзингни очолмай қоласан тагин, — деди чол Мардоновга. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ЭРТА-МЕРТАН шв. Эрта билан, эрталаб. Эрта-мертан жўнаб кетсам, говғум — ётарларда келиб қоларман. «Муродхон».

ЭРТАН шв. 1 Эрталаб. Оқшом палов, эртан чой. «Равшан».

2 Эртага. Шоҳим, бу мардуднинг тилини кесмасангиз, эртан сизга атаб ҳажв битмоқдан тоймас. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭРТАНГИ 1 Эртага бўладиган, эртаси кун амалга ошириладиган, рўй берадиган. Эртанги кун. Эртанги мажлис. Эртанги ишга бузун режа туз. Мақол. ■ Бу кунги фойда гўшт бўлса, эртангиси нуқул мой бўлиши аниқ. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эрталабки, эрталаб бўладиган. Дас-турхон ёзилиб, эртанги нонушта учун дамлаб қўйилган чой олиб келинди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Қани, марҳамат, эртанги

насиба, — деди нотаниш киши бизни анжирга таклиф қилиб. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Келаси, бўлғуси. У [онанг] ҳам доим руҳимни кўтариб, эртанги яхши кун билан овуларди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Эртанги раис ҳам, боғбону пахтакор ҳам ўқувчилар!* «Ўзбекистон қўриқлари».

4 қ. эртаги 2. Майда эгатларда сув ялти-раб оқар, рўмол танғиган хотинлар, чамаси, эртанги карам экишарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЭРУВ 1 Эримоқ фл. ҳар. н. *Эрув вақтида ярим белдан лой кечишга тўғри келадиган кўчаларнинг лойи қатқалоқланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. эрувгарчилик.

ЭРУВГАРЧИЛИК Қиш ёки илк баҳор кунлари ҳаво исиб, қор-муз эрийдиган жараён, вақт. *Бу сойнинг сув миқдори тоғдаги эрувгарчилик ва ёғин-сочинга боғлиқ.* С. Кароматов, Олтин қум. *Гўё кўклам эрувгарчилигида дарё музи кўчгандай қасир-қусур бошланиб, кетидан.. қаттиқ гумбураш бошланди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЭРУВЧАН Яхши эриш хусусиятига эга.

ЭРУВЧАНЛИК Модданинг эриш қобилияти, хоссаси. *Металларнинг эрувчанлиги.* ■ *Газларнинг сувда эрувчанлиги температуранинг кўтарилиши билан камайди.* «Кимё» дарслиги.

ЭРУВЧИЛИК айн. эрувгарчилик.

ЭРУДИЦИЯ [лот. eruditio — ўқимишлилик, билимдонлик; билим, маълумот] Бирор соҳада кенг маълумотга эгалик, билимдонлик. *Очилнинг нутқи, эрудицияси яхши эди.* П. Қодиров, Уч илди.

ЭРУР эск. Тўлиқсиз феълнинг сифатдош шакли, боғлама вазифасини бажаради; =дир. *Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман.* Муқимий.

ЭС 1 Одамнинг билиш, фикр юритиш қобилияти; ақл, онг, мия. *Эси наст. Эси бутун. Эсинг борми (жойидами, ўзингдами)? Эсинг борида эл тани, Кучинг борида ер тани.* Мақол.

Эси кетган айн. эсини еган. *Эр-хотиннинг ўртасига эси кетган тушади.* «Қанотли сўзлар». **Эси кетди 1)** бирор ишнинг, гап-сўзнинг жуда иштиёқ билан, берилиб, давомли тарзда бажарилиши, айтилишини билдиради. *Дорим билан тузалиб кетганлар мени «доктор она», деб эслари кетишади.* М.

Исмоилий, Фарғона т. о. *Кимсан ҳам уч кундан бери нормани ошириб бажаряпти. Прораби мақтаб эси кетяпти.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) бирор иш билан қаттиқ, ҳолдан тойиш даражасида машғул бўлишни, ҳолдан тойиш даражасига келишни билдиради. *Эскини ямагунча эсинг кетади.* Мақол. ■ *Нозанин қиз.. нуқул илгариги бошлиқнинг бу кабинетни безатгунча эси кетганлиги ҳақида гапирарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Эси кирар-чиқар бўлмоқ** Фикрлаш қобилияти бузилмоқ, бир меъёрда фикрлай олмаслик. *Абдуллахон мағрурликка берилганиданми ёинки қартайиб, эси кирар-чиқар бўлиб қолганиданми, Россия подшоҳининг соғлиғини сўрашни унутиб қўйди.* М. Осим, Элчилар. **Эси (ёки эсдан) оғмоқ** Эс-хушини йўқотиш даражасига тушмоқ. *Менинг бу хангамалардан эсим оғиб қолаётган эди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Чарос билан охириги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига.. ўзиям ҳайрон бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Эсим курсин** Бирор нарса эсга келмаганда ёки адашилганда айтиладиган ибора. *-Вой, эсим курсин! — Зулайхо.. стулни чаққонлик билан олиб, Гавҳарнинг олдига сурди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Эсини еган, эсингни едингми** Ақл билан иш қилмаган, нотўғри, номақбул иш қилаётган одамга нисбатан қўлланади. *Бу ишга эсини еган одам аралашади.* ■ *Эсингни едингми, оч!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Эсини танимоқ** Эс-хушли бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. *Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Ҳали эсимни таниб, биров менинг шахтимни ҳам, илтимосимни ҳам қайтармаган.** Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Эсини топмоқ** Маълум ёшга етган ёки бирор воқеа-ҳодисадан кейин ақли кирмоқ, ақли ва тўғри мулоҳаза юритадиган бўлиб қолмоқ.

2 Ёлда сақлаш, қайта тиклаш қобилияти; ёд, хотира. *Эсида бор. Эсимда йўқ. Эсида қолмади. Эсдан чиқармоқ. Эсида тутмоқ (сақламоқ).*

Эсга олмоқ 1) эсламоқ, эсга туширмоқ. *Хола Тошкентга кўчиб келгандан бери эсига олган Фарғонасини эслади шу кун.* «Гулдаста»; 2) ўйламоқ, ҳисобга олмоқ. *Ёрмат.. бошлаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаер-*

да, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди. Ойбек, Танланган асарлар. **Эсга солмоқ** (ёки **туширмоқ**) Эслатмоқ, хотирга келтирмоқ. *Шаҳзоданинг эри.. беш халта олтини йўқолган судхўр ҳиндини эсимга соляптими?* К. Яшин, Ҳамза. **Эси чиқиб кетмоқ** Ниҳоятда қўрқувга тушмоқ; қўрқмоқ. *Қаерлардадир даҳшатли бақир.. эси чиқиб кетган хотинларнинг хунук фарёди эшитиларди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Эсига келмоқ** 1) эсида бўлмоқ, ўйламоқ. *Ҳой Шоди, бу кўмир эсингга келадими ўзи, уйда тирноқдай ҳам кўмир қолгани йўқ.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ; 2) хотирасига келмоқ, ёдига тушмоқ. *Кейин бир воқеа эсига келиб, мийиғида кулиб қўйди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Эсига тушмоқ** Хотирисида тикланмоқ. *Навбат Акмалга келганда, тўсатдан Эшмат ака воқеаси эсига тушиб, юраги шув этди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ЭСА 1 Боглама вазифасини бажаради; бўлса. *..бурни бироз беўхшовроқ эса-да, лекин унинг умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шахс, нарса, ҳодисалар кетма-кетлигида ўзи бирикиб келган сўз билдирган шахс, нарса ёки ҳодисани бошқаларига нисбатлаб, ажратиб қайд этади. *Мен эса уни овунтиришга, юпатишга уринардим.* «Гулдаста». *Қирқинчи йиллардан кейин эса умуман геологлар бормасан.* С. Кароматов, Олтин кум. *Мисрда рўй берган мана бу воқеа эса ҳаммасидан ошиб тушади.* «Фан ва турмуш». *Ундан нарида эса «устод» Мирсалимов чала бўғизланган қўйдек ниҳиллаб хуррак отарди.* «Гулдаста».

3 шв. Ундай бўлса, у ҳолда. *Эса, Оққиз, бориб сен ҳам кўриб кел-чи.* «Равшан». *Чойхоначи юзига фотиҳа тортиб насиҳат қилди: -Эса, бундайин ўтирма..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭСАЙМОҚ шв. Эси кирмоқ, эс-хушли бўлмоқ. - *Қизим бўйига етган, эсайган, ўз эрки ўзида, чақириб сўранглар!* - дебди. «Эртаклар».

ЭСАНКИРАМОҚ Довдирамоқ, ганги-моқ, саросимага тушмоқ, саросимада қолмоқ; эсини йўқотмоқ. *Қийинчиликлар олдида эсанкирамаслик.* *Ютуқлардан эсанкирамоқ.* ■ *Укасининг мантиқи қаршисида Ҳакимбойвачча ҳам эсанкираб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Имтиҳонда оғир саволга*

дуч келгандай эсанкирадим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭСАР шв. Эси паст, тентактоб, овсар. *Эсарнинг эртаси кўп.* Мақол. ■ *Бир ўғлим эсар, бир қизим майиб туғилди.* Газетадан.

ЭСВОС Эси пастроқ, эси кирали-чиқали, чала жинни.

ЭСДАЛИК 1 Эсда қолган таассурот, хотира. *Отам шу мавзуда ўз эсдаликларидан бир воқеани нақл қилди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Асқар Аминовичнинг гаплари кўнглининг энг чуқурида ётган эсдаликларини яна қўзғаб, хаёлини ағдар-тўнтар қилиб юборган эди.* О. Ёқубов, Излайман.

Эсдалик дафтари 1) таассуротларни ёзиб қолдириш учун қўйилган дафтар (мас., музейда, кўрғазмада); 2) хотиралар ёзиб бориладиган кундалик дафтар. *Чанг босиб ётган эсдалик дафтаримни яқинда эски китоблар орасидан топиб олдим.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Хотира рамзи ёки хотира бўлиб қолган нарса; ёдгорлик. *Бободан қолган эсдалик.* *Эсдалик совғалар.* ■ *Бу жойларни расмга олиб қўйсангиз, яхши бўларди.* *Ҳаммамизга эсдалик бўлиб қоларди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Халқимиз, авлодларга эсдалик бўлсин, деб чинор экади.* Газетадан.

ЭСИЗ 1 унд. с. Ачиниш, афсусланишни билдиради; аттанг, афсус. *Шундай қилиб, ёзнинг бутун кўркамлиги иш билан ўтиб кетди.* *Эсиз-эсиз.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина..* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

2 мод. с. Афсус(ки). *Алишер! Чинданам шерсиз.* *Буюк шер.* *Фақат кўндир, эсиз, кўп душманингиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 Увол, хайф. *Эсиз шунча меҳнат.* *Кўшига берсам — эсиз ошим, уйда турса — сасир ошим.* Мақол. ■ *Э, хотинчалиш бўлмай ўл, эсизгина буй-баст!* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЭСИРИК эск. Маст, маст-аласт.

ЭСИРИКМОҚ эск. Маст бўлмоқ, кайф қилмоқ.

ЭСИРМОҚ кам қўлл. айн. эсирикмоқ.

ЭСКАДРА [фр. escadre] **1** Бир ёки бир неча турдаги ҳарбий кемаларнинг йирик оператив-тактик қўшилмаси. *Миноносецлар эскадраси.*

2 Айрим хорижий мамлакатлар ҳарбий ҳаво кучларида самолётлар ва ракеталарнинг тактик қўшилмаси.

ЭСКАДРИЛЬЯ [фр. escadrille] Бир неча звено ёки отряддан иборат, асосан ҳарбий ҳаво флоти (10 тадан 30 тагача самолёт, вертолёт) бўлинмаси. *Бомбардимончилар эскадрильяси.* ■ *Штурман Жерар — француз. У «Нормандия-Неман» эскадрильясида менинг ҳалок бўлган акам билан бирга хизмат қилган.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ЭСКАДРОН [фр. escadron] 20-аср ўрталаригача мавjud бўлган, бир неча взводдан иборат отлик аскарлар бўлинмаси. *Жанговар эскадрон.* ■ *Ҳов узоқдан тўзон кўтарилиди. Туёқ товуши! Эскадрон чопар.* А. Мухтор.

ЭСКАЛАТОР [ингл. escalator — ҳаракатланувчи зинапоя < лот. scala — нарвон, зинапоя] Метро, катта магазин ва ш.к. да одамларни юқорига чиқариш ва пастга тушириш учун хизмат қиладиган, узлуксиз ҳаракатланувчи поғоналардан иборат қия зина. *Метро эскалатори.* ■ *Энг қувончлиси 3-қаватгача эскалаторда чиқасиз.* Газетадан.

ЭСКАЛАЦИЯ [ингл. escalation — зина билан юқорига кўтарилиш] Бирор нарса ёки ҳодисанинг аста-секин тадрижий равишда кучайиб, зўрайиб, кўпайиб бориши ёки бирор нарсани аста-секин зўрайтириш, кучайтириш, кўпайтириш.

ЭСКАРМОҚ эск. Эсламоқ.

ЭСКАРТИШ эск. 1 **Эскартмоқ** фл. ҳар. н. 2 **айн. эскартма.**

ЭСКАРТМА эск. айн. эслатма.

ЭСКАРТМОҚ кам қўлл. Эскартма бермоқ, эслатмоқ.

ЭСКИ 1 Янгилик сифати кетган, яроқлилик даражасини маълум даражада йўқотган. *Эски чопон. Эски этик. Эски кўрна. Эски кийимнинг иссиғи йўқ.* Мақол. *Олтин, қумушининг эскиси бўлмас.* Мақол. *Янгини эски сақлар.* Мақол. ■ *Қозиққа осилган, чанг босган эски дўппидан бошқа ҳеч нима йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сидиқжон қайтиб келанида.. ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳиларга кўзи тушиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Кўҳна, кўп вақтлардан бери маълум бўлган, кўп вақтдан бери турган (янгисига нисбатан). *Тошкентнинг эски ва янги шаҳарларида тўплаб [тўпи билан] сотувчи ик-*

ки газлама дўкони.. унга қарайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Довон ошмаймиз. Айланма йўл билан олиб келиб, эски изига соламиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Ўтган вақтга оид, аввалдан маълум; ўтган. *Эски йил.* ■ *Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. [Абдишукур] *Энг сўнги хабарлар билан эски хабарларни аралаштириб, бирмунча маълумот берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аввал ҳам бўлган, эскидан маълум. *Авазнинг эски қадрони.. Ҳасан қайғичи хон амалдорлари ҳақида ичагузди ҳангомалар айтарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нима бўларди, домламиз Латиф Боқизоданинг эски дарди кўзғади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Латофатхон.. эски танишдай, Саодатхонни гапга сола бошлади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Эски усулдаги; эскича. *Туйнинг таърифини эшитдим. Эски тўйга боргани номус қиламан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бу маҳалланинг шумтака эркак болалари «келин чимчилаш» деган эски одатга жуда риоя қилишар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Бундан (ҳозиргидан) олдинги; аввалги, собиқ. *Эски директор.*

7 Истеъмолдан чиққан, эскирган ёки бекор қилинган. *Эски алифбо. Эски пул.* ■ *Зиёдаҳон баъзан эски сўзларга тили келишмай ва баъзи жумаларни маъносига мос келмайдиган оҳангда ўқиб, тингловчиларга уқтира олмгани учун, ҳикоянинг давомини Иброҳимовнинг ўзи ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 Кўпни кўрган, ҳаёт тажрибаларига эга бўлган, кўпдан маълум. *Сув мутахассиси, жуда эски мироблардан, ирригациянинг пири.* Газетадан. *Юрган жойи неча тоғу дашт экан, Эски киши кўп одамга бош экан.* «Юсуф ва Аҳмад».

Эски гап 1) маълум гап, ҳаммага маълум нарса, воқеа. *Эски гапни қўй.. Хоҳлайди, хоҳламай қайғу борарди.* С. Аҳмад, Сайланма; 2) ҳадеб тақрорланадиган иш. *Ҳали ҳам эски гапми? Ҳей, менга қара, бола! Нега урасан Қўзибойни? Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эски тос, эски ҳаммом* Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ҳеч қандай ўзгариш йўқ.

ЭСКИДАН Аллақачонлардан бери, узоқ вақтлардан буён; азалдан, қадимдан. *Улар*

эскидан қалин оғайни. Эскидан қолган эртақ. ■ Бу ерда эскидан пахта экилади. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЭСКИДУЗ Эски оёқ кийимларини ямаб сотувчи; ямоқчи.

ЭСКИЗ [фр. esquisse — хомаки нарса] Бадиий асар, иншоот, механизмнинг ёки унинг бирор қисмининг дастлабки, хомаки, қоралама нусхаси, чизмаси ёки режаси. *Портретнинг эскизи. Эскиз чизмоқ.* ■ Блокнотларнинг бирида Акромжоннинг қалам билан чизган эскизлари, этюдлари бор эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Композициянинг бир неча вариантлари эскизларини яратдим.* Газетадан.

ЭСКИЛИК 1 Эски ҳолат, эски эканлик. *Кийим тоза бўлса, эскилиги билинмайди.* ■ *Мойлагани билан, барибир, эски эскилигини қилиб, йиртиғи билиниб турибди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Ўтмишга, эски замонларга мансуб, урфдан чиққан, ҳозирги (янги) шароит талабларига жавоб бермайдиган, унга зид урф-одат, расм-русум, тартиб ва ш.к. *Эскилик сарқити. Эскиликдан юз ўғирмоқ.* ■ *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Уйимизнинг орқаси қалин терак, ёр-ёр. Совчи деган эскилик кимга керак, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

ЭСКИМО [фр. esquimaу — эскимос халқи номидан] Шоколад қобиққа ўралган музқаймоқ. *Тарелкадаги эскимо секин-секин камая борди.* Н. Назаров, Замон.

ЭСКИМОС қ. эскимослар. *Эскимос аёл.*

ЭСКИМОСЛАР Осиеънинг шарқи-шимоли, Шимолий Америка ва Гренландияда яшовчи халқ.

ЭСКИМОҚ айн. эскирмоқ. *Кийган тўнинг эскийди, кийдирганинг эскимас.* Мақол. ■ *Вино қанча эскиса, мазаси шунча ошади.* Ойбек, Куёш қораймас.

ЭСКИРМОҚ 1 Ишлатилиб, тугилиб эски бўлмоқ, тўзимок ёки яроқсиз ҳолга келмоқ. *Эскирган тўн. Эскирган машина.* ■ *Темирчининг икки хонадан иборат уйи эскириб кетган ва пастқам эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шипи шарқча нақшдор уй, нақшлар эскириб, ранги хиралашган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Давр талабларига мос келмайдиган бўлиб қолмоқ; истъмомдан чиқмоқ, урфдан, модадан қолмоқ. *Эскирган дарслик.*

Эскирган сўз. ■ *Чўлнинг, йиллар ўтса ҳам, эскирмаган тартиб-қоидалари бор.. чўпон халқи.. унга бўйсунди.* Газетадан.

3 Яшаш, фаолият муддати узаймоқ. *Оила эскирган сари эр-хотин олтин ва гавҳарга айлланиб боради.* Газетадан.

ЭСКИ-ТУСКИ Ҳар хил эски, яроқсиз нарсалар, лаш-луш, қақир-қуқурлар. *Ҳовлидаги хоналарнинг.. деразаларига эски-тускилар тутиб қўйилган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. [Майрамхон] *Эски-туски темир-терсақларни бир симдан ўтказиб, бошига кийиб юрар эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЭСКИФУРУШ Эски-туски нарсаларни олиб сотувчи. *Устида улада чопон, бунӣ бозорда ёлғиз эскифурушлар олиши мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭСКИЧА 1 Эски, илгариги вақтга мансуб бўлган, илгариги одат, расм, тартиб ва ш.к. га мос келадиган; қадимгича. *Эскича тўй. Эскича усул. Эскича гап. Эскича кийинмоқ. Эскича ишламоқ.* ■ *Бу гапингиз нотўғри, қори, сизнинг илмингиз эскича илм.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кам қўлл. Авалгидек. *У онасининг бу киноясини қулғилик билан кечириб, яна эскича аразда қола берадир.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. *..юқорига чиқишга қистаса ҳам, кавушини ечмай, эскича ўтира берди.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

ЭСКИЧАСИГА Эски урф-одатларга мос равишда; қадимгича, бурунгидек. *Янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса — уч талоқ қўйдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЭСКИЧИ айн. эскифуруш.

ЭСКУДО [исп.-порт. escudo — герб] Евро жорий қилингунга қадар Португалиянинг асосий пул бирлиги.

ЭСЛАМОҚ 1 Ёдида тутмоқ, хаёлидан ўтказмоқ, эсга олмақ. *Унинг ишхонасига дадаси билан бир марта бораан, йўлни эслаб қолган эди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

2 Эсига келмоқ (келтирмоқ), эсига тушмоқ, хотирасида тикламоқ. *Мен уни аллақерда кўргандайман. Эслолмаянман.* С. Зунунова, Янги директор. *Қизнинг кулдиргичига, лаби устидаги чиройли холига кўзи тушиб, Навоийнинг бир байтини ногоҳ эслади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭСЛАТМА 1 Матннинг алоҳида изоҳ талаб қилган ерига берилган тушунтириш.

Эслатмалар ҳам оғзаки, ҳам ёзма тарзда бўлиши мумкин. Китобнинг охирида берилган эслатмалар.

2 Огоҳлантириш мазмунидаги, алоҳида қайд этувчи сўз, жумла; шундай мазмунли қоғоз, хат. *Яна янги буйруқ, анкет(а), кўрсатма, «Бажарилсин!» деган қаттиқ эслатма. Ҳаммасида «чорва» деган сўзлар бор.* А. Пўлат, Тасаддуқ.

ЭСЛАТМОҚ 1 Эсламоқ 1 фл. орт. н. *Ваъдани эслатмоқ. Ўтган гапни эслатмоқ.*

2 Ўхшашлиги билан ёки муайян боғлиқлик, қиёслаш орқали эсга туширмоқ, хотирага келтирмоқ. *Унинг эҳтиёткорлиги «Синамаган отнинг сиртидан ўтма» деган халқ мақолини эслатди. ■ Йўлдош Ойнисага кўп жиҳатдан Тоштемирни эслатади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ЭСЛИ Ақл-хуши жойида, ақли бутун. *Эсли қиз. ■ Бу болани, эсли деб, уйда қолдириб кетган эдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Акрам қилни қирқ ёрган эсли йигитлардан эмасми.. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЭСЛИ-ХУШЛИ айн. эс-хушли.

ЭСМИНЕЦ [р. «эскадренный миноносец» бирикмасининг қисқарган шакли] Эскадра миноносеци. *Битта эсминец пулига тўрт минг оила уй-жой қуриб олса бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЭСМОҚ 1 Ҳаво оқими тарзида юрмоқ, урмоқ, ўтмоқ (шамол ҳақида). *Тоғ томондан қор изғирини эсмоқда.* П. Турсун, Уқитувчи. *Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўт-ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Юзага келмоқ, юз бермоқ, пайдо бўлмоқ. *Эшик очилиб, Жўра кўрингач, Каримовда кичкинагина қўрқинч ҳолати эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЭСНАМОҚ Ихтиёрсиз ҳолда оғизни очиб, чуқур нафас олиб чиқармоқ; ҳомуза тортмоқ. *Оғзини катта очиб эснамоқ. ■ Олди одамлар уйқу босиб, кафтларига эснай бошлаган эдилар. С. Аҳмад, Уфқ. Анзират хола.. оғзини катта очиб эснади.. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.*

ЭСНАШ 1 Эснамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. эсноқ.

ЭСНОҚ Эснаш ҳолати; ҳомуза. *Вақт ўтиши билан бойлик мавзуси уни зериктира бошлади, келган эсноқни юта олмай, ҳомуза тортди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Эсноқ босмоқ Эснаш ҳолати хуруж қилмоқ. *Мени.. қўлимга қалам-қоғоз олдим дегунча эсноқ босади.* «Муштум».

ЭСОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. *Эсон-мисиз? ■ Масковдан нима олиб келай сенга? — Ўзингиз эсон қайтсангиз, бас.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эсон (эркаклар исми).

ЭСОНЛАШМОҚ Ҳол-аҳвол сўрашмоқ; саломлашмоқ, сўрашмоқ. *Мен билан ийманibroқ, бош қимирлатиб эсонлашиб қўя қолди.* Файратий, Узоқдаги ёр.

ЭСОНЛИК Эсон, соғ-саломат ҳолат. *Эсонликда давлат учун ғам ема. Пўлкан шоир. Эсонлик бандага бир ғаниматдир.. «Ойсулув». Соҳиб қори рюкани қўлига олиб.. «Эсонлик бўлсин, тинчлик бўлсин», деб чўқиштирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭСОН-ОМОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. *Ҳамма эсон-омон. Эсон-омон бориб келинг.*

2 кўчма Бирор кор-ҳолсиз, ниятдагидек. *Райҳонбиби ишнинг эсон-омон битганидан енгил тортди.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЭСОНЧИЛИК с.т. Эсонлик, эсон-омонлик, эсон-соғлик. *Эсончилик бўлса — кўришармиз.*

ЭСПАНДЕР [лот. expandere — кенг очмоқ, кермоқ; чўзмоқ] Ўзаро бир неча резина чилвир ёки пружина билан бириктирилган иккита тутқич (даста)дан иборат, уни чўзиш билан қўл, кўкрак ва елка мускуллари чиниқтириладиган спорт анжومي.

ЭСПЕРАНТО [эсперанточа esperanto — ишонувчан] Варшавалик кўз шифокори ва таржимон Л. Заменгоф томонидан 1887 йилда яратилган сунъий халқаро тил (сўз асослари кенг тарқалган европа тилларидан олинган, лотин алифбосидан фойдаланади).

ЭССЕ [фр. essai — тажриба, машқ; хомаки нарса] ад. Адабий, фалсафий, ижтимоий, публицистик ва б. мавзуларда ёзилган, муаммолар систематик илмий тарзда эмас, балки эркин шаклда талқин қилинадиган насрий асар.

ЭССЕНЦИЯ [лот. essentia — энг муҳим, асосий; негиз, моҳият] Бирор модданинг ўткир, қуюқ эритмаси ёки дамламаси (ишлатишдан олдин суюлтирилади). *Сирка эссенцияси.*

ЭССИЗ 1 с.т. Эсиз. *Нодонга сўзлаган эссиз сўзим, Уликка йиғлаган эссиз кўзим.* Мақол. ■ *Эссиз, эссиз.. халқ олдида тикка қи-*

либ қўйиб, суд қилинмади-да! П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭССИЗ II 1 Эс-хуши ўзида эмас. Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, эссиз, ҳушсиз қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хотираси сушт, ҳеч нарсани эслаб қололмайдиган.

ЭСТАКАДА [фр. estacade — қозикларга ўрнатилган кўприк] *махс.* Транспорт воситалари ва пидедалар ўтиши, алоқа линиялари, турли мақсадларга мўлжалланган қурулурлар ўтказиш, юклаш-тушириш ишларини амалга ошириш учун ер юзасидан маълум баландликда, дарёлар ва сойлар устида қуриладиган, бир неча устунлар устига ўрнатилган тўсинсимон конструкциялардан иборат кўприксимон иншоот. *Эстакадага гувулаб кириб келган самосваллар суюқ бетонни бадяларга билқиллатиб тўкарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЭСТАФЕТА [фр. estafette — чопар, харбачи < итал. staffa — узанги] **1** Енгил атлетика, сувда сузиш, чанги спорти кабиларда кўпинча тўрт кишидан иборат спорт жамоаси белгиланган масофани бир-бири билан алмашиб ва бир-бирига рамзий таёқчани узатиб босиб ўтишдан иборат пойга мусобақаси. *Чанғичилар эстафетаси.* ■ *Эстафетада қўлига калтакча тегиши билан бирдан чопишни тезлатган чопқирдек, Содиқ автоматин илиб олган замон ўт очди.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

2 Шундай мусобақада қўлдан қўлга узатиладиган нарса (одатда, ёғоч таёқча). *Эстафета биринчи этапдан бошлаб, то охириги этапгача қўлма-қўл узатилади.* ■ *Бизнинг штангачиларимиз мерганлар қўлидан олган эстафетани муваффақиятли олиб бордилар.* Газетадан.

3 кўча Авлоддан авлодга ёки отадан болага ўтадиган фикр, ният, орзу, анъана ва ш.к. *Бу орзу [сув орзуси] бамисоли эстафета каби отадан ўғилга, ўғилдан набирага.. авлоддан авлодга ўтиб келмоқда.* Ш. Рашидов, Дўстлик байроғи.

ЭСТАФЕТАЧИ Эстафета қатнашчиси. *..гуллар билан безанган майдонлар учради, саф тортган болалар, майкасида номери бор эстафетачи қизлар ўтиб кетди.* А. Мухтор, Чинор.

ЭСТЕТ [юн. aesthetes — ҳис қилувчи] Санъат ва адабиёт асарларига эстетизм

нуқтаи назаридан ёндашадиган, санъатнинг фақат ташқи шаклларигагина эътибор берадиган одам, эстетизм тарафдори (қ. **эстетизм**).

ЭСТЕТИЗМ 1 Санъатда мазмунни ва ғоявийликни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ташқи шакллarga берилиш.

2 Эстетика талабларига жавоб берадиган нарсаларни, гўзалликни, нафис санъатни, етук бадий шакллари севиш.

ЭСТЕТИК Эстетикага оид; эстетика талабларига мос келадиган. *Эстетик дид. Эстетик завқ. Эстетик тарбия.*

ЭСТЕТИКА [юн. aesthetikos — ҳиссий идрокка (билишга) оид] **1** Нафис санъат ва бадий ижодиётни, табиат ва турмушдаги гўзалликнинг моҳияти ва шакллари, инсон ва олам ўртасидаги қадриятлар муносабатини ўрганувчи фалсафий фан.

2 Бирор нарсанинг гўзаллиги, нафосати, лаюфати. *Техника эстетикаси.*

ЭСТОН 1 Эстония Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ(миллат)нинг номи. *Эстон халқи.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Эстон тили.*

ЭСТОНЛАР Эстония халқи; угро-финн халқлари гуруҳига кирадиган халқ.

ЭСТОНЧА 1 Эстон халқи, тили, адабиётига ва маданиятига оид. *Эстонча рақс. Эстонча кийим.*

2 Эстон тили. *Эстонча(ни) биласизми? Эстонча сўзлашмоқ.*

ЭСТРАДА [фр. estrade < исп. estrado — тахта супа, минбар] **1** Артистлар ва оркестр концерт-томошалари учун белгиланган саҳна, баланд жой, супа. *Эстрадага чиқмоқ.*

2 Оммавий саҳна санъатининг ашула, рақс, акробатика, бадий ўқиш, кичик-кичик драматик ва кулгили асарлар ва ш.к. ни ўз ичига олган бир тури ҳамда шулар асосида ташкил этилган концерт-томошалар. *Ўзбек давлат эстрадаси. Эстрада оркестри.*

ЭСХОНА: эсхонаси чиқиб (ёки ўйнаб) кетмоқ Жуда ҳам кўрқиб кетмоқ, қаттиқ кўрқмоқ. *Чиндан ҳам ўғлининг шарпасини эшитиб, даҳлизда пайдо бўлган онасининг эсхонаси чиқиб кетди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. **Эсхонаси тескари бўлмоқ айн.** эсхонаси чиқиб кетмоқ. *Бай-бай, кўрққанимдан эсхонам тескари бўлиб кетаёзди-я!* К. Яшин, Ҳамза.

ЭС-ЭС: эс-эс билмоқ (ёки эсламоқ) Элас-элас билмоқ, гира-шира эсламоқ, ноаниқ, зурга хотирага келтирмоқ. *Отамни эс-эс билман.* ■ *Йўлдош Рашидни эс-эс эсларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭС-ХУШ 1 Эс ва хуш, ақл, мия. *Унинг эс-хуши жойида эмас.*

2 Фикр-зикр, уй-хаёллар. *Нуринисанинг эс-хуши — эрга тегиш.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерда уч-тўрт кундан буён.. эс-хушим сизда.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭТ 1 айн. **гўшт 2, 3.** *Мол эти. Қўй эти. Хом эт. Шафтоли эти. Эти қизил қовун. Насия еманг этни, қизартиради бетни.* Мақол. ■ *Сиз мана шу пулга гузардан бир чорак эт келтириб, шўрва қилиб берсангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Одамнинг бадани; одам баданининг юмшоқ жойи, мушаклари. *Эти увушмоқ. Сўз суякдан, таёқ этдан ўтади.* Мақол. ■ *Қизлардан уч-тўрттаси Нозикни таъқиб этди ва шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Бир парча эт Ҳали ҳеч нарсани билмайдиган, янги туғилган чақалоқ ҳақида. *Онажон! Бир парча эт эдим, Сен қилдинг одам.* Д. Файзий. **Бир қоп эт 1)** жуда семиз, турган битгани гўшт; **2)** ҳеч нарса қила олмайдиган, ҳаракатсиз одам ҳақида. *Умидсиз одам — бир қоп эт.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. **Эт билан тирноқ** Бир-бирдан ажралмайдиган, ўзаро жуда боғлиқ. *Театр билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Эт олдиromoқ** Озмоқ. *Онажонининг анча эт олдириб қўйганини кўрган ўғли Ҳамидулла ҳам тунлари навбатчилик қиларди.* М. Қўшоқов, Катта хирмон жилғаси. **Эт олмоқ** (ёки солмоқ) Семирмоқ. *Жониворлар мен йўғимда салкам ўн килодан эт олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Булар эт солиб, танбаллашиб қолишган, уларни ишлашга мажбур қилиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш. **Эти суягига** (ёки устухонига) ёпишмоқ Жуда озиб кетмоқ; суяги чиқмоқ. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди.. пешонасида ажинлар пайдо бўлди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *Самоварчи эти суягига ёпишган.. ғирт кўса одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Эти узилмоқ** Қаттиқ қаттис ейишдан мушаклари чўзилиб қолмоқ. *Кампир чўн-*

қайиб, ўғлининг оёғини кўздан кечирди, аста ушлаб кўрди — ҳартугул чиқмаган экан, эти узилган бўлса керак. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Эти ўлмоқ 1)** бадани сезмайдиган бўлиб қолмоқ; **2)** одатланиб, кўникиб қолмоқ. *Отабой бунақа нўписаларни эшитавериб, эти ўлиб қолганидан, писанд қилмади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Этига** (ёки баданига) сув юқтирмаслик Ўзига гап тегизмасликка, ўз иззат-ҳурмати, обрў-эътиборини сақлаб қолишга ҳаракат қилмоқ. *У этига сув юқтирмасликка уринди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. **Этидан тушмоқ** Озмоқ, этини йўқотмоқ. *Чолнинг кўзига ранги ўчиб.. бир қават этидан тушгандай кўринди.* «Шарқ юлдузи». **Этини ташламоқ** айн. *этидан тушмоқ.* *Мингбоши келувчига олайиб қаради.. Соли совуқ бирдан икки энлик этини ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭТАЖ [фр. etage — қават; поғона < лот. staticum — туриш] айн. **қават 2.** *Квартирамиз тўртинчи этажда.*

ЭТАЖЕРКА [фр. etagere — тиргак, ус-тунча; пештахта < лот. staticum — туриш] Китоб териб қўйиш учун мосланган, бир неча қават тоқчали мебель тури. *Пўлатжон этажеркадаги қатор китобларга бир кўз ташлаб олди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЭТАЖЛИ айн. **қаватли.** *Кўп этажли уйлар.*

ЭТАК 1 Кийимнинг пастки, осилиб тушиб турадиган кенг қисми. *Қўйлакнинг этаги. Тўннинг этаги* ■ *У гилвоталик қўлини этаги барига артиб, Меъмор билан омонлашди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ота-бола чопонларининг этаklarини бар уриб, қазувга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кўчма Баъзи нарсаларнинг этакка ўхшаш осилган пастки қисми. *Кўёш қишлоқ устидан этагини йиғиб олган, кеч кира бошлаган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Бир кун ҳамма ёқни рутубатли туман чулғайди, бир кун тунд борлиқ узра булут этагини судраб ўтади.* Газетадан.

3 Матодан пахта териш учун махсус тикилган, бир томони бўйинга осиб, бир томони белга боғлаб олинадиган буюм. *Бир этак пахта.* ■ *Қўли этак билан чаноққа худди бўзчининг мокисидай бориб келяпти.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Звено аъзолари сентябрнинг ўрталарида этак боғлаб, теримга тушдилар.* «Ўзбекистон қўриқлари».

4 Баъзи нарсаларнинг, сатҳнинг чети, куйи томони, охирги қисми. *Дала этаги. Сахро этаги. Ҳовли этаги.* ■ **Шаҳарнинг ҳар иккала томонида экин майдони бўлиб, этаги ўрмонга бориб тақаларди.** А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Булоқдан эмас, этакда ҳайқириб оқаётган сойдан сув олиб келтирарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

5 Тоғ, адир, баландликларнинг пастки қисми; пастки қисмидаги жой, майдон. *Ёдгор оҳиста юриб, адир этагига тушиб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Тепаликнинг этагидан ҳар хил овозлар эшитилди.* «Ёшлик».

6 Ариқ, дарёнинг куйи қисми; сувнинг куйилиш жойи. *Зарафшоннинг этаги.* ■ **Кўкиш ҳаво билан чулганган жилға этагида бир қора пайдо бўлган эди.** П. Турсун, Ҳўқитувчи.

7 Вақт эътибори билан охирги қисм, охир, сўнг. *Февралнинг этакларида кун исиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Августнинг этакларида келиб, каналага сув очилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир этак бола Бирор аёл ёки оиланинг боласи кўпчилигини билдиради. *Отанг тирик ахир.. ортимда бир этак болам бор.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Узи далага чиққани билан уйда ишга яроқсиз бир этак боласи бор.* С. Зуннунова, Олов. **Енгидан кириб, этагидан чиқади** Ўта устомон, айёр одам ҳақида. **Эсинг борида этагингни ёп** Номақбул иш, йўл ва ш.к. дан вақт-ганиматда қайтиш, мақбулига ўтиш керак, деган маънони билдиради. *-Йўқ, - деди полвон тўқайдан чиқаётиб, - эсинг борида этагингни ёп, бу йўлингдан қайт!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Этаги очилмоқ** Сирин очилмоқ, бирор айби, камчилиги маълум бўлиб қолмоқ. *Кўйинглар.. хотин йўлга чиқса, этаги очилди.* Кулги бўласизлар. П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Этагини тутмоқ (ёки ушламоқ)** 1) иш-фаолиятда бирор кимсага маҳкам суяниб, ундан қолмаслик. *Омон бува Ёдгоров каби ингичка толали пахта усталари бор. Ана шу оқсоқолларнинг этагини тут.* «Ўзбекистон кўриқлари»; 2) бирор иш, касб ва ш.к. нинг пайдидан бўлмоқ, уни егалламоқ. *Оталари касбида этагидан тутаётган фарзандларимиз қандини урсин.* Газетадан. **Этагини тутқизмаслик** Тутқич бермаслик. *Лекин уйқу этагини тутқизмай кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўз-

лар. *Қидирув бўлими ходимларининг усталик билан ишламаётганликларидан фойдаланиб.. яна этак тутқизмай кетган.* И. Қаландаров, Шоҳидамас баргида. **Этагини ўпмоқ** Муте бўлмоқ, айтганини қиладиган ҳолда бўйсунмоқ. *Юрт беклари яшаб ўтган, Улиб ёвнинг этагин.* «Шарқ юлдузи». **Этак йиртиш этн.** Унашиш, унаштириш маросими. *Оёғинг келишмаган, шумпешона экансан!* *Этак йиртиш қилиб кўйган куёвинг ҳаждан қайтмади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Этак силкимоқ** Бутунлай умид узмоқ, кечмоқ. *Этак силкиб, Андижонга кетай десам, рухсат бермайдир.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мана, энди саройдан бутунлай этак силкиди-ю.. нуут бўлаёзган эски дўконга келди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Этак қоқмоқ айн.** **Этак силкимоқ.** *Отаси.. телба тўнини тескари кийиб, этак қоқиб, уйдан чиқиб кетган.* «Муштум».

ЭТАКЛИ 1 Этакка эга бўлган, этаги бор. *Бурма этакли кўйлак.*

2 Этак тутган (қ. **этак 3**). *Далага бир нечта этакли талаба чиқди.*

ЭТАКСИЗ 1 Этаги, чети (чеки) йўқ (қ. **этак 4**). *Чул, учсиз-этаксиз дашт.* *Дазмоллагандай теп-текис.* С. Нуров, Сув кўшиғи.

2 Этаги йўқ, безтак (қ. **этак 3**).

3 Этак тутмаган.

4 *кўчма* Тайини йўқ, бетайин; уятсиз, шарманда. *..акамга айтиб, адабингни бердириб қўймасамми, сен, этаксиз, шошмай тур..* К. Яшин, Ҳамза.

ЭТАЛОН [фр. etalon – намуна] Бирор нарсанинг идеал намунаси, ўлчови ёки тури; ўлчов бирликларини ҳозирги кундаги фан ва техника эришган энг юқори аниқлик билан қайд этиш, сақлаш ва тарқатиш учун хизмат қилади. *Метр эталони. Бирламчи эталон.* ■ *Утказгичларнинг қаршилигини ўлчаш учун, аввало, қаршилик намунаси, яъни қаршилик эталони танлаб олиниши керак.* «Физика».

ЭТАН [юн. aither – ҳаво, осмон; эфир] Нефть газлари ва табиий газлар таркибида учрайдиган рангсиз, ҳидсиз газ.

ЭТАП [фр. etape – ўтиш, тўхташ жойи] **1** Бирор нарса, ҳодиса, жараённинг алоҳида босқичи, даври. *Тараққиёт этаплари.*

2 ҳарб. Кўшинлар йўлидаги дам олиш, овқатланиш ва тиббий ёрдам олиш пункти.

3 тар. Сургунга олиб кетилаётган кишилар тўдаси, уларнинг йўлдаги қўниш жойи ва сургун жойигача бўлган йўл. *Икки ҳафтадан кейин Содиқни этап рўйхатига тиркадилар.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

Этап қилмоқ Этап билан сургунга юбормоқ.

4 срт. Югуриш мусобақалари, пойга ва эстафета йўлининг айрим қисми. *Биринчи этапни биринчи бўлиб француз спортчиси ўтди.*

ЭТДОР кам қўлл. **1** Этли, семиз, тўла, гўштдор. *Ҳожжи хола узукни этдор синчалогига ўткази туриб ҳиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эти қалин, серэт, этли. *Этдор шафтоли.*

ЭТИК Этикага оид; этика талабларига мос келадиган, ахлоқ меъёрларига жавоб берадиган; ахлоқий, маънавий. *Этик таълимот. Ахлоқнинг этик меъёрлари.*

ЭТИК Болдирни бекитиб турадиган узун қўнжли, пошнали пойабзал. *Амиркон этик. Афдарма этик. Қирза этик. Хром этик. Этик мойи. Этик қўнжи. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар.* Мақол. ■ *Йўлчи этиги билан унинг [бойваччанинг] думбасига яна бир тепди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Икки оёғини бир этикка тиқмоқ (ёки суқмоқ) қ. оёқ **1**.

ЭТИКА [лот. ethica < юн. ethos — урфодат, хулқ-атвор] **1** Ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шакллларини ўрганувчи фалсафий таълимот.

2 Бирор синф, ижтимоий гуруҳ ёки бирор касб эгаларига хос одоб-ахлоқ, унинг меъёрлари ва қоидалари мажмуи. *Тасаввуф этикаси. Касб этикаси.*

ЭТИКДҶЗ Этик тикувчи уста, косиб. *Этикдўз сомсапазлик қилса, хўрандаларнинг шўрига шўрва тўкилади, деган нақл бор.* «Муштум».

ЭТИКЕТ I [фр. etiquette — одоб-ахлоқ; маросим тартиби] Бирор жамиятда, ижтимоий гуруҳ ва ш.к. да қабул қилинган ўзаро муомала, одоб-ахлоқ; маросим тартиби, қоидалари. *Сарой аҳлига хос этикет. Дипломатик этикет.*

ЭТИКЕТ II кам қўлл. айн. **этикетка**.

ЭТИКЕТКА [фр. etiquette — ёрлиқ < etiquette — ёрлиқ ёпиштирмақ] айн. **ёрлиқ 2**.

Раис энгашиб, булоқдан этикеткаси йўқ шишани олди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭТИКЧИ айн. **этикдўз**. *Бой тикувчини сўкиб, қолипланган бир тоқа этикни унинг бошига чоғлаб отди. Этикчи бошини хам қилиб, бу ҳамлани рад қилди.* С. Айний, Қулар.

ЭТИМОЛОГИК Этимологияга оид. *Этимологик белги. Этимологик луғат.*

ЭТИМОЛОГИЯ [юн. etymon — ҳақиқат, ҳақиқий маъно + logos — фан, таълимот] **1** Тилшуносликнинг сўзларнинг келиб чиқишини, манбаини ўрганадиган бўлими.

2 Сўзнинг манбаи, келиб чиқиши. *«Пул» сўзининг этимологияси.*

ЭТИОЛОГИЯ [юн. aitia — сабаб + logos — фан, таълимот] Касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, шарт-шароитлари ҳақидаги таълимот.

ЭТЛИ 1 Этдор, семиз, тўла. *Этли бола.* ■ *Этлироқ йигитларнинг яқтак елкаларидан бирмунча тер нишонлари кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Эти қалин, гўштдор; ёйишли. *Этли шафтоли.*

ЭТМОҚ I ёрд. фл. «Қилмоқ», «айламоқ» маъноларида қўшма феъл яшаш учун хизмат қилади. *Мас., давом этмоқ, ташкил этмоқ, касб этмоқ, лип этиб чиқмоқ, тап этиб тушмоқ, шув этмоқ, ялт этмоқ.*

ЭТМОҚ II шв. Айтмоқ. *Меҳмонга этмоқ.*

ЭТНИК [юн. ethnikos — қабилага, халққа алоқадор] Келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа оид, мансуб, хос бўлган. *Аҳолининг этник таркиби.* ■ *Бу халқ ва миллатларнинг ўз тили.. ўзининг этник хусусиятлари бўлиб, ўлкамизда ягона дўстлик ва қардошлик оиласини ташкил этади.* Газетадан.

ЭТНОГЕНЕЗ [юн. ethnos — халқ + genesis — келиб чиқиш] Муайян халқнинг келиб чиқиши, насл-насаби, пайдо бўлиши.

ЭТНОГРАФ Этнография мутахассиси. *..тарихчилар, этнографлар, археологлар.. Ўрта Осиёни ўрганиш билан шуғулланидилар.* Газетадан.

ЭТНОГРАФИК Этнографияга оид. *Этнографик материал. Этнографик очерк.* ■ *Ўзбекистон кашта санъати ва этнографик асарларда.. «зардевор»нинг «сардевор» шаклидаги талаффузи учрамади.* «ЎТА».

ЭТНОГРАФИЯ [юн. ethnos — қабила, халқ + grapho — ёзаман] **1** Тарих фанининг

халқларнинг келиб чиқишини, таркибини, жойлашини, турмушини, расм-русумларини, моддий, маънавий ва ижтимоий маданиятини кўпинча бевосита кузатиш йўли билан ўрганадиган бўлими.

2 Бирор халқнинг ёки бир ҳудуддаги бир неча халқнинг турмуши, маданияти, урф-одатларига хос хусусиятлар мажмуи. *Урта Осиё этнографияси. Тарих-этнография кўргазмаси.*

ЭТНОНИМ [юн. ethnos — қабила, халқ + опута — ном] Халқ, қабила, уруғ ва б. хил этник уюшмалар номи. *Кўпгина этнонимларнинг ўтмишида уруғ ва қабила бошлиқларининг номидан олингани шубҳасиздир. «ЎТА».*

ЭТНОС [юн. ethnos — қабила, халқ] Халқ, қабила; этник бирлик, умумийлик. *Гарчи тил асосий этник белгилардан бири ҳисоблансада, бу этноснинг ягона характерли кўрсаткичи бўла олмайди. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.*

ЭТСИЗ 1 Эти, гўшти йўқ, гўшт солинмаган: гўштсиз. *Этсиз шўрва.*

2 Эти (гўшти) меъёрдагидан кам (бадан ёки ундаги бирор аъзонинг эти ҳақида). *У. билаклари йўғон, гавдаси этсиз киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг офтобда пишган, этсиз, йирик ёноқли юзида.. томчилар юмаланар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЭТХҲҲ 1 айн. **гўштхўр.**

2 *кўчма* Одамхўр, қонхўр.

ЭТЮД [фр. etude < лот. studium — гайрат қилиш; иш, машғулот] **1** Тасвирий санъатда: бирор нарсанинг ўзига қараб ишланган дастлабки, хомаки расм, скульптура, чизма (этюд катта асар учун материал бўлиши, шунингдек, мустақил асар бўлиши ҳам мумкин). *Раъно этюдларини ошхона деворига суяб қўярди. Йигитлар бўлса, этюдларидан ҳам кўра, кўпроқ ўзини кўриш пайдандан эдилар. А. Мухтор, Чинор.*

2 Мусиқа ёки бошқа санъат асарининг машқ учун ёки мустақил ижод тариқасида ёзилган, созанданинг маҳоратини оширишга ёрдам берадиган бир тури. *Программа ўзбек халқ ўйинлари — дорбозлик, кураш.. аския, латифа, этюд ва яна бошқа оммавий санъат турларидан иборат бўлди. Газетадан.*

3 Бирор масалага бағишланган, унчалик катта бўлмаган илмий, танқидий руҳдаги асар тури.

4 Шахмат ва шашка ўйинида: кам сонли фигуралар билан ютиш ёки дуранг қилиш ечимини топиш учун бериладиган позиция, масала.

ЭФЕМЕР I [юн. ephemeros — бир кунли(к)] қ. **эфемерлар.**

Эфемер ўтлар айн. эфемерлар.

ЭФЕМЕР II Узоқ давом этмайдиган, вақтли, ўткинчи. *Агар иситма бир-икки кунгина чиқса, эфемер иситмалаш дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ЭФЕМЕРЛАР Баҳорда униб чиқиб, тез (бир неча ҳафта давомида) уруғлайдиган ва ёзда қовжираб, қуриб қоладиган ўтларнинг умумий номи. *Баҳорда кўкариб, ёзда қуриб қоладиган ўтлардан эфемерлар шўрхок ерда кўп учрайди. «Ўзбекистон географияси».*

ЭФИР [юн. aither — ҳаво, эфир; ҳавонинг юқори, нузли қатлами] **1** эск. физ. 19-асрдан то 20-асрнинг 20-30-йилларигача ўтган физикларнинг тасаввурига кўра, юлдузлараро, сайёралараро олам фазосини ва моддалардаги атомлараро, молекулалараро бўш жойларни тўлдирган қандайдир муҳит.

2 Осмоннинг, жаҳоннинг радиотўлқинлар тарқаладиган муҳитининг умумлашма номи. *Эфирга чиқмоқ. Эфирда эшиттирмоқ. Эфирдан келган хабар. ■ Сен эй, сарҳад билмас эфир мавжлари, Дунёга ёй: Бугун қутлуғ айём, де. Миртемир.*

3 ким. Қўшалок углеводород гуруҳдан иборат хушбуй суюқ органик моддаларнинг умумий номи (тиббиётда эт ўлдирувчи дори, техникада эритувчи сифатида ишлатилади). *Содда эфирлар. Этил эфир. ■ Кучли таъсир этадиган дориларнинг кўпи эфир ва алкоголь билан аралаш ҳолда тайёрланган бўлади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ЭФИРЛИ Эфир берадиган, таркибида эфир бўлган. *Эфирли аралашма. Эфирли ўсимликлар.*

ЭФФЕКТ [лот. effectus — ҳаракат, фаолият; натижа] **1** Иш, фаолият ва ш.к. нинг натижаси. *Иқтисодий эффект. Даволанишдан олинган эффект.*

2 Мослама, қурилма ва ш.к. воситасида муайян таъсир, таассурот туғдирувчи восита, усул. *Шовқин эффекти (театрда).*

3 физ. Физик ҳодиса. *Фотоэлектрик эффект.*

ЭФФЕКТИВ [лот. effectivus — натижа берадиган, фойдали] Яхши амалий натижа,

эффект берадиган; унумли, фойдали. *Эффектив чоралар. Эффектив таъсир. Маблағдан эффектив фойдаланмоқ.*

ЭФФЕКТЛИ 1 айн. **эффектив.**

2 Кучли таъсир кўрсатадиган, эффекти бор. *Эффектли кўриниш. Эффектли усул.*

ЭХИНОКОКК [юн. echinos – типратикан + kokkos – дон, уруғ: шарсимон бактерия] *тиб.* Ит, мушук, бўри ичакларида бўладиган, уруғи уй ҳайвонлари орқали одамга ўтса, мия, ўпка, жигар ва б. ички аъзоларга жойлашиб, ўсиб, гумбакка айланиб, оғир касаликка, ҳатто ўлимга ҳам сабаб бўладиган тасмасимон гижжа. *Қизингизнинг ўпкасига эхинококк тушган, аҳволи анча оғир..* Ё. Шукуров, Хирург.

ЭХИНОКОККОЗ Одам ва ҳайвонларда эхинококклар кўзғатадиган гижжа касаллиги.

ЭЧКЕМАР 1 зоол. Калтакесакларнинг бўйи 1,5 метргача етадиган, турли жониворлар билан овқатланадиган энг катта тури. *Қарасам, лўла болишдек баҳайбат бир махлуқ – эчкемар, ҳансираб ётибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

2 қ.х. Узумнинг бир хили; қизил, ҳусайнига ўхшаш ўртапишар хўраки узум.

ЭЧКИ Қувушшоҳлилар оиласига мансуб, кавш қайтарувчи жуфт туёқли сутэмизувчи ҳайвон. *Хонаки эчки. Тоғ эчкиси. Эчки суги. Эчки жуну.* Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр. Мақол. ■ *Эчкиларга ҳамма ҳайрон: нега Орифнинг эчкиси бир туққанда, иккита туғар экан-у, колхознинг эчкилари нуқул биттадан туғар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭЧКИЧИ Эчки боқувчи, етиштирувчи чорвадор.

ЭЧКИЧИЛИК 1 Эчки боқиш иши, касби.

2 Чорвачиликнинг эчкиларни боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи тармоғи.

ЭЧКИЭМАР айн. **эчкемар.**

ЭШ 1 Ўртоқ, ҳамдам, йўлдош, шерик. *Кўп ўтмай, янги шаҳардаги бошланғич мактабга муаллим бўлиб кирди, билимли рус, қозоқ йигитларидан дўст-эш орттирди.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳасратига қулоқ сол, ҳасратига бўлгил эш.* Т. Тўла. *Кўпинча бу ҳазил-ҳузулларда улар бир-бирига эш бўлишарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 шв. Жуфт. *Бир эш маҳси.*

3 шв. Бола тугилгандан кейин тушадиган қобиқнинг қолдиғи; йўлдош.

4 Эш (эркаклар исми).

ЭШАК 1 Якка туёқлиларга мансуб, қулоқлари узун, сутэмизувчи, отдан кичик иш ҳайвони. *Эшак минганнинг оёғи тинмас.* Мақол. ■ *Бобоқул ҳам юкларини эшагига ортиб бўлган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қишлоқ деҳқонлари қўқон араваларда, эшак араваларда ўрик, тут, терак саржинлари.. юклаб бормоқда эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Бефаҳм, ҳеч нарсага қизиқмайдиган одам ҳақида. *Ишқи йўқ – эшак, дарди йўқ – кесак.* Мақол.

3 (талаффузда кўпинча **эшшак**) Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради.

4 Тўрт ёки кўп оёқли узун скамейка, ўтиргич. *Мулла Обид жавоб ўрнига қўл силтаб, Берди татар ўтирган ёғоч эшакнинг иккинчи бошига келиб ўтиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 шв. Чаён.

6 с.т. Харак. *Дутор эшаги.*

7 с.т. Гимнастика машқлари учун белгиланган тўрт оёқли узун, усти чарм билан қопланган мослама; козёл.

Кўп гап эшакка юк Ортиқча гап-сўзнинг фойдасизлиги ҳақида айтиладиган ибора. *Мулла минган эшакдай* Жуда итоатли, ювош. *Қамоқда эзилса, мулла минган эшакдай, бўйини солиб, бир кунмас-бир кун балки чиқиб келар..* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭШАКВОЙ 1 фольк. Халқ эртақларининг эшак образли қаҳрамони, персонажи (одатда, бу образда ўжарлик, аҳмоқлик хусусиятлари мужассамланади).

2 сўк. Тентак, аҳмоқ (кўпинча болаларга нисбатан айтилади).

ЭШАКЕМ, эшакеми с.т. Терига, баъзан шиллиқ қаватларга катта-кичи пуфакчали тошмалар тошиши, қаттиқ қичишиш билан кечадиган касаллик; организмнинг аллергия реакцияси. *Эшноийимларнинг битта-яримтасига эшакеми тошдимикан деган хаёллар билан бориб.. бир кишининг эшагини бир соатга ижарага олиб келтирдим.* Ғ. Ғуллом, Шум бола.

ЭШАКМИЯ бот. Дуккаклиларга мансуб, уруғи заҳарли кўп йиллик ёввойи ўт. *Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (эшакмия ва*

бошқаларда) заҳарли алкалоидлар мавжуд. «Фан ва турмуш». У вақтларда бу ерга сув чиқмаганда, эшакмиядан бўлак ўсимлик ҳам ўсмасди. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ЭШАКҚУРТ зоол. Тенгоёқли қисқичбақасимонлар туркумига мансуб, тўқ бинафша рангли, бир неча жуфт оёқли умуртқасиз жонивор.

Димоғидан эшакқурт ёғилмоқ қ. димоғ 3. Маъсуманинг эри димоғидан эшакқурт ёғилладиган, серзарда бойвачча эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшакқурт ёғилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЭШВОЙ Ўзбек халқ ашула ва куйларидан бирининг номи. Сухбатимга кўзи шахло, қоши ўқ-ёй истарам, Бошга нарқу, тингламоққа савти зивой истарам. «Муштум».

ЭШДОШ Эшлари бир, жуфт.

Эшдош ундошлар тлш. Бир жуфтликни ташкил қиладиган ундошлар (мас., п ва б, т ва д.)

ЭШЕЛОН [фр. echelon < echelle – зина, зинапоя; шкала] 1 ҳарб. Махсус юк, техника, артиллерия, танк ва қўшинлар ортилган поезд ёки автоколонна. Ҳарбий эшелон. ■ Бизлар бир эшелон солдат, бепоен даштга тушиб, саёззина дарё бўйида чодир тикиб ётардик. О. Ёқубов, Излайман.

2 ҳарб. Кетма-кет саф тортган, биринкетин жангга солинадиган қўшинларнинг навбатдаги гуруҳи. Биринчи эшелон. ■ Авиаразведканинг маълумотига қараганда, душман биз тарафга иккинчи эшелонини бурган. Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Бир хил юк ортилган, бир мақсад билан жўнатилган поезд ёки автомобиллар қатори. Пахта ортган эшелонлар кетма-кет ўтмоқда. ■ Станциядан телефон қилишди. Эшелон келибди. Юкларни эртадан қолдирмай ташиб олмасак, штрафга кирар эмиш. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЭШИК 1 Уй, хона, бино ёки ҳовлининг кираверишида ўрнатиладиган, очиб-ёпиб туриладиган қурилиш буюми. Икки табақали эшик. Уймакор эшик. Кабинет эшиги. Кўча эшиги. Ҳовли эшиги. Эшикни очмоқ. Эшикни тақиллатмоқ. Меҳмон келар эшикдан, Ризқи келар тешикдан. Мақол. ■ Дилдор шарт ўрнидан турди-ю, эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Умуман, одам, жонивор, нарсалар жойлашадиган қурилма, мосламаларнинг кириб-чиқиладиган, очилиб-ёпиладиган қисми. Машинанинг эшиги. Самолётнинг эшиги овозсиз очилди: -Марҳамат, чиқинглар. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Бу ўртада соат эшиги очилиб, какку қуш чиқди-да: «Какку! Какку!», деб яна кириб кетди. У. Исмоилов, Сайланма.

3 шв. Ҳовли, уй-жой; хонадон. [Мирзакаримбой:] Эшигимда жуда кўп одамлар ишлаган. Ойбек, Танланган асарлар. -Эшигини топа олдингизми? -Топдим. Айтганингиздек, унинг эшигини Тошкентда ҳар ким билар экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Эшик супурмоқ 1) ҳовли супурмоқ; 2) хизматкор бўлиб ишламоқ, хизматкорлик ишларини бажармоқ. Эшигимни супурсин бу қўмондон, Бўлсин барча қилганига пушаймон. Ҳ. Олимжон. [Жамила:] Мен сизни ўла-ўлгунча дуо қилай, лойиқ кўрсангиз, чўрингиз бўлиб, эшигингизни супурай. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Ташқари, ташқи майдон, кўча. Эшик совуқ.

Эшикка чиқмоқ 1) уйдан, хонадан ташқарига, ҳовлига чиқмоқ. Кўрпача ёзиб, уни ўтқизгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди. С. Кароматов, Олтин қум. Назарбой эшикка чиқиб қараса, бу чодирдан бошқа чодирлар кўп, одамлар сон-саноқсиз. «Ой-сулув»; 2) ҳожатга чиқмоқ, ёзилгани чиқмоқ, ёзилмоқ.

5 кўчма Бир мақсадга, ерга етишиш, эришиш йўли, имконият йўли. Бахт эшиги кўриниб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Барча орзулар эшиги деяриб ёпиқ эди. Н. Сафаров, Жасоратнинг туғилиши.

Эшик оға (ёки оғаси) Ўрта Осиё хонликларида хон саройидаги бош хизматкор; олий ҳукмдорнинг турли қабул маросимларини ўтказиш ишларига мутасадди бўлган шахс. Эшик оға кириб, аркони давлатнинг ҳозир бўлганини билдирагач, Хусайн Бойқаро киришга ижозат берди. Ойбек, Навоий. **Эшик қоқмоқ 1)** эшикни тақиллатмоқ; 2) бирор вақт, фурсатнинг яқинлашиб, келиб турганини билдирувчи ибора. Баҳор эшик қоқяпти. ■ Айниқса, эшик қоқиб ёз келди-ю, хаёл тўрт ёққа сочилиб, вақт етишмай қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭШИЛМОҚ 1 **Эшмоқ** I 1 фл. ўзл ва мажх. н. *От белига торта берди сайислар Инакдан эшилган майин айилди.* «Ойсулув».

2 *кўчма* Кокил каби таралмоқ, ипақдай майин осилиб сочилмоқ. *Қора зулфинг эшилгандир тол-тол.* «Муродхон». *Кахрабодек сап-сариқ сабзи унинг ничоғи остида ипак сингари эшилиб, таралиб чиқар эди.* А. Мухтор, Чинор.

3 *кўчма* Мулойим ҳаракат, ҳолат касб этмоқ (шахс ҳақида). - *Тухтанг!* — *деди жувон ноз билан эшиларкан.* Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар. *Бунақа пайтда оғзимиздан бол томиб, ўзимиз ҳам эшилиб кетамиз.* Х. Тўхтабоев, Шириш қовунлар мамлакатаи.

ЭШИТИШ 1 **Эшитмоқ** фл. ҳар. н. *Ҳикояни эшитиш асноси имомда бир фиксини вазияти бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Одам ва ҳайвонларнинг эшитув аъзоси ва эшитув анализатори орқали товуш тўлқинларини қабул қилиш хусусияти.

ЭШИТМОҚ 1 Товушни эшитиш аъзоси орқали қабул қилмоқ; қулоғига кирмоқ, чалинмоқ. *Кимнингдир инграганини эшитди.* *Отнинг кишнаганини эшитди.* ■ *Саодатхоннинг оёқ шарапасини эшитиб, секин кўзларини юмди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Отасининг хуррагини эшитиб, кўнгли равшан тортди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Диққат-эътибор билан, маъно, мазмунини ҳам англаш, ўзлаштириш мақсадида қулоқ бермоқ; тингламоқ. *У Меъморнинг гапларини эътироз билдирмай эшитар, бош қимирлатиб тасдиқларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўз умримда кўп одамларни кўрганман, кўпларнинг саргузаштларини эшитганман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ, эшитиб билмоқ. *Достон битибди, деб эшитдик, оға.* *Қачон ўқийсиз?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Чанғи сайлини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг.* *Билардинг, опанг эшитиб қолса, адабингни беришини.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Гап эшитмоқ Сўкиш, қарғиш ва ш.к. мазмундаги танбеҳ олмоқ. *Қилар ишни қилган Писмиқ-ку, мана энди мен гап эшитяман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭШИТТИРИШ 1 **Эшиттирмоқ** фл. ҳар. н.

2 Радио ёки телевидение орқали товушни узатиш, юбориш; радио ёки телевидение орқали узатиладиган концерт, маъруза ва

ш.к. *Болалар учун эшиттириш. Эшиттиришлар дастури.* *Бугунги эшиттиришимиз матом бўлди.*

ЭШИТУВЧИ 1 **Эшитмоқ** фл. сфдш.

2 *айн.* **тингловчи.** *Радио эшитувчилар.* ■ *..ўйлаб қараса, ҳақиқатан ҳам яхши агитатор бўлиш учун аввало эшитувчилардан кўпроқ нарса билиши, кўпроқ тажрибага эга бўлиши керак экан.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЭШКАК Қайиқни (баъзан кемани ҳам) ҳаракатга келтириш ва бошқариш учун хизмат қиладиган узун дастали ёғоч курак. *..туну кун бақириқ-чақириқ, узун эшкакларнинг бетиним шалоплагани, кемачиларнинг сўкингани эшитилиб турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Эшкак эшмоқ (ёки **тормоқ**) Эшкакни сувга уриб, қайиқни ҳаракатга келтирмоқ. *Ишчи ёшларимиз байдарка ва каноэда эшкак эшиш.. билан шуғулланишни ёқтирадилар.* Газетадан. *У тезроқ соҳилга чиқиб олиш учун жон-жаҳди билан эшкак тортишга тушди.* «Ёшлик».

ЭШКАКЛИ Эшкаги, эшкаклари бўлган. *Саккиз эшкакли қайиқ.*

ЭШКАКЧИ 1 Одам ва юкларни дарёдан ўтказишни ўзига касб қилиб олган киши; қайиқчи. *Қайиқ соҳилга чиққач, эшкакчи қайиқни толнинг поясига боғлайди.* А. Эшонов, Ҳикоялар.

2 Эшкак урувчи, эшкак тортиб, қайиқни ҳайдайдиган киши; қайиқ ҳайдовчиси. *Бизнинг қайиқда моҳир эшкакчи бўлмаган одам ортқича юк.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭШКИЛ-КИШАН Занжир, кишан. *Бир гуноҳорни ёки гуноҳор саналган бир кишини тугиб келтирадилар, уни қамаб, оёғига эшkil-кишан ёки кунда урадилар.* С. Айний, Жаллодлар.

ЭШЛИК 1 Эшга хос ҳолат, эш эканлик.

2 Эшларга хос муомала, муносабат; дўстлик, ўртоқлик муносабатлари. *Эшлик қилмоқ.* ■ *Кулунтой ҳам унга қилиб эски эшлик, Ургатибдир Кўканчага жувозкашлик.* Ф. Фулом.

ЭШМА Эшиб ясалган, чийратма, пишқиқ. *Эшма ип.*

ЭШМОҚ I 1 Айлантириб, бураб, товлаб пишиқ қилмоқ; пишитмоқ, чийрамоқ; йигирмоқ. *Қамиш эшмоқ.* *Белбоғни эшиб боғламоқ.* *Арқон эшмоқ.* ■ *Мен ҳам тек тур-*

масдим: пахтани чиғириқдан чиқарар, калава ўрар, пахта савар, ҳатто пилта ҳам эшиб берардим. Ё. Шукуров, Қасос. Ҳаётхон бечора ип эшиб, марваридларни теришга ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Ўрнига қўймоқ, ўринлатмоқ, қойил қилмоқ, қиймоқ, Гапни эшади-да. ■ Гоҳо Юсуф амаким қўлига дуторини оларди-да, шундай эшиб чалардики, юрагимизни сув қилиб юборарди. У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

Ип эшолмайди қ. ип.

ЭШМОҚ II айн. эшкак эшмоқ қ. эшкак.

Лаби чўччайган кичкинагина санитар қиз эшкак эшарди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЭШОН [ф. ایشان — 3-ш. кўпликадаги шахс олмоши: улар; мулла, шайх] Диндорлар орасида маълум обрў қозонган руҳоний, дин пешвоси. Бу эшон биров билан сўзлашганда, ўзини худди кимга қайси жаннатдан ўрин бериш тўғрисида худо билан сўзлашиб келгандай тутарди. А. Қаҳҳор, Тўй.

ЭШОНЗОДА [ф. ایشانزاده — эшоннинг боласи] Отаси эшон бўлиб ўтган, эшонлардан тарқаган шахс, эшон боласи, авлоди. -Ўзимиз тошкентлик бўламиз, эшонзодаларданмиз, мадраса кўрган муллои забардастлардан бўламиз, — деди домла. Ф. Фулом, Шум бола.

ЭШОНОЙИМ (тўғриси эшон ойим) қ. ойим 2.

ЭШОНПАРАСТ [ф. ایشانپرست — эшонни ҳурматловчи] Эшонларга қўл берган, уларга сифинувчи, ўтакетган диндор киши.

ЭЪЗОЗ [а. إعزاز — иззат, ҳурмат; меҳр, илтифот] 1 Ҳурмат-эътибор ҳис-сезгиси ва унинг ифодаси; эҳтиром. Отага қўйилган ҳайкал, районнинг унинг номидалиги — бу эъзозлар Отага халқнинг меҳр-оқибатини билдиради. «Ўзбекистон кўриқлари».

Эъзоз қилмоқ (ёки этмоқ) айн. эъзозламоқ. Ҳурилик деб тўкилган бу қон рангини Юрак-юрагимдан қилгумдир эъзоз. Ж. Жабборов. Ҳар лаҳза фирибгарлик бобида бўлиб шоввоз, Ростгўйликни тарк айлаб, ёлғонни этдим эъзоз. «Муштум».

2 Эъзоз (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭЪЗОЗЛАМОҚ Меҳр-эътибор билан муносабатда бўлмоқ, эъзоз этмоқ. Дарҳақиқат, инсон тафаккур эта бошлаган даврлардан бери.. энг азиз зотни — онани

эъзозлайди. «Фан ва турмуш». Ерга алоҳида меҳр-муҳаббат қўйиб, уни эъзозлашни расм қилиб олган халқ Фарғонани харобачиликдан сақлаб қолди. Газетадан.

ЭЪЗОЗЛИ Эъзозлашга лойиқ, эъзозга сазовор; ҳурматли. Эъзозли меҳнат. Эъзозли меҳмон. Эъзозли муҳаббат.

ЭЪЛОН [а. إعلان — кўпчиликка маълум қилиш, билдириш; хабарнома] Кўпчиликка етказилиши зарур бўлган хабар, янгилик, буйруқ, фармон; шундай хабар эзилган қоғоз, хужжат, билдириш. Газетадаги эълон. Эълон ёзмоқ. Эълон тахтаси. ■ Турли хил эълонлар ёпиштириб ташланган доска рўпарасидаги қоровулхонага югуриб бордим. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

Эълон қилмоқ 1) ҳаммага маълум қилмоқ, билдирмоқ. Мажлис ҳақида эълон қилмоқ; 2) тантанали суратда билдирмоқ. ..кеча яқин тўполон босилгач, Ҳорун бўзчини Маймана ҳокими деб эълон қилишди. Мирмуҳсин, Меъмор; 3) бермоқ, билдирмоқ. Ҳайфсан эълон қилмоқ. ■ Армия кунда командир Элмуродга ташаккур ҳам эълон қилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар; 4) босилмоқ, берилмоқ (матбуотда). Турсуной ҳақидаги очерким.. газетада эълон қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЭЪЛОННОМА [эълон + нома] Ёзма эълон, билдириш; мурожаатнома. Ўрмонжон.. бу эълонномани ўқиб, аввал хит бўлди, кейин кулгиси қистади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭЪТИБОР [а. اعتبار — ҳурмат, иззат-икром; ҳисобга, назарга олиш; обрў, нуфуз] 1 Бирор кимса ёки нарсага қаратилган диққат-назар, фикр, ёд. Эътиборини жалб қилмоқ. Эътибор билан разм солмоқ. ■ Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир уй меҳмоннинг эътибори жажжигина Азизжонда. Газетадан.

Эътибор бермоқ Диққат-эътиборни қаратмоқ, эътиборини йўналтирмоқ. Бойваччанинг орқасида от қўйиб келаётган одамга эътибор беринг. К. Яшин, Ҳамза. **Эътибор қилмоқ** айн. эътибор бермоқ. Мастон унга эътибор қилмай, отнинг очиқ қолган кузларига қаради. А. Қаҳҳор, Мастон. **Эътиборга олмоқ** Ҳисобга олмоқ, назарда тутмоқ. Сен айтган икки нарса илмга маълум эканлигини эътиборга олсак, сен ўтказадиган тажрибанинг

асосий вазифаси мана шу саволга жавоб бериш. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ўзга томонидан бўлган ҳурмат ҳисси; қозонилган ҳурмат; обрў, нуфуз. *Эътибори кетди. Эътибори йўқолди.* ■ Низомиддиннинг кўз олдида бу нотаниш одамнинг эътибори янада ошди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Эътибор қозонмоқ (ёки топмоқ) Обрў-ҳурматга эга бўлмоқ, яхши ном чиқармоқ. [Ҳожи] Нормуҳаммад қушбеги олдида ундан ҳам юқорироқ ва маънолироқ эътибор қозонди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент чаманзор — Бутун халқ олдида топди эътибор.* Х. Расул. *Гарчанд баъзи жойда топдим эътибор,* Қўқсимда нелардир таратур зиё. А. Орипов. **Эътиборга тушмоқ** Кишилар эътиборини тортиб, Ўзига жалб қилмоқ. Кейинчалик устод Қавом эътиборига тушиб, унинг тавсияси билан Мирзодан иш олган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Эътибордан қолмоқ** Қўпчиликнинг диққат-эътиборини йўқотмоқ. *Агар юлғичликни ташламасангиз, халқ эътиборидан қолиб, шарманда бўласиз.* «Муштум». **Эътибори билан** Жиҳат(и)дан, кўра. *Бадиий таржима моҳият эътибори билан халқлар ўртасида олтин кўприқдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

3 Эътибор (хотин-қизлар исми).

ЭЪТИБОРАН [a. عتباراً — ҳурмат ёки ишонч юзасидан; =дан бошлаб, ҳисоблаб] кўм. (ч.к. билан) Пайт ёки макон (жой) билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, пайт, макон муносабатини ифодалайди. Ёнғоқдан эътиборан сойга тушгунча кўндаланг эгати алоҳида тахта бошланади. А. Қодирий, Обид кетмон. *Ота-она фарзандини туғилган кунидан эътиборан нарваришлаб, ювиб-тараб.. катта қилади.* Газетадан.

ЭЪТИБОРЛИ 1 Эътибори, обрўси, нуфузи бўлган, сўзи ўтадиган; нуфузли, ишончли, мўътабар. *Қишлоқнинг эътиборли кишилари.* ■ *Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан куёвни қутлаб, бахт ва тотувлик, ували-жували бўлишни тилади.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Эътиборга лойиқ; арзирли. *Шайх Ҳамзага бир ўқрайиб қаради-ю, лекин эътиборли гап айтишга ўзида куч тополмади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭЪТИБОРСИЗ 1 Назар-писанд қилмайдиган, бепарво; менсимайдиган. *Мен бу диссертация деб худбин бўлиб кетдим, сенга*

эътиборсиз бўла бошладим. А. Мухтор, Чинор. *Анвар ўлтирар экан, эътиборсиз қўл силтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Назар-эътибордан қолган, обрўсини йўқотган, нуфузи йўқ, обрўсиз. *Эл олдида эътиборсиз бўлиб қолмоқ.*

ЭЪТИБОРСИЗЛИК Эътиборсиз муносабат, эътиборсиз бўлиш, эътиборсиз ҳолат; бепарволик. *Қораилон ўз орқасида ўғил болача кийиниб, тик турган Бадиани пайқамлади.* Бу Қораилоннинг биринчи эътиборсизлиги эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭЪТИДОЛ [a. اعتدال — хушқоматлик, адиллик; мўътадиллик, ўрта даража; бир текисдалиқ, мутаносиблик] эск. кт. Бир текисдаги, мўътадил ҳолат, мувозанат. *Анварнинг кўнглидаги қоронғилиқ ҳам кучайди, юрак уриши эътидолдан чиқиб, ўғри кишидек атрофга қарана бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭЪТИМОД [a. اعتماد — таянч, суяниш; ишониш, ишонч] 1 Самимий, тўғри, одил деб ҳисоблаб, қаттиқ ишониш, шунга асосланган ишонч. *Агар ҳақиқатни айтилса, хон ўзидан бошқа ҳеч кимга эътимод қилмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Кўз тутилган, ишонилган кимсадан кутилган, унга боғланган умид, ишонч. *Биз келажакка ишонган улуг халқмиз. Шунинг учун ҳам ёшларга эътимодимиз катта.* ■ *Эндиликда чол-кампир топган-тутганини Топилга атаган, бутун эътимодини шу кенжа ўғилга қўйган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЭЪТИМОДЛИ Эътимод қилса, ишонса бўладиган; ишончли. *Ҳусайн Бойқаро.. эътимодли саркардалар билан қуршалган ҳолда борар эди.* Ойбек, Навоий.

ЭЪТИМОДНОМА [эътимод + нома] эск. Ишонч ёрлиғи, ваколатнома, ваколат ҳақидаги расмий ҳужжат. *Эли эътимодномасини топширди.*

ЭЪТИРОЗ [a. اعتراض — йўлни тўсиб қўйиш; қарши ҳаракат; қаршилиқ, келиш-маслик] Бирор нарса, таклиф, иш-ҳаракат ва ш.к. га қарши фикр; қаршилиқ, норозилиқ. *Қатъий эътироз.* Бу таклифга эътироз борми? Эътироз билдирмоқ. Эътироз қилмоқ. ■ *Муҳаммад Расул хўжайиннинг кайфи ўзгаргани учун уйлаган эътирозини айтишга ботинмай турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бемаслаҳат ҳеч кимнинг фикрига эътироз билдирмайди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭЪТИРОЗЛАНМОҚ кам қўлл. Эътироз билдирмоқ. -*Хотинга мувофиқ бўлиш ва бўлмасликнинг унча кераги йўқ, — деди Ҳомид эътирозланиб.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ЭЪТИРОЗСИЗ Эътироз билдирмай ёки билдирилмай; сўзсиз. *Эътирозсиз «хўп» деди.* Кун тартиби эътирозсиз қабул қилинди.

ЭЪТИРОФ [a. *إعتراف*] — таниш, тан олиш; иқроор бўлиш, бўйнига олиш; тавба] Бирор гап, фикр, иш-ҳаракат ва ш.к. ни тўғри, ҳақиқат деб билиш, қабул қилиш. *Ҳақиқатни эътироф қилмоқ. ■ У бу эътирофни кўзлари билан, термилиб боқишлари билан жуда аниқ билдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Эътироф этмоқ (ёки қилмоқ) Тан олиб тасдиқламоқ. «*Кошинга шошадиган еримиз йўқ», деб корфармо жаноблари хато қилганлар, буни эътироф этамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. ..*Миродилнинг табдилри ва оқил бир шахс эканлигини эътироф қилиб, унинг бутун талоб ва табдилларини тўғри топдилар.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЭЪТИҚОД [a. *اعتقاد*] — ишонч, ишониниш; қўнгилда тасдиқлаш; имон, маслак] 1 Қаттиқ ишонч, дилдан эътироф этилувчи тушунча, нуқтай назар, қараш. *Эътиқодга кўра, чинор мингга кирган соати ўздан-ўзи ёниб кетиши керак экан.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараши бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бирор кимсага ёки нарсага бўлган ишонч; ишонч ва ихлос билан қараш. *Жўрабой отанинг командир йигитга эътиқоди ўн чандон ошди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Омон отада билимга, илғор усулларга эътиқод жуда баланд.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

3 Худога ёки, умуман, бирор ғайритабиий кучга ишониниш; имон. *У ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозни ҳам қанда қилмайди, рўзани ҳам.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Эътиқод қўймоқ Эътиқод билан муносабатда бўлмоқ, боғланмоқ. *Ерни севган, унга эътиқод қўйган деҳқон мўл ҳосил учун курашни эрта куздан бошлайди.* Газетадан. *Сиз у билан синашта эмассиз-ку, эътиқод қўйишингизни қаранг.* С. Юнусов, Кутилмаган хазиана.

ЭЪТИҚОДЛИ Ўз эътиқодига эга, эътиқодида мустаҳкам. *Эътиқодли кишилар.*

ЭЪТИҚОДСИЗ Эътиқоди йўқ, эътиқод қўймайдиган.

ЭЪТИҚОДСИЗЛИК Эътиқоди йўқлик, эътиқод қўймаслик. *Эътиқод Али Қушчини инсон ва олим сифатида улуғласа, эътиқодсизлик мавлоно Муҳиддинни тубанлик жарига иргитади.* «ЎТА».

ЭҲ унд.с. 1 Завқ-шавқни, қувончни, шодликни билдиради. -*Эҳ! — деб юборди Сангин ўз ўйдан ўзи завқланиб.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ям-яшил ўтов ичра ясаб бир ҳужра, Қўйсанг агар патефон.* Эҳ.. роҳатижон. Х. Салоҳ.

2 Афсусланиш, ачиниш, ўкинч ёки пушаймонни билдиради. *Эҳ, бу дунёнинг иши-я! На хотин! На кулба!* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Эҳ, аттанг, орзулар учди ҳавога.* Я. Қурбон, Меҳрим ва қаҳрим.

ЭҲА унд.с. Ажабланиш, таажжуб ёки қувонч, шодликни билдиради. *Эҳа, олиб келдингизми, ниҳоят!* ■ *Эҳа, сиз ҳали хотинларнинг гапини кўтариб келдингизми бу ерга.* Қиҳ-қиҳ, э омон бўлинг-э! П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭҲЕ айн. эҳа.

ЭҲЗОН [a. *أحزان*] — хафалик, маъюслик; қайғуриш, гамга ботиш]: **кулбаи эҳзон** поэт. Гамхона, гам-ҳасрат уйи, қайғу ҳукм сурган кулба. *Бир боқмаганин ҳоли паршонима сўзлаб, Бир келмаганин кулбаи эҳзонима айтинг.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЭҲРОМ I [a. *إحرام*] — мусулмонларнинг ҳаж даврида муқаддас ҳудудга кириши ва эҳром кийиши] 1 Маккага ҳаж сафарига отланган кишиларнинг маълум вақт давомида баъзи нарсалардан фойдаланишдан (мас., атир сепиш, соқол-мўйлов, тирноқ олиш ва б. дан) ўзини тийиши.

2 Ҳажга борувчиларнинг махсус кийими: нина тегизилмаган икки парча қалинроқ газлама (мас., бўз)дан иборат бўлиб, бири бўйин ва чап елкага, иккинчиси белдан пастга ўралади.

ЭҲРОМ II [a. *أهرام* — «пирамида» (هرم)] с. нинг кўпл.] 1 айн. пирамида 1, 2.

Миср эҳромлари Қадимги Миср фиръавларининг пирамида шаклида қурилган катта тош сағаналари. *Мисрнинг кўкўпар эҳромларини Қай куч қилди кекса Помирга йўлдош.* Зулфия.

2 Пирамида шаклидаги бино, иншоот, масжид, мақбара. *Замонлар ғубори чўкиб,*

бутун заъфарон тошлари қорая бошлаган Чашмаи Аюб эҳроми соясида эски шаҳар бозори жойлашган эди. О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.

ЭҲСОН [a. إحسان] — яхшилик, самимийлик, мурувват; бирор нарсани ҳадя қилиш; хайр-садақа] 1 Хайрли, савобли иш, кори хайр; эзулик. *Бахил эҳсондан қочар, хасис — меҳмондан (қочар).* Мақол. ■ *Ёғи йўқ, қаймоғи йўқ чойи қурсин, Хайри йўқ, эҳсони йўқ бойи қурсин.* «Фольклор».

2 дин. Худо йўлига бериладиган зиёфат, хайр-садақа, хайр-саховат, хайр-эҳсон, худойи. *Кошки ул хайри эҳсон бергувчи зотлар берадиган бир парча читларини миннатсиз, озорсиз берсалар.* К. Яшин, Ҳамза. *Юзини соқол босиб кетган қаландар эҳсонни тезда кашкулга жойлаб.. узоқ дуо қилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Умуман, ҳадя, инъом. *Эҳсон бермоқ.* ■ [Машишоқ] *Отабекдан катта-катта эҳсонлар кўргани учун, вақтнинг кечлигига ҳам эътибор қилмай, кирган эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Ёзнинг эҳсони, олинглар, азиз меҳмонлар!* Ойбек, Улуғ йўл.

4 Эҳсон (эркаклар исми).

ЭҲСОНЛИ 1 Хайрли, савобли ишларга доим тайёр, шундай ишларни кўп қилиб турадиган.

2 дин. Кўп хайр-эҳсон, худойи қилиб турувчи; художўй.

3 Саховатли, қўли очиқ.

ЭҲТИДО [a. إهداء] — тўғри йўлни қидириб топиб олиш ва шу бўйича йўналиш, бориш] Тўғри йўл билан бориш; оғмаслик.

ЭҲТИЁЖ [a. احتياج] — муҳтожлик; зарурият, талаб, ҳожат] Бирор нарсага бўлган талаб; ҳожат, зарурат, зарурият, муҳтожлик. *Эҳтиёж сезмоқ. Маданий-маиший эҳтиёжларни қондирмоқ. Ортиқча изоҳга эҳтиёж йўқ. Унинг пулга эҳтиёжи йўқ.* ■ *Бора-бора чўл сахрога айланди, одамлар ва отларнинг сувга эҳтиёжи оша борди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Кўзларим айлар ҳамшиша Арзи муҳтожлик сенга, Айт-чи, жоним, борми сенда Кўз ёшимга эҳтиёж?* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЭҲТИЁТ [a. احتياط] — сақланиш, эҳтиёткорлик; захира] Номакбул нарса, таъсир ва ш.к. дан сақлаш (сақланиш), унга йўл қўймасликка қаратилган чора, тадбир; хати-ҳаракат. *Ҳовлисида ёки эшигига яқин*

очиқроқ ерда эҳтиёт юзасидан оғзи тор, ичи кенг бошпана ковланган. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭҲТИЁТ БЎЛМОҚ 1) эҳтиёт чораларини кўриб иш тутмоқ, эҳтиёт ҳолатни сақламоқ. *Ирода билан эҳтиёт бўлиб сўзлашиш.. кераклигини тушунарди Аҳмад.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) огоҳлик, зийраклик билан, авайлаб сақламоқ. *Укаларингга эҳтиёт бўл, доим кўз-қулоқ бўлиб тур.* **ЭҲТИЁТ ТУТМОҚ** айн. **ЭҲТИЁТ ҚИЛМОҚ**, **ЭҲТИЁТЛАМОҚ**. *..ўзингни эҳтиёт тут.* **ЭҲТИЁТ ҚИЛМОҚ** 1) эҳтиёт чораларини кўриб сақламоқ, эҳтиётламоқ. *Қиз — биллур қадаҳ, эҳтиёт қилмасанг, қўлингдан тушиб кетади.* Шухрат, Шинелли йиллар; 2) тежамок, тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қилмоқ. *Ўқни эҳтиёт қил! Мўлжални аниқ ол!* Ҳ. Фулом, Машғал; 3) авайлаб сақламоқ, бекитиб қўймоқ. *Ҳужжатларни эҳтиёт қилмоқ.* ■ *Йигитлар тилло тангаларни кафтларига қўйиб томоша қилишди. Ундан кейин эҳтиёт қилиб, ёнларига солиб қўйишди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **ЭҲТИЁТИ ШАРТ** Ҳар эҳтимолга қарши; эҳтиётдан. *Сайфий, эҳтиётти шарт дегандай, қўйнига беш-олти газал қистириб келган.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭҲТИЁТДАН Эҳтиёт юзасидан, ҳар эҳтимолга қарши. *Абдиларнинг бу томондан эшиги бўлмаса ҳам, Омил эҳтиётдан кузатиб турди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Пайти келганда Йўлчи бойларга.. қарши сўзлаб, мардикор бермасликка ундаб, эҳтиётдан яна қичқириб қўяди: — Сара нон!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭҲТИЁТКОР [a. + ф. احتياطکار] — эҳтиётли, эҳтиёткорлик билан иш қиладиган] 1 Олдиндан эҳтиёт чоралари кўриб, эҳтиёт бўлиб, олди-кетини ўйлаб иш қиладиган, эҳтиёткорона иш тутадиган. *Эҳтиёткор одам.* ■ *Ҳа, Рустамбек ҳар ишда эҳтиёткор.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қиладиган, исрофгарчиликка йўл қўймайдиган; тежамкор, режали. *Эҳтиёткор бичиқчилар.*

ЭҲТИЁТКОРЛИК Эҳтиётлик билан, эҳтиёт чораларини кўриб иш туттиш; мулоҳазакорлик. *Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди.. айёр, муғомбир.. у юраксиз эмас, балки ҳар ишда эҳтиёткорликни маъқул кўрар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭҲТИЁТКОРОНА [а. + ф. احتياطكارانه] — охирина ўйлаб, мулоҳазакорлик билан, эҳтиёт қилган ҳолда] Эҳтиёткорлик билан, эҳтиётлик билан, эҳтиёт бўлиб ёки эҳтиёт қилиб. *Эҳтиёткорона иш тутмоқ. Эҳтиёткорона муомала қилмоқ.*

ЭҲТИЁТЛАМОҚ Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиёт қилмоқ. *Хужжатларни эҳтиётлаб қўй. Ярани эҳтиётлаб боғламоқ. ■ Каникулда ишлаб топган пулига олган бир сундирага уст-бошини беш йил эҳтиётлаб кийди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. У балиқларни эҳтиётлаб, хашак устига қўйди-да.. яна нари кетди. Н. Фозилов, Дийдор.*

ЭҲТИЁТЛИК айн. эҳтиёткорлик. Саудий ҳаддан ошиб кетди. Ундан эҳтиётлик талаб қилган Ёқубжон билан уришиб, уни «сотқин» деди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЭҲТИЁТСИЗ 1 Эҳтиёт бўлмай ёки эҳтиёт қилмай иш тутувчи; тадбирсиз. *Эҳтиётсиз бола. ■ Элмурод кечаси эшикка эҳтиётсиз чиқди-ю, шамоллаб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кам қўлл. Эҳтиёт қилмай, палапартиш сарф қилувчи; режасиз, ирофгар.

ЭҲТИЁТСИЗЛИК Эҳтиётсиз ҳолда иш тутиш; бепарволик, мулоҳазасизлик. *Бахтсиз ҳодисалар, кўнгилсиз воқеалар кўпинча эҳтиётсизлик оқибатида юз беради. Газетадан.*

ЭҲТИЁТЧАН кам қўлл. айн. эҳтиёткор 1.

ЭҲТИМОЛ [а. احتمال] — бардош бериш; чидамлилиқ; эҳтимоллиқ, мумкинлиқ] 1 Рўёбга чиқиш, амалга ошиш, юз бериш имконияти; мумкинлиқ. *Қани энди, ҳаётдаги саноқсиз эҳтимолларнинг барчасига жавоб топши мумкин бўлса. С. Кароматов, Олтин кум. Уни энг қаттиқ кўрқитган нарса — бу суратнинг босқинчилар қўлига тушиб қолиши эҳтимоли эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 мод. с. Балки, =са керак, бўлиши мумкин. *Унинг келиши эҳтимол. ■ Шербек ушанда ҳол сўраб, эҳтимол, хато қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой. Эҳтимол, хон табибни истаган пайтда топши осон бўлсин, деб шундай қилгандир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲАР ЭҲТИМОЛГА ҚАРШИ Эҳтимол юзасидан. *Бели синган сарбоз.. ҳар эҳтимолга қарши, ерда ётган ўтқир қилични олди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЭҲТИМОЛКИ мод. с. айн. эҳтимол 2.

ЭҲТИРОМ [а. احترام] — ҳурматлаш; иззат-ҳурмат] Юксак ҳурмат, иззат-икром. *Эҳтиром қилмоқ. Эҳтиром билан салом бермоқ. Зўр эҳтиром билан тилга олмоқ. ■ Улуғ шоир ҳайкали пойига меҳр-муҳаббат ва чуқур эҳтиром рамзи сифатида гуллар қўйилмоқда. Газетадан.*

ЭҲТИРОС [а. احتراض] — кучли истак, интилиш; зўр талаб] Зўр ҳис-туйғу, завқ, шавқ; жўшқинлик. *Эҳтирос билан гапирмоқ. ■ Эҳтирос туғён урганда, ақл чироғи хиралашади. Т. Жалолов, Олтин қафас. Севишганларнинг қалблари ширин-ширин талпингани-талпинган. Кўзларидаги мастона эҳтирос тумани оша бир-бирларини кўрадилар, холос. А. Мухтор, Чинор. Алимардон кўндан буён шу қадар эҳтирос билан куйламаган эди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

ЭҲТИРОСЛИ 1 Эҳтиросга тўлган, оташин. *Эҳтиросли публицист.*

2 Эҳтиросни ифодалайдиган, эҳтирос акс этувчи; жўшқин. *Эҳтиросли сўзлар. ■ Унинг чўзинчоқ оқиш юзи ҳам эҳтиросли кўзлари.. сингари ички кечинмаларини узлуксиз акс эттиради. П. Қодиров, Уч илдиз.*

ЭҲТИРОССИЗ Эҳтироси йўқ, эҳтиросдан холи, ҳиссиз. *Муаллиф шеър техникаси қоидаларини бузиш билан бирга, эҳтироссиз, мавҳум фикрларга ўралашиб қолган. Газетадан.*

Ю

-ю (унлилардан кейин) **1** юкл. Таъкид, кучайтирув билдиради. *Шу ҳам иш бўлди-ю!* *Узи кап-катта бола-ю, қилаётган ишини қара!* ■ [Мозорни бузишаётганда] *Ма-читнинг катта домлаларию райисполкомла-ру [райиэроком раиси]. ўша ерда бўлишди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ, *Буни қамаган минг-боши-ю, бу ҳезалак махсум мендам доман-гир.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 бркт. боғл. Уюшиқ бўлақлар ва гап-ларни бир-бирига боғлаш, бириктириш учун хизмат қилади. *Кечаю кундуз ишладик.* ■ [Фуломжон] *Мадрасада айтган гапларим учун қасос олаяпти, деб ўйлади-ю, минг-бошига бориб арз қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дадаси уни четлаб ўтди-ю, уч қадамча нарига бориб, қўлидаги зонтигини очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Унинг хаёлига янги фикр келди-ю, ҳозирча институтга боришдан воз кечди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 зидл. боғл. Зид маъноли эргаш гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Ўқийди-ю, мазмунига тушунмайди. Ишни бошлади-ю, битирмади.* ■ *Эшитади-ю, нима тўғрисида сўз бораётганини фаҳмламайди.* А. Умар, Мухтор. *Буни Убайдулла ака тўйдан кейин билди. Билди-ю, хуноб бўлмади.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЮАНЬ [хит.] Хитой Халқ Республика-сининг асосий пул бирлиги.

ЮБИЛЕЙ [лат. jubilaеus < қад. ях. jobei – кўй шохи] Бирор шахснинг туғилган кунини ёки бирор ташкилот, муассаса ва ш.к. нинг муайян йиллиги муносабати билан ўтказиладиган тантанали маросим. *Шоирнинг*

80 йиллик юбилейи. Университетнинг 50 йиллик юбилейи. Юбилей йили. ■ *Шу кун-ларда шахримизнинг улкан тўйи – шонли юбилейини муносиб нишонлашга катта та-раддуд кўриляпти.* Газетадан. *Юбилей ко-миссиясининг раиси – бош инженер Умрзоқ минбарга чиқди.* С. Аҳмад, Почтажон.

ЮБИЛЯР Юбилейи нишонланаётган шахс, ташкилот, муассаса ва ш.к. *Нотиқ ўз сўзининг асосий қисмини юблярнинг илмий-ижодий фаолиятини чуқур таҳлил қилишга бағишлади.* «ЎТА». *Кўёш ўзининг саҳий нур-ларини аямасдан юбляр республикамизга сочмоқда.* Газетадан.

ЮБКА [р. юбка < пол. жүра – аёллар кўйлаги < а. جبة – ип газламадан қилинган кенг энгли кийим] Хотин-қизларнинг белдан пастки уст кийими, шунингдек, аёллар европача кўйлагининг белдан пастки қис-ми. *Шерсть юбка. Калта юбка.* ■ У [Фоти-ма] *енгларига чиройли қизил кашталар ти-килган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юбка ва белгача тушадиган свитердан иборат ком-плект кенг тарқалди.* Газетадан.

ЮБОРМОҚ 1 Нарса ёки кимсани бир-рор томонга ёки жойга йўлламоқ, жўнат-моқ. *Хат юбормоқ. Совға юбормоқ. Пул юбор-моқ. Вакил юбормоқ. Беморни касалхонага юбормоқ.* ■ *Сиз, шаханишоҳ, ўша соати му-заффарни тайин айлаб, биз қўлларига хабар юборсалар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шоҳ-рух.. вилоят улкаларга кутроқ ўз ўғилларини юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Куймоқ, киритмоқ. *Врач беморнинг ве-насига дори юборди.*

3 кўм. фл. взф. **-(и)б** шаклли етакчи феъл билан қўлланиб, ҳаракатнинг тугал, кучли тарзда, қўққисдан бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Қизитиб юборди. Қичқириб юборди. Қўрқитиб юборди. Йиқитиб юборди. Унутиб юборди.*

Жаҳаннамга юбормоқ Нобуд қилмоқ, ўлдирмақ. *-Пашиша талаятими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз, қорачам! — пашишаларни эзиб давом этди Жўра. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЮВИБ-ТАРАМОҚ Ювинтириб, тараб парвариш қилмоқ, шу жиҳатдан аҳволига қарамоқ. *Ота-она фарзандини туғилган кундан эйтиборан парваришлаб, ювиб-тараб, эркалаб-суйиб катта қилади. Газетадан. Қўшнилари савоб учун Малакнинг сочини боқиб, ювиб-тараб қўярди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.*

ЮВИНМОҚ Бутун аъзоларини ёки маълум қисминини ювиб тозаламоқ. *Ваннада ювинмоқ. Душда ювинмоқ. ■ У ечиниб, энди ювинаётган эди, эшик тақиллади. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. Фуломжон буларнинг ҳаммасини кўтариб, ҳовлига ювингани кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЮВИШ ЮВМОҚ 1, 3, 4 фл. ҳар. н. Қозонни ювиш. *Шўр(ни) ювиш. Мукофотни ювиш.*

ЮВМОҚ 1 Сув (баъзан спирт, керосин ва ш.к.) билан ишқаб тоза қилмоқ, кирини кетказмоқ. *Бетни ювмоқ. Қўлни совун билан ювмоқ. Идишларни ювмоқ. Ярани спирт билан ювмоқ. Узумни ювиб емоқ. ■ Туртинчи косани олиб кириб кетгандан сўнг, Ҳаёт қозонни ювди-ю, қопқоғини ёпиб, кириб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ариқ бўйига ўтириб, помидор, бодринг ва пиёз ювди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. [Эрали] Отларни.. ювиб, тараб, эгарлаб, юганларди. «Эрали ва Шерали».*

Кир ювмоқ Кир бўлган кийим ҳамда дастурхон, сочиқ, чойшаб каби рўзгор буюмларини кир кетказувчи воситалар (совун ва ш.к.) билан сувда ишқаб тозаламоқ. [Ойимхон] *Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиқага бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Оқизиб олиб кетмоқ, ўпириб ёки ўйиб кетмоқ. *Ёмғир девор сувоқларини ювиб кетди. ■ Сув нов остини ювиб кетяпти. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Аму оқар қир-*

ғоқни ювиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб. Файратий.

3 қ.х. Тупроқ шўрини кетказиш мақсадида далага сув қўймоқ; яхоб бермоқ. *Шўр ерларни қишда уч-тўрт марта лаб ювдик. ■ Бу ерни текислашга ҳам, шўрини ювишга ҳам эҳтиёж йўқ. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

4 с.т. Эришилган ғалаба, муваффақият ёки бирор яхши нарсанинг қўлга киритилишини зиёфат билан нишонламоқ. *-Оғайнилари, энди.. кечирасизлар, — деди Сангин плашининг чўнтагидан яримта ароқ чиқариб, — бу келганларнинг ҳисоб эмас, қвартирани алоҳида ювамиз. А. Муҳтор, Туғилиш. Бобо амаким ҳам олтмиш йиллик тўйларини қилиб беришлари керак. Пенсияни ювмасалар бўлмайди. И. Раҳим, Тақдир.*

Гуноҳини (ёки айбини, доғини ва ш.к.) ювмоқ Эзгу иш, яхшилик, ибратли хатти-ҳаракат ва ш.к. билан ўзини оқламоқ; гуноҳидан холи бўладиган иш қилмоқ. *Маҳдумнинг бу сўзи нуқоридоғи гуноҳини ювгандай бўлди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Кир ювди қ. кирювди. Қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ (ёки тиқмоқ) Бирор кимса ёки нарсадан кўнгли совимоқ, ҳафсаласи пир бўлмоқ. *Офтоб ойим эридан ҳам қўлини ювиб, қўлтиғига урган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

ЮВОШ 1 сф.т. Шўхлик қилмайдиган, тинч ёки жим юрадиган; беозор. *Ювош бола. Ювош от. ■ Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Салимсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек зolimни белгилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дадам жуда ювош, ширинсўз чол эди. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагингиз дарё-да, ойи! Ёки синфга нуқул ювош, ақлдиларини териб олганмисиз-а! Ҳ. Назир, Опахонимиз.*

2 рвш. Беозор тарзда. *Зайнаб ювошгина кулиб, қизариб, чамадончасини кўча ўртасига қўйди. Ойбек, О.в. шабадалар. Қамчи жаҳлдан тушиб, Мавлон акага яхши шоғирдлардек ювош боқди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЮВОШЛАНМОҚ Ювош бўлиб қолмоқ, аччиғидан тушмоқ. *Бу от анча ювошланиб қолди. ■ -Чиқ, яқинроқ ўтир, гап кўп, — деди ювошланиб чол. Ойбек, Улуғ йўл.*

ЮВОШЛАШМОҚ айн. ювошланмоқ. *От ювошлашди.*

ЮВОШЛИК Ювош хислатга эгаллик; беозорлик. *Озгин, лекин бақувват уста Замоннинг ювошлиги.. меҳнатсеварлиги солдатларга ёқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Унинг тўғрилиги, ювошлиги Норбувининг онасига ёқиб қолиб, ўз қизини «арзон-гаровга» тўй қилиб берди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮВУНДИ I Қозон-товок, идишларни ювишдан чиққан, таом қолдиқлари аралаш сув. *Бора-бора Тўрткўзнинг увуллашлари аста-секин камайиб, ўзи эса ҳамма чиқариб берган ювундиларни ичавериб, салда семириб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ювундиларни сигир-бузоқларга беради.* Ойдин, Ҳикоялар.

2 кўчма Худди ювунди каби, жуда сифатсиз суяқ овқат, сарқит. *Эшигида ювундисига зор бўлган полвоннинг давлатини бир кўрсин, куйиб ўлсин!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Ювиш, ювинишлардан чиққан сув. *Паст-баланд қурилган хоналардан оққан ювунди сувлар пишиқ гиштлардан равоқсимон шаклда ясалган тазар [канализация қувири] орқали чуқур обреза [кир ўрага] келиб қуйилган.* Газетадан.

ЮВУНДИХЎР Бировларнинг ювундиси, сарқити эвазига хизматини қиладиган шахс. *Энди келиб-келиб бировнинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? Энди ювундихўр бўлиб қолдингми?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ўртоқларинг сени, сен ювундихўрни ҳамқшишлогимиз дегани ор қилишади!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮВУҚЛИ Ювилган, тозаланган, тоза. *Ювуқли идишлар. Ювуқли кир. Косалар ювуқлими?*

ЮВУҚСИЗ I Ювилмаган, кир, ифлос. *Ювуқсиз идиш. Ювуқсиз сочиқ. Қўли ювуқсиз бола.* ■ *Укишининг [Бобохоннинг] зарбидан кўрққан баъзи муллаваччалар.. бетлари ювуқсиз ҳолда дарсларини такрор қила бошлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ерўчоқ олдида даста-даста ювуқсиз лаганлар ётарди.* С. Аҳмад, Пойқадам. *-Кир-чири ювуқсиз қолмасин, вақти бемаҳал иссиқ томоқсиз қийналмасин, деб раҳмим келганидан теккандим бунга, — деди Сабохон.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 кўчма Ҳаром-харишни фарқ қилмайдиган; нопок. *Мана шунақа ювуқсизларнинг гапига ишониб, йўқ нарса учун билмасдан хафа бўлиб юрадими!* Ҳамза, Тухматчилар жазоси.

ЮВҒУЧИ Мурдани ювиб кафанловчи шахс; гассол, мурдашўй. *Наби ака Қодиржоннинг иягини малла бўз белбоғи билан боғлаб, ювғучи Салоҳиддинхўжа ва Мамажон гўрковнинг уйига қараб жўнади.* А. Раҳмат, Ҳаёт лаҳзалари.

ЮГАН I От, эшак каби уй ҳайвонларини бошқариш учун улар бошига солинадиган, сувлуқ, тизгин ва қайиш тасмалардан ясалган абзал. *Ойқиз бўлса.. бир қўли билан юганни ушлаб, отни бошқарарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Отларни оғилга боғладилар, юганларининг сувлуқларини чиқариб, олдиларига кўк беда солдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮГАН II Гули сариқ, баланд ўсадиган кўп йиллик ўт.

ЮГАНЛАМОҚ I От, эшак каби уй ҳайвонларининг бошига юган солмоқ, юган урмоқ. *Тойни юганламоқ.* ■ [Эрали] *Отларни ювиб, тараб, эгарлаб, юганларди.* «Эрали ва Шерали».

2 кўчма Ўз измига бўйсундирмоқ, бошқармоқ. *Асов дарёларни юганламоқ.* ■ *Яйдоқ бўз ҳам маданий, Биз уни юганладик.* Ф. Фулом.

ЮГАНЛИ Югани бор; юганланган. *Юганли от.* ■ *Ҳукмдорнинг бир чокари Ибн Синога зар ёқали тўн кийгизиб, кумуш юганли арабий отни кўндаланг қилди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЮГУРГИЛАМОҚ с.т. Тез-тез югурмоқ, чопқилламоқ. *Йигитлар югургилаган боланинг орқасидан кичкина кўчага қайрилишди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ёрмат билан Нормат югургилаб, суюнчига чиқиб кетишди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮГУРДАК I Бировга хизмат қилиб турадиган шахс; хизматкор, малай. *У [Йўлчи] сўрамаса ҳам, чойхоначининг югурдаги чой қуйиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ибодилла, бой боласи бўлгани билан, отасининг югурдаги, холос.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Ёрдамчи, дастёр. *Мана, ойим, сизга яна бир дастёр — югурдак топиб келдим.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

3 эск. Бирор идоранинг хат-хабарларини тегишли кишиларга ёки муассасаларга ташувчи ходим; хат ташувчи. *Мадраимни сельсовет [қишлоқ кенгаши]нинг ўша вақтдаги раиси районга олиб бориб, ижроқўм югурдаги қилиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 салб. Бировнинг буйругини ёки топширигини хушомадгўйлик билан бажарувчи; лаганбардор, малай. *Амалдорларнинг югурдаклари кўча-кўйларда одам ўлдиришга киришдилар.* С. Айний, Жаллодлар.

5 айн. **югурик 2.** Югурдак оёққа кавуш топилар. Мақол. ■ *Гулиан дегани шаккокроқ, тили югурдак, ўзи зийрак-туйгун.. эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРДАКЛИК Югурдак иши, вази-фаси. *Йўлдаги азоб-уқубат, дастёрлик, югурдакликдан тинкаси қуриган Дўстмат ака Кобулга етганда, қаттиқ касал бўлиб, тўсатдан вафот этди.* Туйгун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Кўчада қолган.. бировнинг хизматида югурдаклик қилувчи болалар озмунча эмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЮГУРИК 1 Тез югурадиган, чопадиган; чопқир, чопағон. *Кепак еган от югурик бўлмас.* Мақол. ■ *Чўлоқ одам учун хизматкорлик қийин, боёқиш Қамбар бу камчиликни билдирмаслик учун югура-югура югурик бўлиб қолганди.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Ҳаёт мисли бир югурик дарё, оқадикетади, сурган кайфу сафонгиз қолади, — кув кўзларини сузиб илжайди Эшонхон.* Ойбек, Улуғ йўл. *Икков миниб тулпор отти, Чопмоққа ҳаваси кетди, Кимнинг оти югурик, деб.* «Эрали ва Шерали».

2 Илдам, тез ҳаракат қиладиган; чаққон, тез (оёқ, қўл, тил ҳақида). *Югурик бармоқлар.* *Югурик оёқ.* *Қўл югуриги — ошга, Тил югуриги — бошга.* Мақол. ■ *У [Абдишукур] болалик чоғида дадаси билан бирга янги шаҳарда резавор сотиб юргандаёқ, русчага тили югурик бўлиб қолган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ақли югурик Бирор масалани тез тушунадиган, тез ҳал қила оладиган; фаҳмли. -*Не-не ақли югурик донишлар жон бермаган бу йўлни солгунча.. — деди бува.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЮГУРИШ 1 Югурмоқ фл. ҳар. н. *Сиз лоп деса, ола қоп олиб югуриш ўрнига, ана*

шунақа иғвогарларни тутиб беришларингиз керак. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *спрт.* Йирик ва илдам қадам билан олға томон тез ҳаракат қилиш; чопиш. *Қисқа масофага югуриш. Узоқ масофага югуриш. Югуриш мусобақаси.*

3 *с.т.* Бирор ишни амалга ошириш ёки рўёбга чиқариш учун уриниш, югуриб-елиш, ҳаракат қилиш. *Шунча югуришлар бекорга кетди. Унинг югуришларидан бирор натижа чиқмади.*

ЮГУРМОҚ 1 Ирғишлаб, бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ; чопмоқ. *Бор кучи билан югурмоқ. Бола югуриб, тепаликка чиқди.* ■ *Шу маҳал бир тўда бола чуғурлашиб, гузар томонга югуриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнор билан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *спрт.* Югуриш билан шуғулланмоқ; югуришда қатнашмоқ. *Қаердадир музика янграр, майдон четидаги йўлчаларда майкачан қизлар югуришарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 *кўчма* Бирор иш ёки мақсадни амалга ошириш учун ҳаракат қилмоқ; ҳаракатида бўлмоқ, уринмоқ. *Ўқишнинг кетидан югурмоқ. Югураганики эмас, буюраганики.* Мақол. ■ *Раис Умурзоқ отага ўхшаиш обрўли, тажрибакор нахтакорларни қўлга олиш ниятида озмунча югурмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Бирор жой, томонга ошиғич, тез ҳаракатда бўлмоқ, йўл олмоқ. *Бугун Гавҳарнинг телеграммасини олиш билан вокзалга югурди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бу Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бошини боғламасақ, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Тезлик билан ҳаракатланмоқ (сув, шамол кабиларнинг ҳаракати ҳақида). *Қишлоқ ўртасидан ўтадиган икки сой тошлардан тошларга урилиб, кўпириб, узоқ пахта далаларига қараб югуради.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. *Мирзачўлнинг оч бағрига Югурганда Сирдарё Уйлаганми эди шундай Чаманлар яратшини.* Т. Тула.

6 *кўчма* Пайдо бўлмоқ, намоён бўлмоқ, кўринмоқ (бирор хусусият, белги, ҳолат

ва ш.к. ҳақида). Унинг юзига қон югурди. ■ [Ибн Сино] Назари сатрлар оралаб йўрғаларкан, ер остидан хазина топган кишидек, қўллари аста титрайди, юзига ғалати табассум югуради. М. Осим, Китобга ихлос. Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиригичлар хуснига хусн қўшди, кўзлари чарақлаб кетди. Ойдин, Асил ёр. Энди ҳар икковининг ҳам юзига жиддият югурди. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРТИРМОҚ 1 Югурмоқ фл. орт. н. Бироз шамоллаб юргани учун касалхонага одам югуртирди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 Ҳаракатлантирмоқ, юритмоқ. Бир эрта уйғониб, калламга қўл югуртирсам, сочларим остида яра-чақа уч берибди. «Ёшлик». Пахтакорлар эгатларга сув югуртириб, жўякларни юмшатиб олдилар. «Ўзбекистон кўриқлари».

Ақл югуртирмоқ Ақлни ишлатмоқ. ..шитганларингиздан кўпининг моҳиятига ақл югуртириб кўрмаган бўлишингиз мумкин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кўз югуртирмоқ** Қараб чиқмоқ, кўздан ўтказмоқ. У қуёшдан қўли билан кўзини тўсиб.. болаларга кўз югуртириб чиқди. С. Зуннунова, Янги директор. -Шоирман денг?! — қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртирди. Н. Фозилов, Шонли авлод.

3 Сиртига бирор нарса бермоқ; юритмоқ; таъминламоқ. Узукка олтин суви югуртирмоқ. ■ Дўппининг олдин ипак югуртирилган гуллари ўрнида турли ипаклар билан тикилган мукамал гуллар пайдо бўлган сайин, у ўз ишидан завқланарди. К. Яшин, Ҳамза.

ЮГУРТМОҚ айн. югуртирмоқ. Тозилар югуртиб, тоққа чиқардим.. «Муродхон». Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сартарош.. секин «бисмилло!» деганича, устарани Миркаримнинг бошидан чаққон югурта кетди. Ойбек, Болалик. Йўлчи атрофга кўз югуртиб, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮГУР-ЮГУР Бирор оғир ва шошилиниқ ишни амалга ошириш вақтида юз берадиган оворагарчилик, ҳовлиқиб у ёқдан бу ёққа чопиш; чоп-чоп. Шунча югур-югурдан ҳеч қандай натижа чиқмади. ■ Кучада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат.

ЮЗ I 1 Одам бошининг олд томони, олд томондан кўриниши; бет. Чўзиқ юз. Қизил юз. Кулча юз. Юзини ювмоқ. ■ Бошқалар бўлса, Ниёз қушбегининг сўзидан кейин.. ҳожининг юзига тикилган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизгин бўғувчи ҳаво юзга уради. Ойбек, Танланган асарлар. Каниза.. дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўгирилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Инсон бетининг у ёки бу томони; ёнок. Раёно сунага оёқ солинтириб ўтириб олди. Кампир уни кўриб, аввал ўзини йўқотиб қўйди, кейин бўйнидан қучиб, у юзидан, бу юзидан ўпди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт. Унинг юзларида, дудоқларида йигитнинг юрагини эритувчи бир табассум ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. ..бу йигитнинг сурати.. ўнг юзидаги қора холи Шаҳзодага уйқу бермай қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор нарсанинг устки томони, юзаси; сирт, сатҳ. Қир юзини лолалар қоплаган. Кўк юзини булут босди. Ойнинг юзида ҳам доғ бор. Мақол. ■ Мана, икки ойнинг ичида яйдоқ дала юзи ям-яшил ғўза ниҳоллари билан қопланди. Газетадан. Деразаларга урилган ёмғир парчалари ойна юзини ювиб.. пастга оқарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. ..унинг қор юзида жимирлаб ўйнаши кўзни қамаштирарди. Ҳ. Шамс, Душман.

4 Айрим нарсаларнинг у ёки бу томони, тарафи, қирғоғи. Кўчанинг икки юзида қатор уйлар. ■ -Дарёнинг бул юзида қолиб, ул юзидаги ёрига етолмай қақшаган бадбахт ошиқ шўри бошимда, — деди Ғулможон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мусулмонқул Чирчиқ бўйига келиб етганда, қушбеги бошлиқ Тошкент йигитлари ҳам сувнинг бериги юзида кутиб турган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Обрў, эътибор; юз-хотир. Эр юзини ер очар, ер юзини эр очар. Мақол. ■ [Юсуфбек ҳожии:] Ҳар ҳолда ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Кесиш ёки чопиш асбобларининг тиғи. Пичоқнинг юзи. Болтанинг юзи. ■ Гурков кетмон урса, ер нақ тошдай, кетмон юзини қайирибди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 мат. Текислик ёки сиртнинг чизиқлар билан ўралган қисми; сатҳ. Доиранинг юзи. Учбурчак юзи.

Ер юзи 1) ернинг юзаси, сирти. *Мама-тов билан Бобоёровлар бригадасида шудгор қилиш ўрнига фақат ер юзи тирмаланган, холос.* «Муштум»; 2) бутун олам; дунё, жаҳон. *Тошкент ер юзининг турли жойларидаги биродарлашган шаҳарлар билан мустаҳкам дўстлик алоқаларини ўрнатган.* Газетадан. **Ер юзини кўроқ** Дунёга келмоқ, пайдо бўлмоқ, -*Бунинг ўз оти ўзи билан. Етти ойда ер юзини кўрди. Еттивой бўлади-да, — дебдилар [бувим].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ёруғ юз билан** Ҳеч қандай камчилик ёки айбсиз ҳолда. *Баракали юк билан декадага отланиб, Яшин ёруғ юз билан хушнуд қадам ташлади.* «Муштум». **Юз амри ширин** Бет бетга тушиб турганда, юз-хотирга бориш, бирор иш, хатти-ҳаракатдан ўзини тийишни билдирувчи ибора. -*Тўғри, юз амри ширин-да!* — *Турсун ака жаҳл билан эшикни ёпиб чиқиб кетди.* «Муштум». **Юз бермоқ** Юзага келмоқ; бўлмоқ. *Бу шу қадар тез юз бердики, Ҳафиз ҳам, унинг ёнида турган одамлар ҳам йиқилганидагина кўриб қолишди.* У. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Асосий қурилиш ишлари кенг қулоч оттирилган бўлса, нега бундай ҳол юз бериши мумкин?! «Ўзбекистон кўриқлари».* **Юз кўрар** этн. Никоҳнинг эртаси куни кўрмана билан келин кўриш маросими. **Юз кўрсатмоқ** Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Ҳаёл гирдобида чўмилиб ётар, Унда юз кўрсатар яшнаган сароб.* Р. Парфи, Кўзлар. **Юз очмоқ** Намоён бўлмоқ, ўзини кўрсатмоқ. *Янги бир китобни варақлагандай, Кунлар ўтади-ю, юз очар баҳор.* Ё. Мирзо. *Машина кўп юрмай, дунгликдан ўтди-ю, тамомла бўлак манзара юз очди.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Юз тутмоқ** Ўзи бирикиб келган сўз англаган нарса, ҳаракат, ҳолат сари йўналишни билдиради. *Инқирозга юз тутмоқ.* ■ *Гулханий феодализм тузумининг тушунликлари юз тутган бир даврида Кўқон хонлигида яшади ва ижод этди.* «ЎТА». *Юракларни қаттиқ ўйнатган ҳовлиқлиш дамлари ўтди, энди нафас ўнгланишга қараб юз тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юз ўтгирмоқ** 1) *айн. юзини ўтгирмоқ.* -*Менимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир, — деди Раҳмат ва Отабекка юз ўгирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) алоқани узмоқ; кечмоқ. *Агар яна бир оғиз сўз айтсанг, мен сендан юз ўйраман!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қариндошларимиз ҳам дадамдан юз ўгиришган. Пияниста дейишади.*

Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Юзи ёруғ** Ишфаолият, хатти-ҳаракатида камчилиги ёки айби йўқ ҳолатли. *Хирмонимиз баракали бўлса, давлатимиз, халқимиз олдида юзимиз ёруғ бўлади.* Газетадан. *Эшитдим. Ҳайтовур, бечора қизнинг юзи ёруғ бўлди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Юзи йўқ** Орномуси, уяти йўқ; бетсиз. *Шу тобда Мирбадал кўзимга кўринармиди-я. Юзи йўқ экан!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Юзи чидамаслик** Орияти йўл қўймаслик. *Ҳадеб ишдан жавоб сўраб келаверишга юзим чидмай қолди.* «Муштум». *Содиқжон бойвачча «уч таноб ер, катакдек чорбоғ»ни анчадан бери кўз остига олиб юрар, лекин буни Пўлат отага айтишга юзи чидмай келарди.* К. Яшин, Ҳамза. **Юзи шувут қ. шувут.** *Энди юзи шувут, нима қилишини билмай ўтирибди.* С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина. **Юзи қора** Айбдор, гуноҳкор ҳолатли. *..ўз жони ва икки боласини деб, икки лочинни тутиб берса, юзи қора бўлиб, эл ичида қандай бош кўтариб юради кейин.* К. Яшин, Ҳамза. **Юзи қурсин** Нафрат, ҳазар ифодаловчи ибора. *Ёмоннинг юзи қурсин.. Юзига айтмоқ* Шаҳсан ўзига очиқ, рўйирост айтмоқ. *У. мажлисларда кимнинг айби бўлса, шартта юзига айтаверарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳозир ўзлари бўлганда, юзларига айтар эдим.. Яхшиси, халақит бермасинлар.* Н. Сафаров. **Юзига ёпиқ** Қулф ёки бошқа нарса билан маҳкамланмай беркитиб (ёпиб) қўйилган (эшик, дераза кабилар ҳақида). *Бурчақда, ердан икки ярим газлар юксакликда кун ботишга қаратиб қурилган иккита кўримсиз бир бетли эшиклар юзларига ёпиқ ҳолда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юзига ёпмоқ (ёки бекитмоқ)** Қулфламай ёки бошқа нарса билан маҳкам (очилмайдиган) қилмай беркитмоқ (ёпмоқ). *Ювош ғийқилатмасликка ҳаракат қилиб, деразани юзига ёпиб қўйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..тувоқни ёпиб, кўча эшикни юзига бекитди-да, сунага чиқиб, омонатгина ёнбошлади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Юзига оёқ қўймоқ (ёки тирамоқ) қ. оёқ.** **Юзига солмоқ** Таъна, миннат тарзида ўзича гапирмоқ. *Уни юз-хотир қилмай, золимлигини дангал юзига солишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ваҳолонки, одамлар эсида сақлаб юраркан. Йиғиб юриб, юзинга соларкан.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Юзига қарамаслик (ёки бормас-**

лик) Ўзгага бериш, сарфлаш ва ш.к. да аяб, ҳисоблашиб ўтирмаслик. *Барака топ, айланай, йигит деган шунақа мард бўлса. Беш сўм, ўн сўмнинг юзига қарамаса!* О. Ёқубов, Тилла узук. *Булар бир тийин, икки тийин, беш тийиннинг юзига қарамай, чойга, нонга.. ортиқча пул тўлаб кетар эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. **Юзини ерга қаратмоқ** Юзи шувут ҳолга солмоқ, ор-номусдан хижолатли ҳолга туширмоқ. *Ватаннинг амри шу, бурчингни бажар, Охири юзимни ерга қаратма!* Ғайратий. *Ҳасан аканинг юзини ерга қаратадиган бўлдиқ.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Юзини кўрмоқ** Ўзи бириқиб келган сўз англаган нарса, жой ва ш.к. да пайдо бўлмоқ, кўринмоқ маъносини билдиради. *Дунё юзини кўрмоқ.* ■ *Лермонтовнинг рус драматургиясининг ажойиб дурдоналари ҳисобланган сахна асарлари фақат бир неча ўн йилдан кейингина сахна юзини кўрди.* Газетадан. **Юзини ўтирмоқ** 1) юзини бошқа томонга бурмоқ, -*Сизнинг олдинизда ечинайми?* -*Уялсангиз, мен юзимни ўгириб турай.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) **айн. юз ўтирмоқ.** *Авом улардан юзини ўгирган.. Мирмуҳсин, Меъмор. Фақат кечагина юзини ўгириб олган бу ситамкор бахт Мадумар оиласига тўлиб-тошиб, қучоқ очиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қайси юз билан** Уялмай-нетмай, қандай қилиб. *Энди қайси юз билан халққа қараймиз?* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ундоқ бўлса, бу ерга қайси юз билан келади?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮЗ II снқ. сон 1 100 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Юз қадам. Юз сўм. Юз дона қилам. Бундан юз йил илгари. Юз даражали термометр. Юздан бир қисм. Юзгача санамоқ. Мингни юзга бўлмоқ.* ■ *Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Тийин ҳам пул, юз.. сўм ҳам пул.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Кўп, кўп марта. *Мард бир ўйлар, номард юз ўйлар.* Мақол. ■ *Адолат юз изтиробда тўлганган қалбини енди-ю, бошини кўтарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Йўлчи ўз онасидан юз марталаб эшитган гапларни Мирзакаримбой ҳикоя қила бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮЗА I Бирор нарсанинг усти, устки қисми, юзи, бети; сирт, сатҳ. *Силлиқ юза. Сув юзаси.* ■ *Юзадан ярим метргача нам*

тупроқ, ярим метрдан кейин ботқоқ кўчади. А. Қодирий, Обид кетмон. *Қўшчиларнинг баланд иморатлари ҳовли юзасига андаккина офтоб туширарди, холос.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Атрофи очиқ, яланг; баҳаво. *Ҳожи уларнинг олдига — юзага чиққач, Офтоб ойим салом бериб, рўмоли билан томоқ остларини ўраб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Мана шу ёқ бироз юзага ухшайди, — деб аравакаш от бошини кўчанинг ўнг тарафига бурди.* Ойдин, Фонарь тагида.

3 рвш. Ер юзасига яқин, чуқур эмас. *Қизилқумнинг айрим ерларида тупроқ жуда юза ковланар, кўпинча агрегатлар харсанг тошларга дуч келиб, таққа тўхтаб қолади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Кўпчилик майдонларимизда ер ости сувлари юза жойлашган.* Газетадан.

Юзага келмоқ 1) пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ; яралмоқ. *Камишканада деворлари ганч сувоқ қилиб оқланган, қизил тунука томли бир бино юзага келди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) содир бўлмоқ, рўй бермоқ, келиб чиқмоқ. *Орада зиддият юзага келди.* ■ *Автобус ичида одамлар зич, ҳаво дим.. нафасни бўғадиган вазият юзага келган эди.* Газетадан. **Юзага чиқмоқ** 1) сиртида пайдо бўлмоқ, сиртга чиқмоқ. *Уларнинг ҳам жасади қум орасида ётади-да, бир куни шамол бўлиб, уларнинг ҳам суяклари юзага чиқиб қолади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ер остида ётмасдан Юзага чиқсин конлар.* Қ. Муҳаммадий; 2) пайдо бўлмоқ, вужудга келмоқ; маълум бўлмоқ. *Атом энергияси ядро ичида яшириниб ётади ва фақат ўша ядро ёрилгандагина юзага чиқади.* «Фан ва турмуш»; 3) рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ. *Киши ҳақ бўлса, жонини ҳақиқат йўлида фидо қилса, унинг эзгу иши юзага чиқади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *..лекин, ука, ер олганимдан кейин ҳам ўша мўлжалларим юзага чиқмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 4) ўзига хос мавж билан маълум бўлмоқ, эътибор қозонмоқ; кўринмоқ. *Албатта, ҳақ жойида қарор топади, биз яна юзага чиқамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЮЗАКИ Асосли ва жиддий бўлмаган, енгил-елпи. *Дастлабки юзаки таассурот остида ўйламасдан дағал гапирди, чоғи.* А. Мухтор, Туғилиш. *Акс ҳолда, ўқувчининг билими юзаки бўлиб қолаверади.* Газетадан.

Қурилиш бошқармаси бу ишга юзаки қараётганини танқид қилди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ЮЗАКИЧИЛИК Масалага енгил-елпи қараш, жиддий эътибор билан иш тутмаслик. Баъзи қурилиш раҳбарлари планнинг бажарилишига берилиб кетиб, юзакичилик, қалбакичиликка йўл қўймоқдалар. «Муштум». Бу соҳада ҳамон юзакичилик, расмиятчилик давом этаётгани каби фактларга энди тоқат қилиб бўлмайди. Газетадан.

ЮЗАСИДАН кўм. Оидлик, сабаб каби муносабатларни ифодалайди; учун, ҳақида, бўйича. *Одоб юзасидан. Давлатга жун сотиш юзасидан олинган мажбурият бажарилди. Муҳокама қилинган масала юзасидан қарор қабул қилинди.* ■ *Ҳовлисида ёки эшигига яқин очiqроқ ерда эҳтиёт юзасидан оғзи тор, ичи кенг бошпана қовланган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ахир, хизмат юзасидан чақирди — борди. Бир ниёла чойга таклиф этди.. йўқ демади.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Валихон хурмат юзасидан таъзим қилиб, унга ҳалиги қоғозни узатди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЮЗБОШИ тар. 1 Ўрта Осиё хонликларида (18-19-асрларда): юзта отлик аскарга кўмондонлик қилувчи ҳарбий бошлиқ. Сарбозларнинг юзбошилари катта ойлик олардилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Қишлоқ ёки маҳалла оқсоқоли. *Миршаб ва юзбошилар фуқарога юқоридан қараб, дағал муомала қилар ва ўшқириб гапирардилар.* М. Муҳаммаджонов. Турмуш уринишлари. [Ўғрилар] *Юзбошини ғалати қилишибди: бир сандиқ тилласи бор экан, олиб чиқиб, олдига қўйишибди, «Еганинча егин, қолганини олиб кетамиз», дейишибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮЗКЎРДИ этн. Никоҳнинг эртаси кунни кўрмана билан келин кўриш, шунингдек, янги чақалоқни кўриш (кўрсатиш) маросими. *Жасура туғилган йили, чақалоқ баҳона юзкўрди, яраш-яраш қилиб биринчи марта хотини билан қишлоққа борган эди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ЮЗЛАНМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсага юзини қаратмоқ, унга томон ўгирилмоқ, қарамоқ. *Нормурод Шомуродов қандайдир тараддуд билан меҳмонга юзланди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Директор бир неча варақ қоғозни стол устига қўйиб, залга юз-*

ланди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Ҳамма ўша томонга юзланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Рўбарў (юзма-юз) бўлмоқ. *Бу лаҳза унинг кетидан келиб, ҳовлида турган Низомиддин билан Бадиа Зулфиқорга юзланишди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бирор томонга қараб юрмоқ, йўл олмоқ. *Бундан икки ой илгари, йигирма беш ёшда [Туғонбек] Ҳиротга юзланди.* Ойбек, Навоий. *Омади кетган немиснинг шаити қайтиб, шарқдан юз ўгириб, фарба томон юзланиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Юз бермоқ, келиб чиқмоқ. *Мен учун шу кунларда сознинг овози эшитилса бас!* Қўрқаманки, бехудлик юзланмаса!.. С. Абдулла, Қувғунда.

ЮЗЛАШМОҚ Бир-бирига рўпара бўлмоқ, юзма-юз келмоқ, учрашмоқ. *Ҳомид узоқ ўйлаб турмади, юзидаги совуқ бир ўзгариш ичиди: -Майли, башарти юзлашмоққа тўғри келганда ҳам, мен ҳозир, — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, ҳақиқат қилинг, Қодирбек Мансуровни чақиртириг, мен билан юзлашин.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЮЗЛИ Аниқловчи орқали ифодаланган белгилли (тахлит, тусдаги) юзга эга. *Луппи юзли. Қизил юзли.* ■ *Бу икки кишининг иккинчиси узун бўйли, қора чўтир юзли, чағир кўзли.. ўттиз беш ёшларда бўлган кўримсиз бир киши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗЛИК кам қўлл. Юзга тутиладиган нарса (рўмол, тўр ва ш.к.). *Келиннинг юзлик рўмоллари хотинлар ўртасида талаш бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮЗМА-ЮЗ рви. 1 Қарама-қарши, рўбарў, бетма-бет; тўқнаш. *Юзма-юз ўтирмоқ. Юзма-юз келмоқ. Юзма-юз қилмоқ.* ■ *Унга юзма-юз келиб, бундай кўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Улар столнинг икки томонида бир-бирларига юзма-юз бўлиб ўтирдилар.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

2 Бевосита алоқада, дуч ҳолатда; бақамти. *Меъмор билан юзма-юз гаплашмай туриб, бундай қарорга келиб бўлмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..асосий эътибор биринчи марта таржима билан юзма-юз келаётган олий мактаб талабаларига суз санъатининг бу соҳасига оид зарур билим беришга қаратилди.* Ф. Саломов, Таржима назариясига

кириш. *Шабон Очилова келинчақлигидан яйловда. Танги, ўжар табиат билан юзма-юз яшайди. «Саодат».*

ЮЗМОҚ шв. Сузмоқ. *Дарёда юзган қаийқми.. Пўлкан шоир.*

ЮЗПАНА: юзпана қилмоқ Бирор нарса билан юзини беркитмоқ, пана қилмоқ. *Румоли билан юзпана қилиб, Гулнора келади. Н. Сафаров, Шарқ тонги.*

ЮЗСИЗ Раъй-андишани билмайдиган, ор-номуссиз, уятсиз. *Юзсиз одам. Ўзи юзсиз – сўзи тузсиз. Мақол. ■ Эрим, деб туққан онангдан кечасанми, юзсиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Юзсиз калиш Одатда, этик ёки ботинка билан кийиладиган юзи қисқа калиш.

ЮЗСИЗЛИК Юзсизга хос иш, хатти-ҳаракат. *Юзсизлик қилмоқ. ■ Шербек йигитнинг юзсизлигидан нафратланди. С. Анорбоев, Оқсой. Моҳира ойим бу юзсизликдан ер ёрилса, ерга киргундек бўладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЮЗТА 1 Юз дона, юз нафар. *Юзта дафтар. Юзта одам.*

2 с.т. Юз грамм (ичкилик ҳақида). *Қани, юр, юзта-юзта отамиз, онангнинг ҳурмати.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ЮЗТАЛИК 1 Юз дондан иборат. *Юз-талиқ папирос.*

2 Қиймати юз сўмга тенг, юз сўмлик (пул, облигация ҳақида). *Тўртта юзталиқ. ■ ..мен мактабнинг юзини эмас, «юзталиқ» ларни кўриб турибман. «Муштум».*

ЮЗТУБАН Юзини пастга қаратиб. *..секин эшикни очиб, ҳужрага қаради, юзтубан ётган Ҳамзанинг бошига борди. К. Яшин, Ҳамза. Шарт қўймоқчи, юзтубан тиз чўқтирмоқчи. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Юзтубан кетмоқ 1) юз ўгириб йўналмоқ. *..томон (қараб) кетмоқ. Амирзодалар хунхорликлар, бемаъни ишлар қилиб қўйиб, салтанат таназзулга юзтубан кетаётганида, бу айбни бошқа бир одамга тўнкаб, «фарзин» айирбошлашадилар.. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) тубанликка (пасткашлик, разилликка) юз тутмоқ. ..истиқболлари учун курашаётган халқларнинг умумий ишига қўшаётган жуда катта ҳиссамизни чиппакка чиқаришга уринар эканлар, бу уларнинг юзтубан кетганликларини кўрсатади. Газетадан.*

ЮЗ-ХОТИР Андиша, роял. -Сўзга чиққандан кейин ҳеч кимни юз-хотир қилмай,

дадил танқид қилавериш, камчиликларни очиб ташлаш керак, – деди Ҳўжаев. А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг захри йўқ. Эрининг юз-хотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮЗХОТИРЧИЛИК Ҳурмат, андиша юзасидан иш тутиш. *Юзхотирчилик, келишувчиликни безгадан ҳам ёмон кўраман. «Муштум».*

ЮК 1 Бир ердан иккинчи ерга кўтариб, ташиб борилиши лозим бўлган оғирлик. *Оғир юк. Қўл юки. Юк ортмоқ. Юкни туширмоқ. Юки оғир эшак илдам юради. Мақол. ■ Тешабой араваларга юк ортаётган қаролларга меҳмонхона айвонидан қараб турган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бой шаҳарга бироз юк туширган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Кишини уринтириб қўядиган, ташвишга соладиган ортиқча нарса; ташвиш, дахмаза. -*Бахтим қурсин – узоққа чўзилмади, қайтага укам, синглим менга юк бўлиб тушди: ҳар иккаласини боқишим керак, – деди Гулсара. М. Жўра, Изтироб. Моҳидилнинг.. бошида ғалати ўйлар, фикрлар тўлқин ура бошлади.. Борди-ю, тузал-маса-чи? Бу ердагиларга оғир юк бўлиб қолмасмикан тагин? Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

3 с.т. Қориндаги бола; ҳомила. *Эрталаб доду фарёд билан юкимдан бўшадим [деди Ҳожи хола]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳиқичоқ хола алланима бало қилиб, болани туширди-ю, онанинг бошига етди. Маъсума юкидан озод бўлгач, оёғини судраб, аранг уйига етиб келди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

4 Диний эътиқодга кўра, азиз-авлиёларни ранжитиш туфайли юз берадиган касаллик. -*Агарда! – деди кўз ёши қилиб Холжон хола, – азизлар юки босса ё ажиналар чалиб кетса, гуноҳим сизнинг бўйингизда. Гайратий, Довдираш. Нимжон бўлиб қолган бола қаттиқ иситмалаб, ёмон аҳволга тушгач, бола шайтонлабди, унга юк тушибди, «домлага ўқит», деб қўйишмайди.. Газетадан.*

Юки ерда қолмайди Иши битмай қолмайди. *Сизнинг қанотингиз остида бўлсам, юким ерда қолмайди. Ш. Рашидов, Бурондан кучли. Кўпчилик бор жойда юкингиз ерда қолмайди. Ж. Шарипов, Саодат.*

ЮККАШ 1 айн. **юкчи 1.** Юккаш бўлиб ишламоқ.

2 айн. **юкчи 2.** Юккаш автомобиль. Юккаш кема.

ЮКЛАМА тлш. Мустақил бўлак ёки гапга турли қўшимча маъно бериш, шунингдек, турли грамматик муносабатларни ифодалаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз ёки қўшимча, мас. *наҳотки, холос, -чи, -ми.*

ЮКЛАМОҚ 1 Юк ортмоқ. *Машинага гишт юкламоқ. Эшакка утин юкламоқ. ■ Шу ерда аравага шох юклаётган Абдусаммад қори дарров йўрғалаб чиқиб, жувонни гапга солди. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.*

2 кўчма Вазифа ёки иш топширмақ, зиммасига қўймоқ; ортмоқ. *Ўз ишини бировга юклаб қўйди. ■ Ҳамма ишни ўринбосаримга юклаб қўйдим. «Муштум». Ойнисага янги цех мудирлигини юклаб, тўғри қилганига қаноат ҳосил қилди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ЮКЛИ 1 Юк ортилган, юки бор. *Юкли машина. ■ Ўн икки қопқадан ўн икки йўлга Жунаб кетар экан юкли карвонлар. М. Шайхзода. Тешабой юкли аравалар ёнида қўл қовуштириб турган қаролларга қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 с.т. Ҳомиладор, ҳомиласи бор. *Юкли хотин. ■ Пулимиз йўқлиги етмай, саргардон сарғайганимиз етмай, бунинг устига юкли бўлиб қолганим иккимизни қайғудан қайғуга отарди, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЮКСАК кт. **1** Баланд, юқори. *Юксак бино. ■ Сенинг режанг билан юксак тоғларнинг Ушатдик, қўзғатдик зўр бардошини. Ғайратий. Фақат юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималардир тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Ойбек, Нур қидириб.*

2 кўчма Юқори даражадаги, олий. *Юксак унвон. Юксак мартаба. Юксак малакали мутахассислар. Юксак ҳурмат. ■ Бу юксак инсонийлик барқарор экан, бизни ҳеч қандай душман енголмайди. Р. Файзий, Сен етим эмасан.*

ЮКСАКЛИК 1 Юксак ҳолат. *Уйнинг юксаклиги. ■ Бурчакда, ердан икки ярим газлар юксакликда кун ботишга қаратиб қурилган иккита кўримсиз бир бетли эшик-*

лар юзларига ёпиқ ҳолда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ер сатҳидан жуда юқоридаги бўшлиқ, баландлик; осмон. *Ой юксакликка кўтарилган, бепеён нахтажоз кумуш нур ичида чайқалади. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.*

ЮКСАЛИШ 1 **Юксалмоқ** фл. ҳар. н. *Хирмонимизнинг юксалишида илғор теримчиларнинг ҳиссаси катта. Газетадан.*

2 Тараққий этиш, ўсиш, юксак даражага эришиш. *Маданий юксалиш. ■ Юксалишимизнинг мезони ҳам, чароғбони ҳам шу биродарлигимиз, шу қардошлигимиз, шу улуғ дўстлигимиздир. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ЮКСАЛМОҚ 1 Баланд кўтарила бормоқ, юқори томон ўрламоқ. *Ҳаммининг кўзи узоқдаги, осмонни ютмоқчидек қутуриб юксалган даҳшатли ёнғинда эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Чўққиларга кетсам юксалиб, Пастда қолиб кетар адирлар. У. Қўчқоров.*

2 кўчма Ўсмоқ, ривожланмоқ; камолотга эришмоқ. *Маданиятимиз тобора юксалмоқда. ■ Асосий вазифалардан бири ёш ҳаваскор ёзувчиларнинг ижодий юксалишига ёрдан беришдир. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЮКУНМОҚ кам қўл. **1** Ўтиниб (бош эгиб, тиз чўкиб) мурожаат қилмоқ, илтижо қилмоқ, ёлвормоқ. *Ўртага она тушди. Кўзларидан ёшларини қуйиб, юкуниб, эрга ялинар, фақат инсоф, адолат тилар эди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Таъзим қилмоқ. *Шайхулислом юкуниб, қоғозни хон қўлидан олиб, унга кўз югуртирар экан, қолганлар ташвишга тушдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Шаҳзодалар бориб, юкуниб, айри-айри кўришдилар ва подшоҳнинг узатилган қўлини камоли эҳтиром билан ўпдилар. Ойбек, Навоий.*

ЮКЧИ 1 Юк ташиш, ортиш, тушириш билан шуғулланувчи ишчи. *Степан душман қўлига ўтиб кетган кичик бир пароходга юкчи бўлиб кирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ҳўжабеков кўни билан елкасидан беш пудлик қоп тушмаган юкчидай, эшикнинг кесақисига суянди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Юк ташишга мўлжалланган, юк ташийдиган. *Юкчи самолёт. Юкчи такси. ■ -Йўқ, бу эмас, — деб қўйди Акбар ака, узоқлашаётган кумуш рангли самолётни кузатар экан, — Халилжонники юкчи. С. Акбаров, Отанинг хаёллари.*

ЮЛДУЗ 1 Қизиган газ (плазма)лардан таркиб топган, табиатига кўра Қуёшга ўхшайдиган, кечаси нур сочувчи нуқта бўлиб кўринадиган осмон жисми. Ёруғ юлдуз. *Хира юлдуз. Қутб юлдузи. Юлдузлар туркуми.* ■ *Оқиом чўкди Тошкент қўйнига, Милтиллашиб кўкларда юлдуз. Х. Салоҳ. Бу ерга қуёш оғди — салқин тушади, кечалари, тепамизда юлдуз тўла осмон. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.*

2 Бир неча ўткир учли геометрик шакл ҳамда шундай шаклга эга бўлган нарса. *Беш учли юлдуз. Юлдузнинг шаклини чизмоқ. Арчанинг тепасига юлдуз ўрнатмоқ.*

3 кўча Машхур бўлиб танилган, шуҳрат қозонган шахс ҳақида. *Кино юлдузлари.* ■ *Донғи кетган теримчи ва шуҳрат юлдузман, Лафзи ҳалол, юзи оқ Фарғонанинг қизиман. Уйғун. Йиғилганларни қизиқтирган нарса ўзбек адабиёти ва санъатининг юлдузлари, ўзбек жанчилари бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 Юлдуз (хотин-қизлар исми).

Юлдуз кўрмай жон берди Узоқ турмади, барҳам топди, йўқ бўлиб кетди, гоийб бўлди. **Юлдуз санаб ётмоқ айн. тоқи санаб ётмоқ қ. тоқи.** **Юлдузи иссиқ айн. истараси иссиқ қ. истара.** *У [Умид]. рўпарасидаги юлдузи иссиқ қиздан асло кўз узмасди. Мирмуҳсин, Умид. Юлдузи (юлдузига) тўғри келди* Хараактери, феъли-атвори бири-бирига мос тушди; севишди. *-Мен жиддий сўраянман, нега Исомиддинов билан юлдузларинг тўғри келмаяпти? Бирор сир борми? — деди Норбуви Каримовга. Ҳ. Шамс, Душман. Аброр билан Чиннихоннинг юлдузи юлдузига тўғри келиб қолгани ҳеч кимга сир эмас. П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. Юлдуз-ни бенарвон урадиган (одам) қ. бенарвон.*

ЮЛДУЗЛИ 1 Юлдузлар кўриниб турган, юлдузи бор. *Юлдузли кеча. Юлдузли осмон.* ■ *Баланда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Юлдуз сурати солинган, юлдуз тамгали. *Беш юлдузли коньяк.*

ЮЛДУЗСИМОН Юлдуз шаклли, юлдузга ўхшаган, юлдузнамо. *Юлдузсимон шакл.*

ЮЛДУЗЧА 1 Юлдуз с. кичр. *Қизил юлдузча.* ■ *Яланғоч дарахтлар майда юлдузчалар билан ёнган қора, ажиб, чиройли кўлклар ташлайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *пгрф.* Юлдузнамо босмаҳона белгиси. *Китобдаги изоҳлар юлдузчалар билан кўрсатилган.*

ЮЛДУЗШУНОС Юлдузлар ҳаракати ва уларнинг хусусиятларини текширувчи олим; мунажжим. *Бу фожиадан [Улуғбек ўлимидан] Улуғбекнинг энг яқин шогирди, юлдузшунос Али Қушчи ҳам кечқурун.. огоҳ бўлди. С. Нуров, Туман тарқалди.*

ЮЛИШМОҚ 1 Юлмоқ фл. бирг. н. *Болалар ёввойи ўтларни юлишди.*

2 Бир-бири билан уришмоқ, бир-бирини юлмоқ, юмдаламоқ (аёллар ҳақида). *Икки кундош уйни холи топиб, тагин юлишманглар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу гапни фар ҳам кўтара олмас, тикка юлишар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮЛМОҚ 1 Силтов билан тортиб узиб ёки суғуриб олмоқ. *Сочини юлмоқ. Товуқ патларини юлмоқ. Ортиқча ғўзаларни юлиб ташламоқ.* ■ *Ота.. семиз, бўяб қўйгандай қизил ўтти юлиб олди. С. Анорбоев, Оқсой. Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ука — жигар, тош отай деса, жигарчилик, отмай деса, хон турипти; ниҳоят, тўнидан увада юлиб отибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Тирнаб жароҳатламоқ, тимдаламоқ. *Бировнинг бетини юлмоқ.* ■ *-У-у ҳаракат қилдим, тепдим, урдим, юлдим, тирнадим — бўлмади, — деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сочин ёйиб, бетин юлиб, йўлга кирди қаққон бўлиб. «Муродхон».*

3 кўча Бирор шахс ёки халқ мулкидан умармоқ, юлқиб олмоқ. *Юлғич юлиб тўймайди. Мақол.* ■ *[Бой:] Нонтепкилик қилма! Шу соқолим билан ёлғон гапираманми? Юлсам, сендай гадодан юламанми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Амалдорлар эса турли йўллар билан камбағал халқнинг бор-будини юлиб олар эдилар. «ЎТА».*

4 кўча Ажратиб олмоқ. *Афеуски, факт ва далиллар, кўпинча, умумий контекстан юлиб олиб таҳлил қилинади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. Ҳури ўз хаёлидан ўзи чўчиб, бошини ёстиқдан юлиб олди. Н. Фозилов, Дийдор.*

5 кўча Бирор нарса ҳисобидан чегириб қолмоқ; тежамоқ. *Агар сизлар мана шу йўл билан бутун бир мавсумда ўн меҳнат куни-*

ни пилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна. А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

Ғапини оғзидан юлмоқ Кимсани гапидан тўхтатмоқ. *Одамнинг гапини оғзидан юлиб олманг, киши гапини айтиб бўлгунча сабр қилинг.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЮЛУҚ Юлиб ташланган, юлиб олинган, узилган. *Пати юлуқ хўроз.*

Думи юлуқ 1) думсиз. *Думи юлуқ товуқ;* 2) кўчма калта дум; чўлтоқ. *-Эй, бебош бола, сочи калта, думи юлуқ бир сатанга уйланиб олибсан-у, онанг беҳабар, — деди Каромат.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук; 3) тўлиқ бўлмаган, яқунсиз, яқунига етмаган. *..гапининг ё боши йўқ, ё бели майиб, ё думи юлуқ бўлиб қолади.* «ЎТА».

ЮЛҚИЛАМОҚ 1 Ҳадеб юлқимоқ, такрор-такрор юлқимоқ. *Камолиддин иягини тиззасига тираб, нарироқда карракларнинг учини юлқилаб еяётган нортуюга, унинг ғамгин кўзларига тикилади.* С. Нуров, Сув қўшиғи. [Хури] *Телбаларча онасини юлқилай бошлади.* Н. Фозилов, Оқим.

2 айн. юлмоқ 3. *Торт-торт қилиб, тушум пуллардан юлқилаб, серхархаша жиғилдонини тинчитиб юрган Эргашев.. шофёрларнинг мушугини пишт деёлгани ҳам йўқ.* «Муштум». *Комбинатдан юлқилаган моллари туфайли гарданига тушган қарзлари бостибости бўлиб кетиши ҳеч гап эмас.* А. Муҳиддинов, Ҳада.

ЮЛҚИМОҚ 1 Тортқилаб узиб олмоқ, силтаб тортмоқ, юлиб ташламоқ, юлмоқ. *Муаллимимиз теллагимни юлқиб олиб, деразадан отиб юборди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бир маҳал алақандай куч мени зарб билан юлқиб, ўрнимдан турғазди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 айн. юлқиламоқ. *Юнг юлқимоқ.* ■ *Ғуломжон бир сиқим пахтани қўлида юлқиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Умар юзини энгил шабадага тутиб хаёл суради. Ел майин сочларини юлқиб уйнайди.* «Ўзбекистон кўриклари».

3 айн. юлмоқ 3. *Ҳар маош тарқатганда, ўқитувчилардан 5-6 сўмдан юлқиб қолиши ҳам ҳолва экан.* «Муштум». *..у сўнги уч-тўрт йилнинг ўзидагина ҳар кимлардан минг сўмлардан кўпроқ пулни юлқиган.* «Муштум».

ЮЛҒИЧ Шахс ёки жамоат мулкини (ҳақини) ўмариш, юлишга мойил, шундай

иш билан шуғулланувчи шахс. *Бундай сердабдаба тўйларни оддий меҳнат аҳллари эмас, балки айрим юлғичларгина қилишяпти.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. *Назорат бўш бўлган жойда юлғичларнинг пичоғи мойда, дейишади.* «Муштум».

ЮЛҒИЧЛИК Юлғичга хос иш, хатти-ҳаракат; юлиш иши, юлиш (қ. **юлмоқ 3**). *Юлғичлик кайфиятларига қарши кураш.* ■ *Унинг гаплари ва ҳаракатларида юлғичлик ниятининг асорати ҳам сезилмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Агар юлғичликни ташламанганда, халқ эътиборидан қолиб, шарманда бўласиз.* «Муштум».

ЮЛҒУН Гули майда, оқиш, майда баргли бута. *Узоқ-узоқларда.. саксовул, туранги, юлғун ва янтоқ кўзга ташланиб турардики, буларнинг ҳаммаси саҳро кўёшининг сахий нурига чўмганди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮЛҒУНЗОР Юлғун кўп ўсадиган ер, майдон. *Арава тебраниб, ғижирлаб, каттакичик қумтепалар, юлғунзорлар орасидан ўтиб, бепеён кўриққа чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

ЮМАЛАМОҚ 1 Айланиб, ғилдираб кетмоқ; думаламоқ. *Ғула юмалаб кетди.* ■ *Бир чойшаб анор ҳар томонга юмалаб кетди, бир нечаси обрезага тушди.* А. Қаҳҳор, Анор. *Юсуфжон ҳазил қилиб, боланинг қўлидаги барабанини тушириб юборган эди, бола ҳам баландликдан барабан билан кетма-кет юмалаб кетди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *..йиқилганда то адирнинг этагигача юмалаб кетишига кўзи етар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 с.т. *Йиқилмоқ, қуламоқ.* *Бир ўқ билан душман отдан юмалади.* ■ *Жангчиларимиз узоқда дам юмалаб, дам туриб қочаётган фашистларни ўқ билан қулатиб.. югуришди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ниҳоят, икковимиз бараварига пастга юмалаб тушидик.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 с.т. *Ерга қулаган, чўзилган, ағнаган ҳолда бўлмоқ.* *Жангчиларнинг кўпи овқатланишни ҳам унутиб, қалин пичан устига юмалаб, ухлаб қолишди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ғуломжон ўз ерига қайтди.* *Гувоҳлар бири қорнини қучоқлаб, иккинчиси ерда беҳуш юмалаб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *Тўкилмоқ, оқмоқ (кўз ёши ҳақида).* *Аёлнинг тош қотган кўзларини қайғу теш-*

ди. Юзларидан томчилар юмалади. Ойбек, Куёш қораймас.

5 поэт. Оғмоқ, ботишга яқинлашмоқ (куёш ҳақида). *Куёш юмалаб кетди футбол тўпидай, Лолаларга кўмилди уфқ қоққаси.* Ғ. Фулом.

Бир юмалаб Ҳийла-найранг билан тез амалга оширилган тadbир ҳақида. *Кампир бир юмалаб илонга айланди. «Эртақлар». ..бир юмалаб яна ўша дўсти Отажоновнинг соясида ҳозирги ишлаб турган мактабига директор бўлиб тайинланди. «Муштум».*

ЮМАЛАНМОҚ айн. юмаламоқ. Соқолли солдат от остида қолди, униси отдан учиб, юмаланиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизча ялт этиб қаради — унинг лўппи юзларидан томчилар юмаланарди. Ойбек, Куёш қораймас. *Қора Аҳмад ярим юмаланиб, остида қолган қўлини бўшатиб чиқарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮМАЛОҚ 1 Шар шаклига ўхшаш, шунга яқин шаклли; думалоқ. *Юмалоқ ёнғоқ. Юмалоқ қанд. Юмалоқ тарвуз.* ■ Ундан [эшикдан] ёш боланинг, сочлари типратикан игналаридай, юмалоқ боши кўринди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юмалоқланган нарса; думалоқ нарса; шар. *Қор юмалоғи.* ■ [Болалар] Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалатиб-думалатиб, ўз бўйларидан баланд, катта кўрра ясаганлар. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Доира, тўгарак шаклидаги. *Юмалоқ стол. Юмалоқ майдон.* ■ Ойсулув.. шошиб бориб, тоқчадан юмалоқ ойнани олди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Жуда семиз, бақалоқ, гирдиғум (одам ҳақида). *Йўлчи ўзидан бир неча қадам нарида хўмрайиб, ҳаммага разм солган шоп мўйлов, юмалоқ сариқ полиция бошлиғини кўриб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паст буйли, япалоқ юзли, ғўладек юмалоқ Бозоровнинг лапанглаб югуриши Норматнинг кўзига узоқдан гўё тўнғак думалагандек бўлиб кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Ўлчов билдирувчи (нумератив) сўз вазифасида; дон, пачка. *Бир юмалоқ печенье. Уч юмалоқ чой.* ■ Бўлмаса, бир юмалоқ қанд билан бир пиёла чой олиб чиқинг. А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳаёт ерга қараб ўтирган эди, секин юзини кўтарди, кўзларидан икки юмалоқ гавҳар қулади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Юмалоқ хат с.т. айн. имзосиз хат қ. имзосиз. *Юмалоқ хат ёзишни касб этган туҳматчи ифвогарларнинг касби кармонкесар киссавурлардан ҳам тубандир.* Р. Усмонов, Одобнома.

ЮМАЛОҚ-ЁСТИҚ: юмалоқ-ёстиқ қилмоқ *Тезда ва чалакам-чатти бажармоқ. Мана шу йўсинда Паркент қишлоғида уч кунда ўттиз нора қуръонни юмалоқ-ёстиқ қилиб туширдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *-Кўриб турибсан-ку, сен билан тезроқ дийдор кўришай деб, командировкани чала-чулпа, юмалоқ-ёстиқ қилиб қайтиб келдим, — деди Темир Роҳатга.* Б. Раҳмонов, Ўзи бошқа-ю, сўзи бошқа. *Бу мактабда ҳам иккита латифа айтиб, дарсни юмалоқ-ёстиқ қилади-ю, интернетга чопади.* «Муштум».

ЮМАЛОҚЛАМОҚ Юмалоқ қилмоқ, юмалоқ ҳолга олмақ. *Дастурхонни юмалоқламоқ.* ■ [Салима] Қордан бир чангал олиб, шоша-пиша юмалоқлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Хотин паранжи-чимматини юмалоқлаб, дераза олдида турган стол устига қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЮМАЛОҚЛИК Юмалоқ ҳолатга эгалик. *Ернинг юмалоқлиги. Соққанинг юмалоқлиги.*

ЮМАЛОҚ-ЯССИ айн. юмалоқ-ёстиқ. *Мен юқларимни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим, руслар билан қўл бериб хайрлашдим-да, вагондан тушдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЮМДАЛАМОҚ Чанг солиб тирнамоқ, тимдалаб юлмоқ. *Ширмонхон чорпоядан сакраб тушиб, Адолатни юмдалай кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Баъзилар ҳамон юзларини юмдалаб дод солаётган аёлга тасалли беришарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЮММА: юмма таламоқ *Ғазаб билан ташланиб, ёпишиб жанжал қилмоқ. Комила ҳар куни гузарга чиқиб, кўпчиликнинг ўртасида, «Ёш умримни хазон қилдинг!» деб уни юмма талар, гапга нўноқ Кўзибойнинг дилини сиёҳ қилишини қўймас эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *-Анави Тожихон бор-ку, — дея кўпириб гапира бошлади Иқбол сатанг, — тақачининг қўшниси-чи, бирам юмма талаб берса бўладими.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЮММА-ЮММА: юмма-юмма йиғламоқ айн. юм-юм йиғламоқ қ. юм-юм.

ЮММОҚ Кўзни, оғизни ва ш.к. ни қисиб, сиқиб беркитмоқ. *Ашула бошланганда, домлалар кўзларини юмиб, чайқала бошладилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Ис-мат соқов оғзини юганича «хувв» деб кулди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Кўз очиб юмгунча Бир лаҳзада, бир зумда. *«Исфандиёр хон бўлибди!» деган сўзлар кўз очиб юмгунча шаҳарга тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўз юммаслик** Ухламаслик. *«Даҳшат! — деди меҳмон, — тунги билан кўзимни юммай чиқдим.»* (Муштум). **Кўз юммоқ** 1) билиб туриб, ўзини билмасликка солмоқ; яширмоқ. *Янги ер очиб тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма оламдан ўтмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *Кошки эди сўнг қўлингда, Эркаланиб берсам жон. Сўнги нигоҳ сенда қолса, Мен кўз юмсам беармон.* Зулфия. **Оғзингни юм** Оғзингни очма, гапирма, жим бўл. *Оғзингни юм, бўлмаса, кекирдагинни узиб оламан.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЮМОР [ингл. humour — хулқ, феъл-атвор, кайфият < лат. humor — намлик, ҳўллик] 1 Камчиликлар, айрим воқеа ва ҳодисаларни кулгили қилиб, ҳазиломуз тасвирлай билиш, уларни бегараз ҳажв қилиш. *Бутун ҳаракатлари юморга бой бўлган Наби Раҳимов яратган ҳар бир образ фавқулодда ҳаётийлиги.. билан қалбларни мафтун этади.* Х. Тўхтабоев, Саҳнамиз юлдузи.

2 Шу йўсинда ёзилган адабий асар. *Сатира ва юмор. Муқимий юморлари.*

ЮМОРИСТ [ингл. humorist — юморчи] Юмористик асарлар ёзувчи адиб.

ЮМОРИСТИК Юморга асосланган; кулгили. *Юмористик ҳикоя.* ■ *Масалда сатирик ва юмористик элементлар муҳим ўрин тутлади.* «УТА».

ЮМРОН айн. юмронқозиқ. *Бир юмрон ҳадеб ғўза уватидаги ковакдан тупроқ чиқариб ташлапти.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮМРОНҚОЗИҚ Ер остидаги инларда яшаб, экинларга зарар келтирувчи, тийинлар оиласига мансуб кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон. *Онда-сонда чўл сичқонлари, юмронқозиқлар ўрмалаб, йўлни кесиб ўтиб қолади.* М. Мансуров, Ёмби.

ЮМУРТҚА шв. Тухум.

ЮМУШ (кўпроқ оддий сўзлашувга хос)

1 Иш, хизмат; меҳнат. *Оғир юмуш. Рўзгор юмушлари.* ■ *Қайната билан қайнананинг уйдаги юмушлари ҳар кун эрталабдан кечгача келинга ибратли ва инсофли хотин қандай бўлиши тўғрисида насиҳат қилиш эди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. *Елкага баҳор офтоби тегиб, деҳқоннинг юмуши кўпайиб қолган.* С. Маҳкамов, Катта рудла.

2 Вазифа, топшириқ. *Паст баҳо аслолма, Пок юзингга доғ солма. Уйингга берса юмуш, Лозимдир ёзиб қўйиш.* Қ. Муҳаммадий. *Оиланинг ҳар бир аъзоси ўз иши, юмуши билан машғул.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Отабек меҳмонларни танчага ўтқазиб, фотиҳадан сўнг Ҳасаналидан сўради: «Баъзи юмушлар буюрсам.. [Ҳасанали:] Буюрингиз, ўғлим.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ЮМУШКОР кам қўлл. Меҳнатқаш; ишчан. *Юмушкор йигит.* ■ *Қаюм Йўлдошев.. ювош, юмшоқ сўзлигидан юмушкор, тўғри одамдек кўринган эди.* «Муштум».

ЮМУШЛИ Иш, юмуш билан машғул, иш билан банд, ишли. *Юмушли одам.*

ЮМУШСИЗ Ишсиз, иш қилмайдиган. *Юмушсиз одам. Бир кун ҳам юмушсиз туролмайман.*

ЮМУШЧИ с.т. Бирор иш билан шуғулланувчи, бирор вазифани бажарувчи; ишчи, хизматчи. *Ҳар ёқда питирлаб юрган юзларча юмушчилар, навкарлар уни жилла кўзга ташлатмас эди.* Ойбек, Навоий.

ЮМУҚ Очич эмас, юмилган (кўз, оғиз ҳақида); қисик. *Кўзи юмуқ киши.* ■ *«Не гап ўзи, жаноб? — сўради яна бир чўққи соқол, чўтир, бир кўзи юмуқ дўкандор, якка кўзини чақчайтиришга тиришиб.* Ойбек, Нур қидириб. *Қўрбошининг чап кўзи юмуқ, лекин ун кўзида алақандай ёмон ўт ёниб турарди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЮМШАЛМОҚ кам қўлл. айн. юмшамоқ. *..кескинлик юмшалиш ўрнига кучайиб кетмасмикин, деб кўрқаман.* Газетадан.

ЮМШАМОҚ 1 Юмшоқ ҳолга келмоқ, майинлашмоқ. *Мум юмшади. Азот билан ўғитланган ер юмшайди.* ■ *У [Йўлчи] бу ерга олдин сув бериб, ер юмшагандан сўнг ковлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни йўқотмаслик.. учун метин жойини ковлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асфальт йўллар бўлса мумдек юмшаган.. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўча Ҳовридан, ғазабдан тушмоқ; андиша, шафқат йўлига ўтмоқ; эримоқ. *Аразлаб турган Зиёдаҳон Шербекнинг гапига юмшаб: -Болаликдаги шўхлигингиз ҳалия қолмабди, - деди. С. Анорбоев, Оқсой. Аммо ясовул бир қизнинг ялиниб-ёлворишидан юмшайдиган кишилардан эмас. С. Айний, Дохунда. Кампир неварасининг порлаб турган кўзларига тикилиб, бироз юмшади. Ж. Абдуллахонов, Туйга келинлар.*

3 кўча Пасаймоқ, сусаймоқ, бўшашмоқ (совуқ, вазият ва ш.к. ҳақида). *Кескинлик анча юмшади. ■ Совуқ бироз юмшаб тушган, қуёш очиқ ҳавода ҳаракат этмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сўзингиз тўғри, иним.. қумда ҳаво қизик бўлишига қарамай, нафас олиш қулай. Асаблар ҳам юмшаб, киши кайфияти кўтарилади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЮМШАРМОҚ айн. юмшамоқ. У [Жонфигон] ўпкасини тутолмай, йиғлаб юборди, Малоҳат уни ҳеч қачон бу аҳволда кўрмаган бўлса керак, юмшарди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.

ЮМШАТИШ 1 Юмшатмоқ фл. ҳар. н. Терини юмшатиш. ■ Алиқул харидорларнинг бирига новвот солинган чой, бирига чилим таклиф этиб, кўнглини юмшатишга жуда моҳир эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чол, чармни кўва билан асабий равишда дўқиллатиб уриб, савдогарни яна юмшатишга тиришибди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ.х. Ерни юза ҳайдаш, чопиқ қилиш. Ерни ҳайдаш олдидан юмшатиш. Ғўза туплари остини юмшатиш.

Юмшатиш белгиси тли. «Ъ» ҳарфининг номи.

ЮМШАТМОҚ 1 Юмшамоқ фл. орт. н. Терини юмшатмоқ. ■ Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган. П. Қодиров, Уч илди. [Ғофир:] Ахир, бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оҳу зорлари кўнглингизни юмшатмайдими? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 қ.х. Чопиш, ҳайдаш йўли билан тупроқни юмшоқ, говак ҳолга келтирмоқ. *Ўзимга ажратилган ерни ҳам юмшатиб, ҳам экиб олдим. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Ишладинг,*

юмшатдинг ёмби тупроқни, Ўзини кўрсатди шу асл пардоз. Ғайратий.

ЮМШОҚ 1 Қўл тегса ботадиган, осон эзиладиган; мулойим, майин. *Юмшоқ ёстиқ. Юмшоқ пат. Юмшоқ хамир. ■ Уй тўрида, юмшоқ кўрна устида қарғашойи кўйлакли бир хотин.. ётар эди. М. Исмойлий, Фарғона т. о. У беихтиёр тўшакдай юмшоқ майсазорга ўтириб қолди. С. Анорбоев, Оқсой. Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. Нормат Адолатнинг юмшоқ қўли, нозик бармоқларини кафти билан силади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Осонликча турли шаклга кирадиган, ишлов берилиши осон, бўш. *Юмшоқ ёғоч. Юмшоқ металл. Юмшоқ сым.*

3 Чайналиши, ейилиши осон; майин, мулойим (овқат ҳақида). *Юмшоқ шавла. ■ Мана, йигитча, юмшоқ нон ҳам олиб чиқдим. Ҳ. Фулом, Машғал. Шу йигит менга уч ҳафта қаради, бир бурда нон топса, юмшоқ жойини менга бериб боқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 кўча Бировга қаттиқ гапирмайдиган, дағаллик қилмайдиган; мулойим. *Мунаввар «ута интеллигент», юмшоқ бир одамга дағаллик қилиб, озор берганига ўксинди. С. Анорбоев, Мехр. Кампир кўпни кўрган, аччиқ-чучукни татиган, юмшоққина хотин эди. С. Аҳмад, Ота. Табиатан юмшоқ, кўнгилчан одам, ёлғиз фарзандини уришишга тили бормасди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

Кўнгли юмшоқ ёки юмшоқ кўнгил Бировнинг гапига тез ишонадиган, тез кўнадиган; кўнгилчан, раҳмдил. *Очл қанчалик тез ва кўнгли юмшоқ бўлса, Маҳкам шунчалик вазмин эди. П. Қодиров, Уч илди.*

5 Ёқимли таъсирга эга; мулойим. *Авжи қиш вақти бўлса ҳам, ерда сира қор йўқ, ҳаво худди баҳордай юмшоқ эди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳозир унинг ҳорғин юзидаги юмшоқ жилмайиш бирдан сўнди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. -Бирор соат ҳам ухлаганим йўқ, - деди-да, «сабабини ўзим ҳам билмайман», дегандек юмшоқ кулиб қўйди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

6 Озор етказмайдиган; энгил. *Юмшоқ жазо. ■ Кутурмай ҳам нима қилсин, чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердими, насиҳат қилдими? А. Қаҳҳор, Огайнилар.*

Юмшоқ супурги қ. супурги.

ЮМШОҚЛАНМОҚ с.т. Юмшамоқ.

ЮМШОҚЛИК Бўш, юмшоқ ҳолатга эгалик; мулойимлик. -Аяжон, — деди Адолат юмшоқлик билан, — клубдан сира қўрқманг.. Уерда эркак киши бўлмайди. С. Зунунова, Гулхан. Кларкнинг юзида ғайрирасмий вақтларда камдан-кам кўринадиган юмшоқлик бор эди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЮМ-ЮМ: юм-юм ёш Мўл-мўл, дувуллаб тўкилган ёш. Тутихон мунғайиб ўтирар, оқшомлари ҳам кўзларига уйқу ўрнига юм-юм ёш келарди. Н. Аминов, Тило табассумлар. Гавҳарнинг кўзидан юм-юм ёш оқар.. йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тутарди. П. Қодиров, Уч илдиш. **ЮМ-ЮМ ЙИҒЛАМОҚ** Мўл-мўл ёш тўкиб йиғламоқ. Меҳриниса Ботирни бағрига босиб, юм-юм йиғлайверди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Дадам келиб, ўзини каравотга отди, мени қучоқлаганича, юм-юм йиғлади. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮНГ с.т. Жун. Туя юнги. Юнг савамоқ. Юнг рўмол. ■ Юнглари қирқилиб, енгил бўлган қўй-қўзилар дикир-дикир сакрашади. О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. Айиқдай бесўнақай, юнглари хўрпайган оқит конверт тишлаб келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ЮНГЛИ Юнги бор, юнги ўсган. Раъно томорқада думбаси селкилаган, жингалак юнгли қўзичасига майса юлиб бераётган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чироқлар.

ЮНДИ с.т. Ювунди. Заҳар солмоқ бўлса тотли ошинга, Мажақла, ҳаттоки бермагил юнди. Ғайратий.

ЮНДИХЎР с.т. Ювундихўр. Бойларнинг юндихўри.

ЮНКЕР [нем. Junker — йирик ер эгаси] 1 Феодал Пруссияда йирик ер эгаси, дворян; умуман, немис помешчиги.

2 Чор Россиясида офицерлар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртининг ўқувчиси. Юнкерлар мактаби.

3 19-асрнинг 60-йилларигача Россияда маълум муддат ҳарбий хизмат қилиб, имтиҳон топширгандан кейин офицер унвонини олиш ҳуқуқига эга бўлган дворян боласи.

ЮНОН айн. грек. Қадимги юнон файласуфлари.

ЮПАНМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтамоқ; овуномқ (гўдак ҳақида). Болалик экан, янги кийим дарагини эшитиб, юпаниб қолдим. И. Раҳим, Оловкор. Бир ярим яшар чамасидаги бола гоҳ йиғлар, гоҳ юпаниб, онани эмарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Таскин топмоқ; овуномқ. Холмурод бу одамлар орасида бироз юпанди. П. Турсун, Ўқитувчи. Уйланмай ёши ўтиб кетаётган ўғлининг гоҳи қизлар ҳақидаги гаплари Шарофат холага ҳамма вақт сирли бир қувонч бағишлар эди. Ҳозир ҳам шу фикр билан юпаниб.. ўз ишлари билан овора бўлди. А. Мухтор, Чинор.

ЮПАНЧ 1 Юпантирувчи, овунтирувчи сезги, ҳис-туйғу; тасалли, таскин. Бу товушлар, бу портлашлар унинг асабини негадир бузмади. Қайтага қандайдир ҳаловат, юпанч бераётганга ўхшарди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Қозоқ халқи ўз мунг-зорини, қувончи билан юпанчини, орзу ва муддаосини ўлан билан ифодалаб келди. Газетадан.

2 Юпантирувчи нарса, шахс; овуноқ. Кундузи шу дарахт, кечаси парёстик унинг юпанчи. С. Нуров, Ёстик. Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонга улаб, қушлар нағмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгли алақандай юпанч изларди. С. Аҳмад, Уфқ. У [Моҳидил] онасини ниҳоятда севар, бир зумгина ажрашни истамас, юпанчи ҳам, қувончи ҳам — шу она. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЮПАНЧИҚ айн. юпанч 2. Бола — унинг бирдан-бир юпанчиғи. ■ Қани, дунё тор кўринганда, кўнглимни кўтарувчи юпанчиқларим? Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. -Ёлғиз ўғлимнинг жуфти, ўғлим йўғида юпанчиғим бўлар, деб уйловдим, — деди Нуқра опоқи Солия опага. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЮПАНЧЛИ Кишини юпатадиган, овутадиган; таскин ва осойишталик бағишлайдиган. Сўйламади юпанчли сўзлар, Одатдаги дўстлар сингари; Аммо енгил тортиб нафасим, Назаримда, ғам кетди нари. Зулфия.

ЮПАТГУЛИК Таскин бера оладиган; юпатадиган, овунтирадиган. Онаси ҳам боласининг, бахти қора жигаргўшасининг кўзларида шу зору муштоқлик оловини кўрар, лекин уни юпатеулик.. сўз тополмаганидан дилхун бўларди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮПАТМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтатмоқ; овутмоқ. *Болани юпатмоқ.* ■ «Муз тоғ»-лардан чиқарди Бир алла сози — Ёш гўдакни юпатган Она овози. Ҳ. Олимжон.

2 Қайғу-аламини енгиллатишга уринмоқ, таскин бермоқ. *Қудратни юпатиш учун деди: -Жон болам, бекорга диққат бўлаверма! Мана, кўпи кетиб, ози қолибди-ку..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мени ғалаба ва халқимизнинг бахти юптади.* Уйғун. *Хуршид аясини юпатиб, кўнглини овлашга ҳарчанд уринса ҳам, оловдек ёниб турган она тафтидан тушмади.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЮПАТҚИЧ айн. **юпанч.** *Исмоил аканинг кўлида унинг кўнгли юпатқичи, бирдан-бир суянчиғи.. найи бор эди.* Туйғун, Найчининг қалби.

ЮПИТЕР I [лот. Jupiter — қадимги Рим мифологиясида: олий маъбуд, бош худо] (Ю — катта) *астр.* Кўёш системасидаги энг катта, Кўёшдан узоқлиги бўйича бешинчи сайёра; Муштарий.

ЮПИТЕР II Кинога олиш маҳалида ишлатиладиган жуда кучли электр ёритувчи асбобларнинг умумий номи.

ЮПУН 1 Танани яхши ҳиситмайдиган, юпқа, енгил-елпи (хийим ҳақида). *Юпун чопон.* ■ *Қиш совуқ ва лойгарчилик келди. Менинг устим юпун, кавушимнинг бир жағи йиртилган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [Камолнинг] *Соқол-мўйлови ўсган, кийим-боши юпунгина.* Ҳ. Назир, Кўк-терақ шабадаси. *Йўқчиликдан бўлса керак, ҳарқалай, Дўст ёшлигида юпун кийинарди..* М. Жўра, Изтироб.

2 Уст-боши хароб, камбагал; қашшоқ. *Қир, юпун одамлар ҳансираб, каловланиб, букилиб боришарди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Меҳнат аҳли юпун, яланғоч, Чапатага бўлдилар муҳтож.* Ғайратий.

3 кўчма Қийинчиликда қолган; ночор, хароб. *Болалик, ғариб ва юпун кунлардан бери дўст бўлган Охунбобоевнинг ишончиға лойиқ иш қилолдимми, кексайганимда беобрў, шарманда бўлиб қоламанми?!* С. Аҳмад, Қадрдон далалари. *Хароб, юпун, таланган қишлоқнинг изтироббахш манзараси гўё Полвоннинг кўксиға ўз дардини кўярди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ЮПҚА 1 Қалин эмас, кўндалангига ингичка; нозик. *Юпқа газлама. Юпқа тери.*

Юпқа қоғоз. Юпқа тунука. Юпқа шиша. ■ *У бир лаҳзада косани тушириб, юпқа пўстлоқ ичидан шираси томиб кетгудек бўлиб турган шафтолиға қўл урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўлават мўйлов юпқа лас чопон устидан қават-қават боғланган қийиқчаларға қўлини тиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Зич ёки қалин эмас, сийрак (туман, тутун, булут ва ш.к. ҳақида). *Дарё устини юпқа туман қоплаган.* ■ *Қор-ёмғирда бўкиб ётган ерлардан юпқагина буғ кўтарилди.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Уфқдан кўтарилган қуёш чанг ва тутун орасидан юпқа булут босган тўлин ойдай кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 от Хамирни чалпаққа ўхшатиб ёйиб, устиға ёгда қовурилган қийма, сабзи солиб, қозонда пишириладиган таом; чўзма. *Юпқа пиширмоқ.* ■ *Ўқишда толиқиб қолмасин, деб доим сомсами, уч-тўртта юпқами пишириб қўяман.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан.

4 кўчма Фақирона; бой бўлмаган, оз миқдорда. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди.* С. Сиёев, Аваз.

Сося юпқа қ. соя. Териси юпқа қ. тери. **ЮПҚА ТОМОҚ** Нозик ва чиройли бўйинли қиз ёки жувон ҳақида.

ЮПҚАЛАНМОҚ айн. **юпқалашмоқ.**

ЮПҚАЛАШМОҚ Юпқа бўлиб қолмоқ; юпқа торгмоқ. [Унсиннинг] *Бошида эски, тўзиган қизил шол рўмол, эғнида пахтаси юпқа солинган ёки ювила-ювила юпқалашган калтагина қора лас камзул, этаклари фижимланган, ранги айниган чит кўйлак.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮПҚАРМОҚ кам қўлл. айн. **юпқалашмоқ.**

ЮРАК 1 анат. Одам ва ҳайвонлар кўкрак қафаси ичида жойлашган, уларнинг қон айланиш системасидаги мускул қопчиққа ўхшаш марказий аъзо. *Соғлом юрак.* *Юракнинг уриши.* *Юрак касаллиғи.* *Юрак клапани.* ■ *Юрак бир-бири билан тушашмайдиган икки қисмдан иборат бўлиб, бу қисмлар бир-биридан яхлит тўсиқ билан ажралган.* «Анатомия». *Юрак — зарур нарса.* *Юрак бақувват бўлса, иш ҳам унумли бўлади, киши чарчамайди.* Уйғун, Сўнгги пушаймон. [Кумушининг] *Ҳарорати кучли, юрак уриши фавқулодда тез эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўча* Кишининг ҳис-сезгиси, руҳи, кечинмаларининг рамзий маркази, улар сақланидиган жой; қалб, дил. *Пахтазорда бўлиб ўтган жанжал Ойқиз юрагида чуқур из қолдирди*. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қисман у [Зебо] ҳақли эди. Зотан асрлар фожияси ва қувончи бўлган муҳаббат жуда қадимий нарса бўлса ҳам, ҳар бир юракда мисли кўрилмаган ўзига хослик билан барқ уради*. Шухрат, Шинелли йиллар. *Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асл кўринади*. Уйғун, Навбахор. *Аҳмад ўртадаги адоватни унутиб, юрагини очди*. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Юрагидагини дангал тўкиб солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди*. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 *Қўрқмаслик*, жасорат ва ш.к. рамзи. *Оббо сиз-е, ҳали шу юрак билан юрибсизми.. «Муштум»*. Мен унинг *Ўтапбой қушбегига қилган муомаласини эшитиб, юрагинга балли, деган эдим*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Юраги ачимок (*ёки ачишмоқ*) **Ачинмоқ**, куйинмоқ. *Отабекни бу аҳволда кўриб, Қумушнинг юраги ачиди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..ўсиши мужмал, аллақандай касалсимон ғўзаларни кўрар, юраги ачишар эди*. Ойбек, О. в. шабадалар. **Юраги бетламаслик** *Журъат қилмаслик, ботина олмаслик*. *Шундан-шунга чопиб келиб, мактаб директориға учрагани юрагим бетламади*. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Юраги ёрилмоқ** 1) *ниҳоятда кўрқмоқ*. *Унинг ваҳимасидан юрагим ёрилай деди*; 2) *жуда диққат бўлмоқ*. *..баъзи вақт, Йўлчивой, юрагим тарс ёрилгудай бўлади, дунё кўзимга қоронғи кўринади*. Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги жиз этмоқ** *Қалбида кескин ҳолда ёқимли ҳис-туйғу кўзгалмоқ, шундай ҳисни туймоқ*. *Эрталаб бу сўзлар ғашини келтирган эди, ҳозир ҳам юрагини жиз эттиролмади*. О. Ёкубов, Излайман. **Юраги жиг этмоқ** 1) *айн. юраги жиз этмоқ*. *Шунда кўзлар кўзга тўқнашди, Фуломжоннинг юраги жиг этиб кетди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *айн. юраги шув этмоқ*. *..ҳар кунни саломга қирадиган бўлиб қолди. Ҳар кирганда, «сўйиб келмадимикан», деб юрагим жиг этиб кетади*. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Юраги зир этмоқ** *Кўрқув, безовталиқ ҳиссини туймоқ*. *Тантибойваччанинг юраги зир этиб кетди. Асабийланиб, ўзгарган товуш билан бобиллади.. Ойбек, Танланган асарлар*. **Юраги йўқ**

Кўрқоқ, юраксиз. **Юраги кенг қ. кенг**. *Юрагингиз мунча ҳам кенг бўлмаса, кўзингизга уйқу келмаганига ҳайронман*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги куймоқ** 1) *жуда ташна бўлмоқ*. *Иссиқда узоқ йўл босиб, юрагим куйди*; 2) *қаттиқ куйинмоқ*. *Юраклари куйиб кетиб Темурхон, Во болам, деб майиб нордай йиғлайди*. «Ҳасанхон». **Юраги орзиқмоқ қ. орзиқмоқ**. **Юраги орқасига тортимоқ** *Қаттиқ чўчишдан кўрқув ҳолатига тушмоқ*. *Сарой мулозимини кўргач, унинг юраги орқасига тортиб, эти сесканиб кетган эди*. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Юраги пўкилламоқ** *Кўрқувда бўлмоқ; чўчимок*. *Ҳар йили жийда гули вақтида, «Сой тошиб, йўл бекиладиган бўлди», деб юракларимиз пўкиллаб туради*. «Муштум». *Юраги яна пўкиллади*. «Тошкентнинг тўрт даҳаси» танийдиган давлатманд бу кишининг олдиға қандай қиради? Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги сиқилмоқ** *Диққат бўлмоқ, диққати ошмоқ*. *..орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, Бухорода юраги сиқилиб, «ёлғизлик» азобини торта бошлади*. Мирмуҳсин. Меймор. **Юраги така-пука бўлмоқ** *Ваҳима, кўрқув, хавотир ҳолатида бўлмоқ; безовталанмоқ*. *Шу капаларга яқинлашган сайин Сидиқжоннинг юраги така-пука бўла бошлади*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги типирчиламоқ** *Тезлашиш ҳаракатида, иштиёқида бўлмоқ*. *Азиза юраги типирчилаб кийинди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Юраги тор** *Арзимас нарсаға сиқилаверадиган, тажанглиги тутадиган*. *Анзират ҳола ҳам юраги торгина бир кампир, булар-бўлмасға хархаша қиладиган*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги тошмоқ** *Ғам, ҳасрат, ҳаяжон ва ш.к. ичига сиғмай кетган ҳолат*. *Баъзан юраги тошиб, бутун дардини Унсинга очишни истайди.. Ойбек, Танланган асарлар*. **Юраги тутдай тўкилмоқ** *Интизорликда изтироб чекмоқ, дили бесаранжом бўлмоқ*. *Худди биров: «Э, ўл-а, шунақа-да, чиройли йигитни кўрсанг, юрагинг тутдай тўкилади» — деб таъна қиляётгандай қизарди*. А. Қаҳҳор, Сароб. **Юраги увушмоқ** *Маябюс, эзгин ҳолатни туймоқ*. *Мана шуни ўйласам, аллақандай бўлиб кетаман, юрагим увушади*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги чиқмоқ** 1) *ниҳоятда кўрқмоқ; эси чиқмоқ*. - *От опқочди, — деди*

Бадиа. -*Юрагимиз чиқиб кетди-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) ниҳоятда тўлқинланмоқ, Бу хабарни эшитиб, хурсандликдан юраги чиқиб кетди. **Юраги чопмоқ** Ишонч билан ботинмоқ. *Аммо адреси тайинсиз бу келинга ҳам юрак чопмай турибди.* «Муштум». **Юраги шув этмоқ** (ёки **шиғ этмоқ**, **шувулламоқ**, **шиғилламоқ**) Чўчиш, кўрқув ҳис этмоқ. *Баширжоннинг юраги шув этиб, кайфи учди.* Н. Аминов, Суварак. *Бир одамнинг тўнкарилиб ётганини кўрди.* **Юраги шиғ этиб**, орқасига тортиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Саодатхоннинг юраги шувуллаб кетди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Биров Кумриниса, деса кампирнинг юраги шиғиллаб кетади.* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. **Юраги ўйнамоқ** 1) юраги тез ва кучли урмоқ. *Отини қутидорнинг йўлагига етаклар экан, негадир юраги ўйнаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма ваҳима босмоқ, кўрқмоқ, ҳовлиқмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: Борди-ю шу бўлса-чи.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ваҳима қилаверманглар, юрагим ўйнаб кетяпти.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Юраги қинидан чиқмоқ** Ниҳоятда ҳаяжонли, талвасали ҳолатга тушмоқ. *..Марғилон дарвозасидан кириши билан унинг ҳоли ўзгара бошлар, юраги қинидан чиқар даражада.* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги қон** Жуда диққат, хуноб ҳолатли. *Эртадан бери тўппи, қийиқча, жияк тика бериб, юраги қон бўлган қизлар.* Ойдин, Ҳикоялар. **Юрагига сигмаслик** Маъкул келмаслик, ёқмаслик. *Юрагимга сиғмайди, сиғмайди юрагимга ҳеч нарса!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Юрагига қўл солмоқ** Синаш, билиш мақсадида бир гапсўз айтмоқ. *Бир куни у шу артелдаги Масъуда деган қизнинг юрагига қўл солиб кўрди.* «Муштум». **Юрагида кири йўқ** Бировга ёмонликни раво кўрмайдиган, дили пок, дали-ғули. **Юрагини бўшатмоқ** Бор дардини тўкиб солмоқ. *Урмонжон кўп ҳам тўлиботишиб юрган экан, юрагини роса бўшатди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Юрагини ёрмоқ** 1) бировни қаттиқ кўрқитмоқ, чўчитмоқ. *Чернецов жангчилар олдидан узоқлашгач, Эмин Норматга: -Нега юрагимни ёрган эдингиз, комиссар индамади-ку, - деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) *айн. юрагини очмоқ.* **Юрагини очмоқ** Дилидагини маълум

қилмоқ, айтмоқ. *Албатта, у ўз юрагини ҳеч кимга оча олмаган.* *Дардини ўз ичига ютган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар полвон ҳам юрагини очди — ёлғизгина қизчасини соғинганини.* сўзлади. Ойбек, Қуёш қораймас. **Юрагини тирнамоқ** Безовта ҳолатга солмоқ. *Узини қаёққа қўйишини билмай, юрагини тирнаган кечинмалари.* билан ҳовлида кезди. Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини чангалламоқ** Бирор нарса ҳақида ўта ташвишланмоқ, кўрқмоқ. *Ҳаёт қозонни ювди-ю, қопқоғини ётиб, кириб кетди.* Энди бўш саҳну, унинг этагида юрагини чангаллаб ўтирган Фуломжонгина қолди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Юрагини эзмоқ** Рухий азоб бермоқ. *Кумушнинг бу ҳоли бечора онанинг юрагини эзар, юз хил васвасаларга солар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрагини ҳовучлаб** Кўрқа-писа, безиллаган ҳолатда. *Доим ойим бечора юракларини ҳовучлаб ўтирардилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Юрак олдирмоқ** Кўрқиб, чўчиб қолмоқ. *Бир дўққа шунчалик юрак олдирибсиз, яшанг-е, раис ака!* С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак тепиши** Юрак фаолятининг тезлашиш ёки заифлашиш ҳолати. *Жаннат опа эшикни очиб, уйга кирганда, у оҳистагина замбил остидан чиқди, унинг юрак тепиши ҳали ҳам шиддатли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрак ютиб** Тап тортмай, кўрқмай. *Наҳот сиз.. бу ишга бош қўшиб, юрак ютиб, менинг остонамга келсангиз?* К. Яшин, Ҳамза. **Юрак ўйноғи** Юрақнинг безовта бўлиши. *Бир куни уйда ётиб, яхши уйқуси келмай, юрак ўйноғиси қўзиб чиққан экан.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Ёъзозхоннинг юрак ўйноғи ҳадеганда босила бермади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 кўчма Бирор нарсанинг асоси, маркази. *Ахир Пекин шаҳри янги халқ Хитойининг.. қудратли ва улкан мамлакатнинг юраги-ку.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда. *Ҳа, улар Тошкент темир йўл устахонаси Туркистонда қўзғолоннинг юраги эканини тушундилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

5 с.т. Қорин, ошқозон. *Унинг юраги гижимлаб оғрияпти.*

Юрак буруқ айн. юракбуруғ. Соғлиқни сақлаш бўлиmidан чўпонлар ўртасида юрак буруққа қарши профилактика ўтказиш тўғрисида кўрсатма бор. С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак оғриғи** с.т. 1) ич бузилиши, қорин оғриғи; 2) кўчма қатъиятсиз, мужмал.

ЮРАКБУРУҒ с.т. айн. *ичбуруғ*. – Қимор-боз билан олти йил умр қилдим. Уч бола кўрдик, лекин биттаси ҳам турмади. Бирини қизамиқ, бирини кўкйўтал, кичигини юракбуруғ олиб кетди, – деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРАҚДОШ *поэт*. Фикр-ёди, ўйи, мақсади бир хил бўлган; ҳамнафас, дўст. *Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош*. С. Абдулла.

ЮРАҚЗАДА Юрагини олдирган, чўчиб қолган. *Балки улар – бу томондаги қушлар ҳали юракзада бўлишмаган*. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Колхозчилар сўнги йилларда нобон раисларни кўравериб, юракзада бўлиб қолган эдилар*. Й. Шамшаров, Юксалиш.

ЮРАКЛИ 1 Юрагида ўти бор; кўрқмас, жасур. *Юракли йигит*. ■ *Зебихон опангиз сизни жуда мақтади. Юракли қиз экан, деди*. С. Зуннунова, Гулхан. *Амирбек.. эсли, ҳимматли, юракли эди.. «Юсуф ва Аҳмад»*.

2 Ўзи боғланиб келган сўз билдирган (шундай белгили) юракка эғалики билдиради. *Йўлчи шу тонда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр*. Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо арслон юракли Отабек ҳам бадбахтни шундоғ янчиб ташладики, бу жуда оз кишилар қўлдан келадиган ишдир*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАКСИЗ Бирор нарсага ботинолмай-диган; кўрқоқ. *Юраксиз бола*. ■ *–Жудаям юраксиз одамсиз-да, Юсуфбек, – деди муфти*. А. Ҳакимов, Илон изидан. *Ёнбошлаб ётганлар туриб, ўнгланиб ўтирдилар, баъзи юраксизлар орқа-ўнглирига қараб ҳам олдилар*. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮРАКСИЗЛИК Юраги дов бермаслик, кўрқоқлик. *Эҳтиёткорлик юраксизлик эмас*. ■ *Ҳошим муштумини кўрсатди-ю, аммо туширишга келганда юраксизлик қилди*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳали унчалик оғир гап ўтгани йўқ, юраксизлик қилиб, бу машинани ташлаб кетса, ушанда шарманда бўлади*. Й. Шамшаров, Довруқ.

ЮРАКСИНМОҚ кам қўлл. Юраги бетламоқ, ботинмоқ. *[Офтоб ойим] Кумушга оғиз очишга юраксина олмай, азобланар эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАМОЛ 1 *шв*. Тез юрадиган, юришга моҳир; юрагон. *Юрамол от*.

2 *айн*. юримсак.

ЮРАҒОН Яхши, тез юрадиган. *Жонивор жуда юрағон чиқиб қолди. Узангига оёқ қўйганимдан бери бирон марта «чух» деганим йўқ*. М. Хайруллаев, Мехр кўзда.

ЮРГИЗИЛМОҚ **Юргизмоқ** фл. мажҳ. н. *Машина аранг юргизилди. Динга қарши ташвиқот юргизилди*.

ЮРГИЗМОҚ 1 **Юрмоқ** 1, 2, 4, 7, 10, 12, 13 фл. орт. н. *Тракторни юргизмоқ. Соатни юргизмоқ*. ■ *[Йўлчи] Гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб.. ширин ўйларга ботган ҳолда кетди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маълум иш олиб бормоқ, бирор иш ёки фаолият билан шуғулланмоқ. *У [Абдишукур] ўзини энг «кўзи очиқ ва янги фикрли» мусулмонлардан ҳисоблаб, «усули жадид» мактабларини очишга ташвиқот юргиза бошлади*. Ойбек, Танланган асарлар. *Алексей – хўжайиннинг заводини юргизадиган уста*. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кўчма* Бирор нарса билан чизмоқ, бўямоқ. *Туш устидан қизил қалам юргизмоқ. Пиёла четларига тилла суви юргизмоқ*. ■ *Қошининг ўз қораси қаноатлантирмади, шекилли, устидан қора қалам юргизди*. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

[Бировнинг] **Бошида тегирмон тоши юргизмоқ қ. тегирмон**. **Кўз юргизмоқ** Қараб чиқмоқ, назар ташламоқ. *Йўлчи атрофга кўз юргизиб, сўнг мулойимлик билан жавоб берди*. Ойбек, Танланган асарлар. **Фикр юргизмоқ қ. фикр** 1. **Ўз сўзига юргизмоқ** Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз томонига оғдирмоқ. *Ёв тинч ётмас.. [баъзиларни] алдаб-сулдаб, ўз йўлига юргизмоқда*. Ф. Фулом, Шум бола.

ЮРГИЛИК: юргилиги қолмади Элга қўшила олмай қолди, эл ичида юролмай қолди. *Фикр қилиб ўйладим, хўб бўлмади, Оқтош элда юргилигим қолмади*. «Муродхон». *Ер босиб, кўз очиб юргилигим қолмади*. Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ЮРИДИК [лот. juridicus – суд ва судловга оид] Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид; ҳуқуқий. *Юридик консультация. Юридик факультет. Юридик жавобгарлик*.

Юридик шахс Турли мулкчиликка асосланган, мустақил иш юритувчи, қонунга кўра фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари субъекти бўлган корхона, ташкилот, муассаса.

ЮРИМСАК *с.т.* 1 Кўп юришни, масалан, меҳмондорчиликни яхши кўрадиган (аёллар ҳақида). *Юримсак жувон.*

2 Тез тарқаладиган, оғиздан оғизга кўчаверадиган. *Бу юримсак миш-мишларнинг айримлари қулоғига етиб келди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ЮРИСДИКЦИЯ [*лот.* jurisdictio — суд қилиш, суд жараёни] 1 Ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиш, судлов ишларини олиб бориш ҳуқуқи.

2 Муайян давлат органи ваколатлари доирасидаги ҳуқуқ соҳаси.

ЮРИСКОНСУЛЬТ [*лот.* juris consultus — ҳуқуқшунос; ҳуқуқ маслаҳатчиси] Бирор муассасанинг ҳуқуқий масалалар бўйича доимий маслаҳатчиси; шу муассаса манфаатларини суд ва б. ташкилотларда ҳимоя қилувчи шахс. *Наширётнинг юрисконсульти.*

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ [*лот.* jurisprudentia — ҳуқуқшунослик] Ҳуқуқ тўғрисидаги фанларнинг, ҳуқуқ нормаларининг амалий суратда қўлланиши билан алоқадор бўлган билимлар мажмуи.

ЮРИСТ [*нем.* Jurist < *лот.* jurista — ҳуқуқшунос] Юридик маълумотга эга бўлган шахс; ҳуқуқ соҳасининг амалий вакили. *Моддаси моддасига тўғриланди. Пихини ёрган юрист ҳам материалдан хато тополмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮРИСТЛИК 1 Юрист иши, вазифаси. *Юристлик қилмоқ.*

2 Юристларга, ҳуқуқшуносларга хос. *Унинг эғнида ёқасига юристлик белгилари тақилган оқ каламенка китель, бошида фуражка.* О. Ёқубов, Ларза.

ЮРИТИЛМОҚ 1 **Юритмоқ** *фл.* мажҳ. н. *Машина бугун юритиладими? ■ Бу тўғрида юритилган фикр, ўқилган мақолалар унинг [Элмуроднинг] кўзини янада каттароқ очиб, мулоҳазасини чуқурлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 ..деб айтилмоқ ёки аталмоқ. *Предметни билдирувчи сўзлар от деб юритилади.*

ЮРИТМОҚ *айн.* **юрғизмоқ.** [*Шоқосим*] *Яна жувозни юритиб.. қичқирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу икки [киши] қоғозга михлангандек гап-сўзсиз савағич қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Фикр юритмоқ қ. фикр 1.

ЮРИШ 1 **Юрмоқ** *фл.* ҳар. н. *Поезднинг юриши. Соатнинг юриши. ■ Йиғит уни муъжаз қоматидан, чаққон юришидан дарҳол таниди: «Ҳаёт, Ҳаётим!» деб юборди у.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Меҳмондорчилик, кино, театр, сафар ва ш.к. га бориш; сайр қилиш, томоша қилиш. *Юришни яхши кўрадиган хотин. ■ Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *ҳарб.* Душманга, ёвга қарши қўшин тортиш, жангга отланиш. *Юриш қилмоқ. ■ Рота командири старший лейтенант Годин шу ергача бўлган юришга яқун ясади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

4 Бирор кимсага қарши ёки бирор мақсадга эришиш учун ташкилий равишда кўтарилиш, оммавий ҳаракат. *Эртасига муштумзўр хўжаликларни тугатиш учун юриш бошланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Шахмат, қарта каби ўйинларда ўйновчининг навбатдаги ҳаракати, талбири. *Бу юриш ютқизиққа олиб боради. Юриш кимдан? Юриш мендан. Филни юриш.*

6 *с.т.* Ҳаёт кечириш, яшаш. *-Ана гап! — деди Султонали, — балки умр бўйи шу вазифада қолиб кетарсиз. Шу ҳолда бутун умр хотинсиз юриш.. хах-хах!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен ўз юртимда кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 *айн.* **юриш-туриш.** *Бироздан сўнг Шоқосим отларни тўхтатиб, Йўлчига қичқирди: -Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап? Янги кийим кийган етимчадай кўзларинг така-пука, юришларинг инчунин бежо? Ойбек, Танланган асарлар. Бу юриши ўз бошига балоди(р), Бировнинг қўлида тайин ўлади. Фозил Йўлдош ўғли.*

Кун юриш томон *с.т.* Жануб. *Қишлоқнинг кун юриш томони.*

ЮРИШЛИ 1 Тез ва яхши юрадиган. *Юришли айғир. ■ Салимбойвачча, яхши ва юришли бўлса ҳам.. бу отда боришни ўзига эн кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮРАКБУРУҒ с.т. айн. **ичбуруғ.** -Қимор-боз билан олти йил умр қилдим. Уч бола кўрдик, лекин биттаси ҳам турмади. Бирини қизамиқ, бирини кўкйўтал, кичигини юракбуруғ олиб кетди, — деди Ҳожии хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРАКДОШ *поэт.* Фикр-ёди, ўйи, мақсади бир хил бўлган; ҳамнафас, дўст. *Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош.* С. Абдулла.

ЮРАКЗАДА Юрагини олдирган, чўчиб қолган. *Балки улар — бу томондаги қушлар ҳали юракзада бўлишмаган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Колхозчилар сўнгги йилларда нобон раисларни кўравериб, юракзада бўлиб қолган эдилар.* Й. Шамшаров, Юксалиш.

ЮРАКЛИ 1 Юрагида ўти бор; кўрқмас, жасур. *Юракли йигит.* ■ *Зебихон опангиз сизни жуда мақтади. Юракли қиз экан, деди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Амирбек.. эсли, ҳимматли, юракли эди..* «Юсуф ва Аҳмад».

2 Ўзи боғланиб келган сўз билдирган (шундай белгили) юракка эғаликни билдиради. *Йўлчи шу тонда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо арслон юракли Отабек ҳам бадбахтни шундоғ янчиб ташладики, бу жуда оз кишилар қўлдан келадиган ишдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАКСИЗ Бирор нарсага ботинолмай-диган; кўрқоқ. *Юраксиз бола.* ■ *-Жудаям юраксиз одамсиз-да, Юсуфбек, — деди муфти.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *Ёнбошлаб ётганлар туриб, ўнгланиб ўтирдилар, баъзи юраксизлар орқа-ўнгларига қараб ҳам олдилар.* Х. Шамс, Душман.

ЮРАКСИЗЛИК Юраги дов бермаслик, кўрқоқлик. *Эҳтиёткорлик юраксизлик эмас.* ■ *Ҳошим муштумини кўрсатди-ю, аммо туширишга келганда юраксизлик қилди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳали унчалик оғир гап ўтгани йўқ, юраксизлик қилиб, бу машинани ташлаб кетса, ўшанда шарманда бўлади.* Й. Шамшаров, Довруқ.

ЮРАКСИНМОҚ кам қўлл. Юраги бетламоқ, ботинмоқ. *[Офтоб ойим] Кумушга оғиз очишга юраксина олмай, азобланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАМОЛ 1 *шв.* Тез юрадиган, юришга моҳир; юрағон. *Юрамол от.*

2 айн. юримсак.

ЮРАҒОН Яхши, тез юрадиган. *Жонивор жуда юрағон чиқиб қолди. Узангига оёқ қўйганимдан бери бирон марта «чуҳ» деганим йўқ.* М. Хайруллаев, Меҳр кўзда.

ЮРГИЗИЛМОҚ **Юргизмоқ** фл. мажҳ. н. *Машина аранг юргизилди. Динга қарши ташвиқот юргизилди.*

ЮРГИЗМОҚ 1 **Юрмоқ 1, 2, 4, 7, 10, 12, 13** фл. орт. н. *Тракторни юргизмоқ. Соатни юргизмоқ.* ■ *[Йўлчи] Гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб.. ширин ўйларга ботган ҳолда кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маълум иш олиб бормоқ, бирор иш ёки фаолият билан шуғулланмоқ. *У [Абдишукур] ўзини энг «кўзи очиқ ва янги фикрли» мусулмонлардан ҳисоблаб, «усули жадид» мактабларини очишга ташвиқот юргиза бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Алексей — хўжайиннинг заводини юргизадиган уста.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кўчма* Бирор нарса билан чизмоқ, бўямоқ. *Тушъ устидан қизил қалам юргизмоқ. Пиёла четларига тилла суви юргизмоқ.* ■ *Қошининг ўз қораси қаноатлантирмади, шекилли, устидан қора қалам юргизди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

[Бировнинг] **Бошида тегирмон тоши юргизмоқ қ. тегирмон.** **Кўз юргизмоқ** Қараб чиқмоқ, назар ташламоқ. *Йўлчи атрофга кўз юргизиб, сўнг мулойимлик билан жавоб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Фикр юргизмоқ қ. фикр 1.** **Ўз сўзига юргизмоқ** Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз томонига оғдирмоқ. *Ёв тинч ётмас.. [баъзиларни] алдаб-сулдаб, ўз йўлига юргизмоқда.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЮРГИЛИК: **юргилиги қолмади** Элга қўшила олмай қолди, эл ичида юролмай қолди. *Фикр қилиб ўйладим, ҳўб бўлмади, Оқтош элда юргилигим қолмади.* «Муродхон». *Ер босиб, кўз очиб юргилигим қолмади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ЮРИДИК [лот. juridicus — суд ва судловга оид] Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид; ҳуқуқий. *Юридик консултация. Юридик факультет. Юридик жавобгарлик.*

Юридик шахс Турли мулкчиликка асосланган, мустақил иш юритувчи, қонунга кўра фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари субъекти бўлган корхона, ташкилот, муассаса.

ЮРИМСАК *с.т.* 1 Кўп юришни, масалан, меҳмондорчиликни яхши кўрадиган (аёллар ҳақида). *Юримсак жувон.*

2 Тез тарқаладиган, оғиздан оғизга кўчаверадиган. *Бу юримсак миш-мишларнинг айримлари қулоғига етиб келди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ЮРИСДИКЦИЯ [*лот. jurisdictio* – суд қилиш, суд жараёни] 1 Ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиш, судлов ишларини олиб бориш ҳуқуқи.

2 Муайян давлат органи ваколатлари доирасидаги ҳуқуқ соҳаси.

ЮРИСКОНСУЛЬТ [*лот. juris consultus* – ҳуқуқшунос; ҳуқуқ маслаҳатчиси] Бирор муассасанинг ҳуқуқий масалалар бўйича доимий маслаҳатчиси; шу муассаса манфаатларини суд ва б. ташкилотларда ҳимоя қилувчи шахс. *Наширётнинг юрисконсульти.*

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ [*лот. jurisprudentia* – ҳуқуқшунослик] Ҳуқуқ тўғрисидаги фанларнинг, ҳуқуқ нормаларининг амалий суратда қўлланиши билан алоқадор бўлган билимлар мажмуи.

ЮРИСТ [*нем. Jurist* < *лот. jurista* – ҳуқуқшунос] Юридик маълумотга эга бўлган шахс; ҳуқуқ соҳасининг амалий вакили. *Моддаси моддасига тўғриланди. Пихини ёрган юрист ҳам материалдан хато тополмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮРИСТЛИК 1 Юрист иши, вазифаси. *Юристлик қилмоқ.*

2 Юристларга, ҳуқуқшуносларга хос. *Унинг эғнида ёқасига юристлик белгилари тақилган оқ каламенка китель, бошида фуражка.* О. Ёқубов, Ларза.

ЮРИТИЛМОҚ 1 **Юритмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Машина бугун юритиладими? ■ Бу тўғрида юритилган фикр, ўқилган мақолалар унинг [Элмуроднинг] кўзини янада каттароқ очиб, мулоҳазасини чуқурлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 ..деб айтилмоқ ёки аталмоқ. *Предметни билдирувчи сўзлар от деб юритилади.*

ЮРИТМОҚ *айн. юргизмоқ.* [*Шоқосим*] *Яна жувозни юритиб.. қичқирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу икки [киши] қоғозга михлангандек гап-сўзсиз савағич қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Фикр юритмоқ қ. фикр 1.

ЮРИШ 1 Юрмоқ *фл. ҳар. н. Поезднинг юриши. Соатнинг юриши. ■ Йигит уни муъжаз қоматидан, чаққон юришидан дарҳол таниди: «Ҳаёт, Ҳаётим!» деб юборди у.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Меҳмондорчилик, кино, театр, сафар ва ш.к. га бориш; сайр қилиш, томоша қилиш. *Юришни яхши кўрадиган хотин. ■ Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *ҳарб.* Душманга, ёвга қарши қўшин тортиш, жангга отланиш. *Юриш қилмоқ. ■ Рота командири старший лейтенант Годин шу ергача бўлган юришга якун ясади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

4 Бирор кимсага қарши ёки бирор мақсадга эришиш учун ташкилий равишда кўтарилыш, оммавий ҳаракат. *Эртасига муштумзўр хўжаликларни тугатиш учун юриш бошланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Шахмат, қарга каби ўйинларда ўйновчининг навбатдаги ҳаракати, тадбири. *Бу юриш ютқизикқа олиб боради. Юриш кимдан? Юриш мендан. Филни юриш.*

6 *с.т.* Ҳаёт кечирриш, яшаш. *–Ана гап! – деди Султонали, – балки умр бўйи шу вазифада қолиб кетарсиз. Шу ҳолда бутун умр хотинсиз юриш.. хах-хах!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен ўз юртимда кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 *айн. юриш-туриш.* *Бироздан сўнг Шоқосим отларни тўхтатиб, Йўлчига қичқирди: –Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап? Янги кийим кийган етимчадай кўзларинг така-пука, юришларинг инчунин бежо? Ойбек, Танланган асарлар. Бу юриши ўз бошига балоди(р), Бировнинг қўлида тайин ўлади.* Фозил Йўлдош ўғли.

Кун юриш томон *с.т.* Жануб. *Қишлоқнинг кун юриш томони.*

ЮРИШЛИ 1 Тез ва яхши юрадиган. *Юришли айғир. ■ Салимбойвачча, яхши ва юришли бўлса ҳам.. бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жунашга қарор қилар, дам яна айнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сайр ёки томоша қилса арзийдиган. *Йўқса, жоним, юринг. Янги шаҳарга чиқайлик, кечқурун юришли жойлар бор. айланиб келамиз.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРИШМОҚ 1 Юрмоқ фл. бирг. н. Улар анча жойгача пиёда юришди. ■ Жангчилар кийим-бошларини ечиб чиқишар, исимоқ учун у ёқдан бу ёққа юришар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Болалар ҳали ҳам кўчада тўполон қилиб юришарди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Авжланиш, равнақ томон юз тутмоқ, *Иш юришмаса, буламиқ дандон синдирар.* Мақол. ■ *Ҳавога устун каби кўтарилган чанг-тўзон, қий-чув овозлар ишининг юришиб кетганидан далолат берар эди.* М. Осим, *Аждодларимиз қиссаси. Бу ишда фақат менинг омадим юришмади.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

Ҳаво (ёки кун) юришиб кетди Ҳаво очилиб, кун исиб қолди. *Ҳаво юришиб кетгунча анча траншея қазиб оламиз.* И. Раҳим, Ихлос.

ЮРИШ-ТУРИШ Иш, хатти-ҳаракат ва ш.к. да ўзини тутиш ҳолати, аҳволи. *Унинг юзи-кўзи ва юриш-туришида бошқа жангчиларникидан фарқ қиладиган бирор нарса йўқ эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *У Шакархоннинг ҳозирги юриш-туришидан шубҳаланган эди, шубҳаси тўғри чиқди.* Ойдин, *Ўзидан кўрсин. Рост, бу ўғлингиз серғайрат ва зеҳнли эканлиги юриш-туриши, вазоҳатидан билиниб турибди.* М. Осим, *Ибн Сино қиссаси. Уларнинг гаплари, муомалалари, юриш-туришлари Йўлчига тамом бегона туйилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮРМОҚ 1 Қадам ташлаб олға босмоқ, қадамлаб жилмоқ. *Тез юрмоқ. Секин юрмоқ. Оқсаб юрмоқ. От юрмай тураверди.* Юрган — дарё, ўтирган — бўйра. Мақол. ■ *Кампир юрганда, ҳеч қанақа овоз чиқмасди.. Оёғи худди нардек ерга беозор тегарди.* С. Аҳмад, Ота. *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Чол от жиловини силтади. Отлар юриб кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Маълум йўналишда ҳаракат қилмоқ, бир жойдан бошқа жойга жилмоқ, бормоқ ёки кетмоқ (асосан, транспорт воситаси ҳақида). *Машина чап томонга юрди. Трактор бедазорга қараб юрди. Катта арава қай*

йўлдан юрса, кичик арава ҳам шу йўлдан юради. Мақол. ■ *Шаҳарда кўнкани илгари от сургар эди. Мана энди кўнка отсиз юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Умуман, бир жойдан жилмоқ, силжимоқ (сузмоқ, судралмоқ, ўрмаламоқ ва ш.к.). *Ҳовузчада ўнтача балиқ юрипти. Дастурхон устида чумоли юрипти. Курт новдадан юриб, гулга етди.*

4 Кезиш, айланиш, саёҳат ва ш.к. да бўлмоқ. *Шаҳарма-шаҳар юрмоқ. Эшикмашиқ юрмоқ. ■ Йўл билмасанг, йўл сўрагин юргандан, Гап билмасанг, гап сўрагин билгандан.* Н. Назаров, Замон. *Андижоннинг сувин ичганмон, Шарбат десам, қилмайман хато. Пахтазорин кезганман роса, Қирларида юрганман ҳатто!* Ё. Мирзо.

5 Ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ. *Жияним уч йил бизникида юрди. Руслар орасида юриб, тил ўргандим. ■ Жамоа сизнинг бу ёқларда юрганигини ҳали билмайди [деди Шарофат Сидиқжонга].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Мирзакаримбой:] *Ёшим етмишда. Эллик йил мол қайғусида юрдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен Тошкентда юрарман, аммо кўз ўнгимда сизнинг ҳайкалингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Иш-фаолият ва ш.к. да бирга бўлмоқ. *Ёмон билан юрдим — қолдим уятга, Яхши билан юрдим — етдим муродга.* Мақол. *Нодон билан юрма, номусингни букма.* Мақол. ■ *Бирга ишлайди, бирга юради, бирга туради; бир-бирига жуда муносиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мен далада ҳар куни қизлар, келинчаклар орасида юрардим. Ёш бўлсам ҳам, севганим бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Қатнамоқ. *Марказдан қишлоғимизга автобус юради.*

8 Давом этмоқ (ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳолатда). *Эсон-омон юрибсизларми? ■ Сиз шу йўсунда юра берсангиз, эртаиндин ўғилдан ажраласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маърифатхон воқеасини эшитганидан бери унинг қабрини зиёрат қилиш ниятида юрган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ҳомиднинг бундай ишлари бор эканидан хабарсиз юрганимизга ҳайрон қоламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Шахмат, қарта, домино каби ўйинларда ўз навбатида, навбати келганда ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ; юриш қилмоқ. *Пиёдадан юрмоқ. Тузни юрмоқ.*

10 Ҳаракатга келмоқ, ишлаб турмоқ, ишламоқ (механизмлар ҳақида). *Соатим яхши юряпти. Машина кечгача юриб турди.* ■ *Ҳа, айтгандай, бу орада.. «трактор чўққанинг ёғи билан юрар эмиш», «гўристондан товус чиқипти», деган гаплар чиқиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

11 с.т. Суйган ёр билан вақт ўтказмоқ, яқин муносабатда бўлмоқ. [*Дилнавоз:*] *Уша кунни Жўранинг юрадиган қизи Бибигул менинг атлас кўйлагим билан ҳаворанг дуррачамни олган эди. С. Кароматов. Бир томчи қон. Биласиз-ку, иш кўп. Ҳар хил мажлислар ҳам кўп. Шулар билан юрсам, у мени хотинлар билан юрган, деб гумон қилади. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Айт, қачондан буён юрдинг.. Тиғи парронга учрагур! Йўлчи билан қачон топшидинг? Ойбек, Танланган асарлар.*

12 Рози бўлмоқ, кўнмоқ, унамоқ. *У биронинг айтганига юрадиган одаммас.* ■ *Тўғри, ихтиёр ўзларида, лекин сизга маслаҳат соладилар, маслаҳатингизга юрадиларда, яхши маслаҳат берсангиз, юрмайдиларми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Оз бўлса ҳам, пешона терим билан топаман, суқтойлик, мўлтонилкка сира юрмайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

Йўлига юрмақ Биронинг айтганини қилмоқ, айтганини бажо келтирмоқ. *Нурматжон, «Бу очик аёллардан чиққан гап, қиз шуларнинг йўлига юрган бўлса, жазосини тортсин», деб жўрттага иккинчи оғиз очмади. А. Қаҳҳор, Қизлар. Ё мен бошлаган йўлга юрасан, ё жонингдан умидингни узасан. С. Аҳмад, Ҳукм.*

13 Ёйилиб кетмоқ, ёйилмоқ; тарқалмоқ (гап-сўз, хабар ҳақида). *Эл оғзида юрган миш-мишлар.* ■ *«Кечадан бери бир ярим минги қирилган!» деган хабар юриб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

14 кўм. фл. вэф. **-(и)б** кўшимчали равишдошга бирикиб, ҳаракатнинг давомийлигини билдиради. *Томоша қилиб юрмоқ. Нима қилиб юрибсиз? Мен ўғлимни ахтариб юрибман.* ■ *Низомиддиновнинг қўлидаги папиросидан сизиб чиқаётган тутун уй ичида ҳалқа-ҳалқа бўлиб сузиб юрибди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

15 (2-ш. буйр. м. шаклида — юр) Бирор томонга жўнаш, кетишга ундашни билдиради. *Юр, кеч қоламиз!* ■ *Ҳа, баракалла, жумбоқ ўша ерда ечилади, юринглар! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Бош кўтариб юрмоқ қ. бош.

ЮРТ 1 Маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой; ўлка, мамлакат, ватан. *Туғилиб ўсган юртим. Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл. Мақол.* ■ *Баҳор! Ўзига хос ёқимли виқор билан юрт узра одим ташлайди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

2 Бирор мамлакат ёки ўлкада яшовчи халқ; эл; аҳоли. *Юрт нуфласа, шамол туради. Мақол.* ■ *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-ку. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Юрт сўрамоқ Юртни, мамлакатни бошқармоқ, ҳукмдорлик қилмоқ, ҳоким бўлмоқ. *Агарда менинг юрт сўрамоққа ва шу восита билан бойлик орттирмоққа орзум бўлса, бошқалардан ҳам кўра ўз ўғлимга — сенга маълум бўлмасиди? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Билим юрти Ўрта махсус ўқув, таълим-тарбия муассасаси. *Педагогика билим юрти.* ■ *Муборакхон билим юртида ўқиб юрган пайтларидаёқ тарбиячи бўлиб ишлаш бошлаган эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ўқув юрти* Умуман, ўқув муассасаси. *Олий ўқув юрти.*

ЮРТБОШИ 1 Эл-юрт бошлиғи, сардори, ҳукмдор; оқсоқол.

2 Мустақил Ўзбекистонда: Президентга нисбатан ҳурмат маъносига қўлланади. *Юртбошимизнинг нутқида кўтарилган ҳар бир масаланинг мазмун-моҳиятини жамоатчиликка атрофлича тушунтиришида университет жамоаси.. олдида турган вазифалар муҳокама этилди. Газетадан. Юртбошимиз бошлаган шарафли ишга бутун бир халқ қўшилди, юрагида ўти бор инсонлар Президент атрофида бирлашдилар. «Мулоқот». Юртбошимиз алоҳида таъкидлаб ўтганидек, янги давлат барпо этишда миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбияланган.. янги авлод кадрларни тайёрлаш масаласи муҳим принципиал ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Газетадан.*

ЮРТГАРЧИЛИК Юртда бўладиган турли таомил, муносабат, урф-одат ва ш.к. *—Ҳар ҳолда [ароқлар] кўздан йироқ турга-*

ни яхши, юртгарчилик-да, яна бирон киши.. — ярим чин, ярим ҳазил аралаш гапирди Халлоқбердиев. Т. Тўла, Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари.

ЮРТДОШ Бир юртда яшовчи ёки яшаган кишиларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан). *Қудратнинг ҳам жанговар хизмати юртдош ёру дўстларининг хизматидай арзигулик бўлса.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Юртдошлар армияга чақирилувчиларни кузатгани шу ерга келдилар.* Газетадан.

ЮРТФУРУШ Ўз юрти ёки ватанига хиёнат қилувчи; ватанфуруш, хоин. *Орамизда йўқ бизнинг Юртфуруш, қўрқоқ!* Шуҳрат, Мангулик.

ЮРТЧИЛИК айн. юртгарчилик. *Ахир, юртчилик, қарашиб туришим керак-ку.* Уй-ғун.

ЮРУВСИЗ айн. юруқсиз. *Ошна, сен мени юрувсиз қилдинг.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ЮРУМ шв. Бирор иш, нарса, гап-сўз ва ш.к. нинг тартиб билан давом этиши, йўналиши, бориши, оқими. *Ишимизнинг юруми шундай бўлди.* ■ *Ҳожи хола, қўлидан тушган косани синдирмай ушлаб қолган кишидай, гап юрумани тўғрилаб кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЮРУМСАК айн. юримсак. *Унақа юрум-сак бўлма, тентираш қизларга ярашмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРУҚ шв. айн. юриш 2.

ЮРУҚСИЗ: юруқсиз бўлмоқ Бош кўтариб юролмайдиган бўлмоқ. *Шарманда бўлдим, тенқурларим орасида юруқсиз бўлдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Ўзингни икки нафсдан тий. Акс ҳолда, эл-юрт олдидан юруқсиз бўлиб қоласан.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмагандар. **Юруқсиз қилмоқ** Бош кўтариб юролмайдиган қилмоқ. *Ҳали қўлингдан от ўғирлаш ҳам келадики, қон ют-кур! Мени элда юруқсиз қилдинг-ку!* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЮРҒУСИЗ айн. юруқсиз. *Ёмонга яқин юрсанг, қораси юқар. Каримга яқин юриб, юртега юрғусиз қилдинг!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮСТИЦИЯ [лат. justitia — адолат, одиллик; қонунийлик] 1 Олий суд; суд органлари фаолияти; суд, адлия.

2 Суд муассасалари тизими; суд идораси.

ЮТ 1 Дон-галла унмаган йил; очарчилик, қаҳатчилик.

2 Чорва очарчилиги; ўлат. *Увоқ моллар кўтарам бўлиб, ют бошланди. Асабий текширишлар кетди; ахир қирилиб кетган моллар учун кимдир жавоб бериши керак-ку.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮТАМОҚ айн. ютоқмоқ.

ЮТИНМОҚ 1 Томоққа яқин суюқликни ютмоқ, ютгандек ҳаракат қилмоқ. *Чол қулт этиб ютинди. Уйчан кўзларини найга қадаб, текилиб қолди.* Ҳ. Ҳошимов, Кўприк. *Лоланинг кўзига ёш келди, лекин йиғламади. Қуруқ ютиниб, кўз ёшини қайтариб юборди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 Ичкиси, егиси келиб, томоғида ютиш ҳаракатини қилмоқ. *Чойхоначи келтириб қўйган чойни қайтараётган эди, димоғига ош ҳиди урилиб, ютинди.* Ш. Холмирзаев, Милтиқ отилди. *Меливой ҳақиқатда чўллаган экан, ютиниб, пиёлага қаради.* Ф. Мусажонов, Нозик масала.

ЮТИШМОҚ 1 Ютмоқ 1 фл. бирг. н. *Беморлар иккитадан дори ютишди.* ■ *Фуломжонлар у ерга этиб боргунча қинғирқийшиқ кўчаларда.. роса тузу тупроқ ютишди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЮТИШМОҚ 2 Ютмоқ 2 фл. бирг. н. *Бу галги ўйинда фарғоналик қизлар ютишди.*

ЮТМОҚ 1 1 Бўғиз мускуллари кўмағида оғиздаги бирор нарсени томоқдан ўтказмоқ; ичмоқ; емоқ. *Дори ютмоқ. Сув ютмоқ. Дўстинг учун заҳар ют.* Мақол. *Ютганим — ўзимники, чайнаганим — гумон.* Мақол. ■ *Эр бечора худди қаттиқ ётган касалдек майни қулт-қулт ютибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Эътибор опа.. иштаҳа билан толқон ямлаб ютаётган Тўлқинжоннинг тим қора жингалак сочини силади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Ичига тортмоқ, сўрмоқ. *Папирос тутунини ютмоқ.* ■ *Болалигидан савағич чангини ютиб, қирққа кирмай, ўпкаси тешилиб ўлган оталар, бўзчи тақдирини била туриб, болаларига ҳамон шу касбни мерос қолдирар эдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Кўчма Бирор нима дейишдан ўзини тиймоқ, ошқор қилмаслик. *Эргаш ака аввалги шахтидан тушди.. нимадир демоқчи эди, гапини ютди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Тўсатдан келиб қолган Фотимани кўриб, йигитлар нафратларини ютдилар.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Фамни ютди, ютди аламни. Дард қуритди кўздаги намни.* Э. Раҳим. [Бибиқатча] *Гира-шира тонгда изтиробини ичига ютиб, қўрадан чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. -*Маҳкам ака, — деди Гавҳар, — кўнглингизга келган ҳамма нарсани айтинг, ўтган йилдагидай ичингизга ютиб юрманг.* П. Қодиров, Уч илди.

4 Ўз қаърига тортмоқ, йўқ қилмоқ. *Нега худонинг қаҳри келмас экан? Нега бу аблаҳ бойни ер ютиб юбормасикин-а?* Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Уруш она ардоқлаб тарбиялаган фарзандларни балодай ютади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Хода ютгандай Ҳеч нарсага эгилмай, қайишмай, гўдайган ҳолдаги шахсга нисбатан қўлланади. *Худододбек отининг жоловини ушлаганча, хода ютгандек гўдайиб турар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳой, шумоёқ, нима қилиб турибсан хода ютгандай.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ютаман дейди** Жуда ваҳимали, қўрқинчли (бўш уй ёки ҳовли ҳақида). *Хувуллаб қолган уйда ёлғиз яшаи қийин. Ҳовли ютаман дейди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Катта уй, ҳамма ёқ сукунат, нақ ютиб юборай дейди.* Н. Фозилов, Дийдор. **Қон ютмоқ** Ниҳоятда азоб чекмоқ, хуноб бўлмоқ. *Дехқон ерига чиғириқдан сув чиқариш учун навбат етгунча қон ютарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЮТМОҚ II 1 Бирор иш, мусобақа, спорт ва ш.к. да галабага эришмоқ, муваффақият қозонмоқ. *Шахмат ўйинида ютмоқ. Курашда ютиб чиқмоқ.* ■ Арслон деган бир йигит курашда тенгқурларини ютди. А. Эшоннов, Бир оғиз сўз. *Табрик қиламан, бригадангиз бу чопиқда ҳам ютиб чиқди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

2 Лотерея, қимор ва ш.к. ўйинида пул ёки бирор нарсани қўлга киритмоқ. *Заёмга ютмоқ. Лотерея билетига машина ютиб олди.* ■ -*Эрим ютган пулларни, қимматбаҳо буюмларни бирга олиб жўнадим, — деди Ҳожжи хала.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Фойдаланмоқ, наф кўрмоқ. *Бу ишдан мен ҳеч нарса ютмайман.* ■ *Душман ўз кучларининг ичкарилиқдаги позициясига мустаҳкам ўрнашиб олиши учун вақтдан ютиш пайида эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Хўп, хатни одамларга кўрсатарсиз, улар хотиним иккиталигини биларлар.. Бундан сиз нима ютасиз?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЮТОҚ I Ғоят сувсираган, чанқоқ. *Ютоқ дала, оч дала, Оч даладан қоч дала.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи. *У[Яйра] чўли маликка, бир вақтлардаги ютоқ, сангин чўлга тикилиб турарди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

2 айн. ютоқи.

ЮТОҚИ Очқўз, ебтўймас.

ЮТОҚМОҚ I Ниҳоятда сувсамоқ, чанқамоқ. *Очил акалар яна ярим тунда қайтишди. Ҳаммалари кела солиб, ютоқиб сув ичишди—да, таппа ташлаб, тошдек қотишди.* А. Мухтор, Чинор. *Кампир.. манний крупа билан шакар солиб сут пиширди. Уни шишага солиб берган эди, бола худди она кўкрагига ютоқиб ёпишгандай, икки қўли билан идишни чангаллаб, миқ-миқ шимира кетди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

2 Ғоят очқамоқ, очлик ҳис этмоқ. *Умида.. қўлидаги зоғора нонни ютоқиб кавшарди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

3 Умуман, бирор нарсага ўта талаб бўлмоқ, эҳтиёж сезмоқ. *Деразани очиб ташлайлик, Уй ютоқиб олади нафас.* У. Кўчқоров. *Арслон каби тутоқиб, Дев сингари ютоқиб..* З. Диёр. *Бобур ютоқиб, олдинга интилди.. навкарлар қуршовини ёриб чиққанда, юзига шабада тегиб, хиёл енгиллашди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЮТУМ I Ичишдаги ҳар бир ютиш, томоқдан ўтказиш. *У, чанқовдан оғилни бузиб чиқиб, дуч келган ариқни очқўзлик билан симирган буқачадай, катта ютумлар билан ичаверди.* Ойбек, Навоий.

2 Ўлчов билдирувчи (нумератив) сўз; култум, хўплам. *Бир ютум сув.* ■ *Почамир билан Жума тоға бир четдан ҳовузга яқинлашдилар; лойқаланган сувдан бир-икки ютум олиб ичдилар.* Фитрат, Қиёмат.

3 Ютиш, ичишдаги таъм; ютиш, ичим. *Ютуми яхши вино.*

ЮТУҚ I Иш, фаолиятда эришилган муваффақият; галаба. *Илм-фан ютуқлари.* ■ *Мен.. ўзбек халқининг пахтачилик соҳасида бу йил эришган катта ютуғини кўриб, беҳад қувондим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ютуқлар замирида доимо катта меҳнат, изланиш ўрин олган бўлади.* Газетадан. -*Ҳа-да, ишни бўшаитирмай, ураверайлик, битта тош жилдирсак ҳам, ютуғимиз, — деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Заём, лотерея каби ўйинлар тиражида қўлга киритиладиган, ютиб олинган нарса. Заёмга беш минг сўм ютуқ чиқди. Ютуқни олмоқ. ■ Журавой билетларни қўлга олган, мажбурлаб берилган лотереяга кўпинча ютуқ чиқади, деган миш-мишларни эслаб, кўнглида қандайдир умид учқуни йилт этди. Газетадан.

3 Баҳс, беллашув кабиларда эришилган галаба ва шу галаба учун берил(ади)ган нарса. Йирик-йирик мусобақаларда ажойиб ютуқларни қўлга киритган. ■ -Енгилдим.. -Енгилган бўлсангиз, ютуғимни беринг. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЮТУҚЛИ Ютуқ чиқиши мумкин бўлган, ютуқ чиқадиган. Ютуқли заём.

ЮТУҚСИЗ Ютуқ чиқмайдиган, ютуқ чиқиши мумкин бўлмаган. Ютуқсиз иш.

ЮТҚИЗИШ айн. ютқизиқ. Вақтдан ютқизиш. ■ Гоҳо ютқизишда, гоҳо ютуқда Бир-биринг англари олиқ-сотикда. М. Шайхзода. [Қамбар:] Хўжайиннинг кармони ўпирилганга ўхшайди, толеи йўқ-да. Шу бу йил ютқизишдан боши чиқмай қолди. Нуқул бой беради. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮТҚИЗИҚ Бирор соҳада юз берган муваффақиятсизлик, зарар кўриш; зиён. Бу шахмат партиясини мен ютқизиқ деб билман.

ЮТҚИЗИҚСИЗ Бирор соҳада зарар келтирмайдиган. Ютқизиқсиз иш. Ютқизиқсиз ўйин.

ЮТҚИЗМОҚ I Ютмоқ I фл. орт. н. Бола шу овқатни ҳам хархашасиз ютқизмади.

ЮТҚИЗМОҚ II Ютмоқ II фл. орт. н. Гапимга кирсанг, ютқизмайсан. Чемпион шахматда олти партияни ютқизиб қўйди. Футболчиларимиз бу гал ҳам ютқизмадилар. Ошиқ ўйнаб, бор-ўғини ютқизиб қўйибди. Жаҳлни кечиктирган ютар, ишни кечиктирган ютқизар. Мақол. ■ Тўқилган шоналарни тўлатиб олмасак, ютқизиб қўямиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЮТҚИНМОҚ айн. ютинмоқ. Ютқиниб олган ўпишларнинг йўқотдим салмоғин. Ф. Гулом.

ЮҚ 1 Бирор нарсада қолган асар, қолдиқ. Сут юқи. Қаймоқ юқи. Ун юқи халта. Қатиқ тўқилса, юқи қолади, Айрон тўқилса, неси қолади. Мақол. ■ Лабларига сутга тўғралган нон юқи ёпишган чинни идишлар, пиёлалар ҳам йиғиштириб олинмабди. Ж.

Абдуллахонов, Тўфон. Ойим келганларида, ҳовлидаги қон юқларини кўриб, қўрқиб кетдилар. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. Қосимбек мўйловига теккан қимиз юқларини кафти билан артиб, сўз бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 (3-ш. бирл. шаклида — юқи) Ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсага эғалик (шу нарса текканлик) маъносини билдиради; юқли. Ёғ юқи сув ичида қозонсочиқ ивиб ётарди. У. Умарбеков, Ёз ёмғири. Хотини кириб, қўллари хамир юқи бўлганидан, тушиб кетган энгини шимариб қўйишни сўради. Ҳ. Икромов, Булутли тонг. Аҳмад афт-ангори кир, қўллари мой юқи. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Чап ичакка ҳам юқ бўлмайди қ. чап I. Юқ (ҳам) бўлмайди Ниҳоятда оз, кам. -Халқ жонини фидо қилиб ишласа-ю, унга косага юқ бўлмайдиган овқат берса, — деди Анвар. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. **Юқ бўлмоқ** Танасига сингмоқ. Совлиқнинг егани ўзига юқ бўлади: кузгача семиради. С. Анорбоев, Оқсой.

ЮҚА шв. айн. юпка 1.

ЮҚМА кам қўлл. айн. юқумли. Юқма касал.

ЮҚМОҚ 1 Бирор нарсдан ёпишмоқ, тегмоқ. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, Ёмонага яқин юрсанг, балоси юқар. Мақол. ■ У [Турсуноӣ] йўлни ҳам жуда танлаб юрарди, шунча йўл юриб, почасининг жия-гига гард юққан эмас. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Унинг тупроқ юққан юзларида из қолдириб, тўхтовсиз ёш оқарди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Бировга ўтмоқ (асосан, касаллик ҳақида). Грипп — юқадиган касаллик. Менинг касалим сенга ҳам юқмасин.

3 кўчма Ўз таъсирига олмоқ, таъсир қилмоқ, бошқага ўтмоқ. Эшон ҳам, отиноӣи ҳам иккиюзлама, ёлғончи ва сассиқ гап одамлар эди, уларнинг бу одатлари болаларига ҳам юққан. П. Турсун, Ўқитувчи. Эҳтимол, Элмуроднинг шодлиги унга юққандир. Шухрат, Шинелли йиллар.

Гап юқмайди Гап кор қилмайди, гапни қулоғига олмайди. Унча-мунча гап манга юқмайди-да. Чунки терим нўст ташлайвериб, чармга айланиб кетган. М. Иброҳимов, Эгасига тегмаган мактуб.

4 (асосан, инкор шаклида) Яхши ҳазм бўлмоқ, танасига сингимоқ.. Уғирлик ош баданга юқмас. Мақол. ■ Бир еринг санчиб, бошинг айланиб турса, еган-ичганинг юқмас экан. «Муштум».

Сув юқмас, сувюқмас Гап таъсир қилмайдиган, безбет. -Бошлиғимиз феълига сира тушуниб етмадим. Ўзиям хўп сув юқмас экан-да. Кишига сира эл бўлай демайди-я.. — деди Остонақул. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ЮҚОРИ 1 Бирор нарсанинг энг устки қисмида жойлашган; тепадаги, баланддаги, устки. Бинонинг юқори қавати. Булутнинг энг юқори қатламлари. ■ [Мулладўст:] Пастки жағи юқори жағи билан эртадан кечгача муштлашгани-муштлашган. Ҳамза, Майсаранинг иши. [Қиз] Белини қизил камар билан шундай сиқиб боғлабдики, икки бўлак одамга ўхшайди. Агар жиндек эгилса, юқориси тушиб кетадигандек. С. Аҳмад, Мўтти. Заврак билан Зулфиқор юқорида гишт теришарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бинонинг ёки бирор иншоотнинг устки қавати; болохона. Қори ўрнидан турди, бошқа ҳеч нарса демай, бошини қуйи солганча, битта-битта қадам босиб, юқорига чиқиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор ерга нисбатан баланд ўрнашган жойлар; баланд томон; баландлик. Аҳмаджон.. ҳеч нарсага қарамай, полизма-полиз юқорига қараб кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. -Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади, — деди [Амин бува]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Катта ер юқорида, шу ердан бир соат мўлроқ юрасиз, у ерда нуқул пахта унади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ер, шахс ёки нарса устидаги бўшлиқ; тепа. Куюқ тутун юқорига ўрляпти. ■ Қайтиши ҳамон юқоридан учиб ўтган бирикки мошак қушининг «чев-чев» деган товушини эшитиб, кўкка қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шар дақиқа сайин катталашар, юқорига кўтарилар эди. Газетадан. Ола-тасир бошланди, юқоридан дўлдек ёғилаётган ўқдан душман ўзига келди. Газетадан.

5 Хонанинг эшикка нисбатан қарама-қарши томони; одатда, ҳурматли кишилар ўтирадиган томони; тўр. Сидиқжон пойгакка бироз силжиб, уни [Зуннунхўжани] тўрға

таклиф қилди: -Қани.. юқорига. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Меҳмонни юқорига ўтқазиб, дарҳол ўғлига дастурхон ёзишни буюрди. Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Миқдор, сифат ва ш.к. жиҳатдан меъёрдан, мавжуд ҳолатдан ортиқ, ортиқ даражали. Юқори баҳо. Юқори босим (тиб., физ.) Юқори маданият. Юқори малака. Юқори сифатли моллар. Юқори нав пахта. Юқори ҳарорат. Юқори ҳосил. ■ Қиш бўлишига қарамай, ҳавонинг тафти юқори, осмон мусаффо. Газетадан. Мактаб ислоҳоти ўқитувчилик касбининг обрў-эътиборини юқори кўтарди. Газетадан.

7 Нисбатан устун. [Отабек] Унинг ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини ўйлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йирик заминдорлар, сармоядорлар учун ўз манфаати, ўз фойдасидан юқори нарса йўқ. Ойбек, Нур қидириб. Бизнинг жамиятимизда инсон нурдек покиза, нондек азиз, у ҳар қандай бойликдан юқори туради. Газетадан.

8 с.т. Вазифа, мавқе ва ш.к. жиҳатдан юқори, етакчи бўлган (ташқилот, орган ва б.). Юқоридан олинган буйруққа биноан иш кўрмоқ. Юқоридан берилган топшириқ. Юқоридан келган вакиллар. ■ -Қани.. ҳа, ундан кейин ўртоқлар, — деб яна изоҳ берди Алимқул, — қўл қўйиш масаласида менга юқоридан ҳам, пастдан ҳам бироз гап тегиб қолаётибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Сизга кичик офицер увонини бериш ҳақида юқорига ёзма хабар берганмиз.. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

9 Ўқувчилари ўқиш муддатини битиришга яқинлашиб қолган, ўқиш муддатининг сўнгги йилларидаги (синф, курс ва ш.к. ҳақида). Юқори курс талабалари. ■ Фақат юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималардир тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Ойбек, Нур қидириб.

10 (ў.-п. к. шаклида — юқорида). Воқеалар баёнининг олд (юқори) қисмида. Юқорида биз ёш Хушрўй билан ўқувчини бир даража таништирган эдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮҚОРИГИ Бирор жой ёки нарсанинг юқори, устки қисмига жойлашган. Мудофелар қўрғоннинг энг юқориги поғонасида

ўзларининг турли тус ва бичиқдаги кийим-ларини билан.. қўрғон кунгурасига суяниб, бошларини қуёшга бериб ўтирардилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек чамадон-часини юқориги полкага қўйди-да, ўзи паст-ки полкага, янги ҳамроҳлари қаршисига ечинмасданоқ ўтира қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЮҚОРИЛАМОҚ Тепа томонга, юқорига кўтарилмоқ, юқорилашмоқ. *Самолёт тобора юқорилаб кетди. Юқорилаб учмоқ.* ■ Юқорилаганимиз сари арчалар ҳам сий-раклаша боради. С. Анорбоев, Йўлда йўл-дош бўлганлар.

ЮҚОРИЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **юқо-рилашмоқ** 4. *Азизбекни қўлга тушириб бе-риш билан қипчоқлар ҳузурида ҳам Юсуф-бек ҳожининг қадр қиймати юқориланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЮҚОРИЛАШМОҚ 1 **Юқориламоқ** фл. бирг. н. *Улар тобора юқорилашди.*

2 айн. **юқориламоқ.** *Шар юқорилаша бо-риб, кўздан йўқолди.*

3 кўчма Авжига чиқмоқ; кучаймоқ. *Ка-салнинг иссиғи юқорилашиб кетди.* ■ *Ора-дан ўн беш дақиқа чамаси фурсат ўтиб, товушлар бироз юқорилашиб келмакка бош-лади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 кўчма Юқори даражадаги лавозимни эгалламоқ; мартабаси ва обрўси орта бор-моқ. *Ҳали ёш йигитсиз.. мансаб поясида балки юқорилашурсиз. Ойбек, Навоий.*

ЮҚОРИЛИК 1 Юқори ҳолат, юқори эканлик. *Баҳонинг юқорилиги. Иссиқлик даражасининг юқорилиги. Мансабнинг юқо-рилиги.* ■ *Ўзбек оймнинг бўлса олатурган келинига эътимоди юқорилигидан ўйлаб-не-тиб турмади.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Нисбатан юқори, баланд жой; тепа-лик. *Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак. Ж. Шарипов, Хоразм. Кучанинг нари-ги томони яна юқорилик бўлиб, унда 159-полк анчадан буён туради. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ЮҚТИРМОҚ Юқмоқ фл. орт. н. *Озода киши эгнига гард юқтирмайди. Касаллик юқтириб олмақ.* ■ [Муаттар:] *Вой, вой.. Қоракуяни қаердан юқтирдинг?* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Сиртига сув юқтирмаслик қ. сирт.
ЮҚУВЧАН Осонлик билан, тез юқади-ган. *Грипп юқувчан касалликдир.*

ЮҚУМЛИ 1 Юқиш хусусиятига эга; юқадиган (касаллик ҳақида). *Юқумли ка-саллик.* ■ *Бу чора ҳар хил юқумли касал-ликларнинг тарқалишига йўл қўймасликни таъминлайди. Газетадан.*

2 кўчма Умуман, юқадиган нарса ҳақи-да; юқиш хусусиятига эга. *Ёмон одат юқум-ли бўлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Рисолатнинг кулгиси шу қадар ёқимли ва «юқумли» эдики, бошқалар ҳам беихтиёр жилмайишди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.*

ЮҚУМСИЗ Бошқаларга юқмайдиган, юқумли эмас. *Юқумсиз касаллик.*

ЮҚУМСИЗЛАНТИРМОҚ Юқишнинг олдини олмақ, юқмайдиган қилмоқ. *Касал-ликни юқумсизлантирмоқ. Уруғликни юқум-сизлантирмоқ.*

ЮҚУМЧИЛ кам қўлл. айн. **юқумли.** *Юқумчил касаллик.* ■ *Касалини билмадик. Юқумчил бўлса, тагин юқмасин. А. Қаҳҳор, Сароб. Бу фалокатли юқумчил дард эрур инсон учун.. Ҳабибий.*

ЮҚ-ЮРУН айн. **юқ.** *Мендан ғалла олса-лар ҳам, қолган юқ-юрунлари билан ўзимни очликдан сақлай оламан. С. Айний, Дохунда.*

ЮҒУРМА Бадиий асарлар йиғиндиси, мажмуа; тўплам.

ЮҒО 1 Барча жониворларни аралаш еб, ютиб юборадиган афсонавий махлуқ.

2 кўчма Ебтўймас, очофат. *Мавжуд қо-нун-қоидаларни топташ эвазига бўлса ҳам, кўпроқ бойлик орттириш пайига тушган юҳолар ҳам йўқ эмас. А. Ибодинов, «Лато-фат» дўқонидаги қатл. Болта кўпас Мир-комилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди: пахтани пахтада ютади, мевани — мевада. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

-я юкл. (унлилардан кейин) айн. -а. Таъкид, таажжуб каби маъноларни билдиради. -Саксонта қовунга-я! Уч сўм! — деҳқон тескари бурилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тавба! Шу кичкинагина орзуси ҳам ушалмади-я! Р. Раҳмонов, Келин. -Раҳимжон, — деди Эҳсон чой маҳалида, — рафиқангиз кирмайди-я! Шунақа уятчанми? А. Қаҳҳор, Сароб. У шу сўзларни айтди-ю, юраги шув этиб кетди: онаси жеркиб ташласа-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ғирромлик қилишмаса майли-я. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳай-ҳай, жонивор сув муздек. Баданга мойдай ёқади-я. Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин талмовсирайди-я бу хотин. Р. Раҳмонов, Келин.

ЯГАНА [ф. يگانه — якка, битта, биргина] қ.х. Экин тупининг яхши ривожланиши учун ёш вақтида ортиқчасини юлиб ташлаш, керакли микдорда қолдириш, сийраклатиш. Ғўза қаторларини ягана қилмоқ. ■ Бу пахта семиргани қўядими! Чигит ташлайсан — эгиласан, ягана, ўтоқ, чопиқ қиласан — эгиласан.. терасан — эгиласан. С. Нуров, Нарвон. Илгари чопиқ, яганаю чеканка ҳам ўқувчиларсиз битмас эди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЯГАНАЛАМОҚ қ.х. Яганалаш ишини бажармоқ; ягана қилмоқ. Ғўзани яганалаш, озиклантириш.. ишлари уюшқоқлик билан ўтказилмоқда. Газетадан.

ЯГАНАЧИ қ.х. Яганалаш ишини бажарувчи.

ЯГОНА [ф. يگانه — якка, битта, биргина] 1 Бор-йўғи битта, якка-ёлғиз; бирдан-бир, биттаю битта. Оиланинг ягона фарзанди.

■ Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглицси Унсин эди. Ойбек, Танланган асарлар. «Эшак» деб аталадиган уч кишилик ягона, оёқлари тарвайган скамейкада Абдурасул билан Ойимхон ўтиришибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ғарбий Буг дарёси устидаги ягона кўприк.. Тез бориб, уни албатта эгаллаш зарур эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бошқа тенги йўқ, биттаю битта ҳисобланувчи. У ўттиз ҳунарда ягона. Ойбек, Навоий. Ҳа, Нажмиддин Бухорий ҳазратлари билан отангиз устод Қавом ҳазратларини Хуросону Мовароуннаҳрда ягона, десак хато бўлмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ҳамма учун умумий, бирлашган, бирдан-бир. Ягона давлат нархлари. ■ Ўзбекистонда юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари ягона оила бўлиб яшамоқдалар. Газетадан.

4 кам қўлл. юкл. Фақат, биргина. Ширин афсоналар айтиб юлдузлар, Ёнига чорлайди мени ягона. Р. Парфи.

ЯДРО [р. ядро < юн. hadros — куч, қувват; кучли, мустаҳкам] 1 срт. Итқитиш учун ишлатиладиган думалоқ оғир спорт қуроли. Спортчи ядрони 20 метрга иргитди.

2 махс. Бирор нарсанинг ички марказий қисми; ўзаги, мағзи. Ернинг ядроси. Атом ядроси. Ядронинг бўлиниши. ■ Ядро эса ҳужайрадаги барча жараёнларни бошқариб турадиган марказдир. «Фан ва турмуш»

3 кўчма Бирор жамоа, гуруҳ, ташкилот ва ш.к. нинг асосий қисми, муҳим қисми; таянч. Шу сабабли миллий тил ономасти-

каси ва топонимикаси фондининг асосий — ядро қисмини халқ шеваларидаги ономастик материаллар ташкил этади.. «ЎТА».

4 айн. ядровий. Ядро уруши. Ядро қуроли. ■ Бутун рўйи заминга ядро фалокати соя ташлаб турган аини пайтда халқаро бирдамлик тантанаси улкан аҳамиятга эгадир. Газетадан.

ЯДРОВИЙ Ядрога, атом ядросида рўй берадиган жараёнларга оид, ядро қуроли билан бўладиган. Ядровий қурол. Ядровий уруш. Ядровий физика. Ядровий фалокат.

ЯЁВ с.т. айн. **пйёда.** Икковга биров ботолмас, отликқа яёв етолмас. Мақол. ■ Водийларни яёв кезганда, Бир ажиб ҳис бор эди манда. Ҳ. Олимжон. Марднинг иши элда шундай бўларми? Отидан айрилиб, яёв қоларми? «Алпомиш». Зиёдилланинг тахминича, Комил дарёдан ўтган, Қумқишлоқ гузаригача яёв келган. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЯЁВЛАМОҚ фольк. Пиёда юрмоқ. Яёв-лаб чиқдингми ўсан элингдан? «Муродхон».

ЯЗДОН [ф. *يزدان* — худо, тангри] Худо, тангри. Ҳазрати шеру яздон, йигитлар пири Ҳазрати Али камарбандини боғласинлар.. Ф. Фулом, Шум бола.

ЯЗНА шв. Почча. Ўктамбой язнасининг кетмонини ҳам узоқ ишлатолмай, ўзи олиб келган расмий кетмонни ишлатишга мажбур бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Райим язнамиз сал гирром куёвлардан чиқиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЯЙДОВ айн. **яйдоқ 1.** Олисларда яйдов отлар кишнайтиди.

ЯЙДОҚ 1 Эгар-жабдуқсиз, яланғоч (от ҳақида). Яйдоқ отни етаклаб олган баланд бўйли хушмўйлов йигит анҳор томонга ўтиб кетди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Ярим соатдан кейин ҳалиги йигит, яйдоқ от устида ўқдай учиб ўтди. А. Мухтор, Опасингиллар. Йигитлар отларни яйдоқ миниб, уй анжомларини тепаликларга ташимоқдалар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 кўчма Ўсимлик ўсмайдиган, ўт-ўлансиз, дов-дарахтсиз; яп-яланғоч. Яйдоқ чўл. ■ Яйдоқ Бўз ҳам маданий, Биз уни юганладик. Ф. Фулом. Тўрткўл десам, Нукус қалғам соғинтирар, Чимбойдаги яйдоқ далам соғинтирар. С. Акбарий.

3 кўчма Ҳеч нарсаи йўқ; қашшоқ, Буни ҳайданг, сира қўйманг, Иши савдою харид,

Олти кунда ҳаммани Яйдоғу яксон қиладир. Ҳамза.

ЯЙЛАМОҚ фольк. Ёйилмоқ, ёйилиб ўтлаб юрмоқ. Отинг яйлаб бу чорбоғда юрибди, Қанча бир гулларни нобуд қилибди. «Нурали».

ЯЙЛОВ Чорва моллари эркин ўтлайдиган, ёйилиб боқиладиган кенг дала, майдон; ўтлоқ. Моллар билан ёз яйловда бўламиз, Қиш совуқда ферма билан келамиз. Фозил Йўлдош ўғли. Мисрбойнинг яйловда минглаб зотли йилқиси, от заводи, шаҳармашаҳар юриб от сотувчи асжаллоб одамлари бор. С. Абдулла, Ўғрини қароқчи урибди.

ЯЙЛОҚ шв. айн. **яйлов.** ..булар ҳам келиб, Урганчининг Боғотида яйлоқ тепанинг устига чодир тикиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».

ЯЙРАМОҚ 1 Ўзини эркин ҳис қилган, ўйнаб-кулган ҳолатда бўлмоқ; ёзилмоқ, маза қилмоқ. Дунёга келгандан кейин юр, кул, яйра, кўр, машат қил. Шухрат, Шинелли йиллар. Боёқиш хотинлар ҳам бир яйраб келсин-да. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор нарсдан ғоят мамнун бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. Гўдакдай яйраб кетди. ■ Розик мўйловини бураб, тилла тишини йлтиратиб, яйраб, илжайиб турарди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯЙРАТМОҚ 1 Яйрамоқ фл. орт. н. Бу бахт Паризод дилини яйратар, чехрасини гулгул яшнатарди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Саидғани.. овқатни зўр иштаҳа билан еди. Иссиқ овқат танасини яйратди. Н. Юсуфий, Хатлаги доғ.

2 Ҳайвон ва паррандаларни кенг майдонга ёйиб юбориб ўтлатмоқ, сайр қилдирмоқ. Қўйларни яйратмоқ.

ЯЙРАШМОҚ Яйрамоқ фл. бирг. н. Болалар боғчада ўйнаб-кулиб яйрашади. ■ Бироз яйрашамизми, деб келган эдим, шу ерда ҳам тинчлик бермадингиз! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЯК [ф. *يک* — бир, битта, якка, ягона] кам қўлл. Бир, якка, ягона. Олма, анорингга балли, Як дон холингга балли. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЯК ЖИЛОВ ҚИЛМОҚ Жиловнинг бир томонини тортмоқ; шу тарзда от бошини ўнгга ёки сўлга бурмоқ. Шумлик қилсанг, қонлар ютиб ўлсанг-чи, Икки қўллаб як жилов қиб бурсанг-чи. «Алпомиш».

ЯКАН 1 бот. Зах ва серсоя ерларда, тўқайларда тола-тола бўлиб ўсадиган бир

ёки кўп йиллик ўсимлик (толеси пишиқ бўлганлигидан, одатда, боғдорчиликда ток боғлаш учун ишлатилади) *Якан ўрмоқ*. *Токни якан билан боғламоқ*. ■ *Кўлнинг саёз жойларида одам бўйи қамишлар, яканлар ўсиб.. ётарди*. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯКАН II жарг. Пул. Эсинг борида этагингни ёп, деган машхур нақлга амал қилмасак бўлмас. *Бир ёқдан яканнинг кўри қочаяпти*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ганни айланторманг. Ёғлиқ жой. Якан катта бўлади!.. «Муштум».*

ЯКАНДОЗ [ф. *یکانداز* – бир хил, тенг; ўхшаш] Узун бир қават кўрпача. *Тошхон тахмондан якандоз олиб тўшади*. Р. Раҳмонов, Келин. *–Мингбоши мени юқорига – икки қават якандозга таклиф қилди, – деди Шокарим*. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ЯКАНЧИ Эски-туски нарсалар билан савдо қилувчи; ёймачи. *Шаҳарнинг Ожар кўчасидаги узун тор бозор ҳам ўзига хос, қизиқ.. Мискар-кулолчилар ҳам, яканчилар ҳам.. маддоҳлар ҳам – ҳаммаси шунда*. Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавқалари.

ЯКБОРА [ф. *یکبارة* – бирдан, тўсатдан; бир йўла; тамомила, бутунлай] *кт*. Ҳамма баравар, бир вақтнинг ўзида, бир йўла, ёппасига. *Якбора ҳамма ўрндан турди*. ■ *Якбора «Агар эртага уруш бўлса» деган ашулани айтмоққа бошладик*. М. Муҳамедов, Машқ.

ЯКДИЛ [ф. *یکدل* – ҳамжиҳат(лик), бир хил фикрли(лик)] Фикри, мақсади бир, бир хил; иноқ, ахил, ҳамнафас. *–Курилишни тез бошлаб юбориш учун ҳамма яктан, якдил.. – деди Ўктам*. Ойбек, О.в. шабадалар. *–Жамоа, Асқар оқсоқол қандай одам эди? –Раҳматли яхши одам эди.. Якдил бу жавоб оқсоқол умрининг ўзига хос якуни, ўзига хос баҳси эди. «Ёшлик».*

ЯКДИЛЛИК Якдил ҳолат, бир жон-бир тан бўлиш. *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур*. Ойбек, Нур қидириб. *Конференция охирида унинг қатнашчилари якдиллик билан тавсиялар қабул қилдилар. «ЎТА».*

ЯКДОНА [ф. *یکدانه* – якка, ягона; севимли, арзанда] 1 *Донаси йирик, боши сийрак узум тури..Якдона узумнинг олтин доналарини оғзига бир-бир отиб..* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 *кам қўлл*. Бир донагина; якка, ягона. *У [Патила] ҳеч кўрмагандай, яна бир карра*

Ҳафизанинг лаби остидаги якдона холига, кўзларига рашк билан қараб қўйди. Мирмуҳсин, Умид.

ЯККА [ф. *یکه* – бир, битта; ягона, ноёб; тенги, ўхшаши йўқ; ёлғиз] 1 *айн*. **ягона** 1. *Якка туп ўрик. Якка ўзим келаман. Якка бортли костюм*. ■ *Мунисхон онанинг якка қизи эди*. С. Зуннунова, Меҳнат ва турмуш. *Қишлоқ тинчлигини бузган бу якка от тугёқларининг тарақ-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-юлт чақмоқ дам ўтмай узоқлашди*. С. Анорбоев, Оқсой. *Бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан*. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Якка кифт бўлиб Бир кифтини олдин чиқариб, бир кифти билан. *Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди*. Ойбек, Танланган асарлар. **Яккаю ягона** 1) бирдан-бир, ёлғиз, ягона; 2) *кўчма энг яхши, тенги йўқ, мисли кўрилмаган*. *Бу ҳофиз бутун оламга танилган яккаю ягона овоз*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 *Ҳеч кимсиз; ёлғиз, кимсасиз. Зайнаб қолди бечора якка.. На бир сирдош, на-да бир йўлдош*. Ҳ. Олимжон. *Нима бўлса ҳам яккаман.. Кўза кунда эмас, кунда синади. «Ойсулув»*. *Бир қояда гариллаб қақиради, Добили ярқиллаб, бир одам якка. «Нурали».*

3 *айн*. **ягона** 2. *Эзулик бобида фақат у якка, Фақат у барчага тенг ва баробар*. А. Орипов.

4 *Бошқаларга қўшилмасдан, ўзи алоҳида бўлган. Якка ҳунарманд. Якка деҳқон*. ■ *Гапнинг боши шуки, ўша сен пул қистаб борганда, у Ҳайдар ҳожидан ажраб, ўзи якка дўкон очиш ҳаракатида юрган эди*. А. Қаҳҳор, Сароб.

Якка хўжалик эск. Колхоз ёки совхозга кирмаган, жамоа хўжалигига қўшилмаган хонадон, оила. *Билиб қўйинг, якка хўжаликнинг колхозга бирлашиши муқаррар*. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

5 *кўм*. *взф*. *кам қўлл*. Фақат. *Ёлғиз мени ўйла интизор, Ўйларингда мен яшай якка*. Р. Парфи.

ЯККАБОШ Ҳеч кими йўқ, сўққабош, кимсасиз, ёлғиз. *Яккабош йигит*. ■ *Отанасидан айрилиб, яккабош саргардон бўлиб юрганидан буён, бирон одам у билан одам қатори гаплашмаган эди*. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯККАБОШЧИЛИК Бошқаларга қўшилмаслик, ўзи ёлғиз, якка тартибда ҳаракат қилиш.

ЯККА-ДУККА Унда-бунда, сийрак. *Якка-дукка сочлари силлиқ таралган.* ■ *Сўл томонда.. якка-дукка дарахтлардан нари азим дарё оқариб кўринади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У ер-бу ерда хўрозлар чақиргани, якка-дукка итлар хуригани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯККА-ЁЛҒИЗ 1 Биттагина, фақат битта, яккаю ягона, ягона. *Батальонда якка-ёлғиз бўлган қизни ўқситиш яхши эмаслигини имкони борича ётиғи билан гапириб чиқди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқалардан ажралган ҳолда; ёлғиз. *Якка-ёлғиз қорайган уйлар..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯККАЛАМОҚ Бир ўзини бошқалардан ажратиб қўймоқ, ёлғиз қолдирмоқ; ажратиб ташламоқ, ёлғизламоқ. *..шафқатсиз, беомон тақдир ёшлигидан қийноққа солди.* Севгилиси Зубайдан жудо қилиб, яккалаб қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

ЯККАЛИК Якка ҳолат, якка бўлиш. *Уватларни увалатиб, Яккалик чекин бузиб [жамоа хўжалигининг] Учинчи қўши чиқди.* Ф. Фулом.

ЯККАМА-ЯККА Бир киши билан бир киши, бир кишига қарши бир киши; биттага битта. *Яккама-якка суҳбат.* ■ *[Рус-там] Яккама-якка жангларда сак уруғининг душманларидан кўп баҳодирларни ер тишлатган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Хон, вазири ақбар билан яккама-якка суҳбатлашгани чўчигандек, ҳамиша аёнларини икки биқинига йиғиб ўтиради.* С. Сиеёв, Аваз.

ЯККАМ-ДУККАМ айн. **якка-дукка.** *Узоқдаги тупроқ йўлдан ўтаётган яккам-дуккам.. аравалар кўринади.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Жонизоқ отанинг яккам-дуккам бир тутамгина соқоли титраб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯККАМОХОВ Эл-юртга қўшила олмайдиган, жамоатдан ажралиб қолган. *Одамови, яккамохов бўлиб яшайди.* «Гулдаста».

Яккамохов қилиб қўймоқ Эл-юртга қўшмай, жамоатдан ажратиб, ёлғизлаб қўймоқ. *Бу одати учун [Қоплонбекни] болалар «яккамохов» қилиб қўйса, ойсининг кутисидан ҳовуч-ҳовуч мевалар ўғирлаб чиқиб,*

улашарди-да, «ярашиб» оларди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЯККАХОН [ф. *يگهخوان*] – ёлғиз, бир ўзи куйловчи) **1** Якка ижро этувчи (қўшиқни); солист. *Яккахон ашулчилар танлови.* ■ *Ўтиб санъатда Юсуф Андижоний, Навоийнинг севикли яккахони.* Ҳабибий. *Шоирлар хорида яккахон бўлиб, Баралла янграйди сенинг овозинг.* Уйғун.

2 Бир ўзи, ёлғиз. *Яккахон бедана жуфтини чорлаб питтиллади.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Куюқ дарахтлар шохида макон тутган яккахон булбул бирам ёқимли хониш қилдики.. иложсиз тўхтаб, ҳузур қилиб тинглайсан киши.* Р. Раҳмонов, Восил ака.

ЯККАЧЎП [ф. *يگهچوب*] – битта, ягона тахта, хода) Ариқ ёки анҳор устидан ўтиш учун қўйилган узун хода. *Йигит ўғирлиб қараган эди, яккачўп устида қошига энлик қилиб ўсма қўйиб олган, кўкракбурма кўйлакли қизни кўрди.* С. Аҳмад, Муҳаббат. *Ногаҳон ўзимни катта дарё устига ташланган яккачўп олдидан чиқиб қолгандай ҳис қилдим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЯККАШ [ф. *يگش*] – якка, ягона, бир ўзи, ёлғиз] *рвш. с.т.* **1** Нуқул, ҳамиша; доим. *Бир, кўнгли бўшгина аёл эса Абдуладан кўзини узолмай, яккаш йиғларди.* Ф. Усмонов, Қора ният. *Ҳар баҳорга чиққанда яккаш: «Бахтим борми?» дея сўрайман.* Ҳ. Олимжон.

2 кам қўлл. айн. **якка 1.** *Дарё бир севги жоми.. Ойдаи хуснда яккаш.* С. Акбарий. *Сени ким дер илми толиб, Халойиқни ўйлатмасанг, Қалам билан яккаш қолиб, Қоғозингни суйлатмасанг.* Б. Бойқобилов.

ЯККА-ЯРИМ Оз миқдорда, битта-яримта. *Катта ҳовлида якка-ярим навкарлар от қашлаб, жул-жубба ямаб, ивирсиб юрар.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Дам ўтмай.. якка-ярим чакиллаб турган ёмғир худди челакаб қуйгандек шаррос қуя кетди.* Ш. Фуломов, Қалб ундайди.

ЯККАҚЎЛ Оила-рўзгор ишида асосий (касбий) ишни фақат ўзи бажарадиган, биргалашадиган кишиси йўқ. *Яккақўл кошиб.* ■ *Жамоадан.. баъзи яккақўл ўртаҳол деҳқонлар бу ишга [ёппа колхозлашишга] аввал совуққонлик билан қараб, у қадар қаршилик кўрсатмаган эдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЯККАҲОЛ: яккаҳол деҳқон эск. Жамоага қўшилмай, ўзига алоҳида, хўжалиги алоҳида бўлган деҳқон. *Олахўжа ён-верига қараб, кўзи тушган ўрта деҳқон ва ҳатто яккаҳол деҳқонларни ҳам Абдураулга қарши илжигжлата бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯКОРЬ [р. якорь < қад. исландча ankagi < лот. апсога – лангар, якорь] тех. Электр машинанинг айланма ҳаракат қиладиган қисми. *Генератор якори.*

ЯКРҮЯ [ф. якровие – самимий, очиқ, тўғри; «бир юзлама», бир томонлама] кам қўлл. Бир томонига пардоз берилган, бир томонлама. *Якрүя газлама. Якрүя рўмол.*

ЯКСОН [ф. يكسان – тенг, бир хил, ўхшаш] эск. кт. Бир, бирга, бирликда. *Кимники инсон десанг, инсон эмас. Шаклда ҳам феълда яксон эмас. Алишер Навоий. О, она табиат! Сен билан яксонман.. Жоним ширинлиги.. тириклиги сендан.* А. Мухтор.

Яксон бўлмоқ ёки ер билан яксон бўлмоқ Бутунлай йўқ бўлмоқ, тугатилмоқ (бузиб, емириб ва ҳ.к.). *Чангал солган бало яксон бўлди.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Иккинчи, учинчи бомба хаталарга тушди. Бир неча уй ер билан яксон бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **(Ер билан) яксон қилмоқ (ёки этмоқ)** Бутунлай йўқ қилмоқ, тугатмоқ. *Уруш Украинанинг не не асрий дўзал ва шинам шаҳар ва қишлоқлари, нодир маданий ёдгорликларини яксон қилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Белорусиянинг шаҳар, қишлоқлари ер билан яксон қилинган эди. Лекин тезда шаҳарлар тикланиб олинди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЯКСОНЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. **яксон қилмоқ қ. яксон.**

2 Пайҳон қилмоқ.

ЯКТАК [ф. يكته – бир қават, астарсиз кийим] Узун, кўкрак олди очиқ, эркаклар кўйлаги. *Бўз ятак қичитар, Яхши хотин тинчитар.* Мақол. ■ *Ятак ва чопонининг очиқ ёқасидан кўришиб турган кенг кўкраги совуқ тавсиридан қизарган эди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Чанг ва тердан ҳосил бўлган кирни ятак этаги билан юзидан сидириб ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ятак тўн шв. айн. ятак. Оёғига кўн этик, эннига чий алакдан ятак тўн, қалами штон берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯКТАКЧАН Фақат ятак кийган, ятак билан. *Куз кириб, ҳаво салқинланганига*

қарамай, Тешабой ташқарисида ятакчан, сарпойчан юрган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯКТАН [ф. يكتن – яккау ягона; ёлғиз, ноёб] Фикри, мақсади бир хил, бир тан-бир жон; ҳамжиҳат, аҳил. [Тантибойвачча:] *Шарт шу: бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯКТО [ф. يكتو – бир, биргина, ёлғиз; тенги, ўхшаши йўқ] кт. кам қўлл. Ҳеч ким, ҳеч нарса тенглашолмайдиган, тенги йўқ, мисли кўрилмаган; ягона. *Ёш Ниёзни севибди бир қиз – Қизларнинг энг яктоси ёлғиз.* Ҳ. Пўлат. [Ўзбек ойим Зайнабни] *Чиройлиликда танҳо, ақллиликда якто тоғиб.. ўғлига «хотин бу бўлибдир!» деган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен ёр, дедим.. Мана мен, деб шеърдан боқди якто юрак.* У. Азим.

ЯКУН [а. يگون – сўнг, охир; натижа] 1 Бирон нарсанинг охири, тугаш, охирига етиш қисми. *Мусобақа якунида ғолибларни шарафлаш маросими бўлди.* Газетадан.

2 Хулоса, натижа. *Ўқув йилининг якунлари. Мунозараларнинг якуни. Ишнинг якуни.* ■ *Ҳар бир туп ғўзани ўстирдинг силаб, Етмоқ ниятида порлоқ якунга.* Э. Раҳим. *Сенинг сеving ҳам, менинг оилам ҳам, бутун халқимиз бахти ҳам шу урушининг якунига боғлиқ.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

Якун топмоқ Натижаланмоқ, натижага етмоқ; охирига етмоқ; йўқ бўлмоқ. *Мазмунки, олам-олам зўр бойлик топди якун.* Гайратий. **Якун ясамоқ** Хулоса чиқармоқ, якунламоқ. *Умматали уйқудан ногоҳ уйғотилган кишидек гангиз турар экан, майор аниқроқ қилиб якун ясади: -Терговингиз тугади. Бугундан бошлаб озодсиз! Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ЯКУНЛАМОҚ 1 Хулоса, натижа чиқармоқ, хулосаламоқ. *Маош олмаса ҳам, кечакундуз ўтириб, тажрибаларини якунлади. Натижасини директорга ёзиб берди.* С. Нуоров, Нарвон. *Мусобақа ишимизга юқори суръат ва сифат бағишламоқда. Мусобақани ҳар куни якунлаймиз.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Муайян натижа ёки хулоса билан адо этмоқ, тамомламоқ. *Ўқув йилини юқори кўрсаткичлар билан якунламоқ.* ■ *Фабрика квартал ишлаб чиқаришини муваффақият билан якунлаганини, маҳсулот сифати кў-*

тарилганини гоҳ илжайиб, гоҳ писанда қилиб ўқиб берди. С. Аҳмад, Сайланма.

ЯКШАНБА [ф. *يكشنبه* – бир(инчи) шанба; ҳафта куни] Ҳафтанинг сўнгги, еттинчи куни; умумий дам олиш куни; бозор куни.

ЯКШАНБАЛИК Бир якшанба куни жамоа бўлиб, ихтиёрий равишда бажариладиган ижтимоий иш. *Якшанбалик қатнашчилари барвақт тўпланишди.* ■ *Якшанбалик куни ҳаммамиз машина залини тартибга келтирдик.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЯКҚАЛАМ [ф. + а. *يك قلم* – қалами, ёзуви бир: бутунича, бутунлай, тўлиқ; бирдан]: **якқалам қилмоқ** (ёки **этмоқ**, **айламоқ**) эск. *кт.* Ялписига қўлга олмоқ; бирлаштирмоқ. *Турк назмида чу мен тортиб алам, Айладим ул мамлакатни якқалам.* Алишер Навоий. *Самарқанд кечмишин айлаб якқалам, Бир мактуб йўлладим Сизга сўнгида.* Б. Бойқобили, Мени кутинг, юлдузлар.

ЯЛАБ-ЮЛҚАМОҚ 1 Кўп яламоқ, кўп ялаб тозаламоқ (баъзи ҳайвонлар ҳақида). *Говмиш бузоғини ялаб-юлқади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

2 *кўчма* Ниҳоятда яхшилаб тозаламоқ (хона, ҳовли, асбоб кабиларни). *Нозимахон.. атрофни чинни-чироқ қилиб ялаб-юлқаш билан овора.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

3 Ўта эъзоз билан, айланиб-ўргилиб, жуда эътибор билан қарамоқ, шундай муносабатда бўлмоқ. *Куёвдан ёлчиган қайнона уни ялаб-юлқарди. Тўй-ҳашамларга, лозимандаларга олиб борарди.* С. Аҳмад, Ҳикоялар. «Маликам, гўзалим, жоним», деб ялаб-юлқашларингиз ёлгон экан-да.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЯЛАКАТ: **ялакати мағиз** Баъзан бир дамак ичида ҳосил бўладиган иккита мағиз, эгизак мағиз, қўш мағиз. *Анорхон билан Собир юмшоқ ва илиқ қанорлар орасига ялакати мағиздай ўрнашиб олиб, суҳбатлашар эдилар.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ЯЛАМ Бир, икки каби саноқ сонлар билан қўлланиб, нарсани шу сон билдирган миқдорда, шунча ялашлик маъносини билдиради. *Бир ялам асал. Икки ялам қаймоқ.*

ЯЛАМА: **ялама туз** Йирик, майдаланмаган туз (чорва ҳайвонларига ялатиш учун ишлатилади).

ЯЛАМОҚ 1 Ейиш ёки мазасини тотиш мақсадида бирор нарсага тилини тегизмоқ; тил воситасида оғизга олмоқ. *Асал яламоқ.*

Бол ушлаган бармоғини ялайди. Мақол. ■ *Табиб косадан бармоғига бироз илаштириб ялади ва дарров туфлаб ташлади: -Заҳар ичибди! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Лаган бўшагач, Йўлчи қўлини тортди. Қамбар лаганга бармоқларини ишқаб ялади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Камолхонов.. қошиқдаги юкни ялаб, узоқ таъмини олди – ҳақиқатан қатиққа ўхшайди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун.

2 Тозалаш, ҳўллаш ва ш.к. мақсадда тилини суртмоқ. *Яни бўшанган совлиқ қўзисини яларди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Ниҳоят, гапира-гапира қақраган лабларини тили билан ялаб, Лутфинисо жим бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Тегиб, урилиб таъсир қилмоқ (шамол, совуқ, иссиқ ва ш.к. ҳақида). *Ҳаво булут. Изғирин бет ялайди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Юзни, кўзни, баданни иссиқ шамол ялайди.* Й. Муқимов, Шарофат. *Пода кетидан юравериб, офтоб ялаган буғдойранг юзлари бироз тўлишгандай..* Н. Фозилов, Дийдор.

4 Ўз йўналишида нарсанинг сирт қисмини узиб, юлқиб кетмоқ (шамол, сув ва ш.к. ҳақида). *Пойариқнинг ёқасидаги карталарни сел сал қиялаб ялаб кетибди, холос.* И. Мирзаев, Тўйбошилар. *Шамол қумларни учуриб, тепаликларни ялаб кетган..* Мирмуҳсин, Мезмор. *Чап тирсаги ачишиб оғриди: ўқ ялаб кетган бўлиши мумкин.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

Ёғ (ёки **мой**) **тушса** (ёки **томса**) **ялагундай қ. ёғ.** **Илоннинг ёғини ялаган қ. ёғ.** **Оёғини (ёки товонини) яламоқ** Бирор шахсга лаганбардорлик қилмоқ. *Ўзидан кучли кимсанинг товонини ялаб, ўзидан ожиз бечорани хўрлаш – риёкорлик..* С. Сиёев, Аваз.

ЯЛАМСИҚ Очкўз, ебтўймас, очофат. *Яламсиқ бола.*

ЯЛАМУР *шв.* Яламсиқ. *Яламур сизирлар бўлса, иштаҳаси очилиб, ҳаш-паш дегунча хашакни тугатишибди.* «Муштум». ..қонунбузарлик қилиб юрган бу яламурларнинг кирдикорлари фош этилди. «Муштум».

ЯЛАНГ 1 **Дов-дарахтсиз, иморатсиз; очик, бўш.** *Яланг ер. Яланг майдон. Яланг қир.* ■ *Ҳамманлар ҳам яланг далада тугилганмисизлар?* Шухрат, Шинелли йиллар. *Атроф яланг, қум саҳроси.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қумли дўнгликнинг олди ден-*

гиз томон пасайиб, кети яланг текисликка тутаишади. «Фан ва турмуш».

2 айн. яланглик. Аҳмаджон синчиклаб қараса, эҳе.. шунча одам кеча кечаси қаерда экан? Ялангларга, йўлчаларга одам сифишмас эди. А. Қаҳҳор, Олгин юлдуз. -Меҳмонларни кутиб ол, қизим. Мана бу ерга жой қил, — деди.. Абдували ота, чайла ёнидаги ялангни кўрсатиб. Ҳ. Иброҳимов, Оддий кечада.

3 Кийимсиз, ялангоч. Эғнида бир егни тирсакдан, бир бари тамоман йўқ илматешик бўз яктак.. бош-оёғи яланг.. чолни кўриб, Фуломжоннинг юраги эзилиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эғнида отигина қолган жулдур яктак, йиртиқ иштон, оёқлари яланг.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Бир қават, енгил, юпқа кийимда. Ой-нисанинг юраги уриб, совуққа яланг чиққандай, эти увишиб кетди: Уруш!. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

5 айн. яланг қават 2. Шоирнинг устида яланг қўнғир мовут чакмон. Ойбек, Навоий.

6 Қиндан чиқарилган; ялангоч. Қирқ азамат, бўл ҳа-бўл деб, Қилич яланг келаётир. «Хушкелди».

Яланг қават 1) бир толадан иборат, бир қават. Яланг қават ип; 2) фақат аврадан иборат, астарсиз. Яланг қават тўни тағидан икки қўлини орқасидан ўтказиб, қадам санаб бораётган Маҳкам тақачи кўринди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯЛАНГ II Ҳамма вақт; ҳамиша, доим, нуқул. Яланг кулади. Яланг бир хил овқат пиширади. Сиз билан яланг шу ерда учрашиб қоламиз. ■ Катта амалда ишлайдиган одамларнинг болалари ёмон ўқишса ҳам, яланг аъло баҳо қўяди.. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЯЛАНГЛАМОҚ айн. яланғочламоқ 2. Райимбек додхоҳ қилич яланглаб, ситохлар олдида оломонга қараб югурди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯЛАНГЛИК Дов-дарахтсиз кенг, иморат қурилмаган, очик, бўш ер; текислик. Кенг ва совуқ ялангликда пахта ташийдиган ўн ғилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди. П. Қодиров, Уч илдиш. Шомга яқин колхозчилар правление олдидаги ялангликка тўпланишди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Серёжа тонг ёришаётган пайтда ўрмон ичидаги ялангликни кесиб ўтди. А. Раҳмат, Соқов бола.

ЯЛАНГТЎШ I Кўкраги (тўши) очик. Хумрайган ялангтўш чоллар, бурнининг суви оқиб йиғламсираган бола-бақралар.. Х. Султонов, Бир оқшом эртағи. Жўра минг-бошининг мусодара бўлган ҳовлиси яктак-чопон кийган ялангтўш деҳқонларга лиқ тўлди. Р. Раҳмон, Изидан гул унган.

2 Кўкраги кенг, яғриндор; мард, жасур. Ялангтўш йигит. Ялангтўш, ижодкор мағрур ўзбекман — Меҳнатим туфайли кўрсатдим жамол! Шухрат. Гулчеҳранинг ашуласи ялангтўш ва серяғрин одамлар баданини жимирлатар эди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. Қирқ беш ёшдагидай мош-биринч соқол, Барваста, меҳрибон, ялангтўш, танти. Ф. Фулом.

3 кўчма Сатҳи, бағри бўш; яланг. Ялангтўш ерлар оппоқ қорларни «тиш»га босиб шимяпти. Ш. Убайдуллаев, Қишлоқ улугларлари. Картани ялангтўш қилиб юборганимиз чакки бўлмади-а. Ш. Фуломов, Қалб ундайди. Хайр, қоронғи чангалзорлар, зумрад далалар, ялангтўш тоғлар. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

ЯЛАНМОҚ Яламоқ фл. ўзл. н. Тўлқин гоҳ-гоҳ қирғоққа санчийди, ости яланиб, илдизи очилиб қолган дарахтларни қўпориб, юлиб-юлқиб кетади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Ит нонни ютди-ю, ердаги увоқларини ялаб, миннатдор бўлиб, болага тикилди, тилини чиқариб, яланиб тураверди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Ичи яланмоқ Ичи сидирилмоқ, очқамоқ. [Кампир:] Бай-бай-ей, чолим бечора, ичи яланиб, оч келди-я.. Ойбек, Улуг йўл.

ЯЛАНСИМОҚ Ёгли, кучли овқатга эҳтиёж сезмоқ, талаб бўлмоқ; ёвғонсирамоқ.

ЯЛАНҒОЧ I Кийим киймаган, уст-бошсиз, кийимсиз. Яланғоч гўдак. ■ Нон қадрини оч билар, Кийим қадрини — яланғоч. Газетадан. Фосих афанди, музга яланғоч ўтириб олгандай, сесканиб тушди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Унинг оёқяланг, ярим яланғоч шўх болалари.. шовқин-сурон билан ўйнашар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Баргсиз, барги йўқ; барги тўкилган. Сув ёқалаб ўсган яланғоч дарахтларнинг бутоқ-новдаларида совуқ шамол шувуллайди. Ойбек, Танланган асарлар. Куёш новча теракларнинг яланғоч новдаларини чўғдек қизартириб, адир орқасига чўкди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Дов-дарахтсиз, иморатсиз, гиёҳсиз; яланг. *Яланғоч ер янги чўмилтирилган чақалоқдай буғланади.* П. Қодиров, Уч илди.

4 *кўчма* Устига бирор нарса тўшалмаган; палоссиз. *Нури олдинроқ юриб, саҳни яланғоч, эни бир бўйра қадар айвонга яқинлашгач.. катта пахмоқ кучук ўрнидан турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мендан бошқа одам турмайди, шекилли, каравотлар яланғоч, матраслар йиғиштирилмаган.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *кўчма* Кийишга кийими йўқ; уст-боши хароб; камбағал, қашшоқ. *Очман! Яланғочман! Хорман! Сиз у деб сўкасиз, бу деб сўкасиз, бас-да, шунча хўрлаганингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Қинсиз, ғилофсиз; қин, ғилофдан чиқарилган (баъзи қурол-яроғлар ҳақида). *Хон Ҳасаннинг қиличи қўлида яланғоч.. «Ҳасанхон». Бир қўлида яланғоч наган, бир қўлида фонарь.* «Гулдаста».

ЯЛАНҒОЧЛАМОҚ 1 Уст-бошини бутунлай ечиб олмоқ, яланғоч қилмоқ, ечинтирмоқ. *Болани яланғочламоқ.* ■ *Йигит белигача яланғочланиб олганидан хижолат бўлиб, қизга гуноҳкорона кўз ташлади.* Э. Самандаров, Тангри қудуги.

2 Эгар-жабдугини, абзалини ечиб олмоқ. *Отни яланғочламоқ.* ■ *Аваз қараса, кўса Чўлтоқни яланғочлаб, офтобга ўзини солиб ётибди.* «Авазхон».

3 Шох-шаббасини, шох-бутоқларини кесиб ташламоқ; очмоқ. *Йўлчи катта тўнкани яланғочлаб, илдизларини, йўғон томirlарини болта билан уриб, ердан айирар экан, ўздан ўн беш-йигирма қадам нарида турган бир қизга кўзи тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Қинидан, ғилофидан чиқармоқ, уриш, чопиш ёки отишга шайламоқ (баъзи қурол-яроғлар ҳақида). *Қилич(ни) яланғочламоқ.* ■ *Илгари очиқчасига пичоқ яланғочлаб юрганлар энди пичоғини енг ичига олган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Майна маузери яланғочлаб, йўлда тўхтатган эски извори ёнида от бошини тортиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

5 Шипшийдам қилмоқ, бўшатмоқ. *Уйни яланғочламоқ.*

ЯЛАНҒОЧЛИК 1 Яланғоч ҳолат. *Биз, санъаткорлар, яланғоч хотиннинг суратига*

қарар эканмиз, хотиннинг яланғочлигидан эмас, унинг тасвир қилинишидан завқ оламиз. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кийими йўқлик. *Очлик кўчага чиқарар, Яланғочлик уйга киритар.* Мақол.

3 Қашшоқлик, очлик, муҳтожлик. *Нега булар [пулни] ўз билгиларича бермайдилар? Қишлоқда ўз жияларининг оч, яланғочлигини билса керак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯЛАТМА Жуда юпқа қилиб солинган. *Тунга ялатма қилиб пахта солинди.*

ЯЛИНМОҚ Ўтиниб, илтимос билан сўрамоқ, илтимос қилмоқ; ёлвормоқ. *Яна қаттиқроқ йиғлаб юборди Шоқосим ва йиғи аралаш Ёрматга ялинди: -Энди хўжайиндан бироз пул қарз келтириб беринг.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Ғофир:] Ҳой бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса, ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ЯЛИНЧОҚ 1 Ялиниш ҳис-хусусияти кучли, ялинаверадиган. *Ялинчоқ бола.* ■ *Бу ерга келганларнинг ҳаммаси ялинчоқ, дуоғуй бўлиб қолганликлари сабабли, иккала адвокат ҳам бу «дуо»ларга парво қилишмади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

2 Ялиниш ифодали. *У [Шаҳзода] дугонасининг қўлини қисиб, ёлғиз қолдириб кетаятганидан кечирим сўрагандек, ялинчоқ назар билан унга бир тикилди-да, одамлар орасига шўнғиди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *-Бир илтимос, тўрт қаторгина, — деб ялинчоқ овозда такрорлади у.* Н. Аминов, Суварак.

ЯЛИНЧОҚЛИК Ҳадеб ялинавериш, шундай одатга, хислатга эғалик, ялинчоққа хос хатти-ҳаракат. *Танзила бу сўзларни шу қадар мулоиймлиқ, ялинчоқлик билан айтдики, Шерали беихтиёр тўхтаб, қиз томон ўғирилди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Амма ялинчоқлик билан Шокирга: «Гапир, гапир!» деб турган бўлишига қарамай, у гапирмади.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЯЛЛА [ф. ياللا (ялали, яллали) — бекорчилик; хурсандчилик, айшу ишрат чоғидаги оҳ уриш] Рақс билан ижро этиладиган энгил ва шўх кўшиқ, ашула. *Уйнашиб, тўй-туйлашиб, айтиб қушиқлар, яллалар, Қилгали аҳду никоҳни келди меҳмонлар букун.* Ҳабибий. *Ичкари ҳовлида эса бой хотин-*

ларининг дутор чалиб, ялла айтаётганлари эшитилар эди. С. Аҳмад, Оқпадар. Араваларда, отларда, пиёда кетиб бораётган ёшу яланг, қарию қартанлар суюнчлари ичларига сиғмай, ялла айтишади.. кулишади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Базм авжида. Халқ ҳофизлари Ж. Султонов, М. Узоқов, Ҳалимаҳоним ялласига Мукаррамаҳоним ва Тамараҳонимлар рақсга тушарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ялла қилмоқ 1) енгил ва шўх қўшиқ айтмоқ. *Урмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврандан топди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) кўчма вақтини ўйин-кулги билан ўтказмоқ, беғам ва бепарво юрмоқ. *Алла, жоним, алла, ҳозир ишлашга палла, Йиғим-теримларни олиб, сўнгра қиламиз ялла.* «Кўшиқлар».

ЯЛЛА-БЕПАРВО Ҳеч нарса ташвишини қилмайдиган; беғам. *Ялла-бепарво одам.*

ЯЛЛАЧИ Тўй-томошаларда кўшиқ айтиб, ўйинга тушиб юришни касб қилиб олган шахс (асосан, аёллар ҳақида). *Тошкентнинг донг чиқарган яллачилари шўх, жонли кўшиқ — «Олмача, анорингга балли. Боғу бўстонингга балли»ни куйлаб, гулхан теварагида рақс этадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯЛЛАҚАМОҚ с.т. Ёрлақамоқ. *Дамирнинг стипендияси яллақаганда уч-тўрт кунга етарди.* «Шарқ юлдузи». *От кишнаиди аллақайда, Турсун турди апил-тапил.* -Худо ўзи яллақайди, — деди момо, гўё кафил. Т. Тула.

ЯЛЛИҒ 1 Аланга, ёлқин. *Лампанинг кучсизгина яллиғи шабадада лип-лип этиб, айвон олдинигина ёритиб турди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сал утмай душман мудофаасининг уфқида устма-уст яллиғ кўтарилди, кейин гўмбурлаш эшитилди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бирор иссиқлик манбаидан уфурувчи ҳарорат; тафт. *Саратон жазирамасида тандирдек қизиган ернинг яллиғи гупиллаб юзга урилади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Тандирдан чиқаётган яллиғ унинг ҳам бетларини қизартириб юборган.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Тафт, ҳарорат. *Кўчқорнинг ҳазин куйи, юрагининг яллиғи теккан сўзлари [Шербек] қулоғига аниқ эшитилаётгандек туюлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Қизариш, шишиш. *Томоғининг яллиғи батамом қайтганини кўриб, профессор унга томоқ безини олдириш учун ўз клиникасига йўланма берди.* Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар.

ЯЛЛИҒЛАМОҚ айн. **яллиғланмоқ.** *Кўмир яллиғлади. Печка яллиғлади. Чипқон яллиғлаб турибди.*

ЯЛЛИҒЛАНИШ 1 Яллиғланмоқ фл. ҳар. н.

2 Организмнинг зарарланган (лат еган, жароҳатланган..) жойида қизиш, қизариш, шишишдан иборат оғриқли жараён. *Ичак яллиғланиши. Упка яллиғланиши.* ■ -Доктор назоратида, кунлар ўтган сари жароҳатдаги яллиғланиш қайтиб, оёғим ердан енгил кўчадиган бўлиб қолди, — деди Ҳамро. Н. Сафаров, Тирилган одам.

ЯЛЛИҒЛАНМОҚ 1 Аланга чиқармоқ, тарқатмоқ; алангаланмоқ. *Аллоннинг мойли кўзи қоронғида Сулувни қидирар, ўчоқда олов яллиғланганда уни топиб, билагига, тўшига тармашар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Дарвоза олдида турганлардан бири.. мисдай яллиғланиб турган қуёш айланасига ишора қилди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Чўғдай қизариб турмоқ, ёнаётгандай кўринмоқ. *Лекин машъала ёлқинидан қизарган парда ҳамма томондан яллиғланиб кўриниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Қизиш, қизариб шишмоқ.

Яраси (ёки жароҳати) яллиғланди 1) яраси, жароҳати газак олди; 2) кўчма дардалами зўрайди. *Бугун унинг [Адолатнинг] бутун эски жароҳатлари яллиғланадиган кун, у бунга тайёр бўлиб, жинчироққа тикилиб ўтирарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЯЛЛО 1 айн. **ялла.** *Девсифат киши ялласини тўхтатди-ю, жамоатга қараб ҳайқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Савлатингга, ғайратингга қойилман! — деган яллони айтиб қўяди, гўё бу билан ўзининг муваффақиятига жар солади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўйин-кулги, хурсандчилик. *Биласизку ишимни. Ҳамма вақт ялло, ўзим хон, кўланкам майдон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Ялло қилиб юрмоқ Ҳеч бир иш қилмай, ҳеч нарсага қарамай, вақтини ўйин-кулги, хурсандчилик билан ўтказмоқ. *[Холмирза] Валининг анчадан бери хотинини ташлаб қўйиб, касалманд онасига сув ҳам томиз-*

май, боши оққан томонда ялло қилиб юрганини эшитганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЯЛМОН *шв.* Каламуш.

ЯЛМОҒИЗ 1 *миф.* Халқ оғзаки поэтик ижодида кенг тарқалган, ўта хунук қари кампир сифатида тасвирланадиган, дуч келган ҳамма нарсани еб-ютиб юборадиган афсонавий махлуқ; жодугар. *Ялмоғиз кампир.* ■ *Кунботарда бир ёвуз Дев бор эмиш, ялмоғиз.* Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма* Ҳамма нарсани еб-ютадиган, куриладиган; юҳо. *Долларга топинган ялмоғизларнинг Қонли хуружиза чек қўйинг тезроқ.* Уйғун. *Бу ялмоғиз қашшоқликнинг захарли томирлари ўз ризқини қаердан ва қандай олишини яхши билиб олди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЯЛОВ *кт.* Байроқ, туғ. *Зафар яловини олиб келишингизга ишончим комил, дўстим Абдурахмон.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Ҳазрат, яловни кўтариб олсакми?* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *..баланд пештоқда қўндирилган сербар, узун ялов саросима оғушидаги меҳмонларни хушвақтлик билан ичкарига чорлади.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ЯЛОВБАРДОР *кт. 1* Байроқ кўтариб борувчи; байроқдор. [*Моҳидил*] *Ҳақиқий яловбардор сингари ўзи сафнинг қоқ марказида туриб, икки қанотни баб-баравар жангга бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Бирор соҳада ёки ишда бошқаларни бошлаб борувчи илғор шахс. *Усмон Носир ўз сафдошлари.. билан адабиётимизнинг олдинги сафларида яловбардор бўлди.* Т. Тула, Фавқуллода талант соҳиби.

ЯЛОВДОР *айн.* яловбардор.

ЯЛОВКАШ *эск. айн.* яловбардор.

ЯЛОҚ 1 *Ит,* мушук каби ҳайвонларнинг овқат ейиши учун белгиланган идиш. *Ит ялоғи.* ■ *Ҳалиги тўртта ит сурувдан нарироқда тилларини чапиллатиб, ялоқдан овқат ичмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўша кунни у [ит] ҳовлига қайтиб, ялоқдаги ювундини шалоплатиб ичди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 *Оғзи* кенг (баъзи идишлар ҳақида). *Тоғора, жом, шунақа оғзи ялоқ идишларда у ер-бу ерга сув қўй.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Усубали ёғоч ялоқда сув келтириб ичирди, юзига сув сенди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 *айн.* **ялоқи.** *Ўпка, жигар, буйрак, талоқ, Ҳаммадан ҳам Ҳамид ялоқ.* «Бойчечак».

4 *шв.* Чуғурчук, қораялоқ.

ЯЛОҚИ Кишиларнинг сарқити билан кун кечирадиган; ювундихўр, текинхўр. *Сен ўша маккор ялоқи эшон кетидан юриб, нима каромат кўрдинг?* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. *Ташвишим сенга тушмай қўя қолсин. Тегсам ҳам, сендақа ялоқига тегмайман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу муттаҳам ялоқлардан унинг ўлса ўлиги ортиқ!* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЯЛОҚХЎР *айн.* **ялоқи.** *Аммо чор ҳукумати ва унинг маҳаллий ялоқхўрлари.. унинг бу ишларига тиш-тирноқлари билан қарши чиқишди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЯЛПАЙМОҚ 1 Ёйилиб япалоқланмоқ, япалоқ бўлмоқ. *Болға зарби билан темир ялпайди.* ■ *Темирнинг бир учи ялпайиб, кулчадай бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 (-б, -иб қўшимчали рвдш. шаклида — **ялпайиб**) Ўзини эркин, «ёйилиб» тутган ҳолда. *Бир хил йигитлар от устида ялтайиб.. ияги титраб, ўзи қалтираяпти.* «Нурали» *Лўлининг эркагидай ялпайиб ётаверасизми..* Н. Аминов, Суварак. *Салласининг ранги ўчиб кетган.. заҳил юзли бақалоқ мулла наматда ялпайиб ўтирибди.* С. Сиёев, Аваз.

ЯЛПАНГЛАМОҚ *шв.* Ялинмоқ, ялиниб-ёлвормоқ; лаганбардорлик қилмоқ. *Очил ўзининг унга муштоқ эканини билдирмайди, ўзини ерга урмайди, ялпангламайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЯЛПИ 1 Ҳаммага тегишли, умумий. *Ялпи сафарбарлик.* ■ *Баъзан жамоа шўроси ҳам ялпи мажлисларини шу ерда ўтказарди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Азоси бўлди бу ҳам Ялпи ҳаётнинг, Ишга солди, ростлади Синган қанотни.* Файратий.

2 Ҳаммасини қўшиб ҳисоблаганда, бутунича; ҳамма, умумий. *Бирлашма квартал планини ялпи маҳсулот бўйича анча ошириб бажарди.* «Ёшлик» *..йўғим-терим якунлари, яқин ўтмишда бўлганидек, ялпи натижа бўйича эмас, балки олинган толаннинг сифати бўйича баҳоланади.* Газетадан.

3 *айн.* **ялписига.** *Халқни ялпи кўтариш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сарбозлар ялпи ўқ узиб келмоқдалар.* «Шарқ юлдузи».

ЯЛПИЗ Тиббиёт, атторлик ва озиқ-овқат саноатида ишлатиладиган, сербарг хушбўй кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Ёв-*

войи ялпиз. ■ *Рисолат отин.. боғдан бир этак кўкат: кашнич, жамбил, райхон, ялпиз, отқулоқ юлиб чиқиб, кўк шўрвага уринди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ЯЛПИЗЛАМОҚ 1 Ялпиз солмоқ (суюқ таомга). *Маставани ялпизламоқ.*

2 *кўчма* Ўзини оқлашга, айбини ювишга уринмоқ; ҳолатни юмшатиш, текислашга уринмоқ. -*Хайр, қарилик қурсин, қизим, хафа бўлма, майли, қаҳрамонча иш тут, — деб ялпизлай бошлади Зокир ота Зебога. А. Муҳиддин, Зебонинг севгиси. Унинг кўзлари катта очилиб, бутун умидлари пучга чиққан одамдай, бўшашиб ўтириб қолди, уни бу аҳволда кўриб, шошиб қолдим, кейин ялпизлашга тушдим. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ЯЛПИСИГА айн. ёппасига. -*Лекин, ука, Туркистон ўлкаси қоронғида, ҳаммамиз ялписига саводсизмиз, бунинг чорасини излаш керак, — деди Умарали чойдан ҳўплаб. Ойбек, Улуғ йўл. Ялписига пахтага муккасидан кетиш оқибатида яйловлар, мева-сабзавотлар экиладиган майдонлар камайиб кетган. Газетадан.*

ЯЛПОҚ Ясси, ёйиқ, япалоқ. *Халилийнинг рапидадек ялпоқ, қорамтир бетига кулга ёйилди. Газетадан. Назар ялпоқ куракни қўлига олиб, илжайганча, Ҳайдарга қараб им қоқди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ЯЛПОҚЛАМОҚ Уриб ёки босиб, ясси, ялпоқ ҳолга келтирмоқ, япалоқламоқ. *Металл парчани ялпоқламоқ.*

ЯЛПОҚЛАНМОҚ 1 Ялпоқламоқ фл. мажҳ. н.

2 *кўчма кам қўлл. Ёлвормоқ. Букун тагин йиғиси ошиб тушди. Ҳайтовур, ялиниб, ялпоқланиб, аранг ҳаммомга юбордик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЯЛТ тақл. с. Бир маротаба, қўққисдан юз берган (кўринган) нурни (ёруғликни) билдиради.

Ялт этиб 1) кутилмаганда, бирдан нур чиқариб, ярқираб; ялтираб, товланиб. *Чироқ ялт этиб ёнди. Чақмоқ ялт этиб сўнди;* 2) *кўчма* кутилмаганда, кескин, бирдан. *Маҳбуба ялт этиб юзимга қаради. О. Ёқубов, Тилла узук. Ниҳоят, хаёлига ялт этиб бир фикр келиб қолди. «Гулдаста». Ялт этмоқ* Бирдан нур пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Қоронғиликда бир нарса ялт этди. ■ Ой нурида ялт этар-у, Ҳуштак чалар ҳавода. Х. Даврон.*

ЯЛТИЛЛАМОҚ с.т. Ялтирамоқ. *Скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтиллайди. П. Қодиров, Уч илдиш. Деворлар оқланган, поллар ойнадай ялтилар, бўёқ ҳиди анқиб турарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ЯЛТИРАМОҚ Ялт-ялт қилмоқ, ярқирамоқ. *Шамширдек ялтираган чақин чўлнинг олисларигача ёритади. С. Аҳмад, Уфқ. Кенг яйловда тўшалиб ётган қор уюмлари.. ой шуғласида ялтираб туради. О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. Қум зарралари қуёш нурида товланиб ялтирарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ЯЛТИРБОШ 1 с.т. Сочи тўкилиб кетган, сийқабош, тепакал. *Ҳамро Раҳимов тўладан келган, ўрта буй, ялтирбош, бугдойранг, қирқ ёшлардан ошган киши эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 *бот.* Асосан, қумли чўлларда ўсадиган, барглари қуёшда ялтираб кўринадиган бир йиллик бегона ўт. *Офтоб тиғида эрта тонгдан шомгача силкиниб, ярқираб товланган ялтирбош, ялтироқ тусини ўзгартиб, қизғимтир нурга кўмилди. Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони.*

ЯЛТИРОҚ 1 Ялт-ялт қиладиган, шу даражада тиниқ. *Ялтироқ шиша. Ялтироқ танга. Ялтироқ нарса олтин бўлавермайди. Мақол. ■ Икки қулогига офтобни узиб олиб қўйгандек ялтироқ зирак таққан бир қиз кирди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Элмуроднинг назарида, бу ялтироқ кўзларда бутун бир алам ёниб турганга ўхшади. П. Турсун, Ўқитувчи. Пичоқнинг қора сопи ялтилар эди, тиғи эса қотиб қолган қон билан ўз ялтироғини йўқотган. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 *кўчма* Бўёқли, бежама, юзаки. *У [Машҳадий] султонларни, бекларни пучак, лекин кўз қамаштиргич ялтироқ сўзлар билан мадҳ этмоқча моҳир. Ойбек, Навоий. Чунки сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Усти (ёки сирги) ялтироқ — ичи қалтироқ қ. устг. *Сирти ялтироқ — ичи қалтироқ* бу уйлардаги камчиликларни бартараф этиш илжинида устаси фаранг қурувчилар бошлиғига учрайвериб, оёқларимизда дармон қолмади. «Муштум».

ЯЛТОҚ Лаганбардор, хушомадгўй; тил-ёғламачи. *Садр ялтоқ кейинги кунларда ти-*

лини шу қадар ширин қилган эдики.. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЯЛТОҚЛАНМОҚ Лағанбардор бўлмоқ, хушомадгўйлик қилмоқ. *Раиснинг эрталаб менга ялтоқланиб, «акаларча» меҳрибонлик қилишларидан мақсади эса оғриқнинг олдини олиш, босиб келаётган тошқинни тўсиб қолиш экан.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Карима опа.. гуноҳкор кишидай, ялтоқлана бошлади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯЛТОҚЛИК Ялтоқ шахсга хос хатти-ҳаракат. *У ўрнидан андак қўзғалди ва ялтоқлик билан ўзини оқлай бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЯЛТ-ЮЛТ тақл.с. «Ялт» ва шунга яқин нур, ёруғликни билдиради. *Осмонда юлдузлар минг-минг, лиқ тўла.. Бир хили баъзида уади бирдан, Чақмоқлар сингари ялт-юлт ўйноқлаб.* Қ. Муҳаммадий. *Ялт-юлт қуёш кузак чечакларидаги, каҳрабо чиройга фарқ чинор баргларидаги шабнам — марварид доналарини симириб улгурмаган ҳам эдики..* С. Азимов, Икки дил — икки олам.

Ялт-юлт қилмоқ Ялт-юлт нур чиқармоқ, таратмоқ. *Пиёлалар ўн икки шамлик кумуш қандил ёруғида ялт-юлт қилар эди.* М. Осим, Элчилар. *..қишлоқ тепасида ялт-юлт қилиб чақмоқ чақди-ю, бироздан кейин момақалдироқ гумбурлади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЯЛЧИМОҚ шв. Ёлчимоқ. *Чучварани хом санама, мандан ялчиб алимент ололмайсан!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЯЛ-ЯЛ Нур сочиб; товланиб; жилоланиб. *Атлас кўйлақлар машғалдек ёнарди ял-ял.* Шукрулло, Икки ҳикоя. *Бўстон, устида ял-ял учиб ўтаётган сунъий ер йўлдошига қарар, юраги дук-дук урарди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *-Эртага ҳаво очиқ келар экан, — деб қўйди Ҳайитбой ота, ял-ял товланаётган шафаққа тикилиб.* Газетадан.

ЯЛҚАМСИҚ Бирор ишга астойдил ёпишмайдиган, ялқовлик билан ҳаракат қиладиган; эринчоқ. *Ялқамсиқ одам.*

ЯЛҚОВ 1 Ишлашни ёқтирмайдиган; иш ёқмас; дангаса. *Ялқов ва фирром ё қўли эгри бўлса, силлиқлик билан ҳайдайман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўлма ялқов, оч кўзингни, орқада қолмоқ уят.* Ҳабибий. *Улар [болалар] ялқов, йиғлоқи, серуйқу эдилар.* П. Турсун, Уқитувчи.

2 зоол. Марказий ва Жанубий Америкада тарқалган, дарахтда яшайдиган, кам ҳаракат кичик сүтэмизувчи ҳайвон.

ЯЛҚОВЛАНМОҚ 1 Бирор ишни бажаргиси келмай турмоқ, ялқовлик билан ҳаракат қилмоқ. *[Нури] Худди меҳмонга келган такаббур келиндек, ялқовланиб [ҳовлида] кезди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кучук секин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ётди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **ялқовлашмоқ.** *Чунки Махдум мактаб ишида ялқовланиб, Анварга суяниб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шунинг учун ялқовланиб кетган бу яшшамагур, овқатини ҳам олиб келиб бериш керак.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ЯЛҚОВЛАШМОҚ Бутунлай ялқов бўлиб қолмоқ, ялқовлик касб этмоқ. *Жуда ялқовлашиб кетибсан, оғайни..*

ЯЛҚОВЛИК Ялқовга хос хислат, хатти-ҳаракат; кайфият. *Ялқовликнинг охири хўрлик.* Мақол. *Меҳнат кишини боқар, ялқовлик ўтга ёқар.* Мақол. ■ *Башорат хола қаршисида уй ишига ялқовлиги билан онасини хуноб қилаётган енгилтак Олимжон эмас, балки оғир табиатли, мўмин бир бола тургандай эди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

Ялқовлик қилмоқ Ялқов ҳолатида бўлмоқ, дангасалик қилмоқ. *Бош тортиб ўқишдан, қилсанг ялқовлик, Сўнгра, болам, кўп пушаймон қиласан.* Фозил Йўлдош ўғли.

ЯЛҒАРС шв. Йирик, беўхшов, кўпол. *Жўра ошнасининг ялғарс гавдаси, шоп мўйловига нафратли кўзларини узоқ қадаб турди.* Ҳ. Назир, Онаизор.

ЯЛҲАК шв. Соддадил, хуштабиат, хушфелъ; ёқимли. *Ялҳак бола.* ■ *Норкўзи бува.. Шавкатжон билан Низомжоннинг ниҳоятда билимдон, ялҳак, шалдиршулду, лекин қизлардай майин йигитлар эканини.. сўзлаб берди.* А. Муқимов, Ғалати одамлар. *Устанинг.. очиқ, ялҳак муомаласидан, тўғриси, эриб кетдим.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЯЛҲАКЛИК Ялҳакка хос хатти-ҳаракат; соддадиллик; хушфелълик. *[Кумуш] Юзини четга бурди: -Ялҳакликни қўйинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯМАБ-ЯСҚАБ Йиртиқ, узуқ, камтик ва ш.к. жойларни бутлаб, яроқли ҳолга келтириб. *Кампир эса кўйлақ-иштонимни ямаб-ясқаб берди.* Ғайратий, Ёшлигимиз. *Ғайрат*

қилиб тешик новни Ямаб-ясқаб тузатмаслар. Ш. Раҳмон. *Асли, алмисоқдан қолган бу шалоқ араванинг соғ жойи йўқ.. Бердибой у ёқ-бу ёғини ямаб-ясқаб, бозор-ўчаргаю, қозон-товоқ орасида миниб юрар эди.* «Гулдаста».

ЯМАМОҚ Бирор нарсанинг йиртилган, узилган, тешилган жойини бутунламоқ; уламоқ, ямоқ солмоқ. *Ботинкани ямамоқ. Ямасанг, янги бўлар, янгининг тенги бўлар.* Мақол. ■ *Йўлчибой ўлгурни яхши дейишарди, ўзим ҳам яхши кўрардим. Кирина ювдим, ямоғини ямадим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯМАШМОҚ 1 Ямамоқ фл. бирг. н. *Балиқчилар кун бўйи елкан ва тўрларни ямашди.*

2 *кўчма* Кўшилмоқ, бирлашмоқ. *Бир-бирига ямашган бинолар.* ■ *Кўча-кўчаларга тушиб, Кўпаяверди ямашиб..* «Гулшанбоғ».

ЯМЛАМОҚ 1 Чайнамай, огиз ичида айлантирмоқ, милки билан эзмоқ. *Овқатни ямлаб ютмоқ.* ■ *-Икки юз таноб! — дея Полвонга қаради нон ямлаётган Иброҳим ота.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эътибор опа.. ёнида иштаҳа билан толқон ямлаб ютаётган Тўлқиннинг тимқора сочини силади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Янга охурдаги емини ямлаб ютаётган сигирга қаради.* С. Нуоров, Нарвон.

2 Лаб, милклар орасига олмоқ. *Абдуқодир қаттиқ ғазабланди, бир неча минут тутақиб, дағал қизғиш мўйловининг учини ямлаб, бошини тебратди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ойшабону бошламоқчи бўлган гапдан чолнинг ҳам хабари бўлса керак, соқолининг учини ямлаб туриб, бир ижирғанди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Санобар газетанинг бир четини ямлаганча, хаёл суриб қолди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 *кўчма* Домига тортмоқ; ютмоқ. *Олов ёниб, ямлайди ўтин, Декча тинмай биқирлар, тошар.* З. Обидов. *Орқасида қора кул қолдириб ўт-аланга юмалайди, янтоқларни ямлайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..машина лентани тортиб ямлай бошлайди, кейин пилта ўраб чиқаради.* М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар.

Гапни (ёки сўзни) ямламоқ Гапни (фикр-ни) тўла ва аниқ айтмай, узук-юлуқ ифодаламоқ, чайналмоқ. *-Гапни ямламанг, — деди Уктам ҳосилотга тикилиб.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У сўзини ямлаб, ўғлига қараб қўйди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. **Икки**

ямлаб, бир ютмоқ Чайнамай ютиб юбормоқ, йўқ қилиб юбормоқ. *Лайлаквой: -Ҳақ саломинг бўлмаса, икки ямлаб, бир ютардим.* «Эртактлар». **Ямламай ютадиган салб.** *Ўрин-латадиган, қойил қиладиган. -Вой Туламан тушмагур-эй, ёлғонни ямламай ютасан-а! — ичаги узилгудек қотарди кекса уроқчи.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯМЛАНМОҚ 1 Ямламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Лекин у.. заҳар-заққумга тўлган илон оғзида бир-икки ямланиб, суяклари мажақланган чумчуқдай бир нарсага ўхшарди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Гапни очиқ-аниқ айтмай, узук-юлуқ ифодаламоқ; чайнамоқ. *-Чекканим ғанимат, — деди Али тажанг ямланиб, сўлагини оқи-зиб.* Ойбек, Кўёш қораймас. *..домла, гапнинг учини йўқотиб қўйдими ё фикридаги ошкор зиддиятдан хижолат тортдим, ямланиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯМОҚ 1 Бирор нарсанинг йиртилган, тешилган, узилган жойини ямаш, бутунлаш учун мўлжалланган бир парча мато, чарм ва ш.к. *Шимининг тиззаси билан ўнг чўнтагининг тагига ямоқ солинган эди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Плансиз, муваққат уйлар, зар либосга бўз ямоқ сингари, қалъа хусини бузиб турибди.* Газетадан.

2 Ямоқ солинган, ямоқли жой. *Шерали, жила бўлмаса, битта ямоқни бекитмоқчи бўлиб, қўйлагини шимининг устидан туширди.* С. Кароматов, Олтин кум. *У отасининг чанг босган бўйнига, чопонининг елкасидаги ямоқларга назар солди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

3 Ямаш талаб этадиган, ямаладиган нарса, буюм. *У энди вақтининг кўпини ҳар ким келтирган ямоқларни ямаш билан ўтказга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ямаш, ямашга оид. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

5 Ямоқ солинган, ямаб тикилган; ямалган, ямоқли. *Ямоқ кўрпа. Ямоқ тўн. Ямоқ этик.* ■ *Айвон устунига суяниб турган олабула ямоқ чопонли бир бола келиб, унинг олдига тушди: -Қани, юринг, муллака! П. Турсун, Ўқитувчи. Тиззаси ямоқ шимни торлик қилиб қолгунча кийиб юрди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

6 *кўчма* Тузалган яранинг изи, чандиқ. *Юзнинг ямоғи.* ■ *Меҳмоннинг бошида қан-*

дайди тиртиқ, ямоқ доғлар, соч чиқмаган жойлар ҳам бор эди. У. Исмоилов, Сайланма.

7 кучма Кам-кўстни, камчиликни тўлдирган нарса. Ёмонга ёмон бўл, Яхшига ямоқ бўл. Мақол. ■ Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЯМОҚЧИ Оёқ кийимларини тузатиш, ямаш иши билан шуғулланувчи касиб. Уста Абдурахмон: -Ҳа, Розиқ ямоқчининг қизлари ўқиб, шаҳар сўрармиди!.. — деб уришиб берди. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. Дукчи ёнида ямоқчи касиблар, бирор кимса тиртиқ маҳсими, чурук чорикми кўтариб келармикан, деган умид билан сарғайиб утирар эдилар. Ойбек, Улуғ йўл.

ЯМОҚЧИЛИК Ямоқчи иши, касби. -У шаҳардами? Ямоқчиликни билар эканми? — деди Нури. Ойбек, Танланган асарлар. Болтабой қотиб-қотиб кулди-да.. ямоқчилик қилаётган Маллавой акани кўрсатди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЯМОҚ-ЯСҚОҚ 1 Ямалган-чатилган; эски, чурук. Ямоқ-ясқоқ кўрпалар. ■ Ямоқ-ясқоқ олача ятаклар. Ойбек, Навоий.

2 Ямаш, тикиш, тузатиш ишлари. -Онам яқин ва узоқ маҳалладаги ўзига тўқ кишилар уйига бориб, кир ювиб, ямоқ-ясқоқ қилиб, бизларни боқишга киришди, — деди Пулат. Файратий, Унутилмас кунлар.

ЯНА 1 Аввал бўлган иш-ҳаракат, нарса-ҳодисанинг такрор юз беришини, бошланиши ва давом этишини билдиради; такрор ҳолда; қайтадан, тагин. Ёмғир яна ёға бошлади. ■ Лектор.. хатга қараб, жаҳл билан яна бир марта «Ўртоқлар» деди-ю, лекцияни бошлаб юборди. А. Қаҳҳор, Қуюшқон. Уста Фарфи уни яна бир қат кўздан кечириб олгач, чўккалашини бузиб, чордана қуриб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аваз дўконда яна бирпас китоб мутолаа қилиб утирди. С. Сиёев, Ёруғлик. Сентябрь тонготарига яқин қолди, яна синфларда ўқувчиларнинг шодон овози жаранглайди. Газетадан.

2 Бундан ташқари, бунинг устига. Яна бир сават нон бор. ■ Чойни ичинг, яна олиб чиқаман. Ойбек, Танланган асарлар. Масаланинг яна бир нозик томони бор. Бўғоз совлиқни узоқ ётқизиб бўлмайди: бола ташлайди. Газетадан. Ўртоқ Бақоев яна бир пиелла чой сўради. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

[Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчига ташлади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 (одатда, «бир», «бирор» сўзи билан бирга) Илгаригилардан бошқа; бошқа бир; янги, бошқа. Яна бир масала чиқиб қолди. Яна бирор гап йўқми? ■ Хон мактубнинг яна бир жойида шеър битган эди: «Мен Самарқандни сенсиз нетайин..» П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -Қариган чоғида хўроқанд яламай домла ҳам ўлсин! — деди яна бири. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

4 айн. янада. Шунинг учун қўрбошининг бояги шубҳаси яна кучайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ашула ниҳоясига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди. Аммо ўзга мақомда, яна чуқурроқ мавжланишлар, жилвалар билан, кўнглини яна қаттиқроқ сеҳрловчи ингичка титрамалар ва ранглар билан.. Ойбек, Танланган асарлар.

5 юкл. Таъкид билдиради; тагин. Яна шўхлик қилиб юрмагин! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Сиз ҳам, эски муаллимга ўхшаб, кетиб қолманг яна! П. Турсун, Ўқитувчи. ..сен супада утир, ўткинчилар яна бир нарсани илиб кетмасин! Ойбек, Танланган асарлар.

ЯНАГИ Бундан кейин келадиган; келаси, навбатдаги. Янаги ҳафта. Янаги сафар. ■ Янаги йил баҳорда икки йиллик отпускани бир қилиб.. борамиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНАДА Белгининг аввалги ҳолатига нисбатан кучли, ортиқ эканини, шундай бўлишини билдиради; яна ҳам. Абдусаттор устозига етиб олиши учун техникани янада пухта эгаллаб олиши лозим эди. «Ўзбекистон қўриқлари». Ҳовлининг ичкараси янада бефайз эди. Н. Аминов, Сувараси.

ЯНВАРЬ [лот. januarius < Janus — куёш маъбуди номи (Янус)дан] Янгича йил ҳисобида, яъни Григорий тақвимида 31 кундан иборат биринчи ойнинг номи.

ЯНГА 1 Аканинг хотини (ука ва сингилга нисбатан); келиноий. -Мен билет олиб бораман, — дейди акаси билан янгасига. «Гулдаста». «Янгамнинг ошини мазали қилган акамнинг масаллиғи», демоқчисиз-да. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

2 Ёши ўзига нисбатан катта бўлган аёлга (ўзга аёлга) нисбатан қўлланади. Бўғдой-

зорда бир кўринг Санам янга кучини. «Шарқ юлдузи». Сотувчи теллакни олиб, бир пуфлади-ю, чўзди: -Марҳамат. Олинг, амаки, янгам қувонади.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 этн. Никоҳнинг иккинчи кунни кечаси келин билан куёв хизматида қолувчи икки хотиндан бири. Янгалар келинни ичкари кичиритиб, тўй эгалари рўпарасига турғизишди. Сўзамол янга маросимни бошлади. Р. Раҳмонов, Келин. Янгалар Кумушни қизларга топириб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГИ I 1 Илгари бўлмаган, энди юзага келган (келаётган, келадиган). Янги ариқ. Янги технология. Янги девор. Янги завод. Янги йўл. Янги илмий йўналиш. Янги корхона. Янги уй. Янги шаҳар. Янги нав. ■ Тинчлик-омонлик бўлса, бир кун келиб, янги данғиллама иморатлар солиб ҳам, ҳозиргидай, «шунчалик гап экан-ку», деймиз. А. Қаҳҳор, Қўшчиноқ чироқлари. У дўстларига туноув кунни янги шеърини маъқул қилолганига қувонарди. С. Сиёев, Ёруғлик. У Мирмуродовни ҳар кўрганда: -Янгиси борми, эшитайлик, - деб сўрайдиган бўлди. «Гулдаста».

2 Ҳали тутилмаган ёки жуда кам ишлатилган, асл ҳолатини йўқотмаган; зид. эски. Янги кийим. Янги машина. ■ Душанба кунни янги банорас тўн ва янги яшил бахмал дўппимни кийиб, идорага бордим. «Гулдаста».

3 Иш-фаолияти, ҳаёти энди бошланган, бошланганига ҳали кўп бўлмаган; янги қилинган. Бу ишда у янги, ёрдам бериш керак. ■ У - янги ҳисобчимиз Оқпўлат аканинг яккаю ягона арзанда ўғли. С. Сиёев, Ёруғлик. Сатторқул янги раис бўлса ҳам, шошмасдан кўкламни тизгинлаб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноқ чироқлари. Ниҳоят, отаси ўз муддаосига етди - қизини янги куёвга топириб тинчланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ўзаро навбатда аввалгисидан кейингиси; навбатдагиси, эндигиси. Янги директор. Янги лавозим. ■ Билим масканларида янги ўқув йили бошланди. Газетадан. Ҳа, тонгни қаршилаб олса-да такрор, Янги деб атайди ҳар кунни одам. А. Орипов.

5 Шу йил, шу мавсумга тегишли; шу йилга оид; дастлабки. Шўрвага янги картошка солинди. Янги бугдойнинг нони. ■ Янги ҳосилни пешма-пеш қабул қилиш ва ундан

сифатли тола ажратиб олишга ҳам пухта ҳозирлик кўрилди. Газетадан.

ЯНГИ II (урғу олдинги бўғинда) рвш. Яқиндагина, ҳозиргина У янги шу ерда эди. Тандирдан янги узилган нонлар. ■ Янги бушанган совлиқ кўзисини ялайди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ЯНГИДАН рвш. Қайтадан, қайта бошдан, бошқатдан, янгитдан. Мақолани янгидан таҳрир қилиш керак. ■ Гўё бўлиб ўтган можаро янгидан бошланиб, энди Абдурашул даъвогар бўладиганга ўхшар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кўм-кўк осмон худди артилган шишадек тиниқ. Гўё олам янгидан яратилган. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИЛАМОҚ I Айнан бир нарсанинг эскисини янгисига алмаштирмақ, янги қилмоқ. Соат пружинасини янгиламоқ. ■ Зеби қайната ва қайнанага вақтида чилим тутиши, чилимнинг сувини тез-тез янгилаб, сархонасини тозалаш лозим эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Меҳриниса, эри идорага бориб келаман, деб чиқиб кетгач, дастурхонни йиғиб, самоварнинг кулини қоқди, сув тўлдириб, оловини янгилади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Борини бошқаси билан алмаштирмақ; ўзгартирмоқ. Кафедра мудирини янгиламоқ. Иш жойини янгиламоқ. ■ Ношуд раисни янгилаш зарур бўлиб қолганида, балогардон бизнинг Абдуллажон отага ёпишиб оладилар. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалгиси (эскиси) ҳам тургани ҳолда янгисини олмоқ. Кийимларини янгиламоқ. ■ Хулласи калом, ишларим чакки эмас, дўппим яримта. Фақат менда бир армон бор. У ҳам бўлса, хотинни янгилаб олсам. «Муштум».

Ярасини (ёки дардини) янгиламоқ Тузалган, битган (йўқ бўлган) ғам-ташвиш, нохушликни, дардни қайта кўзгамоқ. .унинг ярасини янгилаб қўйишдан қўрқиб, ярим йўлгача индамай борди. К. Яшин, Ҳамза. Нотиқлар орасида эски дардимни янгилаган молдован ёзувчиси Павел Петрович Бацу бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЯНГИЛИК I Янги ҳолат, янги эканлик. Кийимнинг янгилиги. Раҳбарнинг янгилиги.

2 Илгари маълум бўлмаган, яқиндагина пайдо бўлган нарса ёки ҳодиса; янги хабар, маълумот. Фан ва техника янгиликлари. ■ Қандай қилиб бўларди, иш унумини ошира-

диган янгилик ўйлаб чиқдингиз-ку, яна бир янгилик киритсангиз, анча одам бўшаб қолиши табиий. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Зорқишлоқда ҳар куни бир янгилик, ҳар куни бир мўъжиза юз берарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Сизнинг ана шу янгилик тарафдори эканингизга ҳамма қойил. Ж. Шарипов, Саодат. Акрам Адолатни яхши кўради. Қани, марҳамат этиб, мана бу янгиликни эшитинг-чи, ёқармикан сизга. С. Анорбоев, Оқсой. Сайфулла кун сайин бир янгилик топиб келарди: -Домла Тоҳирни, Мансурга кўтартириб қўйиб, қамчи билан қуймичига хўп савалади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНГИТДАН с.т. Янгидан. Иш янгитдан бошланди. ■ Уша пайтларда янгитдан расм бўлган примус, занжирга тош бойланган олма соатларни Максим бемалол тузата оларди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИТТА шв. Ҳозиргина, янгигина; яқиндагина. Сидиқжон янгитта чиқиб кетибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Омон-эсон мен ҳам янгитта келдим. Фозил Йўлдош ўғли.

ЯНГИЧА 1 рвш. Илгаригиларга ўхшамаган ҳолда, янги усулда, янги тартибда. Биз янгича ишлаймиз, янгича яшаймиз. ■ Янги супурги янгича супуради, деб тўғри айтарканлар. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. У бутунлай янгича кийинган: оёғида фарчи сариқ ботинка, энида кулранг костюм, сочини жуда силлиқлаб, орқасига тараган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сфт. Илгаригиларга ўхшамайдиган, янги урф бўлган. Янгича турмуш. Янгича кийиниш. Янгича муносабат. ■ Абдишукурнинг тили қичиб, янгича тўй ҳақида.. муфассал изоҳ бермоққа чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойвачча илиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. [Абдусамадқори:] Мен бироз эскича ўқиганман, янгичага ҳали машқим роса бўлган эмас. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯНГИЧАСИГА рвш. Янги йўл, янги усул билан, янги урф-одатларга мос равишда. [Сидиқжон:] Куллуқ!.. Биз ит булсак, буйнимиздаги тилла занжирингиз ўзингизга, янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса — уч талок қўйдим! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯНГЛИШ 1 Ҳақиқатга ёки бирор қонунда тўғри келмайдиган ҳолда; нотўғри, ха-

то. Янглиш гапирмоқ. Янглиш ёзмоқ. Янглиш ҳисобламоқ. Янглиш хулоса. ■ Одамлар бирма-бир патнис олдига келиб: «Номингиз, фамилиянгиз, жойингиз, молингиз» каби сўроқларга, гўё янглиш айтиб қўйишдан қўрққандай, ўйланиб жавоб қайтара бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Танқиднинг чиққани ҳам, газетанинг янглиш келтирилгани ҳам рост. Х. Тўхтабоев, Фельдтондан сўнг.

2 Хато иш; хатолик. Агрономиядаги янглиш гоҳо дўл, сел, бўрон, қурғоқчиликдан ҳам катта зарар етказиши мумкин хўжалikka. С. Нуров, Нарвон.

ЯНГЛИШМОҚ 1 Ҳақиқатга ёки бирор қонун-қоилага хилоф иш тутмоқ; хато қилмоқ, адашмоқ. Ҳисобда янглишмоқ. Бу ҳовлига янглишиб кириб қолибман. ■ -Жияним сўзларидан янглишиб кетсалар, нима бўладир? -Нега янглишсинлар, улар билганларидан ортиқни, албатта, сўзламаслар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда нотўғри йўл тутмоқ. Мен бола-чақали одам, янглишиб, йўлдан озиб, сизга уйланган эканман, никоҳимдан чиқдингиз, мени кутманг. Ойбек, Танланган асарлар. Якка қолган Саодат қадрининг поймол этилганидан, янглишганидан тўйиб-тўйиб йиғлади. «Ёшлик».

ЯНГЛИР кўм. эск. Сингари, каби. Лола янглиф. Олов янглиф. Шер янглиф курашди. ■ Рангим сомон янглиф дард ила ғамдан, Жудоликдан тушган ҳажру аламдан. Ҳамза. Негаки мен ўзимнинг севган ва муҳаббат қўйган эримдан бунча уятсизлик, бу янглиф вафосизлик кўрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГРАМОҚ Кучли овоз таратмоқ, жаранглаб ёйилмоқ, жарангламоқ. Залда «ура» садолари янгради. ■ Яна узун ва ваҳшатли жанг карнайи янгради. Мирмуҳсин, Темур Малик. Ғала-ғовур ичида аллакимнинг баланд овози янгради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯНГРОҚ Янграб эшитиладиган, янграб чиқадиغان; янграган. Янгроқ қўшиқ. ■ Марям тирсиллаган олма сингари, кулгиси кумушдек янгроқ, сапчиб турадиган олов қиз эди. А. Мухтор, Чинор. Юксаларкан давримиз янгроқ куйи, Эркин руҳим ўза куйини кучолмас. Ғайратий. Алиохун.. янгроқ овозини

баланд қўйиб, бирдан куйлаб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯНМОҚ Айбситувчи гап-сўз айтмоқ. *Сардоров, шахсан берган кўрсатмасини вақтида бажармай, комиссия олдидан уятга қолдиргани учун, раисни яниб қўйган.* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси. *Соливей қўлогини секин олиб келса, кексалар ҳадеб икковини янишаётган экан.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЯНТОҚ Чўлларда ўсадиган, дуккаклиларга мансуб, тиканли кўп йиллик бегона ўт. *Туяга янтоқ керак бўлса, бўйинини чўзади.* Мақол.

ЯНТОҚЗОР Янтоқ ўсган, янтоқ билан қопланган ер.

ЯНЧМОҚ 1 Ўрилган ғалла бошоқларини босиб, уриб, эзиб, донни ажратиб олмақ. *Бугдой янчмоқ. Шоли янчмоқ. Янчиш машинаси.*

2 Зарб билан уриб эзмоқ; майдаламоқ, кукунга айлантирмоқ. *Мурч янчмоқ. Толқон янчмоқ.* ■ *Чу, десанг тоғларни чоғлар димоғи, Тошни янчар пўлат, асил тўғи.* «Равшан». *Илонни қўйруғидан эмас, бошидан янчадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, эзиб ташламоқ. *Ел ортиқча бир ғазаб устида эди, ер юзидаги тиккайган нарсани букиб-янчиб ташламоқчи бўлгандек пишқирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янчиб ўтар ҳар бир танка бало тоғини, Самолётлар ёғдиради самодан олов.* Ғайратий.

ЯПАЛОҚ Ялпайган, ялпоқ, ясси. *Япалоқ темир. Япалоқ тош. Япалоқ юз.* ■ *Бўрихўжа ўн бир қатор япалоқ фишт билан кўтарилган.. қадимий айвонда ўтириб.. хомчўт қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Азмиддин Талғатбекнинг серташвиш юзига, япалоқ бурнидаги тиг изига, совуқ кўзларига қараб, уйга толди.* Ҳ. Гулом, Машғал.

Ёмоннинг кучи япалоққа етар Ўзидан кичик ёки кучсизга озор берувчи кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ЯПАЛОҚЛАМОҚ Япалоқ қилмоқ, ялпоқламоқ. *Михнинг учини япалоқламоқ.*

ЯПАЛОҚҚУШ Бойўғли, бойқуш.

ЯПАСҚИ Паст бўйли, пастак, пакана. *Япасқи одам. Япасқи сигир. Япасқи дарахтлар.* ■ *Анча-мунча юрилгач, чап тарафдаги ясси тоғлар этагида япасқи битта оқ уй кўринди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. *Япасқи олмаларнинг ёмғирда чўмилган ҳўл барг-*

лари гўё «ҳой, уятсиз» деб шивирлар ва юзларига шаппатилар эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Йўлдошбойнинг япасқиси ҳам ҳозир унча қамчи талаб қилмайди, жийрондан қолишмай одимлаб боради.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯПАСҚИЛАМОҚ айн. **ялпоқламоқ.** *Абгор бу одам дўпписи жиягини ҳимариб, тарелкасимон япасқилаб, ўтган-кетганлардан.. садақа сўрайди.* Н. Ёқубов, Жон.

ЯПОН 1 Япония асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқнинг номи. *Япон халқи.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Япон тили. Япон йигити.*

ЯПОНИАР Японияда аҳолининг асосий қисмини ташкил этадиган халқ, Япониянинг туб аҳолиси.

ЯПОНЧА 1 Японияга, япон халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Японча рақс. Японча қўшиқ. Японча ёзув.*

2 Япон тили. *Сиз японча(ни) биласизми? Японча гапирмоқ.*

ЯПРОҚ 1 Ўсимликларнинг ҳаводан озикланиш ва газ алмашилиш учун хизмат қилувчи, одатда, юпқа варақча шаклидаги асосий вегетатив аъзоларидан бири; барг. *Яшил япроқлар. Кузги япроқ. Гуллар япроқ чиқарди. Дарахт — япроғи билан кўркам, одам — меҳнати билан.* Мақол. ■ *Ҳадемай карнайгуллар.. ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Куздан дарак берувчи сарғайган япроқлар йўл устида, ариқ буйида ётарди.* Ж. Шарипов, Саодат.

2 Бир бўлак юпқа нарса ҳақида. *Бир япроқ қази.* ■ *Ҳолвафуруш.. токчадаги қалин бир китобни очиб, унинг орасидан бир неча япроқ яп-янги, шалдиरोқ қоғоз олиб.. узатди.* Ойбек, Навоий.

ЯПРОҚЛАМОҚ 1 Барг чиқармоқ, япроқ ёзмоқ. *Баҳор келиб, дарахтлар япроқлай бошлади.*

2 Юпқа-юпқа қилиб кесмоқ, парракламоқ. *Гуштни япроқламоқ. Япроқлаб кесмоқ.* ■ *У қазини ҳар япроқлаганда, пиёлани бўшатган кишининг оғзига ўзи солиб қўяди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Оқсоч рюмка билан унга керак бўладиган закуска [газак] ҳам олиб келди: япроқланиб, бетиса шакар сепилган лимон, қовурилган хурмо мағзи.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯРА 1 тиб. Тери ёки шиллиқ парданинг, шунингдек, тери ости тўқималарининг турли сабабларга қўра нобуд бўлган қисми кўчиб, унинг ўрнида ҳосил бўладиган нуқсон.

2 Тиг, зарб ва ш.к. таъсирида ҳосил бўладиган шикаст; жароҳат. *Ёмон яра. Тиг яраси. Ярани даволамоқ.* ■ У. граната осколкиси ўнг оёғини ёриб юборган, окоп деворига суяниб типирчилаётган солдат ёнига бориб, ярасини боғлай бошлади. А. Убайдуллаев, Қонли издан. Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кучли қайғу, руҳий азоб, алам берувчи нарса; шикаст. *Тиг яраси тузалади, тил яраси тузалмайди.* Мақол. ■ Фуломжон Эрбўтани калака қилиш учун эмас, ўз қалбида фасод боғлаб ётган боласизлик ярасига малҳам босиш учун уйнашиб эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баъзан [Гулдорнинг] юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истади.. Ойбек, Танланган асарлар. *Ақли кирди. Болалигида қалбида бўртган алам яраси йилдан-йилга йиринг боғлаб, фасод йиға бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

Яра устига чипқон Дард устига дард, қайғу-алам устига яна оғирроғи. *Бир маломат шубҳаси ҳали юрагидан кетмай туриб, буниси яра устига чипқон бўлмасин.* Р. Раҳмонов, Келин. **Ярасига тегмоқ** Бирор гап-сўз, хатти-ҳаракат билан кимсанинг унутилаёзган ғам-аламини, дардини янгиламоқ. **Ярасига туз сепмоқ қ. сепмоқ.** **Ярасини ёрмоқ** Дардини айтмоқ, дилидагини ошкор қилмоқ. *Азизбек, халққа ташақкур айтиб, ярасини ёрди.* А. Қодирий, Утган кунлар. **Яраси енгил** Қийин эмас, осон; ҳеч гап эмас.

ЯРАДОР Жароҳат олган, жароҳати бор; ярали. *Ярадор солдат. Енгил ярадор. Оғир ярадор.* ■ Улган, ярадор бўлганларга қарамай, қўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, «тошбўрон»ни кучайтирди. Ойбек, Танланган асарлар. *Қайилма атрофидаги окопларда ҳам уч киши ярадор бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳадемай шу батальондан ярадорлар кела бошлади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

ЯРАЛАМОҚ кам қўлл. Яра, жароҳат етказмоқ. *Елкасини яралади.* ■ Дилингни яралаб, дунёни кўзингга қоронғи қилиб қўяди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ЯРАЛИ 1 Бирор жойига яра чиққан, яраси бор; ярадор. *Ярали киши. Юзи ярали. Қўли ярали.*

2 кўчма Қаттиқ руҳий азоб берувчи ҳолатли, руҳиятида шундай азоб берувчи нарса бор. *Кўнгли ярали одам.* ■ *Зайнабнинг ҳам юраги ярали эди, унинг тўйи яқинлашган вақтда, севиқли куёв йигит икки кунгина хасталаниб ўлган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯРАЛМОҚ Дунёга келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Ҳамма нарса севиниб куйлар, Яралгандек олам севинчдан.* Р. Парфи. *Қайта яралдими бу кўҳна дунё.* «Гулдаста».

ЯРАМАЙДИ 1 Ярамоқ фл. ҳоз.-кел. зам. шакли. Булар ҳеч нарсага ярамайди. *Чап қўли ишга ярамайди.*

2 Дуруст эмас, маъқул эмас. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярамайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунақа оёғости қилиш ярамайди.* «Гулдаста». *Биз қишлоқларни обод қилиш билан хотиржам бўлиб қолишимиз ярамайди.* «Гулдаста».

ЯРАМАС 1 Ярамоқ фл. сфдш. Бўйнидан бойланган ит овга ярамас. Мақол.

2 Ахлоқ-одоб, қоида, тартиб меъёрларига тўғри келмайдиган; бўлмағур. *Кайф таъсирида шундай ярамас ишлар қилинадик, терининг қалинлигига қарамай, титрашга тўғри келади.* Газетадан. *Хўш, тарбия ўчоғида қачонгача бу ярамас ҳолат давом этади.* «Муштум».

3 Иши, феъл-атвори ахлоқ-одоб меъёрларига тўғри келмайдиган; ахлоқан нобоп, бузуқ. *Шубҳаю бад олиш, ярамас кимсаларнинг фитнаси бизни подшо қаҳрига гирифтор қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳой, қанақа ярамас болсан, туш томдан. Ҳе, ахлоқсиз! С. Аҳмад, Сайланма.*

4 Шундай хулқ, хислатга эга бўлган шахсга нисбатли ҳақорат учун қўлланади. *Тўхта, деяпман сенга, ярамас! Ҳозир мушукдай деразадан отиб юбораман! С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кўзимга кўринма, ярамас.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ЯРАМАСЛИК 1 Ярамас иш, хатти-ҳаракат. *Балки улар бўлганида, бу ярамасликка йўл қўйилмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Шунча кишининг илтимосини ерда қолдириши — ўзи ярамаслик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ярамас, ярамайдиган эканлик. *Сенинг.. ярамаслигинг ана шу сўзларингдан билиниб турипти. С. Айний, Қуллар. Раҳматулла Обидий домлалikka ярамаслиги кўп ўртоқларга маълум бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЯРАМОҚ I Истеъмол учун, ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун мумкин, яроқли бўлмоқ. *Бу сув ичишга ярайдими? Қурилишга ярайдиган ёғоч. Бу этиклар кийишга ярамайди.*

2 Бирон ишни бажаришга лойиқ бўлмоқ, ишлатишга хизмат қила олмақ. *Бу асбобларнинг кўпи ишга ярамайди. ■ Мурғоб отлари қумга ярамайди.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Бирор ишга яроқли бўлмоқ, қўлидан келмоқ, бажара олмақ. *Самоварчиликка яраятими, ахир? А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Қора йиғит столда ётган бир даста пул, тилла соатни олиб, хотинига отди: -Биз бунақа соат олиб беришга ярамаймизми? С. Аҳмад, Сайланма.*

4 Бирор талаб, эҳтиёж учун керак бўлмоқ; асқатмоқ, иш бермоқ. *Кучада ётган эски тақа, занглаган мих, шунга ўхшаш бало-баттарга кўзи тушса, дарров олар эди. Коримга ярайди бир кун, дер экан. Ойбек, Танланган асарлар. Кўп бўлмаса, озроқ бўлар: рўзғорга, невараларга яраб турса бўлдида. С. Нуров, Нарвон. Яхши ҳам Назиржон бор экан, шу бечора кунимга яраб турибди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЯРАТГАН I Яратмоқ фл. сфдш. *Ахир, мени тўраларнинг тўраси қилиб яратган худо нажот қўлини чўзади. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Худо, тангри. *Дардмандларга шифо топиб беради, Таваккални яратганга қилади. «Баҳром ва Гуландом». Яратгандан ҳам айланай. Бандасини доим бир томондан қисиб қўяди-да! Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ЯРАТМОҚ I Яратмоқ фл. орт. н. *Бирор кунига яратмоқ.*

ЯРАТМОҚ II Вужудга келтирмоқ, бунёд этмоқ, барпо қилмоқ. *Пахтадан хирмон яратмоқ. Шароит яратмоқ. Имкон яратмоқ. Боғлар яратмоқ. ■ Худо бутун жониворларни яратиш бўлиб, ҳар қайсисига умр*

улашадиган бўлибди.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қирқ кун канал қазиб, водийнинг белига белбоғ бўладиган азим дарё яратдилар. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЯРАТУВЧИ I Яратмоқ фл. сфдш. *Тарих яратувчилар. ■ Қуртдан гул, гулдан баҳор, япроқдан асал Яратувчи моҳир боғбон йўқдиронадан ўзга. Ё. Мирзо.*

2 дин. *Худо, оллоқ, тангри.*

ЯРАТУВЧИЛИК Яратиш, бунёд этиш, вужудга келтириш. *..давримиз кишининг буюк яратувчилик жасоратини улуғлаш ижодий интеллигенциямизнинг шарафли вазифасидир. Газетадан. Зиммага олинган улуғвор марраларни эгаллаш орзусида яшил яйловларда яратувчилик меҳнати жўш урмоқда. Газетадан.*

ЯРА-ЧАҚА Кўп ва турли яралар. *Булар орасида яра-чақаси камроғи Барот полвон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳожи табиб.. яра-чақани малҳам билан даволашини айтди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЯРАШ I Ярамоқ фл. ҳар. н. *Дуст оғир кунда яраши керак. ■ Ҳамширликка яраш ҳам гапми? А. Қаҳҳор, Кўк конверт.*

2 Уруш-жанжални тўхтатиш; ярашиш. *Бу жанжал яраш билан тугади. Яраш аҳди тузилди. ■ Иккала ҳукмдор яраш битими тузибдилар.. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Олдин уришиб, кейин ярашадиганлар, одатда, бир майизни иккига бўлиб ейдиган жуда қалин дўст бўлиб кетишади.. Қани, Нусратжон, тушинг, Аҳмаджоннинг яраш ошини еб келайлик бўлмаса. С. Нуров, Нарвон. Бу сайлов миллий яраш сиёсати, янги сиёсий йўлнинг ғалабасидир. Газетадан.*

3 Яраш (эркаклар исми).

ЯРАША I (ж.к. билан) кўм. *Мос келадиган, мувофиқ, лойиқ. Кучига яраша. Сўзига яраша. Эшагига яраша тушови. Мақол. ■ Аҳли растага ва бойваччаларга яраша дурустгина кийинади. Ойбек, Танланган асарлар. Туйда ўзингиз бош бўласиз, худо хоҳласа.. Аввал ўзига яраша бир қиз топилсин. П. Турсун, Ўқитувчи. -Бизда илғорлар ишига яраша ҳурматдалигини яхши биласан, — деди Йўлдош Саидга. А. Мухтор, Чинор.*

2 Қиёс, нисбатлаш билан инкор мазмунини ифодалаш учун хизмат қилади. *Беш фарзандим бор. Дарслиги этишмаганига яраша дафтари бўлсайди. Газетадан.*

Ўзига яраша Фақат ўзига тегишли бўлган; ўзига хос. *Зиёбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Бундай тунда яёв кетишининг ҳам ўзига яраша гашти бўлади.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ЯРАШИШ 1 Ярашмоқ фл. ҳар. н.

2 айн. яраш 2.

ЯРАШИҚ Мос келадиган, муносиб, ярашадиган; мос. *Юбилей йилига ярашиқ ишлар. Ярашиқ кийим. Исми жисмига ярашиқ. Давримизга ярашиқ одатлар.* ■ *Ҳа, эгаси ҳам номига ярашиқ эди [деди Сафарали].* М. Исмоилий, Қарс икки қўлдан. [*Комилжоннинг*] *Бежирим лаблари ҳам ўзига ярашиқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳали у замонамизга ярашиқ кўп образлар яратиб, томошабинларни беҳад мамнун этади.* В. Саъдулла, Саҳнамиз фаҳри.

ЯРАШИҚЛИ айн. ярашиқ. *Қора шириндан келган бу қизнинг лаблари қалин ва ярашиқли эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЯРАШМОҚ I Ўзори уриш-жанжални тўхтатмоқ, урушиқсиз ҳолатга ўтмоқ. [*Кумуш:*] *Мен ҳали урушиғлик ҳолдаман, ярашганим йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа олифта бўлса, келмасин эди! Ярашгани келганми? Уй кўргани келганми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Соли сингиллари билан ярашди.* *Ўртада узилиб қолган алоқа тикланди.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯРАШМОҚ II I Кўриниш, қад-қомат ва ш.к. жиҳатдан чиройини очадиган бўлиб турмоқ; ёқимлилик, кўркемли бахш этмоқ. *Бу либос сизга жуда ҳам ярашибди.* ■ *..Оппоқ соқоли хуш қоматига жуда ярашган, ярашганига эмас, балки унга аллақандай салобат бахш этиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унга ҳарбий кийим жуда ҳам ярашган ва бутунлай ўзгартириб юборган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гул ҳам ярашганга ярашар экан. Сизга ярашмабди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

2 Муносиб тушмоқ (кишининг иш-ҳаракат, қилиқ-қилмишлари ҳақида). *Бахиллик иқтидорсиз одамларга ярашади..* С. Сиеёв, Аваз. *..ўзини кўрган кишининг кўзи қўвнайди, шўхлиги, қўйинг-чи, барча қилиқлари ўзига ярашади.* К. Яшин, Ҳамза. *Фуломжон севги васвасасига учганини, шаънига ярашмаган қилиқ қилганини энди англади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЯРАҚ тақл.с. Жуда ёруғ, ялтироқ нур аксини билдиради.

Ярақ-ярақ қилмоқ Шундай нур чиқармоқ, акслантирмоқ. *Ҳаммаси яп-янги.. офтобда ярақ-ярақ қилади.* Х. Назир, Бир туп гўза.

ЯРАҚЛАМОҚ I Ярақ-ярақ қилмоқ; ялтирамоқ. *Бепоён қор даласи олмос каби ярақлайди.* ■ *Бухоро устида энди кўтарилган офтоб, мансабдорларнинг камарига ўрнаштирилган рангли тошларга тушиб ярақларди.* Ф. Расул, Адолат. *Ҳозиргина ёмғир ёғиб ўтгани учун, дов-дарахт япроқлари ярақлайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Ёруғ-равшан бўлиб кетмоқ, порламоқ; равшан кўринмоқ. *Чироқ ёниши билан уй ярақлаб кетди.*

ЯРИМ I Бирор нарсанинг икки тенг қисмидан биттаси, иккидан бир бўлаги, иккидан бири. *Йилнинг ярми. Ноннинг ярми. Қишининг ярми тугади. Ишининг ярми битди.* ■ *Ёни-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга киради. Кейин яхшилаб чопасан. Яримга сабзи, ярмига картошка экасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ой ҳам қора нарда ичидан ярим юзини очиб, ер юзига мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бутуннинг иккидан бирига тенг миқдор; 0,5. *Ярим йил. Ярим литр ёғ. Ярим метр лас. Ярим килограмм шоколад. Ярим соат суҳбат.*

3 Бир нарсанинг ўртаси, ўрта бели. *Йўлнинг ярмига етганда, машина бузилиб қолди. У ярим кечада етиб келди. Бу тоғнинг ярмига аранг чиқдик.* ■ *Холисанинг норози овози эшитилди: -Ярим кеча бўлди-ку!* С. Нуров, Нарвон. *Вақт ярим тундан ошган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Тўлиқ эмас, нотўлиқ; чала. *Ярим шаффоф. Ярим қоронғилик. Ярим жиддий. Ярим ҳазил.* ■ *Унинг оғзи ярим очик, сариқ мўйлови юпқа лабининг икки чеккасидан осилиб турарди.* Н. Аминов, Суварак. *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари хурпайган бир йигит ҳам ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

5 Икки хил нарса, модда, ҳодиса ва ш.к. дан ташкил топган, аралаш. *Ярим жуи мато. Ярим ипак шоҳи.*

Кўнгли ярим айн. кўнгли яримта қ. кўнгил. **Ярим подшо (ёки пошшо) с.т. тар.** Чор ҳукуматининг Ўрта Осиёни бошқариш учун

тайинлаган, катта маъмурий имтиёзларга эга бўлган ҳоками; губернатор. *Қишлоқда «Бу одамларни сўроқ қилгани ярим пошонинг ўзи келар эмиш», деган овоза тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

ЯРИМАВТОМАТ Бирор туркум ишни киши иштирокисиз ўзи мустақил бажара олмайдиган, тўла автоматлашмаган механизм.

ЯРИМ-ЁРТИ *рвш.* Охирига етказилмаган ҳолда; чала. *Ишни ярим-ёрти қилиб ташлаб кетишдан ёмони йўқ. Бироқ кўпчилик бир овоздан экспедицияни давом эттиришни маъқуллашди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бўлган воқеани Ҳафиза бувисига ярим-ёрти айтиб берди, кампир таҳоратини ҳам унутиб, бақрайиб ўтириб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЯРИМЖОН Куч-қувватдан кетган; заиф, нимжон. *У [маҳбус] яримжон гавдасини деворга тираб.. узун бармоқлари билан тасбеҳ ўғирарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ЯРИМЛАМОҚ Ярмига ёки ўртасига етмоқ; ярми кетиб, ярми қолмоқ, ярим бўлиб қолмоқ. *Ҳовуз суви яримлаб қолди.* ■ *Шу тариқа қиш ҳам яримлади.* С. Аҳмад, Уфқ. [*Дастурхонда*] *Бир шиша ароқ бўшатишган, иккинчиси яримлаган, нон билан мевадан бошқа егулик нарса кўринмасди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Дарс яримлаганда, ўқитувчи бирдан қулоқ солиб қолди.. Аллакмининг пишиллаётгани баралла эшитилди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЯРИМОРОЛ *геогр.* Ҳар учала томони сув билан ўралган ва фақат бир томондан қуруқликка туташган орол.

ЯРИМТА 1 Бутуннинг иккидан бир қисми, қоқ ярми. *Яримта нон. Яримта тарвуз.* ■ *Йигит елқадан қопчасини ечиб, яримта гиштдай нон, икки катта чақмоқ қанд, бир қаричча йўғон колбасани олди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 с.т. Ярим литр ичкилиги бор бутилка; яримталиқ. *Маннон каттакон бархан салқинида ёнбошлаб ётар, «яримта»ни бўшатай деб қолган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Олой бозоридан мастава масаллиқ харид қилишди. Зойиржон яримта ароқ олди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

Дўпписи яримта қ. дўппи. **Кўнгли яримта қ.** кўнгил.

ЯРИМТАКИ *шв.* Ярми синиқ, ярми ейилган, яримта бўлиб қолган. *Яримтаки калиш. Яримтаки гишт.*

ЯРИМТАЛИК 1 Яримга тенг, ярим ҳолатли.

2 айн. яримта 2.

ЯРИМТА-ЮРИМТА Бутун эмас; яримта ва ундан кичик (синиқ) нарсалар. *Яримта-юримта гиштар.*

ЯРИМФАБРИКАТ Чала тайёрланган, яна, сўнгги марта қайта ишланиши керак бўлган маҳсулот.

ЯРИМЧИЛИК *шв. эск.* Ҳосилни тенг бўлиб олиш шарти билан шерикчиликка қилинган деҳқончилик. *Тўранинг «илтифоти» билан Иброҳим ота янги очилган ердан икки танобчасини ижарага — яримчиликка олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯРИМЎТКАЗГИЧЛАР Одатий (хонаки) температурада электр ўтказувчанлиги металлларга қараганда кам, диэлектрикларга қараганда кўп бўлган моддалар.

ЯРЛАҚАМОҚ *айн. ёрлақамоқ.* *Ўтган йил, худо ярлақаб, ўзимга маҳси тиккан эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯРМАРКА [*нем.* Jahrmarkt — йиллик савдо < Jahr — йил + Markt — савдо] **1** Айни бир жойда ва бир вақтда мунтазам ўтказиладиган катта савдо, бозор. *Фабриканинг ранго-ранг сўзаналари.. дўппиларини.. жуода кўп халқаро ярмаркаларда кўриб, ўзбек халқининг ажойиб санъатига таҳсин ўқишади.* Г. Нуруллаева, Гўзаллик оламида.

2 Савдо ва саноат ташкилотлари, тижоратчилар, ишлаб чиқарувчилар, матлуботчиларнинг асосан кўргазмага қўйилган товарларни улгуржи сотиш ва сотиб олиш мақсадида даврий равишда ўтказиладиган йиғини, қурултойи. *Бу йил ўнинчи майдан ўн бешинчи майгача республикаимиз пойтахтида.. улгуржи китоб ярмаркаси ўтказиладиган бўлди.* Газетадан.

ЯРОҚЛИ 1 Муайян талабларга жавоб берадиган, бирор нарсага ёки бирор мақсадда ишлатса бўладиган; ярайдиган. *Экишга яроқли ер. Ичишга яроқли сув. Яроқли асбоб-ускуналаримиз бор.* ■ *Текиширув натижаси тупроқнинг дамба учун яроқли эканини кўрсатиб турибди-ю, лекин у, барибир, лаборатория ҳулосаси эмас-да.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Бирор ишни қилиш қўлидан келадиган, бажара оладиган, бажаришга ярайдиган; лаёқатли. *Ишга яроқли кишилар.* ■ *Бибинургина бу ердаги ўзга меҳмонлар орасида таржимонликка яроқли эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Яқинда уни [Эркинни] ҳарбий комиссарлик чақириб, комиссиядан ўтказибди, врачлар уни хизматга яроқли топшибди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЯРОҚСИЗ 1 Бирор талабга жавоб беролмайдиган, бирор мақсадда ишлатиб бўлмайдиган, бирор нарсага ярамайдиган. *Ишга яроқсиз материал. Экишга яроқсиз уруғ. Яроқсиз асбоб. Кўчат вақтида экилмаса, яроқсиз бўлиб қолади.* ■ *300 килограмм нон, хом-хатала пиширилганлиги учун, яроқсизга чиқарилди.* Газетадан.

2 Бирор иш бажаришга қурбсиз; лаёқатсиз. *Аъзамнинг ишга яроқсиз бўлиб қолганини билган хўжайинлари аллақачон унинг думини туккан.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Комиссия уни армия хизматига яроқсиз деб топди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЯРОҒ Ҳужум ёки ҳимоя қилиш учун ишлатиладиган асбоб; қурол, аслаҳа. *Ботирнинг мушти ҳам яроғ.* Мақол. ■ *Тинтув вақтида уйингиздан яроғ чиқса, бекорга ўлиб кетасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эр йигитни шердил қилади пўлат Яроғи ярқиллаб турса қўлида.* «Муродхон».

ЯРОҒЛАНМОҚ Қуролни қўлга олмоқ, қуролланмоқ. *Яроғланган йигитлар ирғиб туриб, кўчага чиқиб кетдилар.* С. Айний, Қуллар. *Барча яроғланганлар урушга ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒЛИ Қўлида қуроли, яроғи бор, қуролланган; қуролли. *Ёвга чиқсанг, яроғли чиқ, ёлғиз чиқма, ҳамроҳли чиқ.* Мақол. ■ *Ҳовли ўртасида буларни бир тўда яроғли кишилар ўраб олдилар.* С. Айний, Қуллар. *Қушбеги яроғли йигитларни қайтишга буюриб, гуноҳкорларни ювошгина қилиб, ўз олдига чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒСИЗ Яроғи, қуроли, аслаҳаси йўқ; қуролсиз. *Яроғсиз одам. Яроғсиз отряд.*

ЯРОҒСИЗЛАНМОҚ Қурол-асбобларни ташламоқ, қуролсизланмоқ.

ЯРОҒСОЗ Қурол-асбоб ясовчи уста.

ЯРОҒСОЗЛИК Қурол-асбоб ясаш. *Яроғсозлик устахонаси. Яроғсозлик заводи.*

ЯРОҒХОНА Қурол-асбоб, ўқ-дори сақланадиган жой; арсенал.

ЯРУС [лот. *argus* — букик жой, гумбаз, меҳроб] Томоша залидаги ўрта ёки юқори қаватлардан бири.

ЯРҚ тақл.с. Бирдан юз берган ёруғлик аксини билдиради.

Ярқ этмоқ Шундай нур юз бермоқ, ифодаланмоқ. *Баҳор келди, Тун бағрида ярқ этгандай бўлди нур.* Э. Воҳидов.

ЯРҚИЛЛАМОҚ айн ярқирамоқ. *Ўзи экан ярқиллаган кенг сарой, Одам тушса, бир томоша қилгудай.* «Рустам». *Белида ярқиллар кескир пўлати.* «Маликаи айёр».

ЯРҚИРАМОҚ Нур сочиб, порлаб турмоқ, ярқ-ярқ қилмоқ. *Осмонда тўлин ой ярқираб турибди.* ■ *Отабек ярқираб чиқиб келган қуёшга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одатда Мирзакаримбой ўтирадиган меҳмонхонанинг деразаларида чироқ ярқираб эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нурматовнинг қўлидаги ўтқир болтаси офтобда ярқираб кетар эди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Янтоқлар қорайиб, чақмоқ тошлар ойдинда ярқираб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Пешонаси ярқираган Омади келган, бахти очилган, бахтли.

ЯРҚИРОҚ 1 Нур сочиб, порлаб, чақнаб турадиган; ярқ-ярқ қиладиган. *Ярқироқ юлдузлар.* ■ *Тип-тиниқ зангори осмон, ер юзи оппоқ, ҳаддан ташқари ярқироқ қуёш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. Ялтироқ. *Ярқироқ шиша. Ярқироқ идиш.* ■ *Ўзлари тўйма-тўй юришини, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чиннидай ярқироқ, ҳаётдай тоза.* Ю. Ҳамдам.

ЯРҒИЧОҚ шв. Ёргичоқ. *Миришаб Абрайқулнинг уйига саҳарлаб борса, бечора ярғичоқда буғдой тортаётган экан.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЯРҒОҚ 1 Жуни тўкилган, ошланган (тери ҳақида). *Шу пайт эгнига ярғоқ теридан камзул кийган, камарига қилич ва ўқ-ёй осган наमत қалпоқли бир паҳлавон йигит келиб, отнинг жиловини ушлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Онаси садақайрағочнинг соясига пўстакнинг ярғоғини ташлаб берган эди.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

2 Туки (жуни) тўкилган, тўкилиб ялтираб қолган. Умримда кўрмаган бир одам келди.. бошида жуни тўкилиб кетган ярғоқ теллак, оёғида чориқ.. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўллошлар. Шу чоқ уларнинг тепасида барваस्ताқомат, қизғиш ярғоқ боши чироқ нурида ялт-юлт қилаётган дароз бир йигит пайдо бўлди. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ЯСАДОҚ шв. Ясамол, ясоғлиқ. -Бизникидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли, ясадоқ уй экан, - деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯСАМА 1 Кўлда ясалган; хонаки. Ясама пичоқча. Ясама радиоприёмник. Ясама стол.

2 Асли ўзиники эмас, тайёрланган; нотабий, сунъий. Ясама тиш. ■ -Сизга бир оғиз сўз айтиб қўйишимни буюрдилар, - деди ясама соқол-мўйлов ёпиштириб олган Қора Қоплон.. К. Яшин, Ҳамза.

3 Ҳақиқий бўлмаган; ғайритабий. Ясама кулги. Ясама ноз. Ясама табассум. ■ Боя жуда самимий туюлган хушчақчақлиги эса энди қандайдир ясама бўлиб кўринди Жабборга. О. Ёқубов, Учрашув. Буларнинг ҳаммаси уқувсиз ёш артист томонидан биринчи мартаба биринчи репетицияда бажарилган ролдай ясама чиқди. А. Қаҳҳор, Сароб. Асарнинг ясама сюжети, сунъий тили Набижонни ранжитди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

4 айн. қалбаки. Газеталаримиз баландпарвоз, сунъий ва ясама материалларга мутлақо ўрин бермасликлари зарур. Газетадан. ..йиғилишларнинг ҳаммасини ўтказиш мумкин бўлмаганлиги учун, ясама қарорлар ёзиб қўйиш билангина чекланилмоқда. Газетадан.

5 тлш. Ясовчи кўшимчалар воситасида ҳосил қилинган, ясалган. Ясама от. Ясама сифат. Ясама равиш. Ясама феъл. ■ Содда терминлар ўз ўрни билан иккига бўлинади: туб ва ясама терминлар. «ЎТА».

ЯСАМАЛИК Ясама, сунъий ҳолат. Яхши дид.. ҳар қандай қалбакилик ва ясамаликдан нафратланишга даъват этади. Й. Абдуллаев, Дид-фаросат - фазилат. Дадамат аканинг сўзлашида.. ясамаликдан нишон ҳам йўқ. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЯСАМОҚ 1 Иш-фаолият, ўйин ва ш.к. га оид нарса (қурол, буюм кабилар) тайёрламоқ, ишламоқ. Ҳуштак ясамоқ. Арава ясамоқ. Дутор ясамоқ. Тандир ясамоқ. Кет-

мон ясамоқ. ■ Сизлар учун ясадик жажжи уйчалар. И. Муслим. Деҳқончилик машиналарин бу ясаб, Пулатга зўрлик қиб, йўлга солади. Фозил Йўллош ўғли. Ўроз.. ўзи ясаган кичкина дўмбирасини чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобожоним қўғирчоқлар ясаб берарди.. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 айн. тузамоқ. Шолча устига эса кўрпачаларни солиб, дастурхон ясабди. «Эртаклар». Жондор вагончи шу уйга ёпишган иккинчи бир кичик уйдан патнис ясаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳосил қилмоқ (кўриниш, шакл ва ш.к. ҳақида). Юксак дарахтларнинг учлари қучоқлашиб, муаззам яшил чодир ясаган. Ойбек, Қуёш қораймас. Катта майдонда юзлаб аравалар давра ясаган. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 Безатмоқ, ясантирмоқ. Нима учун ҳамма ёқни палакар, сўзаналар билан ясамадинлар? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 с.т. Пиширмоқ, тайёрламоқ. Куркадан иккитасини сўй, бир қобили қилиб димлама яса. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Лолахон, бошлаб битта палов ясай қол. С. Зуннунова, Янги директор.

6 с.т. кам қўл. Ўзи бирикиб келган сўз билдирган иш-ҳаракатни қилмоқ, амалга оширмоқ маъносини билдиради. Бу ҳодиса ўзбек халқи ҳаётида туб бурилиш ясади. ■ Чўлга қарши бир атака ясайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Қумуш сўё Зайнаб устига ҳужум ясайдигандек ҳурпайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 с.т. Гап-сўз ва ш.к. билан бошламоқ, адабини бермоқ. Қуруқ аравани олиб қочаверган эди, кўпчилик олдида роса ясади. «Ёшлик».

Пашшадан фил ясамоқ айн. пашшани фил қилмоқ қ. пашша. Яқун ясамоқ қ. яқун.

ЯСАНМОҚ 1 Ясан-тусан нарсалари билан безанмоқ. Тўйга борадиган хотинлардек ясанмоқ. Кўча ясанган одамлар билан тўлган. ■ У жуда ясанган, билакларида қўш-қўш олтин билагузуклар, бармоқларида бриллиант кўзли узуклар. Ойбек, Танланган асарлар. Ойша хола менинг ясаниб олганимни пайқайди, шекилли, сўраб қолди: -Бир ёққа бормоқчимисиз, ўғлим? О. Ёқубов, Тилла узук.

2 кўчма Гўзал, яшнаган кўриниш касб этмоқ; гўзаллик, чиройга бурканмоқ. Қуёш-

нинг зар кокили билан Ясанибди кенг пахтазоринг. Файратий. Олам бирданига ясанди-ю, чамандек яшнаб, нурга кўмилди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

ЯСАН-ТУСАН 1 Янги кийим, турли тақинчоқ, безак кабилар билан ясаниш, безаниш. -Эрга тегаётган Гулсум деган ўртоғим-у, ўсма-тасма, ясан-тусанни биз қилдик, - деди Меҳри опа. А. Эшонов, Дутор. Ғуладай юм-юмалоқ, семиз бўлса ҳам, ясан-тусанни жойига қўйган.. аёл ичкари кириб келди. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Ясанган-тусанган. Парк оқшомда ясан-тусан одамлар, ранг-баранг чироқлар.. билан тўлиб, жуда катта кўринар экан, шекилли, кундузи офтобда алланечук кичрайиб қолганга ўхшарди. П. Қодиров, Уч илдиз. Олдинги «Волга»нинг ойнасидан ясан-тусан аёлларнинг шодон чеҳралари.. кўринди. С. Нуров, Нарвон.

ЯСАНЧОҚ кам қўлл. Ясан-тусан ҳолатли, ясан-тусанга берилган. Мармар зина-полярнинг утчасини бир қилиб чопқиллаб тушишлар, ясанчоқ, сергап қизларнинг чулдираши.. бари, бари йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

ЯСАТИҚ айн. **ясатиғлиқ**.

ЯСАТИҒЛИҚ 1 Ясатиш жиҳозлари билан безатиб, жиҳозлаб қўйилган; ясатилган. Ясатиғлиқ хона. Ясатиғлиқ от. ■ Кундузлари Тошхон ясатиғлиқ уйда ёлғиз қолар. Р. Раҳмонов, Келин.

2 айн. **ясоғлиқ**, [Ёрқиной] Куёв йигит билан ясатиғлиқ стол ёнига келиб ўтирганларидан бери, ичиш у ёқда турсин, туз ҳам тотгани йўқ. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. [Салима] Меҳринисанинг «қўйинг, овора бўлманг», деб жаврашига қарамай, дастурхон ёзди, ясатиғлиқ патнисни қўйди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯСАТМОҚ 1 Ясамоқ фл. орт. н. Устага китоб жавони ясатмоқ. ■ Иссиқ кунларда салқинлаш, малика хонимлар билан шират қуриш учун «боғи эрам» ясатдик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Чиройли буюм, безак ва ш.к. билан жиҳозламоқ. Отни ясатмоқ. Болаларни байрамга ясатдик. ■ Мен бориб, Тўпанисо опама айтмай, у ёқ-бу ёқдан нарса топиб, уйини ясатайлик. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 айн. **ясамоқ 2**. Чой қайнатиб, столни ясата бошладим. Газетадан.

ЯСЛАНМОҚ айн. **ястанмоқ**. Отабек ҳордиқ чиқариб ясланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизнинг чеҳраси ёришди. «Хайрият!» деди-ю, трубкани илиб, мамнун ҳолда стулга ясланди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЯСЛИ [р. ясли, ясля - охур; болалар муассасаси] Уч ёшгача бўлган гўдакларни сақлаб боқувчи тарбия муассасаси. Келинлар далада, неваралар боғчада ва яслида; ҳовли жимжит. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯСМИН [ф. ياسمين қ. ёсуман 1. Биз Нил ёқаларида нилуфарлардай очилиб, ясминлардай гуллаб турган бир юракни кўрдикки, бу Мисрнинг қалбидир. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

ЯСМИҚ Дуккаклилар оиласига мансуб ўсимлик ва унинг дони. Ясмиқ шавла.

ЯСОВ эск. Саф, қатор. Улар энди удайчининг «ясовинени сақла» деб бақиришига қулоқ солмай.. ўзлари олдин ўтишга ҳаракат қилардилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

Ясов тортмоқ эск. Сафга тизилмоқ, саф тортмоқ. Ҳой, кўрғон устидаги азаматлар! Ҳозир бўлингиз, ясов тортингиз, бек келадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуёш ёруғида мўғуллар ясов тортаётган эдилар. М. Осим, Ўтрор.

ЯСОВУЛ тар. Ўрта Осиё хонликлари даврида: юқори мансабадаги амалдорларга хизмат қилувчи қуролли соқчи, посбон. Тоҳир хонга қараб югурди, ясовуллар унинг орқасидан келиб, бўйнига сиртмоқ ташлаб, боғладилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ЯСОВУЛБОШИ тар. Ясовуллар бошлиғи. Подшо доно вазирлари, ясовулбошиларига подшо ўтирган жойга «ўтиринлар», деб жой кўрсатди. «Юсуф ва Аҳмад».

ЯСОВУЛХОНА тар. Ясовуллар, соқчилар ва қурол-яроғ турадиган бино ёки маҳсус хона. У ясовулхонага кирганда, у ерда ўтирган азиз дўсти Ашир маҳрамни кўриб, ўпкасини босиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯСОВЧИ 1 Ясамоқ фл. сфдш. Стол ясовчи. Гувала ясовчи. Пул ясовчи.

2 тлш. Сўз ясалиш асосига қўшилиб, янги сўз ҳосил қиладиган. Сўз ясовчи қўшимчалар (мас, ишчи сўзидаги **-чи** қўшимчаси). Фель ясовчи қўшимчалар (мас., ишла сўзидаги **-ла** қўшимчаси).

3 мат. Айланма сирт ҳосил қилувчи чиқиқ. Конус ясовчиси.

ЯСОҚ тар. 1 Қонунлар мажмуи; қонун. Чингизхон ясоғи. Хоразм хонлиги жазо қонунлари ясоғи. ■ Уфадаги Мадрасаи олияда шогирдларга ҳар куни бир соат, жума кунлари кечгача кўчада юришига руҳсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатагон ясоқ» эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Жазо. Сийсат учун майдонда ясоққа етказиш керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин! — деди Узун Ҳасан. «Ясоққа етказиш» ҳалойиқ олдида бошини олиш, деган гап эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЯСОРЛИҚ Ноз-неъматлар билан тузалган; безатилган. Ясоғлиқ хона. Ясоғлиқ стол. Ясоғлиқ патниш. ■ Хизматкор чол дарҳол дастурхон ёзиб, даҳлиздан ясоғлиқ баркаш олиб кирди. М. Осим, Ўтрор. Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлиқ уйларда ўтиришади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯССИ 1 Юза, ёйиқ, ялпоқ. Ясси тарелка. Ясси қайиқ. ■ Акрамхон йигитни зимдан кузатди: кенг юзи заҳил, кўзлари нурсиз, бурни ясси, қулоғи остидаги ямоғида тиг ўрни сезилиб турарди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Ўнқир-чўнқирсиз, текис; юза. Бригада ерининг бир бўлаги ясси тепаликдан иборат эди. Туйғун, Йўлдош акани эслаб. Мана, айланма йўллар ҳам орқада қолди. Ягриндор ясси қир бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯССИЛАМОҚ Бирор нарсани уриб ёймоқ, япалоқламоқ. Уста темирни чуққа солиб болғалайди, чузади, яссилайди. Ойбек, Болалик.

ЯССИЛИК 1 Ясси эканлик, ясси ҳолат. Тошнинг яссилиги. Ликопчанинг яссилиги. Ернинг яссилиги.

2 Ясси, текис ер сатҳи. Таллимаржон йўл устидаги кичик, кўримсизгина шаҳарча бўлиб, тақир ва яссиликларга жойлашган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЯСТАНМОҚ 1 Оёқ-қўлни узатиб, ётган ёки ўтирган ҳолда ўзини эркин тутмоқ; ясланмоқ. Кампир диванда ястаниб ётарди. ■ Майсага ястаниб ётган Сувонжон Нигорага ён томондан келиб қўшилган жилганинг лабини кўрсатди. С. Анорбоев, Оқсой. Мана букун қулинг ўргилсин бир хиёбонки, кўланкасида ястангинг келади. Ойбек, О.в. шабадалар. Қўли креслонинг ён суянчиғига ястанган Латифжоннинг иссиқ

благаига.. тегай-тегай деб турарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Ернинг маълум сатҳини қоплаб, эгаллаб ётмоқ, чўзилиб ёйилиб ётмоқ. Нариги томонда эса, кун нурида қизиган оқ-сарик қумлар ястаниб ётарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Буларнинг орқасида шакарқамиш, каноп, жўхори ва ҳар нав сабзавотлар билан қопланган кўм-кўк далалар ястанган. Ойбек, Нур қидириб.

ЯСҚОҚ қ. ямоқ-ясқоқ.

ЯТИМА [а. *يتيمه* — ота-онасиз қиз] кт. Етим қиз. Ятима қизлар оғзидан биринчи марта эшитган.. шу бир калима сўз унинг қалбини меҳр билан тўлдириб, тўлқинлантириб юборди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯХ [ф. *يخ* — муз] айн. муз. Яхда тойғанмоқ. Айронга ях солмоқ. ■ Ариқ бўйлари-га атайлаб гўё Яхдан маржон ясаб тақибди биров. Т. Тўла. Бизнинг чашмамининг сувиданам ширин-а.. кўринглар, ях! К. Яшин, Ҳамза.

Ях бўлиб (ёки яхман деб) туриб олмоқ Бирор маслаҳат, йўл-йўриққа кўнмасдан ўжарлик қилмоқ, безрайиб туравермоқ. — Мен салкам 30 йилдан буён пахтанинг ичидаман. Менга машинанг керак эмас, — деди-ю, яхман деб туриб олди [Ҳожибой ака]. Газетадан.

ЯХАКИЖОН шв. Муз қириндисига шинни кўшиб тайёрланган ширинлик. Баъзан шиннидан яхакижон қилардик. М. Қориев, Ойдин кечалар. ..ҳайитлик пулларига обакидандон, нўхатшўрак, яхакижон олиб, мазза қилиб ейишади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯХДАЙ айн. муздай. Бор, ариқдан яхдай лой олиб сурт.. С. Нуров, Нарвон. Ма, ич, яхдай экан. С. Нуров, Нарвон.

ЯХДОН [ф. *يخدان* — музхона; музли сув солинадиган идиш; чарм сандиқ] эск. Устига гул ва баҳя тикилган қизил чарм сандиқ. Бойга Зубайда эмас, Аҳмадохуннинг қашқар саройи, яхдондаги олтинлари керак!. К. Яшин, Ҳамза.

ЯХЛАМОҚ 1 Музга айланмоқ, музламоқ. Ана, айтмадимми, бутун қилган ишинг шунақа. Қишда сабзи яхлаб қолиши билан иши йўқ. Ойдин, Ўзи монанд. Қиш чиллада ўрик гуллабди-ю, Саратонда яхлаб қопти сув! Ойбек.

2 с.т. Қаттиқ совуқ емоқ, совқотмоқ; совиб қолмоқ. *Оёқ-қўлим яхлаб кетди. Чой яхлаб қолибди.*

ЯХЛИТ 1 Қисмларга бўлинмаган; бир бутун ҳолда(ги). *Яхлит муз массаси. Яхлит ойнали деразалар. Яхлит пайкал.* ■ *Яхлит картадаги чигитлар бир текисда униб чиққан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Нутқимиз яхлит бир оқимдан иборат бўлмай, балки мазмун билан боғлиқ ҳолда бўлиниб-бўлиниб туради. «ЎТА». Бир танишим меҳнат отпускасини ҳеч вақт яхлит олмасди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

2 Ягона бир, бир умумий; ягона. *Халқ хўжалигининг яхлит давлат режаси.* ■ *Султон Журанинг «Қалдирғоч» эртак-дostonида.. тинчлик барча эл-элатларнинг осойишталиги ва бахтли тақдирини белгиловчи энг асосий омил, деган яхлит ғоя илгари сурилади. «Фан ва турмуш»*

3 Йирик (катта) қисмдан иборат; йирик. *Муз қатламларига урилиб, яхлит-яхлит муз парчаларини баландга ирғитаётган снаряд ва бомбаларнинг гумбуллаши тобора даҳшатли. Т. Рустамов, Мангу жасораг. Элчиев ҳам жамғармасидан яхлитини кўтариб, бозор-ўчар тараддудига тушиди. Э. Аъзамов, Жавоб.*

4 Касрсиз, бутун, йирик. *Яхлит рақамлар.*

ЯХЛИТЛАМОҚ Майда бўлақларни бир бутун ҳолга келтирмақ; йирикламоқ. *Пулни яхлитламоқ. Рақамларни яхлитламоқ.*

ЯХЛИТЛИК Яхлит ҳолга эғалик. *Обид Жалилов образнинг бадиий яхлитлиги учун унинг бошқа қиёфасини тўғри ва ҳаққоний ифодалаш қанчалик муҳим эканлигини яхши тушунади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.*

ЯХМАЛАК [ф. *يخماله* — силлиқ, текис муз: музда сирпаниб ўйнаш] Муз билан қопланган; тойғаноқ, сирпанчиқ. *Болалар чана учишган бўлса керак, анҳор устидаги кўприк яхмалак бўлиб кетибди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Яхмалак отмоқ Муз устида сирпаниб ўйнамоқ. *Менинг бирга ошиқ ўйнаб, яхмалак отиб ўсган бир оғайним бор. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ЯХНА [ф. *يخنى* — гўшти қайнатма шўрва; пишириб совитилган гўшт] Тайёрлаб совитиб қўйилган; совуқ, муздай. *Қори муллаваччаларнинг йўл учун пишириб олган яхна*

гўштаридан оз-моз еб, қувватга кириб қолдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Олис йўл босиб, чўл қувиб келатган «улуғ»лар ҳам шу чойхонага қўниб, битта яхна кўк чой ичмасдан ўтолмасдилар. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. Дастурхон ёзилиб, бир лаган яхна эт, бир лаган қуймоқ келтирилди. Ойбек, Навоий.

ЯХОБ [ф. *يخ آب* — музли сув; ўта совуқ сув] 1 қ.х. *Ҳосилдорликни ошириш, шўр ювиш, ерни зарарли ҳашаротлардан тозалаш учун экин майдонига қишда, эрта баҳорда қўйиладиган сув; қавс суви. Ҳадемай ерларга яхоб суви бериш палласи бошланади. Шўрни ювиш турибди олдимизда. С. Кароматов, Сўнги бархан.*

Яхоб бермоқ Яхоб (суви) оқизмоқ, яхоб сувига бостирмоқ. *Ер ҳайда, совуқ тушиди дегунча машиналарнинг ремонтини бошла, ерга яхоб бер.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Боғлар ва тоқзорларга қишда яхоб берилиши жуда яхши натижалар беради. Газетадан.*

2 шв. Музли сув; муздай сув.

ЯХТА [ингл. *yacht* < голл. *jacht* < *jagen* — ҳайдамоқ, бошқармоқ] 1 спорт. Катта ва енгил, елканли ёки елкан-моторли спорт қайиғи.

2 Саёҳат ва спорт ишлари учун мўлжалланган, унча катта бўлмаган кема.

ЯХТАК с.т. Яжтак.

ЯХТАЧИ қ. яхтсмен.

ЯХТСМЕН [ингл. *yachtsman* — яхта ҳайдовчи] Асосан, яхтада елканли спорт билан шуғулланувчи спортчи.

ЯХШИ 1 Ижобий сифатга эга бўлган, бирор талабга тўла жавоб берадиган, кишига ёқадиган, маъқул бўладиган. *Яхши киши. Яхши от. Яхши баҳо. Яхши гап. Яхши ғоя. Яхши тилақлар. Яхши емоқ. Яхши киймоқ. Ўзини яхши тутмоқ. Яхши сўз — жон озиғи, Ёмон сўз — бош қозиғи. Мақол. Яхши ошини ер, ёмон — бошини. Мақол. Яхшига ёндаш, ёмондан қоч. Мақол. Яхши билан юрсанг, ётарсан мурода, Ёмон билан юрсанг, қоларсан уятга. Мақол. ■ [Кумуш] Кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб борганини яхши англаг эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Яхши гапириб ҳам кўрди, ёмон гапириб ҳам кўрди, фойдаси бўлмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гулнор, сиз яхши ўланг, ихтиёр сизда. Ойбек, Танлан-*

ган асарлар. *Яхшининг юзида зулук ҳам хол бўлиб кўринади.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ЯХШИ КЎРМОҚ 1) бирор нарсани, кишини ёқтирмак, маъқул кўрмак. *Сўхбатни яхши кўради. Озода кишини яхши кўраман.* ■ *Бу камбағал хаста йигитни Йўлчи яхши кўрар, аҳволига кўнгилдан қайғурар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. 2) муҳаббат қўймоқ, севмоқ. *Бир-бирини яхши кўрмак.* ■ *-Рости-ни айт, муаллим болани яхши кўрасанми? — деб сўради Тожбой қўққисдан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зулфиқор устоднинг қизини ниҳоятда яхши кўриб қолганини дўстига айтиб қўйган эди.* Мирмуҳсин. Меъмор.

2 мод. с. Розилик, маъқуллаш маъносини билдиради; хўп бўлади, дуруст, маъқул. *Яхши, ҳозир етиб бораман. Яхши, мен яна ўйлаб кўраман.* ■ *[Юсуфбек ҳожи:] Яхши. Ваъда ҳам берайин, аммо сен унашмай тур!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Оқсоқол] Ўрнидан турди ва қаттиқ овоз билан: -Яхши.. Бу кишига ҳам «шакл»дан берасан, — деди ва шошганича чиқиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИКИ мод. с. Ўзи таркибида бўлган гап билдирган нарса, ҳодиса бошқа бир иш, ҳодисанинг юз бериши ёки юз бермаслигига сабаб эканини қайд этади; хайрият, хайриятки. *Яхшики, бизнинг можаролардан қайин отам жуда сийрак хабардор бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯХШИЛАБ 1 **Яхшиламоқ** фл. рвдш.

2 Аъло даражада, бекам-кўст, жуда боплаб. *Яхшилаб ёзмоқ. Бу гапларни яхшилаб тушуниб ол!* *Яхшилаб дам олмоқ. Яхшилаб текширинг.* ■ *Кумушнинг кўнглини яхшилаб очинглар, қизлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёрмат челақ билан аравага жуда кўп сув сенди, яхшилаб сунурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Боплабсизлар. Яхшилаб таъзирини бериш керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин!* — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг сифатини, ҳолатини юқори даражага кўтармоқ, илгаригидан яхшироқ ҳолга келтирмак; тузатмоқ. *Ёзувни яхшиламоқ. Ишларни яхшиламоқ. Меҳнат интизомини яхшиламоқ. Экин навларини яхшиламоқ.* ■ *Уғли уйлангандан кейин рўзғорни яхшилаб, овқатларни мўл-кўл қилибди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Яхши сифатлар билан баҳоламоқ, гапирмоқ. *У сизни доим яхшилаб юради. Бировни орқасидан ёмонлаш ўрнига яхшилаган маъқул.*

ЯХШИЛАНМОҚ **Яхшиламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ.н. *Иш сифати яхшиланди. Йўллар яхшиланди. Касалнинг аҳволи яхшиланди.* ■ *Гулнор ҳозир Нурунинг меҳрибончилигига севинди, Эрга тегиб, феъли анча яхшиланибди, шекилли, деб ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯХШИЛИК 1 Яхши хислат, хулқ-атвор кабиларга эгаллик. *Ҳикоя алоҳида шахсларнинг яхшилиги ё ёмонлиги ҳақида, ё бўлмаса, турмушдаги бирор тасодиф устида ёзилмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тошкентга қайтишда мени ҳам олиб жўнадилар. Чунки яхшилигимни, тўғри, ҳалол ишлаганимни билар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ихтиёрий равишда бирор кишининг манфаатини кўзлаб иш тутиш, бирор манфаат етказиш; меҳрибонлик; хайрли иш, эзгулик. *Яхшилик қилмоқ. Яхшиликни унутма. Сизга яхшилик хоҳлайман. Яхшиликнинг кечи йўқ.* Матал. *Ёмондан яхшилик кутма. Мақол. Яхши одамнинг яхшилиги тегар тор ерда, Ёмон одамнинг зарари тегар ҳар ерда. Мақол. ■ Яхши одамлар ҳамма жойда топилади. Лекин бу бечораларнинг қўлларидан бировга яхшилик қилиш келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўқ, худди шундай! Лекин мен хотиним билан анча йилдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўраман. Бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Яхши эканлик.

ЯХШИЛИКЧА рвш. Бирор кўнгилисиз ҳодиса юз бермасдан, яхшилик билан, уриш-жанжалсиз. *Яхшиликча бу ердан жўнаб қол.* ■ *-Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кутар. Бўлмаса, от устидан телпақдай учираман, — деди Абдурашул.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қани, тур бўлмаса, чиқиб кет!* *Яхшиликча жойингни топ!* Ф. Фулом, Шум бола. *Ана шунақа-да, ака, биз бир-биримиз билан яхшиликча гаплаша олмаймиз.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЯХШИСИ мод.с. Энг қулайи, мувофиқи, маъқул бўлгани, тўғриси. *Яхшиси, менинг маслаҳатимга киринг.* ■ *Сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу ўйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа деманг,*

яхшиси, соқолим кўксимга тўкилсин, деб қўя қолинг. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯХШИЯМ [асли яхши ҳам] с.т. Яхшики. Яхшиям, ўзи келмабди.

ЯША 1 Яшамоқ фл. 2-ш. буйруқ шакли. Узоқ яша.

2 унд. с. Мақтов-маъқуллашни билдиради; балли, баракалла. *Яшанг, ўғлим, кам бўлманг!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ЯШАВОР с.т. айн. **яша 2.** -*Яшавор!* — Тўла ўртоғининг юпун пальто тагидан суяги туртиб чиққан елкасига попиллатиб урди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯШАМОҚ 1 Маълум муҳлат умр кўрмоқ; ҳаёт кечирмоқ; тирик юрмоқ. *Кўп яшаган билмас, Кўпни кўрган билар.* Мақол. ■ *Маллаҳондан бери яшайман, болам, не-не хонларнинг, не-не бекларнинг отларини кўрганман. Не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фуломжон бу кекса дунёда жуда кам яшаган бўлса ҳам, бошидан жуда кўп уқубатлар кечирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор йўсинда ҳаёт кечирмоқ, бирор тарзда тирикчилик ўтказмоқ; умргузаронлик қилмоқ. *Азобда яшамоқ. Ёлғиз яшамоқ. Ота-онасиз яшамоқ. Роҳатланиб яшамоқ. Тутқунликда яшамоқ. Қул бўлиб яшамоқ. Тиз чўкиб яшагунча, тик туриб ўлган яхши.* Мақол. ■ *Масалан, тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Содиқлар ўз овқатларини ҳам ўтказолмаган ҳолда фақирликда яшаб, йил сайин менга оз-моз ерларидан сотиб, тириклик қилар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳаётини бирор жойда ўтказмоқ; бирор жойда истиқомат қилмоқ, турмоқ. *Шаҳарда яшамоқ. Қишлоқда яшамоқ. Мусофирчиликда яшамоқ. Чет элда яшамоқ.* ■ *Мана ҳозир уч кундан бери бу ерда, опасининг боғида яшайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу қишлоқларда, қўрғончаларда одам яшаганлиги, хурсандчилик, тўй-томоша қилганлиги узоқ ўтмиш тўғрисидаги эртақдай туйишлар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [Абдишукур] *Бу ерда бир татар савдогарнинг хизматига ўтиб, Қозонга кетди. Қозонда уч йил яшади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор кимса билан бир жойда бирга (яқини, қариндоши, эри ёки хотини сифатида) истиқомат қилмоқ. *Мен билан яшай-*

диган кампир бозорчи хотин эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Биз икков ёшлиқдан бирга яшаб келамиз, орамизда махфий сирларимиз йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мана, уч ойга яқиндир, Нуруниса ўзи кўрмаган, билмаган, ҳатто исмини тўй арафасида келинбойсидан эшитган эри билан яшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *кўчма* Мавжуд бўлиб турмоқ, бор бўлмоқ, сақланмоқ. *Мангу яшар шухратимизшонимиз.* ■ *Бир неча юз йиллардан бери яшаб, фавқулудда зўрайиб кетган «Хўжа Маъоз» мазорининг чакалагига бу қоронғиликка бир манба каби эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳазаб ичра ўртаб инсонни, Қирғоғига тўкилган қонни Юволмайди! Яшайди бу қон, Унутилмас бу кураш, қурбон.* Э. Раҳим.

ЯШАР Саноқ сонлар ёки «ўрта» сўзи билан қўлланиб, одам ёки ҳайвоннинг шу сўз билдирган ёшда эканини билдиради; ёшли. *Ярим яшар бола. Уч яшар қиз. Олтмиш яшар чол. Урта яшар хотин. Беш яшар от. Икки яшар тана. Бу гапни етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма билади.* ■ *Устанинг шогирди — ўн тўрт яшар Йўлдош — дераза олдида ўтирарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир кун Қўдрат сув селиб тургани устига ўзидан бир яшар катта бўласи ичкаридан ёғоч от миниб чиқиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯШАРМОҚ қ. **ёшармоқ.** *Шаҳримиз кундан-кунга яшармоқда.* ■ *Ўз элига содиқ киши яшаради, Ишласа, иш суръатин оширади.* «Кўшиқлар». Сув шимиб яшарётган гўзалар яйрарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯШАШ 1 Яшамоқ фл. ҳар. н. *Бу тоқати тоқ, жони темирдан инсоннинг тузалиб кетишини, яшашини, узоқ умр кўришини унинг ўзидан ҳам кўпроқ тилар эдим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Ҳаёт тарзи, турмуш, тирикчилик. *Яшаш йўли. Яшаши қандай?*

ЯШИК [р. яшик < яск — корзина] Нарса солиш, сақлаш учун фойдаланиладиган, одатда, тўртбурчак шаклидаги буюм. *Ёғоч яшик. Темир яшик. Снаряд яшиклари. Чой яшиги.* ■ *Маҳалланинг баъзи бир ўспирилари пичоқ билан қопни ё яшикларни тешар, чўнтакларига қўрқа-писа мева соладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИЛ 1 Сарик билан кўк ранг ўрталлигидаги, барг ёки майса рангига эга бўл-

ган ранг. *Яшил баргли ўсимликлар. Яшил парда. Яшил бўёқ.* ■ Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртада қишлоқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бугиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига хўп ярашган.. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. Эркин қушлар дарахтларнинг қуюқ яшили ичидан жонли найларини тинликка қуярди. Ойбек, Навоий.

2 Яшил рангли ёш майсалар ва ўсимликлар билан қопланган. *Яшил водий. Яшил дала. Яшил қирлар.* ■ Ўнроқда, яшил тепа устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машбал.

ЯШИЛЛАНМОҚ Яшил тусга кирмоқ, яшил барг, майса ва ш.к. билан қопланмоқ. *Сал кун ўтмай баҳор жалалари бошланади. Қамишзорлар яшилланади, қирларда лолақизғалдоқлар гулхани ёнади. С. Аҳмад, Уфқ. Соҳилдаги қатор кулранг жийдалар таги, илон изи сўқмоқ ҳам яшилланди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Ҳақим сувчининг даштга эккан маккажўхориси бир қарич бўлиб яшилланади. Газетадан.*

ЯШИЛЛИК 1 Яшил ҳолат, яшил рангли ҳолат. *Ҳовлида жаладан кейинги манзара бошқача: дарахтлар яшиллиги яна ортган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Яшил ранг. *Яшиллик югурган дарахтларнинг учларида илк баҳор қуёшининг олтин шўбалари товланарди. С. Зуннунова, Гулхан.*

ЯШИН 1 Атмосферада булутлараро ёки булутлар билан ер сирти орасида пайдо бўладиган жуда кучли оний электр учқуни; чақмоқ. *Яшиннинг кўкимтир ёруғида рўпарадаги уйлар ва ёмғирдан жимир-жимир бўлиб ётган ҳовли бир кўринди-ю, кўздан йўқолди. П. Қодиров, Уч илдиш. Бир ерда туриб қолсак, совқотиб ёки яшин уриб ўлишимиз аниқдир. С. Айний, Қуллар.*

2 Яшин (эркаклар исми).

ЯШИНМАЧОҚ *шв. Бекинмачоқ. Яшинмачоқ ўйнашмоқда гулзорда Бир барно қиз билан жиддий бўз ўғлон. Р. Бекниёз. Болаларни излади. Бу, яшинмачоқ ўйини бўлади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ЯШИН-ТОПАЛОҚ *шв. Бекинмачоқ. [Каримов:] Ҳаяллаб ўтиришининг ўрни йўқ, ука, биз ҳоқим эканмиз, истаганимизни амалга оширамиз. Етар энди «яшин-топалоқ» ўйи-*

ни, энди улар билан астойдил гаплашмоқ керак. Ҳ. Шамс, Душман.

ЯШИРИН 1 *сфт.* Бошқаларга маълум бўлмаган, бошқалардан сир тutilган; махфий. *Яширин йўл. Яширин гап. Яширин қочмоқ.* ■ ..йўл-йўлакай унга бу яширин тўғарак ҳақида баъзи гапларни айтиб берди. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ҳали маълум бўлмаган, белги бермаган. *Грипп билан қасалланишининг яширин даври икки-уч кун бўлиб, кейин ўткир даври бошланади. «Саодат».*

3 Аниқ ифодага эга бўлмаган. *Айниқса, нутқий вазият, шароитга қараб қаҳрамонлар тилидан айтилган яширин маъноли сўзлар, луқмалар драма тилида алоҳида ўрин тутади. «ЎТА». Бу хушҳол ва очиқкўнгиел аёлда кўзга яққол ташланмайдиган кучли ирода ва мустақиллик яширин эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

4 Ҳеч ким билмайдиган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. *Сизни кутиб турар оппоқ пахтанинг Бағрида яширин қанча сирли ранг. А. Орипов. Бу томонда бор экан яширин сўқмоқ йўллар. «Ёшлик».*

5 *айн. яшириқча. У ўтирганларга яширин бир назар ташларди. Газетадан.*

ЯШИРИНМОҚ 1 *Яширмоқ* *фл. ўзл. н. Овчи дарахт орқасига яширинди. ■ Гулнор кўрпанинг бир чеккасини бошига тортиб яширинди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Кўздан холи, номаълум ҳолда бўлмоқ. *Инсон унинг [тоғнинг] метин бағрида яширинган хазиналарга қўл солган. С. Аҳмад, Тоғларда. Ахир, бу дуолар, ривоятлар никоьбига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ЯШИРИНЧА *рвш.* Бошқаларга билдирмасдан, сездирмасдан, махфий равишда; пинҳона. *Яширинча термилмоқ. Яширинча кўз қисмоқ. Яширинча иш тутмоқ. Яширинча қараш. ■ Мастура секингина йўрғалаб, уйга борди-да, онасидан яширинча бир сиким чувилган пахтани қўйнига тиқиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Нури палак остида, ёш аёллар билан қуршалган ҳолда турар.. баъзан яллачиларга яширинча мўралаб қўяр эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЯШИРИҚ *айн. яширинча. Бир вақтлар Нурининг ўртага отган тўхмати орқасида Гулсунбиби эри Ёрматдан яшириқ қизнинг*

феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқ равишда узоқ таъқиб этди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИРИҚЛИК шв. айн. яширин. *Ширин сўз билан бола ичида яшириқлик ҳамма нарсани билиб олиш мумкин.* М. Исмоилий, Одамайлик қиссаси.

ЯШИРИҚЧА айн. яширинча. [*Шарофат хола*] Айниқса, ўғлининг ундан яшириқча ича бошлаганини пайқагач, у сўнги илинжини ҳам йўқотгандек бўлди. А. Мухтор, Чинор. *Ўзлари, яшириқча гапим бор, деб қўймадилар-ку.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЯШИРМОҚ 1 Биров билмайдиган, кўрмайдиган ёки топа олмайдиган жойга қўймоқ, беркитиб қўймоқ. *Калитни яширмоқ. Пулни яширмоқ.* ■ *Йўлчи учун келтирилган тугунчак ёдига тушди. Уни паранжига ўраб, тахмоннинг бурчагига яшириб қўйган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар молини яширса, биз.. мана, кўриб турибсизлар, бир дона гугурт чўлини ҳам остонадан ташқарига чиқармадик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қушбеги жавоб бериш ўрнига, мактубни олиб, кўрпача остига яширди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўринмайдиган ҳолатга олмоқ; пана қилмоқ, беркитмоқ. *Бировдан юзини яширмоқ. Рўмол учи билан оғзини яширмоқ. Бир қўлини орқасига яширмоқ.* ■ *Раъно ўзига қараб келгувчи Анварга ер остидан кулумсираб олгач, бироз кўриниб турган оёқ учларини сариқ атлас кўйлаги билан яширди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг бошини.* Э. Раҳим. *Эликбоши оломонга қайрилиб, бир қўли билан шиш кўзларини яширган ҳолда, иккинчи қўлини мушт қилиб, дўқ урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кўчма Махфий сақламоқ, сир тутмоқ. *Исмини яширмоқ. Мақсадини яширмоқ. Севгисини яширмоқ. Ҳазабини яширмоқ. Сирини яширмоқ.* ■ *Улар ҳар икковлари ҳам ҳаяжонларини яшира олмай, бир-бирларига тикилиб қолишди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *Жонфигон буну [шисламаслигини], албатта, талай вақтгача хотинидан яшириб юрибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон. *Касалингни яширсанг, ўртоқжон, иситмаси ошкор қилади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЯШНАМОҚ 1 Барқ уриб ўсмоқ, гулламоқ, гули очилмоқ. *Олдин экилган гўза-*

ларимиз эса кун сайин яшнапти. Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла. *Юз очмиш, яшнамиш сумбул ва лола.* Ғайратий.

2 Ўзига тортадиган гўзал ҳолга келмоқ; ёрқинлик, кўркамлиқ касб этмоқ; гўзаллашмоқ. *Баҳор келиши билан дала яшнар.* ■ *Эл келтириб ёйди пойандоз, Яшнаб кетди ҳовуз буйлари.* Э. Раҳим. *Гулнорнинг буйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда, бойвачча уни кўз тағиса олиб қўйган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Асрора] кирган уй яшнаб кетади.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Кўчма Ривож топмоқ, камолга эришмоқ; авж олмоқ. [*Йўлчи:*] *Халқ борган сари пачақланаверади, бойлар яшнайверади, негаки илдизи кучимизни сўради-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамларда ғайрат ва ташаббус яшнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Саидийнинг қалбидаги сўна бошлаган муҳаббат чўғи яшнай бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Порлаб, чақнаб, яшнаб кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Юлдузлар чароғон бўлиб яшнамоқда.* ■ *Қўша-қўша гиламлар яшнаган бу уй, Унсин ёлғиз қоларкан, аллақандай совуқ туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчма Яйрамоқ, ёзилмоқ. *Янги турмуш боғларинда Ёш кўнгиллар яшнасин!* Ҳамза. *Ҳар замон бўл билим ўчоғида, Яшнаган маърифат кучоғида.* Ғайратий. *Паранжини ўт-оташига Ташлаганим-ташлаган, Давлат қуши қўнган бошга, Яшнаганим-яшнаган.* З. Диёр.

ЯШНАТМОҚ Яшнамоқ фл. орт. н. *Яхши парвариш қилиб, кечки гўзаларни ҳам яшнатиб юбордик.* ■ *Яшнатдим бўз қирлар, бепоеъ даштни.* Ғайратий. *Бу бахт Паризод дилини яйратар, чеҳрасини гул-гул яшнатарди.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати.

ЯШНОҚ кам қўлл. *Яшнаб турган, гўзал, жозибали.* *Яшноқ боғлар.* *Яшноқ дала-лар.* ■ *Сурма тортилган чақноқ кўзлари, гулгун яшноқ юзлари, бежирим кийимларидан тортиб, баланд пошнали қора туфлисигача Моҳидил кузатиб чиқди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЯШОВЧАН *Яшаш қобилияти кучли, яшаб турадиган.* *Яшовчан микроблар.* *Яшовчан ўсимликлар.*

ЯШШАМАГУР қарғ. Умринг қисқа бўлгур, ўлгур. -*Қоч, дейман, аблаҳ, қоч! Нақ*

бўйинингни узаман, — деб ўшқирди амакиси. — Қоч! Яшшамагур, қоч! — деб такрорлади шақилдоқ келинойиси. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳа, яшшамагурлар! Бола эмас, бало булар! Тегма гулларга! С. Нуров, Нарвон.

ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ [а. *ياجوج ماجوج*] — Куръонда зикр этилган бузғунчи қавм(лар) номи] Диний эътиқодга қўра, қиёмат кунида ўз маконидан чиқиб, оламни босиб олиб, учраган кимса ва нарсаларни ютиб, йўқ қилиб юборадиган икки ёввойи, ваҳший халқнинг номи; афсонавий зўр куч, енгилмас бало. *Билмадим, буйёқчининг нили бузилганми ё охир замон яқинлашиб, яъжуж-маъжуж хуруж қилганми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Яъжуж-маъжужлардек ёпирилиб келган мўғуллар.. [қалъаларга] мўр-малахдай ёпирилиб кирадилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЯЪНИ [а. *يعنى* — яъни; тўғрироғи, аниқроғи] *боғла*. Гап ёки гап бўлагини унга изоҳ берувчи бошқа жумла билан боғлаш учун ишлатилади. *Мен эртадан кейин, яъни шанба кун, уйда бўламан.* ■ *Ота-онам орзуси ушалиб, илгариги Назирқул энди Назир афанди, яъни ўқитувчи бўлиб қолган эдим.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ЯҚИН [а. *يقين* — ҳақиқий билим, қатъий ишонч] 1 Оралиқ масофа унча катта бўлмаган, узоқ эмас. *Энг яқин йўл — шу. Шаҳарга яқин бир қишлоқда яшаймиз. Бир-бирига яқин уйлар. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.* Мақол. ■ *Қирғоққа яқин ерда тўрт қозик устида каттакон бир қайиқ турар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Тункалар жуда кўп, ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Нутқ сўзланаётган пайтдан вақт оралиги унча катта бўлмаган. *Яқин фурсатда дийдор кўришмоқни орзу қиламиз. Яқин келажакда бу ерлар шаҳарга айланади.* ■ *Ҳа, айтгандай, устоз шу яқин кунларда уруғчилик совхозига келар эканлар. Хат олдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Бирор ҳодиса ёки воқеа юз беришига оз фурсат қолганда, маълум бир вақт келиши олдидан. *Кечга яқин меҳмонлар келишди. Саҳарга яқин йўлга тушдилар. Иш битишига яқин қолди.* ■ *У энди, иложи бўлса, муносиб кишига Гулнорни ҳозирдан унаштириб, фотиҳа ўқиб, тўй-никоҳни баҳорга яқин ўтказмоқчи.* Ойбек, Танлан-

ган асарлар. *Тўйга яқин қолганда, келин кўчанинг бошидаги ательега кўйлак буюргани келган экан.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Яқин ўртада (ёки орада) 1) шу ердан узоқ бўлмаган жойларда, шу атрофда. *Яқин ўртада чойхона борми?*; 2) кўп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгач. [Йўлчи:] *Тоҳир ака, қўйинг сиз табибларни. Менга қолса, маслаҳат шу: мана яқин ўртада баҳор, сиз қирга чиқинг, кўкрагингизга тоза шомол тегади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Дўстона муносабатда бўлган, қадрдон, меҳрибон. *Яқин ўртоқ. Яқин дўст.* ■ «Қизиқ одам экансиз», дедингиз. Аммо дўстингдан, яқин бир одамингдан тўсатдан шундай гап эшитиш менга, албатта, оғир. П. Турсун, Ўқитувчи. *Назариди, нотаниш йигит аллакимга, жуда-жуда яқин одамга ўхшатаётгандек.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Меҳмонларни тўй эгасининг яқинлари хурмат ва сертакаллуфлик билан кутиб олишарди.* О. Хусанов, Шинаванда.

Ўзини [бировга] яқин олмоқ (ёки тутмоқ) Кимса билан дўстона муносабат сақламоқ, ўзини шундай ҳолатда тутмоқ. *Мени севадимми? Чиндан севадимми ёки мусофирликнинг диққинафаслигидан ўзини менга яқин тутиб юрибдимми?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

5 Нимаси биландир ўхшаш ёки деярли бир хил. *Ҳавоси бир-бирига яқин. Маъноси бир-бирига яқин сўзлар.* ■ 1287 йилнинг сунбула ойи, яъни эрта кузнинг кўклам ҳавосига яқин бир кун. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Тахминан, қарийб. *Орадан яқин икки йил ўтгандан кейин Авлиёотага Бувайдадан бир одам бориб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бир кун икки кишининг сўроғи яқин тўрт соат вақтни олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 (3-ш. эгалик ва ж.к., ў.-п.к. ва ч.к. шаклида — **яқинига, яқинида, яқинидан**) Кўмакчи вазифасида қўлланади ва макон муносабатларини билдиради. *Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилгандек, Анварнинг яқинига бориб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу икки хоналик уй янги қурилаётган мактаб яқинида..* Ҳ. Назир, Сўнмас қақмоқлар.

ЯҚИНДА *рвш.* 1 Бундан бироз аввал. *Яқинда таътилдан қайтдим. Ораларига*

яқинда совуқчилик тушди. ■ Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан, аллақандай шаҳарга бадарга бўлиб, яқинда келди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Яқин вақт, яқин кунлар ичида. У яқинда диссертация ёқлайди. Яқинда бошқа ишга ўтмоқчи. ■ Мусабекларникидан яқинда совчи келармиш. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бу ердан узоқ бўлмаган жойда, шу атрофда. Яқинда магазин борми? ■ [Мутал:] Яқинда одам йўқми? -Йўқ, қиҳ. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯҚИНДАГИ 1 Бу ердан узоқ бўлмаган жойдаги, шу атрофдаги. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. ■ Шу яқиндаги гулзор хушбўйини ўғирлаб келган шабада гуп этиб димоғига урилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. У [Шербек] саргузашт излаб, неча марта уйдан қочган, шўрлик онаси гоҳ шаҳардан, гоҳ яқиндаги темир йўл станциясидан топиб келган эди. С. Анорбоев, Оксой.

2 Бундан бироз аввал юз берган ёки бўлиб ўтган. Яқиндаги гап. Яқиндаги воқеа.

ЯҚИНДАН рвш. Яқин масофадан ёки яқин вақт (лар)дан. Яқиндан бери. Яқиндан бошлаб. ■ Икки ёшнинг ҳозирги ҳолини яқиндан томоша қилмоқчи бўлган туссиз бир юлдуз кўк саҳнининг ерга яқинроқ қисмига учиб тушди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Яқиндан ёрдам (ёки кўмак) бермоқ Амалий ёрдам кўрсатмоқ, бевосита ёрдам қилмоқ. ..ишимизга яқиндан кўмак бериш учун ёрдамчи белгилашди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ЯҚИНЛАМОҚ айн. **яқинлашмоқ**. Бир-бир босиб, илгари елди, Соё бўйига яқинлаб келди. Ҳ. Олимжон. Белидан қўлини олмай яқинлаб келди техник. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ЯҚИНЛАШМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарса яқинига бормоқ ёки келмоқ. Тоққа яқинлашмоқ. Шаҳарга яқинлашиб қолдик. ■ Зайнаб ҳам кулумсираган ҳолда Кумушга яқинлашиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У шундай ўйчан, парижон ҳолатда булоққа яқинлашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Отлар турган жойга яқинлашганда, отларга қоровуллик қилиб турган икки одам ҳам кўринди. С. Айний, Қуллар.

2 Бирор иш, ҳодиса ёки воқеанинг юз беришига оз вақт қолмоқ, вақт жиҳатидан яқин келмоқ. Янги йил яқинлашиб қолди. ■ Вақт хуфтонга яқинлашган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Даҳшатли минутлар нафас сари яқинлашиб қолмоқда эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ой-куни яқинлашмоқ Туғишига оз вақт қолмоқ. Фанижон хотини ҳомиладор бўлганда ҳам, болани кўтариб юрганда ҳам, ой-куни яқинлашиб қолганда ҳам, бунга қишлоқда ҳар куни, ҳар ерда бўлаётган ва бўладиган ҳодиса деб қараган эди. А. Қаҳҳор, Каравот.

3 Миқдор билдирувчи сўзлардан кейин келиб, ўша миқдорга етишга озгина фурсат қолганлигини билдиради. [Олимжоннинг] Ёши олтмишга яқинлашган бўлса ҳам, одамлар элликдан ортиқ беролмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, институтни битириб, шу қишлоққа келиб ишлай бошлаганига уч йилга яқинлашди. С. Анорбоев, Оксой.

4 Дўстона, яқин муносабатда бўлмоқ, дўстлашмоқ. Сержант Сакен Рамзатовнинг қиз билан яқинлашиб қолиши унинг гашини келтирди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЯҚИНЛАШТИРМОҚ Яқинлашмоқ фл. орг. н. Тошни кўндаланг ушлаб, мен айтганда, бир мартаба чайқаб, бекнинг кўзларига яқинлаштирасиз. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Деҳқонларни бундай мажлисларга яқинлаштириш керак эмас, ажаб эмаски, буларнинг ораларида большевикларнинг тилчилари бўлса. С. Айний, Қуллар.

ЯҚИНЛИК 1 Яқин ҳолатдалик. Ғалабанинги яқинлиги. Бозорнинг яқинлиги. Иш жойининг яқинлиги. ■ Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳой-ҳўйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Дўстона муносабат, яқин муносабатда бўлиш (қ. **яқин 4**). Умиднинг «сен» дегани Ҳафизага жуда ёқди — бу жуда яқинлик белгиси. Мирмуҳсин, Умид. Бу ҳаммаси менинги Элмуродга яқинлигим туфайли. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

3 Яқин эканлик (қ. **яқин 4**). У билан яқинлигини биламан.

ЯҚҚОЛ *рвш.* Аниқ, равшан; ошкора, рўйирост, баралла. Тоғлар яққол кўриниб турибди. Нуқсон кўзга яққол ташланади. Яққол мисол. ■ «Йигитлар» орасига кирганда эса, у ўз тақдирининг бутун даҳшатини яққол кўрди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ҳар дам яққол сезиб тураман Маъниларнинг қанотланганин. Ф. Фулом.

ЯҒИР 1 От, эшак, туя сингари ҳайвонлар устида терининг оғир юкдан эзилиши, ишқаланиши туфайли юз берадиган йирингли яра, жароҳат. Ёли қуюқ эшакдан, яғир бўлган от яхши. Мақол. Туя қанча катта бўлса, яғири ҳам шунча катта. Мақол. ■ Йўнғичқапоаяларга қўйиб юборилган эшакларнинг яғирларини қарғалар чўқимоқда. С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Оғир юк ёки зарба туфайли киши елкасида ҳосил бўлган жароҳат, яра. Яғир этди арқон елкамини, Бадан куйиб, тош бўлди товон. Э. Раҳим. Оғир юкда яғир бўлди Оппоқ, нозик елкалар. Ҳамза. -Хусан — мўмин, қобил бола. Елкаси Самсоқбойнинг қамчисидан яғир бўлган, — деди Арслонқул. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

3 кўчма Жуда ифлос, исқирт (уст-бош ҳақида). Дўппинг мунча яғир бўлиб кетибди. ■ -Яғир ёстигингизни ерга қўйинг, — деди Холнисо, — байталмонни мунча кучоқлайсиз. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

Яғири чиқмоқ Яғир бўлмоқ (қ. **яғир 2, 3**). -Вой-бў, — деди Умиднинг кенг кўксигадаги ёлига, кифтларига ялт этиб қараб қўйган Жанна, — майкангизнинг яғири чиқиб кетибди. Мирмуҳсин, Умид. ..кеча-кундуз ишлашинг, ишлаганда ҳам елкангнинг яғири чиқиб ишлашинг керак бўлади. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.

ЯҒМО I эск. Талон-торож, бузғунлик. ..Маъмулар тўплаган олтин-кумушларни яғмо этгаймиз. М. Осим, Карвон йўлларида.

ЯҒМО II эск. Шаҳар, мамлакат, қабила номи.

ЯҒРИН I Тананинг икки елка оралиғидаги орқа қисми; курак усти. Яғрини кенг йигит. ■ Каравот четига ўтириб кийинди,

коридорда қизаргунча ювинди, хўл сочиқ билан кўкрак, бўйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тептирди. Шухрат, Шинелли йиллар. Кун қизиқ. Офтоб яғридан уриб туради. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Ҳайвонларда белнинг юқори қисми, икки елка оралиғи. От.. яғрини талаётган чивинларни думи билан тўзитиб юборар. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Яғринига офтоб тегмоқ Бахти очилмоқ, омади келмоқ. -Э, хотин, мана бизнинг ҳам қўлимиз узун бўлиб қолди. Ошиғимиз олчи. Пешонамиз ялтираб, яғринимизга офтоб тегадиган бўлди, — деди Остонақул. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ЯҒРИНДОР I Яғрини кенг. Амина опа.. ёши қирқлардан ошиб қолган, эркакнамо, новча, яғриндор хотин эди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. Баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кўчма Кенг қулоч ёйган, бағри кенг. -Ана бу паканага боқинг, паканага, — ота пастаккина, аммо яғриндор олма дарахтига ишора қилди. Й. Муқимов, Қўшбулоқ. Бағри кенг жилғалар, яғриндор қирларда яшовчи жониворлар жимгина писиб, йўловчини кузатардилар. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҒРИНЛИ: кенг яғринли айн. **яғриндор.** У [Рустам] бир вақтлар кенг яғринли, баланд бўйли, паҳлавон эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Кенг яғринли адирлар, полизларда сой тошидай юмалаб ётган қовун-тарвузлар, фарқ пишган мевали боғларни қўмсаб, кўнгиш қуши туғилиб ўсган қадрдон қишлоғига қараб талпинарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҒУДИЙ [а., яҳ. *יהודי* < *הוד* — бани Исроил, яъни Исроил авлоди; еврейлар] **I** Тарихан қадимий сомий қабилалардан келиб чиққан, бутун дунёга кенг тарқалган халқнинг номи. *Яҳудий халқи. Яҳудий миллати.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. *Яҳудий тили. Яҳудий аёл.*

ЯҒУДИЙЛАР Тарихан қадимий сомий қабилалардан келиб чиққан, бутун дунёга тарқалган халқ.

Ў унд. с. 1 Бировга муружаат қилганда, унинг диққатини ўзига жалб этишни билдиради; «ҳой», «ҳей», «эй». -Ў, телба хотин, нега зарда қиласан, — деди орқасига суяниб, кўзини юмиб. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 (турли даражадаги чузиқлик билан) Хурсандлик, миннатдорлик ёки афсусланиш, нафратланиш, ҳайратланиш ҳис-туйғусини билдиради. -Ў, бу ёрдамингизни сира унутмайман, дўстим. ■ -Раҳмат, ў, раҳмат! — деди Элмурод бойчечакларни олар экан. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ў, нақадар ваҳшийлик, — деди Саудий. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎББЎ айн. **оббо**. *Ўббў сен-эй, болабсан-ку..* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Ўббў, дардисар сумалаг-эй..* Н. Мақсудий, Лайлатул-кадр.

ЎБДАН шв. Обдан. *Бир ярим товоқ мастава, икки чойнак кўк чойни ўбдан ичгандан кейин..* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ЎТАЙ 1 Олдинги эр ёки хотиндан бўлган фарзандлар ҳозирги эр ёки хотинга ҳамда уларнинг қариндошларига нисбатан, шунингдек, ҳозирги эр ёки хотин ва уларнинг қариндошлари олдинги эр ёки хотиндан бўлган болаларга нисбатан. *Ўғай набира. Ўғай ота. Ўғай хола.* ■ *Ҳафсалам пир бўлиб: -Пешонамнинг шўри қурсин, ўғай бола ҳам насиб қилмаса, — деб йиғлаб-йиғлаб қайтдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чап томондагиси Юсвали тоғанинг ўғай ўғли Аваз, ўнг томондаги Давлатёр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Марасул:] *Ўз холам бўла туриб, туйга келмадингиз-а? Ўғай бўлсангиз ҳам хафа бўлмас эдим.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

Ўғай қайнана ёши олтмишларга борган, семиз, забардаст, димоғдор кампир эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир онадан туғилмаган ёки бир отадан бўлмаган, отаси ёки онаси бошқа, туғилмаган фарзандлар (бир-бирига нисбатан). *Ўғай ака.* ■ [Дилбар:] *Ботиржон акамнинг ўғай сингисин бор, оти Адолатхон, шу ўғил туғибди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 кўчма Ўзиники бўлмаган; ёт, бегона. *Бобур ўзига улғу бир мураббий топдим, деб суюниб юрганида, ўғай тақдир уни бу мадақкоридан ҳам жудо қилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. «Ўғай» экинларнинг ҳолидан ҳеч ким хабар олмади. Газетадан. *Булбул ўғай эрур зоғлар орасида, Юеурик сув ўғай тоғлар орасида.* А. Орипов, Руҳим.

Ўғай кўрмоқ (ёки қарамоқ) ёки ўғай кўз билан қарамоқ Бегона каби муносабатда бўлмоқ. *Мустамлакчи чор маъмурлари маҳаллий меҳнаткашларни ўзларига ўғай кўрардилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Дангаллини айтавериш керак.. авваллари бу машинага одамларимиз ўғайроқ қаради.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Дангал айтишим керак, ўртоқлар, машинага ўғай кўз билан қаровчилар йўлимизга кўндаланг туришиб олдилар.* Газетадан.

ЎҒАЙЛАМОҚ Ўғай қарамоқ, ўғайларча муносабатда бўлмоқ. *Уни [келинни] камситишга, ўғайлашга уринган баъзи қайнана, шубҳасиз, келгуси кўнгилсизликларга замин яратади.* Т. Фуломов, Қайнанаг яхши бўлса. *Шифобахи мева берадиган қимматли дарахтларни ўғайлаб қўймаслигимиз керак.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЎГАЙЛИК 1 Ўгай ҳолат, ўгай эканлик. *Қиз билан бола ўгайликни билмай.. иноқ бўлиб ўйнаб юришибди. «Олтин бешик».*

2 Ўгай кишига нисбатан бўладиган муносабат. *Жувонмарглар ўгайликни билдирди, Душманлик қиб [қилиб], бағрим қонга тўлдирди. «Ширин билан Шакар».*

ЎГИРИҒЛИҚ Бирор тарафга қаратиб ўгириб қўйилган; терс. *Кўча тарафга орқаси ўгириғлиқ пастаккина бир уй, бир айвонимиз бор. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.*

ЎГИРМА Каштачиликда: безак — гул тикишнинг бир усули. *Тиқиши силлиқ эмас: Ўғирмаси чакмага, Санамаси йўрмага Кундош бўлиб тургандай. Ф. Фулом.*

ЎГИРМОҚ 1 Асл (турган) ҳолатидан бирор томонга қаратмоқ, бурмоқ. *Раъно юзини четга ўгириб, бошидаги рўмоли билан юзини артди, узун энтикди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. У кирач, хотин бошини ўгириб қаради-да, шу қараганича кўзлари хиралашиб, секин юмилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Баширжон дарҳол хотинига орқа ўгириб, бармоғини қалин лабларида хўллаб олиб, санаҳга тушиди. Н. Аминов, Суварак.*

2 Ўйинда: ошиқ, гугурт каби нарсаларни (бирор ҳолатда, мас., тикка туришини мўлжаллаб) думалатиб, ерга ташламоқ. *Бола ошиқ ўғирди.*

3 Тўй-ҳашам ва ш.к. да қўшиқчи, ўйинчи бошидан пул айлантриб ташламоқ, пул қистирмоқ. *Пулдор хотинлар бир-бирларидан қолмасликка тиришиб, пул ўғирдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *дин.* Азиз-авлиёларга атаб боши ёки устидан пул ёки бирор буюмни айлантриб садақа қилмоқ (бирор эзгу тилакка эришиш учун ёки бирор бахтли ҳодиса муносабати билан). *Маҳалладаги қушноч хотин беморнинг бошидан бир қора товуқни ўгириб.. бир эчкини сўйиб, худойи қилишни буюрди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Офтоб ойим эрининг бу сўзини эшитиши билан Хўжа Баҳовуддин йўлига ўгириб қўйган етти танга пулини Тўйбекага бериб, дарров эшонни-кига жўнатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 Таржима қилмоқ. *..оригиналдаги асар лейтмотивини ифодалайдиган дўстлик, қўшиқ, рақс, висол.. сўз ва ибораларни қойил қилиб ўзираган. «ЎТА». Асадулла ҳаёлидаги ўзбекча шеърни форсийга ўгириб ёзди. «Шарқ юлдузи».*

Бошидан сув ўгириб ичмоқ Ўта қадрламоқ, ғоят эъзозламоқ. *Пахтакор билан механизатор ҳар бир янги машинанинг бошидан сув ўгириб ичгудай. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Калима ўғирмоқ айн. калима келтирмоқ қ. калима. Бурун замонда буларга ўхшаган қарилар эмас, ҳатто ёшлар ҳам калима ўгириб ётар эди, яъни айтмоқчи бўламанки, яшашдан кўра кўпроқ ўлиш тўғрисида ўйлар эди. А. Қаҳҳор, Йиллар. Юз ўғирмоқ қ. юз 1.*

ЎГИТ Йўл-йўриқ кўрсатиб айтиладиган гап; насиҳат. *Зеҳни тез, тиришқоқ Собир, отасининг ўғитини бажаришга интилиб, «Машраб», «Сўфи Оллоёр» каби китобларни тезда шаршлатиб ўқийдиган бўлди. Ж. Шарипов, Хоразм. Кейин ўзидан-ўзи мамнун бўлиб, ўғит оҳангига ўтди: -Ёшларнинг тарбияси билан шуғулланиш кўп савоб иш, албатта.. А. Мухтор, Туғилиш.*

ЎГИТЛАМОҚ кам қўлл. Насиҳат қилмоқ. *Жумақул ота ўзининг бугунги бахтли кунларини ўйлаб, ниҳоятда қувонди. Кампирини ўғитлади. Ш. Сулаймон, Ота ўғил.*

ЎДАҒА фольк. Бошлиқ, саркор. *Йигитлар ичида менман ўдаға.. «Равшан».*

ЎДАҒАЙЛАМОҚ Баланд овоз билан дўқурмоқ, таҳдид ёки пўписа қилмоқ. *Жўра ҳам Замонга ўдағайлаб гапира бошлади. Н. Назаров, Замон. Фосиҳ афанди.. гўдак боланикига ўхшаш кичкина муштини торгина кўкраги олдига силкитиб ўдағалайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЎДАҒАЙЛАНМОҚ Ўдағайламоқ фл. ўзл. н. айн. ўдағайламоқ.

ЎЖАР 1 Тўғри, мақбул маслаҳат, гап-сўзга ҳам қулоқ солмай, ён бермай, ўз фикрини маъқуллайверадиган; гап уқмайдиган, қайсар. *У қанча сўзламасин, бу китобнинг динга зиёнсиз эканини ўжар мусулмонга тушунтира олмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Баъзи бир ўжар, фойдали ишдан бўйин товловчи кишилар унинг маслаҳати, ёрдами туфайли ҳаётда ўз йўлини топиб олди. Газетадан. -Эртага вожатийдан сўраймиз, — деди Қудрат гап уқмас, ўжар сингисини тинчитиб. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Ялиниб-ёлвориш, илтимос кабиларга кўнавермайдиган, ўз сўзидан, фикридан қайтмайдиган; бир сўзли. *Унга камоли эҳтиром билан салом берди. Дилидаги гапларни*

астойдил тушунтириб тўқди. *Ўн бешинчи тушмагур бир сўзли ўжар одам экан. Кунмади. С. Аҳмад, Сайланма.*

3 кўчма Бошқанинг измига юрмайдиган; бўйсунмас. *Ўжар дарё. Ўжар табиат.* ■ *Гуломжоннинг миясига яна қон югурди, боғи таниш ўжар ҳис яна бутун вужудини қамради. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сув ўжар, уни тизгинлаш осон эмаслигини Пулатжон билади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

4 кўчма Қайтариб, ўзгартириб бўлмайдиган нарса ҳақида. *Ҳақиқат — ўжар нарса. Кишиларнинг кимлиги, қайси вазифада ишлашини юз-хотир қилмайди. А. Набихўжаев, Ўжарнинг қисмати. Фирибгар ҳар қанча айёрлик қилмасин, ўжар фактлар олдида қилмишига иқрор бўлди. Газетадан.*

ЎЖАРЛИК Ўз билганидан қолмаслик; ўжарларга хос хусусият, муомала; қайсарлик. *Айтувдим-а, қийналиб қоласан, деб! Ўжарлик қилдинг-да, дўстим. О. Ёқубов, Излайман. Ўжарликни қўйиб, гапимга қулоқ солсанг.. оғаннинг ёнига олиб кираман. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЎЖАРОНА рвш. кам қўлл. Ўжарлик билан. *У диннинг талабларига қаттиқ, ўжарона риоя қиларди. Ойбек, Улуғ йўл. У қиёфасини ўзгартирмай, ўжарона оҳангда яна такрорлади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎЖАРЧАСИГА айн. **ўжарона.** Йўлчи бошини қуйи солиб, жим ўтирди. Аммо чолнинг ялинишлари, савдогарнинг ўжарчасига оёқ тираб туриши йигитнинг ғазабини ошира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗ ўзл. олл. **1** Эгалик қўшимчасини олган от олдида келганда, кимса ёки нарсанинг эгалик қўшимчасидан англашилган шахсга (1-, 2- ёки 3-шахсга) қарашли экани ифодаланади. Бунда шахс маъноси шахс қўшимчаси орқали воқеланади, ўз сўзи таъкидлаш учун қўлланади. *Ўз ватани. Ўз дўстинг. Ўз мулкимиз. Ўз уйим. Ўз хоҳишим билан рухсат бердим.* ■ *Бой ўз умрида кўпни кўрган.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳошимжон ака бу билан ўз журъатсизлигини яширмоқчи эканига ҳамманинг имони комил эди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.*

2 Эгалик қўшимчаси билан келганда: **1)** иш-ҳаракат шу қўшимча билдирган шахсга оидлигини билдиради. *Ўзим сўрадим. Ўзинг сўра. Ўзи сўради. Бу шеърни ўзим ёздим. Масалани унинг ўзи ечди.* ■ *Ўзи тўғради*

*пиёз, Ачиса ҳамки кўзи. Ю. Шомансур. [Каромат опа:] Тенгини қиз боланинг ўзи танлагани маъқул-да, холажон. Т. Алимов, Совчи. Ўзинг ишлаб топганинга ўзинг эга бўлмасанг! С. Аҳмад, Ҳасрат; 2) 3-ш. шаклида (ўзи) иш-ҳаракат ҳеч кимнинг иштирокисиз бўлиши, бажарилишини билдиради; ўзича, ўзидан-ўзи. *Девор ўзи йиқилиб тушиди. Машина ўзи юриб кетди. Чироқ ўзи ўчиб қолди.* ■ «*Уч-тўрт кун одамларнинг ҳожатини чиқариб юра турай, тузук иш ўзи чиқиб қолади», деган уйда юра берди. А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) сўроқ мазмунли гапларда таъкид, кучайтириш учун қўлланади (бунда шахс маъноси бўлмайди). Мен ўзи қаерга келиб қолдим? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ўзи нима ишлар бўлаётибди? Мирмуҳсин, Меъмор. Сенда уят, одамгарчилик деган нарса борми ўзи? С. Сиёев, Ёруғлик.**

3 Бирон сабаб, мақсад билан эмас, шунчаки. *-Нимага хафасан? Мана, ман соғсаломат қайтдим. -Ҳеч нима, — ерга қараб деди Унсин, — ўзим, шундай.. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ўзига хос. *Кузда балиқ овлашнинг ҳам ўз гаши бор. Газетадан.*

5 Қаратқич келишигидаги сўз билан қўлланиб, ўхшашликни алоҳида таъкид, қайд билан билдиради. *Катта ўғли отасининг ўзи.* ■ *Ўзиям Роҳилагинамнинг ўзи-да.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Ўз гази билан ўлчамоқ қ. газ I. Ўз ёғига ўзи қовурилмоқ қ. ёғ. *Онам ўз ёғига ўзи қовурилиб, кимнидир қарғади. Т. Алимов, Тўй қолди. Ўз йўлида Ўз иш-фаолияти давомида. Ҳар ким ўз йўлида матонат билан курашмаса, фожиага йўлиқмаган тақдирда ҳам, ярим йўлда қолиб кетиши мумкин. С. Кароматов, Олтин кум. Ўз навбатида Навбати билан, ўрни билан (ўрни келганда). Омон кўп масалаларда Шерали билан маслаҳатлашар, ўз навбатида Шерали ҳам ночор қолган дамларда у билан суҳбатлашиб, кўнгил чигилини ёзарди. С. Кароматов, Олтин кум. Ўз сўзли қ. сўзли. Ўз-ўзидан айн. ўзидан-ўзи. Панжаларим ўз-ўзидан очилиб, замбилни тўқ эткизиб ташлаб юборди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ўзи бўладими ёки ўзи бўлмайди Осон эмас, осонгина амалга ошадиган иш эмас. Мактаб зиналаридан чиқа беришининг ўзи бўладими? Ж. Шарипов, Хоразм. Ўзига келмоқ Эс-ҳуши, ҳолати меъёрий ҳолга*

тушмоқ, ростланмоқ. У, қулоғига гап кирмай, гаранг бир аҳволда ўтирганда, бирдан қозон бошида кўтарилган шов-шувени эшитиб, ўзига келди. Н. Фозилов, Дийдор. Худододбек Бадиадан шاپалоқ егач, анча ўзига келиб, мулойим бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Ўзига урсин (ёки кўринсин)** Қилмиши ажрини ўзи кўрсин, ажри ўзига тегсин. *Касофатинг ўзингга урсин!* К. Яшин, Ҳамза. *Илоҳо, қилмишларинг, нобакор ишларинг ўзингга кўринсин!* К. Яшин, Ҳамза. **Ўзида йўқ** Белгининг кучли даражасини билдиради; ниҳоятда, жуда ҳам. *Матчон тўра ўзида йўқ хурсанд бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ўзидан кетмоқ** Эс-ҳуши, меъерий ҳолатини йўқотмоқ. *У мактубни ўзининг сўнги томчи кучи билан ўқиб тамом қилди-да, ерга йиқилиб, ўзидан кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзидан-ўзи** 1) сабабасоси номаълум ҳолда. *Эшик ўзидан-ўзи очилиб кетди.* ■ *..ўзимдан-ўзим терлаб кетавердим.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб; 2) ўзича. *Бургут уйга қайтиб қирар экан, ўзидан-ўзи кулар эди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Ўзингдан қолар гап йўқ** Ҳаммасини ўзинг биласан, ўзинг тушунасан. *Буларни айтиб ўтиришининг нима ҳожати бор, ўзингдан қолар гап йўқ.* **Ўзини босмоқ қ. босмоқ** **16. Ўзини йўқотмоқ қ. йўқотмоқ.**

ЎЗАК 1 Ўсимлик пояси ва иллизининг кўпинча юшмоқ тўқимадан иборат бўладиган ички қисми. *Толнинг ўзаги.*

2 шв. Дарахт, бута кабиларнинг танаси; поя. *Ғулможон ўрикнинг кекса, йўғон ўзагини ушлаб туриб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сумба қилдим ирғайнинг ўзагидан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 Иллизмеванинг (ёғоч ўзагига ўхшаш) ўрта қисми. *Сабзининг ўзаги.*

4 тех. Электромагнит ва ш.к. нинг ичига, ўртасига ўрнатилган қисм; стержень. *Электромагнит ўзаги.*

5 тли. Сўзнинг асл маъносини билдириб, янги сўз ясалишига асос бўладиган, сўз ясовчи қўшиладиган энг кичик қисм; сўз ясалиш асоси.

6 кўчма Бирор нарсанинг энг муҳим, асосий қисми; асос, моҳият. *Улар [аёллар] оиланинг ўзаги ва физиқина эмас, балки жамоатчилик ҳаётда ҳам алоҳида ўрин эгаллайдилар.* Газетадан. *Менинг назаримда, ўртоқ Мардиев, биз қилаётган ишнинг ўзаги*

битта! Умумхалқ, умумдавлат манфаати. С. Кароматов, Сўнги бархан.

ЎЗАН 1 Сув оқиб ўтадиган узун чуқурлик; сув йўли. *Энди ўзандан бу ёққа ариқ чиқариш ва ҳовуз қазииш керак эди.* П. Қодиров, Қадрим. [Жамолнинг] *Кўз олдида эгри-бугри Чирчиқ ўзани.* *Ундан нарида — каттакон Тошкент.* С. Анорбоев, Меҳр. *Зарафшон дарёсининг эски ўзанлари кўп.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида. *У сув ювган тақир ўзандан борар экан, чакалакзордаги.. буталардан асар қолмаганига гумон қилмасди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Йиғинимиз оддий кунда эмас, канал ўзанига биринчи кетмон урилган куннинг ўттиз йиллиги арафасида бўлди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 кўчма Бирор давомли нарсанинг муайян йўли. *Йўқ, ҳаётни жўнлаштириб бўлмайди.* *У ўзининг чигал, мураккаб ўзанлари бўйлаб оқади.* А. Муҳтор, Чинор. *Ашурмирзо парво қилмай, гап ўзанидан чиқмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЗАРО Икки ёки бир неча шахс ўртасида ёки томонлар орасидаги. *Ўзаро суҳбат.* *Ўзаро келишув.* *Ўзаро мусобақа.* *Ўзаро текширув.* *Ўзаро низолар.* ■ *Ўзаро қиргин, ҳарбий юришлар.. райятни тобора қашшоқлаштириб, тинкасини қуритди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Умри менинг бу гапларимни ўзаро маслаҳат деб тушунди, шекилли, югуриб уйдан бир қоғоз олиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЎЗАҒОН Ҳаммадан тез югурадиган, ўзиб кетадиган, ўзғир. *Ўзағон бола.* *Ўзағон от.*

ЎЗБЕК 1 Ўзбекистон Республикаси туб аҳолиси (халқ)нинг номи. *Ўзбек халқи.* *Ўзбек миллати.*

2 Шу халқ (миллат)га тегишли, мансуб. *Ўзбек хонадони.* *Ўзбек тили.* *Ўзбек лотин алифбоси.*

ЎЗБЕКЛАР Ўзбекистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ.

ЎЗБЕКЛИК Ўзбек халқи (миллати)га мансублик, ўзбек эканлик. *Мен ўз ўзбеклигим билан фахрланаман.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗБЕКЧА 1 Ўзбекларга хос; ўзбек тили, адабиёти, санъати, маданияти ва ш.к. га оид. *Ўзбекча кийим.* *Ўзбекча одат.* *Ўзбекча таом.* *Ўзбекча кийинмоқ.*

2 Ўзбек тили. *Ўзбекча(ни) биласизми? Ўзбекча сўзлашмоқ.* ■ Соқолли солдат чалачулпа ўзбекча билар экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЗБЕКЧАЛАМОҚ с. т. Ўзбек тилида гапирмоқ. *Иккови бир-бирининг муддаосини сира тушунолмади. Охири хотин ўзбекчалаб тушуштиришга тиришди.* А. Қаҳҳор, Сароб. -Йўқ, — деди милтиқли киши, узоқдан ўзбекчалаб. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗБЕКЧАЛАШТИРМОҚ Ўзбек тилига таржима қилмоқ, ўгирмоқ. *Дастлаб кинотомошабинлар ўзбекчалаштирилган фильмларни кўриб ҳайрон бўлишган.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ЎЗБЕКЧАСИГА рвш. **1** Ўзбекка, ўзбекларга хос ҳолда; ўзбекча қилиб. -*Ҳа, элатлар, аҳвол қалай? — деди лейтенант кулиб ва кўришгани кўлини узатди. Жангчилар ўзбекчасига кенг қучоқ очиб кўришдилар.* Ойбек, Кўёш қораймас.

2 Ўзбек тилида. *Ўзбекчасига бу нарса қандай аталади?*

ЎЗБЕКЧИЛИК Ўзбекка хос анъана, урф-одатлар. -*Ўзбекчилик, тўй қилмасам бўлмайди. Янгича тўйларда нима хосият бор? Замонани қаранг: ҳамма нарса тўкин-сочин бўлса, ҳар уйда бешта-ўнтадан кўй, мол боқилса-ю, тўйларимизни қўрумсоқнинг нонуштасига ўхшатиб қўйсак. Ахир ўзбекчиликка ярашадиган ишми бу?! — деди Азизга Пирназар.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЎЗБИЛАРМОН **1** Ҳамма нарсани ўзим биламан, деб ўйловчи, ўзига ортиқча баҳо берувчи; манман. *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрадиган бу ўзбилармон одам, бу гал жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзи билганича иш тутадиган, бошқалар фикрига қулоқ солмайдиган; ўжар, қайсар. *Мана шу шаддод, ўзбилармон қиз эрталабдан бери уйда.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎЗБИЛАРМОНЛИК Ўзбилармонга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗБОШИМЧА **1** Бошқалар билан ҳисоблашмасдан, фақат ўз эрки, ўз хоҳиши билан иш тутадиган ва шу тарзда амалга оширилган. *Ўзбошимча одам.* ■ *Бунга Собировнинг ўзбошимча ҳаракати келиб қў-*

шилгач, Берди татарнинг тутуни осмонга чиқди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Менки шу Қамишқапаннинг раиси эканман, ҳеч ким менадан бемаслаҳат, ўзбошимча иш қилмаслиги керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳеч кимга бўйин эгмайдиган, ахлоқодоб талабларига риоя қилмайдиган; бебош. *Сен уялмай, ўзбошимча жувонмарг, Кўчаларда ашула қиб юрибсан.* «Ойсулув». Унинг кўз олдида *Ҳафизаси дам ақлли, ифбатли, дам бебош, ўзбошимча бўлиб кўрина бошлади.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗБОШИМЧАЛИК Ўзбошимча иш, хатти-ҳаракат (*ўзбошимча* ҳар икки маъносида). *Луқмончининг бевақт ўлиб кетишига участкадаги ўзбошимчаликлар зомин бўлди.* А. Мухтор, Тугилиш. *Ўзбошимчаликни бошлайдиган аввал ўзинг! Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

ЎЗГА **1** Қариндошлик, туғишганлик ва ш.к. жиҳатдан алоқаси йўқ одам; бегона. -*Демак, Худойқул ўз жигарингиз бўлгани учун, ўзгалардан кўра кўпроқ эзиб, уни оғир бир аҳволга солишга ҳақли экансиз-да? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзгага боқса кўзим, кўр бўлсин, оқсин гавҳари, Косаси тупроқ била тўлсин, кўмилган яхшироқ! Ҳабибий.*

2 Сўзловчи ёки сўзловчи ва тингловчидан бошқа одам. *Ўзингда йўқ — ўзгада йўқ.* Мақол. *Ёмон ўзини билмас, ўзгани кўзга илмас.* Мақол. ■ *Кўёв томондан ориқ, дароз, чайир бир хотин бел боғлади.* *Ўзгалар — ёшқари ҳаммаси шу икки аёлнинг белбоғига, этакларига ёпишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзингизни билинг, ўзга билан нима ишингиз бор?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўзига мансуб бўлмаган; нотаниш, ёт. *Ўзга тилда сўзлашмоқ.* ■ *Одамзод бир сабаб билан ўзга юрт, ўзга шаҳарларни ихтиёр этади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 (ч. к. с. билан) Ўзи боғланиб келган сўз билдирган шахс ёки нарсадан бошқасига ишора қилади; -дан бошқа. *..Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай.. орзу-ҳавасимиз, умид-ҳадафимиз фақат шу Отабекдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бандамиз — тақдирга тан беришдан ўзга иложимиз йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар.

5 Одатдагидан бошқача, ўзгача. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат: ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тут-*

ган ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ойбек, Танланган асарлар.

6 тли. Учинчи шахс.

ЎЗГАЛИК 1 Ўзга ҳолат, ўзга эканлик.

2 Фарқ қиладиган белги, хислат, хусусият. *Сажиядагина эмас, сурат ва сиймо важида ҳам [Кумушининг] катта ўзгаликлари бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗГАРИШ 1 Ўзгача ҳолат юз бериш.

Ундаги ўзгаришни кўриб, Хулкар ўзини тез ўнглаб олди. П. Қодиров, Қора кўзлар. *Қизда ҳам қандайдир ўзгариш бўлди.* Т. Расулов, Марҳамат. *Йўлчидаги бу ўзгариш унинг аввалги фикрини таъкидлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тараққиёт тарихида юз берадиган кескин бурилиш, бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтиш; ўзгача, бошқача бўлиш. *Ижтимоий тузумнинг ўзгариши.* ■ *Биз катта ишлар, улуг ўзгаришлар арафасида турибмиз.* Газетадан. *Дарҳақиқат, биз Ўзбекистоннинг қишлоқларида юз берган ўзгаришларнинг шоҳиди, иштирокчиларимиз.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 эск. айн. **инқилоб.** *Ўзгаришнинг 9 йили давомида.. хотин-қизлар масаласига келганда, жуда ҳам оз ишлаганимиз маълумдир.* Газетадан.

ЎЗГАРИШСИЗ Ҳеч қандай ўзгариш юз бермаган ҳолда; одатдагидай, эскича. *Гулдур-шалдур, тарақ-туруқ ўзгаришсиз давом этади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎЗГАРМАС Ҳамма вақт бир хил турадиган, ўзгармайдиган, доимий, турғун. *Ўзгармас ғоя.* *Ўзгармас электр оқими.*

ЎЗГАРМОҚ 1 Қиёфа, ҳолат ва ш.к. да маълум ўзгариш юз бермоқ; бошқача бўлмоқ. *Авзойи ўзгарди.* *Товуши ўзгарди.* *Кайфияти ўзгарди.* *Ҳаво ўзгарди.* *Баҳор келиб, табиат ўзгарди.* ■ *Башорат сингисининг ўз кўз ўнгида ўзгариб бораётганини сезарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Боғлардаги чиллакилар чумак уриб, олма, ноклар, тилла-кўнгиз ёпишган шафтоли ва олхўрилар ранги соат сайин ўзгарарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Отанг нуқул мени кўрса ўзгариб кетади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Моҳият жиҳатдан аввалгисига ўхшамagan ҳолатга ўтмоқ, мазмунан бошқача бўлмоқ. *Вазият ўзгарди.* *Ижтимоий тузум*

ўзгара боради. ■ *Бахтимизга замон ўзгариб, Бундай яхши кунларга етдик.* Э. Раҳим.

3 Ўрни, вазифаси, мақоми ва б. жиҳати янги бўлмоқ; алмашмоқ, бошқа бўлмоқ. *Ўқитувчи ўзгарди.* *Бошлиғимиз ўзгарди.* *Ўзбек ёзуви бир неча марта ўзгарди.* *Адресимиз ўзгарди.* *Иш жойимиз ўзгарди.* *Маршрут ўзгарди.* *Амударё оқими тез-тез ўзгариб туради.* ■ *Шамол ўзгариб, ўнг томондан эсиб қолди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЗГАРУВЧАН Бир ҳолатда турмайдиган, ўзгариб турадиган; беқарор. *Ўзгарувчан ҳаво.* *Ўзгарувчан миқдорлар.* *Табиат ўзгарувчандир.* ■ *Ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик кўпгина ҳодисалар, табиийки, ўзгарувчан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ЎЗГАРУВЧАНЛИК 1 Ўзгарувчан ҳолат, хусусият. *Иқлимнинг ўзгарувчанлиги.* ■ *Осмон ўзининг бутун ёритқичлари билан бирликда доим ўзгарувчанлик намунасида.* «Астрономия». *Бобурдаги бу ўзгарувчанликни Қосимбек ёшлик гўрлигидан кўрарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 тиб. Барча тирик организмлардаги кимёвий, морфологик ва физиологик хоссаларнинг хилма-хиллиги, шундай хоссаларни ўзгартира олиш хусусияти.

ЎЗГАЧА 1 Тамомила бошқа, бутунлай фарқли. *Аҳвол тамомила ўзгачадир.* «ЎТА». *Бугунги куннинг реалликлари уруш ва тинчлик масалаларига бутунлай ўзгача ёндашувни талаб этади.* Газетадан.

2 Одатдагидан бошқача, ўзича алоҳида, ўзига хос. *Бу қоядан қараганда водий ўзгача бир манзара касб этар эди.* ■ *Баҳор келиши жангчиларимизга ўзгача кайфият бағишлади.* Назармат, Журлар баланд сайрайди.

ЎЗИБЎЛАРЧИЛИК Ишни ўз ҳолига ташлаб қўйиш; беғамлик, бепарволик. *Равшанки, ўзибўларчилик ғовлаб кетган жойда бутун куч ва ғайрат йиғим-теримга сафарбар қилинмаган.* «Муштум».

ЎЗИДАН-ЎЗИ *реш.* Бировнинг таъсирисиз, кўриниб турган бирор сабаб бўлмаган ҳолда; беихтиёр. *Бургут уйга қайтиб кирар экан, ўзидан-ўзи кулар эди.* С. Аҳмад, Лочин. *Турсуной бўлса, у судраган сари, оғирлигини солиб, осмонга, узоқ-узоқларга қараганча, ўзидан-ўзи гапирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗИЧА *реш. 1* Мавжуд ҳолатини сақлаб, қандай бўлса шундайлигича, ўзгармасдан

ёки ўзгартирмасдан; аслича. *Лойиҳа ўзича қолди. Матнини ўзича қолдирмоқ.*

2 Ўз ақли доирасида, ўз тушунчасига мувофиқ. *Ҳовлида кезиб юрган маст Салимбойвачча ўзича фурсатни ва тасодифни жуда қулай топди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қумринисо бу қарашга ўзича маъно бериб, қизаргандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ҳар ким ўзича ҳикоянинг маъзини чаққандай жимиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Биров билан келишмасдан, ўз хоҳиши билан; мустақил равишда. *Бундан йигирма кунлар бурун уста Олимнинг устакор билан нима учундир уришганлиги ва шундан сўнг ўз уйига дўкон қуриб, ўзича ишлай бошлаганлиги англашилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Петька, душман бостириб келаятганда, ўт очгани команда бермаган командирни хоин гумон қилиб, ўзича ўт очган.* А. Қаҳҳор, Олтин ғолдуз.

4 Ўзидан-ўзи; ўз ҳолича. *Ушунда алланечук шавқланиб, ўзича кулумсирар эди.* Н. Мақсудий, Юксалиш. [*Йигит*] *Қамчини кўтарди-ю, яна секин ёнига туширди. Чол буни сездим, ё ўзичами: -Чопкинғиз келдими, ўғлим? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Шунчаки ўзи. *Ҳа, баракалла! Ундан кейин, хотининг ўзича келганмикин? Йўқ!..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Ўзига хос, алоҳида. *Яхши қиз билан «суҳбат» қилишнинг ҳам ўзича бир гашти бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗИШМАЧОҚ Бирор нарса, масала юзасидан баҳслашув, ким ўзар, мусобақа. *Агар қовун ейладиган бўлса, Сайфулла билан Мастура ўзишмачоқ ўйнардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЗИЮРАР Ўзига ўрнатилган мотор кучи билан юрадиган. *Бобоевнинг батареяси душманнинг.. иккита ўзиюрар тўпи ва бир батальон газандани йўқ қилиб ташлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

ЎЗЛАШМА Ўзлашиш, ўзлаштириш йўли билан пайдо бўлган. *Ўзлашма терминлар.*

ЎЗЛАШМОҚ 1 Ўз кишиси бўлиб қолмоқ, ўзиникидек яқин, иноқ бўлмоқ. *Ўзбек оймнинг дали-ғуллигидан Офтоб ойм ва Кумуш унга жуда ўзлашиб олганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Онгига етиб бормоқ, тушунарли бўлмоқ; сингмоқ. *Маъруза тингловчиларга яхши ўзлашдим?*

3 қ. х. Ишлатиш, фойдаланишга туширилмоқ. *Абдусаммад насос станцияси қурилиши билан Сирдарё ёқасида неча минг гектар ерлар ўзлашиб кетди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

4 тли. Ўзга тилдан қабул қилинмоқ. *Ҳозирги кунда ўзбек адабий тилида ўзлашган сўзлар жуда кўп миқдордадир.*

ЎЗЛАШТИРМА: ўзлаштирма гап тли. Ўзгаларнинг шаклан ўзгартириб берилган гапи. **Ўзлаштирма сўз** Айни тилга бошқа тиллардан кириб келган сўз.

ЎЗЛАШТИРМОВЧИ Дарсларни тушуниб, ўзига сингдириб ололмаган, ёмон ўқийдиган; улгурмовчи. *Ўзлаштирмовчи ўқувчи. Ўзлаштирмовчилар билан қўшимча машғулот ўтказиш.*

ЎЗЛАШТИРМОҚ 1 **Ўзлашмоқ 2-4** фл. орт. н. *Дарсни ўзлаштирмоқ. Дастур материалларини ўзлаштирмоқ. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштирмоқ.*

2 Бошқага қарашли нарсани ўзиники қилиб олмоқ, эғаллаб олмоқ. *Бировнинг китобини ўзлаштириб олмоқ. ■ Кейинчалик маълум бўлишича, Собиржоннинг чала қолган илмий ишини Салимхон ўз ишида ўзлаштириб юборган.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗЛИК Кишининг ўз шахсияти, табиий ҳолати, вужуди, борлиғи. *Йигит бир он тикилди-да, кўзларини юмди; гўё унинг бутун ўзлигини Гулнор хаёли кучди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Келди очилур чоғи, ўзлигинг намоён қил. Ҳамза. Наволарнинг дардли авжи дилларни тилкалар, одамлар эса бу жароҳатдан лаззат топиб, ўзлигини унутар эдилар.* А. Мухтор, Чинор.

Ўзлик нисбати тли. Ҳаракатнинг субъектнинг ўзига объект сифатида қаратилганлигини ёки субъектнинг ўзи доирасида юз бериши маъноси ва шундай маънони билдирувчи феъл шакли. Мас., *ювинмоқ, мақтанмоқ, қийналмоқ.* **Ўзлик олмоши** Аниқ (муайян) яқкаликни белгиловчи, кишилик олмоши ёки от билан келиб, уни таъкиллаб кўрсатувчи олмош — *ўз. Сен ўзинг. Укамнинг ўзи.*

ЎЗМОҚ 1 Тез юриб ёки югуриб, олдиндаги ёки тенг кетаётган киши ёки нарсдан ўтиб кетмоқ, уни орқада қолдир-

моқ. *Озгина юргандан кейин, тўнқатар яёвлардан ўзди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Болалардан кичикроқлари чопқиллашиб, Саодатхондан ўзиб кетишди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Холматнинг оти чинакам чопгудек бўлса, шамолдан ҳам ўзади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *кўча* Бирор соҳа, иш, мусобақа ва ш. к. да бошқалардан олдинда бўлмоқ, ғолиб келмоқ. *Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар.* Мақол. ■ *Хидир ота ҳозир йиғитлардан ўзиб, ҳамқишлоқларини изза қиляпти.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ЎЗОҒ: **ўзоғ(и)** йили Бултурдан аввалги йил. [*Уста Олим:*] *Мен сизга ўзоғи йили бир йиғитнинг.. мен билан бирга ҳовлига келиб, бир кун ётиб кетганлигини сўзлаб эдим, шекилли?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗ-ЎЗИГА Фақат ўзига қарата. *Шокир ота ишдан айрилмай, гўё ўз-ўзига дегандай, лекин асабий равишда сўзлай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамза тик боқади ўлим кўзига, «Сен ёлғиз эмассан», дер ўз-ўзига.* Ж. Жабборов.

ЎЗ-ЎЗИДАН 1 Ўзидан, ўзи ўзидан. *Бир зум қараш билан юракка нақшланган унинг чеҳрасини яна кўз олдида жонлантиришга тиришди [Йўлчи] ва: «Кимнинг қизи у? Яна кўрармиканман?» — деб ўз-ўзидан сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Биров аралашмасдан, ёрдам бермасдан; бирор кимса ёки нарсанинг иштирокисиз, ўзидан-ўзи. *Ўз-ўзидан юрмайди қарвон. Пул керак, пул — дасталаб червон.* Э. Раҳим.

ЎЗФИР 1 Ҳаммадан ўзиб кетувчи, ўзагон. *Ўзфир от.*

2 *кўча* Илғор, зарбдор. *Бирдай сулув сиз икковлон, Пахтазорим ўзғирлари.* Миртемир.

ЎЙ 1 Хаёлан фикр, мулоҳаза юритиш жараёни ва унинг натижаси; фикр, мулоҳаза. *Унинг [Бектемирнинг] мардона очиқ пешонаси, қуюқ эгилмас қошлари чуқур ўйни ифодалар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *«Балки муғомбирлик қилаётгандир», деган ўйлар Латофатга уйқу бермас эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Машинада бораётган одамлар хаёлга берилиб кетишган, ҳар ким ўз ўйи билан банд.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Ўй сурмоқ Ўйлаш жараёнида бўлмоқ, узоқ ўйламоқ. *Санобар жавон олдида кўйлак танлар экан, яна ўй суриб кетди.* М.

Хайруллаев, Кўнгил. **Ўйга берилмоқ** (ёки **ботмоқ**, **чўммоқ**, **толмоқ**) Бутунлай ўйлашга берилмоқ, ўйлаб қолмоқ. *..ўзини бир бурчакка ҳорғин ташлади-да, ўйга берилди.* Ойбек, Нур қидириб. *Одамлар ўйга ботиб, уй-ўйларига тарқалиши.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Замира ўйга чўмиб, мажлисининг қандай давом этаётганини ҳам сезмади.* П. Қодиров, Уч ил-диз. *Отақўзи.. чойи совиб қолган пиёлани қўлида айлантирганича ўйга толди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Ўйига етмаслик** Ҳар қанча ўйлаб, қатъий ҳукм, хулосага келмаслик. *Қанча ўйлаган билан етолмади ўйига.* «Ой-сулув».

2 Фикран мўлжалланган режа, ният, мақсад. *Ишимдан хурсандман, энди битта-яримта насибаси қўшилган хотин чиқиб қолса, уйлансам, деган ўйим ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Менга айтгин кўнглингдаги ўйинени, Айтгин, болам, борадиган жойингни.* «Равшан».

3 Фикрлаш қобиляти; ақл. *Бўйимиз етса ҳам, ўйимиз етмайди.* ■ *Туядай бўй берибди-ю, тугмадай ўй бермабди сенга!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Тўғри, у илгариги Муса, бироқ бўйи жойида бўлгани билан, ўйи жойида эмас.* Н. Фозилов, Оқим.

4 Ўйла(н)ган нарсаси. *Ҳамма.. сув чиқаришни ўйларди. Ҳозир ҳамманинг ўйи сув эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЙДИМ-ЧУҚУР айн. **ўнқир-чўнқир.** *Ғуломжон аллақачон қишлоқдан чиқиб, ўйдим-чуқур шаҳар йўлида ёлғиз борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тревога эълон қилиниши билан, солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мана шу кучларнинг узоқ муддат ҳаракат қилиши натижасида тоғлар емирилди. Даралар, жарликлар, ўйдим-чуқурлар пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИН 1 Кўнгил очиш, дам олиш, тарбиялаш мақсадида қилинадиган эркин ҳаракат ёки машғулот. *Болалар ўйини.* ■ *Кўча тутаи балчиқ бўлганидан болаларнинг ўйини тугул, юришига ҳам имкон йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..кенг майдонда шовқин-суронли қиш ўйинлари: баланд тепадан сирпанишлар, думалашлар, ченаларда учишлар..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бошқалар билан мусобақа қилиш учун маълум қоидалар асосида ўтказиладиган

машгулот. Футбол ўйини. Шахмат ўйини. Эстафета ўйинида қизлар командаси ютиб чиқди. ■ Жон-дилим футбол эмасми, қизни ҳам унутиб, бутун хаёлим ўйинда бўлиб қолди. Газетадан.

3 Уртага пул ёки нарса тикиб ўтказиладиган машгулот; қимор. Отам ўйин қизигида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ритмик ҳаракатлар ва мимикалар ўйунлигидан иборат санъат; рақс. Оёқ ўйини. Шўх ўйин. Кавказча ўйин. ■ Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсунбиби йўргалай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўйинга тушмоқ Бирор рақсни ижро этмоқ. Ҳаваскор ҳофизлар қўшиқ айтди, шўх йигитлар ўйинга тушди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

5 кўчма Парвоз вақтида шох уриб (ташлаб) қилинадиган енгил, ёқимли ҳаракат. Кабутар ўйини.

6 с. т. Спектакль, концерт, цирк томошаси ва ш.к. Булар театрнинг олдига келганларида, ўйин бошланишига учинчи қўнғироқ ҳам берилган эди. Ойдин, Фонарь тагида.

7 кўчма Бетартиб, бироқ ўзига хос жозибали ҳаракат (ҳайвон ва нарсалар ҳақида). Шабада ўйини. ■ Ғазаб билан ҳайқириб бўрон, Балки қилар минг турли ўйин. Ғайратий. Балликларнинг бундай ўйинини энди кўриб тургани! Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

8 кўчма Эрмак тарзидаги ҳаракат, қилиқ ва ш.к. Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар. Мақол. ■ Ҳар ҳолда, тақдирнинг бунчалик ўйинлари турган бир замонда биз нима ҳам қила олар эдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У муҳаббатни ўйин деб ҳисоблайди. С. Кароматов, Олтин қум. Хат сенга ўйин бўлиб қолдими?! Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Ўйин қилмоқ Ўйин, мазах тарзидаги ҳаракат, қилиқ қилмоқ. -Вой юрагим, вой-вой, - деб атай ерга ағнаб, оғзидан оқ кўпик чиқара бошлади. Унинг ўйин қилаётганини Меъмор сезиб турарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

9 с. т. Унчалик қийин, мушкул бўлмаган иш ҳақида. Қизники - қийин билан, ўғилники ўйин билан битар. Мақол.

10 с. т. Суюгоёк, бузук аёл ҳақида.

ЎЙИНБОЗ с. т. Бирор кўнғил очиш машгулотига, ўйинга қаттиқ берилувчи;

ўйинчи. Бир ёқда қизлар, сатта терилган сарвинозлар, ясанган таннозлар, ҳадсиз ўйинбозлар. «Фольклор».

ЎЙИНБУЗУҚИ 1 Ўйиннинг боришига халақит берувчи, уни бузишга уринувчи. Мактабда танаффус пайтлари шайша ёки волейбол ўйинларида ғирромлар, ўйинбузуқилар ҳам бўларди. Газетадан.

2 айн. ишбузуқи. Аҳмаджон сўраб оладиган нарсалари бор эди-да: қай бола қандай ишляпти, энг яхшиси ким, ўйинбузуқиси ким. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИН-КУЛГИ Кўнғил очиш йиғини, базм; хурсандчилик. Шу одамлар ҳам ўйин-кулгини билар, шу одамларга ҳам ўйин-кулги ярашар экан-ку! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аммо Унсиннинг кўнғил ўйин-кулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЙИН-МАЗАХ Кўнғил очиш воситаси; эрмак, ўйинчоқ. Шаббодада ўйноқлаган шўх пирпиракдай, Унга ўйин-мазах экан бунда ҳар нима. Ф. Фулом.

ЎЙИНХОНА эск. с. т. Бирор ўйин ёки томоша кўрсатиладиган жой (театр, цирк, кино ва ш.к.).

ЎЙИНЧИ 1 Ўйин с. сфдш; ўйинга тушувчи, ўйнаётган, яхши ўйнайдиган. Ўйинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма қўйган. йўғон бир жувон ўртага чиқиб, йўргалай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёшгина бўлса ҳам, шўх, ўйинчи қиз экан-да. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 Рақсага тушувчи шахс; раққос ёки раққоса. Шўх йигитлар ўйинчига хушодам қилар, қийқиршишар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мажлиснинг шоирлари, ўйинчилари, чилдирмачи ва дуторчилари - барчаси ҳам ҳозир бўлиб, Қумушбибигина ҳаммомдан қайтмаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўтқир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 кўчма Яхши ўйнайдиган (қ. ўйин 5). Яна қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз каптарларимдан ажралдим. А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Футбол, шахмат каби ўйинларда иштирок этувчи; спорт мусобақасидаги бирор жамоа аъзоси. «Пахтакор» ўйинчилари. Уста ўйинчи. Ўйинчилар ҳужумга ўтишиди.

ЎЙИНЧИҚ с. т. Ўйинчоқ. Хусайн Бойқаро набираси Мўмин мирзони тиззасига олди, белида камарга тақилган ўйинчиқ ханжарчасини томоша қилди. Ойбек, Навоий. Марҳамат опангиз тўғри айтяпти.. деҳқончилик ўйинчиқ эмас. Ҳ. Назир, Сўнас чакмоқлар.

ЎЙИНЧОҚ 1 Болаларнинг ўйнаши, овуниши учун хизмат қиладиган нарса ёки буюм. *Ўйинчоқ сотиб олмоқ. Ўйинчоқ машина.* ■ Буvasи унга дадасига ўхшаб қўғирчоқлар, ўйинчоқлар, ҳар хил ҳайвонларнинг расми солинган китоблар олиб келиб бермасди. С. Анорбоев, Оқсой. Чикарманг қурол, оқмасин қонлар. Китоб, ўйинчоқ беринг бизларга! И. Муслим.

2 кўчма Бировнинг кўнгил очиш воситаси; эрмак. *Ташландиқ бу қизингиз, қўлма-қўл юрвчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кимларнинг соф ҳаёти Қўлда ўйинчоқ. Файратий.*

3 кўчма Бировнинг хоҳишини сўзсиз, кўр-кўрона бажарувчи, итоатгўй; қўғирчоқ. *Мўғуллар ва уларнинг қўлида ўйинчоқ бўлган.. амир Бурҳониддин ташвишга тушиб, бу даҳшатли халқ кўзғолонини бостириш ҳаракатида тушиб қолдилар. М. Осим, Маҳмуд Торобий.*

ЎЙИНҚАРОҚ 1 Вақтини доимо турли ўйинлар билан ўтказадиган, ўйинга берилган; шўх (болалар ҳақида). *Кинотеатрнинг деворлари баланд бўлса ҳам, ўйинқароқ болаларга асло халал бермасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қуда бўлмишимиз остонамизни супуриб, ҳол-жонимизга қўймапти; узатиб, ўйинқароқ қизи тушмагурдан тинчиб қўя қолсакмикан, деган ўйим бор. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. -Жўра деган бола сал ўйинқароқ чиқиб қолди, ғўзага сувни ҳам ўша тошириб юборган, - деди Шокиров. Н. Назаров, Замон.*

2 Ўйин-кулги, шўхлик билан ўтадиган. *Ботиралининг бу ўйинқароқ йиллари узоқ чўзилмади. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЎЙИНҚАРОҚЛИК 1 Ўйинқароқ бўлиш, ўйинқароқ хислатга эгалик. *..дам олишни тўғри ташкил қила билмаслик ҳам ёшларни ўйинқароқликка.. саёқ юришга олиб боради. Шукрулло, Сайланма.*

2 Ўйинқароқ эканлик. *Унинг ўйинқароқлигини ҳамма билади.*

ЎЙИҚ Ўйилган жой; чуқурлик. *Ана шу ўйиқнинг охирига етиб, бир тўда ёввойи чўчқага дуч келдим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Горондара - «ғорлар дараси» маъносига бўлиб, бу ерда қадимий ўйиқлар жуда сероб эди. С. Кароматов, Олтин кум.*

ЎЙЛАМОҚ 1 Фикр-мулоҳаза юритмоқ; фикрламоқ. *Ўйлаб тузилган режа. Кўп ўйла, оз сўзла. Мақол. Ўйламай қилинган иш - бошга келтирар ташвиш. Мақол. ■ У ҳар қанча ўйласа-да, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди. Н. Фозилов, Дийдор. Токайгача шу кепатада юрасан, болам, ахир менга ҳам жон керак, ўйласанг бўлмайдими? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 Хаёлидан кечмоқ (кечирмоқ), хаёл қилмоқ. *У баъзан ўғлининг соғ-саломат жангдан қайтишини тилаб.. юртда тинчлик бўлса, умри боқий бинолар қуриб беришини ўйларди. Мирмуҳсин, Меъмор. «Икки қўллаб қандай терар экан-а»? деб ўйлайман ичимда. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

3 Ёдга олмоқ, эсга келтирмоқ; хотирламоқ. *Лекин мен бояги йиғитни ўйлаб, юрагим эзилиб кетяпти. П. Қодиров, Қора кўзлар. Аксинча, ҳар куни минг яшаб, қувнаб, Сен қилган ишларни ўйлайман, ўғлим. Файратий. Ҳар куни дадамни бир ўйлаб қўяман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

4 Бирор кимса ёки нарса манфаати юзасидан иш тутмоқ; шунинг дардида бўлмоқ. *Эл-юрт тинчлигини ўйламоқ. ■ Сут соғувчи ҳам, энг аввало, инсон соғлигини ўйлайди. Газетадан. Кўзим очиқлигида қизимнинг тўйини кўрай, деб ўзимни ўйлабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйлабман. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ўзингиз биласиз, Усмон ака.. биз иқтисодчимиз, даромадни кўп ўйлаймиз. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

5 Хаёл қилмоқ, тахмин қилмоқ, ..деб ҳисобламоқ, тушунмоқ. *Бу ишга раҳбарлик қилсангиз, мен ўйлайман, яна бир хайрли ишни юзага чиқарган бўласиз. Мирмуҳсин, Меъмор. Менинг дўқимдан кейин Одил қизларга хат ёзмайди, деб ўйлайсизми? С. Зуннунова, Янги директор. Зайнаб сиз ўйлаган келинлардан эмас.. ҳудода шукур, ақл-ҳуши жойида. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қадамни ўйлаб босмоқ Фикр-мулоҳаза билан, ҳар томонини ўйлаб иш тутмоқ. *Мен сизга ёмонликни раво кўрмайман. Қадамин-*

гизни ўйлаб босинг, ука! С. Анорбоев, Оқсой. Адашиш ёмон нарса. Адашиб қолмаслик учун эса қадамни ўйлаб босиш керак. Газетадан.

ЎЙЛАМСИРАМОҚ Бирор нарса ўйлаётгандай бўлиб кўринмоқ, ўйлаб хаёл сурмоқ. Алижон ўйламсираб, [Холнисо холага] қараб турган эди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Файзи бир дақиқа ўйламсираб, кейин таваккал қилиб, электр моторга ток улади. Газетадан.

ЎЙЛАНМОҚ 1 Ўйламоқ фл. ўзл. н. «Тушунаман», дегандай имо қилди-да, яна жим, ўйланиб ётаверди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу товуш менга жуда чуқур ўйланган қарор жарчисидек эшитилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Мулоҳаза юритмоқ, хаёл билан банд бўлмоқ. Бу ишлар давомида у ҳам Авазни қийнаб юрган нарсалар тўғрисида ўйланар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Мактабни очмасдан аввал ҳам.. бу тўғрида кўп ўйланди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЎЙЛИ кам қўлл. Ўй-мулоҳаза билан иш юритадиган; фикр-мулоҳазали. Рустам эси кириб қолган.. ҳар гапнинг маъносини тушунадиган бўлган, ўйли, ақли кўп йигит эди. «Муродхон».

ЎЙМА 1 Ўйиб ишланган, ясалган. Уртада, ўйма ўчоқда катта ҳўл тўнка уйни тутунга тўлдириб, бурқсиб ётади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўйиб, қириб, зарб қилиб безак ишлаш усули ва шу усулда ишланган безак, нақш. Гавҳар ойна устига солинган катта бир ўйма нақш олдида Маҳкамни тўхтатди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қоғозни усти ўйма гулли чарм жуздонга тиқиб, қалин китобни варақлашга бошлади. Ойбек, Навоий.

ЎЙМАКОР 1 Тахта, ганч, мрамр ва ш.к. га ўйиб, гул, нақш ишловчи уста. Бу [эшик] қалин, бақувват тахталардан ясалган бўлиб, моҳир ўймакорлар бегаган, уста бўёқчилар нақш берганди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Ўйиб, зарб қилиб ишланган; ўйма. Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безанган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди. Ойбек, Навоий. Унинг [Абдулла Болтаевнинг] қўли билан қилинган ўймакор нақшлар эскизи 1937 йили Парижда очилган санъат виставкасида ҳам юксак баҳо олди. С. Қодиров, Қирқ китобнинг тўрт

саҳифаси. Табақалари кенг, очиқ турган ўймакор шамшод дарвоза Ҳасан овчини қазрига тортиб, ютиб юбормоқчидай. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ЎЙМАКОРЛИК 1 Ёғоч, ганч, металл, тош ва б. ни ўйиш, йўниш йўли билан гул, нақш кабилар ишлаш; ўймакор қасби. Ўймакорлик билан шуғулланмоқ. Ўймакорлик тўғараги. ■ Ўймакорликнинг чўққисига чиққан Худойберган мухрканни ҳам албатта эслашади. Ж. Шарипов, Хоразм. Уста Усмон ёғоч ўймакорлигини биринчи бўлиб дутор, танбур, рубобга татбиқ этиб, асбобнинг гўзал бўлишига эришди. Т. Баҳромов, Оҳанг хазиначиси.

2 Бирор нарсага ўйиб ишланган нақш, тасвир ва ш.к. Болалар чизган суратдай соддагина ўймакорликларда.. ҳайвонлар.. одамлар тасвирланган. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЙМАЛАМОҚ 1 Ўйиб ташламоқ, ўйиб, чуқурчалар ҳосил қилмоқ. Болалар ҳовли юзини ўймалаб ташлашибди.

2 Устма-уст, давомли тарзда ўймоқ, чимчиламоқ. Умид ўз йўлида давом этди-ю, юрагини яна ногаҳоний бир алам ўймаларди. Мирмуҳсин, Умид.

ЎЙМОҚ 1 Бирор нарса билан ковлаб, чуқур ҳосил қилмоқ; ковламоқ. Ерни ўймоқ. Деворни ўймоқ. ■ Тирноқ-ла ер ўйиб, сувлар оқизган Ғариблар аҳволи қоларди тангага. Ғайратий. Аваз учи тирсакка ўхшаш силлиқ тош топиб, бўзни ўйиб, икки қатор чуқурчалар ясади. П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Чуқурча ҳосил қиладиган қисмини ажратиб олмақ. Мен ҳам лип этиб хужрага кириб, хумчадан ёғ ўйиб олдим. Ф. Фулом, Шум бола. Мана шу ёлғиз қўлим билан малъун Жапақнинг кўзини ўйман. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 Нақш, гул, тасвир ва ш. к. ишлаш учун бирор сиртга из, ўйиқ туширмоқ. Супагада бир парча ганчга Наққош уяр сўнги нақшини. Э. Раҳим. Исломхўжа усталар билан саломлашиб, мрамр тошга Огаҳий шеърларини уяётган Худойберган мухркан олдида борди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Солижон] Такрорлайди дарсларин, Кўздан тугал ўтказар, Тошга ўйган хат каби Пухталаб дилга ёзар. Қ. Муҳаммадий.

4 Емириб, ювиб, чуқур ҳосил қилмоқ. Ойқиз бутун кучини йиғиб, Погодинни сув

уйган чуқурлик қирғоғига судраб келди.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 кўчма Қаттиқ чимчиламоқ. *Роҳила* [қизнинг] биқинини уйиб олди. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

6 кўчма Қаттиқ руҳий азоб бермоқ. *Юрак-бағримни уйдинг, Мени номусга қўйдинг*. Ҳ. Олимжон.

Уйиб олмақ Қаттиқ таъсирли, таъзирли гап қилмоқ. *Алим бува мингбошини уйиб олди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *..бирор нарса ни баҳона қилиб, гап билан уйиб-уйиб олади*. О. Ҳусанов, Най.

УЙМОҚ II 1 Унча катта бўлмаган чуқурлик; чуқурча.

2 Кичкина, тор, бежирим. *Қизнинг қошлари ингичка, кўзлари мастона, сузукдан-сузук, бурни бежирим. Оғзи уймоқ. Лаблари лоларанг*. Э. Самандар, Тангри қудуги.

УЙМОҚ III шв. Ангишвона. Унинг нозик қирра бурни, уймоқдаккина оғзи.. биринчи қарашдаёқ Мунавварни ўзига тортди. С. Анорбоев, Меҳр.

УЙНАМОҚ I Дам олиш, кўнгил очиш мақсадидаги бирор эркин иш, машгулот, уйин билан шуғулланмоқ (қ. **УЙИН 1**). *Бекинмачоқ уйнамоқ. Қорбўрон уйнамоқ. ■ Шу чоқ кўчада уйнаб юрган қўшнисининг боласи Асад келиб қолди. «Муштум».*

2 Расмий иш-вазифалардан холи ҳолда дам олиш, сайр этиш каби ҳолатларда вақт ўтказмоқ. *Собираҳон, Баҳрини ҳам олиб боринглар, уйнаб келсин.. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чиқмоқчи эканини айтганда, Зойиржон қувонган эди.. «Яхши уйнаб келинглар», деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Мусобақа тарзидаги спорт уйини билан шуғулланмоқ, шундай уйинда қатнашмоқ (қ. **УЙИН 2**). *Шахмат уйнамоқ. Бильярд уйнамоқ. Футбол уйнамоқ. ■ Мирмуродов дастлабки икки уйинни, атайлаб қилдими ё бўш уйнадими, ютқизди. «Гулдаста».*

4 Қимор уйинида қатнашмоқ (қ. **УЙИН 3**). *-Сиз билан уйнамаса, ким билан ҳам уйнайди, — деди гап оҳангини ўзгартириб [Турдимат чўтал], — товва пуккани ейди, олчи чиккани ейди дегандек, бой берсангиз нима, сиз ҳам ютиб юргансиз. А. Мухтор, Опасингиллар. Кеча бироз қарта уйнаб.. Масковдан келган бир фавуркончи [фабрикант]*

уриснинг тўрт минг сўмини ютибман. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Тана, оёқ, қўл ва қош-кўзларни куйга муқобил ҳолда ҳаракатлантирмоқ; рақс тушмоқ (қ. **УЙИН 4**). *Бу жувон тановарга жуда яхши уйнайди. ■ Раис шавқ-завқ билан уйнаб, даврани бир неча марта кезиб чиққач, пилдираб бир айланди-ю, бехосдан Урмонжонга ташланди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Саҳна асарида бирор ролни ижро этмоқ. *Гулсун куёв ролини уйнаб, Хонимбиби Қумуш роланда, иккисининг бир-бирисига қараб ўқишган лапарлари барчани кулдириб, ичакларни узар даражада. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

7 Ниманидир қўлда ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ ва ш.к. *Фотима ерга қараб, рўмоли учини уйнаб ўтирарди. Т. Ашуров, Оқ от. Шарифжон терган пахтасини чангалида уйнаб, гоҳ у, гоҳ бу қизга совға қиларди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Усмонжон, қўлида ниманидир эзгилаб уйнаб ўтирган Адолатга қаради. С. Зуннунова, Гулхан. Ёрмат.. носқовоғини уйнаб, ерга тикилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 Бировга гап, сўз билан тегишмоқ; ҳазил қилмоқ. *Уйнаб гапирсанг ҳам, уйлаб гапир!* Мақол. ■ *Бугун бўлса [Қумушининг] уйнаб айтган сўзи жавобсиз ҳам қолдирилиб, бу ҳол яна унинг миясини қотирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 кўчма Турли-туман, шўх, ёқимли ҳаракат қилмоқ (жонивор ва нарсалар ҳақида). *Ҳовузда балиқлар тиниқ сувни тўлқинлатиб уйнайди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Чайқалади денгиз беором.. Оқ чечакдек кўпниклар уйнаб. Файратий. Духоба гулларга дудоқ тегизиб, Ҳар саҳар шабада уйнаб ётади. Уйғун. Беланчак бошида уйнаб парча нур. А. Орипов.*

10 кўчма Кўрк, гўзаллик акс эттириб ҳаракатланмоқ, пирпирамоқ, диркилламоқ. *Қизнинг қош-қовоқлари уйнайди. ■ Унинг [Инобатнинг].. озиб, кичкина бўлиб қолган юзи, узун киприклари ҳаяжон билан уйнаб эди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Лавли паранжи-чачвонини оппоқ билагига ташлаб, севганига термилиб қолган; қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабарик кўкраги бекни телба қилар даражада уйнаб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

11 Ирғишлаш, шох ташлаш ва ш.к. тарздаги ўйноқи ҳаракат қилмоқ. *Осмонда озод қушлар ўйнаб-ўйнаб парвоз қилади. С. Сиёев, Ёруғлик. Эллигида айғир отдай ўйнайди.. «Ойсулув».*

12 кўчма Қабариб, бўртиб чиқмоқ (мушак, томир кабилар ҳақида). *Териб қўйилган япалоқ ғишлар устига чўкиб, томирлари ўйнаган, қалтироқ кўлига мўлгина нос тўкиб, тил тагига отди. Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. Машқ қиламан ҳар кун, Мускулларим ўйнайди. Ю. Ҳамдам.*

[Бировнинг] **ногорасига ўйнамоқ** қ. **ногора. Тупроғи ўйнамоқ** Тупроғи кўп миқдорда чиқиб ётмоқ. *Ётоққа кириверишдаги тупроғи ўйнаб кетган энсиз йўлакнинг бурчагида тагига занглаган челақ қўйилган дастшўй жами уч хонада истиқомат қилувчилар учун хизмат қиларди. С. Кароматов, Олтин кум. Юрағи ўйнамоқ* қ. **юрак 1. Қаллиқ ўйнамоқ** этн. Расмий никоҳ тўйидан аввал бўлажак келин билан яширин учрашиб турмоқ.

ЎЙНАШ 1 **Ўйнамоқ** фл. ҳар. н. *У жуда зеркиб, нима ўйин ўйнашни, ким билан ўйнашни билмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Никоҳсиз яқин муносабатда бўлувчи эр киши ёки аёл (бир-бирига нисбатан). *Ўйнаша ишониб, эрсиз қолдим. Мақол. ■ Расми, қиз бузилса, уни ўз ўйнашига беришади. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек ўйнашининг чинакам гўзаллигига қаноат ҳосил қилгандан кейин, отига қаради. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЎЙНАШЛИК Ўйнаш билан бўладиган муносабат, алоқа. *Одамнинг шундай хотини бўлса, боласи бўлса-ю, бировларнинг хотини билан ўйнашлик қилса-я. И. Ақром, Адолат.*

ЎЙНАШМОҚ 1 **Ўйнамоқ** фл. бирг. н. *Кетишдилар қувлашиб, Ўйнашиб кула-кула. Т. Тўла. Болалар ҳар кунгидақа ошиқ ўйнашмади.. китобчаларни томоша қила бошлашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Жиддий эмас, ҳазил-ҳузул муносабатда бўлмоқ, менсимай муомалада бўлмоқ. *Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан. Мақол. ■ Бу — бир кишининг чорак умри деган гап. Ҳа, қонун билан ўйнашиб бўладими! С. Анорбоев, Оқсой.*

3 Ўз никоҳида бўлмаган шахс билан яқин алоқада бўлмоқ. *Хуморхонни олмасдан, шундай ўйнашиб юраверсангиз бўлмасмиди? А.*

Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ўша Холмат жиккакка ҳам ўйнашиб теккан. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ЎЙНОҚ **поэт. 1** Тез ва енгил ҳаракат қиладиган; шўх. *Шаҳарнинг қалби Тўлқин бошлайди. Ўйноқ сувлардек. Уйғун.*

2 Завқ-шавқ бахш этадиган; енгил, шўх. *Қулар келар, ўйноқ созингиз Севғиларни қилур тарона. Файратий.*

Юрак ўйноғи қ. **юрак 1.**

ЎЙНОҚИ 1 Тинч турмайдиган, серҳаракат; шўх. *Соётўпининг аёллари хушрўй, ўйноқи бўлади. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Махсус мулозимлар.. ўйноқи отни етаклаб келтирдилар. Ойбек, Навоий.*

2 кўчма Енгил ва ёқимли; шўх. *Баҳорнинг ўйноқи еллари. ■ Машинанинг дарчасидан қираётган ўйноқи шабада дилларни қитиқлайди. Т. Расулов, Марҳамат.*

3 Завқ-шавқ бахш этадиган; шўх. *Сафарда ҳамроҳларига латифалар, ўйноқи қўшиқлар айтиб, кулдириб юради. М. Осим, Элчилар. Бироздан сўнг Хоразмнинг ўйноқи куйлари чалиниб, шўх лазги бошланди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

4 кўчма Оёғи енгил, суюқ. *-Поччангининг феъли-атворини биласан-ку, ўлғудай енгил, ўйноқи, — деди Ҳалима. Ҳ. Назир, Ўтлар туташиганда. Жамшид базмини қурдик денглар. Жонон ж-жа ўйноқиға ўхшайди, сизни ҳам илиб кетибди-да! С. Анорбоев, Оқсой.*

ЎЙНОҚЛАМОҚ 1 Тинч турмай, турли ҳаракатлар қилавермоқ, ўйнаб кетмоқ, ирғишламоқ. *Қўзичоқлар ўйноқлайди. ■ Куён боласи ўйноқлаб, оёқларини осмонга отиб югурар эди. Х. Тўхтабоев, Шошқалоқ. [Балиқ] Гоҳ ўйноқлар, гоҳ орқаси билан ётар, билтангларди. Ж. Шарипов, Хоразм. «Оқтой» анчадан буён ййдов юргани учун, арава шотиси остига асти рўпара келмай, ўйноқлаб кетаверди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўчма Шўх ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ. *Шеърда Чирчиқ дарёсининг ўйноқлаб оқиши, табиат манзарасининг тасвири ортиқча. Э. Охунова, Пахтазор куйлари.*

3 айн. **Ўйнамоқ 12.** *Бирдан кўк томирлари ўйноқлаб чиққан.. Бектемир ака кўз олдига келди. А. Мухтор, Чинор.*

ЎЙПАРАСТ Ўй суришга мойил, кўп ўй сурадиган. *Мен хаёлни шеърга солдим, Ўйпараст бўлма ва лек, Бесамар бўлса сени*

Бир кун хароб айлар хаёл. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ЎЙЧАН 1 Ўй билан банд бўлган, ўйга чўмган. У шундай ўйчан, паришон ҳолатда булоққа яқинлашди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Нигора юлдузларга ўйчан тикиларкан, киприкларида ўша юлдузлардек жилваланувчи ёш томчилари қотди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ўйга, хаёлга кўп бериладиган; ўй, хаёл билан доимо банд бўладиган. *Ўйчан қиз.* ■ Бу ёлғиз ҳорғинликдан эмас, икки кун ичида кўрганлари уни қандайдир ўйчан, камган қилиб қўйганди. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Ўйга чўмганлигини акс эттириб турган. Чол ўғлининг ўйчан кўзларига термилиб, Ботиралидан гапирга кетди. Ҳ. Гулом, Машъал. *Исроил Норматнинг ўйчан юзига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Тинч ва сокин; худди хаёл сургандай. *Ўйчан оқшомлар! Салқин оқшомлар! Нашбага элтар.* М. Шайхзода. *Ўйчан кеча, тун ичра танҳо, Рауф Парфи, қолдик икковлон.* Р. Парфи, Кўзлар.

ЎЙЧАНЛИК Ўйчан ҳолат. -*Лекин, — деди Адолат ўйчанлик билан, — дадамга ҳали кўринганим йўқ.* С. Зуннунова, Гулхан. *Унинг нозик қирмизи юзида хафалик.. кўзларида чуқур ўйчанлик бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎЙЧИ Ўйга, хаёлга кўп бериладиган ёки кўп ўйлайдиган киши. *Ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битади.* Мақол.

ЎКИЛ [ا. وکیل — ишончли, ваколатли шахс] *шв. этн.* Никоҳ пайтида йигит ёки қиз томонидан кафилликка ўтувчи, вакиллик қилувчи киши; вакил. *Ўкил ота. Ўкил она.* ■ [Аваз:] *Мен сизни бўлак одам деб туриб эдим, мен гапу авзойингиздан билдим: отамнинг ўкил энаси экансиз.* «Балогардон».

ЎКИН: **Ўкинга тушмоқ** Ўкинмоқ, афсусланмоқ. *Тракторчилар Анор ака келганда, ҳазиломуз кутиб олган бўлсалар, унинг бу гапидан кейин хонадагилар бир-бирига қараб қўйишди.* -*Ўкинга тушганки, келган-да, — деди кимдир ёнидаги шеригига пичирлаб.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

ЎКИНИШ 1 Ўкинмоқ фл. ҳар. н. Бу нарсани илгари ўйламагани учун афсус қилди. *Лекин энди ўкинишнинг фойдаси йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **Ўқинч.** Элмурод уни яхшигина кузатиб, ундан бирор ўқиниш изларини кўрмади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎКИНМОҚ 1 Пушаймон бўлмоқ, афсус қилмоқ (асосан, ўз иши, қилмишидан). *Баҳодир ножеуя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўқинар, лекин иш ўтган эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. У [Умурзоқ], иш билан овора бўлиб кетиб, кечадан бери ўйга келолмаганидан ўқинди, ўз-ўзини бепарволикда койиди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саёқлигимдан жуда ўқинар эдим.* Ф. Гулом, Шум бола.

2 Умуман, хафа бўлмоқ, куйинмоқ. *Адолат фронтдан хат келганига хурсанд бўлди. Хурсанд бўлди-ю, Норматни, Олимжонни эслаб ўқинди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг ҳазиллашиб бирон сўз айтмаганига қиз хурсанд бўлди, лекин шу билан баробар, кутилмаган бепарволигига ўқинди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ЎКИНЧ Номмақбул, кўнгилсиз иш, ҳодиса ва уни тузатиб бўлмаслик туйғуси туфайли юз берадиган ғамгинлик, хафалик; афсусланиш, афсус. -*Қувончми, ўқинчми, билиб бўлмайдиган аллақандай бир ҳис ичимни тимдалайди, — деди йигит.* С. Аҳмад, Таъзим. *Зумрад бу сўзларни шу қадар ўқинч, ажабланиш ва даҳшат билан айтдики, Самандарнинг кўзларидан дув ёш чиқиб кетишига оз қолди.* С. Кароматов, Қалбимда қуёш. *Ёрмат ёшли кўзларини йилтиратиб, ўқинч билан бошини тебратиб турди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎКИНЧЛИ Ўқинч ёки афсусланиш ҳисси сезилиб турадиган, ўқинч ифодаловчи. -*Мен бечора.. — деди Искандаро ўқинчли товуш билан.* Ойбек, Нур қидириб.

ЎКИРИК Қаттиқ йиғи овози. *Ойимбиби бу ўкириқдан бир чўчиб тушди, кейин шошилиб ўрнидан турди-да, ошхонага кириб кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. [Ҳаққул ота] *Юрагининг бир парчаси узилгандай, сийнасида қаттиқ ўкириқ чиқаркан, Зухра буви кўрқувдан эсини йўқотгандай бўларди.* Ҳ. Назир, Сув ғалоси — оқпадар..

ЎКИРМОҚ 1 Кучли овоз чиқармоқ (йиғи овози ҳақида); ҳўнграмоқ. *Кутилмаганда Рихси холанинг кўнгли юмшади-ю, ўкириб йиғлаб юборди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Бақирмоқ, бўқирмоқ (инсон ва баъзи йирик ҳайвонлар товуши ҳақида). *Ҳоким халққа минг аллозда ўкириб, ҳаммани ҳақорат қилиб.. уйига қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Оғир юкли туялар бўйинларини осмонга кўтариб ўқирарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Жадал келаётган катта айиқ жуда хунук ўқирарди.* Газетадан.

3 кўчма Қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Ташқарида шамол ҳамон ўқирар.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Ўкириб тўхтади сунгги замбарак, Жаҳаннам худоси қаҳ-қаҳдан тинди.* Ф. Фулом.

ЎКРАМОҚ айн. **ўқирмоқ** 1. -Эй худо, нима гуноҳ қилдим мен сенга! — бошини столга қўйиб, ўкраб йиғлаб юборди Адолат. С. Зуннунова, Гулхан. *Марзия бўш стулларга тикилиб.. ўкраб йиғлабди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎКРАЙМОҚ шв. Эркаланиб босиқ овоз чиқармоқ; пишқирмоқ (от ҳақида). *Қашлагани отга ёқиб қолибди, Украиниб у гир айланиб турибди.* «Алпомийш». *Куйни тушунангай отлар ҳам жим, украинмас, ҳўкизлар ҳам кавш қайтармай.. пиш-пиш нафас олиб, жим турардилар.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИЗ 1 Ота-онасиз, етим. *Ўксиз болалар.*

2 Бирор ёрдам берадиган кишиси йўқ; ҳимоясиз, бахтсиз, бечора, ўксик. [*Маҳкам:*] *Бу қандай зўравонлик! Қўл-оёғимизда кишан! Ўксиз она! Бахтсиз Иқболой. Миршабдан калтак еди-я!* Н. Сафаров, Уйғониш.

3 Ғам ва ҳасратни ифодалайдиган; ғамгин. *Умидсизлик, ўксиз руҳ уни [Маиҳадийни] бир зум ҳам тарк этмайди.* Ойбек, Навоий.

ЎКСИЗЛАНМОҚ Ачиниб афсусланмоқ, хафа бўлиб қолмоқ; ўксинмоқ. У [*Бектемир*] *дадаси кетидан томошага.. боролмай қолган боладек, ўксизланди.* Ойбек, Куёш қораймас.

ЎКСИК 1 сфт. Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлган; эзилган; ғамгин, қайғули. *Ўксик кўнгли.* ■ *Гўдакнинг ўксик йиғиси Ойша опага қаттиқ тавсир этди.* М. Исмоилий, Озодлик гулини ҳидлаган киши.

2 от Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлиш туйғуси; хафалик, ғам, қайғу. У [*Хури*] *кўрагини тўлдириб хўрсинди. Қалбида зўр ўксик бор эди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИКЛИК Ачиниб афсусланиш; хафалик, ғам, қайғу. *Ой нуридай кўзинг порлар яшин аралаш, Варақланар ўксикликнинг дафтарин қати.* Ф. Фулом.

ЎКСИМОҚ Бирор нарсага эриша олмаганлиги, бебахралиги, камситилганлиги ва ш. к. учун афсусланмоқ, хафа бўлмоқ, ғам чекмоқ. *Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳар ҳолда, у бегонасира, сал нарсани кўнглига олиб ўксир эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Бу гапларни эшитиб, Полвоннинг яримта кўнгли яна баттар ўксиди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЎКСИНМОҚ айн. **ўксимоқ.** *Элмурод, унинг [Гулсумнинг] бу қадар ўнкаси тўлиб, ўксиниб йиғлашининг сабабини суриштиришдан илгари, уни юпатиш лозим, деб ўйлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Хулқар:*] *Ойим раҳматли мени қиз туққанларидан ўксинар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎКТАМ 1 Бошқаларга ўз таъсирини, сўзини ўтказадиган; шижоатли, ўткир. *Маҳалланинг ўктам йигити.* ■ *Ўрмон полвон, Бозор амин, Ҳайит амин ва бошқа ўктамроқ одамлар миришаб билан бирга даҳлизга қараб югурдилар.* С. Айний, Қуллар. *Шакарнинг димоғи баланд, айтгани айтган, дегани деган.. тенгқурлари ичида ўктам бўлиб, башанг кийиниб юрарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

2 Ҳиммати улуғ, олийжаноб, ҳотам, сахий. *Бўрихўжа уйида ҳам ўктам: синглицига дашном беришдан ўзини тиярди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Уша барно йигит — ўктам бир аскар Юртини асрайди ёмон кўзлардан.* Б. Бойқобиллов.

3 кўчма Ёқимли, хуш ифодали. *Энди унинг ўктам гаплари, қисқа, муайян буйруқларидан мамнун эди.* О. Ёқубов, Ларза. *Авазнинг қадди расо, бир мўйи қилт этмай, тахт томонга ўктам боқиб турарди.* С. Сиёев, Аваз.

4 Ўктам (эркаклар ва хотин-қизлар исми). **ЎКТАМЛИК** Ўктам шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. [*Мутал*] *Шундай ишонч, шундай ўктамлик билан гапирдики, гўё уч кун давом этган тергов унинг фойдасига ҳал бўлган!* О. Ёқубов, Ларза. *Ғайратнинг юрагида кучли бир шиддат, ўктамлик, йиғитларга хос ғурур борлигини Иқлима сезарди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЎКЧА *шв.* Оёқ кийимининг товони остига қоқилган қалин чарм; пошна. *Оёғида ўкчаси баланд қизил этик, елкасида милтиқ..* С. Сиеёв, Аваз.

ЎКЧАЛИ *шв.* Пошналик, баланд пошналик. *Тўғайсари уларга тил учида салом бериб, ўкчали этигини суғурди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЎЛ-А *унд. с.* Бирор кимса ўз қилмишига яраша жазо олганда ёки унинг қилмишлари ўйлаганидек натижа бермаган ҳолатда унга таъна сифатида айтиладиган ибора. *Ўл-а, қўлга тушидинг-ку! Ўл-а, аҳволинг шу экан-ку!*

ЎЛАЙ: **вой** *ўлай унд. с.* Бирор нотўғри иш ёки хатти-ҳаракат туфайли ҳаяжонга тушганликни ифодалаш учун қўлланади (одатда, хотин-қизлар нутқида). *Вой ўлай, нима иш қилиб қўйдинг!* ■ *Вой ўлай, мен қандай қилиб айтаман?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЛАКСА 1 *Ўлган нарса; ўлик.* *Баъзан хуриб қолади Ўлакса қидирган ит.* Файратий. *Девор ковагида моғор босиб ётган ўлаксага қўл уриб нима қиласиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *Ўлар ҳолатга етган, ўта заиф, ўлимтик.* *Ўлакса от. Ўлакса товуқ.*

3 *Шундай ҳолатли нарсага нисбатли ҳақоратни билдиради. ..солиқни тўламайсан, йўғим деса, жонинг бўғзингга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 с. т. ўлаксахўр. *Мен бу софликка ўлак-са қўзғунлар қўнишини истамайман.* А. Мухтор, Чинор.

ЎЛАКСАХЎР 1 *Ўлган жониворларни ейдиган, ўлимтик билан овқатланадиган.* *Ўлак-сахўр, сен мени ея олмайсан.* С. Азимова, О. Лайло.

2 айн. тасқара 1. *Боғда бургут, лочин, қарчиғай, қирғий, калхат, бойқуш, ўлаксахўрдан тортиб олатўғоноққача.. томоша қилишди.* Н. Назаров, Замон.

3 кўчма *Ишламай, бошқалар ҳисобига яшайдиган; текинхўр.* -*Сабаби маълум, — деди отам, — агар ҳашар тамом бўлса, бу икки юз ўлаксахўр текин овқатни қаердан топади ва отлари учун бепул ем, беда қаердан келади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ЎЛАМСА *шв. айн. ўлакса 1.* *Бу бўрилар ўшанинг битта-яримта ўламсасини еб.. юришади.* Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

ЎЛАН I *айн. ўт II.* *Кўм-кўк ўланлар ва уларнинг орасидан илон изи бўлиб, қуёшининг нурида кумуш тасмадай ярқираб турган ариқ ва ариқчалар кўриниб туради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Енгилгина эсан шамол димоққа турли ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛАН II *Халқ озгаки ижодида, одатда, тўй, гап-гаштак ва ш.к. да ижро этиладиган ашула, қўшиқ.* *Ўлан айтмоқ.* ■ *Қора-қора қўзилар Қўйни бошлар, ёр-ёр.* *Қалам қошли янгалар Ўлан бошлар, ёр-ёр.* М. Алавия. *Шўх-шўх парвоз этар ўлан овози, Бахшининг қўбизи, созанда сози.* С. Жўра. *Тенгдошлар қўшиғи — дўстлик ўлани Қуёш йўлларида кетсин жаранглаб.* С. Акбарий.

ЎЛАНЗОР *Турли ўт-ўланлар ўсган майдон; ўтзор.* *Дарё, ўша ўланзор қиргоғу.. ёввойи жийда кундасидан бўлак ҳеч нима йўқ эди.* Р. Бекниёз.

ЎЛАНЧИ *Ўлан айтувчи, қўшиқчи.* *Жуда сулув қиз, ўланчи қиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшигида неча қўшичи, қўлончи, Бари — полвон, бари — чечан ўланчи.* М. Алавия.

ЎЛАРДАЙ *айн. ўларча.* *Ўлардай зўна.* *Ўлардай ўжар. Ўлардай ишламоқ. Ўлардай чармаоқ.* ■ *Заргаров Кутбиддиновни ўлардай калака қилиб, тоза аламини олди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ЎЛАРМОН 1 *Нафсини тия олмайдиган; очкўз. Ўлармон ҳўкиз болтадан тоймас. Мақол. Ёмон отга ёл битмас, Ўлармонга мол битмас.* Мақол.

2 *Ўта берилган; муккасидан кетган.* *Ичкиликка ўлармон одам.* ■ *Ишратга ўлармон, нафси ёмонлар Хун дея, қул дея, пул дея босди.* М. Шайхзода.

ЎЛАРМОНЛИК *Ўлармонга хос хислат, хатти-ҳаракат. ..устоз Қаюмнинг «ўлармонлиги», беш қўлини баробар оғзига тиқиши ҳақида.. турли гаплар юрарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎЛАРОҚ *кт.* Гапда ўзидан олдинги сўз ёки ибора маъносини таъкидлаш ва уни гапнинг кейинги бўлаги билан боғлаш учун қўлланадиган сўз. *У [Юсуфбек ҳожи] биринчи мартаба ўлароқ ўзининг ички касалини Нормухаммад қушбегига очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ерда ер ислоҳотининг фойдасига ўлароқ бирмунча сўзлар бўлиб ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎЛАРЧА Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўлгудай. *Ўларча очкўз. Ўларча ичи қора.*

■ [Ойқиз хола:] Ёлғиз болам ўксимасин, яхши ўссин, деб мушук боладай папалаб катта қилдим. У бўлса ўларча ўжар, биркесар бола чиқди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЎЛАСИ: ўласи қилмоқ Ўлар ҳолатга келтирмоқ, чала ўлик қилиб ташламоқ. *Ўласи қилиб урмоқ.* ■ *Мардон уларнинг [жаллобларнинг] гапига унамаганда, товонига беҳи таёқ билан уриб ўласи қилдилар.* М. Осим, Ёлчилар.

ЎЛАТ Одам ва ҳайвонларда ўлат таёқчиси қўзғатадиган ўткир юқумли касаллик; кўплаб ёки ёппасига ўлимга сабаб бўладиган касаллик, мас., вабо. *Қишлоқлар узоқ давом этган ўлат ёки уруш натижаларида хароб бўлгандай вайронликка юз тутган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу аҳвол умумий вабо ва ўлат эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

Ўлат тегмоқ Ўлатга дучор бўлмоқ. *Чиндан ҳам у ўзини танимаслик даражасида олдирган, ўлат теккан кишилардек, кўзлари ичига чўкиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛГАНДА с. т. 1 Фейлнинг тасдиқ шакли билан қўлланиб, инкор маъносини ифодалайди; ҳеч қачон. *Ўлганда ақл киради сенга! Ўлганда одам бўлади!*

2 Энг камида, кам деганда, ҳеч бўлмаса. *Бу чамадон ўлганда йигирма кило келади.*

ЎЛГУ(Н)ДАЙ, -дек 1 Ўладиган даражада, ўласи қилиб. *Бек хирмонда бекиниб ётган деҳқонни ўлгудай калтаклади.* Ф. Расул, Адолат. *Дарров бир киши аравага юборилди, биттаси, ўзига келармикан деб, ўлгудек бўлиб ётган Эсонбойнинг юзига сув сепиб эди, қимир этмади.* А. Қодирий, Улоқда.

2 Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўларча. *Кўринишида мутавозе, лекин аксари ҳақиқатда ўлгудай кибрли, димоғдор мусулмон бойларини кўриш мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўлгундай безбет экансан-да, Набиғул!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Каримжон бўш-баёвгина, ўлгудек содда, бўшашган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЎЛГУНЧА 1 Ўлмоқ фл. чегара шакли. *То ўлгунча шу ўлкада қол.* Ҳ. Олимжон.

2 айн. **ўлгу(н)дай.** *Ўлгунча бахил. Ўлгунча инжиқ. Ўлгунча калтакламоқ.* ■ *Махдум уларни ўлгунча ёмон кўриб.. эшикдан қай-*

таришга тиришар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎЛДА-ЖЎЛДА рви. 1 Тартибсиз сочилган ҳолда, ҳар қаерларда. [Зухра:] *-Идорасида тартиб йўқ, хўжалиги ўлда-жўлда деса-сан-чи! – деб жаҳли чиқар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Чарчаб қолишди йўлда, Қанчаси қолиб кетди, Етолмай, ўлда-жўлда.* Т. Тўла.

2 Охиригача етказилмаган, чала ҳолда. *Энди биз бу ишни ўлда-жўлда ташлаб кетмаймиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎЛЖА 1 Душман устидан ғалаба қилиш туфайли қўлга киритилган нарса. *«Ҳозилар» эрталаб соат ўнларда уйқудан уйғондилар, сўнгра ўлжа ва тутқунларни бўлиш иши бошланди.* С. Айний, Қуллар. *Элмурод кечаёқ раисга ваъда қилган, қишлоқда қўлга туширилган ўлжа қурооларни топширди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Сафарқул ўлжа милтиқларни ўз одамларига кўтартириб, кўчага чиқди.* С. Айний, Қуллар.

Ўлжа қилмоқ (ёки олмоқ) 1) куч ишлатиб қўлга киритмоқ. *Ёш экан, жон ширин, ваҳм олади. Номард бўлса, отни ўлжа қиладди.* «Ширин билан Шакар»; 2) кўчма кест. қулай фурсатдан фойдаланиб, бирор нарса текинга олмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғирламоқ.

2 Овда қўлга тушириладиган, тутиб ёки отиб олинadиган нарса; ов. *Ўрмон қатларидан шиддатли овоз, Ўлжасини титар ёввойи махлуқ..* С. Акбарий. *Пастлаб келиб, энди ўз ўлжалари устига қўнмоқчи бўлаётган қора қушлар бирдан баландлашди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кечки пайт улар қармоқларни соҳилга боғлаб қўйиб, каттагина ўлжа билан қайтдилар.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ЎЛИБ-НЕТИБ: **ўлиб-нетиб қолмоқ** Ўлиб қолмоқ ёки бошқа бир фалокат юз бермоқ. *Киши молини сақлаш беиҳоят қийин, ука.. Ўлиб-нетиб қолса, балога мен қоламан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЛИБ-ТИРИЛИБ Бутун кучни сарфлаб, астойдил ҳаракат қилиб, тиришиб; тиш-тирноғи билан. [Норбой ота:] *Ўлиб-тирилиб ҳисор зотини хиллаганман, юз йигирмадан қўзи олганман.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бизлар кўчага чиққанимизда, фашистлар ўлиб-тирилиб қаршилик кўрсатишарди, баъзилари машиналарда қочишарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ЎЛИК 1 Ҳаёти тугаган; ўлган, жонсиз; *зид. тирик. Солдилар бир наъшга [тобутга] икковни — Жонсиз келину ўлик куёвни. Алишер Навоий. Жой олди қучоғингдан Сонсиз ўлик тан. Ким не қилади кимларга, Билмайсан, недан? Ғайратий.*

2 от Жонсиз тана; жасад, мурда. *Кейинги вақтларда жаноза ўқиб, ўлик кўмиш ода-ти ҳам барҳам еди. С. Айний, Қуллар. Кучалар тўла ўлик.. Куйиб бўлган бинолардан тутун бурқсайди. Шухрат, Шинелли йиллар. Аваз ветврачни чақирган эди, қўйларнинг ўлигини кўриб: -Ёндириб, кўмиб ташланглар, — деди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

3 кўчма Ўз хусусиятини (сифатини) йўқотган, қотиб, яроқсиз ҳолга келган. *Ўлик оҳак. Ўлик цемент. Ўлик чигит. ■ Оҳак қиёми кетса, Қотиб бўлар ўлик ганж. Қ. Муҳаммадий.*

4 кўчма Жон асари йўқ, мурданики сингари. *Ўртада ўн тўртта минглик қоғоз уюмини кўргандагина, Қулматқоранинг ўлик кўзларига нича жон кирди, ўрнидан қўзғалиб, чўкка тушиб ўтирди. А. Мухтор, Опасингиллар. ..Мастуранинг юзидан ўлим пардаси кўтарилгандай, ҳаёт тўла кўзлари ўлик юзига жон киргизгандай бўлди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

5 кўчма Ҳаётдан нишона йўқ; кимсасиз, ҳаракатсиз. *Ушандай ўлик қишлоқда бойқушга ўхшаб кимдир истиқомат қилади. С. Анорбоев, Оқсой. Кимсасиз, ўлик кўринган дашт одамлар билан жонланиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 кўчма Таъсирсиз, ҳис-ҳаяжон уйғотмайдиган, зериктирадиган. *Кундалик ҳаётимизда шунақа ўлик нутқларни озми эшитамиз! А. Қаҳҳор, Куюшқон. Заруратсиз, ички дардсиз, эҳтироссиз ёзилган асар ўлик бўлади. Газетадан.*

7 Бисотда сақланадиган, ишлатилмайдиган мол ҳақида (маблагга нисбатан қўлланади). *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб, ўлик ҳолда қолади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Ўлик табиат Ҳайвонот ва ўсимлик оламига мансуб бўлмаган нарсалар; тирик организмлардан бошқа жисмлар мажмуи. **Ўлик тиллар** Ёзма манбалардан маълум бўлган, ҳозир кундалик ҳаётда қўлланмайдиган тиллар. **Ўлик уйку қ. уйку 1.** **Ўлик эт** Тирик организмнинг касаллик ёки қариш туфай-

ли ўсиш, ривожланишдан тўхтаган, кўпинча кўчиб, тушиб кетадиган қисми. **Яранинг ўлиги** Яра ичида қотиб қолган фасод. **Ўлса, ўлиги ортиқ** Бир неча марта яхши. ..ўзи кўчиб кирган уйнинг ҳам эски қўрғончасидан «ўлса, ўлиги ортиқ» бўлиб, бола-чақаси яйраб қолганини мақтай кетди. Ҳ. Назир, Сув гадо-си — оқпадар..

ЎЛИКХОНА Мурда сақланадиган, ёриб текшириладиган ва кўмиш учун бериладиган махсус бино.

ЎЛИМ 1 биол. Организм ҳаёт фаолиятининг бутунлай тўхташи, тугаши; ортга қайтмас жараён, ҳужайра ва тўқималарда физиологик жараёнлар тўхтаб, ортга қайтмас ҳолат содир бўлиши.

2 Инсон ёки ҳайвон ҳаётининг тўхташи; вафот, қазо. *Отнинг ўлими — итнинг байрами. Мақол. ■ Гулнор ўлимнинг учинчи кунни Самарқанддан уларнинг бир қариндоши.. келган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Белбоғ олиб келган одам ўлим олдидан марҳумнинг нималар дегани ва қайси самоварда учратгани, бировни кўп тилга олганини сўзлади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Жон таслим қилиш, жон бериш жараёни, вақти. *Майли, сиз учун ўлимга ҳам тайёрман. П. Қодиров, Қора кўзлар. Лекин Гулнорнинг ўлими олдидан айтган сўзларини Гулсумбиби ўз эрига уқтирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, ўлим чекинди, икки ойдан сўнг бемор оёққа турди. Газетадан.*

4 с. т. Ўлим юз бериши ва у билан боғлиқ ҳолат, шароит, жараён. *Ўзингиз биласиз, бултур падар марҳум бўлган эдилар, бугун бошимизга яна ўлим тушадиган бўлиб қолди, тоғам Ҳомидни аллакимлар чавоқлаб кетибдишар! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўлим — тўй эмас, борнинг нулини сочади, йўқнинг сирини очади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Ўлим жазоси Айбдорни ўлдириш қўзда тутилган жазо чораси. *Бу ярамаслар ўлим жазосига ҳукм этилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўлим тўшагида ётибди Ўлими жуда яқин, ўлим ҳолатида. Ўлим тўшагида ётганида ҳам ҳазилини қўймаган эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан (ёки нарсадан) хабарим йўқ Бирор нарсадан хабарсизликни алоҳида таъкид билан ифодаловчи ибора. Бекор гап!*

Ўлимдан хабарим бор, бу гандан хабарим йўқ.. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎЛИМ-ЙИТИМ Ўлим ёки бошқа бир сабаб билан ажраб қолиш, абадий йўқотиш. *Ҳар нарса бўлса бўлсин — ўлим-йитим бўлмасин. ■ Илҳомжон, ўз одатига кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йитим ҳақида гапира бошлади. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

ЎЛИМЛИК этн. Кимсанинг ўз дафн маросимлари учун олдиндан ажратиб, сақлаб қўйган буюмлари ёки пули. *68 ёшли кампир Ҳамро хола машина ҳайдашни билмайдиган кўлига «Москвич» олиб берибди. Бу машина кампирнинг ўлимлиги эмиш. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. Меҳрибон буви.. эски пешонабоғига тузилган бир даста пулни чолига узатди: -Мана буни қўшиб қўйинг, буваси, ўлимлигимга йиғувдим. Х. Фулом, Тошкентликлар.*

ЎЛИМНОМА кам қўлл. Бирор кимсани ўлдириш, йўқ қилиш ҳақидаги ёзма ҳукм ёки буйруқ. *Зарба бердик беомон бир яшин каби. Ўлимнома бўлмишиди халқнинг газаби. Уйғун.*

ЎЛИМСА шв. айн. **ўлакса 1.** -*Меҳмонлари ўлимса бўлса, ўзи ўлимсахўр, — деди.. бири. С. Айний, Куллар.*

ЎЛИМСАХЎР шв. айн. **ўлаксахўр 1.** *Сен ўлимсахўр, мурдахўр бир ҳайвонсан. С. Айний, Жаллодлар.*

ЎЛИМТИК 1 Ўлган жонивор, ўлик, ўлакса. *Кузғун, қорақуш, тасқара каби қушлар ўлимтик билан озиқланади.*

2 Ўлар ҳолатга етган; ўлакса. *Бу ўша абжағи чиққан жаҳонгир. Бу ўша, ўлимтик жодугар, айёр. Уйғун. Бу ўлимтикни қаердан топиб келдингиз. Биз берган зотли сигирнинг учдан бирига ҳам тўғри келмайди-ку. «Муштум».*

3 Заиф, кучсиз. *Чиммат орқасидан ўлимтик товуш эшитилди.. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Девордаги кўкиш тун чироғи ўлимтик нур сочади.. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

4 кўчма Очкўз, қурумсоқ. *Ўлимтик одам.*

ЎЛИМТИКЛИК Очкўзлик, қурумсоқлик. *Ўзининг ўтакетган ўлимтиклиги билан, пайтини топганда, оғиздаги ошга ҳам чанг сола бошлаган Махзумнинг хатти-ҳаракати мурид ва мухлисларнинг асабига теғди. Файратий, Довдираш.*

ЎЛИМТИКХЎР айн. **ўлаксахўр.** *Кўзини очиб, осмонда самолётлар ўрнида пастлаб чарх урган ўлимтикхўрларни кўрди. М. Мансуров, Ёмби.*

ЎЛКА 1 айн. **мамлакат 1.** *Бир сўз билан айтганда, республикамиз импорт ўлкасидан экспорт ўлкасига айланиб бормоқда. Газетадан.*

2 Мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий бирликка эга бўлган бирор қисми. *Хоразм кўп узоқ ўлка, «Муштум» тоға чиқар йўлга.. «Муштум». Шохрух мамлакат бутунлигини сақлаш ва ўзига содиқ амирзодаларни ўрни-ўрнига қўйиш мақсадида.. вилояту ўлкаларга кўпроқ ўз ўғилларини юборди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 кўчма Бирор нарса, ҳодиса кўп бўлган, ишғол этган, қоплаган. *Чўпон қўбизининг мунгли куйлари эл кўрмаган қизалоқни афсоналар ўлкасига олиб кетарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси. Бир мамлакат — кекса, жафокаш, Қадим давлат, қумлар ўлкаси. Э. Раҳим, Янги қадам. Нурхона Бекобод шахридан бир неча чақирим йироқликда, «шамоллар ўлкаси» — Фарҳод қоялари яқинида барпо этила бошланди. Газетадан.*

ЎЛКАШУНОС Ўлкани ўрганувчи. *Ўлкашунослар тўғараги.*

ЎЛКАШУНОСЛИК 1 Ўлкани ўрганиш иши; ўлкашунос касби. *Ўлкашунослик — қизиқарли машғулот.*

2 Ўлкани ўрганиш ҳақидаги фан; мамлакатнинг бирор ҳудуди ҳақидаги тарихий, географик ва ш.к. билимлар мажмуи. *Машҳур табиатушунос А. Федченко юрган йўллар, у очган музликлар, ўлкашунослик фанига қўшган ҳиссаси бизни қойил қолдирмоқда. «Ўзбекистон қуриқлари».*

ЎЛМАС 1 **Ўлмоқ** фл. бўлишсиз сфдш. *Хунарли ўлмас, хунарсиз кун кўрмас. Мақол. Бир кунга ҳўкиз ўлмас, Икки кунга эгаси бермас. Мақол.*

2 Кишилар хотирасида доим сақланадиган, унутилмайдиган, ҳамиша тилга олинадиган. *Ўлмас асар. Ўлмас кашфиёт. ■ Кимсасиз кўринган кечада, хилват, баҳайбат тоғда.. киши хаёлига ўлмас афсоналар келади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Ўз қадри, қимматини йўқотмайдиган, ҳамиша керак бўладиган. *Ўлмас мол. Ўлмас буюм. Ўлмас хунар.*

4 Ўлмас (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

рат қилибди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил. [Жайноқ:] Хўжайининг подшоликка ўлпон тўлаганда, биз тўламабмизми? Н. Сафаров, Уйғониш. Сенларга неча қур айтдим-а: қарзларингни тўлаб қўй, ўлпонни бер, деб. Қулоқ солдинларми? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЛПОНЧИ тар. Ўлпон йиғувчи. Қузга бориб ошлик ҳам, пахта ҳам ёлчитмади. Бир ёқдан ўлпончилар зуғум қилади. С. Сиёев, Аваз.

ЎЛТАНГ шв. Сув тақсимловчи тўғон, сув тақсимагич. Тошсоқа магистрал каналининг ҳам қути учиб қолган — сув ўлтанда шидираяпти. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

ЎЛТИРИШ эск. айн. **ўтириш 1.** Энди Раённинг, ҳар ҳолда, чиқишини билса ҳам, бироқ қачон чиқишини билмас, шунга биноан бир хуроз чақириғи ўтгунча кутиб ўлтиришини чамалар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЎЛТИРМОҚ эск. айн. **ўтирмоқ.** Тўғри сўзламайсиз, Отабек, бу кунгача меним кўрпачада ўлтириб юрган Шокирбек отли бир йигит эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛЧАГИЧ Нарсанинг ўлчамини белгилаш, ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб. Ўлчагич билан текшириб кўрмоқ. Ўлчагич воситасида аниқланмоқ. Ўлчагич асбоб. ■ У ерда лабораториядагидай эгри-бугри шиша найчалар, шиша идишлар, ўлчагичлар, электрокамера, ҳар хил асбоблар. С. Анорбоев, Оқсой. Вақт ўлчагич — соат кашф этган Ҳожиги Муҳаммадга Темурхон бир хуржун олтин инъом этган экан. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎЛЧАК шв. Ўлчов, ўлчам. Амлоқдор уларга [деҳқонларга] ҳам илгаридан экилиб келган ерлар қаторида бир ўлчакдан солиқ солди. С. Айний, Эсдаликлар.

ЎЛЧАМ Нарсанинг ҳажми ёки катта-кичиклигини ифодалайдиган рақам кўрсаткичи; ўлчов; размер. Ўлчами 3 м бўлган хона. 500 см ўлчамдаги идиш. Бош кийим ўлчами. ■ Қадимги юнон олимлари Ернинг шаклини аниқлаш билан бирга, ўлчамларини топниш билан ҳам шуғулланишган. «Фан ва турмуш».

ЎЛЧАМЛИ Ўлчамга хос бўлган; ўлчамдаги. Қисқа ўлчамли кабеллар проценти меъёрдагидан анча камайди. Газетадан.

ЎЛЧАМОҚ 1 Ўлчов асбоби воситасида нарсанинг узунлиги, ўлчамини белгиламоқ.

Ёғочнинг узунлигини ўлчамоқ. Майдон сатҳини ўлчамоқ. Оқайтган сув миқдорини ўлчамоқ. Етти ўлчаб, бир кес. Мақол. ■ Қани, яхши қиз, ўрнингиздан турунг, бўйингизни ўлчаймиз. И. Раҳим, Ихлос. Сотувчилардан бири сут ўлчамоқда.. «Муштум».

2 Фикр-мулоҳаза билан чамасини, ҳисобини қилмоқ, белгилашга ҳаракат қилмоқ. —Кечаси бир маҳалгача гаплашиб, ҳамма бўладиган гапни ўлчаб, чамалаб кўрдик, — деди чол. П. Турсун, Ўқитувчи. [Ҳасанали] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўз гази билан ўлчамоқ қ. газ 1.

ЎЛЧОВ 1 айн. **ўлчагич.** Ақлнинг ўлчови — идрок. Мақол. ■ Хонанинг бурчагида Меъморнинг асбоблари: ўлчовлар.. андоза, курак, теша, табар, чўқморлар ҳам тўлаб қўйилган. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 айн. **ўлчам.** Соқларини чамбар қилиб олган навбатчи қиз, бир ўлчовда кесилиб, патнисда терилган қора нонларни Элмуродга туттади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўлчов бирлиги Муайян катталиқни миқдоран баҳолаш учун асос қилиб олинадиган катталиқ.

ЎЛЧОВЛИ 1 Муайян ўлчовдаги, белгили ўлчовга эга (бўлган). Озиқ-овқат ўлчовли. ■ Гоҳи озроқ, гоҳ зиёда — Ўлчовли фурсат берилар, Ким суворий, ким пиёда — Умри омонат берилар. Б. Бойқобилов.

2 Муайян бир ўлчовда, бир хилда, бир текисда содир бўладиган; бир хил. Кўкракига автоматлар осган, ўлчовли одимлар отиб, қора булутдек масофани қамраган, қалин фашист тўлқини келмоқда. Ойбек, Куёш қораймас.

ЎЛЧОВСИЗ 1 Ўлчами аниқ бўлмаган, ўлчанмаган. Ўлчовсиз ҳосил. Ўлчовсиз мато. Ўлчовсиз ер.

2 Ўлчаб бўлмайдиган даражада; кўп, беўлчов. Бир онда у [Йўлчи] ўз кучининг ўлчовсиз даражада ўсганини сезди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЛЧОҒЛИ айн. **ўлчовли.** Азизим, вақт жуда ўлчоғли. Ишни бироз жадаллаштириб юборасиз. Мирмуҳсин, Меъмор. Биттагина взвод, қурол, ўқ-дори ҳам ўлчоғли. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ЎМАРМОҚ с. т. Яшириқча олиб кетмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғирламоқ. Сават-са-

ват пачақ тухумларни пулловчи қаллоб одамлар.. бу ердан анча пулни ўмариб кетар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ўғил деди: -Шу фурсат қулай: Отам йўғ-у, пулни ўмарай.* С. Абдуқаҳҳор. *Чойдан ур, деса мойдан ҳам ўмариб қоладиган баъзи ходимларига кўз югуртириб чиқиб, сирли овоз билан шундай деди.. «Муштум».*

ЎМБАЛАМОҚ шв. Мункимоқ, мункиб йиқилмоқ. *Зиёбекнинг оти бирдан шудгорга келиб ўмбалаб қолди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎМБАЛОҚ: **ўмбалоқ ошмоқ** 1) бошини қуйи ёки орқага ташлаб ағнамоқ, айланма ҳаракат қилмоқ. *Дарвоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм. *..бир тўда каттар катта даврада парвоз этар, учиб бораётган ерида ўмбалоқ ошиб ўйнарди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар; 2) худди шу тарзда қуламоқ. *Кенжа жон ҳолатда отни қамчиларкан, от.. мункиб кетди. Кенжа тошга ўмбалоқ ошиб тушди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ЎМБОҚ-ДЎМБОҚ Сирти тепалар ёки чуқурликлар билан қопланган; баланд-паст, нотекис. *Ўнқир-чўнқир, ўмбоқ-дўмбоқ жойлар текислангач, чўлга анча файз кирди.* М. Назаров, Сирли хат.

ЎМГАК с. т. Ўмган. *Худоёр, чарчаган кишидек, стол қиррасига ўмгагини тираб олди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *От мункиб кетиб, ўмгаги билан шағалга қадалди-да, ағнаб, бир неча минутнинг ичида ўла қолди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ЎМГАН Кўкрак, тўш. *Ўтқир сўз ўмганни тешар.* Мақол. ■ *Бериб ўмганни ерга, гоҳ эмаклаб, Тикиб кўз, ун чиқармай, лабни тишлаб.* Ҳабибий. *Ниҳоят, Пулат Қосимий аста ўмганини кўтарди.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш. *Тирноқча ножеуя сўз.. унинг тавбири билан айтганда, ўмганини тешиб утарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎМГАНЛАМОҚ Кўкрак кучи билан ўзига йўл очмоқ, кўкрак кериб, олға интилмоқ; бор кучи билан олға интилмоқ. *Бош кўтармасмиз теримни дўндириб, қойил қилиб, Интилиб, ўмганлаб, олға сурмаслик то бошқача.* Ҳабибий.

ЎМИЗ 1 Елканинг қўл билан туташган қисми. *У менинг ўмизимдан Бир отадай ушлади.* Миртемир.

2 махс. Кийимнинг енг ўтказиш учун ўйиладиган жойи.

ЎМИЛДИРИҚ Икки учини эгарнинг олд қисмига, учинчи учини отнинг ўмови орқали ўтказиб, айилга бириктириб қўйиладиган безакли қайиш тасма (эгарнинг орқага сурилиб кетмаслиги учун хизмат қилади). *Қўшиннинг икки ёни ва орқа томони ни ҳимоя қилиб турган отлиқлар сувлуғини чайнаб, тилла ўмилдириқларини офтобда ярқиратиб турган сафсиз арғумоқларнинг бошини қўйиб юборадилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Бошида кумуш юган, кўксидаги ўмилдириқларида ҳам кумуш қуб-бачалар бор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЎМРОВ айн. **кўкрак.** *Иброҳимбек попукли лўла болишни тортиб, тиззасига қўйди.* Унга ўмовини тираб олди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Сув гупчакдан ошиб, отнинг ўмовига чиқди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎМРОВДОР айн. **ўмовли.**

ЎМРОВЛАМОҚ кам қўлл. Ўмовни ишга солиб, ўмов билан олға интилмоқ, ўмганламоқ. *Бульдозерлар дўнглари ўмовлаб сурди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

ЎМРОВЛИ Ўмови кенг; кўкракдор. *Арслонқул барваста қомат, ўмовли, содда, ўн саккиз яшар йигитча эди.* Ойбек, Навоий. *Ўмовли не полвонлар Йиқилди майдон ичинда.* «Равшан».

ЎН 10 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Иккита беш ўн бўлади. Ўн километр. Ўн киши. Ўн марта. Бирни кессанг, ўнни эк.* Мақол. ■ *Бир савдогар ўн той молни олиб, бир зумда қорасини учирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо қиз узоқ кетмади, ўн қадамча нарида тўхтаб, бошидаги чопони ичидан бир қиё боқиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎН гулидан битгаси ҳам очилмаган қ. гул 1.

ЎНАҚАЙ 1 Ишни ўнг қўли билан бажарадиган; зид. **чапақай.** *Ўнақай бола.*

2 Ўнг, қулай бўлган ҳолат, фурсат. *Аммо энди унга Марғилон бориш ўнақайи сира келмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизга фақат ишнинг ўнақайини топиб, хондан тасдиқ эттиришигина қолган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кимса ёки нарсанинг ўнг томонида бўладиган, ўнг томонга оид. *Ўнақай этик.*

Унақай қўлқоп. Унақай ошиқ (ҳайвоннинг ўнг оёғидан олинган ошиқ).

ЎНБОШИ 1 Ҳарбий унвон; ўн кишидан иборат энг кичик ҳарбий бўлинма бошлиғи. -Қўлингени тушир, қийшайма! - Сарбоз дўқ урди. - Навкар ёшулли билан қандай мулоқотда бўлмоғини ўнбоши айтмадими? Мирмуҳсин, Чўри.

2 эск. Бригадир, бригада бошлиғи.

ЎНБОШИЛИК Ўнбоши иши, лавозими. Анави.. Ҳаҳ, оти нимаиди? Болаларга ўнбошилиқ қилиб турган ўртоғинг-чи? Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ташкил қилнадиган кетмончиларга ўнбошилиқ вазифасини Берди татар ўзига сўраб олди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎНГ 1 1 Гавданинг юрак ўрнашган томонига қарама-қарши тарафида жойлашган; зид. чап, сўл. Ўнг қўл. Ўнг оёқ. Ўнг бетида холи бор. Ўнг елка. Ўнг биқин. ■ Гоҳ чап оёқ, гоҳ ўнг оёқда туриб, аранг ўнгача санадми. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Худди киши гавдаси олд томонига нисбатан бўлганидек, нарсаларнинг олд йўналишдаги, олда қараган ҳолатдаги ўнг томон қисми; зид. чап, сўл. Йўлнинг ўнг бети. ■ Амударёнинг ўнг ва сўл қирғоғида ўнлаб янги шаҳарчалар, посёлкалар бор. «Ўзбекистон кўриқлари». Бу орада танкларимиз жилгадан бирин-кетин чиқиб, тепаликнинг ўнг ёнбағридан ўрмалай кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Ўнг томон. Хотин.. асл ўрданинг улуғ мухташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги янги йўлга бурилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Душман гоҳ ўнгдан, гоҳ сўлдан келар ва ҳар қаерда дўлдай ёғилган ўққа учрар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 от Қулай, мувофиқ ҳолат, фурсат; яна қ. ўнақай 2. У қочиб кетишининг ўнгини тополмай, қайрағочга суяниб ўтириб олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ўнгидан келмоқ Иш кўнгилдагидек бўлмоқ, юришмоқ. Ишимиз ўнгидан келди, Полвон, хон ҳазратлари икки юз таноб ер инъом қилдилар. Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўз ўнги хиралашмоқ** (ёки қоронғилашмоқ) Кўз қаршисида ҳеч нарса кўринмайдиган ҳолат юз бермоқ. Фуломжон Ҳаётни кўрди-ю, юраги шигиллаб, кўз ўнги хиралашди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Мансур тишини тишига қўйиб, ўрнидан турди. Кўз ўнги қоронғилашса ҳам,

чидади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. **Кўз ўнгига келмоқ** Назарида гавдаланмоқ. Онасининг вафотидан кейин ҳувуллаб қолган ҳовли кўз ўнгига келди, шекилли, Мансур қуруққина шивирлади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. **Кўз ўнгида** Кўриб, кузатиб турган ҳолатда; олдида, рўпарасида. Унинг кўз ўнгида чопиб, жар солиб, Шовқин-сурон билан оқар бир дарё. Ҳ. Олимжон. Ҳозиргидай кўз ўнгимда: чойхонанинг орқа томонида кичкина ҳужра бор.. Газетадан. **Ўнг келмоқ** Қулай, муносиб ҳолат, шароит юз бермоқ. Ўғрида инсоф бўладими? У уйда ҳам, кўчада ҳам — ўнг келган жойда бировнинг молига қўлини чўзаверади. Ё. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. **Ўнг қўл 1)** ўнг томон. Ўнг қўлдаги қатор тутлар панасидан Гулсум она чиқди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса; 2) раҳбар, бошлиқ ва ш.к. нинг энг биринчи, энг ишонган ёрдамчиси. ..раиснинг ўнг қўли бўлгандан кейин, шу билиниб турмаса бўладими.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Соли совуқ минебошининг ўнг қўли бўлса, Жуман писмиқ Соли совуқнинг ўнг қўли. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

5 Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги илғор оқимга, тараққиётга душман; консерватор, реакцион. Ўнг партия. Ўнг лейбористлар. Ўнг социалистлар.

ЎНГ II Амалда, ҳақиқатда содир бўладиган воқеа ёки ҳодиса, воқеа ҳолат. Қудрат севғилиси ёнида, унинг ҳусн-жамолини ўз кўзи билан кўриб турибди. Бу туш эмас, ўнг, ҳақиқат. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Қани энди, ҳозир шу тушим ўнг бўлиб қолса. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Туш ўнг келмоқ Тушида кўргани ҳаётда ҳам юз бермоқ, туши тўғри бўлиб чиқмоқ. Кўрадиган тушларининг барчаси ўнг келаверади. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Мен бир ваҳимали туш кўрдим.. Илоҳим, тушим ўнг келмасин. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЎНГ III 1 Нарсанинг одатда кўриниб турадиган томони, сирти. зид. терс, тескари. Баренинг ўнги. Газламанинг ўнги. Қуйлак ўнги.

2 Нарсанинг фойдаланишга қулай бўлган томони, тўғри тutilган ҳолати. Газетанинг ўнги. Китобнинг ўнги. Пичоқнинг ўнги. (тиғи). Китобни ўнг ушламоқ.

ЎНГАРМОҚ 1 Елкага ёки улов устига кўндаланг қўймоқ, олмақ. У энгашиб, кат-

тагина боғ машоқни елкага ўнгариб келар эди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? [Мусавой:] Жон ака, айтинг, бўри қандай бўлади? Қўйни бирдан бўғиб, ўнгариб кетармиш-а? Ойбек, Болалик. Саломатни отга ўнгариб олиб қочган, уни қўрбошига пешкаш қилган ким? С. Аҳмад, Хукм.

2 айн. ўнгламоқ (тўғри ва кўчма маънода). -Бизнинг туман бойлари.. ўз ишларини озгина вақтда ўнгариб оладилар, - деди бой. С. Айний, Қуллар. ..ўз рақибини чунонам урдик, у «гун» этиб ерга йиқилди, аммо ўзини дарҳол ўнгариб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. «Пахтакор» футбол командаси ўзини сал ўнгариб олди. «Муштум». Онаси ҳовлиққанидан калишларини ўнгариб киёлмасди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЎНГИМОҚ Ранги йўқолмоқ, асл ранги ўзгармоқ, туси ўчмоқ. Бундай бўёқ билан бўялган мато ўнгиб кетмайди. «Фан ва турмуш». Устидаги гимнастёркаси ёмғирда ювилиб, офтобда ўнгиб, оқариб кетган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎНГИР Ўйилган, чуқур жой; ўйиқ. Йиғитлар дарахтларда, тоғ ўнгирларида тубриб, соқон отиб, ёвни шунча думалатиб турсалар ҳам, у гасандалар борган сари кўпая берибди. Ойдин, Олтмиш газ арқон. Сўнги қор ҳали тамом эриб битмаган, ўқтин-ўқтин жойда, пастқамлар ва дўнгликларнинг кунга тескари ўнгирларида лахтак-лахтак бўлиб ётибди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ЎНГЛАМОҚ 1 Қулай, ўнг ҳолатга олмақ, келтирмоқ; тўғриламоқ. Аҳмаджон шошмасдан милтигини ўнглади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қўзибой.. папкасини ўнглаб олиб, Қудратни бошлаб бораркан, гап орасида сўраб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Меъёрий ҳолатга келтирмоқ; яхшиламоқ. Ишини ўнгламоқ. ■ Селдан, дўлдан зарарланган ғўзаларни ўнглаб олиш осон бўлмади. Газетадан. Сафарали бир нафасга каловланиб қолди-ю, ўзини тезда ўнглаб олди. Н. Фозилов, Дийдор.

ЎНГМОҚ Ўнганмоқ, дуруст бўлмоқ. Бошқалари у ёқда турсин-а, пахтанинг ўзи билан ҳам ишимиз ўнгмасди. Й. Шамшаров, Кўр меъморлари.

ЎНГ-СЎЛ, ўнгу сўл 1 Ўнг ва чап томон. Ўнг-сўлга (ўнгу сўлга) назар ташламоқ.

2 Ўраб турган томонлар; атроф. Ўнг-сўл кўкаламзор. ■ Салимбоев ўнг-сўлига қарамасдан, ишга киришди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. Тўхта, болам, бир насиҳат айлайин, Душманларинг бордир ўнгу сўлингда. «Нурали».

3 кўчма Ўраб турган шароит; вазият. Йўлларим порлоқ, тўсиқ бўлмагай, Аниқлаб олдим мен ўнгу сўлимни. Файратий.

ЎНГ-ТЕРС 1 Бирор нарсанинг ўнг ва тескари томони, ўнги ва терси. Газламанинг ўнг-терси. Ноннинг ўнг-терси. ■ Бизнинг штурмчиларимизнинг ҳаракатидан сўнг фашист солдат ва офицерлари кийимларининг ўнг-терсини тополмай қолдилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кўчма Бирор нарсанинг ҳар томони, ҳар жиҳати. [Ҳасанали] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎНГ-ТЕРСИГА ҚАРАБ Ҳар томонлама мулоҳаза қилиб кўриб, ҳар жиҳатини ҳисобга олиб. -Худога шукур. Лаби-даҳанимизга чипқон чиққан эмас, тоға, гапнинг ўнг-терсига қараб гапириш лозим бўлса, бир одамчалик гапира олармиз, дейман, - деди Бозорбой. П. Турсун, Ўқитувчи. **ЎНГ-ТЕРСИГА ҚАРАМАЙ** ёки **ўнг-терс** Фарқига бормай, эътиборсизлик билан; палапартиш. **Ўнг-терсига қарамай ишламоқ.** ■ Зайнаб бу ёлғонлаш натижасидан кўрқиб, ўнгу терс ишига ёпишди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎНГЧИЛИК эск. Ўнг оқимдагиларга хос маслақ, ўнглик; консерватизм.

ЎНЛАР: **ўнлар хонаси мат.** Кўп хонали сонларда охиридан иккинчи хонадаги рақам номи ва унинг ўрни.

ЎНЛИ мат. Ўнлаб ҳисоблашга асосланган. **Ўнли саноқ системаси.**

Ўнли каср Маҳражи ўн, юз, минг ва ҳ.к. рақамлар билан ифодаланган каср. **Ўнли тарози** Тортиладиган нарсанинг оғирлиги ундан ўн марта енгил тошлар воситасида ўлчанадиган тарози.

ЎНЛИК 1 Ўнни ифодаловчи рақам.

2 Ўнта холи бўлган домино, қарта ва ш.к. Таппоннинг ўнлиги. Доминонинг ўнлик тоши.

ЎНТАЛИК с. т. 1 Ўнта бир хил нарсадан иборат. **Ўнталик папирос.**

2 с. т. Ўн сўмлик қоғоз пул; червон. **Ўнталикларни чўнтакка жойламоқ.** **Ўнталик нуллар.**

ЎНҚИР Ҳийилган, чуқур жой: *Ўнқирлар-га солинган қамиш, похоллардан эҳтиёт бўлиб ўтиш керак. Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши. ...тўлқин борган сари кучайиб, ўша сув остида юрган нарсаларни ўнқирларга суриб ташлар, ўзининг тўғри йўлида давом этарди. «Муштум».*

ЎНҚИР-ЧЎНҚИР Юзасини чуқурликлар ва дўнгликлар қоплаган; баланд-паст, нотекис, ўйдим-чуқур. *Фойтун Тозабог дарвозасига қараб яна тез-тез паст-баланд, ўнқир-чўнқир йўллардан ўтиб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўлнинг кўпи қир ва сойлик, ўнқир-чўнқир бўлгани учун, туялар чайқалиб-чайқалиб борар, бундан менинг бошим айланиб, кўнглим озар эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Қоялар остида, тепалар тагида, ўнқир-чўнқирларда яшириниб қолган қор парчалари баҳор қуёшининг иссиқ нафаси билан қозонга тушган ёғдек эриб, кўз илғамас жилғаларни тўлдирган ҳолда, сой тубига равона бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ЎНҚИР-ЧЎНҚИРЛИК Ернинг паст-баланд жойи; ўнқир-чўнқир жой. *Набижон отни жадаллаб ҳайдаб борар, йўлнинг ўнқир-чўнқирлигидан тинмай силкиниб бораётган бу йўловчилар индашмас эди. С. Зуннуова, Гулхан.*

ЎНҚОВ с. т. Имконли, қулай ҳолат; имконият. *Қандай бўлса ҳам, бир ўнқовини топиб.. орзу-ҳавасли тўй ўтказиш ниятида эдилар. Ф. Фулом, Эшон. Бугунча ишнинг ўнқовини қилолмадим, кечқурун яна суриштириб кўраман. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. У кабинетига келиб энди ўтириши билан раис чақиртирди. «Бу ёқдан ҳам бир ўнқови келиб қолганга ўхшайди», деб кабинетга кирган эди.. А. Муҳиддин, Характеристика.*

ЎНҒАЙ 1 Бирор жиҳатдан мос келадиган, фойдаланиш учун қулай, боп, яхши. *Яёв юриш учун бу йўл жуда ўнғай. ■ У серсоқол, тунд рус жангчиси яқинида ўзига ўнғай ўрин танлаб, писиб ётди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кейин [Нури] бир неча кун ўйлаб, Йўлчи билан махфий учрашувга қарор қилди. Бу орзу кундан-кунга кучайса ҳам, ўнғай фурсатни кутди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Осон бажариладиган; осон, енгил. *Бегонанинг қонига қўл уриб, ярасига малҳам*

бўлиш, унинг азоб чекаётган юз-кўзига қараши ўнғай ишми! Шухрат, Шинелли йиллар. Кишининг дилини билиши ўнғай эмас.. ман ғарибга йўл кўрсатинг [деди Ёрмат] Ойбек, Танланган асарлар. [Навоий:] Ёдгорнинг пойтахтга тез ва ўнғай кирганлиги ғоят таажжуб. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ЎНҒАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ; осонлашмоқ. *Иш анча ўнғайлашди.*

ЎНҒАЙЛИК 1 Ўнғай, қулай шароит. *Ишга ўнғайлик тўғдирмоқ. ■ Мен уни бир ойга қолмай расвосини чиқараман. Унинг енгил табиатли бўлиши менинг ишимга анча ўнғайлик беради. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 Осонлик, енгиллик. [*Сокина:*] *Мен бунини ўнғайлик билан боқиб ўстираётганим йўқ. И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор?*

ЎНҒАЙСИЗ 1 Хижолатга соладиган; хижолатли, ноқулай. *Ҳар иккиси ҳам бир-бирининг авзойини кўриб, ўнғайсиз ҳолатда қолдилар. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Орага ўнғайсиз жимлик чўкди. С. Маҳқамов, Шогирд. Элмурод.. бу ўнғайсиз саволга дағалроқ қилиб жавоб берди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 с. т. кам қўл. *Бир иш-ҳаракат учун яхши имкон бермайдиган; ноқулай. Жарнинг нариги томони бир тенадан иборат бўлиб.. бу тепа, қўрғонсиз ҳам, душманнинг ҳужумига ўнғайсиз эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎНҒАЙСИЗЛАНМОҚ Ўнғайсиз ҳолга тушмоқ, хижолат тортмоқ. *Аваз отасига тик гапирганидан энди бироз ўнғайсизланди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Асқар ота шунча хотиннинг ичида якка ўзи бўлганлигидан нечुकдир ўнғайсизланар ва ҳар қайсига алоҳида-алоҳида «яхшимисиз», дер ва дуо қилар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

ЎНҒАЙСИЗЛИК Ўнғайсиз ҳолат, ноқулай аҳвол. [*Анварнинг*] *Раънога айтмоқчи бўлган сўзи, эҳтимол, унинг ўзига ҳам ўнғайсизлик берар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. -Уйларида кимлар бор экан? — деди Саодатхон ўртадаги ўнғайсизликни кўтариш учун. С. Зуннуова, Янги директор.*

ЎНҒАЛМАС Тузатиб бўлмайдиган, яхшиланмайдиган; ривож топмайдиган, ўнганланмайдиган. *Ўнғалмас иш.*

ЎНҒАРМОҚ с. т. Ўнгламоқ.

ЎПИРИЛИШ 1 Ўпирилмоқ фл. ҳар. н. *Дарё қирғоғининг ўпирилиши.*

2 кўча Барбод бўлиш, орқага кетиш, бузилиш. Хўжалик ишларида ўпирилишга йўл кўймастик. ■ Графикдан орқада қолиб кетдик. Ишда ўпирилиш юз бериши аниқ бўлиб қолди. Газетадан.

ЎПИРИЛМОҚ Ўпирмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Қиш, тўхтамай қор ёғади. Қадам босган ерингиз ўрадек ўпирилиб қолади. Ойдин, Сухбати жонон. Чопиб кетяпман-у, бир маҳал оёғимнинг таги гуп этиб ўпирилиб тушса бўладими?! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЎПИРМА кам қўлл. Ўпирилган жой, чуқурлик. Кенг, чуқур ўпирма ичидан кишилар юк билан худди тоққа кўтарилгандай тирмашар эдилар. Ойбек, О. в. шабадалар.

ЎПИРМОҚ 1 Ўйиб, бузиб юбормоқ; маълум қисмини учириб ёки оқизиб, юлиб кетмоқ; емирмоқ. Сув тўғонни ўпириб юборди. ■ Дарё қайнар, тошар, кўпирар, Тунка остин ялаб ўпирар. «Муштум». Эргаш тўп снаряди ўпирган чуқурга тушиб ётди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Тўп ўқлари қалғанинг нештоқларини ўпириб тушса ҳам, қалъа устига ўрмалаб чиқувчи азамат бўлмади. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кўча Кўп қисмини ёки бутунлай ўзини йўқ қилмоқ; ўмармоқ, ўзлаштирмоқ. Хирмондаги бугдойни ўпириб юборишибди. ■ Бутун бошли қурилишининг бир ёғини ўпириб олган Владимир Чекмаров, қараса бўлмайдиган, илиқ-иссиғида ўзини панага олмоқчи бўлди. «Муштум». Дадахўжаев бир йилгина ишлаганда, колхознинг бутун молмулкни ўпириши турган гап эди. Газетадан.

ЎПИЧ Севиш, эркалаш ифодаси сифатида лаб тегизиш; бўса. Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англадида: -Ўпичми? Ҳеч бўлмаса, шуни тўғри айта қолсангиз, нима бўлар экан! — деди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ЎПИШ 1 Ўпмоқ фл. ҳар. н. [Хотини:] Садқай эркаклик кетинг, хилватга тортиб ўпишни ҳам билмайсиз! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 айн. **ўпич**. Унинг эркалашларини.. аёл кишини беҳуш қиладиган қайноқ ўпишларини безона қилишни истамас экан-да бўлмаса?! К. Яшин, Ҳамза.

ЎПИШМОҚ 1 Ўпмоқ фл. бирг. н. Бу гап эл-юрт олдидан ошкор, тортинмай узоқ ўпишдилар. Шухрат, Шинелли йиллар. Кўришиб, ўпишиб, обдан йиғлашиб бўлганимиз-

дан кейин, ҳаммамиз.. чувуллашиб йўлга тушдик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Оғиз-бурун ўпишмоқ Жуда аҳил муносабатда бўлмоқ, иноқлашиб кетмоқ. *Фиёсидин тилмочлик қилиб юрган кезларда шаҳарнинг казо-казолари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пахтаси ўн беш кун олдин очилди-ю, уни мақтамай, мени мақтасинми? Аммо ўзи ҳам академик билан нақ оғиз-бурун ўпишиб қолди-да!* О. Ёқубов, Диёнат.

2 кўча Бир-бири билан туташмоқ, бир-бирига уланиб турмоқ. *Олдимизда Олой тоғининг чўққилари уфқ билан ўпишиб ётибди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ёшларнинг тиниқ овози кўк билан ўпишган азим дарахтлар оралаб ўтиб, кенг атрофга таралмоқда эди.* Газетадан.

ЎПКА 1 1 анат. Одам ва қуруқликда яшовчи умуртқали ҳайвонларнинг кўкрак қафаси ичига жойлашган бир жуфт, конус шаклидаги нафас олиш аъзоси. *Ўпка касаллиги, Ўпканинг яллиғланиши.* ■ *Ўпкасига ҳаво тўлди, кўзлари ҳам ёришиб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўпкаси йўқ Ўта ҳовлиқма, фикр-мулоҳаза билан иш юритмайдиган. *Ишқилиб, юртимиз иши мана бундай ўз қадрини билмаган, ўпкаси йўқ тойлоқчаларга қолмасин-да..* Мирмуҳсин, Супургига сажда. **Ўпкаси кўринмоқ** Бирор нарса дардида ниҳоят даражага етганлик, жуда ҳолдан тойганликни билдирувчи ибора. *Маликахон деса, ўпкангиз кўринадиган бўлибди-ю, сир бой бермаганингизга ўлайми?!* Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшуқ. *Бир тирноқ кўрсам, деб оҳ урса, ўпкаси кўринади.* К. Яшин, Ҳамза. **Ўпкаси (оғзига) тиқилмоқ** Ниҳоятда ҳаяжонли, ҳовлиққан, ҳатто гап-сўз айтиш қийин бўлган ҳолатга тушмоқ. *Ҳовлиққанимдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -*Тинчлик эмас, — дедим ўпкам оғзимга тиқилиб.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Ўпкаси тўлмоқ** Йиғлаш даражасига келмоқ, йиғиси томоғига келмоқ. *Чолнинг товуши ўзгарди, ўпкаси тўлди, шекилли, бирпас тек қолиб, кейин сапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Тоҳир]

Негадир ўпкаси тўлиб, кўзига ёш келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -Азизим Ҳаётим, нима бўлди? — деди Фуломжон ўпкаси тўлиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўпкаси шишмоқ** қ. **шишмоқ**. Барчаси чарчади, ўпкаси шишиди. «Баҳром ва Гуландом». **Ўпкасини босмоқ** Ҳовлиқош, жаҳл кабидан ўзини тиймоқ. У кули бир энлик сигаретини жаҳл билан чертиб ташлади-ю, ўпкасини босиброқ давом этди. С. Сиёев, Ёруғлик. Кўзингни шира босмасин, акаси, ўпкангни босиб олгин-у ақлинга ривож бер. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ху, сал ўпкангизни босиб олинг, тинчликми ўзи?* «Муштум». **Ўпкасини тутолмаслик** Йигини тия олмаслик ҳолатига келмоқ. *Нормат ҳам ўпкасини тутолмади, аммо [она] бағридан чиқиб, сафга бориб қўшилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. -*Отангдан сўра, болам, — дея ўпкасини тутолмай йиғлаб юборди Жаҳонбуви.* К. Яшин, Ҳамза. **Ўпкасини қўлтиқламоқ** Ҳовлиқмоқ, бирор нарса дардида ҳолдан кетар даражада юрмоқ. *Шу пайт куёв стол остидан эмаклаб ўтди-ю, ўпкасини қўлтиқлаганча куён бўлди.* «Муштум». *Исқирт бўлиб, лақиллаб юраманми, дедим-да, орқамдан ўпкасини қўлтиқлаб юрган Махзумова турмушга чиқиб олдим.* Файратий, Довдираш.

2 с. т. кўчма Ўзини босолмайдиган, ҳовлиқма шахсларга нисбатан, одатда, уларнинг исмига кўшиб (тиркаб) ишлатилади. *Жумабой ўпкадан ҳар балони кутса бўлади.* Агар ўпкалиги кўзиб, камар билан.. Суяркулнинг миясига солиб қолса борми.. А. Кўчимов, Ҳалқа.

3 Ҳайвонларнинг шу аъзоси (овқат сифатида). *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги (олдиндаги) ўпка яхши.* Мақол.

ЎПКА II Ўзига нисбатан бўлган номақбул иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ранжиш ҳолати, хафалик ва уни билдирувчи гап-сўз; гина. *Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўраҳоннинг.. ўпкаларидан кейин ёта қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лолахон қўлидаги булка ва шоколад ўроғлик қоғозни авайлаб скамейкага қўяркан, ўпка ва эркаланиш аралаш Алижонга қаради.* Ҳ. Нуъмон, Фаслар.

Ўпка қилмоқ айн. **ўпкаламоқ**. -Шунча йиллардан бери, нима бўлди, деб йўқламадингиз! — деди ўпка қилиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Она ўғлининг тўйига ҳам кел-*

маган эди, неварасини кўргани ҳам.. Араз қилиб, ўпка қилиб юрибди, чамаси. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЎПКА-ГИНА Ўпкалаш, кек сақлаш; гинахонлик. [Расулов] *Қишлоқларда юриб, анча ўпка-гиналарни йиғиб қўйган экан.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ЎПКАЛАМОҚ Ўпка, гина ифодаловчи гап-сўз айтмоқ, ўзини ўпка-гинали ҳолатда тутмоқ. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама!* Мақол. ■ *Элмурод Турдиевнинг «разведкага юбормайди», деб ўпкалаб юрганини бир неча марта эшитган эди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. У [Ҳамида] *ҳомиладор хотинга самовар кўтартириб қараб ўтирган поччасидан ўпкаламоқчи эди, бироқ уялди, индамади.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

ЎПКАЛИ I Ўпка қилган (сақлаган) ҳолатли. *Ўпкали дўстига аҳволни тушунтирди.*

2 Ўпка (гина) ифодали (ифодаловчи). *Станокнинг бошида Қумрининг ўзи.. Ўқтин-ўқтин қарайди Ўпкали кўзи.* Файратий. *София Борисовна эрига ўпкали назар солди, нима қилишини билмай, шошиб-пишиб, яна вино қуя бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎПКАСИЗ I Биров ранжимайдиган, аразламайдиган, аччиқ-тирсиқсиз. *Тўй ўпкасиз бўлмас.* Мақол.

2 *кўчма айн. ўпкаси йўқ қ. ўпка I 1.*

ЎПКАЧИ с. т. Салга ўпкалайверадиган, гиначи. *Ўпкачи хотин.*

ЎПМОҚ I Эркалаш ёки севги-муҳаббат ифодаси сифатида кимсанинг бирор ерига лабларини тегизмоқ, ўпич олмоқ. *Болани ўпмоқ. Пешонасидан ўпмоқ.* ■ *Аваз хотинини боладай қўлларига кўтариб олди-да, кўзларидан, қошларидан ўпди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Нормат онасини кучоқлаб ўпди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳурмат, садоқат ёки эъзозлаш ифодаси сифатида муқаддас, азиз саналган нарсага лабларини тегизиб қўймоқ. *Она-Ватан тупроғини ўпмоқ. Байроқни ўпмоқ.*

3 *кўчма* Бирор нарсага энгил-енгил тегмоқ, урилмоқ. [Кумушининг] *Бу кунге совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бақбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ел қитиқлаб, ўпиб қочди Чечакларнинг япроғидан.* Файратий.

Онаси ўпмаган Иффатли, соф. Пулинг бўлса.. онаси ўпмаган малика қизлар сенга кучоқ очади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎПОҚ; утирса — ўпоқ, турса — сўпоқ де-моқ Ҳар бир ҳаракатидан айб топмоқ, айб топиб камситавермоқ. Шунинг учун ҳам улар бу ўзича бахтиёр қайнонага утирса — ўпоқ, турса — сўпоқ, деб кун кўрсатишмади. К. Яшин, Ҳамза. Кўчқор бечорани утирса — ўпоқ, турса — сўпоқ, деб ораларига совуқлик солди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЎПОҚ-СЎПОҚ Нотўғри шаклдаги, қингир-қийшиқ, кўримсиз, хунук. Ўпоқ-сўпоқ пиёлалар. Ўпоқ-сўпоқ ноилар.

ЎПҚИН 1 Бирор табиий куч восита-сида ҳосил бўладиган уурма; гирдоб. Дарё ўпқини. ■ [Низомжон] Қулидаги қоғозни ғижимлаб, электр лампаси атрофида капалакдек айланаётган қор ўпқинларига тикилганча туриб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 айн. ўпқон. [Навоийга] Улим билан ҳаёт орасидаги қора ўпқин оддий ва яқин нарса каби сезила борди. Ойбек, Навоий.

ЎПҚИНЛИК Тубсиз чоҳ, ўпқон. Бу ерда ариқ доимо куйламаса, ҳаёт.. бир ўпқинликдир. Ойбек, О.в. шабадалар.

ЎПҚОН 1 Сувни тортиб кетадиган, ер остидаги кўринмас чуқурлик, говак, бўш жой. Ариқнинг тагидан ўпқон чиққан экан, каттариб-каттариб, устидаги тупроқни ҳам қулатиб туширибди. П. Қодиров, Яхшилиқ. Харсанглар тагидан ўзига йўл топган сув бетида ўпқоннинг воронкага ўхшаш гирдоби айланар.. эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Оқсойнинг таги тубсиз, ўпқонлари бор. Уни тўхтатиб бўлмайди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Гирдоб, исканжа; қамров, куршов. Хотинлар пайдо бўлиши билан қайта бошдан куч олган жанжал ўпқони уни тобора ўз заптига тарта бошлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Нафси (ёки жиғилдони) ўпқон Ҳеч тўймайдиган. Оғайнилар, айтган сўзим лоф эмас, Нафсим ўпқон, қоп эмас.. «Муштум». Бу йил ўпқонга айланган жиғилдоннинг мўриси келаси йил янада кенгайтириб, форга айлантирмоқчи. «Муштум».

ЎПҚОНЛИК Тубсиз жарлик; ўпқон. Алишер Навоий! Ўпқонликка қулаб кетаётган тоғни ёлғиз тутиб қола билади. Ойбек, Навоий.

ЎР 1 1 Жарлик, чуқурлик; ўра. Ўра тушиб кетмоқ. ■ Фронт орқасида ўр қазиб турганда, Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, каттиқ товуш чиқариб ёрилади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Тепалик, баландлик. Қияда қилпиллатди, Ўр келса, ўмганлатди [отни]. «Рус-тамхон». Лолақизғалдоқлар ўру қирларга қипқизил гилам-пойандоз тўшаган. «Ёшлиқ». Ўзига қолса, шаҳар деб, қир ошиб, ўр ошиб утирмасди-ю.. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Ўр тортмоқ Баландлик томон йўналмоқ; ўрламоқ. Арқнинг икки ёнида бурама йўл билан юқорига ўр тортиб кетган пиллапоялар: улар мезаналарга олиб чиқади. Қ. Мирзо, Олам гўзал. Йўл борган сари оғирлашиб ва тоғ тарафга қараб ўр тортиб борар эди. Файратий, Узокдаги ёр.

3 кўчма Юқори, баланд. Биродарлар, ўзбек эли ўр келади, ўзи ўжар, зўр келади! Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЎР 2 фольк. Ўжар; жоҳил. Ҳали бу бола ёш бўлса ҳам, ёмон ўр бола экан. Ўзбек ўр бўлади-да, дейишаёттирлар. «Равшан».

ЎРА 1 Сабзавот, дон ва ш. к. ни кўмиш учун махсус қазилган, одатда, ости кенгрок бўладиган чуқурлик. Картошка ўра. Сабзи ўра. Бир ўра турп. ■ Уста Олим ҳам қайнисини туришга ишорат қилди ва ўрадан сабзи олиб тўғрашга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Менда-ку ўрадаги беш-ўн пуд ғалла билан оғилдаги беш-ўнта қорамолдан бошқа нарса йўқ. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Умуман, бирор мақсадда қазилган чуқурлик. Ўранинг ичи гувала катталигидаги тошлар билан айлантириб уриб чиқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Иккала йигит ҳам [жаллод пичоғидан кейин] букчайганича, ўрага қулаб тушди. Мирмуҳсин, Меъмор. Э, бормисан, ука, ўра-пўрага тушиб кетмадингми, ҳайтовур? А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЎРАБ-ЧИРМАБ Бир амаллаб мол, кийим-кечақларини қилиб, шулар билан таъминлаб (узатиладиган қиз, унинг тўйи ҳақида). Мана, баҳор ўтиб, ёз келаётганда, тўйини қилиб, ўраб-чирмаб узатиш ўрнига бу гапни чиқариб ўтирибсиз.. С. Кароматов, Ҳижрон.

ЎРАЛАМОҚ 1 айн. *ўрламоқ*. *Шипга яна ҳам гуруллаб тутун ўралайди*. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Дахл қилмоқ, ўз таъсирига олмоқ. *Кучли аланга ўрмонга ўралади. Партизанлар қаерда-ю, гитлерчилар қаерда — билиб бўлмайди*. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЎРАЛАШМОҚ 1 Бирор жойда уймалашмоқ, тентимоқ; изғимоқ. *Қодиров ўзи ҳам коридорда ўралашиб юрарди*. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Гажак қўйган келинчақлар, гижим рўмол ўраган қизлар фотография олдидан ўралашиб қолишади*. С. Аҳмад, Уфқ. *Қурилиш кетаётган бир пайтда участка атрофида бир киши ўралашиб қолди*. «Муштум».

2 Ўралмоқ, ўранмоқ. У [хотин] эски парпаша паранжи ичида ўралашиб, юриб эмас, югургандай тезлаб келар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Бирор иш билан банд бўлмоқ, овора бўлмоқ; куйманмоқ. У ўн болани ўстираман, деб уйда ўралашиб қолди. ■ Касби билан ўралашиб кетармикин, деб касалхона ҳам очиб берди. Йўқ, бўлмади. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Кампир ипак қўртлари билан ўз-ўзидан ўралашиб қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЎРАЛИШМОҚ 1 Ўралмоқ фл. бирг. н. *Болалар кўрпага ўралишди. Қизлар атласга ўралишибди..*

2 айн. *ўралашмоқ* 3. *Борсам, чўти олдидан. Ойнак тақиб олибди. Ҳисобига етолмай, ўралишиб қолибди*. Т. Тўла. *Шу орада Қоралион ўралишиб юрганини.. пайқади*. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎРАЛМОҚ 1 Ўрамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Фолбин оғзини йиғиштириб, латтага чандиб ўралган, катталиги данакдай бир нимани енг учидан чиқариб берди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. *ўралашмоқ* 3. *Албатта, хўжайинники — ноҳақ. Боласи билан ўралиб қолди, энди ишлай олмайди, деб ўйласа керак у*. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Айланиб ёпишмоқ, чирмашмоқ; ўрашмоқ. *Карнайгул ипга ўралиб ўсади*. ■ *Даладаги шўралар Оёғимга ўралар. «Оқ олма, қизил олма».*

4 Ип, арқон, сим, тўр каби нарсаларга илиниб, чулғаниб ҳаракат қилолмай қолмоқ; ўралашмоқ. *Кўй арқонга ўралиб қолмасин*.

ЎРАМ I 1 Ўралган ҳолга келтирилган, ўраб қўйилган. *Икки ўрам ип. ■ Ойша трактор орқасидаги бир ўрам арқонни олиб, унга улоқтирди*. С. Аҳмад, Икки ҳикоя. *Бир ўрам қоғоз олди яна. Бу майда ҳарфлар билан қора сиёҳда кўчирилган газаллар*. С. Сиёев, Ёруғлик. *Хива заргарлари зийнатлаган тилла буюмлар, той-той ипак ўрамлари император жанобларига пешкаш қилинади*. С. Сиёев, Аваз.

2 Ўралган нарсанинг ҳар бир қавати. *Беморни каравотга ётқизишди. Икки ҳамшира бирин-бирин дока ўрамларини еча бошлади*. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

Ўрам қилмоқ Ўрам ҳолатига олмоқ. *Ўрам қилинган қоғоз. ■ Арқонга осилиб туриб, тошда нимадир чизаётган йигит қўлидаги оқ нарсани ўрам қила бошлади*. П. Қодиров, Қора кўзлар. *Тоҳирнинг шериси хуржунидан ўрам қилинган арқон олди*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Тахлаб бирор нарса билан ўралган, ўраб тугилган. *Дастурхонага бир ўрам қоғоз пул қўйди*. Н. Мақсудий, Юксалиш. *Эртасига Аманжон Тўлғонойнинг қолган-қутган сепини, уч-тўрт кўрпа-ёстиқ, бир ўрам идиш-товоқ олиб келиб берди*. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

4 Бир ўрашга етарли, бир марта ўраса бўладиган. *Бир ўрам махорка*.

5 Бирор нималар билан ўралган, ораликда бўлган жой. *Икки қўшин бир-бири билан аралашиб, қилич солишарди.. Яраланган отлар ўрам ичида чўлоқланиб, кишнаб юрарди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎРАМ II эск. Ижтимоий, ҳудудий ва ш.к. жиҳатдан алоҳида, мустақил бўлган жой, маҳалла, хўжалик ва ш.к. *Ўрамларга тарқалдилар ул гуруҳ, Бўлиб мавжи дарё каби кўх-кўх. С. Хондайлиқий. Айёр экан шу ўрамнинг қизлари, Яхши ёрим ёмон йўлга солибди. «Оқ олма, қизил олма».* *Асида бу икки шикоятчининг арзи, район у ёқда турсин, хўжалик ўрамидан ташқарига чиққулик эмасди*. «Муштум».

ЎРАМА 1 сфт. Бир неча марта айлан-тириб ўралган, ўраб боғланган. [Жонузоқ ота] *Ўрама белбоғига қистириғлиқ турган ирғай дастали қамчисини уйнай бошлади*. С. Анорбоев, Оқсой.

2 сфт. с. т. Буралиб-буралиб кетган. *Олқор шохи ўрама, гапни сочдай бурама. «Қўшиқлар».*

3 *от* Ёйилган юпқа хамирни кесиб, ўзига хос шаклда ёгда қовуриб тайёрланган таом, пишириқ. *Бундай мўрт хамирдан печенье, чакчак, ўрама каби таомлар тайёрланса, оғизда уқаланиб туради.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

4 *айн.* **ўрам I 1.** *Бу (ич) маҳсулотларнинг ҳар биридан ҳар хил яхна овқатлар.. пўстдумба ўрамаси каби қатор тансиқ таомлар пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *У майда-чуйдаларни қаламдон ичига солиб, уни қоғоз орасига қўйиб, ўраб, лос билан боғлади, мени хуржунсиз эшакка миндириб, ўрамани олдимга қўйиб, Соктареге жўнатди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ЎРАМАЛАМОҚ Бирор нарса билан ўраб беркитмоқ, ёпмоқ. *Отни ўрамаламоқ.* ■ *Кўзнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар, у [Отабек] чалқанча ётган кўйи оғзини урамалаб, кумак кутган каби, кўкка кўзини тиккан эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРАМЛАМОҚ Ўрам ҳолатига келтирмоқ; ўрам қилмоқ. *Газетани ўрамламоқ. Газламани ўрамламоқ.*

ЎРАМОҚ I Ўрам, калава қилиш учун айлантирмоқ, ўрам, калава ҳосил қилмоқ. *Газетани ўрамоқ. Картонни ўрамоқ.* ■ *Овқатдан сўнг энам хира чироқ ёруғида, ўзларича қандайдир қадимий ашулани хиргойи қилиб, калава ўрардилар.* «Саодат».

2 Ил, сим ва ш.к. ни бирор нарса устидан айлантириб, ўрам ҳолига келтирмоқ. *Ипни чиллакка ўрамоқ. Арқонни белга ўрамоқ.* ■ *Ипакларни найчага ўрайдиган, калавалайдиган дастгоҳлар бир маромда ишламоқда.* Газетадан. *Баъзан йигитлар белларига йўғон симни уч-тўрт қават қилиб ўраб келадилар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бошни беркитмоқ, бошга ёпмоқ, тангимоқ. *Дуррача ўрамоқ.* ■ *Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Айлантириб, айланиб, атрофини тўсмоқ. *Ҳовлини тахта девор билан ўрамоқ. Боғни панжара билан ўрамоқ.* ■ *Зирklar тўрт тарафни девордек ўраб турар.. эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Атрофни осмонўпар тоғлар ўраб олган.* К. Яшин, Ҳамза.

5 Атрофидан, устидан айлантириб банд қилмоқ, ичига олмоқ, беркитмоқ. *Бўйинга шарф ўрамоқ. Ярани бинт билан ўрамоқ.*

Пайтава ўрамоқ. ■ *Адолат.. индамай ётар, бош ва юзлари дока билан ўраб ташланган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Писмиқ қопчиқнинг ичидан терига ўраб қўйилган бир тугунни олди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 Устидан бирор нарса билан маҳкамлаб боғламоқ, ичига олмоқ. *Нарсаларни қоғозга ўрамоқ.* ■ *Аҳён-аҳёнда тамаки ўраш учун ҳам қоғоз тополмай, диққинафас бўлади киши.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

7 Қопламоқ, қуршамоқ. *Кўкни ўраб олган қора булутлар ҳам тўс-тўсга бўлиниб, ой ҳам қора парда ичидан ярим юзини очиб, ер юзига мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..шамол энди бўронга айланиб, араваларни сариқ чанг ўрай бошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

8 кўчма Ишғол қилмоқ, банд этмоқ, эгалламоқ; босмоқ. *Ҳозир унинг юрагини бошқа бир ҳақиқат тирнай бошлаган ва виждонини фақат шу масалагина ўраб олган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг юрагини қарама-қарши ҳислар, кечинмалар ўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Пилла ўрамоқ Пилла ҳосил қилмоқ (ипак қурти ҳақида). *Қурт пилла ўради. Оқ пилла ўрайдиган ипак қурти.*

ЎРАШМОҚ I Ўрамоқ фл. бирг. н. Қизлар рўмол ўрашади. *Кампирлар ип ўрашади.*

2 Ўралмоқ, чирмашмоқ, илашмоқ. *Зебиҳон ариқ бўйида толга ўрашиб чиққан чирмовуқнинг карнай гулидан биттасини узиб, кўкрагига, настга қаратиб тақиб олди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эгасиз отлар эгарлари қийшайган, жиловлари оёқларига ўрашган ҳолда.. пароканда кезардилар.* Ойбек, Навоий.

ЎРГАМЧИ *шв.* Ўргимчак.

ЎРГАМЧИК I Ўрганиш, тажриба учун қилинган (қилинаётган); дастлабки. *Ўргамчик иш.* ■ *Муҳаммад Жамол эндигина шеър ёзишга уринар ва ургамчик тарзда ёзар, қиз эса иштиёқ ва мароқ билан тинлар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Адабий танқидчиликнинг биринчи ўргамчик асарлари вақтли матбуот саҳифаларида пайдо бўлди.* «ЎТА».

2 Бирор ҳунар ёки касбни энди ўзлаштириб келаётган. *Ўргамчик шофёр.* ■ *Тажрибали тракторчи, универсалчилар жуда оз. Ишимизнинг бир қисми янги ўргамчикларга қолди.* И. Раҳим. Ҳилола

ЎРГАНИШ I Ўрганмоқ фл. ҳар. н. Сузини ўрганиш. *Ўқшини ўрганиш.* ■ *Ҳунарни*

ўрганиш пайдан бўлгин, болам. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

2 айн. одат 1. *Ҳечқиси йўқ, аввал шунақа қийин бўлади, кейин ўрганиш бўлиб кетар.* А. Мухтор, Чинор. *Бадиянинг йигитона кийиниб юрганини қўшнилар ҳам кўриб тааж-жубланишигани йўқ, чунки бу шаддод қиздан ҳайқишар ва бу ўрганиш бўлиб қолган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎРГАНМОҚ 1 Билим, касб, иш ва ш.к. ни ўзлаштирмақ, эгалламақ, билиб олмақ. *Бировдан иш ўрганмоқ. Шахмат ўйинини ўрганмоқ. Ҳунар ўрганмоқ. Оз-оздан ўрганиб олим бўлар. Мақол.* ■ *Ишни оддий бетончиликдан бошлаган ўсмир аста-секин керакли касбларнинг ҳаммасини ўрганиб олди.* Газетадан. *Ўтган ярим асрлик мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсхонаси бўлди, кўп нарса ўргандим.* Газетадан.

2 Сири, моҳияти, мазмуни ва ш.к. ни аниқлаш, белгилаш мақсадида текширув, кузатув, таҳлилдан ўтказмоқ. *Бу далилларни синчиклаб ўрганиб, Кўёнинг нисбатан тинч пайтида космик нурланиш ердан узоқ жойларда киши учун хавфли бўлмаслиги керак, деган хулосага келиш мумкин.* «Фан ва турмуш». *Сибирлик археологлар трасса бўйлаб қазималар чоғида чиққан тош аср қуролларини ўргандилар.* Газетадан. *..республикамиздаги қадимий конларга доир адабиётларни икки-уч йилдан буён синчиклаб ўрганаётган эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Ғайритабиий, ноқулай каби туйилмайдиган ҳолга айланмоқ, шундай сезилмоқ, қабул қилмоқ. *Халқ бунга ҳақли эди, чунки бундай тинчсизликларни кўра-кўра жуда ўрганиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Булар орасидаги бетакаллүф муомала ва муносабатлар.* Газетадан. *Ўрганиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Одат қилмоқ *Ўрганган кўнги* ўртанса қўймас. Мақол. ■ *Тўққизинчига ўтгунча ичишни, чекишни ўргандим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 Ўзини яхши алоқада тутмоқ, мослашмоқ, боғланиб («ўзиники бўлиб») қолмоқ. *Бу тўриқ менга жуда ўрганган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Хола бир-икки кун ичида янги шариотга ўрганди, қўшнилар билан танишиди.* «Гулдаста».

ЎРГАТМОҚ 1 Бирор иш, касб ва ш.к. ни бажаришни, қилишни тушунтириб бил-

дирмоқ, ўзи бажара оладиган қилмоқ; малака ҳосил қилдирмоқ. *Рақс тушишга ўргатмоқ. Касб-ҳунар ўргатмоқ.* ■ *Бугунги кунда илғор ишчи ўзининг бой ҳаётий тажрибасини ёшларга қунт билан ўргатмоқда.* Газетадан. *Баъзида унинг кунлари менга бичиш-тикишни ўргатишдан кўра кўпроқ панд-насиҳат бериш билан ўтади.* «Гулдаста».

2 Бирор иш, амалга йўлламоқ; йўлга солмоқ. *Менга қара дейман! Ким ўргатди сенга ёлғон гапиришни?* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Икки оғиз нордон гап айтай десам, унда [кампирда] нима айб. Унга ўргатишган.* «Муштум».

3 Илм, одоб ва ш.к. дан таълим бермоқ, Демак, сенингча.. *ўша миришларни ҳам маърифатдан баҳраманд қилиш керак, илм ўратиш керак, шундайми?* К. Яшин, Ҳамза. *Улар Қудратга бу ҳунарни ўратиш билан бирга, ҳақсизликка қарши курашни ҳам ўргатдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шокир юқори курсда бўлгани учун қизларга ёрдам беради, кўпинча физика қоидаларини ўргатади.* «Гулдаста».

4 Бирор нарса ёки иш-ҳаракат билан доим шуғулланидиган қилмоқ, шунга одатлантирмақ. *Болани эрта туришга, салом беришга ўргатмоқ.* ■ *Оқсоқол аввалги тилмочни ҳам уйига ўратиб олган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳа, бошидан қаттиқ туриб, ўратиб олмасанг, кейин қийин бўлади.* Ф. Мусажонов, Нозик масала.

5 Бирор ишни бажаришга кўникма, малака ҳосил қилдирмоқ (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Итни ов қилишга ўргатмоқ.* ■ *..князь учта отдан иккитасини бериб юборди, қолган битта отни коляскага ўргатгин, деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎРГИЛМОҚ 1 Юсак ҳурмат, садоқат ва севғи туфайли бутун бутлагини бахш этмоқ, фидо қилмоқ, қурбон қилмоқ. *Зарари йўқ, Махсум, шариятдан ўргилсак ҳам арзийди.* *Сиз билан менга ўхшаш аҳли мўминларга истаганимизча йўл топиб беради.* «Муштум».

Айланиб-ўргилмоқ Бирор нарсанинг шайдоси, мафтуни бўлиб қолмоқ, парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам уни маҳкам сиқиб қучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўпиб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб, нима учундир, йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (*буйр. м. шаклида — ўргилай, ўргилсин*) Ниҳоятда ёқтириш, меҳрибонликни ифодалайди. *Вой, қоматингдан онанг ўргилсин!* ■ *Оёғинга нима қилди? Кир, кир тезроқ! Бу ёққа, ўргилай.. А. Қаҳҳор, Асарлар. Юзинг ёруғ бўлибди, болам, вой, ўргилай сендан. Газетадан. Сенга етолмай оҳ урганлар қанча, амманг ўргилсин! «Ёшлик».*

3 (*1-ш. бирл. шакли — ўргилдим*) Ёқтирмаслик, эътироз каби муносабатни ифодалайди. *Э, ўргилдим ўша зарур ишидан, нима, биз бекорчимизми? «Муштум». -Э, савлатингдан ўргилдим! — дедим ичимда. Бу касалхонанинг сартарошики шу қадар нурим бўлса, профессори қанақайкин? Н. Аминов, Суварак.*

Қулинг ўргилсин қ. кул. *Ёзда анави толининг тагида қулинг ўргилсин битта чойхона очиб, турли овқатлар ташкил қиламиз. Н. Аминов, Суварак.*

ЎРГИМЧАК Ўзига овқат бўладиган ҳашаротларни тутиш учун тўр(ин) тўқийдиган бўғимоёқли йиртқич ҳашарот. *Ўргимчак уяси. ■ Шифтда ўргимчак тўрига илиниб, бир мақомда ғинғиллаб турган пашша Низомиддиновнинг ғашига тегди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЎРГИМЧАККАНА Ўргимчаксимонларга мансуб, ўсимлик ширасини сўриб яшайдиган кана, майда ҳашарот. *Ширани, ўргимчаккани қийратгунча қанча оворай сарсон бўлган эдик. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ЎРДА тар. 1 Туркий ва мўғул халқларида ҳукмдор, хон қароргоҳи, қалъа. *Юсуфбек ҳожи бошлиқ еру кўкка сиғмаган музаффар халқ ўрда теварagini қуршаб тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Муллажон ёшлигида Кўқон хони ўрдаси олдидаги казарма майдонида отда машқ қилаётган солдатларни кўриб, солдат бўлишни орзу.. қиларди. А. Раҳмат, Эллиқ бир боҳодир.*

2 Кўшин қароргоҳи, лашкаргоҳ. *Ҳарбий ҳаракатлар вақтида ўрда атрофи хандақ билан ўралган. «ЎзМЭ».*

Олтин Ўрда 13-асрнинг 40-йилларидан 16-аср бошларигача мавжуд бўлган, пойтахти турли даврларда турли шаҳарларда жойлашган, асосан, туркий ва мўғул кўчманчи қабилалари иттифоқидан иборат йирик давлат.

ЎРДАК Ўрдаксимонлар оиласига мансуб, бўйни калта, оёқлари қисқа кураксимон, сувда сузиб юришга мослашган, ялпоқ тумшукли парранда. *Ёввойи ўрдак. Хонаки ўрдак. Ўрдак тухуми. Ўрдак овламоқ. Дунёни сув босса, ўрдакка нима қайгу? Мақол. Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди. Мақол. ■ Соҳилида чайқалар қамиш, Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз. Ё. Мирзо.*

ЎРДАЛИК Ўрдада яшайдиган; ўрдада хизмат қиладиган, амалдор. *Ўрдаликка гап уқтириш қиёматдан қийин, тақсир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЎРДУ эск. Кўшин, лашкар. *Ғалаба кўшини, меҳнат ўрдуси, дейди бизни тарих!.. Тўлқинларда ўсдик ўктам бўлиб. Миртемир.*

ЎРДУГОҲ Кўшин қўнадиган ёки турадиган жой, лагерь. *Кўп беклар ва йигитлар ўрдугоҳдан қоча бошлаган эдилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ярим кечанда, бутун ўрдугоҳ уйқуга кетганда, у [Спитамен] ташқарига чиқиб, бир айланиб келди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.*

ЎРИК 1 Гули оқ ва пушти, меваси эса оқиш, сарғиш, қизғиш рангларда бўладиган йирик дарахт. *Ўрик гули. Ўрик кўчати.*

2 Шу дарахтнинг данакли меваси. *Оқ ўрик. Ўрик мураббоси. ■ Мен гўшт-ёғни ташиб бўлиб, ҳовлининг тўрига ўрик тергани бордим. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Жувон дастурхонга учта арпа нон, икки-уч ҳовуч ўрик ташлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ЎРИКЗОР Ўрик дарахтлари ўсган ер, майдон. *Ўрикзорда қизил кўйлакли бир аёл кўринди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎРИКФУРУШ Ўрик савдоси, ўрик сотиш билан шуғулланувчи киши. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, доңфуруш ҳам, эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади. Ҳ. Ғулум, Машғал.*

ЎРИМ 1 1 Бугдой, беда каби экинларни ёки ўт-ўланларни пояси тагидан ёппасига чалги, ўроқ ва комбайнда қирқиб олиш; ўриш. *Ғалла ўрими. Биринчи ўрим. Ўрим асбоблари. ■ Пастдаги бўлимларнинг экинни ўримга келмай, мол кўйиб юборишди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Бетоб экан. Кун иссиқ, яна ўримга чиқибди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

2 Шундай ишлар мавсуми. *Нусратбек пичан ўримига вакил бўлиб, чорвадор районга бориб, Аҳмад бригадирниқига ўтди.* С. Нуров, Нарвон.

ЎРИМ II Толасини ёки бир неча тутамини бирга қўшиб ўрилган ҳар бир бўлак; ўриб тайёрланган нарса. *Соч ўрими. Арқон ўрими.* ■ Эшоннинг аччиғи келиб, қамчининг ўримидан ушлаб.. бир калнинг калласига қўйиб юборди. «Зулфизар билан Авазхон». *Ашурхон қошларини бироз чимирганича, бир ўрим сочининг учини ўйнаб, индамай ўтирарди.* С. Зуннунова, Олов. *Баланд пешонасининг икки четини сочлари бекитган, ўримга кирмай қолган ингичка соч толаларига шабада тегиб, мулойим қимирлаб туради.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ЎРИМ-ЙИҒИМ Деҳқончилик ҳосилини йиғиштириб олиш ишлари, шундай ишлар жараёни, мавсуми. *Ёз бор, куз бор, пишқиқчилик, ўрим-йиғим бор, худо хоҳласа.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эндиги муҳим вазифа — ўрим-йиғимни ғоятда қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказиш, исрофгарчиликка йўл қўймасликдан иборат.* Газетадан.

ЎРИН (3-ш. бирл. — ўрни) I Бирор кимса ёки нарса ишғол қилиб турган ёки ишғол қилиши мумкин бўлган ер, сатҳ ёки фазо; жой. *Тошни ўридан қўзғатиб бўлмади. Утирган ўрин топади.* Мақол. ■ *Баъзилари утирган ўринларида мудраб қолишибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мақтаб кишлоқнинг қоқ ўртасида бўлади. Ҳу, ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сафар бўзчи турган ўридан силжимади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *У ўтирган ўқув залида ҳамма ўринлар банд.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Ухлаш, ётиб дам олиш учун тўшаб қўйилган кўрпа, ёстиқ ва ш. к. мажмуи; жой. *Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин.* Мақол. ■ *Она-бола бир ўрин ёзиб ётдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Комил кетгандан кейин Бўронбек уйига кириб, чинни косада тўлдириб буза симириди-да, ўрин солиб ётди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ўрин йиғилмаган, тош-ойна олдидаги курсида Мунисхоннинг ички қўйлаги ётарди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Яшаш учун бошпана, тураржой, маскан. [Қутидор:] *Уятсизга менинг уйимда ўрин йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кишининг, нарсанинг ҳаётда ўзига ҳос фазилат, мавқе ва ш. к. билан белгиланувчи ҳолати, мавжудлик мақоми. *Кун ҳисобин ой олар, бедов ўрнин той олар.* Мақол. ■ *-Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта ўғилнинг ўрнини босади, — дейишарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тушуниб турибман, ўлганларнинг ўрни мана шунақа улуг айёмда йўқланади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Бирор нарсанинг маълум бир жойи, қисми, бўлаги. *Эртақнинг баъзи ўринларини қолдириб кетмоқ.* Мақоланинг айрим ўринларига тузатиш киртилди. ■ *Кумушбиби хатнинг бу ўрнига етганда қизариниб, бироз ўқишдан тўхтаб олди ва давом этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Иш-ҳаракат, фаолият ва ш.к. нинг белги-даражаси жиҳатидан кўрсаткичи, банд этган ҳолати, даражаси. *Бир вақтлар Тошкент шаҳри дов-дарахтлар бўйича жаҳонда иккинчи ўринда турарди.* Газетадан. *Ўйлаймизки, йигитлар совринли ўринлардан бирини олишга ҳаракат қилишади.* Газетадан.

7 Вазифа, лавозим. *Ўрнини эгалламоқ. Ўридан бекор қилмоқ. Эски раиснинг ўрнига янгиси сайланди.* ■ *Халқ иши бўлгандан кейин ўриннинг катта-кичиги бўлмас экан, Эргашвой.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Асқар ота эркаклар қошида кўп муҳтарам хотинларни кўрган, лекин буларнинг кўпчилиги раис, мудир, директор дегандай раҳбарлик ўриндаги хотинлар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

8 (3-ш. эгалик шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун қулай фурсат, пайт, маврид; хонаси. *Ўрни келса, отангни ҳам аяма.* Мақол. ■ *Бўлак гапларни ўрни билан гаплашармиз. Биз томонларга ҳам боринг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўрни келмаганда, мен ҳам гапирмас эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ҳозир иноднинг ўрни эмаслигини ҳарчанд ўқтирмақчи бўлдим, кўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Бирор иш, ҳаракат учун зарурат, асос; ҳожат, эҳтиёж. *Меҳнатсиз пул топиш йўлига тушгач, чўнтакни қаппайтириб олгандан сўнг, ишни ҳам, коллективни ҳам ҳурмат қилишга ўрин қолармиди?* «Муштум». *Васвасаланишнинг ўрни йўқ, мундан сўнг ҳам сизнинг хайрихоҳона кенгашларингизга муштоқман..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 (бу, шу сўзи билан) Муайян фурсат, ҳолат маъносини билдиради. *Шу ўринда яна бир нарсага эътиборни қаратмоқчиман.* ■ *Рафиқам Мукамбархоннинг тадбиркорлиги бу ўринда ҳам жонимга ора кирди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

11 Муайян мавқе, ҳолат. *Шахснинг ҳазил-мутуйиба, юморга мойиллиги ҳам муҳим ўрин тутади.* «ЎТА». *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бу оддий тракторчи жувонга бўлган эҳтиром уни айрим ўринга қўяр эди.* А. Қаҳор, Асарлар.

12 Макон маъноли грамматик терминлар таркибида қўлланади: *Ўрин келишиги. Ўрин ҳоли. Ўрин эргаш гап.*

13 (3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. шаклида – **ўрнига, ўрнида**) кўм өзф. Зидлик, қиёс каби муносабатларни, *каби, эваз, кўра кўмакчиларига хос маънони билдиради. Лекин ечиниш ўрнига шошилиб портфелини олди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Сенинг ўриниңга ит боқсам бўлмасиди!* С. Аҳмад, Уфқ. *Бу кунки қорачопон ва қипчоқ низоларини сизга бир тимсол ўрнида кўрсатайин..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Нима қилди? – деган эди, опаси ўрнига синглиси жавоб берди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

14 Ўрин (эркаклар исми).

Иссиқ ўрнини совитмоқ (ёки **ташламоқ, кечмоқ**) Мавжуд қўлай, яхши шароит-имкониятидан, жойидан кечмоқ, уни ташламоқ. *..хе йўқ, бе йўқ иссиқ ўрнини совитиб, ишимдан олиб ташласанг..* Газетадан. *Сабабики бўлмаса, ким иссиқ ўрнини ташлаб, қум тепаликлари орасида саргардан бўлиб юради?!* Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўнгли ўрнига** (ёки **жойига**) **тушмоқ** Кўнгли таскин топмоқ, хотиржам бўлмоқ. *Хўш, кўнглиңи ўрнига тушдими?* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Ўрин йўқ** Кераги йўқ, ортиқча. *Кўнгли яқин жойда бундай гапларга ўрин йўқ.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ўрнига келтирмоқ айн. ўрнига қўймоқ.** [Қодиров] *Колхозчилар йўл-йўлакай қўл қовуштириб салом беришларини, иззат-ҳурматини ҳамиша ўрнига келтиришларини истаydi.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ўрнига ўтмайди** Ўрнини босмайди, мурод ҳосил бўлмайди. *Мамажон полвон ишга тушишдан олдин патефонни бир қўйиб, музыка эшитиб олмаса, ўрнига*

ўтмайди. Газетадан. **Ўрнига қўймоқ** Кўнглидагидек, қойил қилиб, жуда яхши бажармоқ; ўринлатмоқ. *Тошкент халқаро анжуманларни ўрнига қўйиб ўтказишда бой тажрибага эга.* Газетадан. *Фулом ака унга иш буюриб қолгудек бўлса, боши осмонга етар, севинганидан чопқиллаб бориб, дастёрчиликни ўрнига қўярди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Ўрнида кўрмоқ** Қаторига қўшмоқ; ҳисобламоқ. *Мардикорни, хизматкорни, қосибни одам ўрнида қўришмайди бу замонда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу икки йилдан бери менга бўлган алоқангиз бир зарра ҳам ўзгарган эмас.. мени хотин ўрнида кўрмайсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРИНБОСАР 1 Бирор кимсанинг ишини давом эттирадиган, мавқеини эгаллайдиган шахс; шогирд. *Сохта олимларнинг ёмон иши – улар ўз ўрнига ҳам сохта ўринбосарлар тайёрлашидир.* Р. Усмонов, Одобнома. *Муносиб ўринбосарлар вояга етаётганидан хурсандман.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Бошлиқ ёки раҳбарнинг вазифасини бажариш ҳуқуқига эга бўлган расмий ёрдамчи; муовин. *Директорнинг ўринбосари.* ■ *Сизни ўзимга ўринбосар қилиб олганимда, умидим катта эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРИНДИҚ 1 Ўтириш учун мўлжалланган махсус мослама (мас., стул, кресло, диван ва ш. к.). *Ўриндиқда ўтирган қиз сакраб ерга тушди.* М. Назаров, Сирли хат. *Меҳрихон опа инграганича «Москвич»нинг орқа ўриндиғида ётарди.* Н. Қобил, Беморлар. *-Хизмат? – деди Каримий дарвоза оғзидаги тахта ўриндиққа пуфлаб ва Баширжонни ўтиришига таклиф этди.* Н. Аминов, Суварак.

2 Шундай нарсаларнинг орқа (кўт) қўйиб ўтириладиган жойи, қисми. *Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб қолмаслик учун, стул ўриндиғини чангаллаб олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЎРИНДИҚЛИ Ўриндиғи бор. *Анвар юшоқ ўриндиқли креслони Алимардоннинг олди-га сурди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЎРИНДОШ 1 айн. ўринбосар. *Уни тахтдан маҳрум этмоқчи бўларди. Аммо Исфандиёрнинг ўрнига ўриндош тополмай иккиланарди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Ўриндошлик йўли билан ишловчи шахс.

ЎРИНДОШЛИК Асосий лавозими билан бир вақтда бошқа маошли лавозимни ҳам эгаллаб туриш. *Вазифани ўриндошлик йўли билан бажармоқ.* ■ .. шаҳар поликлиникасига ярим ставка билан ўриндошликка ишга жойлашиб олди. Газетадан.

ЎРИНЛАМОҚ 1 кам қўлл. Адо этмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ. *Устахонада ҳар ким мавсумий ишларини барвақт ўринлаб қўйишга шошиларди.* Газетадан.

2 Амалга ошмоқ; ижобий натижа бермоқ. [*Сафар бўзчи:*] *Ариза ўринласа, яна хизмат қилармиз, мирзабоши.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎРИНЛАТМОҚ Яхшилаб, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, ўрнига қўймоқ, дундирмоқ. *Шерназарбой ўзини мақташга уста бўлиб, гапни жуда ўринлатар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йил зvenoликни ўринлатинг, келаси йили, албатта, бригадир бўласиз.* Уйғун, Дўстлар. *Қачон менинг айтганимдек қилиб ўринлатувдинги, энди ўринлатасан!* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЎРИНЛАШМОҚ айн. ўрнашмоқ. *Отлик меҳмон ўринлашиб олгач.. Зокирбой ўтирганларга кибр-ҳаво билан уни таништира бошлади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бора-бора бу фикр унинг бошига жиддий ўринлашиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРИНЛИ 1 Миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўзлар билдирган миқдорда ўринга эгаликни билдиради; ўринга эга, ўрни бор. *Тўрт ўринли енгил машина. Олти юз ўринли зал. Икки юз ўринли касалхона.* ■ *Шерзод ётган еттинчи палата икки ўринли эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Ҳақиқатни ифодалайдиган, адолатли; асосли, тўғри. *Ўринли мулоҳаза. Ўринли фикр. Ўринли маслаҳат.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бува Қудратнинг ўринли гапларини жон қулоқлари билан тинглашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Жоиз, муносиб. *Шуни айтиб ўтиш ўринлики, бу муносабатнинг моҳияти ҳақида ўзбек тилишунослигида фикр баён қилинмаган.* «ЎТА».

4 Ўз жойида, ўрни билан, заруриятга кўра; тўғри. *Ўринли харажат. Ўринли сарф. Минерал ўғитларни ўринли ишлатмоқ.*

ЎРИНСИЗ 1 Асосиз, беسابаб, беҳуда, ортиқча, нотўғри. *Ўринсиз ғазаб. Ўринсиз араз. Ўринсиз койимоқ.* ■ *Аваз қозининг*

шикояти ўринсиз топилиб, мол-мулки мусодара қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Қурқмангиз, ҳожми!.. Марғилон ҳокими ўринсиз қон тўкувчи эмасдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ярим кечага борганда, Оқилахон қуруқ тўхмат, ўринсиз таъналардан қутулиш йўлларини ўйлай-ўйлай, диванга суянганича ухлаб қолди.* Р. Раҳмонов, Талваса.

2 Муайян вазиятга тўғри келмайдиган, ёпишмайдиган; ноўрин. *Убай, директорнинг ўринсиз ҳазилидан шартта орқасига ўгирилди-ю, кабинетдан чиқиб кетди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Мухаммаджон ҳозир гапиришини ўринсиз деб билди ва қовоғини солиб, юзини Зокирдан ўгириб олди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Бирор заруратсиз қилинган; фойдасиз, нотўғри, беҳуда, чакки. *Бир бойнинг икки ўғли бўлиб, каттаси маишатпараст, серхаражат, пулни ўринсиз сарф қиладиган экан.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЎРИС эск. с. т. Рус. *Ўрис хотин.* ■ *Ўрис амалдорга тегажоғлик қилишни унга ким қўйибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРИСЧА эск. с. т. Русча. *Қани энди, мен ҳам ўрисчани шариллатиб ўқийдиган бўлсам.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎРИШ I Ўрмоқ I фл. ҳар. н. *Давлатбеков.. пичан ўриш графигини ошириб бажаришга жон-жаҳди билан ҳаракат қиляпти.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎРИШ II I Ўрмоқ II фл. ҳар. н. *Сочларини қирқ кокил ўришларини айтинг.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 *тех.* Тўқиманинг, матонинг узунасига ўтган иплари. *Ўриш ва арқоқдай Текис зеҳинда Тўқилишга тайёр Янги кўшиқлар.* Ф. Фулом.

ЎРКАЧ I Туянинг орқа сиртида битта ёки иккита бўладиган, қалин ёғ қатламидан иборат дўнг ўсимта. *Уни [туяни] ҳеч ким қистамайди, етакламайди ҳам, худди машинадай, ўз ишини ўзи билади: ўркачларини диркиллашиб лўкыллаганича, бир йўлдан тинмай бориб-келиб туради.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нор ўркачин туширар эсга Дарё бўйидаги тепалар.* Э. Раҳим.

2 *кучма* Тепалик, тоғ ва ш. к. нинг ўркачага ўхшаш жойи. *Қирнинг ўркачи нари четда юксалган тоғнинг белига етиб турар.. эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Узоқдан қорайиб кўриниб турган тоғ ўркачига тўлин ой*

миниб олди. Ҳ. Фулом, Машғал. *Мавзе чети ўркак қирларга туташ.* А. Ибодинов, «Ла-тофат» дўқонидаги қатл.

ЎРКАЧДОР Йирик, катта ўркакчи. *Бах-мал, кимхоб ёпилган ўркакдор туяларга ёки каттакон зар дўппиларга ўхшаб кетган барханлар унга дош беролмай чекинарди-лар.* Ж. Абдуллахонов, Туфон. *Дараю до-вонлардан ошиб, ёш-яланг йўловчилар «Қиз сийна» деб аталган ўркакдор тепаликка кўтарилдик.* Й. Муқимов, Қўшбулоқ.

ЎРКАЧЛАНМОҚ Ўркакча ўхшаб кўта-рилмоқ. *Сувнинг ўркакланишини қаранг, ҳар қандай отни ҳам эсанкиратади..* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎРКАЧЛИ Ўркакчи бор. *Ўркакчи туя. Икки ўркакчи туя.*

ЎРЛАМОҚ 1 Юқорига, тепаликка то-мон юрмоқ, йўналмоқ, чиқмоқ. *Тоққа ўр-лаб Очил кетиб боради.* Фозил Йўлдош ўғли. *Аёли ёш боладай унинг қўлидан тутади. Етаклашиб, юқорига ўрлайдилар.* Н. Нор-қобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Қирга ўрлаб ке-тадиган сўқмоқда бир эшакли боряпти.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

2 Кўкка (осмонга) кўтарилмоқ; юқо-риламақ. *Султон улардан [қуюнлардан] қо-чиб, машинани дам чапга, дам ўннга бурди, ниҳоят, қутулдик деганимизда, яна битта-си рўпарамиздан осмонга ўрлаб қолди.* А. Мух-тор, Давр менинг тақдиримда. *Уйларнинг мўрисидан кўтарилган тутун осмонга ўр-лайди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЎРЛИК шв. Ўжарлик. *Ўрлик қилса, айт-ган сўзга кўндириб, Мусофирга зўрлигимиз билдириб..* «Ёдгор». *Одамлар чолни ўрликда қанчалик айбламасин, лекин у жўн турмуш-га кўникиб кетолмади.* Н. Норқобилов, Бе-катдаги оқ уйча.

ЎРМА Ўриб, эшиб тайёрланган. *Ўрма арқон.* ■ *Сувонжон нақ елкасига тушай деган ўрма қамчига чап берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРМАК Шолча ёки гилам тўқийдиган маҳаллий дастгоҳ. *Уйнинг соя томонига Са-нам хола узун қилиб ўрмак қурган.* П. Қоди-ров, Қора кўзлар. *Эндигина қурила бошлаган ўрмак атрофида уймалашаётган келинлари-га, невараларига тикиларкан..* Н. Норқоби-лов, Бекатдаги оқ уйча. *Уйнинг ичига ўрмак тикиб, фронт учун пайтава тўқийди.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

ЎРМАК ҚҮЙМОҚ айн. танда қўймоқ **2** қ. танда. *Мана, бир йилдирки, у [Нусрат] та-гин Тошкентга ўрмак қўйиб қолди.* Э. Аъ-замов, Жавоб.

ЎРМАЛАМОҚ 1 Юрмоқ (ҳашаротлар ҳақида). *Кўнғиз ўрмалайди. Қирқоёқ ўрмалаб кетмоқда. Даҳадан турган қуртлар барг қидириб ўрмаламоқда.* ■ *Адирда бир чумо-ли ўрмаласа, у [бобо] сезар.* Қ. Муҳаммадий.

2 Худди шундай юриш қилмоқ, судра-либ юрмоқ; эмакламоқ. *Танклар далага ёйи-либ, ўт пишқириб, ҳар ёқдан ўрмалаб ке-ларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бектемир душман мудофаасига яқин жойдан ўрмалаб келган бир танкистнинг бетига қарашга бо-тина олмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Узоқ-даги адирнинг ёнбағрида бир нима ўрмалаб келяпти.* О. Ёқубов, Излайман.

3 Юқорига томон тирмашмоқ, ёпишиб чиқмоқ, кўтарилмоқ. *Элмурод қалбига мил-тиқ товушлари билан кираётган қувонч таъсиридан ҳовлиқиб, том устига ўрмала-ди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Болалар] *Тоҳ тик қояга ўрмалар, гоҳ илон изи бўлиб кетган сўқмоқдан настликка – дарага тизилишиб тушиб боришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақ-моқлар.

4 Милдираб оқмоқ, жилдираб ўтмоқ (сув, томчи ҳақида). *Тагидан сув ўрмалаган ҳар туп гўза тирилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ота чуқур тин олди. Ич-ичига ботиб кетган кўзларидан ёш ўрмалайди.* А. Қуронбоев, Ориятсиз ўғил.

ЎРМОН Бир-бирига ва ўсиш шароити-га таъсир этувчи ва географик ландшафт элементини ҳосил қилувчи дарахтсимон ўсимликлар мажмуи, дарахтлар гўж ўсган жой. *Қалин ўрмон. Ўрмон хўжалиги.* ■ *Пе-тербург остонасидаги ўрмонларда дарахт қулатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар фақат кечга яқин қалин ўрмон билан ўралган кич-кинагина бир қишлоққа етиб келишди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЎРМОНЗОР Ўрмонли жой; ўрмон, да-рахтзор. *Бир ёни сой, бир ёни қалин ўрмонзор эди.* Уйғун.

ЎРМОНЛИ Ўрмони бор; ўрмон билан қопланган. *Ўрмонли тоғ. Ўрмонли жой.*

ЎРМОНЛИК айн. ўрмонзор. *Кўзларидан ўт сочди. Ўрмонликдан тун қочди.* Ҳ. Олим-жон.

ЎРМОНЧИЛИК Халқ хўжалигининг ўрмон ҳосил қилиш ва ўрмон маҳсулотини тайёрлаш билан шуғулланувчи соҳаси (ўрмоншуносликнинг бир тармоғи). *Ўрмончилик хўжалиги. Ўрмончилик саноати.*

ЎРМОНШУНОС Ўрмончилик мутахассиси. *Ўрмоншунос олим. Ўрмоншунослар тайёрламоқ.*

ЎРМОНШУНОСЛИК Ўрмон ҳаёти, ўрмонлар яратиш ва ўрмон маҳсулотидан фойдаланиш ҳақидаги фан.

ЎРМОҚ I Ғалла ўсимлиги, ўт, беда ва б. ўсимликни чалғи, ўроқ, комбайн ва ш. к. билан қирқиб олмақ. *Арпа ўроқ. Қамиш ўроқ. Янтоқ ўроқ.* ■ [Бекбой:] *Ўроқ яса-тиб беринг, мен ҳам бугдой ўраман, деб жони-ҳолимга қўйдими бу қизча.* Н. Сафаров, Дон. *Қоровул шўра ва ялпизларни ўриб, сув урган жойга тиқа бошлади. «Ёшлик».*

Арпангни хом ўрдами? қ. арпа. Ўроқ ўроқ Ўроқ билан ўроқ, ўроқ билан ишламоқ. *Машираб индамай, ўроқ ўраётган жойига қараб кетди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сизнинг молларингизга қараган, ўроқингизни ўрган, хирмонингизни янчган.. бир инсонни билман..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРМОҚ II Толаларни ёки уларнинг бир неча тутамини бир-бирига чалмаштириб тўқимоқ, эшмоқ. *Сочни ўроқ. Қамчи ўроқ.* ■ *Ҳафиза оқ батис(т) кўйлагини.. кийиб, сочини битта қилиб ўрган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Отга чиғаноқли асбобларни тақиб, ёлини қизил латталар билан ўриб, отнинг атрофида айланиб, унга жуда зеб берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРМОҚ III шв. Ўрламоқ; ўрмаламоқ. *Ёлғизоёқ йўлдан қирга томон ўриб чиқаётган бир тўда аёлларни ўз оғзига қаратиб бораётган Маъсумаойнинг сўзини кимдир бўлди.* Н. Сафаров, Дон. *Дасталарга чиққан қуртлар, пилла ўраш ўрнига ўриб юрар, якка-якка ўраганлари ҳам пиллани тешиб, яна чиқиб кетган эди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ЎРНАК Бошқалар эргашса, тақлид қилса арзийдиган иш ёки ҳаракат намунаси. *Ўрнак бўлмақ (кўрсатмоқ). Ўрнак олмақ.* ■ *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши — бошқаларга ўрнак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундай оғир, масъулиятли пайтларда командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган*

қандайдир сеҳрли бир кучга эга эканига асло шубҳа қилмасди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Сержант меҳнатда қандай ўрнак бўлган бўлса, жангда ҳам жангчиларга ўрнак бўляпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎРНАКЛИ Ўрнак бўладиған, бошқалар тақлид қилса арзийдиган; ибратли. *Ўрнакли иш. Ўрнакли жасорат.* ■ *Мудир жадал қадам ташлаган ҳолда тўхтовсиз гапирар, унинг сўзлари ҳам ўрнакли, ҳам қизиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРНАМОҚ кам қўлл. Ўринлашмоқ, ўрнашмоқ. *Стол яхши ўрнади.* ■ *Саидий — жўн студент, ёзувчиликка ўрнаб, ҳамшиша муваффақиятсизликка учраб юрган бир йигит.* А. Қаҳҳор, Сароб

ЎРНАТМОҚ I Муайян бир ҳолатда ўрнига мослаб қўймоқ, жойламоқ, ўрнаш-тирмоқ. *Йўлчи шамни қизнинг тепасидаги тоқчага ўрнатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмадجون чакалакзордан ўлиб, нуле-мётни снаряддан ҳосил бўлган бир чуқур бўйига ўрнатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бунёд қилмоқ, ясамоқ, қурмоқ. *Ҳайкал ўрнатмоқ. Стенд ўрнатмоқ. Майдон ўртасига монумент ўрнатмоқ.* ■■ *Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлганлар хотирасига ёдгорлик ўрнатиш расм бўлди.* Газетадан.

3 Бирор ҳолатни юзага келтирмоқ, жорий қилмоқ. *Тинчлик ўрнатмоқ. Интизом ўрнатмоқ.* ■■ *Фуломжон дастлабки кундан тортиб мактабда қаттиқ тартиб ўрнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ахир, адолатни қон тўкмай ўрнатса бўлмайдими? К. Яшин, Ҳамза.*

4 Ишга, ўқишга ва ш. к. га киритмоқ, жойлаштириб қўймоқ. *Мана, Қодиров номига ёзилган хат, сизни ишга ўрнатиб қўяди.* Ш. Рашидов, Бурондан кучли.

ЎРНАШМОҚ I Бирон ўринни ёки жойни эгалламоқ, эгаллаб ўтирмоқ, ўринлашмоқ. *У креслога қулай ўрнашиб олди. Ўрнашиб ўтиринг. Жой нотекис бўлгани учун стол ўрнашмади.* ■■ *Ҳалиги шох арқоннинг орасига бутоқ-мутоқлари билан кириб, маҳкам ўрнашиб олибди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Сидиқжон эзарга яхшироқ ўрнашиб, отнинг жиловини силкиди.* А. Қаҳҳор, Кўш-чинор чироқлари.

2 *Кўчма* Бир жой, ўринда мавжуд бўлмоқ, унда жой олмоқ. *Армаларига ўрнашган, сингишган ғам кетмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор жойни ишғол қилмоқ, бирор жойда яшамоқ; ҳаёт кечирмоқ, турмоқ. Ётоққа ўрнашмоқ. Квартирага ўрнашмоқ. У шаҳарга ўрнашиб қолди. ■ Янги ерларга жасур ёшлар кўчиб боришиб, ўрнашиб қолмоқдалар. Газетадан. Душман муҳим стратегия аҳамиятга эга бўлган станцияда жуда маҳкам ўрнашган ва ҳар қандай қурбон бадалига бўлса-да, уни қўлдан чиқармасликка тиришарди. Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Бирор иш-фаолият, лавозим ва ш.к. да ўрин эгалламоқ, унда муқим бўлмоқ. Директорликка ўрнашмоқ. Институтга ўрнашмоқ. ■ У вилоят газетасига масъул котиб бўлиб ўрнашди. А. Қаҳҳор, Сароб. Аммо Холмирзаев ҳеч ерда муқим ўрнашолмади. «Муштум».

5 кўчма Эс, хаёл ва ш. к. да жой эгалламоқ. Бу лавҳанинг ҳаммаси унинг хаёлига қаттиқ ўрнашиб қолган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. .майин товуши, нуқрадек совуқ ва ясамароқ жилмайиши хотирамга ўрнашиб қолди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Бақиргандан кўра, мароми билан секинроқ қилинган таъна қулоққа яхшироқ киради, зехнга яхшироқ ўрнашади. Газетадан.

ЎРОВ Ўралган, куршалган ҳолат; қуршов. Талвасага тушган душман, ўровда қолган бўлса ҳам, осонликча жон бермай, қаттиқ олишарди. Ғайратий, Унутилмас кунлар.

ЎРОЛ фольк. Гап ёки нутқнинг боши, бошланиш; муқаддима. Ўзбекча «йўл бўлсин» деган сўз гапнинг ўроли булади. «Равшан». Ўзбекнинг қизи ҳар сўзининг ўролида айтади: -Эр Алпомиш ёрим бордир, Элда зўраворим бордир.. «Алпомиш».

ЎРОҚ 1 Турли бошоқли экинлар, беда, пичан ва ўтларни қўлда ўриш учун ишлатиладиган, бели букича, ўткир тигли меҳнат куроли; қўл ўроқ. Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Даштдаги бугдой асосан ўроқ билан ўрилгани учун, машоқ фақат янтоқ қалин жойлардагина кўпроқ учрарди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

Чалғи ўроқ с. т. Чалғи. Эҳе, машина лиқ тўла темир асбоб. Бир хили чалғи ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. **Ўроқ ўроқ** с. т. қ. **ўроқ** 1. Очиқ омонча бўйи етиб-етмай қўш ҳайдаган, ёз ойларида отасига қўшилиб ўроқ ўрган, тоғларда қўй боққан. П. Қодиров, Уч иллиз. **Қўл ўроқ** айн.

ўроқ 1. [Сотволди:] Айтгандай, бир қўл ўроқ, бир чалғи, кетмондан иккита. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 с. т. Ўриш иши; ўриш жараёни. Авжи ўроқ пайти. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда — ҳозир. Мақол. ■ Қирдаги бугдойлари, қўриқлардаги деҳқончиликларини саранжомлагандан кейин Бердибой тўқайга шולי ўроққа кетади. А. Қодирий, Обид кетмон.

Ўтганнынг ўроғини, кетганнынг кетмонини олмоқ Дуч келган кишига озор бермоқ, безорилик қилмоқ. -Уша кезлари Бургут босар-тусарини билмай, медалларини жаранглатиб, ўтганнынг ўроғини, кетганнынг кетмонини олиб юрди, — деди чол. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ЎРОҚ-БОЛҒА тар. Ишчилар ва деҳқонларнинг бирлиги, иттифоқи рамзи сифатида бирининг устига бирини қўйиб, чалмаштириб туширилган ўроқ ва болга сурати. Унинг [танганинг] бугдой бошоқ қўшилган ўроқ-болга тамғаси сув остида Саодатнинг кўзига ўзгача ярқирамоқда. И. Раҳим, Ихлос.

ЎРОҚЧИ 1 Ўроқ ясовчи уста, темирчи.

2 Ўриш иши билан шуғулланувчи, ўрувчи киши. Ўроқчининг ёмони ўроқ танлар. Мақол. ■ Эртасига ўроқчилар қуруқ пичанларни тўп-тўп йиғнай бошладилар. С. Анорбоев, Оқсой. Ўзини чапдаст-энчил ўроқчи ҳисоблаган Ёрмат.. Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик топа олмади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРОҚЧИЛИК 1 Ўроқ (ўриш) иши. Мен қараб турмадим: пода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Бозорда ўроқчилар растаси, қатори.

ЎРОҒЛИҚ Ўраб, беркитиб қўйилган; ўралган. Қудратни қўлтиқлаб, сўри остидаги стулга бориб ўтирди ва газетага ўроғлиқ блокнотини очди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳури қўлидаги қоғозга ўроғлиқ нарсани Насимага тутқазиб, самимият билан гапирди. Ф. Мусажонов, Ҳури. Эсонбобо.. ўроғлиқ турган дастурхонни ёзиб, бойваччанинг олдига сурди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЎРП шв. Елин. Биянинг ўрпига сутлар келади. Буни кўриб Ҳаким отдан қўнади. «Алпомиш».

ЎРТ шв. Олов, ўт, аланга. Шубҳа қовураб эди Бабзиларни мисли ўрт. Миртемир.

ЎРТА 1 Сатҳнинг четларидан марказига томон тенг узоқликда бўлган қисми, нуқтаси; марказ. *Ноннинг ўртаси. Газетанинг ўртаси. Хонанинг ўртаси. Ҳовузнинг ўртаси. Тарвузнинг ўртаси.* ■ У [Сувонжон] *девордан бир сакраида ошиб тушди-ю, кучининг борича олдинга интилди. Боғнинг ўртасида Ойсулувга етди. С. Анорбоев, Оқсой. Шаҳарнинг ўртасида данғиллама ҳовлим бор! О. Ёқубов, Учрашув. Тўхта хола ҳовли ўртасидаги сўрига келиб, оптоқ ёстиққа энгашди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Узун нарсанинг икки учидан тенг узоқликда бўлган нуқтаси, жойи. *Арқонни ўртасидан кесмоқ.* ■ *Уш билан Андижон йўлининг ўртасида шумшайиб ётган Қорабулоқ қишлоғи бирваракасига уйғониб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Икки ёки ундан ортиқ нарсаларнинг оралиқ қисми; оралиқ. *Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртасида қишлоқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шарқу ғарб ўртасида катта бир манзил, Чин-Мочиндан толиқиб келган карвонлар.. М. Шайхзода.*

4 Кишилар ёки бир жойдаги нарсалар ораси; куршов, давра. *Ўртада бир неча қизлар рақс тушмоқда — жонли, шўх, тетик рақс. Ойбек, Қуёш қораймас. Оломон ичидан Мамажон ўртага чиқди. А. Мухтор, Опасингиллар. Санам хола билан қандай ярашганини айтди-ю, қайнанаси пишириб берган варақи сомсаларни ўртага қўйди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

5 сфт. Оралиқ (ўрта)да бўлган; ўртадаги. *Ўрта бармоқ. Ўрта эшик. Ўрта ҳовли.*

6 Бошланишидан ва охиридан тахминан тенг узоқликда бўлган вақт. *Куннинг ўртаси. Йилнинг ўртаси.* ■ *Саратон ўтган, кузнинг ўртаси — меҳржон [кузги ҳосил байрами] палласи эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

7 (асосан ў.-п. к. шаклида — ўртада) Ҳамма ёки бир неча киши учун умумий, тенг, бир хилда тегишли бўлган. *Ўртада машиналар, Ўртада бу гараж ҳам, Дўст бўламиз чинакам. Қ. Муҳаммадий. [Низомиддинов:] Колхоз эмиш-а, ҳамма нарса ўртада: Бутун бир қишлоқ бир кўрпада. Ер ўртада, мол-жон ўртада. С. Аҳмад, Ҳукм.*

8 Меъёрий даражали; ўртача. *Ошнинг тузи баланд ҳам, наст ҳам эмас — ўрта. Ўрта бўйли йигит. Ўрта ёшли аёл.* ■ *Дехқон.*

Ўртадан кўра настроқ, настдан кўра юқорироқ хўжалиги бор. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

9 Беш балли баҳо тизимида «яхши»дан паст, «ёмон»дан юқори даражадаги баҳо; ўртача, қоникарли. *Ўқувчининг билимига «ўрта» қўймоқ. Иншодан «ўрта» олмақ.* ■ *Хўп, ҳозир кўрамиз.. «Яхши!».. «ўрта».. «ўрта». Қани «аъло»? А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

10 (макон келишиклари шаклида — ўртага, ўртада, ўртадан) кум. *взф.* Макон, пайт ёки объект муносабатини билдиради. *Гавҳар шошилмай ўтиб, Зулайхо билан Абдухалилнинг ўртасига ўтирди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Отанг билан ўртамизда шундай гаплар ўтган.. М. Ҳазратқулов, Журъат. ..икки кундош ўртасидан анча гаплар ўтгани бир даража маълум бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ширмонжон оломон ўртасидан суғурилиб чиқди. С. Зуннунова, Олов.*

Икки ўртада Томонлар тортишуви оқибатида. *Икки ўртада қизимга жабр бўлма-са гўрга эди! И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ўрта йўлда қолмоқ айн. арасотда қолмоқ қ. арасот. У ўрта йўлда сўппайиб қолган эди. Изма-из жазони ўтаб чиққан «устоз»нинг этагидан маҳкам тутди. «Муштум». Ўртага олмоқ* Бирор нарса юзасидан кўпчилик бўлиб панд-насиҳат қилмоқ, таъсир ўтказмоқ. *«Йиғи»дан сўнг икки овсин дарров Нурини ўртага олиб, шивир-шивир билан «фалокат»ни тушунтира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўртага солмоқ айн. ўртага ташламоқ. Умумий мажлис қиламиз, ўртага соламиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўртага ташламоқ* Кўпчилик муҳокамасига тақдим этмоқ. *Иброҳимов.. ўртага ташланган фикрларни ва буларнинг тўғри ё нотўғри эканлигини исбот қилиш учун кўрсатилган далилларни ўлчаб, салмоқлаб кўрди.. ёзиб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўртага тушмоқ айн. орага тушмоқ қ. ора. -Битта гапдан қол, Умар, аччиғингни ют, — деди Бўронбой ўртага тушиб. К. Яшин, Ҳамза. Аммо хўжайин ўртага тушса, у вақт иш силлиқ бўлиб чиқса керак, деб ўйлайман. Ойбек, Танланган асарлар. Ўртада қолмоқ айн. орада қолмоқ қ. ора. [Эримбет:] Элгелди оға, воқеа ўртамизда қолсин. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ўртадан кўтармоқ* Йўқ қилмоқ. *Ноқулай вазиятни ўртадан кўтармоқ.*

Гина-кудуратни ўртадан кўтармоқ. ■ Му- сулмонқул бу ишларни бир яхши мақсадни кузатиб қилганда, золимларни ўртадан кў- тариб, юртга осойиш берганда, унга ким ни- ма дея олар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРТААСРЧИЛИК Ўрта асрга хос хусу- сият, ҳолат.

ЎРТАКАШ с.т. Тўй, зиёфат, ўтириш ва ш.к. маросимларда даврани олиб борувчи, маросимни бошқарувчи киши, тамада. *Ўр- такашнинг «Тўй — тўйдаи бўлсин!» деб қич- қирганларини эслаган бўламиз.* Газетадан.

ЎРТАЛИК кам қўлл. Ўрта ер, ўрта жой; ўрта, оралик. *Вақт кечикиб бормоқда, ўртал- лик қоронғилашмоқда эди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди. Демак, ўрталик ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлар қазиишга тўғри келади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ўрталикда жой бормикан? Йўқ, ўртада жой йўқ.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ЎРТАМИЁНА Ўрта даражадаги; ўртача. *Ўртамиёна уй. Ўртамиёна хўжалик. Ўрта- миёна асар.* ■ *Мен ўртамиёна баҳоларни ёмон кўраман. Мена ё «беш», ё «икки» кў- йинг!* Ф. Мусажонов, Фамхўр. *Лоф бўлса ҳам, дадамнинг ишхонасини ўртамиёна кутубхо- на, деса бўлади.* Газетадан. *Зайнаблар ўрта- миёна яшашарди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Аксинча, ўртамиёна актёр бўлсанг, режиссёр- нинг олдига сен борасан.* Газетадан.

ЎРТАМОҚ 1 Ўт олмақ; ёнмоқ, ёндир- моқ. *Уйларимиз ўртаб ёнарди, Иссиғига исинарди ёв..* Т. Тула. *Халойиқ.. қизил аскар- лар хонумонимизни ўртаб вайрон қилди..* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

2 *кўчма* Ниҳоят даражада қиздирмоқ; куйдирмоқ. *Кўёшдан оққан олов сели гав- жум шаҳар кўчаларини ўртади.* Ж. Аб- дуллахонов, Орият.

3 *кўчма* Рухий алам-изтиробга солмоқ; куйдирмоқ. *Юракни ўртамоқ. Жонни ўрта- моқ.* ■ *Нега индамайсан, йиғлайсан, Юрак- бағрим ўртаб тиглайсан.* Э. Раҳим. *Остингда юз алвон уйнайди отинг, Душманни ўртади шаъни-шавкатинг.* «Алломиш». *Акроннинг қулоғига карнай-сурнай садоси чалинса, ҳеч қачон ушалмас орзуси алам бўлиб, вужудини ўртади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЎРТАНЧА Ака-ука, опа-сингиллар (фар- зандалар), шунингдек, куёв ёки келинлар ва ш.к. қаторида энг каттасидан кейинги, энг

кичигидан каттаси; ўртадагиси. *Энг катта- си — борса келарга, ўртанчаси — борса кел- масга, кичиги — борса хатарга кетибди.* «Эртақлар». *Чала бино орқасидаги янги уйда мўйсафиднинг ўртанча ўғли яшайди.* Ҳ. Ус- монов, Сирли соҳил. *..ўртанча қизи Ойша бегимни унаштириб қўйишган эди.* П. Қо- диров, Юлдузли тунлар. *Кампир у ёқ-бу ёқ- қа кетганида, бу ишларни фақат ўртанча келинига ишонарди.* С. Аҳмад, Сайланма.

ЎРТАПИШАР Мавсум ўрталарида пи- шадиган. *Ўртапишар олма. Ўртапишар пах- та навлари.* ■ *Ҳар меванинг ўз участкаси бор, ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор: эртапишар, ўртапишар, кечпишар.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЎРТАЧА Ўрта даражага эга бўлган, ўрта даражадаги; юқори (ортиқ) ҳам, паст ҳам эмас. *Ўртача оғирликдаги тарвуз. Ўртача ҳарорат. Ўртача тезлик. Ўртача ривож- ланмоқ. Ўртача исимоқ.* ■ *Қаишқа жийрон устида малла чарм тўнли, тулки телпакли, ўртача жуссали бир кимса калта тақилган узангига оёқларини тираб ўтирарди.* П. Тур- сун, Ўқитувчи. *Ўртача гўштли ишчи отлар келган-кетганларга парвосиз, анғиздан бош кўтармайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Дала бизнинг боғчадан кенг, ҳавоси ёқимли- роқ эди, ўртача эсаётган ёқимли шамол кишининг юзини сийпалаб, димоққа латиф хуш ҳидларни келтирарди.* С. Айний, Эсда- ликлар.

ЎРТАҲОЛ эск. Яшаш, турмуш даража- си ўртача бўлган; бой эмас, лекин камба- галдан дурустроқ ҳаёт кечирувчи. *Орада яна камбағал, ўртаҳол.. деган гаплар келиб чи- қади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Содиқ таранг ўзига тўқ ўртаҳол деҳқонлардан эди.* С. Аҳ- мад, Сайланма.

ЎРТОҚ 1 Ёши тенг ёки яқин бўлиб, ўзаро яхши алоқада бўлган тенгдошлар (бир- бирига нисбатан); бирга ўсган; тенгдош, дўст, ошна. *Укамнинг ўртоғи. Қалин ўртоқ.* ■ *Хайр, онажон! Менинг учун бувимни қу- чоқлаб қўйинг, ўртоқларимга салом айтинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳатто тумсайиб ўтирган Асрора ҳам беихтиёр чапак чалар, ўртоғининг ҳусну латофатига маҳлиё эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Шу хотиннинг ўртоғи бор эди. Яхши жонон..* Ойбек, Танланган асар- лар. *Бугун стипендия олишгани учун икки*

ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

2 Дунёқараш, фаолияти, яшаш шароити ва ш.к. жиҳатидан бир, ғоявий жиҳатдан яқин киши; ҳамфикр, ҳамғоя. *Қудрат.*.. ҳокимнинг қон тўлиб кетган кўзларидан яширинмади, аксинча, ўртоқлари билан гузарда ярим кечагача жилмай ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эски ўртоқларингдан айрилгансан, янги ўртоқ орттиролмадинг. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

3 *расм.* Кишиларга муружаатда, одатда, уларнинг фамилияси, касби, унвони ва ш. к. билдирувчи сўзга қўшиб ишлатилади. *Ўртоқ директор. Ўртоқ майор.* ■ Қани, ўртоқ бемор, оёқларингизни узатинг-чи. С. Кароматов, Олтин қум. *Рўзимат саҳнадан чиқиб кетди-ю, ҳаял ўтмай залда пайдо бўлди ва Канизакнинг олдига келиб, қулоғига секин: -Ўртоқ Аҳмедов йўқлаётибдилар, - деди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.*

4 *с. т. айн. турмуш ўртоғи;* эр ёки хотин, рафиқ ёки рафиқа. *Ҳалимаҳон, ўртоғингиз қаерда ишлайдилар?* ■ *Эркаклар ҳам рўзғор ишини яхши билиши, ўртоғига яқиндан ёрдам бериши керак.* Газетадан.

Турмуш ўртоғи қ. **турмуш.** *Ҳошимжон, биринчидан, жонажон дугонамнинг турмуш ўртоғи, киккинчидан, ўз акамдай кўраман уни. Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.*

5 Бирор иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бирор нарсани баҳам кўрувчи; шерик. *Ошга ўртоқ — бошга тўқмоқ.* Матал. ■ *Дам бўламан олтин қуёш Ҳуснига ўртоқ. Дам тераман этак-этак Гуллар: пушти, оқ. Файратий.*

Ўртоқ бўлмоқ айн. ўртоқлашмоқ. *Фиромликни билмайдиган ҳалол бола кўринад.* *Ўртоқ бўлсанг арзийди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

ЎРТОҚЛАШМОҚ 1 Ўртоқ бўлмоқ, ўртоқлик муносабатини тутмоқ. *Йўлчи улар билан содда ва очиқ кўнгли билан сўзлашиб, бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Фақат икковларинг дўстлашиб, ўртоқлашиб кетишларингни хоҳлардим. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

2 *кўчма* Хурсандчилик, қайғу-ҳасрат ва ш. к. га шерик қилмоқ. *Ҳадичаҳон Аҳророва ҳам қурултой минбаридан туриб нутқ сўзлади. Вакиллар билан ўз тажрибасини ўртоқлашди. Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва. У*

ҳикоя жуда қизиқ бўлганидан ҳозиргача эсимдан чиқмаган ва уни нақл қилиб, китобхонлар билан ўртоқлашсам, зарар қилмаса керак. С. Айний, Эсдалиқлар.

ЎРТОҚЛИК Ўртоқчиликка хос муносабат; дўстлик. *Ҳожига тенг бўлмаса, Абулбарака билан ўртоқлиги бўлмаса.. Албатта, Таманнонинг илнжидида елиб-югурадида! Шухрат, Жаннат қидирганлар. Боболаримиз ҳам, «Кўрғон қурма, бойлик тўплама, дўст орттир», деганлар. Ҳақиқатан ҳам дўстликдан сўзалроқ, ўртоқликдан кучлироқ нарса йўқ оламда. М. Салом, Кечирим.*

Ўртоқлик учрашуви *спрт.* Расмий бўлмаган учрашув. *..Мойлисўв шахрининг баскетболчилари наманганлик спортчилар билан ўртоқлик учрашуви ўтказдилар. Газетадан.*

ЎРТОҚЧИЛИК *айн. ўртоқлик.* [Суннат:] *Ахир дунёда ўртоқчилик, таниш-билишлик ҳам бор. Сенингча, ёлғиз муҳаббат бор-у, бошқа ҳеч нарса йўқ. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ЎР-ҚИР Рельеф шакли, ер юзаси нотекис, чуқурлик билан қирлар алмашилиб келадиган жойлар.

ЎСАЛ 1 Беморнинг ниҳоятда оғир, ҳеч нарсани билмайдиган ҳолати, тузалишига умид қолмаган оғир касал.

Ўсал бўлмоқ 1) оғирлашиб қолмоқ, ўлим олдида ётмоқ. *Кампир ўсал бўлиб қолибди. ■ Бемор кундан-кун баттар бўлиб, охири ўсал бўлди. А. Қаҳҳор, Бемор; 2) ўта хижолат бўлмоқ, шарманда бўлмоқ. Ёлғончининг ўзи ўсал бўлди. ■ У лом-мим дея олмади, ўсал бўлиб, ерга қаради. Мирмуҳсин, Қизил дурралар. Ўсал тортмоқ* Ноқулай, хижолатли ҳолатда қолмоқ, қаттиқ хижолат бўлмоқ. *Оғир дашномлардан ўсал тортиб, сувга тушган мушукдай бўлиб ўтирган Силин бирдан санчиб турди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташиганда. Ўсал қилмоқ* Қаттиқ уялтирмоқ, шарманда қилмоқ. *Борса, ё уришиб берар, ё.. шоир бўлмаган бир сен қолган эдинг, яқинда ариза ва қарорлар ҳам шеър билан ёзладиган бўлади! — деб кўпчилик ичида ўсал қилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Ярамас, ёмон; бемаъни. *Ўсал ишни қилиб бўлган гуноҳкор. Ундайин фарзанднинг ўлмоғи даркор. «Ширин билан Шакар». Аҳмад ўсал бир кайфиятда ўридан турди, қўлёмани олиб, хонадан чиқди. Ф. Муса-*

жонов, Ҳиммат. *Бегижон, бу ишинг ўсал бўлибди, Бойчиборни, билдим, қалмоқ минибди.* «Алпомиш».

ЎСАЛЛАШМОҚ Касали оғирлашмоқ, ўсал бўлиб қолмоқ. *Касал ўсаллашди.*

ЎСАЛЛИК 1 Касалнинг оғирлашган, ўлим олди ҳолати.

2 Уят, шармандалик.

ЎСИМ эск. кам қўлл. 1 Ўсиш, кўпайиш; орғиш.

2 Бирор мажбуриятни ўз вақтида тўламаганлик учун олинадиган жарима ёки фоиз ҳисобида кўшимча тўлов; пеня.

ЎСИМЛИК Ҳаво ва тупроқдаги органик ва анорганик моддалар билан озикланадиган, анорганик моддаларни органик моддаларга айлантириш хусусиятига эга бўлган, одатда, бирор жойга ўрнашган ҳолда ривожланадиган организм. *Ёввойи ўсимлик. Маданий ўсимлик. Хонаки ўсимлик. Кўп йиллик ўсимлик.* ■ *Гиёҳлар орасида кўкнор, наша каби заҳарли ўсимликлар борки, булардан истеъмол қилинганда, организм қаттиқ заҳарланади.* Газетадан. *Бодринг иссиқсевар, ёруғсевар ва намга талабчан ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ЎСИМЛИКШУНОС Ўсимликшунослик билан шуғулланувчи мутахассис, олим.

ЎСИМЛИКШУНОСЛИК Маданий ўсимликларни етиштириш усуллари ҳақидаги фан. *Ўсимликшунослик институти.*

ЎСИМТА Одам, ҳайвон ёки ўсимлик танасидан ўсиб, бўртиб ёки туртиб чиққан қисм. *Кўричак ўсимтаси. Муртак (чигит) ўсимтаси.* ■ *Нерв тўқимаси нерв ҳужайраларидан, яъни нейронлардан ҳосил бўлади, нейронлар эса тана ва ўсимталардан иборат.* «Анатомия». *Кўён миячасининг биргина ҳужайрасида олтмиш мингдан кўп ўсимта бор.* Н. Ёқубов, Жон.

ЎСИШ 1 Ўсмоқ фл. ҳар. н. *Дарахтнинг ўсиши.*

2 биол. Ҳужайралар, шунингдек, ҳужайра бўлмаган тузилмалар сони ва массасининг ортиши ҳисобига организм ёки тана аъзолари ҳажми ва массасининг ошиб бориши.

3 иқт. Товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар яратиш ҳажмининг олдинги йил (давр)ларга нисбатан кўпайган миқдорда тақдорланиши.

ЎСИҚ Мезёрдагидан ортиқ ўсган, яхши ўсган. *Ўсиқ қош. Ўсиқ киприқлар.* ■

Туриқ яна бир кишнади-ю, ўсиқ ёлини тўзғитиб елганча кетди. М. Осим, Ўтрор. *Ўсиқ ғўза туплари уни бўйнигача кўмиб юборган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фақат ўсиқ анжир буталарининг нари ёғида Маҳкам ҳар куни зарядка қиладиган пана жой ҳали сояга чўмиб ётарди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ЎСИҚЧА айн. **ЎСИМТА.** Кўричакдан ингичка чувалчангсимон ўсиқча чиққан бўлиб, унинг деворида жуда кўп лимфатик тугунчалар жойлашган. «Физиология».

ЎСМА I 1 Узун чўзинчоқ тўқ яшил баргли, крестгуллилар оиласига мансуб икки йиллик ўтсимон ўсимлик. *Қиш бошла-нишида ҳамма ток кўмса, Маликаҳон ўсмасини кўмар, чиллада ҳам унинг ҳовлисида ўсма баҳордагидек кўкариб ётарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Шундай ўсимликнинг баргидан сиқиб олиниб, қош ва киприқларга қўйиш (суртиш) учун ишлатиладиган қора-яшил рангли суяқлик. *Унинг ҳозиргина қўйган ўсмаси чаккасига оқиб тушган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎСМА II **тиб.** Организмдаги ўзгарган ва ўзининг одатдаги шакли ҳамда вазифасини йўқотган ҳужайралардан иборат тўқималарнинг зўр бериб ўсиб кетиши. *Жигар ўсмаси. Мия ўсмаси.* ■ *Тажрибалардан маълум бўлдики, кобранинг заҳари ҳатто рақ ўсмасини ҳам ўсишдан тўхтата олар экан.* «Фан ва турмуш».

ЎСМАЛИ Ўсма қўйилган, ўсма суртилган. *Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎСМИР Болаликдан балоғат ёшига ўтиш давридаги, 12-16 ёшдаги бола. *Атрофида — унинг латифаларига, қизиқ-қизиқ ҳангомаларига муштоқ бўлган беш-олтита ўсмирлар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўзининг меҳнат фаолиятини бошлаётган ўсмир алоҳида муомалага, кўпроқ эътиборга муҳтож бўлади.* Газетадан.

ЎСМИРЛИК Ўсмир ёшидаги давр. *Ўсмирлигимда у билан чираниб баҳслашиб эдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎСМОҚ 1 Ривожланиб бўйига ёки узуннасига ўзини қўймоқ, чўзилмоқ, ривожланмоқ. *Бола яхши ўсди. Катта майдондаги ғўзалар барқ уриб ўсаяпти.* ■ *Бодом дарахти ер танламайди, тошлоқ, қумлоқ*

жойларда ҳам ўсаверади. Газетадан. ...жуда ўсиб кетибсиз-ку, Ойтўти, мана қаранг-а, менга етиб қолибсиз. Ойдин, Фонарь тагида.

2 Кўқарган (ўсган) ҳолда бўлмоқ (дарахт, ўсимлик ҳақида). Кўчамизнинг мюлюшида ўсган сада тағига қўйилган каравотда икки кампир дам олиб ўтиришибди. Газетадан. Яси қирга чиқиб қарасам, ҳақиқатан ҳам ялангликда катта садақайрағоч ўсиб турибди. Газетадан.

3 Катта бўлмоқ, балоғатга етмоқ; улғаймоқ. У туғилиб ўсган қишлоғининг ҳар бир деворига, таниш дарахтларда яшнаб турган кўм-кўк япроқларга суқ билан тикилиб борарди. С. Аҳмад, Уфқ. У [Аваз] чорвадор ошлада ўсиб, мол сўйишларни кичиклигидан кўп кўрган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар хурматинг, қадринг. Миртемир.

4 Сон-миқдор, даража ва ш. к. жиҳати ортмоқ, куцаймоқ, Утган йили жамият аззоларининг сони бирмунча ўсди. Газетадан. Чорва комплекслари ва фермаларига техникавий хизмат кўрсатиш тобора ўсмоқда. Газетадан.

Кўнгли ўсмоқ Кўнгли кўтарилмоқ, кўтаринки руҳга эга бўлмоқ, руҳланмоқ. Аваз ўзининг чўпонлик қобилиятидан гурур қилиб, кўнгли тоғдай ўсиб юрган пайтларини эслади. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎСМОҚЛАМОҚ кам қўлл. айн. **ўсмоқчиламоқ.**

ЎСМОҚЧИЛАМОҚ Ўзи билган ёки тахмин қилган нарсани янада суриштириб аниқлашга уринмоқ, шу мақсадда гап-сўз ташламоқ. Пишиқ, сўзамол кампир.. келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини дарров Қоратойга етказар эди. Ойбек, Танланган асарлар. -Қаёқда юрибсиз бемаҳалда? - худди эрининг «кирдикоридан хабардор бўлгандай ўсмоқчилади Шакархон. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. У Муҳаррамдан кўп нарсани ўсмоқчилаб сўради. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎСПИРИН Балоғат ёшига етмаган ёш йигит. Бу йигитни танийман кундан, Самарқандда ўсган ўспирин. Ё. Мирзо. Бундан саккиз йил аввал, у [Ўроз] ўн етти яшар ўспирин экан. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, ўғлим лаби устида Қалдирғочнинг майин қаноти. Ўспириним тоза кўксиди Кунда ошар янги ҳис тоти. Зулфия.

ЎСПИРИНЛИК 1 Ўспирин ёшидаги давр; ёшлик. Ўспиринлик йилларим. ■ Энди болалик бўстонида ҳатлаб ўтиб, ўспиринлик даврига қадам қўйгансиз, ҳаёт учун керакли касб-ҳунар орттириш лозим. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Ўспиринга хос ҳолат, хислат. Шунинг учун Ҳайдар чўққи саксонда Ўспиринлик даво қилса ҳаққи бор. Ф. Фулом.

ЎСУВЧАН Тез ўсадиган. Ўсувчан бута.

ЎСУВЧАНЛИК Яхши, тез ўсиш белгиси, хусусияти.

ЎТ 1 Ёниш жараёни; олов, оташ. Ер тўйдирар, ўт куйдирар. Мақол. Ерга тушган гул бўлур, Ўтга тушган кул бўлур. Мақол. ■ Бу орада майдончада ўт ловулади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки қўй гўшти солинган дошқозон тағида ҳамон ўт ёнар. П. Турсун, Ўқитувчи.

Икки ўт орасида (ёки ўртасида) қолмоқ Бирини деб, бошқасидан кечиб бўлмайдиган, кечиш қийин ҳолатга тушмоқ. Бобур ўзини икки ўт орасида қолгандай сезди. Беклару навкарларнинг кўнглига қарай деса, бу ёқда раият очарчиликдан ўляпти. Раиятни очлик чангалидан қутқазай деса, беклар, навкарлар дод солади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Аъзам икки ўт орасида эди: ё чиройли хотину ўзинг учун ўл етимлик, ёки чиллак оёқ совуқ хотину обрўй ва амал. Шухрат, Жаннат қидирганлар. **Тўқайга (ёки ўрмонга) ўт кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнади** Кўпчиликка тегишли бир иш, ҳодиса ҳеч кимни четлаб ўтмайди, деган маънода қўлланувчи ибора. Тўқайга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнганидай, димқдор, одамлардан жирканиб, ўзини улғ тутадиган бек анчадан буён кишилар ғазабини қўзғаб, тоқатини тоқ қилиб келарди.. Мирмуҳсин, Меъмор. **Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнар экан.** Ҳозир ҳам шундай бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар. **Ўзини ўтга, сувга урмоқ** Бирор мақсад йўлида ҳар қандай, ҳатто бир-бирига зид ишга ҳам қўл урмоқ. Ўзини ўтга урди, сувга урди, ишқилиб, участка тақсимловчи техник бўлиб олди. «Муштум». **Ўт билан сувдек** Бир-бирига қарама-қарши муносабатли. Илга-

рилари ўт билан сувдек бўлган кундошлар энди сирдош бўлиб, чекка-чеккада пичирлашадиган бўдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўт қўймоқ** Ёндирмоқ, ёқмоқ. *Ўзбек олим ҳашарчи хотиндан бирига тандирга ўт қўйишни буюрди-да, ўзи Зайнабнинг олдига келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тоҳирнинг мўлжали қирқ-элик қадам ичкарироққа бориб, кўприкнинг ўртасидан ўт қўйиш эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Аланга, ёлқин. *Сойнинг у бетидеги тоғларда соққадек-соққадек ўт ялтирарди. С. Анорбоев, Оқсой. Шу он унинг ўнг томонидаги тепаликда ялт этиб ўт кўринди. Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.*

3 Оловнинг алангаси сўнган (тўхтаган) ҳолати; чўғ. *Танчага ўт солмоқ. ■ Ўчоқдаги ўтни аста-секин кул босди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма Куёшнинг ўт яллиғи каби қаттиқ қиздирадиган, куйдирадиган ҳолати; тафт. *Айни туш чоғи-ку, келинойижон, Қуёш ўз ўтидан беҳол бўлган пайт. Қ. Раҳимбекова, Юрагимда кўрганларим.*

5 кўчма Киши руҳиятидаги, қалбидаги аланга, олов каби «ёнувчи» («ёндирувчи»), «куйдирадиган» ҳолат; «олов». *Ишқ ўти. Ҳижрон ўти. ■ ..кўзларида ғазаб, нафрат ўтлари чақнаган аёлнинг сурати туширилган плакатлар ёпиштирилган. Р. Файзий, Сен етим эмассан. У жаҳл ўтида ёниб, «Сендай тоғам йўқ», дея қичқиради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У кишилар қалбида ғайрат ўтини ёқа олади. Газетадан. Кайҳусравнинг ўлганини билиб, эронийларнинг руҳи тушиб кетди, уларнинг ғалабага бўлган ишончларига нутур этиб, юракдаги ўтлари сўна бошлади. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Бу ўт [интиқом ўти] оғирни енгил, узоқни яқин қилади; нўлатни эртади, ўлимга даҳшат солади. Аҳмаджон кўрган ҳамма жангчининг қалбида мана шундай ўт ёнар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

Юрагига ўт ёқмоқ Бирор нарсага завқ-иштиёқ, интилиш ҳиссини кўзгатмоқ, уйғотмоқ. *Аммо ҳеч бири юрагида нотаниш қиз ёқиб кетган ўтни пасайтира олмади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Водийнинг манман деган раислари юрагига ўт ёққан киши — Полван ака Қозоқов бўлади. «Ўзбекистон кўриқлари». Ўт олмақ* Алангаланмоқ, алангаланиб кучаймоқ. *Унинг Ўрмонжонга қар-*

ши юрагидаги адовати ўт ола борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Араббойнинг ётоқхонага кириб кетаётганини кўргач, кўнглида ҳозиргина бироз сусайган норозилик янгидан ўт олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

6 кўчма Киши қалби (руҳи)даги жўшқин ҳолат; жўшқинлик, ҳарорат. *Ғуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

7 кўчма Қалбида шундай ўти бор; ўтли. *Ҳой, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 Отиш қуролиларидан ялпи, тўхтовсиз узилган ўқлар. *Душманнинг ўтидан бир-икки қайиққа шикаст етди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Тепалик ҳар хил турдаги тўплар, миномётлар, пулемётлар ўти остида қаттиқ ҳимоя қилиб турилибди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

9 махс. Электр заряди.

Ўт бермоқ ёки ўт олдирмоқ Зарядламоқ, зарядлаб ишлатмоқ. *У дарҳол мотоцикл моторига ўт бериб.. сув ҳовузи томон шамолдай учиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бозор Ҳамроевич машина моторини ўт олдирди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

ЎТ II Пояси ёғочланмайдиган, чорва моллари учун асосий озуқа бўладиган яшил ўсимлик; алаф. *Ёввойи ўтлар. Доривор ўтлар. Чорвабон ўтлар. Сув ўтлари. ■ Барра ўтларга хўп тўй, Ҳеч ким бермайди халал. И. Муслим. [Ҳулкарнинг] Қадди-қомати нозик кўринса ҳам, ўзи йигитлардай запт билан ўт ўрар.. эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Қўйлар ўтдан бошини кўтармайди. О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.*

ЎТ III Жигардан ажралиб чиқувчи сарғиш-яшил рангли аччиқ суюқлик. *Кимгадир ёввойи эчкининг терисими, айиқнинг ўтими кверак экан. Н. Қобил, Бугдой пишигига етмаганлар.*

Ўт пуфаги Жигарнинг пастки юзасидаги махсус чуқурчада жойлашган, ҳажми 50-60 см³, шакли нокка ўхшаш пуфакча (унда ортиқча ўт сақланади). **Ўти ёрилмоқ айн. ўтакаси ёрилмоқ қ. ўтака.**

ЎТА I **Ўтмоқ** фл. рвдш. *Мудҳиш жанглар кўз олдидан ўта бошлади. Жарликдан ўта олмади.*

2 Белгининг ортиқ даражасини билдиради; ниҳоят, гоаят, жуда. *Ўта айёр. Ўта*

доно. *Ута* золим. *Ута* иссиқ. *Ута* сахий. *Ута* совуқ. *Ута* қисқа. *Ута* қизитилган. ■ *Ижрочининг серифода кўзлари, ярашиб тушган ҳаракатлари, қилиқлари ута табиийлиги билан ҳаммага маъқул эди. М. Жалололидинова, Кейинроқ. Олимжон ана шу қадрдон ерларни неча ойлаб кўрмай, ута соғинган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Активацион таҳлил усулида тоза ва ута тоза металллар олиш учун улардаги аралашма элементларнинг миқдорлари аниқланмоқда. «Фан ва турмуш».*

ЎТАКА: *ўтакаси ёрилмоқ* Ниҳоятда қўрқмоқ. *Онасининг маънодор қарашларидан бир нима уққандай, Раҳимнинг ўтакаси ёрилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Майна наганни ёнига суқди.. Утакаси ёрилаёзган Нарзи тоға кўзларини юганича, қимир этмай эшакда ўтирар эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ЎТАКЕТГАН Белгининг ниҳоят ортиқ даражасини билдиради (асосан, салбий маъноли сўзлар билан қўлланади). *Ўтакетган жоҳил. Ўтакетган аҳмоқ. Ўтакетган фирром. ■ Мана, бир вақтлар мактаб учун ўзининг меҳмонхонасини инъом қилган Турдубой халфа билан ўтакетган мунофиқ Олахўжа махсум ҳам аста тебранишиб, томошага келишди. П. Турсун, Ўқитувчи. Даф бўлгандан кейин унинг ўтакетган хотинбоз эканлиги аниқланди. «Муштум».*

ЎТАМОҚ I Бегона ўтларни юлиб ташламоқ, ўтоқ қилмоқ. [*Бувим*] *Томорқада сабзи-пиёз ўтайди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Чўлқуварлар ёз бўйи ғўзанинг ичидан чиқишмади, чопиқ қилишди, ўташди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЎТАМОҚ II 1 Адо этмоқ, бажармоқ. *Директорлик вазифасини ўтамоқ. ■ Ота билан акаси унинг бу истагини ҳам ўтамай қўйишмади. «Муштум».* *Дўстликнинг негизи садоқат ва самимиятдир. Содиқ одам бурчини виждони билан ўтайди. М. Алавия, Болаларимнинг отаси.*

2 Бирор вазифа, жазо ва ш. к. муддатини тугатмоқ. *Қамоқ муддатини ўтамоқ. ■ Саттор армия сафида хизмат муддатини ўтаб қайтди. «Ўзбекистон кўриқлари».* *Олимжон шогирдлик муддатини ўтаганича йўқ. Газетадан.*

3 Бирор нарсага хос вазифани бажармоқ, шу вазифада қўлланмоқ, фойдаланилмоқ.

..*чойхона ҳали бу ерга кўчмаган, бино ҳозирча клуб вазифасини ўтаб турарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Султоновнинг икки капаси бор эди: биттасида тунашса, иккинчиси ошхона вазифасини ўтарди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЎТАР I **Ўтмоқ** I фл. сфдш. *Дарё ўтар — тош қолар, Ўсма кетар — қош қолар. Мақол.*

Ўзингиздан ўтар (ёки қолар) гап йўқ «Хаммасини ўзингиз биласиз, ўргатадиган жойи йўқ» маъносидаги ибора. *Ўзингиздан ўтар гап йўқ, тоға. Кўз узоқ бўлгани билан кўнгиш яқин.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎТАР II с. т. айн. **отар** II. *Яйловга ёйилганда ҳам, қўрага қайтишда ҳам ўтарни ўз майлига қўйиш керак. «Ёшлик».*

ЎТГАН I **Ўтмоқ** I фл. сфдш. *Ўтган ишга ўкинма!* Мақол. ■ *У [дехқон] тағ-томири билан туғилган ҳовлисига боғланган, бу ҳовли ота-бобоси ўтган муқаддас жойдир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 Бундан аввалги (вақт ҳақида). *Ўтган йил. Ўтган ҳафта. Ўтган асрнинг 60-йиллари. ■ Мана, ўтган ойда 30 тонна материал ўрнига 7 тонна бердингиз. «Муштум».*

Ўтган кун(и) Кечадан аввалги кун. *Бу ўринни ўтган кун кечаси келиб кўриб кетгани учун қайтадан қараб турмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтган куни отланиб, Андижонга кетган мулла Фазлиддин бугун.. Қўрага қайтди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЎТЗОР Ўт-алаф билан қопланган ер, ўтлар ўсиб турган майдон; ўтлоқ. *Ўтзорга ёйилган пода. Ўтзорда пичан тайёрламоқ. ■ Ўтзорлар ичидан жонажон қишлоқ яққол кўришиб турибди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

ЎТИМЛИ: **ўтимли феъл** тлш. Тушум келишигидаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас., *китобни ўқиди, уни танийман.*

ЎТИМСИЗ: **ўтимсиз феъл** тлш. Тушум келишигидан бошқа келишикдаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас., *мактабдан келди. мактабга борди.*

ЎТИН Ёқиш учун ишлатиладиган ёғоч, тахта, поя, шох ва ш. к. *Ҳўл ўтин. Ўрик ўтин. Саржин ўтин. Хашак ўтин. Ўтин термоқ. Ўтин ёрмоқ. Тандирга ўтин қаламоқ. ■ Саратон кўрган ўтин шатирлаб ёна бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ёқай десам, ҳўл ўтин, Буралиб чиқар тутун. «Қўшиқлар».*

Ўтин бўлмоқ с. т. Путурдан кетмоқ, яроқ-сиз ҳолга келмоқ (асосан, аёл киши ҳақида). -Хузур, хузур сеники-да, Мехриниса, — деди Иқбол сатанг. -Кўйинг, опа, шу гапларни. Хотин киши ўттиздан ошди — ўтин бўлади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Сен кўрпада ҳам ғузани ўйлайсан. Уттизга кирибоқ, ўтин бўлиб қолдингми? И. Раҳим, Ихлос.

ЎТИНКАШ айн. **ўтинчи**. Шароф ўтинкашни худойи ошга ҳам йўлатмайдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНКАШЛИК Ўтин териш иши. Қиш бўйи ўтинкашлик қилиб йиққан бир нуд-ярим нуд бўғдой, арпа, жўхори, тариқ каби ғаллаларимизни супуриб, сийириб олиб кетдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНМОҚ 1 Ёлвориб, илтижо билан илтимос қилмоқ; сўрамоқ. Ҳаммасини бажо келтираман, фақат мени ўлдирманг, ўтин-наман. Т. Рустамов, Мангу жасорат. -Йўқ, йўқ, синглим, — ялинди Раҳим Саидов. — Ўтин-наман, ҳозир беринг, жуда зарур. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Афв этишни, кечирिशни илтимос қилмоқ. У пичоқни ташлаб, бир қўлини кўксига қўйиб ўтинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎТИНФУРУШ Ўтин сотувчи. Қамбар деган ўтинфуруш чол.. мой, биринч сотиб, баққоллик қилиб ўтирар эди. «Эрали ва Шерали».

ЎТИНХОНА Ўтин-кўмир сақланадиган усти ёпиқ жой; хона. Утинхона энди саранжом эди. Фақат бир бурчақда тўкилган писта кўмирнинг таздан шиббаланган тупроқ кўриниб турарди. С. Зуннунова, Гулхан.

ЎТИНЧ Қаттиқ илтимос. [Ҳомид:] Жанобларидан ожизона ўтинчим шулки, бу сирни сизларга билдиргувчи мен бўлган-лигимни ўзларидан бошқа кимса билмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Утинчим бор, халоскор жангчи: Эсдаликка бир нима қолдир! Ё. Мирзо.

ЎТИНЧИ Ўтин тайёрлаб сотиш билан шуғулланадиган шахс. Утинчи чол. Отаси ўтинчи эди. ■ Бир ўтинчи меҳнаткашман, билсанглар. Меҳнат қилиб, ўз кунимни кўрганман. «Муродхон».

ЎТИРГИЧ, **ўтиргич** Ўтириш учун мосланган нарса (стол, курси, скамейка ва ш. к.). Вагон олдидан қоровулнинг бош суяги пачақланиб, ўтиргич ёнида чўзилганди. Ш.

Тошматов, Эрк қуши. Утирсангдан тутиб, балиқхонасига етаклади. Қозондан олисроқ-даги учун ўтиргичга чўкдик. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир лаҳзадан кейин ён томондаги ўтиргичга таклиф қилди. М. Қўш-жонов, Дийдор.

ЎТИРИК қ. **ўтрук**. Ў, болам, ростми, ўтирикми, Гўрўглибек мажлисда ўтирганида айтар эди.. «Хушкелди». Мана, қиблага қараб айтаман: агар ўтирик айтсам, кўр бўлайин. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. Етти, десам ўтирик бўлар, лекин олти пуштимни яхши биламан. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИКЧИ қ. **ўтрукчи**. Ўғлим ё ўтирикчи, ё ўзим ҳеч балони тушунмайман. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИШ 1 **Ўтирмоқ** фл. ҳар. н. Ерда ўтириш. Стулда ўтириш.

2 Яқин кишилар, дўстлар ўртасида ташкил қилинадиган суҳбат; меҳмондорчилик, зиёфат. Яйлов билан қўйдан бошқа нарсани ҳам кўрмаган чўпонлар дилкаш ўтиришларга, шаҳарлик меҳмонларнинг суҳбатига жуда иштиёқманд эдилар. П. Қодиров, Қора кўзлар. Утириш жуда қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқирқили бўлишини билиб.. саман йўрғани эгарлатиб қўйган эди у. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз шу ердалигингизда кичкинагина ўтириш қиламиз. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

Бир ўтиришда Бир тамадди давомида. Унинг бир ўтиришда 7 та товук гўштини паққос туширганини ўз кўзимиз билан кўрганмиз. «Муштум».

ЎТИРМОҚ 1 Кетни бирор жойга қўйиб, бирор жойни ишғол этиб ўринлашмоқ; чўкмоқ. Чордана қуриб ўтирмоқ. Чукка тушиб ўтирмоқ. Оёқ узатиб ўтирмоқ. Диванда ўтирмоқ. Кўрпачада ўтирмоқ. Стулда ўтирмоқ. ■ Бу ҳолдан аччиғланган Қаям ёнимга келиб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулнор дераза остига кўрпача солиб, қизни ўтқазди ва ўзи яқин ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асосан, шундай (ўтирган) ҳолда бирор жой, маконда бўлмоқ. Чойхонада узоқ ўтирмоқ. ■ Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор. Йўлчи бу ерда икки соат қадар ўтириб, юкка илинмагач, бозор айланиш учун туриб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

доно. *Ута* золим. *Ута* иссиқ. *Ута* сахий. *Ута* совуқ. *Ута* қисқа. *Ута* қизитилган. ■ *Ижрочининг серифода кўзлари, ярашиб тушган ҳаракатлари, қилиқлари ута табиийлиги билан ҳаммага маъқул эди.* М. Жалолiddинова, Кейинроқ. *Олимжон ана шу қадрдон ерларни неча ойлаб кўрмай, ута соғинган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Активацион таҳлил усулида тоза ва ута тоза металллар олиш учун улардаги аралашма элементларнинг миқдорлари аниқланмоқда.* «Фан ва турмуш».

ЎТАКА: *ўтакаси ёрилмоқ* Ниҳоятда кўрқмоқ. *Онасининг маънадор қарашларидан бир нима уққандай, Раҳимнинг ўтакаси ёрилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Майна наганни ёнига суқди.. Утакаси ёрилаёзган Нарзи тоға кўзларини юмганича, қимир этмай эшакда ўтирар эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎТАКЕТГАН Белгининг ниҳоят ортиқ даражасини билдиради (асосан, салбий маъноли сўзлар билан қўлланади). *Ўтакетган жоҳил. Ўтакетган аҳмоқ. Ўтакетган фирром.* ■ *Мана, бир вақтлар мактаб учун ўзининг меҳмонхонасини инъом қилган Турдибой халфа билан ўтакетган мунофиқ Олаҳужа махсум ҳам аста тебранишиб, томошага келишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Даф бўлгандан кейин унинг ўтакетган хотинбоз жанглиги аниқланди.* «Муштум».

ЎТАМОҚ I Бегона ўтларни ўлиб ташламоқ, ўтоқ қилмоқ. [*Бувим*] *Томорқада сабзи-пиёз ўтайди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Чўлқуварлар ёз бўйи ғўзанинг ичидан чиқишмади, чопиқ қилишди, ўташди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТАМОҚ II 1 *Адо этмоқ, бажармоқ. Директорлик вазифасини ўтамоқ.* ■ *Ота билан акаси унинг бу истагини ҳам ўтамай қўйишмади.* «Муштум». *Дустликнинг негизи садоқат ва самимиятдир. Содиқ одам бурчини виждони билан ўтайди.* М. Алавия, Болаларимнинг отаси.

2 *Бирор вазифа, жазо ва ш. к. муддатини тугатмоқ. Қамоқ муддатини ўтамоқ.* ■ *Саттор армия сафида хизмат муддатини ўтаб қайтди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Алимжон шогирдлик муддатини ўтаганича йўқ.* Газетадан.

3 *Бирор нарсага хос вазифани бажармоқ, шу вазифада қўлланмоқ, фойдаланилмоқ.*

..*чайхона ҳали бу ерга кўчмаган, бино ҳозирча клуб вазифасини ўтаб турарди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Султоновнинг икки капаси бор эди: биттасида тунашса, иккинчиси ошхона вазифасини ўтарди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТАР I **Ўтмоқ** I фл. сфдш. *Дарё ўтар — тош қолар, Ўсма кетар — қош қолар.* Мақол. **Ўзингиздан ўтар** (*ёки қолар*) **гап йўқ** «Ҳаммасини ўзингиз биласиз, ўргатадиган жойи йўқ» маъносидagi ибора. *Ўзингиздан ўтар гап йўқ, тоға. Кўз узоқ бўлгани билан кўнгил яқин..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎТАР II с. т. айн. **отар** II. *Яйловга ёйилганда ҳам, қўрага қайтишда ҳам ўтарни ўз майлига қўйиш керак.* «Ёшлик».

ЎТГАН I **Ўтмоқ** I фл. сфдш. *Ўтган ишга ўкинма!* Мақол. ■ *У [деҳқон] тағ-томири билан туғилган ҳовлисига боғланган, бу ҳовли ота-бобоси ўтган муқаддас жойдир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *Бундан аввалги (вақт ҳақида). Ўтган йил. Ўтган ҳафта. Ўтган асрнинг 60-йиллари.* ■ *Мана, ўтган ойда 30 тонна материал ўрнига 7 тонна бердингиз.* «Муштум».

Ўтган кун(и) Кечадан аввалги кун. *Бу ўринни ўтган кун кечаси келиб кўриб кетгани учун қайтадан қараб турмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўтган куни отланиб, Андижонга кетган мулла Фазлиддин бугун.. Қувага қайтди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЎТЗОР *Ўт-алаф билан қопланган ер, ўтлар ўсиб турган майдон; ўтлоқ. Ўтзорга ёйилган пода. Ўтзорда пичан тайёрламоқ.* ■ *Ўтзорлар ичидан жонажон қишлоқ яққол кўришиб турибди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЎТИМЛИ: *ўтимли феъл тлш.* *Тушум келишигидаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас., китобни ўқиди, уни танийман.*

ЎТИМСИЗ: *ўтимсиз феъл тлш.* *Тушум келишигидан бошқа келишикдаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас., мактабдан келди. мактабга борди.*

ЎТИН *Ёқиш учун ишлатиладиган ёғоч, тахта, поя, шох ва ш. к. Хўл ўтин. Урик ўтин. Саржин ўтин. Хашак ўтин. Ўтин термоқ. Ўтин ёрмоқ. Тандирга ўтин қаламоқ.* ■ *Саратон кўрган ўтин шатирлаб ёна бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёқай десам, хўл ўтин, Буралиб чиқар тутун.* «Кўшиқлар».

Ўтин бўлмоқ с. т. Путурдан кетмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ (асосан, аёл киши ҳақида). -Хузур, хузур сеники-да, Меҳриниса, - деди Иқбол сатанг. -Қўйинг, опа, шу гапларни. Хотин киши ўттиздан ошди - ўтин бўлади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Сен кўрпада ҳам ғузани ўйлайсан. Уттизга кирибоқ, ўтин бўлиб қолдингми? И. Раҳим, Ихлос.

ЎТИНКАШ айн. **ўтинчи**. Шароф ўтинкашни худойи ошга ҳам йўлатмайдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНКАШЛИК Ўтин териш иши. Қиш бўйи ўтинкашлик қилиб йиққан бир пуд-ярим пуд бугдой, арпа, жўхори, тариқ каби ғалаларимизни супуриб, сийириб олиб кетдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНМОҚ 1 Ёлвориб, илтижо билан илтимос қилмоқ; сўрамоқ. Ҳаммасини бажо келтираман, фақат мени ўлдирманг, ўтин-наман. Т. Рустамов, Мангу жасорат. -Йўқ, йўқ, синглим, - ялинди Раҳим Саидов. - Ўтин-наман, ҳозир беринг, жуда зарур. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Афв этишни, кечиришни илтимос қилмоқ. У пичоқни ташлаб, бир қўлини кўксига қўйиб ўтинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎТИНФУРУШ Ўтин сотувчи. Қамбар деган ўтинфуруш чол.. мой, биринч сотиб, баққоллик қилиб ўтирар эди. «Эрали ва Шерали».

ЎТИНХОНА Ўтин-кўмир сақланадиган усти ёпиқ жой; хона. Утинхона энди саранжом эди. Фақат бир бурчакда тўкилган писта кўмирнинг тагидан шибаланган тупроқ кўриниб турарди. С. Зуннунова, Гулхан.

ЎТИНЧ Қаттиқ илтимос. [Ҳомид:] Жанобларидан оғизона ўтинчим шулки, бу сирни сизларга билдиргувчи мен бўлганлигимни ўзларидан бошқа кимса билмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтинчим бор, халоскор жангчи: Эсдаликка бир нима қолдир! Ё. Мирзо.

ЎТИНЧИ Ўтин тайёрлаб сотиш билан шуғулланадиган шахс. Утинчи чол. Отаси ўтинчи эди. ■ Бир ўтинчи меҳнаткашман, билсанлар. Меҳнат қилиб, ўз кунимни кўрганман. «Муродхон».

ЎТИРГИЧ, ўтиргич Ўтириш учун мосланган нарса (стол, курси, скамейка ва ш. к.). Вагон олдидаги қоровуланинг бош суяги пачақланиб, ўтиргич ёнида чўзилганди. Ш.

Тошматов, Эрк куши. У тирсагимдан тутиб, балиқхонасига етаклади. Қозондан олисроқдаги учун ўтиргичга чўкдик. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир лаҳзадан кейин ён томондаги ўтиргичга таклиф қилди. М. Қўш-жонов, Дийдор.

ЎТИРИК қ. **ўтрук**. У, болам, ростми, ўтирикми, Гурўғлибек мажлисда ўтирганида айтар эди.. «Хушкелди». Мана, қибага қараб айтаман: агар ўтирик айтсам, кўр бўлайин. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. Етти, десам ўтирик бўлар, лекин олти пуштимни яхши биламан. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИКЧИ қ. **ўтрукчи**. Ўғлим ё ўтирикчи, ё ўзим ҳеч балони тушунмайман. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИШ 1 **Ўтирмоқ** фл. ҳар. н. Ерда ўтириш. Стулда ўтириш.

2 Яқин кишилар, дўстлар ўртасида ташкил қилинадиган суҳбат; меҳмондорчилик, зиёфат. Яйлов билан қўйдан бошқа нарсани ҳам кўрмаган чўпонлар дилкаш ўтиришларга, шаҳарлик меҳмонларнинг суҳбатига жуда иштиёқманд эдилар. П. Қодиров, Қора кўзлар. Утириш жуда қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йўрғани эгарлатиб қўйган эди у. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз шу ердалигингизда кичкинагина ўтириш қиламиз. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

Бир ўтиришда Бир тамадди давомида. Унинг бир ўтиришда 7 та товуқ гўштини паққос туширганини ўз кўзимиз билан кўрганмиз. «Муштум».

ЎТИРМОҚ 1 Кетни бирор жойга қўйиб, бирор жойни ишғол этиб ўринлашмоқ; чўкмоқ. Чордана қуриб ўтирмоқ. Чўкка тушиб ўтирмоқ. Оёқ узатиб ўтирмоқ. Диванда ўтирмоқ. Кўрпачада ўтирмоқ. Стулда ўтирмоқ. ■ Бу ҳолдан ачиқланган Қаюм ёнимга келиб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулнор дераза остига кўрпача солиб, қизни ўтқазди ва ўзи яқин ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асосан, шундай (ўтирган) ҳолда бирор жой, маконда бўлмоқ. Чойхонада узоқ ўтирмоқ. ■ Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор. Йўлчи бу ерда икки соат қадар ўтириб, юкка илинмагач, бозор айланishi учун туриб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўтириб бажариладиган бирор ишга уннамоқ, шу ишни бажарадиган вазиятни эгалламоқ. *Фотиҳадан сўнг ҳар ким ўз ишига ўтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Офтоб ойим Тўйбекани меҳмонхонага буюрди ва ўзи хамир қилишга ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Файзулла ўзига хос мулоимлик билан кулиб, аста бош силкиди-ю, рўлга ўтирди.* Газетадан.

4 Транспорту воситасига тушмоқ, чиқмоқ; минмоқ. *Самолётга ўтирмоқ. Трамвайга ўтирмоқ. ■ Кеча у [Абдишукур] хўжайини билан изовишга ўтириб, бу ерда меҳмон бўлиб келган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи аравага Меъмор оила аъзолари билан чиқиб, иккинчи ва учинчи арваларга Зулфиқор, Заврак, Ғаввослар ўтириши керак эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 с. т. Бирор лавозимни эгалламоқ, бўлиб ишламоқ, тайинланмоқ. *У ректор бўлиб ўтирибди. У раислик лавозимига ўтирди. ■ Хон икки мартаба тахтдан ҳайдалиб.. учинчи мартаба тахтга ўтириши рус иштибодидининг Тошкентни олиб, Хўжандга қўл узатган саналарига тўғри келган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 с. т. Бирор жойда маълум вақт бўлмоқ; турмоқ, яшamoқ. *Узоқ йиллар уларга қўшни бўлиб ўтирдик. ■ Сартарошлик ёмон касб эмас. Оппоқ халатларни кийиб.. озода хонада ўтирасан.. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Нури бундай гапларни бепарволик билан эшитишга уриниб боқарди: «Аяжонимнинг бағрида ўтирибман-да, шоимасалар ҳам бўлар эди».* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Жазо муддатини ўтамоқ. *Турмада ўтирмоқ. Қамоқда ўтирмоқ. Зиндонда ўтирмоқ. ■ Шўхлиги бошига етиб, бир-икки йил ўтириб ҳам чиқибди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ғаразли манфаат, нафс балоси йўлида орттирган ҳамтовоқларининг йўриғига юрган Содирнинг иккинчи, учинчи, тўртинчи марта ўтириб чиқишига тўғри келди.* Газетадан.

8 Инмоқ, ёпишмоқ, ўрнамоқ. *Китобларга чанг ўтирибди. Қиш келди-ю, новдаларга ўтирди қиров. ■ Йигитнинг узоққина йўлдан келганлиги унинг киприк ва қошларига, ҳам эндигина чиқа бошлаган соқол-муртларига ўтирган тўзонлардан белгили эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиқ куннинг ўтли ҳароратини пасайтириб, тоғ шабадаси эсиб турар, ҳар томондан атиргул, райҳон, жам-*

билларнинг ёқимли ислари димоққа ўтирарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

9 с. т. Мос бўлиб тушмоқ; ярашмоқ. *Бу костюм сизга жуда ўтирди. ■ Оёғидаги қизил сахтиён этиги ўзига жуда ўтирган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зухра Каримовнанинг.. кўйлаги ўзига жуда ўтирган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

10 Хуш келмоқ, ёқмоқ. *Инспектор Ориф Саидов унинг [Очиловнинг] дидига ўтирмай қолган.* А. Муҳиддин, Ҳада. *Кеча мажлисда жияним тўғрисидаги ўтиб кетган гапни пардозлаганингиз менга унча ўтирмади.* «Муштум».

11 Тараққиёт юз бермай, паст, қуйи даражада тўхтаб қолмоқ. *Уруш туфайли колхозимиз анча ўтириб қолган экан, шундай бўлиши ҳам табиий..* Н. Сафаров, Оловли излар.

Ўтириб қолган с. т. Турмушга чиқмай, ёши анча ўтиб қолган. *Ўтириб қолган қиз.*

12 кўм. фл. вэф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлилиги, маъқул кўрилмаслиги каби маъноларни билдиради. *Чой дамлаб, кутиб ўтирибман. Кап-катта бола чойнакни синдириб ўтирибди-я! Арзимаган гапга аразлаб ўтирибсанми? ■ Қассоб лабини бурди: -Бе! Биз нимани тушунаимиз. Тушун-сак, сиздан сўраб ўтирармидик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Бу киши ҳидлаб ўтирмайди, тўғри ейди-қўяди, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Менинг уйим сизнинг ҳам уйингиз. Айттириб юборишимни кутиб ўтирмай, бор-йўғимда ҳам келиб туринг.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎТКАЗГИЧ физ. Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр оқими ва ш. к. ни яхши ўтказадиган модда. *Ярим ўтказгич. Электр ўтказгич. ■ Радиоактив нулраниш ҳавони ионлаштиради, уни электр ўтказгич қилади.* «Қизиқарли геохимия».

ЎТКАЗМОҚ 1 Ўтмоқ фл. орт. н. *Машинани кўприкдан ўтказмоқ. Унни элакдан ўтказмоқ. Металл электрни ва иссиқликни яхши ўтказади. Мажлис ўтказмоқ. Вақтни иш билан ўтказмоқ. Ўз номига ўтказмоқ. Хаёлидан ўтказмоқ. Тўйни ўтказмоқ. Алам ўтказмоқ.*

2 Экмoқ (кўчат, қаламча ҳақида). *Кўчат ўтказиб, боғ қилиш — улуг савoб..* Газетадан. *Бири ариқ қазир, ер ҳайдар, Бири гул ўтказар боғига.* Ҳ. Олимжон.

3 **Ўтирғизмоқ, чўктирмоқ.** *Бектемир ўз олдига Зинани ўтказди. Ўзи ҳам чордана қурди.* Ойбек, Куёш қораймас. Юсуфбек ҳожии.. кундош ораси бузилиб, ўртадан сўз чиққанини эшитса, иккала келинни ўз олдига чақиртириб, уларни қатор ўтказар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 **Баъзи сўзлар билан бирикиб,** шу сўз билдирган иш-амални амалга оширмоқ, олиб бормоқ, қилмоқ маъносини билдиради. *Машғулот ўтказмоқ. Шанбалик ўтказмоқ. Мажлис ўтказмоқ. Тажриба ўтказмоқ.* ■ *Уруш ветеранлари йиғилишиб, кенгаш ўтказиб, Хуррамовни ўз кенгашларининг раиси қилиб сайладилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

Бурнидан ип (ёки сим) ўтказиб олмоқ қ. бурун I. Қиличдан ўтказмоқ қ. қилич I.

ЎТКАЗУВЧАН физ. Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр оқими ва ш.к. ни яхши ўтказадиган ва чиқарадиган.

ЎТКАЗУВЧАНЛИК Жисмининг тебраниш, иссиқлик, электр оқими ва ш.к. ни ўтказиш қобилияти. *Жисмининг товуш ўтказувчанлиги.* ■ *Қолаверса, янги материалнинг юқори ҳароратларда ўта ўтказувчанлик хусусиятига эгалиги техника ва саноат учун муҳим аҳамият касб этади.* «Фан ва турмуш».

ЎТКАРМОҚ эск. айн. **ўтказмоқ.** Э, синглим, на савдоларни кўрдинг, на ишларни бошингдан ўткардинг. «Эрали ва Шерали».

ЎТКИЗМОҚ қ. **ўтказмоқ.**

ЎТКИНЧИ I Ўтиб бораётган, ўтиб борувчи; йўловчи. *Йўлда битта-яримта ўткинчи учраб туради.* Ойбек, Болалик. Низомжон.. тонг ёриши билан Олтиариқ йўлига чиқди-ю, ўткинчи машинага қўл кўтарди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 **Тезда ўтиб кетадиган,** оз фурсат ичида йўқ бўладиган, вақтинчалик. *Ўткинчи ҳавас.* ■ *Ҳозиргина тинган ўткинчи ёмғир кундузи тинимсиз ҳаракатдан кўтарилган чангни босган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кишининг ташидаги ғазаб ўткинчи бўлади, юрагидаги нафрат эса даҳшатли ва мудҳиш бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЎТКИР I Яхши кесадиган; кескир. *Ўткир қайчи. Ўткир устара. Ўткир пичоқ.* ■ *Али тажангининг кўзлари яна ўйнаб кетди. Қани, қўлида ўткир болтаси бўлса-ю, энг адил бир дарахтни кесиб, елкага олиб жуна-*

са! Ойбек, Куёш қораймас. *Муталнининг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чап биқинига ўткир ханжар ғарчча ботирилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 **Учи найзаланган; учли.** *Ўткир бигиз. Ўткир найза. Ўткир учли қалам.*

3 **Таъм билиш, ҳидлаш, эшитиш** ва б. сезги аъзоларига кучли таъсир этадиган, кучли. *Ўткир овоз. Тузи ўткир овқат. Куёшнинг ўткир нури куйдирмоқда.* ■ *Бу ариқчалар бўйида ўткир ҳидли қорамтир ялпизлар.. ўсган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшланди-да, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб. *Оч қоринга тушган ўткир май виз эттириб, меъдани қайнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 **кўчма Руҳий** ва б. жиҳатдан таъсир даражаси, кучи юқори; кучли. *Ўткир асар.* ■ *Ўткир ҳажвий кулги билан суғорилган бу гаплар.. «ЎТА». Шариф Ризаев ўзининг ўткир, танқидий, ҳужумкор мақолаларида эскилик сарқитларини.. аёвсиз танқид қилди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

5 **Қобилиятли, имконияти юқори** даражали. *Ақли ўткир. Зехни ўткир.* ■ *Гидамларга ўзгача жозоба бағишлаган қизларнинг чевар қўллари, ўткир кўзлари, нозик дидлари.. «Саодат». Низомиддиновнинг қўлоғи ўткир эди. Теварак атрофни бутун вужудини қўлоқ қилиб эшитар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 **Касб-ҳунар, билим** ва ш.к. да юқори даражага эга бўлган, юқори савияли; кучли. *Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўткир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ботирали тўқай оралаб борар экан, гарчанд ўзи ўткир овчи бўлса ҳам, ана шундай овгаштини ўйламади.* Ҳ. Фулом, Машғал. -*Бу мастеровойларинг жуда ўткир халқ бўлар экан-да?* — *деди чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 **Ўткир (эркаклар исми).**

ЎТКИРЛАМОҚ Чархлаб, қайраб, яхши кесадиган қилмоқ; ўткир қилмоқ. *Саховатли, одил ва дилкаш темирчи унинг дурадгорлик асбоб-ускуналарини ясаб ёки ўткирлаб берарди, ҳақ сўрамасди.* Ш. Тошматов, Эркushi.

ЎТКИРЛАШМОҚ I Яхши кесадиган ёки яхши ўтадиган ҳолга келмоқ; ўткир

бўлмоқ. *Пичоқ ўткирлашди. Бигиз ўткирлашди.*

2 Даражаси ортмоқ, кучаймоқ. *Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Ўткирлашди совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий. *Гуё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулги гаплар [Мирзанин] хаёлига ўзидан-ўзи қуйлиб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак. *..истеҳзо-кесатик, заҳарханда ўткирлашган сайин юмор ҳажвега яқинлашади.* «ЎТА».

ЎТКИРЛИК Ўткир ҳолат, ўткир эканлик. *Пичоқнинг ўткирлиги. Овознинг ўткирлиги. Зеҳннинг ўткирлиги.* ■ *Ўзбек ойимнинг ўткирлиги эрлар томонидан ҳам тасдиқ этиланлигини иқрор қилишга тўғри келади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТЛАМОҚ 1 Ўсиб ётган ўт-кўкатдан емоқ (ҳайвон ҳақида). *Анҳор ёқасидаги толлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда.

2 кўчма Мавзуга оид бўлмаган, керакли-кераксиз, оғзига келган гапларни гапирмоқ. *Майли энди, кўйинг, ота. Кўнам ганни чўзманг, ўтлаб кетдингиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳўш, кинани ташлаган бўлсангиз.. нега уларнинг олдида оғзига келганини ўтладингиз?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎТЛИ 1 Ёниб, нур сочиб турадиган. *Булутларга ўраган Кўёш ўтли юзини.* Файратий. *Узоқда қоп-қорайиб, ярим осмонни тўсиб турган адирнинг устида, уфқда ўтли из қолдириб, юлдузлар учади.* А. Қаҳҳор, Мاستон.

2 кўчма Олов пуркайдиган; оловли. *Жураҳон хотирасини ўтли фронт йўлларида жанг қилган командирлари ва жангчи дўстлари ҳам унутганлари йўқ.* Назармат, Жўрлар баланд сайради.

3 кўчма Зўр ҳароратли; қайноқ. *Иссиқ кучоқ, ўтли бўсадан Томирингда жўш урганда қон.. Уйғун. ..боя шу эшик ойнасидан изтироб билан қараганини эслаб, баданига ўтли ҳаяжон югурди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Олимжоннинг ўтли нафаси Ойқизнинг юзини иситарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 кўчма Файрат-шижоатли, юрагида ўти бор. *Ўтли йигит.* ■ *Айниқса.. Ҳасан Раҳмат ажойиб ўтли бир ёшдир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎТЛИ 2 Ўт, кўкат билан қопланган. *Ўтли далалар. Ўтли соҳил.*

ЎТЛИ-ШУДЛИ Серҳаракат ва меҳнатсевар, тиниб-тинчимас; уддали. *Башорат.. ўтли-шудли хотин экан, ўзини эглаб кетади.* С. Аҳмад, Муллажон. *Баъзи ўтли-шудли студентлар уни «писмиқ» дейишарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Раисимиз ўтли-шудли одамга ўхшайди, нафасини ростламай, иш бошлаб юборди.* «Муштум».

ЎТЛОВ айн. **ЎТЛОҚ**. *Кўрада бандилардан бошқа жонзот қолмаган, қўйлар ўтловга ҳайдалган эдилар.* С. Айний, Куллар.

ЎТЛОҚ Ўт-алаф ўсиб ётган, чорва ўтлатиладиган жой, дала. *У [Бўронбек] кўчадаги, гузардаги одамларга кўрунишга ҳам жузват қилолмай, йўлни чўрт кесиб ўтида, далага чиқиб, ўтлоқ оралаб кетган сўқмоқдан борди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Элмурод мол боқиш учун ўтлоқ қидириб, кун сайин узоқроққа кетиб қолар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎТМАС Яхши кесмайдиган, дами қайтган, ўтмайдиган. *Ўтмас пичоқ қўл кесар.* Мақол. ■ *Унинг [Сотволдининг] юзи қаттиқ, серқирра тошларга узоқ вақт ишқаланган ёки қандайдир ўтмас теша билан йўнилганга ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ақли (ёки зеҳни, фикри) ўтмас Дарров англаб, тушуниб етолмайдиган; анқов, қовоқбош. **Ўтмас мол** Биров сотиб олмайдиган, сотилмай қолган, паст сифатли буюм ёки нарса.

ЎТМАСЛАНМОҚ қ. **Ўтмаслашмоқ.**

ЎТМАСЛАШМОҚ Ўтмас бўлиб қолмоқ (**ўтмас** тўғри ва кўчма маънода) *Пичоқ ўтмаслашди.* ■ *Инсон курашмоғи керак. Акс ҳолда, ақл-заковати йиллар ўтиши билан ўтмаслашади, завол топади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Энди унинг хаёли паришон, нигоҳлари ўтмаслашган эди.* М. Қўшжонов, Дийдор.

ЎТМИШ 1 Киши, халқ ҳаётининг ўтган қисми, шу ўтган давридаги ҳаёти. *Мен ўтмишимда отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.. қишлоғимизда мактаб ҳам йўқ эди.* «Ёшлик». *Ўтмишини хотирларкан, Йўлчи оғир хўрсинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гоҳ ўлтириб, гоҳи ётиб, бемалол Сўзлар эди ўтмишидан кекса чол.* Ҳабибий. *Музейдаги экспонатларда белорус халқининг ўтмишини кўрдик ва яқиндан танишдик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўтган давр; кечмиш, мозий ва шу даврдаги кишилар (аждодлар) ҳаёти. *Ўтмишда ота-боболаримиз озмунча тоғ қазиганми, биз ҳам қазиймиз.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ҳа, Ойбек ака айтгандай, Фафур Фулом ўтмишга қараб бугунни, бугуннинг хулосасидан эртасини кўра оладиган одамлардан эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Мақтамасман мозийни, бироқ Ўтмишингни ўйлайман бир зум.* А. Орипов, Юртим шамоли.

ЎТМИШДОШ Ўтмиш ҳаёти бирга бўлган шахс. *Узунинг ўтмишдошларига тақлид қилади, холос.* Газетадан.

ЎТМОҚ 1 1 Маълум йўналишда ҳаракатда бўлмоқ (юрмоқ, учмоқ, оқмоқ ва ҳ.к.). *Ит ҳурар, карвон ўтар.* Мақол. ■ *Кўчадан ўтаётган ёшу қари қўлини кўксига қўйиб, отахонга салом беради, ҳол-аҳвол сўрайди.* Газетадан. *Дала йўллари физ-физ ўтиб турган машиналардан гавжум, автобуслар серқатнов.* Ҳ. Фулом, Бинафша атри. *Бу қуш ҳар замон бир томоқ қоқиб, кўкда арғимчоқ солиб ўтаётган турналарни кузатиб қолади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Сатҳ ёки бошқа маконда маълум йўналишдаги ҳаракатни таъминлайдиган нарса йўналган (чўзилган, ётқизилган) бўлмоқ. *Ер остидан газ қувурлари ўтган.* ■ *Тол ўсан ердан кўча ўтгани учун, дарахт кесиб ташланди.* Газетадан. *Дарчанинг орқаси анорзор, унинг этагидан анҳор ўтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..демак, шу бута остидан телефон сими ўтган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Маълум жой, сатҳ ва ш.к. оралигида (бирор томонга қараб) ҳаракатланмоқ, шундай ҳаракат билан уни орқада қолдириб, ундан кейинги жойда мавжуд бўлмоқ. *Гуллар юзида ханда, бу боғдан ёр ўтими?* С. Зуннунова. *Қиз бедапоядан ўтиб, сўл ёқдаги дарахтлар орасида ғойиб бўлгач, Йўлчи.. яна ишга тушиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмаджон бир чордевордан ўтиб, кичкина майдонга чиққанида, рўпарада нулемёт тарилади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Қарама-қарши томонлари (боши ва охири, икки чети) бўлган йўл, очиқ жой, тешик ва ш.к. нинг томонлари оралигида ҳаракатланмоқ (йўналмоқ) ва шу йўналишда бир томонини қолдириб, иккинчисида ҳозир бўлмоқ. *Дарёдан ўта бошлади.* Зовур-

дан сакраб ўтди. Тешикдан нариги ҳовлига ўтмоқ. ■ *Йўлнинг нариги юзига, автобус бекатига ўтмоқчи бўлди-ю, ўша заҳоти бу фикрдан қайтди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

5 Юриб ёки бошқа ҳаракат билан (йўналиб) маълум жой, ўринда мавжуд бўлмоқ; ўрин олмоқ, жойлашмоқ. *Олдинги қаторга ўтмоқ.* *Меҳмонлар маҳсус ҳозирланган хонага ўтишди.* ■ *Муслимжон, қани, тўрга ўтинг.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Иш-фаолият кўрсатаётган жойини ўзгартириб, бошқасига кўчмоқ. *Техникумдан рабфакка ўтибсан деб эшитдим.. яхши қилибсан.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Аҳмад Акмалхоннинг кўп жойларда ишлаб чиққанини эшитганди, «иккинчи программа» деярли, демак, радиога ўтибди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

7 Иш-фаолиятини ёки ундаги усул ва ш.к. ни ўзгартирмоқ, бошқасига кўчмоқ. *Конвейер усулига ўтмоқ.* *Савдо ишига ўтмоқ.* *Пудрат усулида ишлашга ўтмоқ.* ■ *«Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

8 Ўз жойини ўзгартирмоқ, биридан бошқасига кўчмоқ. *Мен бир турмадан иккинчи турмага ўтаётиман, нега йиғлайсан!* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

9 Эгалик, тасарруф ўрни ўзгармоқ. *Бу ерлар корхона ихтиёрига ўтди.* ■ *Уларнинг ўзаро писандаларига мувофиқ, янги ерлар, чиқариладиган сувлар Тешабойга текинга ўтади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

10 Кимда ёки нимададир бўлган нарса, хусусият ва ш. к. бошқасига ҳам кўчмоқ, унда ҳам пайдо бўлмоқ. *Ҳоким йигирма беш солдатнинг кучи ўзига ўтиб қолгандек, кучана бошлади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Уларнинг биридаги шўхлик ва завқ иккинчисига тез ўтар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кумуш тўй ўзбеклар учун янги одат бўлиб, Европа халқларидан ўтган.* Газетадан.

11 Таъсир этмоқ, таъсири юзага келмоқ. *Калтак ўтмайди.* *Оёғидан совуқ ўтди.* ■ *Бир ёш йигитнинг икки оғиз гапи Салим Фаффорнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетди.* «Муштум».

12 Ўз йўналишида муайян жой (нуқта)дан илгари йўналмоқ, узоқлашмоқ. *Сафар бўзчи Абдураҳмоннинг тўхтаганидан*

хабарсиз икки-уч қадам нарига ўтган эди. А. Қодирӣй, Мехробдан чаён. *Энка-тинкаси чиқиб кетганидан, Валижон тушадиган бекатидан ўтиб кетганини энди сезди. Газетадан.*

13 Бир хил йўналишдаги ҳаракатда (юриш, югуриш, сузиш ва б.) ортда қолдирмоқ, ундан ўзмоқ, ўзиб кетмоқ. *Маррага яқинлашганда, барча пойгачилардан ўтиб, марра чизигини биринчи бўлиб кесиб ўтди.* ■ *Гоҳ афанди эшакдан, гоҳ эшак афандидан ўтиб, уйга етдилар.* «Латифалар».

14 кўчма Бирор хусусият, белги, хатти-ҳаракат ва ш.к. да бошқаларини ортда қолдирмоқ; устун, юқори бўлмоқ. *Қамиш-капада бундан ўтадиган юзи қора йўқ..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ичимизда Ювоидан ўтадиган теримчи йўқ.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қовунлар фарқ пишган. Бир-бировидан ўтаман дерди.* «Муштум».

15 Мазмунидан иш-ҳаракат англанувчи отлар, шунингдек, **-(и)ш** кўшимчали ҳаракат номи билан қўлланиб, шу сўз билдирган иш, ҳаракат қилишни бошлаш, шунга киришиш маъносини билдиради. *Охири йиғлашга ўтди. Бирор натижа чиқмагач, дўқ-пўписага ўтди. Хўжумга ўтмоқ.*

16 Кечмоқ (бирор иш, воқеа, ҳодиса жараёни ҳақида). *Кенгаш яхши ўтган эди, чамаси, Ғиёсиддиновнинг вақти чоғ эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Давра суҳбати савол-жавоб тарзида ўтди.* Газетадан. *Гарчи операция муваффақиятли ўтган, хирург роппароса тўрт соат ўлим билан олишган бўлсада, бироқ башоратга ҳали эрта эди.* Газетадан.

17 Юз бермоқ, бўлиб ўтмоқ; кечмоқ. *..ўзимдан қандоқ камчилик ўтганига ҳайронман.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. *..Абдуракул билан қассоб ўртасида ўтган гаплар эсига тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Кейинда қолмоқ; кечмоқ (вақт ҳақида). *Йиллар ўтди, бироз улгайдик, бу кун — Ватан хизматиغا бир қадар дастёр.* А. Орипов. *Олтин кузнинг олтин дамлари ўтиб бормоқда.* Газетадан.

19 Шахнинг шу феъл боғланган сўз англатган рақамдаги ёши бошланиши, шу ёшга қадам қўйиши маъносини билдиради. *Олти (ёш)га ўтди.* ■ *Қизимизнинг бўйи чўзилиб, ўн тўртдан ўн бешга ўтиб қолди.* «Муштум».

20 Умрнинг ёки маълум қисмининг шу феъл боғланган сўз англатган иш, ҳолат билан кечишини билдиради. *Ёшим қирққа етди. На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонумонимдан кечаман, дунёдан портфелсиз, пальтосиз ўтаман, аммо бу ишни очмасдан қўймайман.* А. Қаҳҳор, Бек. *..Умри машинада ўтган кишини консерватор деганларига ҳайронман.* «Муштум». *Мана, умрим ўтди, нуқул азоб ичиди ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

21 Барҳам топмоқ. *Бўроннинг тезда ўтиб кетишига кўзим етмайди..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Азим бойвачча, «Шуро ҳукумати баҳор ёмғиридек тез ўтиб кетади», деб ўйлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шамоллагансиз, хафа бўлманг, ўтиб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

22 Бирор иш, мансаб, ташкилот ва ш. к. га кирмоқ, тайинланмоқ, қабул қилинмоқ. *Партияга ўтмоқ. Депутатликка ўтмоқ.* ■ *Оқибат, Воҳидов айтган номзод ўтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бўта раисликка ўтмаса, мен хижолат бўлиб қоламан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

23 Харид қилинмоқ, сотилмоқ. *Бу матолар яхши ўтмаяпти.* ■ *Корхона хўжайини эрталаб домлага: — Агар магазинларда ўтмай ётган моллардан бироз олмасалар, буюртма бажарилмайди, — дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

24 кўм. фл. вэф. Етақчи феълдаги ҳаракатнинг давомлилиги, йўлакай бажарилувчи ҳаракат эканлиги каби грамматик ва модал маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. *Сен ҳовлига бор, жой тайёрла. Бир йўла магазинга ҳам кириб ўт.* Н. Сафаров, Оловли излар.

25 Бирор масалага оид мавзу, асар ва ш.к. ни ўқиш, ўрганиш, тинглаш амалиётини ўтказмоқ; ўқитмоқ, ўргатмоқ (ўқимоқ, ўрганмоқ). *—Ўқиганмисиз? — деди унинг сўзини кесиб бойвачча. —Ўқиганман. Навоий, Фузूलийни ҳам ўтганман.. — жавоб берди Гуландом.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамида биологиядан нималар ўқиганини, бу ўқув йилида яна нималар ўтилажагини сўзлаб берди..* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

Баҳридан ўтмоқ Алоқани узмоқ; кечмоқ. *..боши олтиндан бўлса ҳам, шу одамнинг баҳридан ўтинг.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳалиям бўлса, бунинг баҳридан ўт..* П. Қо-

диров, Қора кўзлар. **Бошидан ўтмоқ** Ҳаётда кечирмоқ. *Ким табиб — бошидан ўтган табиб, дейишар эди, илмсизлик бошиниздан ўта туриб, шу гапни гапирасиз-а?! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Бошимдан ўтган гапларни бировга айтиш қаёқда, эсимга тушса, ўзим чўчиб кетаман. П. Турсун, Ўқитувчи. Жонидан ўтмоқ* Азоб берадиган даражада қаттиқ таъсир қилмоқ. *Бояги гаплар Умматалининг ёнидан ўтган бўлса, буниси жонидан ўтиб кетди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Кунни ўтмоқ* 1) кунни кечмоқ. *Меҳнат кунингдан ҳам кечиб, Кунинг ўтар ароқ ичиб. «Муштум»;* 2) тирикчилиги юришмоқ. *Ука, бор — борича, йўқ — ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўз ўнгидан ўтмоқ* Кўз билан кўргандай гавдаланмоқ, аксланмоқ. *Қорақалтоқ элининг Аму тўлқинларидек сокин, жўшқин ҳаёт лавҳалари кўз ўнгимдан ўтди. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Кўзи ўтмоқ* Кўра олмоқ, яхши кўрмоқ (асосан, майда, кичик нарсалар ҳақида). *Мана, ўқи, кўзинг ўтса, комиссар буйруғини. Миртемир. Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрпа қавидим.. энди ундай ишларга кўзим ўтмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўнглидан ўтмоқ* Ҳаёлидан, ақлидан кечмоқ. *«Ҳамма гапни эшитиб олган экан писмиқ чол», деган фикр ҳар иккала ёшнинг ҳам кўнглидан ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи. Сўзи ўтмоқ* Сўзи инобатга олинмоқ. *Унинг тоғаси амалдор, амалдор бўлганда ҳам, қарера узатса, қўли етади, нима деса, сўзи ўтади. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ўзинг(из)дан ўтар гап йўқ* Ўзингиз ҳаммасига тушунасиз, ҳаммасини биласиз. *Бу иш кечаси бўлгани маъқул. Кундузи бўлса, ўзингдан ўтар гап йўқ, хунукроқ кўринади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўтиб тушмоқ* Бошқаларидан жуда устун бўлмоқ, бошқаларни орқада қолдирмоқ. *Бу ишда, айниқса, Жунаидхоннинг содиқ сардори Матчон тўра ҳаммасидан ўтиб тушиди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қадри ўтмоқ қ. қадр. Охир вақт бола қадри ўтиб, ҳар бир шаҳардан ўғил олиб келиб боқиб, қирқта ўғил боқиб олди. «Бўтакўз». Қаторга ўтмоқ (ёки кирмоқ, кўшилмоқ)* 1) сафга кирмоқ, кўшилмоқ. *«Қаторга киролмаган» деҳқонларга бошқачароқ тадбир қўлланади. А. Қодирий, Обид кетмон;* 2) бирор гуруҳга мансуб кишилар қаторидан, сафидан ўрин олмоқ. *Унинг [Сидиқ-*

жоннинг] номи чиқмаганлигига ҳеч ким эътибор қилмаган бўлса ҳам, назарида, ҳамма унга: «Ҳафа бўлманг, ахир бир кунни қаторга кириб қоласиз», деяётгандай бўлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қўлидан ўтмоқ Муайян шахс ёки шахсларнинг синови, хизмати ва ш. к. да бўлмоқ, бўлиб ўтмоқ. *..не-не бекларнинг отларини кўрганман, не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎТМОҚ II 1 Кесмоқ, қирқмоқ. *Қаттиқ ёғочга болта яхши ўтмаяпти. Сабзие ўтмайдиغان пичоқни ёнингда олиб юрибсанми.*

2 Ичига ботиб, ўйиб кирмоқ; тешмоқ, санчилмоқ. *Ўқ ўтмайди. Аҳмоққа айтган билан гап ўқмайди, Харсанга қоққан билан миҳ ўтмайди. Мақол.*

ЎТОВ Марказий ва Ўрта Осиё, шунингдек, Жанубий Сибирь кўчманчиларида: энгил материал, кигиз кабилардан конуссимон шаклда ясалган кўча уй, тураржой. *Иккинчи машинада кетма-кет брезент ўтовлар, қамиш деворлар ҳам етиб келибди. Ш. Фуломов, Қурбоналининг дадаси. Қудуқ атрофида ўттиз-қирқта кана, тўрт-бешта кигиз ўтовдан ташкил топган овул бор. «Ўзбекистон кўриқлари». Оқбурасой буйларида ҳам, Чилмаҳрам тоғининг этакларидаги кўкаламзорларда ҳам юзлаб чодирлар ва ўтовлар пайдо бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЎТ-ОЛОВ I Ўт ва олов, оташ, аланга, чўғ.

2 кўча айн. **ЎТ I** 7. *Кунларнинг бирида Ўктамхон қишлоқнинг ўт-олов йигити.. Сидиқжоннинг Мирзачўлга муҳим топшириқ билан кетганини эшитиб қолди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.*

ЎТОМОЧ эск. Трактор. *Қирларимда уйнаган ўтомочлар.. Миртемир.*

ЎТОҚ I Экин ва кўчатлар орасидаги бегона ўтларни юлиб ташлаш. *Сабзи ўтоғи. Шоли ўтоқ. ■ Ғўза ўтоғига чиққан Ойшахон кечки пайт бошига бир боғ ўт қўйиб, уйларига қайтди. П. Қодиров, Эрк. Ҳар йили пахтага ҳам, яғанага ҳам, пиллага ҳам, ўтоққа ҳам олиб чиқишаверади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ЎТОҚ қилмоқ Ўташ ишини бажармоқ. *Деҳқончилик қилиб, пахта ҳам экканман. Ўтоқ қилганман, ғўза чопганман, пахта терганман. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

УТОҚ II кам қўлл. Бирор хислати билан бошқалардан ўтадиган, юқори турадиган; афзал, аъло. *Мана, мажлис аъзолари шунақанги бир-биридан ўтоқ малаклар, парилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

УТОҚЧИ Ўтоқ қилувчи киши. *Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

УТОҒАСИ I Маълум тўда ёки гуруҳ ичида бошқаларга гапи ўтадиган, обрўли киши, тўда етакчиси; сардор. *Сўнгера буларни ўрдага олиб бориб, ойимларга ўтоғаси қилиб қўйдилар.* «Муродхон». *Қари-қартанг ва ўтоғасилар орага тушиб, қизни қочирган янгани зўрға ажратиб олдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Шундай шахсларга мурожаат шакли. *Сувонжон чолнинг жим бўлиб қолганини жаҳлдан тушдига йўйиб: -Ўтоғаси, қўч-қорларни ҳайдаб кетаверайми? - деб сўради секин.* С. Анорбоев, Оқсой. *-Ассалом алайкум, ўтоғаси! - деб салом беришади [мол боқиб юрган эркаклар, аёллар, болалар] дадамни кўриб.* Ойбек, Болалик.

ЎТПАРАСТ тар. Ўтти худо деб билувчи, ўтга сиғинувчи; оташпарасти.

ЎТПАРАСТЛИК тар. Ўтпарастилар дини; оташпарастилик.

ЎТРИК қ. **ЎТРУК**. Ҳали ҳам, бек оға, қайтгин элинга, *Ўтрик сўз сўзламагин синглинга.* «Муродхон».

ЎТРОҚ Маълум бир жойда доимий яшайдиган; турғун. *Агар бу водийда узоқ ўтмишдан буён деҳқончилик қилиб келаётган донишманд ўтроқ халқ бўлмаганда, ҳосилдор ерлар сақланиб қолмаган бўларди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТРОҚЛАШМОҚ Ўтроқ ҳаёт кечиршига ўтмоқ; турғунлашмоқ. *Кўчманчи чорвадорлар ўтроқлашиб қолдилар.* ■ *Отаси Жомрот ўзбекнинг кўпроқ ўтроқлашган «қатағон» уруғидан, чаласавод деҳқон эди.* «Фольклор».

ЎТРОҚЛИК Маълум бир ҳудудда узоқ вақт турғун яшаш, турғун ҳаёт кечирши тарзи.

ЎТРУ эск. Муқобил, қарши (томон), рўпара. *Ўлтирар сочин тараб ёр Чашманинг ўтрусида.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Бахмал танли тунни зулмат эзар бемалол, Ва ўт-*

румда ёлғиз юрак хаста, бемажол. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ЎТРУК эск. Ёлгон. *Ўтрук сўзламоқ.* ■ *Сафарга бу баландпарвоз ўтрук гаплари ёқмади.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ЎТРУКЧИ эск. Ёлгончи.

ЎТСОЧАР ҳарб. Душманга ёниб турган суоқлик сочадиган қурол.

ЎТТИЗ 30 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Ўттиз метр чит.* *Икки ўн беш - бир ўттиз.* Мақол. *Оларда - ҳисоби тўққиз, берарда - саноғи ўттиз.* Мақол. ■ *-Мана энди ишонгандирсиз! - дедим унинг қўлтиғидаги портфелига кўз қиримни ташлаб, - санамай саккиз, ўйламай ўттиз дема, деб шуни айтадилар.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Эркакаёл - жами ўттизга яқин одам тор кўчага ғуж бўлган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎТХОНА Нарсанинг ўт ёқиш учун хизмат қиладиган жойи. *Паровознинг ўтхонаси.* *Ҳаммомнинг ўтхонаси.* ■ *Очил мана шуни ҳис қилиб, ўтхонага тушгандай чўғланиб кетган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [Рамазон] *Самоварнинг кулдони ингичка сим билан атрофлаб ковлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошқумир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ЎТХЎР Ўт, кўкатни суйиб ейдиган. *Ўтхўр ҳайволлар.*

ЎТ-ЎЛАН Ҳар хил ўтлар, кўкатлар. *Рота бир қатор бўлиб сўқмоқдан, баланд ўсган ўт-ўланлар орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай кетмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЎТҚАЗМОҚ I Кимсанинг ўтириши учун жой бермоқ, ўтиришга кўмаклашмоқ. *Гиламга ўтқазмоқ.* *Диванга ўтқазмоқ.* *Машина кабинасига ўтқазмоқ.* ■ *Зайнаб оёғи олти, қўли етти ҳолда эрини тўрт қават кўрпача устига ўтқазиб, ёнига учта нар-ёстиқни уйдди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўтқазгани жой топмаслик Ниҳоятда яхши қабул қилмоқ, эъозламоқ. *Офтоб ойимни бўлса Ўзбек ойим ўтқазгани жой топмас, қуда сўзи ўрнига, синглим, деб хитоб қилар, ошни ҳам унинг раёини сўрамасдан буюрмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Жойлаб қўймоқ, ўрнатмоқ. *Йўлчи тоқчада ётган шамни ёқиб, бир пиёлани тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мулла Бурҳон*

оптоқ доқа саллани қозықдан оқиста олди, кимхоб түппига ұтқазди ва бошига қўйди. М. Журабоев, М. Б. мартабаси.

3 Эқмоқ (кучат, қаламча ҳақида).

4 Ұринлаштирмоқ, жойламоқ; қўймоқ. *Квартирант ұтқазмоқ.*

Бошига ұтқазмоқ 1) ортиқ даражада хурмат қилмоқ, эъозламоқ; 2) бош хўжайин қилиб қўймоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиш, унинг кўнглини кўтариш учун, уи ҳаммамизнинг бошимизга ұтқазиб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲҲЧИМОҚ Кўнгил айниб йўталган-симон, ғайриихтиёрий товуш чиқармоқ; қусмоқ. *Салимбойвачча қоронғида дарахтни кучоқлаб, узоқ ўхчиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қонни кўришим билан яна кўз олдимдан қизил доғлар ўта бошлади, кўнглим беҳузур бўлиб, ўхчий бошладим.* Ҳ. Тур-сунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲҲЧИҚ Ҳхчиш ҳолати; ўхчиш. *Ҳхчиқ тўхтади.* ■ *Санобар ўхчиқ тутиб, ҳовлига югурди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмгири.

ҲҲШАЛМОҚ айн. **ўхшамоқ** 3. *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, маҳдум Ни-гор оймни тақдир этди.* А. Қодирий, Меҳ-робдан чаён.

ҲҲШАМАГАН 1 **Ҳхшамоқ** фл. бўлишсиз шаклдаги сфдш. *Укалари ўзига ўхшаманган, жуда ўжар.* ■ *Фолбин узоқ вайсади.. одам кулгисига ўхшаманган бир йўсинда кийқариб кулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Хунук кўринадиган, ярашмаган. *Ҳхшаманган кийим. Ҳхшаманган қилч.*

3 Эҳтимол тутилмаган, қутилмаган, бе-маврид. *Ҳхшаманган ерда бир хотиннинг арз-га келиши кўрбошининг кўнглига шубҳа сол-ди.* А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

ҲҲШАМОҚ 1 Хусусият, хислат, тузи-лиш ва б. белгиси билан бир хилликка (ўхшашликка) эга бўлмоқ; ўхшаш бўлмоқ. *Бола отасига ўхшайди. Бу суюқлик мойга ўхшайди. Улар бир-бирига ўхшамайди. Мол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўлади.* Мақол. ■ *Чирчиқ бўйи қишлоқларидаги уйлар бир-бирига ўхшайди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *..домла сочларини бўлтибдилар!.. Азбаройи худо, куя тушган нустанга ўхшайди.* А. Қаҳҳор, Тўй-да аза.

2 Ж. к. шаклидаги сўз билан шу сўз англатган нарса ҳақидаги тахминни, тах-миний тасаввурни билдиради; бўлиб кў-

ринмоқ. *Аҳволи чатоққа ўхшайди. Юр, бир айлашиб келамиз, зерикканга ўхшайсан. Бу-гун кун қаттиқ исийдиганга ўхшайди.* ■ *Гапига қараганда, хурсандга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 с. т. Кўнгилдагидек бўлмоқ, ўринла-моқ. *Иш унча ўхшамасди. Ош жуда ўхшабди.*

4 (рвдш. сфдш. ҳар. н. шаклида — **ўхшаб**, **ўхшаган**, **ўхшаш**) кўм. вzf. Қиёс, ўхшатиш муносабатларини ифодалайди; каби, син-гари. *Подана қочган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тиқаверсанми?! Ойбек, Танланган асарлар. Яқинроқ бориб қараса, унинг боши қийшайган, чеккасидан уводага ўхшаган бир нарса чиқиб турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эрлар севингандан кулсалар, сизга ўхшаш қизлар йиғлайдилар.* А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

ҲҲШАТИШ 1 **Ҳхшатмоқ** фл. ҳар. н. *Аҳмадга ўзининг ўхшатиши наъба қилмат, кулумсираб қўйди.* Ф. Мусажонов, Ҳҳмат.

2 ад. Икки нарса ёки воқеа-ҳодисалар ўртасидаги ўхшашликка асосланиб, улар-нинг бири орқали иккинчисининг белги-сини, моҳиятини тўлароқ, бўрттириброк кўрсатиб беришдан иборат бадиий тасвир воситаси, кўчимнинг содда тури.

ҲҲШАТМА 1 айн. **ўхшатиш** 1. *Бизнинг бу ўхшатмамиз ҳам унча тузук эмас.* С. Ай-ний, Эсдалиқлар.

2 Ҳхшатиш асосида яратилган, қилин-ган иш, нарса. *Утмиш адабиётда машҳур шоирларнинг шеърларига ўхшатма яратиш бир одат бўлган.* Н. Маллаев, Улуғ зулли-сонайн шоир.

ҲҲШАТМОҚ 1 **Ҳхшамоқ** фл. орт. н. (қ. **ўхшамоқ** 1, 3). *Укасига ўхшатдим. Ошни жуда ўхшатибди.* ■ *Лекин жуда муғом-бир, мўлтони одамга ўхшатаман.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Бирор кимса ёки нарсага қиёс қил-моқ, шунга ўхшаш, худди ўзи деб билмоқ. *Ҳаммани ўзинга ўхшатасан-а!..* П. Қодиров, Қора кўлар. *Унинг кулиши, юришини Рус-там алаакима ўхшатди.* «Муштум».

3 Қойилмақом қилмоқ; бошламоқ. *Ёши-га монанд ва озода кийим кияди, сочини ўхшатиб тарайди..* М. Жўра, Изгируб. *Бу етмагандек, ўхшатиб ҳақорат қилди.* Шуҳ-рат, Жаннат қидирганлар. *Азим унинг кин-дигига ўхшатиб тепди.* М. Исмоилий, Фар-ғона т. о.

4 (-и)б қўшимчали рвдиш. — **ўхшатиб**) кўм. взф. Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; каби, сингари. Энди мен сизларни гўдак болаларга ўхшатиб, алдаб овқат едираманми?! Мирмуҳсин, Меъмор. *Йигит.. чакмоннинг икки енгини хуржунга ўхшатиб, елкасига ташлади-да, орқага қайтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

5 (утг. зам. бирл. шаклида — **ўхшатдим**) Аскиянинг бир жанри, йўли. *Аскиянинг бир қатор жазрлари мавжуд: қофия.. ўхшатдим, бўласизми.. «ЎТА».*

ЎХШАШ 1 **Ўхшамоқ** фл. ҳар. н. Табиат билан одам боласи қиёс қилинса, бир-бирига ўхшаши ақлни ҳайратга солади. Газетадан. *Чўл одами худди янтоққа ўхшаши керак.* Газетадан.

2 Узаро бир хил, бир-бирига ўхшайдиган. *Унинг ёнида, укалари бўлса керак, бир-бирига жуда ўхшаш икки бола..* Ойбек, Танланган асарлар. *Уларнинг ички дунёси кўп ҳақатдан ўхшаш эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Сиз билан бизнинг қисматимиз жуда ўхшаш..* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўм. взф. Каби, сингари (қ. **ўхшамоқ 4**). *У жилмайганида, қизларникига ўхшаш текис тишлари ярқ этиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЎХШАШЛИК Ўхшаш белги, ўхшаш белгига эгалик, ўхшаш ҳолат. *Боланинг онасига кўпроқ ўхшашлиги аниқ эди.* Ташқи ўхшашлик. ■ *Тўтиқиз билан Дилшодда чиндан ҳам ўхшашлик, умумий жозоба бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎХШАШСИЗ кам қўлл. Тенги йўқ даражада, жуда ҳам, ғоят. *-Ўзим кўрмадим, — деди Офтоб ойим, — аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, ўхшашсиз кўркам, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш!* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

ЎХШОВСИЗ Кўриниши хунук, меъёрга номуносиб, ярашмаган. *Сатанг хотинларнинг мўйчинадак териблиб, қора сурилган қошларидай ингичка мўйлови унинг афт-ангорини ўхшовсиз бир қиёфага солиб қўйган эди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Пешонасида ажинлар қаторлашиб ётган қари куёв, худди жуфти билан энди танишган буйдоқдай, ўхшовсиз қилиқлар қилади.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЎЧ I Ҳақорат, алам ўтказганлик, умуман, ёмонлик учун қилинадиган жавоб

тарзидаги иш, ҳаракат, ёмонлик; қасд. *Йўқ, Нусратилла уни ёмон кўради, бу одамларнинг ҳаммасида алами, ўчи бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Элмурод юзини кўтарди ва ялтироқ пешона, гўё бир ўчи бордай ғазаб-ли кулги ифодаси билан хумрайган кўзларни кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёвни барбод этмай қўймайман! Юрак ёнар ўч аламида..* Р. Бобожон.

ЎЧ олмоқ 1) зиён етказгани, таҳқирлагани ва ш.к. учун жавоб тарзидаги ишни қилмоқ. *Онажон, йиғламанг, мен ўғлимни ўлдириганлардан ўч оламан!* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) умуман, аламини йўқотиш, тарқатиш учун бирор иш қилмоқ. *Сен бўлсанг, бугун ароқдан ўчингни олмоқчи бўлганга ўхшайсан.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЧ II Ниҳоятда берилган, ҳирс қўйган. *Ширинликка ўч бола. Пулга ўч. ■ Латофат ёшлигидан қўшиққа ўч эди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Айниқса, хўжайиннинг катта ўғли Ҳакимбойвачча пахтага жуда ўч одам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хуморхон шунақа нарсаларга ўч, ушанга оширамиз.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎЧАКИШ Аччиқ-алам, ўч олиш каби зид иш тутиш, зиддига бориш, шундай мақсадда бўлиш. *Бундай мижозлар билан ўчакишни Ҳазархўжа ишга зарар беради, деб ҳисоблайди.* «Муштум».

ЎЧАКИШГАНДАЙ, -дек I **Ўчакишмоқ** фл. сфдш. нинг ўхшатиш шакли; ўчакишган каби. *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишига тиришади..* Ойбек, Танланган асарлар. *Изғирин ўчакишгандек.. оёқларга урилиб, йиқитмоққа жазм қилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Аксига олиб, бахтга қарши. *Ўчакишгандай, айна терим олдидан Темиржоннинг тоби қочиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ўчакишгандек, Воҳидовнинг отпуски вақтига тўғри келди.* Бугун бориб, яна тополмадим. С. Зуннунова, Янги директор.

ЎЧАКИШМОҚ Аччиқ-алам, ўч олиш каби ният билан зид иш тутмоқ, шундай мақсадда бўлмоқ. *Ашур одамга бир ўчакишиб қолгандан кейин, то енгиб олмагунча қўймас экан.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Отам бечора нафаси ичига тушиб минғирлайди, халфани инсофга, муросага чақиради, дам ўчакишиб, қаттиқроқ гапиради.* П. Турсун,

Ўқитувчи. Сиз Толиб акага гап қайтарманг, ўчакишманг. Кек сақлайдиган одам у. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Агар ораларинга совуқчилик туширадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЧИНҚИРАМОҚ Сал ўчмоқ, бўзармоқ, оқармоқ (ранг-рўй ҳақида). Унинг ранги бироз ўчинқираб кетди.

ЎЧИРГИЧ 1: ўт ўчиргич Ёнғинни ўчириш асбоби.

2 Ёзув ва ш.к. ни ўчириш учун ишлатиладиган махсус резинка. Бу ёққа кел, болам, ўчиргични ҳозир топамиз. Мирмуҳсин, Умид.

ЎЧИҚ 1 Ўчган, ўчирилган. Иккинчи қаватдаги чироқлари ўчиқ хона деразаларига ички бир армон билан тикиламан. Газетадан.

2 Қизиллиги йўқолган; бўзарган (ранг-тус ҳақида). Юзлари пачақланган, ҳамма ёғи моматалоқ, сочлари тўзғиган, ранги ўчиқ Жўрахон ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳайдар совуқ, ўчиқ юзини терс бурган подшоҳга таъзим қилиб, орқаси билан юриб чиқди. Ойбек, Навоий.

ЎЧЛИК Ўч бўлиш, ўч эканлик. Пулга ўчлик. ■ Бири вилоятнинг тинчлигини ўйлар, Урушининг қонларга ўчлигини ўйлар. М. Шайхзода. Маҳаллада Ориф отанинг райҳонга ишқибозлиги, ўчлигини ёшу қари биларди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЎЧМОҚ 1 Ёнишдан, ёлқин беришдан тўхтамоқ; сўнмоқ. Утни ковласанг — ўчади, Қўшинингни ковласанг — кўчади. Мақол. ■ Шу чоқда на учундир тоқчада ёниб турган шам ҳам лип-лип қилди-да, ўчди. А. Қодирий. Ўтган кунлар. Самандаров бир қоши наст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махорқасини чироқдан тутатиб олди. А. Қаҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Асл тусини йўқотмоқ; хиралашмоқ, ўнгмоқ. Читнинг ранги ўчибди. Қадимий минора нақшларининг бўёғи ҳамон ўчмаган. ■ Фафур тобора асабийлашар эди, бунинг оқибатида кўзлари хиралашиб, лаблари пирпирар, ранглари ўчиб, қўллари титрарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Кўздан гойиб бўлмоқ, кўринмай қолмоқ, йўқолмоқ. Гуллар, яшилликлар орасида унинг адил — келишган қомати, шаффоф

бир хаёл каби гоҳ ялт этиб кўринар, гоҳ учар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Водийни ярим доира шаклида ураган баланд-наст тоғлар аста ўча бошлаган. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

4 кўчма Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ. Уйқуси ўчмоқ. Тарихдан номи ўчмоқ. ■ Саҳронинг номи учар, Ўзгаради қумлоқлар.. Қ. Муҳаммадий. Ундаги улуг зотлик аломатлари бирданига ўчди. Н. Сафаров, Оловли излар. Оқподшонинг тахти куйсин, қораси ўчсин! Ойбек, Танланган асарлар. [Таннозхон:] Дийдоринг ўчсин сенинг! З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 Тўхтамоқ, тинмоқ; эшитилмай қолмоқ. Ҳозиргина сўзлашиб ўтирган Кумуш билан онасининг товушлари ўчган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Саидғозининг момақалдироқ қалдирашидек асабий кулгиси қандай бошланган бўлса, ўшандай тўсатдан ўчди. С. Анорбоев, Оқсой. Извош кўнғироғи, от тўёқларининг овозлари бора-бора ўчади. Н. Сафаров, Уйғониш.

Нафаси ўчмоқ Овози чиқмай қолмоқ, жим қолмоқ. Элмурод салом бериб, эшикдан кириши билан, унинг нафаси ўчиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Салқинда чирилдоқнинг ҳам нафаси ўчганди. С. Юнусов, Қутилмаган казина.

6 кўчма Хотирадан кўтарилмоқ, эсдан чиқмоқ, унутилмоқ. Номи ўчиб кетган Боқи мирзо кўп вақт ўтмай «инобатлик мирзо» номи билан бош кўтарди. А. Қаҳҳор, Мирзо. Шоир сўзи мрамар тошга ўйилган — Уйма хатдек турар, дунёда ўчмас. Қ. Муҳаммадий.

7 с.т. Сафдан ёки ҳисобдан чиқмоқ. Ёзувчилар уюшмаси авзолигидан ўчган киши. Рўйхатдан ўчганлар.

ЎЧОҚ 1 Орқа ва ён томонлари ёпиқ бўлиб, ичига ўт ёқиладиган, овқат пишириш учун устига қозон ўрнатиладиган қурилма. Лой ўчоқ. Ер ўчоқ. Темир ўчоқ. ■ Тош ўчоқда арча чўғи яллиғланиб турибди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Бригада булоққа яқинроқ жойдан ўчоқ ковлаб, қозонни ўрнатди. С. Анорбоев, Оқсой. Кунчиқар томонда катта ўчоқ, қозонда шўрва қайнаб турибди. «Эртақлар». Ҳиммат.. ўчоқда ловуллаб ёнаётган ўтга косовни тутиб.. папиросини тутатиб олди. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат.

Ўчоқ боши 1) таом пишириш учун ўчоқ қурилган жой. *Синдирилди тез зоғора нон, Севган қизи, кўз нури — Ойхон Қушдай учди ўчоқ бошида.* Ҳ. Пулат; 2) қ. **Ўчоқбоши.** Ўчоқ бошида керосин билан шишасиз ёнаётган жинчироқни олиб, ташқари чиқди. С. Айний, Қуллар. *..қуртга барг кесгани борамиз. У киши келсалар, овқат ўчоқбошида.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Бирор нарса пайдо бўладиган, амалга ошадиган, тарқаладиган жой; манба, марказ. *Билим ўчоғи. Маърифат ўчоғи. Тарбия ўчоғи.* ■ [Элмурод] *Агар ўзи бир ердан кетганда ҳам, дастлабки маданият ўчоғининг абадий қолишини ўйлаб, ўзидан ўзи ғурурланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хуллас, Шероз қадимдан адабиёт, санъат ўчоқларидан бири бўлган, у ерда миниатюра мактаби ҳам ривожланган.* Газетадан. *Мамлакатнинг марказий ва шимолий туманларида ёнғин ўчоқлари сони ортиб бормоқда.* Газетадан. *Қумқишлоқ деҳқонларини қадимдан қийнаб келган ботқоқларни.. иситма-безгақ ўчоқларини қуришти учун бир неча чақирим узунликда зовур қазииш керак.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ЎЧОҚБОШИ Таом тайёрлаш учун ўчоққозони бўлган ва овқатланиш учун керакли асбоб, идиш ва б. билан жиҳозланувчи хоналари бўлган жой. *Ҳужра ёнида кичкинагина ўчоқбоши қўнқайган.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Кампир икки йилча тинч, хотиржам яшади. Чевараларини суяр, шулар билан овунар, эндиликда ўчоқбошига яқин бормасди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ЎША кўрс. о.м. Узоқдаги, аввал тилга олинган кимса ёки нарсани, ўрин, пайтгни кўрсатиш, айтиб ўтилган, аввалдан маълум бўлган бирор ҳодисани эслатиш, унга ишора қилиш учун хизмат қилади. *Ўша йил. Ўша кундан бошлаб. Ўша одам ёдингиздами? Ўша жойда учрашамиз.* ■ *Бу шоду хуррамликни тугдирган яна ўша сув эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Биз ўша ерга бориб туришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Яқинроқ борсак, яна ўша эрталабки ёш эрхотинлар.* Ҳ. Қодирий, Йўлда. *Ўша жилва ва ўша оташ, Ўша кўзки, сузгин, хаёлкаш, Ўша имо, ўша ишора* *Эта бошлар юракни пор.* Ҳ. Олимжон.

ЎШАЛ эск. айн. **ўша.** Севганимдан айрилсам, Ўлганим ўшал кундир. «Қўшиқлар».

Ўшал кишининг ўғиллариман дегин. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЎШАНАҚА айн. **ўшандай.** *Ўшанақа ишлардан биттаси нилла қурти.* А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

ЎШАНАҚАНГИ с. т. **Ўшанақа.** *Онахон оқпошшонинг тахтдан туширилганини, аллакимлар тахтга бошқа бир ўшанақанги пошшони ўтқазиишмоқчи бўлиб уринганини Собиржондан эшитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎШАНАҚАСИ **Ўша йўл** билан, **ўша** томондан. *Умар акам ўшанақаси шаҳарга жўнаган бўлса керак..* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЎШАНДАЙ **Айтиб ўтилган кимса** ёки нарсга ўхшаган, ўшанга ўхшаш. *Сен ҳам — ўшандай кишилардан бири. Ўшандай қилиқ сенга ярашмайди.* ■ *Ўшандай дағал, қалин, узун, чўндай ингичка суяк бармоқлари билан эшик ҳалқасини ушлаб.. олдинга юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўшандай тепки ҳали эс-ҳушини ўнглаб ололмаган Ҳамроқулнинг ҳам кўкрагига тушиди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Ўшандай шошилиш билан варақлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎШАНДАЙИЧА с. т. **Ўшандайлигича.** **ЎШАНДАЙЛИГИЧА** рвш. Қандай бўлса, шундайлигича; илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўшандай ҳолатда. *Бу минора юз йил аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам ўшандайлигича сақланиб турибди.*

ЎШАНЧА рвш. 1 **Айтиб ўтилган миқдорда;** **ўша даражада;** шунча. *Қанча кўп ишласанг, ўшанча кўп ҳақ оласан.*

2 **Айтиб ўтилган киши** ёки нарсга ўхшаш ёки тенг. *У бола 50 кило пахта терди, сен ўшанча ҳам бўлмадинг.*

ЎШАНЧАЛИК рвш. **Айтиб ўтилган даражада.** *Водокачкалардан бирини тиклашда, тайёр сувга ариқ чиқаришда ўшанчалик ноаҳил бўлган капсанчилар ҳозир бунчалик иттифоқ бўлиб қолганларига ўзлари ҳам ҳайрон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎША-ЎША рвш. 1 **Илгари қандай бўлса,** ҳозир ҳам шундай, ўзгармаган, **ўша** ҳолатда, **ўшандайлигича.** *У анча кексайиб қолибди, аммо феъл-атвори ўша-ўша.* ■ *Уйда тирикчилик ўша-ўша-ю, лекин вофурушлар домидан қутулганига Собиржон минг марта рози эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Ўшандан буён; шу-шу. У уч йил аввал араблаб кетган эди, ўша-ўша келмайди.

ЎШШАЙМОҚ Қовоқ-тумшуғи солиниб, хўмрайиб турмоқ. *Бошқаларга ўшшайиб, Қовоғингни уясан. «Муштум».* Ҳали шунақа тилларинг борми сенинг, дегандай она қизига ўшшайди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Мухбирнинг бу саволи.. китоб савдоси ходимларига ёқмади, бирдан ўшшайиб олишди. «Муштум».*

ЎШҚИРМОҚ Дўқ, пўписа қилмоқ, жаҳл билан қаттиқ гапирмоқ, ғазаб билан бақирмоқ. *Муса куса Бутага қараб турган хотинига ўшқирди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бегимхон икки чаккасидаги гажагини силкитиб, мушларини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ЎЮВЧИ 1 Ўймоқ фл. сфдш. *Ер ўювчи киши.*

2 махс. Кимёвий реакцияга киришиб, тана тўқимасини бузадиган, емирадиган. *Ўювчи кислота. Ўювчи ишқорлар.* ■ Агар бундай чаннинг таркибига ўювчи ёки захарли моддалар кирса, у вақтда бу чанг жуда зарарли бўлади. «Физиология».

ЎҚ 1 1 Ёйга қўйиб отиладиган, учи найзасимон узун, ингичка таёқча; тир. *Садоқдаги ўқ.* ■ У камонга чапдастик билан ўқ ўрнатди ва чоғиб бораётган от устида нишонга отди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Милтиқ, тўппонча, пулемёт каби қуролларга жойлаб отиладиган кичкина снаряд; патрон. *Душман пулемёти бирдан жиблиб қолди, ўқи тугаган пулемётчи эса қоча бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Ўқ овозига одам тўпланганда, мис кўза қорни пачақланиб, тупроққа ағнаб ётар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

3 Шундай снаряд, патроннинг отилганда оғзидан чиқиб учадиган, мўлжалга йўналтириладиган қисми (қўрғошин, питра каби). *Оқилхонтўра Бутабойни мўлжаллаб отган ўқ Тиллабувага теккан экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ортиқ, гилам тўшалган уйда, ойнаванд шкаф қаршисига айиқ терисини ёйиб, ўқ тешиган жойларини кўздан кечираётган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

Ўққа тутмоқ Кетма-кет, узлуксиз ўқ йўлламоқ. *..ҳарқалай, сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. ..душманнинг учта*

транспортёри йўлда дарахт кесаётган жангчиларни ўққа тутиб, қайтиб келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Миноёт, реактив артиллерия ва ш.к. қуроллардан отиладиган ўқ-дори; снаряд. *Фронт орқасида ўра қазиб турганда, Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, қаттиқ товуш чиқариб ёрилди. А. Қодирӣй, Обид кетмон.*

ЎҚ П 1 Икки учига ғилдирак ўрнатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган ғўла. *Автомобилнинг ўқи. Трамвайнинг ўқи. Ўқ ясамоқ.* ■ Бир нима десалар, мой сурмасанг, араванинг ўқи ҳам ғирчиллайди, деймиз. «Муштум».

2 Дастгоҳ, машина ва ш.к. нинг айланиб турадиган ўқсимон узун қисми. *Зиёбек қандайдир бир ўланни хиргойи қилиб, кунжаранинг четини синдириб, ўқ тагига ташлайди. Н. Фозилов, Дийдор. Вишканинг тепасидаги пишангнинг ўқи сал қийшайиб қолган экан. П. Қодиров, Эрк.*

3 Бирор жисм ёки фазонинг марказидан ўтади, деб фараз қилинадиган тўғри чизик. *Айланиш ўқи. Симметрия ўқи. Ер ўз ўқи атрофида айланади.* ■ ..планнинг бош ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

ЎҚАЛОҚ Бўка (сўна) курти (асосан, сутэмизувчи ҳайвонлар танасида бўлади).

ЎҚАЛОҚЛАМОҚ 1 Шундай курт чиқармоқ. *Ҳа, ака, ўқалоқлайдиган сўна қаёқда!*

2 Шу курт терини тешиб чиқаётганида, ирғишлаб, шаталоқ отмоқ. *Сигир ўқалоқлади.*

ЎҚАРИҚ Пайкал эгатларига ёки, умуман, пайкалга шохарикдан сув олиб таратиш учун хизмат қиладиган муваққат ариқ. *Бироздан кейин сув таралган картанинг ўқариғи бошига келиб тўхтади. Газетадан. Ўқариқ ёқаларида кета-кетгунча тут дарахтлари. Пайкаллардаги ҳар бир эгат инга чизиб қўйгандай текис. С. Нуров, Нарвон. Насим бугдойпояда ўқариқ қазийдан эрта қайтди. Т. Мурод Кўшиқ.*

ЎҚДАЙ, -дек 1 Ўқ сўзининг ўхшатиш шакли; ўқ сингари, ўқ каби. *Сипарангиз ва унинг сафдошлари ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги хабар Тумариснинг ва барча аёлларнинг юракларини ўқдек тешиб ўтди. М. Осим, Тумарис.*

2 кучма Жуда тез. ..қора терга тушиб, оқ кўпикка ботган тўриқ.. тупроқ йўлдан ўқдек учиб борарди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кучма Тўғри, тик, адил. Ўқдай ёғоч. Ўқдек йўл.

ЎҚДОН 1 айн. садақ.

2 Ўқ, патрон солиб, кўпинча белга осиб юриладиган чарм қутича; патронташ. У [Мадамин] қора тўни устидан елкасига қадимги ўқдонларини осган. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўқдон-камар эск. Сиртига ўқлар жойлаштириш учун мосланган қайиш лента. Белига ҳам, елкасидан ошириб кўкрагига ҳам кенг ўқдон-камар тақиб олган қора мўйловли, новча бир одам она-болани.. ичкарига етаклади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 махс. Ствол коробкасининг ўқ жойланадиган қисми. Милтиқнинг ўқдони. ■ Қора Қоллон иккита қирқма бешотар милтиқ.. иккита тўппончани қўйиб, ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб қўйди-да.. хуржунларга жойлади. К. Яшин, Ҳамза.

ЎҚ-ДОРИ Снаряд, патрон, мина, граната каби портловчи моддалар, жанг буюмлари мажмуи. [Али тажанг:] Ўқ-дорининг бари фашист занғарда экан, гумбурлатгани-гумбурлатган. Ойбек, Қуёш қораймас. Ўқ-дори юкланган араваларнинг кўплари ўрмон балчиқларида қолиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. У.. бу йил қанча милтиқ, тўп, ўқ-дори келтирилганини айтди.. С. Сиёев, Ёруғлик. Мана, ўқ-дорилар ҳам отларга ортиб булинди.. К. Яшин, Ҳамза.

ЎҚ-ЁЙ 1 Ёй ва ўқ (ов ва ҳарбий мақсадларда ишлатиладиган отиш қуроли); камон. Пошио Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой, чинакам қилич, чинакам от ва чинакам ўқ-ёй ҳадя қилди. С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. Қўлимда ўқ-ёй бўлганда ҳам, отмас эдим бу гўзал жониворни. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 шв. Камалак. Ёмғирдан сўнг осмонда ўқ-ёй кўрунди.

ЎҚИГАН 1 Ўқимоқ фл. сфдш. Бундаги фарқни Юсуф-Зулайхо қиссаларини ўқиган киши биладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўқимишли. Ўқиган қиз. ■ Ўқиган бўлса ҳам, ўқмаган йигитга ўхшайди, йўқса, Насибанинг ўқишини ора йўлда қолдириб,

мактабидан юлиб олмоқчи бўлмас эди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎҚИЛОН Сувилонлар оиласига мансуб, гавдаси ингичка, узунлиги тўқсон см. гача бўлган, танасининг орқа томонида тўртта бўйлама қорамтир йўли бор илон.

ЎҚИМАГАН 1 Ўқимоқ фл. бўлишсиз сфдш. шакли. Газета ўқимаган одам ҳаётдан орқада қолади. ■ Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам, сиздан аҳмоқроқ эмасдир-миз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 с. т. Арзимас (оддий) нарсанинг фаҳмига етмайдиган одам ҳақида, шундай шахсга нисбатан қўлланади. Шуни ҳам бил-майсанми, ўқимаган.

ЎҚИМИШЛИ 1 Ўқиб, муайян маълумотга эга бўлган, онг, саводи яхши. Авваллари эрини «ўқимишли одам, ёрдам берар, ўнинчини битирганимча қолиб кетмасман», деб юрган хаёллари ҳам охири пучга чиқди. Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. Унга хат-савод ўргатишга, жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимишли кишилар керак. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кам қўлл. Яхши савод билан ёзилган; ўқишли. Бой ҳаёт тажрибасига эга бўлган муаллиф бу китобида энг гўзал инсоний фазилатларни ҳаётини лавҳаларда ўқимишли баён қилган. Газетадан.

ЎҚИМОҚ 1 Сўз, жумла, гап, матн ва ш.к. нинг ёзма шаклини ичда ёки оғзаки ифодаламоқ. Мақолани ўқимоқ. Қадимий ёзувни ўқимоқ. Товуш чиқариб ўқимоқ. Ўқиб эшиттирмоқ. Рўйхатни ўқимоқ. Нотўғри ўқимоқ. Қўйналиб ўқимоқ. Биринчи саволни ўқиди. ■ Кўп ўтмай, у дурустегина ўқийдиган ва унча-мунча ёзадиган бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шеърини ёки насрий матнни ёддан айтмоқ. Йигит форсча бир байт ўқиди. -Бобо Урғиний бу, биламан! - деди Аваз. - Бошқа ўқи! С. Сиёев, Ёруғлик. Чойхонада.. узун қулоқли қаландар кўзларини юмиб, янгроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бувижон, дуоларингизни ўзимизнинг тилимизда ўқийверсангиз, худо тушунмасмикан-а? «Тулдаста».

3 Диққат билан, таҳлил қилиб назардан ўтказмоқ; мутолаа қилмоқ. Диққат билан қайта-қайта ўқимоқ. ■ Кўп ўқигансиз, лекин кам биласиз, синглим! Ў. Ҳошимов,

Қалбингга кулоқ сол. *Фузулийни яхшилаб ўқиш керак!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ўзи бирикиб келган сўзни ёки унга хос маънони (мазмунни) билдирувчи сўзларни, ибораларни айтмоқ. *Лаънат ўқимоқ. Тасаннолар ўқимоқ.* ■ *Бу ерда ишлаётган экскурсоводлар ҳамда қайиқчилар маҳорати ва матонатига офаринлар ўқидик.* Газетадан. *..буғун Эрбўта билан йўлда келаётиб, болани эздан чиқариб қўйганда ҳам, Ҳаёти дилрозини ўқийётганда ҳам шу ўй миясида, тилининг учида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Диний тушунчаларни ифодаловчи баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз иштирокидаги жумла, гап ва ш.к. ни айтмоқ, унга оид ҳолат, маросимни ўтамоқ маъносини билдиради. *Никоҳ ўқимоқ. Фотиҳа ўқимоқ. Дуо ўқимоқ. Намоз ўқимоқ.* ■ *-Шариат буйича никоҳ хутбаси ўқилган, - деди шайх.* К. Яшин, Ҳамза. *..Мансур онасининг қабри тепасида узоқ утирди. Қоровул чол қурбон ўқисанидан кейин ҳувуллаб қолган ҳовлига қайтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

6 Ўқув юртларида таҳсил олмоқ. *Мактабда ўқимоқ. Лицейда ўқимоқ. Мадрасада ўқимоқ. Бешинчи курсда ўқимоқ.* ■ *Кунт билан ўқиди. Олий маълумотли бўлди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Бўлди! Театр-рассомчилик институтида ўқийдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

7 Шахс ёки нарсанинг қиёфа, ҳолатидан бирор маънони англамоқ, билмоқ, тушунмоқ, уқмоқ. *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг кўзларида, сени сўйганимдан жўрттага ноз қиялман, дегандай бир маъно ўқиди Комила.* Ойбек, Танланган асарлар. *Табиат ўз тилида роз айтиб шувулар экан, йигит бундан ўз қувончнинг мадҳини ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 *кўчма* «Ўз тилида сўзламоқ» (шахсдан бошқа нарсаларга нисбатан). *Тонг ёришгани, дунёга нур тўлгани учун қувонаётгандек, осмонда тўрғайлар ҳамду сано ўқийдилар..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир неча қалдирғоч Салор оқими бўйлаб учар ва учган қўйи «валфажри» ўқир эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 *кўчма* Бирор мақсадга кўндирувчи, оғдирувчи гапларни қилмоқ, миясига қўймоқ. *Биз ҳам анойи эмасмиз, ахир. Мухбирни ўртага олиб, роса ўқиймиз.. «Муштум». Кейин аста устидан сув сочдим, тушунган.. хотинлар тугун кўтариб юрмайди, бир килоикки кило ширинлик ёки бирор кийимлик олади-қўяди, деб роса ўқидим.* Т. Алимов, Дашшў.

ЎҚИТМОҚ 1 Ўқимоқ фл. орт. н. *Чиқиб, почталён бериб кетган мактубни қўшинининг ўғли Азимхонга ўқитди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар. *Сиз бир неча кишини ёрдам учун юборсангиз, улар ўз қўшинларини ўқитиб ўргатадилар, қандай қилиб қуриш зарурлигини амалда кўрсатиб қайтадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Отабекка*] *Бу савол берилиб, Ҳомид билан бояги учрашишини унга хотирлатган ва энди ҳам кулиб қарамаган бахтига лаънат ўқитган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сотиболди касални ўқитди — бўлмади..* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 с. т. *Ўргатмоқ. Менга ўқитасанми бу ишларни, ўзим сендан яхши биламан. Ўқитма менга, ёшлик қиласан.*

ЎҚИТУВЧИ 1 Ўқитмоқ фл. сфдш. *Қадимий ёзувларни ўқитувчи киши.*

2 Фан, тарбия асосларидан бирини ўқитадиган, дарс берадиган киши; муаллим. *Адабиёт ўқитувчиси. География ўқитувчиси. Университет ўқитувчиси.* ■ *Оқкўлга ўхшаган узоқ қишлоқларга ўқитувчи етишмас эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга «сендан яхши спортчи чиқади», деган.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЎҚИТУВЧИЛИК Ўқитувчи иши, касби; ўқитувчи эканлик. *Ўқитувчилик — шарафли касб. Ўқитувчилик қилмоқ.* ■ *Жаҳл устида акасининг ўқитувчилигини унутиб, шу ишни қилган Аваз энди.. ҳеч кимнинг кўзига кўрингиси келмас эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎҚИШ 1 Ўқимоқ фл. ҳар. н. *Буларнинг ёшида биз ўқини билардик.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Қурбон ўқишга ҳеч кимда мажол йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамкасабасига таҳсин ўқишдан ўзини сақлаб қололмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ой ёруғида киши чехрасини ўқиш қийин.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ўқув машғулоти; дарс. *Ўқишлар ўзбек ва рус тилларида олиб борилади.* ■ *Олдинги ҳафтада бир-икки кун ўқишга бормай юрдим.* С. Сиеёв, Ёруғлик. *Ҳар кун маълум соатларда ўқиш бўларди, турли машғулоти ўтказиларди.* А. Қаҳқор. *Олтин юлдуз.*

3 Маълум бир ўқув юртида таҳсил олиш; таҳсил жараёни, муддати. *Энди мактаб бор, бемалол ўқишларингиз мумкин..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўқишни битирганимдан сўнг тақсимот бўйича юборишганди.* О. Мўминов, Хиббондаги уч учрашув. *Ўғлимнинг ўқишига ҳалақит берманлар, ўғлим دادасининг, менинг орзумни рўёбга чиқариши керак.* «Гулдаста». *Ўқишнинг охири кунни ҳам келди.* Х. Назир, Ёнар дарё.

ЎҚИШ-ЎЗИШ Ўқиш ва ёзиш; савод. [Фулумжонни] *Катта ёйдагиларга хос усул билан ўқитиб, икки-уч ой ичида русча ўқиш-ёзишга ўргатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚЛАМОҚ Ўқдонга ўқ жойламоқ, отиш учун ҳозирламоқ. *Тўппончани ўқламоқ.* ■ *Аваз милтиқ ўқлаётган эди: айиқ қўшни сурувга ҳужум қилганини у ҳам эшитган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎҚЛИ I Ўқи бор; ўқ жойланадиган; ўқланган. *Ўқли милтиқ. Етти ўқли тўппонча.*

ЎҚЛИ II Ўққа ўрнатилган; ўқи бўлган. *Турт ўқли вагон.*

ЎҚЛОВ I Ўқламоқ фл. ҳар. н.

ЎҚЛОВ II Ўқлоғи. -*Ойим қўлидаги хамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЎҚЛОҚ айн. **ўқлоғи.** ..овози хасталанган, ориқлаб, қўл томирлари ўқлоқ каби ирғиган эди. Х. Назир, Сув гадоси — оқпадар..

ЎҚЛОҒИ Ошхамир ёйиш учун ишлатиладиган узун силлиқ таёқча. *Мен бу боққа фақат бир кинначи сифатида кирган эдимки, бузоқ йўқотган эгачим ўқлоғи кўтариб қаршилади.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЎҚРА айн. **ўқалоқ.** -[Сигирнинг] *Ўқраси ҳам бор экан, — деди сутчи бобо.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ЎҚРАЙМОҚ Жаҳл, ғазаб билан қарамок, чақчаймоқ; хўмраймоқ. *Низомжон шердек бўкириб, ўрнидан туриб кетди. У қалтқалт титрар, кўзлари қинидан чиқай деб, опасига ўқрайиб қарар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

[Фозилжон] *Хотинига ўқрайиб бир қарадида, эшикни қарсиллатиб ёйиб, ичкари уйга кириб кетди.* С. Зуннунова, Узилган ип.

Кўзлари ўқрайди 1) хўмрайиб қаради; 2) озиб, кўзлари ич-ичига тушиб кетди. *Беш ой ичида унинг қизил юзи сўлишиб, кўзлари ўқрайиб қолган эди.* М. Осим, Элчилар.

ЎҚРАНМОҚ Томоғидан гулдураганга ўхшаш бўғиқ товуш чиқармоқ (от, сигир ҳақида). *Соқибулбул бориб вақтин хушлади, Фирқўк бедов бир ўқраниб кишнади.* «Ҳасанхон». [Отхонада] *Ҳўкизлар пишқира, отлар одам товушини эшитиб ўқранар эди.* Н. Фозилов, Оқим. *У бузоққа яқин келиши билан говмиш қизганим ўқранарди.* Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

ЎҚСОЧАР с.т. эск. Автомат, пулемёт. *Лаънати, ўқсочари билан баримизни тутдай тўкиб ташлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚТАЛМОҚ Мушт, таёқ, милтиқ ва ш.к. ни уриш, отиш таҳдиди билан кўтармоқ, тўғриламоқ. *Калтак ўқталганга чўқмор кўтар.* ■ *Ердан думалоқ тош олиб, менга ўқталди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Қорабоев тўппонча ўқталиб, оқсоқолга ханжарни узатди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Халфа ўрнидан ирғиб туриб, менга мушт ўқталди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полвон қўрбошига орқасини ўгириб, йигитларга — милтиқ ўқталиб турганларга қаради.* А. Қаҳқор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЎҚТАМОҚ Бирор томонга йўналтирмоқ, ниқтамоқ, қадамок. *Афанди эса, бунинг аксини қилди ва бармоқларини ерга ўқтади.* «Латифалар».

ЎҚТИН-ЎҚТИН рвш. Бирмунча вақт оралатиб; баъзан-баъзан, гоҳо-гоҳо. *Зиёбек ўқтин-ўқтин орқага қарайди.* Н. Фозилов, Оқим. *Олисдаги тракторнинг овози ўқтин-ўқтин эшитилиб қўярди.* Т. Расулов, Шонли авлод. *Ўқтин-ўқтин тўхтаб, айрим тўплардаги шоналарни эринмай санарди.* С. Нуров, Нарвон.

ЎҚУВ I Ўқимоқ фл. ҳар. н.; ўқиш.

2 Ўқиш ва ўқитиш билан боғлиқ бўлган, ўқиш ва ўқитишга тааллуқли. *Ўқув соати. Ўқув йили. Ўқув режаси.* ■ *Илк кўк-лам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган.* П. Қодиров, Уч илди. *Куз келиб, янги ўқув йили бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўқув юрти қ. юрт 2.

ЎҚУВЧИ 1 **Ўқимоқ 1** фл. сфдш. *Китоб ўқувчи бола. Бироздан кейин ёнидаги журнал ўқувчи йигитга мурожаат қилди.*

2 Бирор ўқув юртида (асосан, мактабда) таълим олаётган шахс. *Тўққиз йиллик мактаб ўқувчилари. ■ Мактабнинг очилганига икки ҳафта бўлмай, ўқувчиларнинг сони ўттиздан ошиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёш-ёш қизлар, ўқувчи болалар сафдаги йигитларга гулдасталар узатмоқдалар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Вақтли матбуот ёки адабиётнинг маълум бир турини мунтазам ўқиб турадиган шахс. *«Муштум» ўқувчилари. ■ Газета ўз хатосини очиқ айтиб, ўқувчиларидан уэр сўраса, обрўйи тушар эмиши? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўқувчининг қимматли вақтини аяганимдек, қаламни ҳам бу ғиди-бидидан озод қилишни мувофиқ кўрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎҚЧИ 1 тар. Ёй ўқи тайёрлаш билан шуғулланувчи ҳунарманд, косиб.

2 Пиёда қўшинларнинг милтиқ, пулемёт, автомат билан қуролланган жангчиси, солдати. *Ўқчилар ротаси. ■ Унг қанотда турган автоматчилар, ўқчилар бирдан кўтарилиб, олдинга ташландилар. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

ЎҚЧИМОҚ айн. **ўқчимоқ.**

ЎГИЛ 1 Эр жинсидаги бола. *Бола ўғилми, қизми? ■ Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта ўғилнинг ўрнини босади. С. Аҳмад, Уфқ.*

Ўғил бола 1) айн. **ўғил 1.** *Ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувуллашиб чиқишди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма с. т. сахий, танти, мард, олийжаноб киши. Тўрабой ака, гапимизни ерда қолдирмай келибсиз, бўлди! Ўғил бола экансиз, бошқа гап йўқ! С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. Ўғил тўйи этн. Ўғил болани тантана ва зиёфат билан суннат қилиш маросими. Туламат ўғил тўйи қилганда, у ҳам бел боғлаб, хизматини аямаган. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Эр жинсидаги фарзанд (ўз ота-оналарига нисбатан). *Ўқиган ўғил — отадан улуг. Мақол. Ўғли борнинг ўрни бор, қизи борнинг қадр бор. Мақол. ■ Комилнинг ўғли ота-онасини Тошкентга кўчириб кетибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Меҳмонни юқори ўтқазиб, дарҳол ўғлига дастурхон ёзишни буюрди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 (фақат 1-ш. эгалик қўшимчаси билан) Фарзанди тенги шахсга нисбатан мурожаат шакли. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддулланиш сезиб, қайтадан сўради: — Ҳуш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ўғил (хотин-қизлар исми).

Гапнинг ўғил боласи ёки ўғил бола гап Энг маъқул тушган, энг тўғри, ҳаққоний гап. *Гапнинг ўғил боласини айтдингиз, оқсоқол. Мавлон ака сигирнинг сунини ичмайдиган одам, бузоқнинг ҳақи бор деб. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ЎГИЛЛИ Ўғли бор, ўғли бўлган. *Икки ўғилли ота. ■ Маҳалламда уч ўғиллилар, беш ўғиллилар бор. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎГИЛЛИК Ўғилга хос хислат, хусусият. *Қалин қор билан қопланган қабрга бошини қўйиб, Йўлчи товушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ йиғлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ўғиллик қилмоқ 1) ўғилга хос бурчни ўтамоқ, фарзандлик бурчини адо этмоқ; 2) бировга ўғил ўрнида хизмат қилмоқ, ўғил ўрнини босмоқ.

ЎГИЛСИЗ Ўғли йўқ. *Ўғилсиз киши.*

ЎГИЛСИЗЛИК Ўғил тугмаганлик ёки кўрмаганлик, ўғли йўқлик. *Мадамин фақат ўғилсизликдан нолир, бўлмаса, ғам нима, ҳасрат нима — билмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎГИЛ-ҚИЗ 1 Фарзандлар, болалар. [*Ўзбек ойим*] *Ҳатто ўғил-қиз ўстиришни билмагувчи Юсуфбек ҳожидан аллақанча юқориларда юрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ёш авлод, ёшлар. *Ғизиллашиб ўтишар, Ўғил-қизлар қувнашиб. И. Муслим. Баҳодир ўғил-қизлар отланибди сафарга.. Ё. Мирзо.*

ЎҒИР Ўртасида қўл билан тутадиган тешиги бор даста ҳамда донни уриб туйиш, эзиб майдалаш учун ишлатиладиган ичи ўйиқ ғўладан иборат рўзгор буюми; кели. *Ўғир даста. Ўғирда буғдой янчмоқ. ■ Баҳри ҳовли этагида, ўз ҳужраси олдида ўғир янчаётган эди. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ЎҒИРЛАМОҚ 1 Ўзганинг нарасини хуфиёна олмоқ, олиб кетмоқ; қонунга ҳилоф равишда ўзлаштирмоқ. *Ўғли.. рўзгорни яхшилаб, овқатларни мўл-кўл қила бошлабди. Отасининг пулини ўғирлаб, харажат қилаверибди-да. Ойбек, Танланган асарлар.*

Зухур амаким складдан тахта ўғирлаб, қамалиб кетсанлар. «Муштум».

2 Кимсани бошқаларга билдирмасдан, зўрлаб олиб қочмоқ. Ҳасаналини болалик вақтида Эрондан киши ўғирлаб келувчи бир одам қўлидан Отабекнинг бобоси ўн беш тилла баробарига сотиб олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарсани «хуфиёна олмоқ», ундан айирмоқ, уни йўқ қилмоқ. *Жаҳолат ёмон нарса, айланай, одамнинг ақлини ўғирлаб, фожиага етаклайди.* «Муштум». *Алифдек қоматини сен букдинг, юзларига ажинларни сен солдинг, кўзларидан қувончни сен ўғирладинг..* С. Аҳмад, Уфқ. *Домлага қўл уриш билан маҳалланинг фэйзини ўғирлаган..* бу аёлни кўрган ҳам, кўрмаган ҳам.. *бир газаб билан ёмон кўрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Гап ўғирламоқ Бошқаларнинг гапини тинглаб, билиб олмоқ, эслаб қолмоқ. *Ҳо-о, қачондан буён инсоф тарозисининг посангисига қараб тош босадиган бўла қолдингиз? Ёқмаса, бу ерда туриб гап ўғирлаб нима қиласиз?* С. Кароматов, Ҳижрон. **Жой ўғирламоқ** Керакли жойни банд қилмоқ, меъёрдан ортиқ жой эгалламоқ. **Фикр ўғирламоқ** 1) бировнинг мулоҳазасини ўзиники қилиб олмоқ; 2) бировнинг мулоҳаза юритишига халал бермоқ. *Анвар Раънога ўнглашиб ўтирди:* -*Фойдаси йўқ, энди фикрни ўғирладинг.* [Раъно:] *Мен фикр ўғириси эмасман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎҒИРЛИҚ 1 Ўғирлаб қўлга киритилган, жиноий йўл билан ўзлаштирилган. *Ўғирлиқ мол. Ўғирлиқ ош баданга юқмас.* Мақол. ■ [Тураҳон] *Ўғирлиқ пулларини бир неча йил маишатга, бузуқчиликка сарфлаган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *айн. ўғрилик.* [Ёрмат:] *Ўғирлиқдан бошқа ишни — жамики хунарни қилиб кўрдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нега айб менда бўлади, хола, мен ўғирлиқ қилибманми? Одам ўлдирибманми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҒИРЛИҚЧА *айн. ўғринча.* У [Салимхон] *қачон бўлса ҳам, ўғирлиқча кўришга жазм қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Норматнинг дадаси Соҳиб қорига ёзган хатини чўнтагидан топиб, ўғирлиқча ўқиган ва яна ўз жойига қўйган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҒИТ Ернинг кучини, ҳосилдорлигини орттириш учун солинадиган, таркибида

ўсимликлар учун зарур озиқ элементлар бўлган моддалар. *Минерал ўғит.* ■ *Деҳқонлар бўрондан сўнг гўзаларни диққат билан кўздан кечирдилар-у, дарҳол ўғит солиб, культивация қилиб, суғориш лозим, деган қарорга келдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Пахта учун ҳаммаси ҳам зарур.. ўғит ҳам зарур.* Уйғун, Навбаҳор.

Маҳаллий ўғит Гўнг ва чиқиндилардан иборат ўғит. *..чолларнинг кучи билан кечалари маҳаллий ўғит тўплашиб, далага ташиб турдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Юрагида ўғити бор кам қўлл. Файратшижоатли, ишчан одам ҳақида. *Юрагида ўғити бор йигит.* ■ *Юрагингда Уринбой отанинг ўғити бор-да!* Ойбек, Куёш қораймас.

ЎҒИТЛАГИЧ қ. х. Ўғит сочувчи мослама. *Экиш вақти келганда эса тракторга культиватор-ўғитлагич агрегати билан сеялжани тиркадим.* Ш. Фуломов, Ташаббус.

ЎҒИТЛАМОҚ Ерни ўғит билан таъминламоқ, ўғит солмоқ. *Карталарни кетма-кет ўғитлаб, культивация қилаверинг, изма-из суғоринг.* Ҳ. Фулом, Сенга интилам.

ЎҒЛОН *кт. 1* Эр бола, ўғил; фарзанд. *-Ўғлоним, ўс, яйра! — дер.* Қ. Муҳаммадий. *Безга қилибди Булғор элини, Энди кесар икки ўғлон сарини.* «Эрали ва Шерали».

2 Ёш ва жасур йигит; кўрқмас, ботир. *Душман чиқса мендай ўғлон йўлига, Аямасдан бошин боғдай чаларман.* «Ёдгор». *Халқимиз ўзининг фидойи ўғлонларини ҳеч қачон унутмайди.* Назармат, Журлар баланд сайрайди.

3 *тар.* Атоқли отлар билан келиб, шахнинг шоҳ, султон авлодидан эканлигини билдиради.

ЎҒОН *эск.* Худо, тангри. *..ўғоним гувоҳ, тилминим қимирлатмадим.* Ойбек, Навоий.

ЎҒРИ Ўғирловчи, ўғрилиқ билан шуғулланувчи шахс. *Ўғрини қароқчи урди.* Мақол. ■ *Бир кеча.. қўрага иккита ўғри тушиб, қоровулнинг оёқ-қўлини боғлаб, оғзига тўппи тиқиб, учта сизир, иккита от, тўртта қўйни ҳайдаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. *Ўғриларни ўлдирганда, Отабекнинг ёнида неча кишиги бўлган?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап ўғриси Фаразли ниятда бошқаларнинг нима деяётганини билиб олишга, эс-

лаб қолишга тиришадиган шахс. -*Даяс, гап ўғриси!* — деди Мели полвон. — *Чап кўзинг ун кўзинга дўст бўлмайди-ю, кўпчиликка эл бўлармидинг?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўғри тутмоқ** Ўғри деб билмоқ, ўғри ҳисобламоқ. *Ўзингга эҳтиёт бўл, қўшинингни ўғри тутма.* Мақол. **Ўғри қараш** Сездирмай, пинҳона қараш, ўғрилар каби назар ташлаш. *Атрофга ўғри қараш қилгандан кейин, бошқа эшикларни маҳкамлаб, секин ўрта эшикка қўл чўзди.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЎҒРИБОШИ Ўғрилар тўдасининг бошлиғи. -*Асли зоти ўғри, ўғрибоши дегин, — деб илова қилди Олахўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҒРИВАЧЧА сўк. Ўғрининг боласи, ўғри авлоди.

ЎҒРИЛИК 1 Ўғри иши, ўғирлаш. *Ўғрилик қилмоқ.* ■ *Ўғрилик қилган учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўғирлаш иши билан шугулланиш. [*Ҳайдар:*] *Бу ўғриликкина эмас, қароқчилик — кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик.* С. Айний, Қуллар. *Ўғриликка ўрганган бўлманг тагин, яйловда юриб.* А. Мухтор, Чинор.

ЎҒРИНЧА рвш. Ҳеч кимга сездирмасдан, яширинча. *Шербек йўғон, ичи ковак толни паналаб тўхтади.* *Атрофга ўғринча назар ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мурзин эса ҳамон ўша тепалик орқасидан ўғринча қараб турарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Муллавачча чистонларни ўғринча ёзиб олганига Авазнинг гумони қолмади.* С. Сиёев, Аваз. *Чодир ичида бўлаётган гапларни ўғринча тинглаётган Маждиддин.. ўзини четга олади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Умуман, Абул-*

барака ичкиликни ёмон кўрмас эди. То Парижга ўқишга кетгунча отасининг таъқибидан бўлиб, ичса ҳам ўғринча ичиб юрди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЎҒРИНЧАСИГА кам қўлл. айн. *ўғринча.* *Баъзи расво овчилар ўғринчасига иш тутмоқдалар.* «Муштум».

ЎҒРИНЧИ айн. *ўғринча.* *Тавба, ўз устахонамиз бўлсин-у, кўчама-кўча тиланчилик қилиб, ўғринчи материал қидирайлик..* Ҳ. Назир, Куктерак шабадаси. *Йигитлар бўлса, қизлар билан юзма-юз гаплашиш у ёқда турсин, ўғринчи туйнукдан, девор тирқишидан мўралаб қарайдан ҳам қўрқиншарди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎҒРИХОНА Ўғрилар яшайдиган, тўпланадиган, кўп оралайдиган жой. *Ахир, деворсиз ҳовли ўғрихона бўлиб кетди-ю.* Уйғун.

ЎҒУЗ Ўзбек халқининг генетик таркибига кирган қабилалардан бирининг номи; шу қабилга аҳолисига мансуб. *Ўзбек тилининг ўғуз шеваси.*

ЎҒ унд. с. Кўрқув, оғрик, ачиниш, нафратланиш каби ҳисларни ифодалаш учун қўлланади. *Ўғ, биқиним ёмон санчди-ку!*

ЎҒҲ I унд. с. Таажжуб, ҳайрат каби ҳисларни ифодалайди. -*Ўғҳ..* *Культивацияни қойил қилиб юборибсиз-ку, Собиржон ака, — деди Сабохон.* А. Муҳиддин, Ҳадя. -*Ўғҳ, — деди Сидиқжон, — жуда ўпириб ташлабсиз-ку!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЎҒҲ II тақл. с. Йўтал товушини ифодалайди. [*Ўроз:*] *Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз тутақсин. Пуф-пуф... Ўғҳ, ўғҳ, ағ.* *Тутун жигаримни ҳам титиб юборди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎҒҲҲ айн. *ўғҳ* I.

ҚАБАРИНҚИ айн. қаваринқи.

ҚАБАРИҚ айн. қавариқ. Қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабариқ кўкраги бежни телба қилар даражада ўйнаб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳис овлаган хотирам гўё Нур тўпловчи қабариқ шиша. Ҳ. Шарипов.

ҚАБАРМОҚ айн. қавармоқ. Унинг ингичка бели, чинни каптар кўксидек қабариб чиққан кўкси, йўғон сочлари шундай кўриниб турарди. Мирмуҳсин, Умид. Раҳматилланинг оёқлари қабариб, қонталаиш бўлиб кетибди. А. Кўчимов, Ҳалқа. ..кўзларининг милки бироз қабарган. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ҚАБАРЧИМОҚ айн. қабармоқ. Ишладик, ишладик тўкиб маржон тер, Қўллар қабарчиди ва бўлди қадоқ. Қўллар қабарчиса.. қилма хавотир, Меҳнат билан кетар юракдаги доғ. Х. Салоҳ, Тошкент билан суҳбат.

ҚАБЗ [а. قبض — олиш; тутиш; сиқимлаш, тутамлаш; тўхтатиб қолиш] айн. қабзият **2**. Қабз ўлмоғимга боис ҳажринг ҳужуми эрмиши. Увайсий.

ҚАБЗА [а. قبضة — чангал; ҳовуч; тутқич, даста; қўлга киритиш] **1** Тутқич, даста. Маҳкам дарҳол ичкарига кириб, эшикнинг қабзасидан тортиди. П. Қодиров, Уч илдиш. Аҳмадjon пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда.. душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир кафт тутимига тенг узунлик ўлчови. Теша сопи одатда 4–5 қабза, кетмон сопи эса 12–15 қабза бўлади.

3 Тутам, даста. Бир қабза пиёз. ■ Ойни-са бедадан бирор қабза олиш у ёқда турсин, ҳатто назар солгани кўрқарди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚАБЗИЯТ [а. قبضيت — қисилиш; тўхтаб қолиш; ич қотиш] **1** Ич қотиши, узоқ вақт ич келмаслиги ёки қийинчилик билан келиши. Эчки гўшти ҳам парҳез, уни қабзият бўлганда ейилса, ични суради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қабзият вақтида истеъмол қилинган овқат моддалари ичакларда узоқ — бир неча кун туриб қолади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 эск. Диққат ошган, юрак сиқилган ҳолат; дилгирлик. Тошкент Урта Осиёнинг энг жонли бир шаҳри.. томоша қилиб, вақтингича чоғ қилиш мумкин, бироқ менда нимадан-дир диққатлик, қабзият ҳамма ёғимни ўраб олган. «Муштум». Мен аламзада шўрликни оғир қабзиятда кўрган кампир.. «турқ-тароватингизни кўриб, ҳар кун чорак этдан тушяпман», деб мени бисёр тангликка солди. Файратий, Довдираш.

ҚАБЗИЯТЛАНМОҚ эск. Диққат бўлмоқ, диққатчилиги ошмоқ. Ортиқ даражада қабзиятланган Ёқуб ота ҳаммани койиб ташлади.. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАБЗЛАНМОҚ айн. қабзиятланмоқ. [Онаси қабзланиб:] Э болам, кўнглингиз эр тилар ўхшар, ошиқманг, ошиққан қиз эрга ёлчимас. Гулханий, Зарбулмасал.

ҚАБИЛ [а. قبيل — нав, хил; тарз, йўсин] Ў.-п. к. ва ч.к. шаклида кўмакчи вазифасида қўлланади: қабилда Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; тарзида, йўсинда.

Раиснинг «Қурққан олдин мушт кўтарар» қабилда қилган ҳозирги ҳаракати ўтирганларга ёқмади. С. Маҳкамов, Шогирд. Ақли бор одам, фақир киши панада, қабилда ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юр-веради. В. Гофуров, Вафодор. Сен менга тегма, мен сенга тегмайман, қабилда иш тутуш — энг хавфли мараз. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Қабилдан** 1) кам қўлл. айн. **қабилда**. Еган оғиз уялар, қабилдан Ўзбек ойим ҳам муомалани қудаларга қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу том ва деворлар гўё. «бўлса — бўлар, бўлмаса — ғовлаб кетар» қабилдан қилиб, омонатгина қўн-қайтириб қўйилгандек кўринади. Х. Шамс, Душман; 2) от ёки отлашган сўзлар билан қўлланиб, ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; каби, сингари. Қоровой полвон улар қабилдан эмас, сиёсатдан ҳам оз-моз баҳшашар. эди. Й. Шамшаров, Тошқин. Қобил ака ўзини сенсираб, тракторини сизсирайдиганлар қабилдан. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАБИЛА [а. قبيله — авлод, насл; уруғ] 1 Уруғ-аймоқ, бир ота-онадан тарқаган бир неча гуруҳ уюшмаси, этник бирлик. Турк қабилалари. ■ ..шаман ва мажусий қабилалари кўп обидаларни ер билан яксон қилганликларини устоздан суҳбатда эшитган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Тарихий маълумотларга қараганда, бу ердаги қабилалар Америкага европаликлар боришидан анча илгари картошка экиб, ҳосил олишган. «Фан ва турмуш».

2 Насл-насаб жиҳатидан бир хил бўлган кишилар тоифаси, гуруҳи. Хўжалар қабилла жиҳатидан тўртга бўлинадилар. С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАБИЛАВИЙ [а. قبيلوى / قبيلى — қабиллага оид, алоқадор] Қабиллага оид, қабилаларга хос бўлган (қ. **қабилла** 1, 2). Қабилавий низолар. Қабилавий урф-одатлар.

ҚАБИЛАДОШ Бир қабиллага мансуб бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). Жанобларига хайрихоҳ бўлганим учун қабилдошларимдан қаттиқ ситам кўрдим. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚАБИЛАЧИЛИК Кишилар қабилла-қабилла бўлиб яшаган жамият; кишиларнинг қабилаларга бўлиниб яшашига асосланган ижтимоий тузум. Қабилачилик даврини ўт-

казаётган халқларда динлар ҳам бошқача, қурбонликлар ҳам ўзгарақдир. Газетадан.

ҚАБИҲ [а. قبيح — жирканч, ярамас; дағал; қўпол; ахлоқсиз] Ахлоқ-одоб, инсонийлик қоидалари талабига зид; жирканч, разил, ярамас. **Қабиҳ иш**. **Қабиҳ одам**. ■ Фуломжон бу қабиҳ найрангбозликдан қаттиқ ғазабга келса-да, ўзини оғир тутиб, оғир сўзлашга ҳаракат қилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ичкиликбозлик кўплаб қабиҳ жиноятлар манбаидир. Газетадан.

ҚАБИҲЛАШМОҚ Тобора қабиҳ, разил бўлиб бормоқ, қабиҳлик, разиллик йўлига ўтмоқ; разиллашмоқ.

ҚАБИҲЛИК Қабиҳ, ярамас иш, хатти-ҳаракат, қилмиш. **Ҳар қандай қабиҳликдан қайтмайдиған одам**. ■ **Мақсад** — юракларга солишдир рахна Мудҳиш қабиҳликнинг кирдикоридан. Ж. Жабборов. Ўзингиз биласиз, [Бергер] ҳеч қандай қабиҳликдан қайтмайдиған одам. А. Мухтор, Чинор.

ҚАБЛ қ. **қабил**. **Саломатми? Тетикми? Руҳи қалай? Дилшод ҳам худди шу қаблда жавоб қилди: саломат, тетик, руҳи жуда баланд**. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАБЛАЛМИЛОД [а. قبل الميلاذ — милоддан аввал(ги)] эск. кт. Милодгача, янги эрагача, милоддан олдинги.

ҚАБЛАТТАРИХ [а. قبل التاريخ — тарихдан аввал(ги), қадимий] эск. кт. Жуда қадимий, ёзув ва ёзма ёдгорликлар, ёзма асарлар майдонга келмаган даврга оид.

ҚАБО [а. قباء — устки кийим, чакмон] эск. Узун ва кенг устки кийим. **Хонзода бегимнинг нафис қадди-қомати, ипак матодан кийган камалакдай товланувчи қабоси Аҳмад Танбалга бугун ҳар қачонгидан ҳам жозибали кўринади**. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАБОҚ эск. қ. **қовоқ** II. **Суз сўзласа, қабогинени уясан.. «Муродхон»**. Қабоқлари кенг-кенг, оғизлари тор. Лутфий.

ҚАБОҲАТ [а. قباح — қабиҳ иш, қабиҳлик, разиллик; беадаблик] 1 **от** Қабиҳ иш, ярамас хатти-ҳаракат; қабиҳлик. «Қандай пасткашлик, қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга ҳайронман!» деб ўйлади Фуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Интизор ҳар уй диловар, Дилкушолар базмига, Гар оёқ қўйса қабоҳат, Йиглагай остона ҳам**. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 сфт. Қабоҳатли, разил, қабиҳ. *Қабоҳат иш.* ■ *Бозорнинг устини туман олибди, Одамларга қабоҳат кун бўлибди. «Очилдов».* Бу қабоҳат қирғин поёнига етмай, давлатпаноҳ аъёнлари қуршоғида жар ёқасида қатор тизилган ўлим дорлари томон юрди. С. Кароматов, Сўнги бархан.

ҚАБОҲАТЛИ Қабоҳат билан тўлиб-тошган; қабиҳ, разил, ифлос. *Неча вақтлар бўлди, тентираб юрган, Қабоҳатли қаттиқ кунлар кечирган. «Ойсулув».*

ҚАБР [а. *قبر* — гўр] Одам ўлиги (мурдаси) кўмиладиган ёки кўмилган махсус жой; гўр. *Чинорли мозорда хўп меҳрибон, хўп дилкаш одам — Бобоқул отанинг қабри бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу қабрларда доғра осилган Низомиддин ва унинг олти ўртоғи.. ётгандай бўлиб кўринарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАБРИСТОН [а. + ф. *قبرستان* — қабрлар, гўрлар макони; мозор, гўристон] Марҳумлар дафн қилинадиган махсус жой; гўристон. *Шу кун отасининг мозорига бориб, шам ёқди, қабристондаги шайхларга назр берди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

ҚАБРТОШ Қабр устига ўрнатиладиган, мармар, харсангтош ва б. материалдан тайёрланадиган ёдгорлик. *Борса-келмас эврилди — Эрмадинг сен. Қабртошлар тирилди — Эрмадинг сен.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҚАБУЛ [а. *قبول* — маъқуллаш; ижозат бериш; битишув, розилик] 1 Таклиф, илтимос ва ш.к. га билдирилган розилик, маъқуллаш. *Қабул жавоби.* ■ *Кумуш қабул ифодасини бергандан сўнг, қушбеги даҳлизда қараб турган кўрбошига: -Кирсинлар, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Завқ-сафони тезроқ тотишга интилган Мирзакаримбой эътироз қилса ҳам, ниҳоят, қабулга [никоҳни кечиктиришга] мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бериладиган, тақдим этиладиган, топшириладиган нарсани олиш; қабул қилиш. *Хирмонлар донга тўлиб, ғалла ортган автомашиналар карвони қабул пунктлари томон шошилмоқда.* Газетадан. *Бойсунқур мизро мадраса қурилишини ниҳоясига етказиш ва тантанали қабул маросимларини ўтказишларига раҳбарлик қилишни устод Қавомдан илтимос қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишга, ўқишга, аъзоликка, сафга, қаторга ва ш.к. га олиш, ўтказиш, қўшиш. *Институтга қабул бошланди. Курсга қабул тўхтатилди. Қабул имтиҳонлари муваффақиятли ўтди.* Қабул комиссияси ишга тушди. ■ *-Бу йилги қабулга менинг ҳам биров алоқам бор, — деди у.. — ҳаракат қилиб кўришим мумкин.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Суҳбатлашиш, арз ёки шикоятни тинглаш, кўриш ва ш. к. мақсадларда кимса ҳузурида бўлиш, ҳузурига чақириб ёки қўйиб. *Қабул маросими. Қабул соатлари. Бошлиқ қабулида бўлмоқ.* ■ *Фаттоҳ Ўлмасбеков бугунги қабулни бир амаллаб тугатди-ю, аммо ўзи ҳам букчайиб қолгандай бўлди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Куннинг иккинчи ярмида Ойқизнинг қабул вақти эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Врач қабул-лига биринчи бўлиб ёзилай, деб хўроз қичқирмасдан келгандим.* «Муштум».

5 Эфир тўлқинларини ўзига олиш, ушлаш, тутиш. *Қабул қилувчи аппарат. Радиостанция маълумотларни бериб бўлгач, қабулга ўтди.*

Даргоҳида қабул қилмоқ эск. кт. 1) ҳузурига киритмоқ, қўймоқ; 2) дин. ижобат қилмоқ. *Бемор.. кўзини очиб, қизчасини ёнига тортди ва пичирлади: -Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди.* А. Қаҳҳор, Бемор. **Қабул қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) рози бўлмоқ, кўнмоқ; маъқул деб топмоқ, қўшилмоқ. *Таклифни қабул қилмоқ. Шартини қабул қилмоқ. Узрни қабул қилмоқ.* ■ *..бизларнинг бу раёимизга қарши тушиб, ҳарчанд рад қилса ҳам, ниҳоятда онасининг сўзини ерда қолдирмаслик учун қабул қилган эрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) олмоқ (тақдим этилган, топширилган нарсани). *Қиз гулдастани қабул қиларкан, мастона кўзларини йигитга тикди.* Газетадан. *Пахтани ўз вақтида қабул қилиш, тозалаш, авайлаб-асраш.. ниҳоятда зўр масъулиятни талаб қилади.* Газетадан; 3) ўз қаторига, сафига олмоқ. *Партияга қабул қилмоқ.* ■ *Азизим.. Сиз санъаткорлар оиласига қабул қилиндингиз.* «Муштум»; 4) ҳузурида бўлишга рухсат бермоқ, киритмоқ. *..бу оғирлик бурундан сармуний бўлган кишининг устидаси қонуний вазифа бўлиб келганликдан кишиларни уйда қабул қилишга Анвар мажбур эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 5) муҳокама этилган масала юзаси-

дан якуний, хулосавий тўхтамни белгиламоқ, шундай тўхтамга келмоқ. *Қарор қабул қилмоқ. Резолюция қабул қилмоқ. Табрикнома қабул қилмоқ.* ■ Бу масала юзасидан қарор қабул қилингандан кейин, иккинчи масалага ўтилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 6) эфир тўлқинларини тутмоқ. *Космик кема локатори ҳаракатга келиб, тезгана тўғриланиб олди-да, радиодан берилаётган сигналларни қабул қила бошлади.* Газетадан; 7) бирор гап ёки нарсани ўзи бирикиб келган сўз ёки жумла билдирган маънода инобатга олмоқ, тан олмоқ маъносини билдиради. *Ҳазратим, берган ўғитингизни бебаҳо гавҳар ўрнида қабул қилурмиз..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мулла Фазлиддин Хонзода бегимнинг мақтовини ишга оид оддий гаплардек қабул қилмаса, кўнглидаги нозик ҳисларни сездириб қўйса, ўн жонидан бири ҳам омон қолмаслигини сезди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 8) бирор мазҳаб ёки динга кирмоқ, ўтмоқ. *Ислоом динини қабул қилган халқлар.*

ҚАБУЛХОНА [қабул + хона] 1 Расмий идораларда иш билан келувчилар навбат кутиб ўтирадиган ёки қабул қилинадиган хона. *Фаттоҳ Ўлмасбеков йўлакдагилар олдида қошларини чимириб ўтди-ю, қабулхонага кирди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Шербек суриштириб юриб, Зоология институтини топиб олди. Тўғри директор қабулхонасига кириб борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 тар. Қаровсиз қолган болалар уйи; етимхона.

ҚАВАРИЛМОҚ кам қўл. айн. **қавармоқ.** *Салим баққолнинг қора, чўтир юзлари.. думалоқланиб, қаварилиб чиққан бурни.. ҳеч кимга ёқмайди.* Уйғун, Турсуной.

ҚАВАРИНҚИ кам қўл. айн. **қавариқ** 3. Бир томони қаваринқи линза.

ҚАВАРИШ Турли механик таъсирлар натижасида баданнинг бирор соҳаси терисига шикаст етиши (кўпинча оёқ бармоқлари, товони, қўлнинг қафти ва панжаларида юз беради).

ҚАВАРИҚ 1 от Узоқ ишлаш, ишқаланиш ва б. сабаб билан терида ҳосил бўлган шиш, пуфак. *Қўлдаги қавариқлар.*

2 сфт. Шиш, пуфак ҳосил бўлган; қаварган. *Дарё қизга эркалангандек, тўлқин кўтариб қирғоққа чиқар ва унинг қавариқ оёқларини ялаб кетар эди.* «Ёшлик».

3 Гумбазсимон бўртган; бўртиб чиққан. *Қордай оппоқ яктагининг ёқасидан ҳабашларникидек қора қавариқ кўкраги бўртиб чиқиб турарди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҚАВАРИҚЛИ Қавариғи, қавариқлари бўлган, қавариқлар билан қопланган. *Қавариқли темирлатки. Қавариқли шиш.*

ҚАВАРМОҚ 1 Ишлаш, ишқаланиш ёки куйиш натижасида қавариқ ҳосил бўлмоқ. *Кун бўйи кетмон чопиб, қўлим қаварди.* ■ *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Бетон қорши машинасини айлантириш вақтида қавариб кетган қўллари зирқирарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Туртиб чиқмоқ, бўртиб турмоқ. *Иккисининг.. бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Етилиб, пишиб, яққол сезилиб бўртиб турмоқ. *Меҳмонни кузатиб қўйганидан сўнг Ганжанинг кўнглида қавариб турган ўт бирданига ловуллаб кетди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Кўкси (ёки **юрак-бағри, кўнгли**) **қаварди** с. т. Қаттиқ хафа бўлди, ранжиди, кўнгли ўксиди, оғринди. *Гапи қурсин, юрак-бағрим қаварди, Гўрўғлига бориб, бергил хабарди.* «Гўрўғли». *Закот деди, ўн тўрт маҳрам буюрди, Маҳрам келиб, менга берди хабарди, Закот деган гапга кўнглим қаварди.* «Ал-помоиш». **Оёғи қавармоқ** Юравериб, қатнайвериб чарчамоқ. **Тили қавармоқ** Гапиравериб чарчамоқ. *Йигит қўлини силтади: -Запчасть [эҳтиёт қисмлар] деявериб, тилларимиз қавариб кетди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚАВАРТИРМОҚ 1 Қавармоқ фл. орт. н. Юравериб, оёқни қавартирмоқ. ■ *Замбил қўлингени қавартирган бўлса, қонда орқала.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эркаларнинг кўзлари ғазабдан чақчайган, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Муболаға қилмоқ; бўрттирмоқ. *Нури эрдан кўнглисиз эди. Айниқса, кейинги кунларда эрининг қусурини ўз хаёлида ғоят қавартириб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАВАРТМА айн. **қавариқ** 1. Агар ташқи томондан қаралса, ўпка пуфакчалари ярим

доира кўринишидаги қавартмалар билан қопланган бўлиб кўринади. «Анатомия».

ҚАВАРЧИҚ Майда қавариқ.

ҚАВАТ 1 Қат-қат нарсаларнинг ҳар бир қати, қатлами ва уларнинг ораси. *У дўппини тахлаб, кўрпанинг қаватига қўйди.* ■ *Қават-қават мрамарни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши — бошқаларга ўр-нак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ахир у [Майна] игнанинг тешигидан етти қават осмонни кўрадиган мерган. Элу юрт орасида унинг таърифи зур.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Хоналари устма-уст солинган биноларнинг бир баландликдаги хоналардан иборат қисми, қатори. *Бионинг бешинчи қавати. Остки қаватда яшамок.* ■ *Баширжон қават навбатчисидан калитни олиб, ўз номерига кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Устма-уст жойлашган тоқча, полка ва ш.к. нинг ҳар бир поғонаси. *Мунисхон жавонлардан бирини очиб, унинг юқориги қаватидан бир тўп сурат олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Ён, қатор, саф. *Отамиз бизни қаватларига олиб, деҳқончилик қилдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мана, йигитлардан сўра, даштда денгиз яратаётганлар шулар. Уғлинг ҳам шулар қаватида.* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. *Ўн учга кирган акам Солижон онам қаватларига кириб қолди.* Газетадан.

5 Ип ва ш.к. га тизилган нарсаларнинг ҳар бир тизими; шода. *Маржон шодасининг уч-тўрт қавати узилиб кетган, ўша узук шодалардан марварид доналари худди кўз ёшидай ерга томиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

6 кам қўлл. Марта, карра. [*Холисхон:*] *Ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қават тагин ғайратландим.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

7 Сидра. *Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган букчани устига керосин тўкиб ёндирмоқчи бўлди.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВАТИГА *рвш. с.т.* Қаторасига, аралаш. *Қаватига ҳаммани койийбермоқ.*

ҚАВАТЛАМОҚ 1 Қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ ёки букмоқ. *Кўрпани қаватламоқ. Чалпакни қаватламоқ. Газеталарни қаватлаб тахламоқ.* ■ *Арабхон бегим шоҳи-*

атлас кўрпачалардан иккитасини танча тўрига қаватлаб солди. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ип, каноп ва ш.к. нарсаларнинг бўлақларини, қатларини ёнма-ён тизиб, ёндаштириб ёки букиб йўғонлаштирмоқ. *Канопни қаватлаб эшмоқ.* ■ *Сафархалтадан йўл учун олинган ипни олти қаватлаб пиштиб, кўрпа қавиқ нина билан каллани ўз жойига қўйиб тика бошладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАВАТ-ҚАВАТ 1 Бир неча қаватдан, қатламдан ташкил топган, бир неча қаватга эга бўлган; қат-қат. *Қават-қават тоғ жинси.* ■ *Дурагайларда думба ёғи баданига уриб кетади. Қават-қават мрамарни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Қаватлаб тахланган, терилган ёки букланган. *Қават-қават кўрпа.* ■ *Неча марта кўргансан, келган кунни кўрсатдим-ку, — деди Эрали қават-қават қилиб букланган хатни сержантга узатаркан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қатор-қатор тизилган, тортилган, ёнма-ён турган, қўйилган (узун ва ингичка нарса ёки чизиқлар ҳақида). *Қават-қават қилиб пишитилган ип.* ■ *У йўлда бораркан, қават-қават тиканли симлар билан ўралган сўхларнинг кўриқчилари ундан пропусқа сўрай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИМА Орасига пахта солиб қавилган. *Қавима кўрпа. Қавима шим.*

ҚАВИМОҚ Авра-астари орасига пахта солинган нарсаларни икки томонга ипни ўтказиб тикиб чиқмоқ. *Тунни қавимоқ. Пахтали шимни қавимоқ.* ■ [*Қосимжон*] *Уйга келганда, ойиси айвонда кўрпа қавиб ўлтирарди.* Ў. Умарбеков, Она.

ҚАВИҚ 1 Чок тури; қавиладиган нарсалар (тўн, дўппи, кўрпа ва ш.к.)нинг икки томонига ўтказиб тикилган чоки. *Йирик қавиқ. Гулдор қавиқ.* ■ *Эъзозхон паранжи ичидан бошини кўтариб қаради, Раззоқнинг ихчам кирза этигини, майда қавиқ пахталик шимини кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қавиш иши. *Қавиқни ўрганмоқ.* ■ *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола. *Қўлига игна киргани баҳона бўлди-ю, юрагига сигмаётган қавиқни ҳам йиғиштириб қўйди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КАВИҚЧИ Қавиш иши билан шуғулланувчи одам. *Моҳир қавиқчи.*

ҚАВЛ [а. قول — сўз, гап; мулоҳаза, фикр] 1 кам қўл. Лафз, сўз. *Қавли йўқ одам.*
 ■ Уламан деб мард қавлидан тоярми? «Равшан».

2 эск. айн. **ЭЪТИҚОД.**

ҚАВМ [а. قوم — халқ, миллат; кишилар тўдаси, гуруҳи] 1 Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймоқ, қабила. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубатингиз бўлса ҳам, Мусулмонқулни ҳайдашда бизга унутилмаслик.. хизматлар қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 дин. Бир масжидда ибодат қилувчи кишилар, бир масжиднинг намозхонлари ва уларнинг ҳар бири. *Жиловхонада намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукур сўфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..хатна тўйига етти мачит қавмини таклиф қилган бўлса, маҳалла учун жонкуяр Маҳкамбой терисига сиймай қоларди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

3 Кишиларнинг маълум бир иш ва б. жиҳатдан бўлган бирлиги, гуруҳи; тоифа. *Ҳалиги қавмдаги муаллифлар энди ошқора ошна-оғайнигарчилик, лўттибозлик, гуруҳбозлик.. йўлига ўтиб олдилар.* Газетадан. - *Мен бир ожиз фуқаронизман, — деди у дарҳол, — аҳли шуаро ила фузало қавмига кўрсатган иноятларингиз таҳсинга сазовордир.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

4 (3-ш. Эгалик ва ў.-п. к. шаклида — қавмида) «Қаторида» маъносини билдиради. *Менга-ку жаноза ўқийдиганлар топилади. Аммо сенлар тўнғиз қавмида кетасанлар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. *Зокир темирчи ғозийнинг қиличидан ўлган, шунинг учун ҳам у кофир қавмида кетган эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАВМ-ҚАРИНДОШ, қавму қариндош Узоқ-яқин қариндош-уруғ, хеш-ақрабо. *Ўрмонжон.. Баҳрободдаги уй-жойини, қавм-қариндошини, ёр-дустини ташлаб келиб, биз билан жафо чекиб ўтирибдими, баракалла!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАВОМ [а. قوام — мадад, таянч; маъно, моҳият; қавмлар] 1 Қавм; қавмлар. *Хумсон ҳам расво бўлди дегин.. у манзилларнинг қавоми инсофли эди-ку?!* Ойбек, Болалик.

2 Қавом (эркаклар исми).

ҚАВРАК Қир-адирларда эрта баҳорда униб чиқадиган ўтсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг ёш пайтида ейиладиган ўзаги. *Ҳар ер-ҳар ерда қаврак ўсимлиги танаси бошқа ўсимликлардан баланд кўтарилиб туради.* П. Фуломов, Зарафшон этаклариди.

ҚАВС I [а. قوس — камон, ёй; равоқ; тиниш белгиси] Ўзбек тилида кенг қўлланиладиган, икки элементли (қўшалок), асосан, гап ўртасида ва охирида ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси. *Кичик қавс. Ўрта қавс. Катта қавс. Қавсга олмоқ. Қавдан чиқармоқ. Қавс ичида берилган изоҳ. Қавс ичидаги математик ифода.*

ҚАВС II [а. قوس — Ўқ-ёй буржи] 1 (А - катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Ақраб ва Жад(и)й буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь — 21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади). *Қавс суви — дардга даво, Қуёш, ҳаво — танга даво.* Мақол. ■ *Бизда мезон, ақраб ва қавс ойлари қуруқ бўлиши керак, бўлмаса, кузги ҳосилни, айниқса, ғўза-пахтани йғиштириб ололмаймиз.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВСОБ [а. + ф. قوساب — қавс суви] Қавс ойида, яъни ноябрь охири — декабрь бошларида ерни сугориш учун бериладиган сув; қавс суви. - *У ҳам, — деди бригадир, — кузда шудгор қилинган, қавсоб, чиллаоб берилган, гўнгли тупроқ солинган.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВЧИН Ўзбек халқи таркибига кирган қабиалардан бири. *Қишлоқ одамлари олчин, паритўп, қавчин.. дея аталмиш уруғ-аймоқларга бўлиниб олишади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҚАД(Д) [а. قد — бел, қома; ўлчам, миқдор; ўлчов] 1 Буй-баст, гавда бичими; қома, сумбат. *Қадди келишган одам. Қадди букилган чол.* ■ *Фуломжон.. чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашиди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. *Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломати сезилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олимов.. қадди барваста, семизгина киши эди.* Ҳ. Назир, Сўнгги чақмоқлар.

2 Тананинг оёқлардан юқори қисми, гавда. *Костюм ҳали буйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенлик қилди, кўкраги бироз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.*

П. Қодиров, Уч илдиэ. *Бек қаддини ёстиқ устидан кўтариб, Комилга жилмайиб қаради.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Киши ва нарсаларнинг бўйи, баландлиги. *Ун кунлик меҳнат орқасида ҳар томони беш газли ва қадди уч ярим газли бир ҳужра ҳосил бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди.. қадди чўзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хирмонлар қаддини кўкдан оширинг..* Ф. Фулом.

Қад кўтармоқ 1) бўй чўзмоқ, ўсмоқ. *Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Муроталининг ҳовлисида қад кўтарган ўрик бутун қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг каттаси ва чиройлиси эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) тикланмоқ, қурилмоқ. *Клуб деворлари кун эмас, соат сайин қад кўтара борди.* «Муштум». *Уч ҳафта ичида гиштин сардоба ердан икки-уч газ қад кўтариб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланадиган бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳар ер-ҳар ерда.. кабоб, сомса, палов пиширадиган ошхоналар тезда қад кўтариб, ишга тушди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қад ростламоқ** айн. **қаддини ростламоқ** 2. *Бинокор қадами етган жойи тез обод бўлади, улкан завод-фабрикалар қад ростлайди.* Газетадан. **Қадди расо** 1) қ. **расо.** *Қадди расо йигит;* 2) тик ўсган, адил. *Қадди расо тераклар.* **Қаддини кўтармоқ** айн. **қаддини ростламоқ.** *Супада ёнбошлаб ётган йигит қаддини кўтариб, атрофга қаради.* ■ -*Қаддини кўтаргунча, заводчи бойлардан солиқ олинмасин, — деди.. Ёлмонбой.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қаддини ростламоқ** 1) қаддини тик, меъерий ҳолатга олмоқ. *Қурбон ота энгашиб, самоварнинг остига сим тикаётган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..пуллари кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан санаб ётган Пошиа хола Лаълига кўзи тушди—да, қаддини ростлади.* Д. Нурий, Осмон устун; 2) кўчма ўзини тутиб олмоқ. *Гарчи қаддини ростлаб олган бўлса ҳам, ҳали ёш, ёмғирда қолган ғўзалар Муҳиддиннинг кўз ўнгидан ўтарди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди; 3) иш, аҳвол-шароитни яхшиламоқ, дуруст ҳолга келтирмоқ. *Шаҳар бозорида отаси берган пулни сармоя қилиб, дўкон очган Тожи савдо-*

сотиқни авж олдириб, қаддини ростлай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАДАЛМОҚ 1 **Қадам**оқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бу йил уруғ барвақт қадалди. Кўкракка қадалган қатор орденлар.* ■ *Ҳаммининг кўзи қора чарм қопланган эшикка қадалган.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 **Кузини тикмоқ;** тикилмоқ. *Сочларини ёйиб, ўқдай қадалди..* К. Яшин, Ҳамза. *Чол ўғлига қадалиб олганди.. «Шарқ юлдузи». Валижон.. биллур тошлар орасидан қайнаб чиқаётган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жим қолди.* О. Ёкубов, Ларза.

3 **Юрмоқ, турмоқ** каби баъзи сўзлар билан қўлланиб, қимирламай шу сўзлар англаган ҳолатда бўлиш маъносини билдиради. *..бу ерда қолган кишилар стулларга михлаб қўйилгандай қадалиб ўтиришларидан шахсий ишлари кўриладиган кишилар эди.* И. Раҳим, Ихлос. *..мажҳул киши юзини ойдинга бериб, хароба уй остида қадалиб турганликдан унинг ким эканлигини таниш осон эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Бемор бироздан сўнг чой сўради. Кейин яна қадалиб ётаверди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ҚАДАМ [а. قدم — оёқ қафти, товон; оёқ, одим] 1 **Юриш жараёнидаги ҳар бир оёқ ташлаш, оёқ босиш; одим.** *Илдам қадам.* **Шаҳдам қадам.** ■ *Очил «бу гапларнинг менга алоқаси йўқ», дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Ёнидаги қорабайир буни сезди, шекилли, бир неча одим ўтиб, қадамини секинлаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу вақт болохона нарвонида гурс-гурс қадам товуши эшитилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. -*Мардонқул ака, — деди у бошлиқнинг юришига қадамини мослаб..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Саодатхон бир-икки қадам босиб, яна орқасига қайтди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 **Ҳар бир қадам оралиғига тенг масофа, оралиқ масофа.** -*Ассалом алайкум, — дедим остонадан бир қадам нарида туриб.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Содиқ аминнинг капаси унғурдан юз қадамча ғарбда, тоғнинг соябон бўлиб осилиб тушган каттакон тоши остида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 **кўчма** Иш-фаолият, ривожланиш ва ш.к. да олға силжиш, илгарилаш. *Уртоқ Аҳмедов, бу тажриба пахта агротехникасида олға қўйилган катта қадам, дейди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 кўчма Бирор жой, томонга қаратилган, йўналган юриш; ташриф. Унинг бу ердан қадами узилди (кесилди). У бизникига қадам босмай қўйди. ■ Агар қадамимни бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайдими? Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, хайрият, Абдурасул!. Сенинг ҳам қадаминг биз томонларга тушар экан.. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Сенинг учун келди совчи қадами.. «Баҳром ва Гуландом».

5 кўчма Иш-фаолиятдаги ҳар бир хатти-ҳаракат; амал. Одам баъзан бир марта нотўғри босиб қўйган қадами учун умрбод жавоб беради. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Ахир, кам гапириб, қадамини билиб босса, ишини билиб қилса ва зимдан қора ниятлар йўлидан кета берса, уни дарҳол билиш осонми, ахир? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир қадам 1) айн. қадам 2. Бир қадам нарида турибди; 2) жуда қисқа оралик, оралик масофа ҳақида. Ҳизингиз кўрдингиз, бугун гузардан бир қадам ҳам жилганим йўқ, гувоҳ бўларсиз дейман-да. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Қадам босмоқ** 1) қадамлаб юрмоқ. ..Турғуной тиззасини ушлаб, зўрға қадам босарди. А. Қаҳҳор, Мастон; 2) бирор жой, маконга бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. Йўқ, амаки, уйда энди бир умр қадам босмайман. С. Аҳмад, Уфқ. Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а? С. Сиёев, Ёруғлик; 3) иш-фаолиятда муайян тарзда иш тутмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. ..ўша босган ноҳўя қадами бошига бало бўладиган бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қадам олиш** Иш-фаолиятда, ҳаётда ўзини туттиш, бундаги ўзига хос хатти-ҳаракат, ҳолат. Иккаласининг кайфлари баландми ё Опа келтирган хушхабар эсанкиратиб қўйганми, ишқилиб, қадам олишлари бошқача. О. Ёқубов, Ларза. ..Абдусамадқорининг сўнгги кунлардаги қадам олиши Ҳормонжоннинг ҳар иккала тахмини ҳам тўғри эканини аниқ кўрсатиб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қадам отмоқ (ёки ташламоқ)** 1) қадам босиб юрмоқ, одим отмоқ. Иккала от бир қиёсда баравар қадам ташлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) кўчма силжимоқ, юрмоқ, бормоқ. Қуёш ташлар фарб сари қадам. Ғайратий. **Қадам ранжида қилмоқ қ. ранжида.** Устоз ёзувчи хотирасини эъзозлаш учун қалам соҳиблари, олимлар.. музейга қадам ранжида қилдилар. Газетадан. **Қадам таш-**

ламоқ айн. қадам босмоқ 1; қадам қўймоқ. Мақсадсиз ташланган қадам — ўқсиз милтиқ билан овга чиқишдек гап. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Утган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг бўсағасига қадам ташладик. Н. Сафаров, Оловли излар. **Қадам қўймоқ** 1) айн. қадам босмоқ 1, 2. У уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол остидан чиққан кампир: —Ҳой, болам, немис бор! — деб қичқирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Дўст билан обод уйинг, Гар бўлса у вайрона ҳам. Дўст қадам қўймас эса, вайронадур қошона ҳам.* Э. Воҳидов; 2) журъат қилмоқ; киришмоқ, бошламоқ. Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиш, раўйингизни билишга тўғри келди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) бирор ёшга тўлиб, кейингисига ўтмоқ. Ун иккига қадам қўймоқ. ■ О, учга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққанки, сира қўя берасиз. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Қадамини узмоқ** Бормайдиган, келмайдиган бўлмоқ. Нега бизникидан қадам узиб кетдингиз ё кўнгул қоларлик иш ўтдимиз биздан? К. Яшин, Ҳамза. **Ҳар қадамда** 1) ҳар бир қадамга тенг масофада. Ҳар қадамда белги қўйиб борарди; 2) жуда кўп, оралари жуда қисқа, тигиз жойлашган нарсалар ҳақида. «Масжиди жомий» бўйлаб ҳар қадамда гадой, қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДАМА 1 Қадаб, тўғнаб ёки тикиб, чатиб қўйиладиган. Қадама жияк. Қадама ёқа.

2 Безак яратиш, безатиш, ясатиш ва ш.к. учун қадалган нарса. *Уша чолғуларни ўладим бу гал, Чиройда беқиёс, кўзни олади. Садаф қадамалар ёнар мукаммал..* А. Исроилов.

ҚАДАМ-БАҚАДАМ айн. қадамма-қадам. Саломатнинг қонини Низомиддинов қадамбақадам босиб борарди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚАДАМҒОҲ [a. + ф. قدمگاه — (авлиёлар) қадами изи] кам қўлл. айн. **қадамжо(й)** 2. Моҳир меъмор ва наққошларга қадамгоҳ бўлган кўҳна Хиванинг архитектура ёдгорликларини томоша қилиш нақадар завқли. Газетадан.

ҚАДАМЖО(Й) [a. + ф. قدمجای — (авлиёлар) қадами теккан жой] 1 дин. Зиёрат қилиш, сиғиниш учун бориладиган, мўъжизали, муқаддас деб саналувчи жой; зиё-

ратгоҳ. Резидент ўрнидан туриб, харита олди-га келди: -Руслар мусулмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун тўсқинлик қилишмайди. К. Яшин, Ҳамза. Комил ишонч билан айтиши мумкинки, бу муқаддас қадамжо [Чашмаи Айюб] чиндан ҳам мўъжизадир. Газетадан. Имом Бухорий қадамжосида барпо этилган муҳташам меъморий обида қурилишига ҳам бироз ҳисса қўшганман. Газетадан.

2 кўчма Кўриш, бирор нарса ўрганиш, намуна олиш учун бориладиган серфайз ёки азиз жой. Тошкент қадамжойдир.. Азиз жойи экан. М. Шайхзода. Бу жойларни очиб, қадамжо қилишга эса бирмунча азият чекиш керак. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ; одимламоқ. Майна олдинга қадамлади. Ҳамма унинг чиройли юзига, келишган қомати, ҳарбий кийимига ҳавас билан боқди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 (-б қўшимчали рвдш. шаклида - қадамлаб) Қадам ташлаб, қадам билан. Извом мулошига яқинлашиб қолганда, йўртиб келаётган от тўсатдан қадамлаб юра бошлади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Туроб чодирга жой чамалаб, қадамлаб, қозик ўринларини белгилаб олди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛИ Қадам чамасидаги; ..қадам келадиган. Юз қадамли масофа. Икки қадамли жой.

ҚАДАМЛОВЧИ Қадамламоқ фл. сфдш.

Қадамловчи экскаватор айн. одимловчи экскаватор қ. одимловчи.

ҚАДАММА-ҚАДАМ рвш. Изма-из, кетидан қолмай, из қувиб; бирин-кетин. Мен келдим, (кетимдан) қадамма-қадам у ҳам келди. ■ Унда устозининг ортидан қадамма-қадам юриб, у босиб ўтган йўлдан бориш, ўшанинг ўзидай бўлиш орзуси ҳам кундан-кунга улғаярди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАДАМОҚ 1 Тирамоқ, тақамоқ. Тахта-нинг бир учини деворга қадамоқ. ■ -Бу яшамай ўлгурнинг ўзи ёмон, - деди опа муштини ерга қадаб. А. Қаҳҳор, Сароб. [Бектемир] Иккита танкни кўрди, бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Санчмоқ, суқмоқ. Ханжар қадамоқ. ■ Пичоқчанинг учини консерва банкасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади. Н. Аминов, Суварак.

3 Тўғнамоқ, тақмоқ. Тўғнағич қадамоқ. Тўғнағич билан қадаб қўймоқ. ■ Мен бирон қоғозни ўқимасдан қўл қўйсам, сен бирон қўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қараганимиз учун жавобгар бўламиз. А. Қаҳҳор, Айб кимда? Дасторпеч.. гавҳарларни Ботирнинг.. салласига қадаб қўйди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Ўрнига тушириб бириктирмоқ; солмоқ, тақмоқ (тугма, пистон ва ш.к. ни). Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, тугмасини қадашга улгуролмай, яна сўзида давом қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 Ўрнатмоқ, тикмоқ; босиб, суқиб, ўрнига жойлаштирмоқ. Глухов пичоқ билан бирпасда беўхшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғочга бириктириб, қабрга қадади. Ойбек, Куёш қораймас.

6 кўча Эқмоқ, тикмоқ. [Бўтабой] Шудгорни кесиб, чигит қадаётганлар олдига борди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Кўзларини (ёки кипригини) қадамоқ Тикилиб қарамоқ, боқмоқ, тикилмоқ. У [Комилжон] шофёрга бошқа савол бермай, икки кўзини машина ойнасига қадаб борди. И. Раҳим, Ихлос.

ҚАДАР 1 [а. قدر - миқдор, ўлчам, даража] қум. **1** (б. к. билан) Таққослаш, ўхшатиш, даража муносабатларини, маъноларини билдиради; каби, ўхшаш, -дек. Косани олиб, катта қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик қадар озайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дунё қадар мардлик сиққан кенг қучоғингга Яширинган миллион халқнинг газабли саси. Ҳ. Пўлат. Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга тўнғиллайдир-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 (ж. к. билан) Чегара муносабатини, маъносини билдиради; довур, -гача. Уйдан вокзалга қадар. Етти яшардан етмиш яшарга қадар. ■ Дарвоза остини то ҳамсоёлар эшигига қадар супуриб кириб ўлтириб, оналари билан чой ичмоққа машғул бўлар эрди. Ҳамза, Танланган асарлар. Шу йилнинг охирига қадар корхонада бешта дастгоҳ тайёрланади. Газетадан.

Бир қадар Маълум даражада, бироз, бирмунча, сал. Бу ишлар бир қадар битган-

дан кейин, Сидиқжон онасини олиб келгани Баҳрободга борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Икки оға-ини бир қадар саросимага тушиб, ўринларидан туришиди. Ойбек, Танланган асарлар. Мумкин қадар Имкони борича, иложи борича. Қамбар маҳалланинг номини айтиб, у ердаги тор кўча, боши берк кўчаларни, эшикларни мумкин қадар синчиклаб тушунтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўлиб ўтган воқеага мумкин қадар беозор баҳо бериб, қизни унутиб, тинчишни истар.. эди. «Шарқ юлдузи». У қадар 1) унга тенг келадиган, унчалик. Масалани у қадар ечолмасам керак; 2) айтишга арзигудек, деярли. Унинг нимаси мени ўзига тортар экан? У қадар гўзаллиги ҳам, бошқа одамлардан ортиқлиги ҳам йўқ-ку! П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДАР II [а. قدر — тақдир, ёзмиш] эск. кт. Тақдир, қисмат, ёзмиш.

ҚАДАРЛИ с. т. Қадар, довер, -гача.

ҚАДАҚ шв. Оловкурак; хокандоз.

ҚАДАҲ [а. قداح — пиёла, жом, май идиши] Май ичиладиган идиш; жом. Биллур қадаҳ. Олтин қадаҳ. Бир қадаҳ вино. ■ Мударрисов бўшаган қадаҳни дастурхон четига қўяр экан, кампир.. «дуруст-ку», дегандай қош қоқиб, Йигиталига қараб қўйди. Д. Нурий, Осмон устунни. Ароқдан қилқиллатиб қўйиб, ўрнидан турди.. Қадаҳнинг бирини бошлиққа узатди. Н. Аминов, Суварак.

ҚАДДИ-БАСТ айн. қадди-қомат. Қадди-бастни келишган, чайир билакларидан куч ёғилиб турган .. йигитлар ўтганларида, «Ким экан у?» деб сўз қотмайдиган сулув бормикин?! Газетадан.

ҚАДДИ-ҚОМАТ Бўй-баст, сумбат, қомат. Қадди-қомати келишган йигит. ■ У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди. П. Қодиров, Уч илди.

ҚАДИМ [а. قديم — ўтган, илгариги, кўҳна, эски] 1 от Узоқ ўтмиш, қадимги замон, узоқ ўтмиш давр. Қадимдан қолган одат. ■ Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қадимнинг қондасига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари бир-бирларини қорга думалатиб, бир нафас муштлишиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўҳна. Қадим замон. ■ Бу йўллар кўп қадим йўллардир. Ф. Гулом. Хунармандчиликнинг ривожланиши катта савдо йўлидаги қадим шаҳарнинг бошқа узоқ музофоту ўлкалар билан алоқасини авж олдириди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Илгарилари, қадимда. Ҳовлиларга кираверишдаги катта ва сервиқор дарвозаларни айтмайсизми, қадим бундай дарвозаларни Орифхўжабойлар қуради. Мирмуҳсин, Умид.

ҚАДИМГИ 1 Узоқ, ўтмиш замонларда ёки узоқ замонлардан бери мавжуд бўлган, узоқ ўтмишга оид; қадимий, кўҳна. Қадимги туркий тиллар. Қадимги форс ёзуви. ■ Ҳозирги Ўзбекистон тупроғида яшаган қадимги халқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза.

2 Илгариги, аввалги. Фарғона водийсидан Тошкентга қатнайвериб, доvon ошиб, товонлари тош бўлган қадимги батрак Абдурусул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДИМГИЛАР Қадимда, анча аввал яшаб ўтган одамлар, ота-боболар. Бундай ёзилибгина бир гаплашса-чи. Қайда! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада — қадимгилар хўп топиб сапиришган-да. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАДИМГИЧА 1 Қадим қандай бўлса ўшандай, ўзгаришсиз, илгаригидай. Ўғлининг қабри қадимгича турмоқда эди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Эски одат бўйича; эскича. Қадимгича тўй.

ҚАДИМДА Қадим вақтларда, илгарилари. Ривоятларга қараганда, қадимда Маккага борган диндорлар хурмо олиб келишиб, яқинларига улашар эканлар. «Ўзбекистон кўриқлари». Қадимда Ургут қишлоқларига босқинчилар тез-тез ҳужум қилар экан. «Саодат».

ҚАДИМДАН рвш. Узоқ ўтмишдан, қадимги замонлардан. Қадимдан қолган урф-одатлар. ■ Товуш тўлқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш».

ҚАДИМИЙ [а. قديمى – қадимга, ўтмишга оид] Қадимга оид, қадимдан бор, ўтмишдан сақланиб келаётган. *Қадимий урф-одатлар. Қадимий шаҳар. Қадимий анъаналар.* ■ *Қадимий Хоразм ўзининг бетакрор маданий обидалари билан машҳур.* «Саодат». *Тупроғи серунум, иқлими муътадил, аммо суви камчи Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚАДИМОНА Қадимги урф-одат, анъана ва ш.к. га хос, мос. *Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийишни буюрар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚАДИМЧА кам қўлл. айн. қадимгича 2. *Болохона бўғот томли, кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим – қадимча эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДИМШУНОС [а. + ф. قديمشناس – қадимиятни, ўтмишни ўрганувчи] кам қўлл. айн. археолог. *Эндиликда қадимшунослар ихтиёрида тадқиқотлар учун 7 та археологик топилма бор.* Газетадан.

ҚАДОҚ I Қиймат жиҳатдан I фунтга тенг бўлган қадимги оғирлик ўлчов бирлиги (1 фунт = 409,512 г.). *Бир қадоқ чой.* ■ *Афанди ишонмай, мушугини тортиб кўрса, тўрт қадоқ чиқибди.* «Латифалар».

Қадоқ тош, қадоқтош Нарсаларни тарозида тортишда тарози палласига қўйиладиган ўлчовли тош. *Ҳар бир сўзи қадоқ тошдай вазмин бу киши кейинги кунларда янада камгапроқ бўлиб қолган.* М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.

ҚАДОҚ II I айн. чега. *Битта қадоқ билан бутун бўладиган ликопча.*

2 сфт. Қадоқланган, чегаланган. *Салтонбу.. қадоқ пиёлага [шилпилдоқ] солиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚ III: қадоқ чой, қадоқ қанд Қоғоз ёки бошқа нарсага жойлаб маҳкамланган, маълум миқдордаги чой, қанд.

ҚАДОҚ IV Одам терисидаги кўп ишқаланадиган ва қисиладиган жойнинг қалинлашуви, қаттиқ қавариқ (кўпроқ оёқ панжалари, товон, кафт, баъзан қўл панжаларида учрайди). *Вали ака.. қўлининг қадоқлари озор беришидан қўрқаётгандек, хотинининг пешонасини авайлаб силади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Собир ака.. оғир меҳнатдан эзилган, қўллари қадоқ, мушаклари*

чайир бўлиб кетган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Қадоқ қўл(ли) ёки қўли қадоқ 1) қўли қадоқ бўлган, қўлини қадоқ босган; 2) *кўчма* ўз кучи билан тирикчилик қиладиган, бирининг кучидан фойдаланмайдиган, меҳнатқаш. *Қадоқ қўлли миллионлар Янчи зулм тахтини, Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч, бахтини.* 3. Диёр. *Бойларга қарши курашни Ниёзга ўхшаш айрим кишилар эмас, ҳамма қўли қадоқлар олиб бориши керак.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАДОҚЛАМОҚ I I Оғирликни қадоқ билан ўлчамоқ, тортмоқ. *Қадоқлаб бозордан мева олиб, санаб еб, ёзни ўтказасизлар.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Тортиб, маълум оғирликда ёки миқдорда ўлчаб пачкаламоқ. *Чой(ни) қадоқламоқ. Қанд(ни) қадоқламоқ. Унни қадоқламоқ.* ■ *Шўрсув конида майдаланган олтин-гугуртни полиэтилен халтачаларга қадоқлаш йўлга қўйилган.* Газетадан.

ҚАДОҚЛАМОҚ II айн. чегаламоқ. *Тожибой қадоқчилик «дўкони»ни ёяди, мезбонларнинг синиқ идиш-товоқларини тўглаб, қадоқлашга тушади.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚАДОҚЛАНМОҚ I Қадоқламоқ I фл. мажх. н. *Чой қадоқланадиган фабрика.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ II Қадоқламоқ II фл. мажх. н.; чега билан бириктирмоқ. *Салтонбу уч еридан қадоқланган.. эски пиёлада намакоб қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚЛАНМОҚ III Қадоқ бўлмоқ (қ. қадоқ IV). *Қўллари қадоқланган, кўзлари ўтдай ёнган..* Ф. Фулом.

ҚАДОҚЛИ I Қадоқ оғирлигидаги. *Беш қадоқли тош.* ■ *Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАДОҚЛИ II Қадоқланган, синган жойи ямалган, чегаланган. *Қадоқли пиёла.*

ҚАДОҚЛИ III Қадоғи бор, қавариб, қадоққа айланган, қадоқ босган. *Қадоқли қўллар.*

ҚАДОҚЛОВЧИ I Қадоқламоқ фл. сфдш. *Қадоқловчи цех. Қадоқловчи дастгоҳ.*

2 Касби қадоқлаш бўлган шахс. *Чой қадоқловчи.*

ҚАДОҚЧИ айн. чегачи. *Илкинга қўндириб қуш, ул сенга номуносиб, Боқиб ўзинг*

га иш қил, касбинг қадоқчи, ҳожим. Муқимий.

ҚАДОҚЧИЛИК Қадоқчи иши, касби. Қирғиз ҳожии тирик эмиш, Андижоннинг узум бозорида қадоқчилик қияпти экан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚАДОҚЧОЙ Ураб юмалоқланган маълум миқдордаги чой, қадоқланган чой. [Муҳаммадсаиднинг] Ўзи ё афғонистонлик, ё ҳиндистонлик мусулмон бўлиб.. узоқ мамлакатлардан қадоқчой, тахтачой келтириб сотар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАДР [а. قدر — миқдор, ўлчов; даража, мартаба; тақдир, қисмат] 1 Жамиятда, кишилар ўртасида тутган ўрин, ўзга(лар) томонидан бўлган ҳурмат, эътибор. Ўз қадрини билмаган бировнинг қадрини билмайди. Мақол. Дарё сувини баҳор тоширар, Одам қадрини меҳнат оширар. Мақол. ■ Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим.. Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг. Миртемир. Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади. Шухрат, Шинелли йиллар. Офтоб ойм.. қизининг қадрини бунчалик аршларга-ча кутармоқда бўлган йигитга ўзида йўқ чексиз муҳаббат, поёнсиз эҳтиром сезмоқда. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаётда тутган ўрин; аҳамият, муҳимлик ҳолати. Зар қадрини заргар билар. Мақол. ■ Газламанинг қадри жуда ошиб кетди. Эрталабки нарх кечга тўғри келмайди. Ойбек, Танланган асарлар. У томонларда меванинг қадри баланд дейишади, ростми? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Биз ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Қадр қилмоқ, қадрига етмоқ ёки қадрини билмоқ 1) обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат қилмоқ, қадрламоқ. Бола қадрига етмаган она қадрига етмайди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар; 2) аҳамияти нақадар азиз, аҳамиятли, қийматли эканлигини билмоқ, аҳамиятига, қимматига яраша эъзозламоқ. Саломатликнинг қадрига етмоқ. Гул қадрини булбул билар. Мақол. ■ Қуликни сезмаган ҳурлик қадрига ета олурми?! Ҳамза. Қадрни ўтмоқ Аҳамияти, ўрни сезилмоқ, ўрни билинмоқ, йўқлиги сезилмоқ. Дўстимнинг қадри ўтди, у бўлса, бунчалик қийналмас эдим. ■ Исроил Аҳме-

довнинг қадри, айниқса, ҳозир ўтяпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАДРДОН [а. + ф. قدردان — қадрини билувчи, баҳо берувчи; яхшилиқни билувчи] 1 Ўзаро қадр-эътиборли, бир-бирини жуда қадрлайдиган. Бу киши бизга жуда қадрдон. Иккаламиз эски қадрдонмиз. ■ Шуми ҳали қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап? А. Қаҳҳор, Янги ер. Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон ошнаси бўлади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кўпдан бери таниш, ўрганиш бўлган, ўрганиб қолинган, қадрли бўлган. Қадрдон болалар. Қадрдон қишлоғим. ■ Нормат қадрдон батальонига келиб, ошна-оғайнилари билан учрашаркан, севинчини юрагига сифдиrolмай, жуда гандон бўлиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ота қадрдоним Отамини танийдиган қадрдоним, отамнинг дўсти. Ота қадрдонларим билан таништирганнгиз учун раҳмат, амаки. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРДОНЛАШМОҚ Ўзаро қадр-эътиборли муносабатда бўлмоқ; қадрдон бўлмоқ. Феруза, чўл қишлоғидаги бегона кишининг бир она қорнидан таллашиб тушгандек қадрдонлашиб кетганини ўз кўзи билан кўрди, ишонди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Уктам техника фанлари доктори Ўрмонов билан қадрдонлашиб қолди. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДРДОНЛИК Қадрдонларга хос муносабат, ҳолат. Сиз олийжанобсиз: эски қадрдонлик ҳурматига, кўнгли учун кулиб боқарсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..андишасиз кишининг муомаласини қилса, ўттиз йилдан ортиқроқ умр кўрган қадрдонлик ўйламасдан айтилган бир оғиз сўз қурбони бўлув эди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАДРИЯТ [а. قدریت — қиймат, аҳамият; қимматбаҳо буюмлар; халқ бойлиги] Воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас., эркинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақиқат, яхшилиқ, моддий ва маънавий бойликлар ва б. қадрият ҳисобланади. Аммо ошкоралик дегани хоҳлаган кимсанинг хоҳлаган пайтда қадриятларимизни оёғости қилиши дегани эмас. Газетадан. Бутун бир миллат-

нинг қадриятлари топталса, йўқола бошла-са, бу ўша халқнинг фожияси эмасми? Газетадан. Бу қадриятларнинг бари айнан миллий қадриятлар билан уйғунлашган ҳолдагина намоён бўла олади. «Тафаккур».

ҚАДРЛАМОҚ 1 Обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-хурмат кўрсатмоқ, қадр қилмоқ. *Устозларини қадрламоқ.* ■ *Созандаларни, устозларимизни қадрланг, хурматланг.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Аҳамиятига, қимматига яраша эътибор бермоқ, шунга яраша муносабатда бўлмоқ. *Инсоний фазилатлардан бири — дўстлик ва ўртоқликни қадрлашдир.* Газетадан. *Йўлдош ота ерни қадрлаб, пахтаги фарзандидай кўрадиган одамларни Мирзачўлга чорлаган экан.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАДРЛИ 1 Қадр-эътиборга лойиқ; хурматли. *Қадрли ўртоқ. Қадрли ўқитувчи.* ■ *Ҳамма уни гўё узоқ вақтдан бери кутилган қадрли бир меҳмондай қувончли юз билан қаршилади.* Р. Файзий, Уч қиз. *Нарзи, узоқдаги ота-онаси каби, бу ердагилар учун ҳам азиз ва қадрли жигарбанддир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қадри, қиммати юқори, қадр-қиммати йўқотмаган. *..меҳнатинг қадрли, ҳаётинг файзли.* Газетадан.

3 кам қўлл. айн. **қадрдон 2.** — «Фарҳод» бизга қадрли жой, — деди кулиб Мирҳайдар. Ойбек, О.в. шабадалар. *Сўйла, ўртоғим, менга, Сўйла менга, қадрлим.* Х. Олимжон.

ҚАДРСИЗ 1 Қадр-эътибори йўқ, ҳеч ким хурмат қилмайдиган, назарга илмайдиган. *Қадрсиз киши. Қадрласанг, қадринг ошар, қадрсиздан ҳамма қочар.* Мақол.

2 Ҳеч қандай қиммати, аҳамияти, қадри йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган. *Қадрсиз нарса.* ■ *Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДРСИЗЛАНМОҚ 1 Обрў-эътиборини, қадрини йўқотмоқ, назардан қолмоқ. *Энди сенга қадрсизланган бўлсалар, аммо бизнинг қошимизда уларнинг қадру қимматлари юқори.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қийматини, аҳамиятини йўқотмоқ. *Пулнинг қадрсизланиши. Валютанинг қадрсизланиши.*

ҚАДРШУНОС [қадр + ф. شناس — билувчи, ўрганувчи] эск. кам қўлл. Киши ёки

нарсанинг қадр-қийматини биладиган, қадрига ега оладиган, қадрлайдиган.

ҚАДРШУНОСЛИК эск. Қадрлаш, қадрига етиш хислати, хусусияти. — *Қадршуносликларингга раҳмат, ўртоқ!* — дейди, — мулла Обиднинг қадрига етдинг, менга шу бас. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАЕР [асли қай ер] сўр. олл. Қайси ер?, қайси жой?; қайси томон?, қаёқ? *Қаер сизга ёқади? Бу қаернинг анори? Қаеринг оғрияпти?* ■ *Ҳали ҳеч қаерни кўрганмича йўқ.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Аҳмаджон.. ўзига келган, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат биллагидан қон оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚАЕРГА [асли қай ерга] сўр. олл. Қайси ерга?, қайси жойга?; қайси томонга?, қаёққа? *Китобни қаерга қўйдинг? У қаерга кетди?*

ҚАЕРГАДИР [асли қай ергадир] гум. олл. Номаялум (бир) жойга, номаялум (бир) томонга; бирор жойга; бирор томонга. *Хатни қаергадир қўйган эдим, топа олмаяпман.* ■ *Қоровул кўчанинг у юзига ўтиб, қаергадир кириб чиқди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Унинг ҳаракати гўё қаергадир шошилаётгандай эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЕРДА [асли қай ерда] сўр. олл. **1** Қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Қаерда ишлайсиз?* ■ — *Мен ўраман бедани, бедаларингиз қаерда?* — Ёрматга қараб деди Йулчи. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **қаёқда 2, 3.**

ҚАЕРДАГИ [асли қай ердаги] сўр. олл. **1** Қайси ердаги?, қайси жойдаги?; қайси томондаги? *Қаердаги китобни олай?*

2 Риторик сўроқларда: ҳеч ким ўйламаган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, қаёқдаги каби маъноларни билдиради. *Қаердаги гапларни ўйлаб топасан.*

ҚАЕРДАДИР [асли қай ердадир] гум. олл. Номаялум (бир) ерда, жойда; номаялум (бир) томонда; бирор ерда, жойда; бирор томонда. *Биз сиз билан қаердадир учрашганмиз.* ■ *Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пуп-пиш» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЕРДАН [асли қай ердан] сўр. олл. **1** Қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?, қаёқдан? *Сувни қаердан олиш мумкин? Меҳмонлар қаердан келишиди?*

2 Қандай қилиб?, қаяқдан? Сен қаердан зўравон бўлиб қолдинг?

3 Кимдан?, ким орқали? Бу гапни қаердан эшитдинг? ■ А, севаман? Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРДАНДИР [асли қай ердандир] *гум. олам.* Номаълум (бир) ердан, жойдан; номаълум (бир) томондан. *Йўлчи «маъқул» деди. Ўроз, қаердандир, катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРЛИК [асли қай ерлик] *сўр. олам.* Асли қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси жойда туғилиб ўсган? *Она, сўрамоқнинг айби йўқ, сиз бу томонларнинг одамларига ўхшамай-сиз, қаерлик бўласиз?* С. Айний, Қуллар.

ҚАЁН [асли қай ён] *эск. кт айн.* қаерга. *Бахт этагин тутқизмас, Гам кутар, борса қаён.* Миртемир. *Адашган кимсадек Фурқат қаён бореум билолмасман..* Фурқат.

ҚАЁҚ [асли қай ёқ] *айн.* қаер.

ҚАЁҚДА [асли қай ёқда] 1 *айн.* қаерда 1. *У қаёқда? Ўрда қаёқда?*

2 Инкорни, акс ҳолат мавжудлигини билдиради. -Энди тамом бўшатдиларми сени? -Бўшатмиш қаёқда! Қочдик. Ойбек, Танланган асарлар. *Камбағалга мактаб, ўқиш қаёқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қийёслаш, таққослаш маъносини билдиради. *Бўта қаёқда-ю, Низомиддин қаёқда.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тракторист танқид қилганига санъаткор асти чидай олмас эди; трактор қаёқда-ю, масалан, «чорзарб» қаёқда, тракторист қаёқда-ю, ашулачи қаёқда!* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

ҚАЁҚДАГИ [асли қай ёқдаги] 1 *айн.* қаердаги. *Қаёқдаги уй яхши?*

2 Хаёлга келмаган, йўқ ердаги. *Қаёқдаги ўйни уйлайсиз. Ултон бек бўлган бўлса, бунти-да.* «Ёдгор». ..қаёқдаги гапларни топиб, бошни оғрита бошлади. «Гулдаста».

ҚАЁҚДАДИР [асли қай ёқдадир] *айн.* қаердадир.

ҚАЁҚДАН [асли қай ёқдан] *айн.* қаердан. *Сен бунни қаёқдан олдинг? Қаёқдан билагон бўлиб чиқдинг?* ■ -Ассалому алайкум! — деди раисга рўпара бўлиб. Раис товуш қаёқдан келганини билмай аланглади. А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚАЁҚДАНДИР [асли қай ёқдандир] *айн.* қаердандир.

ҚАЁҚҚА [асли қай ёққа] *айн.* қаерга. *Қаёққа қарасанг, қовун.* ■ *От кўчанинг айрилишига етиб, «энди қаёққа юрамиз», дегандек тўхтаган эди, эгаси яна «чух», деб жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЁҚҚАДИР [асли қай ёққадир] *айн.* қаергадир. *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЗИ Отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўшдан отнинг йўгон ичагига тикиб тайёрланган озиқ-овқат маҳсулоти. *Янги қазидир. Бир йиллик сур қазидир.* ■ *Ўн етти отнинг эти, мойи, қазиси дегандек, икки юз саксон пуд ораларида тош беради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қазидир пишади. Иккинчи қозонда қўй этидан шўрва қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЗИЛИ Қазидир солинган, қазидир солиб пиширилган. *Мен узимга тўқ, ҳар қазидир қазидир ош ейман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЗИЛМА 1 *геол.* Ер остидан қазидир олинадиган нарсалар (кўмир, нефть, руда ва ш.к.). *Фойдали қазилмалардан олинадиган минерал ўғитлар..* Газетадан.

2 *археол.* Ер остидан қазидир кетган ва қазидир топиладиган қадимий ёдгорликлар ёки уларнинг қолдиқлари; топилма, топилдиқ.

3 Қадимий ёдгорликларни ёки уларнинг қолдиқларини топиш ва текшириш юзасидан олиб бориладиган қазидир ишлари. *Қадимий Тошкент ўрнида археология қазилмалари ўтказилмоқда.* Газетадан.

ҚАЗИМОҚ 1 Ерни қовлаб, ўйиб, бирор нарса тайёрламоқ. *Ариқ қазидирмоқ. Оқол қазидирмоқ. Кудуқ қазидирмоқ. Бировга чоғ қазидирмоқ, ўзинг йиқиласанг. Мақол.* ■ *Заранг ерларни лўм билан уриб, шундай қазидирмоқдики, ҳамма ҳайрон қолади.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Халқимиз катта-катта каналлар қазидир, дарёларни бўғди.* «Муштум».

2 Ерости бойликларини қовлаб чиқармоқ, олмоқ. *Кўмир қазидирмоқ. Руда қазидирмоқ.* ■ *Сиз дарров шу олтинларни қазидир олиб, кунингизга яратинг.* «Эртақлар».

ҚАЗИШ 1 Қазидирмоқ фл. ҳар. н. *Демак, ўрталик ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлари қазидирмоқ тўғри келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* қазув. *Эрта билан фотиҳа бера-сиз.. қазидир ишларини бошлаб юборамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЗИШМА Ерости қазув ишлари. Сибирлик археологлар трасса бўйлаб қазишмалар чоғида тош аср қуролларини ўргандилар. Газетадан.

ҚАЗМОҚ с. т. Қазимоқ, қовламоқ. Қазган билан туғанмас кўмир.. Ҳ. Олимжон.

ҚАЗНА Дағал ипак, пилла чиқитидан ҳамда яроқсиз пиллалардан олинган паст сифатли ипак. ..қиш кунлари ғўза чувиш, ип йигириш, пилла қайнатиб қазна қилиш каби ишлар билан шуғулланар эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАЗНОҚ Омбор вазифасини ўтовчи кичикроқ хона, ҳужра. *Шу уй ёнида кичик, қоронғи бир зах қазноқ бўлиб, бу омбор эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Бу йилги ғалласи йиғирма пудга базўр етган эди. Уни қоплаб, қазноқда кўз қорачиғидай асраб ўтирганди. С. Сиёев, Аваз.*

ҚАЗО [а. قضاء — ҳуқуқшунослик, суд ишлари; қозихона; ижро, ҳукм; тақдир, қисмат] Ўлим; вафот; ўлиш, вафот этиш; ўлим соати, ажал. *Қазоси етди. Жон бор ерда қазо бор. Матал. ■ Куним битиб, қазо-йим яқинлашиб қолди, шекилли.. Ойбек, Улуғ йўл. Зағчакуз.. Қамишқападаги ҳар бир воқеадан беҳабар қолмас, тўй ёки қазога дарров етиб келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Худойга топширдим, Кумуш, қазом етиб, кўролмай ўлсам, мендан рози бўл! А. Қодирий, Утган кунлар.*

Қазо қилмоқ 1) ўлмоқ, вафот этмоқ. *Орадан икки йил ўтгач, онаси қазо қилди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 2) дин. вақтида ижро қилмай ўтказиб юбормоқ, вақтида бажармай, ижро қилмай қолдирмоқ. Элмурод биринчи кун беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи кун учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кимки танжоним соғ, умрим узоқ, қайфим чоғ бўлсин деса, намоз, рўзани қазо қилса қилсин, аммо чах-чахни қазо қилмасин. К. Яшин, Ҳамза. Қазову қадар [а. بالقيضاء والقدرة — тақдир тақозоси билан, тасодифан] Тақдир, қисмат. *Жониворларнинг бир жойда муқим турганини камдан-кам одам кўрган: доимо тинирчилаб юришади. Қазову қадар уларнинг гавдасиниям шунга муносиб яратган. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.**

ҚАЗОЙИ [а. قضايى — қазога, тақдирга оид; ҳуқуқий]: **қазойи муаллақ** 1) муқаррар ўлим, ажал. *Булар бахтига қазойи муаллақ*

Баззоз ҳожининг бошига етиб, унинг бутун мол-мулки билан хотинини Мировилнинг қўйнига солиб қўйди. У. Исмоилов, Сайланма; 2) кўчма балохўр, ҳаромхўр. Домла поччангиз билан.. ағлам, муфти, ҳоказо қазойи муаллақлар зўр бериб қўйруқ ғажийдилрлар. «Муштум».

ҚАЗУВ 1 Қазиш ишлари.

2 Хива хонлигида канал (ёп) ва ариқларни ҳар йили тозалаш таомили. *Туркманлар қадим замонлардан бери қазувдан озод этилган эса-да, Исфандиёр уларни қазувага солди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚАЗУВЧИ 1 Қазимоқ фл. сфдш. Ариқ қазувчи ёшлар..

2 Қазиш ишларини бажарувчи шахс, мутахассис. *..қишлоқнинг этагидаги, қазувчилар манзил қурган бу пастак тоғ.. Музлоқ тоғ деб аталарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚАЗҒОҚ 1 Бошнинг сочли қисмида пайдо бўладиган майда қипиқлар. *Қазғоқ бош териси қуриганда пайдо бўлиб, кўпинча соч тўкилишининг асосий белгиси ҳисобланади. Газетадан.*

2 Ипак қурти, ёш бузоқ ва ш.к. нинг нишхўрт аралаш ахлати.

ҚАЙ сўр. олм. Қайси?; қандай? *Қай вақтда ўқийсиз? Қай маҳалда келдингиз? Қай даражада? Қай аҳволда? ■ Бир ошно излайдир девона дилим, Қай тараф қарасам — туман, залолат. Э. Шукур, Ҳамал айвони. Бувим сўзлар хўрсиниб, Ўтмишидан ўксиниб: -Ўт ўрдим, машоқ тердим, Қай иш дуч келса қилдим. Қ. Муҳаммадий. Тонгла маҳшарда қай юз билан сенга боқаман? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЙБИР 1 Баъзи, айрим. *Қайбир кунларда? Қайбир кишилар. ■ Улардан қайбири фароғатда, қайбири эса азоб-уқубатда эканини чуқур тушунди. Газетадан.*

2 Ҳар қандай, қайси бир. *Бобом бир сўз десалар-чи, Сўз устидан чиқарканлар. Қайбир ишга қўл урсалар, Кечиктирмай қиларканлар. Қ. Муҳаммадий.*

ҚАЙГА сўр. олм. с. т. Қаерга?, қаёққа? *Қайга кетмоқдасан бунчалар шошиб? А. Орипов.*

ҚАЙД [а. قيد — кишан; тугун; ўлчам, масофа; рўйхатга киритиш, ёзиб қўйиш] кт. 1 Таъкидлаш; таъкид. *Иккинчи дафтарни қўлга оламан. Бу эса театр тарихининг қим-*

матли хазинаси — унутилмас саналар, ноёб фикрлар, қайдлар, таклифлар жамламаси. А. Юнусов, Чинор ва ниҳол.

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Таъкид билан айтмоқ, тилга олмоқ. *Сиз мени жаҳонгашта, деб тўғри қайд қилдингиз.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *..тарбиявий ишлар дуруст йўлга қўйилмаганлигидан аянчли аҳволлар содир бўлаётганлиги қайд қилиб ўтилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Академик Отабоев.. бу ёш олим ҳам тиришиб ишлаётганини қайд этган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ёзиш, ёзиб қўйиш, рўйхатдан ўтказиш; рўйхат. *Қайд дафтари.*

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Ёзиб қўймоқ, акс эттирмоқ (маълумот сифатида). *Заррабинда ҳар хил ҳашарот, қурт-қумурсқа, илдизларни синчиклаб кўради, янги тутилган кундалигига қайд қилади.* С. Нуров, Нарвон. *-Кимнинг нима дарди борлиги дафтаримда қайд этилган, — деди врач.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЙДА сўр. олл. с. т. **1** Қаерда?, қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Кўпчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда бўлар.* Мақол. ■ *Салим қайда? Чақиринг.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда **2**, **3**. *..узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда?* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамни уялтирманг, сиз айтган санъаткорлар қайда-ю, мен қайда?!* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙДАМ с. т. Билмадим, билмасам, қаердан билай. *-Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? — деди Давлатёр.* *-Қайдам? Қамиш-кападанман, деб юрарди, ишқилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАН сўр. олл. с. т. **1** Қаердан?, қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?; кимдан? *Қайдан келдинг? Бу гапни қайдан эшитдинг? Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади.* Мақол. ■ *Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаёқдан?, қай сабабдан?, қандай қилиб? *Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди! Танамга ўт тушиб, жоним туташди.* «Кўшиқлар».

ҚАЙИЛИШ 1 Қайилмоқ фл. ҳар. н.

2 Кўча, йўл, сув ва ш.к. нинг бурилиш жойи; муюлиш, қайрилиш, бурилиш. *У қа-*

йилишга етганда, орқасига бир қараб қўйди. *Дарёнинг қайилиш жойи.*

ҚАЙИЛМА кам қўлл. Қайилган жой, бурилиш жойи. *Эминжон, мана энди, қайилма атрофини кўриқлаб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИЛМОҚ с. т. Қайрилмоқ. *Мих қайилиб кетди.* *Йўловчи чап томонга қайилди.* ■ *Томдан сакрашда қайилиб, тўнғи уйнаб кетган оёғи ҳадеганда тузала бермай, кейинчалик Бўрихўжа чап оёғини терсроқ босадиган бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЙИН I «Ота», «она», «эгачи», «сингил» сўзлари олдидан келиб, шу сўзлар билан ифодаланган қариндошларнинг эр ёки хотинга қариндошлик муносабатини билдиради. *Кўёвнинг қайин отаси.* *Келиннинг қайин онаси.* *Қайин оғам.* ■ *Улар менинг қайин иниларим, камбағал, уятчан кишилар, ўзлари келишдан уялиб, аризаларини мандан юбордилар.* С. Айний, Қуллар.

ҚАЙИН II Шимол томонда ўсадиган, тераксимон тик, пўсти оқ дарахт. *Қадрдон дублар, арчалар, қайинлар ғамгинлик билан бош эгиб, орқада қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИН III: қайин анор Доналари тўқ қизил, ўртача нордон анор (асосан, Фарғона водийсида бўлади). *Серсув қайин анорнинг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЙИНБЎЙИН Эрнинг яқин қариндошлари (унинг хотинига нисбатан) ёки хотиннинг яқин қариндошлари (унинг эрига нисбатан).

ҚАЙИНЗОР Қайин дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙИР I [ا. قعير — чуқур, теран] Водий тубининг, дарё тармоқлари ва сунъий каналлар этаклари (қирғоқлари)нинг дарё тошганда сув босадиган жойлари; ерости суви юқори (юза) бўлган ерлар. *Зарафшон дарёси қайирида, яъни дарё суви босадиган ўтлоқ ерларда ҳам ботқоқликлар бор.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида. *Ибтидоий суғориш деҳқончилиги билан бир қаторда қадимги хоразмликлар қайирларда.. деҳқончилик қилганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу — дарё ўртасидаги оролчами? Биз бу ерларни ўрта қайир деймиз.* Газетадан.

ҚАЙИР II шв. Қовун экиладиган бӯз ер.

ҚАЙИРМА I Қайириладиган, қайтариладиган; букиладиган; буклама. *Қайирма пичоқ.* ■ *Қайирма ёқа кўйлак устидан Ки-йиб олган янги чопонни.* Э. Раҳим, Янги қадам.

2 Эгилган, букилган, қайрилган. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўтқир темир ойдинда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Тепки (милтиқ, тўппонча ва ш.к. да).

ҚАЙИРМОҚ I Букиб қаватламоқ, букиб қаватлаб қўймоқ, қайтармоқ. *Гиламни қайириб қўймоқ. Дастурхоннинг четини қайириб босмоқ.* ■ *Этиги лой бўлганидан, Йўлчи танчага ўтирмай, наматнинг учини қайириб, настроққа чўккалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Енглари шимарилган Комилжон, этагининг пешини қайириб олган Давронов энг олдинда борарди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Эгмоқ, букмоқ, эгиб, букиб қийшайтирмоқ. *Михни қайирмоқ. Дарахтнинг шохини қайирмоқ.* ■ *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб муздади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фуломжон кўрди-ю, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шохларни икки ёнга қайирди-да, орасидан суқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Эгиб, букиб ёки буриб, бирор томонга қайтармоқ ёки синдирмоқ. *Қўлларини қайирмоқ.* ■ *Жўхорини амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб келтириб берди.* Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

4 Бурмоқ, буриб, бирор томонга йўлламоқ, бошламоқ, янги изга солмоқ. [Очил ака:] -*Бу ҳазил гапми?* — деди-да, бригадаси томон отининг бошини қайирди. А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Оқбўранинг ярмини эмас, тўртдан бирини қайириб келганимиздаям, қишлоғимиз — кўл, ўзимиз — ўрдак бўлардик-ку!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Кўчма Ёмон йўлдан қайтармоқ; ўз йўлига солмоқ. *Ҳой, калла.. Эр деганни хотин қайириб олиши керак. Ҳозир қайириб олмансанг, кейин ҳолингга маймунлар йиғлайди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Баъзи бир амал эгаларининг оғзини мойлар, асар.. райондан чиққан бирортасини шундай сийлай олса, «Қайирдим, бу энди ўзимизнинг одам», деб кўп талтаяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қайтариб олмоқ, олиб, ушлаб, чегириб қолмоқ. *Қарзимни қайириб қолди.* ■

Булар [қосиббаччалар].. чойга, нонга, ўтинга, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. Албатта, мен уларни ўз чўнтагимга қайириб қолар эдим. Ғ. Фулом, Шум бола.

Шохини қайирмоқ (ёки синдирмоқ) Бирор ёмон ниятдан воз кечишга мажбур қилмоқ; таъзирини, адабини бермоқ. [Муаттар:] *Бир ялангоёқ Пўлатнинг шохини қайиролмаган йигит осмондаги юлдузга қўл чўзса, қизиқ бўлар экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Қайириб ташламоқ** 1) жеркиб, силтаб ташламоқ, қаттиқ ўшқириб, гапини бўлмоқ. -*Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ! Ёқма!* — деди Фуломжон. *Лекин қози уни қайириб ташлади:* -*Оғзингни юм, бетавфиқ!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) баланд келиб, (бировнинг гапини, фикрини ва ш.к. ни) рад қилмоқ, бехудага чиқармоқ. **Қанотини қайирмоқ** қ. қанот I.

ҚАЙИШ I I Пардозланмаган, яхши ишлов берилмаган хом чарм; паст навли чарм. [Сипоҳлар] *Оқ қайишдан камар, сўлига қилич осилиб, ўнг томонига тўппонча қисстирилган, ҳар қаторда тўрттадан отлик келмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Давидбой узун қайиш қамчисини ҳавога кўтариб, жиловни бўшатди, отлар олдинга интилиб, тарақ-туруқ билан йўртиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

2 Турли мақсаллар учун ишлатиладиган узун чарм тасма (камар, тиркиш, боғич ва ш.к.). *Ўктам этигини аскарча қунт билан тозалаб, қайишни бўшатиб, кўрпачага ўтирди.* Ойбек, О.в. шабадалар. -*Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини қозикалон, қозикалонни хон, — деди [Аваз] устарасини қайишга қайраб туриб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкамлаб боғлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. тасма 3. Вентилятор қайиши.

ҚАЙИШ II шв. Хамир овқатнинг бир тури: сувда пиширилган хамирни сузма ёки қатиқ билан аралаштириб ейилади.

ҚАЙИШМОҚ I айн. майишмоқ. *Отнинг ингичка бели сал қайишиб, унинг устидаги чавандоз аста чайқалди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Мингбошининг буйруғи, эрининг ғазабли ҳайқирғи билан қадди букилиб, оёқлари қайиша бошлаган Жўраҳон бир неча*

зум ўзини йўқотиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бели қайишмоқ 1) айн. майишмоқ. *Кўзларингиз хираланиб, белингиздан куч кетганда, елкангиз букчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) бели толиб увушиб, қотиб қолмоқ. *Нигора.. эгарда энгашиб ўтирганидан қайишиб қолган белини энди ростлаган ҳам эдики, қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оксой; 3) кўчма меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Ерни белингиз қайишиб топангизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Тоб ташламоқ, букилмоқ. *Тахта қайишиб қолибди.*

3 кўчма Бирор ишга бўй бермоқ, эгилмоқ. *Бас энди, ёта берма. Сал меҳнатга ҳам қайиш.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *..астасекин уй юмушларига қайишяпти бечора.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4 кўчма Жон куйдиromoқ; бўлишмоқ. *Мансурқори ака камбағал ошадан бўлгани учун, албатта, ўз камбағалига қайишарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бир хил қизлар бор, қийин аҳволга тушган йигитга кўпроқ қайишади.* П. Қодиров, Қадрим.

Қовургаси қайишмоқ Ачинмоқ, куйинмоқ. *Синглим учун қовурғам Қайишади, ёрёр. «Оқ олма, қизил олма». Йигитсан, қовурғам сенга қайишади.. «Муродхон.*

ҚАЙИШҚОҚ Эгилувчан, эгилса ҳам синмайдиган; эластик. *Қайишқоқ металл. Қайишқоқ ёғоч.* ■ *..кичик ва ўрта ёшдаги мактаб болалари гавдасининг суяклари таркибида органик моддалар жуда кўп бўлади, шунинг учун ҳам қайишқоқ бўлади. «Фан ва турмуш».*

ҚАЙИҚ Дарё, қўл ва б. сув ҳавзалари учун мўлжалланган сузиш воситаси. *Эшакли қайиқ. Моторли қайиқ. Қайиқ ҳайдамоқ.* ■ *Мени дарёдан Умурзоқ ота деган чол қайиқда ўтказиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қайиқлар кўприкка етар-етмас тўхтади. Талабалар қирғоққа чиқишди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЙИҚСОЗ Қайиқ ясовчи уста.

ҚАЙИҚСОЗЛИК 1 Қайиқ ясаш иши, касби. *Қайиқсозлик қилмоқ.*

2 Халқ хўжалигининг қайиқ ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи тармоғи. *Қайиқсозлик корхонаси.*

ҚАЙИҚЧИ 1 Қайиқни юргизувчи, бошқарувчи, қайиқ ҳайдовчи. *Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, қайиқчини чақирибди. Қайиқчи пул сўраса, полвон муштини кўрсатибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 айн. қайиқсоз.

ҚАЙЛА 1 Майда тўғралган гўшт ва сабзавотдан қовуриб тайёрланадиган, сўнгра тайёр овқат устига солинадиган қўшимча масаллиқ. *..пиезлари қип-қизил қовурилган қайлани мошкичиридан кўзга илинар-илинмас ҳовур кўтарилади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 шв. Овқатга солиб пиширилган шاپалоқ-шاپалоқ ҳолдаги хамир, шундай хамирли таом. *Аммам боёқиш ёғли қайла қилди. Иштаҳа билан едим.* Ойбек, Болалик.

3 махс. Майда чарм резгилари билан сирачдан тайёрланган куюқ, бўтқасимон қоришма (пойабалдўзликда ишлатилади).

ҚАЙЛИҚ шв. Қаллиқ. *Қайлиқинг қани? Ё сен ҳам паранжи ёпинтириб қўйдингми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙМОҚ 1 Бир неча вақт турган, сақланган сут бетида пайдо бўладиган ёки сутдан сепаратор ёрдамида ёки бошқа йўл билан ажратиб олинган куюқ, ёғли маҳсулот. *Куюқ қаймоқ. Яхши сутнинг қаймоғи сермой бўлади.* ■ *Сутдан қаймоқ, қатиқ, сариеғ тайёрланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

Қаймоқ боғламоқ 1) бетида қаймоқ қатлами ҳосил бўлмоқ; 2) кўчма бети қаймоқ каби парда билан қопланмоқ. *Сув қаймоқ боғлабди (яъни юпқа муз билан қопланибди). Мураббо қотиб, қаймоқ боғлабди. Қаймоқ чой* Қаймоқ солинган чой, қаймоқли чой. *Шодимат.. асалга аралаштирилган сариеғқа нонни ботириб, қаймоқ чой билан роса туширди.* А. Муҳиддин, Ошналар. **Қаймоқдек ёқди** Жуда маъқул тушди, жуда ёқди. *Унинг бу сўзлари менга қаймоқдек ёқди.*

2 кўчма Киши ёки нарсаларнинг энг яхши қисми, сараси, асиллари. *Йигитларнинг қаймоғи фронтда.. Лекин иш сустлашгани йўқ.* С. Зуннунова, Олов. *-Жуда соз, - қичқирди Ўсаржон. - Сўзнинг қаймоғи - танқид!* Ойбек, О.в. шабадалар.

3 кўчма Бирор иш, нарса ва ш.к. нинг натижаси, ҳосили, хулласи. *Ернинг қаймоғи - меҳнат қилганники.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қаймоғини олмоқ 1) сутнинг қаймоғини ажратмоқ; 2) кўчма натижасини ёки хулласини олмоқ. *Бир йиллик меҳнатимизнинг қаймоғини оладиган вақт келди.*

4 с.т. Сув бетига ялпоқ тош ёки бошқа нарсани отганда, унинг бир неча бор сув бетига тегиши, шу тегишдан ҳосил бўладиган ҳолат. *Нодир билан Музаффар пастроқда ким кўп «қаймоқ» қилиш уйнашарди. Нодир.. яссироқ тош олиб, сув оқимига қарата отар, тош эса сув юзиде сакрай-сакрай, беш-олти «қаймоқ» ҳосил қиларди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҚАЙМОҚДОН Қаймоқ солинган, солинадиган идиш. *Беш тийинга ярим қаймоқдон қаймоқ, икки тийинга битта обинон олиб, бир чеккага чўнқайиб, қаймоқ ея бошладим. Ғ. Фулом, Шум бола.*

ҚАЙМОҚЛАНМОҚ 1 Қаймоқ боғламоқ (сут ҳақида).

2 кам қўл. Қаймоқ тегиб мойланмоқ.

Лаби (ёки оғзи) қаймоқланди Лабига қаймоқ тегди; қаймоқ еди. *Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқшомгача пода боқасан. Ғ. Фулом.*

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ с. т. 1 Куюқ суҳбатлашмоқ, гурунглашмоқ, куюқ суҳбат билан вақт ўтказмоқ. *Муроджоннинг буваси у билан қаймоқлашгани-қаймоқлашган. Н. Мақсудий, Умидли бола. Икки дўст то пешингача қаймоқлашиб ўтирдилар. С. Сиёев, Аваз. ..Узи бир жонон билан қаймоқлашиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

2 кўчма Куюқлашмоқ; кучаймоқ; кўнгилли, ёқимли тус олмоқ. *Уртада гап қаймоқлашиб, Иброҳимхўжанинг тузоғига Муҳаббатхон, Муҳаббатнинг тузоғига Иброҳимхўжа илинган экан. «Муштум». Тоштемирнинг Иван ака билан дўстлиги тағин ҳам қаймоқлашди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

ҚАЙМОҚЛИ Қаймоғи бор; қаймоқ солинган. *Қаймоқли нон.*

ҚАЙМОҚХҲҮР Қаймоқ ейишни яхши кўрадиган; қаймоқни кўп ейдиган. *Қаймоқхўр одам.*

ҚАЙМОҚХҲҮРЛИК Мириқиб, тўйиб қаймоқ ейиш, қаймоққа тўйиш. *Қаймоқхўрлик қилмоқ. ■ -Бахтимизга бобо фермада эканлар, юр, қаймоқхўрлик қиладиган бўлдик, — дедим Муродга. А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.*

ҚАЙНАМА 1 Катта сой, дарё ва ш.к.нинг сув уюрмаланиб, қайнагандай варақлаб турадиган жойи; гирдоб. *Амударёда тош йўқ ҳисоб. Аммо гирдоб — қайнамалар жуда-жуда кўп. Газетадан.*

2 махс. Ариқ сувини йўл остидан ўтказиш учун мўлжалланган гидротехника иншооти. [Сув] *Қайнама — бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурлариға қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Қайнама қуришда ёгин сувлари ҳам ҳисобга олинади. «ЎЗМЭ».*

ҚАЙНАМОҚ 1 Кучли иссиқдан кўпириб, буғланиб вақирлаб турмоқ. *Юз градус иссиқликда сув қайнайди. Қозонда шўрва қайнамоқда. ■ Бақирлаб қайнаётган дорини биров қошиқ билан шопириб турди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.*

2 кўчма Қайнаган ҳолатни билдирувчи товуш чиқармоқ (ичида сув, суюқлик бўлган идиш ҳақида). *Самовар қайнади. Тикилган қозон қайнамас. Мақол. ■ Печка устида учта котелок [қозонча] буғ бурқштириб, шақирлаб қайнарди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

3 кўчма Худди қайнаган кўринишли ҳолатда бўлмоқ; отилиб чиқмоқ (булоқ, дарё кабилар ҳақида). *Аммо дарё қайнар, кўпирар — Тўнка остин ялаб ўпирар. «Муштум». Қадимий чинор тағида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. Қайнаб тошсин нефть булоқлари. Ё. Мирзо. ..уларнинг ҳозирги ҳолларини сезиб ётган Кумушнинг-да қайнаб чиққан кўз ёшлари икки чеккасидан ёстиққа оқиб туша бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Пишмоқ, пишиб ейишли ҳолга келмоқ. *Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас. Мақол. ■ Декчада сабзи-пиёз ҳам мириқиб қайнади. Ҳ. Фулом, Машғал. [Пулдорларнинг] Қоринлари тўқ. Бола-чақалари роҳатда, уйларида қази-қарта қайнайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 кўчма Ачимоқ, бижғимоқ, ачиб-бижғиб бижирламоқ; шу тариқа етилмоқ. *Бочкага босилган узум қайнай бошлади. ■ Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бузалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирлик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 кўчма Кучли хатти-ҳаракатли, кўзгалган, тўлқинланган ҳолатда бўлмоқ (кўпчилик одамлар ҳақида). Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий. Кун совуқ, лекин бозор қайнарди. Ойбек, Улуг йўл.

7 кўчма Кучли, қизгин тус олмоқ. Дала-ларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уста Ҳазратқулнинг қурилиш майдончасида ҳам меҳнат қайнайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

8 кўчма Жаҳли, асаби кучли кўзгалмоқ. Телефон дастасини қўпол ҳаракат билан, пешонасидан тир чикқунча айлантиради-да, жавоб оломай қайнаб кетади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

9 кўчма Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўзлар англаган нарсанинг кучли, ортиқ даражада бўлишини билдиради. Ичида қайнаган ҳислар булоғи қўлига қалам олди-ди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен унча-мунчага бепарво қизлардан, деб юрсам, ичида шунақа фикрлар қайнаб ётган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Жапаннинг миясида саволлар қайнаб тошди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қис-саси. Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъно-си йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.

10 кўчма Ниҳоятда исимоқ; «ёнмоқ». Кун қайнаб кетган. Турт томонни ёндириб ётган саратон оловининг тафти чайла ичка-рисига дам-бадам урилади. «Ёшлик».

11 кўчма Кўп миқдорда тикилиб кетмоқ. Булоқда балиқ қайнаб ётибди. ■ Бу коридорда танаффус вақтида одам қайнайди. П. Қодиров, Уч илдиш. Ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ичи қайнамоқ Дикқати ошмоқ, асаби кўзгамоқ. Қаршибой ота.. саломатлигини йўқотган ошнасига озор беришни истамаса ҳам, ичи қайнаб кетди. Ҳ. Назир, Сув гадо-си — оқпадар.. Унинг ишига разм соларкан, ичи қайнаб кетгудай бўларди-да, жаҳли чиқиб: -Ё ҳайдаб юбораман, ё чаққон ишлаш-ни ўргатиб қўяман, — дерди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Шўри қайнади айн. шўри қуриди қ. шўр.** -Яна камбағалларнинг шўри қайнайди денг.. — деди Йўлчи ғазабланиб. Ойбек, Танланган асарлар. **Қони қайнамоқ** 1) қони жўш урмоқ. Томирларда қони қай-

наб, кўзларидан ўт чақнарди, мушак гўшт-лари пўлатдай қотиб кетган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қаттиқ жаҳли чиқмоқ, тутақмоқ. Самандаровнинг қони қайнаб кетди: -Мундай гапирсангиз-чи. Забон борми!? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАНА Қайин она (эрнинг онаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг онаси унинг эрига нисбатан). Фотиҳа ўқи-либ, куёв қайнамага узр айтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНАТА Қайин ота (эрнинг отаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг отаси унинг эрига нисбатан). Эри ва нодон қайнатасидан тухматга қолганида, Жураҳон уни [Ҳафизани] ҳимоя қилиб, судда бир соат гапирган. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сидиқжон қайнатаси Зуннунхўжанинг «Сиз менинг ҳам куёвим, ҳам ўғлимсиз», деганини эслаб, кулиб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАТМА 1 Қайнатиб, яъни қовур-масдан пиширилган, тайёрланган (асосан, таом ҳақида). Қайнатма шўрва.

2 махс. Қайнатиб тайёрланган нарса, дори. Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши.. каби касалликлар даволанган. Газетадан.

ҚАЙНАТМОҚ Қайнамоқ 1, 2, 4, 5, 8, 9 фл. орт. н. Сув қайнатмоқ. Чой қайнатмоқ. Шўрва қайнатмоқ. Самовар қайнатмоқ. Қонини қайнатмоқ. ■ Назаровнинг муваффақиятлари унга тинчлик бермади, ғазабини қайнатарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЙНАҒА Қайин оға (эрнинг акаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг акаси унинг эрига нисбатан). Ишқ завқидан чала маст бўлган Лаъли чўзиқ-чўзиқ хуррак тортаётган эрини аллақачон унутиб юборганидек, қайнағасининг айвондан тикилиб турганини ҳам сезмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚАЙНИ Қайин ини (эрнинг укаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг укаси унинг эрига нисбатан). Эрталабки қондан сўнг уста Олим ўзининг қайниси билан.. ипакка оҳор бериш ила овора эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНОВ Қайнамоқ фл. ҳар. н. Қайнови тиниб ётган қозон.

Бир қайнови ичида (ёки кам) Ақли пастроқ, етишмайдиган; думбул.

ҚАЙНОҚ 1 Қайнаган, қайнаб турган; куйдирадиган даражада иссиқ. *Қайноқ сув. Қайноқ шўрва. Қайноқ чой.*

2 Ҳарорати баланд; ҳароратли, иссиқ. Қизининг ҳасратини тушунган она унинг қалин сочларини, қайноқ пешонасини силай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шербекнинг қайноқ нафаси урилганиданми, Нигоранинг юзлари ловуллаб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Жуш урган, авж олган; қизғин, жўшқин. *Қайноқ иш. Қайноқ меҳнат. Қайноқ жанг.* ■ Тўғонбек.. қайноқ сиёсий курашларга.. боши билан шўнғиди. Ойбек, Навоий. Шу қайноқ вақтда чўққайиб, бир пиёла чойни юз қултум қилади. Ойбек, О. в. шабадалар.

4 кўчма Кучли, кучайган, тўлиб-тошган, ошиб-тошган. *Қайноқ ғазаб. Қайноқ қасос ҳисси.* ■ Ҳозир уларнинг дийдор кўришлари, биринчи марта бошларидан кечириётган қайноқ туйғулари.. ҳар қандай ўпичлардан кўра баландроқ, софроқ эди. П. Қодиров, Уч илди.

5 кўчма Куч-ғайратга тўлган, куч-ғайрати тўлиб-тошган; оловли, ўтли, оташин. *Қайноқ ёшлик. Қайноқ юрак.* ■ Бу қайноқ ёшлар.. Шодлик ёши, учрашув ёши. Иккимизнинг қалбимизни ҳам Қиздиради зафар қуёши. Уйғун.

6 кўчма Одамлар билан тўлиб-тошган, одамлар ғужғон ўйнаган. [Йўлчи] Икки қулоч арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммоллик қилиш учун бозорнинг энг қайноқ жойига борди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙНСИНГИЛ Қайин сингил (эрнинг синглиси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг синглиси унинг эрига нисбатан). Улар [Нурининг келиноийлари] шошиб-пишиб ўринларидан туришди-да, қайнсингини қарши олиш учун ҳовлига тушишди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙНЭГАЧИ Қайин эгачи (эрнинг опаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг опаси унинг эрига нисбатан).

ҚАЙРАЛМОҚ 1 Қайрамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Яхши қайралган пичоқ.

2 Тобланмоқ, чиниқмоқ. *Меҳнатда қайралган йигит.*

ҚАЙРАМОҚ 1 Тош ёки бошқа нарсага ишқаб ўтқирламоқ, чархлаб, ўтқир, кескир қилмоқ. *Устарани қайрамоқ. Пичоқ қайра-*

моқ. ■ *Этигининг кўнжидан пичоқ чиқариб, пиёланинг орқасига қайрай бошлади.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

2 кўчма Пешламоқ, ўтқирлаштирмоқ. *Иродани қайрамоқ. Онгни қайрамоқ.* ■ *Кўпчилик ўртасида гапира оласанми? Лабдаҳанни бир қайраб, ишга солгин бўлмаса, ука.* П. Турсун, Ўқитувчи. *А. Қодирий юқорида номлари саналган газета-журналларда фаол иштирок этиб, қаламини қайрайди.* Газетадан.

3 кўчма Бирор кимса, ташкилот, мамлакат ва ш.к. ни бошқасига қарши гиж-гижламоқ, тезламоқ, хезламоқ, оёқлантирмоқ. [Сухсуров:] *Идорадаги душманларим сизни ҳам қўлга олганини, менга қарши қайраб солганини билардим.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Ҳаммани раисга қарши қайраб қўйиб, энди ётиғи билан гаплашмоқчимисиз?!* «Муштум».

Тишини қайрамоқ 1) ейиш-ичишга тайёрланмоқ, дам сақламоқ. *Тишингни қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта тўй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга чаросни босиб қўйдим!* Ойбек, О.в. шабадалар; 2) ўч олиш мақсадида ёки, умуман, ёмонлик қилиш ҳаракатида бўлмоқ, шунинг пайида бўлмоқ. *Душманлар писиб юрган бўлсалар ҳам, алам ичида тишларини қайраб юрибдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) умуман, бирор нарса ҳатти-ҳаракатида, илинжида, истагида бўлмоқ. *Йигитларнинг сараси чўлга қайраган тишин.* Р. Бобожон. *Янги машинада мунча пахта тераман деб, пул, орден, мукофотларга тишини қайраб юрганлар ундан кўп.* С. Нуров, Нарвон; 4) кам қўл. ғазаб билан тишларини ғижирлатмоқ. *Арслонқул тишини қайраб, Тўғонбекка ўқрайди-да, тез юриб кетди.* Ойбек, Навоий.

ҚАЙРАҒОЧ Ёғочи қаттиқ, шохлари тигиз жойлашган, барги майда ва тўқ рангли, қалин соя берадиган, сувсизликка чидамли дарахт. *Бир боғ жўхориюя аравага ўқ бўлмайди, лекин битта қайрағоч бўлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қўрғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири майда баргли қайрағочдир.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Тут ёғочдай мевали онам, Қайрағочдай мевали онам.. «Оқ олма, қизил олма».* Яқиндагина уст-бошини тузатиб, қорамтир кўк тусга кирган қайрағоч дарахтлари.. А. Қодирий, Обид кетмон.

КАЙРИЛИШ 1 Қайрилмоқ фл. ҳар. н.

2 Йўл, ариқ, дарё ва ш.к. ning бурилиб, ўз йўналишини ўзгартирадиган жойи; қайрилиш, бурилиш. *Маҳаллага қайрилишда, гўё уни кутиб турган каби, элликбоши Олимхон учраб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Шарқдан узоқ йўл босиб келган поезд.. разъезд қайрилишига етганда.. тун қоронғисиди кўздан ғойиб бўлди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

КАЙРИЛМА 1 Ёйсимон эгилган, ёйсимон эгилиб, қайрилиб турадиган. *Усмонжонни кўрган Адолат секин кўзини пастга олди. Узун қайрилма киприклар соя ташлади. С. Зуннунова, Гулхан. Чакка сочларини қўнғир қилиб, пешонаси устига ярим ойдек қайрилма гажак тушириб юради. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Қайриладиган, қайтариладиган, йигма. *Қайрилма сопли пичоқ.*

3 Қайтариб қўйиладиган, қайтарма. *Мирза Баҳром қайрилма ёқа жужунча камзулининг қўйин чўнтагидан кичкина дафттарча чиқариб, Тавҳидийга берди. А. Қаҳор, Миллатчилар.*

КАЙРИЛМОҚ 1 Қайирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Китобнинг варағи қайрилиб қолибди. Мих қайрилиб кетяпти. ■ Эҳе, машиналик тўла темир асбоб. Бир хили ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Саодат] Ҳосили кўплигидан шохи ерга қайрилиб тушган олма дарахтларига узоқ тикилди, нималарнидир ўйлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Булбули гўё эдим, синди қанотим қайрилиб, Не гуноҳим бор эди — қолдим онамдан айрилиб. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.*

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Эркак тўнига яхшироқ ўранди-да, орқасига қайрилиб, уй томон йўл олди. Н. Аминов, Суварак. Қутидор ҳовлисига қайрилар экан, бек билан хайрлашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тозилар қайрилди келган йўлига, Офтобой эргашди тозиларига. «Рустамхон». Фуломжон тўхтаб, орқасига қайрилди. Мадаминхўжа етиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Букилмоқ, букчаймоқ; мункаймоқ. *Бағри тош қайрилма қош менга насиб қилгаймикин, Ёки қаддим қошидек ҳажрида қайрилгаймикин. С. Аҳмад, Ҳукм.*

4 кўчма Эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. *Қайрилма-*

ганга қайишма. Мақол. ■ Сен қайрилсанг мендай мунглиғ ҳолига, Билмайман кетдимди Оқтош элига. «Рустамхон». Ким бизга қайрилди, Очлик, қаҳат тўрт томон. Миртемир. [Рокия:] Вой, юртда нима кўп, қиз кўп. [Турғун:] Кўп бўлган билан биронтаси қайрилиб қарамаса. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

Пихи қайрилган қ. пих I. *Пихи қайрилган тафтишчилар ҳам бирон марта камомат тополмаганлар. Й. Шамшаров, Тошқин.*

КАЙРОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тигини ўткир қилиш учун ишлатиладиган, одатда, узунчоқ ва япалоқроқ силлиқ ёки махсус ишланган тош. *Тош туз туйиладиган ўғир ичидан узун қайроқни олиб, пичоқни қайрай бошлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Касбим — сартарошлик. Битта қайроғу битта устара дастмоя.. Газетадан.*

2 Жисми садоланувчи урма чолғу; раққос(а)лар қўлда шиқирлатиб ўйнайдиган бир жуфт чўзинчоқ (қайроққа ўхшаш) тош. *Шермат билан Алишернинг ёғочоёқда туриб, қайроқ билан уфорига ўйнашини айтмайсизми?! М. Қодиров, Асака дорбозлари. Хоразм қайроқлари яна қайси халқ қўлида шундай жаранглаши мумкин? «Шарқ юлдузи».*

3 (3-ш. эгаллик шаклида — **қайроғи**) кўчма Умуман, ўткирловчи, чархловчи нарса. *Китоб — ақл қайроғи. Қўлнинг кучи бирни енгаса, билимнинг кучи мингни енгади. Шухрат, Шинелли йиллар.*

4 айн. **қайроқи**. *У қайроқ буғдой унидан ёғли патир, сомса ёнди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

КАЙРОҚБОЗ Қайроқ шиқирлатиб ўйновчи раққос(а).

КАЙРОҚБОЗЛИК Қайроқ шиқирлатиб ўйнаш, қайроқ билан рақе тушиш.

КАЙРОҚИ 1: қайроқи ер (ёки тупроқ) Тоғ этакларида тош қатлами устида пайдо бўлган, соз тупроқли, деҳқончилик учун яроқли ер. *Тоғлик районларда ва тоғ этакларидаги районларда, қайроқи ерларда боғдорчилик, узумчиликни, поллизчиликни ривожлантирамыз. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Қайроқи экин Шундай ерларга экиладиган экинлар.*

2 Шундай ерларда, Ўзбекистонда ва, умуман, Ўрта Осиёда етиштириладиган йирик буғдой нави. *Қайроқи буғдой. ■ Мана, Элгелди бовур, қизинг супрасига яратиб тур-*

син, қайроқи ун.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўча с.т. Юқори сифатли, ишлов берилган нарсаларга нисбатан кўлланади. *Катта тажрибаси, кенг билими.. халқ мақоллари ва маталларидан, қайроқи сўз ва ибораларидан моҳирлик билан фойдаланишига имкон бермоқда.* Газетадан. *Анави нақшинкор, қайроқи балконларни айтмай-сизми! Гулпанжаралари ипакдан тўқилган каби.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. *Иккала ҳамдард, Пирзоданинг таъбирича, қайроқи қорадоридан данак миқдориди отишиб, кейинидан чойхўрликка тунинишди.* «Шарқ юлдузи».

ҚАЙРОҚТОШ 1 айн. **қайроқ 1.** Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. *Пичоқ, қайроқтошни ва гўшт-мой солиш учун тоғораларни тозалаб, тайёр қилишни буюрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Силлиқ ёки қайраб, чархлаб, махсус шакл берилган тош. *У гапирар экан, Петербург шахрининг майда қайроқтошлар терилган кенг-кенг кўчалари.. кўз олдидан ўтарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАЙСА Бутунлигича данаксиз қури-тилган ўрик. *Қайса тайёрлаш учун яхши пишган ўрик, данаги билан 2-3 кун сўлтилгач, данаги мева банди ўрнидан сиқиб чиқарилади ва.. қурилади.* «ЎЗМЭ».

ҚАЙСАР [а. قيسر — подшоҳ < лот. caesar < Caesar — Рим императори Гай Юлий Цезар номидан] 1 от Рум подшоси; умуман, подшо, ҳоқон. *Жаҳоннинг фотиҳи Искандар, Рум қайсари, қотил Чингиз.* Ғ. Ғулом. *Уруш кирганда — қоплон юрагин, Қайсар сифат болам, қайдин бўласан?* «Рустамхон».

2 сфт. Тутган ерини кесадиган; ўжар, тихир, терс. *Қайсар бола.* ■ *Тура қолинг, энди жуда пайти, одам бунчалик қайсар бўлмайди.* Узр сўранг, узр. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Қайсар Зухрага гап уқтириш қийинлигини билган Йўлдош юк халтасини елкасига осди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

3 кўча Киши иродасига бўйсунмайдиган; ўжар, асов. *Қайсар табиат.* ■ *Қайсар сув яна кўтарила бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Лекин фактлар қайсар нарса, уни хаспўшлаб бўлмайди.* А. Эшонов, Ҳ. Умаров, Одамларни ўйлаб.

ҚАЙСАРЛАНМОҚ кам кўл. Қайсарлик қилмоқ. *-Сиздақанги раисдан-чи тўққиз-тасини шу столда, ҳа, шу столда кўрдим, — деб Денисенко қайсарланди.* И. Ўктамов, Сирли қотиллик.

ҚАЙСАРЛИК Ўз билганидан, тутганидан қайтмаслик; ўжарлик. *-Нима десангиз денг, ойижон, барибир унга [Холдорга] тегмайман, — деди қайсарлик билан Малика.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

Қайсарлик қилмоқ Ўз билганида, тутганида туриб олмоқ, ўзганинг айтганига, йўлига юрмаслик. *Дастлабки кунлардаги сўроқлардан натижа чиқмади. Қобил қайсарлик қилиб, ўз сўзида туриб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Терговчи, гапи мўлжалга текканини сезди, энди бобо қайсарлик қилиш фойдасизлигини тушуниб, ҳамма гапни айтиб беради, деб кутган эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ҚАЙСИ сўр. о.м. 1 Бир неча киши ёки нарсадан биттасини аниқлаш учун бериладиган сўроқни ифодалайди. *Отабек гангилб, шошиб сўради: -Қайси қизига унашиб келдингиз? -Қутидорнинг ёлғиз қизига! — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қаймоқни бир ялаб, қайси шаҳарнинг қаймоғи эканини айта оласизми? Мен дарров айтаман.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

2 Киши ёки нарса белгиси, хусусияти, сифати ҳақидаги сўроқни ифодалайди: қандай, қанақа. *Иккинчи эҳтимол: Гулнорни олиб қочганлар. Жиноятчи чиркин қўллар бор! Улар ким? Қайси мақсад билан бу жиноятни бажарадилар? Буни билмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида кўлланади. *Сен қайси йўлдан бошласанг, шу йўлдан юраман.*

Қайси бир гум. о.м. Кимлиги, қандай, қаерда ёки қачонлиги номаълум; аллақайси, аллақандай, аллақаерда(ги). *Қайси бир куни. Қайси бир шаҳарда.* ■ *Қайси бир ковакда чумчуқ болалари чирқиллайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..беш-олти йил бурун қайси бир идоранинг извошини минар экан..* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Қайси куни** Бундан бир неча кун аввал; тунов куни. *Қайси куни Худойқулнинг янги кўйлак-иштонда қувончи ичига сиғмай юрганини кўриб, кўзларимдан ёш чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қайси куни отаси, «Иккинчи теримга туша-*

миз», дегандек бўлиб эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚАЙСИКИ 1 боғл. Бош гаптаги бирор отни (кўпинча эгани) аниқлаб келадиган эргаш гапни бош гапта боғлаш учун хизмат қилади. *Бешкапа қишлоғидаги бирдан-бир аёл, қайсики юз процент тушунмаган.. Тўфанисо Мелиева қишлоқнинг отидан норози бўлиб, шундай деган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кам қўлл. айн. **қайси 1.** *Қайсики қишлоққа тушар отидин, Элни йиғиб, воқиф этар зотидин. Муқимий.*

ҚАЙТ [а. قى — қусиш; кусуқ]: **қайт қилмоқ** с. т. Кўнгил айниб, еган-ичганини қайтариб ташламоқ; қусмоқ. *Пиёз ҳидиданми, оғзидан кўпик чиқа бошлади, сал ўтмай қайт қилиб юборди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қиз ўпкаси оғзига келгандек, нафаси бўғилиб, қайт қилолмай тўлғана бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

ҚАЙТА 1 Янгидан, бошқатдан, яна (аввал мавжуд бўлган ҳаракат, ҳолатнинг давоми, янгидан юз бериши маъносида). *-Саодатхон эндигина ёнган зонтини қайта очди. С. Зуннунова, Янги директор. Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «хув-хув»-лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Лолалар бироз уринқираган, аммо вазадаги сув унга қайта ҳаёт баҳи этган эди. «Гулдаста».*

2 Такрор ҳолда, такроран, яна. *Фафур Фулом билан бир кўришганимча, қайта учрашишга журъат қилолмай юрардим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Темиржон кетишни ҳам, қайта қўнғироқ тугмасини босишни ҳам билмасди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Аввалгисидан фарқли ҳолда, маълум ўзгаришлар билан; бошқатдан. *Навоий бу бинони қайта ишлатган: биринчи мартаба шарқ наққошлигига хос ранг-баранг нақшин гуллар билан безатган. Мирмуҳсин, Меъмор. ..карнизи фақат тўрт энлик чиқарилганлиги учун ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади, деб томини қайта ёпар эмишимиз. «Муштум». Коридорлар.. фан кабинетлари юксад дид билан қайта жиҳозланди. Газетадан.*

4 (снқ. сонлар билан) Марта, карра. *Пулни икки қайта санамоқ. ■ У чоқларнинг лаззатини шунда яна бир қайта ялагандек,*

лаблари титради, юраги урди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабек тўғрисидаги ташвиш бояғидан ўн қайта ортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 айн. **қайтага.** *Қайта бизниқига бора қолайлик. ■ Кутилган пайт келди. Лекин ёмғир ва шамол бўлгани қайта яхши бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапиринг, изза қилинг. Болалар мактабда ўқиб, қайта бевош бўлиб кетяпти. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Қайта ишлаш 1) ишлаб, тузатиш, ўзгартишлар киритиш, шу мақсадда ишлов бериш. *Асарни қайта ишлаш. Мақолани қайта ишлаш. ■ Ўғириш ишида киностудиянинг монтаж, овоз, фильмни қайта ишлаш ҳамда мураккаб сўмка цехлари фаолият кўрсатади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш; 2) янги маҳсулот олиш мақсадидаги иш(лар)ни амалга ошириш. Хомашёни қайта ишлаш. Нефтни қайта ишлаш. ■ Бир грамм соф радий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади. «Фан ва турмуш». **Қайта қуриш 1)** маълум ўзгартишлар киритиб, қайтадан қуриш. *Бинони қайта қуриш; 2) бирор системани янгилик асосида ўзгартиш, ўзгартишлар билан қайтадан тузиш. Ўрта ва олий мактабларни қайта қуриш учун маълум вақт ва катта иш талаб қилинади. Газетадан.**

ҚАЙТАГА 1 Аксинча, билъакс. *Онахон бу гапта нарвосиз қаради, қайтага чехраси очилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сиздан ҳеч гинам йўқ. Қайтага бошоғриқдан қутулдим. С. Нуров, Нарвон.*

2 Яхшиси, ундан кўра. *Бизники мана шу бурчакдаги эшик.. Қайтага букун бизникида қолсангиз бўлмасми-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЙТАДАН рвш. Янгидан, бошқатдан. *Қайтадан ёзмоқ. Қайтадан ишламоқ. Қайтадан тикламоқ. Қайтадан қурмоқ. ■ Мактуб унинг [Кумушининг] юрак жароҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Терговни қайтадан бошлаймиз, қишлоқдан кетиб қолманг, — деди терговчи. С. Анорбоев, Оқсой. Бектемир чувалган пайтавасини ечиб, болдирларини ишқалаб, қайтадан аскарчасига ихчам ўради. Ойбек, Куёш қораймас.*

ҚАЙТАЙ(ИН) шв. Нима қилай, қандай қилай, қўлимдан нима келарди, иложим қанча. *Қайтай, хафа қилдим сендай қўзим-*

ни. «Рустамхон». Қайтайин, бошима бўлди қиёмат, Кеча-кундуз ишим оҳу надомат. «Равшан».

ҚАЙТАЛАБ айн. **марталаб**. Уч қайталаб кир ювди. Газетадан. Сиз билан отамга муддаомни неча қайталаб айтдим-ку.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАЛАМОҚ 1 Такрор айтмоқ ёки қилмоқ; такрорламоқ, қайтармоқ. - Уч кишига танҳо ўзи? — қутидор ишонмаган эди. - Азаматнинг ёлғиз ўзи, — деб уста Олим илгариги сўзини қайталади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Такрорланмоқ, қайта содир бўлмоқ. Касали яна қайталади. Қайталайдиган касаллик.

ҚАЙТАЛАНМОҚ айн. **қайталамоқ 2**. Қайталанадиган терлама. Касалликнинг қайталанishi.

ҚАЙТАМАН шв. Қандай қиламан, нима қиламан. Так-так-а ҳо-ҳо, ўзбекни(нг) оти, йиқилиб тушсам, қайтаман. «Эртактлар».

ҚАЙТАНГА с. т. Қайтага. Жанжал камаймади. Қайтанга кўпайди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАЙТАРГИЧ махс. Ўзига келиб урилган тўлқин, нур ва ш.к. ни қайтарувчи ёки зарарсизлантирувчи асбоб. Нур қайтаргич. Овоз қайтаргич. Яшин қайтаргич.

ҚАЙТАРИШ 1 Қайтармоқ фл. ҳар. н. Саволга жавоб қайтариш. Молни эгасига қайтариш.

2 Қайтариқ, такрор. Тўртинчи кўринишда ортиқча қайтаришлар бўлмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚАЙТАРИҚ 1 Такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва ш.к. Бундан ташқари, спектаклда қайтариқлар ҳам кўзга ташланади. Газетадан. Ҳарқалай, қуруқ мақтовлар, қайтариқлар ўрнини.. ҳаётий шеърлар олмоқда. Миртемир, Тоғдай таянчим.

2 Қайтариш, такрорлаш, такрор. Дарсни қанча қайтариқ қилсанг, шунча пухта ўзлашади.

3 кам қўлл. айн. **қайтим**. Пул тўлаб, қайтариғини олмоқ.

4 Эски эътиқодга кўра, касаллик, фалокат ва ш.к. ни даф қилиш, иситилган кишидан совитиш ва ш.к. мақсадларда дуо ўқиш, дам солиш ва шундай дуо ўқиб дам солинган нарса. Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб

қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошимиздан бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдайман. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙТАРМА 1 Қайтариб, қайириб, буклаб қўйиладиган, қайирма. У [Аваз] уйига етиб бориб, чироқни ёқди, қайтарма ёқа камзулини ечди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 шв. айн. **қайтариқ 4**. Азайимхонларга юборинг, тумор қилдириб тақсин, дами ўткирларга юборинг, дам солдирсин, қайтарма қилдириб ичсин, сиз ҳам ичинг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Канизак Сидиқжонни] Ўзига иситиб олган. Эсизгина, бун билганимда, ўша ердан қайтарма қилдириб келар эканман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аёлларнинг билгани — ирим, билгани — қайтарма, билгани — азайимхон. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

4 с. т. Пул муомаласида унинг маълум қисмини ўзига (ўғринча) уриб қолиш. Касир Давронов ишчиларга маош бераётган вақтида.. ўнталикдан бир-иккитасини қайтарма қилиб, тишининг оқини кўрсатиб қўяди. «Муштум».

ҚАЙТАРМОҚ 1 Қайтмоқ фл. орт. н. Коптокни тегиб, орқага қайтармоқ. Подани изига қайтармоқ. Тракторни ўнгага қайтармоқ. Аслига қайтармоқ. Ҳаётга қайтармоқ. Хатга жавоб қайтармоқ. Тешанинг юзини қайтарадиган ёғоч. Нур қайтарадиган ойна. Яхшиликка яхшилик қайтармоқ. ■ Гулнор боғда ишлашга югурар экан, Гулсумбиби қайтарди. Ойбек, Танланган асарлар. [Ўзбек ойм:] Кеча ўрда бек оймдан менга арава келган экан, феғлим айнаб турган эди, бормай, аравани бўш қайтардим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хафа бўлма. Онани қайтариб бўлмайди.. Синглингни қидириб топамиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Олинган нарсани жойига қўймоқ ёки эгасига келтириб бермоқ, юбормоқ. Қарзни қайтармоқ. Китобни кутубхонага қайтармоқ. Ишлатилган асбобларни жой-жойига қайтариб қўймоқ. ■ Тўлаган аканинг аризасини, оти билан сигирини қайтариб бериш — эртага яна бир неча ариза тушувиға

йўл очиш демакдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Салтонбу ичилмаган сувни кўрага қайтариб тўкди-ю, шошиб келиб, ун ёнига чўнқайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Чойни қайтармоқ Чойни бир неча бор пиёлага, ундан яна чойнакка қуймоқ. Тозагул чойни пиёлада шопириб қайтара бошлади. Ҳ. Гулом, Машъал.

3 Такрор қилмоқ, такрор этмоқ, такрорламақ. Саволни қайтармоқ. Хатони қайтармоқ. Дарсни қайтармоқ. Хатни қайтариб ўқимоқ. ■ [Ашулани] Иккинчи қайтариб айтишида унга Хонимбиби қўшилишиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Раис Низомиддиновга танбеҳ қилди: -Гапирилган гапларни қайтарманг-да, ҳатто ўзингиз айтган гапларни такрорлаётирсиз! Конкрет фактларга ўтинг. А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Букмоқ, қайирмоқ. Этакни қайтармоқ. Ёқани қайтармоқ. Дастурхоннинг четини қайтариб тикмоқ. ■ Муниҳон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача қайтарган ва учини бир қўли билан ияги остидан ушлаган, бировни кутган вазиятда турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кимсани бирор номақбул ёки ноҳўя ишдан, хатти-ҳаракатдан тийилишга ундамоқ, тиймоқ. Ичкиликдан қайтармоқ. Чекишдан қайтармоқ. ■ Менга шунча яхшилик қилдингиз.. янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Даф қилмоқ, йўқ қилмоқ, йўққа чиқармоқ. Хужумни қайтармоқ. Бирлашган ёвни қайтарар. Мақол. ■ Батальон шу кунни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 этн. Қайтариқ қилмоқ, қайтариқ қилиб даф этмоқ, йўқ қилмоқ. Марғилонликнинг домласи жужуд ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас. Ҳиндиларнинг ҳам ҳанноси, бас, ҳанноснинг сеҳрини на мусулмон домласи қайтарсин-у, на жужуд. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рад этмоқ, йўқ демоқ, қабул қилмаслик. Раёини қайтармоқ. Илтмосини қайтармоқ. ■ Ақлли, номусли қиз ўз дадасининг гапини ҳеч вақт қайтармайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дадамга менинг арзимни айтсангиз, албатта, қайтармас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап қайтармоқ Айтганини қилишдан, бажаришдан бўйин товлаб айтишмоқ, баҳшашмоқ, тортишмоқ. [Акбархўжа:] Агар боланинг руҳи синса, шунақа бетгачопар, каттага сўз қайтарадиган қайсар бўлади. П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлини қайтармоқ** Бирор нарса узатган, тутган кишининг қўлидан узатилган, тутилган нарсани олмаслик. Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Кусмоқ, қайт қилмоқ. Ўрнимдан турсам, бошим айланади, овқат есам, қайтариб ташлайман. Ойдин, Садаганг бўлай, командир.

Кавш қайтармоқ қ. кавш. Тутун қайтармоқ қ. тутун. Шахтини (ёки шаштини) қайтармоқ 1) астойдил киришилган иш-ҳаракатдан қайтармоқ, ҳафсаласини пир қилмоқ, кўнглини совитмоқ. [Умурзоқ:] Майли, болакайларнинг шахтини қайтарма, ҳарна ёрдам беришгани. «Ҳайт» деган туяга мадор. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) газабидан туширмоқ, мулојим, ювош қилиб қўймоқ. Тантубойвачча Йўлчининг шахтини қайтариши ва ўзига муте қилиб олиш ниятида унга пул узатди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙТАРУВЧИ 1 Қайтармоқ фл. сфдш. Йўлчи [йўлдан] қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Аслига келтирувчи, тикловчи нарса, модда. Қайтарилиш реакциясига ёрдам берадиган моддалар қайтарувчилар деб аталади. «Кимё» дарслиги.

ҚАЙТАСАН шв. Нима қиласан, қандай қиласан, қўлингдан нима келади, начора. Томирингни мақтама, ёмон чиқса қайтасан? Мақол.

ҚАЙТИБ 1 Қайтмоқ фл. рвдш. Изига қайтиб, кабинетига кирди.

2 Бошқа, қайта, яна. Низомжон сувга қайтиб тушмади. С. Аҳмад, Уфқ. Хоннинг ишораси билан олқишлар тинди, ҳамма жойига қайтиб ўтирди. П. Қодирий, Юлдузли тунлар. Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЙТИМ Туловдан ортган ва эгасига қайтариб бериладиган пул. Бир аёл шошилиб, газ сув ичди-да, қайтимига сотувчидан икки тийинлик чақа беришни сўради. Газетадан.

ҚАЙТИШ 1 Қайтмоқ фл. ҳар н. Қудаларнинг қайтиши чинга айлангандан кейин,

йўл тараддуди бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Куннинг қайтиши ҳамон молларни ёйишин. С. Анорбоев, Оқсой.

2 шв. Ўлиш, вафот қилиш; ўлим. -Яна кимдир қайтиш қилибди-да, — деди чол қадоқ қўлларини жуфтлаб, юзига фотиҳа тор-таркан. Газетадан.

КАЙТМАС 1 Қайтмоқ фл. бўлишсиз сфдш. Йигит сўздан қайтмас, йўлбарс — изидан. Мақол.

2 Ҳайиқмайдиған, қўрқмайдиған; ботир.

КАЙТМОҚ 1 Келган ёки келаётган томонига йўналмоқ, юрмоқ; айланиб дастлабки ерига келмоқ. Орқасига қайтмоқ. Саҳатдан қайтиб келмоқ. Изига қайтиб кетмоқ. Автобус шу ердан қайтади. ■ У [Сидиқжон] уйга хийла таъби очилиб қайтди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Яна олдин бўлган ишга, айтилган гап, фикр ва ш.к. га келмоқ. Лирик чекиншидан кейин асосий мавзуга қайтмоқ. ■ ..ажойиб замондошимизнинг достони узун. Вақти билан унга яна қайтармиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалги ҳолати, даражаси ва ш.к. га келмоқ, уни эгалламоқ. Мана, йиқилдим, деб ит азобини кўрган мингбоши мана эндигина аслига қайтиб, эркин нафас олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 махс. Тўсиққа урилиб, йўналишини ўзгартирмоқ. Оқ сиртдан нур яхши қайтади.

5 кўчма Воз кечмоқ, тарк этмоқ, чекинмоқ. Фикридан қайтмоқ. Сўздан қайтмоқ. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт! Мақол. ■ Уни, худодан қайтган, деб таёқ билан саваладилар. М. Ўринхужаев, Унутилмас кунлар.

6 (асосан, бўлишсиз шаклда) Ўзини тиймоқ; тийинмоқ. У ҳеч нарсадан қайтмайди. Сен учун ўлимдан ҳам қайтмайман. ■ Ҳомид бу тўхматдан ҳам қайтмас ва ўз тўхматини маҳкама олдидан мантиқий равишда исбот ҳам қила олур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..улардан пул ундириб олиш, бензинни талон-торож қилишдан ҳам қайтмайди. Газетадан.

7 Даражаси, кучи пасайиш, сўниш томонга йўналмоқ. Беморнинг иситмаси қайтди. Совуқ қайтди. Бозор қайтди. Ундан илосим қайтди. ■ Кеч кириб, қуёшнинг тапти қайтганда, вагон-ремонт заводининг ёшлари.. «саҳна» ясадилар. А. Мухтор, Опа-

сингиллар. Низомиддиновнинг титроғи қайт-гандек бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Ёши қайтмоқ Ҳаёти кексалик томон юз тутмоқ Ёши қайтиб, соқолига оқ оралаган бўлса-да, йигитлардек бақувват эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

8 Қабул қилинмай, ўтмай ёки ортиб қолиб қайтарилмоқ, қайтариб берилмоқ ёки қайтариб юборилмоқ. Мол бозордан қайтди. Пул ортиб, юз сўми қайтиб келди. Ун сўмдан уч сўм қайтди. ■ Бўлмаса, бу ёққа ола қолинг, қайтган мол ўзимизга тан! «Ёшлик».

9 Эвази тегмоқ, эвази эгасига келмоқ. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устинга ол. Бу қарз болангдан қайтади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу яхшиликларингиз биздан бўлмаса, худодан қайтсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Тўтмоқ, ўтмас бўлиб қолмоқ (нарсаларнинг учи ёки тиги ҳақида). Пичоқнинг юзи қайтибди.

11 кам қўл. Бурилмоқ, қайрилмоқ. Ана шу йўл билан тўғри бориб, чапга қайтасиз. «Гулдаста».

12 с.т. Кексалик ҳолатида бўлмоқ, шу ҳолатга (ёшда) ўзини бардам тутмоқ. Баъзи одамлар кексайганда яхши қайтади. ■ Кексайганда Акбар акадек қайтиш бошқаларга ҳам насиб бўлса эди. Й. Шамшаров, Фурумсаройликлар.

13 шв. Ўлмоқ, вафот қилмоқ.

КАЙТОҚ(И) кам қўл. Қайтарилиб турадиган, қайтарилган; қайтарма, қайтарилма. Бодом гули оқ экан, Барглари қайтоқ экан. Наврўз насими билан Чиройли порлоқ экан. Т. Тўла. Тўламат мўйловини силаб, жияги қайтоқи дўппини чеккасига қўндириб, қўш белбоғини суриб, чопонининг карнайнусха узун енгини силтаб ташлаб, даврага тушди. С. Анорбоев, Оқсой.

Дўпписи қайтоқи айн. дўпписи яримта қ. дўппи. ..доим дўпписи қайтоқи, чеккасида холи бор. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

КАЙЧИ Юпқа нарсаларни, мато, қоғоз ва ш.к. ни кесиш учун ишлатиладиган, ўрта еридан бир-бирига винт билан бириктирилган икки тигдан иборат дастали асбоб. Ўтқир қайчи. Ток қайчи. ■ Кампирнинг қўлидаги конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини кесди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қайчи билан чимдиб қирқилган

мўйлови тагига яширинган лаблари пичирлар..
С. Анорбоев, Оқсой.

Қайчи куда айн. қарши куда қ. қарши.

ҚАЙЧИБАРГ Қайчисимон керилган узун-узун учли барг (мас., баъзи ғўзаларнинг ёки чинорнинг барги). Соғлом ғўзанинг.. барги қорайиб, қайчибарг бўлиб қолади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚАЙЧИЛАМОҚ Қайчи билан кесмоқ, қайчи билан кесиб ишлов бермоқ, тузатмоқ. Гулларни қайчиламоқ. ■ Уста яна банд. Бир мўсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди. Ғ. Гулом, Шум бола. Сочимни қайчилаб ташладим-да, чўлиқ бола бўлиб кийиниб бордим.. А. Мухтор, Чинор.

ҚАЙҚАЙМОҚ шв. Қаққаймоқ. Бу ёлғиз маконда сенга нима бор, телпагинг қайқаймай ўлгур қаландар. «Муродхон».

ҚАЙҚИ шв. Қайилган, эгилган, эгрибурги. Қайқи ўроқ. ■ Қултой Алпомишни кўриб, кўнглини хушлаб, йилқи боқадиган қайқи таёгини ушлаб.. бир сўз айтиб турган экан. «Алпомиш».

ҚАЙҒУ 1 Бошга тушган руҳий азоб; ғам, мусибат. Оғир қайғу. Чуқур қайғу. Қайғу тортмоқ. ■ Жўраҳоннинг нобуд бўлиши юрт қайғусига айланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Тўғри, [Шоҳиста] баъзи вақтларда нималарнидир ўйлаб, бироз маъюсланар.. аммо бунчалик қайғуга ботмасди. М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. Ҳасратли хужрамда қайғудан булак Ҳамма кетиб бўлди бирма-бир.. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Кўзланган мақсад йўлидаги безовталиқ хатти-ҳаракати, ўй-фикр; ташвиш, ғам. Эчкига — жон қайғуси, қассобга — мой қайғуси. Мақол. ■ Йигитлар ўз истиқболлари қайғусида янги бино, янги рўзгор тuzайдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЙҒУДОШ Кимсанинг қайғусига шерик бўладиган киши, ҳамлард; дард-каш. Унга [Унсинга] дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош бўлмоқчи бўлиб, ҳол-аҳволини сўради. Мирмуҳсин, Созанда. Азангда қайғудош, тўйингда ўртоқ. Т. Тўла.

ҚАЙҒУЛАНМОҚ кам қўлл. айн. қайғурмоқ. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқазинг бўлсин, жойсиз қайғуланмангиз, ҳожи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙҒУЛИ 1 Қайғу-алам чекаётган. Қайғули киши. ■ Унсин севикли ва қайғули ягона дўсти.. бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайғу-аламга эга; қайғуга соладиган; мусибатли, аламли; ғамгин, маъюс. Қайғули кунлар. ■ Нега қайғули кўринадан, Офтоб? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бугунги қайғули ҳодиса уни бу уйга эртaroқ келтириб қўйди. Ҳ. Гулом, Машғал. Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларини кўрган киши бу қайғули хабарга асло ишонгиси келмасди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚАЙҒУРМОҚ 1 Қайғу-алам чекмоқ; куймоқ. Қайғурманг, опагон. Қора кунлар ўтар, ёруғликка чиқармиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамон қизнинг фожияли ўлимини эшитганлар ҳаммаси қайғуриб йиғладилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор кимса, нарса, иш ва ш.к. ҳақида ўйламоқ, унинг хатти-ҳаракати, ташвишида бўлмоқ. Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силади, ювиб таради ва Анварнинг истиқболи учун қайғурди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мўл-кўл ем-хашак — кўп гўшт, сут, ёғ демакдир. Шунга кўра молларнинг қишқи озукаси ҳақида ҳозирдан қайғурайлик. Газетадан.

ҚАЙҒУСИЗ 1 Қайғу-аламдан холи, тинч, хотиржам, осуда. Қайғусиз ҳаёт.

2 Ҳеч қандай ғам-ташвиши йўқ, ҳеч нарсани ўйламайдиган; беғам, беташвиш. Қайғусиз одам.

ҚАЛА шв. Шаҳар, қалъа.

ҚАЛАЙ I сўр. олм. с. т. **1** Қандай?, қанақа? Бола қалай экан? Оёқ-қўли чаққонми? П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ерда ҳайрон бўлиб тургандан кўра гузарга борсанг, қалай бўларкин? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалайсан ёки қалайсиз? 1) аҳволинг (аҳволингиз) қандай?, яхшимисан (яхшимисиз)?; 2) кест. хўш, энди аҳволинг (аҳволингиз) нима бўлди?; ҳорма(нг) энди! Энди қалайсан, қўлга тушинг-ку.

2 Сўроқ гап олдида кириш сўз вазифасида ишлатилади. Қалай, нонвойликдан бир нима ортадими? Ойбек, Танланган асарлар. Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдими? П. Турсун Ўқитувчи.

ҚАЛАЙ II [a. قلعى , قلع — эритиб ажратиб олиш; қалай ёки قلو , قلى — ишқор] **1**

Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; болғалаганда тез яссиланадиган, юмшоқ, кумушсимон оқ рангли металл. *Соф қалай. Қалай қотишмаси.*

2 Идишларнинг бетини қошлаш, оқартириш учун югуртирилган шундай металл қатлами. *Қалайи кўчган идиш.*

ҚАЛАЙИ *эск. айн. қалай П. Буларнинг 24 таси калый, кальций, рубидий, қалайи каби элементларнинг узоқ яшовчи радиоизотопларидир. «Фан ва турмуш».*

ҚАЛАЙЛАМОҚ 1 айн. кавшарламоқ. Самоварнинг тешигини қалайламоқ.

2 Қалай югуртирмоқ, қалай билан қошлаб оқартирмоқ. *Идишларни қалайламоқ.*

ҚАЛАЙЛИ Таркибида қалай бўлган. *Қалайли баббит.*

ҚАЛАМ [a. قلم — қамиш перо; услуб; хат, дастхат] 1 Ўртасига ингичка, узун графит жойланган чўп шаклидаги, хат ёзиш, расм солиш, чизма чизиш учун ишлатиладиган ёзув, чизув асбоби. *Қора қалам. Рангли қаламлар. ■ Чернецов кўк ва қизил қаламлар билан безаб ташланган харитага қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

Мўй қалам ёки қалами мўй қ. мўйқалам. Тош қалам *айн. грифель.*

2 Пероси ўзидан чиқарилган ручка. *Савағич қалам. ■ Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламини қитирлатиб ёза бошлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бу иккиси қоғозга михлангандек гап-сўзсиз қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Пўлат қалам эск. айн. перо.

3 Умуман, ёзиш, ижод қилиш қуроли. *У қўлимга тутқазиб қалам, Кўзларимдан олди уйқуни. Э. Воҳидов. Усмон Носир ўтган йўлларида чаман унган, қалами Пушкин, Лермонтовларни ўзбек тилида гапиртирган. Газеталар.*

4 *кўчма* Ёзма асар ижод этиш; ёзма ижод, ижод. *Яхши йигит, сизнинг қалам кучингиз жуда ҳам зўр экан-ку. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Унинг қаламига мансуб шеъринг асарлар. тасвирчанлиги билан кишини ўзига мафтун этади. Газетадан.*

Қалам учи (ёки ҳақи) Ёзилган нарса учун бериладиган ҳақ; гонорар. *Дуо қилиб, қалам учисига бўзни узатдим — олмайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бир ой ўтгач, га-*

зетада босилган илк ҳикоясига қалам ҳақи келди. «Ёшлик». **Қалам юргизмоқ (ёки тебратмоқ, сурмоқ)** 1) ёзмоқ, хат машқ қилмоқ. *Уларнинг зеҳни ўткирроқлари ҳозир бемалол хат танийдиган, қалам юргизадиган бўлиб қолишди. Ҳ. Фулом, Машғал; 2) адабий асар ёзмоқ, ижод этмоқ. У шеъринг турли навларида қалам юритади. Ойбек, Навоий. Маъруф Назаров. қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Қаламга олмоқ* Бирор асар, мақола ва ш.к. ни ёзишга киришмоқ; ёзмоқ. *Бу кун мен шу «Ўтган кунлар»ни қаламга олганимда ҳам, ўша ўзимни зериктирган фаслни ташлаб кетишга мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..вафодорликни улуғлаб, бевафоликни ранж билан қаламга олдик. Газетадан. Қалами ўткир* Ижод, ёзиш қобилияти даражаси юқори. *Фазлиддин эса, қалами ўткир журналист эди. Д. Нурий, Осмон устун. Аҳмаднинг бўлимга кўп фойдаси тегиши мумкин, қобилиятли бола, қалами ўткир. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қудрат қалами* Худо томонидан битилган, белгиланган. *Ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганни кўради. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Қошни қора қилиш учун суртиладиган қора модда ва уни қошга суртиш учун ишлатиладиган чўпсимон асбоб. *Сени ҳарамда яхшилаб ясантираман, қошларингга қалам, кўзларингга сурма тортаман. Мирмуҳсин, Чўри.*

6 *махс.* Тош, тахта каби қаттиқ жисملарни ўйиш, кесиш ва гул солиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Ҳайкалтарош қалами.*

7 *шв.* Тилим, тилик. *Бир қалам гўшт.*

Қалам қош 1) унча эгилмаган қоп-қора чиройли қош. *Тўғри, қалам қошга ўсма қўйилса бузармиш. С. Анорбоев, Оқсой; 2)* шундай қошли киши. *Кўп йигит айрилди қалам қошидан. Ғайратий. Қоши қалам айн. қалам қош 2.* *Бирдан қоши қаламим Пайдо бўлди ниҳоят. Ё. Мирзо.*

ҚАЛАМА Қалаб, устма-уст териб ясалган. *Тошлоқ йўл овулни четлаб ўтади. Йўлнинг ўнг томонида пастак қалама тошдевор чўзилиб кетган. Ш. Холмирзаев, Оқ отли. Болохона деганлари дарвозахонанинг устига қурилган, сал қийшайиброқ турган*

қалама бир хонали уй экан. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚАЛАМДОН [а. + ф. *قلمدان* – қалам ва ш.к. ёзиш қуруллари сақланадиган идиш] Ичига қалам, ручка солиб қўйиладиган қутича. [Акрам] Қаламдондан йўгон қизил қаламни қўлига олиб айлантирди-да, жойига солиб қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛАМДОШ Бирор соҳада ёзма асар ёзувчиларнинг бири (бошқасига нисбатан) ёки, умуман, ёзувчи ва шоирлар (бир-бирига нисбатан). Мен ўз қаламдошларимга мурожаат қилмоқчиман.. Ойбек, Халққа хизмат – бахт.

ҚАЛАМИ I [а. + ф. *قلمى* – қаламга алоқадор; қаламга ўхшаш; қаламда бажарилган] Қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл гулли ип мато. Бир кўйлақлик қалами. ■ Оёғига кўн этик, эғнига чий алакдан яқтак тўн, қалами иштон берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалами дўкон Қалами тўқиладиган дўкон, дастгоҳ. *Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни қалами дўкондан эмас, кўкноридан бойи-ган дейишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАЛАМИ II Сопол буюмларга қалам ёрдамида чизиб, безак ишлаш усули ҳамда шу усулда яратилган безак, нақш.

ҚАЛАМКАШ [а. + ф. *قلمكش* – қалам чекувчи, қаламда чизувчи: ёзувчи, шоир] Қалам тебратувчи, ёзувчи (шоир, ёзувчи, журналист, таржимон ва ш.к. ҳақида). *Малика Мирзаева шеърят чаманига ўзига хос овоз билан кириб келган қаламкашлардан.* Газетадан.

ҚАЛАМОҚ I Устма-уст, ёнма-ён ёки тартибсиз равишда тиқиштириб, тўлдириб тахламоқ, термоқ. *Газламаларни араваларга тоғ-тоғ қалаб, олиб кетадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ёқиш, ёндириш учун ўчоқ ва ш.к. га жойламоқ, тиқиб ташламоқ. *Ўчоққа ўтин қаламоқ.* ■ [Бектемир] *Ўтинни майдалаб, роса диққат билан чайла ўртасига қалади.* Ойбек, Куёш қораймас. *Нонвой чол пешонасини бойлаб, тандирга ўт қалаяпти.* С. Аҳмад, Уфқ.

Гўрига гишт қаламоқ қ. гўр.

ҚАЛАМПИР *айн. гармдори.* Аччиқ қалампир. *Туйилган қалампир.*

ҚАЛАМПИРГУЛ Хушбўй гулли бир йиллик ўтсимон боғ ўсимлиги ва унинг гули.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ Бир турли тропик доим яшил дарахт ва унинг доривор ва зиравор сифатида ишлатиладиган шонаси. *Қандайдир сирли, ғойибона куч мени қалампирмунчоқ ҳиди анқиб турадиган ўша қадрдон гўшага хорлайверади.* «Саодат». ..*ҳар қандай ярага дори бўлган балзаммой, қалампирмунчоқ, томирдори – қўйинг-чи, ҳамма нарса бор.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЛАМРАВ [а. + ф. *قلمرو* – қалами юрувчи; таъсир доираси, ҳокимият чегараси] *эск. кт.* Бирор ҳукмдорнинг ҳукми юрадиган ҳудуди ва унинг қўл остида бўлган ерлар. *Қаламравидаги барча шаҳарлар ва кишлоқларга саркорлар тарқатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЛАМТАРОШ [а. + ф. *قلمتراش* – қаламни тарашловчи] Тиғи сопи ичига қайириб, ёпиб қўйиладиган пичоқча; пакки. *Икки тиғли қаламтарош.* ■ [Саримсоқ ота] *Сарғиш белбоғига қирғий бурнига ўхшаиш қаламтарош, соқолтароқ ҳам осиб олган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЛАМЧА I Кичкина қалам; қолдиқ қалам. [Петров] *Йўлчини саводли қилишга астойдил уринди. Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам билан (у бу қаламчани еркўкка ишонмас эди) махорка қоғозларига ёзиб, Йўлчига русча ҳарфларни танитди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ. х. Пайвандлаш ёки кўкартириб кўчат қилиш учун кесиб олинган новдача. *Анор, узум, тол, терак, атиргул қабиларни қаламчадан кўпайтириш мумкин.* ■ *Олимларимизнинг берган маълумотларига қараганда, лимонни экиб, қаламча.. қилиб кўпайтирилади.* Газетадан.

ҚАЛАМҚОШ (*тўғриси қалам қош*) қ. қалам.

ҚАЛАНДАР [а. *قلندر* – дунё ташвишларидан кечиб, дайдиб юрувчи дарвеш] 1 Диний ғазаллар ўқиб, мусулмон динини тарғиб қилиб дарбадар кезувчи, таркидунё қилган, гўшанишнликка берилган суфий. *Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, янгроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Дунёдан воз кечган, таркидунё қилган киши; зоҳид. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар.* «Ширин билан Шакар».

3 Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

4 Қаландар (эркаклар исми).

ҚАЛАНДАРБАЧЧА [ф. قلندر بچه — қаландарнинг боласи, фарзанди] Қаландарнинг шоғирди.

ҚАЛАНДАРЛИК Суфийлик-зоҳидлик ҳаракати.

ҚАЛАНДАРХОНА [қаландар + хона] тар. Қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой. Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонақога туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЛАНМОҚ 1 Қаламоқ фл. мажх. н. Печкага қаланган ўтин шитирлаб ёнмоқда. ■ Ҳайдар тоқчага қаланган китобларни кўздан кечирди. Ойбек, Навоий.

2 Жуда кўп йиғилган, тўпланган ҳолда бўлмоқ; қалашиб ётмоқ. Тонга яқин тўплар, машиналар, танклар қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЛАИҒИ кам қўл. Бетайин, дайди (шахс ҳақида). -Бугун ҳам уйга келмабди, қаланғи, — деб ромни қаттиқ бир мушлади-ю, гандираклар жўнади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛАНҒИ-ҚАСАНҒИ айн. қаланғи ва қасанғи; ҳар хил бўлмағур, бетайин одамлар, саёқлар. Жуда кўп қаланғи-қасанғиларга мадад қўлини чўзди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шоқирвой гулдек хотини ва фарзандлари бўла туриб, текин маишат кетидан қувган қаланғи-қасанғилар билан топшиб олди. Газетадан.

ҚАЛАЧА эск. Шаҳарга хос; шаҳарча. Куз, деҳқон бозорини мўлжаллаб, беш юз нар амиркон, хиром заифона маҳси ва юз нар қалача кавуш ғамлаган эдим. С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҚАЛАЧИ қ. қалъачи. Қаладан қалампир юклар қалачи. «Алпомиш».

ҚАЛАШМОҚ 1 Қаламоқ фл. бирг. н. Уч киши чорчўп атрофига ўтириб, ўт қалашди. Саратон кўрган қуруқ ўтин шатирлаб ёна бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўп-тўп, уйилган ва кўп миқдорда бўлмоқ. Ҳовлида парталар, скамейка, стуллар қалашиб кетган. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 кўча Кўп бўлмоқ, йиғилиб қолмоқ. -Раҳмат, — деди у [Ўқтам] ошиқиб. — Отдан тушдим-у, бу ёққа юрдим. Ишларим қа-

лашиб ётибди. Ойбек, О. в. шабадалар. Пастда йигитнинг ҳароратли шивир-шивири эшитилади: тўйдан бери айтиб тугатолмаган, юрагида қалашиб ётган дардини, чеккан изтиробларини, қувончини сўзлаётгандир? С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛБ 1 [а. قلب — юрак, дил; ўрталик, марказ; лашкарнинг ўртаси] 1 Юрак. Мен узоқ вақтгача ухлай олмай ётдим, нафасим қисилиб, қалбим нотинч тепарди. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўча Кишининг руҳий ёки маънавий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; юрак, дил, кўнгил. Қалби пок одам. Қалб амри. Қалб ҳарорати. Қалби қувончга тўла. Қалбига йўл топмоқ. ■ Қиз ўз қалбини Йўлчига бағишлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобур юқори қаватга қайтиб чиқар экан, қалбини тўлдирган шодликлар орасида сурнай навосидек жарангли ва ёқимли бир туйғу янграб эшитилаётганини сизди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАЛБ 2 [а. قلب — айланиш, бурилиш, ўзгариш; ўзгартириш; ҳукуматни ағдариш] 1 Алдам-қалдам, қинғир ишлар қиладиган, қаллоб, нопок. Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас. Мақол.

2 Нопок, эгри, қингир. Қалб ишга қўл урмоқ. ■ Ҳиммати-ку. йўқ, яна ўзи ҳам ўлгудек бахил, нияти қалб йигит. «Муштум».

ҚАЛБАКИ [а. + ф. قباکی — ўзгарган, сохта] Ҳақиқий эмас; сохта, ясама; ёлғондакам. Қалбаки нул. Қалбаки ҳужжат. Қалбаки имзо. Қалбаки табассум. ■ Тоза тиллами, қалбаки тиллами — кўряпмиз! С. Анорбоев, Оқсой. Шаҳар банкида ёнгин бошланганлиги ҳақидаги қалбаки маълумотни ўт ўчириш қисмига Ҳасановнинг ўзи хабар қилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАЛБАКИЛАШТИРМОҚ Сохталаштирмоқ, қалбаки ҳолатга солмоқ. Ҳужжатларни қалбакилаштирмоқ.

ҚАЛБАКИЛИК 1 Қалбаки эканлик. Ҳужжатнинг қалбакилиги билиниб қолди.

2 Қалбаки иш, хатти-ҳаракат, риёкорлик. -Руҳонийларнинг макри, қалбакилиги ҳақиқатан чегарани билмайди, — деди Муҳаммад Жамол жирканиб. Ойбек, Нур қидириб. Қалбакилик инсонни бебурд қилади, тақсир.

Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Азиз қалбингни пок эт, қалбакиликдан ҳазар даркор.* Ҳабибий.

ҚАЛБАКИЧИ кам қўлл. Қалбаки иш қилувчи; сохтагар. *Мана шуларнинг ҳаммаси қалбакичиларни хилма-хил тўхматларни ўйлаб чиқаришга.. мажбур қилмоқда.* Газетадан.

ҚАЛБАКИЧИЛИК Ишдаги қалбаки ҳолат, қалбаки иш. *Баъзи қурилиш раҳбарлари.. юзакчилик, қалбакичиликка ўй қўймоқдалар.* «Муштум». *Эртага текширишда Журанинг қалбакичиликлари, албатта, очилади.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚАЛБАН [а. قَلْبًا — чин юракдан, самимий] *рвш. кт.* Бутун юракдан, қалбдан, дил билан. *Аваз Мутрибни пинҳоний ифодасиз бир меҳр билан суюди, унга ҳамшиша қалбан интилади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Уста Журжоний, мен сизнинг изтиробларингизни қалбан сезиб турибман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛБДОШ *кт. кам қўлл.* Бутун руҳи, дунёқарашни, орзу-истаги ва ш.к. бир хил бўлган, қалби бир (қ. қалб 2). *Қўпчиликнинг меҳрибон, қалбдош саркардалари бўлган раисларимиз ўзларига билдирилган ишонччи ҳамшиша юксак тутадилар.* Газетадан.

ҚАЛБИЙ [а. قَلْبِي — юракка алоқадор; самимий] *кам қўлл.* Қалбдан бўлган, қалбга оид. *Бунда унинг қалбий нигоҳи тобора чуқурлашиб боради, онгли камолотнинг янги қопқаларини очади.* И. Фафуров, Шарқ Прометейи.

ҚАЛБЛИК Қалб эканлик (қ. қалб 1). Қўли қалблик. ■ *Қалбликка қалбу-я, лекин қўлга тушириб бўлсан.* «Муштум».

ҚАЛДИРАМОҚ Қалдир-қулдур овоз чиқармоқ. *Момақалдироқ қалдиради.* ■ *Оёғимиз тагида ётган узун темир қувур қалдира эди.* Ш. Фуломов, Инсон қўли гул.

Тили қалдирамоқ Меъёрида гапиролмай қолмоқ; гулдурamoқ. [Солижон] *Яна бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ тили оғзида қалдираб: -Мени кечиринг, — деб қўя қолди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. *Рузвон хола кўз ўнгига қуръон келди-ю, тили қалдираб қолди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚАЛДИРОҚ 1 *сфт.* Қалдир-қулдур қиладиган, қалдираган. *-Тур ўрнингдан, амалдор! — деди банги қалдироқ овозда.* Н. Қодир, Унутилган соҳиллар.

2 *от* Кучли қалдир-қулдур овоз. *Вазмин тўплардан ерда, самода учган қалдироқларга қулоқ солди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Сурон солса агар зўр қалдироқлар, Яшин тегса агар, Юз йиллик чинорга ларза тушади.* Миртемир. *Ерни, кўкни қамрагандай титратган бу садо олдида табиатнинг ҳар қандай даҳшатли қалдироғи ҳам ожиз бўлиб қолади.* Ойбек, Куёш қораймас.

ҚАЛДИР-ҚУЛДУР Гулдурраган, қалдираган узлуксиз овоз. *Ичим қалдир-қулдур қилаяпти.*

ҚАЛДИРҒОЧ 1 Чумчуқсимонлар туркумининг бир оиласини ташкил этадиган, қаноти ингичка ва узун, жуда тез учадиган, қора-ола кичкина қушча. *Туя қалдирғоч. Шаҳар қалдирғочи. Тоғ қалдирғочи.* ■ *Бир неча қалдирғоч Салорнинг оқиши бўйлаб учар ва учган кўйи «валфажр» ўқир эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг пайдо ёки содир бўлиш белгиси; бошлаб берувчи, даракчи. *Ҳа, кампир, севиниб қолдингизми? Эшитиб хурсанд бўлдим.* *Рустам қалдирғочини юборибди, ажабмас, кетидан ўзи ҳам қанот қоқиб келиб қолса.* В. Фофуров, Вафодор. *Чегарадош ерларда Жиззах чўлининг қалдирғоч хўжалиги ташкил топди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Жамоамизда янги ва улуғ ишнинг.. қалдирғочлари бўласиз.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *...Ҳожиакбар Шайховни ўзбек илмий-фантастик адабиётининг қалдирғочларидан бири, деб атаса бўлади.* Газетадан.

ҚАЛИН 1 1 Кўндаланг ўлчами катта (одатда, ясси-ёйиқ нарсалар ҳақида). *Қалин китоб. Қалин тахта. Қалин қоғоз. Қалин намат.* Пўчоғи қалин қовун. ■ *У дафтарнинг қолган ёзувларини ҳам ўқир экан, қалин лабларига шитроқ кирди.* «Муштум».

2 Бир неча қаватли ёки орасига нарса солиб ишланган (асосан, кийим, кўрпа ва ш.к. буюмлар ҳақида). *Қалин кўрпа. Қалин тўн. Қалин кийинмоқ.* ■ [Фосих афанди] *Қалин кўрпача устида савол-жавобга қулоқ солиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *..эски қалин чопон.. лозиму кўйлак олиб чиқди.* Мирмуҳсин, Меъмор. [Қутидор:] *Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; зич, тигиз. Қалин соч. Қалин майса. Қалин ўрмон.

■ Қуёш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..қалин ўт устида ўтириб, атрофни кўздан кечирди. А. Раҳмат, Соқов бола.

4 Туташ ҳолатли; қуюқ. Уларнинг ҳовлисидан қошига қалин ўсма қўйган, қомати барваста, чехраси қувноқ аёл чиқиб келяпти. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Икки ўртоқ.. қатор дарахтлар қалин соя ташлаб турган кўчага бурилишди. С. Кароматов, Олтин кум. «Жинчироқ» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун. Ойбек, Танланган асарлар. Йўлни кўзлаб ўтирган эдим, у ёқдан.. қалин чанг кўтарилганини кўрдим. С. Айний, Қуллар.

5 Кўп, мўл. Қалин қор. ■ Бозор куну бўлганидан, расталарда одам қалин. Ойбек, Танланган асарлар. Тўй эгаси йирик қўшма корхона раҳбари бўлгани учунми, одам жуда қалин эди. Газетадан. Ташқари сузуриб-сидирилган, қалин қилиб сув урилган бўлиши керак. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 кам қўлл. Йўғон. Наридан келади қалин бир овоз. М. Шайхзода. Соқолли кампир бир қўлини Нурининг бошига енгил қўйиб, баланд, қалин товуш билан.. сўзларни оҳангдор қўзиб қичқирди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 кўчма Яхши ва мустаҳкам алоқали; кадрдон, яқин, жонажон. Уменинг қалин ўртоғим. ■ Низомжоннинг энг қалин ошнаси Каримжон ҳам фронтга кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Тантубойвачча у билан бир йилдан буён қалин дўстлашиб, ҳар ҳафта улфатчилик қилишга бошлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Олимлар саноат ва қишлоқ хўжалиги ходимлари билан қалин ҳамкорликда.. бир қанча ишларни бажардилар. Газетадан.

Териси (ёки бети) қалин қ. тери I.

ҚАЛИН II этн. Никоҳ тўйида куёв томондан келин томонга бериладиган, тўланадиган пул, мол ва ш.к. У тўй шарту шариоитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтирмай, фотиҳага қўл кўтарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизга ҳеч нарса — данғиллама тўй ҳам, қалин ҳам, сеп ҳам керак эмас, деб уқтиришди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Чиқиб олиб берай шохнинг қизини,

Қалинни берганча қараб тураман. «Алпомиш».

ҚАЛИНЛАНМОҚ кам қўлл. айн. қалинлашмоқ 1-3. Оломон борган сари қалинланиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЛИНЛАТМОҚ Қалинроқ қилмоқ, қалинлаштирмоқ.

ҚАЛИНЛАШМОҚ 1 Кўндаланг ўлчани ошиб, йўғон, қалин тортмоқ, қалин бўлмоқ. Қоғоз қалин бўлса, китоб қалинлашиб кетади. ■ Томларда, дарахтларда қор анча қалинлашган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига яқин жойлашмоқ, тигизлашмоқ, зичлашмоқ. Суғорилган майса қалинлашди. Шойи ювилгач, қалинлашди. Ўрмон тобора қалинлашмоқда. Осмондаги булутлар қалинлашмоқда.

3 Мўл бўлмоқ, кўпаймоқ. Кўчада одам қалинлашди.

4 кўчма Қалин дўст, яқин ўртоқ бўлмоқ, яқинлашмоқ, дўстлашмоқ. Шу кунларда улар жуда қалинлашган. ■ Солдатлар йўл-йўлакай бир-бири билан жуда қалинлашиб кетди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚАЛИНЛАШТИРМОҚ Қалинлашмоқ фл. орт. н. Сочи қалинлаштирадиган дори. Сувоқ деворни қалинлаштиради.

ҚАЛИНЛИК Қалин ҳолат; қалин ҳолат, муносабатга эгалик. Тахтанинг қалинлиги. Деворнинг қалинлиги. ■ Ҳар бирининг [понанинг] узунлиги бир газ, қалинлиги гуғурт кутисининг бўйидай, эни ярим қаричча бўлиб, то нариги учигача икки томони бир зайлда юпқаланиб борарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ахир у менинг Анна билан қалинлигимни биларди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАЛИНЧИ этн. Кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол. Бошига қозоқи тумоқ кийган подачи йигит ҳаммадан айрилиб, четга чиқди-да, ёшигина хотинини эргаштириб кета бошлади. Бу Аллонбийнинг қалинчиларидан бири эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАЛИК 1 Бирор йигитга унаштирилган қиз (шу йигитга нисбатан). Фотиманинг Тошкентдан ёзги таътилга келишини сабрсизлик билан кутиб турган Матёқуб қаллиги келиши биланоқ тўйни бошламоқчи. Ж. Шарипов, Хоразм.

Қаллиқ ўйнаш этн. Никоҳгача (шариатга хилоф равишда) унашилган қиз – бўлажак келин билан махфий учрашиш.

2 Эрли ёш жувон, ёш хотин. *Абдуваҳоб бўлса.. ўз эрки билан ишлайди, қора кўз қаллиғи билан чиқиб экин экади, дарахт ўт-қазати.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 с. т. Куёв бўлмиш йигит (унаштирилган қизга ёки хотинига нисбатан). *Маликанинг ишораси билан бир қиз Ойқиз ва унинг қаллиғига мевали патнисни тутди.* М. Махмудов, Мангу куй излаб.

ҚАЛЛОБ [а. *قالب* – ҳаракатчан; беқарор, ўзгарувчан] Ўз манфаати йўлида турли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, қинғир, қалб ишлар қилувчи; фирибгар. *Ширин қизлар, қаллоб ошиқ қўлин олманг, Даврон суринг ҳур меҳнатда, асли толманг.* А. Пўлат. *У қаллоб сизни йўлдан оздирмасин.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚАЛЛОБЛИК 1 Қалб ишлар билан шуғулланиш. *Қўрқувнинг энг захарли меваларидан бири – ёлгон билан қаллоблик.* Ҳеч ким ўз-ўзидан ёлгончи бўлмайди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Қинғир, қалб иш. *Қаллоблик қилмоқ.* ■ *Сиз бундай қаллобликни илгари ҳам қилган эдингиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛЛОБЧИЛИК с.т. айн. **қаллоблик 2.** *Шофёрлар ўртасида қаллобчилик авжига минган.* «Муштум».

ҚАЛМОҚ 1 қ. **қалмоқлар.** *Қалмоқ тили. Қалмоқ халқи. Қалмоқ қиз.*

ҚАЛМОҚ II с.т. Қармоқ. *Дарёга қалмоқ ташлаган киши илгинини олади-да. Қайси бир балиқчи тўрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЛМОҚИ Қалмоқларда бўладиган, қалмоқларга хос; қалмоқча. [*Ўзбек ойим*] *Иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини қўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қалмоқи мол Қорамолнинг иссиққа чидамсиз бир тури, нави.

ҚАЛМОҚЛАР Россия Федерацияси таркибидаги Қалмоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тилларнинг бирида сўзлашувчи халқ, қалмоқ халқи.

ҚАЛМОҚЧА I Қалмоқ халқига, маданиятига, урф-одатига, тилига оид. *Қалмоқча рақс.*

2 Қалмоқ тили. *Қалмоқча(ни) биласизми? Қалмоқча суҳбатлашмоқ.*

ҚАЛОВ I **Қаламоқ** фл. ҳар. н.

2 айн. **тугантириқ.** *Жапак ўтов ўртасидаги ўчоқда қаловига қамиш солиб, тезак тутатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Қаловини топмоқ 1) тўғри қаламоқ; **2)** кўчма йўлини, иложини топмоқ; ишнинг кўзини билиб иш тутмоқ. *Қаловини топса, қор ёнар.* Мақол. ■ *Гап айланиб-айланиб, қишлоқ хўжалик техникасига бориб тақалди.* Қалови топилиб қолди, шекилли, *Икромжон бирдан очилиб кетди.* И. Раҳим, Хислат.

ҚАЛОҚ I Бурунда қотиб қолган мишиқ.

ҚАЛОҚ II шв. Чилчўп.

ҚАЛПОҚ I Юпқа наमतдан қилинган бош кийими. *Бахмал жиякли оқ қалпоқ.* ■ *У. энига брезент чакмон, бошига оқ наमत қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳар қандай тўқима ёки матодан тикилган бош кийим. *Болалар қалпоғи. Похол қалпоқ.* ■ *Ошпаз оқ қалпоғини пешонасидан юқори кўтарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Таманно эртасига магазиндан шалвар, офтобдан яхши сақлайдиган оқ қалпоқ.. сотиб олди.* Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно. *Дарвоза олдида.. бошига учли қалпоқ кийган давангирдай қаландар турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 с. т. Каска. *Мис қалпоқ. Пўлат қалпоқ.* ■ *Асқар полвон ҳансираб ва бошидан каскасини олиб, ерга тўнтарди: манлайни эзиб юборди бу чўян қалпоқ! Ойбек, Куёш қораймас.*

4 шв. Дўппи, каллапўш.

5 Нарсалар устини қоплаб, беркитиб турадиган соябон ёки қопқоқ. *Шинга осуғлиқ қирқинчи чироқнинг қалпоғи уй деворларининг тепа ёғига чўзиқ соя солган.* Ҳ. Гулом, Машғал.

6 Бирор нарсанинг қалпоқли қисми, каллаги; каллак. *Мих қалпоғи. Замбуруғ қалпоғи.*

Қалпоқ қилиб киймоқ Бирор нарсани қойил қилиб бажарувчи, бирор иш-фаолиятнинг жуда устаси бўлган шахсга нисбатан қўлланади. *-Ишни қалпоқ қилиб кийиб қўямиз, – дея жавоб қайтардик.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Уртоқ Солибоев кўзбўямачиликни қалпоқ қилиб*

кийиб юрган кунлардан бирида.. митинг бўлиб қолди. «Муштум».

ҚАЛПОҚДОР айн. қалпоқли 3.

ҚАЛПОҚДЎЗ Қалпоқ ва, умуман, бош кийим тикувчи уста, ҳунарманд.

ҚАЛИОҚЛИ 1 Қалпоқ кийган, бошида қалпоғи бор. *Отлиқ.. беҳлардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қалпоқсимон қопқоқ билан ёпилган, қалпоқ кийдирилган. *Барак шипининг ўртарағига осиглиқ тунука қалпоқли қирқинчи лампа хира нур сочиб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Каллакли, каллакдор, қалпоқдор. *Қалпоқли замбуруғ.*

ҚАЛПОҚЧИ айн. қалпоқдўз.

ҚАЛТИЛЛАМОҚ с. т. Қалтирамоқ, титрамоқ; силкинида қўймоқ. *Ёлғизоёқ кўприк қадам босганда қалтиллаб турар эди.* ■ Саидхоннинг.. учбурчак шаклидаги мошгуруч соқоли қалтиллаб олди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҚАЛТИРАМА 1 Қалтираб, тебраниб турадиган, қалтироқ, титроқ.

2 тиб. Ихтиёрсиз қалтирашдан, аъзонинг бирор ери ихтиёрсиз учиб туришидан иборат касаллик.

3 шв. айн. қоқшол II.

ҚАЛТИРАМОҚ 1 Кучли тарзда титрамоқ; қалт-қалт қилмоқ. *Совуқдан қалтирамоқ. Бўйнида иллоти борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. ■ *Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Охири мадори кетаётганини сезди, тиззалари қалтиради.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўрққанларидан дағ-дағ қалтираб туришибди.* Э. Раймов, Ажаб кишлок.

2 кўчма Шундай ҳаракатни эслатувчи, шунга ўхшаш ҳолатга нисбатан қўлланади (нарсалар ҳақида). *Чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шuvoқ муттасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қоғоз қўлимда шамолдаги баргдек қалтирар, ҳарфлар сакраб, сўзлар тутқич бермасди.* Ф. Музажонов, Ҳиммат. *Баширжоннинг овози қалтираб, томоғи қуруқшаб кетди.* Н. Аминов, Суварак.

Тили қалтирамоқ кам қўлл. айн. тили қалдирамоқ қ. қалдирамоқ. *Сатторқул.. ҳарчанд гапиришга уринса ҳам бўлмади, тили қалтираб қолаверди.* «Муштум».

ҚАЛТИРАНМОҚ кам қўлл. айн. қалтирамоқ **1.** [Анвар:] *Сени.. сенга мумкинми, Раъно! -Мумкин! — деб қалтиранди Раъно.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЛТИРОҚ 1 Кучли тарздаги титроқ (қ. титроқ **1**). *Уни қалтироқ босди. Бутун аъзойи баданига қалтироқ кирди.* ■ *Бекнинг вужудини қоплаб олган қалтироқ тобора кучаяр, қалбининг дукиллаб уриши ўзига эшитилиб турарди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бузах хонада Адолатни қалтироқ босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бозор қалтироқдан, кўрқувдан тамоман толиб, мудраб кетган экан, кўз очиб қараса, тонг отибди.* А. Мухтор, Чинор.

2 сфт. Қалтираган ҳолатли. *Бой аъзойи баданидаги яраларнинг аламини тортаётгандай безовталаниб, яна қалтироқ қўллари билан чилмга ёпишди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *-Яхшимисиз, Ҳаётхон? — деди қалтироқ товуш билан йигит.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИС 1 Алоҳида эҳтиёткорлик талаб қиладиган, нозик. *Қалтис савол.* ■ [Равшан полвон] *Масала жуда қалтис эканини Жамоловдан ҳам яхшироқ тушуниб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ёш бўлса-да, دادаси сингари دادил тушади, курашининг кўп қалтис ҳунарларини отасидан ўрганиб олган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хавф-хатар билан боғлиқ бўлган, оқибати ёмон бўлиш эҳтимоли бор, хатарли. *Қалтис қадам. Қалтис тажриба. Қалтис ҳазил. Қалтис ҳунар. Қалтис сиёсат.* ■ [Майна] *Бу хатарли, қалтис сафардан асло чўчмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Аҳмад-жон ака, жуда қалтис иш-да.. Бир чўчингиз чиқса борми..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Самарқандга таваккал қилиб бораётган Бобур жуда қалтис ишга бел боғлаганини сезарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ўйламай, билмай, ихтиёрсиз қилинган; ноқулай. *Терговчи гапни қалтис бошлаб қўйганидан пушаймон бўлди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Қалтис йўқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билганидек, Сидиқ-жон бу можаронинг бутун даҳшатини.. кейин билди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Қалтис емоқ айн. **шикастланмоқ**. *Ушан-да оёғи қалтис еган, лекин табиблар уни чиққан деб қайта-қайта шиқирлатиб сола берганларидан, бир оёғи калта бўлиб қолган. Ойдин, Ҳикоялар. Қалтис кетмоқ* Эҳтиётсизлик билан оқибати ёмон бўлиши мумкин бўлган иш, гап-сўз қилмоқ. *Сиз жуда қалтис кетдингиз-да. Бирдан «мўзтабар» одамларнинг ёқасига ёпишдингиз.. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.*

ҚАЛТ-ҚАЛТ: қалт-қалт титрамоқ Қаттиқ, зир-зир титрамоқ. *Замира кутилмаган жанжалдан қалт-қалт титрар эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қалт-қалт қилмоқ айн. қалгирамоқ. Кўйлар.. очлик ва совуқдан қалт-қалт қилар эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚАЛЪА [а. **قلعة** — девор билан ўралган кўргон, шаҳар] **1 тар.** Душман хужумига қарши мустаҳкам девор ва хандақ билан ўралган, мудофаа воситалари, истеҳкомлар билан таъминланган шаҳар. *Андижон қалъаси мустаҳкам. Бобур мирзо у ерда бўлса, қалъа янада мустаҳкам бўлур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Катта бой, ер эгаларининг сарой кўрғони; қаср, арк. *Туробийнинг қалъасида тўққиз от чоптирим ердан кўринадиган битта терак бўларди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

3 шв. Шаҳар. *Канизларнинг кўпи турли қалъалардан олиб келинган ёш гўзаллар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мингта қалъадан далам яхши, Охун. Бизнинг қизларимиз ҳам жуда шўх бўлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим қишлоқиман, қалъадан нарида тураман.. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҚАЛЪАЧИ тар. Шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар. [Йўлдошбой] *«Қалъачи» савдогар бўлиб, майиз, ўрик ва бўз пахталик чопонларни Оренбург, Қазали ва Оқмачит каби шаҳарларга олиб бориб сотиб, у томонлардан Россия молларини олиб келиб сотарди. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҚАЛҚИМОҚ **1** Суюқликнинг бетида чайқалмоқ, тебранмоқ. *Қайиқ сувда қалқиб турибди. ■ Сув юзида қамиш гарамлар қалқиб сузар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 Юзада, бирор нарса устида лапангламоқ; у ён-бу ён чайқалмоқ, силкинмоқ.

Ердан кўтарилган чанг-тўзон оғир-оғир қалқиди. Шухрат, Шинелли йиллар. Ўртада устига қора гулдор жойнамоз ёпилган тобут.. елкама-елка қалқиб ўтади. Т. Ашуров, Марварид тут. Назокат қора хонатлас кўйлак кийиб олган, қизил духоба нимчаси остидан тўла кўкраги қалқиб турарди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Ихтиёрсиз, қандайдир таъсир билан бирор томонга силтанмоқ. *Трамвай кўзгалганда, бир мўйсафид қалқиб кетиб, икки йигитга тегиб кетди. «Муштум». Малоҳат юрак олдириб қўйгани учунми ёки чўчидими, утирган стулида бир қалқиб кетди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

4 кўчма Нотинч ҳолатда, ҳаракатда бўлмоқ. *Замона қалқиб турибди, бек тугул амирнинг ўзи ҳам қутқуда эмиш. А. Мухтор, Чинор. Икки ўртада сўз қочиб, вазият қалқиб турганда, ёшигина йигит сўз сўради.. С. Маҳкамов, Гина.*

5 Бирор нарса остидан, ортидан, тубидан сиртга (юқорига) чиқмоқ. *Улар, башарти, биронтаси сув юзига қалқиб чиқиб қолса, яна ўқ отишарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Дарахтлар ортидан ой қалқиб, секин сузиб кўтарила бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Мамажоннинг ўпкаси тўлиб, кўзига ёш қалқиди. С. Нуров, Нарвон.*

6 Ўтирган, ётган ўрнидан турмоқ, кўпмоқ. *Оппоқ дала, қир, Ой нури балқир, Тонг отар-отмас Битта қиз қалқир. М. Алавия. Хон ўрнидан қалқиб туриб, ҳеч кимга қарамай, ҳеч нарса демай, ўқдай отилиб, ичкарига кириб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

Оёққа қалқимоқ Ўтирган жойидан тикланмоқ, тик турмоқ. *Юзбошилар ҳам оёққа қалқиб, қўл қовуштиришди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳамма оёққа қалқиб, саломлашди. Шухрат, Шинелли йиллар. Юраги қалқимоқ* Қалбида кучли нохуш ҳис-сезги кўзгалмоқ. *Ёдгорнинг юраги қалқиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

7 Пайдо бўлмоқ, чиқмоқ, тошмоқ. *Унинг баданига аллақандай қора доғлар қалқиган, иситмаси чиқиб ётибди. А. Мухтор, Туғилиш.*

8 кўчма Намоён бўлмоқ, акс этмоқ. *Ойна она чехрасидаги жиддийлик йўқолмаган бўлсада, лабларининг бир четида табассум қалқиди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Чехрасига қалқиб чиққан аламли ифодани яширишга*

уришиб, бурилиб қаради. Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

9 кўча Иккилик бўлиб, на у ёқли, на бу ёқли бўлмай турмоқ; иккиланмоқ. *Мингбошининг бу тилёғламалиги мажлисининг қалқиб турган қисмини ҳам унинг томонига қалқиб юборди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

10 айн. ўқчимоқ. Қандолат буви чой ҳўлаб туриб, пиқ этиб кулиб юборган эди, қалқиб кетди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Томоғимдан ош ўтмай, қалқиб кетдим.* Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла.

ҚАЛҚМОҚ айн. қалқимоқ.

ҚАЛҚОВУЧ *тех.* Суюқликка ботирилган ҳолатда кўтарилиш кучи ва сузувчанлик хоссасига эга бўлган, суюқлик сиртига қалқиб чиқадиغان, энгил материаллардан тайёрланадиган мослама.

ҚАЛҚОН 1 Жангчининг танасини қилич, найза ва ш.к. тигли қуроллар зарбидан ҳимоя қилувчи, турли материаллардан ясалган мослама. *Бадиа сири фош бўлиб — қиличи синиб, қалқони тешилган сарбозлардай, лол бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳаммадан олдинда бошдан-оёқ зирҳли кийим кийиб, қўлида қалқон тутган Аҳмад Танбал келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўча Офат, бало, кўнгилисиз ҳодисалар ва ш.к. дан сақловчи восита; тўсиқ, гов. *Қум балосига, гармсел балосига нима қалқон — дарахт қалқон.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Низомулмулк.. сизнинг зарбангизга қалқон қидириб, ўзини у томонга яқинроқ олиб юрибди.* Ойбек, Навоий.

3 кўча Ҳимоячи. *Матҳасан оғам ёнимда бўлса, кўчада қўрқмай юраман. Бу менинг қалқоним-да.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Кўкрагини (ёки кўксини, бағрини, ўзини) қалқон қилмоқ Жўнини ҳам аямай кўриқламоқ, кўксини тутиб ҳимоя қилмоқ, даф этмоқ. *Ана шу йилларда Холмат Ражабов.. душманларга кўкрагини қалқон қилганлардан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У кўксини қалқон қилиб, юртини ҳимоя қилди.* Мирмуҳсин, Куламас қоя. *Бир тўда одамни.. тасирлатиб ўққа туттишганда, бир чол, болани орқасига олиб, ўзини қалқон қилган экан-да.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАЛҚОНЧА 1 Қалқон с. кичр.

2 зоол. Кўнғиз ва ш.к. ҳашаротлар қанотининг қаттиқ қобиғи.

ҚАЛҚУВЧАН Ботирилганда қалқиб чиқаверадиган, қалқиб турадиган, ботмайдиган.

ҚАМАЛ 1 Шаҳар, қалъа, армия ва ш.к. ни таслим бўлишга мажбур этиш мақсадида душман кўшинларини қуршаб олиш ва шундай ҳолатда сақлаш; қуршов, муҳосара. *Қамал ҳолати.* Шаҳарни қамал қилмоқ. *Душманни қамалга олмоқ. Қамалда қолмоқ. Қамалдан чиқмоқ.* ■ *Етмиш кунлик бир қамал, етмиш кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиб туриш, албатта, Тошкентни бўлдириб қўйган эди.* А. Қодирий, Ҳўган кунлар. *Аҳси қалъасининг қамалда қолиши мирзога энди муқаррардек туюлди. У эшик оғага олти ойлик захира тайёрлашни буюрди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўча Бирор давлатни сиёсий ёки иқтисодий жиҳатдан яққалаб қўйиш мақсадидаги хатти-ҳаракатлар мажмуи. *Иқтисодий қамал.*

Қамал қилмоқ Қамал ҳолатига олмоқ, шундай ҳолатда сақламоқ. *Шаҳар қамал қилингани бу ваҳимани яна ҳам кучайтириб юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бобур ўтган дафъа Самарқандни етти ой қамал қилганда, шаҳар халқи очликдан нечоғли азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўча Ҳўраб олинган, чиқолмайдиган кўринишли ҳолат ҳақида. *Ой булутлар қамалидан чиқиш учун югурарди.* «Ёшлик».

ҚАМАЛИШМОҚ Қамалмоқ фл. бирг. н. *Полициялар, миршаблар яна уйларига қамалишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМАЛМОҚ 1 Қамамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бир йилга қамалди. Моллар қўрага қамалди.*

2 Ташқи муҳит билан алоқада бўлмай, ўзини маълум бир муҳит, жойда босим тутмоқ, босим шу ҳолатда бўлмоқ. *Қариллик орқасида кўздан қолиб, икки-уч йилдан буён уй ичига қамалган қайнатаси Нажмиддинбойнинг давлати зўр.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишдан бўшатишган Баширжон ўн кунча уйида қамалиб ётди.* Н. Аминов, Суварак.

3 Ичкари кириб ёки илиниб, тутилиб, чиқа олмай қолмоқ, тутилмоқ, тушмоқ. *У ичига катта оқ каламуш қамалган қоп-*

қонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек гўнғиллади, оёғи қалтир- раб мажолсизланди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Атрофи ўралган жойга кириб, тўп- ланиб қолмоқ. *Уйга қамалган тутун жуда се- кин тарқалмоқда.* ■ *Чор атрофдаги туну- ка томлардан чиққан ҳарорат ҳовли ичига қамалиб қолгандай туюларди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАМАМОҚ I Озодликдан маҳрум қи- либ, қамоқхонага ёки бошқа бирор қамоқ жойга ташламоқ, қамоққа олмақ. *Турмага қамамоқ. Авахтага қамамоқ. Беш йилга (беш йил муддат билан) қамамоқ.* ■ *Агар ҳоким ҳеч кимни, айниқса, Қудрат акани қамам- ган бўлса, аҳолини қўрқитмаслик, ишдан совитмаслик учун қамаманган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима қилсин, милицияга бо- риб, ё мени қаманглар, ё оқланглар, десинми?* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Бирор чиқолмайдиган жой, хона ёки ҳолатга олмақ. *Фулом қори Азимбойваччанинг болаларини ҳужрасига қамаб олиб, хафа қилаётган экан..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Авазни кичкина ҳужрага олиб кириб қамаб қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Атрофи ўралган (одатда, доим сақ- ланадиган, махсус) жойга ҳайдаб киритмоқ, ҳайдаб киритиб, бекитиб қўймоқ; тутқун- ликка солмоқ. *Қўйларни кўрага қамамоқ. Товуқларни товуқхонага қамамоқ.* ■ *Ёйиш- га жойи бўлмаган ҳўжаликларгина молларини оғилхоналарга қамаб боқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сорахон пашшани кафтига қамаб, муштини Саидийнинг қулоғига тутди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Берк жойга текиб қўймоқ, берк жойга текиштириб сақламоқ. *Нарсаларни оморга қамамоқ.*

5 с. т. Дам бермоқ, дамламоқ. *Камерага ҳаво қамамоқ.*

ҚАМАР [а. *قمر* — ой; йўлдош (сайёра- ларда)] 1 кт. айн. **ой 1.** *Букун коинотда Шамс — подшо, Қамар вазирдир.* Ойбек, Навоий.

2 Қамар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҚАМАРИЯ [а. *قمرية* — ойга оид, таал- луқли] кт. Мусулмон оламида ойнанинг ик- кита бир хил фазаси, мас., Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўл- ган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобидаги йил, шамсия ҳисоби-

дагидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ой- лари: муҳаррам, сафар, рабиулаввал, раби- уссоний, жумодилаввал, жумодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқай- да, зулҳижжа).

ҚАМАШМОҚ I **Қамамоқ** фл. бирг. н. [Баҳром:] *Мендан кейин онамни қамашибди. Кампир турмада.. қазо қилибди. Синглим дом- дараксиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Эрта- сига Раҳимчани ҳам.. ўн беш кунга қамаш- ибди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАМАШМОҚ II: **кўз қамашди** 1) ўткир ёруғлик таъсирида кўз тинди, кўз кўрмай- диган, ажратолмайдиган бўлиб қолди. *Про- жекторларга қараб кўзим қамашди.* ■ *Тик қуёш тиғларидан кўзи қамашган чол.. ча- вандозлар келаётган томонга югурди.* Ҳ. Фу- лом, Машғал; 2) кўз жимирлашди; кўриб ақл шошди. *Табиий, ҳаммадан Нурининг уйи ҳашаматли, қимматли жиҳозлар билан ма- газиндай ясалтирган; кўрган одамнинг кўзи қамашади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тиш қамашди** Нордон нарса чайнаш натижаси- да тишлар безиллаб қолди. *Кўксултон еб, тишим қамашиб қолди.*

ҚАМИЧ с. т. Қамиш.

ҚАМИШ I Бошоқдошларга мансуб, сув- да, ботқоқликда, тўқайзорда ўсадиган, бў- гим-бўғим узун пояли ўсимлик; шу ўсим- ликнинг ўрилган пояси ва унинг чўпи. *Қа- миш ўрмоқ. Қамишдан бўйра туқимоқ.* ■ *Улар қамишларни шалобратиб, сувга яқин келганларида, ўзлари ҳам балчиққа ботиб кета бошлашди.* П. Қодиров, Юлдузли тун- лар. *Уч томони қамиш билан ўралган ҳовли- га аввал Сидиқжон кирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шу ўсимлик пояси билан ўралган, ёпилган; шундан ясалган. *Қамиш девор. Қа- миш том. Қамиш най.* ■ *Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламини қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қамишдан бел боғлаб Сидқидил билан, астойдил. *Тўйларингизга қамишдан бел боғ- лаб хизмат қилайин, укажон.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚАМИШЗОР Қамиш ўсадиган (ўсан) жой, тўқай, тўқайзор. *У шалолатиб сув олар экан, қамишзорларнинг нариги четидан қа- қағлаган товуш эшитилди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАМИШЗОРЛИК кам қўлл. Қамишзор жой, қамишзор.

ҚАМИШҚУЛОҚ Қулоқлари узун ва чиририлиб, диккайиб турадиган (от ҳақида).

ҚАМОҚ 1 Озодликдан маҳрум этилган кишилар, маҳбуслар, жиноятчи ва ш.к. қамаладиган жой; қамоқхона, турма. *Қамоқдаги қарияларга бир қултум сув, бир бурда нон ҳам беришмабди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Қамоқ ҳукмини (жазосини) ўташ жараёни. *Қамоқ деподаги ишдан айирган бўлса ҳам, лекин у ерда орттирган дўстларидан айиролмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўша кўнгилсиз сафари — қамоқдан қайтиб келгандан кейин маҳаллада кичкина сартарошхона очди.* Шукрулло, Сайланма. *Бу қўшиқ ажойиб қўшиқдир, сўзлари куйдирар томоқни.* Ўлимни назарга илмайсан, сезмайсан сургуну қамоқни. Ш. Раҳмон.

ҚАМОҚХОНА Қамоқ жойи; қамоқ, турма. *Қамоқхонада ётмоқ.* ■ *Обхоналар.. Бухоронинг энг мустаҳкам қамоқхонаси эди.* С. Айний, Дохунда. *Уларни шаҳар қамоқхонасига тиқиш учун олиб кетишгандан сўнг..* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАМРАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, қуршамоқ. *Шаҳар атрофини ўрмон қамраган. Душман истеҳкомини қамраб олмоқ.* ■ *Коса кўтарган хотин-халаж қозон атрофини қамраб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёйилиб, тарқалиб, маълум жойни эгалламоқ; босмоқ, тутмоқ, қопламоқ. *Ёнғин бутун уйни қамраб олди.* ■ *Кеча гупиллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Розиқнинг авзойи баданини яна ўлим даҳшати қамради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бутун борлиқни қамраб олган чириллаш мана шу митти жониворларникилигига ишонгинг келмайди.* «Ёшлик».

3 Ўзида мужассамлантирмоқ, акс эттирмоқ, ифодалламоқ; ўз ичига олмоқ. *Жуда катта давр тарихини қамраб олган асар.* ■ *У [Навой] мингларча йилги маданиятни, асрларнинг фикр бойлигини қамраган шоир эди.* Ойбек, Навоий. *У тиниқ дарё, мусаффо осмон, чексиз кенгликлар ҳақида ўйланар ва хаёли шундай улкан нарсаларни бемалол қамраб олаётганидан ҳайрон бўларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ҚАМРОВ 1 Иш-фаолият, ижод доирасини ўз ичига олиш, сиедира олиш, қамраш имконияти. *Ҳоди Зариф — қамрови кенг*

олим. М. Афзалов, Жонкуяр олим. *Идрокимиздан кўра кўзларимизнинг қамрови кенгроқ бўлса не ажаб.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 айн. **қуршов, оғуш.** *Инженерлар бу жойнинг гардсимон қизғиш тупроғини қўлларида эзгилаб, хаёл қамровида ўтиришар.. эди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

3 Бирор нарсанинг фаолият доираси, чегараси. *Румия гап қамровини асосий мақсадга бурган сари, Афанасий Васильевич уста мергандек ёйни узоқроққа мўлжаллаб отарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАМТИ рви. Юзма-юз, бақамти. *Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб, манти тановул қилдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Қамти келмоқ Бетма-бет бўлмоқ, дуч келмоқ. *Ана шу оқпадарга қамти келиб қолсам буладими!* Ойбек, Болалик. **Қамти қилмоқ (ёки қўймоқ)** Юзма-юз, бақамти қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Мактабдаги одатимни қилиб, болани ота-онасига қамти қилиб сўзлашдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚАМЧИ 1 От-уловни уриб, юришга ундаш, тезлатиш учун ишлатиладиган дастали, кўпинча қайиш тасма шаклидаги асбоб. *Ўрма қамчи. От уйнатадиган узун қамчи.* ■ *Раис отига қамчи уриб, идора томон кетди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *У ҳар замонда қамчисини кўтариб қўяр, от эса, сағрисига қамчи тушувини кутмасдан олға интилар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Қамчи босмоқ (ёки солмоқ, бермоқ) Қамчи билан урмоқ. *Йўлчининг юз-кўзи аралаш яна қамчи солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар ота беихтиёр отига қамчи босди, яна бошини тортди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қамчи берса, бедов от ўйнаб кетиб боради.* «Нурали». **Қамчи ўйнатмоқ** Қамчисини ҳаволатиб силкитмоқ, қамчи билан пўписа қилмоқ. **Қамчисидан қон томган (ёки томадиган, томади)** Жуда ҳам золим, шафқатсиз. *Қамчисидан қон томмаган бой — бой эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Ўзи бирикиб келган сўз англаган нарсанинг калтагини билдирди. *Шоир савдогарларни ҳам сатира қамчиси остига*

олди. Газетадан. *Эрк-адолат йўлида жаҳолат қамчисидан, ҳатто қўрқинчли таҳликадан қўрқмаган Аваз.* Газетадан.

ҚАМЧИЛАМОҚ 1 Қамчи билан урмоқ. *Гузор томондан оқ саллали кимдир биров от қамчилаб, шитоб билан келарди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Арслон.. тўригини қамчилаб, узоқлашиб қолган отлиқларни қувиб кетди. О. Ёкубов, Излайман.*

2 кўчма Сўз билан «урмоқ», қаттиқ танқид қилмоқ, пўстагини қоқмоқ. *Маишхур фитначи Муҳаммад Жамол чиқиб, хўп қамчилади сизни ва бизни. Ойбек, Нур қидириб. Фурқат, Завкий.. ўзларининг ҳажвий шеърларида порохўр амалдорларни шафқатсиз қамчиллаган эдилар. «Шарқ юлдузи».*

3 кўчма Қистамоқ, ундамоқ, мажбур қилмоқ. *Тангрикул ҳожи қўлидаги бутун воситалар билан ерни қамчилаб, кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Одамни жиловлаб, қамчилаб турадиган, тоблаб чиниқтирадиган нарса — ташвиш. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Отни қамчиламоқ Зудлик билан, фурсатни қўлдан бермай ҳаракат қилмоқ; ҳаракатни тезламоқ, тезлатмоқ. *Иш кўп, вақт оз — отингни қамчила. ■ Ана шу тиғиз кунларда отини қамчиллаган пахтакор асти доғда қолмайди. Газетадан. «отни қамчилаш керак, бўлмаса кечикасиз», деган гапи Мадинани оёққа турғизди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.*

ҚАМЧИЛАШМОҚ 1 Қамчиламоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирини қамчи билан урмоқ, ўзаро қамчи солиб савашмоқ. *Қорахон қайтмайди навбат олади, Гоҳ ераарда қамчилашиб савашиб, Кўп хархаша қилар ақли шошиб. «Алпомиш».*

ҚАМЧИН қ. қамчи. Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини хурмат қилдим. Ойбек, Танланган асарлар. *Урмонжон.. тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчинининг сопи билан кўрсатиб: -Канал, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚАМЧИНЛАМОҚ қ. қамчиламоқ. Юк ортиб, отни қамчинлаб.. *Хадрага келганда, у бирдан отни тўхтатди.. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАМФОҚ Шарсимон юмалоқ ўсадиган, уруги пишганда, илдиз бугзидан узилиб,

шамол билан узоқ-узоқларга думалаб кетадиган майда тиканли чўл ўсимлиги; шўрак. *Янтоқ ўзини боғ билади, Қамғоқ ўзини тоғ билади. Мақол.*

ҚАНАҚА с. т. Қандай. *Бу қанақа гап? ■ Отини эшитаман, холос, қанақа одам, билмайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАНАҚАНГИ с. т. Қандай. *Сен ўзинг қанақанги одамсан?*

ҚАНАҚАСИ с. т. сўр. олм. Қайси бири?, қайси хили?, қандай? *Бу газмоллардан қанақаси сенга ёқади?*

Бу қанақаси (бўлди)?! Таажжуб воқеа, ҳодиса ва ш.к. юз берганда айтиладиган ибора (кўпинча истеҳзо билан айтилади). *Сурамай кетаверибсиз, бу қанақаси бўлди? Ёз чилласида ёмғир ёғяпти, бу қанақаси бўлди?*

ҚАНАҚАСИГА рвм. с. т. Қандай, қандай қилиб, қай йўсинда. *Қанақасига яшасанг, яшайвер. У дарёдан қанақасига ўтади?! ■ Пешонамга ёзган бўлса, сизларга нима! [Ҳожар:] Ҳа, қанақасига ёзар экан у қулваччани. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ҚАНД [а. قند — шакар, обакидандон] **1** Соф шакар моддасидан, шакардан тайёрланадиган маҳсулот; ширинлик. *Чақмоқ қанд. Қанд заводи. Қанд ушатмоқ. Қанд билан чой ичмоқ. Меҳнат қилиб топганинг — қанду асал тотганинг. Мақол.*

Қанд касаллиги с. т. Диабет. **Қандингни ур!** **Қандини урсин** ёки **қандингни е!** Таҳсин-офарин маъноларини ифодалайдиган ибора; балли, баракалла. *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмас! Ойбек, Танланган асарлар. [Ғофир ака] Кўпчиликка етакчи, катта-кичикка баравар, қандини есин! Н. Мақсудий, Умидли бола. Биров: «Янги ер обод қилса, қандини урсин» деса, яна биров: «Бу ерда иш топилмайдими?» дерди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 қ. қандлар.

ҚАНДА эск. кт. Қаерда, қаёқда. *Ухлаб қолиб бўлдим банди, Қолдим юз туман армонда. Банди бўлмадим майдонда, Мендай банди бўлди қанда? «Равшан».*

ҚАНДАЙ 1 сўр. олм. Белги, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни билдиради; қанақа? *Бу қандай китоб? Қандай овқатни хоҳлайсиз? У қандай иш билан банд? ■ [Ёрмат:] Қандай беда денг, боғи қучоққа сиг-*

майди. Ойбек, Танланган асарлар. *Айт-чи ўзинг, Зарифа, ахир кеча қандай туш кўрдинг?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Сўроқ гаплардан трансформацияланган гаплар таркибида сўроқ аңглатмай, фақат нисбий белгини билдиради. *Куёв учун қандай кийим ярашмоғи ҳам баҳс қилинар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Капитан жангчиларни ном-баном чақириб, ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Э, онажонгинам, қани энди сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлинининг қандай одам бўлганини кўрсанг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Махсус оҳанг ёрдамида белги-даражани кучайтириб ифодалайди; нақадар. *Қаёт қандай гўзал!* ■ *Оҳ, инсонга таъзим қилиш, қад букмиш қандай оғир, қандай ҳақорат.* К. Яшин, Ҳамза. *Унсин учун – бечора қиз учун бу қандай фалокат, бу қандай мудҳиш мотам!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Сотиб олинган қул қандай бўлса, у ҳам бизга шундай эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *рвш.* Қай тарзда, қай йўсинда. *Луғат қандай тузилади? Бу перо қандай ёзади? Шунча ишни бир ўзинг қандай бажарасан?*

Қандай қилиб Қайси йўл билан, қай тарзда, қайси йўсинда. *Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз? ■ Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шунини айтиб берсангиз.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Биз радио-актив моддаларнинг гўзалардаги тирик тўқималарга қандай қилиб таъсир қилишини аниқлашга муяссар бўлдик.* «Фан ва турмуш».

6 -ганда қўшимчасини олган феъллардан кейин келиб, берилган саволга ижобий жавобни бўрттириб, таъкидлаб ифодалайди. *Бу фильмни кўрганмисиз? -Кўрганда қандай. Шу китоб қизиқми? -Қизиқ бўлганда қандай дейсиз!*

Қандай бўлмасин (ёки бўлса ҳам) 1) қандайдир, қанақа бўлмасин, барибир. *Энди у [Нури] Фазлидиннинг ҳамма сифатларида, қандай бўлмасин, бир камчилик кўра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) қанчалик оғир, қийин бўлса ҳам; нима (қилиб) бўлса ҳам, илож топиб. *Қандай бўлмасин, эртага келишинг керак. Қандай қилай* Нима қила олар эдим, нима қилай, начора. *Энди*

қандай қилай, бўлар иш бўлган. ■ Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса, шундоқ бўлсин дебманми. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚАНДАЙДИР *гум. олам.* 1 Қандайлиги ёки кимлиги номаълум, белгиси, сифати, хусусияти у қадар аниқ бўлмаган; аллақандай. *Қандайдир шаҳар. Унинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Қандайдир бир киши сизни сўраб келди. ■ Бир парча қоғознинг юзига қора, қуюқ сиёҳ билан ўнг-тескари, қандайдир ҳарфлар ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайсилиги номаълум, қайси биричилиги у қадар аниқ бўлмаган; аллақайси. *Ҳа-кимбойваччанинг яқин дўстларидан бир киши, қандайдир бир ўтиришда Мирзакаримбойга орқаворатдан тил тегизганини эшитиб, у билан ўзоқ замон олишган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНДАК [*а. + ф.* قندک – олманинг ширин тури] 1 *Ўрик, жийда* каби сўзларга қўшилиб, уларнинг у қадар йирик бўлмайдиган, камсув, аммо сершира навини билдиради. *Болагинамнинг боласи – қандак ўрикнинг донаси.* Мақол. ■ *Оғзиларига биттадан қандак жийда солгач, суҳбат яна қизиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Столниги усти оқ-сарик майиз, қандак ўрик, баргакларга тўлиб кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Халқ селекциясида чиқарилган маҳаллий эртапишар ўрик нави.

ҚАНДАЛАЛАР Қон сўрувчи ҳашаротлар туркуми. *Қандала қон сўрган вақтда кишини қаттиқ безовта қилади.* «Фан ва турмуш».

ҚАНДАЛАТ *с.т.* Қандалат.

ҚАНДАҚА *с.т.* Қандай, қанақа. *Э, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАНДАҒОЧ Оқ қайинлар оиласига мансуб бўлган баргли дарахт ёки бута.

ҚАНДДАЙ, -дек 1 Қанд каби, қандга ўхшаш. *Қанддай ширин мева. Қовун қанддай чиқди.*

2 *кўчма с. т.* Жуда яхши, кўнгилдайддай. *Икки танобгина ер олсам, оз бўлсин, соз бўлсин дегандай, қанддай иш қилар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айниқса, Фарҳодни кўшганинг қанддек бўлибди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

3 *рвш. кўчма с. т.* Нақд, мўмай қилиб; қуртдай. *Пулни қанддай (санаб) олди.*

ҚАНДОН [а. + ф. قنددان — қанд идиши] Қанд, шакар солиб қўйиладиган махсус идиш. Қўлимдаги зарҳал патнисда чойнак, пиёла ва қанддон. «Саодат».

ҚАНДИЛ I [а. قندیل — чироқ, чилчироқ, люстра < юн. kandela — шам, шамчироқ < лот. candela — шам] Бир неча шам ёки лампочка қўйиладиган оёқли ёки осма чироқ; чилчироқ, люстра. *Деворий қандил. Осма қандил. — Олтин қандилдаги эликлаб шамларнинг нури.. уйга бир хаёлийлик берар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Урнидан туриб, девордаги включателни чиқилатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди. П. Қодиров, Уч илдиз. Катта долон, ҳар бир уйда қий-чув, ерда чироқ, қандиллар осиглиқ. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚАНДИЛ II Олма навларидан бирининг номи. *Қандил, симиренко.. олмалар серҳосиллигидан кўзингиз қувониб, дилингиз равшан бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАНДИМ Кумда ўсадиган бута, ўсимлик. *Улар кун ёйилган бир пайтда қандим буталари билан қопланган қумтепадан ёнлаб ўтаётиб, бир ўтов, бир чайлага дуч келишди. С. Анорбоев, Меҳр.*

ҚАНДИН [а. + ф. قندین — қандли, ширин] Сершира, сершакар, ширин. *Қуюқ қандин нишолда ликопчалар, жонон пиёлаларда.. ичкарига, ташқарига кета бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚАНДИАР Углеводлар синфининг қуйи молекулали вакили. Қандлар биринчи қайси манбадан олинган бўлса, ўшанинг номи билан аталади. Мас., глюкоза — узум қанди, сахароза — лавлагги қанди ва б. *Шифобахш ўсимликлар витамин.. ва қандларга бой бўлади. Газетадан.*

ҚАНДЛИ Қанди бор, қанд солинган, ширин. *Қандли чой.*

Қандли диабет Организмда инсулин етишмаслиги ва моддалар алмашинувининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган касаллик. *Сўнги 20 йил ичида қандли диабет билан оғриган беморлар сони деярли уч баробар қўнайди. «Сихат-саломатлик».*

ҚАНДОЛАТ I Ун ва қиёмдан ўртасига мағиз ёки қовурилган нўхат солиб тайёрланган юмалоқ-юмалоқ ширинлик. *..хилма-хил анорлар, қандолат, парварда, пашмак.. саримойдан тортиб тандирдан янги узил-*

ган пармуда сомсаларгача бор. К. Яшин, Ҳамза.

2 Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари, маҳаллий ширинликлар, қанд-қурслар. *Узум кислотаси.. турли қандолат маҳсулотлари тайёрлашда кенг қўлланади. «Фан ва турмуш».*

ҚАНДОЛАТФУРУШ Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Дўкондорлар савдо бўлмагани учун қўшиниси билан эринибгина суҳбатлашиб ўтиришади, қандолатфуруш хира пашшаларни ҳафсаласизлик билан қўриydi. Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҚАНДОЛАТЧИ Қандолатлар ва, умуман, маҳаллий ширинликлар тайёрловчи хунарманд, шакарпаз. *Шаҳарда машҳур бўлган бир қандолатчи.. ўз қўли билан тўйга нишолда ҳозирлайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚАНДОЛАТЧИЛИК Қандолат етиштириш, тайёрлаш; шакарпазлик (қ. **қандолат 2**). *Аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган қандолатчилик маҳсулотлари мутлақо йўқ. Газетадан.*

ҚАНДОҚ с. т. Қандай. *Қандоқ қилай, энди не чора? З. Диёр. Хотиржам бўлганда қандоқ, тақсир! Ф. Фулом, Машғал.*

ҚАНДЧОЙ Қанд ёки шакар қўшилган ширин чой. *Палатамизга қайтдик. Ҳожи ака каравотида ёнбошлаб, қандчой ичиб, ўзини елиб ётар эди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ҚАНД-ҚУРС Қанд, новвот, пашмак, конфет каби ширинликлар. *Расталарда ёнғоқ-майизлар, қанд-қурслар тоғ-тоғ уйиб ташланган. С. Анорбоев, Оқсой. Темиртош ҳам кеча қаллиги Менглиойнинг янгасига иккита ироқи совун, упа-элик олиб, янги рўмолчасига қанд-курс тугиб, қош қорайганда борган эди. М. Осим, Ўтрор.*

ҚАНЖИР Қўнғирлар туркумига мансуб, дарё, қўл ва ш.к. сув ҳавзаларида яшовчи қўш.

ҚАНЖИ(Р)ФА Юк ва б. нарса боғлаш учун эгар орқасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак. *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжиғасига боғлаб олган экан, бўлмаса, пок титиғимни чиқарар экан. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚАНЖИҚ I Ургочи ит.

2 Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиреди. *-Ҳақорат қилди сени.. унақанги*

қанжиқ ҳар муюшда топилади, — деди [Кимсан]. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚАНЗИМОҚ Обу тобидан ўтиб, қотиб қолмоқ (хамир ҳақида). *Қўлингизни ювиб, бироз қарашворинг, хамир қанзиб қолмасин..* Газетадан.

ҚАНИ 1 сўр. олм. Кўз олдида йўқ шахс ёки нарсанинг қаерда экани, мавжуд ўрни ҳақидаги сўроқни билдиради. *Болалар қани? Портфелинг қани? ■ Нега вақтсиз келдинг? Отабек қани? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Эйтиборни жалб этиш, ундаш, давват билдиради. *Қани, бек отаси, кўрманани беринг-чи! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қани, қирғизим, дўмбирангни ол.. ўланингни чўз. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

3 Истак-хоҳиш маъносига алоҳида таъкид, урғу беради; қани энди. *Қани бир най бўлса, Йўлчи ҳам чалса-да, бутун кўнги қайғуларини.. кечанинг сукут тўла оғушига қуйса.. Ойбек, Танланган асарлар. ..қани шундоқ яхши соатларда унинг ёнида ўғли Низомиддин ҳам бўлса! Мирмуҳсин, Меъмор. Қани ҳамма хотин ҳам сиздай бўлса! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Қани энди айн. қани 3. Қани энди, ҳар бандаи мўминга Деҳқонбойдай куёву сиздай қайнана насиб қилса. А. Қаҳҳор, Янги ер. *Қани энди, вақтим ва имкониятим бўлса. Анави тоқчаларни ҳам китоб билан тўлдирар эдим. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚАНОАТ [а. قناعت — мамнунлик, бориға шукур қилиш; қаноатлилик, камсуқумлик] **1** Озга ёки борга кўниш, бори билан кифояланиш, нафси тийиқлик билан кўпга, ортиқчаликка интилмаслик ҳисси. *Камбағални сабру қаноат асрайди. ■ Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади. Ойбек, Танланган асарлар. Муталга раисликни бериб, ўзи муовинликка қаноат билдирган чоғларда, Равшан полвон Муталдан умиди бошқа эди. О. Ёқубов, Ларза.*

2 Мамнунлик, қониқиш ҳисси; мамнуният, қониқиш. *Почтаев ҳамманинг фақат ўзига қараб қолганини ичиди қаноат билан қайд қилиб, Жуманга ер остидан «қалайсан?» дегандай бир назар ташлаб қўйди. А. Мухтор, Туғилиш. Қаноат ахлоқий, иродавий фазилатлар жумласига кирди. «Фан ва*

турмуш». Қаноат йўқ ерда мурувват йўқ, мурувват йўқ ерда имон йўқ. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Ишонч, ишонич. — *Бу сирингизни менадан яширмоқчи бўласиз, — деди тамоқ қаноат билан Ҳасанали, чунки энди ўз кашфиға жуда ишонган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қаноат қилмоқ Ўзини қаноатда тутмоқ, бориға сабр қилмоқ, бори билан кифояланмоқ. *Овқат устида бошини эгиб, олдиға суриб қўйишганиға қаноат қиларди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Нусратбекнинг қўшимча даромад қидирмай, маошға қаноат қилиб юрганиға ҳали ҳам тушуна олмасди. С. Нуров, Нарвон. Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб ўйинга тушди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Қаноат ҳосил қилмоқ 1) қониқиш ҳосил қилмоқ; кифояланмоқ, чекланмоқ. *Лекин Ибн Сино бу қиссани ёзишда Қуръонда келтирилган нақл билан қаноат ҳосил қилмаган кўринади. Газетадан; 2) рози бўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ. Унинг гапидан ҳаётға тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлик кўриниб турарди. Шухрат, Шинелли йиллар; 3) ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. Бояги сўзларни тушида эмас, ўнгида эшитганиға қаноат ҳосил қилгандан кейин сўради: -Сиз Раззоқни биласизми, ўғлим? Х. Фулом, Машғал. Истат бибининг ухлаб ётганиға қаноат ҳосил қилгач, ҳовли бурчагидаги дарчадан чорбоққа ўтди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.**

ҚАНОАТЛАНАРЛИ Қаноат ҳосил қилса бўладиган, қаноатлантирадиган, қониқарли. *Қаноатланарли жавоб. ■ Эътироф қилиш керакки, районларға бўлган раҳбарлигимиз қаноатланарли эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАНОАТЛАНАРСИЗ Қаноатланиб бўлмайдиган, қаноатлантириб бўлмайдиган; қониқарсиз. *Қаноатланарсиз жавоб. Қаноатланарсиз ишламоқ.*

ҚАНОАТЛАНМОҚ 1 Озга, бориға қаноат қилмоқ, бори билан кифояланмоқ, қониқмоқ. *Кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошға қаноатланганидан, дўкондорлар орасида у сал кунда «хўрда махсум» деб лақабланди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, мамнун бўлмоқ, қониқмоқ. *Ишнинг унумидан қаноатланмади, шекилли, чолға зуғум қила кетди. К. Яшин,*

Ҳамза. Уринни солиб битиргандан кейин Зайнаб қаноатланиб, уйдан чиқмоқчи бўлган эди, уни Кумуш тўхтатди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

3 Чекланмоқ, кифояланмоқ. Элмурод эшон билан оқсоқол ўртасидаги диний муносабатга аралашини лозим кўрмади. Фақат завқли кулги билан қаноатланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Агар биз шу бугунни ўйлар эканмиз ва бугунги ишимиз билан қаноатланиб қолар эканмиз, эртага ҳам худди шу бугунги иш такрорланаверади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚАНОАТЛАНТИРАРЛИ Қаноатлантирадиган, қониқтирадиган, мамнун қиладиган. Турдиев қанча ўйламасин, охирига етмади. Ўзини қаноатлантирарли жавоб тополмади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНОАТЛИ Озга, бориға қаноат қиладиган, кўп талаб қилмайдиган; сабрли. Қаноатли киши. ■ Афанди, «эшак ҳам қаноатли бўлар экан», деб унга ем бермай қўйди. «Латифалар». Исоқ ота ва унинг ўғиллари қўл меҳнати билан кун кечиршига одатланиб қолган, қаноатли, кўнгли бўш одамлар эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҚАНОАТСИЗ Озга, бориға қаноат қилмайдиган, кўп талаб қиладиган; чидамсиз.

ҚАНОР, қанор қоп Катта қоп. Маҳкам тўлиб кетган этагини қанорға бўшатиб келди. П. Қодирӣ, Уч илди. Катта қанор қопларға тиқиб солинган пахталар араваларда ўрлаб ётарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚАНОРА [ф. قناره — илмоқлар ўрнатилган тахта ёки тўсин] Гушт осиб қўйиладиган бир неча илгакли мослама; чангак. Семиз қўй ўзини қанорада кўрар. Мақол. ■ Қанораларға осиб қўйилган нимта-нимта қўй, мол.. гўшлари кўзни қамаштиради. С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема.

ҚАНОРЛАМОҚ Қанорға солмоқ, жойламоқ. Қанорланди дегунча араваларға ортиб жўната бериш керак. А. Қодирӣ, Кичик асарлар.

ҚАНОТ 1 Қуш ва ҳашаротларнинг учиш аъзоси. Фознинг қаноти. Қалдирғочнинг қаноти. Капалакнинг қаноти. Пашишанинг қаноти. Қуш қаноти билан учиб, қўйруғи билан қўнар. Мақол. ■ Марғилон ва Қўқонга учадиган махсус кабутар келтирилди. Найча қилинган қисқа хатлар уларнинг

қанотлари тагига маҳкамланди. П. Қодирӣ, Юлдузли тунлар. Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб типирчилар, гиламга енгилгина қўлаб, тинар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қанот қоқмоқ (ёки силкимоқ) 1) такрор ҳолда қанотларини кўтариб, ёнига урмоқ. Том орқасида хўроз қанот қоқиб, қичқирди. А. Қаҳҳор, Анор; 2) қанотларини силки-тиб учмоқ, қанотларини силкиган ҳолда парвоз қилмоқ. Шийпоннинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асаларилар гўнғиллар, аллақерда гуррак гуруллар эди. А. Қаҳҳор, Картина. Ундан нарироқда қора калхат ўз санъатини намойиш қиладигандай, қанот силкимай, бир текис сузиб юрибди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 кўчма Шахс ёки нарсанинг «учиш»и, «парвоз»ига хизмат қилувчи аъзосининг рамзи маъносини билдиради. От — йигитнинг қаноти. ■ Янгиликнинг қаноти бор. Оғиздан оғизга ўтиб, тез тарқалади. Газетадан. Ҳамза бўлса, хаёл қанотида ўтмишни бирма-бир кезиб чиқди. К. Яшин, Ҳамза. Шундоқ деб Илҳомнинг нозик ва майин Қанотларин Ҳасад юлиб ташлади. А. Орипов, Йиллар армони. Умумхалқ жонкуярлиги ўқитувчиларға қанот бахш этипти. Газетадан.

Қанот бағишламоқ «Учиш», «парвоз»га имкон яратмоқ, шундай имкон билан таъминламоқ; мадад бермоқ. ..юрагининг аллақерида учқунланаётган умид унга қанот бағишлар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Қанот ёзмоқ 1) қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ, юзага келмоқ. ..қалбимда янги бир орзу — Шерободга отланиш орзуси қанот ёзди. Газетадан; 2) тарқалмоқ, ёйилмоқ. Илғор тажриба, ибратли ташаббус ҳамиша қўллаб-қувватланади, кенг қанот ёзади. Газетадан. **Қанот ёймоқ айн. қанот ёзмоқ 2.** Чўлда янги ҳаёт қанот ёймоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». **Қанот қоқмоқ** 1) шайланган, интилган ҳолатда бўлмоқ. Сиздан билимдон топилиб қоларди юборишга. Ўзингиз элбурутдан қанот қоқиб қолдингиз. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда; 2) учмоқ. У дунёга десангиз ҳам, қанот қоқиб борардим.. С. Кароматов, Олтин кум. **Қанотини қа-йирмоқ (ёки синдирмоқ)** Иш-ҳаракат, фао-

лият воситаси (имконияти)дан маҳрум қилмоқ, мажруҳ ҳолга келтирмоқ. [Жамила:] *Қуш эдим — қанотимни қайирдилар. Гул эдим — булбулимдан айирдилар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қанотимни қайириб, Туққан элдан айириб, Ташиладилар зиндонга, Бошладилар ҳижронга. Ё. Мирзо.

3 Самолётнинг ердан кўтарилиб, ҳавода муаллақ туриши учун хизмат қиладиган қанотсимон ёйиқ қисми.

4 Автомобиль, велосипед каби машиналар ғилдираги устига лойдан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган мослама. [Йигит] *Олдинги қаноти синиб қолган «Зиф» велосипедини секингина ҳайдаб келяпти.* Ш. Отамуродов, Кўнгил. *Автомобил қаноти.. алюминийдан ишланади.* «Фан ва турмуш».

5 Эшик, дераза ва ш.к. нинг табақаси. Юнусов *деразанинг қанотларини очиб, кесакисига қулочини ёзганча туриб қолди.* Н. Мақсудий, Мажлисдан сўнг. *Узоқдан Ботирнинг устма-уст берган сигнали эшитилгандан кейин катта дарвозанинг қанотлари кенг очилди.* И. Раҳим, Ихлос.

6 Ёйиқ, чўзиқ нарсаларнинг бирор томони, ёни, чеккаси. Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон. А. Қаҳҳор, Янги ер. *Кўчалар қанотидаги ариқларда зилол сувлар шарқираб оқиб турибди.* Л. Эргашев, Гулбулоқ.

7 Зина, кўприк ва ш.к. нинг ёнига ўрнатилган тўсиқ; панжара. Маҳкам зинаюга қараб чопди ва унинг силлиқ ёғоч қанотидан ушлаб, учинчи қаватга югуриб чиқди. П. Қодиров, Уч илдиз. *Тоҳир кўприкнинг қанотидан настга эгилиб қараб, шу тиргаклардан бирини мўлжалга олди-ю, тўхтади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Ҳарб. Ёйиқ жойлашган қўшинларнинг, фронтнинг ўнг ёки сўл томони, шу томон қисми. Мирзо *Ёдгорнинг ўнг ва сўл қанотлари қаттиқ шикаст еб, бутунлай бебош-бетартиб қочишга юз тутган эди.* Ойбек, Навоий. *Бобур қўшини ёв билан юзма-юз тўқнашиши учун ўнг қанотини олдинроқ чиқариб, дарёга орқа ўғирди-ю, жанубга томон бурила бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

9 Кўчма Суянчиқ, кўмакчи. Ёрим бўлса, қанотим, дейман. Сайёр. У [Низомжон] *Икромжонга ўғил бўлди. Унинг қўш қаноти бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ.

10 Кўчма Диққат-эътиборда бўлиш ҳолати; ҳимоя, ҳомийлик, паноҳ. Устозлар *қанотида, уларнинг кўмаги ва йўл-йўриқлари асосида илғорлар тажрибасини ўргандим.* Газетадан. Унинг қанотида кўндан-кўп ёш талантлар таржимонлик, таҳрирчилик сингари мураккаб ишнинг сир-асрорини билиб олдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Қанот ости (ёки таги) айн. қанот 10. Қаноти остида сақламоқ. ■ Бу хатарли аснода мен сени қанотим остидан чиқармагайман. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..мана энди у сизнинг қанотингиз тагида жон сақлаб юрган экан.. С. Маҳкамов, Шогирд. *Сидиқжон.. Собиржон қорига қарол бўлиб юрган вақтларида Ҳадича хола уни ўз қаноти остида ҳисоблар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қаноти остига (ёки тагига) олмоқ** 1) ўз паноҳига, ҳимоясига ёки қарамоғига олмоқ. *Етимларни қаноти остига олибди;* 2) салб. ёнига, атрофига тўпламоқ. *Қодиров оғзи катта эркакларни қаноти остига олиш йўли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қаноти остида бўлмоқ** Кимсанинг паноҳида, ҳимоясида ёки қарамоғида бўлмоқ. [Майсара:] *Энди, тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб, сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚАНОТЛАНМОҚ 1 Қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ. *Ҳавасларим қанотланиб, кўкка учади.* Ф. Фулом.

2 Кўчма Кучли иштиёқ билан шайланмоқ; интилмоқ. *Қишлоққа учишга қанотланиб ўтирганимда, дадам билан маҳалла эликбошиси офатдай, бирдан босиб келишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кўчма Кучаймоқ. *Тошбулоқ яқинида тиканак ва арча чўкиртақларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чироқлар. *Командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган қандайдир сеҳрли кучга эга эканига асло шубҳа қилмайди..* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йигит ҳозир ўз елкасида Акбар ака қўлининг ҳароратини сезар, унинг беғараз, самимий сўзлари келажакка бўлган ишончини қанотлантирар эди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚАНОТЛИ Қаноти бор, қанотга эга бўлган (қ. қанот 1-5). Узун қанотли қуш. *Турт қанотли капалак. Ақлли иш — қанотли қуш. Мақол. ■ Билгани шўхлик унинг, Гул қанотли капалак. Ғайратий.*

ҚАНОТ-ҚҲЙРУҚ 1 Қанот ва қуйруқ. *Қанот-қуйруғи юлинган товуқ.*

2 кўчма Суюнчиқ, кўмакчи; ҳимоячи. *Биронта тузуқ таниш-билиш, қариндош-уруғ борми? ..Кенг қирдаги яккаоёқ йўлдек ёлғизман. Одамларга ўхшаб қанот-қуйруғим йўқ. С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас. Ҳали унга қанот-қуйруқ бўлиб юрганлар кўп. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚАНТАР: қантар оғди Қишнинг ярми ўтди, иккинчи ярми бошланди. *Булунгур туманидаги.. Ҳ. Мухаммадқуловнинг айтишича, одатда, давонинг 2-3-кунни қантар оғади, яъни ер тагига иссиқ киради. Газетадан. Қантарга олмоқ шв. Қантарилиб, қиш уй-қусига кетмоқ (қишда ухлаб, карахт бўлиб ётадиган ҳайвонлар ҳақида).*

ҚАНТАРИҚ Қантариб қўйиш, қантариғлиқ ҳолатда тутиш ва шундай ҳолатнинг ўзи. *Ориқ ҳўкиз қантариқдан кўтармас бел. Ф. Фулом.*

ҚАНТАРИҒЛИҚ 1 Қантарилган, қантариб қўйилган. *Жонизоқ қантариғлиқ турган отини қозиқдан ечиб минди-ю, Нигоранинг орқасидан от қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 кўчма Фойдаланилмай, ишсиз, бекор турган. *Қантариғлиқ терим машиналари.*

ҚАНТАРЛАМОҚ шв. Қантармоқ.

ҚАНТАРМОҚ 1 Овқатга, ем-хашакка ета олмайдиган қилиб, арқонни калта қилиб боғламоқ (асосан, от ҳақида). *Отряд.. отдан тушди, ҳар ким ўз отини у ердаги дарахтлар шохига қантариб боғлади. С. Айний, Қуллар. [Қудалар] Келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғўнон қўйни оғилнинг устунига қантариб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Озиқ-овқат, сув бермай сириб қўймоқ, овқатдан, сувдан қисмоқ, оч қолдирмоқ. *-Бизни ишга юбормай, очликда қантарашлар, — деди Турсун. А. Раҳмат, Брест қахрамони.*

3 кўчма с. т. Ишлатмай бекор, бўш қолдирмоқ; фойдаланмай дам бериб қўймоқ. *-Нега универсални қантариб қўйдинг, Содиқ? — деди Комилжон шотут тагида ўтирган универсалчица қараб. И. Раҳим,*

Ихлос. Қантариб қўйилган машиналар ишга тушди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚАНЧА 1 сўр. олм. Миқдор, кўлам, ўлчам кабилар ҳақида сўроқни билдиради; қай миқдорда? *Тўйга қанча одам келди? Бугун қанча пахта терилди? Ошга қанча гуруч солдингиз? Намакоб тайёрлаш учун бир литр сувга қанча туз солинади? Кечгача қанча йўл юрдик? Қанчадан бери учрашмадинглар?*

2 Риторик сўроқ гапларда миқдор, ўлчам ва ш.к. нинг ортиқ даражасини, кўплигини қайд этади. *Ўйлаб қара, эртадан кечгача қанча одам билан муомала қилади! Ойбек, Танланган асарлар. Мирзажон ака.. қишлоқ қурилишида лойиҳачилар, архитекторлар, қурувчилар билан қанча курашмади! «Ўзбекистон қўриқлари». Бошидан қанча хўрликлар ўтказди, лекин ўғлига бир оғиз ёмон гапирмади. К. Яшин, Ҳамза.*

3 Сўроқ гапдан трансформацияланган гапларда сўроқ англатмай, фақат нисбий белги билдиради. *Қанча ётдим — билмайман, секин кўзимни очсам, ўша торгина хонада ётибман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу жанг қанча вақт давом этганлиги Аҳмаджоннинг эсида йўқ.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бир кунда қанча сабзи-пиёз сотади — буни ҳеч кимга, уй ичидагиларга ҳам айтмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 рвш. Ҳар қанча, нечоғли, нақадар. *Бир хизматкорнинг қизига уйланиши, қиз қанча чиройли бўлмасин, ўз обрўси учун катта нуқсон деб билган эди. Ойбек, Танланган асарлар. У қанча ўйласа ҳам, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди. Н. Фозилов, Дийдор.*

5 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Товуқ билан одам орасида қанча фарқ бўлса, бу икки жониворнинг муҳаббати орасида ҳам шунча фарқ бор. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

ҚАНЧАДАН-ҚАНЧА Номаялум (мавҳум) миқдордаги кўпликни билдиради; бир талай, аллақанча. *Унинг [Асрорнинг] юрагида қанчадан-қанча орзулари бор. У шу орзуларга, албатта, етади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўзи билан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-*

ускуналар келтирибди. Ойдин, Ширинга мактуб.

ҚАНЧАЛИК Қай даражада, нақадар. Раҳим Саидовга бу қанчалик оғир ботмасин, у Мунисхоннинг шу ерда тун бўйи ёлғиз қолишини истамас эди.. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Эртага унинг устига ёғиладиган тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАНШАР 1 Буруннинг икки қош ўртасидаги юқори қисми. Қаншари наст. ■ Қаншарида кўзойнак ҳам пайдо бўлиб қолибди. С. Анорбоев, Гулдаста. Ойна опа ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Бутоқларга қаншарини урсинми, пешонасиними? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма кам қўлл. Нарсаларнинг «пешонаси», олдинга туртиб чиққан жойи. Юзаки қараганда, бу кашфиёт дизель тракторининг қаншарига улаб қўйилган қандайдир ортиқча дахмаздан ҳеч фарқи йўқ. Ж. Абдуллахонов, Йўл. Кўзга ташланадиган бир тепаликнинг қаншарини тушириб юборди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАНҚАЙМОҚ с.т. Қаққаймоқ, серраймоқ. «...очин дарвозангни», деб узангига оёғини тираб, қанқайиб турибди. «Тоҳир ва Зухра».

ҚАНҚИМОҚ ив. Дайдимоқ, санқимоқ. Унда-мунда душмандан қочиб, ўрмонларда қанқиб юрган хонавайрон одамлар.. вазиятни тушунтирардилар. Ойбек, Кўёш қораймас. Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди.. кўп таранг қилмай, нархини гапиришаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАПИШМОҚ 1 Зич тегмоқ, ёпишмоқ. Йигитнинг қўллари қизнинг белларида чирмашиди, кўкраклари бир-бирига қапишди. Ойбек, Танланган асарлар. Гоҳ деворларга қапишиб, бир кўчадан иккинчисига чопиб ўтишарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ичига ботмоқ, пучаймоқ. Ориқлаб, қорни қапишиб кетибди. Қорни қапишган от. ■ Шербек бир қарашда уларнинг биқини қапишиб ётганини пайқади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАППАЙМОҚ Шишиб, тўлиб, тўлишиб кўтарилмоқ, олдинга туртиб, дўппайиб чиқмоқ; дўппаймоқ. Қорни қаппайган одам. ■ У [Хайри] қаппайган эски портфелини ҳовуз

бўйидаги сунага қўйди-да, уйга кириб, Пулатнинг пиджагини олиб чиқди ва елкасига ташлаб қўйди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Чўнтаги (ёки ҳамёни) қаппаймоқ Пули кўпаймоқ, бойимоқ. Мўмай фойдадан тегсиз чўнтак анча қаппайиб қолди. «Муштум». Айрим одамларнинг ҳамёни қаппайса, босартусарини билмай қолади. «Муштум».

ҚАПЧИМОҚ ив. 1 Зарб билан урилиб, бирор томонга отилмоқ, учмоқ. Ботир отган ўқ қалқонга тегиб, қапчиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Азим Тошевчи ҳам ўзини эшикка урди. Бироқ коптокдек қапчиб кетди. «Муштум».

2 Ирғимоқ, сакрамоқ, сапчимоқ (ўтирган еридан). Сидиқжон унинг чап ёнига ўтирди-да, орқасидан қўлини узатиб, елкасини ушлади. Жувон қапчиб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРАБ 1 Қарамоқ фл. рвдш. Ўзбек ойим эрига анқайганча қараб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. вэф. (ж.к. билан) Нисбат, қиёс, шунингдек, макон, йўналиш каби муносабатларни билдиради. Шароитга қараб иш тутмоқ. Даромад — қилинган меҳнатга қараб тақсимланади. Жанубга қараб йўл олмоқ. ■ Қутидор билан Офтоб ойимнинг бу жавоблари ўзларича эмас, балки Кумушнинг кўнглига қараб берилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўта ўрнидан туриб, чигит экилган ерга қараб кетди. С. Аҳмад, Хукм. Уйдан бўғчалар олиб чиқади ва Холнисага қараб улоқтиради. А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚАРАГАНДА кўм. (ж. к. билан) Нисбатлаш, қиёс, шунингдек, сабаб, асос муносабатларини билдиради. Сизга қараганда у ёш кўринади. Кумушга қараганда олтин оғир. Бу йил пахта ўтган йилгига қараганда анча кўп бўлди. Одамларнинг айтишига қараганда. Гапига қараганда, хурсанда ўхшайди. ■ Бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига келишиб, унга яна бир қайта улугворлик ва олийжаноблик бағишлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу ҳужжатларга қараганда, қизингиз эрдан чиқаётгани йўқ. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Космосга юборган элчиларимизнинг маълумотларига қараганда, Ер атрофини ўраб олган бундай заррачаларнинг сони беҳад кўпдир. «Фан ва турмуш».

ҚАРАИМ қ. қараимлар. *Қараим тили. Қараим халқи. Қараим йигит.*

ҚАРАИМЛАР Украина, Литва, Россия ва б. хуудларда яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (лаҳжалари уларнинг яшаш жойларига қараб бир-биридан анчагина фарқ қилади), қараим халқи.

ҚАРАЛМИШ тлш. Қаратқич келишигидаги сўзга боғланиб келадиган тобе сўз (мас., *укамнинг китоби, бизнинг бурчимиз бирикмаларидаги китоби, бурчимиз сўзлари*).

ҚАРАМ 1 Ихтиёри, эрки-хуқуқи ўзида бўлмаган, бошқага тобе мавқели. *Қарам мамлакат.* ■ *Фабрика- заводлар, корхоналар, ер-сувлар яна ўша хўжайинлар қўлида. Ишчилар, чоракор, қароллар яна уларга қарам.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Сиз, яхшиларим, бу қисқа ўйлашингиз билан ўз оёғингизга ўзингиз болта уриб, яна қипчоқларга қарам бўласиз!* А. Қодирий, Ҳўтган кунлар.

2 Юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга итоат қиладиган; қарашли. *Шаҳар ва район ҳокимликларига тушган анчагина шикоят, аризалар текшириш учун қарам ташкилотларга юборилган.* Газетадан.

3 Кимсанинг таъминотида, қарамоғида бўлган. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган набира. Ҳаммаси шу чолга қарам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пошшахоннинг эри энди ишга яроқсиз, хотинига қарам.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚАРАМАЙ 1 Қарамоқ фл. бўлишсиз рвдш. *Эсини йўқотиб қўйган қайин отасига қарамай: -Сизми, Қумуш? — деб сўради [Отабек].* А. Қодирий, Ҳўтган кунлар.

2 кўм. (ж.к. билан) Тўсиқсизлик, зидлик муносабатини билдиради; =са-да. *Декабрь бўлишига қарамай, кун иссиқ.* ■ *Аҳвол мураккаблашганига қарамай, илғор бўлимлар хўжумни давом эттиришди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАРАМАСДАН айн. **қарамай.** Бундан унинг хабари бормиди, йўқми, лекин у бу томонга қарамасдан, отини эгарлаш билан машғул эди. А. Қодирий, Ҳўтган кунлар. *Йўталининг азоб беришига қарамасдан, Турғунининг чехраси очиқ, иштаҳа билан нон ер эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ҚАРАМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирига тўғри келмайдиган, хилоф, бири иккинчисини инкор этадиган, бир-бирига зид, хилоф. *Қарама-қарши фикрлар. Қарама-қарши таллаблар.* ■ *Фуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб, узоқ ўтирди. Кетмай деса, илинже қўймайди, кетмай деса — ўкинч.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган.* С. Кароматов, Олтин кўм.

2 Мақсад, мавқе ва ш.к. жиҳатдан ўзаро тескари, қарши ҳолатда бўлган; муҳолиф. *Қарама-қарши кучлар.*

3 Бири иккинчисининг рўпарасида бўлган, бир-бирига қараб турган, рўбарў. *Қарама-қарши бинолар. Қарама-қарши жойлаштирмақ.*

4 Бири иккинчисига қарши йўналган, қарши йўналишдаги. *Қарама-қарши шамол.* ■ *Одамлар ҳамон кети узилмай, бир қисми хиёбон томон, бошқа қисми қарама-қарши томонга ошиқарди.* С. Кароматов, Олтин кўм. *Йўлнинг четидан катта сой оқиб ётарди. У йўлга қарама-қарши оқарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК Қарама-қарши ҳолат; зиддият. *Ички қарама-қаршилиқлар.* ■ *У буюк шоирнинг қарама-қаршилиқларга тўла қалбини англай ва ёрқин ифода-лай олган.* Газетадан.

ҚАРАМЛИК Қарам ҳолат; тобелик; эрксизлик. *Тунис халқи эндиликда.. иқтисодий қарамликдан қутулишни истайди.* Газетадан.

ҚАРАМОҚ 1 Кўриш учун кўзни бирор томонга, нарса ёки кимсага йўналтирмақ, кўз ташламоқ, назар солмоқ; боқмоқ. *Атрофга қарамоқ. Соатга қарамоқ. Булутларга қарамоқ. Тикилиб қарамоқ. Кулиб қарамоқ. Ҳўмрайиб қарамоқ.* ■ *Ҳакимбойвачча ялт этиб укасига қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамдам دادасига қараганича, узоқ туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *-Менга қара, хотин! — деди ҳожи жиддий тусда. Ўзбек ойим қаради.* А. Қодирий, Ҳўтган кунлар.

2 Фикран назар ташламоқ, кўз тикмоқ, боқмоқ, кўз олдига келтирмақ. *Ўтмишга бир қаранг. Келажакка ишонч билан қарамоқ.*

3 Кўздан кечирмоқ, назар солмоқ, текширмақ. *Хатни қараб чиқдим, айтилган*

гапларда жон бор. «Шарқ юлдузи». [Ҳомид:] Эшикнинг занжирига бир қараб келингизчи, имон топкур Жаннат опа. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Улар бир неча кўчани қунт билан қараб чиқиб, чойхона тополмадилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Қизинг қани, дедим. «Уйда эди, қаёққа борарди», деди. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик, йўқ. Шу қоронғида қаёққа боради? Ойбек, Танланган асарлар.

4 Юзланмоқ, юзини (бетини) бир томонга қаратмоқ. Уялиб, ерга қаради. ■ Дадам индамай, тескари қараб олдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Нури деразага қараб, ҳовлида Ёрматнинг қораси учар-ўчмас, Гулнорга деди.. Ойбек, Танланган асарлар. Йигит кўкка қараб, тинч ухлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Эътиборда, муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ. Аммо энг катта нуқсони шунда эдики.. ўқиганларига танқидий ёндашиб, ўз нуқтаи назаридан қарамасди. С. Кароматов, Олтин кум. Сиз бу эҳтимолга қандай қарайсизлар? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нима учун бола тарбиясига совуққонлик билан қараган ўқитувчига қонун йўқ, чақир бу ёққа Ҳамдамни! А. Қаҳҳор, Асарлар.

6 Иш-машғулот, кимса ёки нарсанинг тарбияси ва ш.к. билан машғул бўлмоқ; шуғуланмоқ; кўз-қулоқ бўлмоқ; даволамоқ, парвариш қилмоқ. Отга қарамоқ. Экинга қарамоқ. Болага қараб турмоқ. ■ Мана, сиз, битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар экансиз. А. Қаҳҳор, Йиллар. Энди ишинга қара, болам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Саидмурод ака уч кун ҳам хотинининг тепасидан жилмади, ҳўл-қуруғига ўзи қаради. Н. Қобил, Беморлар. -Энди менинг ҳолим йўқ сенларга қарайдиган, - деб бувим йиғлаб юбордилар. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Ҳамма қўли бўшаганда йиғлайди, сен йиғидан бушамайсан. На ўзинга қарайсан, на уйга. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

7 Эътибор бермоқ, назарда тутмоқ, ҳисобга олмоқ. Бировнинг раъйига қарамоқ. Қош-қовоғига қарамоқ. ■ Уй қиладиган бўлсангиз, менинг ҳам ихтиёримга қаранг-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўзинг нега онамизнинг розилиklarига қарамаган эдинг? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Эри унга [Зайнабга] ойлаб, йиллаб қарамай қўйганида ҳам,

у «их» деб товуш чиқармади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 с. т. Еб-ичмоқ, олмоқ. Меҳмонлар, овқатга қараб ўтиринглар. ■ Қани, нон ол, узумга қара. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Боғлиқ бўлмоқ, аҳамияти бўлмоқ. Ақл ёшга қарамайди. ■ -Ҳа, уч ярим меҳнат ишлайдиган одамга ўхшамайдимми? -Жуссага қарамас экан-да. -Нега, жуссага ҳам қарайди. Жуссаси ёмонми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Яхши эр-хотин бўлиш қўлнинг қаттиқ-юмшоқлигига ҳам қарамас экан-ку! А. Қаҳҳор, Мастон.

10 Кимсага эргашмоқ, тақлид қилмоқ, унга боқиб, унинг белги-хусусиятлари бўйича иш тутмоқ. Сизга қараб ўзини сипоҳ тутяпти. Одамнинг ҳуснига қарама, ақлига қара. ■ Бошқаларга қараш керакмас, бошқалар бизга қарасин, кўрсин, ўйласин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

11 Юзи, беткай томони билан бирор нарсага ёки томонга рўбарў турмоқ. Деразалари жанубга қараган уй. Тоққа қараган ишипон.

12 Ихтиёрида бўлмоқ (тасарруфи, боқими ва ш.к. жиҳатдан). Бу боғлар қўшни туманга қарайди. ■ Бедапояннинг нарғи учинчи бригадага қарайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Етти болам бор. Онам бор, хотиним - ҳаммаси бўлиб ўн киши менга қарайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

13 Муҳокамасини ташкил этмоқ, муҳокамасини ўтказмоқ; кўрмоқ. Суд сизнинг ишингизни эртага қарайди.

14 Кутмоқ, пойламоқ, кўз тутмоқ. Биз сизга икки соатча қарадик. ■ Сенинг чиқаришинга қараб, қўш маҳалини ўтказиб юборайми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

15 деб сўзи билан қўлланади) ..деб туншунмоқ, билмоқ, ҳисобламоқ, ўйламоқ. Ҳаммани ўзига дўст деб қарамоқ. ■ Қози ҳам, Асад қори ҳам жаҳид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарар эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишига, касб-корига сабаби тирикчилик деб қарамайди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

16 (2-ш. буйр. м. шаклида - қаранг, қара) Ажабланиш, ўйламаганлик, кутмаганлик маъносини (эътироз, норозилик ёки

мамнунлик маъноси билан) билдиради. Аксига бугун ёмғир ёққанини қаранг. ■ Хоинлик қилиб қўйиб, яна мунофиқлик қилганини қаранг-а! Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Хайлни қаранг, ахир сизга паррафин олиб келган эдим-ку!* С. Кароматов, Олтин қум. *Барака тоқурни қаранг, тақсир..* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Найрангбозликни қара, эви билан бўлади-да!* Ойбек, Танланган асарлар.

17 (1- ва 3-ш. шарт майли шаклида — қарасам, қараса) «Эътибор берсам», «диққат қилсам» маъносини билдиради. Бир маҳал қарасам, темир йўлда кетаяпман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Шунақа қилиб, қарасак, эллиқбоши қўймайдиган..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Жонфигон унинг ўқишига «нотавон кўнгли.. орзуга айб йўқ» деган назар билан қараб юрар экан, бир вақт қарасаки, Малоҳат курсни битириб, грузовой [юк машинаси] миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

18 кўм. фл. өзф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг синаб кўриш, билиш, тажриба, синовдан ўтказиш ҳаракати эканини билдиради. Табиб.. *товоқдаги қусуқни ҳидлаб қаради..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрмонжон бу йилларни суриштириб қараса, тошқин тахминан ҳар ўн-ўн икки йилда бир мартаба бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хушёр пайтларида у ўзининг аҳволини ўйлаб қарар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Ер остидан (ёки тагидан) қарамоқ Юзини ерга қаратган ҳолда қарамоқ. Унинг олдидаги ҳаммол, ёмон назар билан ер остидан қараб, юзини тескари бурди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ерга қарамоқ** Ноқулай, хижолатли ҳолга тушмоқ. *..битта-яримта эшитгудек бўлса, биз ерга қарарлик бўлмайлик, ўлтиришининг катта илтимоси сиздан — шу!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўзингга қара қ. кўз 3. Ола қарамоқ қ. ола. Оғзига қарамоқ қ. оғиз. Тик қарамоқ** Тап тортмай, дадил юзланмоқ, қарамоқ. *Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..умрида биринчи марта эрига тик қараб: -Ким сизни тушунган одам дейди!* — деди. Мирмуҳсин, Топилган хусн. **Қараб тур** Дўқ-пўписа, жазолаш ҳақидаги таъкидни бил-

диради. *Қараб тур, даданг келсин! Шундай танобингени торттирайки..* Н. Сафаров, Оловли излар. *Маҳалладагилардан бирига: -Ҳали қараб турсин!* — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Қараб турмоқ** 1) кўз-қулоқ бўлиб, назорат қилиб турмоқ. *Мен бозорга бориб келгунча, болаларимга қараб туринг, кўшни;* 2) кутмоқ, кутиб турмоқ. *Пулингиз йўқ бўлса, нега неварангизни пул топгунча кўнмай, қараб турмадингиз.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси; 3) фаолиятсиз, ҳеч қандай муносабатсиз ҳолда бўлмоқ. *-Она шўрлик боласи учун ўзини ўтга ташлайди. Мен ҳам қараб турмайман, — деди Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олимжон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Подшоҳ бизнинг дўстларимизни ўққа тутса ҳам, қараб тура берамизми? «Ёшлик».*

ҚАРАМОҒ Тарбия, боқиш, тасарруф ва ш.к. жиҳатдан мансублик, ихтиёрида бўлиш, қарамлик. *Ўн ёшимгача онамнинг қарамоғида тарбияландим. ■ Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим.. бекларидан ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага дoston.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшмат ака.. қарамоғидаги болалар тўғрисида справка келса, уйга қайтаришлари лозимлигини ёзарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚАРАНМОҚ 1 Қарамоқ 1 фл. ўзл. н.

2 Қарамоқ, боқмоқ; синчиклаб қараб чиқмоқ. [Отабек] *Жавоб ўрнига ҳовли томонга қаранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулчеҳра худди уйқудан бош кўтарган киши каби атрофга қаранди-да.. ташқарига отилди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРАТА кўм. (ж. к. билан) 1 Қаратиб, тўғрилаб, йўналтириб. *Канални бўйлаб ўтган кўчанинг кун юриш томонига паркка қарата солинган.. клуб одамга лиқ тўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..миномётчиларимиз ҳам душман марралари ва ўт очиш нуқталарига қарата ўт очди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Кимсани кўзда тутиб ёки унга атаб, муурожаат қилиб. *Сизга қарата айтилган гап. ■ Полковник.. ҳаммага қарата нутқ сўзлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАРАТИЛМОҚ Қаратмоқ фл. мажҳ. н. *Ҳамманинг диққати бир масалага қаратилган. ■ У [Мирзакаримбой] боғнинг таш-*

қарига қаратилган эшигига кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТМОҚ 1 Қарамоқ фл. орт. н. Уҳаммани ўзи томонга қаратди. Бемор вақтида докторга қаратмади. Шимолга қаратиб солинган айвон.

2 Жалб этмоқ, тортмоқ. Маърузачи ҳамманинг диққатини бир масалага қаратди. ■ У биров билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб, қулдириб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Қушқон.

Ўзига қаратмоқ 1) кимсани ўзига қарашга мажбур қилмоқ, эътиборни тортмоқ. Бу чечак қирлари ўз бағрида борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўзига оғдирмоқ, ўзига мойил, тарафдор қилиб олмоқ ёки бўйсундирмоқ. Уҳаммани ўзига қаратиб олди; 3) ўзиники қилиб эгаллаб олмоқ, ўзлаштирмоқ. Соддадиш одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пири эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТҚИ шв. Қуриқчи (экинларга зарар етказувчи жониворларни кўрқитиш, ҳайдаш учун, баъзан кишиларни чалғитиш, алдаш мақсадида қўлланади). Назарҳожиге қаратқи миндирилган отларни баланд тепаликда қолдириб, ўзи жанг майдонига келди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРАТҚИЧ тлш. Қаратиш йўли билан аниқлаб келиб, киши ёки нарсаларнинг кимга ёки нимага қарашли эканлигини кўрсатувчи сўз шакли, сўз бирикмасининг шундай қисми. Мас., Менинг китобим бирикмасидаги менинг сўзи.

Қаратқич келишини Қаралмишдан англашилган нарсанинг шу келишиқдаги сўз англатган предметга қарашли эканини, хослигини ифодаловчи келишиқ. Бу келишиқнинг қўшимчаси билан шаклланади. Шу куннинг вазифалари. Олимларнинг изланишлари.

ҚАРАШ 1 Қарамоқ фл. ҳар. н. Тикилиб қараш. Хўмрайиб қараш. Кулиб қараш. ■ Қиладиган ишим — отларга қараш, кечқурунлари ҳалиги икки қизни отлиқ саёҳат қилдириш. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Кўз ташлаш, боқиш йўсини; назар, нигоҳ. Аёлнинг шу биргина қарашини Низо-

миддиновнинг ҳаётини таҳликага солиб қўйди. С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Бирор тарздаги, бирор маъноли нигоҳ, боқиш. Ёв қараш. Ит қараш. ■ Назаров, эшитдингизми, дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербекка оғир ботди. С. Анорбоев, Оқсой. Латифий Элмурода ит қараш қилгани ҳолда, унинг олдида узоқлашди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қосим отанинг диққати ошиб, йигитга настдан қуш қараш қилди. «Муштум».

4 Факт ва ҳодисаларни тушуниш системаси; нуқтаи назар. Турли сиёсий қарашлар. Тил ва тафаккур муаммоларига оид қарашлар. ■ ..инсон улғайиб боргани сарининг ҳаёт, дунё ҳақидаги қарашлари ҳам.. ўзгариб бораверади. Газетадан.

ҚАРАШЛИ 1 Бошқарувда, тасарруфида бўлган; бўйсунадиган. Маданият вазирлигига қарашли муассасалар. Олий таълим вазирлигига қарашли ўқув юртлири. ■ Набиев марказ йўлланмаси билан бизнинг бошқармага қарашли.. янги очилган шахтага ўтган экан. Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 Бирор ҳудудий бутунлик таркибига кирувчи, унинг таркибидаги. Қўшни вилоятга қарашли ерлар. ■ Капсанчилар қишлоғига қарашли Қўғазор маҳалласида турувчи Муҳиддин Муҳаммадсолиҳ ўғли.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор гуруҳ, оила ва ш.к. таркибидаги, унга оид. Ўзимизга қарашли йигитлар, бирортасига айтаман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Унга қарашли икки муттаҳам йигит кеча кеч Салимнинг кўмаги билан қизни.. қўлайгина ўғирлаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Муайян кимсаники бўлган, унга тегишли. ..бу йил баҳорда устига янги шийпон қилинган эскигина бир уй Мирзакаримбойга қарашли бўлиб.. Ойбек, Танланган асарлар. Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кам қўлл. Тааллуқли, оид. Мамажон ялқовнинг кундалиқ дафтариди турли йилларга қарашли бир неча саҳифаларни ялқовнинг ўз дастхати, ўз оғзи билан айтмоқчи бўламан. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

ҚАРАШМОҚ 1 Қарамоқ фл. бирг. н. Болалар ялт этиб Фуломжонга қарашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизлар бир-бири-

га қарашиб олдилар. Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, ёрдамлашмоқ. Қизча онасининг ишларига қараша бошлади. ■ Оқжарда олимларга қарашиб юрганини била туриб, унинг кўзини шамғалат қилиб, қизга ишқибозлик қилишади-я, тавба. М. Мансуров, Ёмби. *Бой ота, менга ҳам бир нуд уруғликдан қарашиб турсангиз, савоб бўларди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАРАҒАЙ, қора қарағай Игнабаргли, майда тўнгиз ёйғоғи бўладиган, тик, доимо яшил дарахт. *Қарағай ёғоч. Қарағай тахта.* ■ ..қопчигининг оғзини очиб, хатларни қарағай тагига ағдарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Аканг қарағай с.т. Ўз ёки ўзга шахсини бўрттириб кўрсатиш, юқорилаш учун ишлатиладиган ибора. *Аканг қарағай ошни қийиб юбораман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. «Аканг қарағай Гулмат» (А. Обиджон асари).

ҚАРАҒАЙЗОР Қарағайлар билан банд бўлган жой, ер. *Аэродром шу ердан уч юз қадамча нарида, қарағайзор ўртасидаги сайхонликда.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ҚАРДОШ 1 Дўстлик, биродарлик алоқалари билан боғланган, бир-бирига жуда яқин; дўст, биродар. *Қардош халқлар.* ■ *Келар дўстлар, қардошлар Марказий Фарғонага.* А. Пулат. *Усмон Серивелли шеърларида дўстимиз, қардошимиз озарбайжон халқининг бахтиёр қалби жаранглар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қариндош, қариндош-уруғ. *Акам сут-эмар бола вақтда, онам касал бўлгани учун, Эргашнинг онаси акамни эмизган, у бизга сут қардош эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Оғани, қардошимдан — Барчасидан жудо бўлдим.* «Равшан».

3 Ўзига тенг кишига мурожаат шакли; ошна, оғайни, биродар, ўртоқ. *Юрагингда нима дард бор, қардош?* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАРДОШЛАРЧА *рвш.* Дўстона, биродарларча. *Қардошларча салом. Қардошларча ҳамкорлик.* ■ [Аҳмадқул] *Оддий деҳқонлар билан қардошларча сўхбатдош бўлади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚАРДОШЛИК Қардошларга хос ҳолат, муносабат. *Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз этиб келган порлоқ манзилларнинг, юк-*

сак довлонларнинг тамал тоши бўлиб қолди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Дўстлик, қардошлик, ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлашда адабиёт — китоб айниқса муҳим роль ўйнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАРЗ [а. *قرض* — қарз; насия] 1 Маълум муддат ўтгандан кейин қайтариш шarti билан берилган ёки олинган нарса (пул, буюм, ғалла ва ш. к.). *Қарз(га) олмоқ. Қарз кўтармоқ. Қарз(га) бермоқ. Қарзни тўламоқ. Қарздан қутулмоқ. Мен сиздан юз сўм қарзман.* ■ *Афандининг бир баққолдан эллик уч танга қарзи бор эди.* «Латифалар».

2 Ишлатганлик, фойдаланганлик учун тўланадиган нарса (асосан, пул). *Тулов қарзлари. Солиқ қарзлари.*

3 *кўчма* Кимсанинг зиммасидаги вазифа, мажбурият, бурч. *Ёшининг ҳурмати — қарз, Қарининг ҳурмати — фарз. Мақол.* ■ *Ўғил онасидан қарзин узгандай, Тоғ ҳам оқлаётир она сутини.* «Гулдаста». *Адабиёт ва санъат арбобларининг талабчан китобхонлар ва томошабинлар олдида ҳали қарзи кўп.* Газетадан.

Қарзга ботмоқ Зиммасидаги қарзи жуда ҳам кўпаймоқ, кўп бўлмоқ. *Кечагина кимсан — Шомурод бойваччанинг ўғлиман, деб керулиб юрган Нормурод қулоғигача қарзга ботиб, қанғана бир йиғитга айланди-қолди.* О. Ёкубов, Диёнат. **Қарзи қиёмат, қиёмат қарзи ёки қиёмати қарз** Тирикликда тўланиши ёки адо этилиши шарт бўлган қарз. **Қарзи ҳасана қ. ҳасана. Ҳам фарз, ҳам қарз** Албатта қилиниши, бажарилиши шарт, деган маънодаги ибора. *Ҳазили йўқ. Уйланиш сизга ҳам фарз, ҳам қарз.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 *кўчма* Адо этилиши, бажарилиши шарт бўлган иш, вазифа. *..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан қарзи борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сен хумпарни қанча сўксам, яна буйнимда қарз қолади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРЗДОР [а. + ф. *قرضدار* — қарзи бор, қарзли] 1 Зиммасида қарзи бор (шахс). *Афанди бир судхўрдан қарздор эди.* «Латифалар». *Хўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул қарздор бўламиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Маҳалла одамларидан бир камбағал биздан қарздор эди, уч юз сўмга яқин..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўча Бировнинг яхшилиги, хизмати ёки, умуман, ким (лар)дир олдида бурчли; бурчли бўлган шахс. *Пулатжон акамлар.. бизни мактабда ўқитганлар. У кишидан умр бўйи қарздормиз.* Мирмуҳсин, Умид. *Ижодий ходимлар ўқитувчилар олдида қарздордир.* Газетадан.

ҚАРЗ-ҚАВОЛА [қарз + *ا. قباله* — кафолат, жавобгарлик; шартнома] Ёрдам тариқасида олинган қарз, қарз-қурз. *Боёқиш Дусанов қарз-қавола қилиб, инспекторга минг сўм туғрилаб берди.* «Муштум».

ҚАРЗ-ҚУРЗ [қарз + *ا. قروض* — «қарз» с.нинг кўпл.] Ундан-бундан олинган қарз; ҳар хил майда-чуйда қарзлар. *Қарз-қурз билан амал-тақал қилиб, чит, тик, тринка олади.* Ойбек, Болалик.

ҚАРИ I 1 Анча ёшга борган, қартайган; кекса. *Қари киши. Қари от. Қари тол. Ёшу қари(лар).* *Қари билганини пари билмас.* Мақол. ■ *Қари ҳам, ёш ҳам унинг олдида одоб сақлаётгандек, аскияга ортиқ оғиз очмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кекса қари Катта одамлардек фикр юри-тувчи бола, маҳмадона. **Қари қиз** Эрга чиқмасдан ёши улғайиб, ўтириб қолган қиз. *Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади, шунинг учун эрдан қолган қари қиз бўлса керак, деган хаёлга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўча Узоқ ўтмишга эга. *Етиб келар муздай шабада.. Қари тоғнинг хўрсиниқлари.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Ёзди қари тарих саҳифасига Тарихни титратган бир сўз — ларзакор.* Миртемир.

ҚАРИ II тар. Ўрта Осиёнинг турли ҳудудларида турлича миқдорни ифодалаган, ип, ипақдан тайёрланган газламаларни, баъзан масофани ўлчаш учун қўлланган узунлик ўлчови бирлиги: Хоразмда 149 см га, Тошкентда 189 см га, Фарғонада 164 см га, Бухорода 320 см га тенг бўлган. *Иштон-сизнинг тушига икки қари бўз кирибди.* Матал. ■ *Тўқсон қари бўздан бўлган кисса-си, Шундоқ қалмоқ айланади майдонда.* «Ал-помиш».

ҚАРИЙБ [*ا. قريب* — яқин, яқиндаги; қариндош] *рвш.* Тахминан, деярли, яқин. *Қарийб бир километрча масофа.* ■ *Танк қирқ-элик метр яқин келганда, Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота не-*

мис пиёда аскарини кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *У қарийб доимо хушсиз ётар, ҳеч бир нарса емас, фақат гоҳ-гоҳ сув сўраб ичарди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Троллейбус қарийб бўш бўлгани учун, Абзамжонни бемалол саволга тўтди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ҚАРИЛИК I Қари эканлик. *Унинг қариллиги билинмайди.* ■ *Жоним бобо, қариллигинг ҳурмати, Қўя бергин энди отнинг жиловин.* «Рустамхон».

2 Организм ҳаётининг ёшга боғлиқ муайян бир даври; умрнинг сўнгги, ёши қайтган ҳолати, даври; кексалик. *Қариллиқни донолик безайди.* ■ *«Тик» этса, бирор хуш-хабар кутши, ҳамсуҳбат ёки соғинган киши-си кириб келармикан, дея кўз тикишдек қарилликка хос одат отада ҳам мужжасман эди.* «Муштум».

ҚАРИЛЛАМОҚ «Қарр» этган товуш чиқармоқ, «қарр-қарр» сайрамоқ. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пупиш» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРИМОҚ I Ёши улғайиб, қариллик даврига ўтмоқ; кексаймоқ, қартаймоқ. *Қариган хотин. Қариган дарахт. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса — қариганини.* Мақол. ■ *-Сиз нечага кирдингиз? -Мени сўраманг, мен энди қариб қолдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қариб қолишган, оғир мусибатни кўтариша олмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Жисмонан қариллик даврига хос ҳолатга тушмоқ, *Ҳадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қалб қўрини эл хизматиға бахшида қилган, юртини яшнатиб-яшартирган киши қаримайди.* Газетадан.

3 кўча Эскириб, ўз умрини тугатмоқ, тугатиш босқичига ўтмоқ. *Асрлардан асрларга улашган Асил санъат қаримайди.* Қ. Муҳаммадий.

4 кўча Хазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Богимизга зоғу хазон доримасин, Гул ила гулзоримиз қаримасин.* Уйғун.

5 кўча Ўз муддатининг тугаш палласига ўтмоқ, тугаш жараёнида бўлмоқ. *-Баҳорнинг дарағи бу, — деди Унсин майин оҳангда осмонга қараб, — қиш қариб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Хувуллаган сариқ водий-*

да Қариган куз ётади беҳол. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Сафар қариди 1) маълум жойда ёки сафарда бўлиш муддати тугади, қайтиш вақти келди. *Сафар қариди. Ғуломжон ака юртини шунчалик соғинган эдики, ҳар эслганда, юрак-бағри эзилиб кетарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон;* 2) умри оз қолди, ўлимига яқин қолди. *Маъмура синглим, менга олам уйдан жой қолмади, сафарим қариди, муддатим битди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ҚАРИМСИҚ Қарига ўхшаб кўринадиган, қариллик белгилари акс этган (асосан, юз ҳақида). *Унинг қаримсиқ ва сўниқ.. тиришиб кетган юзиди ачиниб ифодаси зоҳир бўлди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шунинг учун башарасини ҳалитдан ажин босиб, қаримсиқ бўлиб кетган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҚАРИМТА 1 Бирор нарса ўрнига, бадалига бўладиган (қайтадиган) нарса; қайтим, эваз. *Қиш шароитида йирик бетон ишлари икки ойга тўхтатилади. Аммо март ойининг ўзидаёқ қаримтаси қайтади. А. Мухтор, Туғилиш.*

2 Қасос, интиқом, ўч.

Қаримтаси қайтди 1) яхшилик қайтди; 2) қилмишига яраша жазосини тортди, қасос қайтди.

ҚАРИМТАЛИ: қаримтали дунё айн. қасосли (ёки қайтар) дунё қ. қасосли. *Қаримтали дунё. Қариганимизда, Асқаржон ҳам бизларни яккалаб қўйса, нима қиламиз. А. Исомиддинов, Гулдаста. Қаримтали дунёни қаранг, кулганим ҳам йўқ эди-ю, қирқ кун тугул, қирқ соат ҳам ўтмай, ўзимнинг бошимга тушиб турса-я. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ҚАРИНДОШ 1 Бир авлод-аждодга мансуб бўлган кишилар, ота ва она томонидан бўлган шахслар (бири бошқасига нисбатан). *Ота томондан қариндош. Она томондан қариндош. Узоқ қариндош. Яқин қариндош. Чатишган қариндош. Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши. Мақол. ■ Тўй, маърака — барисига аралашман. Меҳмонларини ҳам, қариндошларини ҳам танийман. Ойбек, Танланган асарлар. Аввал қўни-қўшилар, кейин узоқ-яқин қариндошлар етиб келишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Келиб чиқиш манбаи бир бўлган, бири-бирига яқин. *Турк ва мўғул тиллари қариндош тиллар эканлигини баъзи мутахассислар.. исботламоқчи бўладилар. Газетадан.*

ҚАРИНДОШЛИК 1 Қариндош эканлик. *Она томондан қариндошлик. Қўшни-мизга қариндошлигини биламан.*

2 Қариндошларга хос боғланиш, муносабат; инсонлар ўртасида қон жиҳатдан боғланиш. *Тожибой ғўлдираб, жавоб берди: — Олахўжа махсум менинг тоғам бўлади. Илгари қариндошлик йўли билан унча-мунча борди-келдим бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 айн. **қариндошчилик** 1. *Эрингга айтиб қўй: қариндошлик қилмаганимда, ҳаммаларинг ётардиларинг.. ётадиган жойларингда. Т. Малик, Ажаб дунё.*

ҚАРИНДОШ-УРУҒ Узоқ-яқин қариндошлар, хеш-ақраболар, уруғлар. *Қариндош-уруғи кўп одам. ■ Эралининг ҳам қариндош-уруғлари ташвишда эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАРИНДОШЧИЛИК 1 Қариндошлик муносабатлари; қариндошларнинг бири-бирига оқибати. *Шу кўрдан нима қариндошчилик чиқар эди. «Гўрўғли». Қани энди, шунақа қариндошчилик кўпроқ бўлса. «Муштум».*

2 айн. **қариндошлик** 1. *Унинг гапи ғирт ёлғон.. менинг унга ҳеч қандай қариндошчилигим йўқ. «Муштум».*

ҚАРИЧ Ёзилган панжанинг бош бармоғи учидан жимжилоқнинг учигача бўлган масофа; шу масофага тенг эски узунлик ўлчови. *Киприк улай қаричдай.. Э. Охунова. Тоғдан эсган шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган ғўзаларнинг баргларини шивирлатди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саидий.. Салимхоннинг ўзидан бир қарич нарига жилишини хоҳламайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Бир қарич Баъзи сўзлар билан қўлланиб, белги, ҳолатни кучайтиради. *Шу қизни бир қаричлигидан тарбиялаб, едириб, кийдириб, мана вояга етказдим. Н. Сафаров, Оловли излар. Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронман. Ойбек, Танланган асарлар. [Кумуш] Зайнабнинг бир қарич осилиб кетган қовоқ-дудоғига истеҳзоланиб, томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тили бир қарич* Тили узун, оғзи ботир, гап билан мақтанадиган. *Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин нега ти-*

лингени бир қарич қиласан? Х. Назир, Бир туп ғуза. Тили бир қарич бўлиб, «ундоқ қилдим, мундоқ қилдим», дея кўкрагига уради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАРИЧЛАМОҚ Қарич билан ўлчамоқ. ..у тўсинларни бирма-бир қаричлаб ўлчаб чиқди. Т. Алимов, Жоним ҳикилдогимга келди.

ҚАРИШ Ёш улғая бориши билан организмнинг аъзо ва системаларида пайдо бўладиган салбий ўзгаришлар. Улар организмнинг ҳаётга мослашув имкониятларининг сусайишига, қаришга олиб келади. Газетадан.

ҚАРИШҚУЛ с. т. Бўри, қашқир.

ҚАРИЯ Қари(ган) киши; кекса, мўсафид, чол. *Нуроний қариялар. Қариялар чойхонаси.* ■ *Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишгач, ҳамма ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Уфқ. - *Тагин нима бўлди, қария? — ҳар нарса-ни лўнда қилиб гапиришни севган Қоратой чидамсизлик билан сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРИ-ҚАРТАНГ Турли ёшдаги қариялар, чоллар, кекса одамлар. *Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартанг ҳам.. ашула тингламоқда.* С. Азимов, Оппоктонг қўшиғи.

ҚАРИҚИЗ I *бот.* Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, зах ва соя ерларда, йўл ёқаларида ўсадиган икки йиллик бегона ўт (халқ таъбабатида ва чорвачиликда ишлатилади).

ҚАРИҚИЗ II *бот.* Қора тусли, бўртма йўллари бор, чўзинчоқроқ, кам этли кузги қовун. *Қовун-тарвуз растасидаги бир сотувчи.. харидорга қариқизни мақтар эди.* Э. Самандар, Тангри қудуги.

ҚАРЛУҚЛАР Ўзбек халқи таркибига кирган, тарихан уч қабиладан ташкил топган этник уюшма.

ҚАРМАМОҚ *шв.* Қамрамоқ, ўраб олмоқ. *Мард Ҳасаннинг гирдини Қармаб олаёттирди.* «Равшан».

ҚАРМОҚ I Балиқ овлаш учун ипга боғлаб, сувга ташланадиган ўткир учли махсус илгак; учига шундай илгакли ип боғланган узун таёқ шаклидаги балиқ овлаш асбоби. *Ерни қазимасанг, олтин чиқмас, Қармоқ солмасанг, балиқ чиқмас.* Мақол. ■ *Қодир балиқни қармоқдан чиқариб, майса устига ташлади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 *кўчма* Бирор киши ёки нарса-ни қўлга олиш, илинтириш учун ишлатиладиган

восита, тадбир, макр ва ш.к.; тузоқ, дом. *Бировнинг қармоғига илинмоқ (тушмоқ).* ■ *Пайғамов Нусратбекнинг боши айланиб, тили каловланаётганини сезди, қармоқ ташлаб кўрди.* С. Нуров, Нарвон. *Тўсатдан ошлада совуқлик пайдо бўлиб қолди. Бунда ё хотинга бирор бошқа эркак қармоқ қўйди, ё эрга бошқа хотин қўл узатди.* Газетадан.

ҚАРО *эск. кт.* Қора. [Мансур:] *Пирим, афё айлангиз бахти қарони, Ғарибу хастадил нотамсарони.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚАРОБАТ [а. *قرايت* — яқинлик, қариндошлик; тахминийлик] *эск. кт.* Яқинлик, қариндошлик. *Вазир аъзам ҳазратларига қаробатим бор.* Ойбек, Навоий. *Аммо у, хонга қаробат ҳосил қилиш учун, аздаҳидил [ас-тойдил] Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАРОВ *кам қўлл.* 1 **Қарамоқ** фл. ҳар. н.

2 Назорат, теширув. *У ҳозир ҳам врачнинг қаровида.* ■ [Тракторларни] *Ремонтдан чиқариб, техник қаровдан ўтказиб, тай-ёргарлик чизигига қўйганмиз.* Газетадан. *Тиббий қаров ўтказилганда, уларнинг 63 нафаридан таносил касалликлари борлиги аниқланди.* Газетадан.

ҚАРОВСИЗ Қарамай, парвариш қилмай, ўз ҳолига ташлаб қўйилган; боқимсиз, ташландиқ. *Қаровсиз экин. Қаровсиз ер.* ■ *У [Эраш] ҳовли-жойининг бу хилда қаровсиз ётишига бир кун ҳам чидаёлмас эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қаровсиз узумларга ёппасига кул тушган эди.* А. Мухтор, Чинор.

ҚАРОВСИЗЛИК Қаровсиз ҳолат, қарамай ташлаб қўйилганлик. *Маккажўхоримиз қаровсизликдан ёзинг жазирама иссиғида қовжираб кетибди.* «Муштум». *Қаровсизликдан занг босган, сўлоғи уйнаб ётган машиналар.. «Муштум».*

ҚАРОЛ *тар.* 1 *айн. қул* 1.

2 Хизматкор; батрак. *Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигида қарол бўлиб қолаверар эканлар.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Қандай қилиб Олахўжабой билан унинг жабр-зулмини кўрган собиқ қарол Абдурасулнинг дили бир бўлсин? П. Турсун, Ўқитувчи.* *Қарол, келишувга биноан, хўжаликда молларга қараш, юк ташиш, далага ўғит чиқариш, сув келтириш, ўтин тайёрлаш, қор кураш каби бир*

қатор юмушларни бажарган. «Фан ва турмуш».

ҚАРОЛЛИК Қарол хизмати, вазифаси, иши. *Қароллик унинг жонига теккан эди. ■ Рўзиматнинг отаси.. Суфичопон деган чопонфурушга қароллик ҳам қиларди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.*

ҚАРОР [а. قرار — тўхтам, ҳукм, хулоса; туб, асос; тинчлик, ором; манзилгоҳ, тураржой] **1** Бирор иш, масала ва ш. к. юзасидан қабул қилинган хулоса; амалга ошириш лозим топилган қатъий фикр; аҳд, тўхтам. *Аёлнинг истаги зўр, қарори қатъий эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Ҳасанали:] Мен сизни қутидорнинг қизига уйлантиришига қарор қилиб, қароримни букун кечаси Зиё шоҳичи билан амалга оширдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қарор бермоқ кам қўлл. *айн. қарор қилмоқ. Кўп уйлаш натижасида.. Пошша ҳам ўз қарорини бериб, дарҳол ишга киришган эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Мен ўз жоним учун сенинг ҳаётингни қурбон қилмасликка қарор бердим. К. Яшин, Ҳамза. Қарор қилмоқ Маълум (ёки қатъий) фикрга (тўхтамга) келмоқ. *Нури фурсатни қочирмаслик учун ҳийлани ишлатишга қарор қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Шароф Рашидов Мирзачўлда бўлганида, қашқадарёлик чўлқуварларни зиёрат қилиб ўтишига қарор қилди. Газетадан. Қарорга келмоқ* Бирор фикр, тўхтамга келмоқ, қарор қилмоқ. *У Аваздан ҳар не кутган, аммо бунчалик қарорга келар, деб ўйламаган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.**

2 Расмий орган, ташкилот, мажлис, мансабдор шахс ва ш.к. нинг бирор иш, масала юзасидан бамаслаҳат қабул қилган тўхтама, ҳукми. *Транспорт бўйича қабул қилинган барча қарорлар ҳаракатдаги саставлардан тўла ва яхши фойдаланишга қаратилган. Газетадан. ..пахтага бормаган бир болани.. институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас. Қарорнинг лойиҳаси ҳам бор. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Осойишта, безовта бўлмаган ҳол, осойишталик; ором. *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳар дам куярман, ёдимга тушсанг, Бир кўрмагунча йўқдир қарорим. Муқимий.*

Қарор топмоқ **1)** тинчимоқ, ором топмоқ. *Сиз каби нодир шахсни амирлик рутбаи олийси билан сарафроз қилмагунча, кўнглимиз қарор топмас. Ойбек, Навоий; 2) ўрнашмоқ, ўрин олмоқ. *Турмушлари яхши бўлган жойларда эса қарор топиб қолаверганлар. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди. Ойбек, Навоий; 3) юзага чиқмоқ (келмоқ), амалга ошмоқ. *Санъатда миллий шакл тарихан қарор топди.. Газетадан. Кўп ўтмай даштда ҳам янги-ча тартиблар қарор топа бошлади. Газетадан. Қарори йўқ **1)** тинчи-ҳаловати йўқ. *Қарорим йўқ борай десам..; 2)* сабр-тоқати йўқ; беқарор; **3)** бир иш ёки жойда кўним билмайдиган; беқарор; **4)** гап-ваъдасида тайинсиз; субутсиз, тутуриғи йўқ.***

4 *кт. Тураржой, тўхтайдиган жой. Ҳали мунда не манзилда қароринг? Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан? «Равшан».*

ҚАРОРБОЗЛИК Бўлар-бўлмас қарорлар чиқариш, қабул қилиш ишларига зўр бериш. *Мажлисбозлик, қарорбозлик ҳам барҳам топди. «Муштум».*

ҚАРОРГОҲ [а. + ф. قرارگاه — манзилгоҳ, ўрнашган жой, макон] **1** Вақтинча истиқомат қилиш ёки кўниш жойи. *Чўпонлар қароргоҳи. ■ Шаҳрисабз узоқ ўтмишда савдо карвонларининг севимли қароргоҳи бўлганлиги тарихдан маълум. Газетадан.*

2 Умуман, яшаш жойи; маскан. *Шанба кунларининг бирида эшон қароргоҳи одатдагидек гавжум бўлди. Ё. Шукуров, Қасос. Зумрад ўзи ўсган маскани билан видолашаётган кимсадек, хароб қароргоҳ олдида бир нафас бош эгиб турди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

3 Давлат бошлиғи, ҳуқумат ёки бирор давлат арбобининг доимий ёки вақтинча турадиган жойи, саройи. *Жунаидхондан чопар келиши амримахол, унинг ҳам тайин қароргоҳи йўқ. Ж. Шарипов, Хоразм. Хон урушни тезроқ бошлашнинг чорасини излаб, Бобур қароргоҳида мунажжимлик қилиб юрган яширин кишисига хабар юборди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚАРОРСИЗ *айн. беқарор. Қарорсиз одам. ■ Йўл жимжит, фақат тўполончи шамол чангни тўзитиб, қарорсиз елади. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

ҚАРОРСИЗЛАНМОҚ Қарорини, оромини йўқотмоқ, беқарор, бетоқат бўлмоқ.

[Нури] Юрагига тиркаган кечинмалари, сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби, ҳовлида кезди, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРОҚЧИ эск. Йўлтўсар, босқинчи (одатда, тўда, гуруҳ бўлиб юрадиган босқинчи, ўғриллар ҳақида). *Ривоятларга кўра, қароқчилар тўдаси шу атрофга ўрнашиб олиб, қарвонларга хужум қиларкан. Газетадан. -Дод! Войдод! Қароқчилар босди!!* — до-вон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Етти қароқчи айн. Етти оғайни қ. етти. **Кичик етти қароқчи айн.** Кичик етти оғайни қ. етти.

ҚАРОҚЧИЛИК 1 Қароқчи иши; босқинчилик. *Тирикчиликнинг осон йўли қароқчилик деб билган Дурди.. деҳқончилигини йиғиштириб қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. -Бу ўғрилиқкина эмас, қароқчилик, кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик, — деди Ҳайдар. С. Айний, Қуллар.*

2 ҳуқ. Очиқ денгизда савдо ёки фуқаро кемаларини ҳусусий ёки давлат кемалари томонидан гайриқонуний равишда эгаллаш, талон-торож қилиш ёки чўктириш.

ҚАРОҒ 1 эск. Кўз қорачиги: кўз. *Ёки асил инжу бўлиб кўзинг ўйнатолсам, Қаратолсам қора чўғдай қароғинг. Миртемир. Туйиб боққил бу юрт хуснигақим Кўнглинени чоғ этгин, Ватан ҳар зарра тупроғин Кўзингга сен қароғ этгин. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Ўғли вужудида жамланган завқ-шавқ, қароғларидан ёғилаётган нозиккина туйғунлик.. бор эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.*

2 (1-ш. эгалик шаклида — **қароғим**) Ўзидан ёш шахсга мурожаатда яқин муносабатни билдириш учун қўлланади; нури дийдам, чирогим. *Сенга қийин.. Аммо бошқаларга ҳам осон эмас, қароғим. О. Ёқубов, Ларза. Тила тилагингни, қароғим, деди Камоли эҳтиром билан Орзу. Т. Тўла.*

ҚАРР тақл. с. Қарға ва баъзи бошқа қушларнинг товушини билдиради. *Зерикдими, нега «қарр, қарр» Демайди қарға, қаранг. Ф. Фулом.*

ҚАРС 1 тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига қаттиқ урилишидан, синишидан ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Утишида қарс этиб ёнғоқ чақди. Шиша қарс этиб ёрилиб кетди. Қарс этган милтиқ овози эшитилди. ■ Мадаминхўжа дастурхон*

солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ торган эди, қовун қарс этиб ёрилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. От олдинга интилди, тиришатириша аравани кўприкка олиб чиқди. Лекин шу онда нимадир «қарс» этди. Ойбек, Танланган асарлар. Раис ўрнидан туриб, шофёрни чақирди, кук «Волга»га ўтириб.. эшигини қарс бекитди-да, «кетдик», деди шофёрга. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 Қарсақ, чапак. *Қарс урмоқ. ■ Полвоннинг рапидадек кенг қафтларидан чиққан қарс — чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди. Ойбек, Куёш қораймас. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралогандек қийқириб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга парво қилмай, ўйинни давом эттираман. А. Қодирий, Жинлар базми.*

Қарс икки қўлдан чиқади айн. **қарсақ икки қўлдан чиқади қ. қарсақ.** *Баробар учинг, фақат баробар учсангизгина, муҳаббат сизга қанот. Қанот жуфт бўлади, қарс икки қўлдан чиқади. А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.*

ҚАРСАК айн. **чапак.** *Қарсақ чалмоқ. Қарсақ урмоқ. Давомли гулдурос қарсақлар. ■ Оломоннинг қарсаги остида Нарзи тоға дастурхон кутариб, вагонга чиқиб борди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Зални гурр қарсақ босди, ҳамма ўрнидан турди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

Қарсақ икки қўлдан чиқади Икки томонга дахлдор иш иккала томоннинг ҳаракати билан бўлади. *Халқ қараб турмаса, мен ҳам қараб турмайман. Қарсақ, албатта, икки қўлдан чиқади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қарсақ чалмоқ (ёки урмоқ) Олқишламоқ, табрикламоқ; маъқуллаш, қойил қолиш, тан беришни чапак билан изҳор қилмоқ. Ҳамон Ота писмиқ кўшиқ айтиб ўйнар, болалар қарсақ чалиб кулишарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Йиғилганлар бир неча дақиқа, сахнадаги нарсаларга маҳлиё бўлиб қолгандай, жимгина ўтирдилар, ногаҳон қарсақ уриб юбордилар. Ж. Абдуллаҳонов, Хонадон. Бу қарорни маъқуллаб мажлис, Тикка туриб қарсақ чалади. Э. Раҳим.*

ҚАРСАКБОЗЛИК Ҳадеб, берилиб, давомли, такрор-такрор қарсақ чалиш; чапакбозлик. *Ашула тугар-тугамас, қарсақбозлик бошланиб кетди. ■ Зойиржон чап*

қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб, «Андижон полкаси»-га шундай муқом қилиб уйнадики, қарсақбозлик бўлиб кетди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАРСАКЧИ Қарсақ чалувчи одам. Қарсақчи қизлар қарсақ уриб.. неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. «Равшан». -Жим тулинг, қўшни, — деди ҳалиги қарсақчининг ёнида ўтирган киши, — кафтингизнинг қаваргани қолиб, чапагингиз ҳайф кетади. «Муштум».

ҚАРСИЛЛАМОҚ «Қарс» этган овоз чиқармоқ, «қарс» этмоқ. *Эшик қарсиллаб ёпилди. Дарахтнинг шохи қарсиллаб синиб тушди. Милтиқ қарсиллаб отилди.* ■ *Йирик томчилар билан том ва бўғотларни қамчилаб, ёмғир ноғора чала бошлади, яна қарсиллаб, гудураб чақмоқ чақди.* «Ёшлик». *Узоқ ёқда музлар қарсиллар..* А. Орипов, Йиллар армони.

ҚАРСИЛЛАТМОҚ 1 Қарсилламоқ фл. орт. н. *Эшикни қарсиллатиб ёпди.*

2 (асосан, -иб қўшимчали рвдш. шаклида — **қарсиллатиб**) кўчма с.т. Ҳаракатнинг белгисини кучайтиради. Саидмуродов «давр келганда, суриб қол», деб бу материаллардан олганини олиб, қолганини қарсиллатиб пуллайверди. «Муштум».

ҚАРСОҚ Тулкига ўхшаш, лекин ундан кичикроқ йиртқич ҳайвон. Тулки, қарсоқ уни бир, *Фар, ўғрининг тили бир.* Мақол. ■ «Борса-келмас» оролида йиртқичлардан тулки, қарсоқ, сивосвин бор. «Фан ва турмуш».

ҚАРТ шв. Қари, кекса. *Шу пайт олисдан йўтал эшитилди, бир-бир босиб келаётган икки қарт киши кўринди.* С. Сиёев, Ёруелик.

ҚАРТА I Отнинг ёғли йўғон ичаги ва ундан махсус тайёрланган, кўпинча яхна қилиб ейиладиган таом. *Шойи кийдим, ким-хоб кийдим, устимда йўқ, Қазилар қарта едим, қорнимда йўқ.* Мақол. ■ *Қазилар қарта, сиркаланган ва тузланган сабзавотлар эса қиш ойларида тановул қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАРТА II [р. карта < лот. charta < юн. kartis — папирус барги, қоғоз] I Сурати ёки холлари билан бир-биридан фарқ қиладиган бир тўп махсус ўйин варақчалари ва унинг ҳар бир варақчаси. *36 варақли қарта. Қарта ўйини. Қартани бўлмақ.* ■ *Қарта чийлаб ўтирган одамни кўрсатиб:* -Маишур

Йўлдош қарвон шу одам бўладилар, — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Экскаваторчилар.. стол атрофини ўраб, папирос тутуни ичида қарта ўйнашаётган экан. А. Мухтор, Туғилиш.

2 с.т. қ.х. Яхлит бир бўлак ер ёки экин майдони. *Мажлиснинг охири шу хилдаги гўзалар кўпроқ бўлган Қамбарали ака бригадасининг учинчи қартасига кўчирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳали сиз кузни гапирасиз, ҳозиргисини айтинг, уватини ўт босмаган қартамыз жуда оз.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ҚАРТАБОЗ [қарта + ф. باز — ўйновчи] Қарта ўйинига ишқибоз одам. *Даданг ўтакетган.. қартабоз бир киши эди.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАРТАБОЗЛИК Берилиб қарта ўйнаш, қарта ўйини. *Қартабозлик узоққа чўзилмади.* «Шарқ юлдузи».

ҚАРТАЙМОҚ айн. қаримоқ **1.** Қартайиб қолган одам. ■ *Қартайсангиз ҳам қулоқмайси.* Ҳ. Назир, Яхши исм. *Қартайганда хўр бўп қолган ўзимди(р), Сен англагин гулдай сўлган тарзимди.* «Алпомиш». ..мен ҳам биологик жон сифатида улғаяман, қартаяман ва, охир-оқибат, бир кун вафот этаман. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚАРТАНГ кам қўлл. Қартайган одам, қари киши. *Асом чол деган бир қартанг хотин-қизларга қарши тавиқот юргизиб, бир қават терисини ташлабди.* «Муштум».

ҚАРТ-ҚУРТ тақл. с. Молларнинг хашақ чайнашидан чиқадиған товушни билдиради. *Бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг қарт-қурт хашақ чайнашлари.. бузар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРЧИҒАЙ Калта қайрилма тумшукли, тирноқлари узун ва ўткир, овга солинадиган йиртқич қуш. [Поччам] *Ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матрап кўтариб, уч-тўрт кун далага чиқиб кетди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАРШИ 1 Тарафдор бўлмаган, тарафдор эмас, маъқул деб билмайдиган, зид фикрдаги. *Иккинчи уйланишга Отабек бутунлай қарши бўлиб, фақат бу қудаларнинггина ишларидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шанбаликка кўп одам келишига қаршисан..* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читгак. ..мен ҳам Қумушни Тошкент юбормоққа қаршиман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хилоф, зиддига иш тутувчи; муҳолиф ёки душман. *Қарши томонлар. Қарши кучлар.* ■ *Устоз Қавом.. шундай мўътабар зотнинг фарзанди салтанатга қарши бўлгани, нобакор чиққанига афсусланади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бошқасини инкор этадиган, унинг зидди бўлган. *Бир-бирига қарши фикрлар. Қонунга қарши хатти-ҳаракатлар.* ■ *Бўтабой акамга қарши гапирсам ҳам майлигами?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Рубару жойлашган ёки йўналган; қарама-қарши, рубару. *Қарши оқим. Қарши шамол. Кўчанинг қарши томони. Қаршида турган одам. Қаршидаги боғ.* ■ *Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ётоқхона олдига келганимизда.. бир бола қаршимиздан чиқиб қолди.* Ҳ. Умарбеков, Шонли авлод. *Отабек учун энг нозик саналган бу масала қаршидаги жавоб кутиб ўтиреувчиларни ниҳоят зериктирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 (ж.к. билан — - га қарши) кўм. взф. 1) зидлик (зидлаш) муносабатини билдиради; зид (хилоф) ҳолда. *Унинг овози истагига қарши баланд жарангламади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қутидор, одатига қарши, бозордан кундуз соат учларда қайтиб келди-да, Отабекни сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярашмайди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсани даф этиш, йўқ қилиш, олдини олиш ва ш.к. га қаратилганлик маъносини билдиради. *Ичкиликбозликка қарши кураш. Ҳашаротларга қарши дори сепмоқ.* ■ *Касалнинг олдини олиш чораларидан энг муҳими вақтида тепкига қарши эмлатишдир.* «Саодат».

6 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида, б.к. билан — қаршисида) кўм. взф. эск. айн. олдида қ. олд. *Шунинг учун кутмаган ҳол қаршисида бироз довдираб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Инобатхон кутилмаган бу аччиқ муомала қаршисида борлиқ-йўқлиқ ҳолда қолди.* «Муштум».

Бахтга қарши қ. бахт. Қарши атака қ. қарши ҳужум. *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қарши бормоқ** *Қарши иш тутмоқ, қарши ҳаракат қилмоқ. Умримда биринчи мартаба кўнгил орзусига қарши бор-*

дим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрининг раъйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши келмоқ** 1) зид бўлмоқ, хилоф бўлиб тушмоқ. *Уларнинг жавоблари кечаги сизнинг оқлашингизга сира қарши келмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дуч келмоқ, рўбару келмоқ, юзма-юз учрашмоқ. *Улар боғдан чиқиш олдида бир йигитга қарши келдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши олмоқ** 1) кутиб олмоқ, қаршиламоқ (ташриф буюрувчини). *Биров тунд, биров очиқ чехра билан қарши олди меҳмонларни.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор иш, тadbир, таклиф ва ш.к. га нисбатан ўз муносабатини билдирмоқ. *Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши турмоқ** *Қарши чиқиб, монелик кўрсатмоқ, тўсқинлик қилмоқ. Дадасининг уйланишига қарши туриш учун ҳеч қандай асос топа олмади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши тушмоқ** эск. айн. **қарши турмоқ.** *Унинг [Ҳасаналининг] бу фикрига Қумуш билан онаси қарши тушдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарши чиқмоқ** 1) пешвоз чиқмоқ, кутиб олмоқ; 2) қаршилиқ билдирмоқ, қарши бўлмоқ. *Механизацияга қарши чиқишлар бўлиб турадимиз, бўлса — қарши чиққан одамларнинг далил ва исботлари нималардан иборат?* А. Қаҳҳор, Картина. **Қарши куда** *Ўзаро қиз бериб, қиз олишган қудалар (бир-бирига нисбатан).* **Қарши қўймоқ** 1) бирини иккинчисига қарама-қарши, муҳолиф, зид қилиб қўймоқ. *Ёрмат.. Йўлчини ўз қўлтиғига олиб, бошқаларга қарши қўйишни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирини иккинчисига қаратиб, рўбару қилиб қўймоқ. **Қарши ҳужум** *Душманнинг ҳужумини даф қилиш, унга жавобан қилинадиган ҳужум. Душман жон ҳолатда бор кучини қарши ҳужумга ташлади.* Газетадан. **Қар эҳтимолга қарши қ. эҳтимол.**

ҚАРШИЛАМОҚ 1 Кутиб олмоқ, қарши олмоқ (ташриф буюрувчини). *Меҳмонларни қаршилаб олмоқ.* ■ **Бошлиқ** *Қиёмхонни ўрнидан туриб, жуда ҳушчақчақ қаршилади.* Н. Аминов, Суварак. *Улар ҳужрага келиб кирдилар. Отабек келувчиларни улуғлаб қаршилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бирор маросим, тadbир, таклиф ва ш.к. ни қарши олмоқ. *Мен шу ҳовлида тўрт фаслни кузатиб, тўрт фаслни қарши*

олардим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАРШИЛАШМОҚ 1 Қаршиламоқ фл. бирг. н. *Уқувчилар муаллимни тикка туриб қаршилашди.* ■ *Бу фавқуллодда севинч хабарни бекнинг қайси йўсунда қаршилашини ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Қарши келмоқ, рўбарў бўлмоқ. *Салимбойвачча зинадан энди тушган чоқда Гулнор билан қаршилашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Бир-бирига қарши, тескари бўлиб қолмоқ, зидлашмоқ.

ҚАРШИЛИК 1 Қарши эканлик. *Сенинг бу ишга қаршилигингни биламан.* ■ *Ул ҳар нарса деса, фақат Марғилондан уйланганиннга қаршилигидан айтадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қарши фикр, норозилик, эътироз. *Қаршилик билдирмоқ.* ■ *Қаршилик йўқ бу ишга, Уфат аҳли ёр.* Файратий. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Қарши ҳаракат, акс таъсир. *Душман қаршилигини енгмоқ. Қаршиликка дуч келмоқ.* ■ *Фақат яхши ўйлаб тузилган манёвр билангина душман қаршилигини синдира олди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди, бу — қонуний.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қаршилик қилмоқ Қаршилик билдирмоқ, тўсқинлик қилмоқ, қаршилик кўрсатмоқ (қ. **қаршилик 2, 3**). *Ҳаёт қўлини секин тортиб олди, Фуломжон қаршилик қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз қаршилик қилай деса, қўли кишанда.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРШИМА-ҚАРШИ кам қўлл. айн. **қарама-қарши.**

ҚАРҚАРА Бўйни, тумшуғи ва оёқлари узун, тик қоматли, турнага ўхшаш, оппоқ, чиройли ботқоқлик куши; қўтонларнинг бир тури.

Қарқара бўлмоқ Барқ урмоқ. *-Бу йил ҳўб ишладик, — дейди Хайрхон, — Яшнади ғўзалар бўлиб қарқара.* Х. Расул. *Сув очилиши тезлашмаса, қарқара бўлиб ўсаётган ғўзалар қуриб қолиши аниқ.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАРҚУНОҚ Чумчуқлар туркумига мансуб, тумшуғи эгилган, ҳашарот, майда парранда ва ҳайвонлар билан озиқланадиган куш. *Сой ёқасидан ялпиз ҳиди келарди, маст*

бўлиб қарқуноқлар сайрарди. А. Мухтор, Чинор. *Булбуллар, зарғалдоқлар, қарқуноқлар боғларни ташлаб қочди.* Н. Ёқубов, Жон.

ҚАРҒА 1 Патлари тим қора (қора қарға) ёки қора билан қулранг аралаш (ола қарға) кўчманчи куш (Ўзбекистонда қиш ойларида бўлади). *Бир қарға билан қиш келмас.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини чўқимас.* Мақол.

Гўнг қарға қ. гўнгқарға. Кўк қарға қ. кўкқарға. Қарға жийда қ. қаргажийда.

2 Ўйин қартасининг найза учига ўхшаш қора холли тури. *Қарғанинг саккизлиги.*

ҚАРҒАЖИЙДА Меваси майдароқ бўладиган ёввойи жийда.

ҚАРҒАМОҚ Бировга ёмонлик, бахтсизлик ёки ўлим тилаб, қарғиш сўзларини айтмоқ. *Қиз Мирзакаримбойларни, ҳокимларни, тўраларни қарғайди, уларга ўлим тилайди.* Ойбек, Танланган асарлар. «*Худо кўтарсин Оқилхон билан Муродхонни, ўлимингни бергурлар!*» деб қарғаб ўтирди. «Муродхон».

ҚАРҒАНМОҚ 1 Қарғамоқ фл. ўзл. н.

2 Ўзича норозилик, қарғиш сўзларни айтмоқ. *Электрнинг тилига тушунадиган бир маст бир бўш патронга пичоқ тиқди-да, бутун чироқларни ўчирди ва то монтер келиб тузатмагунча, хотинларнинг қарганган, сўкинган товушлари узилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ажралдилар. Чол-кампир қарғандилар: -Садқайи сенга берган панду ўғит! «Муштум».*

ҚАРҒАШ Қарғамоқ фл. ҳар. н. *-Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ, — деди Марҳамат.* — *Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАРҒАШМОҚ 1 Қарғамоқ фл. бирг. н. *Қизлар урушини.. бошлаганларни титраб қарғашарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожиев, Оташ қалбли қиз.

2 Бир-бирини қарғамоқ.

ҚАРҒАШОЙИ Шойининг қора-сарик-кўк гулли тури. *Бир кийимлик қарғашойи. Қарғашойи кўйлак.*

ҚАРҒИШ Қарғаш ибораси, қарғиш ифодали гап, сўз. *Ёмон қарғиш. Енгил қарғиш. Қарғиш эшитмоқ.* ■ *Ўзлари отин бўлсалар ҳам, оғизларидан қарғиш тушмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] *Аmmo.. севганингиз — кенжангизнинг жеркишларидан, қарғишларидан беҳад кўрқаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарғишга қолмоқ (ёки учрамоқ) Қилмишига яраша қарғиш эшитмоқ, лаънат остида қолмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Аммо, бола, олди-кетинга қараб иш тут, халқнинг қарғишига учрайсан. Т. Малик, Ажаб дунё.*

ҚАРҒИШЛАМОҚ шв. Қарғамоқ. Қиз берганни қарғишлаб.. *Хон ўртанди тобора. Ҳ. Олимжон.*

ҚАСАВА [a. *قصب* – тилла ёки кумуш ип; зар уқа; кимжоб, зарбоф] 1 Узун докадан аёллар бошига баланд қилиб ўраш учун қўйиладиган картон тутқич ва унга ўралган рўмол; дакана. *Эшик олдида бизни оқ докадан баланд қилиб қасава ўраган қотма, буйдор аёл кутиб олди. Газетадан. Саллага ухшатиб, лекин кунгурадор қасава шаклида бошига ўралган қора дурра.. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

2 шв. Бешикнинг кўприги.

ҚАСАМ [a. *قسم* – онт, қасамёд; ваъда] 1 Ўзининг ҳақлиги, сўзининг тўғрилиги ва ш.к.ни тасдиқлаш, унга бошқаларни ишонтириш учун муқаддас нарсалар, кимсалар номини оғизга олиб айгиладиган масъулиятли сўз; онт. *Қасам(и)дан қайтмоқ. Қасам(и)ни бузмоқ. ■ [Сафар:] Шу каъбатуллонинг ичида ўлтириб ёлгон гапирган одам мусурмон эмас. Кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..ҳеч кимга айтмаслик учун оғзига келган қасамларни валдирай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Содиқлик ҳақида расмий равишда бериладиган тантанали ваъда, қасамёд. *Майли, ёмғир, қор ёғсин, ўз постимдан кетмайман. Аскарлик қасамига ҳеч хиёнат этмайман. Уйғун. Юсуфжон ака умрининг охиригача ўз қасамига содиқ қолди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Қасам бермоқ Расво қилмоқ, ёмон ҳолатга солмоқ. *«1-сорт» сўзига юмуқ кўз билан қараб, штампни босавериши маҳсулотга қасам берапти. О. Юнус, Қочинг, телефон жириглапти. Ўғлим, шу тазвир оз эмас.. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин, қасам бериб бўшатурмиз. Ҳамза, Майсаранинг иши. Қасам ичмоқ* Қасам сўзларини айтмоқ (**қасам** – ҳар икки маъносида). *Жонфигон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг кафил бўлишимизни сўради. А. Қаҳҳор, Қанотсиз*

читтақ. Каломулло беринг, қасам ичаман! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Қурилишни тезда тамомлашга қасам ичганмиз. Ишлар ванг! «Муштум».

ҚАСАМЁД [a. + ф. *قسميادکردن* – «қасам сўзларини айтмоқ» бирикмасининг қисқарган шакли] 1 Катъий ваъда, онт. *Олимжон ва Ойқиз, ғўзаларни бўрон зарбидан сақлаймиз, деб қасамёд қилган экан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Халқимизнинг бахти учун жон-таним билан курашаман, душманга раҳмсиз бўлман, деб қасамёд етдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.*

2 Содиқлик ҳақидаги расмий ваъда, қасам. *Кечагина Бобур мирзога содиқмиз, деб қасамёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилмоқдасиз! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚАСАМХЎР [a. + ф. *قسمخور* – қасам ичувчи] Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, қасам ичиб, ундан қайтаверадиган, қасамининг бурди йўқ. *Қасамхўр одам. ■ Одамлар қасамхўр бўлиб кетди. Бир кафт жўғари, бир сариқ танга илинжида қурьон қучоқлаб қасам ичадилар. С. Сиёев, Аваз. Кетма-кет қасам ичаётган азамат.. машхўр қасамхўр Мадраҳим Адамбоев бўлади. «Муштум».*

ҚАСАНҒИ кам қўл. Бетайин, арзимас. *Бева боши билан шунчалик ўстурса-ю [қизни], у юзига тик қараса?! Тағин, келиб-келиб алақанақа бир қасанғи йиғит деб-а! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ҚАСД [a. *قصد* – мақсад, ният; интилиш, иштиёқ; гараз] 1 Албатта амалга ошириш кўзда тутилган, жазм этилган қатъий ният; азм-қарор, аҳд. *Уйдан чиқишданоқ унинг [Отабекнинг] қасди бу кунни далада ўтказмоқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У Мунисхондан уни совитиш қасдида эди. А. Қаҳҳор, Сариб.*

Қасд қилмоқ Бирор ниятда бўлмоқ, мақсадни кўзда тутмоқ. *Эртадан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Агар Фуломшер қасд қилса, ҳар қандай ишнинг уddасидан чиқишига ҳамма ишонар эди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Ҳақорат, ёмонлик учун жавоб қайтариш (ҳисоблашиш) нияти; адоват, ўч, алам. *Қасд қилмоқ. Бировга қасд қилма. ■ Сен жинни бўлдингми? Ё менда бошқа бир қасдине борми? «Латифалар». Менинг фа-*

шизмдан бўлак ҳеч кимда қасдим йўқ. Уй-ғун. Шермухаммаднинг эса хотин жўнидан менда қасди бор. К. Яшин, Ҳамза.

Жонига қасд қилмоқ (ёки этмоқ) Ўлдириш, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ, суиқасд қилмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Фулом Машғал. **Жонингда қасдинг борми?** Жонингдан тўйдингми? Жондан безор бўлдингми? Ўлгинг келдими? *Жонингда қасдинг борми, бунча ароқнинг кетидан қувмасанг.* «Муштум». **Қасдига тушмоқ** Пайига тушмоқ, ўч олиш, йўқ қилиш ва ш.к. учун ҳаракат қилмоқ. *Душман тушар давлатлининг қасдига.* «Ойсулув». **Қасдида бўлмоқ** 1) бирор мақсадда, ниятда бўлмоқ; 2) ўч олиш, йўқ қилиш, ўлдириш ёки қўлга тушириш ва ш.к. ниятда бўлмоқ. *Уйингиз орқасини тешиб, Кумуш қасдида бўлувчи.. ҳам шу баттол Ҳомид экан.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚАС(Д)ДАН [a. قسداً – муайян ният, мақсад билан] *реш.* Маълум бир мақсад билан, жўрттага, атайлаб. *Аслида у турли баҳоналар билан усталарни қасдан шошилтирмаётган эди.* С. Сиёев, Ёруглик. *Гуё мен.. ундан қутулиш учун қасддан чоҳга итарган эмишман.* О. Ёкубов, Излайман.

ҚАСДДОР [a. + ф. قسددار – қасди, ғарази бор] Қасди бўлган, ёвуз ниятли. *Қасддор ёвларга Чезара бекки!* Туйғун.

ҚАСДЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Қасд қилмоқ. *..қайнарасига гап қайтаришга қасдланди-ю, тағин охирини ўйлаб, кар-соқов бўлиб юраверди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Йўқ қилиш пайига тушмоқ; суиқасд қилмоқ.

ҚАСДЛАШМОҚ Қасд, душман бўлмоқ, қаршилашмоқ, ўчакишмоқ. *Насиҳатимизни қўлоғига олмади, танқидимизни ғалати тушунди, қасдлашиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАСДМА-ҚАСД(И)ГА *реш* Кимса билан қасдлашиб, ўчакишиб. *Қасдма-қасдга бел олишмоқ.* ■ *Ўгай она ёлгон гапиргани учун, қасдма-қасдига шу ёнғоқдан олиб кетмоқчи бўлди.* «Ёшлик».

ҚАСИДА [a. قصيده – назмий асар тури] Шарқ мумтоз адабиётидаги шеърӣ жанрлардан бири, кўпинча бирор шахснинг (одатда, ҳукмдор ёки олий мартабали кишининг) мадҳига бағишланадиган, шунингдек, фалсафӣ, ахлоқӣ-дидактик,

ижтимоӣ мазмундаги, кўтаринки, танта-навор оҳангли, ғазалга ўхшаб қофиялансада, ҳажми 20 байтдан 200 байтгача бўладиган шеърӣ асар. *Туйинг бўлди қасидамга баҳона, Қасидам, тонг эмас, бўлса тўёна.* Ҳабибий. *Бу қасидам сенга, халқим, Оқ суту туз ҳурмати, Эркин ўғлингман, қабул эт, Ўзбегим, жон ўзбегим.* Э. Воҳидов, Ўзбегим.

ҚАСИДАҒҲЙ [a. + ф. قصيدهگوى – қасида айтувчи] 1 Қасида ёзувчи шоир, қасида-навис.

2 *кўчма салб.* Хушомағўйлик билан кўкка кўтариб мақтовчи; мадҳияғўй, маддоҳ. *Қасидағўйлиги афтидан билиниб турган шоир Абу Мансур тахт рўпарасига келиб тағзим қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ҚАСИДАНАВИС [a. + ф. قصيدهنويس – қасида ёзувчи] *айн.* қасидағўй 1.

ҚАСИДАЧИ *айн.* қасидағўй 1.

ҚАСИР I тақл. с. Ёғоч ва шунга ўхшаш нарсаларнинг чатнашидан ёки синишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Шамолда бақатерак қасир этиб синиб тушди.*

ҚАСИР II [a. قصير – қисқа, калта; паст]: **ақли қасир** *эск. кт.* Ақли қисқа, ақли етук бўлмаган; қисқа ақл. *Башарти сиз қиромлар ул бепарҳез золимнинг мингбошилик вази-фасидан.. [бекор қилишга] бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келади.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚАСИРА-ҚУСУР *айн.* қасир-қусур.

ҚАСИРЛАМОҚ «Қасир» этган овоз чиқармоқ, қасир этмоқ, қарсилламоқ. *Ер қимирлаганда, синч деворлар қасирлаб кетди.* ■ *Орқада миналар гумбуради. Қаердадир ўрмонлар қасирлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб, Тилла узанги, маҳси-кавуш Тепсинганда қасирлаб.* «Равшан».

ҚАСИР-ҚУСУР «Қасир» ва шунга яқин (ўхшаш) товушларни билдиради. *Отларнинг тўёғи тошларга урилиб, қасир-қусур овозлар даштни қоплаб боряпти.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Юк вагонлари қасир-қусур қилиб, у ёқдан бу ёққа ўтиб турибди.* С. Аҳмад, Таъзим.

ҚАСИРФА *кт.* Уюрма, қуюн. *Тўфон, қасирғани зўримиз енгиб, Ваҳшат ғалаёни топди асойиш.* Ф. Фулом. *Тўфон, қасирғалар кечар-ку ҳали..* А. Орипов, Ҳайрат.

ҚАСМОҚ 1 Уст-бошга ўтирган қалин кир қатлами, қатирма кир. *Енглари бир эллик қасмоқ. Қасмоқ сочиқ.* ■ Шунча юриб, нима орттирдине? Мана шу жулдур чопон билан қасмоқ дўппиними? С. Аҳмад, Қадрдон далалар. ..ёрғоқ бошига ёғ босган қасмоқ дўппини бостириб кийиб юриадин бу одам.. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

2 Бошдаги қалин қазғоқли кир қатлами. *Болалигимда Отпон деган бир ўртоғим бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди. С. Аҳмад, Сайланма. Бошлари қасмоқ боғлаган, оёқ яланг болалар.. сопол косаларда қаймоқ олиб ўтадилар. Ф. Расул, Адолат.*

3 Бирор нарсанинг қотиб қолган устки қатлами; қатқалоқ. *Шўри қалин қасмоқ бўлиб ётан бу ер ўтган йили баҳорда инсон қадами тегмагандай эди. Й. Шамшаров, Ойдин кўллар.*

ҚАСМОҚЛАМОҚ Қалин кир билан қопланмоқ, қасмоқ боғламоқ. *Қасмоқлаган лунги.*

ҚАСОС [а. *قصاص* – ўч олиш; ўч, интиқом; жазо(лаш)] Ёмон, номақбул иш, қилмиш учун жавоб қайтариш мақсади, шунга қаратилган ният; шу мақсаддаги иш, ҳаракатнинг ўзи; ўч. *У қасос ўтида ёнаётган кишиларни базўр тўхтатиб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Йўқ, мен таъна қилмайман. Кўрсин, куйиб ўлсин. Шунинг ўзи қасос бўлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

Қасос олмақ Қасос тарзидаги иш, ҳаракатни амалга оширмоқ. *Шунча кўргиликлари учун эридан қасос олишга аҳд қилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ёвларимдан қасос олдим. Уйга галаба билан қайтиб келдим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Зумрад, сенинг ҳар томчи ёшинг учун Ширмонхона ўхшаганлардан қасос оламан. С. Зуннунова, Гулхан.*

ҚАСОСКОР [а. + ф. *قصاصكار* – қасос, ўч олувчи] Қасос олиш ниятида бўлган, қасос олувчи. *Бобурнинг икки юзу қирқ кишиси ёнига беш-олти минг кишилик қасоскор оломон кўшилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Халқ қасоскорлари сув остидан бориб, кўприк тагига портловчи модда кўмдилар. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАСОСЛИ Ҳар ким қилмишига яраша жазо тортадиган, қасос, қаримта қайтарадиган; қаримтали.

Қасосли дунё Қасос, қаримта қайтадиган дунё. *Сабр қил, ўғлим. Бу қасосли дунё қайтади. Н. Сафаров, Уйғониш.*

ҚАСОСЧИ айн. **қасоскор.** *Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу! Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАСР [а. *قصر* – сарой, қошона, арк; кўрғон] **1** Подшолар, хонлар ёки мулкдорларнинг ҳашаматли саройи. *Ҳўжа Абдулла ўнда, Мазидбек чапда юриб, Бобурни арк тўридаги қишлоқ қасра бошлаб келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Регистон майдони подшо қасрининг олдидаги майдонга эмас, ифлосликлар билан тўлдирилган қишлоқ бозорлари майдонига ўхшарди. С. Айний, Эсдаликлар.*

2 кўча Ҳар қандай муҳташам бино, данғиллама уй, тоқ-равоқ, қошона. *Тўрт томони гумбазли қасрлар билан ўралган қалъанинг темир дарвозаси ланг очилиб.. Исфара чиқиб келди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. ..баландликдаги сарой ичидаги қасрларда ҳокимлар базм қуриб, ҳозир сархуш ухлаб ётишибди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАССОБ [а. *قصاب* – кўй-мол сўювчи] Мол сўювчи ва гўшт билан савдо қилувчи шахс. *Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин. Мақол. Эчкига – жон қайғуси, қассобга – ёғ қайғуси. Мақол. ■ Ҳовли четида қўл-оёқлари боғлоғлиқ кўй тепасида турган қассоб Меъморга қараб: -Фотиҳа беринг, – деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАССОБЛИК 1 Қассоб иши, касби. *Қассоблик қилмоқ.*

2 Бозорда қассоб дўконлари жойлашган раста, гўшт растаси.

ҚАССОБЧИЛИК Қассоб касби, қассоблик. [Жонфигоннинг] *Шундан кейин қилмаган иши қолмабди деса бўлади: гулфуршлик дейсизми, том шувоқ дейсизми, қассобчилик дейсизми.. бир-икки ҳафта бозорда қовун тилиб ҳам сотибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.*

ҚАСҚОН 1 Ғалвир, элак, чирманда ва ш.к. буюмларнинг гардиши, чамбарак. *Чирманданинг қасқони, Банди борми осгани. Уйнасанг уйнаб олгин, Ёринг борми тўсгани? М. Алавия.*

2 Манти, хоним кабилар териладиган махсус патнислари бўлган, шундай таомлар пишириладиган ошхона асбоб-буюми.

Юзта манти элтадиган қасқон. ■ Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Раъно бўлса, кичкина укалари орасида ўтирар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қасқонга димланиб, устига сариёғ суртилган ошқовоқ жуда хуштаъм бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАТ I 1 Қават-қават ёки қатлам-қатлам нарсаларнинг ҳар бир қавати, қатлами. *Тўрт қат букланган кўрпача. ■ Азмиддин бир варақ қоғоздаги бир неча қат букланган хатни олиб, чироқ шуғласига тутиб, кўздан кечирди. Ҳ. Фулом, Машғал. Имонимни асрайман десанг, бу ерлардан бош олиб кетиш керак. Бўлмаса, етти қат ер тағида ёниб турган дўзахда қовурилсан. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Тахланган, букланган нарсаларнинг ораси. *Кўрпанинг қати. ■ Ҳожимат белбоғининг қатидан қоғоз чиқазиб ташлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Меҳри она биринчи конвертни очди.. Иккинчисини очди-ю, хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди. Р. Файзий, Она.*

3 Маълум қалинликдаги ёйиқ нарсалар қатлами, қават. *Бир бечоранинг чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар кунни бир қат этдан тушаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мана, мен геолог, неча йилдирки, Тинмай ўрганаман тупроқ қатини. Зулфия.*

4 кам қўл. Саҳифа, варақ. *Варақланар етимликнинг дафтарин қати. Ф. Фулом.*

5 кам қўл. айн. **қатор 1.** *Ойна она икки бир титроқ товуш билан ингранди. Қанишарида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

6 Марта, карра, қатла. *Бироқ унинг ташвиши икки қат ошди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айниқса, кейинги пайтларда иш чалкашиб, ўн қат оғирлашиб кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нега, кўнглим, бўлдинг бетоқат? Тинчман, дедим сенга неча қат. Миртемир.*

ҚАТ II шв. сўр. олм. Қаер?, қайси ер?, қайси жой? [*Шербек:*] *Узоқлиги қатга борарди? Кўпи билан тўрт-беш кунлик йўл. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚАТ III эск. Устига қамиш қалам учини қўйиб туриб, пичоқ билан кесиш учун суякдан ясалган тахтача.

ҚАТ IV {а. قطع – кесиш, қирқиш; узиш, узилиш}: **қат этмоқ** с. т. айн. **қать этмоқ** қ. **қат(ъ).**

ҚАТАЛОҚ шв. Ўқалоқ. *Қоя ёнбағрига ёйилиб кетадиган эчкиларни қария ит азобида қайтариб тушар, қаталоқ пайтида эса ҳаллослаганча, тили бўғзига тикилиб, адоий тамом бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Ундан кейин тонг отгунча тилла камарли.. беклар қоровул бўлиб, қаталоқ бўлган ҳўкиздай чопиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».*

Қаталоғи тутмоқ Ўқалоғи тутмоқ; ўқалоқламоқ. *Қаталоғи тутган мол борки, қишлоқ кўриниб турган сойлик томон ўзини урар ва подачиларнинг ирғай таёғига дучор бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

ҚАТАҒОН I эск. Тақиқ, ман. *Жума кунлари кечгача кўчада юришга рухсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Қадимги халқлар орасида кенг тарқалган табу – қатағон одати бадиий адабиётда ҳам ўз аксини топган. «Фан ва турмуш».*

Қатағон қилмоқ (ёки **этмоқ**) 1) бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Вақтли ҳўкумат илгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди. К. Яшин, Ҳамза; 2) қувғун қилмоқ. Анварнинг ватандан қатағон этилиши! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

2 тар. қ. **репрессия.** *30-йиллардаги қатағон қурбонлари хотирасини абадийлаштириш, уларни ёд этиш билан боғлиқ маънавий-маърифий тадбирлар.*

ҚАТИМ I Иш тикишда: тикиш асбоби – игна, сўзан ва ш.к. га бир марта ўтказиладиган ёки ўтказилган ўлчамдаги (ип, ипак ва ш.к. ҳақида). *Қудажон, бемалол бўлса, ўша ҳаворанг ипакдан бир қатим беринг. А. Қаҳҳор, Янги ер. ..чўнтағига солиб олган ипакларни чиқариб, калта-култа қатимлардан бошқасини қайтариб олди. Ойдин, Ҳикоялар. Ип қатимини узиб, игнани кўкрак чўнтағи қопқоғига тўғнади. С. Аҳмад, Сайланма.*

2 Тикишда: игна ёки сўзандаги ип ёки ипакни ҳар бир ўтказиш. *Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ итни ҳар бир қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар. Мунча ҳам бежирим қўл ҳўнарингиз.. Ҳар*

қатим, ҳар чокда катта маҳорат. Файра-тий.

Қатим тортмоқ Қатимламоқ (қ. қатим 2). Онахон булса жинчиқоқда туни билан ўтириб дўппи тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортишга ўргатар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У шартта-шартта қатим тортиб.. маҳси тикиб ўтирарди. Ойбек, Болалик.

3 Тикиш асбобига ўтказиладиган ип, ипак. Қўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силлиқ ўтади, оғайни. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш.к. ни қатим-қатим қилмоқ. Онам хурсанд бўлиб гапирди.. ипакни қатимлаб. Ойбек, Болалик.

2 Қатим тортмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пиширилган юпқа нон. *Отасига деб, хурмачага солинган ошнинг устига битта қатирмани ёпиб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди.* Ойдин, Гулсанам.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мато. *Кўкрагига қатирма қўйиб текилган костюм.*

3 *Кўча с. т.* Қалин кир, қасмоқ. *Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзи қатирма бўлиб кетган, қўй кўзли бола келиб, рўпарамда тўхтади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқланмоқ. *Мўйсафид сартарош уни бақувват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини бўйнига шиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТИРМОЧ *шв.* 1 Кир, ифлос. *Кўйлагининг ёқаси қатирмоч бўлиб кетибди.*

2 Товада пишган нон; қатирма.

ҚАТИҚ Сутдан томизги солиб ивитиби тайёрланган пархез маҳсулот. *Янги ивитишган қатиқ. Қатиқ тўқилса, юқи қолар, айрон тўқилса, неси қолар.* Мақол. *Сутдан оғзи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади.* Мақол. ■ *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор.

Миянинг қатиғи *с. т.* Мия. *Шеряна Шерзоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиғи чиқиб ҳолсизлангани учун мажоли келмади.* «Эртақ-

лар». **Мошхўрдага қатиқ бўлмоқ** Орага тушмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ. *Мошхўрдага қатиқ бўлиб, Очилни аранг суяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим..* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. **Офтобда** (ёки **офтобшувокда**) **қатиқ ичишган** (ёки **ялашган**) Доим бирга бўлган; ҳамтовоқ, улфат. *Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликка қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Директор Салимов билан офтобшувокда қатиқ ялашганмиз. Наҳотки, иена ўз тешигини тикса.* «Муштум».

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ аралаштирмоқ. *Жаҳон биби ярим-ярим қилиб уч коса мастава келтирди. Уни қатиқлаб, кашинчу райҳон сепган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан ҳўлламоқ. [Кумуш] *Сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач.. иккита қилиб ўрдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТИҚЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ солинган, қатиғи бор. *Қатиқли хурмача.* ■ [Меҳмонлар] *Олдиларига қўйилган бир косадан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, солинмаган, қатиғи йўқ, беқатиқ. *Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёвғон, қатиқли ёки қатиқсиз, ишқилиб, ҳар қайси оила ўз топган-тутганини дастурхонга қўйиб баҳам кўрадиган муқаддас пайт.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТИҚФУРУШ *айн.* қатиқчи.

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қилувчи, қатиқ сотувчи. *Ёдгор кўзларини ярим юмганча.. узоқ ётди. Йўлакдан қатиқчи бола-нинг овози келди: Иссиқ нон.. ёғли қатиқ..* Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.

ҚАТЛ [а. قتل — ўлдириш, қатл қилиш; қотиллик] *кт.* Буйруқ билан расмий тарзда ўлдириш, ўлдирилиш. *Бечора ўглининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тирағи эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қатл қилмоқ (ёки **этмоқ**) Шундай ўлдиришни (ўлимни) бажармоқ, амалга оширмоқ. *Ўғлимни қатл қилишдан олиб қолишни*

сўраган эдим. Мирмуҳсин, Меъмор. Мўмин мурзосини қатл этди жаллод, Тулиқ мақсадага Мажиддин етиб шод. Ҳабибий. **Қатли бедод** Омонсиз ўлдириш. *Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдин энди қилуқол айлаб кетай.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қатли нафс** Ўз-ўзини ўлдириш. **Қатли ом** Ёппасига ўлдириш, қириш; қирғин. *Улуғбек мирзо тузган сиёсату салтанат вайрон бўлади, содиқ кишилар, уламоу фузало қатли ом этилар экан-да!* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қатли ом дегани етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган барча одамларнинг қиличдан ўтказилишидир.** «Шарқ юлдузи».

ҚАТЛА кам қўлл. Марта, карра. *Дутов Оренбургни иккинчи қатла босиб олиб, Туркистонни Россия билан боғловчи темир йўлни яна кесди.* А. Ҳақимов, Илон изидан. [Роҳила:] *Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очиқлигида қизгинаминг тўйини кўрадиган бўлдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚАТЛАМ 1 Маълум қалинликдаги ёки қат-қат ёйиқ нарсалар қавати; қат. *Шағал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами.* ■ *Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Таркиби асосан бир хил бўлган жинсларнинг ёйиқ қавати. *Оҳақ қатлами. Тошкўмир қатлами.* ■ *Маргимушни биласиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тепасида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади.* А. Муҳтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Қалин қор қатлами ҳамма нарсани, шу жумладан, полиция фаолиятини ҳам тўхташиб қўйди.* Газетадан.

3 *кўчма* Кишиларнинг айрим белгилар билан бирлашган гуруҳи; табақа.

4 *кўчма* Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган гуруҳи. *Тилнинг луғавий қатламлари.*

5 кам қўлл. айн. **қават.** *Бир неча қатлам қилиб ўралган чит рўмолни бўйнига ташлаб олган эди.* М. Ҳайруллаев, Тилла маржон.

ҚАТЛАМА Оддий хамирдан юпқа ёйиб, ёгда пишириладиган таом (бошқа шу каби пишириқлардан қатламлилиги билан ажралиб туради). *Патнисларда, тоғораларда,*

саватларда кулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб тахламоқ, термоқ. *Олма яшикка қатламлаб жойланди.*

2 Алоҳида қатламга ёки айрим қатламларга айирмоқ.

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. *Қатламли булутлар.*

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буклаб ёки устма-уст қилиб қаватламоқ, букламоқ, тахламоқ. *Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ. Фанерларни қатламоқ.*

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; устма-уст ёки ёнма-ён жойлашган, терилган. *Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булутлар.* ■ *Пастда кичикана тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошларда сакраб ўйнайди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб бурушган, бурушиқ. [Қудратиллахўжа] *Қотма, серсуяк бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешонаси ва, айниқса, бурни жуда гўштдор.* А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 **Қатламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Қат-қатгина қатламалар Қатланиди, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланиди, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

2 Тиришмоқ, бурушмоқ. *Уфққача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли ғаш, Тушди қўлтиқдан тарвуз, Қатланди ғунчадек юз.* Ё. Мирзо.

ҚАТЛГОҲ [а. + ф. قتل گاه — қатл (қилиш) жойи, майдони] Қатл этиладиган жой. *Ҳамма қалъа тагига браверди, бозордагилар, кўча-кўйдагилар ҳам қатлгоҳга равона бўдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. *Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 *кўчма* Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда кўп. *Бугун бутун олам шундай кўҳликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат.* Ж. Жабборов. *Сидиқжон.. бу жойларни ҳазин бир қўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назарида, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу қўшиқ билан*

қатим, ҳар чокда катта маҳорат. Файра-тий.

Қатим тортмоқ Қатимламоқ (қ. қатим 2). Онахон бўлса жинчироқда тунни билан ўтириб дўппи тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортишига ўргатар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У шартта-шартта қатим тортиб.. маҳси тикиби ўтирарди. Ойбек, Болалик.

3 Тикиш асбобига ўтказиладиган ип, ипак. *Қўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силиқ ўтади, оғайни. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.*

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш.к. ни қатим-қатим қилмоқ. *Онам хурсанд бўлиб гапирди.. ипакни қатимлаб.* Ойбек, Болалик.

2 Қатим тортмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пиширилган юпқа нон. *Отасига деб, хурмачага солинган ошининг устига битта қатирмани ёпиб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди.* Ойдин, Гулсанам.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мато. *Кўкрагига қатирма қўйиб тикилган костюм.*

3 *кўчма с. т.* Қалин кир, қасмоқ. *Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзи қатирма бўлиб кетган, қуй кўзли бола келиб, рўпарамда тўхтади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқланмоқ. *Мўйсафид сартарош уни бақувват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялтисраган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТИРМОЧ *шв. 1* Кир, ифлос. *Кўйлагининг ёқаси қатирмоч бўлиб кетибди.*

2 Товада пишган нон; қатирма.

ҚАТИҚ Сутдан томизғи солиб ивитиби тайёрланган парҳез маҳсулот. *Янги ивитишган қатиқ. Қатиқ тўкилса, юқи қолар, айрон тўкилса, нури қолар. Мақол. Сутдан оғзи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади. Мақол. ■ Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор.

Миянинг қатиғи с. т. Мия. *Шеряна Шерзоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиғи чиқиб ҳолсизлангани учун мажоли келмади.* «Эртак-

лар». **Мошхўрдага қатиқ бўлмоқ** Орага тушмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ. *Мошхўрдага қатиқ бўлиб, Очилини аранг суяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Офтобда (ёки офтобшувоқда) қатиқ ичишган (ёки ялашган) Доим бирга бўлган; ҳамтовок, улфат. Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликка қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. Директор Салимов билан офтобшувоқда қатиқ ялашганмиз. Наҳотки, игна ўз тешигини тикса.* «Муштум».

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ аралаштирмоқ. *Жаҳон биби ярим-ярим қилиб уч коса мастава келтирди. Уни қатиқлаб, кашничу райҳон сепган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан хўлламоқ. [Кумуш] *Сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач.. иккита қилиб ўрдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТИҚЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ солинган, қатиғи бор. *Қатиқли хурмача. ■ [Меҳмонлар] Олдиларига қўйилган бир косадан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, солинмаган, қатиғи йўқ, беқатиқ. *Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёвғон, қатиқли ёки қатиқсиз, ишқилиб, ҳар қайси оила ўз топган-тутганини дастурхонга қўйиб баҳам кўрадиган муқаддас пайт.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТИҚФУРУШ *айн. қатиқчи.*

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қилувчи, қатиқ сотувчи. *Ёдгор кўзларини ярим юмганча.. узоқ ётди. Йуладан қатиқчи боланинг овози келди: Иссиқ нон.. ёғли қатиқ.. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.*

ҚАТЛ [а. قتل — ўлдириш, қатл қилиш; қотиллик] *кт.* Буйруқ билан расмий тарзда ўлдириш, ўлдирилиш. *Бечора ўглининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қатл қилмоқ (ёки этмоқ) Шундай ўлдиришни (ўлимни) бажармоқ, амалга оширмоқ. *Ўғлимни қатл қилишдан олиб қолишни*

сураган эдим. Мирмуҳсин, Меъмор. Мўмин мирзосини қатл этди жаллод, Тулиқ мақсадга Маждиддин етиб шод. Ҳабибий. **Қатли бедод** Омонсиз ўлдириш. *Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдин энди қилуқол айлаб кетай.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қатли нафс** Ўз-ўзини ўлдириш. **Қатли ом** Ёппасига ўлдириш, қирши; қиргин. *Улуғбек мирзо тузган сиёсату салтанат вайрон бўлади, содиқ кишилар, уламоу фузало қатли ом этилар экан-да!* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қатли ом дегани** етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган барча одамларнинг қиличдан ўтказилишидир. «Шарқ юлдузи».

ҚАТЛ кам қўлл. Марта, карра. *Дутов Оренбургни иккинчи қатла босиб олиб, Туркистонни Россия билан боғловчи темир йўли яна кесди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. [Роҳила:] *Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очқлигида кизгинанинг тўйини кўрадиган бўлдим.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ҚАТЛАМ 1 Маълум қалинликдаги ёки қат-қат ёйиқ нарсалар қавати; қат. *Шағал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами.* ■ *Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Таркиби асосан бир хил бўлган жинсларнинг ёйиқ қавати. *Оҳақ қатлами. Тошкўмир қатлами.* ■ *Маргимушни биласиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тепа-сида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Қалин қор қатлами ҳамма нарсани, шу жумладан, полиция фаолиятини ҳам тўхта-тиб қўйди.* Газетадан.

3 *кўчма* Кишиларнинг айрим белгилар билан бирлашган гуруҳи; табақа.

4 *кўчма* Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган гуруҳи. *Тилнинг луғавий қатламлари.*

5 кам қўлл. айн. **қават**. *Бир неча қатлам қилиб ўралган чит рўмолни бўйнига ташлаб олган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАТЛАМА Оддий хамирдан юпқа ёйиб, ёгда пишириладиган таом (бошқа шу каби пишириқлардан қатламчилиги билан ажралиб туради). *Патнисларда, тоғораларда,*

саватларда кулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб тахламоқ, термоқ. *Олма яшикка қатламлаб жойланди.*

2 Алоҳида қатламга ёки айрим қатламларга айирмоқ.

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. *Қатламли булутлар.*

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буклаб ёки устма-уст қилиб қаватламоқ, букламоқ, тахламоқ. *Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ. Фанерларни қатламоқ.*

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; устма-уст ёки ёнма-ён жойлашган, терилган. *Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булутлар.* ■ *Пастда кичкина тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошларда сакраб ўйнайди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб бурушган, бурушиқ. [*Қудратиллахўжа*] *Қотма, серсуяк бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешонаси ва, айниқса, бурни жуда гўштдор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 **Қатламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Қат-қатгина қатламалар Қатланиди, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланиди, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

2 Тиришмоқ, бурушмоқ. *Уфққача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли гаш, Тушди қўлтиқдан тарвуз, Қатланди гунчадек юз.* Ё. Мирзо.

ҚАТЛГОҲ [а. + ф. قتلگاه — қатл (қилиш) жойи, майдони] Қатл этиладиган жой. *Ҳамма қалъа тагига бораверди, бозордагилар, кўча-кўйдагилар ҳам қатлгоҳга равона бўлдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. *Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 *кўчма* Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда кўп. *Бугун бутун олам шундай кўҳликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат.* Ж. Жабборов. *Сидиқжон.. бу жойларни ҳазин бир кўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назарида, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу кўшиқ билан*

чиқиб кетаётгандай бўлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАТНАМОҚ 1 Мунтазам равишда, белгили пайтларда бориб келмоқ, юриб турмоқ. *Фарғонага самолёт ҳар куни уч марта қатнайди. Автобуслар кечгача қатнайди.*

2 Умуман, бирор жойга кўп ёки маълум марта бориб келмоқ. *Шаҳарга ёзи билан қатнадим. Қатнаб оёқдан қолдим.* ■ *Полвон ҳам қумларни яхши билади, саратоннинг жазирама иссиғида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шахсий уй-жой қурувчилар йиллар давомида район ижроия комитетларига қатнайвериб, оёқларида оёқ қолмади.* «Муштум».

3 Ўқиш, машғулот ва ш.к. га мунтазам бориб-келиб турмоқ. *Ўқишга қатнамоқ. Тугаракка қатнамоқ. Боғчага қатнамоқ. Қатнаб ўқимоқ.* ■ *Кечагина мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Келин докторга қатнапти. Эсон-омон қутулсин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ҚАТНАШМОҚ 1 Қатнамоқ фл. бирг. н. Улар йил бўйи шаҳарга қатнашади.

2 Бирор иш-ҳаракатда иштирок этмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Мажлисда қатнашмоқ. Пахта теримида қатнашмоқ. Сайловларда қатнашмоқ. Спектаклда қатнашмоқ.* ■ *Мана шу «Ажаб қишлоқ»нинг ўзидан урушга бир юз ўттиздан ортиқ оталаримиз, акаларимиз қатнашган. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.*

3 Аралашмоқ, қотишмоқ. *Мулла Абду-салом ва унинг ошдошлари.. мулла Туробнинг кавуш жанжалига қатнашмаган эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚАТНАШУВЧИ 1 Қатнашмоқ фл. сфдш. Танловда қатнашувчи талабалар.

2 айн. **қатнашчи.** *Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб, гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚАТНАШЧИ Иштирок этувчи шахс; иштирокчи. *Кенгаш қатнашчиси. Уруш қатнашчиси. Конференция қатнашчилари.* ■ *Декада қатнашчилари қаторида, ҳурматли меҳмонлар сифатида, Юсуфжон ака ҳам бор эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.*

ҚАТНОВ 1 Қатнамоқ фл. ҳар. н. *Шундан бошлаб Ойсулвнинг ҳар куни кунботарда Кўзёшибулоқ томонга қатнови бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Транспорт воситаларининг мунтазам бориб-келиб туриши, юриши; умуман, транспорт ва йўловчилар ҳаракати, кўча ҳаракати. *Автомобиллар қатнови. Қатнов йўли.* ■ *Шаҳарда қатнов тўхтади, дўконлар ёпилди. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Боку осмони тинч. Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Аста тонг ёришиб келар, ҳали кўчаларда қатнов бошланмаган. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

ҚАТОР [a. قاتار – туя қарвони; поезд] 1 Нарса ёки кишиларнинг бир йўл (чизик)да жойлашган ҳолати; шундай жойлашган тизими. *Қатор уйлар. Қатор тераклар.* ■ *Нонвойлик растасига келсалар, қатор дўконларнинг ҳаммаси ёпиқ. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Андижон деган катта юрт, Тевараги қатор тут. «Қўшиқлар». Тутларнинг қатор ораларига ишлов берилмоқда. Газетадан. Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 айн. **саф 1.** *Қаторда катта-катта одимлар отиб бораётган Элмурод шикоятланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Душман қайта-қайта атакага ўтиб, қаторларимизни ёриб ўтишга ҳаракат қилмоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Рота бир қатор бўлиб, сўқмоқдан.. кетмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 Бирор ижтимоий гуруҳ, ташкилот ва ш.к. га мансуб кишилар мажмуи; саф. *Илғорлар қатори кенгаймоқда. Қатордан қолгунча хатардан қол. Мақол.* ■ *Бу йигитни Чилимаҳрам тоғи этагида аскаррий машқ ўтказайтган навкарлар қаторига қўшинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шериклари қаторига қўшиб, уни ўқитамиз. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

4 Бир қанча, бир талай, анча кўп. *Аҳоли орасида жисмоний тарбияни ривожлантириш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Газетадан. Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади. Газетадан.*

5 мат. Маълум тартибда жойлашган катталиклар сираси. *Бутун сонлар қатори. Фурье қаторлари. Қаторлар назарияси.*

6 ким. Ўзаро маълум муносабатда боғланган кимёвий бирикмалар гуруҳи.

7 (3-ш. эгалик шаклида — қатори) кўм. *взф.* Ўхшатиш, қиёс муносабатини («каби», «тенги» каби маъноларни) билдиради. *Ма-на энди, у одамлар қатори эрталаб ишга бориб, кечки пайт, эл-юрт қатори, уйга қайтади.* Т. Ашуров, Оқ от. *..кечаю кундуз ўшанинг жувозида, яйловида ишлашади. Биз ҳам шулар қаторимиз-ку!? Нимамиз ортиқ?!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. Шулар қатори мен ҳам гуноҳхорман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида — қаторида) айн. **қатор** **7.** Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболаға билан эмас, яна такрор айтаман, бир қариндошингиз қаторида тақаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин!. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу қаторида бадиий адабиёт ва санъат ҳам бир қадар эътибор топади.* «Фан ва турмуш». Юсуфбек ҳожи бекнинг уйланишини ҳам оддий гаплар қаторида эшитиб утқарди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТОРАСИГА *рвш.* **1** Бирин-кетин, бир-варакайга, бирйўла, бир ҳаракат билан. *Уч самоварга қаторасига сув солиб, кумир ташлаб қўйди. Ойдин, Ҳазил эмиш. Қамчи, охирги марта қаторасига ўқ отилган жойни тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда, мўлжалдан адашди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Бир қатор қилиб, ёнма-ён, қатор. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча. Ойбек, Танланган асарлар. Деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАТОРЛАМОҚ Қатор қилмоқ, қатор қилиб тизмоқ, жойлаштирмоқ, термоқ. *Стулларни қаторлаб қўймоқ. Қаторлаб экмоқ. Қаторлаб экадиган сеялка.*

ҚАТОРЛАШМОҚ **1** Қатор бўлмоқ, қатор бўлиб тизилмоқ, жойлашмоқ. *Симда қалдирғочлар қаторлашиб ўтирибди. Машиналар қаторлашиб ўтмоқда.* ■ *Фермада*

сут тўла бидонлар қаторлашиб турибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қаторлашиб ётган кексалар ва гўдакларнинг юзида неча кунлик азоб ва уқубат.. ғамнинг доғи кўриниб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп бўлмоқ, кўплигидан тикилиб, қаллашиб ётмоқ. *Нуротанинг тарвузи қаторлашиб, зумраддай Ғиждувон узумлари, серсув тукли шафтолилари тахланиб ётардилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚАТОРЛАШТИРМОҚ **Қаторлашмоқ** *фл. орг. н.* Саволарни қаторлаштириб ташламоқ. ■ *У болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТОРМА-ҚАТОР *рвш.* **1** Қатор қилиб, қаторлаштириб. *Қаторма-қатор қилиб солинган бинолар.*

2 Қаторлар бўйлаб, қатордан қаторга ўтиб. *Чинталарни қаторма-қатор текширмоқ.*

ҚАТОР-ҚАТОР Бир неча қатордан иборат бўлган; ёнма-ён, кетма-кет қаторлар. *Қатор-қатор турналар. Қатор-қатор машиналар. Қатор-қатор стуллар.* ■ *Элмурод.. худди чўғдай ёниб турган қатор-қатор сўзларни ўқиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАТРА [a. *قطره* — томчи, зарра; томизғи (дори)] **1** Суюқликнинг зарралари тортишуви натижасида шарча шаклини олган алоҳида кичик бўлағи; томчи. *Бир қатра сув. Қатра қолдирмай ичмоқ. Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, Қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. ■ *У оҳу кўзлар.. Анбар ҳидли қатралар тўкди, Юзда қолиб биллурун излар, Чаманларга олмослар чўкди.* М. Шайхзода. *Хирург стакандан чой хўплар, унинг пешонасида майда тер қатралари йилтирар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма Оз миқдор, озгина, жиндай. *Қатра ҳам уни йўқ экан, олдимга ярим стакан қатиқ қўйди.* О. Ҳусанов, Чўлда. *Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра бахтни олдингми? Ойбек, Танланган асарлар. Унда нуқул салобат билан қаҳрамонлик қайнайди-ю, назокатдан қатра йўқ.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАТРОН I [a. قطران — суюқ смола; қорамой, чирк; гудрон]: **қатрон қилмоқ** 1) обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатрон қилмоқ.* ■ *Туй ҳам туғади. Олти овсин уч кун идиш-товоқларни қатрон қилишди.* С. Аҳмад, Келинлар кўзғолони; 2) обдан тозаламоқ. *Нозимахон катлаакдек хужрада яшаганда ҳам, ҳамма ёқни қатрон қилиб ётарди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Биз соч оладиган бўлсак, устара билан теп-текис қатрон қилиб оламиз.* Т. Мурод, Кўшиқ; 3) дезинфекция қилмоқ. *Шунинг учун Тождор инни тозалаб бўлиб, шамоллатди. Остига газандаут тўшаб қатрон қилгач, уларни ҳам чиқариб ташлади.* С. Нуров, Нарвон.

ҚАТРОН II Ёғоч, торф, тошкўмир ва ш.к. дан ҳавосиз қиздириб олинадиган қора куюқ модда. *Тошкўмир қатрони.* ■ *Завод битгандан кейин мамлакатингиз бензин, керосин, эфир, қорамой, қатрон.. — ҳаммаси бўлиб 250 хил қимматбаҳо маҳсулотга эга бўлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚАТРОНЛАМОҚ Қатрон қилмоқ, обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатронламоқ.*

ҚАТТИҚ I физ. Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган. *Қаттиқ жисм. Қаттиқ модда. Қаттиқ ва суюқ ёқилғилар.*

2 Умуман, шакл ўзгаришларига, ташқи таъсирга яхши қаршилиқ кўрсатадиган; синдириш, ушатиш, кесиш қийин бўлган. *Қаттиқ ёғоч.* ■ *Бу ёқнинг тоши у ерники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғураша эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу тош қурутни талашасизлар. Мана, кўрдинларми, қаттиқ — тишларингни ушатади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энг нозик ниҳоллар ҳам тошдай қаттиқ ерни, қоялардаги ёриқларни ёриб, усиб чиқади.* Газетадан.

3 Баданга, қўлга ботадиган; салга эзилмайдиган, босилмайдиган. *Қаттиқ ўрин. Қаттиқ хамир.* ■ *У [Тулаган ака] тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб.. пичирлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Маҳкам, мустаҳкам, пишиқ. *Белбоғни қаттиқ боғламоқ.* ■ *Холиқов ўрнидан туриб, унга пешвоз чиқди ва қаттиқ қўл қисиб кўришиб, креслога тақлиф қилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Энди гап шу: оёқни*

қаттиқ тиранг.. насияни тезроқ ундириш. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Белги даражаси юқори (ортик) бўлган; кучли, зўр, жуда. *Қаттиқ товуш. Қаттиқ оғриқ. Қаттиқ изтироб. Қаттиқ шамол. Қаттиқ совуқ. Қаттиқ зарба. Қаттиқ ҳурматламоқ. Қаттиқ азоб чекмоқ. Қаттиқ чарчалоқ.* ■ *Гулнор Йўлчини қаттиқ севади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Неъмат Ҳайдарович, хотиним қаттиқ касал..* Н. Қобил, Беморлар. *Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни каравот ёнига ўрнатдилар.* Ш. Рашидов, Бурондан кучли. *Ўзбек ойим ўелининг бунчалик қатъий кетишини кутмаган эди ва бу йўсин қаттиқ муомалани-да Отабекдан биринчи мартаба кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу овозни ким эшитарди, қаттиқроқ чақирсанг-чи!* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Кечки пайт ёға бошлаган ёмғир ярим кечага борганда чақмоқ, момақалдироқ аралаш қаттиқ қуйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

6 Қийинчилик, машаққат билан бўладиган, куч, меҳнат, машаққат талаб этадиган; оғир, қийин, машаққатли. *Қаттиқ меҳнат.* ■ *Бу уйдаги хотинлар Унсинни қаттиқ юмушларга сола бошладилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаттиқ кундан бизларни халос этган отамдир, Мен шу мусофир отамдан хабар оламан.* «Зулфизор билан Авазхон».

7 с.т. Сарф-харажат, умуман, чиқимга тоби йўқ, унга чидамайдиган. *Ундан бирон нарса сўраш керак эмас, ўлгундай қаттиқ одам.*

Бети (ёки юзи) қаттиқ қ. бет. Қаттиқ ботмоқ (ёки тегмоқ) Хафа қиларли, ранжитадиган даражада таъсир қилмоқ. *Бу гап Тўхта холага қаттиқ ботди. Кампир Бозоровнинг юзига ғазабли кўзларини тикди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Даминжоннинг «Машинанинг ақли бултурдан бери сизниқиеа қараганда кўпроқ кирганга ўхшайди», дегани Шермат акага жуда қаттиқ теккан эди.* А. Ҳайитметов, Шонли авлод. **Қаттиқ гап айн. оғир гап қ. оғир.** *Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг?* К. Яшин, Ҳамза. **Қаттиқ олмоқ** Қаттиқ ботадиган даражада қабул қилмоқ. *— Қанақа хато экан? — кўнглига қаттиқ олгандек секретарга қаради раис.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Қаттиқ турмоқ** Гап-сўзидан, азм-

қароридан қайтмаган ҳолда ўзини тутмоқ. *Мен ўнинчи синфни тамомлаганимча эрга тегмайман, деб қаттиқ туриб олдим.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. **Қаттиқ тутмоқ** 1) қаттиқ рия қилмоқ, амал қилмоқ. *Урф-одатларни қаттиқ тутмоқ;* 2) ўз измида (ҳукмида) сақламоқ, измида бўлишга мажбур қилмоқ. *Шариат хотинни қаттиқ туттиш керак дейди-ю, ammo хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қоласиз.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАТТИҚЛАМОҚ с. т. 1 Қаттиқ қилмоқ, қотирмоқ.

2 Маҳкамламоқ, маҳкам қилмоқ, маҳкам қилиб боғламоқ ёки тортмоқ.

ҚАТТИҚЛАШМОҚ 1 Қаттиқ бўлмоқ, қотмоқ. *Бола ўсган сари, суяклари анча қаттиқлашади.* ■ *Кафтда сиқила-сиқила қаттиқлашган, тухумдай қор «ёвга» тегмай, адашиб, йўлчининг бошини ялаб, дўпписини қийшайтириб ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол қаттиқлашди.* ■ *Назирбой, уруш қаттиқлашди-ку.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 с. т. Огирлашмоқ қийинлашмоқ. *Иш қаттиқлашиб кетди. Тирикчилик қаттиқлашди.*

4 Шафқатсиз, аёвсиз бўла бормоқ; қатъийлашмоқ, жиддийлашмоқ. *Муртазонинг нигоҳи сўнги пайтларда анча дағаллашиб, қаттиқлашиб қолди.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган оий.

5 Қаттиқ, зиқна бўлиб бормоқ.

ҚАТТИҚЛИК 1 Қаттиқ эканлик. *Тошнинг қаттиқлиги. Ишнинг қаттиқлиги. Ироданинг қаттиқлиги. Интизомнинг қаттиқлиги. Оғриқнинг қаттиқлиги.* ■ *Эртага қиёмат деса, ишонини мумкин эди-ю, лекин ўлғудай қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпасини ўғлидан бундай сахийлик келишига ишонини мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Ирода, матонат, қатъият. *Қийинчиликларни енгиш учун қаттиқлик ва чидам зарур.*

3 Қийинчилик, оғирлик; қаттиқчилик. *—Мен ўзимни камбағал деёлмайман, — деди бой, — лекин замонанинг қаттиқлиги мени ҳам камбағалларга яқинлаштирган.* С. Айний, Қўллар.

4 Қаттиққўллик, талабчанлик. *Қаттиқлик билан қўл остида сақламоқ.*

5 Металлургияда: бирор жисм (мас., металл)нинг қаттиқ жисмининг ботишига кўрсатадиган қаршилиги; жисмининг механик хоссаларидан бири.

ҚАТТИҚЧИЛИК Азоб-укубатли, оғир аҳвол, машаққатли ҳолат; оғирчилик, қийинчилик. *Қаттиқчиликка чидамоқ.* ■ *Сен ўзимизнинг болалардан. Етим ўсиб, қаттиқчиликни кўргансан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-ўн кун қаттиқчиликни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгиб олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТТИҚ-ҚУРУМ айн. қаттиқ-қуруқ.

ҚАТТИҚ-ҚУРУҚ 1 Қуриб, қотиб қолган, қотган-кутган. [Гулжон:] *Кир-чирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 кўчма Кишига қаттиқ тегадиган; оғир, қаттиқ. *Қаттиқ-қуруқ гап.* ■ *Мадумар Фуломжоннинг дашларини кунт билан эшитди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ойша билан Раҳима ҳеч вақт бир-бирининг кўзига тик қарашмаган, қаттиқ-қуруқ гапиришмаган.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

ҚАТТИҚҚҮЛ 1 Тартиб-интизомни яхши ушлайдиган; қаттиқ, талабчан. *Қаттиққўл раҳбар.* ■ [Комилжоннинг] *Илми ва билими бор, қаттиққўл.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Шафқатсиз, бераҳм. *Ҳожи унга нисбатан жуда қаттиққўл, кўп сўкади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТТИҚҚҮЛЛИК Қаттиққўл бўлиш, қаттиққўлга хос иш тутиш. *Иброҳим Султоннинг қаттиққўллиги подшоҳга ёқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кўчқоровнинг жиноятчига нисбатан олийжаноблик қилишини қувватлаб бўлмайди.. битта қонхўрнинг баҳридан ўтиш керак.. Баъзан қаттиққўллик ҳам керак, уртоқлар!* С. Анорбоев, Оқсўй.

ҚАТТОЛ [а. قتال — қотил, ўлдирувчи] 1 Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил. *У тошдек оғир гавдасини куч билан Мардонбек томон ташлаган замоноқ, қаттол бирин-кетин икки ўқ узди.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. *Ана, камоннинг қаттол ўқи дов ўрмовга санчилади!* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 кўчма Ашаддий, ёвуз. *Қаттол душман.* ■ *Қалбимда ғазабнинг ўти тутақиб, Энг қаттол ёвларни қаттиқ қоралаб..* Ф. Фулом.

3 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, кескин. *Вазир жаноблари хазина сарф-харажатларини қаттол назорат остига олмоқни таклиф этадир.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАТ(Ъ) [а. قطع — кесиш, қирқиш, узиш, узилиш; муайян масофани босиб ўтиш]: **қат(ъ) этмоқ** эск. кт. 1) босиб ўтмоқ. *Бир масофани қатъ этиш учун, аввало, унинг ярмини, ярмини қатъ этиш учун унинг тўртдан бири, саккиздан бири ва ҳоказодан бирини қатъ этиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма кескин узмоқ. *Алоқани қатъ этмоқ. —дан қатъи назар қ. назар. Сен ихтиёр қилсанми, қилмайсанми, бундан қатъи назар, мен сени бахтиёр қилмасдан туролмайман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТЪАН [а. قطعاً — асло, қатъиян] эск. айн. **қатъиян.** *Ҳукумат ишчиси бўла туриб, ҳукуматнинг обрўсини бир пул қилмоқлари қатъан жоиз эмас.* «Муштум».

ҚАТЪИЙ [а. قطعی — узил-кесил, энг охириги; тўла, тўлиқ] 1 **Узил-кесил белгилаб қўйилган, ўзгармайдиган; мустаҳкам, барқарор. Қатъий баҳолар. Қатъий режа. Қатъий муддат.** ■ *У ерда батальон командири билан бирга қатъий жадвал асосида машғулот ўтказадилар. Шухрат, Шинелли йиллар. Бинокорлик ишларини шундай йўлга қўямизки, ғўза парваришига сира халал бермайди. Фақат қатъий тартиб ўрнатишимиз керак.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 **Қайта кўриш, ўзгартириш, шарт, писанда, эътироз ва ш.к. га йўл қўймайдиган; узил-кесил. Қатъий жавоб. Қатъий фикр. Қатъий қарор.** ■ *Қурбони шариф майни макруҳ деб қатъий тақиқлаган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сув исрофгарчилигига, суғоришни сифатсиз ўтказишга қатъий барҳам бериш керак.* Газетадан.

3 **Мустаҳкам, шак-шубҳасиз, қаттиқ. Қатъий ваъда. Қатъий роия қилмоқ. Қатъий ишонч.** ■ *Мен сени ғолиблар қўлида кўриб, Озод келажакка қатъий ишондим. Уйгун. Ҳайдар ўз фикрида қатъий туриб олди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

4 **Астойдил, жиддий, қаттиқ. У. қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.** Ойбек, Қуёш қораймас. *Қутидорнинг бу сўзи жуда ҳам қатъий эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *..сувсиз ётган ер борки, ҳаммасини ўзлаштиришга қатъий бел боғлаганмиз.* «Ўз-

бекистон кўриқлари». *Хўжаев раис кабинетидан ранги ўчган ҳолда чиқди. Аммо ҳақиқатдан кўз юма олмаслигини қатъий туриб айтди.* «Муштум».

ҚАТЪИЙЛАШМОҚ **Қатъий тус, ҳолат касб этмоқ; барқарорлашмоқ. Бутабойнинг хаёллари борган сари қатъийлашди.** С. Аҳмад, Ҳукм. *Маҳмудов жим қолди, нималарнидир ўйлаб кетди, излаган нарсасини топгандай, фикри энди қатъийлашди, кўзлари чарақлаб ёнди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Гап пишиб, қарор қатъийлашганда, Шодмонбек Ҳуснияларниқига одам юбормоқчи бўлган эди..* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАТЪИЙЛИК 1 **Қатъий ҳолат, қатъий ҳолатга эгалик, қатъий эканлик. Фикрнинг қатъийлиги. Ишончнинг қатъийлиги. Мақсаднинг қатъийлиги.** ■ *Тартибнинг эркинлиги нисбий бўлганлиги каби, тартибнинг қатъийлиги ҳам нисбийдир.* Газетадан. *Ҳафиза ўз ниятида қатъийлиги, маъсум, беғубор севгиси билан гўзалдир.* О. Тоғаев, «Умид» романи ҳақида.

2 **айн. қатъият 1.** -*Ҳамма иш муҳим, — деди Адолат қатъийлик билан, — аммо сув муҳимроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг бутун вужудида ўзига ишонч, қатъийлик сезилиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҚАТЪИЙАН [а. قطعياً — қатъий равишда, узил-кесил, батамом] **рви. 1** **Қатъий равишда, бутунлай. Қатъиян рад қилмоқ. Қатъиян ман қилмоқ.** ■ *Шу минутдан бошлаб [Элмурод] ўз қароридан қатъиян кечмоқчи ва ҳаммасини бирийўла кўнглидан чиқариб ташламоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бундай эътиборсизликка қатъиян барҳам бериш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 **Сира ҳам, ҳеч, мулақо. Уларнинг ҳаракатларидан, юзларидан бениҳоят чарчаганликлари сезилиб турса ҳам, лекин довдираш, ҳовлиқниш, паршонлик қатъиян кўринмасди.** Ойбек, Қуёш қораймас.

3 **кам қўлл. айн. қатъий 4.** **Отинойи бу сафар ўз қондасини бузиб, қатъиян тайинлади..** П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТЪИЙАТ [а. قطعیت — қатъийлик, узил-кесиллик; ладиллик, матонат, сабот] **кт. 1** **Ўз фикрида, сўзида, азму қароридан қаттиқ туриш; қатъийлик. Қатъият кўрсатмоқ.** ■ *Тўлқинжон анқайиб қолди. У Ҳуридан бундай қатъиятни ва иродани сира кутмаган эди.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Унинг чехрасида, юпқа*

лабларида аллақандай бир қатъият бор, ҳаракатлари кескин, шиддатли эди. О. Ёқубов, Излайман.

2 Сабр-тоқат, матонат, ирода. *Ҳарбий хизмат ўз характериға кўра йигитлардан қатъиятни талаб қилади.* «Саодат».

ҚАТЪИЯТЛИ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан турадиган; азмок. *Қатъиятли ходим.* ■ *Аввалиға Ҳошим Латифжонга анча қатъиятли, ростеўй уртоқ сифатида танилган эди.* Ж. Абдуллахонов, Туфон. *Меҳрибон устоз Муҳсин Қодиров ўта талабчан, изланувчан ва қатъиятли мураббий.* Газетадан.

2 Матонатли, иродали.

ҚАТЪИЯТСИЗ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан туролмайдиган; беқарор.

2 Ноаниқ, бетайин. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раъно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАТЪИЯТСИЗЛИК Қатъиятга зид иш, хатти-ҳаракат. *Жуда кўп ҳолларда.. йўл қўйиб бўлмайдиган даражада қатъиятсизлик, журъатсизлик қилди.* Газетадан.

ҚАТҚАЛОҚ 1 Кучли ёғинлар ва суғоришдан сўнг нам тупроқ бетига ҳосил бўладиган қаттиқ қатлам. *Уруғ экилгандан сўнг устига кучли ёмғир ёгса, тупроқ бети қотиб қолади, биз шуну қатқалоқ деймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бугун звено аъзолари далага чиқиб, қатқалоқ ерларни юмшатиб, ғўза ниҳолларининг тагини бўшатиш билан банд.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ер, қор ва ш.к. нинг музлаб, қотиб қолган устки қатлами. *Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бектемир қатқалоқларга қоқиниб-суқиниб, штабга келди.* Ойбек, Куёш қораймас.

Қатқалоқ совуқ Ҳамма нарсани музлатиб, қотириб қўядиган қаттиқ совуқ. *Одамлар «чийшлаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай қатқалоқ совуқ роса бир ҳафта давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТҚАЛОҚЛАНМОҚ 1 Қатқалоққа айланмоқ; қатқалоқ билан қопланмоқ.

2 Яхлаб қотмоқ. *Эрув вақтида ярим белидан лой кечишга тўғри келадиган кўча-*

ларнинг лойи қатқалоқланган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТ-ҚАТ 1 Бир неча қават ёки қатламдан иборат бўлган; қават-қават, қатлам-қатлам. *Қат-қат кўрпалар.* ■ *Қат-қат булутни беҳол ёриб чиққан қуёш ўз аксини сувға туширган эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар. *Токчалар қадимча – ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаватлари букланиб очиладиган ёки шундай йўсинда тахланган. *Оёғида шпорли яхши хром этик, унинг қўнжини манглай ажинидай қат-қат қилиб, бири устига бирини қалаштирган.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 кўчма Қаторлашиб тахланиб ётган; жуда кўп, чексиз. *Сен ўқийсан, мен ишда, Дилда умидлар қат-қат.* Зулфия. *Дўстим билан қувнаб, кулишиб, Биз қайтамиз, севинчлар қат-қат.* Х. Салоҳ.

4 кўчма кам қўлл. Такрор-такрор, қайта-қайта. *Мени бутун дунё тингласин, Чевар қиз, деб мақтасин қат-қат.* Уйғун. *Умр тилаб мард ўғли учун, Она қат-қат қарар юлдузга.* Ҳ. Фулом.

ҚАТҚОРИН анат. Кавш қайтарувчи ҳайвонлар ошқозонининг қат-қат қисми.

ҚАФАС [а. قفص – катак, каталак; сават, кажава; кўкрак қафаси] 1 Қуш ёки ҳайвонларни сақлаш учун махсус ясаладиган хонача. *Темир қафас. Қафасда саъва боқмоқ. Қафасдаги шер.* ■ *Қафас яшириб қўйилган арча тагида бир каллик патиллаб қолди.* С. Анорбоев, Оксой. *Каттагина бир қафасдаги чиябўри, чет одам келганидан, норози иржайиб қўйди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

Кўкрак қафаси анат. Гавданинг қовурғалар билан ўралган, юрак жойлашган қисми. *Юрагимни эзиб, кўкрак қафасимни ёриб юборгудай бўлаётган алам ва фарёдга чидай олмай, секин боққа чиқдим.* О. Ёқубов, Излайман.

2 кўчма Қафасга нисбатли нарса, ҳолатни билдиради. *Мана икки йилдирки, у Содикжон бойваччанинг олтин қафасида қон йиғлаб, кундошлик жафосини тортади.* К. Яшин, Ҳамза. *Етти ўғлон қутқарганда ёрни жинлар қафасидан..* М. Шайхзода.

3 кўчма Санок сон билан қўлланиб, айрим қушларни уриштиришда ўтадиган маълум вақт доирасини (бирлигини) бил-

диради. Тешабой бўқоқ Раҳимберди калнинг туллаги билан жўжасини уриштирган эди, икки қафасдаёқ Раҳимбердининг беданаси.. чийиллаб чиқиб кетди. «Муштум». ..икки муллани бир қафас уриштириб, томоша қилмоқчи бўлибдилар. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

ҚАЧОН сўр. олм. 1 Қай(си) вақтда? Қачон келасиз? Мажлис қачон бошланади? ■ Қачон керак бўлсам, айт, югуриб келаман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 бркт. боғл. взф. Қачонки. Қачон унинг паранжисини кўрса, қачон овозини тўсатдан эшитса, йигит қалтирайди, ранги оқаради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЧОНГИ 1 сўр. олм. Қайси вақтга таллуқли?; қайси вақтга бўлган? Бу қачонги воқеа?

2 сфт. Узоқ ўтмишга оид, анча вақт илгари, қачонлардир юз берган; эски. Хў, бу қачонги одам. Қачонги ишларни суриштириб юрибди.

ҚАЧОНДИР 1 Тарихи аниқ бўлмаган узоқ ўтмишда, ўтган замонда. Бу ерлар қачондир тўқайзор бўлган. ■ У [Абдулла] асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишқапага қачондир кўчиб келган, сартарошлиги учун ҳамма уни «уста» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келажак кунларнинг бирида, қачон бўлмасин бир кун, бир кун эмас бир кун. Унинг [Тўлаганнина] бу гаплари керакли, ҳозир бўлмаса, қачондир айтилиши керак гаплар бўлгани учун Бўтабой ҳам қўйиб берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЧОНКИ бркт. боғл. Бирор воқеа-ҳодисанинг содир бўлиш пайтини ёки шартини ифодалайди; «агар», «башарти» маъноларида қўлланади.

ҚАЧОНЛАР рвш. Бундан анча вақт аввал; аллақачон. Халқлар ичида кўндан овоза — донги кетган, Дунёнинг ҳаммасига қачонлар бориб етган. Қ. Муҳаммадий.

ҚАШИМОҚ Бирор жойнинг қичишини енгиллаштириш ёки босиш учун нарса ёки тирноқ ва ш. к. билан тирнамоқ, қичимоқ. У [Қудрат] кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешонасини қашиб, узоқ ўйлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Баққол.. харидор кутиб, оппоқ соқолини қашиб ўтиради, кўзлари ўтган-кетганда. «Шарқ юлдузи». -Қийин.. Оғайни, қийин, — деди ияги-

ни қашиб ошпаз солдат. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Улар [чумчуқлар] бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. патларини, қанот тағларини қашиб-қашиб кўяр эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бош қашишга (ёки қашигани) вақт йўқ ёки бош қашигани қўл тегмайди Жуда банд, озгина ҳам бўш вақт йўқ. Мартенчиларнинг бош қашигани вақтлари йўқ: улар кўндан қутилган машиналарни монтаж қилишлари, уларни тездан ишга солишлари керак Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Майли, экканлар экиб, тикканлар тикаверсин, бошимизни қашишга қўл тегмайди-ю.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бошини қашимоқ** Хижолатли, ноқулай шароитга тушганда ёки бирор ҳаёлга борганда, ўй сурганда, қўлни бошга юбориб, қашишга ўхшаш ҳаракатлантириш ҳолатини билдиради. Машраб хижолат чекиб, бошини қашиди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Гап шу ерга келганда, Берди Аминовичнинг нафаслари ичларига тушиб, кўрсаткич бармоқлари билан бошларини қашиб қолдилар. «Муштум». Бошин қашиб бир нафас, Ботди оғир ҳаёлга. Файратий.

ҚАШЛАМОҚ 1 айн. қашимоқ. Ҳамроқул бекка қараб ва қўлини тўни ичига олиб, қорнини қиртиллатиб қашлай бошлади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. Зиёхонов Тўлазанга қараб, тақир бошини қашлади. А. Мухтор, Чинор.

2 Қашлагич билан тозалामоқ. Қашлагич олдим-да, қора қашқани у ёқ-бу ёғини қашлаб чиқдим. А. Қодирий, Улоқда.

3 кўчма кам қўлл. Алдаб-сулдаб, силаб-сийпаб, бирор ишга кўндирмоқ. [Мастура:] Ахир сиз қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, кувёв-пуёвга чиқсин, бир ой-ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб, ишга солайлик-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. Мен сенга ёмонликни кўзласам, орқангни қашлаб гапирар эдим. И. Раҳим, Ихлос.

4 кўчма Шилиб, юлиб-юлқиб олмоқ. Яхши билан ўртоқ бўлсанг, яхши йўлга бошлайди, Ёмон билан ўртоқ бўлсанг, бор-йўгингни қашлайди. Мақол.

ҚАШЛАГИЧ Огни қашлаб тозалаш учун ишлатиладиган, қатор тишли темир асбоб. Тўра от устини бир сидра ювиб, сўнг қашлагич билан бўйнилларини, ўмровини қашлай бошлади. Н. Фозилов, Дийдор.

КАШОВ *шв.* Қашлагич. *Тилла қашов, гулдан жўроб [сунурги] қўлида, Торта берди Ғиркўннинг баданига.* «Хушкелди».

КАШШАНГ *шв.* 1 Уятй йўқ, сурбет, суллоқ. *Қашшанг одам.* ■ *Қуёш, бошлиқ бевақт ишга қўзғаган қашшанг каби, тажанларча нур сочмоқда.* «Шарқ юлдузи».

2 Буй бермайдиган, асов. *Қашшанг от.*

КАШШОҚ Ўта камбағал, фақир; фақирона. *Қизиқ экансан.. бу ердагилар ҳаммаси гадойдан нон тилайдиган қашшоқлар.. Ойбек, Танланган асарлар. Ушинг баланд-паст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб турибди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Рўзиматнинг отаси жуда қашшоқ яшар, мешкобчилик билан кун кўриб, ошласини боқолмас эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

КАШШОҚЛАШМОҚ *айн.* қашшоқлашмоқ.

КАШШОҚЛАШМОҚ Қашшоқ ҳолатга тушмоқ, камбағаллашмоқ. *Кейинги пайтларда деҳқонлар қашшоқлашган, ерсизлик балоси жонларига тегиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

КАШШОҚЛИК Қашшоқ ҳолат, қашшоқ турмуш. *Очлик, қашшоқлик — уруш дарахтининг аччиқ мевалари.* Т. Малик, Ажаб дунё.

КАШҚА 1 От ёки мол пешонасидаги оқ жой, оқ нишона; шундай нишонали от, мол. *Ола бузоқ, қашқаси ҳам бор, Усти қора, бағри оппоқ қор.* Ғ. Фулом. *От келар яшнаб борлиқ, Қашқаси гўё ёрлик.* Т. Тўла. *Ўртароқда анчадан бери бир-бирига ўқ-райганча елкалашиб келаётган қашқа буқача билан тарғил буқача тўсатдан сузишиб қолиб, поданинг тўс-тўполонини чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Бетнинг кўринадиган ерида урилишдан қолган нишона, мас., яра, чақа. *Сапчиб ўрнимдан турсам.. пешоналари қашқа, кийимлари тупроқ.. дадам кириб кел-яптилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Мавлон] *Ҳозир афти-башарасини қашқа қилиб муш-лашишдан, бировларнинг таъбини хира қилишдан бошқа иш қилмайди.* Ш. Шухратов, Безорилар.

Отнинг қашқаси *салб.* Ҳамма биладиган, танийдиган. *Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси.* С. Аҳмад, Сайланма.

КАШҚАЛДОҚ Сувмошаклар туркумининг қамишзор қўлларда яшайдиган, бошида қашқаси бор бир тури; ўрдаклан кичикроқ ёввойи ов қуши. *Тўнғизларнинг бесаранжом хур-хури, ўрдак ва қашқалдоқларнинг гақ-ғуқи оламни тутган.* С. Аҳмад, Уфқ.

КАШҚАЛИ Пешонасида қашқаси бор. *Майна яна бир қарра извош ва отларни кўздан кечирди.. Отнинг бири қизил, четдагиси оқ қашқали тўриқ.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КАШҚАРБЕДА Дуккақлилар оиласига мансуб, оқ ёки сариқ гулли, ўқилдизли икки йиллик бегона ўт.

КАШҚАРБОЛДОҚ Исирғанинг 18-асрда Фарғона водийсига қашқарликлар келтирган, ҳалқа шаклидаги тури. *Қашқарболдоқнинг маҳаллий анъаналарга яқинлиги унинг тез тарқалишини таъминлаган.* «ЎЗМЭ».

КАШҚАРГУЛ *айн.* қўқонгул.

КАШҚАРИ Қашқарда бўладиган; Қашқарда ясалган. *Ҳаётхон ўрнидан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйган.. қашқари қундуз теллакни кийгизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАШҚАРЧА 1 *сфт.* Қашқарга ва қашқарликларга оид; уйғурча. *Қашқарча ўйин.* *Қашқарча овқатлар.*

2 *от* Олди ромлар билан ўралган айвон. *У «тиқ» этган овоз келса, кўзларини беихтиёр кўча эшикка тикиб, қашқарчада ўтирибди.* А. Ёқубов ва Ш. Шодиев, Топилган қиз.

3 *от* эск. Уйғур тили. *Қашқарча(ни) биласизми? Қашқарча сўзлашмоқ.*

4 *от* Келиб чиқиши уйғур мусиқаси билан боғлиқ куй ёки ашула номи. *Одамларнинг кўзлари гулхан ёруғида ўртада «қашқарча»га муқом қилувчи, беқасам тўн устидан белбоғ боғлаган қора қош йигитда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАШҚИР *айн.* бўри 1. *Қашқир ўзининг уяси олдидаги қўйларга тегмай, узоқдаги бошқа қўйларга боради.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Мен кетган сўнг ўзинг ёлғиз қолмагин, Қашқир-қобонларга емиш бўлмагин.* «Ширин билан Шакар».

ҚАЪДА [а. قعدة — ўтириш, вазият, ҳолат] *этно.* Киши вафотидан кейин унинг кейинги маросимларидан бирини, мас., «йигирма»си ёки «қирқ»ини бирор яқин

қариндошиникида ўтказиш одати, таомили. *Қаъда қилмоқ.*

Қаъда қаримас Қилиниши лозим, аммо шошилинич бўлмаган иш ҳақида. *Халқимизда «Олтин чиримас, қаъда қаримас» мақоли бежиз дунёга келмаган. «Фан ва турмуш».*

ҚАЪР [а. *قەر* — чуқурлик, чуқур жой; таг, туб] Бирор нарсанинг сиртидан анча чуқур ери, ости, ичи. *Ернинг қаъри. Дарёнинг қаъри.* ■ *Бир ярим соат ичида денгиз даҳшатли юкни бутунлай қаърига ютиб юборди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Негадир шундай баҳайбат тоғлар ҳам кўринмас, улар ҳам худди тун қаърига сингиб кетгандай эди. К. Яшин, Ҳамза.*

ҚАҚАЖОН *шв.* Қақилдоқ. Қандолатхон Барнони яхши билар эди: ёлғиз ўсган қақажон қиз. И. Раҳим, Барно. *Бирам қақажон, кўхлик, Бирам бийрон ва айёр.* Миртемир.

ҚАҚАНОҚ Қўй ёки эчкининг оғиз сутидан пиширилган овқат. [Жонсул] *Йигитга ҳар гал яйловдан қайтганида, албатта, ёғоч косада қатиқ, қўй сутидан ясалган қақаноқ ёки ивитилган қурут олиб чиқар эди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. Онаси эчкининг янги сутидан қақаноқ қилиб берарди. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.*

ҚАҚАС *шв.* Кишилардан ёки кишилар яшайдиган жойдан узоқ, чекка ер; овлоқ. *Қақас жойда учрашмоқ.* ■ *Лулилар колхозга авзо бўлиб киришга қарор берганларида, биринчи шарт қилиб, қишлоқдан қақасроқ ерни талаб қилган эдилар. Н. Сафаров, Лулилар.*

ҚАҚА(Қ)ЛАМОҚ «Қақ-қақ» овоз чиқармоқ; қақилламоқ (товуқлар ҳақида). *Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қақақлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига қақирарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

ҚАҚИЛДОҚ Ўзини билагон санаб, ҳадеб гапираверадиган; гапдон, маҳмадона (кўпинча қизлар ҳақида). *-О, мунча қақилдоқ экан бу қиз, — олифта хоним юзини тескари бурди, — ташвиқот қиялти бизни. Ойбек, Нур қидириб. Бошқа бирор кўзлагани бордир қақилдоқнинг. Н. Аминов, Муяссар.*

ҚАҚИЛЛАМОҚ 1 *айн. қақа(қ)ламоқ.* Чипор товуқ шу кунларда етилган.. қақиллаб юрибди. С. Айний, Куллар.

2 кўчма Ҳадеб гапиравермоқ, маҳмадоналик қилмоқ. *Хўп, хўп. Бунча қақиллай-*

сан? Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Эшонни ҳам, қорини ҳам оғзига қаратиб, анчагача қақиллади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАҚИР Сувсиз, қақраб ётган қоқ ер, қақроқ жой. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, қақир бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ташналаб ётган қақир чулларни ҳосилдор этиб, Боғу бўстону экинзор этгали имкон сув. Ҳабибий.*

ҚАҚИРЛАМОҚ *айн. қақилламоқ.* Қақирлаб кулмоқ. Қақирлаб сайрамоқ. ■ *Қори Маҳмуд қақирлаб кулгандан кейин, жиддий бир вазият олиб: -Менимча, — деди, — ҳар бир киши ва ҳар бир нарса учун бир ном керак. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚАҚИР-ҚУҚУР Ҳар хил майда-чуйда нарсалар; ашқол-дашқол, лаш-луш. *Бу машина, араваларга тирбанд қилиб.. алақандай қақир-қуқурлар ортилган эди. Ҳ. Назир, Сўнасмас чақмоқлар. Ёрматнинг қақир-қуқури оз бўлгани учун, аравининг олдинги қисмида Гулнор ва онаси бемалол жойлашган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАҚОЛАМОҚ *айн. қақа(қ)ламоқ.* Тухум қўймаган товуқ кўп қақолайди. Мақол.

ҚАҚРАМОҚ Нами қочиб ёки сувсизликдан, ташналикдан қуриб қолмоқ; қуруқшамоқ. *Қақраган чўл. Томоғим қақраб кетяпти. Беморнинг лаблари қақради.* ■ *Кимсасиз чўл. Қуёшнинг жазирама иссиғидан ҳамма ёқ қақраб кетган. Газетадан.*

ҚАҚРОҚ Қақраган, қақир. *Қақроқ чўллар. Қақроқ лаблар.* ■ *Сув — анқога шафе. Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қақроқ қум. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота томоғининг қақроғини босиш учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди. Ҳ. Назир, Сўнасмас чақмоқлар.*

ҚАҚШАМОҚ 1 Оғриқли зирқироқ тутмоқ, сирқирамоқ. *Аъзойи баданим қақшаяпти.* ■ *Луқ-луқ қақшайтган чаккаларидаги оғриқ босилди.. С. Нуров, Нарвон. Оёқлари зир қақшар, бир қадам босишга ҳам мадори келмас эди. М. Мансуров, Ёмби.*

2 кўчма Азоб-уқубатли, машаққатли ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатни кечирмоқ. *У бечора, ёшлиги минг хил азоблар билан қақшаган, хўрланган, бечора халқнинг бу қадар ишонч ва эҳтиромини ҳеч вақт хаёлига келтирганмикин? А. Мухтор, Қорақалпоқ*

қиссаси. *Эзилган, қақшаган, очу яланғоч, Ҳа-миша бир ғарибпарварга муҳтож. Ҳабибий.*

3 Зир-зир титрамоқ, қалтироқ тутмоқ; қалтирамоқ. *..лаби лабига тегмай титрар, аззойи бадани безгак тутгандай қақшарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

4 Куриб, қақраб қолмоқ, куриб қоқ бўлмоқ. *Бочка куриб, қақшаб кетибди. ■ Қорақул дарёси куриб, қақшаб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 *кўчма* Ачиниб, ёлвориб ёки хафа бўлиб, кўп гапирмоқ. *Қақшаб гапирмоқ. Кўп қақшадим, сўзимга кирмади. ■ Хадича буви ичкарига кирди-ю.. ўша ерда қақшаб, қарғаб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ачинарли, зор ҳолатга тушмоқ. *Қон қора қақшамоқ. ■ Карима опа қақшаб йиғлаётган ўғлини ётоғига олиб кириб ётқизди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Жуда хунук иш бўлди-да. [Қизнинг] Онаси зор қақшаб, қидириб юргандир.* С. Аҳмад, Лочин. *Бечора увол кетибди. Ота-онаси қақшаб қолибди-да, аттанг, аттанг! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

ҚАҚШАТМОҚ Қақшамоқ фл. орт. н. Осмонни қоплаб олган чодирдек булут қулоқ-бурунни кўкартириб, суякни қақшатувчи аччиқ изғирин қор бошлаб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Беғуноҳ онани қон қақшатиб, эрини тортиб олаётган эканман-ку.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ҚАҚШАТҚИЧ Қақшатувчи, ларзага, қийин аҳволга солувчи, яксон қилувчи, йўқ қилиб юборадиган. *Қақшатқич зарба. Қақшатқич жанг. Қақшатқич танқид. ■ Нусратилла рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманнинг ҳақоратларига қарши қақшатқич бир гап тополмай, ҳамон ёнади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..тўрт-беш баравар кўп кучга эга бўлган душман атакаси қақшатқич ўқ довули билан рад этилиши керак.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚАҚШОҚ Куруқ ва қаттиқ; қотган. *Она қақшоқ қўлларини қизининг юрагига қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚҚАЙМОҚ Тикка қотиб турмоқ, тик ҳолатда бўлмоқ. *Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзан қизғиш-кўнғир бир илон ўт орасидан ўрмалаб келиб, атрофни томоша қилаётгандек қаққайиб қолган юмронқозикқа ташланади.* М. Осим, Тўмарис. *Қиш оппоқ кўр-*

пасин тўшаган ерда Қаққайиб турибди бир туп оқ қайин. Х. Салоҳ.

ҚАҚ-ҚАҚ тақл. с. Товуқларнинг ўзига хос овозини билдиради. *Товуқлар қақ-қақ қилиб қочибди.*

ҚАҒ тақл. с. Қарға, зағча, қузғун ва ш.к.нинг товушини билдиради. *Қарға қағ этади, ўз вақтини чоғ этади.* Мақол.

ҚАҒАНОҚ айн. қақанок.

ҚАҒИЛЛАМОҚ «Қар-қағ» овоз чиқармоқ; қағқағламоқ. *Қиру сой, дарахтлар қорга ботибди, Қарғалар қағиллар бўлиб миннатдор.* Шухрат. *..баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган олаҳаккага анграйиб қолган эди.* Н. Аминов, Суварак.

ҚАҲАТ [а. قحط — ёмғирсизлик, қурғоқчилик; очарчилик] **1** Топилмайдиган, йўқ ҳолат. *Бир кафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади.. Ер ориқ, гўнг ҳам қаҳат.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Наҳот шунча қаттиқ табиат қаҳри, Наҳотки илож йўқ, бир чора қаҳат.* С. Зуннунова. *Бу ерда ҳатто пайпоқ, носки ҳам қаҳат экан.* Газетадан.

Ўғрига мол қаҳатми? Уддабуррога ҳамма нарса топилади, деган маъноли ибора. *-Ўғрига мол қаҳатми, ҳасса йўқолиса, сен учун топилмайдиган матоҳмас-ку, — дедим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 айн. қаҳатчилик. *Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон.* Миртемир.

ҚАҲАТЛИК Топилмаслик, етишмаслик; йўқлик.

ҚАҲАТЧИЛИК Уруш ёки бирор табиий офат натижасида ёки экин-тикин битмай қолганлиги сабабли кундалик эҳтиёжларга зарур нарсаларнинг топилмаслиги, топилиши жуда қийинлиги юз берган ҳолат. *Нархнаво кўтарилиб кетди. Қимматчилик ҳадемай пулга нон топилмайдиган қаҳатчиликка айланади.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди..* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲВА [а. قهوه — кофе дарахти ва меваси; кофе] айн. кофе **1-3.** *Қаҳва майдонлари. Бир стакан қаҳва. Қаҳва ичмоқ. ■ Хизматчи қаҳва келтирди, Анвар Мурод дастурхонга меҳмонларни ундади.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚАҲВАХОНА [қаҳва + хона] Чой, қаҳва, енгил таом ва ш.к. сотиладиган кичик

ресторан. *Бинологнинг пастки қавати хилма-хил дўконлар, ошхоналар, қаҳвахоналар ва турли муассасалар билан банд.* Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ҚАҲВАЧИ 1 Қаҳва билан савдо қилувчи, қаҳва сотувчи. *Қаҳвачи чол қайтиб кирганида, Озод бошини хонтахтага қўйиб, донг қотиб ухларди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Қаҳвахонанинг хўжайини, эгаси.

ҚАҲР [а. *قهر* – бўйсундириш, мажбурлаш, зўрлаш; хафалик, алам, қайғу] **1** Қаттиқ аччиқланиш, жаҳл туйғуси; ғазаб. *Замиранинг қаҳрдан ёнаётган кўзлари, аччиқланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чиройли кўринди, шекилли, йигит ширин илжайди.* П. Қодиров, Уч илди. *Кўзғолончи халқнинг.. қаҳри ҳар лаҳзада кучайди, ҳайқириги кўкни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг сўзлашув оҳанги мулоим бўлса-да, аммо узиб олгудек қаҳр ва аччиқ киноя сезилиб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 кўчма Баъзи табиий ҳодисаларнинг «аламли» кучи, таъсирига нисбатан қўлланади. *Қиш қаҳридан қарсиллайди қайрағочлар.* А. Мухтор. *Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Уткирлашар совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий.

Қаҳри келмоқ айн. қаҳрланмоқ. *Олимпоннинг қаҳри келди, кўмир чўғидай кўзларидан ўт чақнади.* «Муштум». *Қаҳри келганда, ҳеч кимни аяб ўтирмайди.* Т. Ашуров, Оқ от. **Қаҳри қаттиқ** Меҳр-шафқати йўқ. *Ҳа, ана шундай бемехр, қаҳри қаттиқ кимсалар ҳам бор.* Газетадан. **Қаҳрига олмоқ** Қаҳрини ўтказмоқ; жабрламоқ. *Эй худованди карим, мен бечорани нега бунча қаҳринга олдинг.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲРАМОН [ф. *قهرمان* – ботир, жасур; чемпион] **1** Шижоати, довюраклиги, ботирлиги билан шухрат қозонган, жонбозлик, мардлик қилиб, ўзини кўрсатган шахс. *Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қўшиғимга илҳом берган қиз Олам-олам ҳайдаб қўйди ер.* Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз, *Пахтазорнинг қаҳрамони дер.* Т. Тўла.

Ўзбекистон Қаҳрамони Ўзбекистон Республикасида алоҳида хизматлари учун бериладиган олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

2 ад. Бадий асарнинг бош иштирокчиси. *Роман қаҳрамони. Фильм қаҳрамонлари.*

■ **Ҳамма, биринчи навбатда, ҳикоямизнинг қаҳрамони Ёдгорни табриклар эди.** С. Айний, Дохунда.

3 Умуман, бирор воқеа-ҳодиса ва ш.к.нинг содир бўлишига сабаб бўлган ёки унда асосий роль ўйнаган шахс. *Юқорида Отабек томонидан олинган мактубнинг ҳақиқати мана шу йўсин хиёнатнинг натижаси эдики, биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қаҳрамон (эркаклар исми).

ҚАҲРАМОНЛИК 1 Мардлик, ботирлик; довюраклик. *Жангчининг қаҳрамонлиги. Қаҳрамонлик кўрсатмоқ.* ■ *Иш «номардларча» милтиқ урушидан, эски қаҳрамонлик дostonларидагидек, «мардларча» қилич билан чопиш.. ханжар ва найза билан суқшишга ўтди.* С. Айний, Қуллар.

2 Қаҳрамонларга хос иш, ҳаракат, мардлик, жасорат намуналари. *Газета хабарлари, каналдаги бўлган қаҳрамонликлар, мардликлар Жумақул отанинг диққатини жалб қилди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҚАҲРАМОНОНА [ф. *قهرمانانه* – қаҳрамонларча, ботирона, мардонавор] Қаҳрамонларга хос равишда; қаҳрамонлик билан, қаҳрамонларча. *Қаҳрамонона жанг қилмоқ. Қаҳрамонона кураш.*

ҚАҲРАТОН Жуда қаттиқ, жуда ҳам шиддатли, ортиқ даражада совуқ. *Қаҳратон қиш. Қаҳратон совуқ.* ■ *Қиш фаслида қаҳратон изғирин, бўрон, Қора булут, қора туман, тонги йўқ тунлар.* Ҳабибий. *Мукаррама Самадова ёзнинг жазирамасида ҳам, қишининг қаҳратонларида ҳам пахтакорлар, чорвадорлар.. орасида бўлди.* Газетадан.

ҚАҲРЛАНМОҚ Ортиқ даражада аччиқланмоқ, қаҳри келмоқ; ғазабланмоқ. *Ҳоким пича қаҳрланиб турди, кейин қўлини силтаб, ясовулни қайтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қаҳрлансам, армон билан ўласан.. «Муродхон».* Булутларки кўкартирар ерларни, *Қаҳрланса, чақмоқ-яшин сочади.* М. Шайхзода.

ҚАҲРЛИ 1 Қаҳру ғазабга тўлган, қаҳру ғазаб ифодаловчи; ғазабли. *Асқар полвон сарғайган, кир, лекин қаҳрли юзидан терини артди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Мударриснинг қаҳрли важоҳати суратни йиртиб таш-*

лашдан ҳам тоймаслигини кўрсатар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, шиддатли, аёвсиз. Қаҳрли қиш. Қаҳрли совуқ. ■ Шу содда йигитнинг юрагини захарлаган қаҳрли, мудҳиш ҳаётни қарғади. Ойбек, Навоий. Қаҳиқатан ҳам куз этагийёқ қиш қаҳрли келишидан дарак бера бошлади. Д. Нурий, Осмон устунни.

ҚАҲ-ҚАҲ: қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) Қаҳқаҳламоқ. Шунақа қаҳ-қаҳ солиб, беғубор кулишардики, дарахтларда тунаган қушлар чўчиб қанот қоқади. Шухрат, Шинелли йиллар. Қайрилиб қаҳ-қаҳ урадир бир киши. «Оқ олма, қизил олма». Шудгорларда бригадалар қатор-қатор, Ялангликда лаблари шўх қаҳ-қаҳ отар. Ф. Фулом.

ҚАҲҚАҲА [а. قهقهه — хахолаб кулиш; қаттиқ кулги] 1 Қаттиқ хушчақчақ кулги. Шербекнинг қаҳқаҳаси Сувонжонга тепасида бехосдан чақмоқ чаққандек бўлиб туюлди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қаҳқаҳа уриб (ёки отиб, солиб) кулмоқ айн. қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) қ. қаҳ-қаҳ. [Нигора] Бирдан қаҳқаҳа уриб куларкан, булоққа қўлини тиқиб, чалпитиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Хўш, хотин, хафа кўринасан. Болаларнинг бахтига ўйнаб-кулиб, келинчаклардай қаҳқаҳа отиб юрмайсанми? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 кўчма Давомли қичқириш, қагиллаш ва шу сингари товушларни билдиради. Бойқушнинг шум қаҳқаҳаси. ■ Қаердадир, қум ичида, ургочи оқчорлоқнинг хунук қаҳқаҳаси эшитилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАМОҚ «Қаҳ-қаҳ»га ўхшаш товуш чиқармоқ; хахоламоқ. [Холиқов] Гоҳ баралла қаҳқаҳлайди, баъзан: «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дундирдим», деб осмондан келади. А. Мухиддин, Тўғри савол. Ҳа, йигитлар ютқизиб қўймасалар яхши эди [деди кимдир]. Ҳамма қаҳқаҳлаб кулди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАШМОҚ 1 Қаҳқаҳ(а)ламоқ фл. бирг. н. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силласи қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Хушчақчақ суҳбат қуриб, биргаликда вақт ўтказмоқ, чақчақлашмоқ.

ҚИБЛА [а. قبله — рўпарада турган нарса; намоз пайтида юз қаратиладиган томон (Макка томони); меҳроб; жануб] 1 дин. Му-сулмонлар намоз ўқиётган пайтда юзни қаратиб, ўгириб турадиган томон, Макка шаҳри жойлашган томон. Қиблага қараб фотиҳа ўқимоқ. ■ [Отамнини] Кўп вақтлари тасбеҳ ўгириш.. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, худога йиғлаш билан ўтар эди. М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари. Меймор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.. Мирмуҳсин, Меймор.

2 эск. Фарб, кунботиш томон. Қибладан эсанг шамол.

Тўрт томонинг қибла! Қаёққа кетсанг кета бер, ихтиёринг ўзингда. -Иккисидан бирини танланг, — деди Ойқиз қатъият билан, — ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаёққа оғса, ўша томонга жўнанг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИБЛАГОҲ [а. + ф. قبله گاه — қибла сингари жой] 1 дин. Қибла томон, қибла.

2 кўчма маж. Ўта ҳурматга лойиқ киши (мас., ота, она) ҳақида; унга мурожаат шакли. Минг мартаба шукр бўлсин парвардигорга, Мендан рози кетган экан қиблагоҳларим. А. Орипов, Жаннатга йўл. Қиблагоҳим, валламатим, қулоқ сол. Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман. «Равшан».

ҚИБЛАНАМО [а. + ф. قبله نما — қиблани кўрсатувчи] эск. айн. компас. Командирниқига ўхшаб қибланимонг борми? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳорунбек қуёшга қарар, ундан сўнг пешмат ёнидаги қибланимони олиб, кафтига қўяди. Мирмуҳсин, Меймор. Энди мена кетди ихтиёр! Юрагимни қўйиб кафтимга, Шивирлайман бе-сабр, такрор: Қибланимон, йўл кўрсат менга. У. Азим.

ҚИДИРИШ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н. Йуқолган нарсани қидириш. ■ Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чехрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. қидирув. Геологик қидиришлар. Жиноят-қидириш ишлари.

3 кам қўлл. айн. изланиш. Менинг барча ижодий қидиришларим, уринишларим, мушкулотларимни бу шоир ҳал этди. Ойбек, Нур қидириб.

КИДИРИШМОҚ Қидирмоқ фл. бирг. н. Туғилган кунимда дадам билан бувим ном қидиришиб, ахир Адолат қўйишибди. Ф. Расул, Адолат. Улар бир-бирларининг кўзидан маъно қидиришди. Ойбек, Танланган асарлар.

КИДИРМОҚ 1 Топиш учун уринмоқ, топишга ҳаракат қилмоқ; ахтармоқ, изламоқ. Йўқолган китобни қидирмоқ. Дўстини қидирмоқ. ■ *Ҳаёт шохларга тикилиб қаради. У овоз эгасини таниган, таниганини қидира бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кутбиддин тўхтаб, шу атрофда тунаб қолишга ярайдиган жой қидира бошлади.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ҳури.. гапни чўзиш учун ҳовлиқиб, мавзу қидира бошлади.* Ф. Мусаёнов, Ҳури.

2 Қидириш, излаш ишлари олиб бормоқ, тадқиқ этмоқ. Янги конлар қидирмоқ. *Космосни забт этиш йўларини қидирмоқ.*

3 Топиш, эришиш ўй-хаёлида, иштиёқда, йўлида бўлмоқ. *Бахт қидирибсанми, уни фақат меҳнатдан топасан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳалиги мен айтган ўртоғимнинг ота-оналари.. орзу-ҳавас қидириб, бечора қизларини қаритиб қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 шв. Сайр-саёҳат қилмоқ. *Сайр этиб қидириб, дунёни кезиб, Суз айтиб, Масковда юрган Жамбулди.* Фозил Йўлдош ўғли.

Из қидирмоқ айн. изига тушмоқ 2, 3. қ. из. *Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тирноқ остидан кир қидирмоқ қ. тирноқ.**

ҚИДИРУВ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н.

2 Қидириш иши. *Археологик қидирув. Геологик қидирув.* ■ *..қидирув отряди қийинчиликларга дуч келар, биронта жасадни топишолмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қидирув давомида мўмиёйи аслга тоғда яшовчи ҳайвонлар, қушлар ва ҳаттоки айрим ҳашаротлар ҳам уч бўлиши аниқланди.* А. Шокиров, 3. Ҳақимов, Мўмиёйи асл.

3 ҳуқ. Судгача дастлабки тергов: жиноятга доир қўшимча далиллар тўплаш. *Жиноят-қидирув бўлими.*

ҚИЁ 1 айн. қия. *..қоронғи тушишига яқинлашганликдан, қиё ёпилиб турган дарбозани кимдир ичкаридан зичлаб ёнди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. қиялик, қия. *Тоғ оралаб юрар эмиш Утиб қиру қиёдан.* Т. Тўла. *Қиё тепасида бир*

йигит турар — Кенг водий устида ўйчан боқиши. Миртемир.

Қиё боқмоқ (ёки қарамоқ) айн. қия қарамоқ (ёки боқмоқ) қ. қия.

ҚИЁЛАМОҚ кт. айн. қияламоқ. *Тонг чоғи сарвинозим аста қиёлаб ўтди.* Чархий.

ҚИЁМ I [а. قيام — тик туриш, қойим туриш; жунаб кетиш; мавжудлик] **1** Куёш тикка кўтарилган пайт, туш пайти; пешин. *Қиёмда чопиқчилар дам олгани чиқишди. Кун қиёмдан оғди.* ■ *Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди», деб бақириб-чақириб югуришди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кун қиёмга келиб, пешин намози ўқилгандан кейин кўшнинг ич-таши жимжит бўлиб қолди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Меъёр, маром. *Шавла қиёмга этиб пишган эди. Алижон иштаҳа билан ҳузур қилиб еди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Фикр баҳсда қиёмга етади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Кетмон деганни бир қиёмда чопади киши.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Охириги нуқта, тамом бўлиш пайти, охири. *Соч олдириш қиёмга етай деганда, саррожлик — эгар-жабдуқ растаси томондан қийғос тўполон овоз кўтарилиб қолди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Тўйлари ғариброқ бошланди-ю, қиёмда қизиб кетди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Канал қурилиши қиёмга ета бошлагач, Андижонга қайтдим.* «Ўзбекистон қуриқлари».

ҚИЁМ II 1 Шакарни сувда қайнатиб тайёрланган қуюқ шарбат. *Кампир.. ўнг қўлига дастурхондан бир бурда жиззали нонни олди-да, пиёладаги қиёмга ботирди.* Ибохон, Феруза кўзли исирга.

2 айн. мураббо. *Олча қиёми. Олма қиёми. Анжир қиёми.*

ҚИЁМАТ [а. قيامت — диний эътиқодга кўра, инсонларнинг қайта тирилиш кун; тик туриш; кўзғолон, ғавғо, тўполон] **1** Диний эътиқодларга кўра, гўё бу дунё тугагач, у дунёда ҳамма тирилиб, сўроққа тўпланадиган кун; охират, маҳшар. *Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат кун қил кўприкдан ўша қўйни миниб ўтар эмиш, шу ростми?* «Латифалар». *Агарда ҳаққингизни олмасангиз, мен бир кекса одамни қиёматгача қийнаган бўласиз, олинг, иним.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 кўчма Қий-чув, тўполон, ур-йиқит; жанжал. *Эрталаб кўча қўққисдан қий-чув,*

қиёмат бўлиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Айланай, сизларнинг қораларингизни кўриши билан: «Раисга Жалил ўлгур етказган. Бўлмаसा, нега келяпти?» деб қилди қиёматти, қилди қиёматти. С. Анорбоев, Оқсой. Мана энди нима бўлди. Ҳали эшикдан киришим билан келин қиёмат кўтарди. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

3 кўчма с.т. Жуда ажойиб, киши қойил қоладиган. **Қиёмат этик.** ■ **Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош ота билан Усмон Юсупов ҳам шу ерда [бош тўғонда] эдилар.** Кўп участкалардан одам йиғилган, қиёмат базм бўлди. Ф. Фулом, Ҳамидни эслаб.

Қиёмати қарз қ. қарз 2. Қиёматда Ҳеч қачон; охиратда, ўлганда. **Қарзингни** ундан қиёматда ҳам ололмайсан. **Қирқида** қўлига соз олган, қиёматда қулогини бурар. **Мақол. Қиёматдан қийин** Ниҳоятда қийин, жуда ҳам қийин. **Уни кўндириш қиёматдан қийин.** ■ **Айниқса, Тўлқиннинг ухлаши қиёматдан қийин, кўзи уйқуда бўлса ҳам, тили тинмайди.** Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИЁМАТГАЧА с.т. 1 Ўла-ўлгунча, бир умр; абадий. **Энди сендан қиёматгача ажралмайман.**

2 Ҳеч қачон. **Ўт шу бўлса, ошинг қиёматгача ҳам пишмайди.**

ҚИЁМАТЛИ Ажралмас, абадий. **Қиёматли дўст.** Қиёматли қўшиллар. ■ **Мен сизнинг қиёматли синглингиз бўлай.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Сен ҳам бўлгин қиёматли фарзандим.** «Равшан».

ҚИЁМАТ-ҚОЙИМ Қиёмат куни, рўзи қиёмат, маҳшар. **Қиёмат-қойим бўлади, яқинда ҳаммани ер ютади.** С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИЁС [а. قياس — солиштириш, ўхшатиш; андоза, ўлчов] **1** Ўзаро чоғиштириш, солиштириш, таққослаш; муқояса, таққос. **Таржима сифатини аниқлашнинг асосий воситаси қиёсдир.** Ф. Саломов, Таржима назариясига қириш. **У нотиқлик санъатини эринмай ўрганиши, оддий қиёслардан катта хулосалар чиқариши кўникмасини ҳосил қилмоғи лозим.** Газетадан.

2 Ўхшаш, тенг, мисл. **Онамиз кўкрагин йўқдир қиёси, Шундан оқиб чиқар меҳр дарёси.** Ё. Мирзо. **Юртим, сенга шеър битдим бу кун, Қиёсингни топмадим асло.** А. Орипов, Руҳим.

Ўзингдан (ўзимдан) қиёс Бунга ўзинг (ўзим) мисол бўласан (бўламан), ўзингга (менга) қараб хулоса қилавер, мазмунидаги

ибора. **Мана, ўзимдан қиёс.** **Кечагина ҳамманга кулги бўлиб юрган бир солдат эдим.** **Мана энди, худога шукур, жир битиб, одам бўлиб қолдик.** О. Ёқубов, Излайман.

ҚИЁСАН [а. قياساً — қиёсланган ҳолда, таққослаш асосида] Қиёсий равишда, қиёс билан қараганда; қиёсланганда, нисбатан. **Қиёсан ўрганиш. Қиёсан олганда.** ■ **Ўрданинг теварак масофасини чамалаб кўрган эдик, шунинг учун ўрданинг қай даража кенг бўлиши ҳам бизга қиёсан маълум.** А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚИЁСИЙ [а. قياسى — қиёслашга асосланган, қиёсан] Ўзаро таққослашга, қиёслашга асосланган. **Қиёсий метод. Қиёсий грамматика. Сифатнинг қиёсий даражаси (тлш.).** ■ **Уларнинг [ёшларнинг] биланлари тахминий ва қиёсий бўлиб, кўпинча тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди.** С. Айний, Эсдаликлар.

ҚИЁСЛАМОҚ Нисбат бермоқ, ўхшатмоқ; ўзаро таққосламоқ. **Ёшликни баҳор фаслига қиёслайдилар.** Газетадан. **Равон йўлдан борарканмиз, бу бепоён даштни беихтиёр шахмат тахтасига қиёслаймиз.** Газетадан. **Бухгалтер корхонанинг ўтмиши ва ҳозирги турмуши, хўжалигини қиёслаб, чўтга сола кетди.** Газетадан.

ҚИЁССИЗ айн. **беқиёс.** Қиёссиз жисмоний куч. ■ **Чорвачиликда тенгсиз Фориш ва узумчиликда қиёссиз Боғишамол боғларигача қўлоч отган Жиззах вилоятида бугун катта шодиёна.** Газетадан.

ҚИЁТ тар. этн. Ўғузлар таркибига кирган қадимий қабилалардан бирининг номи. **Мен тилаб ҳусн, вале шоҳ тилаб аслу насаб, Менга лўли была ҳинду, анга қўнғироту қиёт.** Алишер Навоӣ.

ҚИЁФА [а. قياسه — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] **1** Ташқи кўриниш, тус. **Шаҳримизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда.** ■ **Гуё улуг бир ҳодиса содир бўлиши кутилаётгандек еру кўк тантанали қиёфа олди.** С. Анорбоев, Оқсой. **Замоннинг оёғида Қудрат берган эски чориқ, қўлида ёш боланинг калласидай гурзи.. юзида ғайрат ўти — у шу қиёфада Фарҳодни эсга солади.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Уша Элгелдимисан, томир? Соб бўлибсан-ку! Байбай-бай.. Одамни ҳам шундай аянчли қиёфага солса бўлар экан-да.** А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юз ифодаси. Унинг қиёфасидан хурсанд эканлиги кўринарди. ■ Негадир, ҳамманинг қиёфаси бирдан жиддий тус олган. Анварнинг кўзларида ҳатто қўрқув. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Қиёфамда ранж аломати бўлди, шекилли, ҳамхонам дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборди. Н. Аминов, Қалтис хато.

3 кўчма Кишининг маънавий, руҳий ва ахлоқий хусусиятлари, онги, дунёқарashi, билим-савияси ва ш.к. мажмуи. Кишининг маънавий қиёфаси. ■ Ёшларнинг қилаётган ишлари уларнинг қиёфасини белгилаб беради. Газетадан.

ҚИЁФАЛИ Бирон қиёфада бўлган; кўринишдаги. ..деҳқонларча камтар, содда қиёфали рус йигити кичик сержант эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИЁФАТ [a. قیافت — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомаг; ўзини тутиш] кт. кам қўлл. айн. **қиёфа**. ..қорадорининг хуморгарчилиги қиёфатимга анча тағйир [ўзгартиш, бошқача тус олиш] бериб, хуснимга нутур етказган эди. Файратий, Довдираш. Уй эгаси Отабекнинг қиёфат ва уст-бошидан савдогарга ўхшатган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЁФАТЛИ кт. кам қўлл. айн. **қиёфали**. Биз бепоеън Ватанимизга тумишук суқмоқ орзусини қилган, одам қиёфатли бир махлуққа ўз кучимизни кўрсатмоқчи бўлдик. А. Умар, Мухтор.

ҚИЁҚ 1 Ингичка, узун-узун кескир баргли кўп йиллик ўт. Кекса подачи ботқоқча ҳам, юзига урилган кескир қиёқ баргларига ҳам эътибор қилмай, олға интилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Кўк-орол пахтазори ғумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Баъзи ўт-ўсимликларнинг қиёқ баргига ўхшаш, кескир барги. Майсалар қиёқ чўзиб қолди. Қамишининг қиёғи қўлни кесиб кетди. ■ Уқ товуши тинганда, савағичнинг қуриган қиёқлари тузғиб кетганини кўрди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЁҚЗОР Қиёқ босган ер. Чўл.. қаёққа қараманг, жинғил, ўт-ўлан, қамишу қиёқзор. «Ўзбекистон қуриқлари».

ҚИЗ 1 Балоғат ёшига етмаган аёл. Қиз бола. Ёш қиз. Уқувчи қиз.

2 Хотин жинсига мансуб фарзанд (ўз отонасига нисбатан). Унинг уч ўғил, икки қизи

бор. Қиз чиқармоқ. Қиз узатмоқ. Қизи борнинг нози бор. Мақол. ■ Фарзанд ўғилми, қизми — барибир, ота-онасининг юраги бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Балоғатга етган, аммо ҳали эрга тегмаган аёл; маъсума, бокира. -Қизми, жувонми, Гулнорми — барибир, ман дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман, — деди Салим. Ойбек, Танланган асарлар.

Қари қиз қ. қари 1.

4 Қизларга ёки ёш жувонларга нисбатан муурожаатда ишлатилиб, ҳурмат, эр-калаш, ўзини яқин олиш сингари маъноларни ифодалайди. Отга жуда энчил экансан-ку, қизим! Баракала-е. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ёзиб беринг, айланай пошиша қиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗАЛОҚ Қиз бола, ёш қиз. Уйимизда яна битта қизалоқ туғилди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. ..йўлакда югуриб кетётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗАМИҚ Асосан, болаларда айрим аъзоларнинг яллиғланиши, баданга қизил тошма тошиши ва иситма билан кечадиган юқумли касаллик. Онанинг назарида, қизининг юзига қизамиқ тошиб, шабадада сувланиб кетганга ўхшарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирйўла уч қизини тутдай тўкиб кетди. Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЗАРИНМОҚ Қизармоқ фл. ўзл. н. Ҳалима опа қизариниб кулди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. ..қизлар гуруҳида ўтирган Нафиса ўрнидан турди, қизариниб, Элчибекка қаради. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЗАРИНҚИРАМОҚ Бироз қизармоқ, қизаринмоқ. Адолат.. ўз ҳаракатидан ўзи ўнғайсизланиб кетдими, бироз қизаринқиради-ю, бирдан кулиб юборди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЗАРИШМОҚ 1 Қизармоқ фл. бирг. н. 2 Сану манга бормоқ; айтишмоқ, аччиқлашмоқ. Ислохўжа Шерназарбой билан қизаришиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўқчилик ўлсин, икковининг ҳам тори таранг, сал нарсага қизаришиб қолади. «Муштум».

ҚИЗАРМОҚ 1 Қизил ёки шунга яқин тус олмоқ, қизил тусга кирмоқ. Осмон қизарди. Қулуннай қизара бошлади. Бети совуқдан қизариб кетди. Нон қизариб пишиди. ■

Жуда чиройли бизнинг боғчамиз, Қизариб қолди гилос, олчамиз. Қ. Ҳикмат. *Шарқ уфқи қон пуркалгандек қизарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўча Ноҳўя, номақбул хатти-ҳаракати, қилмиши, айби, камчилиги ва ш.к. учун кимса олдида хижолат тортмоқ, изза ҳолатга тушмоқ. *Модомики мендан гуноҳ содир бўлмади, текширсалар, ҳақиқат олдида ўзлари қизариб қоладилар, шундай эмасми?* Ойбек, Нур қидириб. *Текин томоқ бизларга ёт; Меҳнат билан ширин ҳаёт. Ё эл билан бўлмоқ керак, Ё қизариб ўлмоқ керак.* С. Акбарий.

ҚИЗАРТ(ИР)МОҚ Қизармоқ фл. орг. н. Товуқни қизартириб пиширмоқ. *Ўзлаштирамовчи ўқувчини ўз ўртоқлари олдида қизартирмоқ.* ■ *Ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорни, тоғ чўққисини.. булутни бир лаҳза қизартирди-да, сунди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Салимни қизартиши яхши эмас.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗДИРГИЧ *тех.* Иситиш, қиздириш учун ишлатиладиган асбоб, мослама, аппарат ва ш.к. *Лампали қиздиргич.*

ҚИЗДИРИЛМОҚ Қиздирмоқ фл. мажҳ. н. Қиздирилган дазмол. *Қиздирилган думба ёғи.* ■ *Қий-чув, чағир-чугур қулоқни кар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янграатади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗДИРМОҚ I Қаттиқ иситмоқ, иситиб қайноқ, куядиган ёки куйдирадиган ҳолга келтирмоқ, қизитмоқ. *Дазмолни қиздирмоқ. Тандириш қиздирмоқ. Ёз қуёши ер юзини қиздирмоқда.* ■ *Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаетган тутун эса нафасини бўғар эди.* Н. Сафаров, Водиллик қахрамон.

2 Доғ қилмоқ (ёғни, мойни). *Пахта ёғини қиздирмоқ.*

3 Ҳароратини, иситмасини оширмоқ; иситма чиқармоқ. *Безгак аъзойи баданни қақшатиб қиздирмоқда эди.*

4 Қонни юриштирмоқ, қонни юриштириб ортиқ иситмоқ, қизитиб юбормоқ. *Асал кўп ейилса, баданни қиздиради. Одамни пўстин эмас, иш қиздиради.* Мақол.

ҚИЗ-ЖУВОНЛАР Ёш аёллар. *Йигит-қизлар, қиз-жувонлар чорвоқларнинг деворларидан сакраб ўтиб, ариқлардан ҳатлаб, югуриб борардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЗИЛ I Қон рангидаги; қирмизи, алвон. *Қизил муқовали китоб. Қизил кўйлак.*

Қизил қалам. Қизил олма. ■ *Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қизил ари айн. қовоғари. Қизил гул I) қизил рангда очиладиган ҳар қандай гул; 2) атиргулнинг қизил очиладиган алоҳида бир тури. *Ёз гулшани қизил гул, Халқим қилур намойиш.* С. Абдулла; 3) шундай гуллар очилган пайтда ўтказиладиган халқ сайили. **Қизил китоб** Йўқолиб бораётган ёки йўқолиш хавфида бўлган ноёб ўсимлик ва ҳайвон турларини қайд қилувчи давлат ҳужжати. *Халқаро қизил китоб. Ўзбекистон қизил китоби. Қизил лавлағи айн. қизилча I.*

2 от Юзнинг, баданнинг шу тусга мойил ранги; қизиллик. *Унинг юзидаги қизилга яна қизил қўшилди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Ширинзабонунинг юзига қизил югурди.* «Муштум».

3 кўча с.т. Вино. *Сиз ҳар вақт Жамолбой акам билан чўқиштирасиз, бизга жўра бўлинг, қизил ичинг!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўча эск. Октябрь инқилоби, шўро тузуми, армиясига оидликни билдирадиган сўз сифатида қўлланган. *Қизил армия. Қизил шарқ. Қизил аскар. Қизил тўй. Қизил матбуот. Қизил чойхона. Қизил карвон. Қизил гвардия.*

ҚИЗИЛБОШ I *бот.* Ўрдақлар кенжа оиласининг шўнғувчилар уругига мансуб ёввойи ўрдақ.

ҚИЗИЛБОШ II *тар.* 1 Сафавийлар даврида Озарбайжон ва Шимолий Эрондаги туркий қабилалардан эрон қўшинида хизмат қилган аскар.

2 Ана шу даврда суннийларга қарши диний жангларда қатнашган шиа жангчиларига уларнинг бош кийимларига қараб турклар томонидан берилган ном.

ҚИЗИЛИШТОН Оёғи калта, тумшуги бақувват ва узун, ўрмонда яшовчи қуш.

ҚИЗИЛЛИК Қизил ранг, тус. *Қоннинг қизиллиги. Шафақнинг қизиллиги.* ■ *Гулсумнинг юздан қизиллик қочиб бузарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гап ким устида кетаётганини билиб, Гулшоднинг юзига қизиллик югурди.* С. Зуннунова, Ғудак ҳиди.

ҚИЗИЛМАҒИЗ Юзи тўладан келган ва қизил рангли. *Саман отини ўрғалатиб, қизилмағиз, басавлат бир чол ўтиб кетди.* С.

Зуннунова, Гудак ҳиди. *Омонқул амаки, айниқса, менга маъқул бўлди: қизилмағиз, барваста, юрт кўрган одамлиги кўриниб турибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚИЗИЛИМИЯ айн. **ширинмия.** *Моҳандарон водийсида юлгун.. қизилмия, ажриқ ўсади.* П. Фуломов, Зарафшон этақларида.

ҚИЗИЛОЁҚ Сув бўйларида яшайдиган узун оёқли балчиқчи қуш.

ҚИЗИЛУРУҒ Қовуннинг эти ва уруғи қизил бўладиган ўртапишар тури. *..думига пичоқ қўйиш билан тарсиллаб, неча бўлакка ажралиб кетадиган қизилуруғ, шакарпалақларни уйиб ташлаганлар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚИЗИЛЧА I бот. 1 шв. Эти ва барг савағи қизил, овқатга солинадиган лавлағи; қизил лавлағи.

2 Чўлларда ва қуруқ тошлоқли тоғ ёнбағирларида ўсадиган буталар туркуми (тиббийтада қўлланади).

ҚИЗИЛЧА II Баданга қизил тошиши ва иситма билан кечадиган, кўпинча болаларда бўладиган, қизамиққа ўхшаш ўткир юқумли касаллик.

ҚИЗИЛЎНГАЧ Одам ва ҳайвонларда овқат ҳазм қилиш йўлининг ҳалқум билан меъда ўртасидаги бир қисми (истеъмол қилинган овқат массаси у орқали меъдага йўналади).

ҚИЗИЛҚУЙРУҚ бот. Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ҳамда силослик кўкпояси учун ўстириладиган бир йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚИЗИМОҚ I Ҳарорати кўтарилмоқ, баланд бўлмоқ; исимоқ (асосан, ҳаво ҳарорати ҳақида). *Ҳаво ниҳоятда қизиган, отлар ҳаллослаб терлар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрталабданоқ кун қизий бошлайди-да, чошгоҳга борганда қуёшдан олов ёмғири ёғилади.* Ҳ. Фулом, Бинафша атри.

2 Бирор нарса (олов ва б.) таъсирида тана ҳарорати ошмоқ, кўтарилмоқ (жисм, тана ҳақида). *Бадани қизиди. Тандир қизиди. Темир қизиди.* ■ *Отабекнинг манглайида турган қўли қизиб кетиб, иккинчи қўлини алмаштиришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қум..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. **қизишмоқ.** [Содиқ:] *Қизиб кетган эканман, қаранг, минебошини ҳам чўзилтирмоқчи эдим-у, бироқ орқадан келиб, қў-*

лимни боғлаганларини билиб қолдим. Н. Сафаров, Уйғониш.

4 **кўчма** Қизғин тус олмоқ. *Сўхбат қизиди. Мунозара қизиди.* ■ *У саҳна чеккасига суриб қўйилган парда олдига борганида, концерт қизиб кетган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бу кун чоршанба бўлганидан бозор айниқса қизиган. Ойбек, Улуғ йўл. Иш қизиб кетган пайтда қишлоқ томондан кўчани чангитиб келаётган машина кўринди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳозир овнинг авжи қизиган пайти, кўлда ўрдак, қашқалдоқ кўп.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Боши қизиди 1) боши қон тепгандек оғирлашди. *Қоратой бироз ўйланиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кайфдан, мастликдан боши оғирлашган ҳолга тушди. *Қодирнинг саломатлигига.. бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Ичи қизимоқ** айн. **ичи пишмоқ** қ. **ич.** *Сентябрь келишини кутиб, ичи қизиб кетяпти Тошбибининг.* Газетадан. **Қулоғи қизимоқ** с.т. *Гўё қулоқнинг бироз қизиши кимса ҳақида бирор гап бўлаётганидан (бўлганидан) белги, хабар беришини қайд этувчи ибора. Сен ҳақингда ҳам кўп гаплар бўлди, роса қулоғинг қизигандир.* ■ *Ўзи йўқларнинг ҳам қулоғи қизиб турармиш.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҚИЗИТАЛОҚ Баччаталоқ, лаънати (енгил сўкиш сўзи). *Қизиталоқнинг боласи, аҳволи мушкул демайсан, нуқул қизига тикиласан?! Н. Фозилов, Дийдор.*

ҚИЗИТМОҚ **Қизимоқ 1, 2, 4** фл. орт. н. айн. **қиздирмоқ.** *Тандирни қизитмоқ. Қуёш тошу қумларни қизитиб юборди. Чилдирмани қизитмоқ. Сўхбатни қизитмоқ.*

ҚИЗИШМОҚ I **Қизимоқ** фл. бирг. н. 2 Ҳарорати бироз кўтарилмоқ; қизимоқ. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди.* Э. Раҳим, Шонли авлод. *Меҳмонларга шўрва билан ароқ тортилди. Йигитлар «қизишиб» олишгач, келин хонадонига йўл олинди.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

3 Жуда қизиқиб, астойдил берилмоқ. *Даврадагилар қизишиб кетиб, бир-бирларига гап маъқуллашар.. икки гапириб, бир кулишар эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кетмонни бир меъёрда чопади киши. Ундан кейин, чарчагунингча чопма, айни қизишган*

вақтингда.. дам ол! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Қизикқонликка берилмоқ; тутақмоқ. *Авзамжон ўжар, сал гапдан қизишиб кетадиганлардан эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қачон, нима масалада гап кетмасин, Бурҳонов раис билан қизишиб ўтирмайди, ётиғи билан тушунтиради. М. Ҳазратқулов, Журъат. -Ўзи нима гап? — чол яна қизишиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗИҚ I 1 Кишини ҳайрон қолдирадиган, ажаблантирадиган. *Табиат жуда қизик, ўз саховатини заминнинг барча ерига бирдек инъом этаверади. Газетадан. Ҳаёл.. қизик нарса, у ўзининг тутқич бермас қанотларида баъзан кишини узоқ-узоқларга олиб учди. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 Қизикиш уйғотадиган, диққатни тортадиган; қизикарли. *Қизик ҳикоя. Қизик эртак. Қизик томоша. ■ Бунда ҳолдан тойгунча ишлашиб, участканинг умумий геологик схемасини тузишди, баъзи бир қизик жойларнинг суратини олишди. С. Кароматов, Олтин қум. Етти-саккиз ёшдаги болалар учун чиллак ўйинидан қизиги борми? Р. Файзий, Шен етим эмассан.*

3 Завқ, кулги кўзгатадиган. *Улар бирига гап бермай, аллақандай воқеани гапиришиб келишяпти. Жуда қизик жойига келишган бўлса керак, ҳаммалари бирдан хахолаб кулиб юборишди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 Кўнгил очадиган, мароқли, қизикарли. *Базм жуда қизик, жуда кўнгилли эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Салимбойвачча] Ўтириш қизик, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йўргани эгарлатиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Файриоддий, ажаблантирарли, галати. *Уни бекордан-бекора қамаб қўйиши қизикку! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзимам қизикманда.. Шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу ўғрилар қизик: «Ойда, йилда бир келган меҳмондан айрилмасин», деб ашула айтади.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Таажжуб, ҳайронликни билдиради. *Қизик, бирдан ойим, бояги гаплар эсига тушдим, қовоғини солиб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Қизик, нима қилиб юрибди ярим кечада? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

Қизик, кечагина денгиз эди тинч, Қаърига олмоқда бугун зилзила. Г. Жўраева, Иқбол.

7 айн. қизикчи. *Юсуф(жон) қизик. Оҳун қизик. ■ Улғубек ўтказган катта бир тўйда қизиклар, чолғучилар, аскиячилардан ташқари, бир аёл ашула айтиб.. ҳаммани масту шайдо қилган экан. К. Яшин, Ҳамза. Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар, бу киши Худоёрнинг энг яхши қизиги Зокир гов эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚИЗИҚ II 1 Жуда иссиқ пайт, ҳолат; қизиб турган, қизиган. *Қуёш янгигина ботгани учун куннинг қизиги ҳали қайтмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Тандир каби чўл қизигида Қизарибсан мисоли ширмон.. Р. Бобожон.*

2 Қизгин тус олган, авжига чиққан, қизгин. *Мажлис анча қизик бўлди.*

Темирни қизигида бос қ. темир. Қизик устида Қизишиб турган пайтда. *Аҳмад баҳслашишни яхши кўрарди ва гоҳида қизик устида, ўзи сезмаган ҳолда, қалтис гапираверарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..болангиз бор экан.. Ҳозир қизик устида билинмаску, кейин чидолмайсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қизигида 1) авжга чиққан, қизиб кетган пайтида. *Ишнинг айни қизигида ёмғир қуйиб қолди. ■ [Ҳожжи хола:] Отам, ўйин қизигида ютқазिशга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) кулай пайтни қўлдан бермай, иссиғида.**

ҚИЗИҚАРЛИ I Диққат-эътиборни жалб қилиб, қизикиш уйғотадиган. *Шу куни футбол майдонларида ҳам қизикарли беллашувлар ўтказилади. Газетадан. Сухбатларни жонли, қизикарли, турмушдаги фактларга суяниб ўтказиш керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 Манфаат жиҳатидан ўзига жалб қилдиган. *Боғ чакки эмас, унчалик қизикарли ҳам эмас, шундайми, Салим ака? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗИҚИШ I Қизикмоқ фл. ҳар. н. *Ҳатто нима депти зақунчи Оқилжон? — қизикиш билан сўради Тантубойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртанамо бу ҳангома қайси мамлакатда, қайси замонда бўлганига ҳурматли журналхонлар қизикишлари табиий. «Муштум».*

2 Билиш, ўрганиш ва ш.к. га интилиш, ҳавас майли; шахснинг ўзи учун қимматли

ва ёқимли бўлган муайян нарса ва ҳодисага муносабати. *Бердиевнинг ёшликдаги интилиши, қизиқиши уни ўзи орзу қилган билим чуққиларига етаклади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ота ўглининг техникага қизиқишини ёшлигиданоқ сезганди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚИЗИҚМОҚ 1 Қизиқиш билан эътибор бермоқ, астойдил берилмоқ, берилиб муносабатда бўлмоқ, ҳаракат қилмоқ. - *Овозингни чиқариб ўқи, нима дебди?* — *Мирзакаримбой ҳам қизикди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У шунча қизиқиб кетган эдики, елкасига аста қўйилган қўлни ҳам сезмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Улар ҳар гап сайин, «қалай, сизга маъқулми?» дегандек Элмурода тикилиб олар, у эса, чой хўплаган ҳолда, бу содда мунозарани қизиқиб тинглар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Билиш, ўрганиш, ишлашга майл қўймоқ, ҳавасманд бўлмоқ. *Мен муסיқага қизиқаман.* ■ *Унинг ўзи ёшликданоқ физикага қизиқар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Мароқли дарсларнинг кучими, кўпчилик ёшлар математика билан адабиётга қизиқарди.* Газетадан. *Мен энди, дунёдан ўтаёзган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳавас қилиб эргашмоқ, ҳавас қўймоқ; берилмоқ. *Кўқон кетаётган ўртоқларига қизиқиб, борма, деганга кўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гандон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чала ечиниб, тош қотиб ухлади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ҳавас-да.. Болалигимдан овга қизиқаман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚИЗИҚСИНМОҚ Маълум даражада қизиқмоқ, қизиққандек бўлмоқ. - *Шоирман денг!* — *қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртди.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Хадичабегим Астрободда рўй берган воқеалар билан қизиқсинди.* Ойбек, Навоий. *Жанечилар комиссарнинг ҳикояларини қизиқсиниб тингламоқда эдилар.* М. Мухамедов, Машқ.

ҚИЗИҚТИРМОҚ Қизиқмоқ фл. орт. н. Бу ҳикоя ҳаммани қизиқтириб қўйди. *Муסיқага қизиқтирмоқ.* ■ *Уни ҳозир ўрдак отишдан кўра Жумагулнинг жамоли қизиқтирар.. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚИЗИҚУВЧАН Ҳар нарсани билишга интиладиган, қизикадиган; қизиқиш, ҳавас майли кучли. *Инсон табиатан сирли, сехрли нарса, ҳодисаларга қизиқувчан бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ҚИЗИҚУВЧАНЛИК Қизиқиш, ҳавас майлига эгалик, эга бўлиш. *Йигитли тиришқоқ, ҳамма нарсга қизиқувчанлиги билан тенгдошлари орасида ажралиб туради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЗИҚЧИ 1 Қизиқ ҳаракатлари ва сўзлари билан кишиларни кулдирувчи одам. *Дадаси жуда қизиқчи киши.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Илгари овчилик қилган бир қизиқчи йигит мудирликни қабул қилганди.* С. Аҳмад, Музей.

2 Халқ сайилларида, йиғилишларида томошабинларни кулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи артист; масхарабоз. *Қизиқчилар ўйини. Қизиқчилар кийими. Қизиқчи артист.* ■ *Қишлоқ болалари бу масхарабоз, қизиқчи бола — Кимсаннынг сўзига қотиб кулишдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИЗИҚЧИЛИК 1 Қизиқчи иши, касби. **2** Қизиқчилар кўрсатадиган ўйин-томоша; ўзбек анъанавий театри тури. *Қизиқчилик кечаси.* ■ *Унинг асл исми — Наби.* *Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

Қизиқчиликка ёки қизиқчилик учун Кишиларни кулдириш ёки эрмак учун, ҳазил тарикасида. *Бу ишни қизиқчилик учун қилдим.* ■ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин ҳудди қизиқчиликка семирғандай юм-юмалоқ.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚИЗИҚҚОН 1 Салга жаҳли чиқиб, тутақиб кетадиган, аччиги тез. *Қизиққон одам.* ■ *Феъл-атвори жиҳатидан жуда қизиққон, сал нарсга лов этиб.. ингичка овозини баралла қўйиб чийиллайди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 кам қўлл. Юрагида ўти бор; серғайрат. *Ўринбой — ишжоатли, қизиққон йигит.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЗИҚҚОНЛИ кам қўлл. айн. қизиққон. *Иним, бизнинг тарафнинг фуқароси андақ қизиққонли бўлади. Ойбек, Навоий.*

ҚИЗИҚҚОНЛИК Қизиққон шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. *Қизиққонлик мардга эмас муносиб. Ж. Жабборов. Бу гўзаллик кибр ёки совуқликни эмас, балки ғайрат ва қизиққонликни тақозо қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚИЗИҒАР сўк. Енгил койишни ифода-лайди. *Қизиғарларнинг кўзини очиш керак, батрақларнинг ҳам одам эканлигини билиб қўйсинлар. Х. Шамс, Душман.*

ҚИЗКЎРАР этн. Унашиш олдидан сов-чиларнинг қизни кўриш маросими.

ҚИЗЛИ Қизи бор, қизи бўлган. *Қизли уй. ■ Бу тўй ўғилнинг ўғлидан, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимандан қайтади? «Алпомиш».*

ҚИЗЛИК 1 Қиз фарзандлик. *Усизга қиз-лик қилмайди.*

2 Аёлларнинг ёшлик чоғи ва шу чоқда-ги ҳолати. *У қизлигида жуда чиройли эди. ■ Фазлиддин Нури қизлик чоғида ўз хаёлида қизган.. йигитларга сира ўхшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Иффат, маъсумалик, бокиралик. *Қиз-лигини йўқотмоқ. ■ Офтоб оймининг: -Нега қирқ кокил қилмайсан? - деб сўрашига: -Қизингиз энди қизлик даврдан ўтиб, келинлик даврига кирди, - деб кулди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Бокира қизларга хос. *Бу унинг бояги айтган гапига қизлик иффати билан қай-тарилган жавоб эканини тушунди. С. Аҳмад, Уфқ. Ой нури қизнинг сочларида, юзида жим-жим ўйнар, қизлик латофатига сирли ва сеҳрли бир нима бағишлар эди. «Шарқ юлдузи».*

ҚИЗОШИ этн. Никоҳ тўйидан бир кун олдин қизнинг уйида дугоналари учун бе-риладиган зиёфат.

ҚИЗТАЛОҚ айн. қизиталоқ. *Оббо қиз-талоқ, шайтоннинг домласи экан-а!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗУВЧАН 1 Тез қизийдиган. *Мис қи-зувчан металллардан биридри.*

2 кўчма кам қўлл. Салга аччиғи келади-ган; жаҳли тез, қизиққон.

ҚИЗЧА 1 Қиз 1, 2 с. кичр.-эркл.

2 Ёш қизларга мурожаат шакли.

ҚИЗЧИҚАРАР этн. Никоҳ тўйи, қизни турмушга узатиш. *Эсласам, шунда ҳам қиз-чиқарар тўйга борувдик. Газетадан.*

ҚИЗҚУШ Балчиқчилар туркумига ман-суб, жиғали ботқоқ куши; қизғиш.

ҚИЗҒАЛДОҚ айн. лолақизғалдоқ. *Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик ша-фақдай қизарган, аллақерда тўрғай фарёд соларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ҚИЗҒАНМОҚ 1 Бирор нарсени сарф-лашга ёки бировга беришга оғринмоқ, эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ, аямоқ. *Айрон сўраб келгандан челагингни ҳам қизғанма. Мақол. ■ Эшонни қандайдир пул қизиқ-тираётганини, қори эса сир бой бермагани ҳолда, уша пулни қизғанаётганини Элмурод сезиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Ачинмоқ, раҳми келмоқ. *Қизган, она, ўксизни, Уша қутқазди бизни. Х. Олимжон. Йигит кўзларидаги алам ва фироқни кўрган Искандар уни қаттиқ қизғанди. Ойбек, Нур қидириб.*

3 Бекор кетмаслик ҳаракатини қилмоқ, ҳайф бўлмасликни ўйламоқ. *Бугун ҳеч қаер-га бормадим - ишимни қизғандим. ■ Му-ҳиддин бирон жойга кириб, тамадди қилиб олишни ўйласа, поездга кеч қолаётган киши сингари вақтни қизғанарди. Р. Файзий, Чўл-га баҳор келди.*

4 с.т. Рашк қилмоқ. *-Абдуваҳобнинг тур-қини худо кўтарсин, ундан хотин қизга-надиган ўрни йўқ. Уни номаҳрам деб бўлмай-ди, одам эмас - қул, - дейишарди. Ш. Тош-матов, Эрк куши. Умар Гулсунни Элмуроддан қизғаниб, ичи ўртаниб келган эди. П. Тур-сун, Ўқитувчи.*

5 Ўзига тегишли нарсага (мас., боласи-га) тегиниш, даҳл этишга йўл қўймаслик ҳолатида бўлмоқ, шундай хусусият (одат)га эга бўлмоқ (асосан, жониворлар ҳақида). *Совлиқ боласини қизғаниб, уларга ёвқараш қиларди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ҚИЗҒАНЧ кам қўлл. Қизғаниш ҳис-туйғуси; рашк, ҳасад. *Ҳамдамформа қизғанич-ҳасад билан тўлиб-тоша бошлаган кўнглини юпата бошлади.. С. Айний, Қўллар. Бу сўз Элмуроднинг кўнглидаги қизғанич чўғини бос-ган кулни учуриб юборди.. Шухрат, Шинел-ли йиллар.*

ҚИЗҒАНЧИҚ 1 Нарсасини бировдан аяйдиган; бахил. *Қизғаничқ бола. ■ Новда керак десам, ўзимизга керак, помидор бой-*

лаймиз, дейди. *Қизғанчиқ! Ҳ. Назир, Сунмас чакмоқлар. Ҳали айтганимдай, отам қанчалик сахий бўлса, онам шунчалик қизғанчиқ. «Муштум».*

2 Рашқчи; ҳасадчи.

ҚИЗҒАНЧИҚЛИК Қизғаниш иши, ода-ти. *Қизғанчиқлик бахилнинг иши. ■ Озиқ-овқат тақчил бўлишига қарамай, табиатимда қизғанчиқлик йўқ эди. С. Исоқов, Олам гўзал.*

ҚИЗҒАНЧОҚ *шв.* Қизғанчиқ.

ҚИЗҒАР *с.т.* Қизғар.

ҚИЗҒИМТИР *айн.* қизғиш 1.

ҚИЗҒИИ 1 Қизиб турган, қизиган; ҳароратли, иссиқ; қайноқ. *Саратоннинг қизғин қуёши. ■ Қизғин қум.. остидан янги-гина келтирилган тўрт дона кўмач ишта-ҳаларни ўзига тортар эди. С. Айний, Қулар. Собир юзини унинг ўтдай қизғин юзида сал тегизиб, шивирлади. Ойбек, О.в. шабадалар.*

2 Жўш урган, жўшга келган; авжига чиққан; жонли, жўшқин. *Қизғин иш. Қизғин кураш. Қизғин суҳбат. Қизғин мунозара. Ғўза парваришининг қизғин палласи. Ҳурим-Ғиғим қизғин давом этмоқда. ■ Ҳозир пахта учун кураш янада қизғин тус олди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

3 Чинакамига ва кучли тарзда, чин дилдан. *Қизғин салом. Қизғин табриклар. ■ Биз кексаларнинг орзу-истакларини қизғин қувватлаймиз. Н. Сафаров, Оловли излар. Эр-хотин бир-бирларини ҳеч қачон ўша кундагидай қизғин суймаган бўлсалар керак. Э. Аъзамов, Жавоб.*

ҚИЗҒИНЛАШМОҚ Қизғин тус олмоқ. *Иш қизғинлашди. Мунозара қизғинлашмоқда. Кураш қизғинлашди. ■ Ер ислоҳоти тўғрисида сўз қизғинлашган сайин унинг боши ёстиққа яқинлаша берди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚИЗҒИНЛИК Қизгин ҳолат. *Ишининг қизғинлиги. Тортишувларнинг қизғинлиги. ■ -Ҳақиқат, синалган ҳақиқат! — деди Ҳуктам қизғинлик билан. Ойбек, О.в. шабадалар. Хоразмнинг саноят корхоналарида меҳнат қизғинлиги даладан қолишмайди. «Саодат».*

ҚИЗҒИШ I Қизилга мойил, қизилга яқин рангдаги; қизғимтир. *Қизғиш тош. Қизғиш япроқлар. ■ Уфқ қизғиш тусга кириб, тонг ёришарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Куз ўрмоннинг ювилган, тоза сарғиш-*

қизғиш олтинини ёлқинлатди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИЗҒИШ II *айн.* қизқуш.

ҚИЙ I Қуй, эчки ёки туя қумалоғидан иборат гўнг қатлами. *Бир жойда хазина кўрганман.. Уч-тўрт йиллик қуй қийи босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон.*

ҚИЙ II *тақл. с.* Баъзи қушлар чиқарадиган товушни билдиради. *Қашқа томондан унидан безовта қилинган сақоқушининг «қий-қий»и эшитилди. С. Нуров, Нарвон.*

ҚИЙИЛЛАМОҚ Ингичка қичқириқ овоз чиқармоқ, чийилламоқ. *Мирзачўлга кеккайиб келиб, қийиллаб қочган бунақа жўжажўрозларни кўп кўрганман. А. Қаҳҳор, Янги ер.*

ҚИЙИЛМОҚ I *Қиймоқ 1, 3-6* фл. мажх. н. *Ой юзлар, қаламдай қийилган қошлар, Шерсифат, мардона, шўх барно қизлар. С. Жўра.*

2 *Қиймоқ 2, 6* фл. ўзл. н. *Қўлим қийилиб кетди.*

Қирчинингдан қийилгур қ. қирчин.

ҚИЙИН I Қийинчилик билан амалга ошадиган, кўп куч, меҳнат ва ш.к. талаб қиладиган; сермашаққат, машаққатли; *зид. осон. Қийин иш. Қийин масала. Қийин вазифа. ■ Санъат турларининг ичида энг қийини — рассомчилик. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Мулла Фазлиддин ёш подшоҳнинг амри билан Буратоғнинг чиқиш қийин бўлган хушманзара бир қоятоши устига кичкина хужра қурган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Оғирчилик, қийинчилик билан боглик бўлган; оғир, мушкул. *Қийин шароит. Қийин аҳвол. ■ Қараб ўтирсак — уят бўлади, халқ.. қийин кунимда асқатмади, дейди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Мусофирчилик қийин, бола-чақани соғинади киши. Ойбек, Танланган асарлар. -Бола фақирга қийин бўлди, — деди Жонизоқ оқсоқол Ойсулув сузиб келган овқатни еяётиб. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 *Кесим вэф. Маҳол, амримаҳол. Қоронғида ким эканини билиш қийин. Касалнинг келиши осон, кетиши қийин. Маҳол. ■ У замонда, ўғлим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт танга орттириши қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Бунинг устига, суяги меҳнатда қотган аёлнинг нозик қомат, хипча бел бўлиши қийин, албатта. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини тушуниш ундан ҳам қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

4 кам қўлл. айн. **қийинчилик**. Қизники қийин билан битар, Уғилники уйин билан битар. Мақол.

ҚИЙИНДИ Газмол, чарм, тунока ва ш.к. нарсани қийиб ишлашда ҳосил бўлган чиқинди, қийқим, қийқинди.

ҚИЙИНЛАШМОҚ Қийин ҳолга келмоқ, қийин бўлмоқ; оғирлашмоқ. *Чуққига чиқиш тобора қийинлашмоқда. Иш қийинлашди.* ■ Далаларни бир мезёрда сув билан таъминлаш йилдан-йилга қийинлашиб борапти. Газетадан. Қанча ичкари кириб борган сари юриш қийинлашарди. М. Ҳазратгулов, Журъат.

ҚИЙИНЛИК 1 Қийин ҳолат, қийин эканлик. *Ишнинг қийинлиги. Масаланинг қийинлиги.* ■ Қийинлиги билан неча пуллик ишим бор. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. [Нор:] Сизнинг муддаонгиз бошқа нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи йўқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 айн. **қийинчилик**. Бектемир йўлда учраган қийинчиликларни унутди. Ойбек, Куёш қораймас. [Тожибой:] Сизларнинг уйларингиз печат бўлиб, кўп қийинчиликлар тортишди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЙИНЧИЛИК 1 Умуман, қийналиш, қийноқ келтирадиган (туғдирадиган) ҳолат; қийинлик. *Яраланган Қодир қийинчилик билан ўрнидан турди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Дастлаб, отанга бор, онанга бор, қабилдаги бирмунча қийинчиликлар содир бўлган эса-да, кейинчалик ишлар юришиб кетди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Йўлчи] Қоратойга йўлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ишга ҳалал берадиган, уни қийинлаштирадиган нарса ёки ҳолат; монелик, тўсиқ, ғов, қийинлик. *Унгур.. ичкарилашган сари қийинчиликлар туғдириб борди. Уч қулоч илгарилаш билан унгур ичи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар ўзларининг кучли иродалари, курашлари билан ўз йўлларида тўғоноқ бўлган қийинчиликларни енгиб ўта оладиган кишилардир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Машаққат; азов-укубат. *У отасидан йигирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қанчадан-қанча қийинчиликлар билан уни ўқитиб, олий маълумот олишига имкон берган*

ота-онасидан умр бўйи миннатдор бўлиб яшади. «Саодат».

4 Оғир моддий аҳвол, қаттиқчилик, оғирчилик. *Қийинчилик билан ўсган бола.* ■ *Ҳаммаларининг гаплари, айланиб келиб, тобора авж олаётган қимматчилик ва қийинчилик устида тўхталар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚИЙИНЧИЛИКСИЗ 1 Қийинчилиги йўқ. *Қийинчиликсиз иш борми.*

2 Қийналмай, қийинчилик кўрмай. *Мунисхон доим ғолиб келадиган отига ҳеч қийинчиликсиз миниб олган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмгири. Автобус, троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдагина йўловчи ишхонасига қийинчиликсиз, кайфияти чоғ ҳолда етиб келади. Газетадан.*

ҚИЙИН-ҚИСТОВ Ҳаддан зиёд қисташ, шошилтириш, ҳоли-жонига қўймай ундаш ёки талаб қилиш. *Бир йил ўтгандан кейин у, Собирнинг қийин-қистови билан, Адҳамни судга чақиртирди. Ҳ. Зиёхонова, Унутилмас хатолар. Бунчалик қийин-қистовга олиб ишлашларидан янги пахта териш машинаси битиб қолай деганга ўхшайди. Газетадан.*

ҚИЙИН-ҚИСТОҚ айн. **қийин-қистов**. *Салимжон, болани баҳона қилиб, ҳар куни «ишингдан бўша», деб хотинини қийин-қистоққа олаверди. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.*

ҚИЙИШМОҚ 1 Қиймоқ фл. бирг. н.

2 Нархни ўз фойдасига ошириш ёки камайтириш учун талашмоқ, тортишмоқ, савдолашмоқ. *Мутавалли қийиша-қийиша, Алёнкани ҳам ўттиз тиллага сотиб олди. М. Осим, Элчилар. У, Зумраднинг таърифини эшитган ҳамон, шоҳи ва ипақларни кўтариб келди ва эзмаланиб, узоқ қийишиб, бир жуфт қозиқ лунги билан бир гулкўрна буюриб кетди. Ойбек, Улуг йўл.*

ҚИЙИҚ 1 Мато, қоғоз ва ш.к. дан, одатда, учбурчак шаклда қийиб олинган парча ёки ортиб қолган қийинди, қийқим. *Қоғоз қийиқлари.* ■ *Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпиштирилган. Ойбек, Куёш қораймас.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, қийғоч, қийшиқ. *Йиғилган пулларни яктагининг қийиқ чўнтагига солиб, хайрлашиб жўнади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. [Кумуш] Айвон устунига суянгач, қора қийиқ*

қошларини чимириб, кўча йўлак томонга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қисик ёки сузук; қисилган ёки сузилган, қийғоч (кўз ҳақида). *Чорбоғнинг қоқ ўртасига қурилган баланд шийпон зиналаридан ўрта ёшли, миқтидан келган, қийиқ кўзли бир киши тушиб келаётган эди.* М. Осим, Ўтрор.

4 кўча Гапга кўнмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. *Қийиқ бола.* ■ *Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шунини лозим кўрганиданми, мурасага унамади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қийиғимни боғламади — қийиқ экан, Боқсам — кўзи шўху қоши қуюқ экан.* Т. Тўла.

5 кўча Камчилик, нуқсон, хато. *Агаповнинг сени менсимай пичинг қилиб, гапингдан қийиқ топиб ўтириши бежиз бўлмаса керак.* И. Раҳим, Ихлос. *Унинг ҳар бир ишидан қийиқ топишга уринар эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

Қийиқ гап Бўлмағур, тескари, қинғир гап. *Гарчи кўнглига қийиқ гап келмаган бўлса ҳамки, шундай ёш жувонда ўқиш ўзи учун гайритабиийдек кўринар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қилдан қийиқ ахтармоқ** (ёки топмоқ) Тўғри гапдан, ишдан хатолик изламоқ; йўқ жойдан камчилик топишга ҳаракат қилмоқ ёки топмоқ. *Ҳар қайсимиз битта одамча ўлиб-тирилаётган бўлса-у, қилдан қийиқ ахтариб, звеномизни тошбақа қилиб, газетага чиқаришса.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИЙИҚ II Одатда, белга боғлаш учун атрофига гул тикилган тўртбурчак мато; белбоғ, қийиқча. *Лас қийиқ. Шоҳи қийиқ.* ■ *[Ғози] Қишда беқасам тўн устидан шоҳи қийиқ боғлар, ёзда эса пилта ёқали оқ ятакни белбоғсиз киярди.* И. Раҳим, Ихлос. *Хадича хола, бундан яқин олти ой бурун келганида, бир қийиқ беҳи олиб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЙИҚЛИК I Қийиқ кишига хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Қийиқлигинини ташла.*

ҚИЙИҚЛИК II Қийиқ учун ярайдиган; қийиқбоп. *Қийиқлик шоҳи.*

ҚИЙИҚЧА айн. **қийиқ** II. *Шоҳи қийиқча. Қийиқча боғламоқ.* ■ *Тиқиб қўйган қийиқчаю гулдор халтачаларингиз қани?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Туламат мўйлов юпқа лас чопони устидан.. боғланган қийиқчаларга ун қўлини тиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЙМА Чопқи билан чопиб ёки гушт-қиймалагичдан ўтказиб майдаланган гушт. *Ёғли қийма. Гуштни қийма қилмоқ. Овқатга қийма солмоқ. Қийма шўрва.* ■ *Баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти..* М. Осим, Ўтрор. *Ошпазлар эса, гўштини қийма қилиб, суягини бошқа қилиб қўйган эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҚИЙМАЛАМОҚ I Қийма ҳолига келтирмоқ, қийма қилмоқ. *Ошхонада келин гўшт қиймалапти.* С. Нуоров, Мушук чикди.

2 кўча Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ. *Қоғозни қиймалаб ташлабди.* ■ *Ғаффорбой қишлоқни қон қақшатапти.* Ҳалим акамни қўлга тушириб қиймалади. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 кўча Пора-пора қилмоқ, эзмоқ, жароҳатламоқ. *Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

4 Қийма солмоқ, қийма қўшмоқ. *Тузук.. овқат сўровди, қиймалаб, қатиқлаб, хўрда қилиб бердим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙМАЛИ Қийма солинган. *Қиймали мастава. Қиймали сомса.*

ҚИЙМАТ [а. قیمت — бойлик, қиммат-баҳо нарса; қадрият; нарх, баҳо; қиймат] **1** *икт.* Товар нархи.

2 Пулнинг харид қобилияти; муайян бозор нархлари даражасида пул бирлиги ҳисобига сотиб олиш мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдори. *Бинокорлик ишларининг қиймати анча камайтирилди.*

3 *икт.* Товар ишлаб чиқарувчиларнинг товарда гавдаланган ва унда моддийлашган ижтимоий меҳнати.

4 Савдо-сотикда: нарх, баҳо. *Молларнинг қиймати.*

5 кўча Киши ёки нарсанинг турмушда тутган ўрни, аҳамияти, қадри. *Отабекнинг.. ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қийматга молик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 мат. Ўзгарувчан миқдорнинг маълум шароитдаги катталиги. *Икснинг қиймати.*

7 Ўлчов асбоблари шкаласининг ҳар бир бўлими ифодалаган катталиқ.

8 с.т. Қиммат. *Бу киши: —Қиймат беҳикмат эмас, арзон беиллат эмас, бунинг тагида бир иллат бордир, сабр қилайлик, — деб ланжлик қилдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЙМАТАХТА Гуштни чопиб қийма қилиш учун мосланган тахта ёки кунда. *Ариқ бўйида чуққайиб, қийматахта юваётган Холнисо холанинг юраги орзиқиб кетди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.*

ҚИЙМАТБАҲО с.т. Қимматбаҳо. *..куёв томон.. қийматбаҳо буюмлар билан безатилган хоналарга таклиф этилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЙМАТЛИ 1 *иқт.* Бирор қийматга эга бўлган (*қ. қиймат* 1).

2 с.т. *айн. қимматли* 1, 2. *Марҳамат, марҳамат, қийматли меҳмон, жуда яхши келдингиз. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.*

ҚИЙМАТШУНОС [а. + ф. *قيمت شناس* – қийматини, баҳосини, қадрини билувчи] кам қўлл. Мол ёки нарсанинг қадр-қийматини яхши биладиган, баҳолай оладиган киши; товаршунос. *Ҳар қадамда бир тўхтаб, қийматшунос сингари, матоларнинг ранги.. ва ҳоказолар ҳақида баҳо бериб турди. Ойбек, Навоий.*

ҚИЙМА-ҚИЙМА: қийма-қийма қилмоқ Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ, қиймалаб ташламоқ. *-Қотиллар! – деди Нормат ғазабланиб. – Ушлаб олиб, қийма-қийма қилгим келяпти уларни! И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚИЙМОҚ 1 Қайчи билан бўлмоқ, қисмларга ажратмоқ, кесмоқ, қирқмоқ. *Бахмални қиймоқ. Қоғозни қиймоқ. Тунукани қиймоқ. ■ Қайчи олиб, уч, энидан қиясан.. О. Қўчқорбеков.*

2 Зич, таранг тортилиш, боғланиш ва ш.к. туфайли тана ёки аъзо ичига ботиб жароҳатламоқ; ўйиб кирмоқ (ип, сим ва ш.к. ҳақида). *Қўлимни сим қийиб юборди. ■ Пақирлар қўлимни қийиб юборай деди. С. Сиев, Ёруглик.*

3 *ив.* Тандан жудо қилмоқ, олмоқ, кесмоқ, чопмоқ, узиб ташламоқ. *Қарчиғайман, душман бошин қияман. «Алпомиш».*

4 с.т. Айланма йўлни қўйиб, тиккасига юрмоқ. *Бурилишларда йўлни қийиб ўтмоқ. ■ Неча тоғнинг тумишугин Қийиб ўтиб боради. «Равшан».*

5 *кўчма с.т.* Усталик билан бажармоқ, моҳирлик билан адо қилмоқ, қойил қилмоқ, уринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. *[Маширабжон] Хушовоз йигит-а. Ашулани роса қияди-да. Ш. Саъдулла, Икки билагузук. Роса овози бор экан-да, йўлини ҳам*

қияр экан. Ойбек, Танланган асарлар. Оббо Жўравой-е, аммо-лекин ганни қиясиз. Ёлгонни ҳам ростдай қилиб гапирасиз. Уйғун, Ҳуррият.

6 *кўчма кам қўлл.* Камайтирмоқ, қисман нобуд қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Бировнинг ризқини қиймоқ. ■ Саудий бунга ишонмаса ҳам, Мунисхоннинг шу ҳаракати унинг умридан катта қийди. А. Қаҳқор, Сароб.*

Кўзи қиймайди (т.к., ж.к. билан) 1) ажралишга, ташлаб, қолдириб кетишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Сизни кўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор! Ойбек, Танланган асарлар; 2) бировга беришга, воз кечишга, баҳридан ўтишга кўнгли, розилиги бўлмайди. Яккаҳўжаликларнинг кўни бисотида бор жониворлардан кўзи қийганини сўйиб, кўзи қиймаганини шаҳарга ҳайдай бошлади. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари; 3) ачинди, юраги ачишди, раҳми келди, аяди. Бечора Нодира оғир ҳолда Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Сўзини қиймоқ Сўзини ерда қолдирмоқ, қайтармоқ. *Менга иш буюринг. Камол аканинг сўзини қиймай, бир соатга вақт топиб келдим. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Қиймади Рағбати бўлмади, аяди. Ширвоннинг барча катталари, подшога яқинлари – бариси Равшанбекни дорга осмоққа қиймадилар. «Равшан». Кетар эдим сен билан Айланайин, ёр-ёр. Уйда қолган онамни Қийлмадим, ёр-ёр. «Қўшиқлар».**

ҚИЙНАЛИШ 1 **Қийналмоқ** фл. ҳар. н.

2 Қийинчилик, муҳтожлик. *Моддий жиҳатдан қийналиш. Қийналиш нима эканини билмаслик.*

3 *айн. қийноқ* 1. *Оҳудек эркин югуриб юрган қиз биринчи бор ҳуқуқсизлик ва қийналиш исканжасида қолган.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚИЙНАЛМОҚ 1 **Қийнамоқ** фл. ўзл. н. *Оғриқдан қийналмоқ. Ташиналикдан қийналмоқ. Тепаликка чиқишда кўп қийналдик. Масалани ечишда қийналмоқ. ■ Қиз тўғри ўша ерга келиб чуққалади. У ҳансирар, қийналиб нафас олаётгани билиниб турар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 с.т. Бирор жиҳатдан сиқилмоқ, муҳтожлик, қийинчилик сезмоқ. *Сувдан қий-*

налдик. Пулдан қийналмоқ. ■ [Йулчи] Тутулиб қолмас-а, калласи жойида; те-гирмонга тушса, бутун чиқадиғанлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди. Ойбек, Танланған асарлар.

ҚИЙНАМОҚ 1 Жисман ёки рухан озор бермоқ, азият етказмоқ, азоб-уқубатга, қийин аҳволга солмоқ. Тиш оғриғи мени қийнапти. Уни ташналик қийнапти. ■ Анвар қийнамай, озор бермай, захасиз капалак тутиб келганларга сабоғини ўқитиб қўйиш билан мукофот берар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Комила оқсаб қолди, уни баланд пошнади, қошиқдай ихчам туфлиси қийнар эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нимага индамайсиз, Ҳаётхон? Гапиринг, ё мени қийнагани чиққанмидингиз? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қудам икковимиз басма-басига орзу-ҳавас деб, болаларни қийнаб қўйибмиз. «Муштум».

2 с.т. Бирор жиҳатдан чекламоқ, қисмоқ, муҳтож қилмоқ, зориқтирмоқ. Овқатдан қийнамоқ. Пулдан қийнамоқ.

3 Махсус усуллар билан азоб бермоқ, азобламоқ, қийноққа солмоқ. Қийнаб сўроқ қилмоқ. ■ Босқинчилар унга сира тиним бермай урмоқда ва қийнамоқда эдилар. Газетадан. Фашистлар Ҳасановдан ўзлари учун керак бўлган маълумотларни сўраб, қийнай бошладилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЙНАШ 1 Қийнамоқ фл. ҳар. н. Кўп савол бериб қийнаш.

2 айн. қийноқ 2. ..Ғаффор отага юборилган хатни шунча қийнашлар билан ҳам бермадинг. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚИЙНОВ 1 кам қўлл. Қийнамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. қийноқ 2. Маҳбуслар қийновдангина эмас, очликдан ҳам ҳалок бўлардилар. Газетадан.

ҚИЙНОҚ 1 Жисмоний ёки руҳий азоб, азият, озор. Атрофда ғув-ғув пашша; оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилади, қулоқни узади.. бир зум тинчлик йўқ. Йулчи соч олдириб бўлгунча, қийноқ ичида тоқатсизланди. Ойбек, Танланған асарлар. Руҳий азоб ва мушкул фикрлар қийноғида туннинг қандай ўтганини сезмай қолдим. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Қийнаш, азоблашнинг йўл-усуллари ва уларни қўллаш. Териси шилиниб, минг азоб билан қийноқда ўлдирилган улуғ шоир.. Насимий хаёлидан ўтди. Мирмуҳсин, Меъмор. Айниқса.. ваҳшийларча қийноққа солинганини кўрганда, дод деб, бўш стаканни экранга отди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚИЙНОҚЛИ Қийноққа соладиган; қийнайдиған, азобли. Ўзи қалбдан азобланар, унинг учун бу гаплар оғир, нақада қийноқли эди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚИЙНОҚХОНА Асир, маҳбус ва ш.к. ни қийнаш, қийноққа солиш учун мосланған махсус хона.

ҚИЙНОҚ-КИСТОҚ айн. қийин-қистов. Фарида индамай ишга отлана бошлади. Онаси қийноқ-кистоққа олаверишдан истиҳола қилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЙПАНГЛАМОҚ айн. қийшангламоқ. Чол қийпанглабгина унинг олдига борди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙПИЧОҚ айн. қирпичоқ. [Зуннунов] Раислар билан ҳам қийпичоқ. Унга фақат.. раис Умар ака ёқади. И. Раҳим, Ихлос. Энди мен билан ҳам қийпичоқ бўлмоқчимисиз, ўртоқ Муҳамедов? П. Қодиров, Уч илдиш.

ҚИЙРАТМОҚ 1 Бир текис йўқ қилмоқ; қирмоқ. Яйловдаги қўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Бомбалар кузатилган мўлжалга — газандалар тўпланган жойга тушар.. ёвни қийратар эди. Ш. Шарипов, Хоразм. [Янги раис] Ишни тиклашдан эмас, йиқитишдан бошляпти. Дарахтларни қийратиб юборди. И. Раҳим, Ихлос.

2 Шилмоқ, шипшийдан қилмоқ, йўқ қилмоқ. -Бу уруш ўлгур ҳамма ёқни қийратяпти, — деди Рисолат опа Низомжонга. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЙРИХОН шв. Қийшиқ, қия, эгри. Яктагини қийрихон ёпинмоқ. Қийрихон қарамоқ. ■ Офатижон бир санам, бошини қийрихон бурган кўйи, дилбар, дилўртар табассум қилиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҚИЙТИМ айн. қийиқ 1 1. Лутфинисо.. нимчасининг чўнтагидан бир қийтим йўл-йўл шоҳи олди ва Тожбойга узатди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚИЙТИҚ 1 Қийқим, қийинди, қийтиқ. Латта, кимхоб тўн бичдим, Қийтиғи менга тегмади. М. Алавия.

2 Пайкал, тахта, пол четида қолган бўл-так, туморча (ер ҳақида). *Бу ерда, бир гектарча келадиган шу қийтиқ тепада, ғўза қийғос гуллабди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

3 *кўча с.т.* Чала ёки қинғир иш, камчилик, нуқсон. *Тўғри сўздан нуқсон, қийтиқ топишни касб қилиб олган бу Содиқов ҳеч бир тап тортмай, жамоатчилик юзига оёқ тираб келяпти.* Газетадан.

ҚИЙ-ЧУВ 1 Тартибсиз қаттиқ овозлар, бақирӣқ-чақирӣқлар; чуввос. *Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни қар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Онахон қий-чув қилиб, сув сачратиб ўйнаётган болаларга яна қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қарсак устига қарсак бўлди, қий-чув кўтарилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тартибсиз йиғи-сиғи овозлари; уввос. *Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, бола туққандаги фиғонлари эшитилиб турадиган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Атрофни қий-чув, ғала-ғовур босди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚИЙЧУВЛАШМОҚ Тартибсиз қийқиришмоқ, қичқиришмоқ, шовқин-сурон кўтармоқ, чуввос солмоқ.

ҚИЙШАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғмоқ. *Девор қийшайиб қолибди.* ■ *Жангчилардан бири йўл бўйида қийшайиб ётан симёғочга тахта қоқиб, кўмир билан ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Сўлғин, сариқ ўт билан қопланган далада қоп-қора иккита танкни кўрди — бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ноғорачилар ва чирмандакашлар терлаб-пишиб.. гоҳ қийшайиб, гоҳ кескин силкиниб чаладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Сафар бўзчи остона ёнида маҳдумга қийшайиб қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Эгриланмоқ, эгилмоқ, эгри-бугри бўлмоқ; тоб ташламоқ. *Тахта қийшайиб қолибди.*

4 *кўча с.т.* Нотўғри томонга оғмоқ. *Сизнинг Ёқубжонингиз ҳам, звено бошлиғи бу ёқда қолиб, агрономга қараб қийшайиб кетди-ку.* Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаббат. *Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

5 Асабийликдан табиий ҳолати, шакли ўзгармоқ, бурушмоқ. *Аламдан кўзлари қийшаймоқ.* ■ *Саудий иш столи ёнига келиб ўлтирганида, юзининг томири тортишиб, башараси қийшайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Элликбошининг лаблари аллақандай ёмон қийшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Араз қилмоқ, тиртаймоқ. *Шу аҳволда пахта ундириб бўладими? Бугун биттаси қийшайса, эртага иккинчиси ноз қилса.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

ҚИЙШАНГЛАМОҚ 1 Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қилмоқ, қийпангламоқ, жилпангламоқ. *Сорахон.. Саудийга қараб.. бир қийшанглаш билан қўл узатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с.т.* Безангламоқ, чўчиб кетмоқ. *Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди?* С. Аҳмад, Ҳодивой.

3 *кам қўлл.* Сал қийшайиб юрмоқ, оқсоқланмоқ.

ҚИЙШАНҒИ салб. Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қиладиган; танноз, серқилиқ. *Қийшанғи аёл.*

ҚИЙШИҚ 1 Тепага йўналиши тўғри эмас, бирор томонга огган; қийшайган. *Қийшиқ столба. Қийшиқ девор. Қийшиқ чинор.* ■ *Уртаси букчайиб кетган стул устидаги қийшиқ шамдонда шам ёниб турарди.* «Саодат». *-Ху анови қийшиқ ўсган юлғунни кўряпсизми? — шивирлади у. — Ушандан сал юқорида.* С. Анорбоев, Оқсой. *Паранжини қийшиқ ёпишиб, камтир кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паст, баланд ва қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли оқ иморатлар учрар эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Йўналиши бирор томонга ёки ҳар икки томонга бурилган; эгри, қинғир. *Тор, қийшиқ кўчалар адашиб қолиб, Илондек ўрмалар паришон тунда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Янги моделнинг сифати бузилди: бирининг чоки қийшиқ, иккинчисининг дастаги паст.* «Муштум». *..қўлига қийшиқ калтак ушлаган қаландар.. охират кунидан ваъз айтарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Жойлашиш, туриш ҳолати тўғри, меъёрий эмас. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўткалама.* Мақол. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бойнинг ўғли гапирсин.* Мақол. ■ *Серсоқол, тўла юзли, бир кўзи қийшиқ киши мулоим товуш билан деди..* Ойбек, Қуёш қораймас.

Сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб кўйсанг.. жавобгар бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кучма кам қўлл. Ҳақиқатга тўғри келмайдиган; нотўғри, хато. Мурзин Элмуроднинг адолатли огоҳлантиришидан қийшиқ хулоса чиқара бошлади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИЙШИҚ-ТУЙШИҚ шв. Қингир-қийшиқ. Санам кўрсаткич бармоғи билан деразанинг пастки ойнасига қийшиқ-туйшиқ чизқлар тортиди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙҚ тақл. с. Айрим паррандаларнинг «қийқ»қа ўхшаш овозини билдиради.

ҚИЙҚАНГЛАМОҚ шв. Қийшангламоқ, қийпангламоқ. Кўплар интиқ қилиб бизни, Қийқанлаган шоҳнинг қизи.. «Муродхон».

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ «Қийқ-қийқ» товуш чиқармоқ, қийқирмоқ. Хўроз қийқиллаб қочди.

ҚИЙҚИМ 1 Қийиб ишланган нарсалар чиқиндиси, қийинди. Қоғоз қийқимлари. ■ Бу аёлнинг ташаббуси билан электр тикув машиналарига «кўчиб юрувчи линейка» ўрнатилди. Бу — қийқимни камайитиришда муҳим омил бўлди. Газетадан.

2 Газмолнинг бичиқдан ёки савдодан ортган бўлаги; лахтақ.

3 Бир парча, қийтиқ жой. Қийқим ер. ■ Гектарларнинг тўла бўлишига, карта четларида қийқим ва туморчалар қолдирмасликка катта эътибор берилди. Газетадан.

ҚИЙҚИНДИ айн. қийқим 1, 2. Газмол қийқиндилари. ■ Менинг уйимда ҳар хил қийқиндилар бор, ўшани олиб келаман-да, костюмчалар тикамиз. Н. Назаров, Замон. Ёнида турган оқ халтадаги ҳар хил қийқиндилар орасидан рўмолчадек лахтақни олиб, қизига берди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ҚИЙҚИРИШ 1 Қийқирмоқ фл. ҳар. н.

2 айн. қийқирриқ. Газабланган кучукларнинг вовуллаши, томошабинларнинг қийқиритиши кўкни қоплайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙҚИРИШМОҚ Қийқирмоқ фл. бирг. н. Болалар қийқиритишиб, қувлашиб ўйнардилар. ■ Фуломжон ҳар гурзи уранда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқиритишиб, югуришиб ташишар эмиш. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚИЙҚИРИҚ 1 Кучли тарздаги, бетартиб қичқирик, шовқин, қий-чув. Фақат ич-

каридан мастларнинг қийқиритқлари, аллакимнинг бўғиқ алёри эшитилади.. Х. Фулом, Машғал. «Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқиритғи.. билан тўй карвони бораркан.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қўллаб-қувватловчи, олқишловчи ялпи овоз; ҳайқиритқ, қичқиритқ. Шодлик қийқиритқлари. Тўйчиларнинг қийқиритқлари. ■ Залда олқишлар бўрони кўтарилиб, «Яшасин Юсуфжон қизик!», «Яшасин ўзбек санъати!» деган қийқиритқлар эшитилди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Пуч қийқиритққа учмаслик, шов-шувга сабаб бўладиган ғаройиботлар кетибдан қувмаслик керак. Газетадан.

3 Баъзи парранда, қушларнинг «қий» деганга ўхшаш кучли товуши. Қайси бир унгурдан йиртқич қушнинг қийқиритғи эшитилиб, акс садо беради. Ж. Абдуллахонов, Орият. Турналарнинг ўйчан қийқиритғида мудраган ойдин кечалар бошланди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЙҚИРМОҚ 1 Томоқдан қаттиқ, баланд овоз чиқармоқ, ҳайқирмоқ, қичқирмоқ. Халқ кулади, олқишлайди, қийқиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизик, Заргаров қийқиритқ кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрндан туриб, ўйинга тушди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ишдан қайтган чоғимда Қийқиради ўғилчам. Ё. Мирзо.

2 айн. қийқилламоқ.

ҚИЙҚИРОҚ Бўлар-бўлмасга қийқираверадиган, ҳайқираверадиган; бақироқ. Қийқироқ одам.

ҚИЙҚИРТИРМОҚ Қийқирмоқ фл. орт. н. Хўрозни қийқиртириб сўймоқ. ■ Кимдир йўлакда кўринган қизлар ва жувонларни қийқиртириб қувади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ айн. қийқилламоқ. Бургут чаптар уриб, қийқиллаганча айланиб келди. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚИЙҚИР Тумшуғи қалта ва қайрилган, асосан, унча йирик бўлмаган қуш, паррандаларга овга солинадиган соҳибчангал йиртқич қуш; қирғий. Ойсулув қийқирнинг чангалидан қутулган чаптардай, Сувонжоннинг қучоғидан отилиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қийғир бурун, қийғирбурун Қийғир тумшуғига ўхшаш, пастга томон қайрилган бурун. Салтанатнинг йигити келишган, қийғир бурни чехрасига аллақандай жасорат бағишлаган. О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

Қийғир қараш қилмоқ Үқрайиб қарамоқ. Йўлда кета туриб, Болта акамиз бир қийғир қараш қилиб қўйдилар. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҚИЙҒОС 1 Ҳаммаси бараварига, ёппасига, шиға. Чигит қийғос ундириб олинди. Ғўза қийғос шоналади. ■ Нариги қирғоқдаги мевазорларда ўрик, олча, олма, шафтолилар қийғос гуллаб ётибди. Ҳ. Ғуллом, Машғал. ..Тангри қачонлардир тилиннга эккан Сўзлар гуллаёттир қийғос ва қийғос. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Айни, авжи. Мана, қийғос пишиқчилик, лекин ошхоналарда сабзавотдан таомлар тайёрланмайди. Газетадан.

3 шв. Жиддий равишда, қаттиқ. Ҳа, айтгандай, бир кунни Ҳайдар ҳожи билан қийғос уришди. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 кам қўлл. Шовқин-сурон, чуввос. Уйда ҳеч вақт кўрилмаган, ваҳимали бир қийғос кўтарилди. Ойбек, Танланган асарлар. Кучадан қийғос ва ғовур-ғувур товуш эшитилиб, эр-хотиннинг суҳбатини тўхтатди. С. Айний, Қуллар.

ҚИЙҒОЧ 1 Қисик ёки сузук (кўз ҳақида). Бели бурма камзулининг ичида баланд кўкси бетоқат тўлқинланиб, қийғоч кўзларида олов ёнарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўзини қийғоч қилмоқ Кўзини қисиб ёки сузиб қарамоқ. -Вой, менга қара, - деди Шодимат, кўзларини қийғоч қилиб, қошини чимириб. А. Муҳиддин, Ошналар. **Қийғоч қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) айн. қия қарамоқ (ёки **боқмоқ**) қ. қия. Муздек сойга тўш уриб, Узоқ учар қалдирғоч. Гоҳ қилиб баланд парвоз, Пастга боқади қийғоч. Ғайратий.

2 Нафис қия тушган (қош ҳақида). [Фотограф] Объективни.. хушрўй, қийғоч қош қизга қаратди. Газетадан.

3 айн. қия, қияма. [Ҳасанали] Даричани нариги уйдан қараганда киши қўринмаслик қилиб қийғоч очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Онахон] Икки қўлини пальтосининг қийғоч чўнтазига солиб.. ерга тикилди. А. Мухтор, Опа-сингилар. Қоп-қора чайир юзидан, иягидан қийғоч кетган пичоқ изидан, айёр кўзларидан ёш боши билан кўпни кўрганлиги билиниб турарди. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЛ 1 От ва баъзи бошқа ҳайвонлар думи ёки ёлининг ҳар бир толаси; умуман, жун, соч, мўй ва ш.к. нинг толаси. От думи-

нинг қили. Қил элак. Қил тузоқ. Арғамчига қил қувват. Мақол. ■ Очилнинг от қилидай қайсар, қўнғиртоб сочлари дўпни четидан қайрилиб чиқиб турар.. эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

2 с.т. эск. Муסיқа асбобларининг тебранганда овоз чиқарадиган ипи; тор. [Гуландомнинг] Бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади. Ойбек, Танланган асарлар.

Ораларидан қил (ҳам) ўтмайди Ўта сирдош, жуда яқин дўст. Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ҳамирдан қил суғургандай қ. хамир.** Юрагига (ёки кўнглига) қил сифмайди Кўнгли гаш, хафа, диққат. [Холисхон:] Қичқирма, юрагимга қил ҳам сифмай қолди. Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қил (нинг) устида** Жиддий хавф остида; жар, ҳалокат ёқасида. Операция оғир бўлди. Беморнинг ҳаёти қил устида. Ж. Саримсоқов, Шифокор. **Қилдан қийиқ ахтармоқ қ. қийиқ 1 5.** Қилни қирқ ёрмоқ (ёки айирмоқ) 1) синчковлик билан текширмоқ; йўлини, тadbирини, сабаби ва ш.к. ни топмоқ. Бу ишга бутун шахар ҳайрон. Қилни қирққа ёрадиган донолар ҳам бир нарса тўқий олмайдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) турлича ёки ўзи хоҳлаганича талқин қила олмоқ (шариат ҳақида). Шариат қилни қирққа айиради, деган сўз тўғрига ўхшайди, дўстим. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛВИР Алдам-қалдам, қалб, нопок иш қиладиган; алдамчи, фирибгар, қаллоб. Бойнинг қилвир тарозибони ҳам минг хил найранглар билан ҳар бир қанор нахтадан бир неча қадоғини уриб қолар эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. **Биласизми, ўша эски, қирни, қилвир Боймат** бунинг ҳам чорасини аллақачон топиб қўйган. К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИЛВИРЛИК 1 Қилвир эканлик. Унинг қилвирлиги ҳаммага маълум.

2 Алдам-қалдам, қалб иш, хатти-ҳаракат; қаллоблик. Агар улар [Тешабойлар] бу сирларни ўлиб-тирилиб яшираётган бўлсалар, балки бунда бир қилвирлик бордир? М. Исмоилий, Фарғона т. о. У пайтлари гўшт комбинатида турфа қилвирликлар билан мўмай даромад топиш одатий ҳол эди. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидagi қатл.

ҚИЛДАЙ 1 Қилга ўхшаш, қилга тенг келадиган.

2 кўчма Озгина, кичкина, заррача, қилча. Буни қаранг: қилдай жони қолибди-ю бу бечоранинг! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛДИРМОҚ Қилмоқ фл. орт. н. *Иш қилдирмоқ. Овқат қилдирмоқ. Томоша қилдирмоқ.* ■ Гулнор бу ерга келса, Нури ҳаргал бирон юмуш қилдирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛИЧ 1 Бир тигли, филоф (қин) билан ёнга осиладиган, чопиш, санчиш билан ёвга шикаст етказиладиган қурол. *Ўткир қилич. Учи қайрилган қилич. Қилич яланғочламоқ. Қилични қиндан сугурмоқ. Қилич солмоқ. Қилич билан урмоқ.* ■ Мудофелар қўлларидаги милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қилич уйнатмоқ (ёки кўтармоқ) Қилич билан таҳдид қилмоқ. *От устида қилич уйнатган Тўхтасин ўз йигитлари билан босиб киради.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. **Қиличдан ўтказмоқ (ёки кечирмоқ)** Қилич солиб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Паризодни, хонни ҳам, Икки номард жонни ҳам Қиличдан ўтказмоққа.. Ҳозир эди шул замон. Ҳ. Олимжон. Ушбу фармонимизни олган он, дарҳол ўн беш ёшдан то етмиш ёшгача бўлган қипчоқ эр зотини қиличдан кечиргайлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қиличдан қон томадиган айн. қамчисидан қон томадиган қ. қамчи.** Бу ерда Шурога қарши исён чиқариш у ёқда турсин, қиличидан қон томадиган беш-ўнта маслакдодш ҳам топилмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қилич (эркаклар исми).

ҚИЛИЧБОЗ Қилич ишлатишни, қилич билан жанг қилишни яхши биладиган киши. [Навой:] *Бу қайси Турдубой? Ҳалиги донғи кетган жангчими? [Жалолиддин:] Ҳа, бутун насли жанг майдонида ўтган донгдор қиличбоз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ҚИЛИЧБОЗЛИК 1 Қилич ишлатиш маҳорати, санъати. *Қиличбозликни ўрганмоқ. Қиличбозлик машқи. Қиличбозлик санъати.*

2 Қилич ишлатиб қилинадиган жанг. Ён томондан бостириб келган бир тўда мўғул аскарари Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишга халал берди. М. Осим, Темур Малик.

3 *спрт.* Муайян қоида асосида тигли спорт қуроллари воситасида яккама-якка ўтказиладиган мусобақа. 1937 йилдан қи-

личбозлик бўйича жаҳон чемпионати ўтказиб келинади. «ЎЗМЭ».

ҚИЛИЧБОҒ Қилични осиб юриш учун мосланган тасма.

ҚИЛИЧДАЙ, -дек 1 Қиличга ўхшаган, қилич сингари ярқироқ, ўткир, кескир. У [Элмурод] беихтиёр осмонга қаради ва денгиздай қорайган осмонда қиличдай уйнаган прожектор ёғдусини кўриб, кўнгли яйраб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Арра ҳам қиличдеккина экан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 кўчма Қадди-қомати келишган; тик, тетик. *Иккала қизимни чиқарганман, бунга [Хожарга] қиличдай бир йигит топиб, ичкўёв қиламан.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Бир ойнинг ичида Алижон илгариги ортиқча гўшларини йўқотиб, қиличдек бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЛИШ-ҚИЛМИШ кам қўлл. айн. **ҚИЛМИШ.**

ҚИЛИҚ 1 Кишининг юриш-туришидаги, бошқалар билан муомаласидаги ўзига хос ҳаракатлари, хулқ-атвори. *Қилиғи иссиқ одам. Қилиғи совуқ йигит.* ■ Унинг қилиқлари ўзига жуда мос тушар, ҳатто қўли қаттиқлиги ҳам фазилатдек туюларди. Ф. Мусажонов, Пушаймон. -*Кечирасиз!* — деди ўз қилиғига уялиб, шолғомдай қизариб кетган Мастонов. Файратий, Йўқлов.

2 Файритабийий ёки ноҳўя иш, ҳаракат, одат ва ш.к. *Келишмаган қилиқлар.* ■ Зебиҳон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бунақа қилиқ Нишопурий жанобларидан чиқади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Фуқароларнинг кечаги қилиғи Султонали ҳожири телба қилиб қўяй деди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Умуман, кишининг одати, расми. -*Ҳали ҳам эски қилиғини қўймайди. Уйга чақириб, олдида дастурхон ёзмагунча, сув бермайди, — деди [Давлатёр].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Келди қонли қиличин Кўтариб Туғлиқ. Бу ҳам чиқарди яна Кўп найранг, қилиқ.* Файратий.

ҚИЛКЎПРИК 1 қ. **пулспрот, спрот.** *Ҳўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ кўчқорга миниб, эсон-омон қилкўприкдан ҳам ўтиб олдик. Ҳўш, ундан у ёғи жаннатми? П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кўчма Жиддий хавф, ҳалоқат. *Шу тобда қилкўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЛМИШ 1 Қилинган иш, ҳаракат, фаолият. *Ҳар ким ўз қилмишига қараб топади.* Мақол. ■ *Терговчи ўз қилмиши билан фахрлангандай, ҳаммага бир-бир қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг хафа бўлганини авзойидан, қилмишидан билиб бўлмайди.* Газетадан.

2 Ножўя иш, ҳаракат, қилғилик. *Ўз қилмишига иқрор бўлмоқ.* ■ *Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Адолатли ҳукм чиқариш, гуноҳкорларни қилмишига яраша тўғри жазолаш.. осон иш эмас.* Газетадан.

Қилмиш-қидирмиш Ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади, ёмонлик қилган ёмонлик кўради, маъносидаги ибора.

ҚИЛМОҚ 1 Бажо келтирмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ, амалга оширмоқ. *Иш қилмоқ.* *Қиламиз десак иш кўп.* *Айтганингизнинг ҳаммасини қилдим.* *Билганингни қил.* *Куш уясида кўрганини қилади.* Мақол. ■ *Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиш шарти билан бўлса ҳам, розилик берибди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от англатган нарсани тайёрлаш, ҳозирлаш, пишириш маъносини билдиради. *Хамир қилмоқ.* *Гувала қилмоқ.* *Эшик қилмоқ.* *Пичоқ қилмоқ.* *Ром қиладиган уста.* *Утин қилмоқ.* *Нон қилмоқ.* *Шўрва қилмоқ.*

3 Бирор-бир ишга, лавозимга қўймоқ, белгиламоқ, тайинламоқ, лозим кўрмоқ, танлаб олмоқ. *Вақил қилмоқ.* *Директор қилмоқ.* *Бўлим бошлиғи қилмоқ.* ■ *Қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, куймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Биз Ҳомидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишдан ҳеч бир монелик кўрмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 ёрд. фл. взф. Сўз ясаш учун хизмат қилади — от, сифат ва б. туркумга оид сўзлардан турли маъноли феъллар ясайди. *Томоша қилмоқ.* *Таклиф қилмоқ.* *Рашик қилмоқ.* *Эълон қилмоқ.* *Орзу қилмоқ.* *Зўрлик қилмоқ.* *Душманлик қилмоқ.* *Обод қилмоқ.* *Шод қилмоқ.* *Безовта қилмоқ.* *Саришта қилмоқ.* *Оҳ-воҳ қилмоқ.* *Лип-лип қилмоқ.* *Тақир-туқур қилмоқ.* ■ *Ўғрилиқ қилгани учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яна бир марта опалик қилсангиз, деб маслаҳатга келган эдим.* Б. Раҳ-

монов, Юрак сирлари. *Бўтабойга, колхоз мустаҳкам бўлади, деган гапнинг ўзи кифоя қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор, чироқлари. *Йўғон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Боғлама вазифасида қўлланади. *Ўқитувчилик қилмоқ.* *Ўғлини муҳандис қилмоқ.* ■ *Сидиқжон ҳали бузилмаган тўқайнинг нариги томонида аравакашлик қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар.. қора кепкасини қошигача бостириб, дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЛПАНГЛАМОҚ 1 айн. қийшангламоқ 1, 2. [Мунаввар] *Бир вақтлар Йўлдош олиб келган шоҳи-атласларни кийиб, тилла болдоқ, ёқут кўзли узукларни тақиб, ўзини кўзуга солиб, хўп қилпанглаган.* С. Анорбоев, Мехр.

2 айн. қилпилламоқ 2. *Олахўжа махсум камбағалдан кўтарилган бир киши олдида «қариндошим», деб қилпанглашга мажбур эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пошша хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпанглади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЛПАНҒИ айн. қийшанғи.

ҚИЛПИЛЛАМОҚ 1 Ноз-ишвали ёки ажиб ҳаракатлар қилмоқ, ликилламоқ, жилпангламоқ. [Қори.] *Унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очик бир жувон қилтиллаб юрса.. Э, содда экансиз, ука! А.* Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўча Лаганбардорлик қилмоқ, атрофида парвона бўлмоқ.

ҚИЛТ: қилт этмоқ 1) билинар-билинамас қимирламоқ, кўзғалмоқ, қимир этмоқ. *Ҳаво дим.. япроқлар қилт этмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Саҳро йўли, саҳро табиати, саҳро жазирамаси бошланди.* *На дов-дарахт, на сув, на қилт этган шабада.* Ҳ. Назир, Газқайнар достони; 2) эшитилар-эшитилмас, кучсиз овоз чиқармоқ, секин шитирламоқ, тиқирламоқ. *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан узун йўлакнинг ярмигача қинғир чироқ ёруғи тушиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Баширжон чойдан хўплади, оғзини чайгандек қилт этиб ютинди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИЛТАБ шв. Ғилай.

ҚИЛТАНГЛАМОҚ У ён-бу ёнга ташланиб ҳаракатланмоқ, юрмоқ. *Холиқбой ҳас-*

сасига тираниб, қилтанглаганича кичкина кўк дарвозага кириб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

КИЛТАНОҚ 1 Балиқнинг игнасимон ингичка, узун суяги. -Бечоранинг томоғига балиқнинг қилтаноғи тиқилиб қолибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Арпа, шоли ва ш.к. экинлар дон қобиғи учигада игнасимон узун қилча; қилтирик, қилтиқ.

3 шв. айн. қилтирик 2. Қизимнинг ишқи, киши қуриб кетгандек, шу қилтаноққа тушгани мени ич-ичимдан еб қўйяпти. И. Ўктамов, Ҳикоялар.

КИЛТИЛЛАМОҚ 1 Аранг қимирламоқ, жонсиз тебраниб турмоқ. У ғоз бўйнидай ингичка бўйнида қилтиллаб турган бошини дадил ва бақувват тутишга тиришарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳожия хола қилтиллаб келиб, Муҳаббатни бағрига босди. В. Фофуров, Вафодор.

2 кўчма Аранг жон сақлаб турмоқ, Шу тобда қилқўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қимирламоқ, қалтирамоқ. Элгелди турган жойида қилтиллаб кетди, худди ўғридай, ён-берига аланглаб олди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

КИЛТИРИҚ 1 от шв. Қилтанок. Унинг кўзлари.. бугдой бошогининг қилтириғи каби узун киприклар орасидан ўзига тикилган чиройли қора кўзлар билан туқнашди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сфт. Жуда ориқ. Қилтирик бола. ■ Ашир мастликдан юмила ёзган кўзини йилтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади. У кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олдига, дам орқасига оғиб кетарди. С. Анорбоев, Оқсой.

КИЛТИҚ айн. қялганок 1, 2. Ботир милтиқсиз бўлмас, Балиқ — қилтиқсиз. Мақол. ■ Бугдойлар ҳали пишмаган, бошоқларнинг қилтиғи энди-энди сарғая бошлабди. С. Нуоров, Тоғдаги дарё.

КИЛТОМОҚ с.т. 1 Қизилўнғачнинг яра ёки бошқа сабаб билан торайиб, овқат ўтмай қолишидан иборат касалликларнинг умумий номи; рақнинг бир тури. Эр-хотиннинг кўз ўнгига қўшилари Жўрабек аканинг қилтомоқдан қийналиб ўлгани келиб, ваҳима тушди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Шундай касаликка дучор бўлган киши.

3 кўчма Кам овқат ейдиган, чимхўр одам. Ҳаёт.. боягдай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бугиб қўйган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эмлашдан кейин, егани баданига юкмайдиган қилтомоқ биродарлари бирдан.. иштаҳага кирган эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

КИЛУҚОЛ, қийлуқол [а. قيلوقال — гап-сўз, миш-миш, овозалар] Гап-сўз, гапириш; шовқин-сурон, жанжал-тўполон. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдан энди қилуқол айлаб кетмай. Ҳамза, Паранжи сирлари.

КИЛЧА 1 Қил с. кичр.

2 Озгина, кичкина, зарра(ча), қилдай. Унда қилча айб йўқ. Бу ишда қилча адашмоқ ҳам хавфли. ■ Руҳим нича енгил тортсин, қилча дармоним йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Салимбойвачча, қилча шубҳаланманг. Ойбек, Танланган асарлар. Қўнғилнинг нозиклиги қилча бўлурми, ҳай-ҳай. С. Зуннунова.

КИЛЧАЛИК с.т. Қилча, озгина.

КИЛЧИЛВИР Қилдан эшиб тайёрланган ингичка арқон, чилвир. Кейин эшагимнинг нўхтасига боғланган қилчилвирни оёғим остига босиб, тошга ўтирдим. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

КИЛҚАЛАМ 1 айн. мўйқалам.

2 Хушхалат одам, хаттот. Муҳаммад Юсуфжон қилқалам баъзи зарур мактублар, қасидалар, лавҳалар, қимматли қўлёзмаларнинг қалам ҳаққисини Муқимийнинг ўзига бериб, уни бу ишга қизиқтирмоқчи бўлди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

КИЛҚИЛЛАМОҚ кам қўлл. Лиқ-лиқ қилмоқ, лиқилламоқ. Унинг помидордек оч қизил бағбақаси қилқиллаб турар, кўзлари кулгидан юмилиб кетган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ёш бўлса ҳам, шўх, ўйинчи қиз эканда, ўйнаса, бутун вужуди симобдек қилқиллайди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

КИЛҒИЛИК Қилинган, содир этилган ноҳўя иш, ҳаракат. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин нега тилингни бир қарич қиласан. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. Қилғиликни қилганлар жавобини ҳам берсинлар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КИМИЗ Бия сутидан махсус идишларда бижғитиш йўли билан тайёрланадиган, енгил кайф берувчи, шифобахш ичимлик. Ла-

ла ҳавоси, қимиз, кўкаламзор — дардимга нақ даво. Ойбек, Танланган асарлар. Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚИМИЗАК айн. нордон. Қимизак олма.

ҚИМИЗХҲҮР Қимизни кўп ичадиган, қимизни яхши кўрадиган. *Қимизхўр одам.* ■ *Чипта соябонли извош тагида бош остига тўқим қўйиб ётган йилқичилар оқ уйдаги қимизхўр бўз болаларнинг шовқинига ух-лашолмайди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қис-саси.

ҚИМИЗХҲҮРЛИК Мириқиб, тўйиб қи-миз ичиш. *Тунов кун тоққа қимизхўрлик-ка чиқдим.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Ўтовларда қимизхўрлик қилганимизда, Тўх-тағул қўшиқларини жон қулоғим билан тинг-лаганман.* Ҳ. Нурий, Улуғ оқин.

ҚИМИР: қимир этмоқ Билинар-билин-мас, озгина қимирламоқ, кўзғалмоқ, ҳара-кат қилмоқ. *Утап ҳар қанча жон куйдириб гапирса ҳам, кўчани қоплаган оломон қимир этмади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Раҳим миқ эт-май қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *От, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмас-ди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМИРЛАМОҚ 1 Секин-аста ёки ги-мир-ғимир ҳаракат қилмоқ, у ён-бу ён бориб-келиб, силкиниб турмоқ; тебранмоқ. *Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимир-ламайди.* Мақол. ■ *Қурбон ота чўкка туш-ган, икки қўли тиззасида, худди сурат ол-дираётгандай ҳеч қимирламайди.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Шу вақт тахмонга осилган кирпўш ўз-ўзидан қимирлагандай бўлди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Умурзоқ ота ана шу хаёллар билан экан, икки қармоқ бирин-кетин қи-мирлаб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Жойидан кўзғалмоқ, жилмоқ, силжи-моқ, нари кетмоқ. *Шу жойдан қимирлама.* *Бемор олдидан қимирламай утирмоқ.* ■ «*Ғир*» этган шамол йўқ, от-арава кўтарган чанг, ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўча Иш, ҳаракатда бўлмоқ, чалиш-моқ; юрмоқ. *Тезроқ қимирланг, кеч қоляпмиз.* *Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ■ *Йигирма учта машинамиз бўлса-ю, шундан бор-йўғи тўрттаси қимирласа-я!* «Муштум».

4 Бирор иш-машғулот билан банд бўл-моқ, шу туфайли кун кечирмоқ, тирик-

чилик қилмоқ. *Раҳматлик бувам ўлганлари-дан кейин самовар ўзимга қолди.* *Ёш бўлсам ҳам, чойхонада қимирлаб турибман.* Б. Раҳ-монов, Мардлар қиссаси. *Мен ҳам, албат-та, тек ўтирмай, кучим етганча қимирлаб турибман.* *Қурт тутамиз.* А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари. *Жони бор одам қимирлаб туриши керак — унинг фалсафаси шу.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бе-е, менда пўлат нима қилади, тақсир.* *Эски тақалар, темир-тер-саклар билан зўрға қимирлаб турибмиз.* М. Исмонӣлий, Фарғона т. о.

Қимирлаб қолди 1) қимирлаш ҳолати юз берди (қ. **қимирламоқ 1**). *Одамларга жон киргандай, бир-бирларига жилмайиб, қимир-лаб қолишди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ; **2)** ҳаракатга тушмоқ, кўзғалмоқ; иш-фао-лиятида жонланиш юз бермоқ. *Нарх-наво қимирлаб қолди.* ■ *Муз кўчди, ўртоқ Са-фаров, ўрта деҳқон қимирлаб қолди.* А. Қаҳ-ҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қимирлаган жон** Тан-жони соғ, жони бор ҳар бир одам, инсон зоти. *Қимирлаган жон йўқ эмиш.* *Беҳиштдай бир олам эмиш.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Кечки куз бободоҳқонни жуда ташвишлантириб қўйди, қимирлаган жонда яхши ташвиш.* Газетадан. *Айниқса, йигим-терим пайтлари қимирлаган жон борки, далада кўрмаса, кўнгли юпанч топ-мас эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚИМИРЛАТМОҚ Қимирламоқ фл. орт. н. *Столни жойидан қимирлатманг.* *Бош қимирлатиб саломлашмоқ.* ■ *Тўнғак ёна бошлабди.* *Шу вақт тўнғак ичидан бир илон бошини чиқариб қимирлата бошлади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИМИР-ҚИМИР: қимир-қимир қилмоқ айн. **ғимир-ғимир** қилмоқ қ. **ғимир-ғимир.**

ҚИММАТ [а. *قيمت* — бойлик, қиммат-баҳо нарса, қадрият; баҳо; қиймат] **1** Нис-батан ёки меъёр, мўлжалдагидан катта пул турадиган, нархи баланд. *Қиммат мол.* *Қиммат буюм.* ■ *Қиммат бўлса ҳам, ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шунақа қимма-тидан олмасдан, газмол олиб келсангиз-ку, бир хил қилиб тикиб берардим.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Этигингиз қиммат, уста.* *Биз талабаларнинг қудратимиз етмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бир пулга (ёки пақирга) қиммат Ҳеч нарсага арзймайди. *Бир пулга қиммат мато.*

■ Бир пақирга қиммат, ўткинчи икир-чикирлар учун жон куйдиради-ю, энг бебаҳо хазинасидан — саломатлигидан жудо бўлаётганини ўйлаб ўтирмайди. Ў. Хошимов, Нур борки, соя бор. **Қиммат бермоқ кам қўлл.** Баҳо бермоқ; баҳоламоқ. *Дарҳақиқат, ўзаро битмас низоларнинг асли маъносини у яхши англаб таҳлил қилар ва дуруст қиммат берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қимматга тушди** 1) мўлжалланганидан юқори нархга олинди. *Антибиотиклар микроорганизмлардан ҳосил қилиниши сабабли қимматга тушади.* «Фан ва турмуш»; 2) кўчма катта сарф-харажат, меҳнат ва ш.к. эвазига амалга ошди, қўлга кирди; зарар келтирди. *Бу жанг бизга қимматга тушди, анча ўт очиш нуқталаримиз қурооллар ва солдатларимиз билан бирга яксон этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Масъул лавозимдаги ходим етти ўлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматга тушиши турган гап.* Газетадан.

2 айн. **қимматбаҳо 1.** *Олган совғам олтин узук, қиммат тош эмас.* Файрайтий. — *Сенга ҳам даркор, — деб дурру жавоҳир, қиммат тошлардан берди.* «Нурали».

3 кўчма Пулга, ҳеч нарсага сотиб олиб бўлмайдиган; баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Билим давлатдан қиммат.* Мақол. ■ *Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ истасанг, Қиммат умринг қилмагил беҳудага бекор, ўқи! Ҳамза. Унсин, ҳаммаси ортиқча нарса.* Буларнинг ҳаммасидан менга бир эски дўппи қиммат. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Мавқе, аҳамият даражаси. *Камида бир йилга сўз бериб қўйдим. Сўз олтиндан қиммат-ку, ахир! Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат — ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради.* «ЎТА».

5 Қиммат (хотин-қизлар исми).

ҚИММАТБАҲО [a. + ф. *قيمتها* — баҳоси, нархи юқори, қиммат] 1 Катта пул турадиган, қиммат баҳога эга, қимматли. *Қимматбаҳо совға. Қимматбаҳо буюм. Қимматбаҳо тошлар.* ■ *Ҳоким супада ёнбошлаб ётган ерида тўрт бармоғи қимматбаҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Самарқанд подшоҳига олтин-кумуш совғалар.. Қимматбаҳо саруполар инъом қилдилар.* П. Қодиров, Юлдузи тунлар. *Қимматбаҳо металлроғ платина, палладий, осмий*

ва уларнинг бир-бирлари ва бошқа оддий металллар билан ҳосил қилган қотишмалари кирди. «Фан ва турмуш».

Қимматбаҳо (ёки қимматли) қоғозлар Ўз эгасига мулкка эгаллик ҳуқуқини ва даромад кўринишида муайян пул суммасини олиш ҳуқуқини берадиган пул ёки товар ҳужжатлари — акция, облигация, аккредитив, вексель, чек ва ш.к. *Ушбу Низом қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқаришни лицензиялаш тартибини белгилади.* Газетадан.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо. *Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамга малҳам, дардимга даво бўлди.* «Шарқ юлдузи».

ҚИММАТЛАНМОҚ Нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлмоқ. *Домлани бунчалик шоширган нарса.. бинокорлик материаллари кундан-кунга қимматланармикан, деб ўйлаши эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИММАТЛАШМОҚ Тобора қиммат бўлмоқ, нархи, баҳоси ошиб, қиммат бўлиб бормоқ. *Фарб мамлакатларида санъат асарларининг нархи ҳаддан ташқари қимматлашиб борапти.* Газетадан.

ҚИММАТЛИ 1 Қиммат турадиган, қимматбаҳо. *Қимматли буюм.* ■ *Гўнг остидан сандиқ-сандиқ қимматли моллар, той-той газламалар ва бошқа қимматли нарсалар чиқа бошлаган.* С. Айний, Куллар.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Оиладаги осойишталик — ҳар қандай бойликдан қимматлидир.* Газетадан. *Гулнорнинг бир табассуми унинг учун ҳамма нарсадан маънодор, турмушнинг ҳамма завқларидан улуг ва қимматли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кўп фойдали, жуда керакли. *Қимматли маслаҳат. Қимматли фикр. Қимматли маълумотлар.*

ҚИММАТСИЗ Ҳеч нарсага арзимайдиган; қадр-қиммати йўқ, қадрсиз. *Киши.. маданиятнинг ҳамма соҳаларида қимматсиз нарсалар билан қаноатланишга одатланиш билан ўзини ўзи қашшоқлантиради.* Газетадан.

ҚИММАТСИЗЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Нархи, баҳоси пасайиб, арзон бўлиб қолмоқ, арзонлашмоқ.

2 кўчма Қадр-қимматини йўқотмоқ, қадр-сизланмоқ.

ҚИММАТСИРАМОҚ Нархини, баҳосини баланд деб билмоқ, қиммат деб ҳисобламоқ. *У пальтони қимматсираб олмади.*

ҚИММАТФУРУШ [а. + ф. قیمتفروش — қиммат сотувчи] Бошқаларга қараганда баландроқ нарх билан сотувчи савдогар. *Қимматфурушлар ғўшт нархини 40000 сўмга, ҳатто 38000 сўмга туширишди.* Газетадан.

ҚИММАТЧИЛИК Нарх-наволар жуда ошиб кетган пайт ёки ҳолат. *Оқподшоҳ ҳаммани қирадиганга ўхшайди. Уруши қурсин! Очлик, қимматчилик.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМОР [а. قمار — гардкам, таваккал ўйин] Пул ёки буюм тикиб ўйналадиган ҳар қандай ўйин. [*Болтахўжа*] *Кўп баттол йигит эди, баччагар. Тавба! Қиладиган иши бедана уриштириш-у, қимор ўйнаш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшон «гардкам», деб ошиқ отадиларми-а? Булар қартада ўйнайди. Барибир қимор-да, қайтага, бу ёмонроқ.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Мени отам сингари дов тикмагани, қиморда ютқазмагани учун миннатдор эдим, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИМОРБОЗ [а. + ф. قمارباز — қимор ўйновчи] Доим қимор ўйновчи, қиморга берилган одам. *Латиф гардкам қилган қиморбоздай, «шап» этиб кўкрагига урди.* О. Ёкубов, Ларза. *Миришлар, қоровуллар бос-тириб келиб.. дўқ қилиб, қиморбозлардан бир неча сўмлаб чўтал ўмариб кетмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРБОЗЛИК 1 Қиморбоз эканлик. *Унинг қиморбозлигини кўпчилик билади.*

2 Қимор ўйини. *Беданабозлик эски вақт-да жуда кўп тарқалган қиморбозликнинг бир тури эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРХОНА [қимор + хона] Қимор ўйналадиган жой, хона. *Уларнинг бирдан-бир машғулотлари қиморбозлик бўлиб, қиморхоналари ҳам ўз тураржойларида.* С. Айний, Эдалиқлар. *Америкалик миллионер Дональд Трамп қурувчи оиласидан чиққан, эндиликда — учта қиморхона ва кўплаб меҳмонхоналар эгаси.* Газетадан.

ҚИМРОН Туя сутидан тайёрланган шифобахш ичимлик; қимизнинг бир тури. *Ҳар бир қозоқнинг ўтовида қимизи, қимрони ёки айрони доим осиглиқ туради.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМТАМОҚ шв. Ниқтамоқ. *Қурбон яна қишлоққа қаради-ю, хаёлида бу макон билан*

боғлиқ хотиралар ниш ёриб, отни қимтади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚИМТИ: **қимти лаб** Юмуқ, жуфтлашган лаб. *Мана, новвотим, сен ухлаб ётибсан: қимти лабларингда ингичка кулги.. Куёш нурларига фарқ ботибсан.* Ғ. Гулом.

ҚИМТИЛМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Зебихон опа, Гулнорни кўрдингизми? Зебихоннинг лаблари қимтилди. Жавоб бермади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Акамнинг туташ қошлари чимирилиб, лаблари қимтилди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Қанот силкитиб ёки ҳужумга тайёрланиб ҳаракатга келмоқ, талпинмоқ. *Қарчиғайдай қимтилиб, Итолғайдай интилиб.* «Хушкелди».

3 айн. қимтинмоқ 2. *Ойтўти онасининг уялиб, қимтилишига қарамай, Каримнинг олдига бошлаб келди-да, таништирди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ҚИМТИМОҚ 1 Лабларни бир-бири ёки тиши орасига олиб қисмоқ, йиғиштирмақ. *Мунисхон тиниқ қизил лабларини қимтиб, кулиб юбормасликнинг эҳтиётини қилади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Олахўжа лабини қимтиб, муштини мош-гуруч соқоли иягига тираб, бир нафас хаёл сурди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойна опа зинадан тушиб, уч одимча босди-да, пастки лабини қимтиб, тўхтади.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Лаблари билан қисмоқ, чимтимоқ. *Бурхон ота.. мўйловини лаблари билан қимтиб сукут қилар, гўё хатнинг давомини кутар эди.* О. Ёкубов, Ота изидан. [*Куён*] *Жилгага келиб, сув ичди ва кўм-кўк майсаларни қимтий бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Қисмоқ, силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Шокир ака ўрнидан бир кўзғалиб, тиззасини қимтиб, чопонининг барини қистириб олди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. - *Отасининг оти нима эди? — дея Ойимхон Гулсумга бурилган эди, у эса кифтини қимтиб: — Сиз билмасангиз, мен қаёқдан билай? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўзини қимтимоқ Қимтинмоқ, торгиниб турмоқ, ийманмоқ. *Келганингиздан бери ўзингизни қимтиб, ёзилиброқ гапиришмайсиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИМТИНМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. н. *Чокарнинг.. ҳамиша ҳазил-мутойиба илашиб турадиган юпқа лаблари асабий қимтинган эди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга бо-тинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб тур-моқ; ийманмоқ, тортинмоқ. *Ҳамида қимти-нибгина деди: -Тоҳир тўғрисида маслаҳат-лашмоқчи эдим. Ҳ. Назир, Онажонимиз. Ҳаёт.. қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна.. қай-тариб қўяди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Силкинмоқ, қимирламоқ, тебранмоқ. *Аҳмедов ўтирган жойида бир қимтиниб ол-ди-да, сўз бошлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Бақоев.. Мирҳайдаровга тикилди, нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади, қимтинди, қизарди ва бошини қуйи эди. С. Абдуқаҳҳор, Олдин ўзингга боқ, сўнг ногора қоқ.*

ҚИМЧИМОҚ *шв.* Сиқмоқ. *Қайишқоқ ўтин болтани қимчиб қолибди. Иш билан пишмаган ношуд арзанданинг калласи ши-шибди. Ё. Шуқуров, Она мехри. Бош, кўр-саткич бармоқлари билан иягини маҳкам қимчиб сидирди-да, қиз юзига тараддудла-ниб қаради. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.*

ҚИН **1** Пичоқ, қилич каби қуроллар солиб қўйиладиган ғилоф. *Пичоқ қини. Бир қинга икки қилич сиғмас. Мақол. Яхши гап билан илон инидан чиқар, Ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар. Мақол. ■ Диловаршоҳ қиличини қинидан суғуриб, қизга ҳужум қил-моқчи бўлди. С. Айний, Дохунда. Ҳар бир маҳбус, қинда ётган даҳшатли тўппончадан ўз пешонасига ўқ узилаётгандек, ваҳимага тушиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Тугунакни ўраб турувчи баргсимон қобиқ, куртак, ғилоф, довучча қинидан чи-қибди. ■ *Баҳор эди.. Уриқлар гулини тўккан, ғуралар қинидан чиқиб, киши еса маза то-падиган бўлиб қолган. Ойдин, Садағанг бў-лай, командир.*

Кўзи қинидан чиқмоқ *Кўзи олайиб кет-моқ, кўзи ола-кула бўлмоқ. Даҳшатли ха-барни эшитган Махдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҚИН **II** Қизлик пардасидан бошланиб, бачадон бўйни ёпишадиган жойда тугай-диган найсимон, мускулли эластик аъзо.

ҚИНҒАЙМОҚ **1** Бирор томонга оғиб турмоқ, қийшаймоқ, энкаймоқ, оғмоқ. *Нарвон қинғайиб турибди.*

2 Кўзни ғилай қилиб қарамоқ, ғилай-ланмоқ. *Кўзи қинғайиб кетди.*

Қинғайиб қарамоқ **1)** кўз кири билан қарамоқ; **2)** кўчма қинғир қарамоқ, кўз олайтирмоқ.

3 кўчма Тўғри йўлдан озмоқ, чекинмоқ, оғмоқ.

ҚИЙФИР **1** Тўғри чизиқ бўйлаб йўнал-маган; эгри, қийшиқ. *Қинғир ёғоч. Қинғир девор. Хатни қинғир ёзмоқ. ■ Фуқаро уйлари чўзилган қинғир кўчанинг бошида арава сиғадиган катта, бўёқли дарвозага кириш-ди. Ойбек, Навоий.*

2 кўчма Қаллобликка, хиёнатга асос-ланган; қалб. *Қинғир мақсад. Қинғир қадам. Қинғир ҳаракат. Қинғир юрак одам. Қин-ғир ишининг қирқ йилдан кейин ҳам қийғи чиқади. Мақол. Дили қинғирнинг тили қин-ғир. Мақол. ■ Болага нисбатан.. бефарқ қараш хунук оқибатларга олиб келди: Ма-лик қинғир йўлга кириб кетди.. Газетадан.*

Қинғир қарамоқ *Ёмон кўз билан қара-моқ; нотўғри муносабатда бўлмоқ, ён-дашмоқ. Қинғир қўл ёки қўли қинғир айн. қўли эгри қ. эгри. Олмоқ бўлиб магазиндан шоколад нича Қўли қинғир сотувчига дуч келдик кеча. Т. Ражабий, Нархи папкада. Қинғирига олмоқ айн. қинғирликка олмоқ қ. қинғирлик. Мусанинг гапи тугамасдан Тўл-бош қинғирига олди-кетди. Н. Фозилов, Оқим.*

ҚИНҒИРЛИК **1** Қинғир ҳолат. *Йўлнинг қинғирлиги.*

2 Қинғир иш, хатти-ҳаракат. *Афсуски, қинғирликнинг қийғи очилгандан кейин бу оила остига сув кетгандай бўлди. «Муш-тум». Не-не қинғирликларни қилиб, устига-устак, бунчалик иззат-нафсимга теккани жуда алам қилди. М. Жўра, Изтироб.*

Қинғирликка олмоқ айн. эгриликка олмоқ қ. эгрилик.

ҚИНҒИР-ҚИЙШИҚ **1** Ҳамма ери қин-ғир, эгри-бугри. *Қинғир-қийшиқ девор. Қин-ғир-қийшиқ йўл. Қинғир-қийшиқ ёзмоқ. ■ Ҳар қадамда қинғир-қийшиқ муюлишлар дуч келаверди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўчма Нотўғри, қинғир. *Шаҳарни бе-дарвоза, деб эгри юрибди, қинғир-қийшиқ ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ҚИПИҚ **1** Ёғоч, темир каби нарсалар-ни арралаганда ёки эговлаганда ҳосил бў-ладиган майда заррачалар. *Ёғоч қипиғи. Те-мир қипиғи. ■ Чиптанинг устидан қипиқ солса, ҳам юшмоқ, ҳам иссиқ бўлади. С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.*

2 Шоли, буғдой, жўхори каби донларни тозалаганда, туйганда, уларнинг қобиғидан

ҳосил бўладиган тўпон. *Мен крахмал ўрнига гуручдан чиқадиган қипиқни ишлатмоқчиман.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚИПЧОҚ 1 Кўчманчи туркий халқнинг номи (қ. **қипчоқлар**).

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Қипчоқ тиллари.*

ҚИПЧОҚЛАР 1 11–15-асрларда Урал-бўйи ва Волгабўйи даштларида ва ҳозирги Қозоғистоннинг марказий ва гарбий қисмларида яшаган, кейинчалик бошқа худудларга ҳам тарқалган кўчманчи туркий халқ.

2 Ўзбек халқи этник таркибидаги асосий уруғ-қабилалардан бири.

ҚИП-ЯЛАНҒОЧ 1 Ҳеч қандай кийим киймаган, мутлақо яланғоч, яп-яланғоч. *Қип-яланғоч бола.* ■ *Қизлардан уч-тўрттаси.. шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар.* *Қип-яланғоч қизлар орасида қулги бошланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳеч нарса ўсмаган, дов-дарахтсиз, иморатсиз. *Қип-яланғоч қақирда қизларнинг ўзи қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Биронта ҳам барги йўқ, барги батамом тўкилган. *Қип-яланғоч дарахт.*

4 *кўчма с.т.* Ҳеч нарса йўқ; шипшийдам, қашшоқ. *Қип-яланғоч уй.*

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 Жуда қизил, чўғдай қизил. *Қип-қизил қон.* *Қип-қизил олма.* *Қип-қизил гилам.* ■ *Жарнинг ҳар иккала ён-бошини қип-қизил лолалар гиламдек қоплаган.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Эшикни икки юзи қип-қизил.. бир жувон очди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с.т.* Бутунлай, мутлақо, ғирт. *Қип-қизил саводсиз.* *Қип-қизил тухмат.* ■ *Дехқон қип-қизил яланғоч, аҳволи танг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қип-қизил жинни, овсар экансан!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бу гапни юрт эшитса, сизни қип-қизил ўғри дейди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Дехқон карамни шошиб пуллади-да, машинага чонди.* Келса, *Фозил қип-қизил маст ўтирибди.* С. Зуннуова, Одамлар орасида.

ҚИР I геогр. Атрофидаги ерлардан бироз кўтарилиб турган, ясси ёки салгина гумбазсимон баландлик, тепалик. *Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ■ *Рўпарада Чатқол тоғлари, ундан берида эса, гўё тоққа чиқиш учун атайлаб ясалгандай, бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоғларда турли конлар, қирларда галла беҳад.* Ҳабибий.

ҚИР II Қирра, зиҳ. *Деворнинг қири.* *Шишанинг қири.* ■ *Ўша шум хабар келган кунни остонанинг қирига тегиб синиб тушган эди.* Й. Муқимов, Ғалати одамлар.

Кўз қири билан Кўзнинг учи, бурчи билан, яъни юзни ўгирмай, кўз қорачигини кўзнинг бурчига келтириб. *Кўз қири-ла севганига қарайди.* М. Алавия. *Қароллардан бири менга кўзининг қири билан Рўзимат чолни кўрсатди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Кўз қирини ташламоқ** Кўз учи билан қарамоқ, назар солмоқ. *У [Ҳазратқул] эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сўзида давом этди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИР III [а. *قير* – смола, қатрон] Қурилишда ишлатиладиган, бириктирувчи, ёпиштирувчи ашё, материал. *Султон Санжар Мурғоб дарёсига ғиштин тўғон қурдирганда, қир ишлатган.* *Қир ғоятда мустаҳкам ашё.* *Янги мадраса пойдеворида қир солганман.* *Метин бўлиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИР IV қ. **қир(р).**

ҚИРИЛИШМОҚ 1 **Қирилмоқ** фл. бирг. н.

2 Бир-бири ёки биров билан қаттиқ уришмоқ, жанжаллашмоқ. *Овсинлар роса қирилишди.*

ҚИРИЛМОҚ **Қирмоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Унинг қир-дала ерларида тобланган қорамғиз ва доимо қирилган тоза юзи кўз олдидан лип этиб ўтди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Зиёдилла томоғи қирилиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, ўйга толди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *-Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қириларди, экинлар нобуд бўларди.. — деди Бобоқул ота.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРИНДИ 1 Йўниш, рандалаш натижасида ҳосил бўладиган юпқа лента ёки қипиқ шаклидаги чиқит. *Ёғоч қириндиси.* ■ *Коля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сачратиб, тахтача устидан ранда юртарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Михайлов рандалаётган темирдан чиққан қиринди пайраҳага ўхшаб буралиб.. ерга тушар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Тери, ичак ва ш.к. ни қириб тозалаш натижасида ҳосил бўладиган чиқит.

Ичидан қиринди ўтмоқ 1) қаттиқ ташвишланмоқ, талвасага тушмоқ. *Ичларидан қиринди ўтиб кетган.. бойларнинг.. мақтанишлари деҳқонларга қаттиқ дард қилди.* «Муштум»; 2) қаттиқ алам қилмоқ. *Почтачининг [мўйсафидларга] шалдирақ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг ичидан қиринди ўтмай қолмади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИРИШТИРМОҚ 1 Обдан қириб, қиртишлаб тозаламоқ ёки тўпламоқ. *[Жураҳон] Енгини шимарди, белкуракни олиб, ажриқни қириштира бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қани энди, ўша кунларни мутлақо унутиб, хотирадан ўчириб, қириштириб ташлашининг иложи бўлса!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *кўча с.т.* Борини йиғмоқ, тўпламоқ. *Қириштириб юз минг сўм амалладик.* ■ *[Мулладўст:] Мендақа мўмин-мусулмон бу дунё-у дунёни қириштирса чиқмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚИРЛИК Қир жой, қир (қ. қир 1).

ҚИРМА: қирма чопиқ қ.х. Ёввойи ўтларни йўқотиш мақсадида ер бегини сидириб ёки юпқа олиб чопиш усули ва шундай чопиқнинг ўзи. *Ғўзалар қирма чопиқ қилинди.*

ҚИРМАЧИ Қирма чопиқ қилувчи, чопиқчи. *Ишнинг ҳаммасини трактор қияпти. Фақат сувчи, баъзан қирмачиларгина кетмон билан ишлайди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚИРМИЗАК [ф. قرمزک — қизил рангли нарса] Қимизак, нордон. *Қирмизак олма.* ■ *Мана шу Наманганнинг олмасини, қирмизакни, балхи тутини.. борински, барча-барчасини ҳам менга ўхшаган боғбонлар пайвандлаб яратган.* Газетадан.

ҚИРМИЗ(И) [ф. قرمزى / قرمزى — қизил; қизил ранг; қизиллик] Қизил рангли; қизил, ол. *Қирмиз лаблар. Қирмизи олма.* ■ *Оқ юзига қирмиз қонлар қуйилди, Ҳар тарафга қора сочи ёйилди.* «Рустамхон». *Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Ўйнатиб ханжарини, қилгани қурбон келадир.* Ҳамза.

ҚИРМИСКА [р. крымский — Қримга оид; Қримда бўладиган, ўсадиган] Дони йирик, серсув қишки узум нави.

ҚИРМОЧ Пишириляётган овқатнинг қозон тагига ёпишиб қолган ёки қуйган қолдиғи. *Ош қирмоч олибди. Ошни қирмоч олдиρμοқ.* ■ *У [Мухаббат] қозоннинг қотиб*

қолган қирмочларини қириб емоқда эди. С. Айний, Қуллар.

ҚИРМОҚ 1 Нарсанинг бети(сирти)ни пичоқ, капгир ва ш.к. нарса билан сидирмоқ, тарашламоқ. *Ўзинг ҳам қириб қўйган сабзидай бўлибсан.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *..капгир билан қозонни қирар экан, жержиб: -Ҳадеб йиғи тўғрисида гапирманг, — деди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *..шундоққина кўринадиган жойига кимдир миҳ билан қириб, «Эркин», деб ёзиб қўйибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Сигирингизнинг қанишариеа темиртки чиқибди, намақоб суркадим, нос суркадим — бўлмади, пичоқ билан қириб, керосин суркаш керакмиш.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

2 Мўй-туқларни ўткир асбоб билан тарашлаб, тагидан кесиб олмоқ; шу усулда тозаламоқ. *Соч(ни) қирмоқ.* ■ *Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Қирғич, қошиқ ва ш.к. асбоблар билан сидириб майдаламоқ. *Турп қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Кўплаб ёки ёппасига ўлдирмоқ, қиргин қилмоқ. *Душманни қирмоқ. Зараркунандаларни қириб ташламоқ.* ■ *Бу қон кам десанг, яна тўкаман.* Ҳаммасини қираман. Ойбек, Танланган асарлар. *Балиқчи қушлар кемирувчиларни кўпроқ қиради.. «Фан ва турмуш».*

5 *с.т.* Кўплаб, кўп миқдорда йиғмоқ, тўпламоқ, қўлга қиритмоқ, ўлжа қилмоқ. *Болалар олчини роса қирибди.* ■ *Гапларида қараганда, у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар ва.. «пулни қирар эди».* П. Турсун, Ўқитувчи.

Томоғини (ёки ҳалқумини) қирмоқ Йўталиб ёки томоқни хириллатиб, кескин овоз чиқармоқ. *У томоғини қириб, гап бошлади.* ■ *Саидғозии ўтирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРОАТ [а. قراات — ўқиш, баланд овоз билан ўқиш] Ислом анъаналарида Қуръон оятларини тажвид қоидаларига риоя қилган ҳолда, ўзига хос оҳангда ўқиш. *Хўп, тақсир, ҳозирча диний дарсдан бериб турасиз, болаларга қуръондан қироат ўргатасиз, кейин яна кўраимиз.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шо-рахмедов, Ота. *Гулнӣёз оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз чўкди, қи-*

роат билан тиловат қилди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Соҳибқори қироат билан: -Бисмиллоҳу раҳмону раҳим.. — деди-да, извошга оёқ қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қироат қилмоқ 1) Куръон ёки Куръон сураларидан бирини ўқимоқ, тиловат қилмоқ; 2) оҳанг билан ўқимоқ ёки сўзламоқ. *Лутпи юзли, чиройли йигит конвертни очиб, хатни чироқ шугласига тутди, ширалигина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ҚИРОАТХОН [a. + ф. قرائتخون – қироат билан ўқувчи] **1** дин. Куръонни қироат билан, асли талаффузига риоя қилиб ўқийдиган киши; қори.

2 кўча Маъносини чуқур тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай ёд олиб, юзаки билган киши. *Догматикларни, қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз. Газетадан.*

ҚИРОАТХОНА [қироат + хона] **1** тар. Куръонни ёдлаш ва қироат билан ўқишни ўргатадиган эски мактаб; қорихона.

2 Газета, журнал ва китоблар ўқиш, мутолаа қилиш учун ажратилган хона, ўқув зали. *Қизил чизиқлар қишлоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан: мактаб, кинотеатр, клуб.. радиоузел, коммутатор, қироатхона, кутубхона. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚИРОАТХОНЛИК **1** дин. Қироат билан Куръон ўқиш, қуръонхонлик.

2 кўча Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш. *Бу мактабларнинг программаси эски мактабга нисбатан бироз мазмундор бўлиб, ўқитиш методи ҳам онгсиз қироатхонликка эмас, балки масалани тушунтириб беришга асосланган эди. «ЎТА».*

ҚИРОАТЧИЛИК айн. қироатхонлик. *Бунда ҳали китоб тилининг таъсири, қироатчилик кучлидир. К. Яшин, Ҳамза.*

ҚИРОВ I Аёзли, ҳаво очиқ, сокин (шамолсиз) тунларда тупроқ, ўт ва ердаги нарсалар устида ҳосил бўладиган муз кристаллари. *Бугун кечаси қиров тушибди. ■ Тула ойнинг ёруғида ўсимликлар барида пайдо бўлган қиров янги ёққан қор каби ярқираб кўринарди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Уша куни совуқ қаттиқ эди.. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қиров. Ойбек, Танланган асарлар. ..куз келди. Қуёш тафти пасайиб, эрталабки шудринг ўрнини қиров эгаллай бошлади. «Ёшлик».

Оқ қиров Кузги қиров тушадиган пайт; қалин қировли кунлар. *Полилардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Сочига (ёки соқолига) қиров тушибди (ёки кирибди) Сочи, соқоли оқара бошлабди; сочига, соқолига оқ тушибди. Успирининг ёнида чекка сочиға қиров тушган ўттиз беш ёшлардаги қорача йигит блокнотига ниманидир ёзаётган эди. Ҳ. Назир, Одамнинг кадри.*

ҚИРОВ II Янги чархланган пичоқ, ханжар ва ш.к. асбобларнинг дамида ёки янги ясалган металл буюмнинг бетида қолган зарралар. *Пичоқнинг қировини тўкмоқ. ■ Дукондан чиқарилган бу жуфт-жуфт қора узангилар.. катта эговлар билан эговланиб, қирови тўкилди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

Қирови тўкилган 1) қирови йўқ қилинган. *Пичоқнинг қирови тўкилган; 2) иш-фаолиятга шай; «ўтқир». Энди у [Муқимий] дунёга бошқача назар ташлай бошлаган, чархланиб, қирови тўкилган, ўзини фикрий курашларга чоғлаб, ҳаётнинг нозик томонларига разм сола бошлаган шоир эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Қирови тўкилмаган 1) қирови йўқ қилинмаган; 2) ҳали ишлатилмаган, янги. *Сизга ўзингизга ўхшаган қирови тўкилмаган одамлардан иккитасини қўшиб берман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.**

ҚИРОВ III вет. Молларнинг тилида қипиқсимон бўртиқлар пайдо қиладиган касаллик. *Тили қиров боғлабди, қандай овқат есин жонивор.. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.*

ҚИРОВЛАМОҚ кам қўл. Қиров бўлмоқ. *Кипригида шабнам қировлаб, Қароғида бурқсийди офтоб. Р. Бекниёз.*

ҚИРОВЛИ I Қиров босган; қирови эриб кетмаган. *Қировли том. Қировли дарахт. Қишли-қировли кунлар.*

ҚИРОВЛИ II Қирови тўкилмаган, ишлатилмаган, тутилмаган; янги. *Улуғ отам, букун сиздан тилайман Шу қировли ўтқир нўлат найзани. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҚИРОЛ [р. король ва турк. kral – подшоҳ < лот. Carl – Буюк Карл номидан] Монархия давлати, қироллик бошлиғи.

ҚИРОЛИЧА Хотин қирол; қиролнинг хотини; малика.

ҚИРОЛЛИК 1 Қирол лавозими, вази-фаси. *Қироллик қилмоқ.*

2 Ҳокимият бошида қирол турадиган давлат, мамлакат.

ҚИРОН I 1 Кўплаб ўлдириш, қиргин. *Ёвга қирон келди.* ■ *Ёвга солиб даҳшат, қирон, Қоя каби турдилар.* О. Ҳакимов. *Ҳуш, колхоз молини қирон қилган Сувоннинг ишини муҳокама қилишимиз майда гап эканми?* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Кўплаб ўлиш, ўлим, йўқ бўлиш. *Қор қалин ёғиб, совуқ Ҳаддидан ошиб кетди. Дон топиб еёлмасдан, Қушларга қирон етди.* Уйғун.

Қирон келмоқ Қирилмоқ, йўқ бўлмоқ. *Урушга қирон келсин. Кўплаб норасидаларни ота-оналаридан бевақт жудо қилди.* Р. Файзий, Эл меҳри. *Шу йил ўлат касали ёйилиб, қўйларга қирон келди.* «Чалпак ёққан кун».

ҚИРОН II [а. قران – бирикиш, бириктириш; бирикма; никоҳ, тўй] с.т. Давлат, мамлакат. [Мирзакаримбой:] *Қайси қирон қайси қирон билан урушиди?* Ойбек, Танланган асарлар.

Етти қиронда Бутун оламда. -*Шуни айттинг, – деди Вали ака, – Қорабулоқнинг суви билан ери етти қиронда ҳам йўқ.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚИРОН(ГАР)ЧИЛИК Қиргин, хунрезлик, қиргинчилик.

ҚИРОНҚАРҒА айн. қиронқора.

ҚИРОНҚОРА Йиртқич қушлар туркумининг қарчигайсимонлар оиласига мансуб, бургутдан кичикроқ ўлимтиххўр йиртқич қуш.

ҚИРПИ шв. 1 Хирпа, сийқаланган. *Қирпи ошиқ.*

2 кўчма Кўпни қўрган, тажрибали. [Шодмонов:] *Душман қирпи, доғули. Осонликча жон бермайди.* К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИРПИЧОҚ 1 айн. пичоқбозлик.

2 кўчма Қаттиқ уруш, жанжал. *Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, икки ёзувчи ё икки санъаткор бир-бирига чап, бир-бири билан қирпи-чоқ бўлиб қолишади.* Уйғун, Замон талаби. *Агроном билан тракторчи қирпичоқ бўлишди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Дўстми сен-*

га Ғози ё душман? Анорхон билан орангга совуқлик солмоқчими ёки сени Комилжон билан қирпичоқ қилмоқчими? И. Раҳим, Ихлос.

ҚИР(Р) тақл.с. Нотекис ёки ёпишқоқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Савағич қаламни «қирр» этиб юргизмоқ. Мумланган инни «қирр» этиб тортмоқ.*

ҚИРРА 1 Нарсаларнинг энсиз ёки ўткир қирғоғи; чет, зиҳ, қир. *Китобнинг қирраси. Тахтанинг қирраси. Кафтнинг қирраси.* ■ *Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган. Баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Нарсаларнинг моҳиятини белгиловчи хусусият, томон. *Сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Худди шу ўринда масаланинг яна бир муҳим қиррасини изоҳлаш керакка ўхшайди.* Газетадан. *Кечагина оддий кўринган нарсалар бугун негадир бошқа фазилати, бошқача бир қирраси билан намоён бўлар эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 мат. Геометрик жисми ўровчи икки текисликнинг кесишув чизиги; қовурға. *Пирамиданинг қирраси.* ■ *Агар призманинг ён қирралари унинг асосларидан бирига перпендикуляр бўлса, бундай призма тўғри призма деб аталади.* «Чизмачилик».

Қирра бурун 1) ўткир қиррали бурун. *Улар қаторида норғул, қирра бурун, қорамағиз йигит – Ҳафиз ҳам бор.* Мирмуҳсин, Пўлат қувовчилар; **2)** бурни шундай йигит.

ҚИРРАБУРУН (тўғриси **қирра бурун**) қ. қирра.

ҚИРРАДОР Қирралари кўп бўлган; қиррали. *Қиррадор тош. Қиррадор қоялар.*

ҚИРРАЛАМОҚ Йўниб, тарашлаб ёки чархлаб, қирра ҳосил қилмоқ, қирра чиқармоқ. *Тошни қирраламоқ.*

ҚИРРАЛИ 1 Қирраси бўлган; қирраси бор. *Саккиз қиррали устун.* ■ *Тўрт қиррали кўмир қалам, Қордай қоғоз қўлимда.* Т. Тўла. *Оппон қиррали стакан лабига тухум уриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжига солди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 Учи бўлган, учли. *Беш қиррали юлдузча.*

Кўп қиррали 1) қирралари ёки учлари кўп; серқирра; 2) кўчма ҳар тарафлама кенг маълумотли, билимли. *Кўп қиррали ижодкор*; 3) кўчма ҳар тарафлама мазмунли, мазмундор. *Кўп қиррали ижод.* ■ *Портретчи рассомларимиз фаолияти ана шундай жўшқин ва кўп қирралидир.* Газетадан.

ҚИРРИҚ 1 Юнги (туки) калта (асосан, хайвонлар ҳақида). *Қирриқ ит.*

2 кўчма Ўтакетган тулрак, устомон, хирпа. *Қирриқ одам.* ■ *Четдан келган гўл, гўсхўр, пулдор бойваччаларнинг кўпини шилиб юрган қирриқ қиморбозлар унинг юпун кийимига разм солишгач, эътибор бермай, ўйинни давом эттиришди.* Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Сотқинбой эски қирриқ эмасми, у кейинги пайтда кимларнингдир пинжиги кириб, ғоят усталик билан корхона директори бўлиб олди.* «Муштум».

ҚИРС тақл. с. Баъзи нарсаларнинг си-ниши, очилиб-ёпилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. [*Ўлмас опа*] *Ёнбошидаги жийда бутқочасини қирс этиб синдириб олди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Хон соат қопқоғини қирс этиб ёниб, занжирларини чувалаштириб, қўйнига солди.* Мирмуҳсин, Чўри. *..сумкачасини қирс этиб очди-да, ун сўмлик чиқариб берди.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *У кимса учун бу вазифа чўнтагидаги бодомни қирс этиб қақиб егандай жўн гап.* Мирмуҳсин, Меймор.

ҚИРСИЛЛАМОҚ «Қирс» этган товуш чиқармоқ. *У оёғи остида қирсиллаган хазонларни босиб-янчиб бораркан.. ойнаванд тахта қаршисида бир зум тўхтаб қолди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Эй, сендан нима кетди — тўшингга тортмайсанми, беллари қирсиллаб кетмайдими!* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИРСИЛЛАТМОҚ **Қирсилламоқ** фл. орт. н. Бармоқларни қирсиллатмоқ. ■ *Отлар бошоқларни қирсиллатиб узиб ёмоқда.* С. Айний, Куллар. *-Ҳа, нима қилди? — деди у оғзидаги сақичини қирсиллатиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИРС-ҚИРС **Қирс** с. тақр. *Тун совуғи билан қотган лой оёқ остида, синиқ шиша парчаси каби, қирс-қирс ушалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Секин-секин олдинга знаётган қўшлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТ тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига ишқаланиши, қирилиши, узилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ип қирт этиб узилди.* ■ *Турсуной тугмагулни икки бармоқ орасига олиб, қирт этиб узди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТИЛЛАМОҚ «Қирт-қирт» товуш чиқармоқ. *Қамиш қаламнинг қиртиллагани гаши келтиради. Пол остида нимадир қиртиллаяпти.*

ҚИРТИЛЛАТМОҚ **Қиртилламоқ** фл. орт. н. *Қамиш қаламни қиртилламоқ.* ■ *Мирза чизди қиртиллатиб қаламин.* Ф. Фулом. *Сартарош Абрам унинг кеч куз қировидай оппоқ мўйловини йилтироқ қайчиси билан қиртиллатиб текисларкан, оғзи тинмай алланималарни гапирар.. эди.* Х. Фулом, Сенга интиламан.

ҚИРТИШЛАМОҚ 1 Яхшилаб, топ-тоза қилиб қирмоқ. *Қозонни қиртишламоқ.* ■ *Ўйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Биринчи маошини олган куни чолкампитрнинг мозорига оқлик кўтариб борди.* *Мозорни қиртишлаб тозалади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Батамом тозаламоқ, сира қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ. [*Кўйлар*] *Шувоғу янтоқни.. томиригача қиртишлаб кўяди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРТ-ҚИРТ **Қирт** с. тақр. *Қирт-қирт хат ёзмоқ.* ■ *У бошини қирт-қирт қашиганча эшлаша уринди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Зухра силлиқ картонни қирт-қирт қирқар.. эди.* Ибоҳон, Улуғ йўл.

ҚИРУВЧИ 1 **Қирмоқ** фл. сфдш.

2 Қирғин қиладиган, қирғин келтирадиган, қирадиган одам, қурол. *Қирувчи самолёт.* ■ *Бу шишалар батальон қирувчилари мажақлаган душман машиналарининг бензини билан тўлдирилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИРЧАНҒИ Қўтир ва ориқ; дирдов (кўпинча от ҳақида). *Ҳар йил, қоида каби, қишдан бир отни қирчанғи қилиб чиқаради ёки ўлдириб кўяди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *..болохонанинг қинғир-қийшиқ синчлари, гуваласи тушиб, қирчанғи отнинг қовурғасидай яланғочлиниб, саналиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРЧИЛЛАМА 1 Куч-қувватга тўлган, етилган. *Қирчиллама йгит.* ■ *Ҳу ана, ол-*

динроқда ёши элликдан ошганига қарамай, ҳалиям қирчиллама йигитдай дароз бўйини тик тутиб, Туламат мўйлов кетяпти. С. Анорбоев, Оқсой. ..қирчиллама ёшининг беш-ўн йили шунга сарф бўлди. М. Қушжонов, Дийдор.

2 кўчма Авжига чиққан, кучайган, қаҳрига олган, қаттиқ (совуқ ёки қиш ҳақида). *Шундай қирчиллама совуқда чўлга келиш зарурими?* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Қирчиллама қиш палласи уни қишлоққа олиб бориш ҳам қийин эди.* О. Хусанов, Чўлда. ..қиш бўлганда ҳам, қирчиллама кунидан.. туғилган. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИРЧИЛЛАМОҚ 1 Куч-қувватга тўлмоқ, етилмоқ. -*Сизми? — деди Кумуш. — Сиз энди қирчиллабсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Расий [Россия] деган мамлакат жуда-яна олис эмиш, сарт, қозоқнинг ўстиринлари — авжи қирчиллаган йигитлар.. совуқда оч-яланғоч қирилиб кетмасин яна, кулфатга қолдик!* Ойбек, Болалик.

2 кўчма Авжига чиқмоқ, зўраймоқ, қаҳрига олмоқ (совуқ ёки қиш ҳақида). *Қиш тобора қирчилламоқда.*

ҚИРЧИМОҚ шв. 1 Қайчи, тиш ёки тирноқ билан қирмоқ, узмоқ. *У қошидаги гулнора япроғидан биттасини узиб олиб, лаблари орасида қирчий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чилпимоқ, чеканка қилмоқ. *Гулни қирчимоқ. Ғузанинг учини қирчимоқ.*

3 кўчма Кемирмоқ, ғажимоқ, эзмоқ. *Тешабой.. қайнатасининг юрагини кечадан бери қирчиб келаётган ташвиш қуртини сезиб қолгандек: — Мингбошиликни ёнга қолдирган ош ҳаром бўлармишми, тақсир, — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРЧИН кам қўл. Ёш ниҳол; навқирон. *Эсиз, қирчин кетдинг, қиздай гул дийдор, Улимнинг ногаҳон босқини ёмон!* Миртемир.

Қирчинингдан қийилгур! Жувон ўлгур!, йигит ўлгур!, жувонмарг бўлгур! *Қирчинингдан қийилгур, Чиноқ, уйнашгани ўз тенгинг топилмадими?* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИРҚ 1 I снқ. сон 40 рақами ва шу рақам билан ифодаланадиган сон, миқдор. *Қирқ киши. Қирқ метр газмол. Қирқ сўм пул. Қирқ тонна юк. Қирқдан учни айирмоқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом (бер).* Мақол. *Қирққа чидаган, қирқ бирга*

ҳам чида. Мақол. *Ўттизида эр атанган қирқида шер атанар.* Мақол.

ҚИРҚ КОКИЛ Майда ўрилган соч. *Бироз сабр қилсанг, қирқ кокил қилиб қўярдимки, орқангда толбаргакдай ҳилтирарди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 этн. Киши вафотидан сўнг ўттиз еттинчи ёки ўттиз тўққизинчи кунни ўтказиладиган маросим. *Йулдош мотамсара.* *Онасининг жанозаси, йигирмаси, қирқи, хатми қуръон деб анча чиқимдор бўлганга ўхшайди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҚИРҚ II Ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири.

ҚИРҚБЎҒИН, қирқбўғим Майда барглари бирлашиб, найчасимон бўғинлар ҳосил қилиб ўсадиган кўп йиллик спорали ўсимлик (ер устки қисми тиббиётда ишлатилади). *Қазоқни йўқотиш учун бир ош қошиқ майдаланган қирқбўғин, шунча миқдорда арника [кўп йиллик ўт] гулини икки стакан доғ сувга аралаштириб, қайнатиш зарур.* «Саодат».

ҚИРҚИЛМОҚ Қирқмоқ фл. мажҳ. н. *Дарахтнинг шохлари қирқилди. Қирқилган беда.* ■ *[Йигитнинг] Бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қадами қирқилди Қадам босмайдиган, келмайдиган бўлди. *Тили қирқилди* Гапира олмайдиган бўлиб қолди. *Хотини келиши билан тили қирқилган раис гунг ўтирар.. эди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚИРҚИМ 1 Чорва молларининг жунини қирқиш; шундай иш жараёни. *Чорвадорлар кузги жуун қирқимини пухта тайёргарлик ва зўр уюшқоқлик билан бошлаб юбордилар.* Газетадан.

2 махс. Чизмачиликда нарсаларнинг текислик билан кесилгандаги кўриниши.

ҚИР-ҚИР қ. қир(р). *[Унсин] Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ инни ҳар қатимда бармоқлари билан қир-қир тортиб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИРҚИҚ Қирқилган, қирқиб, кесиб ташланган. *Қулоғи қирқиқ ит. Думи қирқиқ от. Сочи қирқиқ хотин.* ■ *Чироқда олтинланган сочлари қирқиқ.. бир қиз у билан овора бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Чопар томонидан суйри.. соқоли қирқиқ киши қоғозни.. юзида шодлик аломати пайдо бўлгани ҳолда ўқий бошлади.* С. Айний, Қуллар.

ҚИРҚКОКИЛ (тўғриси қирқ кокил) қ. қирқ 1.

ҚИРҚМА 1 Қирқилган ёки қирқиладиган.

Қирқма пиез Кўки-барги олиниб, туби ерда иккинчи йилга қолдириладиган пиез.

2 Қишга сақланидиган кечпишар, пўсти қалин, эти оч яшил қовун нави. *Полизлардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Қирқма милтиқ Стволи қирқиб қисқартирилган милтиқ. *Қора қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб қўйди-да.. хуржунларга жойлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРҚМОҚ 1 Кесувчи асбоб билан бўлакламоқ, кесмоқ. *Қоғоз қирқмоқ. Беда(ни) қирқмоқ. Дарахт шохини қирқмоқ.* ■ *Йўлчи йўғон қамиш топиб.. бир қаричдан мўлроқ қирқиб олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саодатхон бу гулдаста тувакдаги гуллардан қирқиб ясалганини дарров билди.* С. Зунунова, Янги директор.

2 Калта қилиб кесмоқ, олмоқ ёки олдиarmoқ (соч, соқол ва ш.к. ни). *Сочини қирққан хотин.*

3 кўчма Камайтирмақ, қисқартмоқ. *Иш ҳақидан қирқмоқ.* ■ *«Нормасини бажармади», деб ҳар беш кунда меҳнатимни қирқади, деворий газетага уради, мажлисда гапирди.* И. Раҳим, Ихлос. *Қорасувнинг сувини ичиб, қўшиғини шаҳарда айтадиган меҳмонлар керак эмас. Уларнинг ерини қирқиш керак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 Кучини, даражасини камайтирмақ, қайтармоқ; кесмоқ. *Дашт шамоли ҳароратнинг дамини қирқиб турибди.* Ҳ. Назир, Васият. *..кўча ён-бегидаги дарахтлар шамолнинг кучини қирққандай бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

5 кўчма Бирор ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. ни тўхтатмоқ; тўсмоқ. *Дехқонбой Сариқов бир тўда гитлерчиларнинг чекиниш йўлини пулемёт ўти билан қирқиб, душманга катта талафот етказди.* Н. Сафаров, Дон. *Қирқиб чиқди Ойчинор лашкарларнинг олдидан.* «Ойсулув». -*Мен тўфайли сиз ҳам азият чекибсиз, — деб гап бошлади Кимсан. Лекин қиз гапни қирқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

6 кўчма Орасидан (бўлиб) йўналмоқ, ўтмоқ, кесиб чиқмоқ, кесмоқ. *Канал қиш-*

лоқни қирқиб ўтади. Йўлни қирқиб ўтмоқ. ■ *Улар айтди: -Янгида дарёни қирқиб ўтиб, Янгиқўрғон қараб кетди.* «Фольклор».

Пайини қирқмоқ қ. пай 1.

ҚИРҚОЁҚ шв. Мингоёқ.

ҚИРҚОҒАЙНИ Атиргулнинг баланд бўлиб ўсадиган, майда сергул тури. *Қизлар.. сочлари ва чеккаларига садарайҳон, қирқоғайни гулидан маржон қилиб тақиб олишган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРҚҚУЛОҚ Барги йирик, спорали ўсимлик; папоротник (илдизпоясидан тайёрланган экстракти гижжаларни ҳайдашда ишлатилади). *Масалан, қирққулоқ — папоротник гули хоҳ ошлада, хоҳ идорада бўлсин, жанжалларни бартараф этар экан.* Газетадан.

ҚИРҒИ шв. Ранда. *Усталар ишлатар теша, қирғини.* «Равшан».

ҚИРҒИЗ 1 Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қирғиз халқи. Қирғиз миллати.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Қирғиз тили.*

ҚИРҒИЗЛАР Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қирғиз халқи.

ҚИРҒИЗЧА 1 Қирғизларга, қирғиз халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қирғизча куй.*

2 Қирғиз тили. *Сиз қирғизча(ни) биласизми? Қирғизча гапирмоқ.*

ҚИРҒИЙ айн. қийғир. *Дониш эндигина пати чиқа бошлаган палапонни олиб тушганда, тепада она қирғий чуввос солди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Бир тўп чумчуқни бир қирғий қувиб юргандай, тўп-тўпини қувалаб юрибди.* «Холдорхон».

ҚИРҒИН 1 Кишилар кўплаб, ёппасига қириладиган, кўп қон тўкиладиган уруш, жанг, босқин; хунрезлик. *Қирғин уруш. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол. ■ *Йигитларимизга оқоп қаздирадими ё милтиқ ушлашиб, қирғинга ҳайдайдими — бу нарса оқподшонинг ихтиёрида.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди аввалгидан баттар қирғин бўлишини сезган бек ва навкарлар Андижон қўрғонига кириб бекина бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кўплаб ўлиш, қирилиш; ўлат. *Молларга қирғин келди.*

3 кўча с.т. Қаттиқ жанжал; уруш.

Қирғин солмоқ (ёки қилмоқ) 1) кўплаб ўлдирмоқ, қирмоқ. Ҳамма қизғин кутлайди Кулиб турган жангичини; Душманларнинг бошига Қирғин солган танкчини. 3. Диёр; 2) кўча қаттиқ жанжал қилмоқ, жанжал кўтармоқ.

ҚИРҒИНБАРОТ 1 Қонли қаттиқ жанг, қирғинчилик, хунрезлик. Бу қирғинбарот, ўз навбатида, гирдобига бу бой, бу камбағал деб ўтирмай, ҳаммасини тортиб, катта таҳлика тугдиргач, Содиқбойвачча ҳам шаҳардаги.. ҳовлисига кўчиб кетган эди. К. Яшин, Ҳамза.

2 кўча с.т. Қаттиқ жанжал, уриш, зўр можаро. Икки маҳалла ўртасидаги муштлашиш, қирғинбарот авжга чиқиб турганда, қандайдир бир ўтқир овоз дарҳол одамлар диққатини ўзига тортди. Мирмуҳсин, Тарихий қисса.

ҚИРҒИН-СУРОН Қаттиқ қирғин, қирғинбарот, уруш-тўполон. Бек.. қирғин-суронни кутиб ётганда, отишмалар нечундир эшитилмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИРҒИНЧИ Қирғин қилувчи, солувчи; қирғин қатнашчиси, хунрез. ..қирғинчилар ўқ узмасдан, ҳужум қилмасдан туриб, сизлар ўт очмайсиз. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚИРҒИНЧИЛИК Қаттиқ қирғин, хунрезлик. ..тўхтовсиз давом қилган ўзаро қирғинчилик урушлари тугатилди. Газетадан.

ҚИРҒИЧ 1 Мева ва сабзавот этини қириш учун ишлатиладиган тишли рўзгор буюми. Қирғич билан қовоқ қирмоқ. ■ Ёшлар кабоб чайнашпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим. И. Раҳим, Ихлос.

2 Қириб, тарашлаб тозалаш учун ишлатиладиган тигли асбоб. Мана бу жойни аввал пўлат қирғич билан тозаламабсиз-да. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚИРҒИЯК Куз фаслининг бошланиш пайти. Қирғияк ёмғири шивирлаб ўтди, Чўпон қўқорларга ташлайди назар. Ҳ. Фулом.

ҚИРҒОВУЛ айн. тустовуқ. Ботирлиги шу ҳаёл билан кетаётганда, бир қирғовул парр.. этиб учди-да, ундан сал нарироққа бориб тушди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИРҒОҚ 1 Сув ҳавзалари ва оқар сувлар билан қуруқлик туташган камбар ер; лаб, бўй, ёқа; соҳил. Дарё қирғоғи. Қўл қирғоғи. Денгиз қирғоғи. ■ Аму оқар қирғоқни ювиб, Қунлар ўтар қунларни қувиб. Ғайратий. Фарид

да қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Ёйиқ нарсаларнинг, йўл ёки майдоннинг чети; зиҳ, қир. Рўмолнинг қирғоғи. Пахтазорнинг қирғоғи. ■ Адолат.. конвертнинг олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини қийди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Мурод] Мушт билан стол қирғоғини урган эди, стаканлар жиринглаб сакраб кетди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Чуқур нарсаларнинг юқори чегараси, чети, ёқаси. Жарнинг қирғоғи. Челақнинг қирғоғи. ■ Ҳайтовур, жаҳаннамнинг қирғоғига чиқиб олдиқ. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИРҒОҚЛАБ кам қўлл. Қирғоқ бўйлаб. Ғирқираб роҳатбадан шаббода қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб-тўлиб, тўлқин уриб кулгу келур. Ҳабибий.

ҚИСАКЎЗ кам қўлл. Қисик кўзли, кўзлари қисик. Самбит қомат, от юзли, қисакўз буфетчи Розиквой рухсат сўраб, кабинет эшигини очди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҚИСАТМОҚ шв. 1 Қисамоқ; шоширмоқ, қичамоқ.

2 Тез юришга ундамоқ, ҳайдаб тезлаштирмоқ. Биясин етаклаб, йўлбарсдай бўлиб, Қисатиб чиқди занглаб ётган чўлига. «Гурўғли».

ҚИСИБ-ҚИМТИБ рви. Режаси билан, иқтисод қилиб, тежаб-тергаб. Қисиб-қимтиб, борини етказмоқ. ■ Бир хасис киши умр бўйи қисиб-қимтиб, емай-ичмай, пул тўплай-верибди. Газетадан. Ўз нафсларидан қисиб-қимтиб юборишаётган бўлса-чи? «Муштум».

ҚИСИЛМОҚ 1 Қисмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Этаги эшик орасига қисилиб қолди. Мушти қисилди. Деворга қисилди. Бурчакка қисилди. Пулдан қисилди. Юраги қисилди. Кўзлари қисилди. ■ Комил аввалгидек уй-рўзгорни тебратиб турар, оила емоқ-ичмоқдан қисилмас эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўча Муҳан танглик сезмоқ, диққат бўлмоқ; сиқилмоқ; тортинмоқ, қисмоқ. Аввалги оиласини эслаб қисилади, ишдан чарчайди, ичади-да.. Ж. Абдуллахонов, Туфлон. Биласизми, шу кунларда шундай қисилган эдимки, қалбим ўт бўлиб ёнди. Х. Тўхтабоев, Шонли авлод. Энди оғзига келганини қисилмасдан гапиришга бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСИМ айн. сиқим. Қисимига сиққанча. Бир қисим ун. ■ [Авазхон] Турсун деган

мешикопнинг қўлига бир қисим тилла узатди. «Зулфизар билан Авазхон». Ҳа, қурумсоқ, тўртта кулча билан бир қисим жийда кимни ўлдирибди. Т. Алимов, Совға.

ҚИСИМЛАМОҚ айн. **сиқимламоқ**. Муаззам йўл четида осилиб турган тол новдасидан кўм-кўк барглари қисимлаб сидириб олди-да, маънос гапира бошлади. С. Аҳмад, Раҳмат, азизларим. Бобоқул ота ҳасасини маҳкамроқ қисимлайди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИСИНМОҚ 1 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб тортинмоқ, ийманмоқ, қимтинмоқ. Қисинмасдан, ёзилиброқ ўтиринг. ■ Носир ака қисиниб-қимтиниб ичкари кирди. Газетадан.

2 кам қўлл. кўчма Моддий қийинчиликда яшамоқ, бирор нарсдан муҳтожлик сезмоқ, сиқилмоқ.

ҚИСИНҚИ шв. 1 Сиқик, танг, қисик. Қисинқи кўзлар.

2 кўчма Тортинчоқ, уятчан. Қисинқи бола.

ҚИСИНҚИЛИК 1 Сиқиклик, торлик; тортинчоқлик.

2 кўчма шв. Моддий қийинчилик, муҳтожлик.

ҚИСИР I 1 Бўғоз бўлмайд қолган, қочмаган ёки қочиб бўғоз бўлмаган. Қисир сигир. Қисир қўй. Қисир сигир кўп маърайди. Мақол. ■ Астағфирулло денг, тўрам! Қуни кеча ўзлари қисир гунажини бўғоз деб сотдилар. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 бот. Чангланмаган, уруғланмаган; ҳосил бермайдиган. Қисир гул.

ҚИСИР II тақл. с. Ёғоч ва б. баъзи нарсаларнинг синишидан, қисмларининг қимирлаб, бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. У ўтирган стул қисир этди.

ҚИСИРЛАМОҚ «Қисир», «қисир-қисир» этган товуш чиқармоқ. Қимирласам, стул қисирлайди. Қовурғаларим қисирлаб кетди. ■ Аммо ўзи [қоғоз пул] банкдан янги чиққанидан экан! Қисирлашини эшитясанми, аяси! О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Баширжоннинг сўзи оғзида қолди, ҳамма ёқ қисирлаб, ер силкина бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИСИРЛАТМОҚ Қисирламоқ фл. орт. н. Шамол дарахтларни қисирлатди. ■ Алиохун.. кершиди, бармоқларини қисирлатди. Ойбек, Танланган асарлар. Бектемир тиш-

ларини қисирлатиб, бўғилиб ётди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИСИР-ҚИСИР Қисир с. тақр. Ер қимирлаганда, синчлар қисир-қисир қилиб турди. ■ Ўғит ташиётган араваларнинг қисир-қисир эшитилди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ҚИСИҚ 1 Қисилган, сиқилган. Қисик мушт.

2 Кичик, тор ёки юмилиқираган, юмилган; юмуқ. Унинг [Холмуроднинг] қисик кўзлари кулгидан баттар қисилиб.. кетгандай эди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Сиқик, танг. Қисик аҳвол.

4 шв. Танги, тор дара. Норин дарёси тоғ қисикларидан водий кенгликларига отилиб чиқади. М. Эгамбердиев, Сариқ аждар ҳамласи.

Бўйни қисик 1) бўйни сиқилган ёки калта; 2) кўчма бўйни эгилган; тобе. У [Элмурод] бўйни қисик етим эмас. П. Турсун, Ўқитувчи. Тили қисик қ. тил.

ҚИСМ [а. قسم — бўлак; улуш, ҳисса, бўлим, бўлинма] 1 Бутуннинг таркиби, узвий бўлаги ёки ҳиссаси, улуши. Даромаднинг учдан бир қисми. Меҳмонларнинг бир қисми. ■ Хуллас, Туямўйинга келиб, излаб юрган нарсаларимнинг бир қисмини топгандай эдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлнинг қолган қисмига эшак иш берди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Анвар ўзини супанинг қоронғи қисмига олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бир иш, мажлис, асар ва ш.к. нинг маълум даражада мустақилликка эга бўлган алоҳида бўлаги; бўлим. Уч қисмдан иборат роман. ■ Институтдаги кечада ҳисобот доклади тугади. Сўнгра бадиий қисм бошланди. Ғайратий, Узоқдаги ёр. Моҳидил етиб келганда, тантанали қисм бошланиб қолганди.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Машина, механизм, иншоот ва ш.к. ни ташкил қилган бўлақлардан ҳар бири; деталь. Тракторнинг эҳтиёт қисмлари. ■ Эмин уни [пулемётни] шошилиб қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 ҳарб. Қуролли кучлар таркибидаги алоҳида бўлим, бўлинма ёки бирикма. Ми-

номётчилар қисми. Полкнинг санитария қисми. Қисм командири. ■ Шу чоқ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади. Ойбек, Куёш қораймас. Жароҳатларим бичиб кетиши билан яна қисимга қайтиб бордим. Назармат, Журлар баланд сайрайди.

ҚИСМА Қисиб қўйиладиган, қисиб турадиган. Бошлиқ оппоқ чўққи соқолли, ориқ, учи тўмтоқ бурнига қисма кўзойнак қўндирган мўйсафид эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИСМАН [а. قىسمآ — бирор бўлак, қисм жиҳатдан; бироз, бир қадар] Маълум бир қисми бўйича, бир жиҳатдан; тўла ҳолда эмас; маълум даражада. Фикрингизга қисман қўйиламан. Гапингиз қисман тўғри. Куёшнинг қисман тугилиши. Маблағларни қисман сафарбар қилмоқ. ■ Мен яна такрор айтаман, қисман хотинингиз айбли бўлса, асосан бунинг бош айбдори ўзингиз. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йнгит. Равшан воқеадан қисман хабардор бўлганидан Ҳодикул аканинг келиш сабабини пайқади. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚИСМАТ [а. قىسمت — тақдир, қазо; улуш; бўлиш] 1 Гуё олдиндан белгилаб қўйилган, пешонага ёзилган кўргилик; ёзмиш, тақдир. Қадим замонларда одамлар дунёдаги ҳамма нарса қисматга боғлиқ, деб ўйлаганлар. Газетадан. Қисмат экан, бу ерларда юрибсиз, уста Журжоний. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳали севишмоқдан шумидир маъно? Фақат азоб бордир қисматда наҳот? Ҳ. Олимжон. Ўзгалардек уни ҳам қисмат Олиб келди охир қабрга. Э. Воҳидов.

2 Умуман, бошга тушган кўргилик, кечмиш ҳаёт; аҳвол. Ўша замонда барча илғор фикр ва ақл эгаларининг қисмати бир хил эди. Газетадан. Нажмиддин Бухорий, акаси Бойбўрининг зулмидан бошқа юртларга кўчиб кетган Бойсарни қисматида ўз қисматини кўриб, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқатан ҳам Сўлимбекдай қишлоқнинг бошига тушган қисмат кўпларни қаттиқ ранжитган эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Ҳаёт-мамот масаласи, тақдир; белгиланган умр, насиба. Бутун ёшлигимиз жангдадир букун, Жангда ечилмоқда севи қисмати. Ҳ. Олимжон. Ҳазрат.. кетиб юборишни ҳам ўйлади-ю, ҳали Жабборбек қисмати ҳал бўлмагани.. Иброҳимбек кетиб қолгани-

ни эслаб, Фузайл махсумга маъноли тикилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ҳасан овчининг қисмати битди, деб тахмин қилган элликбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

4 эск. кт. Қисм, ҳисса, улуш. Қалин қисматини жуда кўп беринг, Не сўраса, берайин, қабул қилинг. Пўлкан шоир.

ҚИСМОҚ 1 Орасига олмоқ, орасига олган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ; сиқмоқ. Валиевнинг бир ўзи столага тирсагини таяб, икки кафти билан чеккасини қисиб ўтирибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Тешабой олдидаги қовун косадан шошилмасдан бир тилим олди-ю, оғзига келтирмай, икки бармоғи орасида қисиб туриб: -Тақсир, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен билан жилмайиб кўришди-да, қўлидаги газетасини буклаб, қўлиғига қисди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Темир қип-қизил бўлгач, омбурда қисиб олади-да, кундага қўяди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Сиқув, исқанжага олмоқ; эзмоқ, сиқмоқ. Бегона ўтлар гўзани қисиб қўйибди. ■ ..иккинчи марта экилган чигитни шўр қисиб, ер бетига чиқармай қўйди. «Муштум». Кампир, резинкаси оёғини қисиб юборган, шекилли, капрон пайпоғини ҳимариб, тўпиғига тушириб олибди. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Бўғмоқ, нафасини қайтармоқ. Унинг ҳалқумини дард қисиб келди.

4 кўчма (ч.к. билан) Бирор нарсадан танг ҳолатга солмоқ; сиқмоқ, толиқтирмоқ, зориқтирмоқ. Пулдан қисмоқ. ■ Мана бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим. С. Аҳмад, Автобиография. Худойим.. хотинларни уй учун яратган. Эркакларни олиб келишдан қисмасин. Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт. ..ҳусн деган нарсадан худо мени қисган. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Бирлаштирмоқ, юммоқ. Лабларини қисмоқ. ■ Валихон муштини қисиб таъкидлади: -Сипоҳ керак. Ш. Тошматов, Эрк куши. Ранги қум ўчган, изтиробдан қалтираган одамлар, ўз харобалари олдида тишларини қисиб, жим ўйландилар. Ойбек, Куёш қораймас.

Бошнини (ёки калласини) қисмоқ кам қўлл. айн. бўйнини қисмоқ. У калласини қисиб, кўкарган кўзини қўли билан тўсиб турган Жуман писмиққа мурожаат қилди. М. Ис-

моилий, Фаргона т. о. **Бўйинни (ёки бўйин) қисмоқ** 1) бўйинни ичига тортмоқ (одатда, бирор маъно ифодалаш учун, мас., билмаслик, хабарсизлик маъносини билдириш учун шундай қилинади). *Рисолат хола бўйинни қисиб, ўзи ҳам бу сирнинг боисидан беҳабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) шахснинг қисинган, тушкун ҳолатини билдиради; бўйин эгмоқ. *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйинни қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Қаршисида ёлворгандай бўйин қисиб турган йигитга раҳми келди.* Ж. Абдуллахонов, Туффон. **Думини қисмоқ** 1) думини оёқлари орасига олмоқ (ит ҳақида — одатда, қўрққан ҳолатларда шундай қилади). *Ит жуда қўрқоқ экан.* *Думини қисиб, бир менга, бир Асетга қараб, бостирманинг тағига кириб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) қўрқиб, ҳайиқиб жим бўлмоқ. *..қаттиқроқ гапириб, ҳукуматни эсга солсанг, думини қисади бу чайқовчилар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Елкасини қисмоқ** 1) бўйинни ичига олиб, икки елкаси бироз кўтарилган ҳолатда бўлмоқ. *Мутриб, одатича, ерга қараб, елкасини қисиб, бир-бир одим ташлаб кетарди.* С. Сиёев, Аваз; 2) айн. **бўйинни қисмоқ** 1. -Сомон олганмисиз? *Агроном.. елка қисди: -Билмадим.. болалар кеча-печа олиб келган бўлмаса.* С. Сиёев, Отлиқ аёл; 3) айн. **бўйинни қисмоқ** 2. *Жуман, мен елкамни қисиб келдим, болаларга айт, мени қайта тарбиялашсин..* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўз(ини) қисмоқ** 1) бирор сабаб ёки таъсир билан кўз милқларини бир-бирига яқинлаштирмоқ, кўзин юмиш даражасига чата торайтирмоқ. *..у сел-сел терлаганига ҳам парво қилмай, кўзларини қисиб, йўлга қаради.* «Ёшлик». *Чарақлаган офтобга қарагандай, кўзларини қисиб, Темурга ўгирилди.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) бирор маъно ифодалаш, белги бериш учун кўз (одатда, бир кўз) милқларини жуфтламоқ. *Раиснинг қарашидан бу насиҳатнинг маъносига тушунган мудир.. қўлини кўксига қўйиб, чап кўзини қисиб деди..* «Муштум». *Дарҳол кўзимни қисдим. Бир майизни икки бўлиб ейдиган Мўмин дўстим фикримни пайқади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Тилни қисмоқ** Гапирмай (гапиртирмай) қўймоқ; гапиришдан тийилмоқ. *Уликми-тирикми, билармиз. Ман ҳам қараб турмайман.*

Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини қисмоқ** Хафақон, диққат қилмоқ; руҳан эзмоқ. *Саҳродаги бир хил манзара киши юрагини қисиб, уни диққинафас қилиб юборади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИССА [а. *قصة* — тарих; ҳикоя, ривоят, воқеа] 1 *ад.* Асар асосида ётган қамровнинг романга нисбатан торлиги, ҳикояга нисбатан кенглиги, шунга мувофиқ ҳолда, сюжет ва композициянинг ҳам романга нисбатан содаллиги, ҳикояга нисбатан мураккаблиги билан характерланувчи бадиий асар. *Автобиографик қисса. Тарихий қисса. Фантастик қисса.* ■ *Ёшлар яратаётган роман, қиссалар, очерк, ҳикоялар.. аксариятида эпик истеъдоднинг ёрқин ифодаси бор.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 *ад.* Ўзбек мумтоз адабиётида воқеий ҳодиса ёки афсоналар баён қилинган эпик асар; ҳикоя, ривоят. *Қиссаи Сайфулмулк. Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайхо» қиссаси.*

3 *с.т.* Бирор нарса, кимса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ҳақида оғиздан оғизга кўчиб юрадиган ҳикоя, нақл. *Раҳимахоннинг қиссаси жуда узоқ. Унинг мураккаб ва машаққатли йўли ҳақида катта китоб ёзса арзийди* Н. Сафаров, Раиса. *Қудрат.. мароқли бўлган шарқ эртақлари, қиссалар ва латиқалар айтиб, солдатларни тоза кулдирди.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

Қиссадан ҳисса Айтилганлардан, нақлдан келиб чиқадиган мақсад ёки хулоса. *Қиссадан ҳисса мана: Ҳар ишда керак бардош, Меҳнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош.* Қ. Муҳаммадий.

ҚИССАГҲҲЙ [а. + ф. *قصه گوی* — қисса айтувчи] 1 Қисса ўқувчи, айтувчи.

2 Қисса ёзувчи, қиссанавис. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожиаси ҳақида, афеуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кетмаганлар.* Миртемир, А. Пулат, Сирдарё сепи.

ҚИССАГҲҲЙЛИК Қисса айтиш, ўқиш. *Қиссагўйлик шу ерда тугади. Камолиддин тирсақларини столга тираб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҚИССАНАВИС [а. + ф. *قصه نویس* — қисса ёзувчи] Қиссалар, ҳикоялар ёзувчи адиб.

ҚИССАНАВИСЛИК Қисса ёзиш. *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматига*

сарф қилмоқдаман. Шу йўллардан бири қилиб, эндиликда, қиссанависликка киришдим. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚИССАХОН [а. + ф. *قىصه خوان* – қисса ўқувчи] Афсона, ривоят ва дostonларни ифодали қилиб айтиш ёки бадий ўқиш маҳоратига эга бўлган профессионал ижрочи. Кўкнорихона аҳлининг ўзларидан қиссахонлари ҳам бор. Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАХОНЛИК Йиғилишиб, кўпчилик бўлиб қиссалар, ҳикоялар ўқиш, айтиш ва эшитиш анъанаси. Ҳар кун кўкнор ичилгандан кейин қиссахонлик бошланади. Фитрат, Қиёмат. *Дехдор жуда таъсирли овоз билан ашула айтади. Қиссахонлик бошлангандан ҳамманинг оғзи очилади. Ойбек, Навоий.*

ҚИССАЧИ с.т. Қиссахон, қиссагўй. Замон кўп гапни ёқтирмайди, аммо жойини топиб, одамни учратиб қолса, ундан уста қиссачи йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИССАЧИЛИК Қиссанавислик, қиссалар яратиш. Воқеликнинг бадий манзарасини яратиш истиқлол даври қиссачилигининг асосий муаммоларидан саналади. Газетадан.

ҚИСТАЛАНГ Кечиктириб бўлмайдиган, шошилич, ошиғич, қистовли. *Йиғим-терминнинг қисталанг кунлари. ■ Қачон қарасанг, раиснинг вақти шунақа қисталанг, бемалол гаплашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Тўйнинг бунақа қисталанг бўлишига сабаб – қизнинг отаси бир неча ойдан бери бетоб. А. Қаҳҳор, Муҳайё.*

Қисталанг қилмоқ Тез бўлишга қистамоқ; шоширмоқ. *Янги участка бошлиғи мажлис тайёрлашни жуда қисталанг қилгани учун Почтаев.. ўзи югуриб-елиб, бюро аъзоларини тўплади. А. Мухтор, Туғилиш. Қисталанг қилманг, Манноп ака, ҳозир ҳемирим йўқ.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҚИСТАЛАНГЛИК Қисталанг ҳолат. Қолонбек ўзининг Саидакбар ҳожи томонидан дўконда совуқ кутиб олинганини иши кўплиги ва қисталанглигига йўйиб юрган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Ишининг қандай қисталанглигини биласизларми ўзи?! Ш. Фуломов, Чўл белида.*

ҚИСТАЛОҚ ай. қизиталоқ. Қани, чиқ, қисталоқ! *Бир тангани бер!* «Олтин олма».

ҚИСТАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга зўр бериб ундамоқ ёки зўрламоқ, ҳолжонига қўймай илтимос қилмоқ. *Қаландар йигит бир тилик ҳандалакни ийманиб еди..*

Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Шарофатнинг] мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳолжонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

2 Зўр бериб шоширмоқ, қистовга олмоқ, ошиқтирмоқ. *[Ўзбек ойим] Тўйни тез бошлаш учун ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар унинг сидқидилдан гапираётганини тушунди, шекилли, яна қистади: -Кеч бўлиб кетяпти, тур.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

3 Қайтиб беришни (қайтаришни) талаб қилмоқ. *Тўйда тўнингни қистама. Мақол. Нокаسدан қарз бўлма – ҳам йўлда қистар, ҳам гурда. Мақол. ■ Бир кун мусаллас суздим, сузмасам бўлмас эди, Чунки амаким хумини қистади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

4 Тез юришга ундамоқ, тезламоқ. *Ўқиз калласини эгиб, омочни тортишга уринар, кўшчи ҳадеб қистар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ул икки йигит саҳар вақти от қўйганича Чамбил йўлида қистаб йўл босди. «Бўтақўз».*

5 (шахс қўшимчали сўзлар билан) Ўзидан олдин келган сўз билан ифодаланган иш-ҳаракатни бажаришга кучли хоҳиш ёки қайтариб бўлмайдиган талаб пайдо бўлганлигини билдиради. *Кулгим қистади. Билгиси қистади. Сўзлагиси қистади. Йўталгиси қистаяпти. Ғайратсизнинг ғайрати иш битганда қистайди. Мақол. ■ Жаҳлим қистаб, тишларим ғижирлаб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Биласизми, кўнглинг кўмсаганини кўргинг қистаганда кўролмасанг.. жуда оғир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Қаюмининг] Бу ҳаракатидан аччиғим қистади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚИСТАНГЛАМОҚ шв. Қистамоқ, қистовга олмоқ. *-Бизни ҳадеб қистанглайсиз-у, келин аямега индамайсиз-а, Муса ака, – аёллардан бири гап қотди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҚИСТАТМОҚ Қистамоқ фл. орт.н. Қарзни қистатмай қайтармоқ. *Унинг кўриниши кишининг кулгисини қистатади. ■ Хонимбиби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, уйнаб ҳам кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚИСТИ-БАСТИ: қисти-бастига олмоқ Қийнов-қистовга олмоқ. *«Буни қаердан ол-*

динг?» деб танга келтирган мерганни қисти-
бастига олибдилар. «Олтин олма». Қани, айт-
чи, хатчани сенга ким олиб келиб берди, айт?
— деб қисти-бастига оларди.. Ё. Хаимов, М.
Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚИСТИРҚЛИК Қистирилган, қисти-
риб, тиқиб, суқиб қўйилган. Замоннинг.. эг-
нида барлари белбоғига қистириқлик қора
чопон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Кампир]
Негадир шошиб, кўйлаги енгига қистириқлик
рўмолчани олиб, қўлларини артарди. Ў. Умар-
беков, Она.

ҚИСТИРМА 1 Нарсаларнинг ўртасига,
орасига қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган
нарса. Содиқжон бойвачча.. ҳамёнига қис-
тирма пуллар дарёдай оқиб кела бошлаган-
дай ҳис қилиб ўтирарди. К. Яшин, Ҳамза. Бу
каби қистирма ҳикоялар бадийи фоти этиш
имкониятларини кенгайтиради, чуқурлаш-
тиради. «ЎТА».

2 тех. Машина, механизм, иншоот қисм-
ларининг бирикиш юзасини зичлаш учун
орасига қўйиладиган юпқа эластик деталь.
Резина қистирма. Мис қистирма.

ҚИСТИРМОҚ 1 Қисмоқ фл. орт. н.
Қўлиғига китоб қистирмоқ. Лабиға папи-
рос қистирмоқ. Этагини липпасига қис-
тирмоқ. Чаккасига гул қистирмоқ. ■ Те-
шабой ота белбоғига қистирган каттагина
даструмолни олиб, терлаган юз-бетларини
артди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ўғлим,
ана у беҳининг каллагига газета қистириб
қўйган эдим, шунини олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор
бобо.

2 с.т. Қўлига тутқазмоқ, ушлатиб қўй-
моқ, бермоқ. Домла орқага ўтиб. Саудий-
нинг қўлига қоғоз қистирди. А. Қаҳҳор, Са-
роб. —Йўқ, тоғажон, оласиз, — деди Башир-
жон пулни унинг кафтига қистиришига ури-
ниб. Н. Аминов, Суварак.

3 этн. Тўй-ҳашамларда ўйинчи, ҳофиз ва
ш.к. ни рағбатлантириш учун чаккасига ёки
қўлига пул суқиб қўймоқ. Ўйинчига кўнлар
пул қистирди. ■ —Шунча пул қистиришса
ҳам хафасан-а? —Пул алмаштирилгандан ке-
йин, тангани қандай қистиришаркин, деб
ўйлаб қолдим. «Муштум».

4 кўчма Бирор нарсанинг баёни, ҳикояси
давомида ниманидир қўшиб кетмоқ, тилга
олмоқ. Экиш мавсуми давомида еттита
ҳайдов тракторининг бирор кун ҳам иш-
ламаганини докладининг ўртароғига қис-

тириб ўтарсан. «Муштум». Тўланбой мўйлов..
икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса иб-
ратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса, кўнгли
жойига тушмайди. С. Аҳмад, Уфқ. [Зокир
ота:] Камчиликларни танқид қилганимда,
мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам
булар эди, лекин бу масала алоҳида қўйил-
ганлиги учун қистирмадим. А. Қаҳҳор, Қўш-
чинор чироқлари.

Гап (ёки сўз) қистирмоқ Гап қўшмоқ,
луқма ташламоқ. —Ўз-ўзини мақташлик.. —
писанда аралаш гап қистирди Иззат Мар-
донович.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. —Хур-
санд! — деб сўз қистириб қўйди Муса. П.
Турсун, Ўқитувчи.

5 с.т. дағл. Иш, ўқиш ва ш.к. га кирги-
зиб қўймоқ, жойламоқ. [Заргаров:] Ие, та-
гин нима қилдим дейди-я! Хотининг ўқийман
деса, битта-яримта мактабга қистириб
қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан ке-
йин ўзи ташлаб кетмайдими? А. Қаҳҳор,
Оғриқ тишлар.

ҚИСТИР-ҚИСТИР с.т. Кўпчилик то-
монидан кетма-кет, давомли тарзда пул
қистириши. Ашулачилардан ўн тўда. Уларга
қистир-қистирдан ташқари икки юз сўм
пулни тугиб, хотинига бериб қўйди. «Муш-
тум». Қистир-қистир бўлган жойда Шарм-
ҳаё деган қайда? Т. Йўлдош, Отарчилар.

ҚИСТИРФИЧ айн. қисқич **2.**

ҚИСТОВ 1 Қистамоқ фл. ҳар. н. Иш
шошилини эмас, қистовнинг кераги йўқ..

2 Қаттиқ қишаш, қисталанг қилиш; қис-
ташлик, қистоқ. Туй қистови билан тун би-
тар. Мақол. ■ Элмурод ҳамманинг бара-
варига қистовига қарамай, тўрга чиқмади.
П. Турсун, Ўқитувчи. Раис.. Қодиржоннинг
қистови билан фикрини очиқ айтишга мажбур
бўлди. М. Назаров, Жилвон жилгалари.

Қистов қилмоқ кам қўлл. айн. қистовга
олмоқ. Танҳо ёлғизликда кам-кам ёзиб юрар-
дим, сўнгги пайтларда хўжайинлар қистов
қилишди, босиб ўтиришга тўғри келди.. А. Ҳа-
кимов, Илон изидан. **Қистовга олмоқ** Қат-
тиқ қистамоқ, қисталанг қилмоқ, шошир-
моқ. Унинг пирпираб турувчи узун киприк-
лари остида чиройли жилмайган кўзларидан
«мунча одамни қистовга оласиз?» деган ги-
нани уқдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.
—Айт, у ким? Нега очигини айтмайсан? —
деб қистовга олди. Шухрат, Жаннат қидир-
ганлар.

3 айн. қистовли. Директор энг олдин ана шу шошилинч, қистов ишларни адо этарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У яна.. гап бошлармикан, деб қўрқиб турган эдим, йўқ, иши қистов экан, боғига кетди. С. Аҳмад, Лочин.

ҚИСТОВЛИ Сира кечиктириб бўлмайдиган; зуд, зарур, ошиғич. *Қистовли иш.*

ҚИСТОҚ айн. **қистов 2.** Алижон Лолахоннинг қистови билан.. бир марта бориб келди. Х. Нуъмон, Фасллар.

ҚИСТОҚДА ОЛМОҚ айн. **қистовга олмоқ қ. қистов 2.** Фаришталар кўплашиб, холани қистоққа олдилар. Файратий, Довдираш.

ҚИСТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Қаттиқ қистамоқ, қистовга олмоқ. Аламли сўздан.. Қистоқлаб бари, тинглашди қўймай. Ф. Фулом.

ҚИСУВ айн. **сиқув, қистов.** -Хе, Тўхта-син, сенда тутуриқ борми ўзи? — деб қисувга олди. «Муштум».

ҚИСКА 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги унча катта бўлмаган; калта. *Қиска ёғоч. Қиска юбка. Қиска йўл. Қиска сочи аёл. Бўйи қиска одам. Бўйни қиска от. Қиска метражли фильм. Ёғочни узун, темирни қиска кес. Мақол. ■ Икки йўловчининг қиска соялари катта-кичик тош, турли дашт ўсимликлари устидан эгилиб борар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Салимбойвачча эса, катта йўлга қараганда анча қиска, ёлғизоёқ йўлдан ўз боғига кетди. Ойбек, Танланган асарлар. ..хушбичим бурун тагида буровга келмаган қундуз мийиқ, иякни жуда ҳам чиройли ўраб олган қора қиска соқол. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Давомлилиги кичик, узун эмас; ихчам. *Қиска жумла. Қиска ахборот. ■ Умар Хайёмнинг қиска, лекин сермазмун байтларига синдирилган ҳаёт фалсафаси буюк, ҳаёт ва дунёдаин бепоён. Газетадан. Уқитувчи қиска ифодада кўп фикр айта билиш маҳоратига эга бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одобнома. Ёнимда хаёл суриб ўтирган бек: -Борганда биласиз, домла, — деб қискагина жавоб қилиб қўя қолди. Х. Фулом, Машъал.*

Қиска қилмоқ Чўзмаслик (гап, сўз ҳақида). -Қиёмхонингиз қачон келаман, деди? — деб сўради мол дўхтири қиска қилиб. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Давомийлиги узун бўлмаган (вақт ҳақида); зид. узун. *Қиска муддат. ■ Ёз кечаси қиска. Йўлчи бир чимдим ухлаб.. кўзини очаркан, тонг отган эди. Ойбек, Танлан-*

ган асарлар. Эндиги муҳим вазифа — ўрим-ийғимни ғоят қиска фурсатда уюшқоқлик билан ўтказишдан иборат. Газетадан.

Ақли қиска Меъёрида фикр-мулоҳаза қила олмайдиган. *Тили узуннинг ақли қиска. Мақол. ■ -Сочи узун, ақли қиска, — деб хотинини яна жеркигандан кейин Содиқ давом этди.. С. Айний, Куллар. Гапнинг қисқаси* Гапнинг лўндаси, лўнда қилиб айтганда. *Гапнинг қисқасини айтинг. П. Турсун, Уқитувчи. Гапнинг қисқаси.. анча сарсон бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Тили қиска айн. тили қисиқ қ. тил. Қиска ўйламоқ* Етарли даражада фикр-мулоҳаза қилмаслик, юзакки фикр қилмоқ. *Ёшликдан, қиска ўйлаганликдан у бечораларни анча ташвишга солдингиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қискароқ ўйлайсиз, Отабек! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўли қиска қ. қўл 10.*

ҚИСКАЙМОҚ с.т. Қисқармоқ.

ҚИСКАЛИК қиска ҳолат, қиска эканлик. *Вақтнинг қисқалиги. Гапнинг қисқалиги.*

ҚИСКАРМОҚ 1 Бирор жиҳатдан (бўйи, узунлиги, ҳажми, миқдори ва б.) ўлчами қиска ҳолга келмоқ. *Йўл қискардди. Иш соати қискардди. Харажатлар икки ҳисса қискардди. ■ Сентябрьнинг охирлари. Кунлар қискариб, тунлар эса узая бошлайди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Уртадаги масофа тобора қискариб бормоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. ..ғалла камайиб, пахта майдонлари қискариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 мат. Бирор сонга касрсиз бўлинмоқ; шундай сонга бўлингандан кейин кичик сонларда ифодаланмоқ. *Бешга қискармайдиган сонлар. Бу каср учга қискаради.*

ҚИСКАРТИРМОҚ Қисқармоқ фл. орт. н. *Қўйлақни қискартирмоқ. Чекиш умрни қискартиради. Таъмир харажатларини икки марта қискартирдик. Касрни тўртга қискартирмоқ. ■ Нега [худо] мен учун ернинг танобини тортиб, йўлни қискартирмайди! Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИСКАРТМА 1 Қискартирилган, мухтасар матн. *Диссертациянинг қискартмаси. Романнинг қискартма варианты.*

2 Сўзнинг маълум шаклда қискартиб берилган ифодаси — шартли қискартмалар. *Мас., ва б. (ва бошқалар) ва ш.к. (ва шу кабилар), А.О. (Абдулла Орипов).*

Қисқартма отлар Бирикма номлар компонентларининг маълум қисмларини қисқартириб, қўшиб ҳосил қилинган отлар. Мас., ДАН (Давлат автомобил назорати), ЎЗАС (Ўзбекистон адабиёти ва санъати), ТошДШИ (Тошкент давлат шарқшунослик институти).

3 Матннинг қисқартирилган ери, қисми; қисқартиш. *Муҳим қисқартмалар.*

ҚИСҚАРТМОҚ *айн. қисқартирмоқ.* Мақолани қисқартмоқ. *Штатни қисқартмоқ.* ■ ..сочини қисқартган бу қизча катта ёшли эркеклардан ҳам донороқ бўлган. С. Айний, Қуллар.

ҚИСҚАСИ 1 *Қисқа* с. 3-ш. шакли. Арқоннинг узун, гапнинг қисқаси яхши. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 *крш. с.* Қисқа, лўнда қилиб айтганда, гапнинг лўндаси; хулласи калом. [Оқила:] *Ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ҚИСҚАЧА Қисқа шаклдаги; мухтасар. *Қисқача луғат. Қисқача ахборот. Қисқача таржимаи ҳол. Қисқача сўзламоқ. Фикрини қисқача (қилиб) баён этмоқ. Менинг сўзим қисқача.* ■ *Мен бунга қисқача жавоб ёзиб, «Янги йил сиз эсон-омон келган кунни кирадим», дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСҚИЧ 1 Нарсаларни қисиб ушлаш учун ишлатиладиган асбобларнинг умумий номи. [Қудрат] *Чап қўлидаги узун темир қисқичда қисилган ва устини кул босган бир юмалоқ темир чўғни сандонда болғаламоқда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қоғоз ва ш.к. ни бир-бирига ёки бирор нарсага бириктириб, қистириб қўйиш учун ишлатиладиган мослама; скрепка. *Насриддинов яна столига қўл чўзди, темир қисқич билан қистирилган икки варақ қоғоз олди.* С. Сиёев, Отлик аёл.

ҚИСҚИЧБАҚА Бўғимоёқлиларга мансуб, чучук сув ҳавзаларида яшайдиган, танаси қаттиқ қобиқ билан қопланган, калласи ёнида панжалари бўлган жонивор.

ҚИТДАЙ, -дек **1** *Жуда* оз, озгина, жиндай. *Қитдай мизғиб олмоқ. Оёқларида қитдай мадори йўқ.* ■ *Гулсумбиби уйда қитдай ўтин, қитдай кўмир йўқлигини сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. (асосан, такрор ҳолда — қитдай-қитдай). Спиртли ичимликни билдиради. *Бир сафар Ҳошимжон «қитдай»ни отиб келди-да, яна йўлини тўсди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Қитдай (қитдай-қитдай) қилмоқ Спиртли ичимлик ичмоқ. *Эрталаб турсам.. бошим бировникига ўхшайди. Қитдай қилдим-у, сенинг олдинга жўнадим.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Зиёфат бошланди, қуюқ-суяқ тортилди, енг ичида қитдай-қитдай ҳам қилинди.* «Муштум».

ҚИТИЛЛАМОҚ *айн. қитирламоқ.*

ҚИТИР тақл. с. Қуруқ нарсаларни тирнаганда, бир-бирига ишқаганда, кемирганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ҚИТИРЛАМОҚ «Қитир-қитир» овоз чиқармоқ. *Қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар туширмоқда.* Ойбек, Навоий. *«Наҳотки улар шунчалик маккор!» деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшитиб, бетинчланди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИТИР-ҚИТИР *Қитир* с. такр. *Хонага жимлик чўқади. Перонинг қитир-қитири эшитилади.* «Саодат». Маҳмуд ака.. *приёмникни бурар, приёмник қаттиқ хуштак чалар ва қитир-қитир қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

ҚИТИҚ Терига, баданга бирор нарсанинг тегиши, қитиқлаши туфайли юзага келадиган асабий сезги. *Қитиқи тез одам. Қитиқи йўқ одам.* ■ *Бегимхоннинг қитиқи зўрлигидан ўзини тутолмай «вой!» деб ёнига ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бувасининг бир тутамгина соқоли юзига тегиб, [боланинг] қитиғини келтириб кулдирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қитиқ парига (ёки патига) тегмоқ *айн. қитиғига тегмоқ.* У [Аҳмаджон] *Аъзамнинг тегажоглиғини қораларди: «Қитиқ паримга тегиб нима қилардинг!»* Ф. Насриддинов, Кўнги. **Қитиқ парини (ёки патини) юлмоқ** *айн. қитиғини ўлдирмоқ.* *Мен буларнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб олмоқчиман.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Қитиғига тегмоқ** *Ғашини, аччиғини келтирмоқ, гашига тегмоқ. Совуқ жавоб Содиқ аминнинг қитиғига тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қитиғини ўлдирмоқ** 1) *ғаши, аччиғи келмайдиган, чўчимайдиган қилиб қўймоқ;* 2) *кўчма гапга кирадиган, ювош қилиб қўймоқ. Бу қўл эриш кўринмаслиги, ҳур-*

китмаслиги учун ҳозирдан унинг кўзига ис-
сиқ кўриниш, қитиғини ўлдириш керак. А.
Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАГИЧ физиол. Қитиқ ва, уму-
ман, ҳис уйғотадиган, асабларни ҳаракатга
келтирадиган нарса, омил. *Кимёвий қитиқ-
лагичлар.*

ҚИТИҚЛАМОҚ 1 Терига, баданга тегиб
ёки тегизиб, кулги қистатмоқ. *Бир-бирини
қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг
сузига қулоқ солмадилар. А. Қодирий, Меҳ-
робдан чаён.*

2 физиол. Қўзғатмоқ, уйғотмоқ, таъсир
қилмоқ (асабни, организмни, айрим аъзо-
ни). *Нерв учларини қитиқламоқ. ■ Улар
[озиқ моддалар] етарли бўлса, тўқлик мар-
кази қитиқланиб, иштаҳа бўғилади, кама-
йиб кетганида эса очлик маркази қитиқла-
ниб, иштаҳа очилади. «Фан ва турмуш».*

3 кўчма Безовта қилмоқ, қўзғатмоқ, куч-
чайтирмоқ, *Қовурилаётган кабоб ҳиди димоғни
қитиқлайди. Й. Муқимов, Қутлуғ қадам.
Бу гаплар кишиларнинг мудраган руҳларини
қитиқлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Хушбўй ел-
лар билан диллар завқини Қитиқлар. ором-
бахш, севиқли баҳор. Х. Расул.*

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқламоқ
Кишига ёқиб, ширин ҳис-туйғулар уйғот-
моқ, роҳат бахш этмоқ, завқ-шавқ бағиш-
ламоқ. *Машинанинг дарчасидан кираётган
ўйноқи шабада дилларни қитиқлади. Т. Ра-
сулов, Марҳамат.*

4 кўчма Ғашини ёки аччигини келтир-
моқ, зардасини қайнатмоқ. *Салимхоннинг
келишмаган товуши уни қитиқлади ва у ҳам
қўшила бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚИТИҚЛИ Салга қитиғи келадиган,
қитиқдан чўчийдиган, қитиғи зўр. *Қитиқли
одам. Қитиқли от.*

ҚИТИҚЛОВЧИ 1 Қитиқламоқ фл. сфдш.
*Ҳавони қовурилган гўшт билан кўкпиезнинг
иштаҳани қитиқловчи ўткир бўйи тутди.
О. Ёқубов, Тилла узук.*

2 кўчма Қўзғатадиган, безовта қиладиган.

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқловчи
Жуда ёқимли; кишига завқ-шавқ бағиш-
лайдиган, ширин ҳис-туйғулар қўзғатади-
ган. *Юракни қитиқловчи куй.*

3 айн. қитиқлагич.

ҚИТМИР [а. قطمير – пўст, қобик; ар-
зимаган, аҳамиятсиз гап, нарса, воқеа;
Қуръонда: итнинг номи] Асабга, гашга те-

гадиган қилиқ, хатти-ҳаракатлар қилувчи,
қилдан қийиқ ахтариб, ковлаштириш би-
лан шуғулланиб юрувчи. *Ким буни бедазор-
га қўйиб юборяпти, деб юрсам, сен экан-
сан-да, тирранча! Муштдай ҳолингдан
отанга ўхшаб мунча қитмир бўлмасанг?!
«Ёшлик». Бу сафар у ҳар нарсадан бир ил-
лат қидирадиган айрим қитмир одамлар
тимсолини яратди. М. Яхёев, Ҳам кулди-
риб, ҳам ўйнатиб.*

ҚИТМИРЛИК 1 Қитмир эканлик. [Шо-
кирвойнинг] *Оддий муомаласи ҳам дағал-
лик, минг хил кесатиқ. Бунинг устига қит-
мирлигини айтинг. А. Муҳиддин, Зебонинг
севгиси.*

2 Қитмир одамларга хос иш, хатти-
ҳаракат, қилиқ. *У ковлаштириш, бошқалар-
нинг муваффақиятидан ранжиш баробари-
да, қитмирлик, фитналик қиларди. Мирмуҳ-
син, Умид. Бўриев Самандаровнинг қитмир-
лик қилиб, ресурслар ҳақида маълумот бер-
масликка уринганини пайқади. А. Мухтор,
Туғилиш.*

ҚИТТАЙ айн. қитдай. *Қиттай сув.
Қиттай туз. Қиттай ичмоқ. Қиттай миз-
ғиб олмоқ. ■ Осмон тиниқ, кўм-кўк ши-
шадай, Қиттай булут йўқ. Ҳ. Олимжон.*

ҚИТТАК с.т. Қиттай, озгина.

ҚИТЪА [а. قطبة – парча; бўлак, қисм;
таркибий қисм; ҳарбий қисм; шеъринг пар-
ча; ер бўлаги, муайян ҳудуд] **1** Ер юзидаги
қуруқликларнинг атрофидаги ороллар билан
бирга шартли равишда ажратилган қисм-
ларидан ҳар бири. *Африка қитъаси. Америка
қитъаси.*

2 кам қўлл. Алоҳида маъмурий ҳудуд,
мамлакат. *Дунёнинг кўп машҳур қитъаси эди
Талай можародан ўтиб Туркистон. М.
Шайхзода.*

3 эск. айн. бўлтак. *Рафиқовнинг фикри
билан колхоз етти қитъага бўлинади: булар-
ни «бўлтак» деб аташга қарор қилинади. А.
Қодирий, Обид кетмон. Пахта экилган бир
қитъа ер устида тўпланган бир неча кол-
хозчилар ўртасида қизгин баҳслашув бормоқ-
да эди. С. Айний, Куллар.*

4 ад. Шарқ халқлари мумтоз шеърятда
кенг тарқалган, икки ёки ундан ортиқ жуфт
мисралари ўзаро қофияланган байтлардан
иборат, мавзу доираси кенг, вазн имкони-
ятлари чегараланмаган жанр.

КИХ I тақл. с. Томоқни қирганда ёки томоқ қириб кулганда чиқадиған товушни билдиради. -Қих.. — деди Мели полвон, — Ҳамманинг терисига сомон тиқар эмиш.. қих. П. Турсун, Ҳқитувчи. Кампир унда-бунда қолган.. тишларини очиб, қих-қих кулди ва хўжайиннинг буйруғини кутди. Ойбек, Танланган асарлар.

КИХ II айн. қиха.

ҚИХА бол. Кир, ифлос. Бу қиха, ема.

ҚИХҚИХЛАМОҚ «Қих-қих» деган овоз чиқармоқ ёки кулмоқ. Жамолбой ҳаммага бир-бир қараб, қихқихлаб кулиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЧАМОҚ шв. 1 Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга тиришмоқ, шошилмоқ, ошиқмоқ. Парларидан терлар оқиб боради, У ҳавода қичаб парвоз қилади. «Алпомиш». Кеча қолмайлик, деб қичаб жўнади. «Ширин билан Шакар».

2 Шоширмоқ, шошилтирмоқ, тезлатмоқ. Отни қичамоқ. ■ Қамчи бериб, чу деди. Қаттиқроқ уни қичади. «Равшан».

3 айн. қистамоқ. Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, тулини қичаб турибди. «Равшан».

ҚИЧИМА Қаттиқ қичишиш ва тугунчали тошмалар тошиши билан кечадиган тери касалликлари. Энди Чимён сувидан фақат қичима ва бодга учраганларгина эмас, бугин оғриқ, юрак касалликларига мубтало бўлганлар ҳам шифо кураётдилар. М. Мансуров, Чимён суви. ..тиқилинч ва ифлос жойларда.. яшовчи кишилар турли терлама, қўтир, қичима ва бошқа юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ҚИЧИМОҚ I Қичиғи қўзғамоқ (қ. қичиқ I). Унинг аъзойи бадани қичияпти. Яраси қичияпти. Кўзим қичияпти. ■ Икковимиз ҳам бир тунаб кетгани келамиз. Орқанг қичиса, кимса қашлатишни билмасанг.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Қашимоқ; қичинмоқ. Оёқларини қичиб қонатиб юборибди.

Тили (ёки оғзи) қичимоқ қ. тил. Томоғи қичимоқ Бирор нарса ейиш ёки ичиш истаги, талаби қўзғамоқ (одатда, ўзга ҳисобиға). Монтер Жўраевнинг томоғи қичиган куну бирор қичиниғи симини шартта узиб, уйига кириб кетади. «Муштум». Аризалар кўплицидан фойдаланган Иноғомнинг томоғи қичиб, ер ўлчаб беришга таранг қиладиган

бўлди. «Муштум». Қўли қичимоқ Бирор иш қилгиси ёки муштлашгиси келмоқ. Хотин кишини номард уради, қўлинг қичиса, ўзингга ўхшаган қўли қичиганни топиб муштлаш.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Қиличбоз йигитларнинг юраклари тошиб, қўллари қичиб, жангни қўмсар, бўронли кунларни кутиб сабрсизланардилар. Ойбек, Навоий.

ҚИЧИНМОҚ Қичиган жойни тинчлантириш, қичиғини босиш учун ишқаламоқ, бирор нарсага суркамоқ ёки қашимоқ; қичимоқ, тирнамоқ. Қичиниб, ҳамма ёғини юлиб юборибди.

ҚИЧИТМОҚ Қичимоқ фл. орт. н. Қичитқи ўт баданимни қичитиб юборди. Тутун томоғимни қичитяпти. ■ Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар эди. А. Қодирий, Утган кунлар. [Йигит] Бу гапни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЧИТҚИ: қичитқи ўт (ёки тикан) Поя ва барглари баданга тегса қичитиб, ачиштирадиган тукчалар билан қопланган ўсимлик.

ҚИЧИШ, қичишиш Тери ёки шиллиқ қаватнинг маълум бир қисмидаги қичинишга ундайдиган, оғриққа ўхшаш сезги.

ҚИЧИШМОҚ I Қичимоқ фл. бирг. н.

2 айн. қичимоқ I. У кўздан йўқолгандан сўнг, дўпписини кўтариб, қичишмаса ҳам, бошининг орқасини қашлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧИҚ I Қичинишга мажбур қиладиган ҳис-туйғу. Аъзойи баданимга қичиқ турди. Яранинг қичиғи босилди. ■ Бу ҳодиса каптимнинг қичиғини илгари босиб қўйди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 кўчма Енгиб бўлмайдиган кучли хоҳиш, истак. Қичиғини бос(тир)моқ.

3 кўчма Кишини ўзига тортиш, ҳиссиётини уйгоғиш учун қилинадиган шўҳ ҳаракат, қилиқ; ноз-ишва, карашма, гамза. -Қизиқ, — кўзларини қичиқ сузиб, хотин гапира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Қичиқ атлас Атласнинг шўхчан гулли бир тури. Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида ўша қичиқ атлас кўйлаги, фақат енгини шимариб қўйибди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЧИҚЛИК Қичиқ эканлик; ишвакорлик, нозли қилиқлар қилиш (қ. қичиқ 3). Қичиқлик қилмоқ.

ҚИЧОВ шв. Қистов, қистоқ. Қичов қилмоқ. ■ Бу қичовга бу отларинг бўлмайди, Тулпор эмас, мунинг бари ёбидир. «Равшан». Кеч қолмайин қичов билан борарсан, Насиб бўлса, сен ёрингни оларсан. «Муродхон».

ҚИЧҚИРИҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз; бақириқ. Болаларнинг қичқириғи. ■ Шу пайт қайдандир қичқириқ эшитилиб, атрофни қий-чув босди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Бирдан настандан, тоғ қазувчилар манзилидан шодиёна қичқириқлар кўтарилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хўрознинг қичқириши. Охири шу қарорга келдик. Мен қочадиган бўлдим ва биринчи хўроз қичқириғида Янгибозорга қочиб кетдим. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЧҚИРМОҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз чиқармоқ; бақирмоқ. -Ёлғон! - Ғулломжон даҳшатли.. қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Поезд қичқирганини эшитиб, юрагим бир орзиқиб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Қаттиқ овоз билан чақирмоқ. Поездининг ошқ дерзасидан кимдир «Абдураҳмо-он», деб қичқирди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Чақирмоқ (хўрознинг товуши ҳақида). Кўндоқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди. Ў. Ҳошимов, Қалбининга кулоқ сол.

4 кўчма Ҳаммага овоза қилмоқ, жар солмоқ. Масбул ишчиларнинг шу чиқишлари тўғрисида газеталар бир неча ҳафталаргача қичқирди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради Ҳамма жойда аҳвол бирдай, деган маъноли ибора. Ҳамма жойда хўроз бир хил қичқиради, деганлари рост экан. Бизда ҳам шундай. «Муштум».

ҚИШ Йил фаслларида бири (Ўрта Осиёда декабрь, январь ва февраль ойлари ни ўз ичига олади). Совуқ қиш. Қаҳратон қиш. Қишга чидамли навлар (бот.). ■ Ўзимизнинг уйимиз. Ҳатто қишда ҳам тувакларда анқиб турадиган райхонлар эсимга тушади. С. Сиёев, Ёруғлик. Эрта қишнинг совуқ нафаси унинг димоғига гун этиб урди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИШИН-ЎЗИН Қишда ҳам, ёзда ҳам; йил бўйи. Қурилиш қишин-ёзин тўхтамади. ■ Қумларда қишин-ёзин ҳаво очик бўлиб, кўпинча булут кўринмас, юлдузлар чароғон бўлар эди Ж. Шарипов, Хоразм. Чўққиларини қишин-ёзин оппоқ қор қоплаб

ётадиган Ойқор ортига соғинч ва интиқлик билан тиклардим. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚИШКИ 1 Қишга оид; қишга хос бўлган. Қишки кунлар. Қишки совуқлар. ■ Дарахтлардаги сариқ баргелар тўкилиб тугаган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қишда бўладиган, бўлган. Қишки мусобақа. Қишки имтиҳон. ■ Қишлоқ халқи.. сувнинг қишки тошқинидан жуда-жуда тўйган эди. «Ўзбекистон қуриқлари». «Чимён» туристик комплекси ҳам қишки дам олиш мавсумини қизғин бошлади. Газетадан.

ҚИШЛАМОҚ Бирор жойда қишни ўтказмоқ, қишда бирор жойда туриб яшаб қолмоқ. Тоғда қишламоқ. Бу йил боғда қишладик. ■ Қишлаган ва учиб келган гала-гала қушлар бўлиниб кетади, уя қўйиш учун ҳозирлик кўради. «Фан ва турмуш».

ҚИШЛИК 1 Қишга мосланган, қиш учун белгиланган, қишда ишлатиладиган ёки ишлайдиган; қишки. Қишлик кийим. Қишлик спорт саройи. ■ Хўжаликка керакли бинолар, ҳаммом, қишлик боғча, қишлик чойхона муддатидан анча бурун битди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўча-кўйда яккам-дуккам учраб қоладиган одамлар ҳам қишлик либосда. С. Кароматов, Олгин кум.

2 Қиш давомида ейиш-ичиш, ишлатиш учун етарли нарсаси. Қишлигини ёзда ғамлаб қўймоқ. ■ Мулла Обид ўн уч кун деганда, беш таноб ерни чопиб, ерни қип-қизил шудгеорга айлантиради, бир четга хирмон каби ғумай ва ажриқларни йиғиб, бир қишлик ўтинни ҳам олади. А. Қодирий, Обид кетмон. [Ёрмат:] Яхшилаб чопасан. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОВ 1 Қишламоқ фл. ҳар. н. Одатда, илон қишловдан сунг пўст ташлайди. «Фан ва турмуш».

2 Чорва молларининг қишлаб қолган еридаги боқуви, боқув жараёни. Чўпонлар чорва қишловининг.. намунали ўтишига эришаётирлар. Газетадан. Илгари ана шу адирларда бутун бир қишловга етиб, ортиб қоладиган ем-хашакбоп сунбул, сўзан, тўқмоқ, рўян.. сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Кишилар ёки чорва моллари қишлайдиган, қишда яшайдиган жой. *Қишловларга ем-хашак етказиб бериш.* ■ У.. саҳройи халқнинг қишловларига от қўйиб, минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади. Ойбек, Навоий. *Қалдирғоч уяси янглиғ кўринур Тоғнинг камарида қалин қишловлар.* Миртемир.

ҚИШЛОҚ Аҳолиси, асосан, қишлоқ ҳўжалик ишлари билан шуғулланувчи жой, маскан, худуд. Кўпинча молларни қишлоқдан чиқаверишда, қирлар атрофида бир-икки айлантираман-у, намозгардаёқ қишлоққа қараб ҳайдайман. С. Сиёев, Ёруғлик. *Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ кўчасидан.. юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди: «Нега олади?»* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИШЛОҚИ 1 с.т. эск. Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқча ҳаёт кечирадиган, шаҳарга хос муомала ва б. ни билмайдиган. Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқчи муллавачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. У [Мирзакаримбой] ҳозиргина ёдига олган қишлоқи Хушрўйибини ҳам, қутилмаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишлоқи жиянчани ҳам унутган. Ойбек, Танланган асарлар. *Гапининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқлар уни Соли совуқ деб атардилар.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 кам қўлл. айн. **қишлоқлик.**

ҚИШЛОҚЛИК Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқда яшайдиган. *Отақул? Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ерда битган тармеванинг таърифи бутун дунёдан ҳам кўра, айниқса, шу қишлоқлик катта бой — Миржалол қуруққа маълум экан.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚИШЛОҚЧА I Қишлоқ с. нинг кичр. Тоғ этагидаги қишлоқчада яшаймиз.

ҚИШЛОҚЧА II Қишлоқча, қишлоқ кишиларига хос бўлган. *Шаҳарлик катта бир одамнинг олдига йиртиқ ва қирланган қишлоқча кийим билан қандай бориб кира олардим?* С. Айний, Эсдалиқлар. [Йўлчининг] Сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилиқ.. унга [бойга] жуда ёқди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОҚЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби қишлоқ шароити ва унга хос одатлар эканини билдиради. *Элмурод нонга қўл узатди. Олаҳўжа унинг очлигини сезгандай, нон*

кавашаб туриб гапирди: -Қишлоқчилик.. Бу ерда оишхона деган гап йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқчилик, бировга дабдурустандан бир нарса дейиш одобдан эмас.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ҚИШ-ҚИРОВЛИ с.т. Совуқ, қор-ёмғир билан кечадиган. *Бойчечак чиққанлиги қиш-қировли кунлар ортда қолиб, кўклам яқинлашганлигини аңлатган.* Газетадан.

ҚИЯ 1 от Бир томони баланд, бир томони паст ер, қиялик; тоғ ёки тепалик ёнбагри. *Карвонни ҳоритар йўлнинг қияси. «Алпомиш». Қийғир деган қуш ўлтирар қияда. Бундай сулув йўқдир ушбу дунёда. «Ёдгор».*

2 от Қийғоч очилган нарсаларнинг оралиғи, тирқиши. *Эшикнинг қиясидан қарамоқ.* ■ *Чодир пардаси қиясидан амирнинг кўзи биринчи марта қўлида бургут кўндирган Ҳайдар меранга тушди.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 сф.т. айн. **қиялама.** Қия ер. Қия йўл. ■ *Аксари қия жойлардан доvon ошиб бориладиган Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ.* С. Анорбоев, Оқсой. У.. қия арқон устига оёқ қўйиб, юқорига кўтарила бошлади. Мирмуҳсин, Дорбозлар.

4 сф.т. Қийғоч очилган, сал очилган, сал очиқ. *Сандиқ қопқоғини қия қилиб кўтармоқ.* ■ *Хотин тўхтади ва йигитга қараб, бетидаги чашмбандини қия очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қиз қия қолган эшикни секин зичлади-да, ўйланиб, йигитнинг кетидан қараб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 сф.т. Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Қия хат. Қия ёмғир. Ариза тепасига қия қилиб ёзилган хат.* Рўмонли қия ўрамоқ. ■ *Қия тушаётган қуёш нуридан унинг текис таралган сочи ҳам.. товланиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

6 Орқасини ўгирган, ёнга қараган, бурилган, ўгирилган ҳолат(да). *Қия ўтирган Ҳаётнинг.. бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Эрта-индиноқ Холтожхон тракторга қия миниб, Ҳаётхонга баланддан қарайди.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

Қия бўлмоқ (ёки бўлиб кетмоқ) Қилмишига яраша жавобгарликка тортилмоқ. *Акт Ҳаким акамларнинг қўлларидан нарига ўтмасин. Сал нарига ўтса борми, қия бўл-*

ганимиз ўша деяверинг, хўжайин. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Порадан гапирманг. Пора берган ҳам, олган ҳам қия бўлиб кетяпти.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Қия қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) 1) кўз қири билан қарамоқ, қайрилиб қарамоқ, *Шербек билан сипо кўришди-да, бош ҳисобчи Саидғозига ер остидан қия боқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бир назар ташламоқ, илтифот қилмоқ, назарписанд қилмоқ. *Тушимда энам.. йўл ўртасида қия боқмай кетяпти.* Ойбек, Куёш қораймас; 3) кўчма ишончсизлик билан қарамоқ, ишонмаслик. *Янгиликка қия қаровчи кишилар ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЯЛАМА 1 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, нишаб. *Қиялама йўл. Қиялама адир.* ■ *Баъзилар чўчиб кетиб, қиялама ердан оғиб тушай деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Куёшнинг қиялама нури. Қиялама ёмғир.*

ҚИЯЛАМОҚ (асосан -(н)б қўшимчали рвдш. шаклида қўлланади — **қиялаб**) 1 Қия ҳолда йўналмоқ. *Кўчадан қиялаб ўтмоқ. Қиялаб кесмоқ. Ёмғир қиялаб ёғмоқда.* ■ *Уфқни қиялаб борувчи куз қуёши тикка кўтарилмай, тоғлар орқасидан утаркан, кун жуда тез кеч бўлиб қолди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бир томони қиялаб тушиб, катта тош йўлга туташган.. қовун бозори одамлар билан гавжум.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қия қилмоқ, қия ҳолатга олмоқ. *Унинг диққатини шу чоқ эшикни қиялаб мўралаётган болалар тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Майна шошиб, рўмолини қиялади ва секин эшик томонга кўз ташлади.* Ш. Тوشматов, Эрк қуши.

Қиялаб ўтмоқ Четлаб, чап бериб ўтмоқ. *..қонун ҳамшиша бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади.* Ҳеч нарса қилмайди. *Гап қонунни қиялаб ўтишда.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ҚИЯЛАНМОҚ **Қияламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. Эшик қияланганича қолди. ■ *Унг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЯЛИК 1 Қия ҳолат, қия эканлик. *Йўлнинг қиялиги. Эшикнинг қиялиги.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст ер; қиялама ер, ёнбағир. *Тик қиялик. Қия-*

ликдан юриб, юқорига чиқмоқ. ■ *Туман ичидан қияликдан Почтаев тушиб келаётган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *..қиялик тугаб, текисроқ ерга етганларида.. қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЯМА Қия ер, қиялик. *Қиямада сирпанчик отмоқ.* ■ *Чигит ердан энди униб чиққанда, мурғак гўзани сел савалаб кетди.* *Қиямаларни сув ялади.* Газетадан.

ҚИЯМАЛИК шв. айн. **қиялик** 2. Бўздаланинг икки томони қиямалик. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚИЯЧИЛ шв. Қияликларда, адир, тоғларда чаққон юрадиган, абжир. *Илон сутин бердим ман, Илон турли келсин деб. Алқор сутин бердим ман, Кўп қиячил бўлсин деб.* «Хушкелди».

ҚИҚАНГЛАМОҚ айн. **қийшангламоқ**. У сурбетларча Умид рашкини келтирмоқ учун бошқа йигитлар билан қиқанглаб.. атрофида айланшишавергач.. бу ердан чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚИҚИЛЛАМОҚ с.т. Қиқирламоқ. *Эшон қиқиллаб кулди.* И. Раҳим, Такдир.

ҚИҚИР тақл. с. Паст товуш билан томоқдан кулганда чиқадиغان товушни билдиради. *Тўртта бола кўчада қиқир.. қиқир.. -Санларга нима жин урди? — дедим.* «Ёшлик».

ҚИҚИРЛАМОҚ Паст товуш билан томоқдан кулмоқ, «қиқир-қиқир» қилмоқ; шундай товуш билан кулмоқ. *Обиджон, худди биров қутиқлаётгандай, қиқирлаб: -Сатторқул акамни боқадилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ўтирганлардан кимдир қиқирлаб кулиб кўйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИҚИР-ҚИҚИР **Қиқир** с. тақр. *Қиқир-қиқир кулги.* ■ *Теримчилар ўзаро нималарнидир пичирлаб, қиқир-қиқир кулишди.* Ҳ. Нуъмон, Фаслар.

ҚИФИЛЛАМОҚ «Қиғ-қиғ» овоз чиқармоқ, «қиғ-қиғ» сайрамоқ. *Яқин ердан чуғурчуқлар қиғиллаши эшитилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИГ-ҚИГ тақл. с. Чуғурчуқ, қарқуноқ каби қушларнинг овозини билдиради.

ҚОБИЛ [a. قايِل — қабул қилувчи, ҳар нарсанга кўнувчи, қобилиятли; келгуси] 1 Ҳар қандай ишга қобилияти, лаёқати бўлган; қобилиятли, лаёқатли. *Боришса қайтарма,*

болам. Кўп қобил, ўзинга ўхшаган ҳунарманд ўғлонлар-да булар. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мурзин ўтирган ўрнида ўзини ҳар нарсага қобилдек тасаввур этди. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

2 Сўзга кирадиган; ювош, мўмин. Қобил бола. ■ Кўринишда қобил, чертиб-чертиб сўзлайдиган Собир Сайдаров сўнги вақтларда ичкиликка муккасидан кетди. Газетадан.

3 кам қўл. Муносиб, мос, кўнгилдагидек. Меҳнаткаш элга қойил, Ерларни қилди қобил, Ундирди катта ҳосил. Ҳабибий. Деҳқон халқи кузнинг қобил, сахий келишини орзу қилади, чорвадорлар эса — баҳорнинг. «Саодат».

4 Қобил (эркаклар исми).

ҚОБИЛИЯТ [a. قابليت — майл, қизиқиш; мойиллик; содиқлик, тарафдорлик; лаёқат, қобилик, қодирлик] 1 Билим, кўникма, малакалардан фарқли ўлароқ, шахнинг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг иш уддалай олишидаги субъектив шарт-шароитларни ифодаловчи индивидуал руҳий ва жисмоний хусусиятлари. Самандар.. ўзини идора этиш қобилиятидан тамоман маҳрум бўлган эди. С. Кароматов, Қалбингда куёш.

2 Истеъдод, талант. Фафур Ғулумнинг бу қадар ҳозиржавоблиги, қобилиятининг сири нимада эди? Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Араббой ёмон ўқигани билан яхши ташкилотчи, катта мансабларга лойиқ қобилияти бор. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Умуман, лаёқат, қодирлик, қудрат. Бошқариш қобилияти. Мудофаа қобилияти. ■ Водород бизга маълум бўлган табиий ёқилғилар орасида рекорд иссиқлик бериш қобилиятига эга. Газетадан.

ҚОБИЛИЯТЛИ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлган, бирор иш қўлидан келадиган; лаёқатли. Ишга қобилиятли қариялар. ■ Бош муҳаррир, Раҳим аканинг қобилиятли ходим эканлигини назарда тутиб, баъзи эркаликларини кўтарарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Истеъдодли, талантли. Қобилиятли шоғирд. ■ Қобилиятли боланинг овозаси кун сайин кенероқ ёйила бошлайди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚОБИЛИЯТСИЗ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлмаган, бирор иш қўлидан келмайдиган; лаёқатсиз. Зеби қаршилиқ қилишига қобилиятсиз эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Қобилияти, таланти йўқ; истеъдодсиз.

ҚОБИЛАШМОҚ 1 Бирор ишга қобилият, лаёқат касб этмоқ.

2 Сўзга кирадиган, ювош, мўмин бўлиб қолмоқ (болалар ҳақида).

ҚОБИЛЛИК 1 Қобилиятга эгалик, қобилияти борлик. Ўсимликнинг шўр ерда ҳам ўсишига қобиллиги.

2 Ювошлик. Боланинг қобиллиги. Жоҳилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар. Мақол.

3 Бирор ишни амалга ошириш учун етарли даражада қуч-қувватга, лаёқатга эгалик, қодирлик, қудрат. Банк қарз олувчининг.. кредитга қобиллигини доимий равишда мониторинг қилиб туради. Газетадан.

ҚОБИРҒА айн. қовурға. Қанча марта бели, қобирғаси синган, оёқлари мажжақланган.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОБИҚ 1 Пўст, пўстлоқ; пўчоқ. Дарахт қобиғи. Чигит қобиғи.

2 Нарсаларнинг устини қоплаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлами ёки пўст. Ер қобиғи. Дирижабль қобиғи.

3 кўчма Ўраб, пардалаб турувчи, чеклаб қўювчи нарса. Улфат билан сўхбатлашсангиз, унинг ўз мутахассислиги қобиғига ўралиб қолмай, билим доирасини кенгайтириб боришига интилайтганлигини кўриб тан бераersiz. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Ҳанифа орзу-ҳаваси, уй-хаёли фақат оила қобиғи билангина чегараланган уй хотини бўлиб ўтириб қолган. С. Анорбоев, Меҳр. ..у ўз нутқини субъектив қобиққа ўрайди. Газетадан.

(Ўз) қобиғига ўралмоқ Бошқалардан, ташқи дунёдан ажралиб, ўзича, ўз ҳолича иш кўрмоқ, яшамоқ, ривожланмоқ.

ҚОБОН 1 Ёввойи чўчқа, тўнғиз. Тўқайда қирғовул, кўлда ўрдак, гоз, Қобонлар кезади мисли говмишлар. Миртемир.

2 Эркак чўчқа.

ҚОВ Алангасиз куйдирилган пахта, сўхта (халқ таботатида кесилган ярага қўйиш учун ишлатилади). Ёш ҳаким кечгача қилич ярасига қов қўйиб, малҳам суртиш, баданга санчилган ўқни олиб, боғлаб қўйиш билан овора бўлди. М. Осим, Китобга ихлос.

Қов қўймоқ с. т. дағл. Ишни бузмоқ, расво қилмоқ.

ҚОВЖИРАМОҚ 1 Сувсираб ёки иссиқнинг зўридан, фармселдан сўлимоқ, қуриб бужмаймоқ, қуруқшамоқ. *Қовжираган барг. Қовжираган ўт.* ■ *Адолат.. чанқаб, қовжираб турган ҳар бир ғўзага қараб ачинар ва тунги сувни шимириб тирилаётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Сувсизлик ва иссиқ таъсирида қақрамоқ, порсилламоқ, ёрилмоқ. *Қовжираган ерлар. Ҳароратдан лаблари қовжиради.* ■ *Гулханчиларнинг дала шамоли билан қовжираган юзларига тиниқ қизиллик югуриб оловланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кейин бошини шарт буриб, сувсизликдан қовжираб ётган тарновга қараб юрди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

3 Кўчма Дард, алам ва ш.к. дан қуйиб адо бўлмоқ, ўртанмоқ. *Шундан буён қиз айрилиқ дардида қовжирайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВЖИРАТМОҚ **Қовжирамоқ** фл. орт. н. Саратон қуёши чўл ўтларини қовжиратди. ■ *Уруш айни йигитлик йилларимизни қовжиратиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кўксини ёндириб турган ўт хаёлларини ҳам, хотираларини ҳам қовжиратиб ташлагандек бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОВЖИРОҚ Қовжираган, қуруқшаган ҳолатли. *Йўл кимсасиз, ҳатто эзма чигиртаклар ҳам иссиқдан тинкаси қуриб, қовжироқ ўтлар соясида мудраб қолганга ўхшайди.* Н. Ёқубов, Бўсағада. *У қовжироқ лабларини ялаб, ҳансираб, олдинга чопди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган дарахтлари ҳайратга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қовжироқ кўкатлару дарахтларнинг турфа ҳиди атрофга анқиб кетди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚОВЗАНМОҚ шв. Озгина емоқ, тотинмоқ, бироз овқатланиб, қоринни алдамоқ; тамадди қилиб олмоқ. *У [Умарқул] доимо белига нон тугиб юрар, қачон қорни очса, йўлда ўзини қовзантириб олар эди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи. *Керак-керак дегунча, овқатни кўпроқ қилса бўлмасмикан, қорин қовзанмади-ку!* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚОВЗОҚ 1 Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; кўзоқ. *Мош қовзоғи. Ловия қовзоғи.*

2 Маккажўхори сўтасининг пўстлоғи.

ҚОВОЧАК Пахтаси сугуриб олинган чанок, кўсак пўчоқлари. *Кўсак чувиш машинасидан чиқарилган қовочак орасида узунқисқа толалар милтилаб турибди.* Газетадан.

ҚОВОҚ 1 1 Палак отиб ўсадиган, шاپалоқ баргли, карнайсимон йирик сариқ гулли, бир ёки кўп йиллик поллиз ўсимлиги ва унинг турли шаклларда бўладиган йирик ҳосили. *Қовоқ уруғи халқ табобатида.. гижжани йўқотишида қадимдан қўлланиб келган.* «Фан ва турмуш».

Дастмол қовоқ Ҳосили қозонсочиқ ёки мочалка ўрнида ишлатиладиган қовоқсимон ўсимлик. **Ойим қовоқ** қ. **ойимқовоқ.** **Томоша қовоқ** қ. **томошақовоқ.**

2 Шу ўсимликнинг ҳосили қобиғидан ясалган идиш. *Гулнор.. сув қовоқни олиб, булоқ томонга югуриб кетди.* С. Айний, Дохунда. *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек гўнғиллади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Йигит унинг ёнига қовоқ косада совуқ сув қўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Нос қовоқ 1) қовоқнинг ноқсимон майда нави; 2) қ. **носоқовоқ.** *..носоқовоғини қоқа-қоқа, бир отимини тилининг тагига ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бува қовоқ с.т. Масхарабозларнинг юзга тутадиган ниқоби. **Қовоқ калла (ёки бош)** Мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Шуни ҳам тушунмай сўраб ўтирасанми, қовоқ бош.* С. Айний, Жаллодлар. *Билмасанг, нега, урди деб қўл қўясан.. қовоқ калла!* О. Ёқубов, Ларза.

ҚОВОҚ 2 Кўз косасини қопловчи, очилиб-ёпилиб турадиган тери. *Қовоғи шишибди. Қовоғини ағдариб кўрмоқ.* ■ *Тожибой оқсоқол қўл кўтарганларни қовоқ тагида норози милтилаган кўзи билан текшириб турди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Миршабнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган захарини кўриб, Матқовул алақандай бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бодом қовоқ қ. **бодомқовоқ.** **Қовоқ солмоқ (ёки уймоқ)** ёки **қовоқни осилтирмоқ** Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. [Саодат] *Бировга кулиб қараса, бировга қовоқ солади.* И. Раҳим, Ихлос. **Қовоғи солиқ 1)** нимадандир норози, хафа,

кайфи бузуқ. *Кумуш жавоб бермади, қовоғи солиқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма ёғса-ёғгудай, авзойи бузуқ, айниган. Ҳавонинг қовоғи солиқ.* ■ *Қовоғи солиқ осмоннинг чехраси аста очила бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қовоғидан қор ёғади** 1) жуда хафа, аччиғи чиққан, авзойи бузуқ. *Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) баджаҳл, хўмрайган. **Қовоғини очмоқ** 1) кўзини очмоқ, қарамоқ; 2) *кўчма* чехрасини очиб қарамоқ, кулиб боқмоқ. *Ўзи ҳам, онаси ҳам бир оғиз гапирмаса, бир мартагина қовоғини очиб қарамаса-я!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

ҚОВОҚ III айн. қовоқхона. Шариф Сулаймон ҳозир бирон қовоқда, эҳтимол, мажлис ўтказаяётгандир. Ойбек, Нур қидириб.

ҚОВОҚ-ДИМОҒ Кайфият, авзо. *Хотиннинг қовоқ-димоғини кўриб, тўйга атаб боқиб кўйган биттаю битта кўйимни шартта сўйдим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Қовоқ-димоғига қарамоқ Бировнинг хоҳиши билан ҳисоблашмоқ; бировнинг кайфиятига, кўнглига қараб иш тутмоқ. *Икки хотиннинг қовоқ-димоғига қараб, жанжалларига қози бўлиб, бошим қотади, деб кўрққан эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОВОҚДОШЛАР бот. Қовоқ, қовун, тарвуз, мочалка каби палак отиб ўсадиган ўсимликлар оиласи.

ҚОВОҚ-ТУМШУҚ: қовоқ-тумшукни осилтирмоқ айн. қовоқ солмоқ қ. қовоқ II.

ҚОВОҚХОНА с. т. эск. Спиртли ичимликлар ичиладиган майхона. *Масжиднинг ёнгинасида вино сотадиган қовоқхоналар бор.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *..бир қовоқхона кўриб, икки кружкагина пиво ичадиган бўлдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҚХОНАЧИ с. т. эск. Қовоқхона эгаси ёки сотувчиси. *Қовоқхоначининг юз ифодаси шундай тез ўзгариб турардики, бирини пайқаб олгунингча иккинчисига кўз улгурмай қоларди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҒАРИ Арининг заҳарли йирик тури. *-От йиқитди, — деди қовоғари каби гўнғиллаб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОВРИЛМОҚ қ. қовурилмоқ. *..ҳоким тўранинг келишига ҳам беш-олти қовун*

пишиғи бор, Фуломҷонни эса ошнинг гўшт-ёғи қоврилгунча саришта қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирҳайдар шундай ўйларга берилиб, ўз ёғида ўзи қоврилиб юраверади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВУЗ 1 Доннинг пўсти. *Тариқ қовузи.*

2 Ичига кўпинча тариқ пўсти солинган бешик тўшағи. *Орқасига қаттиқ қовуз ботган гўдак чинқариб-чинқариб йиғлайди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ҚОВУЗЛОҚ айн. қовуз 2.

ҚОВУЗ(Ғ)ОҚ айн. қовуз 2. *Карима бешик асбобларини, қовузоқдан то сумаккача.. кўздан кечириб қоқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

ҚОВУЛ [қабул с. нинг бузилган шакли]: сафар қовул Сафардан эсон-омон қайтиб келган кишига айтиладиган ибора. *Сафар қовул! Қачон келдингиз?* А. Мухтор, Опасингиллар.

ҚОВУН Қовоқдошлар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили. *Ширин қовун. Қовун пайкали. Қовун сайили. Қовун уруғи. Бир тилик қовун.* ■ *Бу йил, нима бўлиб, қовун, бир четига ҳандалак экилган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Қовунга қаранг. Ҳар бири туянинг калласидай. Жуда сараланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қовун туширмоқ қ. туширмоқ. *Ўз вақтида танбеҳ бермаса, мезбон икки-уч марта қовун тушириб кўйишини яхши биларди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОВУНКАПА Қовун полизи ёнига курилган қапа, чайла. *Иқбол кун бўйи қизлар билан пиёзни ўтаб, кеч пайт қовункапага қайтди-да, апил-тапил ювиниб овқатлангач, шоти билан томга чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚОВУНХҲҮР Қовунни яхши кўрадиган, қовунни кўп ейдиган. *Қовунхўр одам.* ■ *Бозорга кираверишда қовунхўрлар ҳўл мева расталарида қовун сўйиб ейишмоқда.* Газетадан.

ҚОВУНХҲҮРЛИК 1 Қовунхўр эканлик. *Унинг қовунхўрлигини ҳаммамиз биламиз.*

2 Тўйиб, мириқиб қовун ейиш. *-Оқтепадан келяпсизми? -Ҳа, — деди у [шофёр] Аминҷон узатган чойдан ҳўллаб. -Қовунхўрликданми? Мирмуҳсин, Чиниқиш. Уч-тўрт кун шу ерда қолиб, қовунхўрлик, паловхўрлик қилмасак, жуда чарчаб кетдим.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

ҚОВУНЧИ Қовун етиштириш, қовун селекцияси билан шуғулланувчи киши. *Тўрткўллик қовунчи олим катта мақсадлар билан яшайпти.* Газетадан.

ҚОВУНЧИЛИК 1 Қовун етиштириш билан шуғулланиш; қовунчилик касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг қовун ўстириш, қовун селекцияси билан боғлиқ соҳаси. *Бир неча йшлардан бери эътибор камайгани боис қовунчилигимиздаги энг яхши анъаналар унутилди.* Газетадан.

ҚОВУНҚОҚИ Пишиб етилган қовунни тилиб-тилиб, қуришиб тайёрланган қоқи. *«Чой ичмасдан қайёққа кетасизлар?» — деди кампир шкафдан нон, қовунқоқи олиб.* Ҳ. Назир, Тошоша.

ҚОВУРДОҚ Баъзи масаллиқлардан қовуриб тайёрланган таом. *У кунги қўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам таъмлироқ туйилди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Қўй сўйилиб, меҳмонларга яхши қовурдоқ билан тушлик берилгандан кейин, Хатиб домла мулла Обиднинг экинларини оралашга орзу билдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОВУРИЛМОҚ Қовурмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. *Балиқ яхши қовурилди. Қовурилган картошка.* ■ *Шу кун қозонда гўшт-ёғ қовурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовурилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ўз ёғига (ёки ёғида) ўзи қовурилмоқ Ўз дарад-алами билан ўзи азоб чекмоқ, ўртанмоқ. *Саодат ўз ёғига ўзи қовурилиб, дардини ичига ютиб юраркан, шундан-да ўзига таскин топди.. «Ёшлик». Дардини айтай деса — тили, айтмай деса, дили куйиб, ўз ёғида ўзи қовурилиб келгандир?!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚОВУРМА 1 сфт. Қовуриладиган, ёгда қовуриб пишириладиган; қовурилган. *Қовурма чучвара.* ■ *Момага беринглар қовурма гўштини.* «Шириш билан Шакар».

Қовурма палов қ. палов. Қовурма шўрва Ҳамма масаллиқни олдин қовуриб олиб, сўнгра сув қуйиб тайёрланадиган шўрва. *Ҳози.. аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бироз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 от Гўшт ҳамда картошка, пиёз ва б. сабзавотлардан қовуриб, озроқ сув қуйиб, димлаб пишириладиган қуюқ таом; қовурдоқ. *Икки катта товоқда қовурма олиб чиқилди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Қовурма жуда антиқа бўлган экан, гапнинг очиғини айтсам, бунақа ширин гўштни умримда емаган эдим. С. Аҳмад, Шер.

ҚОВУРМОҚ 1 Қизиган ёққа солиб пиширмақ. *Балиқ қовурмоқ. Картошка қовурмоқ.* ■ *У бир қошиқ ёғни қозонга солиб, пиёз қовурди.* Ойдин, Гулсанам. *Зумрад ошнинг зирвагини қовуриб, гуручни ивитиб қўйиб, қараб ўтирди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 кўчма Исканжага олиб қаттиқ сиқмоқ, койимоқ, таъзирини бермоқ; жазоламоқ. *Авзойидан ҳозир ячейка котибини чақириб, тоза қовурадиган кўрунар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 кўчма Ўтдай куйдирмоқ, ўртантирмоқ, ўртамоқ. *Яна ўша қалбни бир умр асир этиб алдаб, доғига қовурган гўзал бир сиймо, соҳира қиз [Аҳмаджоннинг] кўз олдига келди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил. *Жигарим қовурди кўзингдаги ўт!* Ё. Мирзо.

ҚОВУРТИРМОҚ Қовурмоқ 1 фл. орт. н. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёптириш билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВУРҒА 1 анат. Умуртқадан чиқиб, кўкрак суягига эгилиб келадиган, кўкрак қафасини ташкил қиладиган ёйсимон энсиз суяк. *Мана, уринг, синдириг қовурғамни!* *Кўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Етим қовурға Кўкрак суягига келиб ёпишмаган қисқа қовурға. *Инсоннинг етти жуфт чин қовурғаси, беш жуфт етим қовурғаси бўлади.* **Қовурғаси кўриниб (ёки саналиб) қолмоқ** Жуда озиб кетмоқ. *Журанинг кўзлари чўкиб, қовурғалари саналиб қолди, ҳар кун қамчи, ҳар кун азоб.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма махс. Бино, иншоот ва ш.к. нинг мустаҳкам тутиб туриш учун хизмат қиладиган қисми, ёнма-ён бириктирилган узун-узун қисми. *Панжаранинг қовурғалари.* ■ *Қуёш қиздираётган аллеялар бўш, скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтирайди.* П. Қодиров, Уч илди.

Қовурғаси букилмаган (ёки синмаган) Японги, ҳали тutilмаган, эзилмаган (қоғоз пул ҳақида). *Ҳаким акамларнинг чўнтакларига қовурғаси синмаган червонларни.. туширдим.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *..чўнтакларига қовурғаси букилмаган юзталиқларга тўла.* «Таниш башаралар». **Қовурғаси қайишмоқ қ. қайишмоқ 4.**

ҚОВУШИМЛИ Қовушиб, киришиб кета қоладиган. *Ишга қовушимлигина эмас. Утдаги чўни бутга олиб қўйгиси келмайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚОВУШИМСИЗ Қовушмайдиган, яхши келишмайдиган. *Йигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни китоб муқоваси билан эринибгина елпийди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ҚОВУШИҚЛИ Бир иккинчисининг устига қўйилган, қовуштирилган (икки қўл ҳақида). *Қўллари дўптайган қорни устида қовушиқли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОВУШМА махс. Бир қанча зарраларнинг, бўлақларнинг узаро қовушувидан ҳосил бўлган нарса. *Тупроқ қовушмалари. Қум қовушмалари. Тупроқнинг жуда зич, ғовак ва сочилма қовушмалари кўп учрайди.*

ҚОВУШМОҚ 1 Бир-бирига ёпишиб, бириқиб, улиб, бир бутунликни ташкил қилмоқ; қўшилмоқ, туташмоқ, ёпишмоқ. *Чуваланган бўйра устида пахтаси аранг қовушиб турган кўрпача.* Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ «емаган» жувон, бахтиёр кампир. *Қўша қаримоққа муҳр бўлади Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.* Ф. Фулом.

2 Қўшилмоқ, жуфтлашмоқ. *Боягидан бир-мунча кучая тушган шамол гулни гулга қовуштириб, гўё бу икки ёшга: Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг, дегандек кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Иттифок, ҳамжиҳат бўлмоқ; бир-бирига монанд иш тутмоқ. *Улар бош-бошига қовушмайди.* ■ *Қовушмагандан кейин, албатта, қўлимиздан ҳеч иш келмайди-да.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бир-бирига монанд, мувофиқ келмоқ, мос тушмоқ, уйғунлашмоқ, ёпишмоқ. *Сўхбат қовушмасди.* ■ *У [Саодат] қоғоз олиб, пленумда гапирадиган сўзларини ёзмоққа киришди. Аммо сўз сўзга, гап гапга қовушмади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Бирор доирада, муҳитда ёки ҳолатда ўзини эркин ҳис этмоқ, эркин тутмоқ. *Танчада қовушиб ўтиролмайди.* ■ *Бугун сизнинг олдингизда, худди бегонадай, қовушмай турганимга хафаман, Фотима! П. Турсун, Ўқитувчи. Болалар яна интизор бўлишиб кутишди, қовушмай, кечгаидай жимгина ўтириб овқатланишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

6 Бирор ишни бажаришда тўғри ва чаққон ҳаракат қилмоқ. *Ишлаб юрган одам ҳар қандай ишга дарров қовушади. У ҳеч ишга қовушмайди.*

Қўли қовушмайди Ўрганмаганликдан ёки совуқдан, қарахтликдан қўли ишга яхши келмайди, қўли келишмайди.

ҚОВУШОҚ Юқори қовушқоқлик хосасига эга бўлган; қовушқоқ, ёпишқоқ. *Қовушқоқ мой.*

ҚОВУШОҚЛИҚ Сууюқликнинг ўз зарраларининг бир-бирига нисбатан силжишига, оқишига қаршилик кўрсатиш қобилияти. *Мойнинг қовушқоқлиги.*

ҚОВУШТИРМОҚ **Қовушмоқ 1-4** фл. орт. н. *Тарих қовуштирди бизнинг элларни.* М. Шайхзода. *Бу ишга ҳам.. Бузрукхўжанинг ўзи бош бўлиб, деҳқонни аҳил оилага қовуштирди.* Газетадан.

Бошини қовуштирмоқ 1) ҳамжиҳат қилиб бирлаштирмоқ, уюштирмоқ. *Комилжонга итоат қилишга Умаралининг бўйни ёр бермаётган бўлса керак.. Комилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириш керак.* И. Раҳим, Ихлос; **2)** бир-бирига уйлантириб қўймоқ. *Қўшниллар биргаликда тўй қилиб, икки ёшнинг бошини қовуштириб қўйишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Қўл(ини) қовуштирмоқ 1)** қўлни, беш панжани бирин-устин кесиштирган ҳолда тутмоқ. *Миршаб одамларидан бири аввал хатирчилик бандининг қўлини олдига қовуштириб боғлаб, пешбанд қилмоқда эди.* С. Айний, Куллар. *Тожибой.. узун енглари ичидаги қўлларини қорни устига қовуштириб, букилиб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи; **2)** бировларга ҳурмат, эҳтиром юзасидан шу вазиятда турмоқ, қўлуқ қилмоқ. *У дарвозадан кириб, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан: -Ассалому алайкум, — деди.* Ойбек, Танланган асарлар; **3)** кўчма иш қилмасдан кеккайиб, қаққайиб қараб турмоқ. *Очил, бригадирман, деб қўл қовуштириб ўтирмайди.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ҚОВУШҚОҚ Қовушқоқ, ёпишқоқ.

ҚОВУҚ I анат. Одам ва аксарият ҳайвонларнинг сийдик тўпланадиган, ичи бўш, халтасимон аъзоси; сийдик пуфаги. *Қовуқ яллиғланиши.* ■ *Мингбоши Матқовулнинг қовуғига бир тепди, у ағдарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОВУҚ II Чақмоқ суртиб, унинг учунидан ўт ёқиш учун қилинадиган махсус пилик, пилта. *Киши Отабекни ўтқизгач, токчадан сопол лаган билан қовуқни олиб, чақмоқ суртди. Шам ёқилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВФА I шв. Ёғоч пақир. *..икки меш сув сиғарли қовға.* С. Айний, Куллар.

ҚОВФА II Ичи говак ва юмшоқ, бардига ўхшаш узун бўлиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик; қўға (одатда, бўйинча ясаш, қовун осиб сақлаш учун ишлатилади). *Қовун пўчоғи ерга тушганига алламаҳал бўлди. Ҳадемай Хоразм қовунлари қовғага осилади.* «Гулистон».

ҚОДИР [а. قادىر — кучли, қудратли, қудрати етадиган; лаёқатли; оллоҳнинг сифатларидан бири] I Бирор ишга кучи, қудрати етадиган; қудратли. *Озод халқ, бахтиёр халқ, Ҳар бир ишга қодир халқ.* Э. Раҳим. *Уруш ҳар қанча даҳшатли бўлса ҳам, ҳаётни тўхтатиб қолишга қодир эмас.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 Имконияти бор (моддий ва б. жиҳатдан). *Кўп оталар шу жузъий ёрдамга ҳар ҳафта уч тийин, беш тийин беришга қодир эмаслар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қурол ушашга қодир ярадорлар ҳам окопга!* И. Раҳим, Мангулик қўшиғи. *Ҳозирча ўн жуфт маҳси беришга қодир эканини сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодир (эркаклар исми).

ҚОДИРЛИК I Қодир эканлик. *Команда ҳолатини, унинг нималарга қодирлигини катта тренерчалик ҳеч ким билмайди.* Газетадан.

2 Етарли куч-қудратга эгалик; қудратлилик. *Бултурғи мураккаб об-ҳаво шароитида ҳам.. меҳнат аҳли нималарга қодирлигини кўрсатди.* «Муштум».

ҚОЗИ [а. قاضى — ижрочи, амалга оширувчи; ҳукм чиқарувчи] тар. Мусулмон давлатларида ҳукмдор томонидан тайинланиб, шариат асосида суд вазифасини бажарувчи, судья, шаръий маҳкама раиси. [Тураҳон:] *Индаб қаерга бораман? Қозига арз қиламанми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор*

бу васиқаларда.. Муллажон қозининг муҳри бор! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚОЗИБОЗ [а. + ф. قاضى باز — қозилашишни, судлашишни яхши кўрадиган] эск. Қозибозликни яхши кўрадиган, бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилаверадиган одам.

ҚОЗИБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашиш, довлашиш. *Қозибозлик қилмоқ.* ■ *Қозибозлик бошланди — порасўрлик.* Ф. Расул, Адолат.

ҚОЗИВАЧЧА [а. + ф. قاضى بچه — қозининг боласи, фарзанди] с.т. Қозизода. *Мулк ерларининг кўпи.. қозиваччалар ва мутаваллилар деган икки хонадоннинг қўлида тўпланган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚОЗИЗОДА [а. + ф. قاضى زاده — қозининг фарзанди, авлоди] Қозининг фарзанди; қозилардан тарқалган, қозиларга мансуб киши.

ҚОЗИКАЛОН [а. + ф. قاضى كلان — катта қози, бош қози] Бош қози, энг юқори даражадаги қози.

ҚОЗИЛАШМОҚ эск. Қозига арз қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, довлашмоқ. *Қозилашган қариндош бўлмас.* Мақол. ■ *Боболаримиздан бой билан қозилашма, зўр билан олишма, деган гап қолган.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚОЗИЛИК I Қозига хос иш, вазифа, лавозим. *Қурбонийез тоғам, қози Абдулвоҳид қозилигини ташлаб кетгандан кейин, мулозимликни тарк қилиб, пахтакашликка киришган.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 с.т. Орага тушиб, кимсалар ўртасидаги жанжални бартараф қилиш; ҳакамлик. *Студентлар онгли одамлар бўлгани учун, деҳқонлар уларга ишонар.. жанжалли масалалар чиқиб қолганида, қозиликка чақиришар эди.* Ҳ. Турсунқуллов, Ҳаётим қиссаси.

ҚОЗИЛИК ҚИЛМОҚ с.т. Қозиликка хос иш-вазифани адо этмоқ. *Афанди қозилик қилиб турганда, ундан биров: -Афанди, сизнинг қанча дўстингиз бор? — деб сўрабди.* «Шарқ юлдузи».

ҚОЗИХОНА [қози + хона] тар. Қози томонидан судлов ишлари амалга ошириладиган маҳкама. *Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам, [арз учун] қаерга бораман?* Ойбек, Танланган асарлар.

Ота гўрн қозихонами? қ. гўр.

ҚОЗИҚ 1 Ерга қоқиш учун мўлжалланган ёки қоқилган, учи ўткир ёғоч ёки темир. *Ёғоч қоziқ. Темир қоziқ. Чегара қоziғи. Ерга қоziқ қоқмоқ. Қоққан қоziқдай қаққайиб турмоқ. Отни қоziққа боғламоқ. Яхши сўз — жон озиғи, ёмон сўз — бош қоziғи. Мақол. ■ Қирғоққа яқин ерда тўрт қоziқ устида каттакон бир қайиқ турар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Кийим, сочиқ ва ш.к. нарса илинадиган мослама. *Пальтони қоziққа илмоқ. ■ ..қоziқдан Маккатуллонинг акси туширилган ипак жойнамозни олиб, қиблага қаратиб ерга солди. К. Яшин, Ҳамза. Оҳори тўкилмаган оқ халатлар сепараторхона қоziғида осилғиқ. С. Нуров, Нарвон.*

Олтин қоziқ айн. Кутб юлдузи қ. кутб 1. Қоziқ лунги Зийнат учун қоziққа осиб қўйиладиган гулли безак буюм. **Қоziқ рўмол шв. айн. қоziқ лунги. Қоққанда қоziқ, осганда хурмача (ёки чўмич) қолмади ёки қоққани қоziқ, осгани хурмача қолмади** Ҳеч нарса(си) йўқ, қип-яланғоч, шипшийдам. *Уйимизда қоққани қоziқ, осгани хурмача ҳам қолмади. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.*

ҚОЗИҚҚУЛОҚ Энсиз узун барғли бир йиллик бегона ўт.

ҚОЗОН 1 Турли таомлар пишириш, тайёрлаш ёки сув иситиш учун чўяндан қуйиб тайёрланган рўзгор буюми. *Маҳалла қозон. Қозонда бўлса, чўмичга чиқади. Мақол. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, Ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар. Мақол.*

Ёпиклиқ қозон — ёпиклиқ Сир сақланиши, бости-бости қилиниши лозим бўлган бирор воқеа-ҳодиса ҳақида айтиладиган ибора. **Қозон осмоқ 1)** қозонни ўчоққа ўрнатмоқ. *Ҳадича хола.. қозон осилган ўчоқнинг олдига қумғон қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2)* иссиқ овқат пиширмоқ. *- Онаси! — деди Матқовул ўзида йўқ қувониб. — Пича ун топиб келсан, қозон оссак, қалай бўлар экан-а? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қозон қайнатмоқ 1)* айн. **қозон осмоқ 2.** *Қозон қайнатишига сувдан бошқа нарсалар керак бўладими? Ё ошқовоқдан мой чиқарсакми-кан! Ойбек, Танланган асарлар; 2)* рўзгор тебратмоқ. **Қозонни сувга ташламоқ (ёки ташлаб қўймоқ)** Иссиқ овқат қилмай, иссиқ овқатсиз кунни ўтказмоқ. *[Уста Фарфи:]*

Қозонни сувга ташлаган кунимиз жанжал. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 тех. Буғ ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган махсус ёпик қурилма. *Буғ қозон. Юқори босимли қозон.*

ҚОЗОНАКИ Қозонда пиширилган. *Боланинг олдига икки бурда қозонаки патирик қўйди. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.*

ҚОЗОНКАБОБ Ўз сели билан қозонда димлаб пиширилган гўшт. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштаҳа билан еб, устидан бир косадан «қобили шўрва»ни ичиб, оғир нафас олишар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚОЗОНМОҚ Қўлга киритмоқ, эришмоқ; сазовор бўлмоқ. *Ғалаба қозонмоқ. Муваффақият қозонмоқ. Обру қозонмоқ. Бировнинг ишончини қозонмоқ. ■ Зорқишлоққа келиб қолган Низомиддинов қишлоқликларнинг хурматини қозонган эди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҚОЗОН-ТОВОҚ 1 Овқат пишириш ва ейиш учун ишлатиладиган идиш-оёқ. *Тракторлар қирга энди кўтарила бошлаганда, орқадан қозон-товоқ ортилган «ЗИС» [юк машинаси] етиб келди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.*

2 кўчма Уй-рўзгор ишлари. *Агроном ерини ҳайдаб, пахтасини теравермайдими? Қозон-товоққа аралашиб нима қилади! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Бизда ўз оиласига, бола-чақасига, қозон-товоғига ёпишиб олган хотинлар бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҚОЗОНХОНА тех. Қозон ўрнатилган хона ёки алоҳида бино (қ. **қозон 2**). *Фабрика учун зарур бўлган қозонхона ишламайди.. «Муштум». Ушбу қарорга асосан, қозонхоналар ва иссиқлик тармоқларини таъмирлаш учун.. 215 миллион сўм маблағ ажратилди. Газетадан.*

ҚОЗОНЧА 1 Кичик қозон, декча. **2** Овқат ейиш, ўрни билан овқат пишириш учун ҳар бир солдат ўзи олиб юрадиган пақирчасимон идиш. *-Қўявер, қозончанг балога қалқон бўлибди, — деди Бектемир илжайиб. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚОЗОНЧИ 1 эск. Қозон қуювчи; дегрез. *Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса. Мақол.*

2 Қозонга қаровчи, қозонхонада ишловчи ишчи, мутахассис.

КОЗОҚ 1 Қозоғистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қозоқ халқи.*

2 Шу халқ, миллатга тегишли, мансуб. *Қозоқ тили.*

КОЗОҚИ Қозоқларда бўладиган, қозоқларга хос бўлган; қозоқча. *Қозоқи кигиз. Қозоқи чақмон. Қозоқи қорамол зоти.* ■ *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳадеб шовқин солар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

КОЗОҚЛАР Қозоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қозоқ халқи.

КОЗОҚЧА 1 Қозоқларга, қозоқ тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қозоқча куй. Қозоқча кийим. Қозоқча сўз.*

2 Қозоқ тили. *Сиз қозоқча(ни) тушунасизми? Қозоқча гапирмоқ.*

ҚОИДА [а. قاعده – база, асос; пойдевор; туб; қонун-қоида, низом] 1 Турли ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни ифодаловчи, маълум система, амал ва ш.к.нинг асосини ташкил этувчи тартиб; қонун. *Сўз ясаш қоидалари. Илдиз чиқариш қоидаси (мат.).*

2 Бирор иш-ҳаракат, амалнинг қандай бажарилиши ҳақидаги расмий кўрсатма, йўл-йўриқ ёки умум томонидан қабул қилинган тартибот. *Агротехника қоидалари. Йўл қоидалари. Гигиена қоидалари. Кўча ҳаракати қоидалари.* ■ *Командир ротани бутун қоидага мувофиқ тартиб билан йўлга солди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Машҳур артист катта банкетларда кўп бўлган, меҳмондорчилик қоидаларини яхши биларди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

3 Расм, одат. *Қадимдан қолган қоида.* ■ *Қамишқапаликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрадилар. Шу қоидага мувофиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «Зағчақўз домла» деб атади. П. Турсун, Ўқитувчи. Мулла Обид, бошқа ўзбек деҳқонларимиз қоидаси бўйича, меҳмонларга ўз қўллари билан пишиб етиштирган нарсалардан узиб олиш тақлифида бўлди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ҚОИДАБУЗАРЛИК Қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, тартибни бузиш. *Жиддий тўқнашув содир этилмаган, йўл қўйилган қоидабузарлик ҳам айтарли хавфли бўлма-*

са-да, йигитнинг бу ҳолати ички ишлар ходимларини шубҳалантирди. Газетадан.

ҚОИДАЛАШМОҚ Қоида ҳолига келмоқ, қоидага айланмоқ, қоида бўлиб қолмоқ. *Қоидалашиб қолган тартиб-интизом.*

ҚОИДАЛАШТИРМОҚ Қоидалашмоқ фл. орт. н. *Қўшма сўзлар имлосини қоидалаштирмоқ.*

ҚОИМ [а. قائم – турувчи, тик турувчи, тик; бор, мавжуд] кт. 1 Тик, тикка. *Елкамда сочиқ, қўлимда сунурги.. хизматда қоим турганимда, намоз тамом бўлди. Ф. Гулом, Шум бола.*

2 кўча Барқарор, муқим; мустақкам. *Бу меники, менинг саройим. Кўринг: бунда мен ўзим қоим. М. Шайхзода. Бу дунёда азият чекинг, зулм қилса, шикастлик билан қоим туринг. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҚОИММАҚОМ [а. قائم مقام – бирор мақом, ўринда турувчи, ўринбосар] Ўрнига турувчи, ўрнини босувчи; ўринбосар.

ҚОЙИЛ [а. قائل – айтувчи, сўзловчи, гапирувчи; ҳикоя, нақл қилувчи] 1 Завқланиб ёки тан бериб, офарин ўқишга, тасанно айтишга арзирли. *Қойил иш. Қойил одам.* ■ *Белим қисиб, қовурғамни шиширдиг, Дўстим, сенинг зўрлигинга қойилман. «Алпомиш».*

Қойил қилмоқ 1) ишни ўрнига қўйиб, завқ бағишламоқ, маҳлиё қилмоқ, ҳайратга солмоқ, тан беришга мажбур қилмоқ. *Зағчақўз.. бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи;* 2) маҳорат билан бажармоқ, ўрнига қўймоқ; ўринлатмоқ, бопламоқ. [*Марасул:*] *Холам русчани ҳам қойил қиладилар. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Қойил қолдирмоқ айн. қойил қилмоқ 1. Қойил қолмоқ (ёки бўлмоқ) Завқ олиб ёки тан бериб, офарин ўқимоқ, тасанно айтмоқ. Бу ишга барча қойил қолмоқда.* ■ *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир қарчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 унд.с. Офарин, тасанно. *Қойил! Қойил! Оббо сиз-э! Зўр экансиз-ку, жигар. «Гулдаста».*

ҚОЙИЛЛАТМОҚ айн. қойил қилмоқ қ. қойил. *Уни қаерга юборманг, ишни қойиллатади. О. Ҳусанов, Зарафшон заршунослари. Раҳим, ҳар қадамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини тишига қўйиб, ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди. Ҳ.*

Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хайрулла, табриклайман, бугун уч нормани қойиллатибсан!* С. Қодиров, Нурак нурухонаси.

ҚОЙИЛМАҚОМ [а. فائىل ماقام] с.т. Қойил қолса арзирли, кишини қойил қолдирадиган; ажойиб. *Қойилмақом иш. Қойилмақом рақс. Қойилмақом кийим.*

Қойилмақом қилмоқ айн. **қойил қилмоқ** 2. қ. **қойил.** *Киройи бригадир бўлса, Комилжондақа бўлсин. Тўртинчи чопиқни ҳам муддатидан олдин қойилмақом қилворди, дейишаёттибди. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Суратда сиз кўриб турган болакай Огабекнинг кўшиқларини ёддан қойилмақом қилиб ижро этади.* Газетадан.

ҚОЙИМ [а. قائم – тик турувчи, турувчи] айн. **қоим** 1.

ҚОЛГАН-ҚУТГАН Ортиб ёки чиқитга чиқиб қолган; қолдиқ. *Қолган-қутган нарсас. Қолган-қутган овқат. Қолган-қутганини йиғиштирмоқ.*

ҚОЛДИРИЛМОҚ **Қолдирмоқ** фл. мажх. н. *Мажлис қолдирилди. ■ Онаси бир чеккада қолдирилса, эҳтимол, пухта иш қилмаган бўлармиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОЛДИРМОҚ **Қолмоқ** фл. орт. н. *Китобни мактабда қолдирмоқ. Болаларни уйда қолдирмоқ. Сут учун пул қолдирмоқ. Концерт ҳаммада яхши таассурот қолдирди. Ўқишдан қолдирмоқ. Бировни қийинчиликда қолдирмоқ. Ҳайрон қолдирмоқ. Шахматда ҳаммани қолдирмоқ. Бугунги ишни эртага қолдирма. Мақол. ■ [Абдишукур] Таҳсилини чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. Олгин-у, ҳеч олдирма, Ёвга омон қолдирма. Т. Тўла. Биз булар билан танишишни шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОЛДИҚ 1 Нарсаларнинг ортиб ёки сақланиб қолган қисми. *Бузилган шаҳар қолдиқлари. Папирос қолдиғи. ■ Душман қолдиқлари қаршилик кўрсатишни давом эттира бердилар. Н. Сафаров, Комиссар Қорабобов.*

2 Чиқит, чиқинди. *Нефть қолдиқлари. Қолдиқлардан тикилган кўйлакча. ■ Чувалчанг, асосан, ўсимлик қолдиқлари билан озиқланади. «Фан ва турмуш».*

3 Йўқолиб кетган ёки ўтган, ўлиб бораётган воқеа-ҳодиса ва ш.к. дан қолган нишона, асорат. *Бўғма илонда тери остида*

салгина бўртиб турадиган орқа оёқ қолдиқлари бўлади. «Зоология».

4 *кўчма* Эскидан қолган дунёқараш, расм-русум, урф-одат ва ш.к.; сарқит. *Феодализм қолдиқлари. ■ Йиллар давомида у [Юсуфжон] бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган ўтмиш қолдиқларини кулги билан фош этади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

5 *мат.* Бўлув амалида ортиб қолган сон, миқдор. *5 га қолдиқсиз бўлинадиган сон.*

6 Бухгалтерия ҳисобида муайян давр учун пул тушумлари ва харажатлар ўртасидаги айирма. *Корхона кассасидаги нақд пуллар қолдиғи.*

ҚОЛИП [а. قالب – андаза; қолип; куйма шакл] 1 Тикиладиган пойабзалнинг ичига қўйиладиган ва унинг катта-кичиклигини, шаклини белгилайдиган мослама. *Ёғоч қолип. Қирқинчи қолип. Этикни қолипга тортмоқ. ■ Унинг.. катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай тараф турган чуст дўпписи ҳам бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Амалий санъатда: безак нақшни қўйиб (тортиб), босиб яшаш учун ишлатиладиган махсус шаклдаги мослама; андаза.

3 *махс.* Куйма деталь ёки маҳсулотга шакл берадиган мослама. *Фишт қолипи. Совун қолипи. Қозон қолипи. Қолипга деталь кўймоқ. ■ Айвонда совунгарнинг қолипида қотиб қолган ўртоқ Меҳмонон бу сўзларни эшитар экан, кўлини паҳса қилиб, хотинига ўқира кетди. С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.*

4 *кўчма* Андаза, шаблон. *Бир қолипдаги гап. Бир қолипда қурилган иморатлар. ■ Очиғини айтсам, уларни бир қолипда ишладан чекинишга мажбур қилишгача бориб етдик.* Газетадан.

5 *кўчма* Ҳад, чегара, меъёр. *Синфда бордир бир ҳал Эркатой, ҳаддан ошган, Шўхлиги суюқлашиб, Қолипдан ошиб-тошган. Ҳ. Назир. Одам тақдирини ҳал қилиш учун сизнинг қолипдан чиққан саволингиз торлик қилади. А. Мухтор, Туғилиш.*

Фишт қолип(и)дан кўчди қ. фишт.

ҚОЛИПАКИ [а. + ф. قالب, قالبى – қолипти, қолипланган] Заргарликда: буюмлар ва уларнинг безакларини қолип ёрдамида ишлаш; шу усулда яратилган буюм.

ҚОЛИПЛАМОҚ 1 Қолипга тортмоқ, ичига қолип солмоқ. *Этикни қолипламоқ. Туфлини қолипламоқ.*

2 Қолипга солиб, қуйиб шакл бермоқ, қолипга солиб, қуйиб маҳсулот тайёрламоқ. *Ғишт(ни) қолипламоқ. Торфни қолиплаш саноати.*

3 *тех.* Деталь қуйиш учун қолип тайёрламоқ. *Двигатель блокларини қолипламоқ.*

4 *кўча* Маълум бир қолипга солмоқ, маълум шаклга келтирмоқ, шакллантирмоқ. *Ғуё фикрни қолиплаб қуйиб олгандай сиқиқ гапирмоқ.*

ҚОЛИПЛОВЧИ Қуймачилик цехида машина қисмларини қуйиш учун қолип тайёрловчи ишчи. *Қуюв цехининг қолипловчилари.*

ҚОЛИПЧИ 1 Қолип ясовчи уста.

2 *айн. қолипловчи.*

ҚОЛИШМОҚ 1 Қолмоқ фл. бирг. н. *Болалар уйда қолишиди. Улар жим қолишиди. ■ Чойхонадаги одамлар ҳанг-манг бўлиб қолишиди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

2 (ч. к. билан, фақат бўлишсиз шаклда) Қийсан паст келмаслик, буш келмаслик, ёмон эмаслик. *Улар билим жиҳатидан бири-биридан қолишмайди. ■ Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бир тўп ярдор жангчилар.. соғлардан қолишмаслик учун бор кучлари билан югуришга тиришардилар. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚОЛМОҚ 1 Бошқа жойга кетмай, бормай, жилмай, кўзғалмай, ўз жойида бўлмоқ; жойини тарк этмаслик. *Уйида қолмоқ. Кутубхонада қолди. Биз бу йил ҳам қишлоқда қолдик. ■ Отамлар бу ерда қолмоқчилар, сардоба қуришни ўйлаётдилар.. Мирмуҳсин, Меймор. Мажлис бўлган жойда ўша гапирган одаму яна бир неча киши қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Бор, мавжуд ҳолатда бўлмоқ; бор (инкор шаклида йўқ ҳолатни, йўқ эканликни билдиради). *Ёнимда юз сўм қолди. Уйда кўк чой қолмабди. От ағанаган ерда жул қолар. Мақол. ■ Келгуси асрга икки қадамгина йўл қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Қўқондан бошимни олиб чиқиб кетишдан бошқа чорам қолмаган менинг, ака! К. Яшин, Ҳамза.*

3 Бирор ҳолат, вазият, макон (жой) ва ш.к. да мавжуд бўлмоқ. *Ёлғиз қолмоқ. Жим қолмоқ. Виждон азобида қолмоқ. Оч қолмоқ. Иш чала қолди. Қуришовда қолмоқ. ■ Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла Талай ёшлар қолди бепадар. Файратий. Содик жияним,*

башарангми, дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. дан холи бўлиб сақланмоқ, ортмоқ; шу тарика кейингилар ихтиёрига ўтмоқ, мерос бўлмоқ. *Бу иморат отангиздан қолган бўлса керак? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бир нарча ер ҳаммадан қолади, ўғлим. Ҳеч ким қабрига орқалаб кетмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Ота-боболардан қолган удум бу, қизим. К. Яшин, Ҳамза.*

5 Дахл этолмаслик, етишолмаслик, эришолмаслик. *Ўзимам қизиқман-да, шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ, деб шуни айтса керак-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Иссиқ, юмшоқ пахта қоплар, араванинг бешик сингари тебраниши.. кеча уйқудан қолган Ғулумжонни элитди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

6 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ. *Шўхликлар қолди. Аввали йўталишлари қолди. Ишонч қолмади. Сабр-тоқат қолмади. Юришга мадори қолмади. ■ Сурмахон, налартишлигингиз сира ҳам қолмади, қолмади-да! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

7 Масофа, вақт нуқтаи назарида бўлмоқ, бор бўлмоқ. *Шаҳарга яна ўттиз километр (йўл) қолди. Поезд жўнашига бир соат қолди.*

8 Сақланмоқ, омон қутулмоқ. *Юз ўлимдан қолганман. ■ Ўғрилардан биттаси тутилди.. қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 Иш-фаолият, фойдаланиш имкониятидан маҳрум бўлмоқ. *Мариямнинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Қулоқдан ҳам қолганмисиз? Илҳом акамнинг ҳам дараклари йўқ, деяман! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Илгари катта найчи бўлган, кейин кўздан қолиб, уйга қамалган.. ҳамқишлоғидан ҳам бироз таълим олган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 Дучор бўлмоқ, гирифтор бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Балога қолмоқ. Маломатга қолмоқ. Тухматга қолмоқ. Ташвишга қолмоқ. ■ У ҳам кишилар олдидан бу бахтсиз қизининг таънасига қолмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энди сенларнинг касофатларингга мен қоламанми? М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

[Сурмахон:] Шу кунга қолишимга сиз сабабчи бўлдингиз, ойи. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

11 Бирор нарсадан бенасиб, бебаҳра қолмоқ. Тўйдан қолмоқ. Фойдадан қолмоқ. ■ Бир якишанба куни Аҳмаджон ошхонага дежур бўлиб, уйқудан қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 (ў.-п. к. билан) Бирор ҳодисанинг бевосита таъсирида бўлмоқ. Ёмғирда қолмоқ. Офтобда қолмоқ. Совуқда қолмоқ.

13 Белгиланган вақтдан кейинга сурилмоқ, кечиктирилмоқ, бошқа муҳлатга кўчирилмоқ. Мажлис қолди. Тўй келаси ойга қолди. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. ■ Дамба масаласи кейинга қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Юсуфбек ҳожи:] Уттиз икки тангадан солиқ йиғ, эмиш.. Бир ҳафтадан кейинга қолмасин, эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 с.т. Ютқизмоқ, мағлубиятга учрамоқ (ўйинда). У мандан беш марта қолди.

15 Боғли бўлмоқ, қараб турмоқ (бирор иш, масала ва ш.к. ҳақида). Ҳамма иш менда қолди. Иш пулга қараб қолди. ■ [Ҳожи хола:] Ҳамма гап ўзингизда қолган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

16 Ҳаракат номига қўшилиб, шу ишни бажариш лозимлигини, шундай вазифа, мажбурият борлигини билдиради. Ош пишди, фақат уни сузиш қолди. ■ Энди.. фармонни халққа тушунтириш, унинг кераклигини, фойдасини уқтириш қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

-га қолганда Иш, гап ва ш.к. га бориб тақалганда. Нега ҳар нарсага етган ақлинг шунга қолганда оқсайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кўнгли қолмоқ қ. кўнгил. Лаънат тагида қолмоқ Кимсанинг нафратига, лъанатига, қарғишига дучор бўлмоқ. Менга (ёки сенга, унга ва ш.к.) қолса Ихтиёр ва ш.к. менда бўлса; мандан сўралса. Сенга қолса, худони ҳам йўқ дейсан. А. Қаҳҳор, Янги ер. Оппоқ ойинга қолса, Кумуш опангни ҳам бирга олиб кетмоқчи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Орамизда** (ёки **ўртағамизда**) қолсин Сир сақлансин, ҳеч кимга билдирилмасин. Яхши ҳамки, бу гап ўз ўрталарингизда қолиб кетди. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Орқада қолмоқ** 1) бошқалардан кейинда юрмоқ, судралмоқ. Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишиди. А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) босиб ўтилмоқ, ўтиб кетилмоқ. Шундай

қилиб, бўрон билан келган қийинчиликлар орқада қолиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) кўчма бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан кейинда бўлмоқ, бошқалар ёки замон даражасига етолмаслик. У мандан уч синф орқада қолди. Орқада қолган мамлакат; 4) кечикмоқ, секин юрмоқ (соат ҳақида). Соатим уч минут орқада қолибди; 5) бирор кишининг вафотидан кейин умр кўрмоқ, яшамок. Болаларим, шлоё, орқамда қолинглар. **Пулнинг** (ёки **фойданинг**) **тагида қолмоқ** Кўп пул (фойда) топмоқ; пулга (фойдага) кўмилмоқ. **Қола берса** Ундан кейин, шунингдек. Аввали худо, қола берса, мен уни уйлантириб кўйдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қуруқ қолмоқ** қ. **қуруқ** 8.

ҚОЛОҚ 1 Тараққиёт погонасининг қуйи босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқада қолган, унчалик тараққий қилмаган. **Қолоқ мамлакат.**

2 Дунёқарашни, онг-тушунчаси паст бўлган; етук эмас. Ўзларини дин ва шариат мухлисидеб атаб, айрим қолоқ кишиларни алдаб, шилиб юрган бетавфиқлардан.. нима кутиш мумкин?! «Муштум». Афғонистоннинг қолоқ одамларини ўта содда, кўчманчиларни эса ярим бадавий дейдиганлар хато қилади. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан; эски. **Қолоқ усул. Қолоқ технология.**

4 Ишда, ишлаб чиқариш режаларини бажаришда, моддий-техника базасининг ривожланиши ва ш.к. да бошқалардан орқада бўлган. **Қолоқ хўжалик. Қолоқдан чўлоқ яхши.** Мақол. ■ Бизда мусобақа қолоқларга кўмаклашиш йўли билан умумий юксалишга эришишга асослангандир. Газетадан.

5 Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқада қолган, ёмон ўқийдиган, улгурмовчи. **Қолоқ ўқувчи.**

ҚОЛОҚЛИК Қолоқ ҳолат. **Иқтисодий қолоқлик. Қолоқликка барҳам бериш. Қолоқликдан чиқиш.** ■ **Қолоқлик, ҳавойи гап, келишувчилик.. «қўлдан кетгунча» тарзида иш қилишга заррача шафқат йўқ.** «Муштум».

ҚОМАТ [а. قامت — буй, қад, гавда; туриш, намознинг бошланиши] Кишининг, киши танасининг ташқи бичими; қад, бўйбаст. **Қомати келишган йигит.** ■ **Гулнорнинг нозик ва нафис қомати даҳлизда кўриниб қолди.** Ойбек, Танланган асарлар. **Алиф**

қомат қ, алиф I. Сарви қомат қ. сарвқомат. Қоматини ростламоқ айн. қаддини ростламоқ қ. ростламоқ З. Қоматини ростлади, велосипедни етаклаб, кўчанинг у юзига — майхона томонга ўтди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қулоқни қоматга келтирмоқ айн. қулоқни батанг қилмоқ қ. батанг. Унинг қулоқни қоматга келтирувчи хурраги орасида кечаси билан хотинининг пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилиб турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қўлни қоматга кўтармоқ дин. Намоз ўқишда икки қўлнинг бош бармоғини икки қулоққа етказмоқ. Кавушини ечиб, тўнини ёзди ва унинг устида туриб, қўлини қоматга кўтарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚОМАТДОР [а. + ф. قامتدار — бўйи, қомати бор] айн. қоматли. Қоматдор, дов йигит.

ҚОМАТЛИ Қомати, гавдаси келишган ва йирик; гавдали, жуссали. Баланд сарвдек ул чол қоматли.. М. Шайхзода.

ҚОМУС [а. قاموس — океан; луғат; сўз бойлиги] 1 Мукаммал, тўлиқ луғат. Шамсиддин Сомийнинг «Қомуси туркий» луғати.

2 айн. Энциклопедия; энциклопедик луғат.

3 кўча Ҳаётнинг ёки билимнинг бирор соҳасига оид тўлиқ асар; мажмуа. *Оғзаки халқ ижодининг қомуси.* ■ Эй, узоқ ўлкадан келган пахтакор, Сўзларинг хазина, пахта қомуси. Ф. Фулом.

ҚОМУСЧИ 1 с. т. Қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши; энциклопедиячи.

2 кўча Ҳар томонлама маълумотга эга бўлган, ўқимишли киши; энциклопедист олим.

ҚОН 1 Организмнинг юрак ва қон томирларидан иборат ёпиқ система ичида тўхтовсиз ҳаракатланиб турувчи суюқ тўқимаси (аъзо ва ҳужайраларни озиклантирадиган, модда алмашинишини таъминлайдиган қизил суюқлик). *Артерия қони. Вена қони. Қон айланиши. Қон босими. Қон кетиши (оқиши). Қон томирлари.* ■ Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қон айланиши Қоннинг қон томирлари системасида ҳаракатланиши: одам организми билан ташқи муҳит ўртасида модда алмашинувини таъминлайди; бу туфайли

ҳужайраларга кислород ва озиқ моддалар етказиб берилади, моддалар алмашинувида ҳосил бўлган чиқинди моддалар олиб кетилади. **Қон босими** Томирларда оқаётган қоннинг шу томирлар деворига кўрсатадиган таъйиқи: юрак иши ва томир деворининг қаршилиги туфайли юзага келади. **Қон ивиши** Қоннинг суюқ ҳолатдан лахтага айланиши — организмнинг қон йўқотишга тўсқинлик қиладиган физиологик ҳимоя реакцияси. **Қон чиқариш** 1) даво мақсадида қон томирларидан (кўпинча венадан) тешиб ёки тилиб қон оқиши; 2) жонлиқ сўйиб, эҳсон, худойи қилиш.

2 кўча Туғишганлик, қариндош-авлодлик рамзи сифатида. *Ота-бобоси санъаткор ўтган-да, қонидан бор. «Ёшлик». Улар «Ўзимнинг қоним, қўйнидан тўқилса кўн-жигга, бегона бўлмасин» қабилида иш тутадилар.* Газетадан.

3 кўча Нарсаларнинг яшаш, ҳаракатланиш рамзи сифатида; «жони», «юраги»; қон томири. *Нефть моторларнинг қонидир, Нефть мамлакатнинг шонидир. Ё. Мирзо. Нутқ инсоний маданиятнинг қон томири, асоси ва ўзгидир. «Саодат».*

4 кўча Шахсга хос ҳиссиёт, ҳис-туйғу. *Қандайдир бир париваҳининг оловли жозибаси, ҳусн-малоҳати унинг эркаклик қонига чўғ ташлаб юборган эди. К. Яшин, Ҳамза. Жайроннинг шамолдек енгил ирғишлаб қочиши беихтиёр кўзни ўйнатиб, одамда овчилик қонини кўпиртиради. М. Мансуров, Ёмби.*

Бир қошиқ қонидан кечмоқ (ёки ўтмоқ) Гуноҳини кечириб, ўлимдан қолдирмоқ, афв этмоқ. ■ -Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, айтурман. -Кечдим, айтингиз.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Кечиринг, хоқоним, йўлдан озган бандамиз, бир қошиқ қонимдан ўтинг. У. Исмоилов, Сайланма. Бағри (ёки дили, жигари, юраги) қон* Қаттиқ гам-қайғули, гам-қайғу билан эзилган. *Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паршон..* Ойбек, Танланган асарлар. *Фуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрда дили қон эди. М. Исмоилов, Фарғона т. о. Киндик қони тўқилган ер (ёки жой, тупроқ қ. киндик I 2. Кўзига қон тўлмоқ* Қаттиқ жаҳли, газаби кўзғамоқ; шундай ҳолатда бўлмоқ. *Яна, жазо отрядининг кўзига қон тўлиб турган пайтда бир кор-ҳол бўлмасин дейман. К. Яшин, Ҳамза. Додҳо-*

нинг.. мўйловлари учди, қовоқлари бадтар тушди, кўзларига қон тўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Рангида** (ёки юзида) қони йўқ Ранг-гуси ўчган. Унинг рангида қон йўқ эди. Т. Ашуров, Оқ от. **Кампир** унинг бошини кўтарди. Чолнинг юзида қон йўқ эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Юзидан қон томади** Соғлом, юзлари қип-қизил кишиларга нисбатан айтиладиган ибора. **Қон бўлмоқ** Жуда диққати ошмоқ. *Ётавериб, жуда қон бўлиб кетдим, кечки ҳавода бирпас айланай, деган эдим.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қон йиғламоқ** Қаттиқ, эзилиб-куйиб йиғламоқ, қаттиқ азобли ҳолатда йиғламоқ. ..унинг кўзларига кўзи тушиши билан, холанинг оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайғули кунни ёдига тушар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қон тўкмоқ** Қурбон бериладиган уруш, жанг қилмоқ; шу йўл билан киши(лар)ни қурбон қилмоқ. *Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўкилмасин, деб бу гапларни ичимга ютиб юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ватан учун қон тўксамиз, қон тўксамиз, қон.** Ҳ. Олимжон. **Қон чиқармоқ дин. этн.** Жонлиқ сўйиб, худойи қилмоқ. **Қон ютмоқ** Қаттиқ қайғу-азобда қолмоқ; бағри қон бўлмоқ. *Кеча-кундуз бунда фиғон этаман, Шоҳ қизи, деб бунда қонлар ютаман.* «Баҳром ва Гуландом». **Қон** (ёки қон-қора) қақшамоқ Зор-зор йиғламоқ, қақшаб йиғламоқ; жуда қақшамоқ. *Кимлар учун ўз ёр-биродарларингни қон қақшатасизлар?* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бозор кўйларни тополмаслигига ишонгандан кейин .. бошига тупроқлар сочар ва қон-қора қақшаб йиғларди.* С. Айний, Дохунда. **Қон қилмоқ** Жуда диққатни оширмақ; хуноб қилмоқ. *Бир бало десангиз-чи! Қон қилиб юбордингиз-ку!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Ойимни Фарида қон қилаётгандир, қорним оч деб.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Қони қайнамоқ** Ғазаби кўзгамоқ, жаҳли чиқмоқ. Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Қони қочмоқ** Ранги ўчмоқ; қизиллиги йўқолмоқ. *Боя қони қочиб, кўкиш бўлиб қолган қорача юзи энди қонга тўлиб, бирдан жигарранг тус олди.* П. Қодиоров, Уч илди. **Қони қўшилмоқ** (бўлиш-сиз шаклда) Эл бўлмоқ, элакишиб, қўшилиб кетмоқ. *Эргашин бошқа бўлинмага ўтказиш керак.. Ҳеч бизга қони қўшилмади-қўшилмади-да.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Қонига**

(ёки қон-қонига) сингмоқ Жуда ҳам хос бўлган хусусиятга, одатга айланмоқ. *Темур сарбозларидек қилич чопиш.. енгиш, катта ўлжалар билан қайтиш* Хуросону Моваро-уннаҳрлик сарбозларнинг қон-қонига сингиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор. **Қонига ташна қилмоқ** (ёки этмоқ) Жуда ҳам безор қилмоқ, жондан тўйдирмоқ. *Холохунбой бу ҳолдан олади нашъа, Этиб меҳнат аҳлини қонига ташна.* Файратий. **Қонини сўрмоқ** Мажбурлаб, эзиб, кучидан фойдаланмоқ. *Менинг бу ерга келишдан мақсадим меҳнаткашларнинг қонини сўриб келган муштумзўрларни таг-томири билан тугатишда сиз оғиниларимга ёрдам беришдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚОНАМОҚ Кесилиш, тилиниш, ситилиш, ёрилиш натижасида қони чиқмоқ, қони оқмоқ. *Тикан кириб, қўли қонади.* ■ *Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Бурни қонамоқ 1) бурнидан қон келмоқ. *Уни офтоб уриб, бурни қонади;* 2) кўчма жабр кўрмоқ, шикаст емоқ; азият чекмоқ. *Жангнинг тез тугаллангани.. Фарғонада қатли ом у ёқда турсин, бирон кишининг ҳам бурни қонамагани меъмор Нажмиддин Бухорийни.. хурсанд қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОНДИРМОҚ 1 Қонмоқ фл. орт. н. Нафсини қондирмоқ. *Экинларни сувга қондирмоқ. Ғўзаларни қондириб суғормоқ. Талабни қондирмоқ.* ■ *Қайин отамга ёзганим қисқа бўлгани учун, сиз унга мендан эшитганларингизни сўзлаб қондирарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Африка арслони ўз она кўкси – Нилдан қондиради ташналигини.* Ф. Фулом.

2 айн. қониқтирмоқ 2. Қамишкапаннинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш, биринчи галда, унинг вазифаси эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОНДОШ 1 Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб; қони бир; қариндош, қон-қардош. *Менга қондош, жондош бўлган эл Гадо эди, қашшоқ эди, хор.* Ҳ. Олимжон. *Азал-азалдан бир-бирига қондош-қариндош, дўст-биродар бўлиб келган халқларимиз, ота-боболаримизнинг тарихий традицион биродарлик қарвонлари изидан юрмак навбати бизникидир.* Ф. Фулом, Тарихий муносабатлар.

2 *кўча* Қони бир каби ўзаро боғлиқ бўлган, бирликка эга бўлган. *Нева буйларида* юраман бу кун, *Шимол шаббодаси* юзга урилар. *Ботир халқ жонини бергудай тун-кун*, *У менга қадрдон, қондош кўринар*. Р. Бобожон. *Гўзалик фақат лутф билан эмас*, *умуман, шеърят билан қондош ва жондошдир*. «ЎТА».

ҚОНИҚАРЛИ Қаноат ҳосил қила оладиган, қаноатланарли деб бўладиган. *Қониқарли жавоб*. *Қониқарли баҳо*. *Ҳисобот давридаги иши қониқарли топилди*. *Қониқарли ишламоқ*. *Қониқарли ўқимоқ*.

ҚОНИҚАРСИЗ Қаноатлангирарли деб бўлмайдиган, қаноатланарсиз. *Қониқарсиз жавоб*. *Иш қониқарсиз олиб борилмоқда*.

ҚОНИҚИШ 1 Қониқмоқ фл. ҳар. н. *Ғўзаларнинг қониқишига ҳали бор*.

2 Қаноат ҳисси; мамнунлик. *Зўр (чуқур) қониқиши билан таъкидламоқ*. ■ *Деҳқонлар чехрасида қониқиши.. миннатдорчилик белгиси чақнаб турарди*. Ҳ. Нуъмон, Янги уфқлар.

ҚОНИҚМОҚ 1 айн. **қонмоқ**. *Уйқуга қониқдингизми, Жура ака?* Ойбек, Танланган асарлар. *Фазлиддин.. ачиқ чойни босиб ичиб қониққач*, *извоини кўшди*. Ойбек, Танланган асарлар. *У ўзида яқинларини кўрмоққа, сўзлашмоққа эҳтиёж сезар*, *сўзлашиб, негадир қониқмаганини ҳис этар эди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. *Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шинам кватирасида ўз ишларидан қониққандай масрур ётган Умид ўқиётган китобини ёпди-да, кўчага чиқди*. Мирмуҳсин, Умид.

ҚОНИҚТИРМОҚ 1 Қониқмоқ фл. орт. н. *Туйнинг қий-чуви, меҳмонларни чой билан қониқтириш учун шошилиш.. каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, бажармоқ. *Бировнинг талабини қониқтирмоқ*. ■ *Дадангизнинг орзусини қониқтириш — сизга фарз*. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНИҚУВЛИК кам қўлл. айн. **қониқарли**. *Шу кечаю кундузда ишимиз қониққувлик эмас-ку*. Ҳ. Назир, Олмос.

ҚОНЛАМОҚ этн. Жонлиқ сўйиб, унинг қонини беморнинг баданига суркамоқ. *Сотиболдиннинг хотини оғриб қолди*. Бахши

ўқиди. *Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хитчини билан савалади, товуқ сўйиб, қонлади*. А. Қаҳҳор, Бемор.

ҚОНЛИ 1 Қони бўлган, қони бор. *Иссиқ қонли ҳайвонлар*. ■ *Унсин.. акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қон юқли, қон теккан, тўкилган. *Қонли қилич*. ■ *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Муҳаррам жуда шошиб қолган эди*. *Унинг кўз олдига қонли майдону эрининг чўзилиб ётгани келди*. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

3 Қон тўкиш, хунрезлик билан содир бўладиган. *Қонли урушлар*. *Қонли жанг*. ■ *Кўп сирларнинг, қонли кунларнинг Гувоҳисан, улуғ Днепр*. Ғайратий. *Уни жонига теккан бир ёки бир неча қарздори ўлдирган, ё бўлмаसा, бирор ўзидай ахлоқсиз рақиби ундан қонли ўч олган*. С. Айний, Эсдалиқлар.

Тўла қонли, тўлақонли Ҳар жиҳатдан мукаммал. *..замондошларининг тўла қонли образларини роман, повесть, шеърларда ўқишни, саҳна ва экранларда кўришни истайдилар*. Газетадан.

ҚОНЛИҚ шв. Жонлиқ.

ҚОММОҚ 1 Талаб даражасида еб, ичиб тўймоқ, нафси ором олар даражада емоқ, ичмоқ ва ш.к. *Уйқуга қонмоқ*. *Чойга қонмоқ*. ■ *Салқин булоқлардан қонар йўловчи*. Миртемир. *Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истаги гўё унинг қоронғи кўнелига ёғду сочгандай бўлди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота-онаси, ўртоқларини меҳри қониб-қониб кўрса, дийдорларига тўйса*. Ф. Расул, Адолат.

2 Кўнгли тўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қаноат қилмоқ. *Озга ҳам қонмоқ*. ■ *Яхши қолинг, севган юрту диёрим! Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим*. Ҳамза.

3 кам қўлл. Қаноат, ишонч ҳосил қилмоқ ишонмоқ. [*Содиҳ:*] *Муталбой сизни обдан яхши биладур, Ҳомид ака! Сизнинг қандай хизматингиз борлигига ҳам қонган.. Аммо унинг сиздан бир илтимоси бор экан*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНСИЗ 1 Қони йўқ, қони бўлмаган,

2 Қони оз; қони қочган, ранги ўчган, ранги оқарган, рангсиз. *Унинг қонсиз юзларидан яқинда госпиталдан чиққани сезилиб турарди*. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚОНСИЗЛАНМОҚ 1 Кўп қон йўқотмоқ; қони камаймоқ.

2 Қони, ранги қочмоқ, ранги ўчмоқ, оқармоқ. *Сафар бўзчининг бу сўздан имоннинг қонсиз ранги яна қонсизланган, оламунчоқ кўзи алланечук ҳолатга кирган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚОНСИЗЛИК 1 Қони йўқлик.

2 тиб. Камқонлик. *Барибир ўласан, очликданми, қонсизликданми, қийналиб, хор бўлиб ўласан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚОНСИРАМОҚ 1 Кўп қон йўқотиб, қонсизланиб заифлашмоқ. *Унинг кўз ўнгидан бутун олам йўқолиб, фақат икки нарса қолди: қонсираб оқаришган.. дудоқ, дока билан боғланган томоқ. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Қон тўкишни қўсмамоқ, қонга ташна бўлмоқ. *Қонсираган ханжарини белига осиб, ойболтасини кўтарган жаллод қушбегининг ҳукмига мунтазир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Азим қонсираб ётган йиртқич кўзларини пилпилатди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚОНТАЛАБ 1 Кўп қон йўқотган, қонсизланган, қонсираган.

2 Қон тўкишни қўсмаб қолган, қонсираган, қонга ташна. *Кўзлари хонасидан чиқай деяётган, қонталаб жаллод Жуманиёз пучуқ «айбдор»нинг кетидан ханжарини яланғочлаб эргашди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Интиқом, ўч, қасос олиш пайида бўлган, қонга қон талаб қилувчи. *Қонталаб рақиб.*

ҚОНТАЛАШ 1 Шикастланишлар ва баъзи касалликлар таъсирида юмшоқ тўқималарга қон куйилиши; қон куйилган ҳолат, кўриниш. *Қонталаш доғлар. ■ Банди қонталаш лабларини аранг қимирлатар, бироқ гапиролмасди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Мулла Тўраҳон.. хавф-хатардан қутулганига ишонгач, қўш қўллаб эшикни очди ва қонталаш пешонасини кўрсатди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

2 кўчма Қон тепиб турган, серқон, қипқизил олмадек. *Зайнобиддиннинг гўштдор, қонталаш юзларида ҳаммиша жилмайиш. Мирмуҳсин, Тирик товон.*

3 кўчма Қизил тусга кирган; қизарган, қизил. *Қонталаш уфқ. ■ Қонталаш осмон хиралашиб, адирлар орқасидан этагини судраб оқшом кела бошлади. Ў. Ҳошимов, Чўл хавоси.*

ҚОНТАЛАШМОҚ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қизармоқ, кўкармоқ; моталалоқ бўлмоқ. *Тош теккан жойи қонталашиб кетибди. ■ Унинг юзлари шилиниб, қонталашиб ётарди. Мирмуҳсин, Чўри.*

2 кўчма Серқонликдан қип-қизил бўлиб турмоқ. [*Директорнинг*] *Семизликдан кўзлари қисилиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсиллаб, ёрилиб кетгудай. А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.*

3 кўчма Қизил тусга кирмоқ, қизармоқ. *Уфқда қора тутун, қонталашган осмон. Ф. Гулом. Зиндонбон, ҳозир ўлжасига ташланаётган йўлбарсдек, қонталашган кўзларида хирс.. секин-секин унга яқинлашиб келарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚОНУН 1 [а. قانון – тартиб, қоида, кўрсатма; ҳуқуқ; кодекс; усул, расм] 1 флс. Объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари ҳаммиша мавжуд бўлган муҳим, зарурий, барқарор боғланиш, муносабат. *Ижтимоий тараққиёт қонунлари. Табиат қонунлари. Диалектика қонунлари. Тафаккур қонунлари. Зиддиятларнинг бирлиги ва кураши ҳақидаги қонун. Энергиянинг сақланиши қонуни. ■ Ҳа, баракалла, таъсир ва акс таъсир қонуни, тўғри, худди шунинг ўзи. С. Кароматов, Олтин кум. ..метатега қонуни тил тараққиётининг яқин даврлар ичида пайдо бўлган фонетик ҳодисаси бўлмай, балки жуда қадимги ҳодисадир. «ЎТА».*

2 ҳуқ. Давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий меъёр ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида; ана шундай муносабатларни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва тартибга солиш воситаси. *Жиноят қонунлари. Қонунлар тўплами. Қонун чиқармоқ. Қонун чиқарувчи орган. ■ -Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос, – деди Авазбой. Н. Сафаров, Оловли излар. Мамлакатнинг ичкарисида бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан, бу ерда [фронгда] қонунни бузсанг, жазосига бошқаларни ҳам шерик қиласан. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ушбу қонун қабул қилингандан буён.. ноҳукумат ташкилотлар тўғрисидаги қонунчилик жадал суратлар билан ривожланди. Газетадан.*

3 Бажарилиши шарт, мажбурий бўлган, одат, қоида тусига кирган иш-амал, талаб,

топшириқ ва ш. к. *Отасининг сўзи* — унинг учун қонун. ■ *Аҳмад бу ерда меҳмон ҳисобланарди. Меҳмоннинг раъйи эса мезбон учун қонун* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг ҳар бир гапи қонун. *Тур деса, Сотбой туради, ўтир деса, ўтиради.* «Муштум». *Жамоа аъзолари учун барча иш жараёнларини сидқидилдан бажариш қонун бўлиб қолган.* Газетадан.

4 Бир динда қабул қилинган ахлоқ ва расм-русум қоидалари тизими. *Шариат қонуну.*

ҚОНУН II [*а. قانون* — бир турли мусиқа асбоби] Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган, чанга ўхшаш, қадимий торли-тирнама чолғу асбоби. *Хўжа Абдулло.. ажойиб қонун чаларди, шеър айтарди.* Ойбек, Навоий.

ҚОНУНАН [*а. قانوناً* — қонун бўйича, қонунга асосан; қонуний] Қонунга мувофиқ, қонуний равишда, қонун бўйича, қонун йўли билан. *Унинг ҳар бир раъйига Нормуҳаммад қушбеги қонунан мажбур бўлма-са-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНУНБУЗАР Қонунга риоя қилмайдиган, унга хилоф ҳаракат қилган ёки қиладиган, қонунни бузувчи. *Бора-бора Петров мен деган қонунбузарга айланди-қолди.* И. Сулаймонов, Қўланкаси майдон.

ҚОНУНБУЗАРЛИК Муайян қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, уларни тўғри ёки умуман бажармаслик. *Агар истеъмолчининг ҳуқуқлари бузилса, сотувчи йўл қўйилган қонунбузарлик ҳолатини ихтиёрий равишда тузатишдан бош тортса, у қаерга мурожаат этиши керак?* Газетадан.

ҚОНУНИЙ [*а. قانونى* — қонун ва қонунчиликка оид; ҳуқуқий; ошкора] 1 Қонун билан белгиланган, қонунда кўрсатилган; қонун билан тасдиқланган. *Қонуний ҳуқуқ.* ■ *Завод Ғиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай бўлиши шарт бўлган, талаб этиладиган. *Қаюмхон, гуё шундай бўлиши қонунийдек, сира тортинмай, тўрга чиқди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, содир бўлиши муқаррар бўлган; табиий. *Қонуний савол. Қонуний эътироз.*

ҚОНУНИЙЛИК I Қонунга мослик. *Талабнинг қонунийлиги. Ҳодисаларнинг қонунийлиги.* ■ *Қонунийлик, очиқлик, ошқоралик ва тенг ҳуқуқлилиқ сиёсий партияларни молиялаштиришнинг асосий принципларидир.* Газетадан.

2 айн. **қонуният 2.**

ҚОНУНИЯТ [*а. قانونیت* — қонунийлик; масаланинг ҳуқуқий томони] 1 Объектив ҳодисалар ўртасидаги боғланишлар ва уларнинг қонунлари. *Объектив қонуниятлар. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари.* ■ *Зилзила ҳосил бўлишининг сейсмологик қонуниятларини билишда янги, аниқ маълумотлар олинди.* «Фан ва турмуш».

2 Иш, ҳодиса ва ш.к. нинг юз беришини қайд этувчи шарт-шароит, асос; қонунийлик. *Тил системасида юз берган ўзгаришларнинг қонунияти.*

ҚОНУНЛАШМОҚ I Қонун билан тасдиқланмоқ; қонун тусига, кучига кирмоқ. *Табиий танланиш, табиатдаги ҳамма нарсаларнинг бир-бирига боғлиқлиги миллионларча йиллар давомида такомиллашган, мослашган, қонунлашгандир.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Қонуний деб тан олинмоқ; легаллашмоқ. *Қонунлашган ташкилот.*

ҚОНУНЛАШТИРМОҚ **Қонунлашмоқ** фл. орт. н. *ЎзР Олий Мажлиси янги имло қоидаларини қонунлаштирди.*

ҚОНУНЛИ кам қўлл. 1 Муайян қонунлари бўлган ва уларга амал қиладиган. *Қонунли давлат.*

2 Қонунга асосланган; қонуний. *Қонунли иш.*

ҚОНУНСИЗ I кам қўлл. Муайян қонунлари бўлмаган, ҳар ким ўз бошига, ўз хоҳишига кўра иш қиладиган.

2 Қонунга тўғри келмайдиган, қонунга хилоф, гайриқонуний. *Қонунсиз иш. Ўзгаларнинг ерларини қонунсиз босиб олиш.* ■ *Албатта, Аҳмаджон ном чиқариш учун қонунсиз йўллар билан иш битиряпти, деганлар ҳам бўлди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҚОНУНСИЗЛИК Қонунга риоя қилмай, унга хилоф равишда иш тутиш, гайриқонуний ҳатти-ҳаракат; бошбошдоқлик, бедодлик. *Ўзбекистонга юборилган, «десантчилар» деб аталган гуруҳ томонидан содир этилган қонунсизлик ва зўравонликни кўпчилик яхши эслайди.* Газетадан.

ҚОНУНЧИЛИК 1 Ижтимоий ҳаёт ва фаолиятнинг қонунлар билан таъминланиши (таъминланган) ҳолати. *Қонунчиликни мустаҳкамлаш. Қонунчилик палатаси.* ■ *Қонунчилигимиз туғилиш, ўлим, никоҳ тузиш, никоҳдан ўтказиш.. каби фуқаролик ҳолати далолатномаларини расмийлаштиради.* Газетадан.

2 Бирор мамлакатга ёки соҳага оид қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи. *Жиноятга оид қонунчилик. Меҳнатга оид қонунчилик.*

ҚОНУНШУНОС [*a. + ф. قانونشناس* – қонунни ўрганувчи, билувчи] Қонуншунослик, ҳуқуқшунослик мутахассиси; юрист. *Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонунишунос.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚОНУНШУНОСЛИК Қонунлар ҳақидаги ўқув предмети.

ҚОНХЎР 1 Ўлдириш, қон тўкиш ишлари билан шуғулланувчи. *Қонхўр жаллод.* ■ *Кўшинларимиз қонхўр газандаларни тезроқ ҳайдаб чиқаришга.. ҳозирлик кўрар эдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Уша қонхўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми?!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 кўчма Кишиларни шафқатсиз эзувчи, эксплуатация қилувчи, золим. *От, ўлдири! Бола бермаймиз қонхўр подшога.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНХЎРЛИК Қонхўрга хос иш, хаггиҳаракат; қонхўр эканлик. *Аслида.. на подшоҳни ва на амирзодаларни хуш кўрарди – баъзида уларни қонхўрликда айблаб, номларига носоз сўзлар айтиб юборарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОН-ҚАРДОШ Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан); қариндош, қондош.

ҚОН-ҚАРДОШЛИК Қариндошлик, қондошлик; ўзаро яқинлик. *Сирбой халқларимизнинг улуг дўстлиги, қон-қардошлиги бошланган кун билан тенгдош экан.* Миртемир, Куйла, жигарим.

ҚОН-ҚАРИНДОШ айн. қон-қардош.

ҚОП Сочилувчан нарсалар солиб қўйиладиган, мата, чипта ва ш.к. дан тикилган, халтадан катта, қанордан кичик рўзгор буюми. *Каноп қоп. Чипта қоп. Қоғоз қоп.*

Қанор қоп. Бўш қоп тик турмас. Мақол. ■ *-Мен сизларга.. мана бу совғаларни олиб келувдим, – деди қопни кўрсатиб..* Р. Файзий, Сен егим эмассан. *..қопнинг оғзини очиб, элакка ҳовучлаб ун солди, қопнинг оғзини яна бураб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чиқоқлари.

Бир қоп ёнғоқ қ. ёнғоқ.

ҚОПАҒОН Қопиб, тишлаб оладиган, қопонғич. *Қопағон ит.*

ҚОПИ шв. Эшик. *Ҳой ука, секинроқ гапир, қопининг орқасида одам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚОПИНМОҚ шв. Куймоқ, ўрганмоқ, ёнмоқ. *Ич куйган сўнг юрак ўтдай қопинар.* «Равшан».

ҚОПЛАМ 1 Бирор нарсани сиртдан ўраб, қоплаб турган нарса. *Қор қоплами.* ■ *Ҳайвонларнинг ранги деганда, жун қопламининг ранги тушунилади.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 Бир қоплашли, бир қоплашга етадиган. *Бир қоплам пахта. Тўйга яна олти қоплам пахта керак.*

ҚОПЛАМА 1 Бирор нарсанинг сиртига, бетига, устига қопланган, ўралган, сирилган ташқи қатлам ёки гилоф. *Деворнинг мрамор қопламаси. Мебель қопламаси. Йўлнинг асфальт қопламаси. Тиш қопламалари. Қоплама материаллар.* ■ *Чумчуқ тумшуғи билан симнинг қопламасини кетма-кет чуқиб кўрди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 айн. қоплам 1.

Қоплама кўрпа Авра-астари устидан янги авра-астар кийдирилган, лекин қавилмаган кўрпа.

ҚОПЛАМОҚ 1 1 Устини ёки ҳамма ёғини қамрамоқ, буркамоқ, босмоқ. *Кўк юзини булут қоплади. Хонани тутун қоплади. Бутун борлиқни қоронғилик қоплади.*

2 Сатҳини, юзасини, бетини эгалламоқ; банд қилмоқ. *Сув бетини муз қоплади. Қирларни ям-яшил майсалар қоплади. Далаларни қор қоплади.* ■ *Устини қовжироқ ўтлар, сарғиш қамишлар қоплаган кўҳна қабрлараро кезди.* С. Сиёев, Аваз.

3 кўчма Қамраб, эгаллаб олмоқ (мавҳум нарсалар ҳақида). *Унинг бошини турли фикрлар, режалар қоплади.* Ойбек, Навоий. *Муроднинг қалбини хижолат аралаш севинч қоплади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Эъзозхоннинг кўнглини аллақандай шубҳалар, совуқ ваҳималар*

қолаб, ўзини беҳол сезди. Ҳ. Фулом, Машғал. Қиз бутун вужудини тўсатдан қолаган оғриқ билан онасини хотирлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор нарса сиртини, бетини, устини бошқа нарса билан ўрамоқ, сиртига, бетига, устига бошқа нарса сирмоқ, ёпиштирмоқ, тўшамоқ, ётқизмоқ, *Деворга мрамр плиталар қоладик. Диванга духоба қоламоқ. Йўлни асфальт билан қоламоқ.*

Кўрпа қоламоқ 1) кўрпа тикмоқ, кўрпа тайёрламоқ, *Тўй учун янги кўрпалар қоламоқчи бўладилар, партўшаклар олмоқчи бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўрпанинг авра-астари орасига пахта солмоқ, *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қолаб, қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола.

5 Тўсмоқ, беркитмоқ; эгалламоқ, *Қўли билан оғзи-бурнини қоламоқ.* ■ Сафаров супадаги кигизни тортиб, аланганинг устини қолади-да, югуриб, ташқарига чиқди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Эшик очилиб, барзангидай йигит чиқди, гавдаси билан эшикни қолади. Ойбек, Танланган асарлар. *Мўйсафид домла бутун деворни қолаган катта доскага темаларни ёзишга киришди.* О. Ёкубов, Муқаддас.

6 Талаб, эҳтиёжга етарли бўлмоқ, *Уларнинг топган пуллари рўзғор эҳтиёжини зўрға қоларди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Яшиннинг даромади эҳтиёжимизни қоламасди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

7 кўчма Йўқотилган ёки етишмайдиган нарса ўрнига ўрин бўлмоқ, ўрнини тўлдирмоқ, босмоқ, *Зарарни қоламоқ. Қарзни қоламоқ.* ■ *Дехқоннинг минг машаққат билан экиб олган ҳосили харажатни қолай олмасди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Шунинг учун бутун чиқимини қолайдиган давлат тўпلامаса бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўзинга (ёки бетига) чарм қоламоқ қ. чарм.

ҚОПЛАМОҚ II Қопга солмоқ, қопга жойламоқ. *Бугдой қоламоқ.* ■ *Бу кишилар сабзи ковлаб, қоламоқда эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚОПЛАНМОҚ I Қопламоқ I фл. мажж. н. *Хона тутун билан қопланди. Осмон булут билан қопланди. Харажат тез қопланди. Ажин билан қопланган пешона.* ■ *Самовар-*

чи тоғорага қайноқ сув қуйиб, жўмрагига жез қопланган чойнақларни.. юваётган эди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бутун борлиғи руҳий азоб билан қопланган Саодатхон бўйнини эггани ҳолда.. уйга кириб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚОПЛАНМОҚ II Қопламоқ II фл. мажж. н. *Галла ҳосили ўриб-йигиб олинди ва қопланди. Қопланган ун.*

ҚОПЛОВЧИ I I Қопламоқ I фл. сфдш. *Бутун хонани қопловчи палакни аёллар бошлари узра баланд кўтардилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қоплаш, сириш каби ишлар билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис. *Мебель қопловчилар. Кўрпа қопловчи аёл.*

ҚОПЛОВЧИ II Қопларга юк жойлаш билан шуғулланувчи киши. *Пахта қопловчилар. Ўғит қопловчи ишчи.*

ҚОПЛОН I Мушуксимонлар оиласига мансуб, мўйнаси қалин сарғиш тусли, қора ҳалқа доғлари (холлари) бор йирик сут-эмизувчи йиртқич ҳайвон.

2 кўчма Жасур, мард одам ҳақида. *Попоқ кийган қаҳрамон, Гавдали қоплон. Темир панжанг билан тўк Душманингдан қон! Ҳамза.*

ҚОПМОҚ I Тишлаб олмоқ, тишламоқ (ит, туя ҳақида). *Итни қопмас деб бўлмас. Мақол. Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. ■ -Э, юраверинг, қопмайди! — деди орқада келаётган Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 шв. Тишламоқ. *Не бедовлар жазосини топади, Бир нечаси ағнаб, қумни қопади.* «Алпомиш».

3 кўчма Жеркиб, уришиб гапирмоқ, дағал гап қилиб, дилни оғритмоқ. *Яхши топиб гапирар, ёмон қопиб (гапирар).* Мақол. ■ -Давлатбахт қани? Нега у келмади? — қопиб гапирди Оллоёр. Ойбек, Навоий.

ҚОПОНҒИЧ айн. **қопағон.** *Қопонғич ит.*

ҚОПТИРМОҚ Қопмоқ фл. орт. н. **Итга қоптирмай, туяга тептирмай** Меҳрибонлик билан, аяб-авайлаб, ардоқлаб каби маъноларда ишлатиладиган ибора.

ҚОПУ шв. Эшик, эшик табақаси. *Ит дарвоза қопусини тишлаб кемира бошлади.* Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚОПЧА айн. **қопчик.**

ҚОПЧИҚ I Кичкина қоп, халта, халтача. *Нормат қопчигини очиб, бугунги норма нони, шакарини ўртага қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сувонжон эртасига вағдалашган*

вақтда етиб келди. Унинг орқасида қопчиқ, қўлида нўстин, елкасида милтиқ бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Пул соладиган халтача, ҳамён.

3 анат. Пуфак, пуфакча. Кўз ёши қопчиғи.

ҚОПҚА эск. Дарвоза. Шаҳар қопқаси. ■ Узингни камситма, Тошкентнинг ўн икки қопқасига борилса, кимнинг ери — Қурбон-хожининг ери-ку! Ойбек, Танланган асарлар. Кўннинг қопқаси қоққан соатда, Кўёш кўз уқалаб уйғонар эди. Ф. Фулом.

ҚОПҚОН 1 Ов қилинадиган ёки зарарли ҳайвонларни овлаш, илантириш, тутиш учун қўйиладиган мослама, қурилма. Учига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. [Сувонжон] Етиб келганда, нақ тумшуғидан илинган тулки қопқон билан олишайётган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўма Дом, тузоқ. Бектемир уларга қарамасдан, секин деди: -Қопқонга тушиб-миз — бу қалай? Ойбек, Кўёш қораймас. Ҳаммасини айтиб бергандан кейин, Темир қопқондан қутулиб бўпти. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚОП-ҚОП Бир қанча қоп, жуда кўп қоп; нарсанинг ҳаддан ташқари кўплигини, мўллигини билдиради. Гап десанг, қоп-қоп, иш десанг, Самарқанддан топ. ■ Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ерга қоп-қоп арпа, бугдой ва араваларда беда келиб турарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚОП-ҚОРОНҒИ Қоронғи с. куч. У [мингбоши] авахта эшигига келиб, тирқишидан қаради. У ер қоп-қоронғи эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Қоп-қоронғи узун йўлакдан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОПҚОҚ Идиш, сандиқ, яшик ва ш.к. нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган, бекитувчи қисми; ёпқич. Чойнакнинг қопқоғи. Қозоннинг қопқоғи. Соатнинг қопқоғи. Сандиқнинг қопқоғи. Чўнтакнинг қопқоғи. ■ Олимов қуён тушган яшикнинг қопқоғини маҳкамлаб, Аҳмадга узатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОПҚОҚЛАМОҚ Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоғини ёпмоқ, маҳкамламоқ. Консерва банкаларини қопқоқламоқ. Яшикни қопқоқламоқ. Қудуқни қопқоқламоқ. Қопқоқлаш автомати. ■ [Ҳамробиви] Дастур-

хон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди. Р. Файзий, Эл меҳри.

ҚОПҚОҚЛИ 1 Қопқоғи бўлган, қопқоғи бор. Қопқоқли чойнак. ■ Унинг.. устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужун камзул. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қопқоқ билан бекитилган, қопқоғи маҳкамланган, қопқоқланган. Олимов.. бояғи қопдан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшикни чиқариб олиб келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОР Сув зарраларининг совуқдан бириқиши натижасида юзага келадиган оқ кристаллчалар шаклидаги ёгин; шундай ёгин қатлами, тўплами. Биринчи қор. Майда қор. Лайлакқор. Паға-паға қор ёғмоқда. Қор қурамоқ. Қорда чана учмоқ. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. ■ Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган. Ойбек, Танланган асарлар. У қорда йиқилиб ётар.. нарироқда, қор орасида шапқаси қорайиб кўринар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Қовоғидан қор ёғди қ. қовоқ II.

ҚОРА 1 Ранг-туси мавжуд ранглارнинг барчасидан тўқ; қозонқуя, кўмир тусидаги; зид. оқ. Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ. ■ Мўттихон.. бугдойранг, қора қош аёл эди. С. Зуннунова, Олов. Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс қилиб тутаётарди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтир. Қора нон. Қора гилос. Қора тупроқ. Қора булут. ■ Нимқоронғида рухсоридаги нўхатдек қора холини аниқ кўрди. С. Кароматов, Олтин қум. Қорани қора деманглар, Қоранинг ори келади. Қора майиз еганда, Қанддай ширин келади. «Қўшиқлар». Мулла Обид бўлса, афтига қора балчиқ сачратиб, ўзининг машхур кетмони билан иш кўради. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ис, қурум босган, қорайган ёки оқланмаган, пардозланмаган. Қора уй. ■ Долоннинг ўнг тарафидаги кичик қора хужрада Полвоннинг ота-онаси ва боболари умр кечирган. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Қоронғи; нурсиз, зиёсиз; зид. ёруғ. Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамот масалаларини ўзининг қора кучоғига олган қоронғи бир тун эди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Демак, юзимнинг бир томони

кундек ёруғ-у, бир томони тундек қора экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Уч қадрдон, уч опа-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда. Х. Даврон, Қақнус.

5 Шахмат, шашка каби ўйинларда оққа зид доналар ва шу доналар билан ўйновчи томон. Қора билан ўйнамоқ. Қоралар ютди.

6 от Қора ёки қорага мойил нарса (кийим, мато ва ш.к.). Байроқларга қора тутмоқ (тақмоқ), Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.. Мақол. ■ Кенг қишлоқни партизанининг Мотами қоплаб олди: Қора тақди ҳар билак. А. Умарий.

7 от Бирор нарсанинг узоқдан ёки қоронғидан кўзга ташланувчи акси, ифодаси; шарпа. Оптоқ қорда одамларнинг қораси елиб-югурарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Машина ёруғидан ҳам талвасага тушиб, олдинда чопиб бораётган жайран қорасига кўзи тушиб, юраги ҳаприқиб кетди. М. Мансуров, Ёмби. Кўп ўтмай ҳаво бурида азамат ҳаво лайнерининг қораси кўринди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

8 от Мўлжалга олинган ёки олинадиган нарса, нишон; мўлжал. Қорага олмоқ. ■ Биринчи отган ёй қорадан бир қулоч юқори кетди. «Латифалар». Мерган бўлсанг, ўшал оғочни қорага олиб отғил. М. Осим, Ўттор.

9 кўчма Умуман, салбий белгини, салбий белгига эгаликни билдиради; ёмон. Қора ният. Қора кучлар. ■ Кечирасиз, мен ширингина базмингизни қора хабар билан музлатиб қўйдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Паранжи курсин, мени шундай қора кунларга солди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Калладан қора хаёлларни кўвиш керак, тушкунлик — энг ёмон душман. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Шу гап билан бошқалар Қолди ер чизиб. Қора, шум тилаклари Ҳар ённи кезиб. Файратий.

10 от кўчма Нотўғри, ёмон, ярамас нарса, иш. Ароқнинг ўзи оқ, қилмиши — қора. «Қанотли сўзлар». Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Акангизга қора юқтирмаслик учун Устамни ҳам оқлаясизми энди? С. Зуннуова, Кўзлар.

11 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, улар англатган нарсага хос белги-ҳолатнинг кучли даражасини билдиради. Қора совуқ. Қора қон йиғлатмоқ. ■ Қора қишда тўй қилмай, Баттар бўлгур нокас гов.. А. Ори-

пов, Йиллар армони. Нима қилади ўзини қора қийноққа солиб?! А. Мухтор, Туғилиш. Шундан кейин.. терлаб-пишиб, қора терга тушиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.

12 кўчма эск. Маълум миқдордаги яхлит сумма. Бир қора чўзсақ, кифоя деб ўйлайман, озми, минг сўлкавой. Ойбек, Улуғ йўл.

Ичи (ёки дили, кўнгли, юраги) қора Ўзганинг муваффақиятини кўролмайдиган; яхшилиқ, муваффақият тиламайдиган. Дили қоранинг қилмиши — қийқлик. Мақол. ■ Э-э-э, бу ҳам бойлар сингари ўз нафсини ўйлайдиган, ичи қора одам экан-да! Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. Юзи (ёки бети) қора қ. юз 1. Қора ер бўлмоқ салб. Ўлмоқ, ерга кирмоқ. Кимсаной у ёқда, куёв бўлмай қора ер бўлгур на ўлигини кўрсатади, на тиригини. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қора киймоқ Аза, мотам либосини киймоқ (қора, кўк каби қора ва қорага мойил кийим ҳақида). Юсуфбек ҳожи хатми қурбон қилиб, юртга ош берди. Ўзбек ойим қора кийиб, таъзия очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қора курси (ёки стул) қ. курси. Қора курсига ўтираётган жиноятчида ўхшаб қолганидан, юзлари ловулаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Унда [суратда] қора стулда ҳукм қилинган гуноҳкорлар ўтирарди. Газетадан. Қора меҳнат (ёки иш) Маҳорат, малака талаб этмайдиган, оддий, ҳатто маълум даражада ифлослиги бўлган меҳнат, иш. Манглайимиза битилгани шу қора меҳнат экан, нетамиз. С. Сиёев, Ёруғлик. ..ўқув ҳақи жамғариш учун ҳар қандай оғир, қора меҳнатдан ҳазар қилмадим. Ойбек, Нур қидириб. -Тортинма, Комилжон, — деди у жиддий, — қора ишга ҳам тайёрман. И. Раҳим, Ихлос. Қора тортмоқ 1) ёрдам, ҳимоя умидида бўлмоқ; ўзиники (яқин) билмоқ; орқа қилмоқ. Мен сизни қора тортиб келдим, Урмонжон ака. Сиздан бошқа ҳеч кимга гапира олмайман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кейин бобомизни қора тортиб, бу ерга келдик, хотинлиям бўлдик. «Ёшлик»; 2) бир объектни мўлжал қилиб олмоқ, иш-ҳаракатнинг боиси деб билмоқ. Файрати ичига синмаган жон борки, бари қишлоқ биқинидаги тепаликни қора тортган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қора халқ (ёки одам) Маданият, маърифат, билим кабиларга эга эмас; оми, тушунмаган. Қора халқда тобелик, икром, андиша қолурми..

С. Сиёев, Аваз. *Қора халқ уни қарсақлар билан олқишлади. К. Яшин, Ҳамза. Оғайни, мен қора одамман. Заргар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Қора чақам йўқ айн. сариқ чақам йўқ қ. чақа* I. Аммо ёнида қора чақаси йўқ одамга бу [саккиз юз сўм] — жаҳаннамнинг қилқўпригидай мудҳиш нарса. Ойбек, Танланган асарлар. **Қора қилмоқ** 1) айн. **қора торгмоқ**. Қариндошларини қора қилиб, бу ерларга келиб қолган; 2) айн. **қораламоқ** 4. Улар от изини қора қилиб, бўри учраган тепаликка боришди.. С. Нуоров, Нарвон. Улар эрталаб ўтган кўй сурувларининг изини қора қилиб.. тепаликлар оша юришди. А. Ҳасанов, Чироқлар. **Қораси ўчмоқ** Кўринмай кетмоқ, йўқ бўлмоқ. *Поезднинг қораси ўчгунча мўлтираб қараб турдим, кейин йиғлаб-йиғлаб, изимга қайтдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қорасини кўрсатмоқ** Кўриниш бермоқ. *Полвон болам-ку, қорасини кўрсатмай, сувга тушеандек ғойиб бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қорасини олмоқ** Қорасини илғамоқ, кўрмоқ. *Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда, Пойгачилар қорасини олади.* «Алпомиш».

13 Қора (эркаклар исми).

ҚОРААНДИЗ Мураккабгуллилар оиласига мансуб, тоғ-адирларда ўсадиган, кўп йиллик ўтсимон доривор ўсимлик.

ҚОРААРЧА Сарвлар оиласига мансуб игнабаргли дарахт ёки бута, арчанинг бир тури.

ҚОРАБАЙИР Отнинг Ўзбекистонда етиштирилган, салт миқоладиган ёки аравага қўшиладиган, танаси қисқароқ, бели текис ва кенг бўлган зоти. *Атайин Самарқанддан иккита қорабайир олдириб келганлар.* С. Аҳмад, Уфқ. *Унинг учинчи бойлиги — қорабайир оти эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҚОРАБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган, қорни тирқишли балиқ.

ҚОРАБАРАК Кўпинча шўрхок ерларда ўсадиган, кузда ва қишда туя ейдиган бута ўсимлик.

ҚОРАБОВУР Чўл ва даштларда яшайдиган, кўкраги қора тусли, каптарсимон овқуши, булдуруқ.

ҚОРАБОШ Қорамтир тўпгулли, йўғон пояли қиёқ.

ҚОРАБУЗОВ Куракоёқли қушлар туркумига мансуб йирик сув қуши.

ҚОРАБУРА Тўғон, дамба, соҳилбўйи тўсиқларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шох-шабба боғлари.

ҚОРАБУҒДОЙ Буғдойнинг дони майда, паст нави.

ҚОРАВОЙ 1 Куракоёқли қушлар туркумига мансуб балиқхўр, сувда яшовчи қуш тури.

2 Қоравой (эркаклар исми).

ҚОРАГУЛ 1 Қора гулхайри.

2 Шу ўсимлик гулидан тайёрланган бўёқ. *Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр маҳсиларни [Шоқир ота] силлиқ ёғоч билан кучи борича шиқалаб, сўнг қорагул суркаб, уларга пардоз беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАДОРИ Кўкнорининг думбул бошоғи ширасидан қуритиб тайёрланадиган, қаттиқ маст қиладиган гиёҳванд модда; тарёк, афюн. *Ҳожихон қорадори есалар, бирга еди. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қорадорига ружу қўйиб, уни суиستهъмол қиладиган гиёҳванд 6—7 кун уни истеъмол қилмай қолса, тирик мурдадек тиришиб қолади ва, ниҳоят, ҳалок бўлади.* Газетадан. *Анави қорадорингдан мошдек бериб кет-да, бир ҳаз этай.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОРАЖАНЖАЛ Халқ селекциясида чиқарилган, ўрта кечпишар маҳаллий хўраки ва майизбоп узум нави.

ҚОРАЖИГАР 1 анат. қ. талоқ.

2 Гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг шу аззоси (масаллиқ, овқат сифатида). *Ҳасинга қоражигар солмоқ.*

ҚОРАЙИШ Одам терисининг қуёш нури ёки сунъий манбалар таъсирида қорамтир тус олиши; баданнинг тобланиши.

ҚОРАЙМОҚ 1 Қора тусга кирмоқ; қора ранг олмоқ (қ. **қора 1**). *Оқ кишмиш, қора кишмиш, Кишмиш қорайиб пишмиш.* «Кўшиқлар». *Тутаб ётган тутундан ғорга кираверишдаги тошлар қорайиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шох-шаббалари учган, ёнғиндан қорайган ўрмонлар туман орасида ваҳим бир сукут сақларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қорага мойил, тўқ ранг олмоқ (қ. **қора 2**). *Йўлчи қуёш ва дала шамоли билан бироз қорайган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Холматжон сувсизликдан қорайиб кетган бир*

туп ниҳолни суғуриб олмоқчи эди, илдизи билан чиқмай, бўғзидан узилди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ифлослантирадиган нарсалар қоплаб, ўз тиниқлиги, тоза рангини йўқотмоқ; хира, кир тусга кирмоқ. *Жўравой аввалига пинагини бузмайди, қорайиб кетган дўпписини бошидан олиб, кафтига бир уради-да, қайта кияди.* Газетадан. *Овқат пишиди. Қозоннинг ранги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор. *Яхшиямки, осмон бор — ердан кўтарилган қанча-қанча ғуборларни ютгани билан қорайиб кетмайди.* Мирмуҳсин, Топилган хусн.

4 Қоронғилик билан қопланмоқ; қоронғилашмоқ. *Кўёш бота бошлар.. гавжум қирларга Қорая-қорая тўшалар оқишом.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Эртаси атроф қораяркан, Жондор вагончини ўз пинжигга олиб, «суҳбат»га жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Бошқа нарсалардан ажралиб ёки гирашира кўринмоқ, шарпаси кўринмоқ. *Чодир ёнида соядек қорайиб турган киши олдиди тўхтаб, энгашиб, унинг бетига қаради.* С. Аҳмад, Уфқ. *..икки томондаги тоғ чўққилари осмон сатҳида элас-элас қорайиб кўринар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

ҚОРАЙТИРМОҚ **Қораймоқ** фл. орт. н. Қошни қорайтирмоқ. *Офтобда баданни қорайтирмоқ. Ойналари қорайтирилган машина. ■ Бегона эркакнинг қўли оқ сочи қорайтирар эмиш. Тавба қилдим.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚОРАКАЛТАК с.т. Тўғри келган нарса билан қурулланиб уриш, уришиш; оломон. *Ҳирот томонидан ҳукумат қўшини ё қоракалтак оломони келиб қолса.. ишга халал етиши мумкин эди.* С. Айний, Куллар.

ҚОРАКАШ **1** Олдинга ундалса, орқага тисарилаверадиган, юрмайдиган; асов (от хақида).

2 кўчма с. т. Ўжар, қайсар. *Сим қоқилган жойга ҳозирман.. ўжар, қоракаш хотинлар бўлса ҳам, бир минутда ўзимга ром қилиб.. сездирмай ишлайман.* «Муштум».

ҚОРАКЕСАК Гуштнинг ёғсиз юмшоқ жойи.

ҚОРАКОСОВ **1** айн. қоракуя II.

2 кўчма Қорайиб кетган; қоп-қора (қўл хақида). *Офтобдан ва чўл шамолдан қорайган қотма, ҳорғин юзи, ўқрайган кўзлари,*

қоракосов кўллари оғзидан чиққан сўзларни тасдиқлаб турарди. М. Осим, Элчилар.

ҚОРАКУЯ **I** Ёқилғининг ёнишидан ҳосил бўладиган ва қозон остига, тутун йўлларига ўтириб қоладиган куя; қурум. *Трубаларни қоракуядан тозалармоқ. ■ Унинг чаккаси тилиниб ёрилган, қон сизиб оқиб тушарди. Ўзи бўлса, устма-уст қоракуя босарди.* М. Мансуров, Ёмби.

Юзига қоракуя суртмоқ Бадном қилмоқ, юзи қора қилмоқ. *Жуманни суд ҳам қилармиз, юзига қоракуя ҳам суртармиз, бир умрга майиб ҳам қилармиз, майли.. лекин қурилишга бундан нима фойда?* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚОРАКУЯ **II** Замбуруғлар қўзғатадиган, илдиз бўғзи ва поя асоси қорайиши билан кечадиган ўсимликлар касаллиги: галла экинларининг донига тушадиган ва уни зарарлантирадиган ун. *Аччиқ бегона ўтлар ва қоракуя касаллиги тарқалган майдонлардан дон экинларини ажратиб ўриш зарур.* Газетадан.

ҚОРАКЎЗА Суғориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик сербарг ёввойи (бегона) ўт. *Қоракўзага қарши курашишда карбин дориси жуда яхши натижа беради.* Газетадан.

ҚОРАКЎЛ **1** Асосан, Ўзбекистоннинг Қоракул туманида етиштирилган, ҳозирги вақтда иқлим шароитлари ўхшаш бошқа ҳудудларда ҳам тарқалган, кўзисидан жингалак юнгли мўйна олинадиган зотли қўй нави. *Қара.. қандай дилбар манзара: кунгай қияликлар, қоракўл қўйлари.. юз дардга даво мусаффо ҳаво..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай қўй кўзисининг юқори навли жингалак териси, мўйнаси. *Қоракўл тайёрлаш. Қоракўл тери. Қоракўл қулоқчин. Қоракўл ёқа.. ■ Пахта, шак, қоракўл — Бойликларинг мунча мўл.* Ё. Мирзо.

ҚОРАКЎЛЧИ Қоракўл қўйларини боқиш ва қоракўл териси етиштириш билан шуғулланувчи чорвадор. *Жуда соз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОРАКЎЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қоракўл қўйларини боқиш, кўпайтириш ва қоракўл тери етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бундақа териларни дярли кўрмаган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚОРАЛАМА Хомаки тарздаги, ишлов бериб якунланмаган матн. *Саҳар туриб, у йўл тадоригини кўрди. Қоралама шеърларини олди.. С. Сиёев, Аваз. Қораламалар чоп этилиши жараёнида бу саҳифалар силлиқланди.* Газетадан.

ҚОРАЛАМОҚ 1 Қора тус бермоқ, қора тусга киритмоқ, қора ранг билан бўямоқ, қора қилмоқ. *Матони қораламоқ. Ойнани қоралаб, қуёш тутилишини кузатмоқ. ■ Мотоцикл ерга ағанаганча, бензини тўкилиб, қор юзини қоралади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

Қаламни қораламоқ эск. Савағич қаламни сиёҳга ботирмоқ, унга сиёҳ олмоқ. *Анвар ҳам мулойимгина кулумсираб олгач.. яна қаламини қоралаб, қоғоз устига бир-икки калима ёзди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қоғозни қораламоқ* Қоғозга ёзмоқ, қоғозга ёзувлар туширмоқ. *Хат ёзмадинг, дея койима мени, Қоғоз қоралашга тегмайди қўлим. Уйғун. Ундан анча кичик укаси ҳам, унга тақлид қилиб, қоғоз қораларди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

2 Қоралама матнни, нусхасини тайёрламоқ, қоғозга туширмоқ. *Бурноғи йили бир роман қораловдим, ука. Қоралама чанг босиб ётувди. М. М. Дўст, Лолазор. Ишнинг бошида, расмларнинг чизгиларини қоралаб, ора-сира чалғиш учун шамдонларни дўқиллатиб ясаб юрган кезларида устахонасига Абдумалик кириб келди. «Ёшлик».*

3 кўчма Айблаб, ёмонлаб гапирмоқ ёки ёзмоқ. *Бу билан мен Зокир ота билан Рузиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аҳмедов ўз сўзида янги директорнинг ўқитувчиларни «ёмон» ва «яхши»га ажратиб олганлигини қоралади. С. Зуннунова, Олов.*

4 Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб юрмоқ, қорама-қора бормоқ. *[Зикир] Аёлга узоқдан салом ишорасини билдиргач, толлар орқасидан юриб, уни қоралаб келаверди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Эргаш ака изни қоралаб, уч-тўрт қадам босдилар-у, тўхтаб қолдилар. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

5 Сон-миқдор билдирувчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ёшга яқинлашишни билдиради. *Саксонни қоралаган чол. ■ Низомов олтмишини қоралаган бақалоқ киши эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

ҚОРАЛИК Қора эканлик, «қора» сўзининг маъноларига алоқадор мавҳум от. *Бахти қоралик. Ичи қоралик. ■ [Кумушнинг] Камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бироз бота турган шахло кўзлари тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОРАЛОВЧИ 1 Қораламоқ фл. сфдш. *Аҳмад Ҳусайн.. муҳаррир билан учрашувнинг оқибатини.. қораловчи ифодаларда баён қилди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 ҳуқ. Суд олдиде сулланувчининг айбдор эканлигини қувватловчи; айбловчи. *Давлат қораловчиси. Жамоат қораловчиси. ■ Қораловчи гапириб, оқловчи гапириб.. Олиянинг ўзи охирги сўздан воз кечиб, суд ҳайъати.. қамоқ муддатини эълон қилди. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚОРАМАЛДОҚ Бошмалдоқ билан ўрта бармоқ ўртасидаги иккинчи бармоқ; кўрсаткич бармоқ. *Одатда, навқирон ишчилар ўнг қўлнинг қорамалдоғи ва ўрта бармоғидан маҳрум бўлиб туришади. Газетадан.*

ҚОРАМАШОҚ 1 Бир турли ўтсимон ўсимлик. *Қўйлар қорамашоқ, қўнғирбош.. ўтларини севиб ейди. Газетадан.*

2 шв. айв. **қарга 2.**

ҚОРАМА-ҚОРА Кўздан қочирмай, қораси билан кетма-кет. *Бошқалар эса қорама-қора бориб, кўча оғзида тўхтаб қолишди. С. Зуннунова, Олов. Азизхон икки қўлни орқасига қилиб, шошимай борар экан, нотаниши йўловчи унга эргашиб, қорама-қора келарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҚОРАМАҒИЗ Қорачадан келган; қоратўр(и), қорача. *Қорамағиз йигит. ■ Ҳали узоқ бўлса ҳам, унинг офтобда пишган қорамағиз юзини кўриб турибман. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Бўйнига катта бир илонни чирмаштириб олган.. қорамағиз йигит растага кириб келди. Мирмуҳсин, Она.*

ҚОРАМИҚ Қир-адирларда, галлазорларда ўсадиган, дони захарли бир йиллик бегона ўт. *Қорамиқ донаси бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл. Мақол. ■ Буғдойзорлардаги ҳосилни ўришдан олдин бегона ўтларни, айниқса.. қорамиқ каби захарли ўтларни, албатта, ўриб олиш керак. Газетадан.*

ҚОРАМОЙ Нефтдан бензин, керосин ва газолин ажратиб олингандан кейин қол-

ган куюқ қора суюқлик; мазут. *Низомжон каттакон печда қорамой аралаштирилган кўмир кукунининг ловуллаб ёнишига қараб, жимгина утирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМОЛ Шоҳли, йирик чорва ҳайвони (хўкиз, буқа, сигир). *Чорва учун очилган бу йўлдан кўю кўзилар, эчкилар, қорамоллар утади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Йил бошида гўшт планини бажариш учун бозордан йигирмата қорамол сотиб олинди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚОРАМОЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қорамол боқиш, уларни кўпайтириш ҳамда улардан гўшт, сут маҳсулотлари етиштириш, саноатга тери ва б. хомашё етказиб бериш билан шуғулланадиган соҳаси. *Қорамолчилик фермаси.*

ҚОРАМТИР Қорага мойил, оч қора, сал қора. *Қорамтир булут. Қорамтир тун.* ■ *Чуқур жсар тубида қорамтир анҳор пишқириб, бўғиқ садо таратиб оқайтибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ариқчалар бўйида ўтқир ҳидли, қорамтир ялпизлар, сершоҳ жамбиллар ўсган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳиндуларнинг туслари қорамтир, кўз-қошлари қоп-қора бўлади.* С. Айний, Қуллар. *Абдишукур манглайи тиришган, кўзойнакли, этсиз қорамтир юзи ичига ботган.. ориққина киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАМУҒ қ. **қорамик.** *Қорамуғнинг донасидай Кўздан айланай шуни.* «Бойчечак».

ҚОРАПАТАК Кўй-эчкиларнинг тунаши учун гўнг қатламидан иборат тўшам.

ҚОРАПҶОҚ Ўзбекистонда яратилган, туси тўқ яшил, эти оқ, юмшоқ, ширин кечпишар қовун нави.

ҚОРАСОВУҚ Ҳавонинг ўртача суткалик ҳарорати мусбат бўлган ҳолда, ўсимлик қоплами ва тупроқ усти қатламининг 0° ва ундан ҳам пасайиши (бу ҳодиса юз берганда, барглр совуқ таъсирида қораяди).

ҚОРАСОН 1 айн. **гангрена.** *Яна хат келди.. «чап оёғим қорасон бўлибди».* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Чорва моллари ва ипак қуртларига қирғин келтирадиган юкумли касаллик.

ҚОРАСУВОҚ Дастлабки, пардозсиз сувоқ. *Деразаларнинг кўпи қорасувоқда, аксар деразаларга энди ойна солинаётир.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚОРАСУЛИ айн. **қоракўза.**

ҚОРАТОЛ Тол дарахтининг новдаси жигарранг-қизғиш, чайир бўладиган нави. *Қоратоллар хомуш бош эгиб турган қорамтир ҳовуз сатҳида бир тўп хазон қалқиб юрибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚОРАТОМОҚ шв. айн. **жиблажибон 1.**

ҚОРАТЎР(И) Қорачадан келган; қорамағиз, қорача. *Қизлардан қоратўргина келгани ўрнидан туриб, орқа этагини қоққан бўлди.* Ойдин, Ўзидан курсин. *Бошини рўмол билан танғиган, тахта зинадан тушиб келаётган қоратўри қиз Моҳидилдан кўз узмасди.* С. Зуннунова, Гудак ҳиди.

ҚОРАЧА 1 Қорага мойил; қоратўр(и), қорамағиз. *Ўзи қорача бўлгани учунми, бу хол тезда кўзга ташлана қолмасди.* С. Зуннунова, Олов. *..сенкилли, қорача юзи салпал пардозланган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 тар. Ўрта асрларда аҳолининг зодагон бўлмаган табақаси.

3 этн. Айрим туркий халқларда уруғ номи (мас., ўзбекларнинг қатағон, лақай, қирқ, сарой қабилалари таркибида қорача уруғи бўлган).

4 шв. Қора, авом халққа мансуб киши. *У шу ёшга келиб, наинки худога, ҳатто буни — қорача, севгилисини — хўжа деб, бир-бирларининг қовушишларига.. йўл бермай келган урф-одатларга ҳам тил тегизмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЧАКАК Атиргуллилар оиласига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги. *Қорачакак ёввойи ҳолда ўсади.. Бойсун тоғида кўп учрайди.* Газетадан.

ҚОРАЧИРИК тар. 1 Кўнгилдилардан ташкил топган, дуч келган нарса билан қуролланган номунтазам қўшин.

2 Шундай қўшин сафидаги жангчи.

ҚОРАЧИРОҚ Ичига мазут ёки зиғир ёғи солиб ёқиладиган, пиликли, чўяндан қуйилган чироқ; лампа. *Қорачироқнинг пилиги тугаб қолди, шекилли, у ҳам ўчиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҚОРАЧИҚ Кўз рангдор пардасининг марказидаги қора рангли тешик (ундан кўзга ёруғлик нури ўтади; ёруғда торайиб, қоронғида кенгайди). *..унинг ўлганига ишонмай, қовоғини кўтариб, қорачиғига қаради.* В. Гофуров, Вафодор. *Давроннинг қовоғига ўқ нарчаси тегиб шилиб кетган, кўз қорачиғини ҳам зарарлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жа-

сorat. *Узоқларга боқар сузук кўзингиз, Нуқтадай тор қорачиқдан оқар нур.* Ф. Фулом.

ҚОРАЧОЙЛАР Россия Федерациясининг Қорачой-Черкесия Республикаси ва Ставропол ўлкасида яшовчи, қорачой-болқор (туркий) тилида сўзлашувчи халқ.

ҚОРАШАҚШАҚ Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар оиласига мансуб сайроқи куш. *..йўл четидаги тут томондан қорашақшақ шақшлаб учиб кўнди.* М. Мансуров, Ёмби.

ҚОРАШҶРА Шўр ерларда ўсадиган ёввойи ўт. *Қорашўра ўсган жойлар ям-яшил далани эслатса-да, лекин у чорва учун бутунлай яроқсиз.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАҶЛОҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, гала-гала бўлиб учадиган қора куш. *Чуғурчуқ, зағизғон, қораялоқ каби кушлар.. қора гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўрини доим чуғур-чуғур овозлар босиб ётарди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚОРАҚАЙИН Тоғли ҳудудларда ўсадиган, пўсти оч кулранг, ёғочи оғир ва қаттиқ йирик дарахт; шамшоднинг бир тури.

ҚОРАҚАЛПОҚ I Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қорақалпоқ халқи.*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Қорақалпоқ тили.*

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қорақалпоқ халқи.

ҚОРАҚАНД I Сирти сал тилим-тилим, туси жигарранг тўқ яшил, пўсти қаттиқ, эти қалин кечпишар қовун нави.

ҚОРАҚАНД II Тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатга солинадиган қорамтир майда сершира, нордон меваси; зирк. *У [зирк] майиз катталигида, ранги тўқ сапсар, қовжираб қуригани эса қорамтир тусда бўлади.* Буни халқимиз «қорақанд» деб ҳам аташади. Газетадан.

ҚОРАҚАРАҒАЙ Шох-шаббаси учли конус шаклида бўладиган, доимо яшил, игнабаргли дарахт ёки бута.

ҚОРАҚАРҒА қ. қарға.

ҚОРАҚАТ, қорағат Баъзи турлари зийнат учун, баъзи турлари эса меваси учун ўстириладиган хушбўй бута ўсимлик ва

унинг сершира, ширин ёки нордон-ширин, кўпинча қизил ёки қорамтир меваси; қора смородина. *Қизил қорағат. Қора қорағат.* ■ *Ғир-ғир шамол эсади, қорақат, чияларнинг ёқимли иси анқийди.* С. Муродбеков, Ёвшан иси. *Шишларни йўқотиш учун.. тарвуз, узум, қора қарағат ҳамда четан мевасини истеъмол қилиш керак.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАҚИЁҚ Бошоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; ажриқбош; ем-хашак экини.

ҚОРАҚОВУҚ Тоғли ерларда ўсадиган кўп йиллик, пиёзли доривор ўсимлик. *Яни дори тоғ ёнбағирларида ўсадиган қорақовуқ ўтидан олинади.* Газетадан.

ҚОРАҚОШ I бот. Мураккабгулдошларга мансуб, хушманзара ўтсимон ўсимлик. *Бой-чечаклар кетидан қорақошлар очилди.. Қизлар қорақошлар терди, қулоқларига тақди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҚОРАҚОШ II бот. шв. 1 Қора тусли, бўртиб чиққан йўли бор, кам этли ширин кузги қовун нави.

2 Сирти қалин тўрланган, туси оч яшил, эти ширин ва хушбўй ҳандалак тури.

ҚОРАҚУЙРУҚ айн. жайран.

ҚОРАҚУЛОҚ Мушуклар оиласига мансуб, тумшуғи узун, қулоғининг учи қора сүтэмизувчи ҳайвон.

ҚОРАҚУРТ Бўғимоеқлилар типининг ўргимчаксимонлар уруғи вакили: усти бахмалга ўхшаш, қора тусли; фақат урғочиси заҳарли бўлади. *Қорақурт чақаётганда, одам сезмай ҳам қолади.* У, худди қандалага ўхшаб, чақиб қочади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚОРАҚУШ Қарғасимонлар оиласига мансуб парранда; қора патли чўл бургути.

ҚОРАҚҶТИР Яра битаётганида, унинг устида ҳосил бўладиган қаттиқ пўст.

ҚОРБҶРОН I Шамол аралаш кучли қор ёғиши; қор бўрони. *Эрталаб бошланган қорбўрон тобора кучаймоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сурувнинг орқасида Бобоқул ота келарди. Қаршидан ҳамла қилаётган қорбўрон гўё унинг баланд қоматини букканди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бир-бирига қор юмалоқлаб отиш ўйини. *Қорбўрон ўйнаган қиз ҳам кўрқадими? Юраверинг. Мен кафил.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚОРГИЧ Қориш, қориштириш учун ишлатиладиган асбоб.

ҚОРЁҒДИ этн. Мархумнинг вафотидан кейин биринчи қор ёққанда ўтказиладиган мотам маросими.

ҚОРИ [а. قارى — ўқувчи, Куръонни қироат билан ёддан ўқувчи киши] 1 Куръоннинг барча сураларини ёд олган ва уларни қироат билан ўқувчи шахс. *Куръонни бошдан-оёқ ёд олган «қорилар».. рўза ойида пул ишлаб қоладилар.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Қози ёнидаги Асад қорига юзланди: -Имом домла, ўқинг-чи, нима битибди буёнга.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фотиҳа тортилгандан сўнг, қутидор ва Офтоб ойим қорига пул бердилар.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Кўзи ожиз, кўр киши (хурмат юзасидан уларни шундай атайдилар). *Таёқ йўл кўрсатар аъмо қорига, Ул ҳам кўнган қисматида борига.* «Эрали ва Шерали».

ҚОРИЛИК Қори иши, вазифаси. У, мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса ҳам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш насиб бўлмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОРИЛМОҚ Қормоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Терт яхши қорилди. Сутга қорилган хамир. ■ [Ҳакимбойвачча] Қаймоққа қорилган нонлар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб, шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРИН 1 анат. Тананинг қорин девори билан қорин бўшлиғидан иборат пастки, овқат ҳазм қилиш аъзолари, яна баъзи бошқа аъзолар жойлашган қисми. *Нормат анча ерача қорни билан судралиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қорни солинган биялар елинларини тирсиллатади.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. У ўтирган ерида қорнини ушлаб, қотиб-қотиб кулади. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 с.т. айн. қорин бўшлиғи.

Қорин бўшлиғи Тананинг юқоридан, яъни кўкрак қафасидан диафрагма билан ажралиб турадиган, пастдан катта чаноқ бўшлиғи, орқадан умуртқа погонаси, ёнбош ва олдиндан сербар мускуллар билан чегараланган қисми.

3 с.т. айн. меъда, ошқозон. *Оч қоринга тушган ўтқир май виз эттириб қайнатди-да, томоқ остини ловулламоққа олди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ҳозир.. қўй-қўзилар куни билан қоринларига йиққан овқатларини, бамайхотир ётиб, кави қайтарётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қорни оч Қорни (меъдаси)да ҳеч нарса йўқ, овқат (емиш) талаб. **Қорни очмоқ** Емиш талаб бўлмақ, овқат тусамоқ. -*Рост, қорним очди, — деди Турғунбой пешонасидан терларни сидираркан.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорним очса.. темир товоғима озгина-озгина сут соғиб оламан..* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қорни тўймоқ** қ. **тўймоқ 1.** Қорним нонга тўймапти, бирор иш топиб бер. Т. Ашуров, Оқ от.

Қорни тўқ қ. **тўқ 1 1.** Қорни оч билан қорни тўқнинг нима иши бор?

4 Ҳайвонларнинг масаллиқ сифатида ёки идиш сифатида ишлатиладиган шу аъзоси. *Ичак, қорин гўшт бўлмас, Душман асло дўст бўлмас.* Мақол. *Бир қорин мойни бир қумалоқ чиритар.* Мақол. ■ *Тошхол буғланиб турган ўпка, жигар, буйрак, қоринларни ничоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларига пуфпуфлаб тўғрай бошлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хуржуннинг икки кўзини тўлғазиб, қоринда мой келтирадиган қишлоқи мурид Тиллабой келиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Тирикчилик, ейиш-ичиш; қурсоқ, жиғилдон, нафс. У фақат қорнини ўйлайди. ■ *Матқовул ака, мен нон топармиканман, деб қорин ғамида мактаб очганим йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас.* С. Сиёев, Ёруғлик.

6 кўчма Кумғон, чойдishi, оптова, хум, кўза каби идишларнинг нарса солинадиган, ташқарига қаппайиб чиққан кенг, йўғон қисми. *Бутилканинг қорни. Кузанинг қорни. Самоварнинг қорни. Чойнакнинг қорни.* ■ *Ҳамиша Қодировнинг столида қорни катта графин сув билан тўла турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 Баъзи чолғу асбобларининг ўйиб ёки бошқа йўл билан ишланадиган ичи бўш қисми (асбобнинг дастага уланадиган, овоз берадиган қисми). У аянчли бир вазиятда қоракуя бўлиб куйиб, қорнининг юз тахтаси ўйилиб тушган дуторни қўлига олди ва бошини аста кўтарди. Н. Фозилов, Дийдор. *..одам қанча оч бўлса, шунча яхши ишлайди,*

дугторнинг ҳам қорини тешишмаса, жарангламасди.. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

8 с.т. Ич, бачадон. Менам қўзиларни онасининг қорнидан тушиши билан ажратганим йўқ. С. Анорбоев, Оқсой. Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми? Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Бир қориндан талашиб тушган Бир онадан туғилган. **Онасининг қорнида** 1) ҳали туғилгани йўқ. *У келганда, сен чақалоқмидинг ё онанг қорнидамидинг..* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўча мутлақо йўқ, ер юзида топилмайди. *Менинг устимдан ариза ёзадиганлар онасининг қорнида, афандим.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Онасининг қорнида ётгандай** Жуда тинч, беташвиш. *Хотиржам бўл, кийикчанг худди онасининг қорнида ётгандай роҳат қиялпти.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Қорин пиёз (нинг) пўсти бўлди** Қорин ниҳоятда очди. *Менинг қорним пиёзнинг пўсти бўлиб кетди.* В. Ғофуров, Вафодор. **Қорин солмоқ (ёки қўймоқ, ташламоқ)** Қорни меъёрий ҳолатдагидан катталашмоқ, қориндор бўлмоқ. *..тезда қорин қўйиб, кўзойнак тақди.* Мирмуҳсин, Умид. *Машинадан ўрта ёшлардаги, сал қорин ташлаган.. бир киши тушди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚОРИНБОЙ с.т. 1 Қорин қўйган, қорни катта. *Анави қаққайиб турган қоринбой одамни қара.*

2 Амалдор, мансабдор шахсларга нисбатан қўлланади. *Хиёлнинг қоринбой бўлиб кетганини билмас эканмиз-да..* И. Раҳим, Тақдир.

ҚОРИНБОҒ От ёки эшакнинг қорнидан тортиб, эгарга маҳкамланадиган ёки қорнидан ўтказиб, арава шотисига боғланадиган энли тасма; қоринбоғич. *Қамбар тойчанинг қоринбоғини бўшатиб, қоziққа боғлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қобилбой аравага қўшиғлиқ отнинг бошини силаб эркалади, анжомларини кўздан кечирди, қоринбоғини қаттиқ тортиб боғлади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.**

ҚОРИНБОҒИЧ 1 Яктак, тўн ва ш.к. кийимларнинг тугма ўрнида ишлатиладиган боғичи.

2 айн. **қоринбоғ.**

ҚОРИНДОР Қорни катта, қорни дўппайиб чиққан (қ. **қорин** 1, 6). *Тожиддин Қо-*

сим бўйи шипга етгудай, қориндор, ола кўз, ботиқ пешона, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши. Ойбек, Нур қидириб. *Салимжон плитка устидаги кўк, қориндор чойнакдан бир қултум сув ичди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ҚОРИНЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўллаиб, шу сўз англатган ҳолатдаги қоринга эгаликни билдиради (қ. **қорин** 1, 6). *Қишлоқнинг кажава қоринли, юм-юмалоқ оқсоқоли иссиқдан ҳарсиллаб-гурсуллаб етиб келди.* Ойбек, Навоий. *..бир ҳовуч тамаки олиб, уни гулхан олдидан турган кенг қоринли.. хива чилимининг сархонасига босди.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. **қориндор.** 63 ёшда, серсоқол, гавдали.. *шўхтабиат, қоринли бир киши бўлиб, юртнинг қозикалонидир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚОРИНЧА **Қорин** с. кичр.

Мия қоринчаси анат. Мия бўшлиги.

Юрак қоринчаси анат. Юракнинг қон томирларида қон ҳаракатини бошқарувчи қисми.

ҚОРИХОНА [қори + хона] 1 тар. Муслмонларнинг қорилар тайёрланган диний ўқув юрти. [Султонбек:] *Бир ўғлим қорихонада ўқийди. Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Масжиднинг қуръон тиловат қилиш учун ажратилган бўлмаси; қироатхона. [Қори] *Секин-секин қорихонадан чиқиб келди ва нарида ўтириб, қуръон ўқиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШИҚ Аралашиб, қоришиб кетган, аралаш-қуралаш. *Козимнинг димоғига ўт-ўланларнинг бир-бирига қоришиқ иссирилди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Алам ҳам, армон ҳам қоришиқ эди бу хўрсинишида.* М. Мансуров, Ёмби.

Қоришиқ ундош тли. Портловчи ва сиргалувчи товушдан таркиб топган мураккаб ундош, мас., ц (т+с), ч (т+ш) каби.

ҚОРИШМА 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларнинг ўзаро аралашуви, қоришувидан ҳосил бўлган модда; қоришиқ масса; аралашма. *Асал билан сариёғ қоришмаси.* ■ *Пахта майдонлари минерал ва органик ўғитлар қоришмаси билан ўғитланиб, сифатли шудгорланди.* Газетадан.

2 айн. бўза II. Цемент қоришмаси. Оҳақ қоришмаси. Қоришма билан ғишт термоқ. ■ Қадимги Римда боғловчи модда сифатида оҳақ қоришмасига майдаланган вулкан жинслари ишлатилган. «Фан ва турмуш».

ҚОРИШМОҚ I Қормоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирига аралаш, қўшилган, бирлашган ҳолга келмоқ. У қор, тупроқ қоришиб, аталаси чиққан майдонда чўзилиб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

3 кўча Аралашиб, қўшилиб, бир бўлиб кетмоқ; аралаш-қуралаш бўлиб, фарқини йўқотмоқ. Гап қоришиб кетди. Фикр қоришиб кетди. ■ Унинг миёсида ола-қуроқ мулоҳазалар қоришиб кетди. «Шарқ юлдузи».

4 (ж. к. билан) Беланмоқ, бўялмоқ, ботмоқ. Лой ва тупроққа қоришган жангчиларни танимоқ қийин эди. Ойбек, Кувёш қораймас. Таниш зангори дурра тупроққа қоришиб ётибди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Ўлим билан олишганларнинг, Жангда қонга қоришганларнинг Ҳайкалидир! Э. Раҳим.

5 кўча Овора, банд бўлмоқ; куйманмоқ (бирор иш-юмуш билан). Кумушиби.. ошхона юмуши билан қоришиб ётган онасининг олди-га борди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. [Турғун:] Оббо, Муҳаббат-эй.. Роса меҳнатга қоришиб қолибсиз-да, а? Мунча ўзингизни уринтирмасангиз? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Рўзгор ишларига қоришиб кетиши ҳам унча сезилмас, аксинча, овтгандай бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 кўча Бош суқмоқ; суқилмоқ, аралашмоқ, қотишмоқ. Жанжал бўлса, қоришмам. Ҳамза. Сен бу ишга иккинчи марта қоришма. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРИШТИРМОҚ I Қоришмоқ фл. орт. н. Тупроққа қориштирмоқ. Бетон қориштирмоқ. ■ Бадбахтни [Ҳомидни] икки киши билан тупроққа қориштириб кетувчи Отабек экан! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Бир хил деб қарамоқ; фарқламаслик. Фикрларни қориштирмоқ. ■ Синекдоха билан метонимия асосан қуйидаги ҳолатларда қориштириб юборилади.. «ЎТА».

ҚОРИҚ Табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган, сигирнинг шохидан махсус ясалган асбоб; қортиқ. Қориқ солмоқ. ■ Утар бобо унинг билагини ушлаб, томир уришини текширди.. сунг ётқизиб, яғирига қориқ қўйди. С. Сиёев, Аваз.

ҚОРИҚЧИ Қориқ солувчи табиб.

ҚОРЛИ I Қори бор, қор билан қопланган. Қорли тоғлар чўққисидан боқади қуёш. Файратий.

2 Қор ёғиб турган, қор ёғаётган. Қорли тун.

ҚОРЛИК Қор қоплаган, қор босган жой. Шовуллади тун бўйи шамол, Қорликларда ўчди изимиз. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚОРМОҚ I Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларни бир-бирига аралаштирмоқ, қориштирмоқ. Толқонни шакар билан қормоқ. Қатиққа шакар қориб ичмоқ. ■ Қўй сuti, қўй мойига Упадек унни қориб.. К. Муҳаммадий.

2 Обдан аралаштириб етилтирмоқ, ийламоқ, пишитмоқ (шу йўл билан ўзи боғланиб келган сўз англаган нарсани тайёрлашни билдиради). Лой қормоқ. Бетон қормоқ. ■ Кун чиқмасдан ун эладим, хамир қордим.. Ойбек, Танланган асарлар. Ёрмат хўжайиннинг сигир-бузоқларига терт қориш билан банд бўлган хотинининг олдида тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Булғамоқ, беламоқ, қориштирмоқ. Лойга қормоқ. ■ Сел ғўзаларимизни.. меҳнатимизни ҳам тупроққа қориб олди-кетди-ю, аммо юрак қўримизни, виждонимизни оқизиб кетгани йўқ. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. Ўзингни балчиққа қориб, йиғлаб-ёвориб, деҳқоннинг оғзидагини, косибнинг бўғзидагини умид этишга ор қилмайсанми, Матпано? С. Сиёев, Аваз.

4 кўча Ботирмоқ, кўймоқ; гирифтор қилмоқ. Чўпонни севоладим, Ҳеч кўнгли қўёлмадим. Фурбатга қорганимнинг, Девага юборганимнинг Сабаби шунда эди. Ҳ. Олимжон.

ҚОРОВУЛ I Бирор объектни қўриқловчи қуролли шахс, шахслар гуруҳи; побон, соқчи. Ўрда қоровули. ■ Подшонинг Бухорога келиши муносабати билан кўчалар тозаланган, қоровулу ясовулар йўлларга тинмай сув сепишарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Арқ қоровуллари кийимларини ечиб, кўрпаларига чўзилдилар. С. Айний, Дохунда.

2 Бирор объектга зиён-заҳмат етказмаслик, унда тартиб-интизом ва ш.к. ни сақлаш учун, қўриқлаш учун қўйиладиган шахс; қўриқчи. Ўрмон қоровули. Боғ қоровули. Кўча қоровули. ■ ТошМИ дарвозаси олдида қоровул уларни тўхтатди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Мозорни қиртишлаб то-

залади. Гуристон қоровулига пул бериб, қуръон тиловат қилдирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Кузатиб, оғоҳ бўлиб турувчи. Умрзоқ кўприкнинг нариги четида қоровул бўлиб туриш учун кетди.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Лекин элликбоши Йўлчининг изига қоровул туширганлигидан хабардор бўлган.. Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ҳарб. Бирор объектни сақлаш, муҳофаза қилиш вазифаси юклатилган ҳарбий бўлинма. Гарнизон қоровули. ■ Қоқ ярим кечада қоровуллар тревога кўтаришиди. Ойбек, Куёш қораймас.

5 Нишонга олиш учун милтиқ, пистолет каби қуролларнинг стволи учига ўрнатилган бўртиқча; мушак. Аҳмаджон шошмасдан милтигини ўнглади. Узоқдан думсиз калтакесакка ўхшаб кўринган фашистни қоровулга кўндириб, тепкини босди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚОРОВУЛБЕГИ тар. Ўрта Осиё хонликларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРОВУЛЛАМОҚ Қоровул туриб сақламоқ, кўриқламоқ. Омборни қоровулламоқ. Полизни қоровулламоқ. Чорвани қоровулламоқ. ■ Саъди чол поданинг олдига ўтди, Холмурод пайкал томонни қоровуллаб қолди. «Ёшлик».

ҚОРОВУЛЛИК 1 Қоровул иши, вазифаси; қоровул туриш. Қоровуллик қилмоқ. ■ Оз ерли ва ерсизлар чоракорлик, қоровуллик ёки бошқа бирор касб билан машғул эдилар. С. Айний, Эсдаликлар. Қоровуллик штатига киритиб қўяман. Т. Ашуоров, Оқ от.

Қоровуллик қилмоқ 1) қоровул вазифасида ишламоқ. Шаҳарда қоровуллик қиламанми, қовун тилиб сотаманми, менинг ишим. «Муштум»; 2) кўриқламоқ, назорат қилмоқ, кўз-кулоқ бўлиб турмоқ. Йўлда қудуқ ёнида тунаб, овқатланиб ухлашди. Зулфиқор билан Заврак.. ухламай, галма-гал қоровуллик қилишди. Мирмуҳсин, Меъмор. Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳарбий қоровул хизмати.

ҚОРОВУЛХОНА Ўз вазифасини бажараётган қоровул турадиган ёки дам олади-

ган хона, жой. Ҳаммани гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўйдилар. «Гўрўғли». Шербек қоровулхонадан чиққач, тўғри Қизилжарга жўнади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОРОВУЛЧИЛИК айн. қоровуллик 1. Бадиа.. -Мен қоровулчилик қиламан, — деди. Бу — ҳам илтифот, ҳам фармон эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОРОНҒИ 1 сфт. Қоронғилик босган, қоронғиликка чўмган, зиёдан, нурдан маҳрум бўлган; зид. ёруғ. Қоронғи кеча. Қоронғи уй. ■ Узун, қоронғи йўлакдан чиққач, Унсин тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Дарча очилиши билан қоронғи хужрага совуқ ёпирилиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйнинг ичи қоронғи. Ҳамма ширин уйқуда. «Ёшлик».

2 от Ёруғлик, зиё бўлмаган пайт, ҳолат; қоронғилик, зимистон. Тун қоронғиси. Тонг қоронғиси. Қоронғи тушди. ■ Ой ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан кўрққандек.. йилт-йилт этиб кетади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёрмат қоронғида йиқилиб-сурилиб, элликбошининг уйига келди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Аниқ эмас; ноаниқ, номаълум. Суҳбат ким ҳақида ва нима ҳақида борганлиги қоронғи. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Лекин бизга комиссия нималарга асосланиб шу фикрга келганлиги қоронғи бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

4 кўчма Ноаниқ ва ёқимсиз, бўлмағур. Кечқурун Гулнор ўз уйига қайтаркан, йўл-йўлакай ҳасратда ёниб, қоронғи хаёлларга чулганди.. Ойбек, Танланган асарлар. -Иним, — деди Абдукарим ака Ботиралининг қўлини қўйиб юбормасдан, — бўлисимизнинг қоронғи ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Машғал.

5 кўчма Рушнолик, яхшиликдан холи; зид. ёруғ. Дунё шундай ясаган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамонлар бир-бирига этишишини, «қоронғи юртимизни илм чироғи билан ёритиш» йўлида бирга ишлашни орзу қиладилар. Газетадан.

Боши қоронғи қ. бош. Дунё (ёки жаҳон) кўзига қоронғи У қаттиқ хафа, унга ҳеч нарса татимайди, унинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Мунаввар уч кунлик келинлигида бир гап эшитди-ю, бу дунёси кўзига қоронғи бўлиб кетди. С. Анорбоев, Меҳр.

Машаққатли юришлардан зериккан хотини гингшийвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ҚОРОНҒИЗОР Қоронғилик, зулмат босган жой. [Отабек] Шу қоронғизор билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучоғига кира боргандек, мевазорнинг ичкарисига юра борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНҒИЛАМОҚ кам қўлл. Қоронғилик тушмоқ, қоронғи бўла бошламоқ; қоронғилашмоқ. Энди кеч бўлди, кун қоронғилаб қолди.

ҚОРОНҒИЛАТМОҚ 1 Қоронғиламоқ фл. орт. н. Дераза ва эшикларга парда тутиб, хонани қоронғилатди.

2 кўчма Ноаниқ қилиб қўймоқ, хиралаштирмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ни). Оҳангни келиштираман, деб маънони қоронғилатиб қўйибди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОРОНҒИЛАШМОҚ 1 Қоронғилик чўкмоқ, тушмоқ; қоронғи ҳолат юзага келмоқ. Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупиллашиб йирик-йирик қор ёғарди. Газетадан. Уч қулоч илгарилаш билан унгуручи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўкда саёҳат қилиб юрган ой булутлар ортида қолди. Бутун ўрмон ва кенг далалар қоронғилашди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Ноаниқлашмоқ, хиралашмоқ; чигаллашмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ҳақида). Масала ойдинлашмади, балки янада қоронғилашди. ■ Баҳорнинг фикри қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Кўз олди қоронғилашди қ. кўз. Чол охири ҳолдан тойиб, кўз олди қоронғилашди-да, сув аралаш лойга йиқилди. Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўзига дунё (ёки олам, жаҳон) қоронғилашди** Қаттиқ хафа бўлди, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Зиёдилла қамоққа олингандан кейин, олам кўзига буткул қоронғилашди. Х. Фулом, Машғал.

ҚОРОНҒИЛИК Қоронғи ҳолат (тўғри ва кўчма маъноларда). Туннинг қоронғилиги. Форнинг қоронғилиги. Масаланинг қоронғилиги. Қоронғиликда тўқнашмоқ. ■ Кўзи қоронғиликка кўниккандан кейин, охур ёнидаги сигирни, ола бузоқни кўрди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кеч кириб, қоронғилик тушганда, Ҳуройим кўзини очиб қаради. «Рус-

тамхон». Ҳасан овчининг кўнглини қоронғилик қоплади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Халқ яна қоронғиликда қолаверади. Бизни яна юз йил орқага тортишмоқчи. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚОРОТҚИ айн. қаратқи. Ҳосили йиғиб олинган бўстонликларда унда-бунда қоротқи — қўғирчоқлар қаппаяди. Ойбек, Навоий.

ҚОРТИҚ айн. қорик.

ҚОРУВ кам қўлл. Эп, удда. -Кўп қийнаманлар, маъқул сўзга қорув йўқ, — деб ёлвориб, элиб қолди. «Эрали ва Шерали».

ҚОРУВЛИ кам қўлл. **1** Удли-шудли; уддали. Ноғоратеналик Сафар бободан саккизта ўғил туғилди. Уларнинг ичида Холмўмин қорувли ва серғайрат чиқди. Газетадан.

2 Гавдали, норғул; қоматдор. Минбарга қорачадан келган, ўрта бўйли, қорувли йигит кўтарилди. «Самарқанд машғаллари». Чавандозларни айтмайсизми. Ҳар келбатли, ҳар қорувли. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. Шу пайт даврага Тўйчиқа қараганда анча ёшроқ, қорувлигина йигит чиқиб келди. «Ёшлик».

ҚОРХАТ этн. Биринчи қор ёққан кунни зиёфат беришни таклиф қилиб, таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилди). Тансиқ қорни ғанимат билиб, катталар ўз дўстларига қорхат ёзиб, ўзига хос нашға-завқ бағишловчи қишки зиёфатларга юра бошлаганлар. Ойбек, Навоий. Биринчи қорнинг ўзига яраша гапти булади. Даламиздаи қўшилар билан қорхат ёзишганларимиз ёдимга тушди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚОСИД [а. قاسد — жўнаб кетаётган; интилувчи, қасд қилувчи; хабарчи, элчи, чопар] эск. кт. **1** айн. хабарчи. Борсанг кўйиға, қосидо, айғил Муқимийдин дуо. Муқимий.

2 Қасд қилувчи, интилувчи.

ҚОСИР [а. قاصر — чек (чегара)ланувчи; камчиликли, қисқа, калта; кучсиз, ожиз] кт. Қусурли, қисқа, калта. Ақли қосир.

ҚОТИЛ [а. قاتل — ўлдирувчи, қатл этувчи; ҳалокатли] Одам ўлдирувчи ёки ўлдирган киши. Ёмон шифокорнинг қотилдан фарқи йўқ. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Демак, Бойсунқур мирзо бизнинг изимизга қўйилган қотилни пайқаб, муҳофаза сифатида «овчи йигитлар»ни йўлаган. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг.. қонини давво

қиладиган кишиси бўлмаганидан, ҳукумат унинг қотилини топши учун ортиқча ҳаракат қилмади. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚОТИЛЛИК 1 Қотил бўлиш, қотил эканлик. Қотиллигини бўйнига олмоқ. ■ Заҳар бермоқ учун сайланди Мансур, Нечук инсонки, қотилликка мағрур. Ҳабибий.

2 Одам улдириш. Қотилликда айбланмоқ. ■ ..жосуслик, диверсия.. қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси бўлиши мумкин. Газетадан.

ҚОТИЛМОҚ кам қўлл. **1** Қотмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Йўлга чиққанларидан бери орада бир оғиз сўз қотилгани йўқ. А. Мухтор, Чинор. Пастда ётган ит, гап ўзига қотилгандай, аста дум силкийди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Аралашмоқ, қўшилмоқ. Бўз тунроққа кирмизи қон Қотилди майдон ичинда. «Ширин билан Шакар». Кумуш тунга кетгил қотилиб, Юлдузларни айлазин ҳавас. У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

ҚОТИНМОҚ Қўшилмоқ, аралашмоқ; яқинлашмоқ. Тўғри, унга қотиниб бўлмайди, лекин кўз билан кўриши, ширин лутфларидан баҳра олиши мумкин эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қиз бошдаёқ: -Бизга қотинсаларинг, ўзимга ўт қўяман, — деб огоҳлантиргани боис, йигитлар сукутда турардилар. «Шарқ юлдузи».

ҚОТИРМА Қаттиқ қилиб, қотириб тайёрланган. Кампир бир неча қотирма кулча-ни зўрлаб Бектемирга тутқизди.. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОТИРМОҚ 1 Қотмоқ. фл. орт. н. Нон қотирмоқ. Совуққа қотирмоқ. ■ Гуштни, пиширмай, қотирмай, учаламиз еб бўлдик. «Эртақлар». Гоҳ тоғ томондан қуруқ ва ачиқ изғирин эсар ва.. қуёшда шилта бўла бошлаган қишлоқ кўчаларини даранглатиб қотириб ташлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёмғир ерни қотириб, захлатиб қўйди. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 кўчма с. т. Ўрнига келтириб ижро этмоқ, жуда яхши бажармоқ, қойил қилмоқ; ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. Ишни қотирмоқ. Гапни қотирмоқ. ■ Фельетонингизни ўқидим. Жуда.. қотирибсиз! О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. Уч жойга қотириб уй-жой қурдим.. «Муштум». «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотир-

дим, дўндирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Бош қотирмоқ қ. бош 2. Ҳозир Аширмат бу ҳодисанинг маъносини, сабабини топмоқ учун анча бош қотирди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унда математик формулалар билан бош қотирмай, маза қилиб юраверади. Қойил! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚОТИШМА тех. Турли металл ва металлмас моддаларнинг эриган ҳолда ўзаро қўшиливи ёки аралашувидан ҳосил бўлган модда. Мис билан никелнинг қотишмаси. Мис билан қалай қотишмаси. ■ Қотишма тайёрлаш узелида қишга яхши тайёргарлик кўрилмаган. «Муштум».

ҚОТИШМОҚ 1 Қотмоқ фл. бирг. н. Улар хандон уриб қотишди. Совуқда қотишди. ■ Қизиқ бир вазиятда бир зумгина қотишарди. Ойбек, Навоий.

2 тех. Қотишма ҳосил қилмоқ.

3 Ўзаро муносабатга кирмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ, қўшилмоқ. Тиниб-тинчимайди. Ўз иши етмасандай, бошқаларнинг ишига ҳам қотишиб юради. Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ҚОТМА 1 Бадани камгўшт, аммо пишшқ. У [вакил] қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тош супачада.. қотмадан келган новча бир киши хаёлга чўмиб ўтирар эди. Туйғун, Найчининг қалби.

2 Териси суягига ёпишган; озгин, ориқ. Салтонбу гаму гуссадан, муҳтожлик ва доимий очликдан сўлишиб кетган қотма юзини чўзғилочки кулгидан ўзини тутолмай кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..беқасам тўннинг олди очилиб.. қотма кўкграга қури-ниб турар эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОТМОҚ 1 Нами, суви қочиб, қаттиқ ҳолга келмоқ, қаттиқ бўлмоқ; зид. юмшамоқ. Алебастр тез қотади. Елим қуриб, қотиб қолибди. Қотган нон. Хамир тошдек қотибди. ■ Улар ўз қадамларининг тарашадай қотган ер билан уришиб тарақлашидан бўлак шарпа эшитмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат ҳақини аллақачон олганмиз, — деди куракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан. Н. Аминов, Суварак.

2 Қамирлаш, ҳаракатланиш хусусиятини йўқотмоқ (тана аъзолари ҳақида). Гардани қотмоқ. ■ Эрталабки гимнастика шалпайиш ва қотиб қолганликни йўқотади, қон

айланишини тезлаштиради.. Газетадан. Келакелгунча машинада ўтиравериб, бели қотиб кетган Ҳожимурод у ёқ-бу ёққа юриб, чигилини ёзмоқчи бўлди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

3 кўчма Кўркув, ҳайрат ва б. сабаб билан ҳаракатини тўхтатиб, қимир этмаган ҳолда бўлмоқ. У на юришини, на юрмасини билмай, жойида тек қотди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Саратонда муаллақ қотган ҳаво ғубори шабнам билан яна ўз онаси — тупроқ оғушига оҳиста чўкди. «Саодат». Охунд билан қори бошлари ерга теккудек бўлиб, таъзимда қотган эдилар. С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ҳаракатсиз, ривожланишсиз ҳолда бўлмоқ. Адабиёт қотиб қолган нарса эмас. ■ У эски, сунъий йўлдан юрган, шеърда қотиб қолган, ҳозирги ҳаёт маъносини тушунмайдиган.. қалбаки шоирларга қамчин сола бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Бу домла [Салимхон Обидий] қотиб қолган одам.. профессор унвонини ўша вақтда олиб қолди-ю, йигирма йилдан буён ҳеч нима қилгани йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

5 Қаттиқ совқотмоқ, тўнгмоқ, музламоқ. Совуқдан боланинг оёқ-қўли қотиб кетибди. ■ Қотиб ўласанми, ҳароми, исинмасанг нима қилади? Ойдин, Ҳазил эмиш.

6 Пишиқмоқ, чиниқмоқ. Унинг тани қуёшда қорайди, мускуллари қотди.

7 кўчма Тўхтовсиз, қаттиқ кулмоқ ёки йигламоқ. Унинг гапига роса қотдик. Бола қотиб-қотиб йиғлар эди. ■ Алексей ва Элмурод унинг ҳиқоясини хузур қилиб тинглаб, кула-кула қотдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бобом қулгидан қотиб қолади. Ойбек, Болалик.

8 Қаттиқ уйқуга кетмоқ; донг қотмоқ. ..бизнинг қисм командири меҳмондорчиликдан саҳар пайтида келиб, қотиб қолган экан. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

9 шв. Аралаштирмақ, қориштирмақ, қормоқ. Бориб кирсам майдонга, Аччиғим тарқатсам, деб. Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қотсам, деб. «Равшан».

10 Жуда озмоқ, ориқламоқ. Болам бечорани тинч қўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга турнадек қотиб кетяпти ўзи. О. Хусанов, Най.

Бети қотмоқ қ. бет. Сукаверсанг, бети қотар, Ураверсанг, эти қотар. Мақол. Боши (ёки мияси) қотмоқ қ. бош. Гап (ёки сўз)

қотмоқ қ. гап. Дийдаси қотмоқ қ. дийда. Бу хил аламзадаларни кўравериб, дийдаси қотиб кетган собиқ милиционер Сайрамов: -Энди кўп ҳам уйламанг, Баширжон ука, — деди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Донг қотмоқ қ. донг П. Суяғи қотмоқ (ёки қотган) 1) суяғи пишиқ (қаттиқ) ҳолга келмоқ; ўзини тута оладиган бўлмоқ. Суяғи қотмаган бола; 2) шахснинг шу сўз боғланиб келган сўз англатган иш, касб ва ш.к. билан пишиб етишганлигини, катта малакага эгаллигини билдиради. Суяғи пахтачиликда қотган. ■ Толиб ака суяғи журналда қотган тажрибали ходим. Ф. Мусаждонов, Ҳиммат. Суяғи савдогарчиликда қотган бой, олтмишлардан ошганига қарамай, йигитларга ўхшаб кетадиган қиёфаси бор эди. «Ёшлик». Тери қотмоқ Терлашдан тўхтамоқ ва мавжуд терлари қуримоқ. Зулфиқор баданидаги терлар қотиши билан яна тўнкани юмалата бошлади.. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг пешонасидаги реза-реза терлар ҳали қотганича йўқ. Газетадан. Тили қотган Тили гапга келмайдиган, айланмайдиган бўлиб қолган. «Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмайди», деган гапга ишониб юрар эдик.. П. Турсун, Ўқитувчи. Тун қотмоқ Тун бўйи ухламаслик, ухламай тонг оттирмақ. Гапи адо бўлмайдиган балога йўлиқдик, ўзимиз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик. «Алпомиш». Энсаси қотмоқ қ. энса. Ҳаром қотмоқ айн. ҳаром ўлмоқ қ. ҳаром.

ҚОТРАЙҒИ Тоғли ерларда ўсадиган, ёғочи оғир, қаттиқ, меваси еийшли дарахт ёки бута; тош дарахт.

ҚОТҚОҚ Қатқалоқ ёки музлаган қаттиқ ер. Эшак юрар қотқоқда, маълум бўлар ботқоқда. Мақол.

ҚОФ [а. قاف — араб алифбосидаги «қ» ҳарфининг номи; ер юзини ўраб олган деб хаёл қилинувчи афсонавий тоғ номи]: Кўҳи Қоф ёки Қоф тоғи Гўё ер юзини ўраб олган деб фараз қилинган афсонавий тоғ. У девнинг таърифини эшитганмиз, у «Кўҳи Қоф» мамлакатада соф усталарни тўглаб, паланг от қилдирган. «Муродхон». Ҳаёти сарсарчиликда кечган одамлар учун уч йиллик азобу уқубатни бошдан кечирши Қоф тоғини елкага ортмоқлаб юриш билан баробар. К. Алиев, Мараз.

ҚОФИЛА [а. قاتله — карвон; кишилар, йўловчилар сафи, қатори, гуруҳи] эск. кт.

Сафардаги кишилар тўдаси; карвон. *Фосиҳ афандининг извоши орқасидан йўлга чиққан қофила от бозори гузарига келиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Қофила бошининг эсига келади, Бойсарининг арзасини олади.* «Алпомиш». *Қудалар қофиласи шаҳарга жўнаркан.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҚОФИЯ [а. قافيه — шеърда бир неча байт ёки мисралар охиридаги сўзларнинг ўзаро оҳангдош, мос бўлиши; сўз ўйини] **1** Шеърини мисраларнинг муайян ўрнида оҳангдош сўз ёки сўз бирикмаларининг изчил такрорланиб келиши. *Шеърни қофияга солмоқ.* Сўзларни ўзаро қофия қилмоқ. ■ *Тула оҳангдош бўлган сўзлар ёки ҳижолаарнинг қофияланиши «тўқ қофия» ёки «тўла қофия» деб аталади.* «Адабиёт назарияси».

2 Шеърдаги қофиядош сўзларнинг охириги ҳарфи.

3 эск. Шеър ёзиш ҳақидаги таълимот.

Қофияси келганда с. т. Гап келганда, ўрни, пайти келганда, тўғри келиб қолганда. *Қофияси келганда, отангни аяма.* Мақол. ■ [Аширмат:] *Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қофияси билан** с. т. Каттиқ тегмайдиган қилиб, ётиги билан. [Нетайхон:] *Нусрат аканг шунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофияси билан гапирсанг бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ҚОФИЯБОЗ [а. + ф. قافيه باز — қофияни, қофиялашни яхши кўрадиган] Қофияга берилиб, шеър маъносига, мазмунига эътибор бермайдиган нўноқ шоир. *У ҳозирги замонда форсча ёзадиган шоирларнинг ўндан тўққизи қофиябозлар бўлиб кетганини жуда осон ишбот қилди.* Ойбек, Навоий.

ҚОФИЯБОЗЛИК Қуруқ қофиянинг ўзига берилиб кетиши. *Уларда оҳангдошликни юзага келтирувчи қофиябозлик ибтидоий сўз ўйини тусини олган.* «ЎТА».

ҚОФИЯДОШ Ўзаро қофияланувчи, талаффузи ўхшаш, оҳангдош. *Қофиядош сўзлар.* *Қофиядош бўлмоқ.* ■ -Ҳа, бола учрамаганда, балого учрардик, — деди Фарҳод *қофиядош сўз топганлигидан кулиб.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Қофиядош иборалар Рабғузий асари тилининг Ясавий ҳикматлари тилига жуда яқин эканини кўрсатиб турибди.* П. Қодиров, Тил ва эл. *Отингизни қо-*

фиядош қилиб «Эшполвон» ўрнига «Мешполвон» қўя қолинг. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОФИЯДОШЛИК Қофиядош ҳолат, қофияга эгалик. *Сўзларнинг қофиядошлиги.*

ҚОФИЯЛАМОҚ Қофия қилмоқ; қофияли қилмоқ, қофияга солмоқ. *Шеърнинг иккинчи мисраларини қофияламоқ.*

ҚОФИЯЛАНМОҚ 1 Ўзаро қофия, қофиядош бўлмоқ, бир-бирига қофия бўлиб келмоқ. *Қофияланмайдиган сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланмоқ, қофияли бўлмоқ. *Рубоийда одатда биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралар қофияланади.*

ҚОФИЯЛИ 1 Ўзаро қофияланувчи, қофиядош. *Қофияли сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланган, қофияси бор. *Ҳазалда мисралар ўзаро қофияли бўлади.*

ҚОЧИЛМОҚ Қочмоқ 1 фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Расми, ёмон хотиндан қочилади, замона шум бўлса, яхши хотиндан ҳам қочар экан киши.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. *Олиб қочилган Гулнорни қутқариб, уни [Салимни] шарманда қилаёзган номаълум йигит Йўлчи экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОЧИРИМ 1 Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш.к. га ишора қилиб айтилган рамзли гап, шама; қочириқ. *У. нариги сўридаги машшоқлар билан ўтирган чўтир Абдурахим ошпазни қочириш билан аския қила бошлади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. [Зайнобиддин] *Баъзида андаккина қочиришга ҳам оғзи қулоғида хирр-хирр кулади.* Мирмуҳсин, Тирик товон. *Башорат имо-ишора қочиришларни ё тушунмайди, ё тушунмасликка олади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

2 Истеҳзо, киноя, пичинг, кесатиқ, қочириқ. *Муборак шу гапга ҳам хандон уриб кулди.* *Турсуной Дилбарнинг бу гапи қочиришми ё мақташми — тушунмас эди.* Н. Сафаров, Узокни кўзлаган гиз.

3 мус. Ўзбек анъанавий мусиқасида оддий ва мураккаб мусиқа безакларининг умумий ифодаси: куйга жило берувчи қисқа товуш (оҳанг)лардан ташкил топади. *Ўзбек миллий куйлари нозик қочиришлари билан нотага олинди.* Газетадан.

ҚОЧИРИШ Ургочи чорва молларини урчитиш усули; табиий ёки сунъий уруғлантириш. *Қорамолчилик, қуйчилик, эчкичиликда қочиришнинг энг самарали усули сунъий қочириш ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

ҚОЧИРИҚ айн. қочирим 1, 2. Шербекнинг нимага қочириқ қилаётганини пайқаб қолган Жалил қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Гоҳида йигитлар ҳам келиб қўшилиб, аския, қочирриқлар бошланарди. Ф. Мусажонов, Хури. [Бу] Қочирриқ гап Бўронбойнинг суяк-суякларигача зирқиратиб юборди. М. Назаров, Олтин бошоқ ишқида.

ҚОЧИРМА кам қўлл. Қочирриқ, қочирим. Шоир Туробий дўстларини суюниб қарши олди. Бир неча қочирма гаплардан кейин болохонага таклиф этди. Ойбек, Навоий. Қўзининг қочирма гаплари қўлогининг тагидан кетмади. Ё. Шукуров, Уч савол.

Марказдан қочирма тех. Марказдан радиус бўйлаб ташқарига йўналган. Марказдан қочирма куч. Марказдан қочирма насос.

ҚОЧИРМОҚ I I Қочмоқ I фл. орт. н. Ернинг захини қочирмоқ. Кайфини қочирмоқ. Мазасини қочирмоқ. Кўздан қочирмоқ. ■ Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жунатганда, ушаларни Қудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Пазандаликда сени бир чўқишда қочирадику! Х. Назир, Олтин қадаҳ.

2 Четга тортмоқ, узоқлаштирмоқ; орасини очиқ-очиқ қилиб қўймоқ. [Отабек] Содиқдан кўкрагини қочириб, ханжарли қўлини бўшатди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт эса худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб турарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бобоқул ота.. учта чиллакни танлади-ю, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб суқди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Йўқотмоқ, қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ, ўтказиб юбормоқ. Оқизмагин кўздан қонли ёшимни, Қочирибман ақлим билан ҳушимни. «Гурўғли». Мансур бу гапни бекорга айтмади. Зухра чиндан мени таниган. Фурсатни қочирмасдан чорасини кўриш керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

4 кўча Орасини бузиб, бир-биридан айирмоқ, жудо қилмоқ. Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни мендан қочирдинг? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Кўнглига, дидига ёқмай ёки бошқа бирор сабаб билан ўзидан узоқлаштирмоқ. Ҳозир унинг кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз

эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган.. бир нозанин бўлиб кўринди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Яширин олиб кетмоқ, ўғирламоқ. Йигирмалаб ҳар юртдан қиз қочирдим. Ҳамза, Паранжи сирлари. Уйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор? Ойбек, Танланган асарлар.

Гап қочирмоқ Ҳазил-мутойиба, киноя ёки шама қилиб гапирмоқ. Афанди либосларни кўтариб, терлаб борар экан, подшо гап қочирди. «Латифалар». Кўздан қочирмоқ қ. кўз 2.

ҚОЧИРМОҚ II Қочмоқ II фл. орт. н. Султон сигирни қочириб келгандан кейин, томга қамиш босиши керак. Х. Фулом, Машғал. Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунғий қочирриш пунктига қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОЧИҚ I кам қўлл. айн. қочоқ. Ҳайдар ота уста Мўминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суриштирса, «ултармалик қочиқ», дейишади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Уришиб қочган, енгилган (асосан, паррандалар ҳақида). Бедананинг ҳаммаси қочик чиқди. Ойбек, Болалик.

3 Бир-биридан қочган, узоқлашган; ораси очиқ. Пол(нинг) тахталари анча қочик. ■ [ЗАГС мудираси] Қаттиқ бош чайқайди, энлик, қочик қошларини чимирди. С. Анорбоев, Меҳр.

ҚОЧМОҚ I I Таъқиб, хавф-хатар ва ш. к. дан қутулиш учун (одатда, чопиб-юғуриб) мавжуд жойини ташлаб жўнамоқ. Бўрилар ўрмонга қараб қочди. От бўшалиб қочиб кетибди. Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас. Мақол. ■ Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат. Фашистлар дастлаб саросимага тушиди-да, сўнг бирдан тирақайлаб қочди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Яшириниш, хавф-хатардан холи бўлиш мақсадида ўз (турган) жойи, маконини яширинча тарк этмоқ, бошқа ерлардан жой-макон қилмоқ, бошқа ерларга кетмоқ, ўзга ерларда бўлмоқ, юрмоқ. Асрорқул ўшандан бери қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳеч бўлмаса,

жонни сақла энди сан, Бир йўл топиб қочмоқ керак бу эдан. Ҳ. Олимжон. Нега уйдан қочдинг? «Ёшлик».

3 Бирор нуқтадан (жойдан) нари йўналмоқ, силжимоқ. Марказдан қочувчи нервлар. ■ Боши гир-гир айланар, деворлар ундан қочаётгандек эди. «Ёшлик».

4 Оралиқ жой пайдо бўлмоқ ёки очиқ оралиғи узаймоқ (ёнма-ён, қатор жойлашган нарсалар ҳақида). Пол тахталари бир-биридан қочибди. Тишлари бир-биридан қочибди.

5 Ўзини четга олмоқ, даҳл қилмаслик; четланмоқ; ажралмоқ; сақланмоқ. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. Мақол. ■ Қаранг, бу ерда ҳам ишдан қочганлар топилибди. Х. Тўхтабоев, Сирли қалпоқча. Ўз қўли билан тупроққа қўйишдан қочган ярамас! С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] Бундай бўлмағур таклифни эшитмас(лик) учун ўзини четга олиб, отаси, айниқса, онасига йўлиқишдан қочиб юришга мажбур бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Сидиқжон:] Яхши хотиндан одам қочадими? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У фалокатдан билиб қочган экансиз-да, болага, ўз боласига меҳри шу бўлса, ундан нима умид қилади киши? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 кўча Тийилмоқ, сақланмоқ. Умуман, адабиёт фани ўқитилганда, сийқаликдан қочиш керак. Газетадан. Юракни чарчатадиган ва заифлаштирадиган ҳолларнинг ҳаммасидан ҳам қочиш керак. «Анатомия».

7 Уришиш, олишишда енгилмоқ (асосан, ҳайвон, паррандадар ҳақида). Қўчқор уриштирдик. Меники қочди. ■ Нега қочган беданадай, писиб чирқиллайсан? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 этн. Бегона эркакдан юзини беркитмоқ, яширинмоқ (хотин-қизлар ҳақида). Тўғриси, Сорахон кишидан қочади. А. Қаҳҳор, Сароб. [Ўзозхон] Утап билан қиёматли ака-сингил тутиниб, ундан қочмай қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Назирқул.. туз берган эшонга астойдил хизмат қилди. Эшон ая ундан қочмайдиган бўлиб қолди. С. Аҳмад, Ҳукм.

9 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, кетмоқ. Ернинг нами қочибди. Суви қочган нон. Унинг ранги қочди. ■ Ҳасрат, алам, кудурат бутунлай қочган. Файратий. Хонадан файз қочиб, бирдан харобага айланди. Ф. Мусажо-

нов, Ҳиммат. Элмурод шундай ўйлар селида фарқ бўлиб, уйқуси қочди. Шухрат, Шинелли йиллар.

10 Учи ичкари тортилиб йўқолмоқ (липпадан, парда, қоп оғзи ва ш.к. нинг тешигидан ўтказилган ип, боғ ва ш.к. ҳақида). Боғи (ипи) қочиб кетган халта оғзини бўғиб ушламоқ.

11 (кел. зам. шаклида — қочмас ёки қочмайди) Ўзи боғланиб келган сўз ёки сўз бирикмаси англаган нарсанинг ўрни (вақти) билан амалга ошишини, йўқ бўлмаслигини билдиради. Зиёфат қочмас (қочмайди), аввал ишларни бир ёқлик қилиб олайлик. ■ Чой қочмас.. Хайр, эсингдан чиқмасин.. С. Сиёев, Ёруғлик. Пахтани териб олайлик, дам олиш бўлса қочмас. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Зухра ҳали ёш, эрга тегиш қочмайди. С. Зуннунова, Янги директор.

Аравани қуруқ олиб қочмоқ қ. арава. Гўшти қочган Ориқ, ориқлаган. Ҳожия хола гўшти қочган кафти билан.. Светлананинг пешонасини силади. В. Ғофуров, Вафодор. Кайфи қочмоқ айн. кайфи учмоқ қ. кайф. Кўздан қочмоқ Ўзтибордан четда қолмоқ. [Зокир ота:] Мен сизга айтсам, катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи бирлашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Мазаси қочмоқ 1) айн. тоби қочмоқ қ. тоб. Менинг сал мазам қочиб турибди. Файратий, Унутилмас кунлар; 2) ёмон, салбий томонга ўзгармоқ. Даромаднинг мазаси қочди. ■ Далада ишнинг мазаси қочди. С. Аҳмад, Ҳукм. Олиб қочмоқ с.т. Ортик муболага қилмоқ, оғзини кўпиртириб, ошириб гапирмоқ, сафсата сотмоқ. Орада гап қочмоқ айн. (орада) гап ўтмоқ қ. гап. Оғзининг таноби қочмоқ қ. оғиз. Сафар қочди қ. сафар II. Тоби қочмоқ қ. тоб. Хаёл (ёки ўй) олиб қочди Хаёл (ўй) ҳар томонга олиб кетди. Қиммат холани хаёли олиб қочди: -Ўзим ўйлаганим келиб чиқди.. Саодат шундай данғиллама уйда бир ўзи турармиши? Н. Сафаров, Саодатнинг қисаси. Бир ўй олиб қочмасин, занжир халқаларидек бир-бирига уланиб, чиқиб келаверади. Т. Ашуров, Оқ от. Ўзини олиб қочмоқ айн. ўзини четга олмоқ қ. чет. Кулиб туриб, қизларга ярашиб тушган бир уятчанлик билан ўзини олиб қочмоқчи бўлди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Қочиб кетмаган ёки

қочиб кетибдими Ораси яқин, узоқ эмас. Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришга имконият топа олмайтти. С. Кароматов, Олтин кум. *Қушариқ қочиб кетибдими, қош қорайгунча етиб оламан.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ I (одатда кўпл. шаклида — **қочоқлар**) Бирор фалокат, сабаб туфайли ўз жойи, ватанини ташлаб қочиб, ўзга жой, юртда кезувчи, бўлувчи шахс(лар). *Афғонистонга қайтиб келаётган қочоқларга ёрдам бераётгани тўғрисида ҳар куни хабарлар келмоқда.* Газетадан.

2 Бурчини адо этишдан ўзини четга олган, бўйин товлаган, қочган (шахс). *Қочоққа садоқат йўқ, қўрқоққа — ҳурмат.* Мақол. ■ *Энди кўрасан мендан! Қочоқ! Сотқин!* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 *айн. қочқин I.* *Қочоқларни қувиб бораётиб: «Майли, қочиб борар экан.. охири ҳолдан тоядилар-ку!» деяар экан Эргашев.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 *кам қўлл. айн. қочқоқ 2, 3.* *-Ҳа, қочоқ! — деди [Элмурод] унинг қўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: -Қайлиғинг қани? П. Турсун, Уқитувчи.*

ҚОЧҚИН I Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқунликдан қочган киши. *Отлиқлар миршаб билан бирга қочқинларни қўлга тушириш учун чўл томонга от суриб кетдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 *айн. қочоқ 1.* *Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишлоқ устида ва чодир тикиб ётган қочқинлар тепасида айлана бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *айн. қочоқ 2.* *Унинг яккаю ягона ўғли қочқин — хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбга зўр изтироб солади.* У. Норматов, Мусибат ва матонат.

ҚОЧҚИНЛИК I Қочиб юриш.

2 Қочиб юрган ердаги, шаройтдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ с.т. Қочқин, қочоқ. *Қанчаси ярадор-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради.* «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочалиган, чопагон, чопқир. *Қочқир от. Қочқир қуён.*

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш ва шу ҳолат, кўринишнинг ўзи. [Одамларнинг] *Юзида неча кунлик азоб ва*

уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доғи кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ I Катъиятсизлик билан ўзини четга оладиган, қочиб қоладиган; қўрқоқ.

2 Билдирмай қочиб кетган ёки кетадиган. [Ҳасанали:] *Қани, ойи, кўрманани берингчи, мен сизнинг қочқоқ келингизни тутиб келдим!* А. Қодирий, Утган кунлар. [Санобар:] *Қаёққа ғойиб бўлдиларинг? Қочқоқлар! Қани, утиринглар.* Н. Ёқубов, Бўсагада.

3 *кўчма* Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОШ I Қовоқ тепасидаги ёйсимон тукли қатлам. *Қуюқ қош. Пайваста қош. Қош(ни) бўямоқ. Қош(ни) термоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* ■ *Самандаров бир қоши паст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *-Ҳой-ҳой, — котиб туташ қошларини учириб қўйиб, Акбарга кўз қисди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

Қош қўяман деб кўз чиқармоқ Яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмоқ. *У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. *Айвоннинг қоши.* ■ *Хизматкорлар қўлтиғимдан кўтариб, отга мингаштирмоқчи бўлганларида, оёғим узангидан тоғиб, бурним эгарнинг қошига тегиб кетди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирға каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул — безак. *Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билағузуклар, бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 (3-ш. эгалик ва макон келишиклари шаклида — **қошига, қошида, қошидан**) кўм. *взф.* Макон муносабатларини билдиради. *Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар ака, келгин менинг қошимга.* «Ширин билан Шакар». *Қошимдан ноз-истиғно билан кетдинг, ёмон бўлди, Қошимга ноз-истиғно билан келсанг, ёмон бўлмас.* Ж. Камол. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда.* Ҳабибий.

Қош қорайди Кеч кирди, оқшом қоронғиси туша бошлади. *Қош қорайиб, одам одам-*

ни танимайдиган бўлиб қолди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча. Ҳирот аҳолиси қош қорайиши билан кўча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар. М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИДАГИ Олдидаги, ёнидаги, ҳузурдаги; таркибидаги. *Ўрозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа яна олти юз оломон одами бор эди. «Ёдгор». Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.*

ҚОШИҚ I Овқат ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзгор буюми. *Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар. Мақол. ■ Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти бурушди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.*

Ёмондан ёрти қошиқ Охиригача еб-ичиб қўймай, озгина қолдирилган ҳолатта нисбатан айтиладиган ибора.

ҚОШИҚ II Ўзбек, рус ва б. халқларда, асосан, рақслар жўрлигида усул берувчи урма мусиқа чолғуси.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйиладиган идиш. *Чол.. [йигитнинг] қўлига қошиқдон саватни бериб, мева-чевага юборди. А. Қаҳҳор, Картина.*

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ; қошиқ билан ўлчамоқ. *Ошини қошиқлаб емоқ. Шакарни қошиқлаб солмоқ.*

ҚОШИҚЧИ I Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИК I Қошиқчи иши, касби.

2 тар. Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ I Қош ва қовоқ; қош ва қовоқлар.

Қош-қовоғи солинмоқ (ёки осилмоқ) Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. *Тешабойнинг авзойи бузилди. Қош-қовоғи тамоман солинди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

2 кўчма айн. қовоқ-димоғ. Кимнингдир қош-қовоғига қараша.. ёмон кўрунишга тўғри келади. Газетадан.

ҚОЯ I Қаттиқ, туб жинслардан иборат тик кўтарилган чўққи, жарлик, тепа (асосан, нураш натижасида қаттиқ тоғ жинсларининг очилиб, ер юзига чиқиб қолиши-

дан ҳосил бўлади). *Бу — Кўҳисийёх, унинг остида яланғоч қўнғир қоялар силсиласи. Мирмуҳсин, Меъмор. Жилғанинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари, ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларида кўринади. П. Турсун, Ўқитувчи. Болалар, тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсунда ҳосил бўлганини кўз олдиларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ботаётган қуёш қояларнинг учларини алвон рангларга бўяди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

2 Баланд тик тош; қоятош. *Госпиталь биноси денгиз тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги харобаларга ачиниб қараётганга ўхшарди.. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

3 кўчма Суянч, таянч, ҳомий бўлувчи шахс. *Айрим ҳолларда иложсизлик қилди, суянадиган қояси бўлмаганиданми, эзилиб турибди. «Ёшлик».*

ҚОЯГИРЛИК кам қўлл. айн. альпинизм. *Анна бир муддат қоягирлик машғулотларига ҳам қизиқиб кўрди. «Жаҳон адабиёти».*

ҚОЯТОШ айн. қоя **2.** *Акбар баланд қоятош устида турарди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бири-бирига ғалати тарзда киришиб кетган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚОҚ I **1** Жуда ҳам қуруқ, қуриган, сира ҳам нами қолмаган. *Қоқ нон. Қоқ қуруқ ўтин. ■ Амма.. қоқ гўшт олиб тушиб, ўчоққа ўт ёқди. С. Анорбоев, Меҳр. Қоқ чўкирталарнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Уртадаги деворни бузиб, қоқ кесагини тоқларнинг тагига солишибди. С. Аҳмад, Туйнук.*

2 Жуда ориқ, этсиз, териси суягига ёпишган. *Элгелди унинг қора таёқни маҳкам чангаллаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг ёнида ўрта буйли, қоқ гавдали — ориқ, туси қорамтил.. иккинчи одам бор эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Қоқ суяк 1) гўшти йўқ, фақат суякнинг ўзи; 2) жуда ориқ, эти суягига ёпишган. *Қоқ суяк қўллар. ■ Ажабо, 56 центнер картошкани еган сигирлар ҳам шунақа қоқ суяк бўладими? «Муштум».*

қочиб кетибдими Ораси яқин, узоқ эмас. *Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришга имконият топа олмайпти.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қўшариқ қочиб кетибдими, қош қорайгунча етиб оламан..* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ I (одатда кўпл. шаклида — **қочоқлар**) Бирор фалокат, сабаб туфайли ўз жойи, ватанини ташлаб қочиб, ўзга жой, юртда кезувчи, бўлувчи шахс(лар). *Афғонистонга қайтиб келаётган қочоқларга ёрдам бераётгани тўғрисида ҳар кунги хабарлар келмоқда.* Газетадан.

2 Бурчини адо этишдан ўзини четга олган, бўйин товлаган, қочган (шахс). *Қочоққа садоқат йўқ, қўрқоққа — ҳурмат.* Мақол. ■ *Энди кўрасан мендан! Қочоқ! Сотқин!* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 айн. **қочқин I.** *Қочоқларни қувиб бораётиб: «Майли, қочиб борар экан.. охири ҳолдан тоядилар-ку!» деяр экан Эргашев.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кам қўлл. айн. **қочқоқ 2, 3.** -*Ҳа, қочоқ! — деди [Элмурод] унинг қўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: -Қайлигинг қани? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚОЧҚИН I Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқунликдан қочган киши. *Отлиқлар миршаб билан бирга қочқинларни қўлга тушириш учун қўл томонга от суриб кетдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. **қочоқ I.** *Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишлоқ устида ва чодир тикиб ётган қочқинлар тепасида айлана бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 айн. **қочоқ 2.** *Унинг яккаю ягона ўғли қочқин — хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбига зўр изтироб солади.* У. Норматов, Мусибат ва матонат.

ҚОЧҚИНЛИК I Қочиб юриш.

2 Қочиб юрган ердаги, шароитдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ с.т. Қочқин, қочоқ. *Қанчаси ярадор-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради.* «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочадиган, чопагон, чопқир. *Қочқир от. Қочқир қуён.*

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш ва шу ҳолат, кўринишнинг ўзи. [Одамларнинг] *Юзида неча кунлик азоб ва*

уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доғи кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ I Қатъиятсизлик билан ўзини четга оладиган, қочиб қоладиган; қўрқоқ.

2 Билдирмай қочиб кетган ёки кетадиган. [Ҳасанали:] *Қани, ойи, кўрманани берингчи, мен сизнинг қочқоқ келингизни тутиб келдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Санобар:] *Қаёққа ғойиб бўлдиларинг? Қочқоқлар! Қани, утиринглар.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

3 кўчма Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОШ I Қовоқ тепасидаги ёйсимон тукли қатлам. *Қуюқ қош. Пайваста қош. Қош(ни) бўймоқ. Қош(ни) термоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* ■ *Самандаров бир қоши паст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳой-ҳой, — котиб туташ қошларини учириб қўйиб, Акбарга кўз қисди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

Қош қўяман деб кўз чиқармоқ Яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмоқ. *У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. *Айвоннинг қоши.* ■ *Хизматкорлар қўлатғимдан кутариб, отга мингаштирмоқчи бўлганларида, оёғим узангидан тойиб, бурним эгарнинг қошига тегиб кетди.* Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирға каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул — безак. *Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билагузуклар, бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 (3-ш. эгалик ва макон келишиклари шаклида — **қошига, қошида, қошидан**) кўм. өзф. Макон муносабатларини билдиради. *Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар ака, келгин менинг қошимга.* «Ширин билан Шакар». *Қошимдан ноз-истигно билан кетдинг, ёмон бўлди, Қошимга ноз-истигно билан келсанг, ёмон бўлмас.* Ж. Камол. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда.* Ҳабибий.

Қош қорайди Кеч кирди, оқшом қоронғиси туша бошлади. *Қош қорайиб, одам одам-*

ни танимайдиغان бўлиб қолди. Ойдин, Чақалдоққа чакмонча. Ҳирот аҳолиси қош қорайиши билан кўча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар. М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИДАГИ Олдидаги, ёнидаги, ҳузурдаги; таркибидаги. *Урозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа яна олти юз оломон одами бор эди. «Ёдгор». Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.*

ҚОШИҚ I Овқат ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзғор буюми. *Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар.* Мақол. ■ Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти бурюшди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

Ёмондан ёрғи қошиқ Охиригача еб-ичиб қўймай, озгина қолдирилган ҳолатга нисбатан айтиладиган ибора.

ҚОШИҚ II Ўзбек, рус ва б. халқларда, асосан, рақслар жўрлигида усул берувчи урма мусиқа чолғуси.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйиладиган идиш. *Чол.. [йигитнинг] қўлига қошиқдон саватни бериб, мева-чевага юборди. А. Қаҳҳор, Картина.*

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ; қошиқ билан ўлчамоқ. *Ошни қошиқлаб емоқ. Шакарни қошиқлаб солмоқ.*

ҚОШИҚЧИ I Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИК I Қошиқчи иши, касби.

2 тар. Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ I Қош ва қовоқ; қош ва қовоқлар.

Қош-қовоғи солинмоқ (ёки осилмоқ) Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. *Тешабойнинг авзойи бузилди. Қош-қовоғи тамоман солинди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 кўчма айн. **қовоқ-димоғ.** *Кимнингдир қош-қовоғига қарашга.. ёмон кўринишга тўғри келади. Газетадан.*

ҚОЯ I Қаттиқ, туб жинслардан иборат тик кўтарилган чўққи, жарлик, тепа (асосан, нураш натижасида қаттиқ тоғ жинсларининг очилиб, ер юзига чиқиб қолиши-

дан ҳосил бўлади). *Бу — Қўҳисийёх, унинг остида яланғоч кўнғир қоялар силсиласи. Мирмуҳсин, Меъмор. Жилғанинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари, ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларида кўринади. П. Турсун, Ўқитувчи. Болалар, тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсунда ҳосил бўлганини кўз олдларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ботаётган қуёш қояларнинг учларини алвон рангларга бўяди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

2 Баланд тик тош; қоятош. *Госпиталь биноси денгиз тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги харобаларга ачиниб қараётганга ўхшарди.. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

3 кўчма Суянч, таянч, ҳомий бўлувчи шахс. *Айрим ҳолларда иложсизлик қилди, суянадиган қояси бўлмаганиданми, эзилиб турибди. «Ёшлик».*

ҚОЯГИРЛИК кам қўлл. айн. альпинизм. *Анна бир муддат қоягирлик машғулотлари-га ҳам қизиқиб кўрди. «Жаҳон адабиёти».*

ҚОЯТОШ айн. **қоя** **2.** Акбар баланд қоятош устида турарди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бир-бирига ғалати тарзда киришиб кетган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚОҚ I **1** Жуда ҳам қуруқ, қуриган, сира ҳам нами қолмаган. *Қоқ нон. Қоқ қуруқ ўтин.* ■ *Амма.. қоқ гўшт олиб тушиб, учоққа ўт ёқди. С. Анорбоев, Меҳр. Қоқ чўкирталарнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ўртадаги деворни бузиб, қоқ кесагини тоқларнинг тагига солишибди. С. Аҳмад, Туйнук.*

2 Жуда ориқ, этсиз, териси суягига ёпишган. *Элгелди унинг қора таёқни маҳкам чангаллаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг ёнида ўрта бўйли, қоқ гавдали — ориқ, туси қорамтил.. иккинчи одам бор эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Қоқ суяк **1)** гўшти йўқ, фақат суякнинг ўзи; **2)** жуда ориқ, эти суягига ёпишган. *Қоқ суяк қўллар.* ■ *Ажабо, 56 центнер картошкани еган сигирлар ҳам шунақа қоқ суяк бўладими? «Муштум».*

3 кўча Ҳеч нарсаи йўқ; қуруқ. [Йўлчи:] Мен чиққанамда, уй қоқ эди: на бир сиқим ун, на бир қошиқ мой. Ойбек, Танланган асарлар. Чунтаги қоқ бўлган Абдулла ака ўзича, «эҳ диёнатсиз, ақалли тийинини ҳам қолдирмабди-я», деб уни эшиккача кузатиб қўйди. С. Искандаров, Товламачи.

4 Нақ ўртасидан; тенг. Агар мурувват қилсанглр, жшлла бўлмаса, бу йшлча меваларни қоқ бўласизлар-да. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи топган «капсан» ва «чўтал»ларнинг қоқ ярмини бошлиқларга беради. «Муштум».

5 шв. Куритиб олинган; куритилган (баъзи мева, полиз маҳсулотлари ҳақида). Сутли гўжа ичиб, қоқ ўрик билан жийда-пийда еб, қишни чиқардик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОҚ II юкл. Худди, нақ, аниқ, айни. Қоқ пешин. Шаҳарнинг қоқ ўртасида. Қоқ ярим кечада. ■ Бутун жонзотга ҳаёт берувчи қуёш эрта билан кўтарилади-ю, қоқ тушга келиб, тик туриб олади. «Олтин бешик». Қиз уйғонди қоқ саҳар пайти. Ё. Мирзо. Қуёнқочди трассанинг қоқ киндиги ҳисобланар, элик километр узунликдаги масофани эаллаган бўлиб.. участка аъзолари шу масофани қўлдан чиқариб беришлари мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚОҚВОШ [тўғриси қоқ бош] с.т. I Миясида, калласида ҳеч нарса йўқ; миясиз, ақлсиз. [Жамила:] Оббо, қоқвош-эй, сен белингни боғлаунингча, Шокирвой пахтасини ундириб, териб ҳам олади. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглр. Бу қоқвош «шу ишингиз нотўғри», дейиш билан-ку Ҳожининг қорнига қозик қоққандек бўлган эди, яна «хўмрайманг», дегани нимаси. А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Ўтакетган хасис, зикна. Эсизгина, гулдай умрингиз кулбас вайронада ўтиб кетяпти, сизни хўп авраб ишлатяпти бу қоқвош чол. Ойбек, Улуғ йўл.

ҚОҚИ I Куриган, куритилган мева, гўшт ва ш. к (уларни узоқ муддат сақлаш усулларида бири). Олма қоқи. Шафтоли қоқи. Қоқи солмоқ. Қоқи қилмоқ. ■ [Табиб] Нон қоқиси еб, қуюқ фамил чой ичиш лозимлигини айтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар туғунларини ечишди, қовун қоқи ва гўшт қоқиларни ўртага қўйишди. Ф. Фулом, Шум бола.

Қоқи баҳоси Жуда арзон: сув текин; икки пул. Қоқи баҳосида сотиб олмоқ. ■ Боши-

га манманлик кибр-ҳавосидан бошқа нарса сиғмайдиган.. раисни ҳозир колхозчилар қоқи баҳосига ҳам олмай қўйишган. «Муштум».

ҚОҚИ II, **қоқигул**, **қоқиўт** Сарик тўпгулли, сут ширали, қуригач, уруғли тўзғоғи шамолда учиб кетадиган кўп йиллик ўт; момақаймоқ. Норалининг қўлидаги қизғалдоқ, қоқи, чучмомаларни кўрди-ю, қўзи-чоқдай сакраб, унинг олдига келиб тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Бойваччалар уйининг даричаси тубида Сопол тувакчаларда ўсган қоқигул бўлур. Ф. Фулом.

ҚОҚИЛМОҚ I **Қоқмоқ** фл. мажҳ. н. Деворга қоқилган мих. Томига тунука қоқилган уй. ■ Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга каттакон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳасан ота айтгандек, ўртага қозик қоқилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қоқилиб ўтирмоқ Қимирламай ўтирмоқ (ўтириб қолмоқ). ..ҳамма иш билан банд, жамоа раиси Салимов худди қоровулдай қоқилиб ўтирибди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚОҚИЛМОҚ II I Юраётиб, оёғи учини бирор нарсага уриб олмоқ ва шунинг натижасида мункимоқ. Қоқилсанг, тошдан ўнкалама! Мақол. ■ Уйлаб кетаётиб, тошга қоқилиб кетдим.. бош бармоғимнинг тирноғи кўчиб, четидан қон сизиб чиқди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Сирож тротуардан туртиб чиққан гиштни кўрсатиб, қизни огоҳлантирди: -Эҳтиёт бўлинг, қоқилиб кетиш мумкин. Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 кўча Янглишмоқ, хато қилмоқ; шу тарзда панд емоқ, ночор ҳолатга тушмоқ. Бу Викторнинг иккинчи марта қоқилиши.. Олдинги сафар танбехларсизоқ бироз эсини йиққан эди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйгонди. Ҳозирча у қоқилмай, обрўсига путур етмай келяпти. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 кўча Бирор нарсдан, жиҳатдан қийинчилик, муҳтожлик сезмоқ. Пулдан қоқилмоқ. ■ Гапнинг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман, деб отангиз бироз қоқилиб қолдилар. «Муштум».

ҚОҚИМ этн. Афсун ўқиб ва беморнинг аъзойи баданини, қўл, оёқ, бел, бўйин, қулоқларини уқалаш йўли билан «даволаш» усули.

ҚОҚИМЧИ Қоқим қилиб «даволовчи» табиб. *Бир мен ўзим қоқимчи, Ҳам эмчиман, аласчи, Бер, бер, бер, бер, бер!* Ҳамза. *Бор экан, йўқ экан, қарға қоқимчи, чумчуқ чақимчи экан.* «Эртақлар».

ҚОҚИНДИҚ 1 этн. Қоқим қилиб «даволаш»да беморнинг баданига уриб, бошидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

2 х.-қ. Жоним тасаддуқ, садақанг бўлай. *Ахир, биз ҳам отанг билан кўзимиз ёруғлигида сенинг орзу-ҳавасингни курсак деймизда, онанг қоқиндиқ.* Ҳ. Зиёхонова, Кўнгил. *Бўйингиздан опангиз қоқиндиқ, агар шунчалик айтмасангиз, бир бечора қиз оёғоси буларкан.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *-Вой, онагинанг айлангур, бўйинангга қоқиндиқ бўлай, — деб Шарофатбиби узоқ вақт бағридан Комилани қўймади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бор, дўмбоққинам, бор, қоқиндиқ, бор, ўйинингни ўйна.* А. Мухтор, Чинор.

ҚОҚИНМОҚ 1 Қоқмоқ фл. ўзл. н. Тўрқовоқ ичида эски туллак ҳам Қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас. Ғ. Ғулом. *От бутун гавдасини силкиб қоқинди-да, чуқур нафас олиб ихради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 айн. **ҚОҚИЛМОҚ II 1.** Кўкка қараган қоқинар. Мақол. *Отнинг тўрт оёғи бўлса-да, қоқинади.* Мақол. ■ *Содиқ мингбоши дехқоннинг тарвузига қоқиниб кетди.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 кўчма айн. **ҚОҚИЛМОҚ II 2.** Билимсиз киши қоронғида адашиб юрган одамга ухшайди. *Бундай одам тез қоқинади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Алиқул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқиниб, бир неча йиқилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚОҚИРИМ Қатик ва қалампир солинган қуруқ суюқ овқат (одатда, тумовни, шамоллашни даволаш учун истеъмол қилинади). *Унча-мунча бетобликни қоқирим ёки гиёҳларнинг гули ва томири билан енгиб келган.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚОҚИШМОҚ Қоқмоқ фл. бирг. н. Улар туриб, этакларини қоқишди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Йигитлар катта кўрғоннинг текис майдончасида терларини артиб, чангларини қоқишди, ўзларини тартибга солиб олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОҚИШТИРМОҚ Ҳеч қолдирмай, бор-йўғини йиғиштирмоқ, тўпламоқ, қириштирмоқ. *Бундан уч йилча олдин, Қирмизхонни*

қўрқитиб, отпуска пулини қоқиштириб олгани эсига тушиди-да, ўз-ўзидан қизариб кетди. Эр бўлиб, бир тийин бериш у ёқда турсин, қўлидагини ҳам қоқиштириб олади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ҳайдар.. муюлишга етмай, стипендиясидан қолган бор-йўқ пулини қоқиштириб, шофёрга берди-да, ўзи ётоққа қараб пиеда кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚОҚЛАМОҚ 1 Қоқ қуритмоқ, қуритиб қоқ, сур қилмоқ. *Гўшт қоқламоқ.* ■ *-Бизни шўлонга қамаб, балиқдай қоқлагани учун худонинг ўзи қаҳрига олибди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 кўчма Сира ҳам қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ, бор-йўғини қуритмоқ. *..сизнинг омборларингизни ҳам йигитларга талатиб, қоқлаб.. чиқиб кетишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унинг маъракаларини ўтказиш учун уйимизни қоқладик, қарзга ботдик.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қоқи қилмоқ. *Онама айтинглар, қовун қоқласин, Қовуннинг қоқи(си)ни уч ой сақласин.* «Қўшиқлар».

ҚОҚМОҚ 1 Зарб билан киритмоқ (қозик, миҳ кабилар ҳақида). *Ерга қозиқ қоқмоқ.* Ёғочга миҳ қоқмоқ. ■ *Унгур чуқурлашган сари қозиқлар шу зайлда қоқиб борилса, йўлдан адашмаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Унсин] *Ичкари уйда ўтириб, маҳсиларга шон қоқади, шондан туширади, пардозлайди, қорагул, лок суркайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Михаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ. *Пол қоқмоқ. Отга тақа қоқмоқ. Томга тунука қоқмоқ.* ■ *Нима учун деворларга гилам қоқмадинглар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима бўлди-ю, ҳеч ким билан кенгашмай.. правлениенинг эшигига шундай бир эълоннома қоқиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Уриб овоз чиқармоқ, тақиллатмоқ, дуқиллатмоқ. *Ҳамма ухлаганда, у муллаваччанинг хужрасини қаттиқроқ қоқсангиз, ҳаммасини кўрасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Самандаров.. қаламнинг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Шарофат] *Уйнинг нариги деворини қоқиб, қўшнини чақириш учун ўрнидан аранг турди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.

4 Елкага ёки орқага кафт билан секингина урмоқ, шаппатиламоқ. *Керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: -Кетдикми, Дехқонбой! — деди ўзбек тилида бир жангчи. Н. Сафаров, Жангчи шоир. Бобом мени қаттиқ қучиб, қўли билан орқамни бир-икки қоқади, тағин ишга тутинади. Ойбек, Болалик.*

5 Уриб, чертиб, силкитиб ва б. йўл билан ичидаги, устидаги нарсани туширмоқ, шу йўл билан тозаламоқ. *Гилямнинг чангини қоқмоқ. Илик қоқмоқ. Бурнини қоқмоқ. Дастурхонни қоқмоқ. Кийимларни қоқмоқ. Телпакнинг қорини қоқмоқ. ■ У этакка илашиб қолган пахталарни қоқаётганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб, тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қориган салласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз келгунингизча, мен кўрпачаларингизни қоқиб, супуриб қўяман. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 Уриб ёки силкиб, меваларни туширмоқ. *Жийда қоқмоқ. Олма қоқмоқ. Шафтоли қоқмоқ. ■ Саломатнинг онаси эликбошининг боғидаги азим туп ёнғоғини қоқаётганда, йиқилиб ётиб қолди. С. Аҳмад, Ҳукм. Мен сизга айтсам, баҳорда гул териб, кузда ўрик қоқиб бериб, кўнглини олиб юрдим. П. Турсун, Ўқитувчи.*

7 Бирор аъзони силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Қошини қоқмоқ. Қанот қоқмоқ. ■ Шакар буви белини ушлаб, кифтини қоққанча бобиллади. Ҳ. Назир, Томоша. Раис дарров ўрндан турди, бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

8 кўчма Ҳолдан тойдирмоқ, толиқтирмоқ. *-Юр бизниқизга, — таклиф этди раис, — андак дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди. Ойбек, О.в. шабадалар. Йўл қоқиб, ўзи адоий тамом бўлган-у, кетидаги Зулхумордан ному с қилганидан ҳам йўлдан қолмай чидаб боради. М. Мансуров, Ёмби. Кеча мени от қоққан экан, ўрнимга киришим билан қотиб ухлабман. А. Қодирий, Улоқда.*

9 этн. Қоқим қилмоқ, қоқим қилиб «даволамоқ». *Ҳакка келиб чўқисин, Мулла*

келиб ўқисин, Қоқимчи келиб қоқсин, Қўзинг сув бўлиб оқсин. «Фольклор».

Жонимни қоқай Айланай, ўргилай, тасаддуғинг бўлай. *Утиринг, айланай, утира қолинг, жонимни қоқай. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жонини қоқмоқ* Жонини, ўзини фидо қилмоқ. *Табассум-ла икки ёш ерга боқиб, Она хизмат қиларди жонин қоқиб. М. Алавия. Им қоқмоқ* Бош иргатиб, им (имо) билан ишора қилмоқ. *Сеитов секретарга «чақиринг», дегандай им қоқди. «Муштум». Қизлар «бу нима экан», деб бир-бирларига им қоқишди. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Киприк қоқмоқ* 1) киприкларни пирпиратиб, кўзни очиб юммоқ. *Секретарь қиз кўзларини сузиб, бир-икки киприк қоқди. С. Аҳмад, Бош огриги; 2) бўлишсиз шаклда — ухламаслик, кўз юммаслик. Тонг отганда киприк қоқмасдан, Тағин қир бағрида ҳозир бўламан. Миртемир. Мижжа қоқмаслик* айн. **киприк қоқмоқ** 2. *Бўрон бўлиб, кучли ёмғир қуйди, бригадир мижжа қоқмай дала айланди. «Ўзбекистон кўриқлари». Мияни (ёки кулоқ-мияни) қоқиб қўлга бермоқ* Кўп гап гапириб, жавраб, жонига тегмоқ. *Тошкентдан яп-янги машина олиб келиши ҳақида мақтанавериб, миямини қоқиб қўлимизга берди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Биродарлар, Рихсиев қулоқ-мияни қоқиб қўлимга берди.. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Оғзига қоқмоқ (ёки урмоқ)* Гапини бўлмоқ, гапиртирмаслик. *Дарсига тушунмай савол берсанг, дарров оғзинга уради. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Сим (ёки телефон) қоқмоқ с.т.* Телефон орқали сўзлашмоқ; телефон қилмоқ. *Исфандиёрга сичқоннинг уяси минг тилла бўлди. У кетма-кет Тошкентга сим қоқар эди. С. Сиёев, Аваз. Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошлади. И. Раҳим, Ихлос. Танда қоқмоқ* кам қўлл. айн. **танда қўймоқ** 2. қ. **танда.** *Тикувчилик артелига танда қоқавериб, ишдан қоладиган бўлди..* Файратий, Довдираш. **Четга қоқмоқ** Назарписанд қилмаслик, пастга урмоқ. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб.. кўнглига нима келса, шуни қилади, бизни ҳар нарсадан четга қоқади, балки бошимизда ёнғоқ чақади. Ойбек, Танланган асарлар. Этак қоқмоқ* Баҳридан ўтмоқ; кечмоқ. *-Тортавер аравангни ўзларинг! — дедим-да, этак қоқиб чиқиб кетдим. М. Абдукаримов, Чигал ёзилди. Кунса, кўнди,*

кўнмаса, этагимни қоқиб чиқаман-кетаман. С. Аҳмад, Уфқ. **Эшик қоқмоқ** 1) эшик тақиллатмоқ. Машинадан тушиб, ўймакорли жигарранг бир эшикни қоқдим. У. Назаров, Одамлар; 2) кўчма яқинлашиб қолмоқ, яқинлашганидан (келганидан) хабар бермоқ. *Илғорлар учун буйруқ кузда берилган эди.. баҳор эшик қоқяпти, «қанисиз, опа?» дейди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. **Қанот қоқмоқ** қ. қанот 1. *Ўй-хаёлим Ватан буйлаб қоқади қанот!* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. **Қулоқ қоқмоқ** 1) қулоқ солмоқ. *Ёшларингга арз этармишсан: «Қачон тугар ёрмининг жанги?» Ёш демишки: «Ғарба қулоқ сол, Келаётир зафар оҳанги».* Т. Тўла; 2) қулоғига етказмоқ; айтмоқ. *Дано халқимиз ҳам бу ҳақда ҳаммиша қулоғимизга қоқиб туради: «Гўзаллик юзда эмас, ақлда!»* М. Исмоилий, Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак; 3) эътироз билдирмоқ, қаршилиқ қилмоқ. *Ҳожи она менинг онам бўлади! Кимки онамининг сўзига қулоқ қоқса, хафа қилса, ундай хотин менга — талоқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жонкелди, ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўп деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОҚТИРМОҚ **Қоқмоқ** фл. орт. н. *Уйга пол қоқтирмоқ. Отга тақа қоқтирмоқ.* ■ *Холмирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириш учун шаҳарга тушиб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Энг четдаги қозикдан унинг ёнидаги иккинчи қозик орқали қараб, учинчисини қазиладиган унгув оғзига қоқтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. - *Уч марта товуқни қучоқлаб қоқтиргин, чиллаёсин қилдирин.. — деб қўяради-қўймадилар.* Ойдин, Чақалоқча чакмонча.

ҚОҚШОЛ I Ориқликдан қоқ қуриб қолган, қоқ қурук, қурук суяк. *Она яна қоқшол қўллари билан ўғлининг елкасини силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Утиззаларини қоқшол қўллари билан қучоқлаб, исқирт кўрпача устида бамайлихотир ўтирар.. эди.* М. Осим, Элчилар. *Қоқшол киши қўлини кўтариб, уни тўхтатди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚОҚШОЛ II *тиб.* Одам ва ҳайвонларда организмга терининг жароҳатланган еридан кириб, ўзидан заҳар ажратиб, бутун организмни заҳарловчи таёқча шаклидаги алоҳида микроб кўзғатадиган ўткир юқумли касаллик (бемор камалакдек эгилиб қолади ва ҳар қандай ташқи таъсирдан тиришиб

қолаверади). *Султоннинг оёғи шишиб кетди.. Мадали ака: -Ҳозир дарров укол қилмаса, қоқшол бўлиб қолади, — деди-да, дори сумкасини тута бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОҒОЗ [ф. *кағз* — қоғоз; хат; ҳужжат, гувоҳнома] 1 Асосан, ёзиш, расм солиш, китоб, журнал, газета ва ш.к. босиш ҳамда бошқа мақсадларда ишлатиладиган, ёғоч, эски-туски ва ш. к. дан тайёрланадиган юпқа материал. *Газета қоғози. Ёзув қоғози. Ўров қоғози.* ■ *Республикамизда қоғоз ишлаб чиқариш узоқ тарихга эга. «Фан ва турмуш».* Ҳозир қоғоз, босмахона.. *харажатлари учун пул етишмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзида тап-тайёр мисраларни қоғозга туширишга шунчалик шошасанки, охирида ўз дастхатингни ўзинг ўқиёлмасдан қийналасан.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *..бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида ўроғлиқ чертёж қоғозлари ётар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Нажмиддин Бухорий ҳам қоғозларни ёзиб, лойиҳани, мадрасанинг баъзи бўлак тасвирларини кўздан кечириди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маълум бир нарса, иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ни қайд этувчи матн битилган ва қонуний кучга эга бўлган қоғоз; расмий ҳужжат. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, гурув билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳар бир ишни қиламан, ҳеч ким бирон айбни бўйнимга қўя олмайди. Бу хат жиноятни савобга айлантиради. Ҳар ерда, ҳар ким олдида мени оқлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ кўрилган чоралар ҳақида «юқори»га қоғоз керак эди.* Газетадан. *Мана бу қоғозга мадраса муллабаччалари, домлалар, мударрис, бойлар, юрт улуглари имзо чекканлар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Қоғоздан ишланган пул, қоғоз пул. *Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳа, айланай, оҳори синмаган қоғозлар ҳаммамиям ҳушини қочиради. Қачон олиб келибди? -Ҳозир беҳабар 175 сўм олиб келган экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Сув қоғоз қ. сувқоғоз. **Хитой қоғоз** қ. хитой 2.

4 (ў-п. к. шаклида — қоғозда) Фақат қоғоз, расмий ҳужжатлардагина қайд этилиб, амалда ижроси йўқ иш-фаолиятларга нисбатан қўлланади; шундай ҳолат, аҳвол-

ни қайд этади. Кўп бўлимлар ҳозиргача ва-зифалари нимадан иборатлигини билмай-ди, тарқоқ, кўп ҳолларда қоғозда фаоли-ят кўрсатади. Газетадан.

5 с. т. Варақ, бет. Мақола икки қоғоздан ошмасин. ■ Сўнги вақтларда мухбирлар, юборган хабарларининг биринчи қоғози ус-тига «гонорарли», деб ёза бошладилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОҒОЗБОЗ [ф. کاغذباز — бўлар-бўлмас-га хат ёзишни яхши кўрадиган] Амалий иш ўрнига кераксиз ёзишмалар олиб бориш, қарорлар чиқариш билан овора бўладиган, шу тарзда ишлашни яхши кўрадиган шахс; расмиятчи. *Иш бўлмайди, кимки бўлса қо-ғозбоз, Қоғозбозлик билан ўтгай қишу ёз. Ҳабибий.*

ҚОҒОЗБОЗЛИК 1 Амалда эмас, қоғоз-дагина иш битириш, қоғозбоз каби иш тутиш. *Ҳурматли Тўқлиев ва Қораев ўртоқ-лар! Қоғозбозлик билан план сира юз бўл-майди. «Муштум». Бу министрликларнинг айрим шохбачаларида асосий ишдан кўра бепарволик, қоғозбозлик, уюшқоқсизлик авж олиб кетган. «Муштум».*

2 Ёзиш-чизиш, қоғоз-ҳужжат ва ш.к. билан боғлиқ ишлар. *У киши қайтгунча қоғозбозлик ишларини ўзинг тўғрилаб ту-расан. О. Ёқубов, Излайман. [Мирзажон] Кабинетда ўтириб, қоғозбозлик билан шу-ғулланишга ўрганмаган. К. Раҳимов, Бирин-чи одим. -Йўқ, йўқ, кўзғалма. Бугун қоғоз-бозликка сира тоқатим йўқ! — деди Амина она Ҳалимага. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.*

3 Ёз-ёз иши (кимса ҳақида туҳмат, гийбат ва ш.к. ни ёзиш). *Шу Қори ҳозир газета ходимининг ҳам пайига тушиб, қо-ғозбозлик қилиб юрибди. Мирмуҳсин, Муси-ча одам.*

ҚОҒОЗЖИЛД [қоғоз + жилд] кам қўлл. айн. **қонверг**. Қиз хатни буклаб, қоғозжилд-га жойлади. Н. Ёқубов, Жон.

ҚОҒОНОҚ Она қорнида, бачадонда болани ўраб турадиган парда.

ҚУББА [а. قبة — гумбаз; чодир] 1 **архит.** Яримшар шаклидаги гумбаз. *Мезаналар-нинг қуббалари. Бутхонанинг қуббалари. ■ Тулука томли уйлар, ёғоч панжаралар, гил-ос, олма ва шафтоли; қават-қават имо-ратлар, баланд қад кўтарган минора ва қуббалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўта-*

верди. П. Турсун, Ўқитувчи. Салқин тушиди. Минораларнинг қуббаларида ўйнарди қуёш. Э. Раҳим.

2 Умуман, яримшар (қубба) га ўхшатиб ишланган, шундай шаклга келтирилган нарса. *Каравот қуббалари чироқдай ёнади. Шухрат, Шинелли йиллар. Бир шиша конь-як.. ва чиройли вазага қубба шаклида те-рилган апельсин келди. Ойбек, Танланган асарлар. Аёлнинг сақичдай қора сочи икки қубба қилиб бошига турмалган. А. Мухтор, Қаноти синган орзу. Агар бир гап чиқса, шу чўққига тошдан қубба қилиб, белбо-ғимни байроқ қилиб тикаман. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 бол. Тўртта ёнғоқни пирамида шак-лида тикиб, узоқдан соққа билан уриб йиқитиш ўйини. *Қубба ўйнамоқ.*

ҚУББАЛИ 1 Қуббаси бўлган, қуббалари бор. *Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари унидек ғувуллар эди. М. Осим, Элчилар.*

2 Қуббалар билан безатилган. *Қуббали эшиклари кенг.. кўркам — ҳайбатли икки меҳмонхонанинг бирида Мирзакаримбой ўти-рар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Су-воқлари нураган, қуббали устунлари хийла қийшайган омбор эшигини бир одам қулф-лаётганда, ойимни кўриб, орқасига ўгирил-ди. Ў. Ҳакимали, Навбаҳор.*

ҚУББАЧА 1 Қубба с. кичр.

2 айн. **қубба 2.** Эңли камарида олтин қуббачалар, йирик гавҳарлар.. овланар эди. Ойбек, Навоий. [Алишер] Олтин қуббача-лар, ўймакор гуллар билан безалган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди. Ойбек, Навоий.

ҚУБУР [а. قبر — «қабр» с. нинг кўпл.] эск. кт. Қабрлар; гўристон.

Аҳли қубур Қабрларда ётган марҳумлар. *Ассалом алайкум, аҳли қубурлар, Бир кеча манзил жой сиздан сўрайман. «Алпомиш».*

ҚУВ I 1 Макр-ҳийлага уста; ичидан пишган; муғомбир, айёр. *Олимжон бекор юриб тирикчилик қилишининг ҳам яхши яшашининг йўлини топган одамлардан. У жуда қув, мўлтони одам. Ойбек, Танланган асарлар. ..уста, мен сизни содда деб юрардим, анча қув экансиз-а, тавба.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 Қувлик ифодаловчи; айёрлик ифодали; айёрона. *Алимардоннинг юзида яна ўша қув*

табассум қалқди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. У ўттиз етти ёшларда.. чуқур қув кўзларидан заҳар томган.. киши эди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚУВ II айн. оққуш. Оқ қув. Қора қув. Қув қув билан учади, ғоз ғоз билан кўчади. Мақол.

ҚУВ III: ранги қув ўчмоқ (ёки оқармоқ) Ранги оқариб, бўзариб кетмоқ. Раҳимнинг ранги қув ўчиб, ғиқ этмай қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У орқасига тисарилди, тошойнада.. ранги қув ўчиб, кўкариб кетган ўзининг башарасини кўрди-ю, бу хаёл эканини тушунди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Валихон қоғозга қўл чўзди. Майнанинг ранги қув оқариб кетди, қўллари титрай бошлади. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҚУВ IV унд. с. Кушлар галасини ҳайдашни билдиради. [Иқбол:] Чумчуқлар ўлсин, уйлари куйсин. Ҳай, гала-гала қув. Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚУВ V шв. Чақмоқ учқунидан ўт олиб ёнадиган махсус пилик, пилга. Меҳтарога сув солиб, Чақмоғига қув олиб, Йўлга тушди Ҳасан мард. «Равшан».

ҚУВАЛАМОҚ кам қўлл. 1 айн. қувламоқ. Бузуқ ерда олқорларни қувалаб Мерганлардан Навфал илгари ўтди. «Баҳром ва Гуландом».

2 Бир-бирини қувмоқ, қувлашмоқ. Кўзингиз экранда, кадрлар бир-бирини қувалаб ўтиб турибди. К. Ёрматов, Кино санъати ҳақида. Шу зайлда йшлар ўтди қувалаб. Толе кўки бахт юлдузин кўрсатмай. Ф. Фулом.

ҚУВАЛАШМОҚ Қуваламоқ фл. бирг. н. Отга солсанг, беда сол: Қасир-қусур чайнасин. Қизинг бўлса, ёшга бер: Қувалашиб ўйнасин. «Кўшиқлар».

ҚУВБОШ с.т. Айёр, қув. Чамбилдадир асли душманнинг эли. Гўрўғли қувбошнинг тутинган ўғли. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУВВА [а. قُوَّة — куч, қувват; энергия] эск. кт. айн. куч, қувват, қудрат. Янги усул соғлиқни сақлаш қондаларига тўла жавоб бериш устига, болаларнинг зехнларига, ўзлаштириш қувваларига яхши таъсир беради. «Маориф ва ўқитувчи».

Қувваи жозиба 1) ўзига тортиш, жалб қилиш қуввати; жалб қилувчи, тортувчи куч. Бир қувваи жозиба зиёратхонага қараб оёғимни тортаверди. «Муштум»; 2) физ. тортиш кучи. **Қувваи нутқ** Нотиқлик маҳорати. Султонмурод.. ўжар олимнинг илтифотини

қозониш учун қувваи нутқини ишга солди. Ойбек, Навоий. **Қувваи ҳофиза (ёки муҳофиза)** Эсда сақлаш қобилияти, хотира қуввати. Менинг ўзим ҳам Устанинг бой ижодида, юксак талантига, қувваи ҳофизаси, сўзга бойлиги ва чечанлигига ҳайрон қолардим. «Театр». Фақирнинг қувваи муҳофизам озроқ, шунинг учун бу ерда фақат эсимда қолган хабарларнигина нақл қилурман. А. Қодирий, Кичик асарлар. ..автобиографик асар яратиш учун бахшилардаги кучли қувваи ҳофизанинг ва беқийёс бадиҳагўйликнинг ўзигина етарли эмас. «ЎТА».

ҚУВВАТ [а. قُوَّة — куч, қувват; энергия] 1 Ҳаракат-фаолиятга олиб келувчи қобилият; ҳаракатланиш, ҳаракатлантириш қобилияти; куч. ..қирқ минг элат ичида бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит йўқ. «Бўтакўз». Қаридим, иш қилишга қолмади қувват. Ғайратий. Поезд борар.. қувватга тўлиб. Ҳ. Пулат.

Қувватга кирмоқ Соғаймоқ, куч тўпламоқ. У [ҳаким-доктор] томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да: -Сизники — косиб касал, далага чиқинг, бахридилингиз очилса, қувватга кириб кетасиз, — деди. Ойбек, Танланган асарлар. **Қувватдан кетмоқ (ёки қолмоқ)** Ҳолсизланмоқ, заифлашмоқ, куч-қуввати кетмоқ.

2 айн. энергия. Электр қуввати. ■ Шу сувнинг қувватидан уйимиз ёруғлиги. Қ. Муҳаммадий. Улуғ кишилик ақли атомдаги қувватни Покиза умид билан қила ололди ижод. Ф. Фулом.

3 физ. Бир вақт бирлиги ичида бажарилган ёки бажариладиган иш миқдори. 500 мегаватт қувватга эга бўлган гидростанция. Қувват бир секундда бажарилган ишдир.

4 Корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятлари мажмуи. Мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш билан янги объектлар ҳам барпо этилди. «Фан ва турмуш».

5 Куч, чидамлилиқ. Чириган ёғочнинг қуввати бўлмайди.

6 кўчма Моддий, маънавий имконият; қодирлик, қурб; қобилият, лаёқат, билим. «Уч»да қаҳрамонларнинг ҳар иккаласи ҳам характер сифатида ўзларининг жозибадорлиги, маълум бир хислатларининг бўрттириб тасвирланиши билан китобхонни ўзига тортиб олиш қувватига эга. М. Қўш-

жонов, Поэмадан романга. Элмурод кимда қандай ўқиш асбоби борлигини текшириб чиққандан кейин, ўқувчиларнинг қувватини синашга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Нури] Пул ва бойликнинг қувватига ишонгани учун, бу йўлни қулай деб топди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қуввати етмоқ (ёки келмоқ) 1) кучи етмоқ. *Ўйла, болам, кимга келар қувватинг?* «Рустамхон»; 2) имконияти етмоқ, қурби келмоқ. *-Битта хотин олиб беришга қувватим етади, — деди Ботиржонга дадаси.* Қ. Мақсумов, Саодатли чаманда.

7 қ. **калория.** *Бир пиёла чойдаги қувват бир бурда нонга тенг эканлиги ҳисоблаб чиқилган.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

8 кўчма Далда, мадад. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. ■ *Майин товуш эшитилди: -Келинлар.. раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат!* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Индамаса ҳам, шу ерда туриши, Фуломжондан ниманидир кутиши йигит юрагига қувват берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУВВАТЛАМОҚ Маъқулловчи, ёнини, тарафини олувчи ёки тасдиқловчи фикр билдирмоқ, ёқламоқ, қўлламоқ, ҳимоя қилмоқ. *Бировнинг сўзини, фикрини қувватламоқ. Ташиббусни қувватламоқ. Қарорни қувватламоқ.* ■ *-Ана у қизга ҳақ гапни айтдим, — деб Эргашойни қувватлади Шарофат хола.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Гулистон кексалари, гўё кечаси билан маслаҳатлашиб чиққандек, бир-бирини қувватлаб гапира бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУВВАТЛАНМОҚ 1 **Қувватламоқ** фл. мажҳ. н. *Бу фикр кўпчилик томонидан қувватланди.*

2 **Қувватга кирмоқ, қувват олмоқ.** *..майли, бувингизни ман айтиб, олдириб келай бўлмаса, шояд кўриб, бироз қувватлансангиз.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ҚУВВАТЛИ 1 **Аниқловчи** сўз билан қўлланиб, шу сўз аниқлаган маънодаги (даражадаги) қувватга эгаликни билдиради. *Юқори қувватли электр симларини тортиш каби оғир юмушларни бажаришда қурувчиларнинг бирдан-бир ёрдамчиси ана шу вертолётлардир.* «Фан ва турмуш».

2 **Қуввати меъёрдагига нисбатан ортиқ;** кучли, бақувват. *«Эли қувватлининг бели ҳам*

бақувват бўлади», деб қўйди кўнглида. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҚУВВАТСИЗ Кучсиз, куч-қуввати, дармони йўқ; куч-қуввати меъёрдагидан (нисбатан) кам; камқувват.

ҚУВВАТСИЗЛАНМОҚ Кучсизланмоқ, дармонсизланмоқ, куч-қувватдан қолмоқ. *Касалдан анча қувватсизланиб қолибди.*

ҚУВВАТСИЗЛИК Қувватсиз ҳолат; кам куч-қувватга эгалик. *Қувватсизликдан шикоят қилмоқ.*

ҚУВИЛМОҚ **Қувмоқ** фл. мажҳ. н. *Бўлмағур хаёллар миядан қувилди.* ■ *Созандалар уйдан қувилибди, кетларидан муסיқа асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚУВИШМОҚ **Қувмоқ** фл. бирг. н. *Турли миллат ўғлонлари бир тан, бир жон бўлишиб, ёвни юртимиздан қувишди.* ■ *Улар бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. яйрашар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУВИШТИРМОҚ 1 **Қувишмоқ** фл. орт. н. 2 **Орқасидан қувмоқ, эргашиб юрмоқ.** *Бола онасидан бир қарич ҳам жилмай, уни қувиштириб юради.*

3 **кўчма** Суриштирмоқ, пайига тушмоқ.

ҚУВЛАМОҚ **Қувмоқ** ёки қувлаб етмоқ. *Қўрққанни ажал қувар.* Мақол. ■ [Фотима:] *Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман деб, ғозларни қувлагани-қувлаган.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ўйинг куйгур тасқара миршаблар изингга тушиб қувладими? Ойбек, Танланган асарлар. Сиз қувламансангиз, мен Марғилонга бормаيمان! [деди Қумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Йўғ-ей! — Бобоқул ўтирган ўрнида қўл силтади. Гўё бу билан бошидаги шубҳаларини қувламоқчи эди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Умурзоқова] *Қўшимча шухрат орқасидан қувлайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚУВЛАНМОҚ **Қувламоқ** фл. мажҳ. н. *Уста Олим.. Отабекнинг қутидор томонидан қувланганидан тортиб, шу кунгача Марғилонга етти-саккиз мартаба келиб кетганини.. сўзлаб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВЛАШМАЧОҚ бол. 1 **Етиб** ёки тутиб олиш учун бир-бирини қувлаш ўйини. *Қишда болалар қорбўрон, қувлаш-мачоқ, хоккей ўйнашади, ернинг нами селгиши билан футбол бошланади.* Ф. Мусажонов, Текин томоша.

2 Югуришда ким ўзиш мусобақаси.

ҚУВЛАШМОҚ Қувламоқ фл. бирг. н. Уни уйдан қувлашибди. ■ Болалар қийқириб, уни қувлаша кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Кунлар орқасидан ойлар.. йиллар қувлашиб ўтди. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. Булутлар ҳам денгиздаги муз сингари бир-бирини қувлашарди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚУВЛИК 1 Қув эканлик. Унинг қувлигини ҳамма билади. ■ Лекин қувлиги учун айблаб бўлмайди.. шундай катта хўжаликни эплаш учун озгина айёр бўлиш ҳам керак. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Қув одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. Жанларда ботириқдан кўра қувлик, моҳирлик, эпчилик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ўзи ўлеудай тўғрисиўз, фирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Хафа бўлмагин-у, укам, мен сендан бунақа қувлик чиқади, деб ҳеч ўйламагандим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Қув шахсга хос ҳис-туйғу, хислат ва унинг ифодаси. Муса аканинг қувлиги тутди. «Шарқ юлдузи». Қанча қувлик, шўхлик бор эди Раҳим аканинг кўзларида. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУВМОҚ 1 Етиб ёки тутиб олиш учун орқасидан югурмоқ, қувламоқ. Кийик қувган қуённи пайқамас. Мақол. Илон қувса, йўлга қоч, туя қувса, ўрга қоч! Мақол. ■ Қувган душманини қўла туширдим. «Маликаи айёр». Олмазорга етганида, кимдир ортидан қувиб етди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Бирор жой-макондан мажбурлаб кетказмоқ (жўнатмоқ); ҳайдамоқ. Момо қўлига калтак олиб, болаларни қувибди. «Эртақлар». [Жуман:] Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ? Ёқма! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шиддатли штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб чиқарилди. Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 кўчма Мансаб, лавозим ва ш.к. дан четлатмоқ, бўшатмоқ, ҳайдамоқ. Бироқ сал фурсат ўтмай, ҳоким тўра тилмочни ишдан қувди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; ҳайдамоқ. Ташвиш қиз боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ. Кўзга ажиб равшанлик баҳш этувчи яшил кукатлар таровати.. кечадан бери ғамнок дилини эркалаб, кўксидеги

ранжу аламни қувгандек бўларди. С. Сиёев, Аваз.

5 кўчма Ҳаёти, иш-фаолиятида бирор йўл-йўриқ, усул ва ш.к. га қаттиқ амал қилмоқ; бирор иш-амални қаттиқ тутмоқ, унга берилмоқ. Халилжон ҳам акаларининг йўлини қувди: мактабда ўқиб туриб.. авиа-клубга қатнади. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. -У фақат охиратни деб яшаган, умр бўйи савоб қувган, — деди чол. А. Муқимов, Қопқон. Жонингда қасдинг борми, мунча ароқни қувмасанг. «Муштум».

6 кўчма с.т. Юриб-елмоқ (пиёда ёки улов билан). Телтагини елвиратиб, Ўзбакларни далвиратиб, Урганч элга қувиб етдик. «Юсуф ва Аҳмад». Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб, Ҳеч кўрмадим Асад Шодмон қорасин. «Маликаи айёр».

Из қувмоқ Изидан таъқиб қилмоқ. Қўрбошилар ичидан қочиб, менинг орқамдан из қувиб келгансан.. Ғайратий, Унутилмас кунлар. Болта муаллим бошлиқ етти-саккиз чоғли йигит изларидан қувиб келар.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Кетгидан (ёки орқасидан) қувмоқ айн. қувмоқ 5. Мол-дунё орқасидан қувмоқ. Фойда кетидан қувмоқ. ■ Сохта шуҳрат кетидан қувиб, алдамчилик билан шуғулланган шахслар қилмишларига яраша қаттиқ жазоланиши лозим. Газетадан.

ҚУВНАМОҚ Хурсанд, шод кайфиятда бўлмоқ. Қуз қувнайди. Қўнгли қувнади. ■ Кенг ҳовлида қувнар беш ўртоқ. Ойбек, Қизлар. Атайин ўйнагани, қувнагани келган.. бу куёв-келинга илтифот билдирмаслик гуноҳдек туюлди. С. Анорбоев, Оқсой. Хуш келибсиз, қадрдонлар, меҳмонлар, Қувнаб ўйнанг, кулинг, қизлар, жувонлар. Ҳабибий.

ҚУВНОҚ 1 Доим, табиатан хуш кайфиятли; хушчақчақ. ..бу оиладагиларнинг ҳаммаси ҳам самимий, қувноқ ва оққўнғил эканлигига ишонган сайин, бу ўнғайсизлик ўртадан кўтарилиб борарди. С. Зуннунова, Олов. Маҳди табиатан қувноқ, куйди-пишди эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Шод, хурсанд кайфиятли; қувончга тўла. Ҳаммалари қувноқ, эгинлари башанг. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. У бугун жуда қувноқ. Т. Ашуров, Оқ от. Бари ўтиб кетди бир туш мисоли, Эслайман гоҳ маҳзун, гоҳида қувноқ. А. Орипов, Йиллар армони.

3 Шод-хуррамлик акс эттирувчи, ифодаловчи. *Мен саҳналаштирган қувноқ комедия ҳам шу ҳақда.* Газетадан. Тошкент ўзбекининг санъати, товуши, Қувноқ музикаси, куйи, обрўси. Ф. Фулом. *Уша қувноқ кулаги, ҳазил энди қандайдир жиддият, ўй ва ғазаб билан аралашиб кетган эди.* С. Зуннунова, Олов.

ҚУВНОҚЛИК 1 Қувноқ эканлик. *Унинг қувноқлиги ҳаммага ёқади.*

2 Қувноқ кайфият, шод-хурсанд ҳолат. *Унинг бояги қувноқлиги ўрнини аллақандай босиқлик эгаллаган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Хурининг ўзи ҳам кўринишидан оғир бўлса-да, қувноқликни яхши кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ҚУВОНМОҚ Хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. *Дадаси шаънига айтилган мақтовлардан бола қувониб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Адолат.. тунги сувни шмириб тирилайётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Салимхон билан Умид ота-боладек бирга овқатланишиди. Уларни кузатиб ўтирган Сунбулхон ая ич-ичидан қувонарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚУВОНЧ Қувониш ҳис-туйғуси; хурсандлик. *Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди.* С. Зуннунова, Олов. *Тўй. Бу сўз.. камбағалнинг уйини шодликка, қувончга тўлдиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *..адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетаман ва бу қувончимни ўша ёшнинг ўзига миннатдорчилик изҳор қилиб айтаман.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

Қувончи ичига (ёки дилига) **сиғмайди** Жуда ҳам хурсанд, ғоят шод. *Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хахолаб, дунёни бузади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВОНЧИҚ *шв.* Кишига қувонч, шодлик бағишлайдиган, қўнглини кўтарадиган, хурсанд қиладиган энг азиз кимса, нарса. *Тоҳиржон менинг овунчоғим, отасининг қувончиғи бўлиб қолди, уни ардоқлаб ўстира бошладик.* М. Жўра, Изтироб.

ҚУВОНЧЛИ 1 Қувончни ифодаловчи, шодлик ва хурсандликни акс эттирган; шодлик ва хурсандлик билан тўлган, севинган, шод, қувноқ. *Қувончли таббасум. Қувончли юз.* ■ *Элмурод ва унинг дўстлари.. қувончли, порлоқ кунларининг қандай ўта-*

ётганини сезмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончли саси.* Файратий.

2 Кишига қувонч бағишлайдиган, қувонса, хурсанд бўлса, севинса арзийдиган. *Қувончли натижа. Қувончли хабар.* ■ *Шу вақт Юрьев батальонининг жангчилари учун яна бир қувончли ҳодиса юз берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ана шундай қувончли кунларнинг бирида тўсатдан бошимга фалокат тушса бўладими!* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУВРАЙ, оққуврай Чўл-даштларда ўсадиган, майда тиканли бир йиллик ёввойи ўт. *Бобо йўл четидаги оққуврайнинг гулини узиб, чеккасига қистирди-да, жойига чиқиб ўтирди.* А. Мухтор, Чинор.

ҚУВРАМОҚ *кам қўл.* Қуримоқ, қурушмоқ, қовжирамоқ. *Ҳазалчи ўғилнинг томоғи қуврадим, товуши хириллаб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Унда-бунда учрашиб турган бедазорлар сувсиз қолиб қувраган.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *Тоғнинг ўти бари қувраб кетибди.* «Гулнорпари». *Одамларнинг экинлари кўкармай қувради.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚУВРОҚ *кам қўл.* Қувраган, қуриган. *Шабдада келтирган қувроқ пичан ҳидидан.. боши айланиб, тўлганиб турибди.* А. Мухтор, Чинор. *Тонг шамоли қувроқ ўтни йиқади.. «Тоҳир ва Зухра».*

ҚУВУР 1 Катта, йўғон сопол труба. *Обраҳага қувур қўймоқ.*

2 Сув, буғ, газ ва ш.к. нинг оқиши учун темир, бетон ва б. дан ишланган узун, ичи бўш махсус қурилма. *Газ қувури. Нефть қувури.* *Сув қувури.* ■ *Козим темир қувурлардан шарқираб сув отилаётган ҳовузчага дуч келди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Сўнгра ундан боғ томонга қаратиб диаметри 80 миллиметр бўлган полиэтилен қувурлар тортилди.* «Фан ва турмуш».

3 с. т. Айрим асбоб, қурол каби нарсаларнинг қувурсимон қисми; ствол. *Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зениткалар туради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кейин [самоварга] пистакўмир солиб, қувурига маҳси кийдириб, дам берди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иброҳимбек тўппонча қувурини ўзига қаратиб, ичига пуфлади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚУВҒУН 1 Ўз жойи, ватанидан ҳайдаш, қувиш, сургун қилиш, қилиниш хатти-

ҳаракати, ҳолати; шундай ҳолатдаги ҳаёт. *Қўқон атрофларида, Сўх ва Ҳушёр деган жойларда Бобур икки йил қувғунда юрган. «Ёшлик». Улар зиндонларда, турмаларда, қувғунларда эди. Ойбек, Нур қидириб. Аваз, бир тарафдан, қувғунга учраб, мана шу дала-тузга келиб қолганига хурсанд эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Қувғун қилмоқ Ўз жойи, ватанидан ҳайдамоқ, қувмоқ; қувғун ҳолатга олмақ, ташламоқ. *Отанинг бошини еганлар, мени қувғун қилганлар учун қон тўкиб, эсимни еганим йўқ!* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 Ўз жойи, ватанидан қувилган, шундай ҳолат, шароитда яшовчи шахс. *Қувғунларни юртга қайтариб, гуноҳга ботдимиз?* Т. Малик, Қалдирғоч.

ҚУВҒУНДИ айн. **қувғун 2.** Кун чиқиб.. *қувғундиларнинг елкаларига офтоб тегиб, оломонга сал жон кирди. А. Мухтор, Чинор.*

ҚУДА Куёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан). *Хотин қуда. Эркак қуда.* ■ *Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади. Ойбек, Танланган асарлар. Қудаларингни нима билан кутишни бўлса ўзинг биласан: туя сўйиб чорлаганинда ҳам келмайдирган кишилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қарши (ёки қайчи) қуда қ. қарши. **Қуда бува** Эркак қуда ёки қуданинг отаси. **Қуда буви** ёки **қуда хола** Аёл қуда ёки қуданинг онаси. **Қуда бўлмоқ** Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, ўзаро қудалик муносабатларини ўрнатмоқ. *..вазир бошқа бир вазир билан қуда бўлажagini билган устоз Қавом.. биз ҳам Нажмиддин Бухорийга қуда бўламиз, деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚУДА-АНДА Қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан). *Қуда-андалар билан борди-келди қилмоқ.* ■ *Қуда-андани уйлаган ойим, сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Маҳсингни қара, оёққа илиб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУДА-АНДАЛИ Қуда-андаси кўп; бир неча ўғил уйлантириб, қиз чиқариб, кўп оилалар билан қуда-андалик муносабатлари ўрнатган. *Қуда-андали киши. Қуда-андали бўлмоқ.*

ҚУДА-АНДА(ЧИ)ЛИК Қуда-андаларнинг ўзаро қариндошлик муносабатлари. *Воҳалар тарихан бир-биридан йироқ, аввалдан борди-келди қилмаган, қуда-андачиликлар йўқ. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚУДАЛАШМОҚ Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, келин ёки куёв томон билан ўзаро қуда бўлмоқ. *Бир неча вақт шу йўсин Хушрўйнинг раъйига қараб, эру хотин зерикдилар-да, ўзларича бир жойга қудалашмоқчи бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЛИК 1 Қуда эканлик. *Шу киши билан қудалигингизни биламан.*

2 Қудага хос муносабат, мавқе. *[Қози:] Додхонинг, минг қилса, сизга қудалик хурмати бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҚУДАЧА Ёш хотин қуда. *Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғсаломатдирмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЧИЛИК Йигит ва қизни унаштириш маросимидан кейин ҳар иккала оила аъзоларининг қариндошлик ҳолати, ўзаро қариндошлик муносабати. *Шерикчилик – бир йиллик, қудачилик – минг йиллик. Мақол.* ■ *Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккертти» қилиб қўйган экан. Ун саккиз йил қудачилик қилишибди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ҚУДА-ҚУДАҒАЙ Эркак ва хотин қуда; эркак ва хотин қудалар; қуда-андалар. *Ой-жамол эртасига Барчиннинг қошига борди. Қуда-қудағай бўлиб, бир-бирини жуда иззат қилиб қолди. «Ёдгор».*

ҚУДАҒАЙ Хотин қуда. *Қиз билан йигитни кўрган қудағайлар гап-сўз чувалмаслиги учун тез орада унашиб қўйишига эрларини қистай бошладилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҚУДРАТ [а. قدرت – куч, қувват; қобилият, лаёқат] **1** Оқорни даражадаги куч-қувват; шундай куч-қувватли имконият; қодирлик. *Инсон қудрати ҳамма нарсадан устун чиқди, чўлда сунъий денгиз барпо этди. «Ўзбекистон қўриқлари». Шамолнинг қудрати ҳазилакам эмас. У саҳрони остин-устин қилиб, қумтепаларни учириб олиб юради. «Фан ва турмуш». Суярақул Мамаюсуфнинг олдиди қилтириқ кўринса ҳам, унта Мамайни пачоқлағудек қудрат сезарди ҳозир ўзиди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш имконияти; куч-қувват, қурб. Қани эди, қудрати етса-ю, шу тошқин дарёдан ҳовучлаб сув элтса, ташна гийёлар илдизига нам, чўлларга ҳаёт берса. С. Кароматов, Сўнги бархан. Битта чопон тиктиришга қудратим етмайди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодирлик, куч манбаи. Оламга арзигули қудрат шу чаноқдадир.. Газетадан. Қандайдир бир қудрат уни силкиб, ўзига келтирди.. Мирмуҳсин, Умид.

4 Аллоҳга хос куч-имконият; илоҳий қодирлик. Фалончининг келини тўрт оёқли туғибди.. ё қудратингдан ўрғилай! Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар ҳолда, фиғон-нола яхши эмас, ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганини кўради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қудрат (эркаклар исми).

ҚУДРАТБАХШ [а. + ф. قدرت بخش — куч, қувват бағишловчи] Қудрат, куч-қувват бағишловчи, кучга куч қўшадиган. Дўстлик — ана шундай қудратбахш куч. Ҳ. Муродов, Жон қўшиги.

ҚУДРАТЛИ Катта ишларга қодир; куч-қудратга эга. Қудратли давлат. Қудратли иншоот. ■ ..қудратли насос станциялари Сирдарё сувини ўнгу чапга кўтариб бермоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». ..ер текислаётган қудратли техниканинг бир меъёрадаги гуруллаши жимликни бузарди. Газетадан.

ҚУДУҚ 1 Сув олиш мақсадида вертикал тарзда қазилган тор ва теран чуқурлик; гидротехника иншооти. Қудуқдан сув тортмоқ. Сув ичадиган қудуқинга тупурма. Мақол. ■ Пақирни олиб.. қудуқдан сув келтириб, айвонга, дўкон ичига қалин қилиб сепад. С. Сиёев, Аваз.

2 Ер остидан газ, нефть олиш ёки ертупроқни текшириш учун пармалаш машиналари воситасида қазилган жуда чуқур тор ўра; скважина. Бурғиланган қудуқ. Газ қудуғи. Иссиқ минерал сув қудуғи. Нефть қудуғи. ■ Олиб чиқди тоғнинг бошига, Санолмадим нефть минорасин. Кўрдим қудуқ пармалаётган Йигитларнинг полвон — сарасин. Ё. Мирзо.

3 махс. Ўрача шаклидаги деталь. Карбюраторнинг компенсация қудуғи.

ҚУЁН 1 Товушқонлар оиласига мансуб, қулоқлари ва орқа оёқлари узун сутэми-

зувчи ҳайвон. Ёввойи қуён. Хонаки қуён. Қуён териси. ■ Тўнғак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коптокдек сакраб, буталар орасига яширинди. Ойбек, Қуёш қораймас. Овчилар.. ҳар қайсиси бир нечадан қуён, ўрдак олиб бормоқда эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ўзбекистон хўжаликларига қуён, асосан, гўшт ва мўйна учун боқилади. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Юраксиз, журъатсиз, қўрқоқ (одам ҳақида). Майна.. Нарзи ота билан гурунглашишни.. истамасди. Бу қари қуён бирор ваҳимани жавраб, гашимни келтиради, деб индамади. Ш. Тошматов, Эрк куши.

Қуён бўлмоқ с.т. Қочиб қолмоқ, жуфтани ростламоқ. [Мунаввархон] Ишхонасига бир кўриниш беради-ю, қуён бўлади. М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

3 Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил номи.

Қуён йили Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил (қ. мучал); харгўш йили.

ҚУЁНХОНА Қуён боқиб кўпайтириш учун мосланган махсус хона ёки катак.

ҚУЁНЧИЛИК Чорвачиликнинг хонаки қуён боқиш, урчитиш ва улардан маҳсулот етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. Қуёнчилик фермалари.

ҚУЁНЧИҚ 1 Сон орқали тиззага қараб йўналган пай, томир (қассоблар термини).

2 Тутқаноқ, эпилепсия. Алломиш айтди: -Нима қилди, дўстим? -Болалик кунда тутадиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу вақт тутиб қолди, — деди Қоражон. «Алломиш».

ҚУЁШ 1 (астрономияга оид термин сифатида бош ҳарф билан) Қуёш системасига оид марказий жисм — ўзидаги термоядровий реакциялар ҳисобига ёруғлик ва иссиқлик тарқатувчи (чиқарувчи) улкан газсимон шар шаклидаги ёритқич. Ер Қуёш атрофида айланади. Қуёшнинг тутилиши. ■ Ракеталар туфайли биз Қуёш системасини ўзлаштириш имкониятига эга бўлдик. «Фан ва турмуш».

2 Шу жисмдан таралувчи нур, иссиқлик. Қуёш ваннаси. Ёз қуёшида қораймоқ. Қуёшга тутмоқ. ■ Мурод қуёш ёйилганда турди. Т. Ашуров, Оқ от. Уй, қуёшга тескари солинганлигидан бўлса керак, бироз қоронғироқ эди. С. Зуннунова, Олов. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силла-

си қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 кўчма Ниманингдир ҳаёт, яшаш манбаи, асоси ҳисобланадиган, шундай деб қараладиган нарса ҳақида. *Бахту иқболим қуёши чиқди, кўрсатди жамол, Ўзбекистонда қазилди зўр канал, оқди зилол. Ҳабибий.*

Қуёш батареяси Яримўтказгичли фото-элементларга асосланган, қуёш радиацияси энергиясини бевосита электр энергиясига айлантириб берадиган ток манбаи. 2005 йил бизга грант асосида ЮНЕСКО томонидан қуёш батареяси.. берилди. Газетадан.

4 Қуёш (эркаклар исми).

ҚУЁШЛАМА шв. Қуёш, кун томон; қуёш тушиб турган жой. Тушликда ҳовлига чиқиб, қуёшламага орқа қилиб ўтир. С. Сиёев, Аваз. *Қуёшламада ўтириб ийиб кетган кампир: -Ҳой қиз, кел, сочимни ўриб қўй, — дебди. «Эртақлар». Бува уни [отни] бўшатиб, қуёшламага олиб чиқди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ҚУЁШЛИ Қуёш нур сочиб турадиган; офтобли, серқуёш. Қишда қуёшли, ёзда салқин, дам оладиган ажойиб икки хона. «Гулдаста». *Сен қуёшли ўлка боласи, Истиқболнинг нури ва порлоқ. Файратий.*

ҚУЗҒУН 1 зоол. Қарғасимонлар оиласига мансуб, ҳар қандай нарсани ҳам еяверадиган, ўлимтихўр ўтроқ қуш. *Боғда бургут, лочин, қарчиғай, қузғундан тортиб то тўтиқушгача томоша қилинди. Н. Назаров, Замон. Сон-саноқсиз қузғунлар ва сиртлонлар ўликлар устида базм қурмоқда. В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.*

2 кўчма (одатда, кўпл. шаклида — қузғунлар) Шу қушга нисбат берилиб, ҳар қандай разиллик, ифлосликдан қайтмайдиган ярамас, жирканч шахсларга нисбатан қўлланади. *Мана энди қиз атрофида Олахўжанинг қузғунлари айланишиб қолибди.. П. Турсун, Ҳўтирчи.*

ҚУЙИ 1 от Паст томон; бирор нарсадан пастда бўлган жой; пастлик. *Насиба турган жойида ниқ-ниқ йиғлар.. боши қуйи солинганча тақдирини қарғар эди. С. Аҳмад, Уфқ. Йигит чирик оғочлар тирқишидан пастга қаради. Қуйида сув симобдай милтирайди. С. Сиёев, Аваз.*

2 сфт. Паст томонида бўлган, жойлашган; пастки. *Баширжон қуйи лабини тиш-*

лаганча, уйнинг шифтига қараб қолди. Н. Аминов, Суварак.

3 Бирор сатҳнинг ёки сатҳдаги йўналишнинг пастида бўлган томони; этак. *Сирдарёнинг қуйи оқими. ■ Сувлар оқар қуйи томонга. М. Шайхзода. Бу уй — хизматкорхона, бойнинг ташқари ҳовлисининг қуйи томонида.. шунинг учун кўзга чалинмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 от Уй, хона ва ш.к. нинг тўрига нисбатан паст томони; тўрга қарама-қарши томон. *Уйнинг тўрига чирик қора намат ташланган, қуйи томони яланғоч ер. Ойбек, Танланган асарлар. Тошбобонинг таклифидан сўнг дастурхоннинг қуйи томонига солинган кўрпачага чўккалади. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Бироздан кейин тортинчоқликни билмайдиган Хусайн катталардек эшикдан салом бериб келиб, қуйироққа тиз чўкди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

5 кам қўлл. Паст; зид. **баланд.** ..қабр ёнига тизлаган *Обатаб* ва юқори, қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга сомеъ каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 кўчма Мавқе, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бошқасига нисбатан кичик, паст бўлган. *Қуйи ташкилотлар. Қуйи лавозим. ■ Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар ўрданинг улуг даражали бекларини кузатар, мансаби қуйироқ ясовулар билан мутойиба қилишиб қолар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚУЙИДА 1 Қуйи с. ў.-п. к. шакли; пастда, тубанда. *Ялтиз титраб қуйида, Сойдан хушбуй анқийди. А. Шер.*

2 Нарса, иш-ҳаракат ва ш.к. лар қаторида, кетма-кетлигида навбатдагиси, охиргиси, эндигисига ишора қилади. *Қуйида шулар ҳақида фикр юритамиз. ■ Айниқча, қуйида зикр қиладиган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характеридаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУЙИДАГИ 1 Қуйи, паст томондаги; пастдаги. *Қуйидаги кўлага ҳануз бўғот остида сўррайиб турар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 Баён қилинадиган, қайд этиладиган нарса(лар)га ишорани билдиради. *Мажлисда қуйидаги масала кўрилади: Қвартал режасининг бажарилиши ва навбатдаги вазифалар. ■ Азизбекнинг бу сўзидан кейин оломон*

тағин қизишиб, қуйидаги сўзлари билан кўкни кўтарди: -Икки қайта алданиш йўқ! А. Қодирий, Утган кунлар.

ҚУЙИЛИШ 1 Қуйлмоқ фл. ҳар. н. *Мияга қон қуйилиши.* ■ *Азизхон каналга сув қуйилиши кунини сабрсизлик билан кута бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Дарёнинг денгиз, қўл ва ш.к. сувли объектга бориб қуйиладиган жойи. *Дарёнинг қўлга, денгизга, океанга ёки бошқа дарёга бориб қуйиладиган жойи дарёнинг қуйилиши деб аталади.* «Табиий география».

ҚУЙИЛМА Қуйиб ясалган нарса, деталь. *Чўян қуйилмалар.* ■ *Ишдаги жасорати, қуйилмаларни тез ва аъло сифатли тайёрлашдаги жонбозлиги заводдагиларни қойил қолдирди.* Газетадан. *Қуйилма юмшатилиши учун қиздирилади, кейин парчланади, кесилади ёки эритилади.* Газетадан.

ҚУЙИЛМОҚ 1 Қуймоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Кук чой жонон пиёлаларга қуйилди. Бир кунда икки минг дона фишт қуйилди. Бронзадан ҳайкал қуйилди.* ■ *Тоғ-тошлардан оқиб тушган сувлар кўпириб оқиб, Зарафшонга келиб қуйилади.* Ж. Шарипов, Саодат. *Жаҳоннинг қаерида ут чақнаятти, қаерида офат-ўлат одам боласини қийратятти, қаерида замбаракларга уқ қуйилатти — ҳеч кимнинг хаёлига келмасди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Жуда кўп, кучли тарзда (оқим тарзида) келмоқ; ёгилмоқ. *Кўзларига жиққа ёш қуйилиб келди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Бўғздан қуйилиб чиқаётган хўрсиниқ кампирнинг елкаларига иссиқ тегарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Шамси Тўраевич яқинлашаркан, Баширжоннинг юрагига ҳаяжон қуйилди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *У жуда иштиёқ билан ёзарди, фикрлар ҳам қуйилиб келарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚУЙИШ 1 Қуймоқ фл. ҳар. н. *Пиёлага чой қуйиши.*

2 *тех.* Қуйма буюм, қуйилма тайёрлашиши; қуймачилик. *Қуйиш цехи. Чўян қуйиш заводи. Қуйиш технологияси.*

ҚУЙИШМОҚ 1 Қуймоқ 1, 2, 4-5, фл. бирг. н.

2 Бирор нарса қуйишда бошқага ёрдамлашмоқ, бирор кишига кўмак тарзида қуймоқ. *Ҳашарда мен фишт қуйишдим.*

ҚУЙИШТИРМОҚ Қайта-қайта қуйиб аралаштирмоқ; бир неча идишдаги суюқ-

ликни бир идишга йиғмоқ, тўпламоқ ёки турли суюқликларни қўшиб омихта қилмоқ. *Қолган майлар қуйиштириб қуйилди.*

ҚУЙМА 1 Қуйиш йўли билан тайёрланган, қуйилган. *Қуйма олтин.* ■ *Археологлар Қора денгизнинг шимолий қирғоғидан балиқ шаклидаги қуйма «чақа»ларни топишган.* «Фан ва турмуш».

2 *айн. қуйилма.* Чўян қуйма. ■ [Денгизчилар] *Кул ичида ёғочга ҳам, металлга ҳам, гилга ҳам ўхшамайдиган ялтироқ тиниқ рангли қуйма ётганини кўришган.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши. *Металл қуйилмалар ва пайванд чокларидан учрайдиган нуқсонларни аниқловчи гамма-дефектоскопия усули нуқсонларни осонлик билан топишга имкон беради.* «Фан ва турмуш».

3 *кўчма кам қўл.* Қуйиб ишлангандек, мушаклари бўртган, миқти (киши гавдаси ҳақида). *Шербек эгилиб қараб, юмалоқ, қуйма қирғиз йигитга кўзи тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 *кўчма.* Кўп такрорланадиган, бир қолипдаги (гап, сўз, ибора ҳақида). *Қуйма гаплар.* ■ *Бундан ҳам натижа чиқмади — ҳамон ўша, сира ўзгармайдиган қуйма жавоб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 *кўчма* Аниқ-равшан, чертиб-чертиб айтилган; бурро. *У сўзлар, замонларга бергандай ойдин жавоб, Ҳамма жим, у сўзларди — қуйма эди ва содда.* Миртемир.

ҚУЙМОҚ 1 1 Суюқликни бир идишдан бошқа идишга туширмоқ, солмоқ. *Графиндан стаканга сув қуймоқ. Косаларга сут қуймоқ.* ■ [Хотин] *Дастурхонни ёзиб, устига нонни қўйди-да, пиёлага иссиқ чой қуйиб, эрига тутди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Маълум мақсадда (мас., ювиниш ва ш.к. учун) йўналтирмоқ, оқизмоқ (сув ҳақида). *Экинларга сув қуймоқ. Қўлга сув қуймоқ.* ■ *Гулнор бир обдастага сув тўлдириб, дадасига тутди.* -*Қуй ўзинг, — деди Ёрмат, ҳам айвоннинг лабига ўтириб, этик ювишга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тагига сув қуймоқ Йўқотишга қаратилган иш қилмоқ; йўқотмоқ. *Жураевнинг бу иши ҳаромхўрларга ёқмаган бўлса керак, унинг тагига сув қуйиш учун тирноғи орасидан кир қидира бошладилар.* «Муштум».

3 Қаттиқ, шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, сел, жала ҳақида). *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бу вилоятнинг самоси ғалвирдай сув тутмас бўлганидан, ёмғир ёз бўйи роса қуйди. Ойбек, Куёш қораймас.*

4 Жуда кўп миқдорда, мўл-кўл оқизмоқ, тўкмоқ. *-Нимага йиғламай, қошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам.. — кўз ёшларини қуйиб суздади Гулсунбиби. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 кўча Ёғдирмоқ, тўкмоқ, сочмоқ. *Офтоб осмондан олов қуйяпти. С. Аҳмад, Таъзим. Мусаффо осмонда тўлин ой ялтирар, жамолдан бутун ер юзига зиё қўйгандек. Н. Сафаров, Оловли излар.*

6 Тайёр қолипга эриган, суюқ, юмшоқ нарса солиб, буюм тайёрламоқ. *Шам қуймоқ. Қозон қуймоқ. Фишт қуймоқ. ■ Завод қайтадан қурилиб, ускуналаниб, миномётлар учун снарядлар қўя бошладик. Н. Сафаров, Оловли излар.*

Қуйиб қўйгандек 1) жуда келишган, ҳушбичим. *Низомжон Зебихонга тикилиб туриб, унинг қоп-қора қошларига, қуйиб қўйгандек келишимли қоматига маҳлиё бўлиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўзига жуда ярашган, ёпишиб тушган. Адил қад, хипча белига қуйиб қўйгандек ёпишиб турган гимнастёркаси бир ам ўзига ярашган. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз; 3) нақ ўзи, худди ўзи, сира ажратиб бўлмас даражада ўхшаш. Ўзиям шундай Раҳимагинанинг ўзи-да, қуйиб қўйгандек. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ҚУЙМОҚ II Тухумга ун чалиб, ёғда қовуриб тайёрланган овқат. *Қуймоқ пиширмоқ. ■ Жаннат хола шошиб ун чалиб, қуймоқ солди. С. Аҳмад, Уфқ. Кичик-кичик товачаларда жижиллаб турган қуймоқ тортилди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ҚУЙМУЧ 1 *анат. айн. думғаза* **2.** Бақа гавдасининг умуртқа поғонаси қисқа бўлади ва узун қуймуч суяги билан тамомланади. «Зоология».

2 Гавданнинг бел билан думғаза ўртасидаги орқа қисми. *Хуррам хотинининг қуймучига тешиб юборганини сезмай қолди. «Ёшлик». У икки қўлини қуймучига қўйиб, унинг ўртасида андак ўйланиб турди-да, сўнгра диванга ўлтирди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шер-*

бек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қуймучида тўлганиб ётарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУЙРУҚ 1 *айн. дум* **1.** Қуйруғи узун ит. ■ *Бедовга ярашган қуйруқ ҳам ёлди. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Қушни осмонда тутиб турадиган — қанот билан қуйруғи. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кўча Доим бировга эргашиб юрадиган, унинг хизматига тайёр турадиган шахс ҳақида; дум. *Соли совуқ ўз қуйруғига буюрди: -Жуманбой, пастдан палос олиб боринг, чопинг. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 айн. думба **1.** Боқилган қўйларнинг қуйруғи кучоққа сиғмас эди. *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. ■ Тажрибали чопқинчилар Ҳирот томонига бораётганда, ҳар икки-уч соатлик йўлда маълум бир ерга қуйруқ ёғи бўлақларини кўмиб қўйган эдилар. С. Айний, Қуллар.*

4 Самолёт, кема ва ш.к. нинг орқа қисми. *Самолётнинг қуйруғи. Кеманинг қуйруғи.*

ҚУЙРУҚЧИ эск. Кеманинг кетинги рулини бошқарувчи киши.

ҚУЙҚА 1 Суюқлик ва баъзи зарралардан йиғилган чўқинди; лойқа, қуйқум; бўтқасимон қуюқ қоришма. *Бўёқ қуйқаси. Мусаллас қуйқаси. Тиндирилган сув қуйқаси. ■ Гил сувда эрмаганлигидан қуйқа ҳолда бўлади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. Амударё бир йил ичида теваракдаги текисликларда 20 сантиметр-гача қалинликда қуйқа ҳосил қилади. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сирини.*

2 кўча Салбий шахслар, нарса-ҳодисаларнинг қолдиғи. *..ана шу [Омон Асировдай] қуйқаларни, инсоний қиёфасини йўқотган кишиларни фош қилиш ҳаммамизнинг бурчимиздир. Газетадан.*

ҚУЙҚИНДИ *айн. қуйқа* **1.** Ёнилгининг ҳарорат таъсирида парчаланиб кетиши — қуйқиндилар ҳосил бўлишига ҳамда филтрларнинг ифлосланиб қолишига олиб келади. «Фан ва турмуш».

ҚУЙҚУМ *айн. қуйқа* **1.** Тиндирилган сув қуйқуми. *Бочкани тагига чўккан қуйқумдан тозаламоқ.*

ҚУЛ **1 тар.** Эксплуататорлик жамиятининг илк даврларида хусусий мулк, мол қатори олиб-сотилган, бутунлай хўжайинга қарам бўлган, ҳеч қандай ҳақ-ҳуқуқ ва молу мулкка эга бўлмаган хизматкор. *-Ойжамол,*

мана бу ер қул бозори бўлган, — Шерниёз сандиқсозлик дўкони қаршисидаги майдончани кўрсатди. Ж. Шарипов, Хоразм. Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ҳам ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми?! Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Умуман, синфий жамиятда эксплуатация ҳамда сиёсий-иқтисодий қарамлик асоратида ҳар қандай ҳуқуқдан маҳрум бўлган, эзилувчи киши. *Қизлар бунда чўри, тул эди, Йигитлар хўр, гадо, қул эди.* Э. Раҳим.

3 *кўчма салб.* Кимсага кўр-кўрона хизмат қилувчи, бўйсунувчи; итоатгўй, малай, хизматкор. — *Майли, — деди Фазлиддин, — лекин шундай яхши қулни улар бизга беришмас, дейман.* Ойбек, Танланган асарлар. — *Бизнинг Қамишқапада кўпчилик аёллар ҳали ҳам «тўрт девор» ичида эрларига қул бўлиб келмоқдалар, — деди Гулсум.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

4 *кўчма* Бирор кимсага, нарсага қаттиқ берилган, дарди, хаёли ўшанда бўлган киши, унинг филойиси. *Яхши гапнинг қулиман. Ўз қарашларининг қули.* ■ *Сен ҳам от қулига ўхшайсан.* Ойбек, Танланган асарлар. ..*орамизда Мирҳайдар деган кеча-кундуз фақат овқатни ўйлайдиган, қорнининг қули бўлиб қолган.. бир йигит бор эди.* О. Ёқубов, Излайман. *Мангуга қолай, дея шуҳрат қули Искандар Юксак тоққа ўзининг суратини солибди.* А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Банда. *Худо хабар олсин жами қулидан.. «Ҳасанхон».* Ё худо, бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир. Ойбек, Нур қидириб.

(Худо) ол қулим деб (ёки деса) Худо қўлаб-қувватласа. *Оллонинг даргоҳи кенг. Ол қулим, деб зора ҳазрат олийларининг кўнглига муруват солса, руҳсат бўлғай.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қулинг ўргилсин Жуда яхши, жуда соз, ажойиб, қойилмақом. Қулинг ўргилсин жой.* *Қулинг ўргилсин жонон.* ■ *Бунақа қулинг ўргилсин шўрвани уйда келингиз ҳам қилиб берган эмас, холажон!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЛА шв. Сайҳон, кенг, чексиз. *Кийикнинг юраги қула чўлмиди?* «Гўрўғли».

ҚУЛАЙ 1 Бирор ишни бажариш, бирор мақсадни амалга ошириш учун энг мос, энг мувофиқ, қўл келадиган. *Қулай фурсат. Қулай шароит. Кучат ўтқазииш учун қулай*

давр. ■ *Мана шу ерда ошиб ўтишга қулай жой бор..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Айниқса, томчилатиб суғориш боғдорчилик учун қулай ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Чўмилишга қулай бўлгани учун бу ерга қўшни қишлоқ болалари ҳам ёпирилиб келишар эди.* «Ёшлик».

Қулай йўл 1) ўнг келадиган, қатнов, бориш-келиш учун ўнг йўл; 2) мақсадга тез, осонроқ етиштирадиган йўл, усул.

2 Амалга оширилиши осон, энча кўп куч ва малака талаб қилмайдиган. *Кесиб кетмон билан тошларни лойдек, Кўрингай қаттиқ ишлар ҳам қулайдек.* Ҳабибий. [Нури] *Ўз режасининг бундай қулай амалга ошувидан ҳадсиз севинди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ. *Йўллар қулайлашмоқда.* ■ *Шундай қилиб, чолнинг иши анча қулайлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛИК 1 Қулай эканлик. *Фурсатнинг қулайлиги. Асбобнинг қулайлиги. Пул жамғариш учун омонат кассанинг қулайлиги.*

2 Қулай шароит, имконият, ҳолат. *Қулайлик бермоқ. Қулайлик туғдирмоқ.* ■ ..*тураржойларда аҳолига қулайлик яратиш учун мактабгача тарбия муассасаларини кўпайтириш керак.* Газетадан.

ҚУЛАЙСИЗ кам қўл. Ноқулай, ўнғайсиз.

ҚУЛАЙСИЗЛИК Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш.к. га ҳалал берадиган ҳолат, шароит; ўнғайсизлик, ноқулайлик. *Қулайсизликни бартараф этмоқ.*

ҚУЛАМОҚ 1 Зарб билан йиқилмоқ; ағдарилмоқ. *Зилзилада кўпгина эски уйлар, деворлар қулади. Чирган дарахт қулаб тушди.* ■ *Мана шу тоғ чўққисиди бир чўпон, оёғи тағидаги тош кўчиб, настга қулаб кетади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Тоғнинг кунботар томониға уруш йиллари самолёт қулаган.* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

2 *кўчма* Йўқ, маҳв бўлмоқ, йўқ, маҳв этилмоқ, ағдарилмоқ; тушмоқ. *Қуламасин Чамбил юрти.* «Гулнорпари». *Устунлари тезлик билан яксон қилинган бўлса ҳам, эски жамият осонликча қуламади.* «ЎТА». *Подшоҳ тахти қулайдиган кунлар келар.* «Бойчечак».

3 *кўчма с.т.* Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. *Чол қуламай турибди. Қулаган кун уларнинг ёқасини бугаман, меросимни даъво қиламан!*

Ойбек, Танланган асарлар. *Икки ўғлим: бири ўн саккизда, бошқаси йигирмада — немис ўқидан қулади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚУЛАТМОҚ **Куламоқ** фл. орг. н. *Дарахт қулатмоқ. Деворни қулатмоқ. Подшоликни қулатмоқ. Кўпчилик бирикса, тоғни қулатар.* Мақол. ■ *Жаҳдан бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани қулатай деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Кумирларни қулатар яхлит.* Ё. Мирзо.

ҚУЛА-ТУЗ Кенг дала, дала-туз, дашт. *Йўл юргандир кўп қула-туз, Ё кеча тинмайди кундуз.* «Алпомиш».

ҚУЛВАЧЧА 1 Қулдан тарқалган киши, қул авлоди, қулнинг боласи, фарзанди. [Мансур:] *Бало ошпаз, бало, Ўлгунча айёр, Ўзи қулвачча-ю, идроки юксак.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Уларнинг ёнига тиқилишиб, юзларча қулваччалар бормоқда.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

2 *кўчма* Паст табақадан, қул қатори бўлган шахс ҳақида, унга нисбатан қўлланади. *Ризаев ундан баттар, бировнинг фотиҳа қилинган қизини ўзига хотинликка олмоқчи, қулвачча..* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУЛДОР тар. Қул эгаси. *Қулларнинг ризқи қулдорлар томонидан уларнинг меҳнатларига қараб белгиладиган «ўлмаслик тадорики» дегандек, ўлчаб бериладиган «ҳақ» бўлар эди, холос.* «ЎТА».

ҚУЛДОРЛИК 1 Қулга эгалик, қул сақлаш ва унинг кучидан фойдаланиш. *Боғи-афзал қишлоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Қуллар кучидан фойдаланишга асосланган. *Қулдорлик жамияти.*

ҚУЛДУРАМОҚ «Қулдур-қулдур» товуш чиқармоқ. *У. бир нарса дегандай бўлди — гапирдим, ичи қулдурадими — билиб бўлмади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Қалин лаблари билан чилимни тортди. Чилимнинг суви қулдуради.* К. Яшин, Ҳамза.

Қорни қулдурамоқ Қорни овқат (емиш) талаб бўлмоқ. *Қорни қанчалик қулдураб турганига қарамай, бош эгиб, кўшиқни эшитаверди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Баширжон қовун расталари оралаб кетаркан, янги чиққан бодрингга кўзи тушиб, қорни қулдуради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛДУР-ҚУЛДУР тақл. с. Узук-узук бўғиқ товушни билдиради. *Ичи қулдур-қулдур қилипти.*

ҚУЛЖАЛЛОБ айн. қулфуруш. *Карвонбошининг ўзи — қулжаллоб ва молининг бариси қул ва чўрилар бўлгани сабабли, қул бозори бўлган Пойшоостона гузаридаги саройлардан бирига тушиши лозим эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛЛАРЧА рвш. Қулларга хос бўлган, қуллар каби. *Қулларча итоаткорлик.* ■ *Хизматкорлардан қулларча мутеликни, ҳар қандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидай олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛЛИК 1 Қулга хос ҳолат, ҳаёт. *Жаҳонгирлар инсониятга жисмоний ва маънавий қуллик келтирса, шеърлар руҳий эркинлик.. бахш этади.* «ЎТА». *Уламолар хотин-қизларни қулликда сақлаш учун, уларнинг озодликка чиқиш ҳаракатига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

Қуллик қилмоқ Қул бўлиб ёки қул каби ишламоқ. *Мен бундан буён сизга қуллик қилмайман.. Лекин ўттиз йил хизмат қилиб, ёшлик кучини барбод бериб, олтмишга кириб, бир уйдан қувилган чол қаердан хизмат топа олади?* С. Айний, Қуллар.

2 Эксплуатациянинг тарихан дастлабки ва энг кўпол шакли, унда қул, ишлаб чиқариш қуроли қаторида, ўз ҳўжайини — қулдорнинг мулки ҳисобланган. *Абдураҳимбойнинг гумаштаси экан. Онамининг айтишига кўра, қуллик замонда бизнинг ота, оналаримиз унинг қўл остида бойда ишлар эканлар.* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛЛОБ I [а. قلاب — қайтарма (ёқа); чангак, қисқич; юрак касаллиги] эск. кт. *Қармоқ, қисқич, чангак; тузоқ. Ит ҳамон бўкириб, қопуни ғажир, унинг қуллоби.. чегасидан чиқиб бормоқда эди.* Э. Самандар, Тангри кудуги.

ҚУЛЛОБ II Тананинг касал жойини тортиб боғлаб қўядиган белбоғ ёки халта. *Қуллоб тутмоқ.*

ҚУЛЛУҚ с.т. 1 Миннатдорлик ифодаловчи сўз; раҳмат, миннатдорман. *Ёрдамингиз учун минг марта қуллуқ.* ■ *—Кўрқманг, ҳожми!.. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқариш бўлсин.* —*Қуллуқ, қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Куллуқ қилмоқ Қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик изҳор қилмоқ, таъзим қилмоқ. *Ҳасан овчи дарвозагача қуллуқ қилиб, орқаси билан юриб борди ва посбонлар қаршисида ўзини ростлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Дехқон шодлик.. билан тўла, қуллуқ қила-қила чиқди.* Ойбек, Навоий.

2 шв. Муборак, қутлуг. *Нафиса, ўғил қуллуқ бўлсин.. жонгинам.* А. Мухтор, Туғилиш. *Элнинг катта-кичиклари «қуллуқ бўлсин»га кела берди.* «Алпомиш». [Ҳожи:] *Орзиқул уйида бўлса, қуллуқ бўлсин қилиб чиқай.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚУЛМОҚ бот. Тутдошлар оиласига мансуб, манзарали ўсимлик сифатида ўстириладиган, чирмашиб ўсадиган кўп йиллик ва бир йиллик ўсимлик (пивопазликда ачитқи, тиббиётда дори воситаси сифатида ишлатилади).

ҚУЛОН Отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаб кетадиган ёввойи ҳайвон. *Тоғига қараб қулони, Сувиға қараб илони.* Мақол. ■ *Қулон, карклар сўвсиз қўлда ётади.* «Ҳасанхон».

ҚУЛОН-ТУЗ Чексиз текислик; шундай ер. *От чопасан баринг қулон-тузларга.. «Гулнорпари».* *От чопишиб бораётир, Ҳисоби йўқ қулон-туз.* «Гулшанбоғ».

ҚУЛОЧ 1 Елка баландлигида керилган ҳар икки қўлнинг ўрта бармоқ учлари орасидаги масофа (узунлик ўлчови бирлиги сифатида). *Бир қулоч арқон. Уч қулоч ёғоч.* ■ *Ҳасан сўфи бу аҳволни кўриб: -Эҳ-ҳа, бу ёқ бир қулоч паст, у ёқ бир ярим қулоч чамаси баланд бўлса, тоза бўлган экан ишларимиз! - деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тили бир қулоч Ҳеч ким, ҳеч нарсадан тап тортмай, андиша қилмай, огзига келганини гапирерадиган; тили узун. -*Ҳм, оғзаки ботирлар, сўлласинлар!* - хоннинг масхараомуз товуши эшитилди. - *Тилларинг бир қулоч..* С. Сиёев, Аваз. **Қулоч ёзмоқ** (ёки ёймоқ) 1) икки ёки бир қўлини елка баландлигида очмоқ, *Алвасти қиёфасига кирган бир аёл.. қулочларини ёзган ҳолда кўчанинг чап томонига қараб югура кетди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил. *Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчқини отди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Полвон азамат қулочларини ёйиб, оғир керишди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ, авж олмоқ, ривожланмоқ. *Уй-жой қурилиши кенг қулоч*

ёйди. ■ *..проза ҳали кенг қулоч ёзмаган даврларда унинг ролини поэзия бажариб келган.* «ЎТА». *Дарё, анҳор оқсин чўл сари, Қулоч ёзсин дунё боғлари.* Қ. Муҳаммадий. *..халқ депутатларининг ташаббуси ҳам кенг қулоч ёйди.* Газетадан; 3) *асосан рвдш. шаклида - қулоч ёзиб айн. кучоқ очмоқ қ. кучоқ.* *Колхоз «областандан келган кекса, тажрибали ўқитувчи»ни қулоч ёзиб қарши олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қулоч отмоқ** 1) қўлларини галма-гал сувдан чиқариб ва ботириб, олдинга ҳаракатланмоқ (сузишда). *Мансур.. оқимга қарши қулоч отиб сузарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) *кўчма айн. қулоч ёзмоқ* 2. *Қиз темир қозик билан занг урди, овқатга чорловчи садо узоқларга қулоч отди.* Т. Расулов, Сарбон. **Қулоч тортмоқ** махс. Маҳси, этик кабиларнинг чокини тикишда икки сўзанга тақилган ипни икки томонга қулочлаб тортмоқ. [Унсин] *Тағига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эпчил қулоч тортарди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қулоч урмоқ** кам қўлл. айн. **қулоч отмоқ** 1. *Анҳор тўла қон. Аваз лопиллаб оқиб кетяпти. Қулоч уриб, соҳилга интилади.* С. Сиёев, Аваз.

2 Қулочнинг икки қўл учи бирлашган ҳолати; кучоқ. *Ерга чўпни тиқиб қўйсанг, кўкариб, қулоғга сиғмас дарахт пайдо бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб.. ташимокқа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Ўлчами кенг, катта. *У кенг яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жусасидан қувват барқ урарди.* Ойбек, Навоий. *Степан булғори этикнинг қулоч қадамларига зўрға етиб юрарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУЛОЧКАШ 1: қулочкаш қилиб Қулочини ёзиб, қулочкашлаб. *Ҳушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Жуда узун, узундан-узун; жуда кенг. *Мажлисда нутқ қулочкаш, Сайрар томоқни қоқлаб, Машинадан бўлиб ғаш, Қўлда теришни ёқлаб.* С. Абдулла. *Ҳар бир қулочкаш шеър ариз бўлавермагандай, ҳар бир шеър ҳам қўшиқ бўлавермайди.* Т. Тўла, Қалбдан куйлайман.

3 *кўча* Кучоққа сифмайдиган, йўғон; қалин. Ёв қўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби, одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛОЧКАШЛАБ *рвш.* Қўлларини, қулочини куч, шиддат билан ёзиб, шиддат билан қулоч отиб. Қулочкашлаб урмоқ. Қулочкашлаб сузмоқ. ■ [Комил Рустамов] Қаршида ўрмалагувчи фашист танкига қулочкашлаб граната ирғитди. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. ..кейин яна хаёл, яна қулочкашлаб ип тортиш. Баъзан минғирлаб ашула ҳам айтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛОЧЛАБ *рвш.* 1 Қулоч билан, қулоч ёзиб, қулоч-қулоч қилиб. Қулочлаб ўлчамоқ. ■ Канални истаганча пухта ишлаб, Биттирдик ҳам қулочлаб, ҳам қаричлаб. Ҳабибий.

2 *айн.* қулочкашлаб. Хон кетар ёрини йўқлаб, Урди отини қулочлаб. «Муродхон».

ҚУЛОЧЛАМОҚ 1 Қулоч билан ўлчамоқ. Арқонни қулочласам, йигирма қулоч чиқди.

2 Қулоч ёзиб ушламоқ; қучоқламоқ.

ҚУЛОҚ 1 Одам ҳамда умуртқали ҳайвонларнинг эшитиш ҳамда мувозанат аъзоси ва унинг ташқи қисми. Одамнинг қулоғи. Отнинг қулоғи. Қулоқ пардаси. Қулоқ супраси. Қулоқ касалликлари. Қулоққа болдоқ тақмоқ. Қулоғини (қулоғидан) чўзмоқ. ■ Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни кар қилади. Ойбек, Танланган асарлар. ..қўқор қўнғироқли қулоқларини эркаланиб силкиди. Газетадан.

Жон қулоғи билан ёки жон қулоғини тутиб Бутун диққат-эътибор билан; эшитишга бутунлай берилиб. *Мажлис аҳли унинг нутқини жон қулоғи билан тинглади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулоғимиз билан эшитамиз.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш. ..унинг гапларига жон қулоғини тутиб турган Нукранинг секин нафас олиши — нафис кўксининг секин бориб келиши ҳам сезилиб турарди. Мирмуҳсин, Нуқра. **Икки қулоғи** Ўрин келишигидаги сўз билан қўлланиб, бутун эшитиш, диққат-эътибор шу сўз билдирган шахс ёки нарсага қаратилганликни билдиради. *Тун ярмидан оғиб, ат-*

роф жимиши билан икки қулоғим деразада бўлади. Дераза тагига нўхатдек нарса тушса сезаман.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Оғзи қулоғида** Ниҳоятда хурсанд. ..жа хурсанд, оғзи қулоғида, йўрғалаганча кетяпти. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Туранинг оғзи қулоғида, кўнгли нимадандир таскин топган эди.* Н. Фозилов, Дийдор. **Қулоқ бермоқ айн.** **қулоқ солмоқ** 1. *Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қулоқ-мияни емоқ (ёки қоқмоқ)** қ. **қулоқ-мия.** *Илгари.. «Эркак деган рўзғорри бут қилиб қўяди-да!» деб шанғиллаб, қулоқ-мияни ерди.. «Ёшлик».* Бувниса хола эрининг қулоқ-миясини қоқиб, шу йил Содиқжон каникулга келганида, албатта уйлантириб қўяжagini айтди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Қулоқ осмоқ айн.** **қулоқ солмоқ** 1. *Агар суриштириб, ҳақиқатни ўрнига қўяман деса, унинг ва у сингариларнинг сўзига ҳар ерда қулоқ осадилар.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. **Қулоқ солмоқ** 1) эшитиб эътиборини қаратмоқ; қулоқ тутмоқ. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулоқ тутиб эшитмоқ; тингламоқ. *Раъно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлари билан уни кўмиб ташларди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 3) диққат билан тингламоқ ва уни ҳисобга олмоқ, унга амал қилмоқ. *Хусайн Бойқаро Навоийни қаттиқ ҳурмат қилади, унинг оқилона гапларига қулоқ солади.* «ЎТА». **Қулоқ тишлаш этн.** Болалиқдан унашиб кўйиш (қулоқ тишлатиб). *Тўтихон билан Набижоннинг юлдузи бир-бирига тўғри келмади. Ёшликдаги қулоқ тишлашлар ҳам чиппакка чиқди.* «Муштум». **Қулоқ тутмоқ айн.** **қулоқ солмоқ** 1, 2. *Эшик ёпилгач, бошлиқ зипиллаганча юриб, остонага яқинлашди-да, эгилиб, қабулхонага қулоқ тутди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Фотима бундоқ қулоқ тутса, маърузачиларнинг гаплари юз фоиз тўғри.* Т. Ашуров, Оқ от. **Қулоқ эшитмаган** Ҳеч ким эшитмаган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. *Замин қандайдир кучли қувватдан титраб кетди ва шу лаҳзада қулоқ эшитмаган портлаш рўй берди.* Газетадан. **Қулоқ қоқмай** Ҳеч қандай эътиросиз, гап-сўз қилмай. *Бунинг ғайриқонуний эканлигини тушуниб турган йигит «жиндаккина» деб аталган 600 сўмни қулоқ қоқмай эплаштириб олиб*

келди. «Муштум». **Қулоққа олмоқ** Эшитиб, унга эътибор қаратмоқ, амал қилмоқ. [Отабек] *Гуё мажбурият остида ота насихатини қулоққа оладигандек буйин эгиб утирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қулоғи битмоқ** Эшитмайдиган бўлиб қолмоқ (асосан, вақтинча эшитмай қолмоқ). *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи битган, бирон жойга снаряд ёки бомба тушганини тупроқ кўтарилиб тушгандангина билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қулоғи динг қ. динг. Қулоғи динг бўлмоқ** (ёки **тиккаймоқ**) Бирор нарса таъсирида ҳушёр тортиб, эшитишга шайланмоқ. *Ҳасаналининг қулоқлари тиккайиб, ўрндан турди, кўзи оланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қулоғи йўқ** Гап уқмайдиган; қулоқсиз. *Қулоғи йўқ бола бўляпсан. Қулоғи остида (ёки тағида) қолмоқ* Ўлмоқ. *Қушхонага кириб, не кўз билан кўрай, миққийнинг қулоғи остида қолган, яъни ўлган эди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Шундай қилинмаганда, ҳар икки томондан бир неча кишининг қулоғи остида қолиши турган гап эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Қулоғига айтадиган гап** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтиладиган гап. *..иккита хат ёзди. Биринчи хатку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисиде «қулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. **Қулоғига айтмоқ** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтмоқ. **Қулоғига етмоқ** Эшитмоқ (эшитилмоқ). *Бир кун Сирожиддиннинг: «Фармоновга ўхшаган амалдорлар нуноқ дорбозни эслатади», дегани Фармоновнинг қулоғига етибди.* Мирмуҳсин, Созанда. **Қулоғига (гап) кирмайди** 1) эшитмайди, тингламайди. *Олимжон, мани кўзим сандан бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқанинг сўзи қулоғимга кирмайди.* Ҳамза, Танланган асарлар; 2) гап-сўзга эътибор қаратмайди; гапга парво қилмайди. *Бу боланинг қулоғига гап кирмайди.* ■ *Унинг гаплари Меъморнинг қулоғига кирмади.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қулоғига кирмоқ** Эшитмоқ, эшитилмоқ. *Ногоҳ от дуқури кириб қулоққа, Чучиб уйғонади кекса чол мудроқ.* А. Орипов, Юртим шамоли. **Қулоғига қуймоқ** Эсдан чиқмайдиган қилиб тушунтирмоқ, уқтирмоқ. *Элчида айб йўқ. У ўз ҳукмдорининг қулоғига қуйиб қўйган гапларини гапирди.* М. Осим, Тўмарис. **Қулоғидан кун**

қўринади Жуда ориқ. *Қаранг, ҳаммасининг юзидан қони қочган. Қулоғидан кун қўринади.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Қулоғим сенда** Гапиравер, эшитаман (эшитяпман). *Хўп, қани, қулоғим сизда.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қулоғини бурамоқ** 1) жазо, танбех тарзидаги бирор иш қилмоқ. *Бу бола қулоқсиз бўлиб кетяпти, бир қулоғини бураб қўйиш керак;* 2) маълум гап-сўзлар айтиб, ҳушёр қилиб қўймоқ, қулоғини пишитиб қўймоқ. *Ҳозир улар комиссияни кутяпти, ўқитувчиларнинг ҳам хўп қулоғини бурагандир, бироз эсларидан чиқсин, кейин борамиз, деганди.* С. Зуннунова, Олов. **Қулоғини пишитмоқ** (ёки **пишиқтирмоқ**) *айн. қулоғига қуймоқ.* *Жўрахонни ҳам сўроққа чақириб қолишлари мумкинлигини ўйламаган эди. Қизнинг қулоғини пишиқтириб қўймаганига мана энди афсус еб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қулоғини ушлаб кетмоқ** Йўқ бўлмоқ. *Токи Яхшибоев қулоғини ушлаб кетмагунича чидашлари керак.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 Баъзи нарсаларнинг ушлаш, илиб қўйиш ёки маҳкамлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Челакнинг қулоғи. Ёғоч қаравотнинг қулоғи. Чиғириқнинг қулоғи. Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса.* Мақол.

3 Бош кийимларнинг қулоқларни ва иякни ёпиб, иссиқ тутиб туриш учун тушириб қўйиладиган узун қисми. *Телтакнинг қулоғи.*

4 Баъзи механизм ва мусиқа асбобларининг бураб ишга тушириш ёки созлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Дуторнинг қулоғи.* ■ *Машишоқлар ўз асбобларининг қулоқларини бураб, созини тўғрилашди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу машинанинг қулоғини бурасан, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур вангиллаиверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ота радионинг қулоғини буради.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Манов боғични — парда, Манов ипни тор дейди. Манов — қулоқ, бу — харрак, Яъни эшак боладир.* Э. Воҳидов, Куй авжида узилмасин тор.

5 с. т. Автомобиль, трактор ва ш. к. машиналарни бошқариш учун хизмат қиладиган қурилмаси; руль. *Ҳушёрлик билан машина қулоғини бураб кетаётган ёш шофёр Козим, ўзининг ҳарбий ҳолатда эканини*

сезиб, ниҳоятда ғайратланган. М. Муҳамедов, Машқ.

6 с. т. Ҳсимликнинг барг ёки ниҳол ёзадиган ери; дастлабки ниҳолча, баргча. *Уч юз гектарча ернинг ғузаси учинчи марта экилди. Аммо биз ҳам буш келмадик: ғуза қулоқ кўрсатди дегунча парваришлаб, яғналайвердик.* Й. Шамшаров, Енгиш. *Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шולי қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ариқ бўйидаги икки қулоқ бўлган ялпизнинг ҳиди бирам димоққа ёқади.* Газетадан.

ҚУЛОҚ II 1 Сувнинг анҳор, канал, ўқариқ ва ш.к. дан кичик сув йўлига, ариқларга тармоқланиб ўтадиган жойи; даҳана. *Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл! Мақол.* ■ *Тилим шўх яллада, доим хаёлимда баланд ҳосил, Фикр текис суғормоқ бўлса, зеҳним сув қулоғида.* С. Абдулла.

2 Шундай жойдан ўтадиган сув миқдори. [Ақбар аканинг кўзига] *Шу қадимий дарёдан экинига бир қулоқ сув чиқариб ололмай армонда ўтган, бахт излаб элма-эл кезган ғурумсаройликлар кўринди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚУЛОҚ III [р. кулак – мушт, муштум] тар. Қароллар, камбагаллар, умуман, деҳқонларнинг ёлланма меҳнатидан фойдаланувчи катта ер эгаси, қишлоқ бойи; бой ёки ўртаҳол деҳқон (мустабид шўро тузуми 1929–33 йилларда бундай кишиларни «қулоқ – муштумзўр» номи остида синф сифатида тугатиш сиёсатини олиб борган). *Иш тегирилди, Бозор ота.. аллақердан қочиб келган қулоқ бўлиб чиқди.* А. Раҳмат, Варракчи чол. *Бултурги йил қулоққа чиқарилиб, Украинага жўнатилган Абдужалил тегирмончининг кичкина меҳмонхонаси «Четан» колхозининг идораси эканлигини биз юқорида ўқиб билганмиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛОҚДОШ Бошқалар билан биргаликда қулоқ солувчи, бирга эшитувчи. [Султонбек Мадазимга:] *Қулоқдош бўлиб тур. Турғунга айт, тайёр турсин!* К. Яшин, Пьесада.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ I Бир-бирининг қулоғига шивирлашмоқ, бошқаларга эшитирмасдан маслаҳатлашмоқ. *Қорасочдан ҳирсли кўзларини узмаган бек, бой билан қулоқлашди.* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ II тар. Қулоқ деб ҳисобланмоқ, қулоқ табақасига ўтмоқ. *Урта деҳқоннинг қулоқлашуви.*

ҚУЛОҚЛИ I Қулоғи бўлган, қулоғи бор. *Уч қулоқли қозон. Ғуза икки-уч қулоқли бўлгандаёқ культивация қилинади.* ■ *Шу вақтда кампир икки қулоқли ёғоч от ясади. «Эртақлар». Булардан бири – нимча пўстин, қулоқли телпак кийган новча, жуда ҳам йўғон бир киши олдинда, Сафаров билан ёнма-ён келар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Гапга, сўзга кирадиган, қобил. *Қулоқли бола.*

ҚУЛОҚЛИК Бош кийимга қулоқ қилишга ярайдиган, етарли материал: кундуз, қоракўл териси ва ш.к.

ҚУЛОҚМА-ҚУЛОҚ рвш. Қулоқдан қулоққа эшитилиб, бир-биридан эшитиб. *Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб, дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ҚУЛОҚ-МИЯ: қулоқ-мияни емоқ ёки қулоқ-мияни қоқиб қўлига бермоқ Гапиравериб, жавраб, шовқинлаб, жондан безор қилмоқ, мияни ачитмоқ. *Ит ангиллайвериб, қулоқ-мияни еди.* ■ *-Шаҳарга холамизникига мени ҳам олиб боринг, – деб қулоқ-миясини едим.* Ойдин, Фонарь тагида. [Ҳайитжон:] *Бошинг айланиб кириб қолсанг, қулоқ-миянени қоқиб қўлингга беради.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚУЛОҚСИЗ I Қулоғи бўлмаган, қулоғи йўқ. *Қулоқсиз қозон.*

2 Қулоғи кесик; чиноқ. *Қулоқсиз ит.*

3 Қулоғи эшитмайдиган; қулоғи огир, кар. *Бу нарса қулоқсизлар учун ишланган асбоб, буни ҳар қандай қулоқсиз киши таққанда ҳам, энг аста товушларни эшита олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 кўчма Гапга, сўзга кирмайдиган, қулоққа олмайдиган. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. ■ *Вой қулоқсизлар-ей.. Шошмай туринглар, дадаларинг келсин ҳали.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ҚУЛОҚЧИН Тушириб қўйиладиган қулоқлари бор иссиқ телпак. *Эҳсон Эртөөв пальтосига ўралиб, қулоқчинини туширган-*

ча, қишлоқдан чиқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Эғнида нўстин, бошида қулоқчин, оёғида нўстинли этик, бўйнида санитар сумкаси. Ойдин, Сухбати жонон.

ҚУЛОҚЧЎЗМА 1 этн. Бола туғилгандан кейин бир ҳафта ўтгач бериладиган зиёфат ва бу зиёфат вақтида кўзи ёриган хотин тишлаб турган иккита нонни олиб қочиш (нонни биринчи бўлиб узиб олган бола қочади, бошқалари уни қувлайди, қочган бола ушланса, «қулоқчўзма», деб унинг қулоғини чўзадилар).

2 этн. Бекинмачоққа ўхшаш болалар ўйини (бу ўйинда бир бола марра пойлайди, қолганлари унга тутқизмасдан маррага етиб келишга ҳаракат қилади, пойлоқчи қайси болани қувиб етиб, ушлаб олса, маррагача унинг қулоғидан чўзиб келади). Болалар тўда-тўда бўлиб, ошиқ.. қулоқчўзма ўйнашади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

3 Уришиб, бир-бири билан сўзлашмай юрган болаларни қулоқларидан чўзиб, бир-бирининг номини айтириб яраштириш.

Қулоқчўзма қилмоқ Қулоғидан чўзмоқ, танбех бермоқ, жазоламоқ ёки яраштирмоқ. [Алимов:] *Уринбосар бўлгандан кейин баъзан қўни-қўшни, эру хотин ўртасида бўладиган жанжалларга аралашиб, қулоқчўзма қилмасак ҳам, ҳарқалай, икки тарафнинг ўртасига тушган совуқчиликни кўтариб, уларни яраштириб қўямиз.* «Муштум».

4 Ёмон иш қилган боланинг қулоғини чўзиб танбех бериш. *Қайнона қўлидан ёғлиқ чўзма егандан, Она қўлидан қулоқчўзма еган яхши.* Мақол.

ҚУЛП: **қулп урмоқ** 1) гуркураб, авж олиб кўкармоқ; яшнамоқ, гулламоқ. *Гулзорда ўсма, хина, райҳон ва жамбиллар қулп уриб ётибди.* ■ *Эрта кўклам қулп уради тоғ лоласи.* «Кўшиқлар». *Менинг назаримда, ҳозир кўклам қулп уриб турганга ўхшайди.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) кўчма барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ, гуллаб-яшнамоқ. *Қулп урасан савлат тўкиб кенг Осиёга, Машғал бўлиб нур сочасан шарқий самога.* Т. Тўла.

ҚУЛТ 1 тақл. с. Суюқликни ютганда ёки озги тор идишдан қуйганда эшитиладиган товушни билдиради (асосан, этмоқ ёрдамчи феъли билан ёки такрор ҳолда қўлланади). *Қулт этиб пиёладаги сувдан ичди.* ■

Мирёқубнинг қовоғи солинди, у анча вақт-гача гапирмай, қулт-қулт чой ичди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. *Шишани бурнига яқинлаштириб, қизиқсиниб тикилади-ю, даст кўтариб, қулт-қулт ича бошлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Умуман, томоғидаги бир нарсани ютмоқ; ютинмоқ. *Алишер алланимани қулт этиб ютиб, ақлининг сўзига киришга жазм қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *..юзини четга буриб, чуқур уф тортди, «қулт» этиб ютинди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

3 *шв. айн. қултум.* – *Мен ўйлайманки, – деди Эргаш, яна бир қулт сув ичгандан кейин..* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛТУЛЛАМОҚ «Қулт-қулт» товуш чиқармоқ, қулт-қулт қилмоқ. *Шишадан қултуллаб тушаётган сув.*

ҚУЛТУЛЛАТМОҚ **Қултулламоқ** фл. орт. н. – *Сал хотинчалиш кўринида, – деди ароқни қултуллайтиб ютгандан кейин Асқар полвон.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қимизфурушлар.. одамларнинг ташналигини қондиришдан хурсанд бўлгандек, тўсиқнинг бўғзидан ушлаб, қултуллайтиб қимиз қуйганлари қуйган эди.* М. Осим, Элчилар.

ҚУЛТУМ 1 Бир ютишли суюқлик миқдори; бир ютум. *Бир қултум сув.* ■ [Умарали ота] *Пиёладаги сўнги қултум чойни хўплаб, ўрнидан турди.* А. Ҳамдам, Қишлоқ оқшоми. *Пиёлани қўлига олиб, икки-уч қултум ютиб, бирдан ўхчиб юборди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Озгина, бир қатра (суюқлик ёки суюқ овқат ҳақида). [Жамила:] *Кетамиз! Бир парча куюк кулча, бир қултум шулон шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУЛТ-ҚУЛТ **Қулт 1** с. такр. *Чолнинг томоғига бир нима тиқилгандек бўлди, қулт-қулт тунук ютинди ва гапира олмай турди.* А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. [Шафтолининг] *Секин нўстини арчисанг, озгинга солиб, тилинг билан танглайингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ҚУЛУН 1 Отнинг бир ёшгача бўлган боласи. *Тойчоқлар қулоқларини чимириб, кишнашиб, уйноқлашиб, гала-гала бўлиб, қудуққа ташланишди.* Биялар қулунлари орқасидан навбат кутиб турибди. И. Раҳим, Ихлос. *Кунгай тарафларда ердан тафт кела бош-*

лаганда, қулун билан бияни етаклаб олиб чиқаман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 (1-ш. эгалик шаклида) Ўғил болаларни эркалатиш ёки эркалатиб мурожаат қилиш шакли. *Ҳой, отгинанг нима эди, қулуним, шўрванг совиб қолди!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. *Бош устингда туриб кўйлай ўзим, Кир, қулуним, чойшаб кўйнига.* Миртемир.

ҚУЛУНЛАМОҚ Қулун туғмоқ. *Қора бия қулунлади, тойча кўйиб кўйгандек чавқарнинг ўзи эди.* «Ёшлик». Бунни қарангки, жонивор беона уярда қулунлабди. Газетадан.

ҚУЛУНЛИ Қулунни бор, қулунлаган. *Қулунли бия овулга сиғмас.* Мақол. ■ *Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛУНТОЙ Қулунчоқ, тойчоқ. *Алла, болам, алла-ё, Алла эркам, қулунтой.* «Бойчечак».

ҚУЛУНЧОҚ 1 Қулун с. кичр.-эркл. *Ухлар қирда бўталоқ, Олтин ёлли қулунчоқ.* Ғ. Фулом.

2 айн. **қулун 2.** *Алла, болам, алла-ё, кўзичоғим, алла-ё, Эркин юртда туғилган, қулунчоғим, алла-ё.* «Кўшиқлар».

ҚУЛУПНАЙ [р. клубника < клубок — кесак, бўлак; юмалоқ нарса; ертут] **1** Раъногулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик, резавор экин. *Қулупнай машҳур ва кенг тарқалган ўсимликдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Унинг пушти-қизил рангли ширин, хушбўй меваси. *Қулупнай мураббоси.* ■ *Қулупнай еб, кетидан хом сут ичиб касал бўлганларида, кунларига сен ярадингми, мен ярадимми?!* С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚУЛФ [а. قفل — осма қулф; зулфин, тамба] **1** Эшик, сандиқ, жавон ва ш. к. ни калит билан беркитиш ва очиш учун ишланган махсус буюм ёки мослама. *Найча қулф. Осма қулф. Ич қулф. Дарвоза қулфи. Эшикка қулф солмоқ. Қулфни очмоқ.* ■ *Кутубхона эшигидаги қулфни кўриб, ҳайрон бўлди.* «Ёшлик». *Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Турли нарсаларнинг, буюмларнинг беркитиладиган қисми. *Соат занжирининг қулфи.* ■ *Ҳаммага маълум икки қулф, икки*

белбоғли сариқ портфелини кўтариб, мактабга жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

3 кесим өзф. *Қулфлаб кўйилган, берк. Дарвоза қулф. Магазин қулф. Бордик — эшик қулф эди.* ■ *Ишхонангга бордим, аллақайёққа кетган, дейишди. Уйларингда ҳеч ким йўқ, қулф.* С. Зуннунова, Олов.

Оғзига қулф солмоқ (ёки урмоқ) **1)** гапиртирмай кўймоқ, оғзига урмоқ. *Унинг жавоби барчанинг оғзига қулф солди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; **2)** ҳеч нарса дея олмайдиган қилиб кўймоқ. *Алдамчи, риёкор, ғаламис сўзин Фоиш этиб, оғзига қулф урган сенсан.* Шуҳрат. **Қулф солмоқ (ёки урмоқ, осмоқ)** *Қулф кўйиб беркитмоқ; қулфламоқ. Дарвозага қулф солиб кўйибди.* ■ *Ота эшикка қулф уриб, болани опичлаганича, идора тарафга кета бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қулфи дил** *Ички сир, юракдаги, айтилмаган, аён бўлмаган мақсад, орзу-истак ва ш.к. Унинг [қизининг] қулфи дилини билмаслик — бу чиндан ҳам қулғили бир нарса эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. **Қулфи дили очилди** **1)** сирини, юракдаги борини айта бошлади, ёрилиб гапирди. *Қизнинг ҳам қулфи дили очилиб кетди. Бошидан ўтганларининг ҳаммасини сўзлаб бергиси келиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; **2)** кайфи чоғ бўлди, хурсанд бўлди, баҳридилли очилди. *Кенг пахтазорни қоплаган яшил кўрпанинг сермавж тўлқини далаларга чунонам файз киритдики, кўрган кишининг кўзи қувониб, қулфи дили очилади.* Ҳ. Назир, Индамас.

ҚУЛФ-КАЛИТ: **қулф-калит қилмоқ** **1)** қулфланадиган, калит билан очиладиган қилмоқ; **2)** кўчма рухсатсиз бирор жойга бормайдиган, бирор иш қилмайдиган қилмоқ, қаттиқ таъқиб ёки назорат остига олмақ. *Эртақлардаги ялмоғиз сингари, катта бувиси уни қулф-калит қилиб кўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛФЛАМОҚ *Қулфни калит солиб бураб, очилмайдиган қилмоқ (қ. қулф 1, 2).* *Пайғомов дарвозани қулфлаб келган шофёрнинг қўлидан калитни олди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. *..чоғиб бориб, ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ётиб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Элмурод.. квартирасини қулфлаш олдиан хром эти-*

гини, янги бўлишига қарамай, мойлади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚУЛФЛИ Қулфи бор, қулф солинган. *Олтин қулфи дарвозадан Ҳаммани ўтказамиз. «Бойчечак».*

ҚУЛФЛОҚ Қулфлаб беркитилган, қулф солинган; қулф. *Эшик қулфлоқ экан. ■ Келгунча анча вақт ўтади. Келса — дарвоза қулфлоқ! Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ҚУЛФЛОҚЛИК айн. қулфлоқ. Қулфлоқлик магазиндаги ун, ёғ, чой, ширинлик каби буюмлар димиқиб, расвоси чиқмадимикин? «Муштум».

ҚУЛФСИЗ Қулфи йўқ, қулф солинмаган. *...ичкаридан ҳеч ким чиқмагач, тоб ташлаб қолган қулфсиз, тамбасиз ёғоч эшикни итарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ҚУЛФУРУШ тар. Қул олиб-соттиш билан шуғулланувчи одам, қулжаллоб.

ҚУЛФЧИ Қулф ясайдиган ёки қулф тuzатадиган уста.

ҚУЛЧА I 1 Қул с. кичр.

2 Қул бола. *Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар, ўқлар кўкка кўтарилиб, турли масофага бориб тушар, қулчалар отилган ўқларни териб келиб, Ўрмонбекка берар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ҚУЛЧА II рвш. 1 айн. қулларча. *Қулча бош эгиб тазвим қилиш.*

2 Қулга тенг келадиган даражада, қул даражасида. *Кал эшонга отдилар, уч пулча қадрим йўқмиди? Бир қулча қадрим йўқмиди? «Фольклор».*

ҚУЛЧИЛИК I Қулликдаги ҳақ-ҳуқуқсиз ҳаёт, ҳолат; қуллик. [Йўлчи:] *Қулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. қулдорлик 2. *Қулчилик жамияти.*

Қулчиликка келмоқ с. т. Совчи бўлиб келмоқ. [Аширмат:] *Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ҚУЛҚУЛ с. т. Курка; курка товуқ.

ҚУЛ-ҚУЛ тақл. с. Оғзи тор идишдан суюқлик тушаётганда чиқадиган товушни билдиради. *Қул-қул қилмоқ (этмоқ).*

ҚУЛҚУЛЛАМОҚ «Қул-қул» товуш чиқармоқ. *Графиндаги сув қулқуллаб қуйилар эди. ■ Дарё-адирлар манзараси, қулқуллаб оқаётган каналдан эсган ёқимли шабада ҳар*

қандай одамни ҳам маҳлиё қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУЛҚУЛУМ: ҳавзи қулқулум 1) афсонавий тагсиз чуқур ҳовуз, қудуқ; 2) кўчма кўп овқат ейдиган, унча-мунчага тўймайдиган киши ёки ҳайвон; мечкай.

ҚУЛҚ-ҚУЛҚ айн. қул-қул. *Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тезоқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҚУЛҒУНА Мохов касаллигининг оқадиган оғир тури. *Эҳтиёт бўлинг, бизнинг орамизда иффатлар ўғриси.. — Омон Асилов қулғунадай писиб юрибди. Ф. Фулом, Халқ ҳукмига ҳавола.*

ҚУМ I 1 Бир-бири билан бирлашмайдиган, майда заррачалардан ташкил топган чўкинди тоғ жинси (асосан, қурилишда ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда хомашё сифатида фойдаланилади). *Қумдан қўрғон бўлмас. Мақол. ■ ..дарвоза олдига тўкилган қумда ўйнаб ўтирган болакайларга бирпас завқ билан қараб ўтирди. Н. Аминов, Суварак. Қурилиш материаллари оёқ остида тўкилиб, оҳақ қумга, қум тупроққа қоришиб кетади. «Муштум».*

Қум соат, қумсоат Муайян миқдордаги қумнинг бир ёпиқ идишдан иккинчисига тор тешик орқали тушишига қараб вақтни ўлчовчи соат. *Ўрта асрларда бандли қум соатлар урф эди. «Фан ва турмуш».*

2 айн. қумлик. *Карвонлар қумда адашиб, саргардон бўлмайдилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Бир йигит чироғи ўчирилган мотоциклини қуюндай учириб, қум ичкарисига кириб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 сф.т. Қумга ўхшаш, майда. *Қум шакар. ■ Жўрапошша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узиб, марваридларни кигизга тўкди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚУМ II: ранги қум ўчди (ёки оқарди) шв. айн. ранги қув ўчди қ. қув III. Света конвертни олиб очди, хатга кўз юритди-ю, ранги қум ўчиб кетди. В. Ғофуров, Вафолор. Келиннинг ранги қум оқариб кетган, дағдағ титрар эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚУМАЛАМОҚ с. т. Умбалоқ ошиб йиқилмоқ; юмаламоқ, думаламоқ.

ҚУМАЛОҚ Қўйнинг, туянинг юмалоқ-юмалоқ тезаги. *Кишининг дўпписи тор келганда, қумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмиш!* А. Қодирӣй, Обид кетмон. *Қўнғизлар эса орқаларига қараб юриб, тезакдан ясаган қумалоқларини алақаёққа юмалатади.* М. Осим, Карвон йўлларила. *Қўпгина халқларда фолбинлар суяк, қўйнинг қумалоғи ва бошқа нарсалар билан фол очган.* «Фан ва турмуш».

ҚУМАНЖИР Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, этдор поялы, тўп-тўп тиканаклардан иборат баргли ўсимлик; кактус.

ҚУМЗОР Қум билан қопланган жой; қумлоқ. *Қумзорларни саксовулзорга айлантирмоқ.* ■ *Эргаш акам ҳам подасини тўплаб, қумзордан пастроқда ва шамолнинг эсиш йўлидан панароқда бўлган рўд [дарё, анҳор] қирғоғига суриб туширди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚУМЛАМОҚ 1 Кир, доғ ёки зангни кетказиш учун қум билан ишқаламоқ; қум билан тозаламоқ. *Пиёлани қумлаб ювмоқ.* ■ *Мулла Обид зўр кетмонни қумлаб, ғалтакни сувлаб, бостирмага киргизиб қўйишга мажбур бўлади.* А. Қодирӣй, Обид кетмон.

2 Қумга чўкмоқ, ботмоқ, кўмилмоқ; қум билан қопланмоқ. *Қайиқ қумлаб қолди.*

3 Тупроққа қум аралаштирмоқ.

4 *кўчма с. т.* Сирка билан қопланмоқ. *Боши қумлаб кетибди.*

ҚУМЛИ 1 Ичида, таркибида қуми бор. *Қумли қоп. Қумли тупроқ.*

2 Қум билан қопланган, қумдан ташкил топган. *Қумли саҳро.*

ҚУМЛИК Қум босган, қум билан қопланган кенглик. *Кичкина дарёлар Амуга етмасдан қумликларда ғойиб бўлади.* ■ *Икки меҳмон яна отга миниб, қумликка қараб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ер-суви тортиб олиниб, кимсасиз қумликларга бадарға этилган бечоралар хонликда тўлиб ётар эди.* С. Сиеёв, Аваз.

ҚУМЛОҚ 1 Қум босган, қум билан қопланган жой; қумлик. *Қумлоққа ботмоқ.* ■ *Ҳаводан ёғайтган қум бир нафасда ерни қумлоққа айлантирди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ажабо, ҳеч гийё кўрмаган Қумлоқларда гул етишибди.* Э. Раҳим.

2 Қум аралашган, қуми бор; қумли. *Қумлоқ тупроқлар қовушмайди, балки намлигида чочилиб туради.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Зеро,*

у тупроқ танламайди, тошлоқ, қумлоқ ерларда ҳам ўсаверади. «Фан ва турмуш».

ҚУМОЙ Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиклар билан овқатланадиган йирик қуш. *Одатда, қумой, тасқара ва жўрчи каби қушларга ўлжа ҳар доим ҳам насиб этавермайди.* «Фан ва турмуш».

ҚУМОШ [а. قماش — газлама, мато; бўз; эски латта-путта] эск. Мато, газлама. *Ҳеч қандай уста ҳам тўқий олмайди Оламнинг мунчалик атлас-қумошин.* Ф. Фулом. *Жандамга кўҳан шоҳи қумошини алишмам.* Муқимий.

ҚУМОҚ Қум аралашиб, дондор бўлиб қолган; қумли. *Унинг ери қумоқ. Шунинг учун у доимо бир марта ҳайдалади.* Х. Олимжон, Танланган асарлар.

ҚУМОҚ-ҚУМОҚ Дурда боғлаб, дурда каби майда, юмалоқ доналарга ажралиб турадиган; дондор. *Қумоқ-қумоқ асал. Қумоқ-қумоқ тупроқ.* ■ *Тўқай ерларига бирикки йил шоли экамиз, шўрини роса ювиб ташлагач, кузда ағдариб ҳайдаттирамиз, кўкламда қарабсизки, тупроғи қумоқ-қумоқ бўлиб қолади.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ҚУМПИЁЗ Лолагуллилар оиласига мансуб, кўп йиллик пиёзли чўл ўсимлиги.

ҚУМРИ [а. قمرى — ғуррак, қумри] 1 Каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам урчийдиган сайроқи қуш. *Тоғлар, бўстонлар тўлди Қумрио булбул билан.* «Қўшиқлар».

2 Қумри (хотин-қизлар исми).

ҚУМСАБЗИ Соябонгуллиларга мансуб, илдизмеваси ейишли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

ҚУМСАҚИЧ, **қумсағиз** Мураккабгуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик каучукли ўсимлик.

ҚУМТОШ Қум зарраларининг ўзаро ёпишиб, бирикиб қотишидан ҳосил бўлган харсангсимон тоғ жинси. *Калтаминор усталари қаттиқ кулранг қумтошлардан ёрғучоқлар.. ясаганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу туб қумтош устини шамол олиб келган қум қоплаб ётади.* П. Гуломов, Зарафшон этакларида.

ҚУМУРСҚА Майда чумоли; умуман, ҳар қандай чумоли. *Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради.* С. Айний, Қўллар. *Баҳор ўзи бошқача фасл-да! Ерга офтоб тегиши*

билан қумурсқа инининг ёнида тупроқ уюми пайдо бўлади. А. Ҳамдам, Ҳамал кирди.

ҚУМУРСҚАДАЙ, -дек 1 Майда, чу-молидай кичик. *Қумурсқадай майда қуртлар кун сайин буй чўза бошлади.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

2 Жуда кўп, ғужғон ўйнаган, қайнаган. *Кўчаларда одам қумурсқадай.*

ҚУМ-ҚУМ Ҳисобига етиб бўлмайдиган; сон-саноксиз, беҳисоб.

ҚУМҒОН Чой қайнатиш учун кўпинча мисдан ясаладиган, ичи қалай билан оқартирилган, кўзача шаклидаги дастали ва қопқоқли идиш; катта чойдиш. *Мис қумғон.* ■ *Учоқнинг оғзида ўтга кўмилган қора қумғон вақирлаб қайнайди.* С. Анорбоев, Хотима. *Бўтабой қумғонга чой дамлаб олиб келди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚУНДУЗ 1 Сувсарсимонлар оиласига мансуб, қимматбаҳо мўйнали сутэмизувчилар туркуми. *Бу бехатар масканда бухоро буғуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган.* «Фан ва турмуш». *Ҳавода ўйнайди юлдуз, Дарёда ўйнайди қундуз.* «Маликаи айёр».

Қундуз қош ёки қоши қундуз Чиройли, ўсиқ қора қош. *Шаҳло кўзлар, ўсиқ жингала киприклар, қундуз қош ва қора холлар ва бошқа латофатлар ўзига писанд бўлмадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. Ёқага ёки телпак жиягига тутилган ўсиқ юнгли ҳар қандай мўйна. *Қундузи қалин бурк.* ■ *Лайлакқор уриб турар эди. Мунисхон ёқасининг қундузи билан бўйинини ўраб.. зинанинг охириги пиллапоясида тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қундуз (хотин-қизлар исми).

ҚУНДУЗИ Қундуз мўйнасидан тикилган. *Қундузи телпак.*

ҚУНИШМОҚ Совуқдан, касаллик ёки қўрқувдан бўйинини ичига тортмоқ; жунжимоқ, ғужанак бўлмоқ. *Оппоқ қор.. Қош қорайганда, юпун кийинган одамлар қунишиб, дилдирашиб, Бақақуруллоқ майдонидаги чойхонага томон кела бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..шунчалик девқомат бўлишига қарамай.. мулзамликдан, ўзи айтгандек, «кичкина бола»дек бўлиб, қунишиб ўтирарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ҳасан сўфи ана шундай савол берилишини олдиндан билиб, қунишиб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУНТ [а. قنوط — итоаткорлик; намозда тик туриш; ноумидлик, тушкунлик] Бирор ишни астойдил берилиб, сабр-тоқат билан бажариш иштиёқи; ҳафсала. *Қунт билан ўқимоқ. Қунт билан ўрганмоқ.* ■ *Кўзлари ёниб турган ёшгина дўхтир Энани эринмай, қунт билан текширди.* «Ёшлик». *Ёш ишчининг қунт ва ихлос билан изланиши, жушқинлик билан олға интилиши ўз самарасини берди.* Газетадан.

Қунт қилмоқ Қунт билан муносабатда бўлмоқ. *Назокат, табиатан, бир нарсага киришса, астойдил қунт қиладиган.. ўргатса, зеҳн қўйиб турадиган зийрак қиз эди.* Шўҳрат, Умр поғоналари. *Қунт қилса, бир амаллаб ўганиб олади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУНТЛИ Қунт билан ишлай оладиган, ҳафсалали, серҳафсала, тиришқоқ. *Қунтли ишқибоз одам.* ■ *Балки Маширабдаги ўзига хос хислатлар уни калавачи бўлишига давват этгандир? Ахир у, биринчидан — саботли, иккинчидан — талантли, учинчидан — қунтли.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҚУНТСИЗ Қунти, ҳафсаласи йўқ; қунт, астойдиллик билан ишлай олмайдиган; беҳафсала.

ҚУП(ПА)-ҚУРУҚ 1 Мутлақо қуруқ, жуда қуруқ, қоқ қуруқ. *Қуппа-қуруқ ўтин.* *Куз бўлса ҳам, кўчалар қуппа-қуруқ.* ■ *Ёздагидай қуп-қуруқ кўчаларнинг чанги гирдоб уриб, одамнинг кўзини очирмас.* Ҳ. Назир, Ўзбекиқод.

2 кўчма Ҳеч нарса, ҳеч нарса йўқ, яп-яланғоч, шипшийдам. *Қуппа-қуруқ уй.* *Қуппа-қуруқ дастурхон.* ■ *-Наҳотки қуппа-қуруқ жой бўлса? — деди кимдир ваҳимали ингичка товуш билан.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 кўчма Қўлида, ёнида ҳеч нарса йўқ. *Қўлим қуп-қуруқ. Чўнтагим қуп-қуруқ* ■ [Муллаўрзи:] *Ундан сўнг айтинг, назрини дурустроққина қилиб берсин. Бу нима? Уч сафардан буён қуппа-қуруқ келади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Мен икки қўлимни бурнимга тиқиб, шаҳарга қуп-қуруқ кириб келдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУР I 1 Иш-ҳаракатнинг такрорланиш сонини билдиради; марта, дафъа, топқир. *Сен кетганидан кейин бир-икки қур хўжайиннинг ошналари меҳмон бўлиб келишди.* Ф. Фулом, Шум бола. [Фуломжон] *Ҳовлини яна*

бир қур кўздан кечириб, пастга тушиди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Укам иморат қураётувди.. бир қур хабар ҳам олмадингиз. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

2 Давра; партия, гал (баъзи ўйинларда). Майли, икки қур ўйнайман-да, кетаман. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Гуруҳ, давра. Ягрин ташлаб, елвагай, мағрур, бепарво, Бир қур йигитлар келар, енгил худди пар. Ф. Фулом. Самадлар кириб ўтиргандан буён уч қур янги меҳмонлар келиб кетган. Ф. Фулом, Ёдгор.

ҚУР II Товуқсимонлар туркумига мансуб, ўрмонда яшайдиган, ов қилинадиган қуш.

ҚУР III айн. қурай. Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдаган. «Алпомиш».

ҚУР IV тақл. с. Бақа, турна кабиларнинг сайрашига ўхшаш товушни билдиради. ..турналарнинг майин қур-қурлари осмон гўмбазида ажиб акс садо беради. «Ёшлик».

ҚУР V Давра; давра ўртасидаги жой, майдон. Кураш қилиб енгган, йиққанлар, Полвон бўлиб қурага чиққанлар. Э. Раҳим.

Қур тортмоқ Давра қурмоқ, даврада бирга ўтирмақ. Нарида қур тортган икки йигитнинг гапларини чала-ярим эшитди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошабин тўлиб, растараста, даста-даста қур тортиб ўтирди. «Алпомиш».

ҚУРАЙ унд. с. Қўйларни ҳайдаш ёки чақириш учун ишлатилади.

ҚУРАЙЛАБ «Қурай, қурай» деб. Ярим кечада, ой кўтарилгандан кейин, олдинмакетин ҳуштак чалиниб, қурай-қурайлашиб, Кўктеракка қараб кета бошладик. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУРАЛАЙ I Кийик ёки охуларнинг ёш боласи.

2 айн. қуралай кўз. Меҳрибон кўзлари жигарга мойил, қуралай.. «Ёшлик».

Қуралай кўз Қуралайнинг кўзига ўхшаш кўзли. Қуралай кўз, бодомқовоқ, сарв қомат.. С. Сиёев, Аваз.

ҚУРАМА I 1 Ҳар хил тус, кўринишда бўлган; турли хил, ҳар хил турдаги. [Полвон] Махоркани бежаб ўраб, сал эшитиларли товуш билан қурама ашулаларни гингиллай бошлади. Ойбек, Куюш қораймас. Шаҳар аҳолиси қурама. Унда ҳар хил миллатларга мансуб кишилар — каннаралар, ҳиндлар,

малайялар, тамиллар яшайди. 3. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. Баширжон газетани очиб, парварда, шоколад, шўрданак ва қорамайиз аралаштирилган қурама ширинликлардан битта парвардани олиб, оғзига солди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 айн. қуроқ I 2. Қурама тўшакда чўзилиб ётганича, жажжи қўлчаларини унга чўзарди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. У қурама кийимдаги кишига норози кўзи билан қарарди. В. Ғофуров, Вафодор.

ҚУРАМА II Ўзбек халқи таркибига кирган этник гуруҳлардан бири: Ўзбекистоннинг Чирчиқ ва Оҳангарон водийларида яшовчи ўзбек элати; шу элатга мансуб шахс ёки нарса. Қурама аёли. Ўзбек тилининг қурама шеvasи.

ҚУРАМОҚ Турли қисм ёки унсурларни бир-бирига уламоқ, бириктирмақ; улаб, қўшиб, бирор нарса ҳосил қилмоқ. Кўрна қурамоқ. ■ Почамир вафот қилди. Дўстлари йиғлаб-йиғлаб, уни ювдилар. Кафанга нули йўқ. Кўкнор эзиладиган халталарни йиғиб-қураб, кафан тикдилар. Фитрат, Қиёмат.

ҚУРБ [а. قرب — қариндошлик; яқинлик; қўшни(чи)лик] Жисмоний, моддий, маънавий имконият; куч, қувват. Эй худо, учиб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг? Ҳамза, Паранжи сирлари. Фақирда қурб бўлса-ю, қани энди, сендан қочиб қутулса! Ф. Ҳотамов, Қон ва сут.

Қурбн етади (ёки келади) Куч-қуввати етади; жисмоний, моддий, маънавий имконияти бор (етади). ..ҳамиша писанд қилмай очиб-ёпадиган бу эшик тутқичини ушлашга энди қурбн етмаётганини сизди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Ёш эдим, дадам раҳматлининг бундан яхшироқ сизир сотиб олишга қурбн етмаслигини қаёқдан билай? С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҚУРБАҚА Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жониворлар туркумининг бир тури; оёқлари сакраб юриш учун мослашган. Қурбақанинг сайраши. ■ Фарида қурбақа сўзиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб қулди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Қурбақа(нинг) салласи қ. салла.

ҚУРБОН [а. قربان — қурбонлик; қурбон бериш, фидо қилиш] 1 дин. Худо йўлида қурбонликка сўйилган ёки сўйиладиган жонлик. Қурбон сўйиш.

Қурбон ойи айн. зулҳижжа. **Қурбон ҳайити қ. ҳайит 1.**

2 *кўчма* Бирор эзгу иш, эзгу мақсад йўлида ёки севиқли кимса, нарса ва ш.к. учун курашда ҳалок бўлган, жон фидо қилган киши. *Озодлик қурбони. Уруш қурбони. Ишқ-муҳаббат қурбони.* ■ ..ер куррасининг кўп қитғаларида бомбалар портлар, минглаб қурбонлар кўксида қон оқарди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 *кўчма* Табиий офат, фалокат, кўнгилсиз ҳодиса, кимсаларнинг қилмиши, манфаати ва ш.к. туфайли ҳалок бўлган ёки катта зарар кўрган, қаттиқ азият чеккан киши. *Ёнғин қурбони. Зилзила қурбонлари. Жаҳлат қурбони. Урф-одатлар қурбони.* ■ *Фарида Зокирни гуноҳсиз бир қурбон деб билиб, қаттиқ ачинди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [Фулломжон:] *Бўлиб ўтган мана шу гапларнинг ўзи туҳматчилар қурбони бўлиб турганимни исбот қилишга етиб ортади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қурбон бермоқ Кишиси (кишилари) қурбон бўлмоқ; катта зарар, талафот кўрмоқ. *Талай урушлар кўрдик, талай қурбонлар бердик. Гuvoҳ – сочларда оқу манглайда ажинимиз.* Ф. Гулом. *Бепарво бўлмангиз, қўлдан кетмасин Сонсиз қурбон бериб қозонилган бахт.* «Шарқ юлдузи». **Қурбон бўлмоқ 1)** бирор сабаб туфайли, унинг йўлида ҳаётдан кўз юммоқ, ўлмоқ. *Халқ жинойатчи бўлиши мумкин эмас, қурбон бўлиши мумкин.* Газетадан; **2) айн. қурбони бўлмоқ 2.** *Бир навжувон эрди ўзи хиромон, Ҳар ким кўрса, бўлур ҳуснига қурбон.* «Гулшанбоғ». **Қурбони бўлмоқ 1) айн. қурбон бўлмоқ 1.** *У бошқа катта жинойатларнинг қурбони бўлиб кетяпти-ку!* А. Мухтор, Кумуш тола; **2) жони**ни фидо қилмоқ, садағаси кетмоқ. *Яхшининг қурбони бўл, Ёмонни калтаклаб ур.* Мақол. ■ *Аравадан нари анжир пишибди, Ўн тўрт яшар қизга ишқим тушибди. Ўн тўрт яшар қизнинг қурбони бўлсанг, Ўн тўрт тилло бериб қўйингга олсанг.* «Қўшиқлар».

4 Қурбон (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҚУРБОНЛИК *дин.* **1** Худого яқинлашиш, унинг раҳм-шафқатига эришиш учун худо йўлига жонлиқ сўйиш; шу жонлиқнинг ўзи. *Қурбонликка атаб сўйган ҳайвон терисини сотган кишининг қилган қурбонлиги қабул бўлмайди.* «Фан ва турмуш».

2 Қурбон ҳайити кунларида худо йўлига жонлиқ сўйиб, кишиларга бериладиган зиёфат. *Эшон кўй сўйиб, қурбонлик қилди, кўп одамлар келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРГУР *айн. кургур.*

ҚУРДОШ 1 Ёши тенг бўлган; тенгдош, тенгқур. *Қурдошларим орасида, ўз жанговар оиламда эканимни гўё ҳозиргина ҳис этиб, ногоҳ кучга тўлгандай бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Юртимиз тинч, ободон, тўйинчилик баҳузур, Қурдошлар гурунгида биз ҳам соҳибнафасмиз.* Ф. Гулом.

2 Қурдош (эркаклар исми).

ҚУРДУМ: *қурдум дарё фольк.* Тубсиз, ютоқи дарё; денгиз. *Ҳой, қовоқни қурутдингку, қурдум дарёмисан!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУРЕЙ *айн. қурай.*

ҚУРЕЙЛАМОҚ *айн. қурайламоқ.* Осмонни заминда қайчига ўхшаб турна карвони, кўй ҳайдаган чўпондек, қурейлаб ўтяпти. С. Аҳмад, Уфқ. *Жануб томонга учиб, тепасидан дод солиб ўтаётган турналарнинг қурейлаши осмонни тўлдирган.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ҚУРИЛДОҚ, қурулдоқ Қуриллайдиган, қуриллаб сайрайдиган (бақа ҳақида).

ҚУРИЛИШ 1 **Қурилмоқ** *фл. ҳар. н.* Бу биринчи навбатда қурилиши керак бўлган ўн икки уйни мўлжалдан бурунроқ битказишга имкон берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Қуриш, бино этиш ишлари. *Уй-жой қурилиши. Қурилиш бошлиғи.* ■ *Канал қурилиши штаби полвонлардан учта катта бригада тузишга қарор қилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Уруш чиқishi билан қурилиш бир ой чамаси тўхтаб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қуриш ишлари олиб борилаётган жой, қурилаётган объект. *Қурилишда ишламоқ.* ■ *У кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади, ўз лойиҳасининг бажарилишини текшираётган архитектор каби синчиклаб қарайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИЛЛАМОҚ 1 «Қур-қур» товуш чиқармоқ, «қур-қур» товуш чиқариб сайрамоқ. *Ироқ-ироқлардан бақаларнинг қуриллаши, чўпон итларининг улиши эшитилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 «Қулдур-қулдур» овоз чиқармоқ; қулдурламоқ, қулқулламоқ. *Ичкари қоронғи, ғовур. Одам кўп. Қаердадир чақалоқ инга-*

ламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. Иситиш қурилмаси. Электрон қурилма.

КУРИЛМОҚ **Қурмоқ** фл. мажҳ. н. Бино ўтган йили қурилган. Қишлоқда янги йўл қурилмоқда. Уйга эшик, деразалар қурилди.

■ Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янтоқ ғарами ёнига қурилган дошқозон олдида.. бир хотин буларни кўриб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРИМОҚ 1 Ҳўл, намликдан холи бўлмоқ, қуруқ ҳолга келмоқ (қ. **қуруқ 1**). Ҳўл бўлган кийимлари офтобда тез қуриди. Ар-ралаб, ёриб, тахлаб қўйилган ўтинлар яхши қуриди. ■ Фуломжонлар.. офтобда қуриб, тахта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ипга чизилган жамбиллар қуриб, қовжираб қолган эди. С. Зуннунова, Олов. Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тил остига отди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви тугамоқ (сув объектлари ҳақида). Орол денгизи қуриб бормоқда. Яхши сўздан мой эрийди, Ёмон сўздан сой қурийди. Мақол. ■ Ёзда чашма қуриб кетди.. «Гулнорпари».

3 айн. **қуруқшамоқ**. Оғзи қуримоқ. ■ Гапирай деса, оғзи очилмайди, лаблари қуриб, бир-бирига ёпишиб қолгандай. «Шарқ юлдузи». Оғриб қолди унинг нозик беллари, Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари. «Маликаи айёр».

4 Ривожланиш, кўқаришдан тўхтамоқ; зид. **кўқармоқ**. Экилган кўчатларнинг баъзилари қуриятти. Қуриган гул. Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин урган сада қуриш бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол. ■ [Йўлчи] Экини қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..кўчани кесиб ўтган кичкина ариқ лабидаги ями қуриган катта тол панасига ўзини олди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

5 Бутунлай тугамоқ, йўқ бўлмоқ; битмоқ. *Мушукка қанот битса, сичқон зоти қурийди*. Мақол. ■ *Лутфулланнинг кулбаси қуриб, қўлга илинадиган ҳеч нарса қолмади*. Мирмуҳсин, Фурбатдаги одам. *Агар қишлоқда орияти бутун эркакнинг уруғи қуриб кетган бўлса, мана, ўзим гаплашаман сен билан*. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Ёстиғи қуримоқ Бирор ҳодиса, сабаб туфайли ҳаётдан кўз юммоқ; ўлмоқ (одатда, кўпчиликка келган ўлимга нисбатан қўлланади). *Шундоқ ҳам кўп одамларнинг ёстиғи қуриди*. «Ёшлик». **Илиғи қуримоқ айн. илиғи пучаймоқ қ. илик**. **Ичи қуримоқ** Бирор нарсанинг бўлишини, унга эришишни, билишни жуда-жуда истамоқ, уни сабр-сизлик билан кутмоқ. *Лекин ўзининг ичи қуриб, ёш боладай қувонгиси, қувониб, бутун Далварзинтепага овоза қилгиси келар эди*. М. Мансуров, Ёмби. *Ичим қуримас, айтарман кимлигини*. Миркомилга алоқадор гап бу. М. Мансуров, Ёмби. **Шўри қуриди қ. шўр**. **Қуриб қолибдими (ёки қолганми)? қуриб кетибдими (ёки кетганми)?** Бошқаси йўқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [Хотин:] *Худо кўтарсин сен мегажинни! Иккита болам бор! Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин*. *Отам билан онамнинг ризоликлари учун шундан бошқа сабаб қуриб қолганига нима дейишимни ҳам билмайман*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қурсин ёки қуриб кетсин қарғ**. Ўлсин, йўқ бўлсин. *Менга тенгқур бўлмайсан, Кўнелигинанг қуриб кетсин*. Пўлкан. *Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутуни биррам аччиқ эканки!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҚУРИТИЛМОҚ **Қури்தмоқ** фл. мажҳ. н. Қуритилган пахта. ■ [Темир:] *Уларни [душманларни] биз енгдик, бироқ уларнинг илдизлари ҳали батамом қуритилган эмас!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҚУРИТКИЧ Қуритадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сушилка. *Пахта қуриткичлари*. Автоматик қуриткич шкафлар.

ҚУРИТМОҚ **Қуримоқ** фл. орт. н. Кир қури்தмоқ. *Саратон қуёши адирлардаги ўтўланларни қури்தди*. ■ [Бектемир] *Гулхани авжлантириб, кийимларини қури்தди*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Муғуллар баркашни қури்தиб, боғ ичига кириб кетишди*. М. Осим, Ўтпор. *Андижон зилзиласи.. Катта ариқнинг*

сувини қуритди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Наво»нинг сеҳрли савти Отабекнинг кўз ёшларини қуритди—да, бир енгиллик бағишлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Босган (ёки қўнган) ерини қуритмоқ Борган ерида ҳеч нарса қолдирмай йўқ қилмоқ, еб-ичиб, талаб битирмоқ. Бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарчасиз! Қўнган ерингизни қуритасиз! Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Қадамини қуритмоқ** (ёки қирқмоқ) Қайтиб келмайдиган, қадам босмайдиган қилиб юбормоқ, йўқотмоқ. —Тожбойни ишга солдим. У сенинг ўчинени олишга киришди — худо хоҳласа, бу ердан муаллимнинг қадамини қуритади, — деди вақти хуш Олахўжа махсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИШ I Қурмоқ фл. ҳар. н. Уй қуриш. Режа қуриш. Сўхбат қуриш. Мақсадимиз — адолатли жамият қуриш.

ҚУРИШ II Қуримоқ фл. ҳар. н. Эру хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши. Мақол.

ҚУРМА тар. Деҳқонлардан олинган ҳар хил гайриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон. Албатта.. пора, қурма, жузья, муҳрона деган турли-туман жабрли солиқлардан тўнлайдилар. Ҳамза, Танланган асарлар.

ҚУРМАГУР қ. қурмагур.

ҚУРМАКОРЛИК кам қўлл. Қуриш ишлари; бино қилиш, бинокорлик. [Раис Ўктамга:] Ҳосилни даладан йиғиб олайлик. Кейин қаттиқ киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРМАГУР Ўлмагур, тушмагур, бор бўлгур, барака топкур (енгил койиш). Қурмагур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам, иши пишиқ, жонкуяр универсалчи. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Кўрса, «эличи» қурмагур касалхона дарвозасидан чиқиб кетяпти. М. М. Дўст, Лолазор.

ҚУРМОҚ I Қурилма, қурилиш иншооти бунёд этмоқ, ясамоқ. Уй қурмоқ. Қаср қурмоқ. Шийон қурмоқ. Тўғон қурмоқ. Канал қурмоқ. Сарой қуриб, шаҳар бузма. Мақол. ■ Ёру дўстлар билан ҳашарлашиб, бинойидай маскан қуриб олдим. М. М. Дўст, Лолазор.

Ин (ёки уя) қурмоқ 1) ўзига яшаш жойи, макон ясамоқ, тайёрламоқ (ёввойи ҳайвон, парранда, ҳашаротлар ҳақида); 2) макон

тутмоқ, жойлашмоқ, тўпланмоқ (ўғри, босқинчи, ғаламис ва ш.к. ҳақида). Унинг ҳаромнамаклари ҳали кўп маҳкамаларда ин қурганлар. Ойбек, Навоий.

2 Ўрнатмоқ. Тандир қурмоқ. Уйга эшик қурмоқ. ■ Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди; оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бир ердан ўчоқ қилиб, ошпалов қилмоқчи бўлиб, қозонни қурди. «Нурали».

3 Ташкил этмоқ, барпо қилимоқ, тузмоқ. Янги давлат қурмоқ. Янги жамият қурмоқ.

Турмуш (ёки оила) қурмоқ Уйланиб, турмушга чиқиб, ўзаро оила тузмоқ. Севишиб, ўлдим-толдим деб турмуш қурганларни кўряпмиз, кунора уйда жанжал.. Т. Ашуров, Оқ от. Ойим билан дадам синфдош бўлганлар. Севишиб оила қурганларини эс-лашади. «Ёшлик».

4 Ташкиллаштирмоқ. Ширин сўхбат қуриб қаймоқлашайлик.. Ҳабибий. Ҳарқалай, Жўравой билан гурунг қуриб, тонг оттирай деди-ку. С. Аҳмад, Юлдуз. Зериксангиз, шоҳона зиёфатлар қуринг, базмлар ясанг, ихтиёр сизда. Ойбек, Улуғ йўл. Бадиузамон бекларини, ишбилармон йигитларини йиғиб, жангга ҳозирланиш тўғрисида кенгаш қурди. Ойбек, Навоий.

ҚУРОВ Яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРОЛ I Ҳарбий яроғ, аслаҳа; жанг, уруш асбоби. Отув қуроллари (милтиқ, тўп, пистолет ва ш.к.). Совуқ қуроллар (қилич, ханжар, пичоқ ва ш.к.). Қуроли йўқ жанг қилмас. Мақол. ■ Полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулумсираб: -Қуролни яхши асрар экансиз, — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қуроллардан бирданга, баб-баравар ўқ уздилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишда фойдаланиладиган, хизмат қиладиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш.к. Ёзув қуроллари. Ўқув қуроллари. Иш қуролинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар. Мақол. ■ Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчама Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар

қандай восита; дастак, омил. *Тил кишиларнинг алоқа қуролидир.* ■ *Зеро, ошкоралик жамиятимиз қонуналарини бузаётган кимсаларга қарши қудратли қурол экан, бу ҳақда очиқчасига фикр юритишга жазм этдик.* Газетадан.

ҚУРОЛБАРДОР 1 Ўрта асрларда лашкарбошининг ёки рицарнинг қуролларини кўтариб юрувчи жангчи; умуман, қурол кўтарган, қуролланган жангчи.

2 *кўчма салб.* Ўз фикри, ақидаси бўлмаган, ўзгаларнинг фикрини, ақидасини кўтариб юрувчи ва уни тарғиб қилувчи маддоҳ. *Империализмнинг қуролбардорлари. Террорчиликнинг ғоявий қуролбардорлари.*

ҚУРОЛДОШ Бир жанговар қисмда, бир сафда хизмат қилган ёки хизмат қиладиган кишиларнинг бири (бошқаларига нисбатан). *Қуролдош дўстлар. Қуролдошлар учрашуви.* ■ *Зебохоннинг қуролдошлари уни моҳир мерган сифатида ҳам билишарди.* Ҳ. Умаров, Хуш кўрдик, Зебохон. *Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган.* Н. Фозилов, Дийдор. *.. Чунки разведкага чиққанинда, қуролдошинга тўлиқ ишонининг даркор.* Газетадан.

ҚУРОЛЛАНМОҚ 1 Жанг, уруш қуролига эга бўлмоқ; уни тутган, ундан фойдаланадиган ҳолатда бўлмоқ. *Душман ўта айёр ва яхши қуролланган.* «Шарқ юлдузи». *Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб, хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отрядига бормоқда.* А. Раҳмат, Соқов бола. *Танклар, самолётлар, турли қуроллар билан тиш-тирноғигача қуролланган душман ҳадеб Москвага интилар эди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

2 Иш қуроли, воситалари билан таъминланмоқ. *Матқовул билан яна бир киши нарироқда замбил, кетмон, болға билан қуролланиб, тош-шағал таширди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Қуролланмаган кўз билан кузатганда, юлдузларнинг бир-бирига нисбатан ўринлари ўзгармай қола беради.* «Астрономия».

3 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситаларни эгалламоқ, билиб олмоқ, ўрганмоқ. *Илғор ғоялар билан қуролланмоқ.*

ҚУРОЛЛАНТИРМОҚ **Қуролланмоқ** фл. орт. н. *Армияни қуроллантирмоқ. Қишлоқ хўжалигини энг янги техника билан қу-*

роллантирмоқ. ■ *Халқ ўртасидан йигитлар тўплаб олсак ва бу кишиларни яроғ билан қуроллантирсак.* С. Аҳмад, Оқпадар.

ҚУРОЛЛИ 1 Уруш, жанг қурол-яроғлари билан таъминланган; қурол тутган, таққан, кўтарган; қуролланган. *Қуролли киши. Қуролли отлиқлар.* ■ *Оқ ўтовни қуролли соқчилар қуриқлаб турардилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Қуролли кучлар Ҳарбий ҳаракатлар (ҳужум ёки мудофаа) олиб бориш ҳамда давлат хавфсизлигини сақлаш мақсадида давлат томонидан таъминланувчи қуролланган кишиларнинг уюшган бирлашмаси; ҳарбий қисмлар, армия.

2 Қурол кучи билан амалга оширилган ёки ошириладиган. *Қуролли қўзғолон. Қуролли тўқнашувлар.*

ҚУРОЛСИЗ Қуролланмаган, қуроли йўқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРОЛСИЗЛАНМОҚ 1 Қуролни ташламоқ.

2 Қуролли кучларнинг қурол-яроғларини чекламоқ, уруш олиб бориш воситаларини қисман ёки батамом йўқотмоқ.

ҚУРОЛСОЗ Қурол-яроғ ясовчи уста, хунарманд. *Темирчию қуролсозларнинг ўғилу набиралари ҳам шу касбни давом эттирганлар.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

ҚУРОЛХОНА Ҳарбий қурол-аслаҳа ва шунга алоқадор нарсалар сақланадиган бино, ҳарбий омбор; қўрхона, арсенал.

ҚУРОЛ-ЯРОҒ Қурол ва яроғ; қурол ва аслаҳалар. *.. Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир ҳужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қурол-яроғ, ўқ-дориларни олганимиздан кейин, командир батальонни сафга тизиб, кўздан кечирди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУРОҚ 1 *от* Улаб-қураб, бирор нарса ҳосил қилиш учун яроқли мато парчаси. *Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, йиртиқ бўз парчаларидан, қизил, оқ, кўк, яшил лахтақ қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларини бевосита ернинг ўзига уйиб қўйибдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ўртага новча қизиқчи чиқади. Чопони қизил, кўк, яшил, сариқ қуроқ латталардан ямалган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 *сфт.* Шундай қуроқларни бириктириб тикиб ҳосил қилинган. *Қуроқ дастурхон.*

Қуроқ ёстиқ. ■ Раис пешонасидаги оқиб тушаётган терни артиб, қуроқ билан безатилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабадага бурди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қирларда қорнинг чоки сўкилган, ҳамма ёқ ола-була қуроқ кўрпага ўхшайди. Ш. Фуломов, Инсон қўли гул. Усти-боши юнунди роса, Бор безаги бир қуроқ чопон. Ҳ. Пўлат.

3 сфт. кўчма Майда бўлақлардан иборат, бўлтак-сўлтак, лахтак-лухтак, парча-пурча. **Қуроқ ерлар.** ■ Чўлдан қуроқ ҳам қолдирмабсиз, ота. Ободлик кишининг меҳрини тортиб, ўзига сеҳрлаб қўяди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҚУРОҚ II Қиёқнинг қуруқликда ўсадиган бир тури. Чўлдан қуроқ еб тўйган, Елини сутдан қаппайган Анави чексиз сизирлар Овул ёққа йўл олган. Ф. Фулом.

ҚУРОҚ III Катта варрак. Қуроқ ясамоқ. Қуроқ учирмоқ.

ҚУРОҚЗОР Нукул қуроқ ўт билан қопланган ер, жой, майдон. Тонг олдидан позицияга чиқиб, йўл четидаги қуроқзорга занжир-занжир бўлиб таралдик. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚУРО [ا. قراء — «қори» с. кўпл.] Қори; қорилар. Илгарилари ундан юз ўсирган қорю қурролар яна уни ўз сафларига оладилар. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚУРСОҚ I Ошқозон, қорин. Қурсоғи оч. Қурсоғи тўйди. ■ Уруш ҳамманинг тинкасини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг [бойларнинг] бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаппайтирган. Ойбек, Танланган асарлар. -Нафс қурсин.. Сиз ақллилик қилган экансиз, мулла Муҳсин, — дейди қурсоғини ишқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ич, бачадон. Инсон она қурсоғидаёқ авлод-аждодига хос бўлган бағритошлик ва жоҳилликни ҳам олади. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар. Она қурсоғидаги боланинг шаклу шамойили ўзгариб, қирқ кунда инсон қиёфасига кира бошлайди. Газетадан.

ҚУРТ I I Узун танасини эгиб-эзиб ёки жуда кўп оёқлари воситасида судралиб юридиган умуртқасиз майда жонивор. Кўк қурт.

2 Баъзи ҳашаротлар, майда организмлар номи таркибига киради, мас., шиллиқ қурт, эшак қурт.

3 Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан юзага келадиган гумбак. Олма қурти. Қўсақ қурти. ■ Майиз билан ўрикни бироз қурт еган бўлса ҳам, пок-покиза уриб кетишибди, азаматлар. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Асосан, тут барги билан боқилдиган, етилиб, пилла ўрайдиган шундай гумбак. Қурт боқмоқ. Қурт тутмоқ. ■ Утган йил баҳорда қуртга барг кесгани тутга чиқдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Миясига қурт тушмоқ Мияси айнимоқ. Лекин буларнинг юзтасини қўшиб боғласанг, битта саржин бўлмайди. Шунчаки қўғирчоқлар, димоғи шишган нистафуруш билан миясига қурт тушган ғўзафуруш чол.. М. М. Дўст, Лолазор. **Товонига (ёки оёғига, пайтавасига) қурт тушмоқ** Безовта бўлиб, бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. Ўзлари йўл излаб, товонларига қурт тушиб қолсин. Улар ҳали Ортиқнинг совунига кир ювишмабди. М. Мансуров, Ёмби.

ҚУРТ II с.т. айн. қурут. Жавҳар ҳам ҳар кирганда қуртми, бир дона шоколадми ташлаб кетишни унутмасди ҳеч. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚУРТАВА, қуртоба шв. Қурут ёки сузгани қайнаган сувда эзиб тайёрланган, айрондан қуюқ парҳез овқат. [Моҳира буви:] Ҳой, болам Қўчқоржон, болохонага чиқиб, бир коса қурт олиб туш. Бетобга жиндай сариеғ солиб, қуртава қилиб берай. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚУРТДАЙ, -дек I Қурт с. нинг ўхшатиш шакли; қурт каби. Миясини эса ҳасад туйғуси қуртдек кемирмоқда эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Нақд ҳолда, нақдгина қилиб. «Сирингни очаман» десам, уч тангани қуртдай санаб беради боёқши. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУРТЛАМОҚ Қурт босмоқ, қурт тушмоқ, танасида ёки ичида қурт пайдо бўлмоқ. Олма қуртлаб кетибди. Сув қуртлаб кетибди. Қуртлаган гўшт. ■ Патнисда арпа ундан ёпилган сополдай нон, бир кафт қуртлаган туршак. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТЛИ I Қурт босган, қуртлаган. Қуртли сув.

2 Ичида қурт жойлашган, ичида қурт боқилаётган. Қуртли олма. Қуртли қутича. Қуртли сават. Қуртли хона.

ҚУРТЛОҚИ *шв.* Қурт босган, қурт тушган, қуртлаган. *Қуртлоқи гўшт.* *Қуртлоқи сув.* ■ *Ифлос патнисларда «пуф деса, Бухорога учадиган» тахир чапчап нон, қуртлоқи туршак, жийда.. тортилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТХОНА Ипак қурти боқиладиган, пилла етиштириладиган хона, уй ёки махсус бино. *Қуртларнинг тез ва яхши ўсиши учун.. қуртхона ҳавоси иссиқлигининг доим нормал бўлишини кузатиб туриш зарур.* А. Абдуазимов, Йиллар достони.

ҚУРТЧИ *с.т.* 1 Ипак қурти боқиб, парвариш қилиб, пилла етиштирувчи, қурт боқувчи; пиллачи. *Донгдор қуртчи.*

2 *айн. қурутчи.*

ҚУРТЧИЛИК 1 Қуртчи иши, касби.

2 Қишлоқ ҳўжалигининг қурт боқиш, пилла етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; пиллачилик.

ҚУРТ-ҚУМУРСҚА Турли майда ҳашаротлар, қурт ва қумурсқалар. *Аҳволимни сўрмадинг, Оқламадинг танамни, Қурт-қумурсқа талайди Эртадан кеч мевамни.* 3. Дийёр. *Косилка ортидан изма-из чуғурашиб қалдирғочлар эргашар, улар уни бузилган қурт-қумурсқа ва юзага чиқиб қолган чигирткаларни овлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУВЧИ 1 **Қурмоқ** фл. сфдш. *Қурувчи бригадалар.*

2 Қурилишда, бинокорликда ишловчи ишчи, мутахассис; бинокор. *У[Элмурод] кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади. Қурувчилар билан сўзлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Ҳаёт, тузум, давлат, жамият ва ш.к. ни барпо этувчи, яратувчи шахс. *Ватан кутар, аъло ўқиш — бизнинг бурчимиз, Улуғ ишда ҳиссамиз бор — ёш қурувчимиз.* И. Муслим.

ҚУРУЛТОЙ 1 *тар.* Туркий халқлар ва мўғул халқида қадимдан мавжуд бўлган турли ҳарбий кенгашлар ва мажлисларнинг умумий номи.

2 Ўзбекистонда ҳозир: бирор соҳа вакиллари иштирокидаги республика миқёсида ўтказиладиган катта йиғилиш. *Пахтакорлар қурултойи. Хотин-қизлар қурултойи.*

3 *эск. айн. съезд.* Биз бугун партиямизнинг [Ўз ХДП нинг] IV қурултойига йиғилдик. Газетадан.

ҚУРУМ I Асосан, углеводдан ташкил топган, углеводород (бензол, керосин, нафталин ва баъзи табиий газлар)нинг чала ёниши ёки термик парчаланиши натижасида ҳосил бўладиган қора рангли қаттиқ маҳсулот. *Мен, ўзи тор ва шипларини қурум босган кичкина бир меҳмонхонага кўчиб чиқдим.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

ҚУРУМ II Тоғларнинг ёнбағирлари, ясси тепаликлар ва дарёлар ўзанларидаги яланг тош уюмлари ва сочилмалари.

ҚУРУМЛИ Қурум билан қопланган, тўлган; қурум босган.

ҚУРУМСОҚ Сарф-харажатдан, чиқимдан қочадиган; зиқна, хасис. *Қурумсоқ одам.* ■ *Хасис, қурумсоқ, инсофсиз бойлар ва уларнинг фикрдошлари бўлган кишилар ҳолимиздан хабар олмас эдилар.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. - *Бахтимга қурумсоқ кампир йўқ экан, — деб қувониб гапира кетди Салтонбу.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРУМСОҚЛИК Ўта зиқналик, хасилик. *Одамларнинг айтишларига қараганда, Абдулазиз азбаройи қурумсоқлигидан яхши еб, яхши ичишга, тузукроқ кийинишга пулини кўзи қиймас эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУТ Сузмани ёнғоқдек-ёнғоқдек юмалоқлаб, 2–3 кун офтобга қўйиб қури-тиб тайёрланадиган маҳсулот. *Сузма қурут.* ■ *Шу кеча унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

ҚУРУТЧИ *с.т.* Қурут тайёрловчи, қурут сотувчи.

ҚУРУШИҚ Қурушган, бурушган, бурушиқ. *Ўғлининг.. кичик қурушиқ юзига кун сайин қўшилган ажинлар ҳасрат, изтиробларини кўрсатар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚУРУШМОҚ Қуриб бужмаймоқ, қовжирамоқ. *Қурушган олма. Лабим қурушиб кетяпти.* ■ *Жағи қурушган, оғзи бурушган бир чол чопиб келиб, Ёдгорни айлана берди.* «Ёдгор».

ҚУРУШОҚ кам қўлл. *айн. қурушиқ.* - *Кесатмай қўя қолинг! — Шакар буви аразлагандай, қурушоқ лабларини бурди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚУРУШҚОҚ 1 Суви қочиб, қуриб бурушиб қолган, қовжираган. *Қурушқоқ олма.* ■ *Ўз болаларидан.. иккитагина қурушқоқ*

лимонни аяйдирган ота қанақа ота ахир! Файратий, Унутилмас кунлар.

2 Ориқ, тиржиқ, тиржайган. -Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўр-майман, — деди Уктам ва кулиб қўйди. — Кўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради. Ойбек, О.в. шабадалар.

КУРУҚ 1 Суви, нами батамом ёки қисман қочган, сувини, намини батамом ёки қисман йўқотган; суви, нами йўқ ёки оз. *Қуруқ ўтин. Қуруқ шамол. Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнар.* Мақол. ■ *Нормат ротага келиши ҳамон старшина Ваня Великан уни блиндажда ечинтириб, қуруқ кийимларга ўради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тўтиқиз томнинг қуруқ гўкатлари устида кўчани томоша қилиб, гилос еб ётди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёгингарчилик кам бўлган ёки бўладиган; ёгин-чочинсиз. *Қуруқ иқлим. Бу йил ёз қуруқ келди.*

3 Махсус қуритилган, қуриган. *Қуруқ мева. Қуруқ беда. Қуруқ чой. Қуруқ гўшт.*

4 Қуруқшаган, қурушиқ. *Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: -Уҳ.. баданим ёниб боради.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Суви йўқ; суви қуриган. *Қуруқ саҳро. Қуруқ дарё.* ■ *Карвонлар.. ўзгартирдилар йўлни, Ташлаб бу қуруқ чўлни..* З. Диёр. -Ёзда бу ерга ҳам сув келади, — деди Ҳамиджон менинг қуруқ гишт ариқларга тикилиб бораётганимни кўриб. Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

6 кўчма Ичида ҳеч нарсаи йўқ, бўш. *Қуруқ уйга кўчиб кирмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртади.* Мақол. *Номи улуг, супраси қуруқ.* Матал. ■ *[Бой] Хатни курси устидаги қуруқ патнис тагига қистирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мудофеларга инъомлар улашилиб битди-да, ҳудайчи ўзининг қуруқ хуржунни билан Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Бирор нарса тўшалмаган, яланғоч. -*Остингга нима тўшайсан? -Қишда похол, ёзда қуруқ ерда ёта бераман.* С. Айний, Қўллар. *Гулнор айвонда қуруқ бўйра устида ўтириб, маҳси кийиши билан овора экан, Унсин кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 кўчма Ҳеч нарсаи. *Тўйга қуруқ бормоқ. Бозордан қуруқ келмоқ. Овдан қуруқ қайтмоқ.* ■ *Бўта қуруқ чойни нонсиз ис-*

сиқ-иссиқ хўлаб.. ўрнидан турди. С. Аҳмад, Ҳукм. *Усмонжон уни [пулли] йўлкира қилиб, уйга қуруқ кириб келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Қатордан қуруқ қолма Ҳамма қатори сен ҳам ўз улушингни, насибангни ол, маъноларида ишлатиладиган матал. **Қуруқ қолмоқ** Маҳрум бўлмоқ, бебаҳра, бенасиб бўлмоқ. *Паловдан қуруқ қолмоқ. Зиёфатдан қуруқ қолмоқ. Томошадан қуруқ қолмоқ.* ■ *Ҳали Қумрига ишониб, Санобардан ҳам қуруқ қолмасам яхши эди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Қуруқ қўймоқ** Маҳрум қилмоқ, бебаҳра, бенасиб қилмоқ, четда қолдирмоқ. *Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ.* Матал.

9 Фақат, биргина. *Мақтабда шунақа нарсаларни ўргатмаса, нимани ўргатади? Қуруқ илм билан бола бола бўлар эканми? А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

10 кўчма Амалга ошмайдиган, беҳуда, пуч. *Қуруқ хаёл. Қуруқ ваъда. Қуруқ гап қилмоқ. Қуруқ гап қулоққа ёқмас.* Матал. ■ *Утган йил ҳам худди шундай бўлганди: Қуруқ сўзга силосхона тўлганди.* А. Пўлат. *Олифта йигит, қуруқ қочиримга бу белбоғлар ечилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

11 кўчма Таги пуч, асоссиз, уйдирма. *Қуруқ даъво. Қуруқ рақамлар.* ■ *Даъвонгизга бирор исботингиз борми ёки қуруқ бир гапми, исбот қила оласизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуруқ овозга — тураржой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор [деди Сувонқул].* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Юсуфбек ҳожи юқорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз айтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Астойдил ёки самимий бўлмаган, шунчаки, юзаки. *Қуруқ нўписа. Қуруқ мулозамат. Қуруққина кўришмоқ.* ■ *Лекин қуруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди..* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Гап қуруқ бўлмасин учун, икки элик хат ёзиб бер, олиб борай.* А. Қаҳҳор, Сароб.

13 кўчма салб. Бирор фойдали иш-амали йўқ, бирор маъно чиқмайдиган. *Қуруқ олим.* ■ *Қуролов дангаса эмас. Лекин ўта қуруқ одам, унда ирода деган гап йўқ.* Газетадан. *Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

Аравани куруқ (ёки куруқ аравани) олиб қочмоқ қ. арава. **Ўзини куруққа олмоқ** (ёки **тортмоқ**) Ўзини оқлашга уринмоқ, гуноҳсиз қилиб кўрсатмоқ. *Салим ҳам бутун айбни Йулчига ағдариб, ўзини куруққа тортди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРУҚДАН-ҚУРУҚ *рвш.* 1 Ҳеч нарса-сиз. *Туйга куруқдан-қуруқ борамизми?* ■ [Хайринисо Унсинга:] *Вой, бу нимаси, жиндайгина ўтиринг, чой қилиб келай, куруқдан-қуруқ кетаверасизми?* Ойбек, Улуғ йўл. *Бу хўжайининг жуда худо урган одам экан.. Бу-кун кечаси бир амаллаб қочамиз. Куруқдан-қуруғ-а?* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Ҳеч нарсдан ҳеч нарса йўқ, даб-дурустан. *-Куруқдан-қуруқ «тиллани қайтариб бер» десак, қандай бўлар экан? — деб сўради подшо вазирдан. «Латифалар». Абду-расул.. ўзини куруқдан-қуруқ катта ё билармон қилиб кўрсатишни истамас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚУРУҚЛИК 1 Куруқ ҳолат, куруқ эканлик. *Ўтиннинг куруқлиги. Бу ерда ҳавонинг куруқлиги дарров билинади. ■ Лекин куруқ дўқ куруқлигича қолаверибди. Эртасига бозорларда, самоварларда одамлар бир-бирларига кечаги ҳазил ҳақида гапириб кулишибди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

2 Сувсиз, намсиз, куруқ жой, ер. *«Белни узатин!» Йигит белнинг сопини узатди, уни куруқликка чиқарди. Ойдин, Гулсанам.*

3 *геогр.* Ер юзасининг денгиз ва океанлардан, сув ҳавзаларидан холи бўлган қисми. *Дунёнинг уч қисми — сув, бир қисми — куруқлик.*

ҚУРУҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, ёгин-сочин кам бўлган палла; қурғоқчилик. *Куруқчилик бўлмайдиган районлар.*

ҚУРУҚШАМОҚ Қурушмоқ; қовжирамоқ; қуриб қотмоқ. *Тилим қуруқшаб, томоғимни бадбўй дуд ачитди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Унинг лаблари қуруқшаган, кучли иситмада ёнган кишининг лабидай қорайган. А. Қаҳҳор, Сароб. Иссиқда қуруқшаб фарчилаётган этигининг фарчини насайтириш учун оёқ учида юриб, харсангага яқинлашди. С. Анорбоев, Оқсой. Обид Содиқович.. қуруқшаган лабларини тили билан хўллаб олди. М. Қўшжонов, Дийдор.*

ҚУРЧ I *эск. айн. бронза.*

ҚУРЧ II Тигиз, ниқ; заранг. *Қурч ер. Қурч бадан.*

ҚУРЧОҚ *шв. Қўғирчоқ. Қурчоқлар минг-бошисининг шопи синиб қолган экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚУРЧОҚБОЗ *шв. Қўғирчоқбоз. Ҳайдар қурчоқбозни.. ҳамма танир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚУРШАЛМОҚ *Қуршамоқ* фл. мажҳ. н. *Қуршалган ёв қўшини таслим бўлди. ■ Ана, уч тарафи тоғлар билан қуршалиб, жануби пахтазор далаларга улашиб кетган кўм-кўк шаҳарча. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

ҚУРШАМОҚ I Атрофлаб ўраб олмоқ, атрофи шахс ёки нарса билан банд этилган ҳолатда бўлмоқ. *Майдонни қуршаган одамлар курашни томоша қилмоқда. ■ Машина тўхташи билан унинг атрофини болалар қуршадди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳамма Султон амакини қуршаб, «Нима қиламиз», деб маслаҳат сўраяпти. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

2 Атрофини чиқиб кета олмайдиган қилиб тўсмоқ, тутқун ҳолатга олмоқ. *Душман аскарларини қуршаб олмоқ. ■ Эртасига ўрмон ичида маст-аласт бўлиб юрган.. каллакесарларни қуршаб олади ва қириб ташлайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

3 *кўчма* Чулгамоқ, қамрамоқ. *Ямоқчи чолнинг вужудини қаҳр-ғазаб қуршаб олган, ҳаяжонланганидан қўли қалтирарди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚУРШОВ I Атрофлаб ўралган, қуршаб олинган ҳолат (қ. **қуршамоқ 1**). *Давронов.. болаларининг қуршовида тандирдан эндигина узилган нон билан нонушта қилиб ўтирган эди. И. Раҳим, Ихлос. Темурбек мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

2 Чиқиб кета олмайдиган, атрофи тўсиб, ўраб олинган ҳолат (қ. **қуршамоқ 2**). *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин, энди қуршовда қолиб, жон талвасасига тушган душман ўрмонга кириб кетиш учун қандай уринишини.. тасаввур қилар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 *айн. қамал. Андижон қуршовда! Фитначи бекар Андижон тахтига Жаҳонگیر мизони ўтқизмоқчилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

4 *кўчма* Чулғаган, қамраган ҳолат (қ. **қуршамоқ 3**). *Равшан хола гоҳ кўнглини ёғдай эритиб, гоҳ оғир, дилтирнар ўйлар қуршовига берилиб хаёл суради. С. Сиёев, Райҳон. Бойдада муаллимнинг гапларини қайта-*

қайта эслар.. дам чигал, дам қандайдир жумбоқлар қуршовига тушиб қолгандай сезарди ўзини. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

5 Теварак, атроф. Чаманзордир боғнинг қуршови, Чаҳ-чаҳ урар қувноқ булбуллар. М. Шайхзода.

6 Атрофдаги муҳит, одамлар. Характер жисм билан бирга айни бир вақтда туғилса ҳам, қуршов таъсирида вояга етади. И. Раҳим, Ҳилола.

ҚУРЪА [а. قرعة — чек; тақдир; сайлов соққаси] 1 Тақсимланадиган нарсанинг кимга тегишини, навбатни ва ш.к. ни ҳал қилиш учун ташланадиган ёки олинадиган шартли белги; шартли белгили нарса; чек. *Қуръа ташлаб, навбатни аниқламоқ.* ■ *Қуръага кўра, биринчи партиядо оқ доналарни тож талабгори сурди.* Газетадан.

2 Фол очиш, фараз билан топишда фойдаланиладиган (ишлатиладиган) нарса(лар). *Жархун мастон қуръани қўлига олиб, Чамбилдаги воқеаларни, қандай қилиб дарвозадан кириш йўлини ахтарди.* «Нурали». *Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг қурбаларига қараб эмас, балки ақл-идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Қуръа ташламоқ 1) бирон-бир иш-амалнинг, ўйиннинг давраси, навбатини, бирор нарсага эгаликни қуръа орқали аниқламоқ. *Кеча дастурдаги спорт турлари бўйича ўзаро учрашадиган жамоаларни аниқлаш учун қуръа ташлаш маросими бўлди.* Газетадан. *Назоратчи қуръа ташлаш йўли билан абитуриентларни жойлаштиради.* Газетадан. 2) фол очмоқ; башорат қилмоқ. *Бу даврда юлдузларга қараб қуръа ташлаш — астрология (илми нужум) айниқса кенг ёйилди.* Газетадан. *Хаёл суриб қуръа ташлайман ва бу дунё сирларидан воқиф бўламан.* «Олтин бешик». *Бу ҳақда фалакшунос Дион қуръа ташлаб: — Бу гўдак улғайиб, шоҳ бўлади ва ўз отасини ўлдиради, — деб башорат қилади.* «Тафаккур».

ҚУРЪААНДОЗ [а. + ф. قرعانداز — қуръа ташловчи, отувчи] Қуръа ташлаб фол очувчи; фолбин. *Шунда бутун қуръаандозлар, мунажжимлар йиқилдилар.* «Гўрўғли».

ҚУРЪОН [а. قرآن — ўқиш, қироат қилиш] 1 (Қ — катта ҳарф билан) Мусулмонларнинг Аллоҳ томонидан Муҳаммад пайгамбарга ваҳий орқали нозил қилинган,

мусулмон динининг ақидалари ва қонун-қоидалари тўпламидан иборат бўлган муқаддас китоби. — Ёлғиз, ёлғиз битта китоб бор, — дўқ билан дейди Абдуллабой, — у оллонинг китоби — Қуръон. Ойбек, Танланган асарлар. *Қуръон оятлари қабристон ичида оғир оҳангда оқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шаҳзода.. кичкина нақшинкор тоқчада ипак болиш устидаги зар муқовали Қуръонни олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуръони каримда Од қавми тўғрисида жуда кўп оятлар нозил қилинган.* «Гулистон».

2 с.т. айн. **тиловат.** *Кеча ойдин, қабристон тип-тинч, узоқроқдан қуръон товуши эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. — *Фотиҳага келмабмидингиз? ..қани, айвонга! — деди-да, Акромхонни ёнига ўтқазиб, қуръон бошлади.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

Хатми қуръон қ. хатм. **Қуръон кўтармоқ** Қуръонни гувоҳ қилиб қасам ичмоқ. *Ҳатто у учта талабани хужрасига олиб кириб, чет элга кетишга қасам ичирди — қуръон кўтартирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қуръон тушириш айн. хатм(и) қуръон қ. хатм.**

ҚУР-ҚУР I рвш. Вақти-вақти билан, гоҳо-гоҳо; ўқтин-ўқтин. *Тутқаноғи қур-қур тутиб туради.*

ҚУР-ҚУР II Қур с. тақр. *Қур-қур қилмоқ. Қур-қур сайрамоқ.* ■ *Тура чилимни қур-қур тортиб, киссасидан уч-тўрт тангани чиқариб, унга узатди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРҚУРАМОҚ «Қур-қур» овоз чиқармоқ; «қур-қур» сайрамоқ. *Узоқларда турналарнинг қурқураши эшитиларди, турналар бошида етакчиси учиб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚУРҒАМОҚ шв. **Қуримоқ.** *Бузилган қўрғончалар, қурғанган катта-катта чинорлар кўзга жуда хунук кўринади.* Уйғун, Турсунной. *Тўламат бўлса, лойгарчиликни баҳона қилди. Ҳаво очилиб кетса, бир-икки кунда ер қурғаб қолади, ўшанда пичанни ташиймиз, деб пайт пойлади, тўйларда юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРҒОҚ I Ёгин-сочин кам бўлган ёки бўладиган; қуруқ. *Ўрта Осиёнинг қурғоқ иқлими.* ■ *..пахтакорларимиз эрта кўкламнинг қурғоқ келганлигига қарамай.. мурғак ниҳолларни усталлик билан парвариш қилляптилар.* Газетадан.

2 **Ўсимлик ўсиши, деҳқончилик учун сув, нам етарли бўлмаган; қурғоқчил.** Эҳ-

тимол, шולי бугдой сингари қурғоқ ерга экилиб, ёмғир сувигина унга кифоя бўлгандир. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 шв. Куржан, куруқшаган, куруқ. *Шимол.. экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган қурғоқ дарахтлари билан одамни ҳайратга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 с.т. Ер шарининг қуруқ қисми, қуруқлик.

ҚУРҒОҚЛИК 1 Қурғоқ эканлик, наминг, ёғин-сочиннинг камлиги. *Ҳар икки кунда бир суғориладиган бу боққа баҳорнинг қурғоқлиги унча таъсир қилмаган эди.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. қурғоқ 4.

ҚУРҒОҚЧИЛ Деҳқончилик учун сув, нам, ёғин-сочин кам бўладиган; камсув; сувсиз, қурғоқ. *Республикамизнинг қурғоқчил иқлим шароитида ер билан сувни бир-биридан ажратиб бўлмайди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ҚУРҒОҚЧИЛИК Ёғин-сочин меъеридан жуда кам бўлган, қурғоқ шароит. *Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири — майда баргли қайрағочдир.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРҒУР Енгил койишни билдиради; қурмағур, тушмағур. *Қурғур, шахматни жуда яхши ўйнайди-да!* ■ *Зап овози бор-да қурғурнинг!* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Ҳар ҳолда, эсинг бутун-да, қурғур.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу гапларни қурғур кампир айтади, Қорахоннинг кўнглин шодмон этади.* «Алпомиш».

ҚУСИШ 1 Қусмоқ фл. ҳар. н.

2 тиб. Меъда, диафрагма, қорин девори ва б. мушакларнинг спазматик қисқариши туфайли меъда ичидаги нарсаларнинг гайриихтиёрий равишда огиздан ташқарига чиқарилиши.

ҚУСМОҚ 1 Меъда ичидаги нарсаларни гайриихтиёрий равишда огиздан ташқарига чиқариб ташламоқ; қайт қилмоқ. *Кўнглим айниб, бироз қусдим.* ■ *Ўзбек ойим жом ушлаган, Кумуш жомга ўқчиб қусар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қон қусмоқ 1) огиздан қон ташламоқ. *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди.*

Ойбек, Танланган асарлар; 2) қаттиқ азоб-машаққат чекмоқ, қийналмоқ. [*Салтонбу*] *Тўққиз болани катта қилгунча қон ютиб, қон қусган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с.т. Олганини, ўзлаштирганини қайтармоқ. *Қани, пулни қусиб қўйинг.* ■ *Емоқнинг қусмоғи бўлади, домла. Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманг.* Ҳ. Фулом, Машъал.

Тупроқ (нам) қусибди с.т. Тупроқ нам тортиб, намиқиб, қорамтир тусга кирибди. *Ҳар гектар ерда бир кеча-кундуз сув оқиб, тупроқ юзаси қорайиб, деҳқон тили билан айтганда, «тупроқ қусди».* М. Назаров, Жилвон жилвалари. **Қозон қусибди** Қозон деворларининг занглаши натижада овқат қорайиб пишибди.

ҚУСУР [*а. تصور* — камчилик, нуқсон; номукаммаллик; вояга етмаганлик] Меъёрийликни бузувчи белги; камчилик, нуқсон. *Инсон ўз умрини ўйласа кўп вақт, Қийнайди ўздан ўтган қусурлар.* А. Орипов, Йиллар армони. *У бирон қусурни кўрса, очиқ айтади.* «Шарқ юлдузи».

Падар(и) қусур қ. падар.

ҚУСУРЛИ Камчилиги, нуқсонли бўлган; нуқсонли.

ҚУСУРСИЗ Камчилиги, айби, нуқсонли йўқ; камчиликсиз, бенуқсон. *Мен.. оиламизнинг ва унда яшовчиларнинг нутурсиз ва қусурсиз, ҳамиша соғ-саломат бўлишларини орзу қиламан.* Ф. Фулом, Қуёш оиласига салом. *Ношукурчилик қилма. Қусурсиз оила йўқ..* С. Нуров, Нарвон.

ҚУСУҚ Қайт қилиб ташланган нарса (овқат, сафро ва ш.к.). *Бу гал қусуқ бояғи қатиқ аралаш кўкимтил ва сарғимтил нарсалар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..Қусуғига ёнбошлаган бир бадмаст, разил-наст.* Ф. Фулом.

ҚУТ 1 Бойлик, бахт; барака. *Чақмоқ чақсин момақалдироқ, Майли кўкни қопласин булут, Шалолодай булутинг оппоқ, Ёғдиради сероблик ва қут.* Ю. Шомансур. *-Ишимизга қут киряпти.. — деди Уктам.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қути учмоқ Баракаси кетмоқ. *Назрниёзларнинг ҳам қути учиб, ҳассасига таянган эшон билан бирга яшашнинг қизиғи ҳам қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Юз (бет)нинг ранги. *Энди хотиннинг ранг-қути жойига келган ва башарасидан*

қўрқиш аломати йўқолган эди. С. Айний, Қуллар.

ҚУТИ ҶУМҚ Ранги ўчмоқ; оқариб-бўзармоқ. *..хафалигим ошиб, уйга қуруқ қайтдим. Майда-чуйда қутиб ўтирган бола-чақанинг қути ўчди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУТБ [a. قطب — айланиш ўқи ва унинг икки учи; машҳур, таниқли киши] 1 *геогр.* Ернинг фаразий айланиш ўқи билан ер сирти кесишган икки нуқтадан ҳар бири; ана шу нуқталар атрофидаги ер-жойлар. *Жанубий қутб. Шимолий қутб. Қутб доира-си. Жанубий қутбда бир қанча илмий экспедиция текшириш ишлари олиб бормоқда.*

Қутб юлдузи Ернинг Шимолий қутбига энг яқин еттита ёруғ юлдуз, Кичик Етти Оғайни; Кичик айиқ; Олтинқозик, Темирқозик.

2 *физ.* Электр занжири ёки магнитнинг қарама-қарши икки томонидан бири. *Манфий қутб. Мусбат қутб.*

3 *кўчма* Бир-бирига мутлақо зид, қарама-қарши бўлган икки хил нарса, воқеа, ҳодиса ва ш.к. дан бири; қарама-қарши томон. *Бу усул натижасида «давр»нинг ҳар икки қутбга муносабатидаги катта тафовут янада жиддийроқ шаклда ифодаланади, контраст кучайтирилади.. «ЎТА».*

ҚУТ-БАРАКА Қут ва барака; бойлик, фаровонлик. *Фарғона! Меҳмондўст, бағри кенг макон, Қуту баракадир босган изларинг.* Ж. Жабборов.

ҚУТ-БАРАКАЛИ Қут ва баракали, қут ва барака келтирувчи. *Қут-баракали пахта хирмонлари.*

ҚУТБИЙ [a. قطبى — қутбга оид; қутб томондаги] Қутбга оид (қ. **қутб 1**). *Қутбий доира. Қутбий иқлим. Қутбий станция. Қутбий экспедиция.*

ҚУТБЛАНИШ *физ.* Ёруғлик ва электромагнит тўлқинларининг маълум текисликда қутбларга ажралиш, тақсимланиш ҳодисаси. *Майдонга ўрнатилган диэлектрикда зарядларнинг силжиш жараёни қутбланиш деб аталади.* «Физика».

ҚУТБЧИ Қутб экспедициясининг қатнашчиси; қутб станцияларида ишлаб, қутбни тадқиқ қилувчи киши.

ҚУТИ [a. قوطى, قوطه — саватча, халтача] 1 Қулф-калитли кичкина сандиқча.

Ёшлиқдан бошлаб келиноиларининг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури.. калити бурнида унутилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хат, газета, сайлов бюллетени ва ш.к. ташлаш учун махсус ясалган яшикча. *Сайлов қутиси. ■ Хат тезда етиб борсин учун, эртасига шаҳарга бориб, уни тезюрар поездининг почта қутисига солиб юборишди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 Ичига бир турдаги нарсалар жойланган ёки жойланадиган ҳар қандай идиш, яшик ёки коробка ва б. *Гугурт қути. Панирос қутиси. Икки қути кўк чой. ■ -Акрамга икки қути конфет бер, — деб буйруқ берарди Отахон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Деворда ёғоч телефон қутиси, бурчакда эса телеграф аппарати олдида.. бир қиз ўтирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Йигирма грамм пилла қурти уруғи солинган махсус қоғоз коробка ва шу уруғдан чиққан ипак қурти. *Сатторқул баҳорда қари-қартанларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУТИДОР [a. + ф. قوطىدار — қути эгаси] 1 *эск.* Қути-қути пул-дунёси бўлган йирик бой; сармоядор. *Яна Ҳиротнинг донгдор қутидор боёнларидан бир нечасини.. қутиб туришганини кўрди.* Ойбек, Навоий.

2 *тар.* Қўқон хонлигида: олиқ-солиқлардан тўпланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори. *-Ахир қутидор ҳам бообрў одам-да, — деди биринчи киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИДОРЛИК Қутидор лавозими. *Мен Тошкентда қутидорлик қилган вақтимда сиз беш-олти ёшли бола эдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИЧА Қути с. кичр. *Гугурт қутича. ■ Шу куни катта холасининг қутичасини титиб, Пастқўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

ҚУТЛАМОҚ Табрик, қутлов сўзларини айтмоқ; табрикламоқ, муборақбод этмоқ. *Ғалаба билан қутламоқ. Янги йил билан*

қутламоқ. ■ Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан куёвни қутлаб, бахт ва тотувлик тилади. Мирмуҳсин, Умид. Хонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Қўчқор паҳлавонни йиқитди. Ҳамма гуркураб, Нодир паҳлавонни қутлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТЛАШМОҚ Қутламоқ фл. бирг. н. Байрам билан бир-бирларини қутлашди. ■ Сахархез чумчуқлар бир-бирларини қутлашиб, чирқиллашади. Қ. Мақсумов, Муҳаббат қўшиғи.

ҚУТЛИ 1 Қут-баракали. Оқ олтинни терган қўл Донгдор, қутли қўл бўлди. Ҳабибий. Нурга тўла, эркин, озод Қутли уйинг муборак. Ғ. Ғулом.

2 айн. **қутлуғ 2.** Унинг эғнида қадимона тикилган кенг, узун оқ шоҳи кўйлак (қутли кунда бурма кўйлак кийишни онаси ман этган), бошида байтлар ёзилган катта санама рўмол, оёқларида ипақдай майин гулдор маҳси. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУТЛОВ 1 Қутламоқ фл. ҳар. н. Бир-бирини қутлов.

2 Табрик; табрикнома. Самимий қутлов. ■ Тўй деганда кўз олдимизга оммавий шодлик, қўшиқ, музика, уйин билан дўстлар хизмати, ёру қариндошлар қутлови, кексалар олқиши келади. М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида. ..дастурхон атрофида зиёфат, гурунг давом этди, янги меҳмонлар шарафига самимий қутлов сўзлари айтилди.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚУТ-ЛОЯМУТ, қути лоямут [а. قوت لایموت — ўлмаслик учун, яшаш учун энг зарур ризқ-рўз] Кундалик тирикчиликка етарли овқат, Ўридан туришга, қут-лоямут қидиришга мажбур эдик. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУТЛУҒ 1 айн. қутли 1. Ағдарма этикнинг чанги ҳам қутлуғ — Барака йилдаги хирмоннинг гарди. Ғ. Ғулом.

2 Хосиятли, муборак. Оиланинг янги абзоларини янги ерда муборакбод этишиб, пойқадамлари қутлуғ бўлишини тилашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 айн. **муқаддас.** Бу қон энг қутлуғ.. энг соф қон. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Табрик, муборакбод сўзларига жавобни билдирувчи сўз. -Мартабалари муборак бўлсин? -Қутлуғ, тақсир, қани, марҳамат қилсинлар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУТЛУҒЛАМОҚ кам қўлл. Муборакбод қилмоқ; табрикламоқ. Даста-даста сўлмас гуллар билан Қутлуғлайман озод элимни. Миртемир. Дўсту қардошингни қутлуғлаб борсанг, Давлатлардан ошиб байрам кунлари.. А. Мухтор.

ҚУТСИЗ 1 Номуборак; хосиятсиз. Бундан беш кун бурун.. бобонгиз шаҳримизга қутсиз оёғини теккизди. «Муштум».

2 Ранг-қути учган. Шарофат хола шундагина.. унинг қутсиз юзини кўриб қўрқиб кетди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУТУЛМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан халос бўлмоқ, Хиёлатликдан қутулмоқ. Хавф-хатардан қутулмоқ. Касалликдан қутулмоқ. Ташвишдан қутулмоқ. ■ Сен қутулдинг қайғу, ҳасратдан. Ғайратий. Босиб келаётган ғашликдан қутулиш учун чамадонидан икки-учта китобини олди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Сақланмоқ, омон қолмоқ. Бир ўлимдан қутулдим. Қордан қутулиб, ёмғирга тутулмоқ. ■ Сиз ўйлаган қадар осон эмас, афандим, гуноҳдан қутулиб кетишингиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Комил балони билди, — деб ўйлади ичида бек, — Менинг қорабайиримдан қочиб қутулди у тулқи!» Ҳ. Ғулом, Машғал.

3 Банди, тутқун каби ҳолатдан бўшамоқ, бўшаб чиқмоқ; озод бўлмоқ. [Йўлчи] Қамоқдан қутулиб чиқса, уни бир кўрсам. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ташлаб, тарк этиб, барҳам бериб ёки воз кечиб халос бўлмоқ. Чекишдан қутулди. Ёмон одатларидан қутулди. ■ Агар шу ҳолда давом эта берсаларинг, икковларингга ҳам баравар жавоб бериб, қутуламан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Режадаги иш, вазифа ва ш.к. ни бажармоқ, тугатмоқ, амалга оширмоқ. Тўйнинг юмушларидан эндигина қутулган Йўлчи тўққиз ёғочли уйда.. ёлғиз ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Зиммадаги бурч, қарз кабилардан ҳисоб-китоб билан узилмоқ. Нега қутулар экансан! Дадамнинг ҳақларини бериб, ундан кейин қутуласан. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. Шундай қилиб, бой икки юз минг сўм учун берадиган закотдан қутулди.. Ойбек, Танланган асарлар. Қарзимиздан қутулсак, худога шукур, қутулмасак, яна бой елкамизда-да. «Шарқ юлдузи».

7 с.т. Кўзи ёрмоқ; бўшанмоқ, туғмоқ (ҳомилалор аёл ҳақида). Эсон-омон қутулдингизми, Салимахон, уй билан бўлиб, қутлагани ҳам келолмасам-а. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

Кўпдан қуён қочиб қутулмас Кўпчилик бирлашиб, ҳамма аҳиллик билан баравар ҳаракат қилса, ҳар қандай иш ҳам битади, маъносидаги мақол. Олимлар бирон йўлини топаётгандир-да, топмайдиган бўлса, Аҳмедов акам айтмас эдилар. Олимлар ҳам бир бўлиб ишласа.. кўпдан қуён қочиб қутулмайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қочиб қутулмайди** Амалга ошмай, бажарилмай қолмайди. Ёшлардан иш қочиб қутулмайди.

ҚУТУРИШ 1 Қутурмоқ фл. ҳар. н. Рашк асоссиз.. гумонлар жазавасининг қутуришидан бошқа нарса эмас. Газетадан.

2 Ҳайвон ва одамларда вируслар қўзғатадиган, қутурган ҳайвон тишлаганда ёки сўлаги текканда юқадиган, марказий нерв системаси функциясининг издан чиқиши, томир тортишиши, фалажлик, ҳиқилдоқ ва нафас йўли мускулларининг спазми билан ўтадиган ўткир юкумли касаллик. У ўзи бунёд қилган лабораториясида.. ўн йилча илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, кўйдирги, бўёма ва қутуриш каби даҳшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво топди. «Фан ва турмуш».

ҚУТУРМОҚ 1 Қутуриш касалига йўлиқмоқ. Қутурган бўри. Ит қутурса, эгасини қопади. Мақол. ■ -Э, мусулмон, нега қопмайди, дейсиз, бу ит қутурган-ку, ахир, — деди Тўқсонов ва дарров ёнидан қора тўп-пончасини чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Жон-жаҳди билан, ўзини тутолмаган даражада, ёвузларча ҳаракат қилмоқ. Белград атрофида бўлаётган жангда немислар қутуриб қаршилик кўрсатар эди. Н. Сафаров, Дон. Дадам қутуриб, қўлларига илинган нарсани улоқтирардилар. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

3 кўчма Босар-тусарни билмай қолмоқ, ҳаддан ошмоқ. Ихлосманд кўпайса, эшон қутурад. Мақол. ■ [Чайқовчи] Қутурмай ҳам нима қилсин. Чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердим, насиҳат қилдим. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

4 кўчма Зўр куч, шиддат билан юз бермоқ, содир бўлмоқ; авжига минмоқ. Бўрон қутурмоқда. ■ Сув қутуриб келяпти, паромни чирпирак қилиб олиб кетади. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. Айрим жойларда ёнғин қутуриб, ўз ўлжасини катта иштаҳа билан ютмоқда. Ойбек, Қуёш қораймас. Қутурган шамол томни учуриб кетгундек увуллайди. «Ёшлик».

ҚУТУРТИРМОҚ 1 Қутурмоқ фл. орт. н. Бебилиска топилган ҳаром пуллар қутуртирган, ҳар хил номуносиб йўллар билан мансаба миниб олган айрим шахслар халқни худди Мирҳосилдай менсимай қўйишади. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Жангчиларимизнинг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртирди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бировга қарши кўзғамоқ; гижгижламоқ. Ёмон кўрадиган бўлса, сизлар сабабкор. Халқни менга қарши қутуртириб юргансизлар. Уйғун, Навбаҳор. -Эй тўрам, ишбузуқи ўша, — деди навкар секингина [Полвонни кўрсатиб], — одамларни менга қарши қутуртиряпти. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТҚАЗМОҚ айн. қутқармоқ. Отабек жавоб ўрнига Қумушнинг юзидан ўпди.. Қумуш ўзини қутқазиб, ўридан турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дастёр бўлиб қолган қизлари, айниқса, катта қизи Башорат уни [Онахонни] кўпдан бери рўзғор ташвишидан қутқазган. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУТҚАРИШ 1 Қутқармоқ фл. ҳар. н. [Хонзода:] Мақсадинг эрингни қутқаришми? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Сақлаш, қутқариб қолиш ишлари. Қутқариш чамбараги. Қутқариш бригадаси. Қутқариш қайиғи.

ҚУТҚАРМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан чиқармоқ, халос қилмоқ. Азобдан қутқармоқ. Хиёлатдан қутқармоқ. Улимдан қутқармоқ. Шарманда бўлишдан қутқармоқ. Тилни тийган бошни қутқарар. Мақол. ■ Худо хайрингизни берсин.. мени ташвишдан қутқаринг. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бўшатмоқ, чиқариб олмоқ, озод қилмоқ. Қамоқдан қутқармоқ. ■ [Отам билан онам:] Тоza шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса, сени қандай қилиб қутқариб оламиз? П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халос, хориж қилмоқ. Ичкиликбозликдан қутқармоқ. Қарздан қутқармоқ.

КУТҚАРУВЧИ 1 Кутқармоқ фл. сфдш.

2 Халос қилувчи, озодликка чиқарувчи. *Кутқарувчи куч. Кутқарувчи армия.*

КУТҚУ Ёмон ишга, йўлга ундовчи, оёқ-лантирувчи даъват; тескари ташвиқот; гиж-гижлаш. — *Менга қара, ҳой Тулаган, — деди Бутабой ака унинг елкасига қўлини ташлаб, — яхши иш қилмаётисан. Иғвогарларнинг иғвосига, муштумзўрларнинг қутқусига учмагин. Бир вақти келиб пушаймон бўласан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Адаш полвон одамларни ҳеч вақт қутқуға, бошбошдоқликка даъват этган эмас. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

КУЧМОҚ 1 Кучоғига олмоқ; кучоқламоқ. *Ойхон чаққон бориб, унинг белидан қучди.. А. Мухтор, Кумуш тола. Рўпарасида ўн беш кунлик ойдек бўлиб севгилиси турса-ю, уни қуча олмаса. Т. Ашуров, Оқ от. Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг бошини. Э. Раҳим.*

2 кўча Ураб, қамраб олмоқ; қопламоқ, чулғамоқ. *Уч қадрдон, шўх опа-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда.. Х. Даврон, Қақнус. Оҳ, у дамлар!.. Эсласам, қалбимни қувонч, руҳимни шодлик қучади. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Қанот ёзган изғириқ Қучар юпун танларни. Файратий.*

3 Эришмоқ, қозонмоқ. *Ғалаба қучмоқ. ■ Пахтакор диёримиз катта зафар қучди. Улкан «оқ олтин» карвони маррага етди. А. Дадабоев, Қутлаймиз. Йилларки, шон қучган ҳар бир лаҳзаси, Ҳар бири асрдан вазмин, мазмундор. Э. Раҳим.*

Ер(ни) қучмоқ 1) ерга йиқилмоқ, ерга қапишиб қолмоқ. *Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида, Мардонбек кекирдагига шундай мушт туширдик, тўтибурун ер қучиб қолди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи; 2) ерга бағир бериб ётиб олмоқ, Жангчилар бир зумда тарқалиб, ерни қучдилар. Ойбек, Куёш қораймас; 3) қабрга кирмоқ, ўлмоқ. Ер қучса-да жисмимиз, Учмагайдир исмимиз. Ё. Мирзо.*

КУЧОҚ 1 Икки қўлнинг олд қисмини бирлаштириб, оралиғига бирор шахс ёки нарса олинадиган (олинган) ҳолат. *Шаҳзодаҳон Олчинбекнинг қучоғидан зўрга суғурилиб чиқиб олди. К. Яшин, Ҳамза. Тулан силтаниб, Йўлдошнинг қучоғидан чиқишга уринди. Йўлдош Туланга ёпишиб олиб, ҳамон*

ялиняпти. С. Сиёев, Аваз. Тиззасини қучоғидан қўйиб юбориб, унга интилди. С. Аҳмад, Уфқ.

Кучоқ очмоқ (ёки ёзмоқ) 1) бағрига олиш учун қўларини ёзиб кўтармоқ. *Зумрад қучоғини очиб, ҳовлига отилди: — Келдингми, қўзичоғим? — у ўғлини ачом қилди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қиз қучоғини очса, йигит йўқ дейдимми? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қуршигани қучоқ ёзиб келаётган кампирнинг устбошини кўриб, [Шарофатнинг] захри бироз тарқалди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) хурсандлик, шодлик билан (кутиб олмоқ). *Зарбдор қурилишлар ёшларни қучоқ очиб қаршилайди. ■ Сизлар билан қутлаб, қучоғим Очай янги, навқирон йилга. Файратий.**

2 кўча поэт. Оғуш, бағир. *Табиат қучоғида яйрамоқ. Бола уйқу қучоғида. У ширин хаёллар қучоғидан чиқолмас эди. ■ — Кошкйди қишлоғимизга келсанг, — деди Комил кулиб. — Бизда халқ докторни жуда иззат қилади. Агар Тошкент қучоғидан айрила билсанг. Ойбек, О.в. шабадалар. Мана, сиз, фарзандларим, Ёшлигингиз забардаст. Мактаб — шм қучоғида Ўсасиз ўқиб, яйраб. К. Муҳаммадий. Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг қучоғига отди. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 Кучоққа сйгадиган ўлчов-миқдорни билдиради (одатда, сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан, шунингдек, такрор ҳолда — **кучоқ-кучоқ** каби қўлланади). *Икки қучоқ ўтти охурларга ташлади. Қучоқ-қучоқ матолар. ■ У бир қучоқ ўтин териб келганида, Султонов.. юзлари оппоқ оқарганича, чўзилиб ётар эди. М. Мансуров, Ёмби. Бироздан кейин комиссар уни чақириб, бир қучоқ хат топширди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

КУЧОҚЛАМОҚ 1 Кучоғига олмоқ; кучмоқ. *Қучоқласанг, қучоғингда тўлиб турсин. С. Сиёев, Ёруғлик. Мен ҳозиргина терилган лолаларни қучоқлаб, ўрнимдан турдим. «Гулдаста». У ҳўнг-ҳўнг йиғлар, отасининг оёқларини қучоқлаб ялинарди. К. Яшин, Ҳамза. Сўзамол йигит Отамуроднинг елкасига қоқиб, яна белидан қучоқлаб, даст кўтариб, ерга қўйди. М. Мансуров, Ёмби. Тўлқин Фани отаннинг елкасига ёпишиб, бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Умуман, икки қўл орасига олиб ва бағир бериб, маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ.

Дарахтни қучоқлаб олмоқ. ■ Турсунбой қамиш қапа олдиди тиззасини қучоқлаб, дарвеш қиёфасида утирарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб, увос тортди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЧОҚЛАШМОҚ Қучоқламоқ фл. бирг. н. Дўстлар қучоқлашиб хайрлашди. Ҳ. Фулом, Машғал. Йўлчини қучоқлашиб, базўр четга суришди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб, қучоқлаша кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШ Умуртқалиларнинг танаси пар ва патлар билан қопланган, учишга лаёқатли бир синфи; парранда. Сув қушлари. Чўл қушлари. Урмон қушлари. Уй қушлари. Сайроқи қушлар. Ов қуши. Қуш уясида кўрганини қилади. Мақол. Қуш тилини қуш билади. Мақол. ■ Қушга кетган киши қушни олиб келди. Овчилар отланишди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚУШБЕГИ тар. Амир ва хонлар саройида бош вазир ёки ҳуқуқи вазирга тенг бўлган йирик амалдор; ҳоким. Қушбеги [бош вазир] ўрнидан туриб, супачадан тушиб келиб, арк дарвозасининг остонаси устида тик турди. С. Айний, Эсдалиқлар. Азизбек Тошкентдан жўнатилди. Унинг ўрнига Қўқондан Нормухаммад қушбеги белгиланиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШБОЗ Ов қушлари ёки сайроқи қуш боқиш, парвариш қилиш билан шугулланувчи киши, қуш ишқибози. Шу тўриқ отга Муродхонни миндириб, қанча сипоҳи беклар ҳамроҳ бўлиб, қушбозлар олғир қушларни қўлларига қўндириб. [йўлга тушди]. «Муродхон».

ҚУШБУРУН Ўрта қисми сал кўтарилган ёки учи ички томонга сал қайрилган бурун; шундай бурунли киши. Доро I банд буйли, қушбурун, чиройли одам эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚУШДАЙ, -дек 1 Қушга ўхшаш, қушга ўхшаб, қуш сингари. У [Гулсум] шаҳарда камбағал аёллар ўқийдиган мактаб борлиги, у ерда ўқиган аёллардан ажойиб одамлар етишаётганини эшитар, ўша ерга қушдай учиб кетгиси келар эди. П. Турсун, Уқитувчи. Самолёт, ўқ еган йиртқич қушдай, бир қанотини осилтириб, зўрғатдан учиб борарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 кўчма Жуда енгил. Қушдай чемодан. ■ Сидиқжон эртасига қушдай бўлиб турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУШНОЧ 1 этн. Саннаш, кўчирмачилик билан касал боқувчи табиб. Бахши, қушноч қилдирди, чиллаёсин ўқитди.. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

2 Каромат қилувчи, фол боқувчи, фолбин. -Аёл мардуми қушночу мулла, эшонга кўп ихлосманд бўлур, - деди момо Авазга. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУШТИЛИ Юпқа хамирдан учбурчак, тўртбурчак ёки ромб шаклида кесиб, ёгда пиширилган овқат. Ўғилжон хола ошхонада зўр бериб қуштили пиширарди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚУШТОМОҚ анат. Кекирдакнинг киши ютинганда ҳаракат қилиб кўриниб турадиган бўртиғи; кекирдак олмаси.

ҚУШХОНА I Уй қушлари боқиладиган хона, жой. Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУШХОНА II с.т. Қушхона. Қушхонада қон ялаб, Сизни кутар қассоблар. Ҳамза.

ҚУШЧИЛИК Қуш, парранда боқиш ва етиштириш; паррандачилик.

ҚУШҚАРОҚ Чиғириқнинг ҳаракат уза-тувчи тишли қисми.

ҚУШҚЎНМАС Мураккабгулдошларга мансуб, майда тиканли бир ёки кўп йиллик бегона ўт.

ҚУЮВЧИ 1 Қуймоқ фл. сфдш.

2 Эритилган металлни қолипларга қуйиб, деталь ёки буюм тайёрловчи ишчи, мутахассис. Пулат қуювчининг ўтхонасидай жазирама қумда душманга қарши ҳужум бошлаш нақадар оғир. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУЮЛМОҚ 1 Суви, суюқлик қисми камайиб, қуюқ ҳолга келмоқ, қуюқлашмоқ. Мастава қайнайвериб, қуюлиб қолибди. Мураббо анча қуюлиб қолибди.

2 Бир ерга кўп миқдорда йиғилмоқ, тўпланиб қалинлашмоқ. Туман тобора қуюлмоқда. ■ Бу булутлар.. тобора қуюлиб, қорайиб бормоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 кўчма Ўзини тутиб, қўлга олиб, оғир, вазимн бўлиб қолмоқ, енгилтакликдан қутулмоқ. Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган.

Мақол. ■ *Техникумда ўқиб юганимда, [Алижон] кунига йўлимни тўсарди, ўлдим-қуйдим, деб нақ ҳол-жонимга қўймасди. Кўнглимда, бола-чақалик бўлиб қуюлар, деган эдим. Х. Назир, Ўтлар туташганда. -Қанақа қилиш бу? Қартайсангиз ҳам қуюлмайсиз, — деб жеркиб берди бувим. Х. Назир, Яхши исм.*

ҚУЮЛТИРМОҚ *Қуюлмоқ* 1, 2 фл. орт. н. *Мурраббони қайнатиб қуюлтирмоқ.* ■ *Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, гўё кечанинг ўзи куйлайди. Лекин бу мусиқа жимжитликни бузмас, балки уни қуюлтирарди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУЮН 1 Каттиқ уюрмали шамол; уюрма. *Осмон билан туташиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чанг-тўзон борми — ҳаммасини учуриб, айлана-айлана, тобора кўкка интиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳозир тунми ёки кўкни тупроқ қуюнлари қоплаганидан шундай қоронғими — билиб бўлмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 Шиддатли ёгин; тўфон. *Баҳорнинг ноҳосдан қутурган қуюни чирпирак уриб келди. «Гулдаста». Тўсатдан дераза қоронғилашиб, чақмоқ чақди, момақалдироқ даҳшатли гулдурди. Қуюн қуя бошлади. И. Раҳим, Ихлос.*

ҚУЮШҚОН 1 Эгарнинг олдинга силжимаслиги учун от ёки эшакнинг думи остидан айлантириб, эгарга бириктирилдиган, кўпинча турли безаклар қадаладиган қайиш. *Отнинг эгар қоши тилладан, ёлига кумуш тангалар, қуюшқонига эса садафлар тақилган. Ж. Шарипов, Хоразм. От думига сола берди сайислар Ўн икки қуббали тилла қуюшқонни. «Ойсулув».*

2 кўчма Бирор иш, ҳатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. даги меёр. *Қуюшқондан ташқари иш. ■ Локиин [лекин] қишлоқни юз пойиз шаҳарга тенг қилиш, қиёфасини пақ-қос ўзгартиришга интилиш қуюшқонга тўғри келадиган нарса эмас. Ж. Абдуллоҳонов, Хонадон. Энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюшқондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлади. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..*

Қуюшқондан чиқмоқ *Чегарадан, меёрдан чиқмоқ; ҳаддан ошмоқ. Ёш раҳбарсизда, хомроқсиз.. қуюшқондан чиққан бошлиқ одамларга ёқавермайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қулдираман, деб қуюшқондан чиқиб, меёр-*

дан ошиб кетаётган актёрларнинг ижросидан ранжимай иложингиз йўқ. Газетадан.

ҚУЮҚ 1 Суюқ қисми, суви нисбатан оз бўлган; қуюлган ҳолатли. *Қуюқ қоришма. Қуюқ қиём. ■ Қилич чопган чеккадан Қуюқ қон сиртга отар. Ф. Фулом.*

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўп. *Қуюқ чой. Қуюқ сут. Қуюқ қаймоқ.*

3 Тўқ; тўққа мойил (ранг-тус ҳақида). *Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Элмуроднинг юзига қуюқ қизиллик югурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Чайланинг тепасида Темирқозик юлдузи қуюқ кўкка бўялган чиройли капалакдай қанот қоқарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 Бир-бирига яқин жойлашган; қалин, зич. *Қуюқ қамишзор. Қуюқ соя. Барглари қуюқ қайрағоч. Қуюқ қора қош. ■ Майнанинг.. қуюқ киприклари остидаги ўткир қора кўзлари навкарни элтиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Юз қадамча нарига.. сарғайган қуюқ ўт устига ётқизди. Ойбек, Куёш қораймас.*

5 кўчма Тўкин-сочин, мўл, сероб. *Қуюқ дастурхон. Қуюқ зиёфат. Қуюқ меҳмон қилмоқ. ■ [Афанди] Совгани хонга манзур қилиб, қуюқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди. «Латифалар». Кампир куёвини ҳамиша шундоқ қуюқ кутар эканми, кетидан димланган жўжа, ош келди. С. Нуров, Нарвон.*

6 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб, қалин қатлам ҳосил қилган, зич, қалин ҳолатли. *Қуюқ туман. Қуюқ тутун. ■ Уй ичини қуюқ қоронғилик босди. Ташқарида шамол ғувуллади. Ойбек, Танланган асарлар. Улар кечки куёшининг қуюқ ёғдуси остида жимирлаган қишлоққа кириб келишар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатидан тўла даражали (ўзаро муомала, муносабатдаги ҳатти-ҳаракат, ҳолат ҳақида). *Қуюқ суҳбат. Қуюқ салом-алик. ■ Дадамат ака Аҳмадни эшиккача кузатиб чиқди. Қуюқ хайрлашди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Уйдан келган хатда ҳам қуюқ дуои салом. Шухрат, Шинелли йиллар. Вағдани қуюқ қилиб, баъзи қассоблардан бир неча динор қарзга ҳам илинди. Ойбек, Навоий.*

8 кўчма Мазмун, диққат-эътибор ва ш.к. жиҳатдан аҳамиятли бўлган. *У [Ҳошимжон]*

«кейинги сўзга чиққанлар, албатта, менинг тарафимни олади», деб ўйлаган эди. Йўқ, гапнинг қуюғи кейин чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. А. Қаҳҳор ортиқча сўз ва иборалар ишлатмасликка, асар тилини қуюқ, маъноли қилишга интилган. «ЎТА».

ҚУЮҚЛАШМОҚ 1 Қуюқ тортмоқ, қуюқ ёки қуюқроқ бўлмоқ, қуюлмоқ (қ. қуюқ 1). *Мастава қуюқлашиб кетибди. Мураббо қуюқлашиб қолибди.*

2 таркибидаги асосий модда нисбатан кўпаймоқ (қ. қуюқ 2). *Яхши емланган сигирларнинг сути қуюқлашади.*

3 Тўққа мойиллашмоқ, тўқ ёки тўқроқ тус олмоқ (қ. қуюқ 3). *Баргларнинг ранги анча қуюқлашди. ■ Қоронғилик қуюқлашиб.. онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўрина бошлаганда, Йигитали ўрнидан турди. Д. Нурий, Осмон устун.*

4 Қалин тортмоқ, қалин ёки қалинроқ бўлмоқ, қалинлашмоқ, зичлашмоқ (қ. қуюқ 4). *Кунлар исиган сари кўкатлар ҳам қуюқлашар, ўсиб улғайиб, чиройига чирой кўшарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Поезд юришини тезлатган сайин, оқ бадан қайинлар, азим қарағайлар қуюқлашиб, ям-яшил қалин ўрмонлар бошланди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қолмоқ, қалинлашмоқ. *Туман қуюқлашди. Тутун тобора қуюқлашиб кўтарилмоқда. ■ Эрталабдан бери кезган булутлар кечга томон қуюқлашиб, осмонни текис қоплади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

6 кўчма Тўкин-сочин, мўл ёки сероб бўлмоқ (қ. қуюқ 5). *Зиёфат қуюқлашди.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатдан тўла даражали бўлмоқ (қ. қуюқ 7). *Дўстлик, ижодий ҳамкорлик, тажриба алмашиш, адабиёт воситаси билан қардошлик муносабатлари қуюқлаша борди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

8 кўчма Мазмун, эътибор, аҳамияти ормоқ, орта бормоқ (қ. қуюқ 8). *Хат ҳам.. эскирган сари маъноси қуюқлашади. Ойбек, Кўёш қораймас.*

ҚУЮҚЛАШТИРМОҚ Қуюқлашмоқ фл. орт. н. *Ун чалинса, овқатни қуюқлаштиради. Совуқ асални қуюқлаштиради. Саломаликни қуюқлаштирмоқ. Фикрни қуюқлаштирмоқ.*

ҚУЮҚ-СУЮҚ 1 Қуюқ ва суюқ овқатлар). *Меҳмонлар учун мева-чева, қуюқ-суюқ тортилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма с.т. Бир хил бўлмаган, ҳар хил, турлича. *У.. ўтирганлар билан, уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ кўришиб чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ҚУ-ҚУ 1 тақл.с. Товуқ, мусича ва ш.к. қушларнинг узуқ-узуқ товушларини билдиради. *Қайлардадир гуррак овози, мусичанинг «қу-қу»си эшитилади. Ҳ. Шамс, Оқпадар.*

2 бол. Қуш; товуқ. «Қу-қу» ушлаб бераман деб, болани юпатмоқ.

ҚУҚУЛАМОҚ «Қу-қу» деган овоз чиқармоқ (товуқ, мусича ва ш.к. қушлар ҳақида).

ҚУҚ-ҚУҚ айн. қу-қу.

ҚЎБИЗ Қисқа дастали, пардасиз, торли мусиқа асбоби (дўмбирага яқин). *Қўбиз чалмоқ. ■ Мана, тоғ ёнбағирларида чалинган қўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшитилмоқда. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Водийларда чаларди қўбизин чўпон. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ҚЎБИЗЧИ Қўбиз чалувчи созанда.

ҚЎЗИ 1 Қўйнинг ёшига етмаган, тўртбеш ойлик боласи; умуман, қўйнинг боласи. *Ўнроқда, яшил тепа устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Чирогим, сендан олдинги зоотехник ҳам худди шундай деб, қўзиларни совлиқлардан ажраттирмаган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 (1-ш. эгалик шаклида) Болаларни эркалатиб мурожаат этиш шакли; қўзичогим. *-Кел, қўзим! - ҳар вақтдагича мулоим қарши олди чол. Ойбек, Танланган асарлар. [Насиба:] Алла, қўзим, алла. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.*

3 Қўзи, Қўзивой (эркаклар исми).

ҚЎЗИВОЙ Тарвузнинг кечпишар, йирик, ширин нави. *Меҳринисо пайкал оралаб, битта қўзивой тарвуз кўтариб чиқди. С. Абдулла, Иқбол.*

ҚЎЗИДУМБА Қалпоғи оқ қўнғир тусли, еса бўладиган қўзиқорин.

ҚЎЗИЛАМОҚ I Туғмоқ, тўлламоқ (қ. тўл) (қўй ҳақида). *Қўзилаган қўйларни парваришлаш. Қўйлар қўзилайдиган пайт.*

ҚЎЗИЛАМОҚ II Донадор ҳолга келмоқ; дона-дона, кумоқ-кумоқ бўлиб турмоқ.

Қўзилаб турган туфроқ. ■ [Аширмат] Катта тарелкада қўзилаб турган олтиндай сармайни ўз олдига тортди. Ойбек, О.в. шабадалар. [Қовун] Қарс ёрилиб кетди — эти оппоқ, қўзилаб турипти, уруғи бўлса сапсарик. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҚЎЗИЛАТИШ Қўзи олиш, қўйларни туғдириш, тўл олиш. Мусобақадош иккала отарда ҳам қўзилатиш қизгин борарди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи.

ҚЎЗИЛАТМОҚ Қўзиламоқ I фл. орт. н. Қўйларни қўзилатиш. Қўзилатиш кампанияси.

ҚЎЗИМОҚ Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзғамоқ, қайталамоқ, тутмоқ. Дарди қўзиди. *Ғайрати қўзиди.* ■ Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма милтиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастликданми ё ҳақиқатан ҳам асаби қўзиб кетдимиз, ҳар ҳолда, унинг қовоқлари пирпираб учиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетди.* Н. Фозилов, Оқим. [Ҳамида] Қўл чўзса етгундай жойда бекиниб ётган акаси билан Мунавварни кўрмади. Мунавварнинг шайтони қўзиб: — *Этагидан торт, — деди Йўлдошга.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҚЎЗИЧОҚ I Қўзи с. кичр.

2 Қўйнинг эмадиган боласи. [Тошқин] Янги туғилган қўзичоқдай зўрға оёқ узра турган колхоз учун катта хавф туғдирар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. *Оташ кўзли, қўнғир юнгли қўзичоқ, Майса узра ирғишлайсан, уйнайсан.* З. Диёр.

3 (3-ш. эгалик шаклида) Болаларга эркалатиб мурожаат этиш шакли. *Сен хафа бўлсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, қўзичоғим.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚЎЗИҚОРИН Споралардан кўпаядиган, хлорофиллсиз замбурут ва унинг қўнғир тусли, еса бўладиган бир тури. *Биринчисига қўзичорин солинган картошка шўрва.. учинчисига бир кружкадан сут тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қўзичориннинг ноёб масаллиқ экани маълум.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚЎЗИҚУЛОҚ айн. шовул **1.** Юк машинасидан кўтарилган чанг йўл ёқасидаги қувраб қолган қўзиқулоқлар устига қўнар эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Анави*

қизғиш гуллилар — қўзиқулоқ. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚЎЗОҚ Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қовзоқ. *Ловия қўзоғи.* ■ *Карам уруғи аста-секин, дастлаб настки шохлардан бошлаб пишади. Пишган қўзоқлар ёрилиб, улардан уруғлар ерга тўкилади.* «Фан ва турмуш».

ҚЎЗҒАЛИШ физиол. Тирик ҳужайранинг бирор таъсирга реакцияси; тирик системанинг физиологик нисбий тинч ҳолатдан фаол ҳолатга ўтиши.

ҚЎЗҒАЛИШМОҚ Қўзғалмоқ фл. бирг. н. *Меҳмонлар қўзғалишди.* ■ *Келинлар ўрин солиш учун қўзғалишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сафар бўзчининг ҳурмати учун локал қимир этмаган бекар ҳам мулла Абдурахмоннинг истиқболига қўзғалишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚЎЗҒАЛМОҚ I **Қўзғамоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. (қ. **қўзғамоқ** **1, 2, 4**). *Унинг эски дарди яна қўзғалди. Бу ҳақда яна гап қўзғалди. Масала қўзғалди.* ■ *Адолат буларнинг ҳаммасини бир-бир уйларкан, қалбида Усмонжонга нисбатан илқ бир ҳиснинг қўзғалганини сезиб, ўз хаёлидан ўзи уялиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мен ҳам шуларга суқланиб қарадим. Орзу, ҳисларим баттар қўзғалиб кетди. Ойдин, Фонарь тагида. Кўндан унутилган хотиралар яна қўзғалди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ўрнидан турмоқ ёки силжимоқ. *Сандий кетишга қўзғалганда, Салимхондан бошқа ҳеч ким парво қилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тагидаги кўрпачадан жой бериш тараддудида аста ўрнидан қўзғалди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Жўнамоқ, бирор ёққа бормоқ, кетмоқ. *Бу ердан қўзғалма!* ■ *Унинг бу галги Марғилон йўлига қўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмад Ҳусайн яна бир неча кун уйдан қўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Турган жойидан жилмоқ, силжимоқ, сурилмоқ. *Стул ўрнидан қўзғалганга ўхшайди. Жавон жуда оғир экан, жойидан сира қўзғалмади. Поезд қўзғалди.* ■ *Машина қўзғалди, қўзғалди-ю, ўн-ўн беш қадам юрмасдан, бирдан эшиги очилди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

5 Турган жойида тебранмоқ, силкинмоқ, кимирламоқ. *Қурбоши тиззаси устига кундаланг қўйилган қиличининг икки тарафидан босиб, бир қўзғалиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машҳадий кичкина гавдаси билан энгилгина қўзғалиб.. бошини чайқади.* Ойбек, Навоий.

6 Бошланмоқ, кўтарилмоқ; ҳаракатга келмоқ. *Пўртана қўзғалди.* ■ *Шамол қўзғалган, томлардаги, йўллардаги қорларни тўзитиб, деворларга, деразаларга урар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 Бирор кимса, тузум ва ш.к. га қарши ҳаракатга келмоқ, исён, ғалаён қилмоқ. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг ғарамларига.. ўт қўйишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Яхши, биз айтган тартибда ишни бошланглар, халқ қўзғалса, хон мажбур!* У. Исмоилов, Сайланма.

8 махс. Бирор ҳаракат ёки таъсирга жавобан ҳаракатга келмоқ, ўз фаолиятини кўрсатмоқ. *Одатда, мускул нерв воситасида қўзғалади.*

Қўзғалувчан 1 Тез, осон қўзғаладиган, қўзғатиб бўладиган.

2 Бирор таъсирга жавобан тез ҳаракатга келадиган. *Қўзғалувчан мушаклар.*

Қўзғамоқ 1 Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзимоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Унинг касали қўзғади. Эски дарди қўзғаб қолди. Юрагида ғазаб қўзғади. Файрати қўзғади. Асаби қўзғади.* ■ *Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Юзага келтирмоқ, пайдо қилмоқ, уйғотмоқ, туғдирмоқ; ҳаракатга, жўшга келтирмоқ; қўзғатмоқ. *Бировнинг юрагида адоват қўзғамоқ.* ■ *Оқар сувлар кўнгилда Бехад севинч қўзғайди.* Т. Тўла. *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни қўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу манзара ўқдай санчилиб, Ёв дилида қўзғади ғамни.* Э. Раҳим.

3 кўчма Янгилмамоқ, тикламоқ, эсга солмоқ (унутилган дард, алам, яра ва ш.к. ҳақида). *Менинг дардим қўзғай берма, Оққизжон, Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон.* «Равшан».

4 кўчма Ўртага қўймоқ, ташламоқ, бошламоқ; ковлаштирмоқ. *Масала қўзғамоқ. Гапни қўзғасанг, гап чиқар.* Мақол. ■ *-Жаноб уламолар! – деди Фозилҳақ Азизулҳақ тоқатсизланиб, – бехуда гапларни қўзғамоқнинг асло ҳожати йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

Қўзғатмоқ 1 Қўзғамоқ 1, 2 фл. орт. н. *У асабини қўзғатган кишини йиқитмагунча тинчмайди.* И. Раҳим, Тақдир. *..бу ўз навбатида айримларнинг тинчини бузиб, норозиликлар қўзғатаётган эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Ўрнидан силжитмоқ, узмоқ. *Тоғни тегса қўзғатадир бизда ҳар йигит.* Файратий. *У жуда оғирлашган. Беш-олтита бўлишиб, аранг қўзғатадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бир иш учун отлантирмоқ, ҳаракатга келтирмоқ; оёқлантирмоқ. *Хўжа Яҳёнинг тарафдорлари қотиллардан қасд олиш учун косиб ва деҳқонларни қўзғатдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Каримжонни ўқишга қўзғатган – муҳаббати..* Т. Тўла.

Қўзғовчи 1 Қўзғамоқ фл. сфдш.

2 Бирор ҳодисани юзага келтирувчи сабаб, омил. *Касаллик қўзғовчи микроб.*

Қўзғолон Бирор ижтимоий тузум, ҳукмрон синф ва ш. к. га қарши кўтарилган омлавий ҳаракат; исён, ғалаён. *Миллий озодлик қўзғолони. Қуролли қўзғолон. Қўзғолон кўтармоқ. Қўзғолон қилмоқ. Қўзғолонни бостирмоқ.* ■ *[Йўлчи] Оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида қўзғолонни авжлантиришни уйлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қўзғолончи Қўзғолон қатнашчиси, иштирокчиси; исёнчи. *Йўлчи Хадра томонга оқайтган қўзғолончилар олдига тушиб.. чопа кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қўй 1 Гўшт, жун, сут ва тери олиш учун боқиладиган жуфт туёқли, кавш қайтарувчи сутэмизувчи уй ҳайвони. *Думбали қўй. Думли қўй. Майин жузли қўй. Қоракўл қўйи. Ҳисор қўйи. От боққан улоққа, қўй боққан қўноққа.* Мақол. *Семиз қўйининг умри калта.* Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил номи; гўсфанд. *Унинг йили – қўй.*

Қўй йили Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил (қ. мучал). *Мен қўй йилида туғилганман.*

Қўй кўз, қўйкўз 1) жигарранг кўз. *Эшоннинг безрайган қўй кўзлари муздек совуқ*

сочаётганга ўхшайди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундай кўзли киши. **Кўй мижоз** (ёки мижоз), **қўймижоз** с.т. Ювош, мулойим, мўмин-қобил. *Қутидордек қўймижоз бир одамнинг бундай зўр ишга аралашганлигига ақл бовар қилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўй оғзидан чўп олмаган** Ҳеч кимга озор бермайдиган, жуда ҳам беозор. *Билман, мингбоши менга ҳозирча эҳтиёт бўлиб, ўзини қўй оғзидан чўп олмаган, жуда ювош ва содда қилиб кўрсатиб сўзлаяпти.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

КЎЙБОШИ Кечпишар қовун навларидан бирининг номи. *Бизда, эскиладиган қовуннинг энг яхши, ширин «оқ новвот», «шакарпалак», «қўйбош».. каби жайдари навлари.. етиштирилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

КЎЙДИРМОҚ **Кўймоқ** фл. орт. н. *Кўшимча стул қўйдирмоқ. Тиш қўйдирмоқ. Ўртага киши қўйдирмоқ. Қўл қўйдирмоқ.* ■ *Дўсти афандининг олдига овқат қўйдирди. «Латифалар». Аммо [у] кундошини қўйдириб юборишига муваффақ бўлган эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар понсад.. эгаси қизил соқчилар билан кетган ҳамма уйларга ўт қўйдирибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЎЙДИ-ЧИҚДИ Хотин қўйиш ва эрдан чиқиш, никоҳни бузиб, бир-биридан ажралиш. *Эр-хотин қўйди-чиқди бўлишибди.* ■ *Оилавий муносабатларни ҳал этишни ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қилинса, менимча, қўйди-чиқди ҳам, оиладаги ноурин аччиқ-аразлар ҳам йўқолган бўлур эди.* С. Кароматов, Тоғ гўзали.

КЎЙИЛМОҚ **Кўймоқ** фл. мажҳ. н. *Бурчакка стол қўйилди. Деворга шоти қўйилди. Учоққа ўт қўйилди. Аризага қўл қўйилди. Тартибсизликка йўл қўйилмайди. Сурат деворга осиб қўйилди.* ■ *Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида қўйилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЎЙИН (3-ш. бирл. — **қўйини**) 1 Кўкрак ва уни ёпиб турган кийим орасидаги жой. *Дафтарларини қўйнига солди. Қўйнига тиқди. Қўйнида нони борнинг қорни тўқ.* Мақол. ■ *Бўтабой қўйнидаги газеталарни олиб, отбоқарга берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [*Уста Олим*] *Қўйнидан мактублар-*

ни чиқариб, биттасини қутидорга узатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кўйин дафтари Чўнтакда олиб юриш учун мўлжалланган кичкина ёзув дафтари; чўнтак дафтар, ёндафтар. *Шоир шошиб, ёнидан қўйин дафтари билан қалам чиқарди.* А. Қаҳҳор, Картина. **Кўйин чўнтак** Кийимнинг кўкрак устидаги ички томонига тикилган чўнтак, кўкрак чўнтак. *Райҳонбиби никоҳ қоғозини олиб, қўйин чўнтагига суқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Кучоқ, оғуш. *Табиат қўйнида яйрамоқ. Она қўйнига кирмоқ.* ■ *Анзираг холанинг қўйнида ётган бола тўсандан қичқириб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ботирали деразадан сакраб чиқиб, боғ қўйнига отилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Нормат блиндаж тепасига чиқиб, зулмат қўйнига қаради, диққат билан қулоқ солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўйинни пуч ёнроққа тўлдирмоқ қ. ёнроқ. **КЎЙИНГКИ** *қри* с. Қўйингчи, борингки. **КЎЙИНГЧИ** *қри* с. Қисқа қилиб айтганда, қисқаси, хуллас; борингки. *У сиёҳ қалам билан жилвирлаш, ҳаллаш, қўйингчи, наққошликнинг энг майда элементларига яхши ўрганиб олди.* Газетадан.

КЎЙЛИ Қўйи бўлган, қўйи бор. *Бобоқул минг қўйли сурувни айланиб чиқиб, чайлага қайтганда, Махсум оёқларини йиғиб, бир қўлини болиш қилиб ётган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЎЙМОҚ 1 Қўлдаги ёки, умуман, кўтариб олинган нарсани бирор жойга ўрнаштирмоқ, жойлаштирмоқ. *Китобингни партага қўй. Елкангдаги қопни ерга қўй.* ■ *Челакни шу ерга қўйинг, Гулнор, сувни мен ўзим элтаман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳасанали илжайган қўйи қўлтиғидаги заррин чопонни олиб, сандал устига қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Белгили ҳолатда, тартибда жойламоқ, жойлаштирмоқ. *Дастурхонга нон қўймоқ.*

3 Бирор жой ёки нарсага тираб, тақаб, кўндириб ўрнаштирмоқ, ўрнатмоқ. *Бошга сават қўйиб юрмоқ.* ■ *Қарол араванинг орқасига кичкина шоти қўйиб, ўзи отни ушлаб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мастон, юки оғир аравани тортиб бораётган отдай, оёқларини тираб, юқорига интилар, Турғунои эса энгашиб, икки каф-*

тини тиззасига қўйиб, зўрға-зўрға қадам ташлар эди. А. Қаҳҳор, Мاستон. *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Фойдаланиш учун бирор нарса бермоқ, Мехмонга стул қўймоқ. Кампир болалар олдига иссиқ нон ва қаймоқ қўйди.

5 Қурмоқ, солмоқ. Қалдирғоч айвонга ин қўйибди.

6 Қуриладиган, ўрнатиладиган нарса ўрнини белгиламоқ, унга ўрин қолдирмоқ. Уйнинг эшигини шу томондан қўямиз. Мўрини қаердан қўясиз?

7 Белгили жойга, ўринга ўрнатмоқ, маҳкамламоқ; солмоқ. Деразага ойна қўймоқ. Узукка кўз қўймоқ.

8 Бирга, ёнида олиб кетмай, бирор жойда қолдирмоқ, ташлаб кетмоқ. У боласини боғчага қўйиб, ишга боради. ■ [Ёрмат] Йўлчининг ҳозиргина қишлоқдан қайтиб, сингисини хўжайинникига қўйиб, бу ерга ҳангомалашини учун келганини билгач, йигитнинг кўнглини паришон қилишга ботинмай, анча вақтгача қийналди. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Сақлаш учун бермоқ, топширмоқ. Пулни омонат кассага қўймоқ.

10 Қўлидан, кучоғидан, ихтиёри, тасарруфи ва ш.к. дан чиқармоқ, бўшатмоқ. Қўр тутганини қўймас, кар — эшитганини. Мақол. ■ Тўтиқиз шохни қўйиб юбориб, бўғотдан кўчага қаради. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Отабек Кумушини қўйиб, ердаги аталани олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Назардан, эътибордан, навбат ва ш.к. дан четга қолдирмоқ. [Қудрат:] Амалдорнинг ўзи ким? У бойни қўйиб, камбағални ёқлармиди? Н. Сафаров, Уйғониш.

12 Никоҳни бекор қилиб, хотиндан ажралмоқ, хотинини талоқ қилмоқ. Шундоқ хотинни қўйиб юборгансиз-а, афандихон. Сиз ҳам бир кунмас-бир кун шу хотиннинг уволига қоласиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Уғлингни олдинга олсанг-да, ундан сўрасанг: «Қайси хотиннинг билан бўлишни хоҳлайсан? Хоҳламаганингни қўй!» — деб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун имкон, йўл, эрк бермоқ, рухсат қилмоқ. -Ўз қилмишингиздан гапиринг! -Ахир, шошманг, айтгунча қўясизми, йўқми? А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Дўсти.. афандини овқат егани

қўймасдан, устма-уст савол бера бошлади. «Латифалар». -Зайнабниси, — деди [Кумуш], Зайнаб қаради, — бу кишини ташқарига чиқиб ётишга қўйманг, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ким қўйибди Жуналиш келишигидаги кишилиқ олмошлари ёки шахс ифодаловчи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган шахснинг тушум келишидаги сўз билдирган нарсага ҳаққи йўқлиги, унга муносиб эмаслиги ифодаланadi. [Нури:] Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшуқликни унга ким қўйибди. Ойбек, Танланган асарлар. **Оғиз очгани қўймайди** Гапиришга имкон бермайди, гапиртирмайди. **Ўз ихтиёрига** (ёки эркига, майлига) **қўймоқ** Ихтиёрини ўзига бермоқ, ўзига ташламоқ. *Ўз эркига қўйинг, ортиқ зўрланг, Эрка кўнгли эрк боғида яйрасин.* Ғайратий. [Отабек] Отнинг бошини ўз ихтиёрига қўйган, илгаригидек юрак ошиқшилари ичида отни тез юришга қистамай.. кета берадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзига қўйиб бермоқ** Ҳеч аралашмай, бутунлай ўзига ташлаб қўймоқ. **Қўймай ёки қўярда-қўймай** Тинчлик бермасдан, қистаб, мажбур қилиб. *Қўймай кинога олиб бермоқ.* ■ Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

14 Ўстирмоқ (соч, соқол, тирноқ ва ш.к. ҳақида). Соч қўймоқ. Соқол қўймоқ. Тирноқ қўймоқ. ■ Эшикнинг бир табақаси ғийқиллаб очилди. Кўнғизнусха мўйлов қўйган қора қош бир кишининг боши кўринди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳар йили байрамда ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб.. Бешариққа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркаклар билан баб-баравар кетмон уриб, далада ўтказишди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

15 Йўлини очиб, бирор томонга, нарсага йўналтирмоқ, юбормоқ (сув, газ, буғ ва ш.к. ҳақида). Экинларга сув қўймоқ.

16 (фақат буйр. м. да) Тарк этмоқ, ташламоқ, тўхтатмоқ, барҳам бермоқ, йиғиштирмоқ. *Қўйинг шундай гапларни! Тўйга борсанг, тўйиб бор, ёмонлигингни қўйиб бор!* Мақол. *Ёз ёпингингни қўйма, қиш — ўзинг биласан.* Мақол. ■ *Жиннилигингни қўй, Мутал ака!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

17 Белгиламоқ, аниқламоқ (баҳо, нарх ва ш.к. ҳақида). Баҳо қўймоқ. Диагноз қўй-

моқ. Арзон нарх қўймоқ. ■ Авло ўқисам ҳам, ўқитувчимиз «яхши» қўйди. А. Қаҳҳор, Айб кимда?

18 Ном, лақаб қўймоқ, номламоқ. От қўймоқ. Сарлавах қўймоқ. ■ Нега бунга Чит-так деб лақаб қўйдиларинг? А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

19 ...деб билмоқ, ҳисобламоқ, фаҳмламоқ. Ўзини юқори қўймоқ. ■ Отабек Уста Олимни жуда юқори даражага қўйгандек, унинг мажлиси билан ҳам анча енгиллашар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Фаффор-жоннинг феъли маълум бўлгани учун кўп киши айбни Умрига қўйиб юрар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

20 Бирор иш, вазифага тайинламоқ, белгиламоқ. Навбатчи қўймоқ. Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар. Мақол. ■ Шу йигит мени олиб келиб, МТСга қарашли чойхонага қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

21 Воситачи, вакил сифатида йўлламоқ, фойдаланмоқ. Қизга совчи қўймоқ. ■ Бир кун ҳалиги судхўр мени бир савдогар ўртоғига сўратиб одам қўйибди. Ф. Расул, Адолат. [Подшо:] -Қизимни ўшанга бераман, халойиққа жарчи қўйинглар, — деди. «Эр-таклар». Шу кишидан қолдирма, ўртага, албатта, бой тоғанни қўй. Ойбек, Танланган асарлар.

22 Бирор нарсани ишга солмоқ, ҳаракатга келтирмоқ. Патефон қўймоқ. Радио қўймоқ. Телевизор қўймоқ. ■ [Йўлчи] Катта ҳовлига терс бўлган камгак-панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. У ашулани «Кўча боғи»дан бошлади, овозини баралла қўйиб.. зўр илҳом билан айтди. М. Исмоиллий, Фаргона т. о. Али бор товушини қўйиб ашула қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

23 Намойиш қилмоқ, кўрсатмоқ. Кино қўймоқ. Концерт қўймоқ. Томоша қўймоқ. ■ Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиغان автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

24 Қолдирмоқ; кейинга сурмоқ. У сутнинг ярмини укасига қўйди. Сигир емдан нишхўрт ҳам қўймабди. ■ Ўзимизнинг Маллавой ака бир ўтирганда битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага

қўяди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Сидиқжон] Тўғон бошига боришни эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

25 Муҳокама, мунозара ва ш.к. учун тақдим, таклиф қилмоқ. Шиор қўймоқ. Масалани кун тартибига қўймоқ. ■ У яна Ойқиз олдига қатор-қатор сўроқлар қўйиб, ўқишга боришини қувватлагани учун чин дилдан ташаккур баён қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

26 Суртмоқ, суркамоқ. Қошга ўсма қўймоқ. Ярага дори қўймоқ. Йод қўймоқ. Хина қўймоқ. ■ Сурма қўймай мунча ҳам, жон-нон, қародир кўзларинг. Муқимий. Пешонангга бахт битган экан, болам. Бўйи бўйингга тенг, қоши-кўзи сурма қўйгандек қоп-қора. П. Турсун, Ўқитувчи.

27 Бирор усудла, бирор восита билан урмоқ, туширмоқ, солмоқ. Шапалоқ (тарсаки) билан қўйиб юбормоқ. Мушт қўймоқ.

28 Бирор белги, ишора туширмоқ. Сўроқ аломати қўймоқ. Икки нуқта қўймоқ. Қўл қўймоқ.

29 Бирор ҳолатда тутмоқ, қолдирмоқ. Бировни ёлғиз қўймоқ. Тинч қўймоқ. Бўш қўймоқ. Эркин қўймоқ. Холи қўймоқ. ■ Мана Йўлчибой. Тоғни урса, толқон қиладиган йигит. Қизимизни оч-яланғоч қўймасди. Ойбек, Танланган асарлар.

30 (ж.к. билан) Дучор қилмоқ, йўлиқтирмоқ; қолдирмоқ. Ташвишга қўймоқ. Уятга қўймоқ. Хиёлатга қўймоқ. ■ Ўзим бир балодан зўрға қутулдим-у, домла мени яна балога қўймоқчи. А. Қаҳҳор, Сароб.

31 (ч.к. билан) Бирор мақсад, иш-ҳаракат ва ш.к. дан қолдирмоқ. Йўлдан қўймоқ. Машқдан қўймоқ. Чўмилишдан қўймоқ. Уйиндан қўймоқ. ■ Шоқосимни ишдан қўймаслик учун, у икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёш қизни олганинг бир сари, энди бунга ўқишдан қўйиб, курортга олиб кетаётганинг нимаси? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

32 Баъзи отларга бирикиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас., бино қўймоқ, илҳос қўймоқ, йўл қўймоқ, кўнгил қўймоқ, меҳр қўймоқ, танда қўймоқ, шарт қўймоқ, ўт қўймоқ, қадам қўймоқ.

33 кўм. фл. өзф. Етакчи феъл билдирган ҳаракатнинг бажарилиши билан боғлиқ турли грамматик маъноларни ифодалай-

ди. *Айтиб қўй. Билдириб қўй. Йўқотиб қўйма. Қараб қўйди. Кулиб қўйди. Айт-қўй. Келмайман-қўяман* ва ш.к. ■ *Уста Баҳром томоғини қириб, секин йўталиб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Йўлакда турган Ўзбек ойим дарвозадан мўралаб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эргаш ишни чатоқ қилиб қўйди-да. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

34 Бўлишсиз феълдан кейин бўлишсиз шаклда келиб, биринчи феълдан англашилган ҳаракатнинг бажарилмай қолмаслигини билдиради. *Мажлисларда, хусусий суҳбатларда қоридан сўз очган ҳар бир киши «Канизак билан Сидиқжон можароси»ни айтмасдан қўямас эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу чечак қирлари ўз бағрида сузиб борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. Бўйнига қўймоқ қ. бўйин I. Гапни (ёки маслаҳатни) бир жойга қўймоқ қ. гап I. **Отимни бошқа қўяман қ. от** II. **Тишини тишига қўймоқ қ. тиш** I. **Ўзига оёқ қўймоқ қ. оёқ** I. **Ўзини қаерга қўйишни билмай** Нима қиларини билмай қаттиқ изтироб чекиб, тоқатсизланиб. *Кўйинг, йиғламанг, амакингининг феъли ўзингизга маълум. Сизни эслаганда, ўзини қаёққа қўйишни билмай, хуноб бўлиб юргувчи эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзини қўйгани жой тополмай айн. ўзини қаерга қўйишни билмай. Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўзини қўймоқ* Эркинлик ҳис этиб, яйраб-ёзилган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатда ривожланмоқ, униб ўсмоқ. *Ҳали совуқдан қисилиб-бужмайган гавдалар энди ўзини қўйди, яйради. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳол-жонига қўймай (ёки қўямасдан) қ. ҳол-жон.*

ҚўЙПЕЧАК Печакгулдиларга мансуб, суғориладиган ерларда, адирларда ўсадиган, қўй-мол ейдиган бир йиллик ёввойи чирмовуқ ўт.

ҚўЙТИКАН Мураккабгулдошларга мансуб, мевасининг усти майда тиканчалар билан қопланган бир йиллик ўсимлик. *Ўзбекистонда гўза қўйтикани ва оддий қўйтикан турлари учрайди. «ЎЗМЭ».*

ҚўЙФУРУШ Қўй олиб-сотувчи савдогар, қўйжаллоб. *Бозор касод. қўйфуруш, асп-жаллоб, молфурушлар бўлса чўнтагига қўл урмайди. Ш. Тошмагов, Эрк қуши.*

ҚўЙХОНА Қўй боқиш учун белгиланган бино, жой; қўра.

ҚўЙЧИ 1 Қўй асраб кўпайтириш ва қўй савдоси билан шуғулланувчи. *Қарқарага қатновчи бир қўйчи бой [Ўрозни] йилга саккиз сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 с.т. Қўй боқувчи чўпон; қўйчивон.

ҚўЙЧИВОН 1 айн. қўйчи 2. *Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром улар. Мақол.*

2 Қўйчилик соҳасида ишловчи, қўй боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи чорвадор.

ҚўЙЧИЛИК Чорвачиликнинг қўйларни урчитиш, кўпайтириш билан шуғулланувчи тармоғи. *Қўйчиликни ривожлантириш. Қўйчилик фермаси. Қўйчилик мутахассиси.*

ҚўЛ 1 Одамнинг бармоқ учларидан елкасигача бўлган қисми, аъзоси. *Бақувват қўллар. Қўлни олдинга чўзмоқ. Икки қўлни юқори кўтармоқ. Қўл кучи. Бош қашигани ҳам қўлим тегмайди. ■ Йўлчи. иккинчи қўли билан Қора Аҳмаднинг бир қўлини орқага қайирди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Шу аъзонинг билакдан бармоқлар учигача бўлган қисми; панжа. *Қўл билан силамоқ. Қўл билан ушламоқ. ■ Йўлдош орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди. Шухрат, Шинелли йиллар. Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Иш-мехнат бажарувчи аъзо (восита) сифатида. *Қўлим банд. ■ Мен бу мол-дунёни, ер-сувни қўлим билан топган эмасман, ақлим билан топганман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Отабек билан бирга Тошкент тушиб, ўз қўллари билан тўйимизни ўтказишингизга ишониб Юсуфбек ҳожси. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қўли тегмайди Бирор ишни бажаришга вақти йўқ; қўли банд, иш билан банд.

4 с.т. Ҳайвонларнинг олдинги оёқлари. *Қўйинг қўли ва сони. Қўл гўшти.*

5 с.т. Бармоқ. *Урта қўл. Беш қўл баравар эмас. Мақол.*

Икки қўлини бурнига суқиб (ёки тиқиб) қ. бурун I.

6 Ҳар кимнинг ўзига хос ёзув усули, услуби, ёзуви, хати ва унинг ифодаси. *Кутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлини дарров пайқаб олди: -Виждонсиз, иблис, - деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Низомиддинов:] Хат билмайдиган оғзаки гувоҳлар ҳам бор, ёзиб берай десам, ҳамма аризалар бир одамнинг қўли билан ёзилган, деган шубҳа бўлмасин.. С. Аҳмад, Ҳукм.*

7 Имзо. *Далолатномага қўл қўймоқ. Шартномага қўл қўймоқ. ■ Хўжабеков - раис, Саидғози.. бир кичкина одам.. Барча хўжатларда Хўжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. Омборчи: -Бўта қўл қўймаган қоғозни қоғоз демайман, - деб катта кетворди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

8 Ҳар кимнинг ўзига хос иш усули, услуби, иши, хатти-ҳаракати; шуни акс эттирувчи ифода. *Ҳовлини ўраб турган деворлар ҳам янгидан урилган, ичкарасидан ҳаммаси ганч билан сувалган. Ҳамма ёқда акасининг қўли кўринади. Ҳ. Аҳмад, Ким ҳақ?*

9 Имкон, имконият.

Қаёққа қўл узатса етади Имкониятга эга, имконияти катта. **Қўли баланд айн. қўли узун. Қўли калта (ёки қисқа)** Имконияти кам, чекланган, қурби етмайдиган. *[Дадажон ака:] Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўли узун* Ҳар қандай нарсага етишиш, эришиш имкони бор, шундай қудратга эга. *Унинг қўли узун эди, давлатнинг бир қисмини دادасидан, укасидан яширин ишлатиб, халис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўлидан келади* Бирор ишни амалга ошириш учун имконияти, ҳуқуқи бор, куч-қуввати етади, бирор ишни қила, бажара олади. *У [Нури] жуда дадил ва айёр қиз. Унинг қўлидан ҳар қандай иш келади. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 (3-ш. эгалик ҳамда ж.к. ва ў.-п. к. шаклида кўм. ваз.: қўлига, қўлида) Ихтиёрига, измига; ихтиёрида, измида. *Киши хурмати ўз қўлида. Мақол. ■ [Кумуш] Бу уйдан чиқиб кетишни, бир-икки ойлаб Отабекни Зайнаб қўлига топшириб қўйишни яна мувофиқ кўрмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Агарда хон кўтариши менинг қўлимда бўлса*

эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Беш қўлини оғзига урмоқ (ёки тикмоқ) қ. беш I. Гаҳ деса (ёки деганда) қўлга кўнадиган қилиб олмоқ қ. гаҳ. Ёлғиз (ёки якка) қўл қ. ёлғизқўл. Кўнглига (ёки юрагига, кўксига, қўлтиғига, қўйнига) қўл солиб кўрмоқ Бировнинг фикри ёки ички сирини билиш мақсадида турли гаплар айтмоқ, шу мақсадда гапга солмоқ. *Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди. Ойбек, О.в. шабадалар. Оёғи олти(та), қўли етти(та) қ. оёқ I. Оёғини қўлга олиб қ. оёқ I. Чап (ёки сўл) қўл* Чап томон; чап, сўл. *Чап қўлга юрмоқ. Чап қўлдаги куча. Ўнг қўл I) ўнг томон; ўнг. Ўнг қўлга бурилмоқ. Ўнг қўлдаги уй. Ўнг қўлдан машина келиб қолди. ■ -Қаёққа юрамиз, - деди Сидиқжон қайрилиб, унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга, - деди хотин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) энг яқин, ишончли ёрдамчи. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари ва ўнг қўли бўлган Райимбек додхоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўл бермоқ* Бировга ихлос қўймоқ, уни пир деб танимоқ. *Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Боймиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўл келмоқ* Қулай, мос, кўнгилдагидек бўлиб тушмоқ, *Ерни бегона ўтлардан тозалашда қўл келадиган асбоб. ■ Далабон қаттиқ тринкадан беш-олти метр оламан. Уларга жудаям қўл келади. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Қўл кўтармоқ I) розилик, хоҳиш ёки овоз бериш ишораси сифатида қўлини юқорига кўтармоқ. «Кимда-ким Нуғмон ҳожидан Қаландаров.. бу ердан бадарға қилинсин деса, қўлини кўтарсин». Ҳамма баравар қўл кўтарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) таслим бўлмоқ. Қуршовга олинган душман қисмлари қаршиликни тўхтатиб, қўл кўтардилар; 3) кўчма бировни уриш, зарба бериш учун хезланмоқ. Нега соҳибкорга қўл кўтардинг? Кучингни қаерга қўйишни билмаятсанми? Ж. Шарипов, Хоразм. Қўл силтамоқ қ. силтамоқ. Қўл тегизмоқ (ёки урмоқ) I) фақат бўлишсиз шаклда: қўл тегизмаслик Ҳатто истеъмол учун олмаслик. Овқатга ҳеч ким қўл урмади; 2) бирор ишга киришмоқ, тутинмоқ, уринмоқ. У [Муҳаммад] қайси ишга қўл урса, уни уddenайлар.. эди. М. Осим, Сехрли сўз. Қўл учиди*

ёки қўл учи билан 1) астойдил эмас, истаристамас; шунчаки, юзаки. *Доктор уни қўл учигагина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. У [Холмат] Турахоновдан ҳақиқий ёрдам кутган.. *Фақат баландпарвоз сўзлар эшитди ва [тўғонни] палапартиш, қўл учига даъват қилинди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин; 2) қийинчилик билан, зўрга, аранг. *Бу қандай гап ахир, ўзим қўл учига тирикчилик қиламан-у, сенинг учун шу кунимдан ҳам айрилайми?* Ҳ. Шамс, Оқпадар. **Қўл ювмоқ** айн. **қўлни ювиб**, **қўлтиққа тикмоқ** (ёки **урмоқ**). **Қўлга олмоқ** 1) пора бериш, алдаш ва ш.к. йўллар билан ўзига мойил қилмоқ. *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб, қўлга олиб бўлмасмикин?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ушлаб, тутиб олмоқ, асир олмоқ, банди қилмоқ, қамамоқ. *Мухторхонни Афғонистон чегарасида қўлга олибдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қўлга тушмоқ** 1) айби, жиноий иши ошкор бўлиб тутиломоқ. *Гап тарқади: биров тилмоч Ҳоким тўранинг хотини билан қўлга тушиб қопти, деса, яна биров тилмоч Ҳоким тўранинг қоровули билан қўлга тушиб қопти, дея*р эди. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) фириб емоқ. *Қўлга тушибсан, сени роса лақиллатишибди.* **Қўли бормаиди** Истаги, хоҳиши йўқ; ҳафсаласи йўқ. *Тутни кесшига қўлим бормаяпти.* ■ **Мол кетди** — жон кетди, ишга ҳам қўлим бормаиди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қўли очиқ** ёки **очиқ қўл** Ҳеч нарсани аямайдиған, сахий. *Қўли очиқнинг йўли очиқ.* Мақол. **Қўли эгри** Ўғри. **Қўли юпқа** Камбағал, қашшоқ. *Уша кунлари Малоҳат ая яшаётган қишлоқдан етмиш чақирим нарида қўли юпқароқ бир кишининг хонадонига олов туташиб ёниб кетибди.* Газетадан. **Қўли кичиди** қ. **кичимоқ**. **Қўли қўлига тегмаслик** Ниҳоятда тез, чаққон ҳаракат қилмоқ, тез ишламоқ. **Қўлини совуқ сувга урмайди** Ҳеч иш қилмайди. *Нусратилла рўзғорда қўлини совуқ сувга урмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қўлни бигиз қилмоқ** айн. **бармоқни бигиз қилмоқ** қ. **бармоқ** 1. **Қўлни ювиб**, **қўлтиққа тикмоқ** (ёки **урмоқ**) Бирор нарсдан ҳафсаласи пир бўлиб, ихлоси қайтиб, уни тарк этмоқ, ундан юз ўгирмоқ, воз кечмоқ, қайтмоқ. *Баъзилари ғайратлари бекорга кетаётганини кўриб, қўлларини ювиб, қўлтиққа урдилар.* М.

Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Қўлни қўлга бермоқ** Бирор соҳада баҳамжиҳат бўлмоқ, ўзаро бирлашмоқ. *Қўлни қўлга бериб ишламоқ.* ■ **Қадрдон далалар**, **меҳнат тонгида** Қўлни қўлга берар икки бахтли ёш. *Ғайратий. Ҳаром қўл* Бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, нопок (одам ҳақида). *Қаердаки ҳаром қўл бор, у ерда баракат йўқ.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚўЛАНСА 1 Ёқимсиз ҳид тарқатадиган; сассиқ, бадбўй. *Қўланса ҳид.* ■ **Мингбоши** яктарк барларини очиб ташлаб, елпина бошлади. *Семиз баданидан қўланса тер ҳиди анқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бадбўй ҳид. *Йўлчи қуруқ наматга ётиб, устига кўрпача ёнди.* *Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг қўлансаси димоққа урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бадбўй ҳидли. *Бу хона ҳам нимқоронғи ва қўланса эди.* «Ёшлик».

4 кўча Қўпол; ёқимсиз (гап, муомала ҳақида). *Мунча ҳам қўланса одам экансиз.* *Дўқини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Юрса ҳам, турса ҳам, хаёлида унинг [Қодирқўлнинг] қўланса гапи..* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ҚўЛАНСИМОҚ кам қўл. Қўланса ҳид тарқатмоқ, сасимоқ. *Ҳар хил миллат матрослари.. ишратхоналар сассиғи билан қўлансиб ётган Истамбулда кун сайин разолат тубига чўкиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚўЛАНТАЁҚ рви. Оёққа пайтава ўрамасдан ёки пайпоқ киймасдан. *У шошилиб, этигини қўлантаёқ кийиб чиққан экан, унинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди.* «Гулдаста».

ҚўЛБОЛА 1 Қўлда қилинган, тайёрланган. *Махсум тегирмон паррагига қўлбола динамосини қўндириб, ундан чойхона сўрисига.. чинор шохига сим тортиб, лампочка илди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Олма тагидаги қўлбола курсига бориб ўтирдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳафсала билан (ўз қўли билан) тайёрланган, пиширилган. *Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚўЛБОҒ Болани (чақалоқни) бешикка белашда икки қўлини ёнига қилиб, би-

лаклари ва қорни устидан тортиб боғланадиган энли боғич. Қулбоғларим тортасан зич, Қон юришмас жисмимда ҳеч, Қолдим қуриб худди хивич.. «Муштум». Бизнинг қулбоғ, гаврапўш, сумак, тувак ҳам қовузлик бешик.. Чустий.

ҚҮЛДОШ 1 Ҳар ишда бирга бўлувчи, ёрдам қўлини чўзувчи; кўмакдош. *Яхши билан бўлсанг йўлдош, оғир ишинга у қўлдош* Мақол. ■ *Бу ерда унинг қўлдошлари — Онахон, Ҳожияхон, Рувон хола сингари кўмакчилари бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Қўлдош (эркаklar исми).

ҚҮЛЁЗМА 1 Илмий, бадий, тарихий ва ш.к. асарнинг қўлда ёзилган ёки ёзув машинкасида ёзилган, компьютерда кўчирилган матни, нусхаси. *Ниҳоят, Йигитали юннинг бошларида тугатган қўлёмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб бериб, домлани хурсанд қилди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Машҳур хаттотлар катта пуллар эвазига кўчирган.. бу қўлёмза китобларнинг ҳар бири неча динор туришини.. Қосимбек ҳам билар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қўлда ёзилиб, китоб шаклига келтирилган асар; ёзма ёдгорлик (19-аср ўрталаригача, яъни матбаачилик пайдо бўлгунча).

3 Ноширликда: муаллиф томонидан нашриётга тақдим этилган матн. *Санобар машинкасида Алихоннинг қўлёмасини кўчириб ўтирган эди, эшик тақиллаб қолди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚҮЛЛАБ 1 Қўлламоқ фл. рвдш. *Фаолияти давомида шу усулни қўллаб, яхши натижаларга эришди.*

2 рвш. (бир ёки икки сўзи билан: бир қўллаб, икки қўллаб) Қўлини ишга солиб, қўли билан. *Мақсуда лампани кўтариб, уйга кирди-да, қозикда илиғлик турган камзулининг чўнтагидан буклоғлик хатни олиб, бир қўллаб силтади.* С. Зуннунова, Олов. *Домла Ниёз ёрлигини тугатиб, қоғозни манглайига кўтарди ва икки қўллаб Худоёрга узатди.* А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.

Икки (ёки кўш) қўллаб Мамнуният билан, жон деб. *Турдивой халфа.. шу жойни «икки қўллаб ингом қилгани» тўғрисида маълумот берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАМОҚ айн. қувватламоқ **1.** *Маданият ва санъат мутасаддилари, бу ишга масъул этиб тайинланганлар*

ва ҳомийлар бадий ҳаваскорлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаётган жойларда иш кўн-гилдагидай бормоқда. Газетадан.

ҚҮЛЛАБ-ҚҮЛТИҚЛАМОҚ айн. қўллаб-қувватламоқ.

ҚҮЛЛАМОҚ 1 Ёқламоқ, қувватламоқ, ёрдам, кўмак, мадад бермоқ. *Ҳақ ишни халқ қўллар.* Мақол. ■ *Аёллар ўтмишидан ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган. Уларни ҳурмат қилишимиз, қўллашимиз, суяшимиз керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Татбиқ этмоқ, ишлатмоқ. *Ишда янги методларни қўлламоқ. Суғоришнинг янги системасини қўлламоқ.* ■ *[Салимбойвачча] Атторлик растасида.. заҳар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай қўллашни асло уйлагани йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жавод Кўчиев унумсиз ерларда «Малик»даги тажрибаларини қўлади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚҮЛЛАНМА Бирор иш, ўқиш, ўқитишда фойдаланиладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ёзма манба. *Ўртоқ Мўминовнинг диалектик материализм бўйича қилган ишлари ва бу соҳада биринчи бўлиб ўзбек тилида ёрдамчи қўлланма ёзганлиги ҳам маълум.* «ЎТА». *То шу кунгача олий ўқув юр்தларининг филология факультетлари учун «Ҳозирги замон ўзбек тили» курсидан мақбул бир қўлланма йўқ эди.* «ЎТА».

ҚҮЛЛАШМОҚ 1 Қўлламоқ фл. бирг. н. *Ҳўжа уруғлари «ўз авлодимиз» дейишиб, Тожибойни қўллашади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини — қозикалон, қозикалонни — хон. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Бир-бирининг қўлини ушлаб, қоп ва ш.к. нинг белидан олиб, иккинчи бўш қўли билан остидан ушлаб кўтармоқ. *Қопларни қўллашиб, машинага ортмоқ.* ■ *Эркабой ва мўйловдор йигит қўллашиб, Саиднинг елкасига харсантош кўйишди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚҮЛЛИ Қўли бўлган, қўли бор. *Бир қўлли одам.*

Ёлғиз қўлли Ёрдамчиси, дастёри йўқ. **Қаттиқ қўлли** Қарамоғидаги одамларни қаттиқ ушлайдиган, талабчан. *Қаттиқ қўлли раҳбар.* ■ *[Уктам] Кўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят.. қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга,*

жуда яқин одамдек, сирдошдек, узоқ тикилди. Ойбек, О.в. шабадалар. **Қўлли бўлмоқ** Эгали бўлмоқ, қўлма-қўл бўлиб кетмоқ. *Китоб қўлли бўлиб кетганга ўхшайди.*

ҚЎЛЛИ-ОЁҚЛИ айн. **қўл-оёқли**. Кексалар тили билан айтганда, Қизлархон қўлли-оёқли қиз бўлиб, уй ишини ҳам, ўқишини ҳам баравар уддалайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚЎЛМА-ҚЎЛ рвш. 1 Бир одам қўлидан бошқаси қўлига. Юзлаб кишилар қўлма-қўл челақ узатиб, майдон ўртасидаги ҳовуздан олинган сув билан китоб хонасига тушган ўтни учиршишга уринар эдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 Бир кишидан бошқа кишига, бир кишининг ихтиёридан бошқа киши ихтиёрига. *Китоб қўлма-қўл бўлиб кетди.* ■ «Иштирокиюн»нинг шу бир нухаси.. катта-кичик тоғ қишлоқлари бўйлаб қўлма-қўл юрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қўлма-қўл юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким? А. Қодирий, Утган кунлар.

ҚЎЛ-ОЁҚ 1 Қўл ва оёқ(лар). *Қўл-оёғим бутун.*

2 *кўчма кам қўл*. Дастёр. Семиз одам мўйсафиднинг гапини маъқуллади: -Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегади. Бундай болалар бир хонадонга қўлоёқ. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎЛ-ОЁҚЛИ Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган, оёқ-қўли чаққон; эпич. *Мана, мен ҳам қўл-оёқли келинимдан ажраб ўтирибман-ку. Ажалга даво йўқ, бону.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ҚЎЛСИЗ 1 Қўли йўқ. -*Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди, — деди Ҳошимжон йиғлаб ва укасининг қони суртилган милтиққа тикиларкан.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қўли ишламайдиган, шол. *У қўлсиз бўлиб ётибди.*

3 *кўчма кам қўл*. Ёрдамчисиз, дастёрсиз.

ҚЎЛТИҚ 1 1 Қўлнинг елка билан туташган ерида ҳосил бўлган бурчак, қўл ости. *Қўлтиғи терлайдиган одам. Бир қўлтиққа икки тарвуз сиғмас.* Мақол. ■ Қиз сумкасини қўлтиғига суқиб, ичкаридан чиқди. С. Аҳмад, Мўтти. *У далани айланганда, қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кейин

ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортди: -*Булар билан тенг бўлманг, ўғлим.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Мен дарров қўлтиғидан кўтариб, устидаги чанг-тузонларни қоққан бўлдим.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ.

2 Кийимнинг шу жойга тўғри келадиган, шу жойни беркитиб турадиган қисми. *Қўйлакнинг қўлтиғи. Пальтонинг қўлтиғи. Туннинг қўлтиғи сўкилибди.*

Қўлтиғига кирмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Касал бўлиб қолсам, нима бўлади?.. Қўлтиғимга ким киради? Акам бўлмаса, укам бўлмаса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) бировнинг ишончини қозониб, унинг пинжига кирмоқ. [*Олаҳўжа:*] *Энди, бу билан ҳазил қилма, каттароғини «ака» де, қўлтиғига кир, кичикроғини «ука» де, деб ўргатадиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлтиғига сув пуркамоқ** Бировга қарши оёқлантирмоқ, гижгижламоқ. *Эшоннинг хотинини кимдир тезлаяпти, кимлардир қўлтиғига сув пуркаяпти.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўлтиғидан кўтармоқ** (ёки **суямоқ**) Қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Тагин мен, Бобоқулнинг ўғли, қўлтиғидан суяйдиган азамат бўлиб қолибди, деб қувониб юрибман-а!* С. Анорбоев, Оқсой. **Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ қ. тарвуз.**

ҚЎЛТИҚ II геогр. Океан, денгиз ва қўлларнинг қуруқлик ичкарисига кириб турган ва асосий ҳавза билан сув алмашиб турадиган қисми; кўрфаз.

ҚЎЛТИҚБАРДОР 1 *кам қўл*. Ногирон, бетоб ёки шикаст топган кишини қўлтиқлаб, суяб олган киши.

2 *кўчма* Ёрдамчи, қўллаб-қувватловчи одам. *Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллавачча эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎЛТИҚЛАМОҚ 1 Қўлтиғига қисиб тутмоқ, қўлтиғига жойлаб кўтармоқ, қўлтиққа урмоқ. *Роҳила плакатларни қўлтиқлаб, секин нари кетди.* С. Зуннунова, Гуллан. *Бозоров туғунчасини қўлтиқлаб, тебраниб, машинага интилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирга юриш ёки суяб ёрдам бериш мақсадида бировнинг қўлтиғидан, юқори билагидан тутмоқ. *Фотима билан Сора рус тилидан таълим берган Антонина Анатольевнани икки томондан қўлтиқлаб, энг*

олдинда, жадал борадилар. П. Турсун, Ўқитувчи. [Йулчи] Чиройли саман отнинг жоловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб, ерга туширди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабола уни қўлтиқлаб кутардилар. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўчма Моддий ёки маънавий ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, қўлаб-қувватламоқ.

Ўпкасини қўлтиқламоқ қ. ўпка 1.

ҚЎЛТИҚЛАТМОҚ Қўлтиқламоқ 1, 2 фл. орт. н. Худайчи бир йигитга тўн қўлтиқлатиб.. мудофелар ёнига чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Менга чўтти қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚЎЛТИҚЛАШМОҚ Қўлтиқламоқ фл. бирг. н. Беморни қўлтиқлашиб турғизишди. Қўлтиқлашиб юрмоқ.

ҚЎЛТИҚТАЁҚ 1 Оёғи хаста ёки ногирон кишилар қўлтиғига тираб, таяниб юрадиган, юқори қисми қўлтиққа қўйиш учун мосланган махсус ҳасса. Қўлтиқтаёқ билан юрмоқ. ■ Икромжон.. судралиб бориб, қўлтиқтаёғини олди-да, чайқала-чайқала олдинга кетаверди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Суянчиқ, таянчиқ; ҳимоячи. Бировга қўлтиқтаёқ бўлмоқ.

ҚЎЛТИҚТУМОР Заргарлик буюми; аёлларнинг елкадан ошириб, қўлтиқ остидан ўтказиб тақиладиган тақинчоғи.

ҚЎЛҚАНОТ фольк. Айрилмас дўст, биродар. Алпомиш айтди: -Дўстим Шомурот. Икковимиз фарзанд курсак, уғил бўлса, қўлқанот бўлсин, бирови ўғил, бирови қиз бўлса, қуда бўламиз. «Ёдгор».

ҚЎЛҚОП 1 Қўлни совуқдан, кир бўлишдан, зарарланишдан сақлаш учун қўлга кийиладиган буюм. Чарм қўлқоп. Қўлқоп тўқимоқ. ■ Онахон эри.. Собиржоннинг қорамойга ботиб, ярқираб кетган қўлқопи билан шимини гўё роҳат қилиб ювар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 спрт. Бокс тушганда, қўлга кийиб олинадиган махсус буюм. Тренер менга қўлқоп бераётиб: -Юраингни сақла! - деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎМ Туяга, от-уловга юк ортиш учун кигизни ўраб ва икки буклаб боғлаб, эгар ўрнига уриладиган мослама.

ҚЎМИТА [«комитет» с. га қаранг] 1 Махсус тадбирларни ўтказиш ёки бирон-бир соҳага раҳбарликни амалга ошириш учун

тузиладиган давлат органи (қ. **КОМИТЕТ 1**). *Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар кўмитаси.* ■ Унда [мажлисда] лойиҳа иштирокчилари, тегишли вазирлик, идора, қўмита ва нодавлат ташкилотларнинг масбул ходимлари қатнашди. Газетадан. Кенгаш аъзолари.. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси кўмиталарининг таркиби тўғрисидаги таклифларни тингладилар.. Газетадан.

2 Сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ва б. да сайлаб қўйиладиган коллегиял раҳбар орган (қ. **КОМИТЕТ 2**). *Партия марказий кўмитаси. Касаба уюшмаси кўмитаси.*

ҚЎМИҚЛАР Доғистон Республикасида яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ, қўмиқ халқи.

ҚЎМЛАМОҚ Туяга қўм, эгар урмоқ, туяни эгарламоқ.

От отлаб, туя қўмлаб Катта қийинчиликлар билан, зўрға, аранг. *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмишда, бир ойгина турмай кет эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎМОНДОН [«комендант» с. га қаранг] 1 Йирик ҳарбий қисм ёки қўшин бошлиғи, командири. Бош қўмондон. ■ Чернецов армия қўмондони генерал-лейтенант Погдиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Подшо Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга унғ ёнидан жой ҳада қилди. С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

2 эск. Умуман, ҳар қандай командир.

ҚЎМОНДОНЛИК 1 Қўмондон иши, вазифаси. Қўмондонлик қилмоқ.

2 Қўшинга раҳбарлик қилувчи орган ва ундаги кишилар мажмуи. Немис қўмондонлиги артиллерия ва авиация ҳужумидан кейин танкларни ишга солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Краснов] Бундан кейинги ҳаракат ҳақида қўмондонлик йўл кўрсатгунча кутишга.. қарор қилди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚЎМСАМОҚ Бирор кимса ёки нарсани эслаб, соғиниб, уни кўришга, унга етишга орзуманд бўлмоқ. Онани қўмсamoқ. Ватанни қўмсamoқ. ■ Эри билан қўлтиқлашиб ўтса барнолар, Раҳматлик чолгинамни қўмсаб йиғлайман. Ф. Фулом. Киши қаригандан кейин киндик қони тўкилган жойини қўмсаб қоларкан. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ҚҰМСАШ 1 Құмсамоқ фл. ҳар. н. Юртни қўмсаш.

2 Ўз ватани, туғилган юрти, яқин кишиси ва ш.к. дан умрбод ёки вақтинча ажралган, узоқликда бўлган кишиларда юз берадиган руҳий ҳолат.

ҚҰНАЛҒА Тураржой, бошпана бўлиб хизмат қилган (қиладиган) жой; макон, манзил (яна қ. **қўним 1**, **қўнолға 2**). *Даштларда, йўл бўйларида бундай қўналғаларнинг қолдиқлари сақланиб қолганлигига кўзингиз тушгандир.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

ҚҰНАРЛИ Қўнаса, тўхтаб дам олса бўладиган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовлилари меҳмон қўнарли бир ҳолга келтирилган.* С. Айний, Қуллар.

ҚҰНДИРИЛМОҚ Қўндирмоқ фл. мажҳ. н. *Самолёт ерга қўндирилди.* ■ *Қор куралди, ерга тахта ётқизилди, устига чодир капалар, қора уйлар қўндирилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Ниҳоят, шам келиб, тоқчага қўндирилгач, уста Олим сукунатдан бош кўтариб, кўтиборага қаради.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚҰНДИРМОҚ 1 Қўнмоқ фл. орт. н. Қўшни қўлга қўндирмоқ. *Самолётни ерга қўндирмоқ. У кийимига гард қўндирмайди.* ■ *Вақт-бевақт бировниқига бир меҳмон келса, отини ушлаб, жой бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул одам сахий, агарда жойи бор туриб, «жой йўқ», деб қўндирмай жўнатса, бул одам бахил.* «Алпомиш».

2 кўча Киймоқ (асосан, бош кийими ҳақида). *Бошига дакана қўндирмоқ.* ■ *Қиз силлиқ, текис ўрилган узун, кўркам, ипақдай майин қўш кокилини бир-бир қўлга олиб кўрди.. кейин янги чуст дўппини бошига қўндириб, ҳовлига чиқди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

3 Курмоқ, тикмоқ, тикламоқ. *Полизга қапа қўндирмоқ.* ■ *Тахт ясаб, қўндирди пўлатдан кўрғон.* «Ширин билан Шакар».

Ғап қўндирмоқ Билимдонлик, маҳмадонлик қилиб, керак бўлса-бўлмаса, бирор ғап айтмоқ. *Оғзингдан бир ғап чиқса, у ўнни қўндиради.*

ҚҰНДОҚ 1 Милтиқ, автомат, қўл пулемёти ва ш.к. қуроолларнинг барча қисмларини тутиб турадиган ва отганда елкага тираб туриладиган қисми. *Милтиқнинг қўндоғи.* ■ *Қорабоев автомат қўндоғи билан офицернинг бошига шундай урдик, авто-*

мат қўндоғи ҳам синиб учиб кетди. А. Раҳмат, Эллиқ бир баҳодир.

2 Қушлар тунаши учун ўрнатилган дор, қўноқ; умуман, қушлар қўниб дам оладиган, тунайдиган жой; қўнолға. *Бола, тонг отмай, товуклар қўндоқларидан тушмай, яна ишга тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар икки қуш ҳам овқатга қўндоқдан туриб сипоҳгарчилик билан бир кўзлаб қаради-да, юзини чиртта тескари угириб олди.* Ғ. Фулом, Шум бола.

3 Қўмиш учун дасталаб боғланган ток. *Токларни қўндоқ қилмоқ.*

4 этн. Чақалоқнинг бешикка беланишгача бўлган, чарвисимон мойдан ҳали тоза бўлмаган даври ва шу даврда чақалоқ ўраладиган махсус йўрғак.

Қўндоқда теккан касал (ёки дард, феъл) Ёшлиқдан қолган одат, эски одат, азалий, эски камчилик, иллат, нуқсон. [Тоҳир:] *Бу сизга қўндоқда теккан дард!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ҚҰНДОҚЛАМОҚ 1 Токларни қўмиш учун дасталаб боғламоқ.

2 кам қўлл. айн. йўрғакламоқ.

ҚҰНЖ Этик, маҳси ва ш.к. оёқ кийимларининг болдирни, иликни ўраб турадиган юқори қисми. *Қўнжи узун этик. Қўнжи баланд ботинка.* ■ *Турсунбой қизил этигининг қўнжини болдирга бурма қилиб тушириб.. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қори этигининг қўнжидан дандон сопли пичоғини олиб, Урмонжонга берди.* А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

ҚҰНЖЛИ Қўнжи бор; қўнжи узун, қўнжи баланд. *Кирза қўнжли этик. Қўнжли калиш.* ■ *Эски беқасам тўн, қизил қўнжли этик кийган бир йигит катта хокандозда учоққа чўғ келтириб солди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚҰНИМ 1 Қўниш ёки туриш жойи, манзил. *Ёғин тиниб, мўйтанлар овули билан қирдаги қиётлар қўними орасига сўқмоқ йўллар тушиди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.

Қўним топмоқ Муқим ўрнашиб, туриб қолмоқ. *Қосим бир идорада икки-уч ой ишлаб, иккинчи идорага кирар, у ерда ҳам қўним топмай, чиқиб кетар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 Хатти-ҳаракатсиз, тинч ҳолат; тиним, тинчлик. *Колхоз раисиди қўним йўқ, машина*

олинг, Комилжон. Ойбек, О. в. шабадалар. Қўними йўқ капалак гулдан гулга қўнади. Т. Йўлдош.

ҚўНИМЛИК кам қўлл. Қўниб, дам олиб ўтишга тўғри келадиган масофа бирлиги. Оломон отда икки қўнимлик масофани босиб, кечга яқин хушхаво бир манзилга тушиди. Ойбек, Навоий.

ҚўНИМСИЗ Бир ерда узоқ, муқим тўхтамайидиган; беқарор, бардошсиз. Қўнимсиз одам. ■ Ҳеч ким қушларнинг ичида энг қўнимсиз, беқарори читтакнинг бу қилиғи тўғрисида аниқ бир нарса деёлмайди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚўНИМСИЗЛИК Ишдан ишга, жойдан жойга кўчиб юриш; шундай хатти-ҳаракат, одат. Кадрларнинг қўнимсизлигига барҳам бермоқ.

ҚўНИШ 1 **Қўнмоқ** фл. ҳар. н. Буғдой қипқизариб пишган, пояларигача қовдек қовурилган эди.. қушларнинг қўниши ёки чўқиши билан чарсиллаб синиб тушар эди. С. Айний, Қуллар. Уй бекаси бу ерда қўнишлари мумкинлигини самимий билдиргач, улар қандайдир иккиланиш билан бир-бирларига қарашди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Қўниш топмоқ айн. **қўним топмоқ** қ. **қўним 1.**

2 айн. **қўним 1.** «Элга эл қўшилса — давлат, элдан эл кетса — меҳнат», деган гап бор. Бир борайлик, танишиб, қўниш қутли бўлсин қилайлик. «Ёдгор».

3 махс. Чорва молларни боқувдан кейин дам олдирадиган, тунатиладиган жой. Сувонжон кечки пайт сурувни қўнишга ҳайдаб келди. С. Анорбоев, Оқсой.

Ой қаерда(н) қўниш берар экан Иш, ҳодиса ва ш.к. нима билан тугар экан; оқибати нима бўлар экан. Қани, [сув] ёқалаб турайлик-чи, ой қаердан қўниш берар экан. Ойнинг қаерда қўниш беришини билмай қолдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚўНИШМОҚ 1 **Қўнмоқ** фл. бирг. н. Меҳмонлар қаерга қўнишди?

2 Жунжикмоқ. Фулом ака қўнишиб ўтирганича ухлаётган экан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Булар қўнишиб ётган аскарлар олдига киришди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚўНИ-ҚўШНИ Яқин атрофда яшовчи кишилар, қўшнилари (бир-бирига нисбатан). Хушрўйга болалик чоғидаёқ уй ичи ва қўниқўшни «шаддод» деб исм берганлар, чунки у,

кимдан бўлса бўлсин, айтганини қилдирмай қўймас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўниқўшни, катта-кичик оғамларга салом айтинг. Ҳамза. Олапарнинг ҳайбатидан.. Миржалол қуруқнинг қўргонига, ҳатто қўниқўшниларикига ҳам гадоёй келмас эди. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚўНИ-ҚўШНИЧИЛИК Қўни-қўшниларининг ўзаро борди-келди муносабатлари; қўшничилик. Аммо ҳозир қишлоқ жойларда ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.

ҚўНМОҚ 1 Учишдан тўхтаб, ерга ёки бирор нарсага ўтирмоқ, тушмоқ. Қуш дарахтга қўнди. Вертолёт далага қўнди. Космик кема Ойга қўнди. Парашютчи белгиланган жойга аниқ қўнди. Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар. Мақол. ■ Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга. И. Муслим. Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти, нима бўлди-ю, шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўча Бирор нарсанинг устига келиб тушмоқ, ўрнашмоқ; инмоқ (юқоридан тушадиган ёки ҳавода ҳаракат қиладиган нарсалар ҳақида). [Самолёт] Ўтиши биланоқ, қаноти остидан шовуллаб қуйган «ёмғир» ғўзалар баргига шудрингдай қўна бошлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У [Ражаб] Ҳасан овчини кўриши билан шошиб, оёқ-қўллари қоқди, киприкларига қўнган гардларни енгари билан артди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Сафарда дам олиш, тунаш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойга тушмоқ, ўрнашмоқ. Меҳмонлар қаерга қўнилар? ■ Бугун бизга [бизникига] қўниб борадилар-да. Қовун пишиб қолди, қовун сайли қиламиз. Н. Сафаров, Жангчи шоир. Бу саройга турли мамлакатлардан келган савдогарлар қўнар, чит, чой ва ипак моллар ҳаммаси шу ерга келиб тушарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Хусайн Бойқаро Балхда амир Арғун деганнинг «Чаҳор боғи»га қўнди. Ойбек, Навоий.

4 Тунни бирор жойда ўтказмоқ, тунамоқ. Йўлда тўрт қўниб келдик. ■ Бек шу кеча бу ерда қўнибдилар, ўтган кеча Қораконникида эдилар. С. Айний, Қуллар.

Оқшом қўнди Кеч кирди, қоронғи тушди. **ҚўНОЛФА 1** Қушлар қўниб дам оладиган, тунайдиган жой; қўндоқ. Уча-уча

ҳолдан тойган лочин қанотларини йиғиштирди-ю, қўнолғага келиб қўнди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Сафардагилар тўхтаб (қўниб) дам оладиган жой. *Ҳаддан ташқари ҳорган ахта ҳам иссиқ қўнолғага яқинлашганини сезди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Битта қўнолғага ўтирдик ҳорғин, Юраклар музлаган қўллардай турғун.* М. Шайхзода.

3 Умуман, бошпана, пана жой. *Олапар бошқа ёввойи ҳайвонлардан фарқли, қўнолғасига емиш кўтариб келишни билмас эди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҚўНОҚ I Қўнғирбошлар оиласига мансуб, дони тариқдан кўра майдароқ, бошоқли бир йиллик ўсимлик; галла ва ем-хашақ экини.

ҚўНОҚ II I Бирор жойга, бирор кимсанинг уйига қўнган, тушган йўловчи, сайёҳ; меҳмон. *Инсон қўноқ бўлар Ойга, Зухрага.* Х. Расул. *Опа, сиз паловга уннанг. Тоза, сен Эъзозхонни болалари билан олиб кел, қўноқ бўлиб кетсин.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қўшлар қўнадиган дор; қўндоқ. *Кун боtgач, товўқлар қўноққа чиқди.*

ҚўНОҚЛАМОҚ I Тунаш ёки дам олиш учун қўноққа чиқмоқ, қўнмоқ. *Қорайган том бўғотларида қўноқлаётган чумчуқлар қўлоқни тешгудай товўш билан чирқиллашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сафарда бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойда тунамоқ; бирор жойга тушмоқ. *..ўтмишида аجدодларимиз дуч келган жойда қўноқлашиб, яшаб кетаверганлар.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚўНОҚЛИК I Қўноққа ярарли, қўноқбоп (қ. қўноқ II 2). *Бу ёғоч қўноқликка ярамайди.*

ҚўНОҚЛИК II Қўноқдаги, қўноқ бўлиб турган жойдаги вазият, ҳолат, ҳаёт (қ. қўноқ II 1). *Нима қилай, ота-онадан ортиқ бир меҳрибоннинг уйда бўлганим учун, қўноқлик андишаси йўлимни тўсади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚўНОҚХОНА эск. айн. меҳмонхона.

ҚўНОҚЧИ эск. Ўз уйига қўноқ, меҳмон қўювчи одам.

ҚўНҚАЙМОҚ с.т. Дўмпайиб, хунук кўриниб турмоқ; бўёхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, қўққаймоқ. *Бобомурод[нинг].. меҳмонхонаси тўрида қишлоқ имоми қўнқайиб ўтирган эди.* С. Айний, Қўллар. [Шав-

катнинг] *Қўнғир сочи ўсиб кетганидан, бошидаги эски чуст дўпписи тепасида қўнқайиб, уни янада кулгилроқ қилиб кўрсатади.* С. Анорбоев, Гузаллик истаб.

ҚўНҚАЙТИРМОҚ Қўнқаймоқ фл. орт. н. *У нонуштадан сўнг чуст дўпписини қўнқайтириб, чойхонага чиқди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚўНҒИЗ Қаттиқ ҳимоя қобиғи билан қопланган ҳашаротларнинг умумий номи. *Қора қўнғиз. Тилла қўнғиз.* ■ *Қоронғилик ичидан кеча қўнғизи гўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚўНҒИР I I Қора-сарик рангли, тўқ малла. *Қўнғир соч. Қўнғир сигир. Қўнғир кўмир. Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан.* Мақол. ■ *Мирсаид қўнғир коверкот пиджагини ечиб, столнинг суянчиғига ташлади.* П. Қодиров, Уч илдиш. *-Буниям арзи бор экан, - Нуриддин ака ёнида шиманибгина ўтирган қўнғир мўйловли йигитга ишора қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тўқ кулранг, қорамтир. *Тракторлар бир ҳафта кеча-кундуз тўхтовсиз ишлаб турди, пахта далаларининг ҳаммаси қўнғир тусга кирди.* С. Маҳкамов, Катта рудда.

ҚўНҒИР II Қўнғирсимонлар оиласига мансуб қуш: тумшуғи ўткир, оёқлари калта, бошида иккита кокил ўсиб чиққан, пати жигарранг ўрдак. *Қўнғирлар май ойларида тўхум очиб, жўжаларини июндаёқ учирма қилишади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚўНҒИРБОШ Бошоқдошлар оиласига мансуб, қургоқчиликка чидамли, серуруғ, сердон бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚўНҒИРОТ Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири, шу қабиллага мансуб кишилар. *Қўнғирот эли.* ■ *Булар бари қўнғирот, тотув бўлиб, бовурум, деб сени қўйнига олмаса, дарёнинг нарёғидаги офат тезроқ келади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚўНҒИРОҚ I Силкитилганда, тили деворларга урилиб садо чиқарадиган, тўнтарилган конус шаклидаги металл асбоб. *Мис қўнғироқ. Бутхона қўнғироғи. Қўнғироқ чалмоқ. Туясидан қўнғироғи қиммат.* Мақол. ■ *Бўйинларига осилган қўнғироқларни оғир жаранглатиб, туялар ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Овоз чиқариб сигнал берадиган ҳар қандай мослама. *Соат қўнғироғи.* ■ *Хол-*

мат электр кўнғироқ кнопкасини босиши билан, хона ичкарасидан ёқимли овоз эшитилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Каравот ёнидаги стол устида турган телефон кўнғироғи жиринглади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

3 с.т. Телефон. Тўхта, сен домла поччангни бу ерга кирғизиб юбориб, ўзинг кўнғироқнинг олдидан ўтир. Бирпасдан кейин мен кўнғироқ бераман. Ҳамза, Тўхматчилар жазоси.

Кўнғироқ қилмоқ Телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. Эрталабдан кечгача, ҳоҳида тунлари ҳам телефон трубкасига ёпишиб олиб, тўрт тарафга кўнғироқ қилади. Т. Алимов, Хушбичим йигит.

4 сф.т. кўчма Жаранглама, ёқимли (овоз ҳақида). – Мен сизни танимадим, – деди қиз кўнғироқ товуш билан қатъий. Шухрат, Шинелли йиллар. Унинг кўнғироқ овозини эшитган ҳар бир киши, узоқлардан бўлса ҳам етиб келарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

5 сф.т. кўчма Буралиб-буралиб турадиган, жингалак (соч, жун ва ш.к. ҳақида). Сочи кўнғироқ қизча. ■ Халил жажжигина, истараси иссик, сочлари кўнғироқ, буйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан танишди. Туйғун, Дўстлик севинчлари.

КўНҒИРОҚГУЛ Кенг пояли, барглари тухумсимон, гулларининг шакли кўнғироқсимон, бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

КўНҒИРОҚЛИ Кўнғироғи бўлган, кўнғироқ ўрнатилган; кўнғироқ тақилган. Кўнғироқли соат. Кўнғироқли эшик. ■ Қишлоқ марказидаги Ёвариқ кўпригидан ҳар куни кўнғироқли туя қарвонлари, турли-турли машиналар ўтиб туради. И. Раҳим, Ихлос.

КўПМОҚ эск. 1 Ўтирган ёки ётган жойидан турмоқ, тикка турмоқ; кўтарилмоқ. Гуруғлининг ўзига от тикка кўпиб даф қилади. Кунда бир сайисни ўлдиради. «Хушкелди». Оломон ҳайқириб чуввос соларкан, ярадор амалдор йўқила-кўпа дарахтлар орасида ғойиб бўлди. Ойбек, Навоий. Ғала-ғовур, бақир-қақир терак буйи кўпган эсада.. Н. Норқобилов, Бекалдаги оқ уйча.

2 эск. Юзага келмоқ, содир бўлмоқ, рўй бермоқ; кўзғалмоқ. Арқда тўс-тўполон кўпди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ахир ногоҳ кўпган ваҳший шамоллар Утган-ку воҳани қумлар-

га қориб. Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. Гуёки осмон чатнаб, қиёмат кўпгандек бўлди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТўНҒИЗ КўПГУР (ёки гўрингда тўнғиз кўпгур) Норозилик билан қаттиқ қарғашни ифодаловчи ибора. Даданг шу тўнғиз кўпгурнинг заводида қанча йил тер тўкди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Гўрингда тўнғиз кўпгур золим минебоши иккита қиличдай боламни мардикорга жунатди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КўПОЛ 1 Бичими келишмаган; беўхшов, бесўнақай; дағал. Кўпол этик. Кўпол кийим. ■ Унинг тарвақайлаган кўпол, яланғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан асарлар. Тахтадан кўполгина қилиб ясалган узун столга қизил мато ёзилган. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, кишини ранжитадиган; дағал, кўрс, тунд, ёқимсиз. Кўпол муомала. Кўпол сўз. Кўпол қилиқ. Кўпол ҳаракат. Кўпол ҳазил. Кўпол гапирмоқ. ■ Раиснинг кўпол эътирозини эшитиб турган Бекбўта, қони қайнаб кетди, шекилли, ўзини тўтолмай, кескин гапирди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Маориф мудири Хизиров унинг [Элмуроднинг] талабига қарши, томдан тараша тушгандай, кўпол жавоб қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мен ҳам сенга эски бир мақолни айтишим мумкин эди. Лекин жуда кўпол бўлганидан, айтишига тилим бормайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Шундай белги-хусусиятга эга бўлган шахс ҳақида. Юзбоши Абдуллабек ўлғудай кўпол одам.. бу одамни қаранглар, қандай хушфёъл.. Мирмуҳсин, Меъмор. Мени дағал десанг, тан бераман. Кўпол десанг, бўйнимга оламан.. Уйғун, Қалтис ҳазил.

4 Оқлаб, кечириб ёки тузатиб бўлмайдиган. Кўпол хато. Бошқаларнинг ички ишларига кўпол равишда аралашши. ■ [Унинг] Бу кўпол гуноҳини тасодифан чиққан хайрли натижасига бағишлаш, бундан кейин шундай хато қилса, қаттиқ жазо кўришини унга тушунтириш керак. С. Айний, Қуллар.

КўПОЛЛАШМОҚ 1 Кўпол, бесўнақай ҳолга келмоқ. Қалин кийиниб кўполлашмоқ.

2 Кўпол, совуқ муомала қиладиган бўлиб қолмоқ, тўнглашмоқ, дағаллашмоқ. Битта мен эмас, ҳатто сенинг ўзинг ҳам кўполлашиб қолдинг, ортиқча гап кўтаролмайсан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Уаввал-

ги Малахов эмас эди, кўполлашган, муомаласи тўнг, ҳаракатида тўнглик бор. Шухрат, Шинелли йиллар.

КЎПОЛЛИК 1 Кўпол, бесўнақай кўринишга эгаллик. Кийимнинг кўполлиги. ■ *Узи хирсдай бақувват. Бир куни, «бу гавда, бу кўполлик билан айни фронтбопсиз-да!» деб қолмасманми. Қолдим балога. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Кўпол гап, муомала, бесўнақай хатти-ҳаракат ва ш.к. *У дарров узр сўради: «Кўполлигим кўрсин, эшикни қўққисдан очиб, чироқни учириб кўйдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ҳўқитувчи тажанглик, кўполлик, шошқалоқлик, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусаффо бўлиши шарт. Р. Усмонов, Одобнома.*

КЎПОРИЛМОҚ **Кўпормоқ** фл. мажҳ. н. Канал тагидан кўпорилган, кўчган сап-сарик тупроқ полвон машина панжасида ундек эланарди. Ш. Фуломов, Азим дарёман, дебон.

КЎПОРМОҚ 1 Таг-туғи, томири билан суғурмоқ, ағдармоқ. *Йўлчи ерининг тош бағрини ёриб, тўнка кўпоради. Ойбек, Танланган асарлар. Тракторлар гуруллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал, туронғи, тол, дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан кўпориб ташлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Ағдармоқ, ковламоқ; шундай ҳаракат билан бузмоқ. *Муҳиддин, Абдуваҳоблар кетмонларни сопладилар-да.. қамишзорларни кўпоринишга киришдилар. «Ўзбекистон кўриқлари».*

3 Таг-туғи билан йўқ қилмоқ, тугатмоқ. *Душманларни таг-томири билан кўпориб ташлашга қарор қилинди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 кўчма кам қўлл. айн. **ўмармоқ.** *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

КЎПОРУВЧИ 1 Кўпормоқ фл. сфдш. Тоғ кўпорувчилар.

2 Кўпорувчилик билан шуғулланувчи шахс (қ. **кўпорувчилик 2**); диверсиячи, диверсант. *Шубҳасиз, бу — кўпорувчи гуруҳнинг яхши ниқобланган яширин қароргоҳи. «Саодат».*

КЎПОРУВЧИЛИК 1 Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, вайрон қилиш мақ-

садида амалга оширилган (ошириладиган) ишлар; кўпориш ишлари; диверсия.

2 Диверсия ҳаракати, диверсия.

КЎР 1 1 Майда чўғ аралаш иссиқ қул; майда чўғ. *Қўрга кўмиб пиширилган жўхори. ■ Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки кўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар, ўчоқ олдига тортилган кўрда эса, хизматкорлар исиниб ўтиришарди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Човғумлардаги чой ичиб бўлинган, гулҳаннинг кўри сўна бошлаган. Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.*

2 кўчма Қалб ҳарорати, ўт, ўғит. *Жамила холанинг табиати шунақа. Юрагидаги ёшлик кўри уни доим ишга, одамлар орасига ундайди. Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон! Қани, марҳамат, барно йигит, уйимизнинг тўри, қалбимизнинг кўри сизники. Утиринг! С. Кароматов, Ҳижрон.*

КЎР 2 1 Йиғиб, тўплаб, ғамлаб кўйилган керакли нарса; захира, бойлик. *Кўр қилмоқ. ■ Домланинг айтишича, кўр битган, бисотда ортиқча пул қолмаган. А. Қаҳҳор, Сароб. У бир подшо бўлса, унда кўру кўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар, оломон кўп бўлса. «Равшан».*

2 Қут, барака. *Охир пулларимиз ҳам соғурилиб, кўри ўча бошлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

Кўр тўкмоқ (ёки ташламоқ) 1) кўшин тўпламоқ; лашкар тўкмоқ. *Отам сен билан урушман деб, яна кўр тўкиб ётибди, бо-тирлигининг кўрсат!* «Муродхон». *Душманлар келибди Яман қасдига, Кўр ташлаб ётганмиш тоғнинг остига. «Фольклор»; 2) рвдш. шаклида — кўр тўкиб* Савлат тўкиб. *Тўри Амир кўр тўкиб мағрур, Паҳлавондай менга тикилар. М. Али. Бошлиқ креслода ҳамон кўр тўкиб ўтирарди. Н. Аминов, Суварак.*

КЎРА 1 Ёғоч, шох-шабба, панжара ва ш.к. дан қилинган тўсиқ, гов, девор ва шундай девор билан ўралган жой. *Овулнинг қамиш кўралари совирилиб кетди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Кўра орқасида арава ғилдираklarининг ғижир-ғижери эшитилди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Шундай жойда яшайдиган кишилар бирлиги. *Турсунбой олдинда, ҳамқишлоқлари бир кўра бўлиб келишди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

3 Асосан, кўйлар сақланадиган жой. *Демак, кўзиси бор кўйларни ажратиб, кўра*

атрофида боқиб лозим. «Ёшлик». Ҳадемай, куз тугаб, қиш киради. Қўйлар қўраларга, қорамоллар оғилларга киртилади. Газетадан.

4 эск. Атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой, тураржой. Раҳим домла илгарилари Арслонбекнинг улфати бўлиб, бу «хасис бой» қўрасига кам келарди. Ҳ. Фулом, Машғал. Катта бойларнинг Тошкент янги шаҳарида бир нечадан қўраси бўлиб, уларни.. ижара қўйиб, дунё тўплар эдилар. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎРАМТА тар. Камон ўқлари солиб, осиб юриладиган махсус халта, сумка; ўқдон. Қўрамтага қўл солиб, бир тутам ўқ олди. ■ Қон тортиб, одамнинг ажали етди. Ул Паризод қўрамтага қўл солди. «Муродхон».

ҚЎРБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликлари ва айрим Шарқ давлатларида: дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи миршаб; сўнгра қурол-яроғ омбори (қўр) мутасаддиси ҳамда қурол-аслаҳа, турли яроғлар ва тўп ясаш корхоналари (қўрхона) бошлиғи.

2 Туркистон ўлкасида Октябрь тўнтаришигача бўлган даврда маҳаллий полиция бошлиғи; миршабларнинг бошлиғи. Миршаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб, йўлакка кириши билан, минг хил ташвишда ўтирувчи Офтоб ойм ила Кумушга қайтиб жон кирган каби бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Туркистонда совет режимига қарши қуроли ҳаракат ҳарбий раҳбарларининг унвони. Қўрбоши халқнинг турли табақалари орасидан чиққан обрўли шахс ҳисобланган. Улар орасида ҳатто аёллар ҳам бўлган. «ЎЗМЭ».

ҚЎРИМОҚ 1 (б.к. ва т.к. билан) Ҳимоя қилмоқ, сақламоқ, қўриқламоқ. Боғ(ни) қўримоқ. Юрт қўрасанг, ўзарсан, қўримасанг, тўзарсан. Мақол. ■ Полизнинг қоровули ҳам ҳосилини ўтган-кетгандан қўрийди. Н. Қобил, Нутилиган соҳиллар. Молларни қўриб ётган итлар югуриб келиб, Ойқизжонни таниб, ўйнашиб сакрай берди. «Фольклор».

2 (т.к. билан) Ўзини ёки бирор кимсани, нарсани қуш, пашша ва ш.к. дан ҳимоя қилиш учун уни қувмоқ, ҳайдамоқ. Сояга боғлаб қўйилган отлар эринибгина пашшаларини қўрийдилар. Ж. Шарипов, Саодат.

[Розия хола:] -Ҳозироқ бир болани чумчуқ қўрийдиган қилиб қўй! — деб Зухрани койиб берди. Н. Назаров, Замон. Мулла Саид Жалолхон.. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди, шекилли, остки лабини чўзиб, «пуф» деди. А. Қаҳҳор, Башорат.

Пашша қўримоқ ёки пашша қўриб ўтирмоқ Ҳеч нарса билан шуғулланмай, бекор ҳолда бўлмоқ. Айтганингиздай, бир соатдан бери пашша қўриб ўтирибман. И. Раҳим, Ихлос. Ана undan кейин шаҳарда бемалол пашшаларини қўриб ўтираверасизлар. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҚЎРИҚ 1 кам қўлл. Ҳимоя, мудофаа, сақлаш. Башарти, қотил мен бўлиб қўриганимда ҳам, молим ва жоним қўриғида ўғрилари ўлдирганим учун яна гуноҳкор бўлмас эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соқчилар турадиган ва улар ҳимоясида қўриқлаб, сақлаб туриладиган жой. Кўкча қўрғонлари қўриғида анови қўрғонларникидек мудофелар кўп бўлмаса ҳам, йўқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Экин ёки дарахт экилган, шунинг учун ҳам қўриқлаб туриладиган ер майдони; экинзор, боғ ва ш.к. Сув талашган бўлсак, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўриғимиз учун эмас, колхоз, халқ манфаати учун талашдик. Ойбек, О.в. шабадалар.

4 Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер. Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзираг холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёшлигимни қўмсаб, китоб очгандай, Минг йиллик қўриқнинг бағрин очаман. С. Акбарий.

5 Ҳали ишланмаган, деҳқончилик қилинмаган, аммо экишга яроқли жойлар; бўз ер. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш. ■ Кўкламда она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб, лалми бугдой экишди. П. Қодиров, Уч илди.

Қўриқ очмоқ Илгари экин экилмаган ёки ташлаб қўйилган ерларни ўзлаштириб, ишга солмоқ, у ерларда экин экиб, деҳқончилик қилмоқ. Канал бўйлари, янги очилган қўриқ, у ердаги дашт бригадаси хаёлидан ўтди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 шв. Халқа қилинган арқон. Шериги қўлига қўриқ олади, Қўриқлигин Ойчинор не билади. «Ойсулув».

ҚҰРИҚЛАМОҚ Ҳимоя, мудофаа қилмоқ, сақламоқ. Ботир бўлсанг, қўриқлагин шахрингни. «Эрали ва Шерали». Шоир, те-варраги Ширим қоровул бошлиқ посбонлар қўриқлаган ҳашаматли ипак чодирга кирди. Ойбек, Навоий. Табиатни қўриқлаш маса-ласи ҳозир кўнчиликнинг диққат марказида. «Фан ва турмуш».

ҚҰРИҚХОНА Белгиланган қонунларга мувофиқ давлат томонидан ажратилган, алоҳида илмий ёки маданий аҳамиятга эга бўлган (ноёб ландшафт, ўсимликлар, ҳай-вонот дунёси, фойдали қазималар ва б.), табиий объект жойлашган ҳудуд. Асраймиз ўсимлик хилларин тайин, Асраймиз ҳайвон-лар камёб зотини. Ҳатто атрофларин ўраб атайин, Қўриқхона, деймиз сўнгра отини. А. Орипов, Йиллар армони. Ана шу кўлнинг поёнсиз чор атрофи давлат муҳофазасига олиниб, қўриқхонага айлантирилган. О. Абдурахмон, Милтиқ отилмади.

ҚҰРИҚЧИ I 1 Ҳимоя қилувчи, ҳимоя-чи, соқчи, посбон. Чегара қўриқчилари. ■ Дарвозахона устидаги қўриқчилар Бобур-нинг одамларини масхара қилиб кулишарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қушларни чўчитиш, улардан боғ, по-лиз ва ш.к. ни қўриқлаш учун ўрнатилган кўғирчоқ одам; қаратқи. Мени нима деб ўйлайсан-а. Сен учун пайкалдаги қўриқчи-манми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шу-нинг учун эски чопондан полизимизга қўриқ-чи қилдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚҰРИҚЧИ II Қўриқ ер очувчи, қўриқ ерда ишловчи шахс. -Агар орзу қилмасак, ҳосилларимиз қамровини чеклаб қўйсак, ун-да эртанги кунимиз нима бўлади? — дейди қўриқчилар. «Ўзбекистон қўриқлари». Ол-тойнинг бепоён қирларини ўзлаштириш учун жўнаб кетаётган қўриқчилар бу ерга келар эдилар. Газетадан.

ҚҰРИҚЧИЛИК I Қўриқчи иши. Қўриқ-чилик жонга тегди. ■ Қўриқчилар Бобурнинг кўзига ташланмасликка тиришиб, ҳужранинг орқа томонида қўриқчилик қила бошладилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ҳимоя, пана, паноҳ. Крейсер қирувчи самолёт қўриқчилигида денгизга бораётир. «Гулхан».

ҚҰРС Кишига қаттиқ тегадиган; кўпол, дағал, тўнг. Қўрс одам. Қўрс суз. Қўрс муо-мала. ■ Унга юзма-юз келиб, бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қўрс жавоб орага яна жимлик туширди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Аваз ўз феълини билади: у ин-жиқ, юраги тор, қўрс. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚҰРСЛИК I Қўрс эканлик. Гапининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қиш-лоқилар уни «Соли совуқ» деб атардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қоровулнинг қўрс-лигидан эсаси қотиб, қабулхона томон йўл оларкан, яна гижиниб қўйди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Қўрс, совуқ муомала, кўполлик, тўнг-лик. Дадажон.. Расул акага қўрслик қилиб қўйгани учун зўр бериб ўзини койир, ишнинг нима билан тугашига ақли етмас эди. А. Муҳиддин, Миришкор.

3 шв. Димоғдорлик, кеккайиш. Бу гап Асқар отага умрида бир марта от миниб, ўзини зўр чавандоз ҳисоблаган ёш боланинг қўрслигидай туюлди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚҰРХОНА эск. 1 Қурол-аслаҳа сақлана-диган омбор, қуролхона, арсенал. Англия қурол-яроғини олиб келган кейинги карвон амир ҳазрати олийларининг қўрхоналарига сиғмай қолди. Қўрхона ёнидаги «Дорушишфо» мадрасасига ҳам ҳарбий анжом сандиқла-рини киритиб, териб қўйишга тўғри келди. А. Ҳақимов, Илон изидан.

2 Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақ-ланадиган омбор; ҳазина. Ҳукуматимнинг қўлига Тушди-да қўрхонаси.. «Фольклор».

ҚҰРЧИ тар. 1 Ўрта асрларда Туркистон ва айрим Шарқ давлатларида: туркий қа-билаларнинг эътиборли ва ишончли ки-шиларидан саройда тузилган махсус ҳарбий қисм жангчиси (ҳукмдорни ва нуфузли аъёнларни қўриқлаган).

2 Темурийлар даврида: экинзорларни қўриқловчи ҳарбий қисм жангчиси.

ҚҰРҚА-ПИСА рвш. Дадил ботинмай, қўрқимсираб, бироз хавотирланиб. Лавли электр чироқ ёниб турган оқ уйга қўрқа-писа кирди. Ҳ. Фулом, Машғал. Санобар ўзи-нинг тақдири Алихоннинг шу суратга муно-сабатидан ҳал бўладигандек, қўрқа-писа унга қаради, нафас олмай кузатди. «Ёшлик». Мен яна қўрқа-писа сўрадим: -Узум берсам, ейсанми? Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ҚҰРҚАРЛИ Киши қўрқадиған, қўрқувли. *Хавотир бўлманг, бунинг ҳеч қўрқарли ери йўқ.*

ҚҰРҚИМСИРАМОҚ Бироз қўрқмоқ, хавфсирамоқ. *Қўрқимсираб гапирмоқ.* ■ [Тулаҳон:] *Худойим билади [қўрқимсираб ялиниб], жон хола. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ҚҰРҚИНЧ 1 Қўрқув ҳолати, ҳисси; қўрқув, даҳшат, ваҳима. *Унинг вужудини қўрқинч қамраб олди. Қўрқинчга тушмоқ.* ■ *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Хавотирлик, безовталиқ ҳолати, ҳисси; хавфсираш, ҳадиксираш; ҳадик. *Николиннинг қалбини янги бир қўрқинч таталарди. Уқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Энди бу иккинчи сохта хатни ёздиришда, гарчи ҳозир Отабекнинг қўлэмаси ўз қўлида бўлса ҳам, яна қўрқинчи йўқ эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 айн. **қўрқинчли.** *Отабек сапчиб кетди, туси қўрқинч ҳолга кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг. Файратий. Кумушбиби оптиқ чидалмадими, қўрқинч бир товуш билан ҳайқирди: -Оҳ, ўламан, кўп сўзлама! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚҰРҚИНЧЛИ 1 Кишини қўрқувга, ваҳимага, даҳшатга соладиган, даҳшатли, ваҳимали. *Қўрқинчли туш. Қўрқинчли манзара.* ■ *Унинг ранги оқариб, вазоҳати қўрқинчли тус олган эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Одамларнинг унингсиз ҳам хароб эгни-бошлари тўкилди, афсоналардаги яъжуж-маъжуж каби қўрқинчли тус олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Кишини хавотирликка соладиган, безовта, хавотир қиладиган; хавфли, хатарли. *Қўрқинчли касаллик.* ■ *Узун ва иссиқ ёз кунида подшоҳни саҳарликсиз қолдириш бегимлар учун ўзлари оч-наҳор қолишларидан қўрқинчлироқ эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚҰРҚИНЧСИЗ 1 Қўрқарли ери йўқ, қўрқинчли эмас.

2 Хавотир оладиган, хавфсирайдиган ери йўқ, хавфли, хатарли эмас; беҳавотир, хавфсиз.

ҚҰРҚИНҚИРАМОҚ айн. **қўрқимсирамоқ.** *Рост, амаки, лекин хўп олишдим,*

жағига ўхшатиб солардим-ку, қўрқинқирадим, ёшман-да. Ойбек, Болалик. Миннатдорлик билдиргим ҳам келарди, алланечук қўрқинқирадим ҳам ундан. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚҰРҚИТИШ ҳуж. Бирон-бир шахсга ёки ижтимоий манфаатларга оғзаки, ёзма шаклда ёки бошқа усуллар билан жисмоний, моддий ёки бошқа турдаги зиён етказиш ниятини ифода этиш; инсонга руҳий азоб бериш усулларидан бири.

ҚҰРҚИТМОҚ 1 **Қўрқмоқ** фл. орт. н. *Бутун юзи қулоқларигача кўкариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди. Бу ҳол Соли совуқни жуда ёмон қўрқитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ёлғон дўқ-пўписа ва ш.к. билан юрагига гулгула солмоқ. *Ёш, кетаман, деб қўрқитади, қари, ўламан, деб қўрқитади. Мақол.* ■ *Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг! Сен ҳам шунинг товушига уйғондингми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Баъзи бир чумчуқ юраклиларни қўрқитиш учун қилинган иш бу! И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚҰРҚИШ 1 **Қўрқмоқ** фл. ҳар. н. *Йигит қўрқиш, ранги ўчиш ўрнига ҳадеб кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 айн. **қўрқув.** *Душманлар кўп питирлашди, Қўрқишлари ҳаддан ошди. «Гулихи-ромон».*

ҚҰРҚМАС 1 **Қўрқмоқ** фл. бўлишсиз сфлш. *У ҳеч нарсадан қўрқмас эди.*

2 Қўрқишни билмайдиган; довиюрак. *Бу қўрқмас, қотмадан келган.. командир урушининг бошидан охиригача ҳарбий хизматда бўлди. Газеталан.*

ҚҰРҚМОҚ 1 Қўрқув ҳис этмоқ, қўрқув ҳиссига берилмоқ. *У ҳеч нарсадан қўрқмайди. Қўрққанга қўша кўринар. Мақол.* ■ *Тешабойнинг жаҳли чиқди: -Тешганда кўзингизни тешмайди-ку! Мунча қўрқмасангиз? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Келин қўрқанидан ҳуши кетиб қолди. Ҳамза, Бурунги қозилар.*

2 Қўрқоқлик, юраксизлик қилмоқ, юраги бетламай, дов бермай қочмоқ. *Қўрққан олдин мушт кўтарар. Мақол.*

3 Ҳадик олмоқ; ботина олмаслик, юраги дов бермаслик; чўчимоқ. *Ҳаёт.. худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли*

билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб ўтирарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дардини айтибди-ю, фамилиясини айтгани кўрқибди. С. Сиёев, Отлик аёл.

КЎРҚОҚ Ҳар нарсадан кўрқаверадиған, юраги йўқ, юраксиз. *Зилзила уни янада кўрқоқ, бўлар-бўлмасга чўчидиған қилиб қўйған эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Кўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутиб бўлади.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. *Кўрқоққа кўланка азрош, дейдилар.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

КЎРҚОҚЛИК Кўрқоққа хос ҳис-туйғу, хатти-ҳаракат. [Шербек] *Курашда кўрқоқлик.. нималигини билмайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кўрқоқлик доғини ўлим юволмайди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Агар яна шунақа кўрқоқлик қилар экансан, каллангни оламан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КЎРҚУВ Кўрқиш ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат, руҳий ҳолат. *Кўрқувга тушмоқ. Юрагига кўрқув солмоқ. Уни кўрқув босди.* ■ *Жангга кирдингни, кўрқувни унут, Улишни эмас, ўлдиришни ўйла.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. *Одамлар кўрқувдан қалт-қалт титрабдилар.* «Олтин бешик».

КЎРҚУВЛИ Кўрқув уйғотадиған, кўрқув ҳолатли, кўрқув ифодали. *Атрофга кўрқувли назар ташламоқ.* ■ *Нури ёлғиз қоларкан.. кузнинг ойдин кечасидаги кўрқувли, лекин унинг учун энг тотли дамлар ёдидан ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўрқувли кўзлар билан теваракни кузатди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

КЎРҚУВСИЗ Кўрқинчдан, кўрқинч ҳиссидан холи, тинч. *Онахоннинг кўз қараш кўрқувсиз, нафратли ва мағрур қараш эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КЎР-ҚУТ Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган нарса, бойлик, захира; қут-барақа. *Шунисиға суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзгор тузиб, кўр-қут орттирдиған эканмиз, бари халқнинг қорига яради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Эшон аянинг бирдан-бир нияти қўлда қолган кўр-қутларни сақлаб қолиш, пишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларига эга бўлиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳозир эски кўр-қутдан бор, лекин ётиб еганга тоғ чидамайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

КЎРҚУЛИК Кўрқиш керак, кўрқиш керак бўлади. *Бу одамдан кўрқулик: Одамни ҳажв қилиб юборади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Пулки кишини ҳазондай учириб юр-*

дими, ундай пулдан кўрққулик. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

КЎРҒАЛАМОҚ кам қўлл. Кўрғамоқ. *Атрофда эса уни шериклари ўраб-кўрғалаб, ҳимоя қилиб боришарди.* «Гулистон».

КЎРҒАМОҚ шв. Кўриқламоқ, сақламоқ. *Ватанни кўрғамоқ.* ■ *Агар у жанг вақтида жонини кўрғаб, ўртоқларига хиёнат қилиб, тўнганнинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тепасига бостириб келаётган [душманни] кўрарди, отиб ўлдиришарди, ўзи саломат қоларди.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. *Жанг айламоқда ёри, кўрғаб саодатини: Гулшанда бахт майидан мастона ёра айтинг.* Уйғун.

КЎРҒОН 1 Ўрта асрларда қалин ва баланд мудофаа девори билан ўраб қурилган, асосан, бир дарвозали шаҳар-қалъа. *Ёв кўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган кўшин каби одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғиждувон кўрғонининг шарқи-шимоли ва ғарб томонларидан чиқаётган.. ғулғулали товуш ҳавони титратмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

2 Қалъа, шаҳар, кўрғон ва ш.к. ни мудофаа қилиш учун қурилган мустақкам девор. *У баланд кўрғон билан ўралган бўлиб, ичкарига ўртта темир дарвозадан кирилар эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Азизбек ташаккурни битиргач, ҳудайчи кўрғон устидаги мудофеларга бор товушини қўйиб қичқирди: -Бек жаноблари бу кунги рустамона ғайратларингизга дуо қиладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Учоқ бошида кўмғон, Атрофим баланд кўрғон. Кунгил берган ёримни Кўролмасдан бағрим қон.* С. Абдулла.

3 Дала жойда ва, умуман, шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовлижой ва унинг ичидаги бинолар (атрофи, одатда, боғ, экинзорлардан иборат бўлган). *Арслонбекнинг кўрғонини.. бу йўлга тушиб олган кўр ҳам топади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Шербек қишлоқнинг энг четидаги кўрғонни ҳам босиб ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЎРҒОНБЕГИ тар Қалъани, кўрғонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи, қалъа коменданнти. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган кўрғонбегида сўради: -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎРҒОНЧА 1 **Кўрғон 3** с. кичр. *Йигитлар Максимнинг қўл-оёғини боғлаб, икки яшиқ асбоб-ускуна билан олиб қочишди. Икки кун арчазордаги кўрғончада қамалиб ётди. С. Аҳмад, Ҳукм. Қишлоқдаги пахса деворли кўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Кичик қишлоқ, қишлоқча. Булоқбошидаги кўрғончамиз ҳаммаси бўлиб эллик беш ҳўжалик. П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎРҒОШИН Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оғир, юмшоқ, тез эрийдиган, кўкиш-қулранг металл. *Соф кўрғошин. Кўрғошин рудаси. Кўрғошин қотишмалари. ■ -Мана, — тугунчани Сувонжонга берди, — ярим кило дори, ярим кило кўрғошин. Ичида тўнғиз ўқ ҳам аралаш. С. Анорбоев, Оқсой. Тоғда нодир металлнинг белгиларини кўриб, вольфрам, молибден, кўрғошин қидиришган. С. Анорбоев, Ишчилар.*

КЎРҒОШИНЛИ 1 Ичида ёки таркибида кўрғошини бўлган. *Кўрғошинли баббит.*

2 Кўрғошин қуйилган; кўрғошин ёки унинг бирикмасидан ясалган. *Кўрғошинли аккумулятор.*

КЎСҚИ 1 Кийилавериб эскириб кетган, жулдури чиққан, жулдури кийим. *Бошида кир, тўзғиган салла, чопони ҳам кўсқи. Ойбек, Улуғ йўл. Шу кўсқиси тўрт йилдирки, янги бўлмас. Ф. Фулом.*

2 Шундай уст-бошли киши ҳақида. *Мен.. отдан тушсам ҳам, эгардан тушмас эдим. Мен кимман ахир, Омон кўсқига бўйсуниб кетавераманми!* Ф. Фулом, Шум бола.

3 кўчма Дағал, кўрс. *Одамлари бир-бирини сизлаб гаплашади, биздагига ўхшаб қўпол, кўсқи эмас. И. Шомуродов, Мағлубият.*

КЎТИР 1 Баданда пуфакчалар ҳосил қилиб, қаттиқ қичиштирадиган юқумли тери касаллиги. *Тиқилинч ва ифлос жойларда, ётоқларда яшовчи кишилар турли терлама, кўтир.. ва бошқа шунга ўхшаш юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

2 Шундай касалликка йўлиққан. *Кўтир бола. Кўтир эчки. ■ Писмиқ, эгасидан хўп калтак еб, яна билтанглаб қолган кўтир итдек, эгилиб-букилиб, ерга сирпангандек бўлиб инқиллади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

КЎТОН 1 1 Бирга боқилаётган катта кўй тўдаси; кўй подаси; сурув. *Шу кеча тушимда кўтон бўлибман, Кўтонимни қирнинг тўрида кўрибман. Ислом шоир. Майдонга бир кўтон кўйни ҳайдаб келишди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил.*

2 Кўй ёки мол камаладиган катта кўра ёки махсус бино; кўйхона, молхона. *Умарқул эрталаб, ердан қиров кўтарилай деганда, кўйларни кўтондан ҳайдаб чиқарди. О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи. -Оворагарчиликни айтмайсизми, — деди пақир ушлаб турган новча киши, — қишда қишлоққа, ёзда яйловга мол ҳайдаймиз. Шу ерга кўтон қурилса бўлмайди? И. Раҳим, Ихлос.*

КЎТОН 2: **кўк кўтон қ. кўккўтон. Оқ кўтон қ. оқкўтон.**

КЎТОНЛАБ Бир неча кўтон, кўтон-кўтон. *Салимбой ўлгандан кейин, унинг ўрнига Мадамин оқсоқол бўлиб қолди. Юзлаб қўш-хўкиз, йилқи, кўтонлаб кўй-эчки бунга қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КЎТОНЛАМОҚ 1 Атрофни ўраб, кўтонга айлантирмоқ, кўтон қурмоқ.

2 Кўтонларга айирмоқ, бўлмоқ.

3 Кўтон бўлиб турмоқ, жойлашмоқ. *Тепанинг усти теп-текис, бемалол бир сурув кўтонласа бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

КЎТОС 1 Марказий Осиёнинг баланд тоғли ҳудудларида яшайдиган, ҳўкизлар кенжа оиласига мансуб кавш қайтарувчи ҳайвон. *Қорамолнинг тоғ шароитига мосланган энг кучлиси ва маҳсулдори саналган кўтосни армани қишлоқларида кўп учратдик. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.*

КЎТОС 2 *шв.* Бўйинга тақиладиган безак буюми. *Кўтос тақди бўйни узун бедавога, Қирқ қуббали юган урди бошига. «Хушкелди». Ана шунда тилла кўтос тақинган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди. «Алпомиш».*

КЎЧҚОР 1 Совлиқларни уруғлантиришда фойдаланиладиган, бичилмаган эркак кўй. *Зотли кўчқор. ■ ..ўтган йили эса майин жулни зотли кўчқорлар келтирилиб, ўзимизнинг жайдари кўйларга.. чатиштириш бошланган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 кўчма с.т. Кишига нисбат берилади; зўр, ботир, паҳлавон. *Чамбилнинг кўчқори ўзим бўламан, Чамбил элтиб, сени лойга*

соламан. «Маликаи айёр». Бу юришиндан сенга улмоқлик даркор, Бу сўзларни айтиб шундайин кўчқор. «Муродхон».

Икки кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас Иккита бир хил манман, зўр ва ш.к. одам бир жойда муроса қилиб яшолмайди, чиқишолмайди, маъносидаги матал.

3 Кўчқор (эркаклар исми).

КўЧҚОРБОЗ Кўчқор боқиш ва уриштиришни яхши кўрадиган одам. *Маишхур Алимжонбойнинг ўғли Тўраҳон бойвачча кўчқорбоз, хўрозбоз.. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

КЎШ I 1 Иккита, бир жуфт; кўшалок. *Кўш белбоғ. Кўш ёстиқ. Қўлларидида кўш узук. Кўш гилдиракли арава. Кўш отли извош. Кўш табақали дарвоза. Кўш карнай. ■ Юқоридаги бир-бирига мингашиб турган кўш харсанг тагидан виқир-виқир қайнаб сув чиқмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.*

Кўш қўллаб қ. қўллаб 2.

2 Бир вақтда, биргаликда содир бўл(ади)ган, юз бер(ади)ган (яна қ. **кўшалок 2**). *Кўш байрам. Кўш тўй.*

3 Омочга қўшилган бир жуфт (ёки битта) ҳўкиз ёки от. *Далага кўш чиқди. ■ Зағчалар қағқағлашиб, кўш кетидан учиб қўнишади. Н. Фозилов, Оқим. Кўш ҳўкизда ер ҳайдаб, бир отли саялкада кўриққа чиғит эклиди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Кўш пайти (ёки вақти, маҳали) Ҳайдаш учун ер етилган, далага кўш чиқадиған пайт. **Кўш ҳайдамоқ** Кўш билан ер ҳайдамоқ. *Узоқдан кўш ҳайдаб юрган йигитнинг ашуласи эшитиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КЎШ II 1 Сафар, саёҳат ва ш.к. да вақтинча қўниш жойи; вақтинчалик қароргоҳ. *Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб, кўш ташлади. «Гўрўғли».* **Кўқон сипоҳлари эндиги ҳўжумгача.. яраларини боғлаш, дамларини олиш учун кўрғон ёнидан қаёққадир кўшларига кетганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

2 Гуруҳ, тўда, тўп. *Полвоннинг кўшига гурланлик Ёқуббой, ҳазораспик Қиличбойлар ҳам келиб кўшилдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.*

КЎША I Иккита, бир жуфт; жуфт. *Кўрққанга кўша кўринар. Мақол. ■ Ярашиқли келган кўша кокилинг. «Ҳасанхон». Кўша кун-*

гурали бинолар, Куббаларда ўйнайди қуёш. Э. Раҳим.

Кўша қаримоқ Умрнинг охиригача бир-биридан ажралмасдан, бирга яшаб ўтмоқ. *Фотиманинг ҳам унга майли бор. Агар юлдузлари тўғри келган бўлса, кўша қаришсин. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КЎША II айн. кўш II 2. *Ташқарида бир кўша созандалар.. шаҳарнинг маишхўр ҳофизлари ашула айтадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КЎШАЛОҚ I Иккита бир-бирига ёпишган, бир-бирига ёпишиб ўсган, ёпишиб туғилган ва ш.к. *Кўшалок олма. Кўшалок сомса. Кўшалок бошли бузоқ. Марғилоннинг кўшалок кулчаси. ■ -Сизларга атаб олиб келдим, қизларим, — деди кампир ва бир жуфт кўшалок анорни рўмолидан олиб, Адолатга узатди, — буниси сенга, қизим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Самоварчи кўшалок бармоқли панжасини чўзиб, бир кўчани кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бир вақтда содир бўлган, юз берган, бирга келган, кўш. *Кўшалок байрам. ■ Бола-чақа, набиралар, дўсту биродорлар билан кўшалок тўй кунини ўтказиш вақтини келишиб олдик. Т. Унабоев, Кумуш тўй.*

КЎШАЛОҚЛАМОҚ кам қўлл. Иккита-иккита, жуфт-жуфт қилиб бирлаштирмоқ, кўшалок қилмоқ. *Пайтдан фойдаланиб, мен ҳам [гранатани] кўшалоклаб отдим. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

КЎША-КЎША Жуфт-жуфт, бир неча жуфт; жуда кўп. *Кўрагида кўша-кўша орден ва медаллар. ■ Кўша-кўша палак, кўша-кўша паранжи, уч-тўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди. Ойбек, Танланган асарлар.*

КЎШБЕГИ тар. Кўш, яъни ҳарбий қароргоҳ ва лагернинг бошлиғи.

КЎШБОШ Икки бошли. *Кўшбош ёвуз бургут темир тирноғин Одамзод бўғзига санчиб турса-ю, Дилга сиғармиди фарзанд орзуси. Миртемир.*

КЎШИБ-ЧАТИБ Ёлғон, беҳуда, бўлмагур гаплар аралаштириб, алдаб. *Баъзида битта ё бўлган, ё бўлмаган воқеани бир эмас, бир неча газета ўзидан кўшиб-чатиб ёзди, уқувчини ишонтирмоқчи бўлади. Газетадан.*

ҚҶШИЛИШМОҚ **Қушилмоқ** фл. бирг. н. Гапта қушилишмоқ. Суҳбатга қушилишмоқ. ■ Дугонаси чиқиб, ундоқ деди, холанг чиқиб, бундоқ деди, ҳаммаси қушилишиб, сени олиб, менга урди, мени олиб, сенга урди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Башарти, мен бу ваҳшатга иштирок қилган бўлсам, қайси ақл ва қандай манфаатни кузатиб қушилишган бўламан? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҶШИЛМА 1 Турли элемент қисм ва ш.к. нинг ўзаро қушилишидан таркиб топган нарса, бирикма. Универсал асбоб.. икки айланувчи доиранинг қушилмасидан иборат. «Астрономия».

2 Йирик ҳарбий қисм (бригада, дивизия, корпус ва ш.к.). Иккинчи Болтиқбўйи фронтининг қушилмалари умумий ҳужумга ўтиш тараддудиди эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚҶШИЛМОҚ 1 **Қушмоқ** 1 фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бешга уч қушилса, саккиз бўлади. Сут қушилган чой. Икки от қушилган извош. Файратига ғайрат қушилди. Шаҳримиз ҳуснига ҳусн қушилмоқда. Илғорлар ҳаракатига қушилмоқ. Элга эл қушиласа — давлат. Мақол. ■ Болтабойнинг чеҳраси очилиб кетди. Отим чиқсин, десангиз мусобақага қушилинг бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари. Кампир.. болаларга қушилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирлашиб, аралашиб кетмоқ, бирлик, яхлитлик касб этмоқ. Робиянинг майин соч толалари йигитнинг юзига тегди, бир лаҳза икковининг нафаси нафасига қушилиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қушилиб кетган девона.. гулханни ёндиришга тиришар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Сафига кирмоқ. Бир вақтлар саёқ йигитларга қушилиб қолгандим-да. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Тўғри деб билмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ёкламоқ. Бировнинг фикрига қушилмоқ. ■ Мен Зокир отанинг таклифига қушиламан. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари. -Муса аканинг гапларига қушиламан, — деди Бектемиров. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚҶШИЛУВЧИ 1 **Қушилмоқ** фл. сфдш. Даврамизга қушилувчи одамлар борми?

2 мат. Бирор сон ёки миқдорга қушиладиган иккинчи сон ёки миқдор. Қуши-

лувчилар ўрни ўзгаргани билан натижа (йигинди) ўзгармайди.

ҚҶШИМЧА 1 сфт. Бор, мавжуд, режадаги нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг устига қушилувчи ёки уларни тўлдирувчи. Қушимча маҳсулот. Қушимча дарс. ■ Турғун сизга қушимча ҳужжат бермоқчи. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. У.. домланинг ножеўя ҳаракатлари тўғрисида қушимча маълумотлар берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от Муҳокамага қўйилган қарор, резолюция ва ш.к. га киритиш учун таклиф этилган янги фикр, мулоҳаза ва ш.к. Қарор қушимчалари билан бир оғиздан қабул қилинди.

Қушимча қилмоқ Қушимча гап, фикр, таклиф ва ш.к. билдирмоқ. Хусайн Оға ўғли қушимча қилди: -Бахтимизга, сизларни учратиб қолдик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қурбоналининг гапига у билан келган шерикларидан бири қушимча қилди.. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 от, тлш. Сўзга қушилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ясаш учун хизмат қиладиган морфема (қ. аффикс).

4 от Асосий нарсага қушилган, аралашган ҳар қандай бошқа нарса, аралашма. Ҳеч қандай қушимчаси йўқ, тоза асал.

5 от, с.т. Илова.

ҚҶШИН Қуролли кучлар мажмуи ёки унинг бир қисми; аскар, армия. Қушинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. Кун чиқаётганда, шаҳар ташқарисиди бир қисм қушини билан Шайбонийхон пайдо бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚҶШИШ 1 **Қушмоқ** 1 фл. ҳар. н. Ҳосилга ҳосил қушиш. ■ Бу, ўртоқлар, фан билан тажрибани бирга қушиш орқасида эришган ютуғимиздир. С. Анорбоев, Оқсой. Тешабой соябон аравани қушишга буюрди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 мат. Икки ёки ундан ортиқ соннинг йигиндисини топиш амали; қўшув. Касрларни қушиш ва айириш.

ҚҶШИҚ 1 Кенг маънода шеърӣй-муסיқӣй жанр; ашула. Лирик қушиқ. Ҳажвий қушиқ. Халқ қушиқлари. Қушиқ айтмоқ. Қушиқ басталамоқ. ■ Унда алла, қушиқ бор. Иссиқ бағир ва ишқ бор. Г. Жўраева, Иқбол. Яхши куй ва қушиқ инсонга хуш кайфият бағишлайди. Газетадан.

2 Лапар, терма.

ҚҶШИҚЧИ Қўшиқ ёки лапар айтувчи киши, хонанда. *Чолғучилар бошладилар соз, Қўшиқчилар солдилар овоз.* Ғ. Фулом. *Шу чоққача мўлтайиб, хаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҶШИҚЧИЛИК 1 кам қўлл. Қўшиқ айтиш касби, иши. *Қўшиқчиликни йиғиштир.*

2 Қўшиқлар яратиш, қўшиқ басталаш. *Маъруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ҚҶШМА 1 Бирлаштирилган, бирлашган ҳолда амалга ошириладиган, ўтказиладиган, биргаликдаги. *Қўшма ахборот. Қўшма мажлис. Қўшма корхона.*

2 тлш. Икки ва ундан ортиқ тил бирлигининг қўшилиувидан ташкил топган. *Қўшма гап. Қўшма аффикс. Қўшма сўз.*

ҚҶШМАЧИ Бегона аёл билан бегона киши (эркак)нинг учрашувига, қўшилиувига воситачилик қилиб кун кўрадиган одам; дала. *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шундай паст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚҶШМАЧИЛИК Қўшмачи иши, касби. *-Яхши бўлди, кета қолинглар, — деди хотинлардан бири унинг кетидан бурнини жийириб, — худодан кўрқармишлар булар? Битмаси қўшмачилик қилиб кун кўради.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚҶШМЕТАЛЛ Икки хил металлдан ясалган, биметалл. *Қўшметалл пластина.*

ҚҶШМИСРА Икки мисра; газал, қасида ёки дostonдаги айрим бир байт. *Мазкур қўшмисра «Садди Искандарий» дostonининг 88-бобида келган. «Тафаккур».*

ҚҶШМОЗОР Ёнма-ён иккита мазор.

Қўшмазор бўлмоқ Бирга, бир вақтда ўлмоқ; қирилмоқ. *-Худо хоҳласа, ҳаммаси қўшмазор бўлади! — деди Роҳатбиби. — Ҳақ жойида қарор топади.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Қўшмазор қилмоқ** Иккаласини ёки бирийўла ҳаммасини ўлдирмоқ, қирмоқ. *Қишлоқларимизга разм солинг.. тунов кунни Гиждувон томондаги қишлоқлардан бирида деҳқонни таламоқ ниятида борган амир амлокдорларини сарбоз-парбозлари билан қўшмазор қилишибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚҶШМОҚ 1 1 мат. Қўшув амалини бажармоқ, жам қилмоқ. *Бешни бешга қўшмоқ.*

2 Бирор нарсага бошқа нарсани аралаштирмоқ ёки солмоқ. *Сутга сув қўшмоқ. Чойга шакар қўшмоқ. Лойга сомон қўшмоқ.* ■ *Гулнор ўқчиб-ўқчиб сўзлади: -Заҳар.. Салим қўшган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Дарахтларнинг гулларидан сочилаётган ҳидни ҳаво билан қўшиб, ҳар қанча шимирсанг ҳам туймайсан киши.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Бўлак-бўлак, алоҳида, мустақил нарсалардан бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирлаштирмоқ. *Икки институтни қўшмоқ. Молу мулкни қўшмоқ. Сўзларни бир-бирига қўшиб, гап тузмоқ.* ■ *Бешинчи ва еттинчи синфларни қўшиб ўқитяпти дадам.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирини бошқасининг ёнига, устига қўймоқ, тиркамоқ, ташламоқ; бир қилмоқ, бир қилиб қўймоқ. *Ҳирмонга этак-этак пахта қўшмоқ.* ■ *Шинель ва гимнастёркаларини ечди-да, тугун қилиб, бошқаларникига қўшди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Қўшимча тарзда бермоқ, киритмоқ. *[Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қозов ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчига ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Гап, фикр ва ш.к. қўшимча қилмоқ; гап қистирмоқ. *У Ҳадичахоннинг сўзига нимадир қўшмоқчи бўлди-да, ҳозир айтиб қолмаса, худди кечикиб қоладигандек шошди.* Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва. *Уша қувноқ вазиятини ўзгартирмай, қўшиб қўйди: -Оёғингиз оғримаяптими?* С. Кароматов, Олтин кум.

7 Борига яна нимадир киритмоқ, бирор нарсани яна нима биландир тўлдирмоқ. *Умра умр қўшмоқ. Ҳуснига ҳусн қўшмоқ.* ■ *Ҳазин мисралар унинг дардига дард қўшар эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *..бу сайил навбаҳорга файз қўшарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

8 Қаторига киритмоқ, бирга қилмоқ. *[Ўзбек ойим:] Отабекнинг ёнига Ҳасаналини қўшиб, Марғилонга юбораман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу йигитни.. аскаркий машқ ўтказайтган навкарларга қўшинг!* П.

Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ишонмасак, сени тудамизга қўшмасдик*. С. Сиёев, Ёруғлик.

9 Бирга қилмоқ; бириктирмоқ. *Бири Робияни оёқларидан ушлаб олган, иккинчиси унинг қўлларини белига қўшиб, маҳкам қисиб турган..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

10 этн. Сарпо қилмоқ, сарпо, сеп тариқасида бермоқ. *Битта хитой жужун мурсақни кам кўриб, ёнига ўзининг қимматбаҳо заррин мурсагини.. қўшган эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Арава, извош, омоч ва ш.к. ни тортиш учун тегишли абзал ёрдамида бириктирмоқ (от-улов ҳақида). *Ҳозир нариги тўриқ қашқани қўшаман жувозга*. Н. Фозилов, Оқим. [Ёрмат] *Отни қўшгандан кейин аравага қалин наमत солди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Офицер ҳозир: «Қўшга қўшсанг ҳам, майли, ишқилиб ўлдирма», деб кетаётибди*. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 От-улов тиркаб тайёр қилмоқ (арава, извош, омоч ва ш.к. ҳақида). *Фазлиддин.. аччиқ чойни ичиб қониққач, извошни қўшди*. Ойбек, Танланган асарлар. У [Сидиқжон] *бир кун, тушки дам олиш вақтида, Зиёдаҳоннинг суровига кўра, эшак-аравани қўшиб, дарёдан сув келтиргани борди*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

13 Эркак киши билан аёлни уйламоқ, бир ёстиққа бош кўйдирмоқ, қовуштирмоқ. *Қирқ кун тўй қилиб, қирқ биринчи кечаси йигитларни қизларга қўшдилар*. «Эртақлар». [Ҳасанали:] *Бекни уйлантирдим, севганига қўшиб қувонтирдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошини қўшмоқ Уйлантирмоқ ёки эрга бермоқ. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвоннинг ҳам бошини қўшиб кўярмиз*. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚўШМОҚ II Қўшилиб турган, қўшилган; қўшалоқ нарса, қўшимча. *Қўрққанга қўш кўринар, қўшмоғи билан беш кўринар*. Мақол.

ҚўШНАЙ Ўзбек, тожик ва б. шарқ халқларида тарқалган, бириктирилган икки найли, пуфлама тилчали мусиқа асбоби (бир-бирига ўзаро боғланган иккита бир хил гаров қамишдан ишланади). *Бу майин оҳанг дам яқин, дам узоқдан эшитилар.. дам чиройли қўшиққа, дам қўшнай садосига ўшаб кетарди*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚўШНАЙЧИ Қўшнай чалувчи созанда.

ҚўШНИ 1 от Уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар (бир-бирига нисбатан). *Яқин қўшни. Ён қўшни. Ҳовли олма, қўшни ол*. Мақол. *Гилам сотсанг, қўшинингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан!* Мақол. ■ [Қосимжоннинг] *Ойиси қўшни билан гаплашиб турарди*. Ў. Умарбеков, Она. *Бир қаричликдан дуторни севаман, бир қўшни келинчақдан ўрганган эдим*. Ойбек, Танланган асарлар. [Отабек] *Гузарга чиққанда, Ҳасаналининг қўшниси бўлган Али эринибгина дўкон тахтасини туширмоқда эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш жойи, жойлашиш ўрни ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Қиз сураган курсант, ҳақиқатда, Элмуродга қўшни, иккинчи взводда ўқир эди*. Шухрат, Шинелли йиллар. *Ҳайрон бўлиб, сувдонга тикилди. У ковак эди — уқ тешиб ўтибди, уни улоқтирди-да, қўшнисидан, серсоқол русдан сув тилади*. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 сфт. Ёнма-ён турган, жойлашган, бир-бирига яқин, чегарадош. *Қўшни бригада. Қўшни маҳалла. Қўшни қишлоқ. Қўшни мамлакатлар*. ■ *Йигит ялт этиб қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувуллашиб, пахта терашаётган эди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Қўшни бурчақлар мат. Бир томони умумий бўлиб, қолган икки томонини бир тўғри чизиқ ташкил этган иккита бурчак.

ҚўШНИЧИЛИК Қўни-қўшнилар ўртасидаги борди-келди муносабатлари, қўни-қўшничилик. *Қўшничилик қилмоқ*.

ҚўШОВОЗ мус. Икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусиқа асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

ҚўШОЁҚ Орқа оёқлари ва думи узун, сакраб юришга мосланган тунги кемирувчи сүтэмизувчи ҳайвон. *Илиқ тун.. Қўшоёқларнинг чийиллаши, аҳён-аҳёнда дардчил бузоқнинг азоб чекиб инграши сингари совуқ нидолар ҳам эшитилади*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Зум ўтмай қўшоёқ билан бўз каламуш ҳам у ёқ-бу ёққа пилдираб, емиш ахтаршига тушдилар*. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидagi қатл.

ҚўШОТАР Қўшоғиз милтиқ. *Элгелди ёйлиб кетган сурувга кўз ҳам ташламай,*

қўшотарини қучоқлаб, яна ўтирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Мадамин] Қишлоқдан чиққанидан кейин қўшотар ов милтиқни осмонга қаратиб, устма-уст икки марта ўқ узди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎШОҚ 1 сфт. Бир-бирига қўшилган; қўшалоқ. Қўшоқ сомса. ■ Бир кўзи ғилайроқ.. Тиканак сингари Қошлари қўшоқ. Туйғун. Анави малла йигит.. чилдирмани қўшоқ қилиб чаладиган, ҳунари ўтқир чилдирмачи. С. Анорбоев, Оқсой.

2 с.т. кам қўлл. от Умр йўлдоши, эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). Бошқа гапларни кўнглинга келтирма, қизим! Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, икковларинг ҳам боламизнинг қўшоғи — боламизсиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 от, махс. Бир арқон билан боғланган икки ёки бир неча қўй; ўзаро боғланган қўйлар тўдаси. Чўпонлар ҳам сотилмай қолган қўйларни қўшоқлардан чиқариб, ўтлоқларга ҳайдадилар. С. Айний, Дохунда. Тўламулт Сувонжон билан бирга жуни ўсиқ қўзиларни тутиб, қўшоққа тиркашмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Қўшоқ арқон Бир неча қўйни ўзаро боғлаш учун мўлжалланган узун арқон. Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. Ф. Фулом, Шум бола. **Қўшоқ қилмоқ** Қўшоқлаб боғламоқ, бир нечасини бир арқонга боғламоқ.

4 с.т. Умуман, тўда, тўп; гуруҳ. Олдинги туялардан бир нечаси қўшоғидан ажралиб келди—да, кийикни ўзига қўшиб олди. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. Колхозчи болалар ва қизлардан икки қўшоқ қўриқчилар тўдаси ташкил қилиб, болаларнинг ўзига ҳар бир қўшоққа бир бошлиқ сайлатди. А. Қодирий, Обид кетмон.

5 Қўшоқ (эркаклар исми; одатда олти бармоқли одамларга қўйилади).

Қўшоқ бармоқли одам Олти бармоқли одам. **Қўшоқнинг орқасида (ёки ичида) бўш**оқ Бир неча айбдор, гуноҳор, жиноятчи ва ш.к. ичида беғуноҳ жазоланган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ҚЎШОҚЛАМОҚ Бир-бирига бириктириб, бир арқон билан боғламоқ, қўшоқ қилмоқ (қўй, эчки ва ш.к. ҳайвонлар ҳақида). Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. Қолган қўйларни қўшоқладик. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚЎШОҒИЗ Стволи иккита бўлган, кетма-кет икки ўқ отиш мумкин бўлган, икки стволли (милтиқ ҳақида). Шербек тўриққа устма-уст қамчи босди. Йўл-йўлакай қўшоғиз милтиқни бир қўлида ушлаганича елкасига қўйиб, отишга чоғлаб борди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎШТАБАҚА(ЛИ), қўштавақа(ли) Табақаси иккита бўлган, икки табақали. Қўштабақа эшик. ■ Бу қўрғоннинг.. катта қўштавақа дарвозасида посбон бўлиб «Олапар» деган катта кўппак ит яшар экан. С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ҚЎШТИРМОҚ Қўшмоқ фл. орт. н. Тонг отмай қўш қўштирмақ. ■ Қоражонни қишлоқдан чиқариб, элга қўштирмай, Олатоғдан жой бериб қўйди. «Алпомиш». Оқсоқол тонг қоронғисида извош қўштириб, куёвнинг олдига борди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚЎШТИРНОҚ Кўчирма гап, иқтибос, сарлавҳа, шунингдек, кўчма маънода ишлатилган сўз ёки гапни ёзувда ажратиб кўрсатиш учун ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси (« » ёки “ ” белгиси). Қўштирноқ очмоқ. Қўштирноқ ёлмоқ. Сўз ёки гапни қўштирноқ ичига олмоқ. ■ Кўчирма гап ёки цитатани, муаллиф гапидан ажратиш учун, қўштирноқ қўйилади. «Ўзбек тили» дарслиги.

ҚЎШТИҒ 1 Икки тигли, дудама. Қўштиғ пичоқ.

2 шв. Қўшоғиз, қўшотар. Қани энди, қўштиғ милтиғинг бўлса-ю, сочма ўқ билан бир отишда ҳаммасини уриб олсанг! П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎШТОР мус. Икки торли.

ҚЎШТУЁҚЛИЛАР Қорамоллар, қўйлар каби туёқлари бир жуфт бўлган сутэмизувчиларнинг бир туркуми.

ҚЎШУВ 1 Қўшмоқ фл. ҳар. н. Ҳайдар ота.. бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувига кўзи етиб қолди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 мат. Қўшиш амали. Тузук, алифбени билиб олибсиз. Ҳисобдан ҳам қўшув, олувларни ўрганибсиз. Тузук! Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚЎШХОНА 1 Қароллар, хизматкорлар, қўшчилар учун белгиланган тураржой. Бойнинг ерининг юқорисида, баландгина бир парча саҳн хизматкор ва мардикорларнинг қўшхонаси эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сафарда қўниш, истиқомат қилиш учун белгиланган жой, сарой. *Мен оғирсингансимон ўйланиб олдим ва: -Хўп, қўшхонам узоқ бўлса ҳам, бир хабар олиб ўтарман, — дедим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўшхоналарга бор-да, меҳмонларга хабар бер. Олиш бошланди, де. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ҚЎШЧАНОҚ Бир-бирига қўшилган, ёпишган иккита чаноқ. *Чиноқчи агар терим пайтида барака рамзи бўлган «қўшчаноқ» топиб олса, хўжайин уни совға билан сийлаган. «Фан ва турмуш».*

ҚЎШЧИ 1 Қўш ҳайдовчи киши. *Ер ҳайдашга чиққан қўшчиларнинг куйлаган овозлари эшитилиб, мени ўз томонига тортди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 тар. Феодал-бойларга ёлланиб ишловчи камбағал деҳқон; қарол, чоракор, батрак. *Минг қўшчига бир бошчи. Мақол. ■ Ўзининг ер ҳайдаш анжомлариغا, хўкиз каби иш ҳайвонларига эга бўлиб, ҳақини келишган ҳолда, заминдорларнинг ерини ҳайдайдиганлар қўшчилар деб номланган. «Фан ва турмуш».*

3 тар. Батрак, қарол, чоракор ва камбағал деҳқонлар манфаатини ҳимоя қилиш учун тузилган, 1919-1930 йилларда фаолият кўрсатган касаба ташкилоти. *Стол ёнида комиссия аъзолари, «қўшчи» фаоллари ўтирдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚЎШЧИ-ҚЎЛОНЧИ айн. **қўшчи 2.** Мулла Омонбой, шаҳардаги қўшчи-қўлончи, сайис, мирохур, бою боёнлар, ошина-оғайниларингизга хат-патинииз йўқми? *Ф. Фулом, Шум бола. Ана шу давлатларнинг ҳаммасини қўшчи-қўлончилар Миржалол қуруқнинг.. катта қўрасига ташиб келтирар эканлар. Ф. Фулом, Тирилган мурда.*

ҚЎШҚАВАТ(ЛИ) Уста-уст икки қават қилиб қурилган, икки қаватли. *Қўшқават кўркам бинолар тагидаги асфальт йўлакларда йўловчилар, кўчада машиналар турнақатор. А. Муҳиддин, Х. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

ҚЎШҚАНОТ(ЛИ) 1 Иккита қаноти бўлган, икки қанотли. *Қўшқанотли самолёт. ■ Бу хат менга ҳаёт берди, Бағишлади қўшқанот. Чапак чалиб табриклади Гуё мени коинот. Шухрат.*

2 Икки тавақали, қўштавақали. *Ўз умрида биринчи марта Очилди қўшқанот дарвоза. Э. Раҳим. Енгил машина сиғадиган қўш-*

қанотли эшикдан почталён кириб келди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚЎШҚУЛОҚ 1 Икки томонида қулоғи бўлган қувачасимон сопол идиш, хурмача. *Саид Жалолхон раиснинг олдидаги қатикни қўшқулоғи билан олиб чиқиб, ариққа ташлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Бир қўшқулоқ қатик фалон пул. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Эндигина униб чиққан, икки уруғбаргдангина иборат бўлган ниҳол. *Чигит экиб, гўзаларимиз қўшқулоқ бўлгунча не-не машаққатларни бошимиздан кечирмадик! С. Абдуқаҳҳор, Қувондик. Қиш ўтди, баҳорда қарасам мундоқ, Остидан ниш уриб чиқибди гиёҳ, Гиёҳки, ингичка, нимжон, қўшқулоқ, -Ажабо! — дедим-у, термулдим узоқ. Шухрат.*

ҚЎШ-ҚЎШ айн. **қўша-қўша.** [*Ойшабону*] *Ёқут кўзли қўш-қўш узуклар порлаётган семиз бармоқлари билан гўлага ўхшаш тиззаларини силар экан, қўшиб қўйди. Х. Фулом, Машғал. Сен тенги келинчақларнинг уйига кирсанг, оғзинг очилиб қолади: қўш-қўш тилла соатлар, тилла билгаузуклар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚЎЯРДА-ҚЎЙМАЙ рвш. Истагига, хоҳишига қарамасдан, мажбур қилиб, зўрлаб, қистаб, қўймай. *Кечга томон [Отамирза] рафиқасини қўярда-қўймай кийинтирди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Ойим қўярда-қўймай қўлимга тутқазган тугунчани ўйнаб, секин хиргойи қилиб бораман. Ш. Отамуродов, Кўнгал.*

ҚЎҚОНАРАВА Иккита катта ғилдиракли арава.

ҚЎҚОНГУЛ Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, икки туркум ўсимликларнинг умумий номи. *Уларнинг уйидаги гулларнингку сон-саногги йўқ: гулбеор, гулравно, гулсансар, гулхамишабахор, қўқонгул, қалампиргул. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚЎҚОНЖҲОРИ Жўхорининг попуксимон бошоқли нави, оқ жўхори. *Қўқонжўхори экмoқ. Қўқонжўхори гўжаси. ■ Атрофида ҳеч ким йўқ; қўқонжўхори баргларининг шамолда шилдирашидан бошқа ҳеч қандай сас йўқ эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚЎҚҚАЙМОҚ 1 с.т. Тиккайиб, дўмпайиб хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, кўнқаймоқ. *Жўраларнинг уйи тепаликда, якка ўзи қўққайиб туради. Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. Унда-мунда қўққайган эски.. тўнкалар ҳам..*

ёқимли, жозибадор туюларди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Тик ғудайиб, қаққайиб турмоқ, қаққаймоқ. Тўқсонов ўз орқасида қўққайиб, ўзини кўрсатиш учун алақачондан бери буйруқ кутиб турган Дадабойга қичқирди: - Олинг! Нимага қараб турибсиз! П. Турсун, Ўқитувчи.

3 айн. қўнқаймоқ.

Қўққайтирмоқ Қўққаймоқ фл. орт. н. Зулукхоннинг шаҳарда қўққайтирган иморати Мирҳосилнинг ноҳуя ҳаракатларига жонли далилдай, мана мен, деб турибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

Қўққисдан рвш. Ҳеч кутилмаганда; бехосдан, тўсатдан. Қўққисдан ҳужум қилмоқ. ■ Эшикнинг қўққисдан очилиши.. Вали акани чўчитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қўққисдан берилган бу савол олдида Қодирбек нима деярини билмай, тикланганча қолди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚўҒА Қўғалошларга мансуб кўп йиллик илдизпояли ўсимлик (пояси тик ўсади, цилиндрсимон йўғон, бўйи 2-3 метр); қовға. Ҳужрага кириб, гўшт, ёғ, қўғага боғланган тўртта умрбоқи қовун.. ҳужрада қалашиб ётганини кўрди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚўҒАЗОР Нукул қўға ўсиб ётган, қўға босган жой. Қўйлар қўғазорда, қўй ейдиган янтоқ Бақақуруллоқда — бечоралар баъзан оч қолар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚўҒАЙ айн. қўға. Сават тўқимоққа ярагай қўғай. Ҳ. Фулом. Мўйтанкўлда ғовлаб ўсган.. қўғай худди ёв босиб келаётганидай шовуллайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Қумтепаннинг адоғида мўғжаз кўл бўлиб, усти кўм-кўк қўғай ва қамишлар билан қопланган. Э. Самандар, Танғри қудуғи.

ҚўҒИРМОЧ Қозонда қовурилган бугдой. Наврўз кирарда.. кўп жойда ўрик қайнатилади. Қўғирмоч қовурилади. М. Алавия,

Наврўз — баҳор байрами. Тоҳир ойисининг қўғирмоч ушлаган ҳовучини қисиб: - Менга унаштирилган ким? Ростини айтиб бер, — дебди. «Эртақлар».

ҚўҒИРМОҚ шв. Қовурмоқ.

ҚўҒИРЧОҚ 1 Одамга ёки бошқа бирор нарсага ўхшатиб ясалган болалар ўйинчоғи. Резинка қўғирчоқ. Қўғирчоқ театри. Қўғирчоқ ўйнамоқ. ■ Ун-ун бир ёшларга кирган иккинчи қиз қизил қаламини оғзида ҳўллаб, қўлидаги қўғирчоққа қош-кўз ясар ва.. ашула айтарди. С. Зуннунова, Гулхан.

2 кўча Бошқаларнинг амри, истаги билан иш тутувчи, мустақил иш юргизолмайдиган киши, ҳоким; ҳукумат ва ш.к. Бировнинг қўлида қўғирчоқ бўлмоқ. Қўғирчоқ ҳукумат. ■ Ҳа, сизлар учун раис нима, қўғирчоқми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚўҒИРЧОҚБОЗ Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатувчи артист; қўғирчоқ театрининг артисти. Созандалар дастаси катта бўлмай, бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚўҒИРЧОҚБОЗЛИК 1 Қўғирчоқбоз иши, касби.

2 Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатиш; қўғирчоқ театри. Илгари ҳайит кунлари Қўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Энди номини бошқа қилишибди-да, мазмуни! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚўҒИРЧОҚДАЙ, -дек Жуда бежирим, келишган, чиройли, гўзал. Менга қара, ўғлим, сенга айтсам, аянг ўша пайтда қўғирчоқдек жувон эди. А. Муҳиддин, Ҳаля. Маҳалламизда уч-тўртта участка бор. Кўрган одамнинг кўзи ўйнайди. Оқлаб, кўклаб, қўғирчоқдек қилиб қўйилган. Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

F

ФАВВОС [а. غَوَاص — сув тагига тушувчи, тез-тез шўнгувчи] **1** Сувга шўнгувчи, сув остида дур изловчи шахс. *Етар мақсадага меҳнат бирла меҳнаткаш қилиб журъат. Топар фаввос бўлиб дарёи меҳнатдан дури роҳат. Ҳабибий.*

2 Сув ўтказмайдиган махсус кийимда сув ости ишларини бажарувчи шахс. *Кеманинг юкини фаввослар неча асрлардан кейин — яқиндагина сув юзасига чиқардилар. Ҳ. Каримов, Санъат сеҳри.*

ФАВФО [ф. غوغا — шовқин-сурон, бақир-чақир, жанжал, муштлашиш] **1** Бетартиб овозлар, қий-чув, шовқин. *Бир кеча афандининг қулоғига кўчадан фавфо эшитилди. «Латифалар». Мавлоно Фазлиддин шовқин келатган томонга қулоқ солиб туриб кўрқиб кетди. Бу галги фавфо шаҳар ичидан кўтарилмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 айн. **ғалва 1.** Бўлажак фавғоларни олдидан пайқайдиган бўлиб қолган *Шухрат*, укасига боши билан имо қилиб, балконга чиқа бошлади. *Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. Дадам ювош одам бўлганидан бундай фавғолардан ҳар вақт қочар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бунақанги фавғолар жонига теккан қўшини хотин кўлини паҳса қилиб, Муллажоннинг олдига келди. С. Аҳмад, Муллажон.*

3 айн. **ғалва 2.** *Ҳаммада бир ташвиш бор, ота! Тирикчилик фавғоси ёлғиз сизда эмас. Ойбек, Танланган асарлар. Бир рўзғорга ўша рўзғорнинг ўз фавғоси ҳам етади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ФАВФОЛИ 1 айн. **ғалвали 1.** *Фавғоли иш. Фавғоли масала.*

2 айн. **ғалвали 2.** *Фавғоли жой. Фавғоли оила.*

ФАВФОСИЗ айн. **ғалвасиз 1, 2.** *Фавғосиз иш. Савдо фавғосиз бўлмас, полвон гавдасиз бўлмас. Мақол. Оз ошим, фавғосиз бошим. Мақол.*

ФАВҒОЧИ айн. **ғалвачи.** *Фавғочи одам.*

ҒАДАБ [а. غضب — қаҳр, жаҳл, зарда; норозилик] *кам қўлл. Коювчи, танбеҳли муомала. Бу эркакчароқ ғадабга Ойхон тескари қараб ўтирганча илжайиб қўйди. А. Мухтор, Кумуш тола.*

ҒАДАБГА ОЛМОҚ айн. **ғадабламоқ.** *Бошда юмишқ супурги бўлган бой, акангининг аҳволини бир оғиз сўрамай, ғадабга олишини кўрдингми? Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҒАДАБЛАМОҚ *кам қўлл. Жаҳл, пўписа билан койимоқ, танбеҳ бермоқ. Ҳамиша мени ғадаблар эдингиз, энди қалайсиз, Халчaxon? К. Яшин, Ҳамза. Тоживой тажанг.. хотинини ишлатмас экан. Аммо, ишламайсан, топганимни туя қиласан, деб ғадаблайвераркан. И. Раҳим, Ҳилола.*

ҒАДАБЛОВ *кам қўлл. Танбеҳ. У дадасининг муомаласи ўзгарганини кўриб севинди ва ҳозиргина бўлиб ўтган ғадабловни унутиб, яна кўвноклашди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.*

ҒАДАНГ [ф. غدنگ — жоҳил, нолон; аблаҳ; ландавур] *Юқори кўтарилган, юқори. Гажакдор думларини ғаданг кўтариб ўрмалаган чаёнлар, калтакесакларнинг саноғи йўқ. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒАДДОР [а. غدار — алдамчи, хиёнатчи; бевафо, мунофиқ] *кт. 1* *Хоин, золим. Билардикки, ёвуз, ғаддор, беномус фашизм ўла-*

жак! Миртемир. *Жасур сафлар аро от суриб магрур, Энг гаддор ёвларни этгансиз ғот*. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Меҳр-шафқатсиз, бераҳм. *Наим амаки гаддорроқ-ку, лекин отамдан ҳайқарди*. М. М. Дўст, Галатепага қайтиш. *Қотилларнинг қўлларисимон Совуқ, гаддор — мисли ялмоғиз*. Х. Даврон, Қақнус. *Шу боис унга нозишва қилган, охири, гаддорнинг кўнглини олган*. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ГАДДОРЛИК Гаддорга хос хусусият, иш, хатти-ҳаракат; хоинлик, шафқатсизлик. *Шеър хусусида айбланишим.. бутунлай гаддорлик ва жаҳолат эмасми? Ойбек, Нур қидириб. Ҳаётда ҳали гаддорлигу мақсад йўлида учрайдиган насту баландликларга дуч келмаган қиз борлиғи билан Умидга интиларди*. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ГАДИР [а. غدير — қўлмақ; ҳовуз, ариқча] кам қўлл. айн. **ғўдир, гадир-будур**. [Тешабой] *Ёмғир ўтмайдиган брезент куртка, иссиқ қулоқчин кийиб олибди. Қўллари гадир, томирлари ўйнаб чиққан*. С. Анорбоев, Ҳамсўхбатлар.

ГАДИР-БУДУР Сирти силлиқ эмас, нотекис; ғудда ёки қабарчиқлар билан қопланган; ғўдир. *Гадир-будур қўл*. ■ *Мамат бир дам ўзини йўқотиб қўйди. Юзидаги хижолат жаҳл билан алмашинди, гадир-будур башарасидаги туқлар тикка бўлиб кетди*. С. Анорбоев, Меҳр. *Шукуржон тошининг ёнига тиз чўкиб, унинг қўёида чўғдек қизиган гадир-будур сатҳига лабини босди*. О. Ёқубов, Ота изидан. *Ёнғоқнинг танаси қучоққа сиғмас даражада. Гадир-будур*. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҒАЖИЛАМОҚ кам қўлл. айн. **ғажимоқ**. Унинг.. қони қайнаб, кўзига чалинган кимсани ғажилаб ташлагиси келарди. К. Яшин, Ҳамза.

ҒАЖИМОҚ 1 Суяк, қаттиқ нон ва ш.к. ни кемириб емоқ; мужимоқ (кўпинча ит, мушук ва йиртқич ҳайвонлар ҳақида; инсонга нисбатан эса салбий муносабат билан қўлланади). *Бир олапар эллик қадамча нарида алланарсани ғажир эди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Волосов Аллонбийнинг оқ ўтовидан.. қўйнинг қовурғасини ғажир экан, Эримбетни етимчадек қақшатмоқда эди*. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Элмурод онасининг*

сўзи билан сабзи ғажиб турган қизчага қаради.. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тишлаб, чайнаб қаттиқ жароҳат етказмоқ, *Оёғини ит ғажиб ташлабди*. ■ *Отлар ҳалок бўлди, эшакларни йиртқичлар тунда ғажиб кетди*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 кўчма Тилка-пора қилиб юбормоқ, абжағини чиқармоқ; абгор қилмоқ. *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди*. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Кейин Зуннуовага худо беради. У сени ғажиб ташлашга тайёр*. И. Раҳим, Ихлос.

4 кўчма Қаттиқ зарб, сиқиш ва ш.к. йўл билан шикастламоқ, эзмоқ, мажақламоқ. *Машинанинг эшиги қўлимни ғажиди*. ■ *Нима, буни машина майиб қилибдими ё у ербу ерини ғажиб кетибдимики, бахтсиз ҳодиса деса.. К. Яшин, Ҳамза.*

ИТ ҒАЖИҒАН СУЯКДАЙ (ёки ошиқдай) Жуда озғини, нимжон ва хунук. *Сен қўлимни ушлашга зор бўлиб юрган йигитларнинг битта ҳаром тукига арзимаган! Ниманга ишонасан?! Чиройингами?! Ит ғажиб ташлаган ошиқдайсан*. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАЖИР 1 Ўлимтиқлар билан овқатланидиган, бургут каби катта йиртқич қуш. *Ширинни боғлади тоғнинг тошига, Ғажир эга бўлар, деди лошига*. «Ширин ва Шакар». *Ҳар ўликка қўзғун тушиб, Ғажир қўниб тортқилашиб, Тортишди майдон ичинда*. «Равшан».

ҒАЖИР 2 тақл. с. Баъзи нарсаларнинг ишқаланишидан чиқадиган, ғашга тегадиган товушни билдиради. *Аравалар ғажир-ғажир кулоқни батанг қилади*. «Шарқ юлдузи».

Ғажир-ғажир қилмоқ Шундай товуш чиқармоқ (такрор ҳолда).

ҒАЖИРЛАМОҚ айн. **ғажир-ғажир қилмоқ** қ. **ғажир 2**.

ҒАЖИР-ҒУЖУР тақл. с. «Ғажир» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Арава шағал устидан ғажир-ғужур юриб кетди*.

ҒАЗА с. т. қ. **ғоза**. *У тоғда ўсган саҳройи мома бўлса, сенинг ўсма-ғазангни не билсин?!* «Гулихиромон».

ҒАЗАБ [а. غضب — қаҳр, жаҳл, зарда; нозилик] Кучли даражада аччиқланиш ҳисси; қаҳр, жаҳл. *Ғазаб қилмоқ. Ғазаб билан гапирмоқ. Ғазабдан тушмоқ*. ■ *Кечқурун жамоат жам бўлганда, ғазабдан кўкариб кетган кампир етти пуштидан қолган уч бойлам васиқани ўртага кўтариб урди*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Одамлар Бу-*

виражабни ушлашди. Унинг кўзларига ҳамон ёш келмас.. ғазабдан ҳансираганча, қалт-қалт титраб ўтирарди. «Ёшлик».

ҒАЗАБ ҚИЛМОҚ Бирор ишни бажаришга мажбурлаш билан ёки бошқа тарзда жазоламоқ. *Отаси уч ўғлига ғазаб қилибди: -Топсаларинг — топдиларинг, бўлмаса, бошларинг ўлимда, — дебди.* «Зумрад ва Қиммат». *Шоҳимиз ғазаб қилдилар, мен ҳам банди бўлиб келдим.* «Нурали». **ҒАЗАБИГА ОЛМОҚ** айн. **ҒАЗАБ ҚИЛМОҚ**. *Хон бир бегуноҳ одамни ғазабига олиб, тошбўрон қилдирибди, «тош отмаган одам қолмасин», деб ўзи тепасида турибди..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар бир тўда солдат билан беҳол ётган Пўлат отанинг тепасига келишди. Уни ғазабга олишди, аврашди — натижа чиқмади.* К. Яшин, Ҳамза. **Худонинг ғазоби** с. т. *Ўтакетган жоҳил, тинчлик (кун) бермайдиган. Бу бола — худонинг ғазоби.*

ҒАЗАБДОР [а. + ф. غضبدار — ғазабли, ғазаб бор] фольк. айн. **ҒАЗАБКОР**. *Отангинг элига бора кўрмагин, Бизларни ўлдирар отанг ғазабдор.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБКОР [а. + ф. غضبكار — ғазаб қилувчи] кт. Нафрати, ғазаб тўлиб-тошган, ғазабланган, ғазабли. *Халқ ғамгин, ғазабкор, юраклари эзилган ҳолда тарқалади.* Ойбек, Болалик. *Олапар хурди, тегсанг, тишлайман, деган оҳангда ғазабкор акиллади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҒАЗАБЛАМОҚ Ғазаб билан гапирмоқ, ғазаб қилмоқ, дўқ қилмоқ. *Жаллодлар ўғлонларни.. подшонинг назарига тўғри қилиб: -Подшомизнинг ҳақиға дуо қил! — деб болаларни ғазаблади.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБЛАНМОҚ Ғазаб келмоқ, қаттиқ жаҳли чиқмоқ, гоят аччиқланмоқ. *Эликбоши ғазабланиб, хотиннинг бошига қўл кўтарди, лекин урмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҒАЗАБЛИ Ғазабга тўлган, ғазаб ифодаловчи. *Мингбоши дарҳол етиб келди-да, аёғлар олдидан тўхтаб, ҳокимнинг ғазабли юзига термилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Навоий ғамгин ва ғазабли подшоҳга дадил қараб, ҳол-аҳвол сўради.* Ойбек, Навоий. *Сўнг эшикка ғазабли назар ташлади-да, зинапоёга қараб интилди.* П. Колиров, Уч илдиз.

ҒАЗАБНОК [а. + ф. غضبناک — ғазабли, ғазабдор] кт. айн. **ҒАЗАБЛИ**. *У ғазабнок қиёфада Искандарга ёмон тикилди.* Ў. Усмонов,

Сирли соҳил. *Унинг вазоҳати қўрқинчи, ғазабнок кўзларида ўт чақнар эди.* М. Хайруллаев, Қўшнилар.

ҒАЗАЛ [а. غزل — хотин-қизларнинг кўнглини олиш, эркалаш; лирик шеър] ад. Аруз шеърий тизимида уч байтдан ўн тўққиз байтгача бўлган, Шарқ халқлари, жумладан, ўзбек адабиётидаги лирик шеър (Биринчи байтнинг ҳар икки мисраси, қолган байтларнинг иккинчи мисралари қофиядош бўлиб келади). *Ҳунарим, маълумингиз — ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ф. Гулом.

ҒАЗАЛҒҮЙ [а. + ф. غزلگوی — ғазал айтувчи] 1 кт. айн. **ҒАЗАЛНАВИС**. *Ғазалғўй шоир.* ■ *Тиз чўк, тиз чўкмас тиззам, Букил, букилмас белим, Элдан кетди муаззам Ғазалғўй чўнг муаллим.* З. Обидов.

2 айн. **ҒАЗАЛХОН**.

ҒАЗАЛИЁТ [а. غزليات — «ғазал» с. нинг кўпл.] Ғазаллар; ғазал усулида ёзилган шеърлар. *-Сизлар мени диндор одам ўйлаб, ғазалиётимни маъқулламаётибсизлар, деб динсизлигини исботлаш учун атайин қоғозга ўраб келган бир тўғрам колбасани ғарч-ғурч чайнаб кўрсатади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҒАЗАЛНАВИС [а. + ф. غزلنويس — ғазал ёзувчи] Ғазал ёзувчи. *Ғазалнавис шоир.* ■ *Алишер Навоий, юқорида мушоҳада қилганимиздек, Саъдий яшаган даврдан олдинги ғазалнавислар шеърларига дахл қилмаган.* «ЎТА».

ҒАЗАЛНАВИСЛИК Ғазал ёзиш иши. *Шарқ адабиётида ғазалнависликнинг такомилли ва ривожиди Ҳофизнинг тутган мавқеи жуда буюқдир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҒАЗАЛХОН [а. + ф. غزلخوان — ғазал ўқувчи] 1 Ғазал ўқувчи, ғазал айтувчи; ғазал шинавандаси. *Кечқурун бу ерга ғазалхонлар йиғилади.* ■ *Атлас боғларингда қизгин, оташин, Ғазалхон дўстларнинг ўтди гурунги.* Зулфия.

2 Ғазал ёзувчи. *Ҳабибий бахтиёр халқимизнинг саодатини куйлаган ғазалхон шоирдир.*

ҒАЗАЛХОНЛИК Ғазал ўқиш, ёддан ғазаллар айтиш. *Ғазалхонлик қилмоқ.* ■ *Қаён борсанг, бир шоирни кўрсан: ҳар ерда — мачитда, мадрасада, бозорда, ошпазхонада — ғазалхонлик ва ғазал жанжали.* Ойбек, Навоий.

ГАЗАЛЧИЛИК Шеърятнинг (назмнинг) газал соҳаси. *Ҳозирги замон газалчилиги, бир томондан, мавзу доирасини мунтазам кенгайтиришга.. интилмоқда, иккинчи томондан, шаклбозлик ва қайтариқлардан қутулишга уринмоқда. «ЎТА».*

ГАЗНА с.т. Ҳазина. -*Лочинимга балли, қайта таноб урдириб, газнамни тўлдирди, офарин, офарин! — деди хон Шерназарбойга. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ГАЗНАЧИ с.т. Ҳазиначи. *Газначига султон юзини бурди, Аваз асбобини келтир деб буюрди. «Гулихиромон».*

ГАЗНОҚ с.т. Қазноқ. *Сарви буви газноққа кириб, нон саватини кўрди, аммо нега кирганини ўзи ҳам билмас эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ГАЗО [а. غزوا / غزو — ҳужум қилиш, уруш олиб бориш] айн. **газот**. *Булар ўз давлатлари, ўз мол-мулкларини сақлаш учун газога чиқишга мажбур бўладилар. С. Айний, Қуллар. Чамбилнинг одамлари, ҳаммаси «Авазхон газога боради эмиш», деб эшитиб қолди. «Хушкелди».*

ГАЗОВОТ [а. غزوات — «газо» с. нинг кўпл.: жиҳод] айн. **газот**. *Рухонийлар газовот ҳақида жер солмоқдалар. Йўқ, энди халқни чалғитиш қийин. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Эс-эс биламан, тушдагидек қизиқ воқеалар, ажойиб саргузаштлар чол хотирасидан булоқдай қўйилиб кетади: Фарғона жанглари, Бухоро ғазовоти, Кўқон ва Хоразм талонлари. Ойбек, Болалик.*

ГАЗОЛ [а. غزال — кийик, оху] Кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир хайвон; гизол, оху.

ГАЗОТ [а. غزوات — «ғозий» с. кўпл.: жиҳод, диний уруш] эск. **1** Дин йўлида қилинадиган уруш, жанг; мусулмонларнинг муқаддас уруши. -*Ота, ғазотнинг чин маъноси нима? — Бўтам, дини исломда ғазот — мусулмонларнинг кофирларга қарши жанг қилишидир, — деб тушунтирди чол. Ойбек, Танланган асарлар. Мусулмонобод йўлида ғазотни бошлаш учун ҳамма нарса тайёр, фақат яроғ-аслаҳа йўқ. А. Қаҳҳор, Башорат.*

2 с. т. Бошқалар ерига ҳужум қилиш, бостириб кириш; ҳужум, истило. *Урушда ярқиллар кескир пўлотим, Мисрнинг юртига бўлди ғазотим. «Юсуф ва Аҳмад».*

ГАЙБ [а. غيب — йўқлик, гойиблик: барча кўринмас нарсалар: келажак] **1** эск. кт.

Йўқлик, гойиблик. *Кўрданми, гайбдан садолар келур. А. Суюн, Олис тонглари.*

2 дин. Инсон сезги аъзолари билан ҳис эта олмайдиган, билиш имконлари билан идрок эта олмайдиган ҳодисалар. *Мўмин-мусулмонлар гайбга имон келтириш билан бошқалардан ажралиб турадилар. «Ислом энциклопедияси».*

Илми гайб ёки **гайб илми** Сир билиш, кўринмайдиган нарсаларни кўриш. *Илми гайбни биладурган парихон Наманганда кўпайгандир. «Муштум». Оллоҳ сизларни гайб илмидан хабардор қилмади. «Шарқ юлдузи».*

ГАЙИР [а. غير — бошқа, ўзга; рашкчи, ҳасадчи] **1** Бировни кўролмайдиган, рашк қиладиган, қизганадиган; ёмонлик қилишни хошлайдиган, ичи қора. *Гайир одам. — Жуда гайир бола экан-а, — деди у аллакимга. П. Қодиров, Қадрим. — Баъзи хотинлар юраги торроқ, гайирроқ бўлади, — деди раис. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Саидғози юрагига ништар санчилгандек ижирганиб, кўксини чангаллади: сохта гувоҳликка ўтган. Устидан мағзава тўккан. Гайир эди-да! С. Анорбоев, Оқсой.*

2 айн. **гайр**. *Ушбу ерлар бизга гайир ерлари, Йигитни қўлласин комил тирлари. Эргаш Жуманбулбул ўғли.*

ГАЙИРЛАНМОҚ Бировни кўра олмаслик, ҳасад қилмоқ; рашк қилмоқ. *Унинг шуҳратини кўриб, машхур ашулачи гайирланди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ГАЙИРЛИК Гайир шахсга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Олахўжа ўтирган ўрнида тебранди ва гайирликни ифодалайдиган бир тарзда кулумсираб, қассобга қаради. П. Турсун, Ўқитувчи. Назаров, ўзини қанча яқин тутса, ёрдами тегса, Саидғозининг гайирлиги ўшанчалик кучаярди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ГАЙНОЛИ [ф. غينالو] шв. Олхўри. *Оқ ўрик, шотут, шафтоли ва гайнолининг сап-сариқ япроқлари ҳовли бетини кўмиб ётибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Олма қатор орасида шафтоли, гайноли сингари мева берадиган дарахт ўтқазилади. Газетадан.*

ГАЙР [а. غير — ўзга, бошқа, бегона; зид, акс; эмас] эск. кт. Ўзга, бегона одам; ёт. *Ҳажр ила тинмай кўзимдан кўрмасам ашким келур. Гайр ила кўрсам мабодо, худ-бахуд рашким келур. Муқимий.*

ГАЙРАТ [а. *غیرت* — рашк, қизганиш; саъй-ҳаракат, иштиёқ; жўшқинлик] **1** Иш-ҳаракатга бўлган кучли интилиш, берилиш ҳисси; иштиёқ. *Сиз, муҳтарам устоднинг меҳрибончиликларингиз бир ғайратимизга ўн ғайрат кўшади. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг ғайратига иш ёки ўқишнинг ўзи камлик қилаётгандек туюлади. Т. Ашуоров, Оқ от. -Углаб қолди.. бугун жуда тер тўкди. -Ёшда, ғайратига чидолмай, бошда ўзини уринтириб қўяди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Ғайрат камарини боғламоқ Бирор ишга иштиёқ билан киришмоқ, астойдил киришмоқ. *Бунн эшитган ишчилар ғайрат камарини белга боғлайдилар. Н. Мақсудий, Юксалиш. Ғайрат қилмоқ* Ғайрат билан иш тутмоқ, ҳаракат қилмоқ. *..Жуда ғайрат қилганимизда ҳам, икки ярим танобдан ортиқ ерни чопиб тоза қилолмаймиз. А. Қодирий, Кичик асарлар. Улар асрлар тасаввур қилган манзарани чинакамига барпо қилиш ниятида ҳаммадан кўп тер тўқар, ҳаммадан кўра кўпроқ ғайрат қилардилар. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 Ғайрат (эркаклар исми).

ГАЙРАТЛАНМОҚ Ғайратга кирмоқ, ғайрати кўзгамоқ. *Қасам руҳи билан ғайратланиб келган йигит бу ердаги аҳволни кўриб, ўзини йўқотиб қўйди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ГАЙРАТЛИ Яхши, кучли ғайратга эга; серғайрат, тиришқоқ. *У пайтларда ёш, бақувват, ғайратли, қизиққон йигит эди. С. Зуннунова, Олов. Заргаров муҳим масалаларни кўзгаб, катта иш бошлади, ғайратли одам. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ГАЙРАТСИЗ Ғайрати йўқ; сусткаш. *Ғайратсиз бола.*

ГАЙРАТЧАН Ғайратли, серғайрат. *Ғайратчан Халил ака ҳамма ишни ҳам шошилинч қиларди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ГАЙРИ I [а. *غیر* — бошқа, ўзга] кўм., кт. кам қўлл. (ч.к. билан). Бошқа, ўзга; ташқари. *Ҳарчанд ичкари ва ташқари излаб, ушбу хатдан ғайри асар топмадик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ГАЙРИ II кт. **1** Нотаниш, ёт, бегона. *Мен найлайин, ота, бағри қораман, Кўз кўрмаган ғайри юртга бораман. «Равшан». Маҳдум уламо, амалдор ва ғайриларни тўрт-беш*

соатдан бери қабул қила-қила, мияси суюлган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бошқача, ўзгача. *-Қайси районга? — ҳаяжонлиниб сўради Қудрат, ўзига ярашмаган ғайри бир овоз билан. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

ГАЙРИ - [а. *غیر* — бошқа, ўзга, -дан ташқари, эмас, -сиз] Арабча изофий бирикмаларда инкор ифодаловчи олд қўшимча вазифасини бажариб, ўзи қўшилган сўз маъносининг зиддини билдирувчи сўзлар (асосан, сифатлар) яшаш учун хизмат қилади, мас., *ғайриилмий, ғайритабиий, ғайриқонуний* каби.

ГАЙРИАДАБИЙ [ғайри.. + адабий] кт. Адабий эмас, адабий тилда ишлатилмайдиган. *Ғайриадабий ибора.*

ГАЙРИАХЛОҚИЙ [ғайри.. + ахлоқий] кт. Ахлоқ меъёрларига зид, ахлоқий бўлмаган. *Қиз бола билан ғайрияхлоқий муносабат учун, биласизми, қанчага кесадилар. С. Анорбоев, Оқсой.*

ГАЙРИБАДИЙ [ғайри.. + бадийий] кт. Бадийий бўлмаган, бадийийликдан йироқ, бадийийлик талабларига жавоб бера олмайдиган, *Ғайрибадийий асар.*

ГАЙРИДИН [ғайри.. + дин] кт. Бошқа динга эътиқод қилувчи, бошқа диндаги (киши). *Яхши, оқпошишо ғайридин эди, кофир мусулмонга бахт бермайди, дярди. А. Қодирий, Обид кетмон. Дардлнман, дардимни кимга ёраман? Айрилиқ савдога бағри пораман, Қўл кўтариб, дуо қилинг, канизлар, Энди мен ғайридин бўлиб бораман. «Алпомиш».*

ГАЙРИДИНИЙ [ғайри.. + диний] **1** Бирор динга зид; динга қарши. *Ғайридиний гаплар.*

2 айн. **ғайридин.** *Темирчи Абдукарим қўлга туширилди. Халойиқ ичида адоват кўзгагани, ғайридинийлар ҳақида ёлгон-яшиқ иғво юргизгани учун.. дарраланиб, умрбод зиндонга ташланди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ГАЙРИЖИНС [ғайри.. + жинс] эск. кт. Жинси бошқа, бошқа жинсдаги; уруги бошқа, қабиласи бошқа. *Ғайрижинс одам.*

ГАЙРИЖИНСИЙ [ғайри.. + жинсий] биол. Жинсий жиҳатдан бошқача, ўзгача. *Ғайрижинсий урчиш.*

ГАЙРИИЛМИЙ [ғайри.. + илмий] Илмий бўлмаган, илм-фанга хилоф. *Ғайриилмий назария. Ғайриилмий мулоҳаза.*

ГАЙРИНСОНИЙ [гайри.. + инсоний] *кт.* Инсоний хулқ, фазилат, одоб ва ш.к. ларга зид, инсоний бўлмаган. *Гайриинсоний қирғин.*

ГАЙРИИХТИЁРИЙ [гайри.. + ихтиёрий] Киши ихтиёри билан бўлмаган, ихтиёр-сизлик билан қилинган. *Гайриихтиёрий қулги. Гайриихтиёрий равишда оҳ тортмоқ. — Эҳтимол, — деди Отабек ва нима учундир гайриихтиёрий бир тебранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЙРИМАШРУ [гайри.. + машру] *эск. кт. айн. гайришаръий.* *Гайримашру талоқ хати текканига олти ойларча фурсат ўтиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЙРИРАСМИЙ [гайри.. + расмий] Расмий бўлмаган, қонуний йўл билан қилинмаган. *Гайрирасмий хат. Гайрирасмий битишув. — Анчагина шу ҳолатда қатим тортгандан сўнг Зайнаб секингина қаршисидаги гайрирасмий ёвга ёвларча қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЙРИТАБИЙ [гайри.. + табиий] 1 Табиат қонунларига бўйсунмайдиган, сабабини билиб бўлмайдиган, одатдан ташқари. *Гайритабиий ҳодиса. — Ота-боболаримиз исирқни аллақандай гайритабиий бир кучга эга деб билиб, «дардга даво, бало-қазога қалқон», деб атаганлар.* «Фан ва турмуш».

2 Сунъий, ясама; ғалати. *Гайритабиий кулги. — Синдими-а? — Шербек ачингандек бўлиб сўради. — Синса, янги бўлади, — Нигора гайритабиий жилмайди ва тез-тез юриб, палатадан чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЙРИШАРЪИЙ [гайри.. + шаръий] *дин.* Шариатга хилоф, шариат қонун-қоидаларига тўғри келмайдиган. *Гайришаръий иш. Гайришаръий фатво.*

ГАЙРИШУУРИЙ [гайри.. + шуурий] Онгсиз тарздаги, ихтиёрдан ташқари; ўзи билмаган ҳолда, ўйламасдан, беихтиёр. *Шофёр гайришуурий бир ҳаракат билан руль чамбаранини у ёқдан бу ёққа айлантирди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Йулчининг кўз олди қорайди, руҳан чуқур эзилди, гайришуурий равишда отни ҳайдаб кетаркан, бир нима «қарс» этиб, от бир томонга кескин бурилиб тўхтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЙРИҚОНУНИЙ [гайри.. + қонуний] Қонунга хилоф, қонунга сигмайдиган, қонунга зид. *Гайриқонуний ишлар. Гайриқонуний жазо. Гайриқонуний равишда ишдан бў-*

шатмоқ. — Зарарнинг ўрнини қоплаш учун гайриқонуний ишга қўл уриш ҳоллари юз берди. «Муштум».

ҒАЛАБА [a. غلبه — зафар, муваффақият; тўполон, шовқин] 1 Жанг ёки беллашув (кураш)да қозонилган (эришилган) муваффақият; зафар. *Ҳирот дарвозалари тепасида карнаю сурнай, ноғоралар авж қилди; султон Шохрух мирзо лашкари ғалаба билан қайтиб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Уруш ҳам тугар, ғалаба дамлари ҳам этиб келар..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баҳсларда тошкентлик ёш чарм қўлқоп усталари энг кўп ғалабага эришиб, биринчи ўринни қўлга киритдилар.* Газетадан.

2 Иш-фаолият, мақсад йўлида эришилган муваффақият, яхши натижа; ютуқ. *Мамлакатимиз Президенти ўз нутқида ушбу мухташам бино қурилишида қатнашган барча қурувчиларни катта ғалаба билан табриклади.* Газетадан. *Баҳор бизни яна янги меҳнатга, ижодга, янги кураш ва янги ғалабага чорламоқда.* «Саодат».

Ғалаба қилмоқ 1) ғалабага эришмоқ. *Фашизм устидан ғалаба қилмоқ;* 2) баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз англатган нарсанинг устун келиши, «енгиши» маъносини билдиради. *Авазхонни уйқу ғалаба қилди. Қўлидаги коса қарс этиб ерга тушди.. «Гулихиромон». Раиш ғалаба қилиб, ўртада жанжал кўтарилмасин, дейди.. К. Яшин, Ҳамза. Ишқ ғалаба қилиб, бағри туташди.. «Тоҳир ва Зухра».*

ҒАЛАДОН [a. + ф. غلادان — ғалла идиши, дон сақланадиган жой] 1 Омборда ғалла (дон, ун) сақлаш учун атрофи ўралган жой. *Тўхта оҳун ошхона эшигининг чап биқинидаги сўрида, каттакон ғаладон ёнида ўтиради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Стол, жавон ва ш.к. ларнинг нарса солиб қўйиладиган тортмаси, яшиги. *Китоб жавонининг пастки ғаладонига доим энг керакли ҳужжатларини қўярди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Профессор стол ғаладонидан газета олиб, иккала аёлининг тумишуги тагида силкитди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Пул ёки майда буюмлар сақлаш учун хизмат қиладиган яшик, қутича. *Ғаладонни ҳисоблаб кўрсам, олти танга бир мири бўпти.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҒАЛАДОНЛИ Ғаладони бор, ғаладонга эга. *Катта, ғаладонли столда ўша эски сиёҳдон.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒАЛАЁН [а. غليان — қайнаш; ҳаяжон, кўтарилиш] **1** Норозилик ҳаракати; исён, қўзғолон. *Суворий казаклар кимдандир дарак топиб, ғалаённи бостиргани келишган эди. С. Сиёев, Аваз. Мир амалдорлари халқ ғалаёнидан чўчиб, шoirни киши кўзидан нарида, Қабодиён чўлларига ўлдиршишган. Газетадан. Бутун Туркистон ўлкасида ғалаёнлар авж олиб кетди. Фарғона водийсида қўзғолон дастлаб Қўқон уездининг Қайнар волостидан бошланди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 кўчма Табиат, унинг ҳодисалари, шунингдек, киши ички дунёсидаги туғён, жўш уриш. *Бу хазина мазмунида.. табиат ғалаёнларига қарши кураш борлигини ифтихор билан тилга оламиз. Газетадан. Бўрон тоғлар устида, водийда ўзининг қудратли ғалаёнини бошлайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Муҳаббатнинг кўзига кўзи тушганда, вужудида уйғонган ҳислар ғалаёнини аниқ эслади. С. Анорбоев, Оқсой. Идрокнинг мавжига текканинг замон, У мудроқ руҳингга солгай ғалаён. А. Орипов, Йиллар армони.*

Ғалаён қилмоқ Ғалаён ҳолати юз бермоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Халқ ғалаён қилди. ■ Бундай дақиқаларда кишини ўй босади, хотиралар тўлқини ғалаён қилади, хаёл қанотланади. Ҳ. Фулом, Машғал. Мамадали Матмуродовнинг кўнглида «бир деҳқончилик қилсам», деган ният ғалаён қилиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ҒАЛАЁНЛИ Ғалаён ҳолатли, ғалаён бўлиб турган, давом этаётган ёки этган (тўғри ва кўчма маънода). *Оқтош қишлоғи Бухоронинг энг ғалаёнли жойларидан бири эди. А. Ҳақназаров, Озодлик шабадаси. Улар Бобошни юлдузли тунда ғалаёнли ўйлари билан қолдириб, пастак эшикдан эгилиб кириб кетдилар. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ҒАЛАЁНЧИ Ғалаён қилувчи; исёнчи, қўзғолончи. *Ғалаёнчилар ўрдага ҳужум қилди.*

ҒАЛАМИС Кишилар муносабатига, унинг ҳолатига раҳна солувчи; гийбат, фитна юритувчи. *Бировнинг кўкарганини кўра олмайдиган ғаламисга ўхшайди. С. Нуров, Нарвон. Бироқ Шайх ака бундай ғаламислардан устун келди, у яна қизғин ижодий фаолиятга шўнғиб кетди. «Фан ва турмуш». Бироқ.. республикамизда ҳам, унинг ташқарисида ҳам халқимизни камситувчи, ҳатто, ўзбеклар*

иши, деб айюҳаннос солувчи ғаламислар ҳам учраб қолди. «Муштум».

ҒАЛАМИСЛИК Ғаламисга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бўдана подшоҳга кўр-кўрона итоат этувчи, ғаламислики билмайдиган, дали-ғули йиғит эди. М. Осим, Қарвон йўлларида. Нимадан арз қиларди?! Арз эмас, ғаламислик.. Мирмуҳсин, Чўри.*

ҒАЛАТ [а. غلط — хато, янглиш, нуқсон, саҳв; адашиш] **1** *эск. кт. Хато, нотўғри, янглиш. Тўғри бўлса, мен ўйнашиб-куламан. Ғалат бўлса, ўн тўрт кунда келаман. «Гулихиромон». Сўзни нусхапарастлик билан, маънога эътибор бермай, бузиб кўчириш ва ғалат ўқишдан сақланиш лозим. А. Азизов, Ғазал ва ғазалхон. Муҳандиснинг хатоси баъзан «гулдаста» билан равоқ орасида сезилиб қоларди. Пойдевор ғалат қўйилганмикин? Устод Қавом хаёлидан бир лаҳзада қанча гаплар ўтди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 *айн. ғалати. Икки букилиб кириб келган мулозимга ғалат овоз билан: -Шаробдорга айт, бир пиёла май келтирсин! — деб буйруқ берди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Чиндан ғалат эрур дунё ширари, Миянг ғовлаб кетар ўйлаган сари. А. Орипов, Йиллар армони.*

ҒАЛАТИ [а. + ф. غلطى — хато тарзда, нотўғри] **1** *Одатдаги, ҳаммага маълум бўлганидан бошқача; қизиқ. Сизларда қандай — билмадим-у, аммо биз тарафларда келин-тушиди жуда ғалати бўлади. С. Сиёев, Ёруғлик. Сиз ғалати одам экансиз-ку, соғлиқни сақлаш керак. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. ...хатдан бошини кўтармай: -Ғалати йўтал чиқазибсизми, Тулаган ака, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 *Нималиги аниқ бўлмаган, англаб бўлмайдиган; тайинсиз. Врач чиқиб кетгандан кейин кўнглини ғашликми, ноаниқликми, ишқилиб, ғалати бир туйғу қамраб олди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Жилмаймоқчи бўлган эди, унинг ўрнига юзида ғалати бир ифода пайдо бўлди. С. Зуннунова, Олов.*

3 *Ўз табиий ҳолатини ўзгартган, алланечук бир ҳолатли. Нега ғалатисан, Витя. Рангларинг қув ўчган-а. Ё қорнинг очдими? Р. Файзий, Сен етим эмассан. Ногоҳ Собирнинг кўзи уларга тушиб, ғалати бўлиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.*

4 *Жуда қойил; ажойиб. Ойимчалардан ғалатисини топиб, гаит қиламиз. Ойбек, Танланган асарлар. Сен тўғрингда бир ғала-*

ти очерк ёзмокчиман. С. Аҳмад, Уфқ, Албатта ит боқинг. Ўзим ғалатисини топиб бераман. С. Аҳмад, Сайланма.

ҒАЛАТСИЗ эск. кт. Хатосиз, нуқсонсиз, бехато. Бир неча кунда қалин бир девонни ғалатсиз ва гўзал битадиган девкор, чидамли хаттотлар орасида обрў. қозониш оғир эди. Ойбек, Навоий.

ҒАЛА-ҒОВУР Тартибсиз овозлар, шовқинлар: шов-шув. *Мажлисда яна ғала-ғовур бошланди.* ■ Турсуной бўлса ғала-ғовурга ортиқча аҳамият бермади. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Туйхонадаги ғала-ғовур тиниб, ҳамма ёққа тинчилик чўкди.* С. Нуров, Нарвон.

ҒАЛВА [а. غلواء — ҳалдан ошиш, авжга миниш, тийиқсизлик; жўшқинлик] 1 Шовқин-сурон кўтариб қилинган жанжал, тўполон. *Мунча ғалва қиласан?* ■ *Нақ ғалвалар бўлардики, қўни-қўшни ўртага тушарди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қутбиддинов эртагаёқ Суярнинг мактабига бориб, катта ғалва кўтармоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

2 Ташвиш келтирувчи нарса, ҳолат; ташвиш. *Ғалваси кўп бўлади — ҳали униси касал, ҳали буниси ҳушидан кетган, ўлса, ўлигини саранжомла!* У. Исмоилов, Сайланма. *Бутун ғалваларинг менинг бошимда-ку, яна, нима қилиб ўтирибсиз, дейсан-а!* С. Зуннуова, Олов.

ҒАЛВАЙМОҚ 1 шв. Ихчам бўлмасдан, катта жой олмоқ, қаппаймоқ; ноихчам бўлиб турмоқ. *Ғалвайган юк. Ғалвайган тугун. Босилмаган похол ғалвайиб туради.*

2 кўчма Кераксиз ҳолда кенгайиб, катта бўлиб кетмоқ. *Мақола фойдасиз тафсилотлар билан ғалвайиб кетибди.*

ҒАЛВАЛИ 1 Ғалва, жанжал бўладиган, бўлиб турадиган; жанжалли. *Ғалвали уй.*

2 Ташвиш келтирадиган, ортиқча (кераксиз) ташвишли. *Бунақа ғалвали ишлар билан бош қотириб юргунча, гаштингни сурсанг-чи, ошна, қишлоққа келдингми — дам ол!* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим.

ҒАЛВАСИЗ 1 Ғалва, жанжал бўлмайдиган; бегалва, бежанжал. *Ғалвасиз уй.*

2 Ташвишсиз, гамсиз. *Ғалвасиз иш. Ўзим ошим — ғалвасиз бошим.* Мақол.

ҒАЛВАХОИА с.т. кам қўлл. Ғалвали, ғалва бўлиб турадиган жой. *Чой ичаман,*

деб ғалвахонага янглишиб кириб қолибман. «Муштум».

ҒАЛВАЧИ Ҳар нарсага ғалва, жанжал қилаверадиган, жанжалкаш. *Ғалвачи одам.*

ҒАЛВИР [ф. غليير < а. غريال — катта сим элак, галвир] Дон эланадиган, сийрак турли катта элак. *Жўхорини қўшниларнинг от-эшаклари ва қишлоқ болаларининг ёрдамлари билан янчиб, ғалвирда элаб.. олдим.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Товуқ сомон тўлдирилган ғалвирга бағрини бериб, унга қараб, кўзларини мўлтайтирляпти.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

Ғалвир қилмоқ Ғалвир каби тешик-тешик, илма-тешик ҳолга келтирмоқ. *Салиманинг беихтиёр ураётган чакичи патирини ғалвир қилиб юборганини Меҳринисодан бўлак ҳеч ким пайқамасди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Қизнинг қомати дуркун, пошналли туфлиси билан оппоқ ерни тўхтовсиз топтайвериб ғалвир қилиб юборибди.* А. Мухтор, Чинор. **Ғалвирдан ўтказмоқ** 1) ғалвирда эламоқ; 2) синовдан ўтказмоқ. *Шу прогулчилар аввал группаларнинг ғалвирдан ўтказилса, кейин уларнинг кучи етмаганини биз эласак.* П. Қодиров, Уч илдиш. **Ғалвирни сувдан кўтармоқ** Якуний натижани аниқламоқ. *Мағрурланишга ўрин йўқ. Ҳали ғалвирни сувдан кўтарганда маълум бўлади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Йил охиригача яна икки ой қолди, яъни ғалвирни сувдан кўтарадиган пайт келди.* Газетадан. **Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига қ. сичқон.**

ҒАЛВИРАК 1 Ғалвирга ўхшаш тешик-тешик (қ. ғалвир, ғалвир қилмоқ). *Кон қидириб, аямадим жон. Ер қатини ғалвирак қилдим.* Ю. Шомансур. *Марварид томчилар тинимсиз оқиб, Харсангни ғалвирак қилганин кўрдим.* Шухрат.

2 Пўчоғи юпқа, чақиш осон, бўш; қаттиқ эмас (бодом, ёнғоқ ҳақида). *Ғалвирак бодом.* ■ [Умматали] *Тажриба учун ўзи турган хонада тувакда ёнғоқ ўстирди. Ўстирғанда ҳам, кўчатдан эмас, худди ғалвирак ёнғоқнинг ўзгинасидан ундирди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Ғалвиракнинг ўзи хунук, лекин мағзи соз бўлур, Пистанинг ҳам қаттиғидан очиқ оғзи соз бўлур.* Шукрулло.

ҒАЛВИРЧИ Ғалвир қиладиган киши, галвир ясовчи уста.

ҒАЛДИРАМОҚ 1 айн. қалдирамоқ.

2 айн. гулдирамоқ. Қалтираб ҳам галдираб, турлича рафтор этди маст. Бетамизликлар билан фикрини изҳор этди маст. Васфий. Товуши ўз жуссасига қараганда ҳам йўғон ва рўза тутиб, узоқ уйқудан турган кишиники сингари галдираган эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ФАЛИЗ [а. غلظ — қалин, семиз, йўғон; зич; кўпол, дағал] Услуб жиҳатидан тўмтоқ; равон эмас, тушунилиши огир; мужмал. *Фализ ибора. Фализ жумла.* ■ *Баъзан фализ жумла устида Соатлаб бош қотирганим бор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Фализроқ гапирдингиз, хоним. Одам узида эмас, кабинетда бўлади.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ФАЛИЗЛИК Услуб ёки меъёрий жиҳатдан нуқсонли, фализ ҳолат. *Таниқли шоир П. Мўмин шеърларида ҳам айрим фализликлар учрайди.* Газетадан.

ФАЛЛА [а. غلّه — даромад; ўрим, ҳосил; дон, галла] Бошоқли экинлар ҳосили; дон. *Галла тайёрлаш пункти. Галла омбори.* ■ *Галла ҳамиша энг қимматли озиқ-овқат, барча ноз-неъматларнинг мезони бўлиб келган.* Газетадан. *Ўғлининг машинасига гоҳ сабзавот, гоҳ мева-чева ортиб, шаҳарга тушиб келар, гоҳ галла ортиб қайтарди.* С. Зуннунова, Олов.

ФАЛЛАДОН [а. + ф. غلهدان — галла идиши, омбори] айн. **галадон**.

ФАЛЛАЗОР [а. + ф. غلّه زار — галла экилган дала, майдон] Галла (дон) экин(лар)и экилган майдон, ер. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадсиз галлазорлар шовуллаб ётибди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ФАЛЛАКОР [а. + ф. غلّه کار — галла, дон етиштирувчи] **1** Дон етиштириш иши билан шуғулланувчи деҳқон. *Ўқтам галлакорлар қўшхонасига шом қоронғисида қайтди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 Дон, галла етиштирилдиган. *Галлакор хўжаликлар.* ■ *Рихсвий ака кўп вақтини галлакор бригадарда ўтказди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ФАЛЛАКОРЛИК Галла экинлар экиб, галла етиштириш. *Галлакорлик хўжалиги. Галлакорлик билан шуғулланмоқ. Галлакорликни ривожлантирмоқ.*

ФАЛЛАСИМОН Галла ўсимлиги каби бошоқ чиқарадиган, галла ўсимликларига ўхшаган. *Галласимон ўтлар.*

ФАЛЛАХОНА [галла + хона] Дон омбори. *Галлахомага дон тўлдирмоқ.*

ФАЛЛАЧИЛИК айн. **галлакорлик**. *..арна ва бугдой республикамиз галлачилигининг асосий негизини ташкил этади.* Газетадан.

ФАЛТ: **галт урмоқ** шв. Мавж урмоқ, мавжланмоқ. *Галт уради атрофи тол мовий ҳовуз.* А. Шер, Қадимги куй. *Галт урган себарга, йўнғичқалар белга чиқиб, очилиб гулини тайлар.* «Баҳром ва Гуландом».

ФАЛТАК [ф. غلتک — гилдирак, чигир, жұва; ролик; мола] **1** Ип, сим, лента каби узун нарсаларни ўраб жойлаш учун мосланган буюм. *Плёнка галтаги. Галтакка ўралган ип. Симни галтакка ўрамоқ.* ■ *Тўққиз аёл ҳаммаси ишда — оёқлари тепкида, қўллари тасма, галтак билан дастакда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *тех.* Арқон, сим, занжир воситасида оғирликни кўтариш, нарсаларни силжитиш учун хизмат қиладиган қурилма: блок. *Йиғитлар нариги соҳилга тортилган икки пўлат арқонни галтакка ўраб, кемани нариги соҳилга аста силжитар эдилар.* С. Абдулла, Қувғунда.

3 Электротехника ва радиотехникада махсус сим ўрами.

4 *с.т.* Бирор нарсани текислаш, силлиқлаш ёки деворларга гул солиш учун ишлатиладиган, ўққа ўрнатилган галтаксимон мослама. *Галтак билан деворларга гул солмоқ. Ойнага ёпиштирилган фоторасмлар сувини галтак билан сидирмоқ*

5 Баъзи қурилма, мосламаларнинг айлантирилдиган қисми. *Қаттиқ титраётган қўлининг кўрсаткич бармоғини телефон галтагининг «о» тешигига тиқиб айлантирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Галтакдан икки қулоч билет тортиб йиртди-да, отанинг кўрагига отди.* С. Нуров, Нарвон.

6 *с.т.* Замбилгалтак. *Ер қазии, замбар кўтариши, оғир галтакни суриш Пўлат учун таниши ишлар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Тўрт кун галтакда тупроқ ташиб ҳолдан тойган.* А. Мухтор, Кумуш тола.

Галтакка чиқмоқ Йўққа чиқмоқ, йўқ бўлмоқ. *Энди булар иш бўлди десанг, юрак ачиди, дастмоя ҳам галтакка чиқадиган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Чойхоначи дастмоянинг галтакка чиқиб қолишидан қўрқиб, [чойнакка] оппоқ сув дамлаб бераёттибди.* «Муштум».

ҒАЛТАКАРАВА I Бир гилдиракли қўл аравача; замбилгалтак. Бул важдан муҳтарамайн [ота ва она] наришон ва дилгир бўлиб, чорасига киришиб, фақирга ғалтакарава муҳайё қилибдирлар. А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Уч ёки тўрт гилдиракли, шифохоналарда беморларни кўчириш учун ишлатиладиган аравача. Касали энгил беморлар кўмагида Ёлғизжонни авайлаб, ғалтакаравага кўтариб ётқизишиди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ҒАЛТАКМОЛА қ. х. Судралганда юмалаб, шудгорни текислайдиган, мола ўрнида ишлатиладиган ёғоч гўла.

ҒАЛЧА I шв. Бўйи паст, миқти, пакана (одам ҳақида). Ўн қадамча нарида, супада ғалча йигит билан қорачадан келган қиз турарди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҒАЛЧА II с.т. Ўз тилидан бошқа тилга тушунмайдиган; гап-сўзни тезда англаб, уқиб ололмайдиган. Ғалчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади. Мақол. ■ -Ўзинг гап-папга тушунасанми ё ғалчамисан! — деди Аҳмаджоннинг дадаси муаллимга. С. Кароматов, Ҳижрон. -Мабодо.. яши муомалага тушунмайдиган ғалча келиб қолса, белни боғлаб, закон [қонун] сўқишамиз, — деди Ғайбулла. Ф. Мусажонов, Чикинди. Эй, сен ғалча, беватан, Мени қайга элтасан?! Т. Тўла.

ҒАМ [а. غم — қайғу, ҳасрат, ғам-алам; ҳавонинг димлиги, жазирама] **1** Руҳий азоб ҳис-туйғуси, руҳиятдаги шундай ҳолат; қайғу. Азизхон қачонлардан бери дилини эзиб ётган ғамдан қутулгандек, энгил юриб, катта йўлдан кетмоқда эди. С. Аҳмад, Уфқ. ..юрагида шунча ғамни кўтарган бу бели букки чолни.. сўз билан юпатишининг.. маъносизлигини сизди. Ойбек, Танланган асарлар. Изма-из юраркан ғам билан шодлик.. Газетадан.

2 Кўзланган мақсад, иш ва ш.к. йўлидаги безовталиқ хатти-ҳаракати, шу ҳақдаги ўй-хаёл; ташвиш. Менинг ҳеч нарсадан ғамим йўқ. ■ Бутабой Самандаровни туртиб, секин шивирлади: -Нега ўртоқ Сафаровга картошка.. ғами тушиб қолди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Эл-юрт ғамида ранжу ташвиш чеккан одамнинг йўли равон, дили нурафшон бўлади. Газетадан.

Ғам емоқ 1) ғам-ҳасратда бўлмоқ, ғам чекмоқ (қ. ғам 1). Ўламан, деб ғам емайман, айёрлар.. «Ойсулув»; **2)** ташвишда бўлмоқ

(қ. ғам 2). Аҳмад уйига кириб борганида, Мунира қиш ғамини еб, аччиқ-чучукдан шиша банкаларга консерва ёпаётган экан. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..кампир шўрлик бизнинг ғамимизни еб, даладаги катта қозондан тоғорада овқат тайийдиган бўлди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

ҒАМБОДА [а. + ф. غمباده — кучли қайғу-аламдан келиб чиқадиган касаллик; ғамгин] кт. Ғам азобидаги; ғамли, қайғули. Бошларини қуйи солиб кетаётган ғамбода кишиларнинг кўнгилларидан шундай фикрлар утар эди. М. Осим, Карвон йўлларида. Йўл азоби — гўр азоби, дегандай Хивага келаётган ғамбода Хадича ориқлаб, қопқора бўлиб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАМГИН [а. + ф. غمگين — ғамли, қайғули; хафа, маъюс] **1** Руҳини ғам эгаллаган ҳолатли; қайғули. Ойқиз ғамгин Лоланинг елкасига қўлини қўйиб, алоҳида меҳрибонлик билан гапирди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кампир чап ёнида оёғининг учи билан ер чизиб турган ғамгин Адолатга боқди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ғам, қайғу ифодали. Бироздан кейин ўйчан, ғамгин қиёфада Кимёхон кирди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. У ўз тақдирини билиб олмақчи бўлгандек, йигитга тик боқди ва ғамгин нигоҳда дуч келди. «Ёшлик».

ҒАМГИНЛИК Ғамгин ҳолат; ғам, ташвиш ифодали ҳолат. Бу жуда чигал, шодлик ва ғамгинлик, умид ва умидсизлик чапишиб кетган бир сафар бўлди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАМГУЗОР [а. + ф. غمگسار — ғамгин, қайғули, маъюс, хафа] Бировнинг ғам-қайғусини энгиллатувчи киши; ғамхўр, меҳрибон. Муҳаммаднинг ягона ғамхўри ва ғамгузори — Гулсум кампирнинг кўзлари энди нурсиз. Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

ҒАМДОШ кам қўлл. айн. қайғудош. Шубҳа ичра қолганда танҳо, Ғамдошим, деб сени ўйладим. А. Орипов, Йиллар армони.

ҒАМЗА [а. غمزه — ноз-карашма; нозли, қичиқли кўз қисич, боқиш] Ноз ва дилбарона ишва билан киприк қоқиб, кўз сузиб қараш; ноз-карашма. Роҳиланинг ҳар бир ҳаракатида Кавказ қизларига хос ла-

тофат, ноз-карашма, нозик ғамза бениҳоя. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. У Иномжоннинг ўзига тикилиб турганини сезганидан, атайлаб ғамза билан ёнидан ўтди. С. Аҳмад, Отажонлар.

ҒАМЗАДА [а. + ф. غمزه — ғамдан эзилган, қайгули; хафа] Ғам-алам билан эзилган, кўп азоб чеккан; ғамбода. Зиндон-хонанинг деворидаги туйнукдан ой мўралаб, бу иккала ғамзадани ҳайрат билан томоша қилди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҒАМЗАЛИ Ноз-карашмали, ишвали. Осмон, Навои таъбири билан айтганда, фусункор афғон аёлларининг гўзал ва ишвали, ғамзали кўзлари каби мовий ва мусаффо. В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ҒАМКАШ [а. + ф. غمكش — ғам тортувчи, ғам чекувчи] Ғам, алам чекувчи; сабртоқатли. Айириб олармиз қариндошларни, Қувонтириб неча кўзи ёшларни, Отга мининг, ғайрат қилинг, ботирлар, Шодмон қип опкелинг у ғамкашларни. «Хушкелди».

ҒАМЛАМОҚ Маълум вақт, фурсат учун йиғиб тайёрламоқ, тўпламоқ, тайёрлаб қўймоқ. Қишга ўтин ғамламоқ. Озиқ-овқат ғамламоқ. ■ Тоғай қишлоқ мева ғамлагани чиққанларга кўнда тегмас эди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Ботирли акам уруғликни ғамлаб қўйганимиз учун раҳмат дедилар. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҒАМЛИ Ғам эгаллаган руҳли; ғам ифодали; қайгули. Ғамли Ёқутбика бир-бир қадам ташлаб, ўз уйига кириб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм. Усин хизматкорхона эшигида мағрур, лекин ғамли, ўйчан ҳолда турган акасини кўриш билан югуриб бориб, уни қучоқлади. Ойбек, Танланган асарлар. Эшикни, қабристонда қуръон ўқилаётганда чўзиқ, ғамли товуш билан ёйиладиган оҳанг тўлдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАММОЗ [а. غماز — кўз қисувчи, имловчи; ғийбатчи, тўхматчи] эск. кт. Сўз ташувчи, қақимчи. Ўртада ғаммоз эрур, боз устига аҳли нифоқ. Ҳабибий.

ҒАММОЗЛИК эск. кт. Сўз, гап ташиш, ғийбат иши. Бировларнинг ғаммозлиги.. орамизга кудуратларни ташлагандир. «Муштум».

ҒАМНОК [а. + ф. غمناك — ғамгин, қайгули; маъюс] кт. Ғамгин, хафа; ғам, қайгу ифодали. Йўқ, мен сени кетмайман ташлаб, Ташвиш туюнди, ғамноксан ҳозир. Э. Охунова. Эй бобо, нечук ғамнок кўринасиз? С. Аҳмад,

Уҳк. Унинг болаларникидай беозор кўзлари ғамнок боқарди. С. Кароматов, Ўткиқод.

ҒАМСИЗ Ғам-ташвишдан холи, ғами йўқ. Эсиз, менинг ғамсиз бошим ғамхона бўлди, найлайин. «Баҳром ва Гуландом». Қушчам ғамсиз яшайди, Унинг ҳар дам вақти чоғ. «Бойчечак».

ҒАМХОНА [ғам + хона] Қайгу, ғам-ҳасратли жой. Ватаннинг вайронаси — умрнинг ғамхонаси. Мақол. ■ -Нари туринг, — Лаъли жаҳл билан эрининг кўкрагидан итарди. — Эссиз умрим, бу ғамхонада чириб кетаётибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Мутасил ғамхонага айланган бу уйда қолишнинг асло имкони йўқлигига ишонганидан Зумрад бир қарорга келган эди. Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАМХЎР [а. + ф. غمخور — қайғуга шерик, ҳамдард бўлувчи, юпатувчи; шафқатли] Кимса учун қайғурадиган, унинг ғамини ейдиган. Юрагидаги шунча ғам-ғуссани кўтариб, яна сингелисига онадай, отадай меҳрибон ва ғамхўр акадан айрилиш!.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозир кўзимга Султон амаки ҳар вақтдагидан кўра ғамхўр, раҳмдил кўришиб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҒАМХЎРЛИК Кимса ҳақида қайғуриш, унинг ғамини ейиш; ғамхўр шахсга хос иш, хатти-ҳаракат. Газеталарда ҳам, раҳбарларнинг нутқларида ҳам ёш мутахассисларга ғамхўрлик масаласи кўндаланг қўйилгани учун Шербекни, қанот бўлар, деган фикрда қўлтиғига олганди. С. Анорбоев, Оқсой. Охиратим куймасин, деб беш ўғлининг ҳаммасига ҳам бирдек ғамхўрлик, бирдек меҳрибонлик билан қарайдиган ажойиб онасини.. узоқ эслади. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҒАНА айн. ғон. Хосият хола қуртхонадан гана олиб чиқаётиб, келинига кўзи тушди. П. Қодиров, Эрк.

ҒАНИ [а. غنى — бой] 1 эск. кт. Бой, бадавлат, давлатманд. Сен ғанисан, менда бисёр эҳтиёж. Нодира. [Эшон:] Сўзлангиз, Мирсиддиқбой махсум, Қўқонда аҳли савдодан ганилар, зангинлар мўлми? Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ғани (эрқақлар исми).

ҒАНИМ [а. غنيم — душман, рақиб, ёв; қўлга олинган] Душман; рақиб. Шаҳар халқига жар соламиз, қўлида бор қурол-яроғини кўтариб чиқсин, кўрғон ташқарисидан ғаним билан мардларча олишамиз. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Ахир у эмасми дўстни ғаниму Ғанимни дўст қилиб қўйгучи одам.

А. Орипов, Йиллар армони. *Йўлда йўлту-сар чўнтагини қоқлаб олди. Индамай кетолмади.. ғанимига ташланди.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАНИМАТ [а. غنيمت — урушда қўлга киритилган нарса, ўлжа; овланган нарса] **1** *кт.* Урушда ёки овда қўлга киритилган нарса, ўлжа. *Хусайн Бойқаро мерганлар билан бирга тантанали ов ҳафталари тузиб, қорли саҳроларга сурон солар, катта ғанимат билан қайтарди.* Ойбек, Навоий. *Қалдирғоч учиб кетаётди, ғаниматини тутаверади, ерда эса ожиз бўлиб қолади.* Газетадан.

2 *Умуман, қўлга кирган, эга бўлинган нарса. Уғиллари ўттизинчи йилларда оталаридан мерос қолган ғаниматларни чўнтакка солиб, минг машаққатлар билан Машҳадга қочган эди.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *Ҳатто бизнинг давримизда келиб чиққан «Ёз неъматини — қиш ғаниматини» деган мақол ҳам консерва шарофатида айтилгандир.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 *Шахс, ҳолат ёки нарсанинг мавжудлиги вақтинчалик, ўткинчи ва қайтмайдиган эканини билдиради. Дам ғанимат. Ёшлик ғанимат. Вақт ғанимат ■ Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла Безамоқ чоғидир умр дафтарин.* Ғ. Фулом. *Гулчехрага эри билан тотувлиги ҳам ғаниматдек туюларди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биз ҳам ғанимат, бугун бормиз, эртага.. ўзи билади.* М. Мансуров, Ёмби.

ҒАНИМЛИК *Ғанимга хос муносабат. Биринчи ёрдамчи илжайиб қўйди: Яхшибоев билан Шоймардоновнинг азалий ғанимлигини биларди.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАР [ф. غر — фоҳиша, бузуқ аёл; хотинчалиш] *Суюгоёқ хотин, бузуқ хотин, фоҳиша. Ғар бўл, ўғри бўл — инсофли бўл. Мақол. ■ Уғри қариса — сўфи, ғар қариса, парихон бўлади», деб бекорга айтилмаган-да.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Оғзига келганини қайтармай, бўралаб сўка кетди: -Ғар, шарманда! Номусини сотган бузуқ!* К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРАЗ [а. غرض — мақсад, ният; манфаат; яширин ёмон ният; зарур нарса] **1** *кам қўлл.* Шахсий манфаат; мақсад, ният. *Буни кўриб, Сидиқжоннинг қалбида бу жувонга нисбатан ҳар қандай ғараздан холи бир меҳр уйғонди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йигитали бу муносабат тагида нима бор —*

бирон ғараз, манфаат ёки шунчаки одамгарчиликми — билмасди. Д. Нурий, Осмон ус-тунни. *Бир неча кун яхшигина яшадилар.. энди билсак, қиз ўлгурнинг ғарази бошқа экан.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 *Ёмонлик кўзда тутилган мақсад, кўролмаслик муносабати. Дастлаб унинг муомалалари Нурига дағалроқ кўринса-да, кейинча унда ҳеч қандай адоват, ғараз йўқлигини, табиати шундай кескинроқ эканини тушунди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Узaro низонинг дарду марази Тинкамизни қуритди, хуноба қилди. Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига — хароба қилди.* М. Шайхзода.

ҒАРАЗГҲЙ [а. + ф. غرضگوى — ғараз сўзлар айтувчи, ғаразчи] *Ғараз билан иш тутувчи; ғаразчи. Дилда кек сақловчи, ғаразгўй киши асло ўқитувчи бўла олмайди.* Р. Усмонов, Одобнома. *Сизнинг адолатли ҳукмингиздан бир нарсани сўраймиз.. бизнинг тўғримизда ёмон мақсад билан сизга чақимчилик қилувчи иғвогар ва ғаразгўйлар бу мажлисга ҳозирлансинлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шундай ранги тоза йигит Маҳкамнинг тасаввуридаги ғаразгўй амалпарастга ҳеч ҳам тўғри келмасди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ҒАРАЗГҲЙЛИК *Ғаразли муносабат, ёмон мақсад, кўра олмаслик туйғуси. Аммо Йўлдошинг кўнглида бундай режа йўқ. Агар бўлса, бу ғаразгўйлик, дўстга нисбатан инсофсизлик бўларди.* А. Мухтор, Чинор. *Кимдир ғаразгўйлик билан машина теримига ажратилган майдонга сув қўйиб юборибди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ҒАРАЗЛИ *Ғарази бор, ёмон мақсад кўзда тутилган. Ғаразли гап. Ғаразли иш. ■ Ғаразли фикр аксар сўзлагувчинини шарманда қиладди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Дўстларнинг ҳақ сўзи аччиқ бўлса ҳам, Ғаразли, хушомад сўздан яшийдир.* Ғ. Фулом.

ҒАРАЗСИЗ *Бирор ёмон ният ёки шахсий манфаат кўзда тутилмаган; ғарази йўқ, беғараз. Ғаразсиз гап. Ғаразсиз иш. ■ Мен.. ҳеч бир ғаразсиз, болаларча соддалик билан: -Оқ гул Қутбия опамнинг юзига ўхшайди! — дедим.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҒАРАЗЧИ *айн. ғаразгўй. Ғаразчи одам. ■ Модомики, ўз ғарази йўлида истибдод орқали эл устига ҳукмрон бўлгувчилар йўқолмас эканлар — бизга нажот йўқдир, магар шундай ғаразчиларни, улар ким бўлса-*

лар ҳам, иш бошидан қувлаш ва улар ўрнига яхши ва холис одамларни ўтказиш нажотимизнинг йўлидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАРАМ Беда, пичан ва ш.к. нинг тўп-ланган уюми. *Пичан гарами. Беда гарами. Бир гарам ғўзапоя.* ■ Пунктдаги пахта гарамига яхшилаб қарайман десанг, бошингдан дўпнинг тушиб кетади. Ҳ. Нурий, Раиснинг орзуси. Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг гарамларига ўт қўйишар.. эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Гарам қилмоқ айн. гарамламоқ. Урмон ёнида, гарам қилиб қўйилган похол олдида юк ортилган арава турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ГАРАМЛАГИЧ қ.х. Похол, пичан, пахта ва ш.к. ни гарамлайдиган машина, гарамлаш машинаси.

ГАРАМЛАМОҚ Гарам ҳолатга олмоқ; гарам қилмоқ. *Пичанни гарамламоқ. Ғўзапоя гарамламоқ.* ■ Даставвал серўт яйловларни танлаймиз ва бу яйловлардаги табиий ўтларни етилтириб, сўнгера ўриб гарамлаймиз. Газетадан.

ГАРБ [а. غرب — кунботар, гарб] 1 Дунёнинг тўрт томонидан бири; шарққа қарама-қарши томон, қуёш ботадиган томон; кунботар. *Гарбдан эсанг шамол.* ■ *Офтоб гарбга ёнбошлаганда, икки йўловчи даштдан чиқиб, тепаликка йўл олди.* А. Қаҳҳор, Мас-тон.

2 Маълум бир объект, ҳудуд, майдон, бино ва ш.к. нинг гарб томони, гарбий қисми. *Ўзбекистоннинг гарби.* ■ *Отабек майдонда отини супуриб эгарлар экан, майдоннинг гарбидаги хароба уйнинг деворидан бир бош кўтарилиб, унга қараб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб биқини маълум Чақар суви билан, гарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с.т. Гарбий Европа, Гарбий Европа мамлакатлари. *Жаннанинг ўзи.. гарбда тикилган, кўкрак чўнтаги устига лотин ҳарфидан белгилар қўйилган желатка.. топиб келиб, Умидга кийгизди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГАРБИ-ЖАНУБИЙ Гарб билан жануб томонлар оралиғида жойлашган: гарб билан жануб томонлар оралиғидаги. *Бу бурч-*

дан қараган кишига қўрғоннинг гарби-жанубий.. бурчи ҳам кўриниб, шу йўсинда тўрт бурчини айланиб чиқилса.. бизга таниш ўрда дарбозасига келинадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАРБИЙ [а. غربي — гарбга (Фарбга) оид, алоқадор] Гарб томонда жойлашган, кунботар томондаги. *Гарбий мамлакатлар. Гарбий Европа. Республикамизнинг гарбий қисми.* ■ *Мирзаев Гарбий фронтнинг ўзида ухта хат, иккита совға олган эди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ГАРБИ-ШИМОЛИЙ Гарб билан шимол томонлар оралиғида жойлашган; гарб билан шимол томонлар оралиғидаги. *Лагернинг гарби-шимолий томони, ўқтин-ўқтин учраб қоладиган тепаликларни ҳисобга олмаганда, кўзга илганмас яйлов. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ГАРВАЧЧА [ф. غرچه — гарнинг боласи] 1 Гардан туғилган бола, гарнинг боласи.

2 сўк. Гардан тарқаган, ҳароми. *Жанишнинг қони қизиб кетди. У бор овози билан шовқин солди: -Тўхтайсанми, йўқми, ҳой гарвачча! — деди қўлини қилич қилиб Файзи дастурхончига.* Ҳ. Шамс, Душман. *Ёмон одами яхши бўлмас ўлгунча, Қайдан келди пичоқли кўрс, гарвачча.* «Бўтакўз».

ГАРИВ [а. غريب — ёт, бегона, ўзга; нотаниш, номаълум] 1 Қариндош-уруғи йўқ, бирор ҳомийси, кўмакчиси бўлмаган, кимсасиз; мусофир. *Гариб кўнглини гариб билур.* Мақол. ■ *Бу гариб ва кимсасиз киши асли Сабзавор шахрдан бўлиб, фалакнинг гардиши билан Ҳиротга келиб қолган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Файзи касалхонадан кетгандан кейин, бамисоли гариб бўлиб қолдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Камбағал, қашшоқ; фақир, бечора. *Тирноқ-ла ер ўйиб, сувлар оқизган Гариблар аҳволи қоларди танга.* Гайратий. *Бозор Ҳамроевич, ўғли гарибгина бир оилага нақадар катта ғам-ташвиш орттирганини тушунди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 кўчма Ночор ҳолатли; кўримсиз; аҳволи танг. *..шаҳар четида ижарада, гариб бир хонада.. яшардик.* М. М. Дўст, Лолазор. *Гуёҳлари қовжирган гариб мазорга тикилиб ўтириб, ўтган болалигини.. эслади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ўзи ҳамма вақт гариб яшашига қарамай, жуда серпардоз эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

4 кам қўлл. Ажиб, қизик, ажойиб. Сизлар эмас, отанг нима бўлади, Болам, жанг энди ғариб бўлади. «Маликаи айёр». Агар гумоним тўғри бўлса, Комилбекнинг қотили Ҳомиддир! — Бу сўз Отабекни ажаблантирганидек, уста Олимга ғариб эшитилган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРИБЛАНМОҚ айн. ғариблашмоқ. Етмиш кунлик қамал билан хазинамиз жуда ғарибланди, ҳатто шу кейинги кунларда ҳам қийналиб қолдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРИБЛАШМОҚ 1 Ғариб бўлиб қолмоқ, кимсасиз, кўмакчисиз қолмоқ.

2 Аянчли, ночор аҳволга тушиб қолмоқ; камбағаллашмоқ. Бир майдонга сурункасига пахта экилавергач, тупроқнинг таркиби ғариблашиб, ер ориқлаб, ҳатто минерал ўғитларни ўзига сингдирилмайдиган даражага етиб қолди. Миртемир, Р. Раҳмон, Катта қарвон.

ҒАРИБЛИК Ғариб ҳолат, ғарибона шароит. Йўлчи қоронғи кечада борар экан, бутун ғариблигини, юрагидаги қайғу гирдобининг бутун оғирлигини яна чуқурроқ туйди. Ойбек, Танланган асарлар. [Меъмор:] Қолган умримни, чолу кампир бирга, хокисору ғарибликда, тоат-ибодатда ўтказмоқчиман. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҒАРИБОН [а. + ф. غريبان — ғариблар]: шомӣ ғарибон Ғарибона шом пайти; кишини изтиробга соладиган, кўзга хунук кўринадиган, кўнгилсиз, ҳувуллаган кечки пайт. [Холниса хола] Кечқурунлари, шомӣ ғарибонда йиғлади. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҒАРИБОНА [а. + ф. غريانه — ғарибларча, ғариблар каби] Ғарибларга хос; фақирона, ночор. Ғарибона ҳаёт кечирмоқ. ■ [Муқимий ва Тожибой] Хуржеунни бошга қўйиб, ғарибона уйқуга кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Бизниқидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли.. уй экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАРИБПАРВАР [а. + ф. غريبپرور — ғариблар гамхўри] Ғарибларга ён босадиган, кўмаклашадиган; камбағалпарвар.

ҒАРИБУДДИЁР [а. غريبالديار — бошқа, ўзга мамлакат(лар)] эск. кт. Бошқа ёқдан келган; мусофир, фақир. Узумчи ғарибуддиёр эканимни фаҳмлаб, баъзи маслаҳатларни берди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҒАРИБ-ҒУРАБО [ғариб + а. غريباء — «ғариб» с. нинг кўпл.] Фақир кишилар, ғариблар. Ҳа, худо, бературган бўлсанг, биздай ғариб-ғураболарга бер! Ф. Фулом, Тирилган мурда. У киши [эшон] катта авлиё эмишлар. Бизга ўхшаган ғариб-ғураболарга меҳрибон эмишлар. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҒАРЛИК Суюғоёқлик; фоҳишалик, бузуқлик. Ватанфурушлик уят, ғарлик, ўғрилик уят.. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҒАРОВ Пояси қаттиқ ва бўғим-бўғим, ичи ковак, қамишга ўхшаш тропик ўсимлик; бамбук. Авваллари наяки растасида ғаровдан чилмга найу сархона қилиб сотгувчи эди. А. Мухтор, Кумуш тола.

Тирноққа ғаров югуртирмоқ (ёки солмоқ) Қаттиқ азоб бермоқ, қийнамоқ. -Қишлоқдаги миш-мишлар хунук, зolimлар менинг ҳам тирноғимга ғаров югуртмоқчи, — деди чол. А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. Қўлимдасан, жодуда қирқтираман! Тирноқларингга ғаров соламан. К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРОЙИБ [а. غرائب — қизик нарсалар, камёб нарсалар] 1 Жуда кам учрайдиган, жуда бошқача, ғалати. Ғаройиб машина. ■ Назар Алиматга худди ажойибхонадаги ғаройиб нарсани томоша қилаётгандек боқарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Бу кўчалар шундай сирли ва ғаройибки, асти қўяверасиз. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. ..янги журнални varaқлаб ўтириб.. ғаройиб суратга кўзим тушди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 айн. ажойиб 1. Ҳатдаги гаплар бирмунча ғаройиб бўлиши баробаринда, унинг тегишли кишига етиши жуда зарур эди. А. Муқимов, Тарк этма назокатни. Бугунги кўнкари ғаройиб бўлди-да. Ш. Ашурова, Янга.

ҒАРОЙИБОТ [а. غرائبات — «ғаройиб» с. нинг кўпл.] Ажойиб ва ғаройиб нарсалар, ажойибот. Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. Кўзи бир зум илингандай бўлди-ю, аммо алаҳсирай бошлайди, кўз ўнгидан турли-туман ажойиботлар, ғаройиботлар ўтади. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҒАРРА-ШАРРА: ғарра-шарра сарф қилмоқ с.т. Меъёрдан ташқари, катта-катта сарф, чиқим қилмоқ. Пулни ғарра-шарра сарф қилмоқ.

ҒАРТ тақл. с. Кескин ишқаланиш ёки урилишдан келиб чиқадиган йўғон, дағал товушни билдиради.

Ғарт этмоқ айн. **ғартилламоқ**. Эшик **ғарт** этиб ёшилди.

ҒАРТИЛЛАМОҚ «Ғарт», «ғарт-ғарт» этган товуш чиқармоқ. *Карнайлар қулоқларни батанг қилиб ғартилади.* Ғ. Расул, Адолат.

ҒАРТ-ҒУРТ тақл. с. «Ғарт» ва шунга яқин товушларни билдиради. Булардан бошқа яна 4 та «созанда» ҳам тақир-туқур, **ғарт-ғурт** қилиб, қулоқ-мияни еб бормоқда. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҒАРЧ тақл. с. 1 Мўрт, куврак нарсани чайнаганда, босганда, синдирганда чиқадиган товушни билдиради.

Ғарч этиб (ёки этказиб) Ғарчиллатиб, ғарчча; тез ва шиддат билан. *Бодринни ғарч этиб тишламоқ.* ■ -Шу билан мақтан-япсанми?! - пўнғиллади у қўлида қолган қарам мағзини ғарч этиб чайнаб. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 махс. Этик, кавуш, туфли каби оёқ кийимларининг тагчарми орасига махсус тарзда қўйиладиган чарм ва юрганга ундан чиқадиган товуш. *Худо хоҳласа, этикларингга ғарч солдириб бераман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Уртага чўккан ўнғайсиз жимликни узоқ йўлакдан эшитилган этик ғарчи бузарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳали ғарчи кетмаган туфлисидан тортиб пўрим телпагигача - бошдан-оёқ яна бир синчиклаб, маънодор тикилди.* «Ёшлик».

ҒАРЧИЛЛАМА Юрганга ғарчиллайдиган, ғарчиллаган товуш чиқадиган. [Машиарифнинг] *Бошида дўппи, устида тўн, оёғида ғарчиллама этик.* Н. Мақсудий, Машиарифнинг гинаси. *Оёғида ғарчиллама кавуш-маҳси.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҒАРЧИЛЛАМОҚ «Ғарч-ғарч» товуш чиқармоқ. *Кўча ва ҳовлиларда музлаб ётган қор оёқ тағида ғарчилларди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Туфличаси ғарчиллайди, Дилийим ачиғлайди.* «Бойчечак».

ҒАРЧЛИ Ғарчи бор, «ғарч» қўйилган: юрганга «ғарч-ғурч» қиладиган. *Очил бувага қараганда у [Азимжон] бошқа бир олам: ғарчли ялтироқ этик, шевиот шим, ипак кўйлак.. ҳаммаси бежирим, ҳаммаси нафис, тахи бузилмаган.* А. Мухтор, Чинор. *Афанди анги тикилган ғарчли бедана кавушини кийиб, ҳар қадамда завқланиб, боғ сайлига кетаётган эди.* «Латифалар».

ҒАРЧСИЗ Ғарчи йўқ, «ғарч-ғурч» қилмайдиган. *Ғарчсиз этик.*

ҒАРЧЧА 1 «Ғарч» этиб ёки «ғарч» этказиб. *Тилимни ғарчча тишлаб олдим. Умхни ғарчча босиб олди.* ■ *Турдиевнинг қўлини гитлерчи ғарчча тишлади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Турган-битгани, нукул. *Ёнғоқ меваларни оладиган бўлсак, буларнинг таркиби ғарчча мой бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *..ёғлиқ патири, қулинг ўргилсин ғарчча думбали сомсаларни тўкиб ташлади дастурхонга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАРЧ-ҒУРЧ «Ғарч» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Кишиларнинг оёқ босишлари зарбидан қорнинг «ғарч-ғурч» қилган носиси эшитилади.* Газетадан. *Нафиса унинг пиёзни ғарч-ғурч чайнаб, нон билан тушираётганини завқланиб томоша қиларкан, сўзларининг мағзини чақишга уринарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҒАРҚ 1 [а. غرق - сувга чўк(тир)иш, бот(ир)иш; сув тошқини ёки غريق - сувга чўкиб кетган, ботган] 1 Сувга чўккан, сув қаърига ботган. *Яхши билан ёмон ўртаси фарқдир, Буни билмаганлар дарёга фарқдир.* Газетадан.

2 *кўчма* Бирор нарсага кўмилиб кетган; бурканган, чўмган ҳолатли (ҳолатда). «Тоқи заргарон» *остидан чарчоқ, палапартиш хаёлларга фарқ ўтиб бораркан, ён томондан дўриллаган овоз эшитилади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Гўё борлиқ тинч ва осойишта дамларнинг лаззатига фарқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ғарқ бўлмоқ 1) чўкмоқ, сув қаърига кирмоқ. *Икки кеманинг бошини тутган фарқ бўлар.* Мақол. ■ *Омон қоламан десанг, қирғоққа чиқ!.. Чиқмасанг, баринг дарёга фарқ бўласан!* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) бирор нарсага бутунлай ўранмоқ, бурканмоқ; ботмоқ, чўммоқ. *Бутунлай ипак-атласларга фарқ бўлган Холжон хола бўйи баробар катта бир ойнага қараб, ўзини томоша қилди.* Файрабий, Довдираш. *Чуқур хаёлга фарқ бўлиб утирган Зулфизар бир чўчиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРҚ II Ўзи боғланиб келган сўз (сўз бирикмаси) англаган ҳаракат-ҳолатнинг тўла-тўқис, бутунлай юз беришини, юз берган ҳолатини билдиради. *Рисолат отин кўкариб кетган эрини кўриб.. қайноқ новвот чой тайёрлаб, босиб-босиб ичирди.* Қулдош отанинг бадани илиб, *фарқ терлади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Улоққа ташланган-*

ларнинг ўзлариям, отлариям хиёл ўтмай фарқ терга ботди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Узумлар фарқ пишган, новдаларда олтинланиб, одам кўнглини маст этади. Б. Барот, Соҳибкорлар. Ҳозир айни фарқ пишқичлик пайти. Газетадан.

ҒАРҚОБ [ф. غرقاب — сув айланиши, гирдоб] кам қўлл. 1 айн. гирдоб.

2 кўчма Бирор ҳодиса, жараён даврасида, қамровида, таъсирида бўлиш. *Хаёлларга ғарқоб бўлиб, ёнбошлаб ётиб эдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҒАРҒАРА I [а. غرغره — вишиллаш, қулқуллаш; томоқ, ҳалқумни чайқаш, чайқаб тозалаш] тақл. с. 1 Сув ёки бошқа суяқ нарсани оғизда тутиб, томоқни чайганда чиқадиган товушни билдиради. *Ғарғара қилмоқ.* ■ *Йўлдош жуда чарчаган. Бунинг устига-устак томоғи шамоллаган эди. Намақоб билан ғарғара қилиб юриб, кечагина зўрға тузатиб олди.* А. Мухтор, Чинор. *Сут билан оғизни чайқаш ва ғарғара қилиш томоқ оғриғи, бодомсимон безларга наф бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Ўлим олдидан томоқдан чиқадиغان хирқироқ товуш. *..ўғлини аллақайси гулгун базмдан чақириб олиб, ўлим тўшагида ажал ғарғараси тутиб ётган қари граф ҳузурига юборади.* Х. Султон, Бир оқшом эртаги. *Келса, жиянининг томоғига ғарғара келиб қолган экан. Зиёда бош томонда, Гулнора киз оёқ томонда унсиз йиғлаб ўтиришибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҒАРҒАРА II махс. 1 Арқон ёки занжир ёрдамида бирор нарсани тортиш, кўтариш учун хизмат қиладиган мослама, ўққа ўрнатилган ғалтак; чиғир. *Кўра яқинига қазилиб, устига ғарғара ўтқазилган бир қудуқ у ердагиларнинг сув манбаи эди.* С. Айний, Қуллар.

2 Катта чарх, девчарх; чархли дастгоҳ. *Пиллакаш пилла ипининг учини топиб, биририга чирмашиб кетган пилла ипини.* ғарғарага ўрнатилган дугга ўрар эди. Газетадан.

ҒАРҒАША Шамол, офтоб, совуқ таъсирида қуруқшаган; ғудраша. *Кўпинча совуқ, нам ҳавода қўл ғарғаша тортади, ёрилади.* «Саодат».

ҒАСБ [а. غضب — зўрлаш, мажбурлаш, куч ишлатиш; ҳокимиятни босиб ёки тортиб олиш]: **ғасб этмоқ** эск. кт. Бировларнинг мол-мулкни ўзиники қилиб олмоқ, ўз-

лаштирмоқ; тортиб олмоқ, таламоқ. *Қайлиқ ўйнаб, қиз сотишлар, Чўри, хизматкор тутишлар, Биров мулкни ғасб этишлар — Бу кун сенга кўп қийиндир.* Ҳамза.

ҒАССОЛ [а. غسال — кир ювувчи; ўлик ювувчи] айн. **ювғучи**. *Икковимиз ҳам янги ҳаваскор ғассол бўлганимиз учун, қизишиб кетиб, [ўликни] уч мартагина эмас, 10-15 марта чайқаб юбордик.* Ғ. Фулом, Шум бола. *[Уйга] Сўфи, ундан кейин ғассол, ундан кейин яна бир неча художўй кишилар келишди.* Мирмуҳсин, Ғурбатдаги одам.

ҒАТ тақл. с. Карнай, машина сигнали кабиларнинг товушига ўхшаш товушни билдиради. *..карнайларнинг ғат-ғати ҳавони ларзага келтирди.* М. Осим, Ўтрор. *Йўғон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳҳор, Кўшгинор чироқлари.

ҒАТИЛЛАМОҚ «Ғат-ғат» этган товуш чиқармоқ, «ғат-ғат» қилмоқ.

ҒАФЛАТ [а. غفلت — паришонхотирлик, бепарволик, лоқайдлик; ақлсизлик] 1 Хушёрлик бутунлай йўқолган ҳолат, бутунлай огоҳсизлик; гофиллик. *Келди айёми баҳор, иш даври бир он ўтмасин, Бир нафас ғафлатда бу қийматли даврон ўтмасин.* Ҳабибий. -Қалай? — деб сўради Комилов Бекдан отишнинг натижасини билмоқчи бўлиб. -Ғафлатда экан, чамамда, ҳаммаси бўлмаса ҳам, тенг ярми қирилди. И. Раҳим, Мангулик қўшиғи.

Ғафлатда қолмоқ ёки ғафлат босмоқ Хушёрликни йўқотмоқ, ғафлат ҳолатига тушмоқ; гофиллик билан фурсатни қўлдан бермоқ. *Тушуниб қадам боссанг, ғафлатда қолмайсан, хато қилмайсан, фарқ бўлмайсан.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. *Ғафлат босиб, кўзим илинган экан, бир вақт қулоғимга хириллаган товуш кирди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Ишқилиб, [ғузани] парварши қилиш даврида ғафлатда қолманглар-да.* Газетадан.

2 кўчма Нарсаларнинг моҳиятига тушунмаслик; нодонлик, жаҳолат. *Абдишукур давом этди сўзида: -Хусусан, биз, Туркистон мусулмонлари, чуқур ғафлатдамиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ғафлат уйқуси Қаттиқ уйқу. *У ер-бу ерга қўйилган қоровуллар эса ғафлат уйқусида эдилар.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *..хонадон эгалари ғафлат уйқусида ётгандай.* Жимжитлик. С. Сиёев, Аваз.

ҒАЧЧА с. т. Ғарчча. Сапчиб ҳиқилдоғини ажратиш учун бўлган Муталнинг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чап биқинига ўткир ханжар ғачча ботирилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАШ I [ф. غش — ҳушидан (ўзидан) кетиш, ҳушини йўқотиш, беҳушлик] **1 сфт.** кам қўлл. Нохуш, дилгир (кайфият, руҳиятга нисбатан). Уларнинг бўлимларида ситамгар ғаш кайфият ҳукмрон. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ойдин кечада бу хунук овоз унинг ғаш кўнглини тирнаб ўтгандай бўлди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 айн. ғашлик 1. Орадан бир неча ой ўтган бўлса ҳам, Роҳатбиби кўнглидаги ғаш ёзилмади. Ҳ. Ғулом, Машғал.

Кўнгли (ёки юраги) ғаш тортмоқ айн. ғашланмоқ. Қассобнинг эсига дафъатан туннов кунги дилхиралик тушиб, кўнгли бешбаттар ғаш тортди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Ғаши келмоқ 1)** асаби қўзғамоқ; гижинмоқ. Азиза курсдош қизларнинг ғаши келаётганини сезган сайн ўзини қолиб ҳисоблаб, роҳатланар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; **2)** бадандаги бирор таъсирдан безовталиқ, ноқулайлик сезмоқ. [Йўлчи] Баъзан ғаши келиб, баданга ёпишган куйлакни кўчирар ва елпинар эди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ғашига тегмоқ 1)** асабини қўзғамоқ, гижинтирмоқ. У ғашига тегар даражада ялтоқланаркан, меҳмонларни «қани-қани»лаб, ҳовлига бошлади. «Ёшлик»; **2)** бирор таъсирдан ноқулайлик, ёқимсизлик туйғуси қўзғалмоқ. Сочлари орасидан пешонасига сизиб тушаётган томчиларнинг ғашига тегишига парво қилмай, ҳозиргина бўлиб ўтган воқеадан қувонар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҒАШ II Гишғиша қилаверадиган; инжиқ (болалар ҳақида). Кичик ўғли жуда ғаш бўлган.

ҒАШ III [а. غش — алдамчилик, фирибгарлик; сохтакорлик] шв. Душман, рақиб, ёв. Шул сабадан дев билан парилар сизга ғаш бўлган. «Маликаи айёр». Эътибор дейсанми қилган ишинни, Ҳеч билмайсан душманингни — ғашингни. «Эрали ва Шерали». То ўлгунча Николай билан ғаш бўлди, Намоздайин бир зўр ўтди жаҳонда. «Кўшиқлар».

ҒАШАВА айн. гишава. [Директор] Сиртқи институтга кирларинг, деб ғашава қил-

япти. С. Зуннунова, Янги директор. ..бекордан-бекорга смена бошлиғи билан диспетчерга ғашава қилишарди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҒАШЛАМОҚ Ғашликка солмоқ, ғаш қилмоқ. Собирдан дарак йўқлиги Роҳиланинг дилини ғашлаганди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҒАШЛАНМОҚ I Ғашламоқ фл. ўзл. н. Кета туриб, хаёлига шубҳалар келиб, кўнгли ғашланди-ю.. ўзини юпатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ғашлик, инжиқлик қилмоқ. ..кўрпаларни боланинг устига ёпиб, ўз қулоғини унинг ғашланишларидан тинчитди.. С. Айний, Қуллар.

ҒАШЛИК I Руҳиятдаги дилгир, ғаш ҳолат; нохуш, дилгир туйғу, таъби хиралик. Кундошлик — кўнгли ғашлик. Мақол. ■ Баширжоннинг дилига ғашлик оралади. Асқар Бакировичнинг овозидан кайфияти яхши эмаслиги сезилиб турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Нега, менинг дилим, титрайсан нечун, Нечун юрагимни тирнайсан, ғашлик? А. Орипов, Йиллар армони.

ҒАШЛИК II Гишғиша, хархаша, инжиқлик. Эрталаб Анзираат хола кийинтираётганида, боланинг ғашлик қилиб йиғлаётганини, онасини йўқлаганини кўриб, кўнгли бузилиб кетди. А. Қаҳқор, Кўшчинор чирроқлари. Олиб кетдим барибир алдаб, Қилса ҳамки ғашлик, айёрлик. Ш. Раҳмон, Юрак кирралари.

ҒАШЛИК III Файрлик, душманлик. Сизларга менинг ғашлигим йўқ, аммо ҳавасим келади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҒАШҒАША с. т. Хархаша, ғашава, жанжал. ..ҳар йили бир бор куйлак деб ғашғаша қилади. К. Алиев, Миллат пешвоси.

ҒАЮР [а. غيور — рашқчи; жонкуяр, фидойи; ғайратли, тиришқоқ] **I** эск. айн. ғайир. Нима дейсан, эй ғаюр инсон? Ғийбатларинг мени қилди қон. М. Юсуф.

2 с. т. Ғайратли. Дарҳақиқат, сиз ва бизнинг вазифамиз бундай ёш, ғаюр йигитларга ҳар доим далда беришлиқдир. А. Қодирий, Кичик ҳикоялар.

ҒАҚ тақл. с. Ўрдак ёки қарға-қузғунлар товушини билдиради. Шақиллаб мақтаниш билан алахсиган олаҳакка, сизирнинг думи текканда, «ғақ!» этди-ю, ура қочди. С. Анорбоев, Оқсой.

ФАҚИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» этган товуш чиқармоқ. *Холматжон.. аллақерда тинимсиз ғақиллаётган ўрдаклар овозига қулоқ соларди. С. Аҳмад, Уфқ. Ғознинг ғақиллаган товуши кампир ўглининг қулоғига бориб, дарди бўшашиб, энасига бир сўз деб турган экан. «Алпомиш».*

ҒАҚ-ҒУҚ тақл. с. «Ғақ» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Кун ёйилиб, елкани қиздира бошлади. Узоқ-яқиндан ўрдакларнинг ғақ-ғуқи эшитилди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҒАҒИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» деган товуш чиқармоқ. *..қаердандир ўрдакларнинг ғағиллаши эшитилар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Хайрлашган товушлар. Машина жўнайди. Ғозлар ғағиллайди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

ҒИВАК шв. Яхши ривожланмаган, нимжон, заиф (ўсимлик ҳақида). *Ёввойи ўт, зарпечак Зормандалар авжиди.. Куйиб ғивак ғўзалар Азобда қолган жуда. Т. Йўлдош.*

ҒИВИЛЛАМОҚ айн. **ғивирламоқ**. *Сал шўхлик қилсан: -Ғивиллама оёқ остиди! — деб жеркишарди улар. Ойбек, Болалик.*

ҒИВИРЛАМОҚ с.т. 1 Тинимсиз, бетартиб ҳаракат қилмоқ, «ғивир-ғивир» қилмоқ; ғимирламоқ (майда жониворлар ҳақида). *Пастдан қараган кишига гўё беҳисоб чумоли карвони ғивирлаётганга ўхшаб кўринади. И. Раҳим, Ихлос. Кўклам келиши билан бутун дарахтлар уйғонади, қурт-қумурсқалар ҳам ғивирлаб қоладилар. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.*

2 кўчма Аста кўзгалмоқ, ҳаракатга келмоқ. *Дарҳақиқат, душман ғивирлаб қолган эди. Ҳадемай ҳужумга кўчди. Шухрат, Шинелли йиллар. Кетмоқчи бўлиб ғивирлай бошлаган эди, Ҳалима опа қўймай, чойга ўтқазди. Ойдин, Ҳикоялар.*

3 Бирор нарса, иш билан секин-аста куйманмоқ. *Ҳовлида беш-олти киши ғивирлаб юрибди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Ғивирларди бунда ҳамиша: Гул суғорар, ҳовли суғорар.. Ойбек, Қизлар.*

ҒИВИРСИМОҚ айн. **ғивирламоқ** 3. *Бир куни у кечаси шаҳардан келаётган эди, катта толнинг тагида кимдир ғивирсиб юрганини кўрди. Ойдин, Сухбати жонон. Ошхона атрофида ғивирсиб юрган одамларни ҳам кўриш мумкин. Ж. Абдуллахонов, Туфон.*

ҒИВИР-ШИВИР тақл. с. Секин, аранг эшитиладиган, маъноси ноаниқ товушларни билдиради; пичир-пичир, ғивир-ғивир.

Кечаси қўшни ҳовлида ғивир-шивир бўлиб қолади. ■ Кел, кел, қани, нима бўлди? Сўзла, ғивир-шивир қулоғимга чалинди.. Ойбек, Улуғ йўл. ..одамлар ўртасида ғивир-шивир гаплар тарқалди. А. Толипов, Ҳақиқат енгди.

ҒИВИР-ҒИВИР тақл. с. 1 Ҳашаротнинг аста, давомли, тинимсиз ҳаракатини, қимирлашини билдиради. *Бир нарса ғивир-ғивир қилиб ухлатмади. Қулоғимда бир нарса ғивир-ғивир қилди.*

2 Бирор иш билан тинимсиз шуғулланиш, тинимсиз уриниш ҳолатини билдиради. *Дунё ари уяга ўхшар экан. Ғивир-ғивир қиласан, кирасан, чиқасан, уринасан, суринасан — бол йиғасан. Сен йиққан болдан қавм аҳли баҳра топишини ўйлайсан. Ж. Абдуллахонов, Туфон.*

ҒИДИ-БИДИ Норозилик, талаб, шикоят, койиш ва ш.к. тарздаги гап-сўз, ўзаро айтишиш (одатда, арзимас, майда-чуйда нарсалар ҳақида). *..сен билан ғиди-биди айтишиб ўтиришга тоқатим йўқ. Т. Ашуров, Марварид тут. Эру хотин ўртасида ғиди-биди бошланганига мана икки кун бўлди. «Муштум». Муслим ишга кетиши билан, қайнана-келин ўртасида ғиди-биди гаплар баъзан жанжалларга айланиб кетарди. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.*

ҒИДИЛЛАШМОҚ с.т. Фижиллашмоқ.

ҒИДИНГЛАМОҚ с.т. салб. Бемаъни гапларни айтмоқ; пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. *Сафар сапчиб ўрнидан туриб, овози борича: -Ҳайдасангиз — ҳайдайверинг, колхозингизга зор эмасман, — деб ғидинглади. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.*

ҒИДИ-ҒИДИ айн. **ғиди-биди**. *Кундошлик иши қийин, коса косага текканда, ғиди-ғиди гаплар кўнайса, бизга эмас, ўглинга ҳам татмай қоладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҒИДО [а. *غداء* — нонушта; тушлик овқат; озиқ, таом] эск. кт. қ. **ҒИЗО**. *Қиз ва йигит орасида.. пахтачилик ривожини тўғрисида қизгин суҳбат бошланиб кетди. Ҳар икки кишининг жонига бу мавзу ғидо эди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ҒИДҒИДЛАМОҚ тақл. с. Бўлиниб-бўлиниб чиқадиган овоз билан сайрамоқ (каклик, бедана ҳақида). *Ҳожи дўппили Султон пучуқ такяда боқиб юрган каклик ғидғидлай бошлади. Ғ. Фулом, Шум бола.*

ҒИД-ҒИДОК тақл. с. Какликнинг сайрашини билдиради. *Бу тонгда Ҳожи бобо*

навруздан буён ихлос қўйиб парвариш қилиб юрган, аммо сайрамаган, Уратепадан совғага келган тулрак каклик бирдан «гид-гидок» чиқариб қолди. Ф. Фулом, Шум бола.

ФИЖБАНГ тақл.с. қ. **ғижбанг**.

ФИЖБАНГЛАМОҚ Маълум усул ёки ритмда чалинмоқ, жарангдор овоз таратмоқ (чилдирма ҳақида). Қаердадир чилдирма *ғижбангламоқда*, бир томонда майда ва шўх, иккинчи томонда кишининг қалбини тир-найдиган катта ашула бўлмоқда. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ФИЖЖАК [ф. غچک / غزک] – камонча билан чалинадиган торли мусиқа асбоби] Сим торли, қоринчасига махсус тери қопланган, камонча билан чалинадиган мусиқа асбоби. *Ичкаридан.. най ва ғижжак овози баралла келиб турар эди*. Файратий, Довдириш. *Барот полвон «додхоҳ келибди, шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машишоқларга кўзи тушиди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ФИЖЖАКЧИ Ғижжак чалувчи созанда. Фақат *ғижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «тақ» этиб чертиб кўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди*. С. Аҳмад, Музикали воқеа. Эшонхон даҳлизда ичириб-едириб меҳмон қилган бир гуруҳ танбурчи, *ғижжакчи* созандаларини бошлаб кирди. Ойбек, Улуғ йўл.

ФИЖИЛЛАМОҚ 1 с.т. Фижирламоқ. *Ғижиллайдиган каравот*. ■ [Давлатёр] *Билинар-билинас ҳуштак чалди. Гўё унинг ҳуштагига дарвозанинг бир қаноти сезилар-сезилмас ғижиллабгина бир одам сиғарлик очилди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Намиққан эшик ғижиллаб очилди*. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Танча ёнида чўмилтирилган бола эртасига ўпкиси ғижиллаб, ғиншиб чиқди*. Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

2 с.т. Кўпайиб, «ғиж-ғиж» бўлиб кетмоқ, тўлиб-тошмоқ. *Қараса, бир кичкина бозор экан, одам ғижиллаб ётибди*. «Равшан».

ФИЖИЛЛАШМОҚ Ади-бади айтишмоқ; жанжаллашмоқ. *..бўлимга чиқишим билан Каримийнинг тазйиқига учрадим-у, икковимиз ғижиллашиб қолдик*. О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси. *Ҳозир у билан ғижиллашиб ўтиришининг фойдасиз эканини пайқаб, орқага чекинди*. М. Осим, Элчилар.

ФИЖИМ I Букланиб, эзилиб, тахи, текислиги бузилган. [Акбарали] *Ғижим қоғозни кафти билан яна текислаб, яна ўқиди, иккинчи анкетани ҳам олиб, солиштириб ўқиди*. А. Мухтор, Чинор. *Тоғорага солиб ювсангиз ҳам, ғижим бўлмайди, материали жуда пишиқ*. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ғижим кўйлакни киймайди, ботинкасини узоқ ишқалаб тозалайди*. А. Мухтор, Кумуш тола.

Ғижим бахмал (ёки *духоба*) Бахмалнинг туклари бир текис, силлиқ бўлмасдан, ғижимланган каби товланиб турадиган хили. *Магазиндан ун метр ғижим духоба олдим*.

■ *Муҳаббат.. бир кийим ғижим бахмал олиб чиқади, Турғун чўт уриш билан овора*. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ғижим рўмол** Ғўзапўчоқ шаклида бўртиқ нақшлар солиб тўқилган ипак рўмол. *Ғажак кўйган келин-чаклар, ғижим рўмол ўраган қизлар фотография олдида уралашиб қолишади*. С. Аҳмад, Уфқ.

ФИЖИМ II с.т. Сиқим, чангал. [Нусратилла] *Белидаги бир қийиғини жаҳл билан шартта ечиб, бир ғижим пулни ялтироқ ғишт устига сочди*. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ФИЖИМЛАМОҚ 1 Текислиги, тахи бузилган, эзилган ҳолатга олмоқ; ғижим қилмоқ. *Заргаровнинг ҳовлисида.. ерда ётган бир пой эски калиш, ғижимлаб ташланган бир-иккита газетадан бошқа ҳеч нарса йўқ*. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Столдаги опоноқ сочиқни олиб, бўйни, юзини артиди-да, ғижимлаб, ёнига кўйди*. С. Нуоров, Нарвон. *..бир нуқтага тикилганча, хат эзилган қоғозни беихтиёр ғижимлай бошлайди*. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

2 Кафтлари орасида маҳкам, эзган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ. *-Мен ҳам соғиндим, Ойқиз, — деди Олимжон Ойқизнинг сочларини ғижимлаб.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. -Энди бу ёғи бизга боғлиқ, — деди у кафтидаги бир сиқим тупроқни ғижимлаб*. Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

3 кўчма Азобламоқ, эзмоқ, қийнамоқ. *Вужудини дард ғижимлаб ташлагандек букчайиб, ўз кўчасига бурилди Икромжон*. С. Аҳмад, Уфқ. *Бу хаёл унинг қалбини ғижимлади.. Мирмуҳсин, Умид*.

ФИЖИН: *ғижини келмоқ* Фаши, аччиғи келмоқ. *Маҳалла бойваччаларининг тўйдан мийиқлари остида кулиб чиқаётганларини*

кўриб, Ҳайдарнинг *ғижини келди*. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **ҒИЖИНИГА ТЕГМОҚ** *ёки ғИЖИНИНИ КЕЛТИРМОҚ* Жаҳлини чиқармоқ, аччиғини келтирмоқ, ғашига тегмоқ. *Бу сийниталоқ [синглиталоқ]нинг боласи.. ғижинимга тегиб юрибди*. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ҒИЖИНМОҚ Аччиғи келиб, жаҳли чиқиб, қиёфаси шунга мос ҳолда ўзгармоқ (мас., юзи бурушмоқ). *Тишларини бир-бирига босиб, қаттиқ оғриққа дучор бўлган кишидек ғижинди, қисик лабларидан пушаймонликни ифодаловчи инграш чиқди*. Шухрат, Шинелли йиллар. *Раҳим муштлар зарбини тузуккина сезган бўлса-да, аламини ичига ютди, тишларини қирсиллатди, ғижинди*. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эрининг вағиллашидан ажабланиб югуриб чиққан Майсахон ҳам иккала биродарнинг бирига ғижиниб турганини кўриб, ҳайкалдек қотиб қолди*. А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ҒИЖИР тақл. с. Қаттиқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган ёқимсиз товушни билдиради. *Эшикнинг ғижери*. *Каравотнинг ғижери болани уйғотиб юборди*. ■ *Тупроғи билқ-билқ кўчадан араванинг асабларни пармалайдиган ғижери эшитиларди*. Ойбек, Навоий.

ҒИЖИРЛАМОҚ 1 «Ғижир-ғижир» товуш чиқармоқ, ғижир-ғижир қилмоқ. *Аравага гўнг роса тепкилаб босилган, гилдирақлар юк зўрлигидан ғижирлар, қўш от уни зўрға тортарди*. Ҳ. Фулом, Феруза. *Баширжоннинг тишлари ғижирлаб, ўрнидан туриб кетди*. Н. Аминов, Суварак.

2 с.т. Шамоллаш ёки бирор касаллик туфайли хириллашга яқин овоз чиқармоқ. *Тузукликка тузук*. *Лекин ҳали ҳам ўпқалари ғижирлайди, йўталадилар*. С. Анорбоев, Оқсой.

ҒИЖИРЛАШМОҚ қ. **ҒИЖИЛЛАШМОҚ**. *Отаўғил, биз келмасдан аввал, ўзаро ғижирлашиб олган эканлар*. С. Айний, Эсдалиқлар. *Гайбулла қурилиш бошқармасига бориб, ўзи гаплашди.. совхоз бошлиқлари билан ҳам ғижирлашиб олди*. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒИЖМАЛОҚ шв. Ғижимланган, тахи бузилган, ғижим. *Кўйлак ғижмалоқ бўлиб кетибди*. *Ғижмалоқ қилмоқ*. *Қоғозни ғижмалоқ қилмоқ*.

ҒИЖМАЛОҚЛАМОҚ шв. Текислигини ёки тахини бузмоқ, ғижимламоқ, ғижмалоқ қилмоқ.

ҒИЖ-ҒИЖ тақл. с. 1 айн. **ҒИЖИР-ҒИЖИР**. «Ғиж-ғиж» суриладиган [сумка] занжирининг тишлари тўкилиб.. тасмаси бир неча жойидан ямалган. «Ёшлик».

2 с.т. Ниҳоятда кўп, саноғига етиб бўлмайдиган даражада. *Ғиж-ғиж одам*. *Ғиж-ғиж чумоли*. ■ *Ғиж-ғиж бўлиб, қумурсқалардай қайнаб ётган қўшин кўприкда шундай тиқилиб қолган эдики..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҒИЗ тақл. с. (асосан, такрор ҳолда қўлланади) 1 Жуда тез йўналишдаги, учатган нарсанинг товушини билдиради. *Ҳавода кетма-кет ўқлар ғиз-ғиз учар эди*. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Тез, ғизиллаб. *Ўшандан ўтсанг, тўғри йўл кетади, шағал тўкилган*. *Ғиз-ғиз машина ўтиб туради*. Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

Ғиз этиб 1) тез, ғиз этган овоз чиқариб, визиллаб. *Ўқ бошим устидан ғиз этиб ўтди*; 2) тезлик билан, бир зумда. *..шаҳарга тушгиси келса, бир соат автобус кутмай, ғиз этиб бориб келаверади*. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҒИЗИЛЛАМОҚ 1 «Ғиз» этган овоз чиқармоқ, «ғиз» этмоқ. *Маҳкамадаги хоналарга юзларча тошлар ғизиллаб учди*. Ойбек, Навоий. *Ўқ устига ғизиллар ўқлар, Тиллар томоқларга тиқилар*. Э. Раҳим.

2 Чаққон ва тез ҳаракат билан юрмоқ, югурмоқ. *Нон битгач, саватни.. сунурги бойлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга ғизилади*. Ойбек, Танланган асарлар. *..сабри чидамай, эшикка отилди*. *Зиналардан ғизиллаб тушди*. Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Шу пайт ортимиздан ғизиллаб йўловчи автобус келиб қолди*. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҒИЗО [ا. غداء — овқат, озиқ, таом, егулик] эск. кт. Овқат, озиқ, емиш. *Муқимий кейинги ҳафталарда ортиқ инжиқлашиб, Қўқонга қайтиб боришдан умидини узгандек, ҳатто дўстларини ҳам, ўғлини ҳам ёдламай қўйган, кам завқ, кам ғизо бўлиб қолган эди*. С. Абдулла, Кувғунда. *Ошиқлар ғизоси бу оқшом висол, Ташналик давоси лабдаги зилол*. Э. Воҳидов, Тўй оқшоми. *Бир пайт ғизо излаган эчкидек, қоратоғ қарғаси учиб келиб, чинор шохига қўнди*. Н. Ёқубов, Жон.

ҒИЗОЛ айн. **ҒАЗОЛ**.

ГИЗФИЗАК *шв.* Бизбизак.

ГИЙБАТ [*а.* غيبت — йўқлик, мавжуд эмаслик; вақтинча йўқ бўлиш] Бировни камситиб, айбситиб, ёмонлаб гапириш, фикс-фасод. *Бекорчининг хунари — гийбат. Мақол. Болали уйда гийбат йўқ. Мақол. ■ Афсуски, майда-чуйда гийбатларга берилдим, бировни бировга қарши қайрадим, хуллас, умрим ўтиб кетди. М. М. Дўст, Лозор. Бўлим бошлиғи чиқиб кетди дегунча гийбат бошланади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Гийбат қилмоқ Гийбат тарзидаги гаплар айтмоқ, шундай гаплар билан айбситмоқ, ёмонламоқ. *Баъзи аёлларга ҳайронман, иккитасининг боши қўшилдим — бас, бировларни гийбат қилгани-қилган. М. Хайруллаев, Кўнгиш. Киши меҳнат қилмаса, гийбат қилади. Мирмуҳсин, Умид.*

ГИЙБАТХОНА [гийбат + хона] *с.т.* Гийбат гаплар кўп бўладиган жой, фикс-фасод уяси. *-У жувонмаргларнинг нияти ёмон, — Кумри ўзи ташлаб кетган гийбатхонанинг сиру асрорини оча бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ГИЙБАТЧИ Гийбат қилувчи, гийбатни одат қилиб олган киши. *Гийбатчининг бурди бўлмас, тўхматчининг юзи булмас. Мақол. ■ Гийбатчиларнинг мавзулари Аҳмад маҳдумнинг «жодугарлиги» ва «сеҳрбозлиги» эди. С. Айний, Эсдаликлар. Ҳасадеўй ва гийбатчи ўзи тайёрлаган гийбат ботқоғига ўзи ботиб қолади, деб айтган халқимиз. Н. Валиева, Ҳасад қилманг.*

ГИЙТ *тақл. с.* Ёгоч, темир каби нарсаларнинг ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Дарвоза гийт этиб очилди. ■ Ичкари эшикнинг гийт этиб секингина очилганини эшитди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ГИЙТИЛЛАМОҚ «Гийт-гийт» товуш чиқармоқ, «гийт-гийт» қилмоқ, «гийт» этмоқ. *Кўча эшик гийтиллаб очилди, қўлига сирли сопол кўза тутган қизча қадамларини авайлаб босиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГИЙЧ *айн. гийт.* Эшик олдин аста-аста тақиллади, кейин гийч этиб очилди. *Ҳ. Зиёнонова, Қишлоқи.*

ГИЙҚ *айн. гийт.* Қоронғида эшикнинг гийқ этиб очилгани эшитилди. *С. Зуннунова, Гулхан. Машина шитоб билан келиб, «гийқ» этиб тўхтади. О. Ҳусанов, Миннат. Омон тўсатдан ўзини орқага ташлаб, «гийқ» деган овоз чиқарди. Ф. Фулом, Шум бола.*

ГИЙҚИЛЛАМОҚ «Гийқ» этган овоз чиқармоқ; «гийт» этмоқ, гийтилламоқ. *Эски эшик бир неча бор очилиб-ёпилди. Ҳар сафар очилиб-ёпилганда, озор чекаётгандай ҳазин гийқиллайди. С. Анорбоев, Меҳр. Гийқиллаб бораётган арава устида тевараги уфққа туташган чўлни томоша қилиб бораман. С. Аҳмад, Чўл бургути. Роса бир соат бўлди Хадрадан йўлни бошлаб, Муюлишдан трамвай гийқиллаб ўтганига. Ф. Фулом.*

ГИЛАЙ Қараганда кўз қорачиқлари бир томонга йўналмайдиган, тўғрига қарай олмайдиган, кўз соққаси қийшиқ ўрнашган. *Гилай бола. Гилай кўз. Бир кўзи гилай. Кўзини гилай қилмоқ. ■ Кўз олдида «ғуштингни бурдалайман!» деб кўзини ола-кула қилиб турган ўғай она ва унинг қариндоши — гилай хотин турарди. Мирмуҳсин, Умид. Гилай кўзни тўғрилайдиган даволардан бири кўзойнақдир. «Фан ва турмуш».*

Гилай бўлмоқ айн. гилайланмоқ. ..ют-қазган чоғларида дарғазаб кўзлари гилай бўлиб кетарди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. **Гилай қарамоқ** Ёмон муносабатда бўлмоқ; ёқтирмаслик. *Теримга келганда ким ёмон — Йигиталининг машинаси ёмон. Шу борада неча карра ўртага тушиб, терлаб чиқса ҳам, кузга келганда, [Сафарбаров] машинага гилай қарайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

ГИЛАЙЛАНМОҚ Гилай ҳолатли бўлмоқ. *Кўзлари гилайланиб қолган икки киши гандираклаб кириб келаётган эди, контролёр уларни тўхтатди. «Муштум».*

ГИЛАЙЛАШМОҚ қ. **гилайланмоқ.** У оғзини катта-катта очиб.. кўзлари сузилиб, гилайлашиб кетарди. «Шарқ юлдузи».

ГИЛАЙЛИК Кўз соққасининг қийшиқ ўрнашуви: бунда бир кўз қорачиги кўри-лаётган нарсага қараган, иккинчиси эса ўша нарсадан чакка ёки бурун томонга огган бўлади. Баъзан иккала кўз қорачиги бурун ёки чакка томонга огади.

ГИЛДИРАК I Арава, машина ёки бирор механизмнинг юриши, ҳаракат қилиши учун хизмат қиладиган, ўққа ўрнатилган, айланадиган, доира шаклли қисми. *Арава гилдираги. Автомобиль гилдираги. ■ Сал алахсисанг, универсалнинг тишли гилдираги тагида қолиб кетасан. М. Минсуров, Ёмби. Мана, кичик телескопга ўхшаш асбобнинг*

2 *кўчма* Сўзларни тушунарсиз тарзда, паст овоз билан айтмоқ; шу тарзда гапирмоқ, хиргойи қилмоқ. *Бобо, сўроғимга жавоб бериш ўрнига, отига қамчи урди, нимадир деб ғинғиллагач, сўнг деди: -Йўл азоби, хўбам чарчагандирсан. Н. Сафаров, Оловли излар. Столини чертиб, ғинғиллаб ўтирган Хайит Ҳамидовнинг хиргойиси бир йигит кириши билан тўхтади. «Муштум».*

3 *кўчма айн. ғинғшимоқ* 3. *Гоҳо хотини ғинғиллаб қолса, болаларини қўшниларга ташлаб, кинога бориб келишади. «Ёшлик».* Унинг Шўродан айнамаслиги ўша лагердаёқ кўриниб турган эди, бирон марта ғинғ дегани йўқ. Аксинча, унча-мунча ғинғиллагани оғзига уриб юрди. Шухрат, Олтин зангламас.

ҒИНҒИРЛАМОҚ айн. **ғинғилламоқ**. Элмуроднинг бир текис ғинғирлаган овози ёқимли нағмадай ҳамманинг эс-хушини қамраб олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИНҒИР-ҒИИҒИР: **ғинғир-ғиғир қилмоқ** Англаб бўлмас даражада, ноаниқ қилиб гапирмоқ, эшитилар-эшитилмас гапирмоқ, ғинғилламоқ. *Ғинғир-ғинғир қилмай, аниқроқ гапирсанг-чи!*

ҒИНҒ-ҒИНҒ: **ғинғ-ғинғ қилмоқ айн. ғинғилламоқ.**

ҒИП: **ғип бўғмоқ** Қаттиқ бўғиб олмоқ. *-Ҳой, менга қара! — деди у [Ўғилой хола] бурун катаклари пирпираб, — Ёқангдан ғип бўғиб, зўравонлик қилаётганда, деразадан кўриб турганман. О. Ёқубов, Ларза. [Маҳмуда] Эрининг тўзғиган сочларига тикилиб ўтирибди-ю, лекин негандир ичидагини тўкиб солишдан ҳайиқяпти. Бу ҳайиқиш алами эса томоғини ғип бўғмоқда гўё! Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒИППА: **ғиппа бўғмоқ айн. ғип бўғмоқ қ. ғип.** Мадали Қосимов расмега бирпас тикилиб, индамай ўрнидан турди-да, қандайдир шўх куйни вағиллаб янгратаётган радиони ғиппа бўғгандай ўчирди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҒИР тақл. с. Нарсанинг тез айланиши ёки тез ҳаракат қилиши туфайли ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Мотор парраги бир ғир этди-ю, тўхтади.*

Ғир этиб Тезлик билан, бир лаҳзада, дарров. *Вақт ғир этиб ўтиб кетади. ■ Поездга билет олинган кун Масура хола яна кўз ёши қилди: -Ғир этиб келдинг-у, ғир*

этиб кетясан-а, онам? Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Ғир этган шамол (ёки шабада) йўқ Озгина ҳам шамол йўқ, шамол бутунлай йўқ. *Саратоннинг жимжит, зимзиё кечаси. Ҳаво дим. Ғир этган шабада йўқ. М. Осим, Сеҳрли сўз.*

ҒИРА-ШИРА 1 Эрта тонг ёки шомда нарсалар аниқ кўринмайдиган пайт; ҳавонинг эрта тонгда ёришиб келаётган, кечқурун қоронғилашаётган ҳолати; ёруғлик ёки қоронғиликнинг кучсиз ҳолати. *Ғира-шира ёруғ. Ғира-шира қоронғи. Ғира-шира хона. Ғира-шира пайт. ■ Ўзоззон буеун уйдан ҳар кунгидан эртароқ — тонг ғира-ширасида, нонушта қилмасданоқ чиқди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳозир ғира-ширада уларни бир-бирдан ажраттиш қийин. С. Анорбоев, Оқсой. Ғира-шира кўчалар, гузарларда қандайдир қора соялар. кўзга чалинарди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.*

2 Нарсанинг кўриш ёки тасаввурдаги аниқ-равшан бўлмаган, хира аксини билдиради. *Гавҳар унинг қоронғида ғира-шира кўриниб турган меҳрибон чеҳрасидан бу сафар ҳам илтимосини ерда қолдирилмаганини тушунди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қўлоқ сол. Ёшлик! Бу йилларда ҳаётингизда бўлиб ўтган воқеалар тушда кўргандай ғира-шира эсда сақланади. С. Кароматов, Лирика бастакори. Ёш палламда дадам, аям билан бирга шаҳардаги ҳовлимизга келганим ғира-шира ёдимда. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҒИРВАЙМОҚ айн. **ғирмаймоқ.**

ҒИРИЛЛАМОҚ 1 Тез айланиш, ҳаракат ёки бошқа сабаб туфайли «ғир-ғир» этган товуш чиқармоқ; пирилламоқ. *Машиналар ғириллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради. Қ. Мухаммадий. Радиокарнай ғириллаб туриб, бирдан гапира бошлади. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 «Ғир-ғир» эсмоқ, тез елмоқ (шамол, изғирин ҳақида). *Жанубдан ғириллаб шамол эсарди. ■ -Тақсир! — Ҳасан сўфи хитоб қилди. — Сиз салқинда, ғириллаган шабадада кўк чой ичиб, маза қилиб ўтирибсиз! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кун совуқ, арава-нинг устида ғириллаб турган изғирин юзларни ялайди. Ойдин, Фонарь тагида.*

3 айн. **ғизилламоқ 2.** *Акром ака, тайёрини сотиб ола қолсак бўлмайдим, ғириллаб олиб келаман. «Муштум». Хатни ўқиб, қизиқиб қолдик. Эртасигаёқ оёқни қўлга олиб, ўша*

томонга фирилладик. «Муштум». Ўғли Фозил ҳам дадасининг савдо-сотиғи билан бозорга фириллайдиган бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

Нон деганда, кесак фириллаган (фириллайдиган) ёки **нон деганда, кесак фириллайди** Турмуш шароитининг жуда оғирлигини билдиради. *Нон деганда кесак фириллаган замонлар кишилар эсидан чиқди. Ҳаёт яхши бўлиб қолди. Шухрат, Умр погоналари. Азбаройи худо, шу хумсангиз эшигида кушод икки ой бўйнимни эгиб, нон деганимда, кесак фириллайдиган бўлди. А. Қодирий, Кичик ҳикоялар.*

ФИРИНГ: фиринг демоқ айн. финг демоқ қ. финг. - *Зеби она, ҳалиги яна фиринг деганда, дабдаласини чиқариб, ўша ерга кўмиб келар эдик-да, — деди кимдир Адолатнинг орқасида. С. Зуннунова, Гулхан. Аямасдан ишга босинглар, фиринг демайди. С. Аҳмад, Уфқ. У киши нима гапирсалар, тўғрими, нотўғрими, фиринг демасдан бажарардик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ФИРИНГЛАМОҚ Бирор нарсадан жонга тегар даражада нолийвермоқ, ҳасрат қилавериб ёки керакисиз гапларни гапиравериб тўйдирмоқ; фингилламоқ, фингшимоқ.

ФИРИНГ-ПИРИНГ 1: фиринг-пиринг демоқ айн. фиринг демоқ қ. фиринг. «*Фиринг-пиринг*» десалар, тушунтираман деб, гап сотиб ўтиришининг ҳожати йўқ. Ҳ. Шамс, Душман.

2 айн. Нолиш, зорланиш билдирувчи бўлмағур гап-сўз; ҳасрат. *Фиринг-пиринг қилмоқ. ■ Фулом ака серхархаша хотинининг фиринг-пирингига ўрганиб қолганидан унчамунчасини терисига оқтирмайди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ФИРИНГ-ФИРИНГ айн. фиринг-пиринг. [Умурзоқ:] *Шўринг қурсин-да, хотин.. фиринг-фиринг қиласан, на гапинининг ипи бор, на боғичи. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ФИРМАЙМОҚ Кўзни қисиб, қийшиқ қарамоқ; шиғраймоқ. -*Ёки ўйинни дуранг қилмоқчимисан? — фирмайди у [Маннон]. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ФИРРА «Фир» этиб, дарров, бир онда. *Туй ўтандан кейин Умид машинада шошиб келиб, болохона ҳужрасидан у-бусини олиб.. яна профессор машинасида фирра жўнаб кетди. Мирмуҳсин, Умид. Хотини хуржунга қоракўл тери эмас, пўстак солибди. Ҳеч нарса*

демади, фирра изига қайтди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ФИРРОМ 1 Иш, ҳаётда ҳалоллик, покликка рия қилмайдиган, унга зид иш юритувчи; нопок, муттахам. *Яхши ишлансангиз, бас, ака-ука бўлиб кетамиз. Лекин, айтиб қўяй, фирромларга тобим йўқ. Э. Носиров, Топширилмаган совға. ..кичик хўжайинлар базани хомталашига олганлар. Қайси бирлари олғирроқ ва фирромроқ бўлса, шуниси кўпроқ кўтарган. Х. Тўхтабоев, Қалпоқ йиртилди. Етук олим бўлишни истаган одам ҳаром ва фирром йўлга кирмаслиги керак. Газетадан.*

2 Ўйин, мусобақа, беллашувда тартибқоидага зид йўл тутувчи; ҳалолликка рия қилмайдиган, нотанги. *Шахматнинг яна бир зарари шуки, агар фирром одам билан ўйнасангиз, асабингиз бузилади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бел олишганда кураш майдониди, Фиррому нотанги полвон чаладир. Ҳабибий.*

3 Ўзбек кураши атамаларидан бири: беллашув пайтида катта хатога йўл қўйган ёки такрор қўполлик қилган курашчига охириги огоҳлантириш сифатида қўлланади.

ФИРРОМЛИК Фирромга хос иш тутиш (**фирром** — ҳар икки маъносиди). *Ҳа, энг хавфли, энг даҳшатли нарса — фирромликка, қинғир ишга биринчи қадам қўйиш. Газетадан. Узи ўлғудай тўғрисўз, фирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Мактабда танаффус вақтлари шашка ёки волейболда фирромлик, ўйинбузуқчилик қиларди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ФИРРОМЧИЛИК с.т. Фирромлик. Кони алдамчилик, фирромчилик экан уларнинг иши. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ФИРТ 1 Белгининг кучли даражасини қайд этади, кучайтирув билдиради (одатда, салбий белгиларга нисбатан қўлланади). *Фирт аҳмоқ. Фирт саводсиз. Фирт маст. Фирт нодон. Фирт хом. ■ Биттаси Аввалбек бўлса, у — фирт пиёниста.. М. М. Дўст, Лолазор. Фирт омиман, бизга ўқиш қайда.. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Отлар билан ва айрим даражаланмайдиган сўзлар билан қўлланиб, шу сўз аниқланган нарса, ҳолатнинг шахс ёки предметга тўлалигича, бутунлай дахлдорлиги, оидлиги маъносини билдиради; бутунлай, турган-битгани. *Фирт тўхмат. Фирт расмиятчилик. ■ Исириқ тутатишни хуро-*

фот дейишнинг ўзи *фирт* хурофот экан. «Фан ва турмуш». Хафа бўлманг-у, почча, аммо *фирт* афанди экансиз. А. Кўчимов, Ҳалқа. Илгари бу жойлар *фирт* тўқайзор, одам йўқ эди. «Ўзбекистон кўриқлари». Умид учинчи синфга ўтганида, адаси ҳам тўсатдан ўлиб қолди.. у *фирт* етим бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Умид.

ФИРТ II тақл. с. Кесиш, узиш ёки ишқаланишдан ҳосил бўладиган кескин товушни билдиради. Эшик *фирт* этиб очилди.

ФИРТИЛЛАМОҚ «Фирт» этган товуш чиқармоқ. Эшик *фиртиллаб* очилди.

ФИРЧ айн. **фирт II**. *Фирч* этмоқ. ■ [Нодиржон] Ҳафсала билан қўл қўйиб, аризани икки буклаб ушлаб, ўрнидан турган эди, эшик *фирч* этиб очилиб, Розиквой кирди. А. Мирҳиддин, Чап чўнтак.

ФИРЧИЛЛАМА «Фирч-фирч» товуш чиқарадиган, *фирчиллайдиган*. *Фирчиллама* этик. ■ Ер юзига оппоқ гилам тўшалган: оёқларингиз остида *фирчиллама* қор. Т. Мирҳодиев, Илк ёғдулар.

ФИРЧИЛЛАМОҚ «Фирч-фирч» этган товуш чиқармоқ, *ғичирламоқ*. Эшик *фирчиллаб* ёпилди. ■ Секин эринмасдан ёғайтган лайлакқор Адолатнинг оёқлари остида амиркон маҳси-кавушдек *фирчиллайди*. С. Зуннунова, Гулхан. -Хўп, бўлмаса.. — деди-ю, протез оёқлари *фирчиллаб*, нари кетди. М. Мансуров, Ёмби.

ФИРЧЧА Нуқул, турган-битгани, *ғарчча*. *Фирчча* мой. ■ [Эшонхон:] Аввало, оқсоч қанд-курс, ёғлиқ патир, қулинг ўргилсин *фирчча* думбали сомсаларни тўкиб ташлайди дастурхонга. Ойбек, Улуғ йўл.

ФИР-ФИР I Фир с. тақр. *Фир-фир* қилиб лента узилди. *Фир-фир* шабада. ■ -Менинг отам бўлса дугчи, қашшоқки, у ёғи йўқ. Саҳардан шомга қадар жомеда *фир-фир* дуг тортади, — деди Зумрад Гуласалга. Ойбек, Улуғ йўл. Қирларда ҳали мол оғзи тегмаган ўсиқ ўтлар *фир-фир* эсган шамолда бешикдай тебранади. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тез-тез, *фир* этиб, *ғизиллаб*. Катта кўчадан енгил машиналар, трамвайлар *фир-фир* ўтиб турибди. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. *Фира-шира* тонда қишлоқда қизғин ҳаракат бошланиб кетди.. Машиналар, темир бочкалар ва қоп-кажов ортилган автомобиль, аравалар *фир-фир* ўтмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ФИРФИРАК шв. Бизбизак.

ФИРФИРАКИ шв. Сийрак тўқилган дока, шаша.

ФИТ айн. **ғийт**. Бироздан кейин автомобиль гузуллаганича қайтиб келди ва аста бурилдида, *фит* этиб тўхтади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ФИТИЛЛАМОҚ «Фит» этган овоз чиқармоқ, *ғийтилламоқ*. [Фуод афанди] Эшикнинг *фитиллаб* очилганини эшитиб, қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ФИЧИЛЛАМОҚ айн. **ғижирламоқ**. [Ориф ака] «Нима қилиб ўтирибман!» деб ғазабли алам билан ўрнидан турганида, кўча эшиги *ғичиллади*. А. Мухтор, Чинор.

ФИЧИР айн. **ғирч**. *Ғичир* этмоқ.

ФИЧИРЛАМОҚ айн. **ғирчилламоқ**. Полвон билан иккимиз яқинимиздаги бир ҳовлининг эшигини зўр бериб итара бошладик, эшик *ғичирлаб*, қирсиллай бошлаган эди.. ичкаридан қути ўчган кекса бир кишининг овози эшитилди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ФИЧ-ФИЧ айн. **ғиж-ғиж**. -Меҳтарнинг томоғи мойланмаган арава *ғилдирагидек ғич-ғич* қиялпти, — деди Бойбур. М. Осим, Элчилар. Терада чумчуқлар *ғич-ғич* уя қуришган. Ойбек, Болалик.

ФИША Қамишга ўхшаб ўсадиган, аммо поясининг ичи говак бўлмайдиган ўсимлик; савағич. *Фиша* — *савағич*, қамишга қараганда у бошқача ўсади. Қамиш бир-бирига тутшиб, тўқай бўлиб кетса, *савағич* худди садага ўхшаб, ҳар ер-ҳар ердан тўп-тўп қайнаб чиқади. С. Аҳмад, Уфқ.

ФИШАВА [а. غشاوه — ёпинчиқ, парда; кўзнинг хиралашуви, шабкўрлик] шв. Қайсарлик ёки инжиқлик билан қилинадиган жанжал, хархаша. Унга ёнидаги улфатларининг дабдурустдан бошланиб кетадиган *ғишавасини* томоша қилиш, кўк чой ичиб роҳатланиш — *ғанيمات*. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. Боягина эрини ундан қизғаниб, *ғишава* қилиб турган хотин кўз очиб юмгунча бошқа қиёфага кирди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ФИШАВАЧИ шв. *Ғишава* қилувчи, қайсарлик билан арзир-арзимас нарсага жанжал қилувчи. *Ғишавачи* бола.

ФИШАЗОР *Ғиша* билан қопланган, *ғиша* ўсиб ётган майдон. Аравалар неча жойда ботиб, чакалақзор ва *ғишазорларни*

оралаб, ниҳоят, бир қишлоққа етиб келишди. Газетадан.

ҒИШТ [ф. *خشث* – ғишт] Қолип ёрдамида лойдан тўртбурчак шаклида қўйиладиган қурилиш материали. *Хом ғишт. Ғишт қуймоқ. Ғишт термоқ. Қолипсиз ғишт битмас, режасиз иш битмас.* Мақол. ■ *Атрофимдаги иморатларнинг кўпи пишиқ ғишtdан, баъзилари хом ғишtdан бўлса ҳам, кўкракдор қилиб солинган.. Шукрулло, Сайланма. Бердибой яхши бир нонвой.. ўртача арракаш, ғишт терувчи эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

Ғишт қолип(и)дан кўчди Фурсат ўтди, бўлар иш бўлди. *Энди ғишт қолипдан кўчган эди. Сайёра мурасага келди. Исмоилнинг алимент тўлашини сир тутди.* П. Қодиров, Қалбдаги кўёш. **Гўрига ғишт қаламоқ қ. гўр.**

ҒИШТИН [ф. *خشثين* – ғишtdан қилинган, қурилган] **1** Ғишт билан ишланган, қурилган. *Дўнгликдан кейин ҳеч қанча юрмай, ғиштин уйлар бошланиб кетди. «Ўзбекистон қуриқлари». Терак бўйи келадиган ғиштин девор жуда энли эди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Узун ғиштин йўлка дарвозахонадан бошланиб, чорбоғни тикка кесиб ўтади.* Ҳ. Гулом, Бинафша атри.

2 Қарта ўйинида: қартанинг ғиштсимои қизил холлари бўлган хили. *Ғиштин моткаси. Ўнлик ғиштин.*

ҒИШТЛИ *айн. ғиштин.* Қамариддин ғиштли уйининг иккинчи қаватида турарди. «Ёшлик».

ҒИШТЧИ 1 Ғишт қуювчи.

2 Ғишт терувчи уста. *Энди тошларни хуржунда ва этакда ташиб етказишга ҳам сабрлари чидамади, худди мактаб қурилишидаги ғиштчиларга ўхшаб, қўлдан қўлга иргита бошлашди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҒИШҒИША Хархаша. *У оёқ учи билан юриб, иккинчи уйга кирди. Болалар уйғонмасин дебми ёки Лаълихоннинг ғишғишасидан қўрқибми, астагина ечинди-да, ўз каравотига келиб ётди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ҒИҚ тақл. с. **1** Томоққа бирор нарса тикилганда, бўғилганда, нафас олиш қийин бўлганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Бемор ўқтин-ўқтин ғиқ этган товуш чиқарди.*

ҒИҚ этмаслик (ёки демаслик) **1)** бирор овоз чиқармаслик, индамаслик. *Айвон тўла хотин, ҳаммаси оқ дока рўмолни бир юзига тушириб, ғиқ этмай ўтиришибди.* А. Муҳтор, Опа-сингиллар; **2)** эътироз билдирмаслик, қаршилик қилмаслик, ғиринг этмаслик. *Ҳозир ҳам ич-ичидан норозилик босиб келганига қарамай, ғиқ эта олмади.* М. Мансуров, Ёмби.

2 айн. ҒИЙТ. *Эшик ғиқ этиб очилди. Машина ғиқ этиб тўхтади.*

ҒИҚИЛЛАМОҚ «Ғиқ-ғиқ» этган товуш чиқармоқ. *Шамол кескин гувуллар, қари қайрағочлар ҳазин ғиқиллар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ташқарида мотоциклнинг ғиқиллаб тўхтагани, сўнгра кимнингдир югуриб келаятгани эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ҒОВ 1 1 Бирор томонга ўтиш, кириш учун имкон бермайдиган қурилма, тўсиқ. *Аҳён-аҳён атрофи ғов билан қуршалган қўралар, четанли чорбоғ, ертўла янелиғ кулбалар ҳамон сақланиб турганини кўриб ҳайрон қола-сиз.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Бир учига арқон боғланган ёғоч — кўтарма ғовни тушириб, йўлни тўсди.* С. Нуров, Нарвон. *Юк вагонларининг ҳайҳотдай очиқ эшикларидagi ғовлар сурилиб, юзлари иссиқдан қорайган аскарлар пастга сакраб туша бошладилар.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 сирт. Куч синаш машқлари ўтказиладиган тўсиқ. *Маррага боргунингча Ўн бир ғовдан сакрайсан.* З. Диев.

3 кўчма Бирор иш-фаолият, ривожланиш, истак ва ш.к. йўлидаги тўсиқ, қаршилик, тўғоноқ. *Ташаббусни ривожлантириш йўлидаги барча ғовларни олиб ташлашни.. қатъиян талаб этдилар.* Газетадан. *Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай ғов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

Ғов бўлмоқ Қарши турмоқ, монелик қилмоқ, тўғоноқ бўлмоқ. *Жамият ижтимоий-маънавий тараққиётига ғов бўлиб турган хилма-хил иллатлар дадил фош этилган.* М. М. Дўст, Лолазор. *..айрим нопок шахсларнинг қинғир ишларига ғов бўлганим учун «ақлимни киритиб қўйишмоқчи» бўлишгани фош этилди.* «Муштум». *Лекин Гулчехра Султон билан Дилбар ўртасида ғов бўлишни сира-сира истамас эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

FOB II кам қўлл. Ичи бўш; говак. - Се-
кироқ, тош бор девдим-ку, гов калла, - де-
ган овоз эшитилди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

FOBAK I Ичи бўш; ковак-ковак, гал-
вирак. Говак ёғоч. Говак тоғ жинси. Ме-
таллинг говак жойлари. Қамиш поясининг
ичи говак бўлади. ■ Бўз ер-да, неча минг
йиллардан бери кўксидан сув думаламаган
говак ер - сув босиши билан чуқиб, ҳалқоб
бўлиб қола бошлайди. Ш. Фуломов, Бахт бўс-
тонига. Тоғда юриб, анча тажриба орт-
тирган Тўрақул қор говак бўлиб турган жой-
ларини четлаб ўтарди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 кўчма Ичи, замини бўш. Тошкентнинг
ҳокими.. Шаҳарни сўраган Ўрдада туриб.
Лекин говак экан қалъа негизи, Девор ҳам,
давлат ҳам қулаган чириб. М. Шайхзода,
Тошкентнома.

FOBLAMOQ I Ҳосили яхши бўлмай,
ўсиши кучаймоқ; ортиқ даражада бўйига
ўсмоқ. Сал эҳтиётсизликка йўл қўйсак, ғўза
говлаб, ҳосилни бой бериб қўйишимиз турган
ган. «Ўзбекистон кўриқлари». Шундай ҳоллар
бўладик, экин уч марта ва ундан кўпроқ
озиқлантирилади, лекин у говламайди, ҳосили
мўл, ғўзапояси нормал бўлади. Газетадан.

2 кўчма Авжланмоқ, кучаймоқ, зўрай-
моқ (одатда, салбий нарса-ҳодисаларга нис-
батан қўлланади). Кибр-ҳавоси говлаб кет-
ган терговчи бошини кўтариб, «хўш?» де-
йишни ҳам эп кўрмади. В. Маҳқамов, Ҳам
айланиб, ҳам ўргилиб. Болалигидан бошқа-
лардан ажралиб туришга интилиш балоғат-
га етган сари говлаб кетди. Шуҳрат, Ши-
нелли йиллар.

Бўлса - бўлар, бўлмаса - говлаб кетар
«Нима бўлса бўлар» деган маъноли, эъти-
борсизлик, лоқайдликни қайд этувчи ибор-
ра. Бу том ва деворлар узоқдан гўё бирон
ҳафсаласиз одам «бўлса - бўлар, бўлмаса -
говлаб кетар» қабилдан қилиб, омонатгина
кўнқайтириб қўйгандек кўринади. Ҳ. Шамс,
Душман. Музаффар ҳам «бўлса - бўлар,
бўлмаса - говлаб кетар» қабилда иш тут-
япти. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Калласи** (ёки
мияси, боши) **говламоқ** Нима қиларини бил-
май қолмоқ, боши қотмоқ. Умуман, одам-
ларга яхши қўшилмайдиған Комил катта-
лар олдидан ўзини йўқотиб қўйган эди. Ҳозир
унинг калласи говлаб, қулоғи шанғиллар эди.
М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Чуқур ҳаялга толган
Маҳжам аканинг мияси говлаб, гангиб қол-

ганди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Шу алтоз-
да у боши говлаб, пешингача телбалардек
шаҳарда тентираб юрди. Ф. Мусажонов,
Ҳиммат.

FOBUR Турли тартибсиз овозлар, шов-
қин-сурон: говға. Йиғилганлар орасида гов-
вур бошланди. ■ Эркак кишининг асабий
товуши хотинниқига қўшилди; говур кўта-
рилди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. [Аҳ-
маджоннинг] Кўзи олдига гоҳ Нусрат, гоҳ
Зулфия, гоҳ Латофат келиб, унга алланар-
салар деяётгандай бўлар, уларга одамлар
говури қўшилиб, катта чайқов бозорида
юргандай боши ғувуллаб кетди. С. Карома-
тов, Ҳижрон. Зорий ирғиб туриб, ер тепин-
ди, говурда унинг ғўлдирагани эшитилмади.
С. Сиёев, Ёруғлик.

FOBURLAŞMOQ Говур кўтармоқ,
шовқинлашмоқ. - Собир ота ҳам қулми? Бу
говурлашган камбағаллар ҳам қулми? - деди
Сафарқул бойга. С. Айний, Қуллар.

FOVUŞI, ғувуш шв. Жўхорининг кўк
пояси; моллар учун экилган жўхори. Бос-
тирмага бостираним говушди(р), Оёғингда
амиркони кавушди(р). «Фольклор». Бўрон
томлардаги говуш ва беда ғарамларини учир-
ди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

FOVFA с.т. Ғавғо. Арзимайди савдоси, бош
қотирди говғаси, деганлари шу бўлса керак.
«Муштум». Тирикчилик говғаси ёлғиз сизда
эмас, тақдирга тан берасиз-де.. Ойбек, Тан-
ланган асарлар.

FOZ I 1 Ёввойи ёки хонакилаштирилган,
бўйни узун, сувда сузувчи йирик қуш. Анави
Тулаганининг эркатойи! Минаман, деб ғозлар-
ни қувлагани-қувлаган. А. Қаҳҳор, Оғриқ
тишлар. Кўклам келди, учиб ўтди ғозу тур-
налар. Ф. Фулом. Соҳилида чайқалар қамиш..
Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз. Ё. Мирзо.

2 кўчма Гавдани тик кўтарган ҳолда: тик
туриб; тикка. Гавдани ғоз тутмоқ. У ғоз
юриб чиқиб кетди. ■ Қизил шапкали қот-
магина темирйўлчи минбарга югуриб чиқ-
ди-да, Охунбобоев олдидан ғоз туриб рапорт
берди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Каклик
чиройли бўйинини ғоз тутганича, маст кўз-
ларини жавдиратиб.. хониш қиларди. С.
Анорбоев, Оқсой.

Ғоз қараш Бўйинини чўзиб қараш, аланг-
лаш. [Бону] Ўрнича бориб ўтириб, залдаги-
ларга бир ғоз қараш қилиб қўйди. С. Каро-
матов, Ҳижрон.

ҒОЗ II [р. газ] эск. кт. айн. газ II.

ҒОЗ III с.т. Куч-қувват, калория. *Ғози йўқ овқат. Офтобда туриб, ўғитнинг ғози қолмапти.* ■ *Дехқон этиштирган нозу неъматларнинг ғози бўлсагина, пазанданинг оши тотли бўлади.* М. Каримжонов, Патинжон. *Кўмири яхши чиқмади. Ғози йўққа ўхшайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒОЗА [ф. غازه — аёллар юзига сурадиган қизиллик, элик] эск. Юзга суриладиган, қизил рангли пардоз буюми; элик. *Ганга тушмас тамизи йўқ бемаза, Сулувнинг бетига ярашар ғоза.* «Ойсулув». *Бунча юзга ғоза суриб, Зеб берасан ўзинга.* Уйғун.

Кампирнинг дарди ғозада Ҳар ким ўз ташвиши, ўз истаги, мақсади ҳақида ўйлайди ёки қайғуради, деган маънода ишлатилган матал.

ҒОЗИЙ [а. غازى — босқинчи, забт, истило қилувчи; фазот қилувчи] эск. дин. Фазотда, муқаддас урушда қатнашувчи, ўз эътиқоди йўлида жанг қилувчи. *Бу муқаддас жангда ўлган — шаҳид, ўлдирган — ғозий.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. - *Тирик бўлсалар, ғозий бўлиб келарлар, агар тангерининг буйруғи билан ажаллари етган бўлса, шаҳид бўларлар; сўрамоқ нега керак? — деб совуққонлик билан жавоб берди отлик.* С. Айний, Қуллар.

ҒОЗКАПТАР Ботқоқларда, сув бўйида яшайдиган кичкина сув қуши.

ҒОЗЛАИМОҚ Гавдани тик тутмоқ, ростламоқ, қадни кўтармоқ. *Чернецов столга хиёл энгашиб ўтирган эди, Юрьевнинг қийналаётганини кўриб, ғозланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҒОЗОЁҚ бот. Соябонгуллилар оиласига мансуб, суғориладиган экинлар орасида ўсадиган икки йиллик бегона ўт.

ҒОЗПАНЖА бот. Раънодошлар оиласига мансуб, тоғ ёнбағирларида, дарё бўйларидаги ташландиқ ерларда ўсадиган бир ва икки йиллик бегона ўт.

ҒОЗЯПРОҚ бот. Раънодошларга мансуб, тоғ зонасидаги зах ерлар, дарё ва сойлар бўйларида ўсадиган кўп йиллик илдизпояли ўсимлик.

ҒОЗ-ҒОЗ: ғоз-ғоз турмоқ Ўз мувозанатини сақлаган ҳолда оёқда турмоқ, тик турмоқ (энди юришга ўрганаётган бола ҳақида). *Ўғлим ғоз-ғоз турадиган бўлиб қолди.* ■ *Хадича енг шимариб, даҳлизда гўшт*

чоляпти. Энди ғоз-ғоз тура бошлаган қизалоқ осма беланчақда. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҒОЙИБ [а. غائب — бор, мавжуд бўлмаган; яширин, пинҳоний; кўринмас] 1 Шу ерда йўқ, мавжуд эмас; кўринмай кетган, йўқ бўлиб кетган. *Шу пайтда бир кабутар ажойиб, Кўкда борар гоҳ кўришиб, гоҳ ғойиб.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

Ғойиб бўлмоқ 1) кўзга кўринмай қолмоқ, йўқ бўлиб қолмоқ. *Маъмуржон орқасига қарай-қарай, муюлишдан ўтиб, ғойиб бўлди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар; 2) бирор ёққа кетиб қолмоқ, кетмоқ. *[Комила] Тонгда кампирниқига келди. Кирса, Матниёз йўқ. Матниёз кетиб қолган эди. Қаёққа ғойиб бўлганлиги номатълум.* А. Мухтор, Чинор; 3) йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. *Бундан беш йил илгари бир сабаб билан бу хаёллар бутунлай ғойиб бўлиб, уларнинг ўрнини бошқа фикрлар эгаллади.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. **Илми ғойиб** айн. **илми ғайб.** қ. **ғайб.** *Бу илми ғойиб. Ҳозирча бир нарса дейиш қийин.* Н. Сафаров, Дон.

2 Тангри, илоҳ. *Кейин илжи борича юмошқ гапиршига уриниб, насиҳат қилиб қўйди: -Ғойибнинг ишини бандаси билмайди..* К. Яшин, Ҳамза. *Эшикдан чиқиши ҳамон, Анварга рақиблигини ошкор қилиб қўймасликни ғойибдан тилади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

3 Ғойиб (эркаклар исми).

ҒОЙИБДАН 1 Кутилмаган жойдан, йўқ жойдан, йўқдан. *Хазина — ғойибдан эмас, меҳнатдан.* Мақол. ■ *Таътил кунлари Саудий учун ғойибдан келган зўр бойлик бўлиб, унинг қанчасини нима ишларга сарф қилишини билмай шошилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ғойибдан келган бу хуржунни Ойша хола салмоқлаб кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 айн. **ҒОЙИБОНА 1.** *Элмурод бу қорача, чехраси очиқ йигит билан ҳамсухбат бўлмаган бўлса ҳам, уни ғойибдан танир, одамлар оғзидан эшитган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жавод уларнинг кўпларини ғойибдан танийди.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ҒОЙИБОНА [а. + ф. غائبه — сиртдан, ўзи йўғида; яширинча, пинҳона] 1 Ўзини кўрмаган ёки суҳбатлашмаган ҳолда; орқаворатдан, сиртдан. *Ғойибона очиқ бўлмоқ.* ■ *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва*

хотинсиз орзумандлар. қутидорникига совчиларини турнақатор юбора бошлаган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Уҳам Ойша холани ғойибона яхши кўриб қолгани ҳақида ёзар, бундан кейинги хатларида эса суратларини юборишларини айтар эди. С. Зунунова, Кўк чироқлар.

2 Номаълум; фавқулодда. [Маҳкам ака] Оғасининг гапларини эсларди. Эслаган сари, бағри бутун бўлиб, кўнгли тоғдек кўтарилар, олам бошқача кўринар, аллаёқдан ғойибона куч белига, кўзларига нур ато қилаётганга ўхшарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒОЛИБ [а. غالب — ғалаба қилувчи, музаффар] Уруш, жанг, кураш, тортишув, мусобақа ва ш.к. да ғалаба қозонган, устун чиққан; музаффар; зид. мағлуб. *Ғолиб халқ.* ■ Фашизмга қарши жанг қилиб, зафар қучиб қайтган ғолибларимиз миллион-миллион. Н. Сафаров, Оловли излар. Соттихон фақат мусобақа ғолибигина эмас, балки ижодий меҳнат ва новаторликда ҳам намуналар кўрсатган илғор ишчилардан бири. Туйғун, Станоклар ёнида. Бош соврин таъсис этилди — турнир ғолиби тошкентлик усталар ишлаган катта чинни вазани олади. Газетадан.

Ғолиб келмоқ (ёки чиқмоқ) 1) уруш, жанг, мусобақа ва ш.к. ларда устун чиқмоқ. Мусобақада ғолиб чиқмоқ. ■ Сен курашда ғолиб келганда, Тоғдай кўтарилар кўрагим. Т. Тўла. Айтгандек, жангда енгдик, Ғолиб чиқдик, хўп севиндик. М. Шайхзода; 2) кўчма юқори вазият (ҳолат) эгалламоқ, устун келмоқ. Дардим ғолиб келиб, ётиб қолдим. ■ Тусатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғолиб келар чарчоқ, ниҳоят, Тонга яқин илинади кўз.* А. Шер, Қадимги куй.

ҒОЛИБИЯТ [а. غالبیت — ғалабалар; аксарият, кўпчилик; катта қисм] эск. Ғолиблик, ғалаба. Бугун Азизбек ғолибият далдасида кўрғонлардан бир айланиб чиқмоқчи эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒОЛИБКОР [а. + ф. غالبكار — ғалаба қилувчи, ғолиб бўлувчи] Ғалабага олиб борувчи; ғалаба эгаси. Хоразмнинг бу йил ҳам ғолибкор бўлишини муттасил кузатиб бормоқдалар. Газетадан.

ҒОЛИБЛИК 1 Ғолиб ҳолат, ғалабага эгалик; ғалаба. Достон мазмунида кураш ва

зафар, Ғолиблик гурури дунёлар қадар. М. Алавия. Зафар ёр бизга, ғолиблик муқаррар. Ҳабибий. Юзидаги ғазаб сўниб, табассум қалқди. Қиёфасидаги ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ғолиб эканлик. *Кулгимиз бу — ғолиблигимиз, шодлигимиз, бахтиёрлигимиз.. белгиси.* «Муштум».

ҒОЛИБО [а. غالباً — аксар ҳолларда, тез-тез; эҳтимол, шекилли] крш. с. эск. кт. 1 Кўпинча, асосан. *Ғолибо шундай дейилади.*

2 Афтидан, тахминан, балки. *Алишер марҳум Абулқосим Бобир саройига хизматга кирганларида, ғолибо, ўн беш ёшда эдилар.* Ойбек, Навоий.

ҒОЛИБОНА [а. + ф. غالبانه — ғолиб ҳолда, зафарли] Ғолибларга хос, ғолибларча; зафарли. *Ғолибона кўриниш. Ғолибона юриш.* ■ -Хужрамга кирсанг, ҳаммасини билиб оласан, — деди у ғолибона бир тарзда. С. Айний, Эсдалиқлар. Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир. Ойбек, Нур қидириб.

ҒОИ қ.х. Ипак қурти боқилган сўкичакда қурт егандан қолган барг ва ахлатлар.

ҒОР [а. غار — мағора, унгур; чуқурлик] Тоғ, тепалик кабилар остида, бағрида табиий ҳолда вужудга келган катта ҳажмли бўшлиқ. Тоғнинг тагида ғор бўлиб, унда шонларнинг подшоҳи — Аждар султон ёлғиз турар эди. «Эртақлар». Бу тепанинг шимолигарбий ёнбағрида бир ғор бор эди. С. Айний, Эсдалиқлар. Ўзбекистонда кўршапалакни ғорларда, бўғотлар тагида учратиш мумкин. «Фан ва турмуш».

ҒОРАТ [а. غارت — қўққисдан ҳужум, босқин; талон қилиш] эск. кт. Талон-торож; бузғунлик. *Ғорат бўлмоқ. Ғорат қилмоқ.* ■ *Қурдик не-не иморат, Аммо билмадик ғорат.* М. Али. Аммо на раҳм бор ва на адолат: Элни зolim шундай этмишдир ғорат. Миртемир. Шу тариқа, фаҳш ботқоғига ботган император.. Рим империяси хазинасини ғорат қилиб.. жар ёқасига олиб келганини билмади. «Тафаккур».

ҒОРАТГАР [а. + ф. غارتگر — ғорат қилувчи; талончи, босқинчи] айн. **ғоратчи.** Жаҳон ғоратгари — шарманда ул шиддатли ёв қочди. Гузал боғимни ёндирмоқ учун юрган олов қочди. Ҳабибий.

ГОРАТЧИ эск. кт. Талон-торож қилувчи, таловчи; вайрон қилувчи, бузувчи. *Ўзбек ва афғон халқлари.. айни замонда ташқи горатчи қулфатини бирга тортганлар.* В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ГОФИЛ [а. غافل – бепарво, эътиборсиз; паришонхотир; гафлатда қолган] Гафлатда қолган, ҳеч нарсадан беҳабар. *Э гофил она, тур, кўзингни оч, қизингнинг юрагига қулоқ сол. Унинг қалбига муҳаббат келди.* С. Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. *Кечир, дўстим, гофил қолдим. Иссиқ кўйнимда илон ётганини билмадим.* И. Султон, Имон.

ГОФИЛЛИК Ҳеч нарсадан хабарсизлик. *У эрининг бепарво ва гофиллигидан шикоят қилди.* ■ -Мени сиз чақирдингизми? – сўради Малика, ўзини гофилликка солиб. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ГОЯ [а. غايه – мақсад, интилиш; ният, қасд] **1** Объектив борлиқни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи, одамларни мақсад сари етакловчи фикр, тушунча, тасаввур. *Эски гоялар ва қарашлар уларни юзага келтирган шарт-шароитларга нисбатан узоқроқ умр кўради.* Газетадан. *Ёзингиз, мана шу қуръон ҳурмати билан қасамёд қилиб айтаманки, мен ўзимнинг курашчан қобилиятимни шу жамиятнинг гоялари йўлида тугатаяжман [деди номаълум киши].* Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Диннинг вазифаси – гоялар ва эътиқодлар тизимини шарҳлаш, изоҳлаш ҳамда қайта ишладан иборат.* «Мулоқот».

2 Бадиий, сиёсий ёки илмий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгилувчи асосий фикр. *Асарларнинг халқ мулки бўлиб қолишига сабаб шуки, у асарлар маъзига сингдирилган гоя кишилар дилига, уларнинг истақларига яқиндир.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу новеллалар муайян маънода мустақил «асар»дек таассурот қолдиради ва айни вақтда бир-бири билан боғланиб, умумий асарнинг гояси ва руҳини очишга бўйсундирилади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй; ният, мақсад. *Киши астойдил меҳр кўйган.. гоясини доим энг тўғри ва кенг тарқалган.. деб ҳис қилади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Шўрўзакни ўзлаштириши*

гоясини биринчилар қатори Турсунмат олға сурган эди. «Ўзбекистон қўриқлари». *Менинг учун кўйингизда ва оёғингиз учида жон бериш жуда ширин эди ва кўндан бери гоям эди.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

ГОЯВИЙ [а. غايه‌وى / غايى – гоёга оид, алоқадор] **1** Муайян бир гоёга асосланган. *Гоёвий тарбия. Гоёвий қурол. Гоёвий кураш.* ■ *Уқитувчи – гоёвий фронт жангчиси.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор нарсанинг асосий моҳиятини, гоясини ифодалайдиган; гоё жиҳатидан. *Пьесанинг гоёвий мазмуни.* ■ *Редакция жамоаси.. Ўзининг гоёвий савиясини, бадиий маҳоратини оширмақда.* Л. Ҳамроев, Шонли йўл. *Бадиий жиҳатдан пишиқ, гоёвий соғлом, халқчил, томошабин қалбига яқин бўлган ҳар бир асар замонавий бўла олади.* Газетадан.

ГОЯВИЙЛИК Муайян гоёга мансублик, эгалик. *Ишда юксак гоёвийлик бўлмоғи керак.*

ГОЯЛИ (аниқловчи сўз билан) Гоёга эга. *Юксак гоёли.*

ГОЯСИЗ Аниқ бир сиёсий ёки маънавий мақсади бўлмаган; тутуриқсиз.

ГОЯТ(ДА) [а. غايت – чек, чегара, охир] Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Гоятда гўзал. Гоят кучли.* ■ *Уйимиз гоят шинам, Ҳаммага жой бор. Меҳмонлар юлдуз бўлса, Уртада ой бор.* М. Шайхзода. *Мажлисга чўккан гоят оғир вазиятни тарқатиш учун танаффус эълон қилинди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Умид гоятда хурсанд, ордери олган кунийёқ дарров кўчиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГУБОР [а. غبار – гард, чанг, тўзон] **1** Чанг, тўзон кабилардан ҳавода сақланган ёки нарса сатҳига инган майда зарралар; гард. *Дўл шундай шиддат билан ёғардики, гўё ердан чанг кўтарилиб, ҳавони ғубор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Пахта битган ерларингни кўрмоқчиман, Ғуборини кипригимга сурмоқчиман..* С. Акбарӣй. *Шоён меҳнатингнинг нишонаси бу – Қора қошларингга кўнган чанг, ғубор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Саратонда муаллақ қотган ҳаво ғубори шабнам билан яна ўз онаси – тупроқ оғушига оҳиста чўкди.* «Саодат».

2 Умуман, тиниқлик, равшанликни бузувчи, хира қилувчи (хиралаштирувчи) зар-

ралар. Осмонда ғубор йўқ, тиниқдан-тиниқ, Қуёш чарақлайди нурини сочиб. **Ф. Фулом.** Қишлоқдан чиққанзимизда, ғубор ичида кўринган тоғлар ҳам анча яқин келиб қолди. **М. М. Дўст, Лолазор.** Бугун кун бўлади равшан ва бедоғ, Ғубор йўқдир зарра ҳавода. **Ҳ. Олимжон.**

3 кўчма Умуман, равшанлик, тозалик, покликни бузувчи нарса (мас., доғ ва б.). Ташқарида оламни жамики ғуборлардан покламоқчидек, уриб жала қуяр эди. **М. Мансуров, Ёмби.** Зайнаб Кумушининг тўлиб етмаган гавдасига ва ўн олти ёшлар чамали ғубор тегмаган ҳуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан қўрқди. **А. Қодирий, Ўтган кунлар.** Дил ҳам бамисоли шундай: севги шароубига қатра ғубор аралашдими — тамом. **М. Жўра, Изтироб.**

4 кўчма Киши руҳини (руҳиятини) бузувчи ҳолат, доғ, хиралик. Ҳарқалай, кундузлари чидаса бўлади: бир-ярим яхши ёмонни кўради, ундан-бундан икки оғиз сўзлашиб, пича тафти чиқади, ғубори арийди. **Х. Султонов, Онамнинг юрти.** «Сухбатда одам ёзилади, дам олади, ғубордан чиқади.» дерди **Юсуфжон ака. Т. Обидов, Юсуфжон кизиқ.** Бир марта тўйиб ҳидласанг, ичингдаги жами ғуборни ҳайдаб чиқаради. **С. Аҳмад, Уфқ.**

5 махс. Чангсимон доғ; кул (ўсимликлар касаллиги). ..новдаларда ҳам, худди барглардаги сингари, кулранг ғубор пайдо бўлади. Газетадан.

ГУБОРЛАНМОҚ Ғубор билан босилмоқ, чанг ёки гард билан қопланмоқ. Уқора нимади — Ёдгор билмади, Ғуборланган чўлда кетиб боради. «Ёдгор». Ёруғ дунё ғуборланди кўзима.. «Ойсулув».

ГУБОРЛИ 1 Ғубори бор, чанг босган, тўзонли. Қурилиш комбинатининг оппоқ гардга қопланиб ётган чала корпуслари ҳам, қурум пуркаб, биқсиб турган хумдон мўрилари ҳам ўзининг дим, ғуборли ҳавоси билан орқада қолди. **А. Мухтор, Чинор.** Ууйнинг ғуборли ва тўзонли ҳавосини янгилаш учун парталар орасидан сиқилиб бориб, деразани очди. **М. Файзий, Уч қиз.**

2 кўчма Дилгир, хафа, ғамга тўлган. Ғуборли юрак.

ГУБОРСИЗ 1 Ғубори, чанги йўқ; гардсиз; тоза, мусаффо. Ғуборсиз осмон. ■ Кўёш ғуборсиз кўкда талтайиб порлар эди.

Ойбек, О. в. шабадалар. Жувон ҳам узун қора киприкларини пирпиратиб, чинни сингари ғуборсиз юзидан нур ёғилаётгандай, кулумсираб қаради. **А. Мухтор, Туғилиш.**

2 кўчма Кўнгли, дили пок; кир, ғубордан холи. Типирчилаган жажжи юраги шундоққина кўриниб турибди: самимий, ғуборсиз, чин кўнгилдан гапирди нораства. **А. Мухтор, Тонг билан учрашув.** Қиз болани авайлаб, ғуборсиз, пок ўстириш.. тарбияда энг муҳим давр саналади. «Саодат».

ГУВ тақл. с. Шамол елганда ва баъзи нарсалар учганда, айланганда чиқадиған товушни, шунингдек, баъзи кушларнинг товушини билдиради. Эшик очилиши билан, уйга ғув этиб шамол урилади. Кўнгиз ғув этиб учиб кетди. ■ Нам шабада ялғиз ҳидини, асаларининг майин ғув-ғувини олиб келди. **С. Нуров, Нарвон.** Беор мусича ғув-ғув қилиб кўкрак ташлаб, иккинчи мусичани қувларди. **Мирмуҳсин, Умид.**

ГУВВА Тезлик билан. ..уч фарзанди, хотинини олиб, ҳеч кимга билдирмай, ғувава шаҳардан чиқиб кетди. **Мирмуҳсин, Васваса** гирлобда.

ГУВВОС Фала-говур, шовқин-сурон аралаш содир бўладиган; чуввос. Арининг унига чўп сўққандай, ғуввос тўполон ичида ҳеч ким ҳеч кимни танимас эди. **Ф. Фулом, Шум бола.**

ГУВУЛЛАМОҚ 1 Тўхтовсиз, давомли тарзда «ғув-ғув» овоз чиқармоқ. Ташқарида қутурган шамол ғувуллаб, дарчани итарар, унинг тирқишларидан қор учқунларини ирғитарди. **М. Исмоилий, Фаргона т.о.** Кўчадан машина эшигининг тарақлаб очилиб ёшилгани, моторнинг ғувуллагани эшитилди. **С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.** Арининг уясига чўп суқиб, бир қўзғаб қўйса, кечгача тинмай ғувуллаб ётади. **М. Ҳазратқулов, Журъат.** Улар чиллак ўйнаётган бўлса керак, ҳар дам-ҳар дамда қайсисидир ғувуллаб юғуради. «Ёшлик».

2 Турли хил товушли ва ҳаракатли ҳолатга келмоқ; шов-шув ёки говур кўтармоқ. Танаффус эълон қилинди. Томошабинлар уни бузилган аридек ғувуллаб қолишди. **С. Абдуқаҳор, Санамай** сарказ дема. Ҳоким ғувуллаётган халққа қараб гапирди. **М. Исмоилий, Фаргона т. о.** Клуб бозорга ўхшаб ғувуллаб қолди. «Ёшлик».

Боши (ёки калласи, мияси) ғувулламоқ Чарчаш, толиқиш ва ш.к. дан бош ичида

оғриқ аралаш гувуллашга ўхшаш шовқин сезмоқ. *Кун бўйи сув ичаман, томоғим қақраб, бошим гувуллайди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Низомжоннинг калласи гувуллаб, қўллари муштга айланди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Алимардон унинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатар, мияси гувуллаб кетган, чалкаш туйғулар ичида тўлқинланар эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **ҚУЛОҒИ** гувулламоқ айн. қулоғи шанғилламоқ қ. шанғилламоқ.

ГУВУР айн. **ғовур**. Мингбоши одамлар гувурининг тинчишини, гузарга жимлик чўқишини кутди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уй ичи жонланиб, енгил гувур бошланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Усти тим билан қопланган бу қоронғи растада, одатда, бошқа расталарда бўладиган шовқин-сурон, гувур-гувур, шошқалоқ оломон, тиқилинч йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУВУРЛАМОҚ айн. гувулламоқ. *Катта шаҳар гувурлайди — ҳар ён сурон.* Ойбек, Зафар ва Захро.

ГУВ-ГУВ **Ғув** с.нинг тақр. У [Салтанат] дугининг *ғув-ғувидан қулоғи битиб қолгани учун, эрининг чақирганини эшитмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тегирмон тошининг ғув-ғувида ҳеч нарса эшитилмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ГУВҒУВЛАМОҚ «Ғув-ғув» этган овоз чиқармоқ. *Бир хил ғувғувлаган овозлар.. миясини алғов-далғов қилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қай ковак ичида ғуррак ғувғулар, Чеки йўқ бепоеън, ҳудудсиз дала.* Х. Даврон, Қакнус.

ГУДДА [а. غدا — без; шиш, ғурра] Одам, ҳайвон ёки ўсимлик аъзосининг, нарсанинг бирор жойида бўртиб чиққан шиш, бўртиқ, қабарик. *Унинг қошлари салгина чимирилиб, пешонасининг ўртаси ғудда бўлди.* С. Анорбоев, Ҳамсўхбатлар. *Оппоқ бўлиб ётибди ҳамма ёқ.* *Ғудда-ғудда қор тўдалари кўринади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Сигир тилидаги ғудда-ғудда қора нарсаларни кўриб, ҳайрон бўлди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ГУДРАНМОҚ 1 Ўзича нималардир демоқ, гапирмоқ. *Қамар раис яна алланималар деб ғудранди-да, дарвозани қарс ёпиб чиқиб кетди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола ғудраниб, стол устига дастурхон ёзишга тутинди.*

«Муштум». *Ичкарида кимдир ғудранди, унга қандайдир аёл товуши қўшилди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Гап-сўздан тутилиб, тайинсиз гап қилмоқ; довдираб, телба-тескари гапирмоқ. *Бу саволдан раис дудуқланди, партия ташкилотининг секретари ғудранди, ферма мудири чайноқланди.* «Муштум». *Директор Абдусайд амакидан бу гапни кутмаган экан, довдираб қолди.* *Ҳуши учиб ғудранди.* М. Мансуров, Ёмби.

ГУДРАША **Ғадир-будур** бўлиб кетган, ёрилган. *Ғудраша қўл.*

ГУДУЛЛАМОҚ айн. **ғудранмоқ**. *Маҳалла сўфиси нималарча деб ғудуллаб.. кавушини дўқиллатганча уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қодиров ўзига ўзи ниманидир айтиб ғудуллади-ю, жаҳли чиқиб, отига қараб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГУДУНГЛАМОҚ айн. **ғудранмоқ**, **ғудулламоқ**. *Эрмат отнинг жиловини қўйиб, ичидангина ниманидир ғудунглади.* Ойдин, Ямоқчи кўчи.

ГУДУР [а. غدر — «ғадир» с. нинг кўпл.] Сирт ёки ташқи томонига турли нарса(лар) бўртиб чиққан, ғадир-будур, нотекис. — [Султоннинг] *Ғудур, қўпол қўли жуда оғир экан — елкамни босиб тушди, лекин бўш келмадим, тикка туравердим, — деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Уридан сакраб туриб, қозиққа осиглиқ ғудур сочиқни олди.* А. Холиқов, Чипқон. *Қиз ўнг қўлини столга қўйиб ўтирган эди.* *Бу қўлнинг ҳар томири, ҳар ғудури Элчибекнинг кўнглида ёд.* А. Мухтор, Туғилиш.

ГУДУРЛАМОҚ айн. **ғудулламоқ**. *Ҳўжақул шошқалоқлик билан киссасини ковлар экан.. пулни мен тўлайман! — деб ғудурлади.* О. Ёқубов, Учрашув. *Зағчакуз нимадир ғудурлаб, қуръон калимасини такрорлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУЖ Бир-бирига яқин ёки тегиб жой олган; тўп, тўда ҳолатли. *Ғуж узум.* *Ғуж юлдузлар.* *Ғуж қилмоқ.* ■ *Биринчи сентябрь, тонготар чоғи Ҳовода ғуж каптар қилади парвоз.* Ф. Фулом. — *Бу йил мўл ҳосил етиштиришга имонимиз комил, — дейишарди.. баҳор шабадасида аста тебранаётган шўралари ғуж тоқларга боқиб.* О. Ёқубов, Олов қалблар. *Нодир бошини кўтариб, ғуж ўсган қайрағоч тағида Раҳимани кўрди.* С. Юну-

сов, Кутилмаган хазина. Улоқчилар биринкетин ўртага ғуж бўла бошлаган бўлсалар ҳам, ҳануз улоқ ўртага кирмаган эди. А. Қодирий, Улоқда.

ҒУЖАНАК 1 Оёқ-қўллари йиғилган, танаси эгик, боши букик ҳолатли. Укалласини икки қўли орасига олиб, ғужанак бўлиб ўтирганча қолди. Ҳ. Назир, Онаизор. Совқотганидан қўлчаларини кўксига босиб, ғужанак бўлиб олибди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Ит ўн қадамча вангилаб бориб, бедазор четидаги култепа олдида ғужанак бўлиб тирчилдай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. **ғуж**. Ўрикларда сара бодроқдай, Оппоқ-оппоқ ғужанак гуллар. С. Акбарий.

3 Тоғ этакларида, даштда майда поялари ғуж бўлиб ўсадиган бир хил бута. Катта-катта дарахтларни илдизи билан қўпориб, учириб юрган бўрон учун биргина ғужанак нима экан? Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒУЖИЛЛАМОҚ айн. **ғужурламоқ**. Киргина бурнига каттагина булоқи таққан кенжа қизча нималарнидир ғужиллаб, қўғирчоқ ўйнади. Ойбек, Нур қидириб.

ҒУЖЛАМОҚ Бир жойга тўпламоқ, ғуж қилмоқ. Қўйларни бир бурчакка ғужламоқ.

ҒУЖМАЙМОҚ с.т. Ғужанак бўлмоқ, бужмаймоқ. Мушук ғужмайиб ухламоқда.

ҒУЖМАК с.т. Ғужанак.

ҒУЖУМ 1 Узум донаси ёки шингили. Унинг сўзига қараганда, узумнинг ҳар боши тўрвадек ва ғужумлари тутнинг донасидек зич бўлиши керак. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. Ёшлигимизда оналаримиз беланчагимиз арғамчиларини тоқларнинг зангига боғлаган, йиғлаганимизда, оғзимизга эмизги ўрнига узумнинг бир ғужумини сўрдирган. «Гулистон».

2 шв. Ғуж, тўп. Шамол табиатнинг оёйишталигини бузиб, ўрик шохларини бир-бирига уриб, ғужум гулни юла, осмонга кўтарди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. Йигитлар бир ерга ғужум бўлиб, ашулани бир йўсинда чўзиб юбордилар. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҒУЖУМЛАМОҚ Узум бошидан битта-битта (доналаб) ёки шингиллаб узмоқ. Узумни ғужумламоқ. ■ Дилдор дала шийпониди бир бош ҳусайни узумни олдида қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ. У бозорга кирди-ю, худди иш-

комда юргандек, деҳқонларнинг узумидан ғужумлаб ўтаверди. «Муштум».

ҒУЖУР 1 шв. Ғайрат. Каримнинг узини уриб кетган, танасида ғужури йўқ. Эркак деган ҳам шунақа аммамнинг буюғи бўладими? М. Ҳазратқулов, Журъат. Унинг бирдан ғужури келиб кетди: бундай йўллардан юра билиш ҳам ўзи учун синов эканини ўзига тан олдирди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҒУЖУР 2 (асосан, такрор ҳолда қўлланади — **ғужур-ғужур**) **1** Баъзи майда қушларнинг сайраганда чиқарадиган товушини билдиради. Қушларнинг ғужури. Ғужур-ғужур сайрамоқ.

2 Тўхтовсиз ҳолдаги, тушуниб бўлмайдиган гап-сўзлар. Ғужур-ғужур гаплашмоқ. ■ Ғужур-ғужур қилиб, боғчадан жиянлар қайтишди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҒУЖУРЛАМОҚ 1 Ғужур-ғужур қилмоқ; шундай овоз билан сайрамоқ. Қушлар баҳорни олқишлаб ғужурлайди, шохдан шохга учиб қўнади. Н. Фозилов, Оқим.

2 Бошқалар тушунмайдиган тилда гапирмоқ. У шеригига бир нима деб ғужурлади.

■ Фарҳоднинг инглизча гапирмаслигини билган Хамбер, бугун уйда кайфи борлигиданми, хотини ҳузурда миллий ғурури жўшганиданми, она тилида ғужурлаб кетди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҒУЖҒОН 1 Шахс ёки нарсанинг маълум даражадаги ҳаракатли тўп ҳолати; тўпи, тўдаси. Барчин момо теғрасида болалар ғужғон.. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Арилар ғужғони эса ёғингарчиликдан дарак беради. Газетадан. Серқатнов машиналарнинг шовқин-сурони авжиди, бекатларда одамлар ғужғон. «Ёшлик».

2 кўчма Руҳиятдаги шундай ҳолат, жўш урган ҳолат. Бу хабар майорнинг ғужғон хаёлларини бир зумда тарқатиб, сергак торттирди. «Ёшлик». Хотинининг ҳалиги таънасини эслади. Миясида ғужғон бошланди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Ғужғон ўйнамоқ Ғуж, тўда, тўп ҳолатда ҳаракатланмоқ (**ғужғон** тўгри ва кўчма маънода). Молбозорга туташ яланг саҳнда чумолидек ғужғон ўйнаган оломон тинимсиз қайнаб-тошади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Кечки офтоб селида минг-миллион зарра бўлиб ғужғон ўйнаётган тўзон жуда секинлик билан тарқаларди. М. Мансуров,

Ёмби. Потма хаёлида ғужғон ўйнаётган турли гумон ва шубҳалардан юраги ғаш. Т. Ашуров, Марварид тут.

3 шв. Ғуж. Ғужғон гуллаган дарахтлардан атрофга кумуш ёғду ёғилиб туради. С. Нуров, Нарвон. Ғужғон яроқлар она кўксига ёпишган гўдакдек меҳрибон новдаларга чирмашади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҒУЛ I [а. غل — темир бўйинбоғ; занжир, кишан] тар. Айбдорнинг бўйин, оёқларига кийгизиб қўйиладиган жазолаш асбоби: кишан. Зиндонда бўйинларига, оёқларига ғул ва занжир боғланиб. [деҳқонлар] қақшаб ётар эдилар. С. Айний, Дохунда. Оёғида кунда, бўйнидадир ғул. «Рустамхон».

ҒУЛ II тар. Туркий халқлар ва мўғулларда: қўшиннинг марказида, подшоҳ, хон ҳузурда турувчи махсус ҳарбий қисм. Халил Султон рақибининг ғулига кучли зарба берди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.

ҒУЛДУРАМОҚ Эшитилар-эшитилмас қилиб ноаниқ гапирмоқ, ўзича алланималар демоқ; гудулламоқ, гудранмоқ. Қудрат халқумизга бир нима тиқилгандай ғулдураб, синглисининг қўлини итариб ташлади. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Зайнаб ўзининг хатосини англади ва гапиролмай ғулдуради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒУЛОМ [а. غلام — бола, ўсмир, йигит; хизматкор, югурдак] эск. кт. **1** Саройда хизмат қилувчи йигит, хизматкор. Тагин қасри тўла ғулом, канизак. Миртемир.

2 айн. қул. Тоғ томондан ҳайдаб келинган ғуломлар шу қайрағоч тағидаги саройга қамалган, шу ерда сотилган, кейин бу жой Ғурумсарой бўлиб кетган дейилади. Й. Шамшаров, Ғурумсаройликлар.

3 Ғулом (эркаклар исми).

ҒУЛОМГАРДИШ [а. + ғ. غلامگاردش — хизматкорхона, йўлак] эск. Ичкаридан ташқарини ажратиб турувчи тўсиқ. -Биз бойникида қўнадиган бўлдик. Оғилхонага кирадиган йўлак ёнидаги ғуломгардишдан ётишга жой кўрсатди, — деди Шум бола. Ф. Ғулом, Шум бола.

ҒУЛТ айн. қулт. Овқат унинг томоғидан, қувурдан ўтаётган сувдек, ғулт-ғулт қилиб ўтарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒУЛУ(В) [а. غلوق — бўрттириб кўрсатиш, ҳаддан ортиқлик, муболаға; чегарадан чиқишлик] **1** Келишмовчилик, норозилик ва ш.к. ни ифодаловчи овоз, хатти-

ҳаракат; ғавғо, тўполон, жанжал. ...подшонинг уруши учун тутун пули ҳам, дон ҳам, мой ҳам кор қилмай қолди. Энди подшо мардикор сўради. Шунда ҳамма ерда ғулу чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Капсанчилар ғулу кўтаришган экан, князь «шаҳардан саллот чақирман», деб босибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сиз аввал шаҳардаги ғулуни бар-тараф этинг, фитнанинг уясини топинг.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ариқустиликлар бек тарафидан солинган солиқни вақтида тўлолмай, ғулув кўтаришди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Киши руҳи, дилидаги нотинч, безовта ҳолат; нотинчлик, безовталиқ. Кечалари мизғимас меъмор, Муҳандисда ўзгача ғулу. М. Али.

Ғулу солмоқ 1) норозилик уйғотмоқ, тўполон, жанжал чиқармоқ. Афсуски, динсизни шу ерда йўқ қила олмадик, энди бориб, қўйимизни боқаётган муридларимиз орасига ғулу солади, охириги насибамизни ҳам қоқиб олади. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар; **2)** дилда нотинчлик, безовталиқ кўзғамоқ. У не ўктам, ботир йигитлар Юрагига солмаган ғулув. Э. Воҳидов, Нидо. Йигитликда ғунча каби лаб Тинчлик бермай соларди ғулу. Шукрулло.

3 ад. Муболағанинг учинчи даражаси: маълум нарса, белги, ҳолат ёки ҳаракатни ақл бовар қилмайдиган, ҳаётда ҳам рўй бермайдиган тарзда тасвирлашдан иборат шеърый санъат.

ҒУЛҒУЛА [ф. غلغله — шовқин, тўполон; ғавғо; говур-гувур] айн. ғулу. Ғулғула бўлиб қолди Чамбилдай шаҳар. «Маликаи айёр». Тўполон — ғулғула Қўнғирот юрти, Ултондан ҳазар қип кўчмоқчи бўпти. «Ёдгор». Ўғлининг хатти-ҳаракати, шивирлаб гапирishi, кўзларидаги бежолик Хайрибиби кўнглига ғулғула солиб қўйди. Д. Нурий, Осмон устун. Шавкатнинг хаёлида уй аста тебранаётгандай бўлиб, юрагидаги ғулғула кучайди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ҒУЛҒУЛАЛИ Нотинч, безовта ҳолатли. Нафсанинг қалби ғулғулали, ақли паришон бўлиб юрган кунлардан бири кечаси баракда бирга ётадиган дугонаси Садбар биқинига туртибди. А. Мухтор, Туғилиш. Ғулғулали араб юртга Бир неча ботирлар келди. «Баҳром ва Гуландом».

ГУЛГУЛАСИЗ Ташвишсиз, тинч. Улар [лўлилар] осмони кенг, холи, гулгуласиз сокин ҳаётни хуш кўрардилар. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГУМАЙ бот. Бошоқдошларга мансуб, қиёқ баргли, илдизидан тез кўпаядиган кўп йиллик бегона ўт. Кўкорол пахтазори гумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Онда сонда учрайдиган гумай ва ажриқ илдизларини қўл билан териб оламиз. Газетадан.

ГУМБАК Баъзи ҳашаротлар ривожланишида қуртдан тўлиқ шаклланиш, яъни капалакка ёки пашшага айланиш босқичи ва ҳашаротнинг шу босқичдаги ҳолати. Пашша ва унинг гумбакларига жуда тез таъсир этадиган кимёвий моддалар. ишлаб чиқарилди. Газетадан.

ГУНАЖИН [мўғ.] Икки ёшдан ошган урғочи қорамол. Мулла Обиднинг тана боқиб, гунажин қилиш, гунажинни қочириб, сигирга айлантириш усули икки ёқлама фойда етказди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ГУНДА с. т. Пакана ва семиз (одам ҳақида). Пакана, гунда, вужуди ажалдан дарак бериб турган жаллод келиб, унинг елкасидан қаттиқ тортганда.. Аҳмад полвон, оёқлари чалишиб, чалқанча йиқилди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ГУНЧА [ф. غنچه — куртак, шона; лаб, дудоқ] 1 Ҳали очилмаган, гулбарглари ҳали ёзилмаган гул; ўсимликнинг гул куртаги. Кечқурун [булбул] гул гунчасини кўради-ю, ишқида ошиғу шайдо бўлиб сайрай беради. П. Турсун, Ўқитувчи. Қирлардан эсаётган майин шабада ана шу гулларнинг гунчаларини ёзмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Гунча очилгунча ўтган фурсатни Капалак умрига қиёс этгулик. Ф. Фулом.

2 кўчма Бирор ҳодисанинг эндигина бошланаётган пайти, бошланиши. Шубҳа ичида қизарган муҳаббат гунчаси висол хабари билан очилаёзгандек.. эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мураббий бола қалбида ниш ура бошлаган умид гунчаларининг меҳрибон соҳибидир. Р. Усмонов, Одобнома.

ГУНЧАЛАМОҚ Гунча пайдо қилмоқ, гунча чиқармоқ (тўғри ва кўчма маънода). Ажойиб боғ. Тартиб билан ўтқазилган мева дарахтлари гулларга бурканган. Токлар барг ёзган, гуллар гунчалаб ётибди. Газетадан. Ёшлик — бу ҳамини янгилиниш, бунёдкор-

лик, ҳар лаҳзада минг бир орзунинг гунчаламоқ фаслидир. Газетадан.

ГУНЧАЧИ тар. 1 Подшо ёки хонга гўзал қизларни танлаб, ҳарамга келтириб берувчи аёл. Сўз.. баъзи гунчачилар билан бегимларнинг орасида бўлган можаролар.. устида борар эди. Ойбек, Навоий.

2 Вақтинчалик хотин. Шайбонийхон бир вақтлар Зуҳра бегимни жуда гўзал деб эшитиб, «ўзимга гунчачи қилиб олурман», деб ўйлаган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГУППА шв. Кубба.

ГУППАК Шох-шаббаси зич, гуж бўлиб ёки тўп бўлиб ўсадиган; гуж. Гуппак садалар. ■ Тоғ кўксидаги гуппак арчалар эса қорайиб, ўзини сипоҳ тутаётгандай, тоғлар, тепалар бағридаги киши ҳали очмаган сирини сақлаб тургандай. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ГУРБАТ [а. غربت — гариблик, кимсасизлик, мусофирлик] 1 Ватандан узоқда яшаш; мусофирлик, гариблик. Гурбатда гариб шодмон бўлмас эмиш. Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш. Алишер Навоий. Йиғларсан қаерда деб, Менинг Тўхташим. Гурбатда овунчоғим, Мунис йўлдошим. Ғайратий.

2 Ғам-ташвиш, кулфат. Ўғлим, бунақа беҳаё қиз экан, вақтида билиб, ўзингизни четга олганингиз яхши бўлибди. Шукур қилинг! Битта туғиб олгандан кейин, умрингиз гурбатда ўтиб кетарди. Мирмуҳсин, Умид. Кун сари гурбатимиз ортмоқда, наҳотки ёвузлар даф бўлмаса, нажот йўқми сира?! Ойбек, Нур қидириб.

3 с. т. Ортиқча ташвиш келтирувчи нарса, иш. Ухлашга ҳуштак чалиниши билан, уйқусизлик ва тергов гурбатлари чарчатган кишилар дарров ўринларига кирдилар. Шухрат, Жаннат қидирганлар. -Э, омон бўл! — деди Қаршибой ота, ошнасининг гўлиги наша қилиб, — ўзинг эски гурбатсан-да. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. Бир келиб кетмасангиз бўлмайди, шекилли, жўрангиз прокуратурани аралаштириб, тоза гурбат қиляпти. «Ёшлик».

ГУРБАТСАРО [а. + ф. غربتسارا — гурбат уяси] поэт. айн. гурбатхона. -Мен чиндан жаҳонгашта, дарбадар, ғарибу бенаводай шу гурбатсарода ивирсиб юрибман, — деди Ҳайдархўжа Мирзога. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУРБАТХОНА [гурбат + хона] Қайғуалам макони, ғам-ғусса кўп бўладиган жой.

Нима қилиб бу ғурбатхонага келиб қолдиларинг? Н. Сафаров, Уйғониш. [Гофир:] Бу ғурбатхонада нотавон йўлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдини ким тинглайди, ким? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ГУРИЛЛАМОҚ I «Гур-гур» овоз чиқармоқ. Бурайин қўлим билан, гуриллаб айлан, урчугим. «Бойчечак».

ГУРИЛЛАМОҚ II с. т. айн. **гўрилламоқ**. Эшикни ёпинг, шамол гуриллаяпти.

ГУРМУШЛАМОҚ шв. Безовта бўлмоқ, тоқатсиз бўлмоқ, тоқатсизланмоқ. Назиржоннинг ҳам юраги гурмушлай бошлади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Сувуқ тушганидан юраклари гурмушлаб кетган кишилар аллақачон далага кела бошлашган эдилар. Я. Саъдуллаева, Она тупроқ.

ГУРРА [а. غزّه — отнинг оқ қашқаси; гажак, кокил] Пешона ёки бошда ҳосил бўлган қаттиқ шиш. Пешонамни ҳам гурра қилди-я, эртагача гурра ёзилиб кетса гўрга эди, шу турқу тароват билан одамларга қандай кўринаман. С. Аҳмад, Ҳукм. Комиссар оғзидан кўпик келиб. ётарди. Пешонаси гурра, бироқ қошларининг усти қип-қизил қон эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Қутлукхўжа. ёшлигида ўз маҳалласидаги болаларга бош бўлиб, уларни қўшни маҳалла болаларига қарши «уруш»га олиб борар, ҳар вақт бурни қонаб, пешонаси гурра бўлиб қайтарди. М. Осим, Ўтроп.

ГУРРАК [а. غز — қашқалдоқ] Каптарсимонлар оиласига мансуб, мусичага ўхшаш қуш; оддий гуррак ёки кумри. Гуррак боласи. Гуррак гуриллаяпти. ■ [Жўра] Ердан тош олиб, гурракка отган эди, тош бақатерак шохига тегиб, гуррак учиб кетди. Н. Назаров, Замон.

ГУРУБ [а. غروب — узоқ, олис; узоқликлар; кунботар томонлар; кунботиш вақти] эск. кт. Кўёшнинг ботиш пайти, кун ботиши. Учлари гуруб аланаси билан олтинланган сарвзорлар орасида шоир ва паҳлавон.. жим боришар эди. Ойбек, Навоий. Бурчакдаги тошойна, сервант устидаги соатда гуруб шуъласи яллиғланар эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГУРУР [а. غرور — жаҳолат; хом (пуч) хаёл; манманлик, мағрурлик; кибр-ҳаво] 1 Инсоннинг ўз кадр-қимматини билиш, уни ҳурмат қилиш ҳисси; иззат-нафс. Йигитлик

гурури. Қизлик гурури. ■ Унинг инсоний гурури, табиатининг нозиклиги.. ёрдам сўрамоққа йўл қўймаган. Ойбек, Навоий. Аҳмад ўртоғига қойил қолмади. Эркак кишида гурур деган нарса бўлиши керак.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Зиёлилар орасидан бир мард чиқиб, ўз миллий гурурини ҳимоя этишига ҳаракат қилди. Бу киши Себзор даҳасининг қозиси Муҳиддинхўжа Ҳакимхўжа ўғли эди. «Фан ва турмуш».

2 Фахрланиш, мамнунлик туйғуси; фахр, ифтихор. Шодлигидан терисига сиғмайди, кўнгли гурур ила мастона чайқалади. С. Сиёев, Аваз. Санобар ўғлига гурур ва меҳр билан жимлайиб қараб турар эди. М. Хайруллаев, Кўнгил. -Қишлоғимиз тупроғининг сеҳри бор, — дейди қариялар гурур билан. «Ёшлик».

3 Фахрланишга асос бўладиган нарса, кимса ва ш.к. лар. Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори ва гурури. ■ Муротали севинч ва гурури бўлган ўрикнинг таниш ва қадри новдаларига шодиёна боқиб, ўрнидан турди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Халқнинг қаҳрамони, гурури бўлдинг. У. Исмоилов, Сайланма.

4 Кибрланиш туйғуси, мағрурлик, кибр-ҳаво. Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона гурури ила креслода талтайганича қолди. Ойбек, Нур қидириб. Гапининг тузи қурсин, қизим! Гурур ғурбатга солар, деган нақлнинг мағзини чақсанг-чи. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. Камтарин бўл, ҳатто бир қадам Ўтма гурур остонасидан. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ГУРУРЛАНМОҚ I Мамнунлик, фахр ҳиссини туймоқ; фахрланмоқ. Беморлар эрининг қўлидан шифо топганидан бениҳоя гурурланарди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Ватандошларимиз билан суҳбатлашар эканман, уларнинг тантилиги, зукколигидан гурурландим. «Ёшлик». Элмурод.. бу ишга озми-кўпми ўз меҳнати синганини ўйлаб, ўзидан ўзи гурурланди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мағрурлик, кибр ҳиссини туймоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ; кибрланмоқ, Эргаш дунёда шундай ажойиб нарсанинг борлигини Холмуроддан кўра яхшироқ билганидан гурурланаётган кўринар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчилик ишининг муваффақиятларидан гурурланиб.. тўплаган маълумотини сўзлаб

бераркан, эликбоши уни тўхтатди. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУРУРЛИ 1 Гурурланиш ҳисси кучли, гурури баланд. *Гурурли йигит.*

2 Кибр-ҳаволи; такаббур. *Аҳмад махдум аслида кибрли ва гурурли одам. С. Айний, Эсдаликлар.*

ГУРУРЛИК 1 кам қўлл. айн. **гурур** 1. *Ёш аравакашда ўзига келишган гурурлик ва одамийлик сезилар эди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

2 айн. **мағрурлик**. *Отам.. гурурлик орқасида кўпчиликни менсимай, колхоз ишига анчагина халақит берди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Уни биров айнитдими ё.. гурурлик, саёқлик йўлига тушди, билмайман.. Ойбек, Танланган асарлар.*

ГУРУРОНА [а. + ф. غرورانه — гурурли, мағрурона, кибрли] кам қўлл. Гурур билан, мағрурона. -*Нима қилсин, муаллимни соғиниб қолишган-да, — деб гурурона жилмайиб кўйди. Ф. Расул, Тўнгич ўғил.*

ГУРГУРАК ив. Гуриллаган шамол; елвизак. -*Деразаларга ойна солинмаган, борлари синиб тамом бўлди, — жаврай кетди кондуктор хотин ўрнидан туриб, — сизлар ҳозир тушиб кетасизлар, мен кечгача мана шу гургуракда дийдираб кун ўтказаман. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ГУРГУРАМОҚ фольк. Ўқиргансимон овоз чиқармоқ, ўқирмоқ (туя ҳақида). [*Гир-кўк*] Туя бўлиб гургурайди, айшқ бўлиб чирқирайди. «Хушкелди».

ГУС унд. с. Итни тезлаш, қопиш, қувишга ундашни билдиради.

ГУСЛ [а. غسل — ювиб тозалаш, бутун аъзога сув тегишиб ювиниш; таҳорат олиш] Пок бўлиш учун бутун баданин махсус тартибда ювиш; устидан сув кўйиб ювиниш, чўмилиш. *Мен, подшоҳ ғул қилиб олсин учун, хонани занжирлаб кўйдим. Газетадан.*

ГУСЛХОНА [ғул + хона] Ғул қилинадиган жой, хона. *Иситилган сув сатилларга кўтарилиб, ғулхонадаги сув идишларига бўшатиларди. С. Айний, Куллар. Оғриқ ва ҳорғинликдан ихраниб-ихраниб, ғулхонада ювинди. «Ёшлик».*

ГУССА [а. غصه — бўғувчи нарса; ғам, қайғу] Ғам-алам, қайғу. *Сой шалоласи ҳаётнинг ўзидек жўшқин, кучли. У Ойсулувнинг ғуссасини ютиб, бир текис шўх-шўх шарилларди. С. Анорбоев, Оқсой. Йўлин йўқот-*

са одам — муҳаббатга суянгай, Ғуссага ботса одам — муҳаббатга суянгай.. А. Орипов, Биринчи муҳаббатим.

ГУССАЛИ Ғам-ғуссага ботган; ғам-аламли. *Онанинг юзида мулоим, айна пайтда ғуссали белгилар намоён бўлди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Одобли, маданиятли ҳар бир киши ўзининг хушмуомаласи билан ғуссали кишининг дилини чоғ қила олади. Н. Валиева, Тиф яраси битар-у..*

ГУССАСИЗ Ғам-ғуссаси йўқ, ғам-ташвишдан холи; ғамсиз. *Ғуссасиз юрак.*

ГУСУЛ айн. ғул.

ГУСҒУСЛАМОҚ Қопишга, уришишга ундамоқ, олқишламоқ. *Итларни ғусғуслаб уриштирмоқ.*

ГУЧ айн. ғуж. Узоқдан кичик-кичик ғуч, дарёга яқин кўринган бу капалар каттакатта бостирма бўлиб, бир-биридан хийла узоқ ва дарёдан анча берида экан. *А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўм-кўк барглар орасида тизилиб, ғуч-ғуч бўлиб, офтобда садафдек ярқираб турган тутни кўриб, жувоннинг ҳам оғзи сув очди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

ҒУДАЙГАН 1 Ғудаймоқ фл. сфдш. Йўл четидаги ғудайган симёғоч.

2 кўчма Қақдин доим ғоз тутадиган, иш-юмушга қошуша қолмайдиган. *Бола билан гаплаша олмайдиган, керагида эплаб овута олмайдиган ғудайган аёлларни хуш кўрмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Мастура уша Акрам деган ғудайганнинг туришини кўрсатиб, ўзи ҳам кулиб юборди. «Ёшлик».*

3 Мағрур, кибрли ва гавдасини ҳам шунга мос ҳолда тутадиган. *Ҳоди болалигида ҳам сал ғудайганроқ эди. Шунинг учун ўртоқлари уни, Ҳодивой отига мослаб, «Ходавой» деб аташарди. С. Аҳмад, Ҳодивой.*

ҒУДАЙМОҚ с. т. 1 Эгилмай, тик бўлиб турмоқ, қаққаймоқ. *Шудгор ўртасида битта симёғоч ғудайиб турибди. ■ Бунча ғудаясиз, сал эгилинг, қулоғингизга айтаман.. «Гулдаста». Қамчинбек ҳам.. куча ўртасида ғудайиб туравериб чарчади. Мирмуҳсин, Супурғига сажда.*

2 кўчма Гаплашмай, иш ёки суҳбатга аралашмай турмоқ; серраймоқ. *Аъзам [Нафисанинг] саломига ҳам алик олмасдан, «гапинг бўлса гапиравер, иккала қулоғим сенда», дегандек ғудайиб турди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. -Бирор нарсани ушлаб*

турсангиз бўлмайди, ғўдайиб турмай, — деди зарда билан. Т. Ашуров, Оқ от.

3 кўчма Ўзини кибр-ҳаволи тутмоқ; кеккаймоқ. Димоғдорлик, ғўдайиш каби иллатлар уларнинг касби. Подшоҳ саройи бундай одамларга тўлиб ётибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳафиза эркак кишининг аввал қўл узатиши ноҳўя эканини билса ҳам ва келиб-келиб шу одамдан маданият талаб этамани, ахир у ҳодадек ғўдайиб ўсган-ку, деди-да, қўл узатди. Мирмуҳсин, Умид.

ҒЎДИЛЛАМОҚ айн. ғудулламоқ. Шундан сўнг, ғўдиллаб сўкинган маҳрам белидаги узун тумшукли тўппончасини тўғрилаб қўйди-да, тўда ичидан ўнг қанотга чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Чўри.

ҒЎДИР айн. ғудур. [Усмон аканинг] Кулча юз, сарғиш қошлари сийрак, япалоқ гўштдор бурни ғўдир юзига ёпишиб кетган. Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. Унинг [чинорнинг] ўн тўққиз қулочлик ғўдир танаси ўзининг минглаб қатламлари билан ғўё ҳаётнинг мангулигини тасдиқлаб туради. А. Мухтор, Чинор.

ҒЎДРАНМОҚ айн. ғудранмоқ. Жуманқул ота бошқа сўз айтмади. Ғўдрана-ғўдрана оғилхонага тушиб, оқ эшагини етаклаб чиқди. Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҒЎЗА [ф. غوزه — пахта чаноғи; кўнор чаноғи] **1** Чигитдан униб чиқиб, пахта ҳосили (толаси) берадиган, гулхайридошлар оиласига мансуб бир йиллик маданий ўсимлик, пахта ўсимлиги. Ғўза чопиғи. Ғўзага сув тарамоқ. Ғўзани парвариш қилмоқ. ■ Бир дона чигитдан ўттиз-қирқ кўсақли ғўза униб чиқади. Туйғун, Бригадир. Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган ғўза ораларига ёйилган хотин-қизлар, гулга қўнган асаларидек, ғайрат билан ишламоқда. С. Айний, Куллар.

2 эск. айн. кўсақ. Онам сандалда ўтириб, ғўза чувир, мен китоб ўқир эдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Сандалнинг бир чеккасида ғўза чувиб ўлтирувчи бир кекса кўр киши қўлидаги ғўзапўчоқ ва сўғурган пахтаси билан бошини баланд кўтариб, ҳовлидаги сўзга қулоқ солиб туради. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 с. т. Шу ўсимлик ҳосили, пахта. Бу йилги терган ғўза Бултургилардан тоза. Планлар юзга етса, Дунё тўла овоза. «Кўшиқлар».

Кампирнинг дарди ғўзада с. т. айн. кампирнинг дарди ғўзада қ. ғўза. Кампирнинг дарди ғўзада, деганларидай бой амаким ҳам амирнинг келишини истайдилар. С. Айний, Дохунда.

ҒЎЗАПОЯ [ф. غوزەپايه — пахтаси териб олинган ғўза новдаларини] Ҳосили териб олинган ғўза ўсимлигининг пояси. ...йўлнинг икки томонида қуруқ ғўзапояси қолган, баъзи жойларда ғўзапояси ҳам юлиниб яланғочланган ерлар.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҒЎЗАПЎЧОҚ Пахтаси сўғуриб олинган бўш кўсақ; қовочоқ. Ғўза ғўзапўчоқ уюмидан ошиб тушиб, Умаралининг олдига келди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

Ғўзапўчоқ рўмол Ғўза пўчоғи шаклида қавариқ нақш солиб тўқилган ипак рўмол. У ариқда наридан-бери қўлларини ювди-да.. токчага тахлаб қўйган ғўзапўчоқ рўмолини олиб чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒЎЗАФУРУШ [ф. غوزەفروش — ғўза сотувчи, пахтафуруш] тар. Пахтани олиб сотувчи савдогар, пахтафуруш. Туроббойнинг отаси Зиямат ака ғўзафуруш эди. Ф. Ғуллом, Шум бола.

ҒЎЗАЧАНОҚ Кўсақни ташкил этувчи палла ёки чаноқларнинг ҳар бири.

Ғўзачаноқ қилмоқ Бирор нарсани ғўза чаноғига ўхшатиб кесмоқ, бўлмоқ. Дастурхонда эндигина ғўзачаноқ қилиб сўйиб қўйилган анор доналари ҳақиқдай ялтирайди. Й. Шамшаров, Довруқ.

ҒЎЛА [ф. غول < غوله — дев; жуда катта, улкан] **1** Дарахт танаси ёки ҳодадан кесиб олинган бўлак. -Иккита сада ҳам сотиб олиб, чарх бўладиган.. ғўла кесиб тайёрлаб қўйдим.. — деди [отам]. С. Айний, Эслаликлар. Абдуваҳод гулзор орқасидаги хонадан бир неча арраланган ғўларни кўтариб чиқди. Ш. Тошматов, Эрк киши. Ҳовлида катта ёнғоқ ғўласи устида мултигини тозалаб ўтирган Тўрабек.. чорбоққа қараб қўйди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Ғўлага ўхшаш, йўғон. Унинг даллол қариндоши саватдай салласини олиб қўйиб.. қўнжи бир қарич, қурушқоқ маҳсили, қўпол ғўла оёқларини узатди. Ойбек, О. в. шабадалар. Юқоридан магнит подъяёмниклари чўян ғўлаларини олиб келиб, печга ташлади. Мирмуҳсин, Чиниқчи.

Ғўладан келган Йўғон, ғўлабур. Бир нафас ўтмай, кабинетга ғўладан келган, мўй-

ловдор, қувноқ бир одам кириб келди. Мир-муҳсин, Занглаган қилич.

3 кўчма Кучли, асосли. Бироқ кўчага чиқиш учун ғулароқ важ керак эди. Важни дарров топдим.. А. Муқимов, Ақлим кияр-пти. Гапнинг ғуласи бу ёқда.. «Муштум».

4 Кичик юмалоқ шакли, ғулак. Ўқ ўрни-да соғ лойни нухатдек-нухатдек ғула қилиб, оғзига соларди-да, туппакни нишонга тўғ-рилаб, «туф» деса, мўлжалга олинган пар-ранда тўп-тўп ерга тушаверарди. Шукрул-ло, Жавоҳирлар сандиги. Кейин [тутни] қуришиб, ғула қилиб олишди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Кўз ғуласи с.т. Кўз соққаси. Ғуласи чиқай-чиқай деб турган катта кўзлари кимга, нимага тикилаётганининг тайини йўқ. А. Муҳиддин, Қадаҳ.

ҒУЛАБУР I [ф. *غولبر* — ғуладай қилиб кесилган; ғула кесувчи] Тўладан келган; чорпахил, бақувват (одам ҳақида). Иккинчиси ёшроқ, ғулабур, миқтидан келган, серҳара-кат, кўзлари ўткир одам. М. Осим, Искан-дар ва Спитамен. Хона ўртасида бўйни кал-та ва йўғон, қошлари туташ ва қоп-қора ғулабур бир йигит девдек қотиб турарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Ғулабурдан келган айн. ғуладан келган қ. ғула. Ғулабурдан келган, қоп-қора, семиз киши оғир юриб, даврага чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҒУЛАБУР II: ғулабур арра Икки то-монидан икки киши тортиб ишлатадиган йирик тишли катта арра.

ҒУЛАЙМОҚ айн. олаймоқ. Бозорбойнинг ранги бироз ўчиб, кўзлари ғулайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒУЛАК [ф. *غولک* — тор бўғизли кўза; ғулача] 1 Найчадан пуфлаб ёки палахмон-дан отиш учун лойдан ясалган думалоқ нарса. Жойи бор, йўлаги йўқ, Палахмони бор, ғулаги йўқ. Мақол. ■ Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нуҳаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида ғулакдек оқи бор. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Учига темир соққа бойланган таёқ, чўқмор. [Йигитлар] Милтиқлардан бошқа қадимги камон, ғулак билан қуролланган.. эди. С. Айний, Дохунда.

Кўз ғулаги с.т. Кўз соққаси. Кўса мад-дох.. кўзининг ғулагини оқартириб, кўкка қараб қўл очди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҒЎЛДИЛЛАМОҚ с.т. Ғўлдирамоқ.

ҒЎЛДИРАМОҚ айн. ғулдурамоқ. —Ўтган гапга салавот, ука, — деди полвон, худди хумга тушган аридай ғўлдираб. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. [Қулмуҳаммад] Баъзида ғўлдираб босинқирар, уйғониб кетиб, тангри-га ёлвориб, нажот тиларди. Мирмуҳсин, Чўри.

ҒЎЛДИРЛАМОҚ айн. ғудулламоқ.

ҒЎЛДИР-ҒЎЛДИР: ғўлдир-ғўлдир қил-моқ айн. ғўлдирамоқ.

ҒЎНГ тақл. с. Кўнғиз, қовоғари каби ҳашаротлар товушини билдиради. Катта қора кўнғиз ғўнг этиб учиб кетди.

ҒЎНОН Икки яшар айғир ёки кўчқор. Ғўнонга эгар урмоқ. Ғўнонни суғормоқ. ■ Кўкраги кенг яйловлар, гўзал жойлар, Чоп-қиллашиб ўйнайди ғўнон тойлар. Ҳабибий. Қудаларнинг зиёфати учун керак бўлган ҳам-ма нарсаларни ҳам ҳозирлатган, улар келиб тушиди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғўнон кўйни оғилнинг устунига қантар-иб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒЎНФИЛЛАМОҚ I «Ғўнг-ғўнг» деган товуш чиқармоқ. Қовоғари секин ғўнғиллаб учиб ўтди. П. Қодиров, Эрк. Қоронғилик ичидан кеча кўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Тушуниб бўлмайдиган тарзда сўзламоқ, пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. Пал-мон, худди ўлаётган кучукка ачиниб гапир-гандай, ўзича ғўнғиллар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Аҳмад Ҳусайнни мудроқ босганда, тақводор ота ғўнғиллаб, қуръон ўқишга киришди. Ойбек, Нур қидириб.

ҒЎНҒИРЛАМОҚ айн. ғўнғилламоқ.

ҒЎНҒИР-ҒЎНҒИР тақл. с. Эшитилар-эшитилмас ёки биров тушунмайдиган тарздаги овозни билдиради. Деразаларни қиров бойлаганидан қоронғи бўлиб қолган хонада тўртта чол ғўнғир-ғўнғир гаплашмоқда эдилар. С. Аҳмад, Уфқ. Холдорнинг ғўнғир-ғўнғир ёлворishi эшитилар эди. А. Мухтор, Туғилиш. Кумушини уйдан кети узилмай келиб турган хотинларнинг ғўнғир-ғўнғири ҳам унинг [Отабекнинг] уйқусига халал берар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒЎР [ф. *غور* — хом, пишмаган узум] 1 Пишиб етилмаган, хом (хўл мева, қовун-тарвуз ва ш.к. лар ҳақида). Ғўр узум. Ғўр ол-ма. ■ -Йўқ, [қовун] ғўрроқ чиқди, ўзин-гизникини сўйинг, — деди Комила, чиндан ранжиб. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кўчма Қиёмига етказилмаган, пишик ишланмаган, хом. *Ғўр асар. Ғўр шеър.* ■ *Баъзан газеталаримизда ғўр, шаблон, кишиларни зериктирадиган материаллар ҳам бошлади.* Газетадан.

3 кўчма Ҳаёт тажрибаси кам, турмуш қийинчиликларини кўрмаган. *Ғўр бола.* ■ *Бундай ғўр ходимларни анча-мунчасини учратган Толиб ака бошқача йўл тутди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мутахассисларимизнинг ҳам аксарияти кам тажриба, ўқишни яқинда битирган ғўр ёшлар эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҒўРА [ф. غوره — пишмаган, хом узум ёки бошқа мева] 1 Ўрикнинг пишиб етилмаган меваси, довучча. *Баҳор эди. Ўриклар гулини тўккан, ғўралар қинидан чиқиб, еса оғиз маза топадиган бўлиб қолган.* Ойдин, Садаганг бўлай, командир. *Тошхўжа қаёққа кетаётганини ҳам унутди, шекилли, шўхлиги тутиб, шохлари девордан ошиб ётган ўрикдан бир ҳовуч ғўра сиририб, оғзига солди.* А. Мухтор, Чинор. *Сувонжон оғзидаги ғўрани у лунжидан бу лунжига ўтказаркан, ҳайрон қолди. Ёнғоқда ўрик битмайди-ку? С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Умуман, пишиб етилмаган мева, ғўр мева. *Олча ғўраси, Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар.* Мақол. ■ *Ток гуллаб бўлганидан кейин, гуллар ғўрага айланганда ўтказилдиган иккинчи хомтокни эса ғўра хомток дейилади.* М. Собиров, Хомток.

3 кўчма айн. **ғўр 3.** Қутулиш тадбирини излаб турганда, ғўра қиз янги таъна, янги ўпка билан йигит юрагини тирнарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нурмат ҳали пишмаган — ғўра, Етгани йўқ ҳали тобига.* Д. Файзий.

ҒўРАЛАМОҚ Ғўра ҳосил қилмоқ, мева тугмоқ. *Боғдаги тоқлар зангидан баргигача шовул-шовул шўралабди, ўриклар-чи, шохи*

тула ғўралабди. Камбағалнинг куни туғибди. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҒўРАЛИК Ғўра ҳолат. *Мен уни [ўрикни] пишгунича қўймай, ғўралигидаёқ тамомлайман.* Ш. Сулаймон, Ота, Ўғил.

ҒўРАША Яхши ишлов берилмаган, майин ҳолга келмаган, дағал (тупроқ, лой ҳақида). *Ғўраша лой.* ■ *-Чигитни қуёшда қизитиб эксак, тупроқ ғўраша бўлмаса, бас, — деди сўзини маъқуллашиб Хадичахон. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Ерларимиз кечагина ғумай, тикан, янтоқ босиб ётган қақир, ғўраша ерлар эди. М. Исмоилий, Икки қиз ҳикояси.*

ҒўРИЛЛАМОҚ I Шиддат билан елмоқ, елиб кирмоқ. *Хонанинг ҳавоси яхши алмашиб турадиган бўлиши, аммо ундан шамол ғўриллаб ўтиб турмаслиги лозим.* Газетадан.

ҒўРИЛЛАМОҚ II айн. **дўрилламоқ.** *Норматовнинг қисташи билан Али тириш дуторни олиб, реза куйларга тушди ва ўзининг ғўриллаган ёқимсиз товуши билан пойма-пой яллаларни бир қатордан айтиб чиқди.* Файратий, Менинг ёшлигим.

ҒўРЛИК Ғўр ҳолат, ғўр эканлик; «хомлик». *Меванинг ғўрлиги.* ■ *Шу билан Саидийнинг ғўрлиги натижасида туғилган хавф босилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *-Кечиринг, мендан кўп ғўрлик ўтди, — деди Нафиса.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒўР-ШЎР Пишмаган, хом, ғўр мевалар. *Ғўр-шўрни кўп ема.*

ҒўТИЛЛАМОҚ «Ғўт-ғўт» товуш чиқармоқ.

ҒЎТ-ҒЎТ айн. **ғат-ғат.**

ҒЎЧ шв. Мард, ботир. *-Осилган ким? -Қиётлик ғўч йигит.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қиз боланинг сочидан анқиган ҳид билан ғўч йигитнинг билагида тошган тер ҳиди.. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ҲА I юкл. 1 Жавобда бирор фикрни тасдиқлашни, розиликни билдиради. -*Шу гаплар тўғрими?* -Ҳа. -*Шу йигит укангизми?* -Ҳа. ■ *Ҳа, рост, беморларнинг кўпи ҳар ердан келган одамлар.* С. Кароматов, Олтин қум. -Ҳа, — деди *Ориф Носиров.* — *Қадимда сайёрамизда фазогирлар бўлишгани тўғрисида.. баъзилар айтишган.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Бирор фикрни, фактни алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Муқаддам бир нафас қулоқ солиб, бу куйни аввал ҳеч қаерда эшитмаганини сезди. Ҳа, бу янги куй эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Ҳа, бечоранинг бошига мушкул иш тушиб турипти.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

3 Кутилмаганда бирор янги нарса, ҳодиса, фикр ёдга тушганда, бирор кимса ёки нарсани эслашга уринишда, суҳбат мавзусини ўзгартириш каби ҳолларда «айтгандай», «айтмоқчи» деган маънони билдиради ёки шу сўзларга хос маънони таъкидлаб, унга эътиборни тортади. *Ҳа, яна бир янгиликни эшитинг.* ■ *Оти қурсин.. Ҳа, айтгандек, ошингизни ейсизми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳа, гап бу ёқда денг!* — деди.. *сўзларни урғуларга бўлиб.* С. Кароматов, Олтин қум. *Бир ойдан бери минимиз-ку, янги от, янги фойтун. Катта майдондаги саройда. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласанми?* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲА II 1 Сўроқ ва тахмин маъноларини таъкидлаш учун ишлатилади; сўроққа эътиборни жалб этади. *Ҳа, нега рангинг бўзариб кетди?..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ҳайдар ота уни очиқ чехра билан қариши олишга*

ҳарчанд уринса ҳам, Асрорқул зийраклик қилиб: -Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку, — деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳа, уста, тинчликми?.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ундов гаплар таркибида (а товуши турлича — кучли, чўзиқ ва бошқача айтилиб) маъқуллаш, норозилик, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. -*Ҳа, ноинсоф, ҳа, кўптак!* — *Қоратой бойни сўка бошлади..* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳа, баракалла.. катта хўжаликка хўжайин бўласиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳа-а!* — *деб юборди Зиё ака ва бироз ўйлагандан кейин сўради: -Бунини сиз аниқ биласизми? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш-ҳаракатга ундашни, шу маънода қўллаб-қувватлашни билдиради. *Ҳа, була қолинлар, вақт кетяпти.* «Ҳа» деган тўяга мадор. Мақол.

4 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини англатади. *Ҳа, тез бўл. Ҳа, қараб турсанми?* ■ *Одамлар Тожибойни тартибга чақириб чуғурлашди: -Ҳа, сал оғир бўл! Енгиллик қилма!* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Таажжуб, норозилик, рад этиш каби маъноларни англатади. *Ҳа, нега бундай дейсиз? Ҳа, гуноҳимиз нима?* ■ -*Ҳа, Бўтабой ака, бемаҳалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми?* -*Тинчлик, — деди Бўтабой.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Бировга мурожаат қилганда, «ҳой» ёки «ҳо» сўзлари ўрнида ишлатилади. *Карим, ҳа Карим, менга қара.*

ҲАБ [а. حَبّ — дон, дон; кичик-кичик шарчалар шаклида тайёрланган нарса, дори] Ютиш учун мош каби юмалоқ ёки яс-

миқ каби ялпоқ қилиб тайёрланган дори; таблетка. *Ҳаб дори. Ҳаб ютмоқ.* ■ *Бошқалар бунга эришиш учун аллақандай ҳабларга муҳтождир. А. Қаҳҳор, Сароб. Дераза олдида ҳайкалдай турган ўғлидан яшириб, ҳабдай «қора»ни уриб, ютиб олди. Х. Фулом, Машғал.*

ҲАБАДА *шв.* Ҳабата.

ҲАБАТА [*а. ھېطە* — тушиш, пасайиш, камайиш] Ўринсиз исроф этилган, бекор кетган; беҳуда.

Ҳабата бўлмоқ Бекор (беҳуда) кетмоқ. *Шу бир оғиз сўз билан унинг барча меҳнатлари ҳабата бўлди. Ҳабата қилмоқ* Бекорга чиқармоқ, беҳуда, бекор ҳолга келтирмоқ. *Ана.. ўзингиз биласиз.. майда нарсалар билан меним умримни ҳабата қиладилар. «Муштум».*

ҲАБАШ [*а. ھېش* — эфиоп] 1 Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқий-шимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилаларнинг умумий номи (*қ. ҳабашлар*).

2 Шу халқ, қабилаларга мансуб. *Ҳабаш аёл.*

ҲАБАШБАШАРА [ҳабаш + башара] Ҳабашга ўхшаган, тани қора, занжи. *Залда уни кутиб, барра қўзининг жунидек жинглак соч, қора кўз, қоп-қора ҳабашбашара Муса соатига қараб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲАБАШЛАР Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқий-шимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилалар. *Икки-икки, дея диконглаб ўйнаётган ёшу қари орасидан биронтаси ҳам ўзбекка ўхшамайди, ҳатто ҳабашлариям бор. Газетадан.*

ҲАББА *эск.* Ҳа, шундай; ҳа айтгандай, айтмоқчи. *Онаниг кеч қайтади, бинобарин, таомни барвақтроқ қилсанг ҳам бўлади.. Ҳабба, таомни ўзинг билан Анвар акангга лойиқ қил. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҲАБИБ [*а. ھېب* — севикли; дўст, ўртоқ] 1 *поэт.* Дўст, севикли. *Ҳабибим банд этар кўнглим, Табибим панд этар доим. Биллолмасман, бу савдода, На суду на зарар бўлмай. Э. Воҳидов.*

2 Ҳабиб (эркаклар исми).

ҲАБО [*а. ھېاب* — чанг-тузон, гард] *шв.* Ҳавода сузиб юрувчи чанг зарралари, гард, хок. *..унинг нағрасидан тегра чангиб, ҳабо босиб, еру осмон ларзага келди. Н, Ёқубов, Жон.*

ҲАБС [*а. ھېس* — қамаш; қамоқхона] *айн. Ҳибс.* *Ижроқўммимиз олдида бурун қоқиш ҳафталик ҳабс демакдир. «Муштум».*

ҲАБСХОНА *айн. Ҳибсхона.* *Биз худди ана шу ҳақда районнинг панжарали ҳабсхонасидан муралаб, яна бир тоққир «кайф» сурар эдик. «Муштум».*

ҲАВАС [*а. ھос* — ақлини йўқотиш; эҳтирос; майл, иштиёқ; бирор нарсага ғоят берилганлик, кучли истак] 1 Қизиқиш, завқ ҳисси; шундай ҳис-туйғули муносабат. *Энди у бояги дилсиёҳликни унутган, осмони фалакда чарх ураётган турналарга ажиб бир ҳавас билан боқарди.. С. Аҳмад, Юлдуз. Гулчехра ёш жувонларга хос бўлакча ҳавас билан безатилган меҳмонхонага кирди-да, диван четига омонатгина ўтирди. О. Ёқубов, Ларза. Ҳавасга анор ейди, дейсиз шекилли.. А. Қаҳҳор, Анор.*

2 Бирор иш-фаолият, касб-корга бўлган рағбат, интилиш, истак, майл. *Боланинг китоб ўқишга ҳаваси — билимга иштиёқининг ифодаси. Р. Усмонов, Одобнома. Кўнглида дўппи гулларини тикишдан ўзга ҳавас йўқдай, дарров ишга тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шифокорлик касбига Насиба жуда эрта ҳавас қўйди. Газетадан. Хусайн Бойқаронинг ёшликдан шеърга ҳаваси кучли эди. Ойбек, Навоий.*

Ҳавас қилмоқ Ҳавас ҳис-туйғуси уйғонмоқ, ҳавас билан қарамоқ, муносабатда бўлмоқ (**ҳавас** — ҳар икки маъносидан). *..додаси ҳавас қилиб, шаҳардан махсус келтириб эктирган президент гуллар куртак ёзиб қолган эди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. У кўнгли кенг.. анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб юришни ҳавас қилади. П. Қодиров, Уч илди. Санобарнинг чан юзида холи.. бўлиб, кўпгина қиз-жувонлар унга ошқора ҳавас қилишарди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Ҳаваси келмоқ* Ҳаваси кўзгамоқ, уйғонмоқ; ҳавас билан муносабатда бўлмоқ; ҳавас қилмоқ. *Сенга ҳавасим келади. Умринг олдинда ҳали. С. Сиёев, Ёруглик. ..кечқурунлари ўртоқлари висолга отланишса, ҳаваси келадиган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқшоғларда сайр этишни орзу қилдиган бўлиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Китоб йиғишга ҳавасманд Бобур бу китобга жуда ҳаваси келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҲАВАСАК(И) *шв.* Ҳавас қилинадиган, орзу қилинган, ҳавасга арзирли. *Дастурхонга шу ернинг бугдойидан тайёрланган нон келтирилди. Қорамағиз нон шаҳардан келган меҳмонлар учун ҳавасак эди.* Газетадан.

ҲАВАСКОР [а. + ф. *هوسكار* – ҳавас қилувчи, қизиқувчи; ишқибоз] 1 Бирор нарсага қизиқадиған, уни яхши кўрадиған (шахс); ҳавасманд, ҳавасли, ишқибоз. *Ҳаваскор овчи. Муסיқага ҳаваскор.* ■ *Набиғулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бу ерда ўнлаб ҳаваскорлар сувга тиззагача тушиб олиб, балиқ овлашяпти.* Газетадан. *Ёзувчиликка ҳаваскор бўлган ёш талантларнинг асарларини илгаригидек хом-хатала босиб чиқаришга барҳам берилган дейиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Касб, ҳунар, санъат ва ш.к. бўйича машғулотлар олиб борадиған махсус тўғарак қатнашчиси (асосан, ёшлар ҳақида). *Тикувчилар артелининг ҳаваскор созандалари тўғараги бутун таркиби билан келган.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Биринчи машғулотда ҳаваскор шоирларнинг шеърлари янгради.* Газетадан. *Бугун ҳаваскорларимиз телевизорда чиқади.* Уларни кўрмабсан, дунёга келмабсан.. Ш. Саъдулла, Икки билагозук.

ҲАВАСКОРЛИК 1 Ҳаваскорларга оид, ҳаваскорлар билан иш, машғулот олиб бориш. *Очиқ саҳнада бадиий ҳаваскорлик жамоаларининг чиқишлари бўлди.* Газетадан. *Жўраҳон раҳбарлигида ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Ҳаваскорга хос ҳолат, даража. *Урол Тансиқбоев ҳаваскорликдан.. кўзга кўринган рассом-пейзажчи бўлиб етишгунга қадар катта меҳнат ва ижодий изланиш йўлини босиб ўтди.* Газетадан.

3 Ҳаваскор эканлик. *Сенинг санъатга ҳаваскорлигинени биламан.*

ҲАВАСЛАНМОҚ Ҳаваси уйғонмоқ, ҳаваси келмоқ; ҳавас қилмоқ. -*Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? -Бор, — деди қутидор ва ҳавасланди: -Худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маъюс-махзун хотираларга берилиб, ҳавасланганлар ҳам бўлди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. *..шунча унга тикилиб ҳавасланганидан уялаганигами, юзлари лов-лов*

ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Сувга, унинг ойнадай тиниқлигига Гуломжон жуда ҳавасланиб қараб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАВАСЛИ Ҳаваси бор, ҳавас қўйган; ҳавасманд. *Мен бу суҳбатдан Пиракнинг ақли расо ва ҳар нарсани ўрганишга ҳавасли бўлганини пайқадим.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Саидий ашула айтишга ҳавасли: ўзи ёлғиз қолган вақтларида айтади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАВАСМАНД [а. + ф. *هوسمند* – ҳаваси, кучли истаги бор; ҳаваскор] *айн. ҳавасли.* *Шу пайтда Бешариқдан Қўқонга, олти ойлик курсга ҳавасманд қизларни юбораётган эдик.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *У палов қилишга жуда ҳавасманд эди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар. *Ёшлар ичида санъат соҳасига ҳавасмандлар ҳам йўқ эмас.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ҲАВЗ [а. *حوض* – сув тўпланган жой ёки сув идиши; бассейн ёки челақ] *эск. кт. айн. ҳовуз.* *Гаҳи айвонда ҳайқирса айиқдек, Гаҳи ҳавз ичра чайқалган ҳайиқдек.* Ҳабибий.

Ҳавзи Кавсар Ислом дини мифологиясида: жаннатдаги, сувлари тиниқ ва ширин деб таъриф қилинадиган Кавсар номли чашма. *Калима келтир, бетавфиқ! Бу беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи Кавсарни ўйла, аблаҳ!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАВЗА [а. *حوضه* – ҳовуз; бассейн; челақ; доира] 1 *геогр.* Дарё ёки қўлга қуйиладиган, уни ташкил этадиған ирмоқлар мажмуи ҳамда шу дарё ёки қўл атрофидаги мазкур ирмоқлардан сув оладиған худуд (территория). *Амударё ҳавзаси. Ис-сиққўл ҳавзаси. Чирчиқ ҳавзаси.* ■ *Наймандан тортиб то Мирзаоролгача дарё бўйидаги ерларни авваллари.. эккан деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Сув йўлини тўсиш, тўғон қуриш йўли билан ҳосил қилинган катта сунъий қўл; сув омбори. *Қайроққум сув ҳавзаси.* ■ *Бу сув ҳавзалари, каналлар сув омборлари ва дарёларни лойқа босишига сабаб бўлиб, халқ хўжалигига маълум зарар етказмоқда.* «Фан ва турмуш».

3 геол. Тошқўмир, руда каби ерости бойликлари кўп бўлган кенг бир ҳудуд. *Тошқўмир ҳавзаси. Руда ҳавзалари.*

4 Атрофи баланд, ўртаси товоқ шаклидаги паст, кенг майдон. *Бу пастқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг тевааракатрофида паст-баланд уйлар, эгри-буғри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дукка дарахтлар кўринар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

5 с.т. қ. **бассейн.** Республикамизда стадионлар, сузиш ҳавзалари.. спорт майдончалари сони муттасил кўпайиб бормоқда. Газетадан. *Талабалар маданият саройи, спорт комплекси, сузиш ҳавзаси хизматидан бемалол фойдаланадилар.* Газетадан.

ҲАВО I [а. هوا — атмосфера, ҳаво; иқлим; шамол; об-ҳаво] I Ер атмосферасини ҳосил қилувчи, инсон, ҳайвон, ўсимликлар ҳаёти учун зарур бўлган, азот ва кислороддан иборат газлар аралашмаси. *Тоза ҳаводан нафас олмоқ. Ҳавони ифлослантirmoқ. Тоғ ҳавоси. Арча дарахти ҳавони яхши тозалайди. ■ Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроблар кўп бўлади.* Газетадан. *Кўёш, ҳаво, сув барча жониворлар учун озуқа бўлганидек, халқ ҳаёти ёзувчига илҳом беради.* Газетадан.

2 Ер устини қоплаган очиқ бўшлиқ; фазо. *Рўмолини ҳавода силкиди. Ҳаво жанги. ■ Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булутни ҳавони тутди. Ойбек, Навоий. Ҳавода момиқ оқ пахта-лар арғамчи бўлиб юрарди.* Газетадан. *Бог устида оромбахш шабада эсар, ҳавода кўкатлар иси анқирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

3 Осмон, кўк. *Қушлар гур этиб, ҳавога кўтарилди. ■ Ёмғир эндигина тинган, кеча қоронғи эди. Ҳавода битта ҳам юлдуз кўринмайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Йигитлар муштларини кўтарди. Кексалар ҳассаларини ҳавога қадади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Атмосферанинг аҳоли; ҳолати; об-ҳаво. *Очиқ ҳаво. Ҳавонинг ҳарорати. Булутли ҳаво. Куз ҳавоси. ■ Қутбиддин ҳавонинг тез-тез айниётганини кўриб, лагерни пастроққа кўчиртирди. С. Кароматов, Олтин кум. Ҳаво бунчалик паст келиб, шарманда қилишини қаердан билайлик. «Муштум». Деҳқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга*

қараб, мўл ҳосилидан суюнади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 кўча Ҳолат, шароит. *Мен ўйлайманки, бу беш йил мобайнида сиёсий ҳаволар ўзгариб.. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

ҲАВОГА КЕТМОҚ Бехудага, фойдасиз кетмоқ. *Ўзининг шунчалик гапларининг ҳавога кетиб турганини.. яхши сездим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ҲАВОГА СОВУРМОҚ (ёки соврилмоқ) Бекорга, фойдасиз кетказмоқ, сарфламақ. Эллик минг сўмни ҳавога совуриб қўйиб, маҳмадоналик қилишини қара-я! «Муштум». ..бир неча минг сўм давлат пули ҳавога совриляпти. «Муштум».*

ҲАВО II [а. هوا — инжиқлик, ноз; ҳаёлий ҳавас, орзу] кам қўлл. Кибр, гурур. *Йўқ, сал ҳавоси баландроқ чиқиб қолди бу боланинг.. нима бўлса ҳам, омон бўлсин. Ў. Ҳошимов, Кўприк. Кўп бўлмайди яхши одамнинг ҳавоси. «Ойсулув». Мақтовдан Бозорбойнинг ҳавоси ошди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲАВО III [а. هوا — фантазия, эркин шаклдаги мусиқа] Куй, оҳанг. *Машиқлар чолгуларини қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Ур!» деган команда берилгач, ногорачилар «рез» ҳавосида ного-ра чала бошладилар, ясовуллар ҳам ўша ҳавода чўпларини шартиллатиб, Ёдгорнинг қип-яланғоч этига ура бошладилар. С. Айний, Дохунда.*

ҲАВО IV: ҳавосини олмоқ Машқини олмоқ, йўл-йўригини, усулини яхши эгалламақ. *Бир умр кўниқиб, ҳавосини олган бу иши энди ўзига ҳам ваҳимали кўриниб қолдими.. «энди жавоб беринглар», деб туриб олди. А. Мухтор, Чинор. Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса, кимнинг камбағаллик жонига теккан бўлса.. бу ишдан бир нима чиқишига ишонса, ўша зарбдор бўлаверади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҲАВОДОР I [а. + ф. هودار — тарафдор, мухлис; маълум ҳавога эга, ҳавоси тоза] кам қўлл. Тоза ҳаволи, баҳаво. *Ҳаводор бино. ■ Маждиддин.. янги боғчасида.. дарахтлари ёш, лекин ҳаводор ерда зиёфат берарди. Ойбек, Навоий.*

ҲАВОДОР II Ўйинчи, ашулачи, созанда кабиларга тўй, зиёфат эгалари ва томошабинлардан тушадиган пул ва совғалар.

Ҳайинчи, чўнтаклар, дурра таглар ҳаводорга тўлиб, даврадан чиққанда, одамлар уввос тортиб, чапаклар, қарсақлар билан, оҳ-войлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кеча сахий бойваччадан ҳаводорни кўпроқ оламан деб бўкиравериб, овозни ишдан чиқарган экан-да. «Муштум».

ҲАВОДОР III [а. هودار — инжиқлиги, нози бор] Кибрли, димоғдор. Ҳалиги иккиси ҳаводор одам эди, бу етимни кўзларига илмай, айтаётган сўзлари.. «Гўрўғли».

ҲАВОЗА [ф. خواجه — зафар дарвозаси; айвон, равоқ; тахтасупа] 1 Қурилиш ёки таъмир ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган вақтинчалик қурилма. Қаерга борманг, қаёққа кўз ташламанг, ҳамма ерда ҳавозаларга бурканган.. қурилиш объектларини кўрасиз. Ҳ. Носиров, Марралар. Усталар мўри ичида эҳтиётдан тўрт қават қилиб қурилган тахта ҳавоза устида ишлашади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Кўчма ҳавозалар филдираклар устига ўрнатилган, уни наст, баландроқ қилиш ҳам мумкин эди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йуллари.

2 Устига чиқиб, атрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма. «Шом камони» таърифи мерганлар аро Эрон билан Туронда бўлган овоза, Поллизларда узоқдан кўринар қаро, Чалинарди кўзларга баланд ҳавоза. М. Шайхзода, Тошкентнома.

3 шв. Токни ердан юқорига кўтариб кўйиш учун ишланган қурилма. Сўри ҳавозаси остидаги устунчаларнинг ҳар бири ёнида — ариқчалар бўйида бир беҳ ток ўтказилган бўлиб, тоқларнинг занги устунчалар орқали ҳавоза устига чиқарилган. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАВОЙИ [а. هوائى — ҳаво, атмосферага оид; инжиқ, нозли, тантиқ] 1 Ҳаво рангли, оч кўк, кўкимтир. Стол устидаги кўк абажурли чироқдан Қундузхоннинг юзига ҳавойи бир нур тушиб турарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Паста боқмоқдаман: на бир қалъа бор, На қаққайган дарахт, на бахмал водий, На ҳавойи рангда ёнган жийдазор, На серрайган кекса тоғлар аждоди. С. Акбарий.

2 Ҳавога кўтарилган; баланд. Кўринг, анави ўрта аср биноси қанчалик нафис ва пурвиқор, миноралар қанчалик ҳавойи ва хуш-

бичим-а! С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

3 кўчма Енгил-елпи, жиддий бўлмаган; осон. Ҳавойи ишлар билан шуғулланмоқ. ■ -Чиндан ҳам бўзчининг моксицидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида беул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина, бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишга на етсин! — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола. Мавлоно, менадан энди ҳавойи газаллар кутманг. Энди фақат халқим дилини куйлайман. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 кўчма Енгил табиатли; енгилтак, беқарор. Ҳавойи одам. ■ -Енгилтак қиз, — деб ўйлади Комил, ичидан қайнаб-тошаётган газабини зўрға босиб. — Шу ҳавойи олифтани деб, мени ерга уряпсан-а! Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Уйдагилар менинг ҳавойироқ бўлиб қолганимни билишади, бир амаллаб ўқиб кетади, деб ўйлашганми, якшанба куни қариндош-уруғлар маслаҳатга йиғилишганди. С. Сиёев, Ёруғлик. Бир ҳавойи эрни деб, тарки дунё қилмоқчимисиз? Газетадан.

5 кўчма Асосга эга бўлмаган, асоссиз, юзак. Ҳавойи ваъдалар. Ҳавойи рақамлар. ■ Фикрингиз жудо ҳавойи ва тамом нотўғри. И. Султонов, Бургутнинг парвози. Жўравой ака, наҳотки у [Пўлатжон] мени енгилтак, ҳавойи нарсаларга учадиган қиз, деб ўйласа. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҲАВОЙИЛАНМОҚ 1 Ўзини юқори тутадиган бўлмоқ, мағрурликка берилмоқ. Ортиқча ва ўринсиз мақтовлардан у сўнги вақтларда анча ҳавойиланиб кетди. ■ Чойхонадан тушадиган даромад ҳам чакимас. Афтидан, шуниси Абдурауф Тўрабоевни андаккина ҳавойилантирди. «Муштум».

2 айн. ҳавойилашмоқ.

ҲАВОЙИЛАШМОҚ Енгил-елпи ишга, бекорчиликка ўрганиб қолмоқ. Ҳавойилашиб қолган одам.

ҲАВОЙИЛИК Ҳавойи ҳолат, ҳавойи эканлик. Ҳавойиликка чек қўй. Рақамларнинг ҳавойилиги.

ҲАВОЛ 1 Ичи зич эмас, орасида бўшлиқ бор; ғовак. Дамбанинг тагидан, тупроқ ҳавол жойдан дарё суви отилиб, каналга оқарди. Газетадан. ..катта бир омборнинг деворини уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Куч билан эмас; секингина, бўш. Аҳмад паҳлавон унинг [хўжанинг] белбоғидан

ҳавол ушлади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲАВОЛА [a. حواله — пул ўтказиш, топшириш; чек, вексель] 1 Изм-ихтиёрига топшириш, зиммасида бўлиш. *Ҳар кимнинг сўзи, қилмиши қалбига, виждонига ҳавола.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Фикр, мулоҳаза ва ш.к. ҳақида маълумот учун бирор манбага қарашга ундаш, шу манбани кўрсатиш. *Кўшимча маълумот учун саҳифа охирида тегишли адабиётларга ҳаволалар берилган.*

Ҳавола қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ихтиёрига топширмоқ, зиммасига юкламоқ. *Бу одамга қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..Нарзи тоға ўзини тақдирнинг ҳукмига ҳавола қилганича, индамай эшакни қистарди.* «Шарқ юлдузи». *Келинлар, ихтиро бўлими хулосасини министрликка ҳавола қилайлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) маълумот учун зарур манба (адабиёт) ни кўрсатмоқ, унга диққатни қаратмоқ (қ. **ҳавола 2**); 3) кам қўлл. юқори кўтармоқ, ўқталмоқ, кўрсатмоқ. *..бутун кучини ишга солиб, уни бир ёқли қилиш учун қўлини ҳавола қилган эди, ногоҳ қўлини нимадир омбурдай қисиб, ҳавода муаллақ ушлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..қўрқитарга боши узра қамчи ҳавола этдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Девор тепасида.. қўлида ялтироқ нарсани ҳавола қилиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАВОЛАМОҚ 1 Юқорига, ҳавога кўтарилмоқ; юқориламоқ, баландламоқ. *Асад қўйди моделин, Учди модель ҳаволаб, Оппоқ қанотларини Қоқди кўёшни чоғлаб.* Т. Тула. *Майорнинг самолёти ботқоққа яқинлашганда, юқорилаб ҳаволади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бепоён даштлар узра тўрғайлар ҳаволади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

2 кам қўлл. қ. **ҳаволанмоқ 3**. *Насриддин хўп хурсанд, ҳаволаб, Гап-гаштакдан қайтганида кеч, Тулиб кетди Ойчучук хола: Болам, дарров уст-бошингни еч!* М. Али, Боқий дунё.

ҲАВОЛАНМОҚ 1 айн. ҳаволамоқ 1. *Қиздирилган чирмандадек таранг ой аста-секин ҳаволанаверди.* Газетадан.

2 Умуман, ҳавода ҳаракатланмоқ. *Шапалоқдек мошранг ток барглари енгил шамолда тебранади, қариб сарғимтил бўлган барглар чирт узилиб, ҳаволаниб, ерга тушади.* Газетадан. *..номаълум нуқтага қадалган нигоҳи беихтиёр, худди парашютдай ҳаволаниб, ерга тушаётган катта бир баргга қадалди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Мағрурланмоқ, гурури ошмоқ. *Енгил ғалабадан ҳаволанган Эрон қўшини массагетларнинг чекинаётганини эшитиб, зудлик билан уларни таъқиб эта бошлади.* М. Осим, Аждолларимиз қиссаси. *Маданиятли киши ўзидаги яхши фазилатлардан, гўзалликдан ҳаволанмайди.* М. Алавия, Гўзаллик нимада? - *Қари одамни муштумдай бола олдида ҳақорат қилганингиз, болангизни ҳақ одам олдида ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшими? Болангиз бундан ҳаволанмайдими? — деди Расул ака хотинига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАВОЛАТМОҚ Баланд кўтармоқ, юқорилатмоқ, баландлатмоқ. *Извоиши узун қамчисини бошида баланд ҳаволатиб қарсиллатди-да, отларга қараб қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Муродхон қўлига олмани олиб, ҳаволатиб, Чулноноини мўлжаллаб олди.* «Муродхон». *Ориқ киши зўр бериб нимадир тушунтирмоқчи бўлар, қўлларини ҳаволатиб-ҳаволатиб олар эди.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАВОЛИ I Ҳавоси бор, ҳавога эга бўлган; баҳаво. *Сиқиқ ҳаволи баллон. Бузуқ ҳаволи хона.* ■ *Ёпчон асрий сирларни Бағрига олган қишлоқ. Ёпчон хушбўй ҳаволи, Фарахбахшдир, кенг кучоқ. Файратий. Қишнинг биринчи ярми қуруқ келди. Бу очиқ ҳаволи кунлар деҳқонларга ёқмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қиш бўронлари ўтган, баҳорнинг юмшоқ ҳаволи кунлари бошланган.* С. Айний, Қуллар. *Мактаб олдида ҳаволи чорбоғлар ташкил этилган.* Газетадан.

ҲАВОЛИ II Ўзини бошқалардан юқори тутадиган; кибрли, худбин, димоғдор. *Бошқалардан ўзини азиз тутган ҳаволи киши ўз мақсади йўлида ҳар қандай тубанликдан, ярамасликдан қайтмайди.* М. Алавия, Одамлик — одмиликда.

ҲАВОЛЛАНМОҚ Ҳавол бўлмоқ, говак ёки бўш бўлиб қолмоқ. *Гоҳ ўнғирлардаги таги ҳаволланиб қолган, патирдай юпқа музга айланган қор парчаси тагидаги лойни*

ғижимлаб.. бұз тупроқни ковлаб юрган Парни иссиқлаб кетди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ХАВОН [а. *هاون* — келисоп, ўғир дас-таси] Синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб, михлаб қўйиладиган ёғоч, тирағич.

ХАВОНЧА қ. **ҳовонча**. Баъзилари.. чинор, қайрағочлар остидаги шийпончаларда олдиларига ҳавончадай ё ўғирдай вино бочкаларини қўйиб, тош кўрада кабоб пишириб, улфатчилик қилмоқдалар. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ХАВОРИЙ [а. *حواری* — издош, шогирд; Исо пайғамбар издоши] дин. Исо пайғамбарнинг 12 шогирдидан бири. Ривоятда айтилишича, Исо пайғамбарнинг 12 ҳаворийсидан бири Иуда 30 та кумуш танга эвазига хиёнат қилган экан. «Фан ва турмуш».

ХАВСАЛА [а. *حوصله* — сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] қ. **ҳафсала**. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта яроқлар отди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХАД(Д) I [а. *حد* — даража; чек, чегара; охир, поён, ниҳоя] I эск. кт. айн. **чегара** I.

2 кўчма Белги, ҳаракат ва ш.к. нинг ўлчам, даража, микдор жиҳатидан муайян ҳолати; чек, меъёр, ниҳоя. Ҳадд-ҳисобсиз. Ҳаддига етмоқ. Ҳаддан зиёд(а). Ҳаддан ортиқ (ташқари). ■ Ёдгор ҳам хурсанд, хурсандлигининг ҳадду поёни йўқ эди. С. Айний, Дохунда. Ойша бегим ҳаддан ортиқ уятчан.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Салимбойваччанинг кайфи — мастлиги ҳаддига етган. Ойбек, Танланган асарлар. -Иш сиз деган ҳаддан ўтибди! — деди кескин эътироз билан Ҳусайн Бойқаро. Ойбек, Навоий.

3 Бирор ишни қилиш имкон-ихтиёри, ҳақ-ҳуқуқи. Остонадан ҳатлаб чиқишга ҳадди йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми! Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳад қилмоқ кам қўлл. Журъат қилмоқ, ботинмоқ. Аввалига бу мўътабар зот ҳаёти асосида очерк ёзмоқчи бўлдим. Бироқ ҳадеганда бу ишга ҳад қилавермадим. Р. Раҳмон, Халқ профессори. Йигит бўла туриб,

бу гапни мен дангал айтолмаганман-у, қиз бола ҳад қилармиди. Газетадан. **Ҳаддан (ёки ҳаддидан) ошмоқ** Бирор иш, хатти-ҳаракатда тартиб-қоида, меъёр доирасидан чиқмоқ. Тилингизни тийинг, ҳаддан ошманг! ■ Тартиб-интизомга қарамай, ҳаддидан ошиб кетадиганлар бор. С. Нуров, Нарвон. Ясовулбоши ҳаддидан ошиб кетди, тўйларни бузади, созчиларни уради.. Ж. Шарипов, Хоразм. **Ҳадди сиғмоқ** Бирор иш, хатти-ҳаракатни қилиш имкон-ҳуқуқига эга бўлмоқ; журъат қилмоқ, ботинмоқ. Бошлиқ бўлганингиздан кейин гапириш эмас, танбеҳ беришга ҳам ҳаддингиз сиғади. С. Нуров, Нарвон. Мозорга тил теккизишга қандай ҳаддинг сиғди, муртад! К. Яшин, Ҳамза. Уни гап билан ениб бўлмаганидан ташқари, у қилиб юрган ишдан кулиб, масхаралашга ҳам ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Ҳаддини олмоқ айн. ҳадисини олмоқ** қ. **ҳадис** II. Альпинист деганча бор экан. Юришининг хўп ҳаддини олган экан. М. Мансуров, Ёмби. Ишни йўлга қўйиб олайлик. Тикувчиларимиз унинг ҳаддини олгач, янгиликни такомиллаштириб, чиқимни камай-тириш қийин эмас.. Ҳ. Қодиров, Янгилик ошиғи.

ҲАД II [а. *حد* — чек, чегара, марра] мат. Тенгламани ташкил этувчи сонлардан ҳар қайсиси ёки сон ўрнида ишлатилган белгилардан биттаси. Номаълум ҳадни топиш. Четки ҳадларни кўпайтириш. Ўрта ҳадга тақсимлаш.

ҲАДАФ [а. *هدف* — нишон; мўлжал; финиш, сўнги нуқта] I эск. кт. Бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олинган нарса; нишон. Шунга ўхшаш, мулла Абдураҳмон ҳам, муҳокамасига озгина фараз аралаштириб, Сафар бўзчининг аччиқ ҳақоратига ҳадаф бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 кўчма Эришиш, қўлга киритиш кўзда тутилган, ҳаракат йўналтирилган нарса; мақсад. Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадиган туёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз, умид ҳадафимиз фақат шул Отабекдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАДАҲА шв. Тезлик билан, тездан, даров. Милициялар ҳадаҳа отланиб, йигирма одам бўлиб, ёв-яроғини осиб, отига қамчи

босиб, йўл тортди. «Очилдов». Дустим, сен ҳадаҳа қайтмоқ бўлибсан. Борсанг яхши бўларди. «Муродхон». Шаҳарда на балчиқ босиб юрибсан, дея ўғлини ҳадаҳа қистибастига олмоқчи эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. ..ҳадаҳа тўшакка ўтираркан, сингилларига шивирлади. Ҳ. Шайхон, Туташ оламлар.

ҲАДДИЛИ фольк. Ҳар бир нарсага ҳади сиғадиган, тап тортмай аралашаверадиган; ўктам. *Авазхон кампирга қараса, ҳаддили, зўр кампирга ўхшайди, сирини яширди.* «Балогардон». [Барчин:] *–Ҳаддили, зўр қалмоқ экан, бизни кўриб айланишиб юрмасин, – деб ўрнидан туриб, уйига кириб бораётир.* «Алпомиш».

ҲАДЕБ Тез-тез ва давомли равишда, такрор ҳолда; нукул. *Ҳадеб кулаверма. Ҳадеб бир гапни такрорламоқ.* ■ *Лола Муроджонга тик қарагани юраги дов бермас, ҳаяжонини босиш учун ҳадеб кафти билан сумкачасининг боғичини силар эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Қўйинг, тақсир, сатранж ҳам жонга тегди, ҳадеб қолаверасиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАДЕГАНДА Талаб этилган, қутилган вақт давомида; тезгина, дарров. *Гап ҳадеганда қовушавермади. Ҳадеганда уйга қайтавермади.* ■ *Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлавермади.* Н. Аминов, Суварак. *Кенжа ҳадеганда қозон атрофида айланиб юрган бой болаларига қўшилолмади, бир чеккада турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Куёви қаттиқ чарчаган экан, бирпасда пиш-пиш ухлаб қолди.* Аммо Толибжонни ҳадеганда уйқу олмади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАДЕМАЙ Кўп вақт ўтмай, оз фурсатда, тез орада; тезда, бирпасда. *Ҳадемай тонг отади. Ҳадемай меҳмонлар келишади. Ҳадемай ўқиш бошланади.* ■ *Машинага йўл писанд эмас. Ҳадемай Мирзачўлга етиб борди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАДИК Бирор кимса ёки нарсадан салбий таъсир, зиён-заҳмат етишидан, шунга сабаб бўладиган ҳолатдан кўркув, чўчиш; шу ҳақдаги ўй, хаёл. *Иштонсизнинг ҳадиғи*

чўндан. Мақол. ■ *Милициянинг машинасини биров кўрмадимикин, деган ҳадикда девордан кўчага қарадим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бир куни Аҳмаджон минг ҳадик билан қизни кинога таклиф қилди.* Ф. Насриддинов, Кўнгиш. *Сифатсиз маҳсулотдан сотувчи ҳам ҳадикда.* «Муштум». *Йигитнинг унсиз боқиши унда ҳадик уйғотар, шу билан бирга ҳузур баҳиш этар эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҲАДИК ОЛМОҚ Кўнгилида ҳадик уйғонмоқ; ҳадиксирамоқ, чўчимоқ. *Малика шоҳдан ҳадик олиб, хавфсираб юрар эди.* «Баҳром ва Гуландом». Абдусаммад қори. *«демак, Бўтабой Урмонжондан ҳадик олганидан шундоқ қилган экан», деган қарорга келди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАДИКЛАНМОҚ Ҳадиксирамоқ, хавфсирамоқ; кўркмоқ. *..ўртоқларининг чақириб қолишидан ҳадикланган Собир қўйларини Оқтош юқорисига жилдирган эди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАДИКЛИ Ҳадик, хавфсираш, кўркув туйғуларини ифодаловчи. *Очликдан мадорсизланган онанинг ва кепак қатирмадан кўз олмаётган ярим яланғоч болаларнинг ҳадикли қараши Майнанинг кўнглини бузиб юборди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҲАДИКСИЗ Ҳадиксирамасдан, кўркмай. *Сиз ҳадиксиз юраверинг. Ҳадиксиз киши.* ■ *Равшанхон ҳеч ҳадиксиз у элга ҳам кириб боради.* «Равшан». *Бизнинг сатрлар Ёв йўлин тўсар, Қатнасин ҳадиксиз Пулат карвонлар.* Ф. Фулом.

ҲАДИКСИРАМОҚ Ҳадик олмоқ; хавфсирамоқ, чўчимоқ, кўркмоқ. *Абдибилол, акасининг гапини эшитиб қолишларидан ҳадиксираб, ён-верига қаради.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина. *Фармонқул ака, нега қуёнга ўхшаб ўз соянгиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолдингиз?* С. Маҳкамов, Шогирд. *Бирор одам узоқ қараб қолса борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАДИКЧИ Ҳадиксираш одати кучли, ҳар нарсдан ҳадиксирайверадиган. *Соясидан кўрқар ҳадикчи, Ип кўринар унга илондек..* А. Мўхтор.

ҲАДИС I [a. حديث – сўз; суҳбат; ҳикоя, ривоят] 1 дин. Ислом динида Қуръондан кейинги муқаддас манба, Муҳаммад пайгамбарнинг фаолияти ва кўрсатмалари ҳа-

қида ривоятлар мажмуи (Расулulloҳ саллalloҳу алайҳи вассаламнинг турли шароитларда шариат аҳкомларига оид айтган сўзлари ҳам ҳадисдир). *Бир қанча мўтабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим. Файратий, Довдираш. У [Тешабой] ҳам, ўз пайғамбарларининг ҳадисини бузган ёки фирибгарлик, қилвирликлар билан ўз пайғамбарларини алдаган риёкорлар сингари динидан ҳам чиқмас, шариат олдида муртад ҳам бўлмас эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳмадхўжа ўз хатида, Мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

Ҳадис оши ёки оши ҳадис Муҳаммад пайғамбарнинг айтиб қолдирган сўзлари, у ҳақидаги ривоятларни ўқиш, эшитиш мақсадида ўтказиладиган зиёфат, йигин. *Асти нимасини айтасиз. Оши ҳадисда етмишга кирган ҳазратимниям кўзлари шоҳсоққадек ўйнаб кетди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Ҳадиси шариф айн. ҳадис 1. У [Сулатномруод] диний китоблар — ҳадиси шариф, ҳатто қуръон оятларидаги.. таъбирлар ҳақида савол бериб, устозларнинг гашига тегарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳадиси шарифда буюрилишича, одам аввало ўзига, кейин аҳли аёлига [оила аъзоларига] ёрдам берса, рисоладагидек бўлади. Газетадан.*

2 эск. кт. Бирор кимсанинг айтган сўзлари ёки гаплари; ривоят, ҳикоя. *Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона, Кайфият ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай. Фазлий. Сенга балки аён, балки ноаён, Бир ҳаёт ҳадисин айлайн баён. А. Орипов, Йиллар армони.*

ҲАДИС II [a. حديث] I Кураш, беллашув кабиларда қўлланадиган ўзига хос усул. *Полвонларнинг кураш ҳадисларининг ўз номи бор. Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушиди. У бир ҳадис ишлатар, ёвга тупроқ тишлатар.. Миртемир.*

Ҳадис олмоқ Бирор усулни қўллаш мўлжалини қилмоқ. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шохгадо дарров пайқади. Ҳадис олган полвондек ҳозирлик кўриб турди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ҳадис қилмоқ эск. Усул ишлатмоқ, бирор усулни (усулларни) машқ қилмоқ. Улар [наҳлавонлар] бир-бирларини*

синаш учун ҳадис қилиб, узоқ айланиб юрдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Спортнинг бу турини ўзлаштириб олганига қаноат ҳосил қилгач, классик курашни ҳадис қила кетди. «Муштум».

2 с.т. Бирор ишни уддалашга бўлган эп; малака, маҳорат. *– Қозоғистонлик полвоннинг ҳадиси анча зўр экан, — деди Тўлават мўйлов. С. Анорбоев, Оқсой. Йўқ эди бойқушининг ҳадис — хунари. «Алпомиш».*

Ҳадисини олмоқ Бирор иш, касб-хунарни, унинг йўл-йўриги, усулини яхши эгалламоқ, машқини олмоқ. *Ўз касбининг ҳадисини олган ҳайдовчи қий-чувга парво қилмай, танга-чақа санайди. Қ. Кенжа, Нотаниш гул. У йўлига ғов бўлганларни турли йўллар билан тинчитишининг ҳадисини олган. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Мажлисларни олиб бориш унгагина топшириллар, у регламент ва бошқа тартиб-қоидаларга риоя қилишининг ҳадисини олган.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ҲАДИСШУНОСЛИК Ҳадисларни ўрганиш; ҳадис илми. *[Насаф] Узининг бой тарихи мобайнида ҳадисшунослик мактабларидан бири даражасига кўтарилди. «Шарқ юлдузи».*

ҲАДСИЗ эск. кт. 1 Чексиз, поёнсиз. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадсиз ғаллазорлар шовуллаб ётибди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Эй, сен муаззам ва ҳадсиз сахрода адашган саргардон сайёҳ! Ф. Мусахонов, Ҳиммат.*

2 Белгининг энг юқори даражасини билдиради; беҳад, ниҳоятда, ғоят. *У, дунёда энг қимматли, энг қодир буюмини топиб олган каби, ҳадсиз севинди. Ойбек, Танланган асарлар. Козим унинг кўзларига ҳадсиз бир ғусса соя солганини сезди. Э. Усмонов, Ёлқин. Чуқур қайғу, ҳадсиз кин билан Йўлчи бир неча маҳаллни айланиб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲАДЯ [a. هدیه] — совға, туҳфа) Тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, туҳфа. *Подшоҳнинг зиёфатига ҳамма савдогарлар ҳадялар олиб боради. «Эртақлар». Сочилади сочқи, ҳадя, тўёна, Шўх болалар қий-чув илиб олмоқда. Миртемир.*

Ҳадя қилмоқ (ёки этмоқ) Ҳадя (совға) бермоқ, тортиқ қилмоқ. *Мунис ҳам уни яхши кўрарди. Баъзи нарсаларни унга ҳадя қилган*

эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмгири. *..хайҳотдай қўшни хонада хонга оқпошишо ҳадя этган улкан соатнинг тақиллашидан булак товуш эшитилмасди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Зокир Фаридага пушти гулли панбархат ҳадя қилган, «шу ранги яши кўраман», деб бир неча марта айтган эди.* П. Қодиров, Уч иллиз.

ҲАЁ [а. *حياء* – уят, шарм; ор, номус; камтарлик, адаб] Ножўя, номаъкул хатти-ҳаракатдан тийилиш ҳисси; уят, шарм. *Вафосизда ҳаё йўқ, Ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ■ *Ҳаё – инсоннинг энг олийжаноб фазилати, унинг кўрки, безаги.* С. Кароматов, Вобкентлик ошиқ. *Одамда ор-номус, ҳаё бўлиши керак, Жўраҳон! Ахир эрингиз бор-а!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳаё қилмоқ кам қўлл. Уялмоқ. *Шоир қалби билан баъзан кўзимни Қизларга буришдан қиламан ҳаё.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЁЛИ Ножўя хатти-ҳаракатдан ўзини тортадиган, ҳаёси бор. *Аҳмад бу соф, ҳаёли, содда қизга жуда ширин сўз айтгиси келди..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАЁН эск. Фойда, наф. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён.* Матал. ■ У [Тешибой] савдогар отаси Болта кўпасининг «*ҳаён кўтарса, зиёндан қочма*», деган васиятини кўз ўнгида тутди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. У. *елкасини қисиб: -Шунақа бир ҳаракат бор эди, ҳадисини олманг одамга қийин экан, ҳеч ҳаён чиқмади, – деб қўя қолибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ҲАЁСИЗ Ҳаёси йўқ, уятсиз. *Ҳаёсизга ҳар кун ҳайит.* Мақол. ■ [Соҳиб Доро:] *Ҳаёсиз билмагай ҳеч бир вафони, Вафога алмашур шохлар жафони.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бозоров «севгиси»нинг ҳам миси чиқди. Энди у ҳаёсиз бошини қуйи солиб, қўл учида қарсак чалиб, лой бўлиб ўтирибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Вой шўрим.. Вой бети йўқ қиз! Вой ҳаёсиз қиз!* С. Зунуннова, Гулхан.

ҲАЁСИЗЛАШМОҚ кам қўлл. Ҳаёсиз бўлмоқ, ҳаёни унутмоқ. *Тарбутисларнинг қутуриб кетгани рост.. Лекин Бахўр йўқлиги учун тарбутислар ҳаёсизлашдилар дейиш, албатта, нотўғри.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҲАЁСИЗЛИК Ҳаёсиз бўлиш, ҳаёсизга хос хатти-ҳаракат, хусусият, қилиқ. *Василий бир куни ҳовлида бир неча болаларга икки қўлни тахтага қўйиб, икки оёқни осмонга қилиб, «стойка» қилишни ўргатаётган эди, қори кўриб қолиб, чидаёлмай бақирди: -Ҳай-ҳай, бу қандай ҳаёсизлик тагин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЁТ 1 [а. *حيات* – яшаш, мавжуд бўлиш, тириклик] 1 Материянинг ўз ривожланишининг муайян бир давридаги ҳаракатланиш шакли. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши. Ўсимликлар ҳаёти.* ■ *Яқин атрофимизни ўрганиб, фақат сайёрангизда ҳаёт борлигини аниқлаганимизга анча бўлди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашди.

2 Инсон, ҳайвон, ўсимликларнинг туғилгандан (юзага келгандан) ўлгунга (йўқ бўлгунга) қадар бўлган физиологик ҳолати, тирик, мавжуд, яшаётган ҳолати. *Кўз жуда мураккаб оптик система бўлиб, киши ҳаётида кўзнинг яши кўриши муҳимдир.* Газетадан. *Бир авлоднинг ҳаётича давр ичида нур деган сўз эрмакдай бошланиб, асрларнинг ҳокими бўлиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Унинг ҳаёт асари қолмаган юзи яна хиралашди..* К. Яшин, Ҳамза.

Ҳаёт бағишламоқ (ёки бахш этмоқ) 1) дунёга келтирмоқ, туғмоқ; 2) ўлимдан сақламоқ, яшашга имкон бермоқ, имкон яратмоқ. *..мени дор остидан қутқариб, менга яна ҳаёт бағишлаганингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу билан бирга, ўзига ҳаёт бахш этган ҳакимнинг хизматига ҳамшиша камарбаста бўлиб турди.* К. Яшин, Ҳамза; 3) ҳаёт, яшаш шароити, имконияти билан таъминламоқ. *Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишлаб туради.* Газетадан. *Мана, субҳидам пайти, қуёшнинг заррин нурлари ҳамма ёққа ҳаёт бағишляпти..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Сув оқади, қон каби бориб, Ғузларга бахш этар ҳаёт.* Ғайратий.

3 Яшаш муддати; умр. *Тўй – киши ҳаётидаги энг яшии орзу-умидларнинг ушалиши.* Газетадан. *Гапни чўзма, чунки ҳаёт қисқадир.* М. Жўра, Изтироб. *Олима ҳаётининг охирига қадар халқ учун покиза виждон билан хизмат қилди.* «Саодат».

Ҳаёт кечирмоқ Умр кўрмоқ, яшамоқ. *У билан бирга ўттиз йил ҳаёт кечирдик.* ■ *Қорақалпоқ халқи янги шаҳарларда, қулай,*

ёруғ, баҳаво уй-жойларда ҳаёт кечирмоқда. «Ўзбекистон қўриқлари».

4 кўчма Ҳаёт бағишловчи, ҳаётни таъминловчи нарса. *Электр симлардан ҳаёт оқади.* «Гулдаста». *Ҳаракат — иссиқлик, иссиқлик — ҳаёт демак.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Нон ҳидида ҳаёт бор, Ҳар маъзида мамот бор.* Газетадан.

5 Киши ва жамиятнинг яшаш тарзи, ҳолати; турмуш, тирикчилик. *Ижтимоий ҳаёт.* *Оилавий ҳаёт.* *Ёзувчининг ҳаёти ва фаолияти.* *Республика ҳаёти.* *Маҳалла ҳаёти.* ■ *Билим юрти талабаларининг ҳаёти ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда.* Газетадан. *Ушнинг баланд-наст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мун-ғайиб турипти.* С. Кароматов, Олтин қум. *Шу ҳаёт, шу турмушдан гадолик аёло.* Ғай-ратий.

6 Бизни ўраб олган реал борлик, воқелик. *Ҳаёт жуда қизиқ-а?! Бировлар — асал, бировлар захар бераркан.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Ҳаётда шундай одамлар борки, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлаган бўладилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

7 сфт. Яшаб турган; тирик. *Ким билади, балки ҳаётдир ва, эҳтимол, ҳаётга ётдир.* Ҳ. Олимжон. *Шу дарча чолингиз ҳаёт вақтида ҳам қийшиқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 кўчма Жонланиш, уйғониш. *Редакцияда ҳаво юришиб, ҳаёт аломатлари пайдо бўлгандек туюлди Аҳмадга.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

9 Ҳаёт (хотин-қизлар исми).

ҲАЁТ II [а. *حياط* — девор; ҳовлига туташ боғча], **ҳаётча** *шв.* Хўжалик ёнидаги кичик экин майдони, томорқа, боғча, чорвоқ. [Холисхон:] *Мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, бундан қаёққа боришни ўзим билмайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАЁТБАХШ [а. + ф. *حياتبخش* — ҳаёт бағишловчи, тирилтирувчи] 1 *миф.* Ўликни тирилтирадиган, қайта жон киргизадиган.

2 Организм учун ҳаёт бахш этувчи. *Шеърки, ўз соҳибининг қонидан пайдо бўлар экан, ўшал қон каби ҳаётбахш бўлмоғи лозим эмасми?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тағин мўл-кўл соча бошлади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Тортиқ этмиш табиат Хуш иқлим, тоза*

ҳаво. *Сувлари зилол, шарбат, Ҳаётбахш, дардга даво.* Ё. Мирзо.

3 кўчма Кишини жисман, руҳан тетиклантирувчи, жонлантирувчи. *Баҳорнинг ҳаётбахш руҳи совуқдан ёшланган кўзларда, кўкарган юзларда барқ урди, диллар исиб кетди.* А. Мухтор, Чинор. *Зубайданинг овози ёқимли, ҳаётбахш эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали шу ҳаётбахш лаблардан кўзларини узолмай қолди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҲАЁТИЙ [а. *حياتي* — ҳаётга, тирикликка оид] 1 Ҳаётга, яшашга, тирикчиликка оид. *Ҳаётий жараёнлар.* *Ҳужайраларнинг ҳаётий вазифаси.*

2 Ҳаёт учун зарурий, ҳаёт талабидан келиб чиқувчи, ҳаёт талаби билан боғлиқ. *Унинг орзуси бир қарашда романтик қасоскорнинг орзуси бўлиб кўринса-да, тағидаги ҳақиқат чуқур, ўта ҳаётий.* Ҳ. Ғулум, Тошкентликлар. *Хўжалигимизда ҳали ечилиши ғоят зарур бўлган ҳаётий вазифалар кўплаб кўзга ташланади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *..унинг билан суҳбатда зарур ва ҳаётий масалалар гаплашиб олинган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Ҳаёт билан боғлиқ, ҳаёт учун типик (бўлган), ҳаётдагига мос, тўғри келадиган. *Асосий масала асарда айтилмоқчи бўлган фикрнинг ўқувчи қалбига яқин ва ҳаётий бўлишида, — деди Саид Аҳмад.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Ҳаётий воқеаларни умумлаштириб, сермазмун бадиий асарлар яратган ва яратаётган журналистлар кўп.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Рассом шоир ва маърифатпарварнинг сиймосини ҳаётий қилиб ишлай олган.* Газетадан.

ҲАЁТИЙЛИК 1 Ҳаётга оид, ҳаёт билан боғлиқ бўлиш; шундай белги-хусусиятга эгалик. *XV аср Ҳирот санъатига хос бўлган ҳаётийлик халқчилликка ҳам олиб келади.* «Фан ва турмуш». *Бу билан улар бадиий ижоддаги энг муҳим фазилатга — ҳаётийликка эришаётдилар.* «Шарқ юлдузи».

2 Яшаш, ривожланиш қобилияти (қудрати)га эгалик; яшовчанлик. *Буюк аллома гоъларининг ҳаётийлиги.*

ҲАЁТ-МАМОТ 1 Ҳаёт ва ўлим. *Ҳаммаси ҳам бир-бирсиз босолмайди илгари, Боғлиқ экан бир-бирига ҳаёт-мамот сингари.* А. Мухтор.

2 Ҳаёт ёки ўлим, яшаш ёки ўлиш; тақдир. *Беркитишнинг нима ҳожати бор: ҳо-*

зир, шу дақиқаларда, бутун ҳаёт-мамотинг шу опамизнинг қўлларида.. Д. Нурий, Осмон устун. *Шайбонийхон чоршанба кун* ҳаёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истеъдодини, бутун тажрибасини ишга сола бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу ҳаёт-мамот кураши, бек афанди!* Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲАЁТЧАН 1 Яшашга қобилиятли; яшовчан. *Ҳаётчан тузум. Ҳаётчан ғоя.*

2 Ҳаёт билан боғланган, ҳаётдан олинган; халқчил. *Улар [масхарабозлар] ўзларининг ҳаётчан санъатлари билан меҳнаткашларга ёқимли ҳаяжон, дилни яйратадиган беғубор кулги, истиқболга ишонч бахш этиб келган.* М. Қодиров, Халқ томошаларида урф-одатлар.

ҲАЖ [а. *حجّ* – муқаддас жойларни зиёрат қилиш; Маккани, Каъбатуллони тавоф қилиш] Макка шаҳрига бориб, зулҳижжа ойида белгиланган тартиб-қоида ва одатларга амал қилган ҳолда, Каъбани тавоф ва зиёрат этиш. *Авлиёлардан биттаси уч мартаба ҳажга бориб келган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни уша ёқда ювиб келаман!* – деб ният қилди отам. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар йили минглаб ўзбекистонлик мусулмонлар ҳаж амалини адо этиб қайтишмоқда.* Газетадан.

ҲАЖВ [а. *هجو* – бировдан кулиш; масхара, мазах қилиш; сатира] Айрим шахс ёки ижтимоий ҳаётдаги нуқсонларни кулги остига олиб, масхаралаб айтилган (ёзилган) гап, жумла, байт, асар. *Аваз айрим мунофиқ, нодон кимсалар хусусида ҳажв айтди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам, лекин уни оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан, кулдириб ичакузар ҳажвларидан танийдиганлар кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У деворий газетанинг редколлегия аъзоси эди, прогучиликка қарши чиқарилаётган шошилинч сон учун уч-тўрт банд ҳажв ёзиб боришини илтимос қилишди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

Ҳажв қилмоқ Масхарали гап-сўз, байт ва ш.к. билан танқид остига олмақ. *У Авазнинг тили захарлигини, бировни ҳажв қилишга усталигини билади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Шоир «Мадҳий»нинг бўлса яна аҳволи маълум: хонни мақташ, ўзига ёқмагани ҳажв қилиш, хотинбозлик, баччабозлик билан овора бир бетайин.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ҲАЖВИЁТ [а. *هجویات* – ҳажвиялар, сатиралар] Ҳажвиялар, ҳажвлар, ҳажвий асарлар. *Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги бахиллик, бадфеъллик, ғийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратилган.* «ЎТА».

ҲАЖВИЙ [а. *هجوی* – кулгили, сатирик] Ҳажв йўли билан тасвирланган, ҳажв қилиб ёзилган. *Ҳажвий асар. Ҳажвий шеър.* ■ *Элмурод дастлабки пайтларда ганхур улфатларга газета янгилликлари ва «Муштум» журналининг ҳажвий мақолаларини ўқиб бериш билан кифояланар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Орзиқул.. фермадаги ишни танқид қилиб, ҳажвий қўшиқ айтган, шундан биров кейин мудир вазифасидан четлаштирилганди.* О. Ҳусанов, Яхшиларга эргашдим.

ҲАЖВИЯ [а. *هجویه* – кулгили, сатирик асар] Ҳажв билан айтилган, ёзилган шеър ва ш.к. *Санъаткор, халқ ҳажвиясининг кулги, киноя, пичинг йўлларидан фойдаланиб, персонажларнинг жонли нутқини образли халқ тили ёрдамида беради.* «ЎТА».

ҲАЖВЧИ Ҳажв қилувчи, ҳажвий асар ёзувчи. *Мавлоно Абдулвоси деган машҳур ҳажвчи-латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳамманинг ичагини узди.* Ойбек, Навоий. *Форс-тожик адабиётининг классиги, машҳур ҳажвчи адиб Убайд Зоқонийнинг туғилганига 700 йил тўлди.* Газетадан.

ҲАЖВЧИЛИК Ҳажв, ҳажвий асар ёзиши, ижоднинг шундай соҳаси. *[Азиз Абдураззоқ] Фақат шеър ёзиб қолмай, насрий ҳажвчиликда ҳам кучини синамоқда.* «Муштум». *Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик, ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим.* С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲАЖИҚИЗ сук. Эркаларча иш тутмайдиган; хотинчалиш; кўрқоқ; номард. *-Мен қиморбозман, бойвачча ҳам қиморбоз. Агар бойвачча «ҳажқиқизман» деса, майли, молини олиб кетаверсин, – деди Эминохун.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Мен қатори йигитлар қорға кўркагини бериб, ўлим билан олишиб юрса-ю, мен иссиқ кўрпани десам, ҳажқиқиз бўлар эдим.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЖМ [а. *حجم* – миқдор, ўлчов, шакл] **1** Бирор жисмнинг бўй, эн ва баландлик жиҳатидан катта-кичиклиги; фазода эгаллаб турган ўрни (куб бирлиги билан ўл-

чанади). *Бинонинг ҳажми.* ■ Агар ҳажмини каттароқ қилсам, иморатга керакли ҳамма бўёқ ва сирларнинг харажсатини кўтари. А. Қаҳҳор, Сароб. *Фазонинг геометрик жисм эгаллаб турган бўлагининг катталиги шу жисмнинг ҳажми деб аталади.* «Геометрия».

2 Бирор идиш ёки бўшлиқнинг қанча нарса сиғдира олиши, ичининг катталики даражаси; ўлчам. *Ёғ банканинг ҳажми. Қудуқнинг ҳажми.* ■ *Тилнинг кўтарилиши ҳамда лабнинг чўччайиши билан оғиз бўшлиғининг ҳажми ўзгариб, унли товушлар ўзига хос тус олади.* «Ўзбек тили» дарслиги.

3 кўчма Умуман, нарсанинг кўп-озлик даражаси, миқдори. *Иш ҳажми. Мақоланинг ҳажми.* ■ *Текширишда қатнашган кишилар ғўза туллариининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб.* чиқдилар. И. Раҳим, Ихлос. *Биз, қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганликдан, унинг шаҳардаги софдил ҳаётига батафсил тўхтаб олмаймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАЖМАН [а. *حجما* — ҳажм жиҳатидан, ҳажмга кўра] Ҳажм жиҳатидан, катта-кичиклик ёки кўп-озлик нуқтаи назаридан. *Ҳажман кичик жисм. Иш ҳажман кўп бўлса ҳам, анча енгил эди.* ■ *Кам куйдирилдиган гипсли боғловчи моддалардан фарқли ўлароқ, ангидрид цементи қотиш вақтида ҳажман кенгаймайди.* «Фан ва турмуш».

ҲАЖМИЙ [а. *حجىى* — ҳажмга оид, ҳажман] Ҳажмга боғлиқ бўлган, ҳажмдан келиб чиқадиган. *Ҳажмий анализ.* ■ *Ҳажмий оғирлик бир куб жисмнинг килограммлар ҳисобидаги оғирлигидир.* «Физика».

ҲАЖМЛИ Ҳажмга эга. *Катта ҳажмли бак. Кичик ҳажмли идиш. Юз минг тонна ҳажмли кема.*

ҲАЖР [а. *حجر* — ташлаб кетиш, тарк этиш; айрилиқ, жудолик] Айрилиқ ҳолати; жудолик, ҳижрон. *Ишқ давоси, авом ўйлаганча, васл эмас — ҳажрдир. Зеро, васл ишқ ўтини сундирувчи, ҳажр эса камолотга эриштирувчидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тун билан йиғлабди булбул Фунча ҳажри доғида. Кўз ёши шабнам бўлиб Қолмиш унинг япроғида.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ҲАЗ [а. *حظ* — бахт, омад; мўл-қўлчилик; ҳузур-ҳаловат; кайф-сафо; шодлик; роҳат, лаззат]: **ҳаз этмоқ** шв. Роҳатланмоқ, маза қилмоқ. *Қизим, гаширинг [сабзинг] бўлса, па-*

лов қила қол, ҳаз этиб бир еяли! С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳазалининг тозасидан йўқми? Билсанг, ўқи, ҳаз этайлик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЗАР [а. *حذر* — эҳтиёткорлик, хушёрлик; эҳтиёт бўлиш, сақланиш] Ёқимсиз, ёмон шахс, нарса, хатти-ҳаракат ва ш.к. дан жирканиб, ўзини тийиш; тортиш, сақланиш. *Кундошининг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан. Бундай одамдан, албатта, ҳазар керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қайин отангизга айтдим: ..ҳар ҳолда ёмондан ҳазар лозимдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳазар қилмоқ Жирканиш, ёқтирмаслик, ҳазар билан муносабатда бўлмоқ. *Ҳаромдан ҳазар қилмоқ.* ■ *Тўғриси ҳам, Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар бир қадамнинг одамларга кўришиб турибди. Энди сиздан ҳамма ҳазар қилади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Чунки халқ ёлғондан ҳазар қилади.* Газетадан. *Шаҳзода ундан [бойваччадан] чўчкадан ҳазар қилгандек ҳазар қилади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЗАРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳазар қилмоқ** қ. **ҳазар.** ..хўроз, ит уриштиратурғон кўча чапанлари, боз-бозликка муккасидан кетган суюгоёқлар ҳам бу ярамас одатлардан ҳазарланиб, аста-секин беза бошладилар. Газетадан.

ҲАЗИЛ [а. *هزل* — кулги, мазах қилиш, тегишиш, ҳазиллашиш] 1 Қизиқчилик, эрмак учун, ўйнашиб қилинган хатти-ҳаракат ёки айтилган гап; жиддий, чин эмас. *Ҳазилми, чинми? Ҳазилингни кўй!* Сен ҳазилни кўтармас экансан. *Ҳазил — ҳазилнинг таги зил. Мақол. Кўрса — ҳазил, кўрмаса — чин. Матал.* ■ *Тантибойвачча Гуландомнинг сўзини [киноясини] ҳазил деб ўйлаган бўлса керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Худойберган хўжа ярим ҳазил, ярим чин гапириб, Авазни ўтирганларга таништирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган; осон. *Институтда ўқиш ҳазил деб ўйлайсанми? Шунча юкни кўтариш ҳазил эмас.* ■ *-Профессор бўлишининг ўзи ҳам ҳазил эмас, — деди Умид Раёно билан Ҳафизага.* Мирмуҳсин,

Умид. *Уч-тўрт ой ичида участка қуриб олиш ҳазил иш эмас.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳазил қилмоқ Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. *Эргаш болаларнинг бирининг елкасига уриб, бирининг бурнини чимчилаб, яна бирига.. бор, бурнингни ювиб ке, кирдан қорайиб кетибди, — деб ҳазил қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Нима бўлди жувонга? Эртадан кечгача кундошлари билан ўйнашади.. ҳазил қилади, қитиқ-лайди..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲАЗИЛАКАМ с.т. 1 Ҳазил йўли билан қилинган, ножиддий. *Раҳматли Уста Мўминга кечалари жангнома ўқитиб эшитганларимиз эсингиздами? Уша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф урилиб ёзилган жангномаларга шунчалар қизиқар эдик.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. *Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эндиги кураш ҳазилакам бўлмайди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Бу образлар устидаги меҳнатларим ҳазилакам бўлмаган..* А. Юсупов, Чинор ва ниҳол.

ҲАЗИЛАКАМИГА Сира қийналмасдан, осонликча. *Бу ишни ҳазилакамига қилиб кўяман. ■ Навқирон йигит эдим. Оғир кетмонларни ҳазилакамига урардим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАЗИЛВОН айн. **ҳазилкаш.** Табиати шўх, қувноқ, ашулачи, ҳазилвон бу қизнинг юра-дига дарди бор эди. Ойбек, О.в. шабадалар. *Почтаев «ҳи-ҳи, ҳи-ҳи»лаб, бўлиб-бўлиб, совуққина кулди. «Ҳазилвон экансиз», деб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қодиржон студентлик давридаги бу ошнаси билан эски ҳазилвон бўлгани учун, дарров «ҳужумга» ўтди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҲАЗИЛВОНЛИК айн. **ҳазилкашлик.** Маҳалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадигани йўқ эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАЗИЛКАШ [а. + ф. *هزلگش* — ҳазил қилувчи] Ҳазил қилишни яхши кўрадиган, бир-бири билан ҳазиллашадиган; ҳазилвон. *Ҳазилкаш йигит. ■ Жаббор ҳеч ўзгармаган, студентлик кезларида қандай бўлса — ўшандай софдил, ҳазилкаш эди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Бирни биридан башанг, бири ик-*

кинчисидан дилкаш, ҳазилкаш, тегажак, қувноқ одамлар. И. Раҳим, Тақдир. *Бир куни ҳазилкаш оғайнилари: —Муйлов, аслида раис бўладиган савлатинг бор-да. Ҳозир ҳам раисдан қаеринг кам, — деб тегишишиди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳар кўчада, ҳар муюшда унинг турли табақага мансуб дўстлари.. ҳазилкашлари учрар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАЗИЛКАШЛИК Ҳазилкашга хос гап-сўз, хатти-ҳаракат; ҳазилкаш бўлиш, ҳазил қилиш. *Воси ака кулгисини босолмай, ҳазилкашлик билан деди: —Ўзинг яна битта қиз туғиб бер.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *—Наҳ жаннатнинг эшиги олдига бориб қолган эдинг, укам, — деди Қудрат ҳазилкашлик қилиб.* З. Фаткуллин, Сўнмас юлдуз. *Ҳазилкашликда бошқалардан ўзарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛЛАМОҚ шв. Ҳазиллашмоқ. *Болам, сени ҳазиллаб айтади десам, чини билан сенга бир гап бўлган экан.* «Ёлдор».

ҲАЗИЛЛАШМОҚ 1 Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, бирор иш, хатти-ҳаракат қилмоқ; ҳазил қилмоқ. *Хафа бўлма, аскияни яхши кўради, мен келган вақтларимдаям ҳазиллашавериб, қулоқ-миямни еганди хумпар.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. *Саодатхон ҳам бу қизни бугунгина кўрганлигини ўйламас, ҳазиллашар, кулар эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Мен билан ҳазиллашсанг майли-ю, бироқ капитан билан ҳазиллаша кўрма.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бирор шахс ёки нарса билан ҳисоблашмаган ҳолда, нописанд, менсимай муносабатда, муомалада бўлмоқ; ўйнашмоқ. *Сиз касалсиз, ахир, тушунинг, гипертония билан ҳазиллашиб бўлмайди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *—Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит, — деди ниҳоят пўнғиллаб бой, — ахир, амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИЛНАМО [а. + ф. *هزلناما* — ҳазил тарзида, ҳазилсимон] айн. **ҳазиломуз.** Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазилнамо гап ташлашарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАЗИЛОМУЗ [а. + ф. *هزلآميين* — ҳазилга ўхшаш, ҳазиллашиб] Ҳазилга ўхшаш, ҳазил аралаш, ножиддий. *Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди: —Унақа*

одам эмаслигингизни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАЗИЛСИМОН кам қўлл. айн. **ҳазиломуз**. *Ҳазилсимон гап. ■ Тантубойвачча уни ҳазилсимон койиб, кейин Йулчига сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИН [а. *حزين* – қайғули, ғамгин, мунгли] Ғам-қайғу ифодали; мунгли, эзгин. *Юракни зир титратадиган бу ҳазин қўшиқ тобора авжга чиқиб, султоннинг юрагига гулу солмоқда эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Хонани ҳазин ёқимли «Чўли ироқ» куйи ўз сеҳрига олди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАЗИНИЯТ [а. *حزینیت* – ҳазинлик, ғамгинлик] эск. кт. Ғам-қайғули ҳолат; ҳазинлик, мунг. *Юлдуз йўқ, чироқ йўқ, фақат қандайдир, киши кўнглини таталовчи ҳазиният кезади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЗИНЛИК Ҳазин ҳолат, ҳазин ифода. Унинг овозида аллақандай ички изтироб, ҳазинлик бор эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Негадир қайта-қайта Даврон ака эсимга тушиб, дилимни қандайдир ҳазинлик чулғаб олади.* О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЗИР [а. *حذیر* – эҳтиёткор; ҳушёр; эҳтиёткорлик билан иш тутадиган]: **ҳазир бўлмоқ** с.т. Эҳтиёт бўлмоқ, ўзини сақламоқ. *Иннайкейин, ҳазир бўлинлар: қақир ерларга жон кирганда, тагин Тешабой илиб кетмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баҳор ойлари тут пишганда, мен устига чиқиб қоқардим. Пастда бўлса: -Ҳой, болам, ҳазир бўл! Кўзинга қара! – дейишиб, ойим билан дадам чодир тутиб туришарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЗМ [а. *حزم* – ўзлаштириш, сингдириш (овқатни, дарсни); овқатнинг сингиши] 1 Таомнинг ошқозонда сингиши, организмда ўзлаштирилиши. *Ҳазм бўлмайди-ган овқат. ■ Ёз кунлари тагидан рангбаранг майда тошлар кўриниб турган сойдан бир ҳовуч сув олиб ичсангиз, танангиз яйраб, еган овқатингиз ҳазм бўлиб кетади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 *кўчма* Таъби кўтариш имконияти, қобилияти. *Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга дўнғиллайди-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳазм қилмоқ 1) сингдирмоқ (таом ҳақида). *Мен кечки овқатни сизлардан сал барвақтроқ қиламан, негаки кексароқман, бўлмаса – ҳазм қилолмайман.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Шу меъдангиз бўлса, тошни ҳам ҳазм қилиб юборсангиз кераг-ов.* Ҳ. Шайхов, Характеристика; 2) *кўчма* бирор кўнгилсиз ҳодиса ёки муомалага бардош бермоқ, чидамоқ. *Фармонов болаларнинг ишидан мамнун бўлса ҳам, муомалаларини ҳазм қилолмасди.* А. Мухтор, Чинор; 3) *кўчма* мияга сингдириб олмоқ; уқмоқ, ўзлаштирмоқ. *Дарсни ҳазм қилмоқ. ■ [Султонмурод] Ҳужрага қамалиб, кеча-кундуз китоб мутолаа қилади. Ўнлаб китобни ҳазм қилгандан сўнг, яна ўз ишқининг аламли, туганмас достонига берилади.* Ойбек, Навоий; 4) моҳиятига тушунмоқ, англаб етмоқ. [Мирҳосил] *Кейинги вақтларда халқ ҳаётида юз берган ўзгаришларни ҳазм қила олмай: «Мен ўзгардимми ёки замон ўзгардимми?» деб юрибди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан; 5) *кўчма* ўзиники қилиб, ўмариб кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. *Халилов «9021 килограмм маккажўхори олинди», деб қалбаки акт тузади, бунинг эвазига 1804 сўмни ҳазм қилади.* Газетадан.

Ҳазми таом Овқатни ҳазм қилиш учун ёрдам берадиган нарса. *Баъзи одамлар ичкилик иштаҳани очади, ҳазми таом.. фойдаси зўр, дейдилар.* «Муштум».

ҲАЗМЛАМОҚ кам қўлл. Ҳазм қилмоқ (қ. **ҳазм**). *Яллиз.. ошқозонни мустаҳкамлайди.. таом ҳазмлашни яхшилайди..* К. Маҳмудов, Кўкда гап кўп.

ҲАЗМЛИ Тез, осон ҳазм бўладиган. *Ҳазмли таом. ■ Агар унга [хўроз шўрвага] зира, оқ пиёздан солиб юборилса, яна ҳам хушхўр ва енгил ҳазмили бўлади.* «Муштум».

ҲАЗОР [ф. *هازار* – минг] эск. кт. Минг (одатда, ўзбек тилида саноқ сон маъносида эмас, балки сон-саноқсиз, жуда кўп, гоёят, бениҳоят, чексиз каби маъноларни ифодалаш учун қўлланади). *Ўз сўзли ўзбекнинг кўклам ваъдаси – Минг карра минг тонна, ҳазор бор ҳазор.* Ф. Фулом.

ҲАЗОР-БАҲАЗОР [ф. *هازاربهزار* – минг-минглаб] Минг-минг, мингларча; жуда ҳам, беҳад кўп. [Имом домла:] *Бажонудил ўқир эдик, ҳазор-баҳазор афсуски, ойнак ҳужрада қолибдур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЗОРОН [ф. هزاران – минглар, кўп минг] *эск. кт.* Минглар, минг-минг, беҳисоб. *Нечук худо ярақади, тақсирлар? Ғариб хонамизни муборак қадамларингиз билан мунаввар этганларингиз учун ҳазорон раҳмат!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЗРАТ [а. حضرت – жаноб, ҳурматли] 1 *дин.* Оллоҳ, пайгамбар каби муқаддас зотларни, шунингдек, дин арбобларини улуғлаш учун уларнинг исми олдиладан қўлланади; кимсанинг мартаба, вазифасини билдирувчи сўз билан ёки ўзи алоҳида ҳам қўлланади, мас., *Ҳазрати Одам.* ■ *Ҳазрат Алининг дулдулини ҳеч бир от қувиб етган эмас – китобларда шундай ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Зехни ўтқир, тили бурро Ҳафиза болам анча қийналди. Исириқ солиб, ҳазрат Баҳоваддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам, – деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳазрати эшоннинг хизматлариға бел боғлаб, шу ерларда муридларға бош бўлиб, бугдой эктирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Муборак бўлсин, улуғ ҳазратим! Садриддин аълам жилмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилади. *Султон Хусайн Бойқаро ҳазратлари. Бек ҳазратлари. Подшоҳ ҳазратлари.* ■ *Қамчиси кўкда товляниб, ханжари заҳар сочган хон ҳазратнинг буйруғига ким қарши бора олсин?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. -*Амир ҳазратлари саломатдилар?* – *ташвишланиб суради бой.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Илм-фан, санъатда шуҳрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун ва, умуман, ҳурматни ифодалаш учун таҳаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади. *Навоий ҳазратлари. Ҳазрати Жомий.* ■ *Меъмор ҳазратларининг ҳовлилари шу эди-а?* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳазрат мударрис хайрлашган жойида яна тўхтаб, томоқ қириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЙ *унд.с.* 1 Кимсанинг диққатини ўзига жалб этиш, чақиряшни билдиради; эй. *Ҳай, эшик тақилляпти, қара. Ҳай бола, қаёққа кетясан?* ■ *Мулла Норқўзи дарғаб бўлиб, ўрнидан турди ва эшик олдига бориб, бор товуши билан бақирди: –Ҳай хотин, дейман, қандоқ беҳаёсан!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Эътиборни тортиш, огоҳлантиришни билдиради; эй. *Ҳай, бу ганини унга айта кўрма. Ҳай, электр симига тегиб кетма.* ■ *У, уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол гарами остидан чиққан бир кампир: –Ҳай, болам, немис бор! – деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бўлган ёки ўтган ишдан розиликни, эътирозсизликни ёки унга эътибор бермасликни, «шундай бўлса бўлибди» маъносини билдиради. *Ҳай, ўтган ишга салавот. Ҳай, булар иш бўлди, энди бу томониға эҳтиёт бўл.* ■ *Ҳай, майли, ишқилиб сени топарман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қалъага сиғмай, бу ерга келибсан, ҳай, мен рози.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Шайтонга ҳай бермоқ қ. шайтон II.

ҲАЙБАРАКАЛЛА [< ҳай + баракалла] Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтов; шундай мақтов билан руҳлантириш, қизиқтириш. *Атрофингиздаги тўрт-беш лаганбардорнинг ҳайбаракалласига учиб, ўзингизни йўқотиб қўйдингиз.* С. Маҳқамов, Шогирд. *Бу даврда илгариги ҳайбаракалла билан иш битмайди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтовлар айтувчи, шу тарзда қўллаб-қувватловчи шахс. *Мен сизга айтсам, ука, ўзимиз ҳам анча ҳайбаракаллачи бўлиб қолибмиз.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳошим уни [Ғуломни] ўз ҳайбаракаллачилари сафига ҳеч тортолмади. Ғулом ака бошқача тоифа одам экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИЛИК Ҳайбаракаллачиға хос иш тутиш, амалий ишдан кўра қуруқ мақтов, қўллаб-қувватлашга берилиш. *Қишлоқ хўжалик органлари раҳбарлари ҳайбаракаллачиликдан амалий ишга ўтишлари керак.* Газетадан. *Тошматовнинг баъзи хатти-ҳаракати, ҳайбаракаллачилиги нима мақсадга қаратилганлиги устида жиддийроқ ўйлашга мажбур қилиб қўйди мени.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЙБАТ [а. هيبت – кўрқув, ваҳима, даҳшат; қадр-қиммат; ҳурмат, эътибор, обрў, нуфуз] 1 Улуғвор кўриниш; важоҳат, салобат. *Баъзида тоғлар ҳайбати, денгизлар тўлқиниға қараб, бу мўъжиза олдига беихтиёр ичимиздан хўрсиниқ келади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. [Очил бува] *Чинортоғ этагида ҳайбат билан қорайиб турган чинорға узоқдан тикилиб, тонг оттирди.* А. Мух-

тор, Чинор. *Мозористон ҳайбати, мозористон сукунати уни ғамгин ўйлар гирдобига ботиради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кучма Ваҳимали ҳис-туйғу, шундай ҳис-туйғу уйғотувчи нарса, ҳолат; ваҳм. *Аҳмадбек минди тарлоннинг белига, Ҳайбат билан қаради соғу сўлига. «Ойсулув». Аждарҳо домига Шакар кетади, Аждарҳо ҳайбати шундай бўлади. «Ширин билан Шакар».*

Ҳайбат қилмоқ шв. Ваҳм солмоқ. *Эркак таҳдидли товуш билан аёлга ҳайбат қиларди: -Мен сенга айтман, овозингни чиқара кўрма, секин олдимга туш. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. Ўйлар каби жойдан турсанг кўзғалиб, Ҳар тарафга ҳайбат қилсанг на бўлди? «Нурали».*

ҲАЙБАТЛИ 1 Улуғвор кўринишли, салобатли, баҳайбат. *Ҳайбатли баланд тоғлар ой ёғдусини ҳам ютиб юборгудек қорайиб, ваҳм соларди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Яссавий мақбарасини Темир Кўрагон бино қилдирган, кўп ҳайбатли, муҳташам мақбара.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ичкарида тасаввурига сиғмайдиган ҳайбатли нарса пойлаб тургандай бўларди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

2 кучма Ваҳимали, даҳшатли. *Жанг бўлади кўп ҳайбатли, Ёв ғаламис, қув, шиддатли.* М. Шайхзода, Тошкентнома. *Фронтнинг унча ҳам катта бўлмаган бир участкасига тўпланган мингларча замбарак гумбурашидан ҳайбатли бир гувуллаш ҳосил бўлдики..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЙВОН [a. حيوان — тирик нарса, ҳар бир тирик жон] **1** зоол. Ҳаракат қилиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир тирик мавжудот; жонивор. *Умуртқали ҳайвон. Сутэмизувчи ҳайвонлар. Судралувчи ҳайвонлар. Ваҳший ҳайвонлар. Уй ҳайвонлари.*

2 Инсондан бошқа ҳар қандай жонивор. *Ўратилган ҳайвонлар. Ҳайвонот боғида ҳайвонларнинг турлари ҳам, сони ҳам кўп. ■ Олимовнинг ҳикояси болаларнинг зеҳнида шундай таассурот қолдирди: иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар — буларнинг ҳаммаси табиатдаги қазииш, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ҳайвони Миниш, юк ташиш, ер ҳайдаш учун фойдаланиладиган тўрт оёқли жонивор; от-улов. *Қулоқларнинг от-уловлари,*

иш ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кучма Одати, қилиги, хатти-ҳаракати ва ш.к. жиҳатдан ҳайвонга ўхшашликни, ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан қўрқмайди, киши молига кўз олайтиради.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Шунча йилдан буён мен унинг бунақа қилиқлари борлигини билмас эканман. Ҳайвоннинг ўзгинаси экан-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Вой ҳайвонлар-ей! Тфу! — деди-ю, шартта бурилиб чиқиб кетди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Илгари «оз-моз» ичиб, сўнг бўлди ҳайвон оқибат.* Ҳ. Нурий.

Оби ҳайвон Ўликни тирилтирадиган сув, тириклик суви (эртақларда). **Ҳайвони нотик** эск. Инсон, одам.

ҲАЙВОНЗОТ [ҳайвон + зот] Ҳайвон боласи, ҳайвон насли, ҳайвон. *Жабр қилди ҳайвонзотнинг жонига, Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига.* «Рустамхон». *Ёдгор бу чинорнинг остига борди, ҳар тарафга қаради: на одамзод ё бир ваҳший ҳайвонзот — ҳеч нарса кўрмади.* «Ёдгор».

ҲАЙВОНИЙ [a. حيوانى — ҳайвонларга, махлуқотга оид] Ҳайвонларга хос; шаҳвоний. *Чиндан ҳам бу жасуруна исён хотинқизлар томонидан Ҳудоёрнинг ҳайвоний истагига қарши биринчи кўтарилиш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кейин маймун ҳайвоний ғазаб ичида атрофга аланглаётиб, деразадан эгасининг даҳшат босган чехрасига кўзи тушиб қолди.* «Фан ва турмуш».

ҲАЙВОНЛАШМОҚ Инсоний фазилатларни йўқотмоқ, ваҳшийлашмоқ. *Муродхўжа домла: -Қишлоқ халқи ҳайвонлашиб кетаётир, кўргани тоқатим йўқ, — деб юрган одам.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙВОНЛИК Ҳайвонга хос одат, қилик, хатти-ҳаракат. *Барибир, ҳайвон ҳайвонлигини қилди, яъни маъради.* «Гулдаста».

ҲАЙВОНОТ [a. حيوانات — «ҳайвон» с. кўпл.] Тирик мавжудотлар, ҳайвонлар олами; ҳайвонлар. *Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нури дийдаларидай парварииш қиладилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Университетнинг учинчи курсида ўқир, мақсади ҳайвонот дунёсини ўрганиш, шу соҳада илмий иш олиб бориш экан.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳайвонот мойларидан тайёрланган ёғ маҳсулотлари ҳам яхши доғлашни талаб қилади.* Газетадан.

ХАЙДАЛМА: хайдалма қатлам қ.х. Экин майдонининг хайдаб юмшатиладиган устки қатлами. *Чуқур ковлашда, хайдалма қатламдан чиққан ва озиқ моддаларга бой бўлган тупроқ чуқурларнинг бир томонига.. ташланади.* Р. Мусамухамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ХАЙДАМОҚ 1 Бирор томонга қараб юришга қистамоқ; боришга мажбур қилмоқ; йўлламоқ. *Ўн бир кишини банди қилиб, қўлларини чилвир билан боғлатди-да, олдига солиб хайдаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Йигитали подани ўтган ҳафта ўтлаган ерига — сой буйига хайдади.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Узоқда чироқ милтиллаб кўринди.. Отни тўғри ўша томонга хайдади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 кўчма Бирор томонга юритмоқ, йўналтирмоқ, йўналишини бурмоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Кутармалик билан ишинг бўлмасин! Сувни Соёриққа хайдаб, Оқсоқолнинг қулоғидан хабар ол.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Катталар ҳўп деса, тоғни тешиб, Тожиксойни хайдаб келамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Мавжуд жойидан, маълум макондан кетказмоқ, кетишга мажбур қилмоқ. *Ўша, Муқаддам хайдаб юборганидан бери бу уйга қадам босишга ҳақи йўқлигини биларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Йўқ.. қайси диёнатли ота.. қўй оғзидан чўп олмаган ўғлини «оқ» қилиб, даргоҳидан хайдар экан?! К. Яшин, Ҳамза. Ўртоқлари олдига ялиниб борган экан, хайдашибди-ку..* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; кетказмоқ. *Дилингиздаги васвасаларни хайданг.* К. Яшин, Ҳамза. *Экинзорларда бўладиган тонгги бир тароват.. муздек шабада.. — барчаси Авазнинг кўнглидан мужмағил, оғир туш асоратини хайдагандек бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Кек сақламас, дилхиралигини хайдаб, ўзини идора эта олар эди.* С. Сиёев, Аваз.

5 Иш, мансаб ва ш.к. дан четлатмоқ, маҳрум қилмоқ; қувмоқ, кетказмоқ. *..ўшаларнинг ёрдами билан қамалмай қолибдилар-у, фақат ишдан хайдалибдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Николай тахтдан хайдалиб, инқилоб бўлган кун олти яшар гўдак эканман.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Билса, институтдан хайдайди.* «Гулдаста».

6 Транспорт воситасини миниб, юргизиб, бошқариб бормоқ. *Отам арава хайдар эди. Акам машина хайдайди.* ■ *У дўконларга газлама ташиди, извош хайдади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бирон кор-ҳол бўлмасин, деб моторга ўт бериб, жадал хайдаб кетди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

7 Ерни махсус асбоб (плуг, ооч, сўқа каби) тиши билан тилиб, ёриб, ўйиб юмшатмоқ. *Ерни трактор билан хайдамоқ. Ер хайдасанг, куз хайда, куз хайдамасанг, юз хайда.* Мақол. ■ *Тушдан кейин уйга келиб, буғдой ўраман.. арпадан бўшаган ерни хайдаб, мола босаман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 ким. Иситиш ёки қайнатиш йўли билан таркибий қисмларга ажратмоқ; шу йўл билан бирор нарса ажратиб олмақ. *Спирт хайдамоқ.*

ХАЙДАР [а. حيدر — шер; Ҳазрат Алининг сифатларидан бири] **1** Икки чаккадан кўйилган кокил. *Боққа кирсам, тонг шамоли Хайдаримни ёзади. Уйга кирсам, ғариб онам Юрагимни эзади.* «Кўшиқлар».

2 айн. хайдар кокил. *Орқам тўла хайдарим, Ҳар жойда харидорим.* «Оқ олма, қизил олма».

Хайдар кокил Умуман, чиройли қилиб ўрилган соч, кокиллар. *Хайдар кокилинг узун, Ювиб тарагин, ёрим.* «Кўшиқлар». *Қирқта хайдар кокилим, Райҳон қўшиб тарайман.* «Кўшиқлар».

3 Хайдар (эркаклар исми).

ХАЙДАРКОКИЛ Ўрдакларнинг бир тури (бошида қора патдан иборат кокили бўлади).

ХАЙДОВЧИ 1 Хайдамоқ фл. сфдш. *Автомашина хайдовчи. Ер хайдовчи. Извош хайдовчи. Пода хайдовчи.* ■ *Нафсиламбирда, бизга ўхшаш отбоқарга, ер хайдовчига қийин, жуда қийин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Транспорт воситалари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ш.к. ларни бошқарувчи киши. *Пиёда, худди транспорт хайдовчиси каби, йўл ҳаракатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади.* Газетадан. *Хайдовчи ҳам ўз шаънига айтилаётган мақтов ва тилакларни эшитгандек.. тагин шитоб билан тормоз босади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 «Бешкўтарар» ўйинида рақиб томонига жўнатилган жуфт қарталарнинг устига кўшиб бериладиган яна битта қарта. *Икки ўн-*

лик ва икки саккизликка бир етиликни ҳайдовчи қилмоқ.

ҲАЙДОВЧИЛИК Ҳайдовчи касби, иши. Унинг [шофёрнинг] ҳайдовчиликни улуғлаётганига йигирма йилдан ошди. Газетадан.

ҲАЙЁ-ҲАЙ: ҳайё-ҳай деб (ёки дея) йўлга, сафарга астойдил жазм қилиб, зўр қатъият билан. Мамаюсуф Кукқашқани чоқ қилиб. Гулнози мингаштириб, дарвозадан ҳайё-ҳай дея, чиқди-да кетди. Т. Сулаймон, Интизор.

ҲАЙЁ-ҲУ: ҳайё-ҳу деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб (ёки дея) қ. ҳайё-ҳай. Этак турмушлаб, ёнбошимга бир муштаб, ҳайё-ҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим. Ғ. Ғулум, Шум бола.

ҲАЙЁ-ҲУЙТ унд. с. Ғалла экинларини қушлардан қуриқлашда ишлатилади. Чумчуқ, чумчуқ, шўр чумчуқ, Ҳайё-ҳуйт! Ҳайё-ҳуйт! Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҲАЙЗ [а. حیض — менструация, ой кўриш] Балоғат ёшидаги қизларда ва бола туғиш ёшидаги аёлларда ҳар 21-30 (кўпинча 28) кунда содир бўладиган биологик жараён; ой кўриш.

ҲАЙИНЧАК шв. Учиб ўйнаш учун баланд ёғочга, кўпинча дарахт шохига осиб, учлари қўшиб боғланган узун арқон ёки арғамчи; арғимчоқ. Ҳасан овчининг қўшинисиникида қизлар ҳайинчак учинмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Узун-узун арғамчи Ҳайинчакка, ёр-ёр. «Қўшиқлар».

ҲАЙИНЧАЛАК айн. ҳайинчак.

ҲАЙИТ [а. عيد — байрам, тантана] 1 дин. Йилда икки марта: рамазон тамом бўлгач уч кун ва қурбон ойида уч кун бўлиб ўтадиган диний байрам. Тўй тегишлиники, ҳайит барчаники. Мақол. ■ Илгари ҳайит кунлари Кўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» булар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳайитдаеи.. маросимларга кўп жойларда халқларнинг маҳаллий одатлари — арафа кунни ош улашиш, янги кийим кийиш, ҳайитлик бериш, сайил қилиш, яқин одамларини кўриш ва ҳоказо ҳам қўшилиб кетган. «ЎЗМЭ».

Катта ҳайит ёки қурбон ҳайити Ҳижрий зулҳижжа ойи, яъни қурбон ойининг ўнинчи кунни бўладиган диний байрам. Катта ҳайит бўлса — ўтган, кичигига ҳали анча бор. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. П. Турсун,

Ўқитувчи. **Кичик ҳайит ёки рўза ҳайити** Ҳижрий рамазон ойи тугаши билан эртасига, яъни шаввол ойининг биринчи кунни бўладиган диний байрам. Бунинг устига кичик ҳайитнинг баҳор фаслига тўғри келгани нур аъло (устига) нур бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 этн. Вафотига йил тўлмаган кишини ҳайит кунлари йўқлаб аза тутиш, эслаш маросими; маърака. Онасининг ҳайити яқинлашган кунлар эди. Ҳадемай акасининг ҳайити ҳам келади.

3 кўчма Бирор муваффақият, галаба муносабати билан бўладиган умумий шодлик, байрам. Пахта планимиз бажарилган кунни сизу бизга ҳайит-да! ■ — Эчкига жон қайғуси, қассобга мой қайғуси. Мен нима ғамда-ю, сизга ҳайит экан-да? — деди Акмал Қудратга. Ж. Абдуллахонов, Йул.

4 Ҳайит (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲАЙИТЛАМОҚ с.т. Ҳайит байрамини нишонламоқ, ҳайит кунлари сайр қилмоқ. Ярашсин деб, қора холлар қўйилган, Кучаларда ҳайитлаган ким бўлди? «Равшан».

ҲАЙИТЛАШМОҚ Ҳайитламоқ фл. бирг. н. Ёз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафдан ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, — деди Шум бола. Ғ. Ғулум, Шум бола.

ҲАЙИТЛИК Кимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совға (пул, кийим-кечак ва ш.к.) Шодлик қўшиғи босди саодат кўчасини, Гудаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини. Ғ. Ғулум. Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғул эгарча билан ғалати қилиб тойчамни эгарладим. А. Қодирӣ, Улоқда. Низомжон, аясидан ҳайитлик олган боладек диканглаб, кунни кеч қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кейин расталарни айланиб, уйга ҳайитлик олдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИТ-МАЪРАКА айн. ҳайит 2. — Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-маъракаси ўтмасдан-а! — Ҳакимбойвачча қўлини силкиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙИТЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби ҳайит билан боғлиқ эканини билдиради. ..сира овора бўлманг, уйда иш кўп. Ўзингиз биласиз, ҳайитчилик, келди-кетди дегандек.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИҚИШМОҚ Ҳайиқмоқ фл. бирг. н. Болалар отасидан ҳайиқишади. ■ Унинг ян-

ги усул мактабига дастлаб болалар жуда кам келди. Тугрироғи, ота-оналари «қандай булар экан?» деб болаларини беришга ҳайиқишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙИҚМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга чўчимоқ; кўрқмоқ, ботина олмаслик. *Қобил Комиловичнинг юраги орзиқди. Миясида туғилган турли фикрларга чуқуроқ маъно беришдан ҳайиқди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ҳамма жойда оқни — оқ, қорани — қора, деб айтишдан ҳеч ҳайиқмаслик керак. П. Турсун, Ўқитувчи. Довдирроқмикан? Ундай деса, фан номзоди, унча-мунча олимлар қўл уришга ҳайиқадиған муаммолар устида ишлаётган экан. С. Нуров, Нарвон.*

2 Бирор хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. да кимдандир, нимадандир чўчимоқ, у билан ҳисоблашмоқ. *Дадасидан бироз ҳайиқади. С. Зуннунова, Янги директор. . .бу ҳақиқатгўй йигитнинг теварак-атрофдаги қишлоқ ва овулларда обрўйи катта экан, ундан кўплар ҳайиқар экан. М. Мухаммаджонов, Турмуш уринишлари. Пошиша хола. . охир-оқибатда ўз обрўйига путур етиб қолишидан ҳайиқарди. Д. Нурий, Осмон устунни. У хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҲАЙКАЛ [а. *هيكل* — жуда улкан, катта; ибодатхона, улкан бино] **1** Киши ёки ҳайвон гавдасининг гипс, тош, металл, ёғоч ва ш.к. қаттиқ материаллардан йўниб, ўйиб ясалган тасвири. *Навоий ҳайкали. ■ Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар, жилдли креслолар. . билан безатилган кабинетдан сира-сира айрилгилари йўқдай. «Муштум».*

2 Бирор шахс ёки воқеа хотирасини абадийлаштириш учун ясалган архитектура ва ҳайкалтарошлик иншооти; ёдгорлик. *Уруш қурбонларига ўрнатилган ҳайкал. ■ Далварзинтепа, Қуванинг маҳобатли ҳайкал ва бўртма тасвирлари, майда ҳайкалчалар. . даврнинг бой маданиятидан далолат беради. «ЎзМЭ». Балки ерга ризқ-рўз уруғини қадаган биринчи деҳқон шарафига рамзий ҳайкал қўйилар. «Ўзбекистон қўриқлари».*

3 кўчма Умуман, шахс хотирасини абадийлаштириш учун хизмат қиладиган нарса. *Ҳ. Олимжон барҳаёт вақтида ҳам ўзи учун ҳайкал ярата олди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 фольк. Аёллар бўйинга осиб, кўкракка ташлаб оладиган, олтин ёки кумушдан ишланган безак буюми (зебигардоннинг қадимги тури). *Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб. «Равшан». У [Зулфизар] тилла ҳайкалларини осиб. . оёғининг учи билан босиб, кўрганнинг дилини кесиб, боққа равона бўлди. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҲАЙКАЛАК: *нафси ҳайкалак отмоқ шв. айн. нафси ҳакалак отмоқ. қ. ҳакалак. Шундан кейин нафси баттар ҳайкалак отиб, қўл остидаги ишчиларнинг маошига ҳам арра сола бошлади. «Муштум».*

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ фольк. Бир-бирининг қўлидан, белидан ушлаб ёки бўйнига қўл солишиб юрмоқ, тизилмоқ. *Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб. . тўп-тўп бўлиб. . юрибди. «Равшан».*

ҲАЙКАЛТАРОШ [а. + ф. *هیکل تراش* — ҳайкал йўнувчи, ясовчи] Тош, бронза, ёғоч, гипс ва ш.к. лардан йўниш, ўйиш, қуйиш йўли билан ҳайкал ясовчи санъаткор уста. *Тош шу қадар силлиқки, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган. Ҳ. Назир, Сўнас чакмоқлар. Кўргазма залининг экспозицияларида кекса ҳайкалтарошнинг асарларини кўриш мумкин. Газетадан.*

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК Ҳайкалтарош касби, иши. *Маданий ҳаётимизда катта воқеа бўлган бу кўргазмада ҳайкалтарошлик санъатининг турли жанрларидаги асарлар намоиши қилинмоқда. Газетадан.*

ҲАЙКАЛЧИ с.т. Ҳайкалтарош.

ҲАЙРАТ [а. *حیرت* — ҳайронлик, тонг қолиш; довдираб, гангиб қолиш] Кучли даражадаги таажжуб, ҳайронлик. *Устанинг санъатидан ҳайратда бўлган одамлар битта танбурдан ҳам шунчалик овоз. . чиқишига тасанно айтишарди. Мирмуҳсин, Созанда. Нақшларга тикилиб қарайман бир-бир, Фикримда ҳаяжон, ҳайрат, тасанно. Х. Расул, Бахт нашидаси. Ҳаётнинг энг оддий жисмларидан то энг мураккаб мавжудотларигача — ҳаммаси унга ҳайрат бағишларди. Газетадан.*

Ҳайрат бармоғини тишламоқ Ниҳоят даражада ҳайрон бўлмоқ; ҳайратда қолмоқ. *Хон олдига у ҳамиша оқ йўрғасини миниб борарди. Бу отни кўрганлар ҳайрат бармо-*

ғини тишлаб қолар ва ичида «баайни дулдул», деб қўяди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ХАЙРАТАНГИЗ [а. + ф. *حیرت انگیز* — хайрат кўзғовчи, хайрат ифодали] кам қўлл. айн. **хайратомуз**. У гулнинг нозиккина бармоқлар билан тўсилаётганини кўриб, қизчага хайратангиз қаради. Н. Қиличев, Ёронгул.

ХАЙРАТБАХИШ [а. + ф. *حیرت بخش* — хайрат бағишловчи, хайрон қолдирувчи] кам қўлл. айн. **хайратомуз 1**. Хайратбахш бир гайрат билан ишламоқ. ■ Урмонсиз диёрнинг ўғиллари учун сон-саноқсиз дарахтлар манзараси, айниқса, мароқли, гўзал, хайратбахш туйилди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ХАЙРАТЛИНМОҚ Кучли даражада хайрон бўлмоқ, хайратга тушмоқ. Қиз оҳиста қўлини бўшатди ва қоронғи кечада келган меҳмонга хайратланиб қараб қўйди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Йўлчининг сўзларига хайратланиб, чол ёқасини ушлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАЙРАТЛИИ Хайрат, таажжуб ифодали. Раис сергакланиб, менга хайратли кўз ташлади. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ХАЙРАТОМУЗ [а. + ф. *حیرت آمیز* — хайрат ифодали, хайрон қилувчи] **1** Кишини хайратга соладиган, хайрон қолдирадиган, таажжублантирадиган. Навкарларнинг хайратомуз ҳозиржавоблигига Қурбон қойил қолди. Ш. Холмирзаев, Қўл кўприк. Бола хотирасининг хайратомуз ўсаётгани катта-кичикни тонг қолдира бошлади. Газетадан. Уста Ширинларнинг меъморчилик санъати ўз гўзаллиги билан хайратомузидир. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Хайрат ифодали, хайратли ҳолда. -Кўп шаҳарларни билар экансиз, — деди Меъмор хайратомуз. Мирмуҳсин, Меъмор. Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга хайратомуз тикилди. С. Қароматов, Бир томчи қон.

ХАЙРОН [а. *حیران* — тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] **1** Моҳият-сабабига тушунмай, англаб етмай қизиқсинган, ажабланган ҳолатли; шундай ҳолатда. Шундай тўполончи боланинг бирданига ювош бўлиб қолганини кўриб, синфдошлари хайрон эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Ҳаким ака хайрон бўлиб, кўзларини пирпиратди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор нарса ҳақида аниқ тўхтам, хулосага келолмаган, гаранг ҳолатли. Отабек гарансиз қолган.. бу олийжаноб гўзалга

нима дейишини билмас, қаердан сўз бошлашга хайрон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Узини қаёнга уришни, жигаридай азиз бўлиб қолган оқкўнғил, тўпори йигитни қайдан ахтаришни билмай хайрон эди. С. Сиев, Аваз.

Хайрон бўлмоқ 1) таажжубланмоқ, хайратланмоқ. Ҳамма хайрон бўлиб, бир-бирига қаради. П. Турсун, Ўқитувчи; **2)** нима қиларини билмай, уйланиб қолмоқ, эсанкирамоқ. Абдурасул ёрдамга кимни чақиришни билмай, хайрон бўлиб турганда, бозор йўлидан бир отлиқ ўтиб қолибди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Хайрон қолмоқ 1)** таажжубга тушмоқ, хайронликда қолмоқ; саросимага тушмоқ. Жаллод шунда дора тортмоқ бўлади, Бу дор туҳматлардан ҳазар қилади. Дор йиқилиб, жаллод хайрон қолади. «Ширин билан Шакар»; **2)** қойил қолмоқ. Унинг абжирлигига ҳамма хайрон қолар эди.

ХАЙРОНА [а. *حیرانه* — тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] *поэт. айн.* **хайрон**. Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кундир келмадинг, хайрона бўлдим соғиниб. Ҳамза. У, бекнинг бежо кўзларига хайрона термилиб, бошидаги зангори духоба паранжисини секингина қўлига олди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ХАЙРОНЛИК Таажжуб, хайрат; хайрон бўлиш; саросима(лик). Жувон сапчиб ўрнидан турди. Унинг ранги бироз ўчган, кўзларида хайронлик ва қўрқув аломати бор эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Марҳаматнинг хайронлиги ошди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Самоварнинг оташхонасига маҳси кийдириб, ут олдираётган дадаси хайронликда туриб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

ХАЙТ унд.с. **1** Хайвонларни қўзғашни, ҳайдашни билдиради. «Хайт» деган туяга мақад. Мақол. ■ Хайт, деб Ҳасан мард Гиркўкни уйнатиб, сувлуқни чайнатиб.. ҳа, деб кетиб бораётир. «Равшан».

2: хайт деб (ёки дея) айн. хайё-хай деб қ. хайё-хай. -Шошма. Аввал гапни эшит, — деди Тожибой. — Бир эрдан ёлчимадинг, бундан ҳам ёлчимайсан, келгинди, мусофир одам. Бир кун хайт дейди-ю, кетади-қолади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙТОВУР Ҳарқалай, нима бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам. ..магазинда бошқа нарса топилмаса ҳам, ароқ деганинг кети узилмайди, уруғи кўпми сабилнинг ёки булоғи

борми, ҳайтовур, босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон. *Ўғлим, ҳали сен эшитдингми, йўқми, ҳайтовур, биз сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу — киноями ёки чинми, ҳайтовур, Қосимов тушунолмади.* Й. Шамшаров, Доврук.

2 Яхшики, яхшиямки; хайрият, хайриятки. Раҳим Саидов шошиб телефон китобини қўлига олди. *Ҳайтовур, телефони бор экан. Трубкини олди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмгири. *Ётиб еганга тоғ чидамайди. Ҳайтовур, дадам ёшлигида шоҳи тўқишни чалачатти ўрганиб олган экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙТО-ҲАЙТ: *хайто-хайт деб айн. хайё-хай деб қ. хайё-хай. Ҳайто-хайт деб, йўлга равона бўдилар.*

ҲАЙТ-ҲУЙТ: *хайт-хуйт дегунча Қисқа вақт ичида, кўз очиб юмгунча. «Ҳайт-хуйт» дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўлнинг юзасида кўрган эдик.* Ғ. Гулом, Шум бола.

ҲАЙФ [а. *حيف* — адолатсизлик, ноҳақлик ва шундан етган озор, алам] **1** Арзimasлик, муносиб эмасликни, ачинишни билдиради; аттанг, афсус, эсиз. *Чурук уйингга хайф шундай фаршита!* Ойбек, Улуғ йўл. *Нима қиласиз суриштириб? Хайф мактаб, хайф буларга сарф бўлган пул!* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Йўқ, адрас хайф, Раъно, — деди тўнни таҳига солиб [махдум], — ҳалиги бўзни беравер!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Тан олмасликни, эътирозли муносабатни билдиради. *..ҳатто кўчаларда уни тўхтатиб, «хайф сенга» деганларнинг кўпчилигини жиғибийрон бўлиб гапирди.* Ойбек, Нур қидириб. *Хайф шунақа овқатга.. ахир менга ҳам калла гўштидан қилинган овқат келтирасанми?! «Муштум».* Нима деярсиз ўзингиз?.. *Кап-катта одам.. Хайф сиздай оқсоқолга!* П. Турсун, Ўқитувчи.

Хайф кетмоқ Бекор, бефойда кетмоқ. *..шунча вақти хайф кетганига афсусланиб, яна шитоб билан ёзишга киришди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Афанди унинг сохт-сумбатига қараб туриб: -Ун беш кундан кейин ўласан, дори хайф кетади, — деди.* «Муштум». **Хайф кўрмоқ** Бирор нарсага лойиқ, муносиб ҳисобламаслик, нолойиқ топмоқ. *..сиз бўлсангиз, бензинни хайф кўриб юрибсиз.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. *Майнани бошдан-оёқ кўздан кечириб, оидек ёш*

жувонни эски-туски кийим-кечакда хайф кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Хайф қилмоқ** кам қўлл. Бекор кетказмоқ. *Қизининг бир йиллик умрини хайф қилиш онага мумкин эмасдай кўринарди.* П. Қодиоров, Уч илдиш. **Хайфи келмоқ** Ачиниш билан қарамоқ, ачинмоқ. *Майнанинг бу улуғ, содда кишиларнинг гўштсиз шавла, ёғсиз нон ейишлари-га хайфи келди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАЙФКИ(М) [а. + ф. *حيفك* — эсиз, афсус] эск. кт. Афсус, аттанг. *Хайфким, аҳли тамиз ушбу маҳалда хор экан.. Муқимий. Теша ёнидаги ўртоғига Саидийни кўрсатиб, -Ёзувчи бўлса, тузук ёзувчи бўлар, хайфки, бизнинг кишимиз эмас, — дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙФСАН Кимсага бирор гуноҳи ёки хатоси учун жазо сифатида расмий бериладиган танбех, жиддий огоҳлантириш. *Хайфсан олмоқ. Хайфсан эълон қилмоқ.* ■ *Ҳали, хайфсан оладиган бўлдик, деганингизда, бир воқеа ёдимга тушиб қолди.* О. Носиров, Хайфсан. *..партиядан ўчирилиш даражасига борганда, кимдир жонига аро кириб, хайфсан билан қўтулган эди.* О. Ёқубов, Ларза.

ҲАЙФСИНМОҚ Ҳолига ачинмоқ, раҳми келмоқ. *Офтоб ойим қудасининг кетидан қизига хайфсиниб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Собир ота хайфсинаётгандек қилиб кулумсиради.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАЙЪАТ [а. *هيئة* — шакл, сурат, кўриниш; таркиб, ходимлар; ташкилот, муассаса; комиссия] **1** Бирор вазифани бажаришга белгиланган, сайланган кишилар гуруҳи; таркиб. *Мажлис президиуми хайъати. Таҳрир хайъати.* ■ *Шу кундан бошлаб Ғафур ака журналимиз хайъатининг фахрий аъзоси бўлиб қолдилар.* М. Жўра, Ноширнома. *Мажлис очилди. Хайъат сайланди.* Ё. Шукуров, Қасос.

Хайъати риёсат (ёки раёсат) эск. Мажлисни бошқарувчи президиум, президиум таркиби. *Мажлисни жамоа шўросининг топшириғи билан Жўра батрак очди. Хайъати риёсатга Карим, Жўра, Қўшоқ, Нодира хола ва Норбувлар сайланди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Хайъати таълимия** эск. Ўқув юртининг педагогик кенгаши. *Уни кўрқитиш керак, сизлар ҳозир мактабдан ҳайдашга қарор қилинглар, хайъати таълимияда ўзим олиб қоламан.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Хайъати таҳри-**

рия эск. Таҳрир ҳайъати. Янги журнал чиққан, шунга ҳам ҳайъати таҳририя авзоси қилиб тегиб қўйишди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 эск. айн. астрономия. Домлам бу масалани [Ой тутилиши масаласини] менга, ҳайъат фанида бўлгани каби, шарҳлаб тунтурди. С. Айний, Эсдалиқлар.

Илми ҳайъат эск. Астрономия.

ҲАЙҚИРИҚ 1 Шодлик, ҳаяжон, ғазаб, азоб каби кучли туйғуларни, шунингдек, чақириқ, ҳайдаш кабиларни ифодалайдиган қаттиқ овоз, нидо. «Ура» ҳайқириқлари еру кўкни титратди. ■ — Ёлғон! — Фуломжон даҳшатли бир ҳайқириқ билан қичқирди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бу дардли ҳайқириқ Нигоранинг қулоғига етиб, юрагини ўйнатиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Қудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча томондан подачининг: — Ҳайдо-о!.. деган чўзиқ ҳайқириғи эшитилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Қўйлар чўпонларнинг ҳайқириғи билан қудуқ томон юрди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 кўча Жонсиз нарсаларнинг шиддатли ҳаракатидан пайдо бўладиган қаттиқ овоз ҳақида. Дарёнинг ҳайқириғи. Паровознинг ҳайқириғи. Ҳайқириқ солмоқ. ■ Ҳамла қилган қўшин сингари Кумуш ёлли тўлқинлар елар. Буронларнинг ҳайқириғидан Нахимовнинг овози келар. Уйғун. Баҳорда у [сой] ҳамма ёққа ҳайқириқ солиб оқади. Й. Шамшаров, Довруқ.

ҲАЙҚИРМОҚ 1 Қаттиқ шиддатли овоз (ҳайқириқ) чиқармоқ (қ. ҳайқириқ 1). Ҳожид сўзини тугата олмади, ҳожининг терс сўзига чидалмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. — Тўхта, борма! — хотинига аламли ҳайқирди Малик муаллим. А. Кўчимов, Ҳалқа. Кейин юганни тортиб: — Ҳай! Чу, чу! — деб ҳайқири бошлади. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 кўча Шиддатли ҳаракат туфайли қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар товуши ҳақида; қ. ҳайқириқ 2). Бир томонда трактор ҳайқирар, тинмас.. Ғайратий. Дара остида ҳайқириб, паровоздай пишқириб, сой оқмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЙҚИРОҚ с.т. 1 Ҳайқиришга одатланган, шовқин-сурон соладиган, бақиरोқ (қ. ҳайқирмоқ 1). Ҳайқиरोқ одам.

2 Шиддатли ҳаракати туфайли қаттиқ овоз чиқарадиган (қ. ҳайқирмоқ 2). Халқи-

миз беқиёс баланд тоғ ошгандай ва ҳайқи-роқ дарё кечиб ўтгандай қаҳрамонлик кўрсатди. Газетадан.

ҲАЙ-ҲАЙ 1 Ҳай с. тақр. — Ҳай-ҳай, шавтингиздан қайтинг-а, — деди Ҳошим Фулом акага. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Кампирнинг ҳай-ҳайига қарамасдан, эшикка чиқдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Қизиқмисизлар, жиянлар? Ҳай-ҳай, уят бўлади.. «Муштум». — Ҳай-ҳай, сизга нима бўлди? — деди Меъмор югуриб бориб. Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳай-ҳай солмоқ Шовқин-сурон кўтармоқ, ҳайқирмоқ, ҳайҳайламоқ. Етти маҳаладан ўтарли бақириқни эшитган кўни-қўшнилар саросимага тушиб, ким шам, ким пилтачироқ, ким фонус кўтарганича, ҳай-ҳай солиб, ёпирилиб келиб қолишди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

2 Ҳайрон қолиш, ҳайратланишни билдиради. Йўқламаган ҳар кунинг йилча бўлурми, ҳай-ҳай.. С. Зуннунова. Эшик олдида етганда, тўсатдан тўхтаб, орқасига ўгирилган эди, ҳай-ҳай, юзлари табассум нуридан гул-гул яшинаб кетибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ҲАЙҲАЙЛАМОҚ 1 Ҳайвон ва қушларни чўчиттиш, ҳайдаш учун қичқирмоқ; бирор ишга даъват, ёрдамлашиш мақсадида турли овозлар чиқармоқ. Марасул бува ҳай-ҳайлаб, боғдан чумчуқларни ҳайдар эди. «Эртаклар». Сеялка ҳайдовчиларнинг отларга ҳай-ҳайлаган овозлари эшитиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор ноҳўя иш-ҳаракатдан қайтишга даъват этиб бақирмоқ. Эшбой узун оёқларини кўтариб, ўша томонга чопган эди, Шерали уни ҳайҳайлаб тўхтатди. С. Кароматов, Олтин қум. Марасул Насибани урмоқчи бўлганда, Заргаров ҳайҳайлаб қўймади. А. Қаҳҳор, Огриқ тишлар. Таргини ечаётсак, сўридан туриб, бувим ҳайҳайлаб қолдилар. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҲАЙҲАЙЛАШМОҚ Ҳайҳайламоқ фл. бирг. н. Отни бир четга чиқариб қўйдиларда, араванинг гилдирагидан ҳайҳайлашиб итариб, балчиқдан чиқармоқчи бўлдилар. Ойдин, Фонарь тагида.

ҲАЙҲОТ [а. *ميهات* — қанчалик узоқ! қандай катта фарқ! афсус, эвоҳ!] унд.с. Бирор кўнгилсиз ҳодисадан нолиш, афсусланишни ифодаловчи хитобни билдиради. Ҳайҳот, мамлакат яна парчalandи, юрт вайрон

бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёвуз тақдир тиг урди қалбима, дод! Нетай энди тугалди сабрим, ҳайҳот! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отани сотқинлар осибди дорға. Ҳайҳот! Бахт устига қандай кўргилик?! Р. Бобоҷон.

ҲАЙҲОТДАЙ, -дек с.т. Бўш, ҳувуллаган; жуда катта, жуда кенг; бепоён. Шамол боягидан кучайиб.. ҳайҳотдай ҳовлида ёлғиз қолган кампирнинг юрагига баттар ғулғула соларди. Р. Файзий, Эл меҳри. Унастликдаги ҳайҳотдек жарликни, уфқларни кўришни хаёл қилганди чоғи. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ўзини машинадан ташласинми? Шу ҳайҳотдек чўлда-я? И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАЙ-ҲУВ: ҳай-хув қилмоқ Шодлик, газаб каби кучли ҳис-ҳаяжонларни ифода-лаб, турли овозлар чиқармоқ. Бир куни Ҳиндистон парламенти биноси ёнида одамлар ҳай-хув қилиб, байроқ кўтариб турарди. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҲАКАЛАК 1 Бир оёғи йўқ. Чап оёғингизни кесишармиш. Икки оёқ билан сиздан кўрганим шу бўлса, энди ҳакалак бўлганда нима қилардингиз. Бир камим чўлоқ боқишмиди! С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 бол. Ерга чизилган катаклар бўйлаб бир оёқлаб сакраб ўйналадиган болалар ўйини. Ҳакалак ўйнамоқ.

Ҳакалак отмоқ Бир оёқлаб ирғиб-ирғиб юрмоқ. Севар бир оёқда ҳакалак отди, лайлак бўлиб учди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Нафси ҳакалак отмоқ** 1) иштаҳаси жуда очилиб, ейиш, ичишдан ўзини тўхтатолмаслик. Нафси ҳакалак отиб кетганда, подадаги икки-учта сигирни ушлаб, навбати билан соғиб ичарди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар; 2) ўзиники қилиш, ўзлаштиришда иштаҳаси карнай бўлмоқ. Эгов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нафсига жавоб берадиган даражада устама нарх қўйилди. А. Тулаганхўжаев, Чигирткалар. Нафси ҳакалак отган Ҳамро Сафоев бирдан давлат ҳисобидан жарақ-жарақ пул ундириш пайига тушиб кетди. «Муштум».

ҲАКАМ [а. حَكَم — судья, қози; тренер] 1 Тарафлар ўртасидаги келишмовчиликни, жанжални судсиз бартараф этувчи, келиштирувчи холис воситачи; арбитр. Унча катта бўлмаган бу қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахт-

сизлари бор. «Ёшлик». Кетдилар-ку шум риёлар имонни алдаб, Ҳакам бўлсин, ҳақни айтсин биладиганлар. А. Исроилов.

2 айн. **судья** 1. Йигитали шу дамларда худди ҳозир устидан ё ҳаёт, ё мамот ҳукми чиқарадиган ҳакамни кутаётган маҳбусдек, таҳликага тушиб қолди. Д. Нурий, Осмон устун.

3 Спорт, шунингдек, санъат мусобақасида қатнашганларнинг маҳоратига баҳо берувчи шахс; арбитр. Ҳакамлар ҳайъати. ■ Улоқни олган одам даврани уч айланishi керак бўлади. Шундан кейингина уни ҳакамлар олдига ташлаб, совринни олиш ҳуқуқига эга бўлади.. К. Яшин, Ҳамза. Айтайлик, футбол буйича жаҳон чемпионатида манман деган ҳакамлар ҳам дунё кўз олдида гирромликка йўл қўядилар-ку! Газетадан.

ҲАКАМЛИК Ҳакам лавозими, вазифаси, иши. Бизнинг ҳакамликка муҳтождир энди Давр ҳар саволи, ҳар жавобида. А. Мухтор. Спорт комитетининг мутасадди кишилари мусобақаларни ўтказиш, ҳакамлик қилиш ишларига бевосита жамоатчи судьяларни.. жалб этишмоқда. Газетадан.

ҲАКАЧАКЛАМОҚ шв. айн. **ҳаккаламоқ** 1. Қудрат оёғининг оғриғини сездирмасликка тиришиб, қайрағоч тагига ҳакачақлаб борди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАКАЧАЛАМОҚ айн. **ҳаккаламоқ** 1. Раис олдинда ҳакачалаб бораётган Исомиддинга эргашди-ю, бироз юргач, тақир-тошлоқ даштга қараб, тақа-тақ туриб қолди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

ҲАКИЛЛАМОҚ шв. айн. **ҳаккаламоқ** 1. Кўзи бечора уч оёқлаб ҳақиллаб, жон-жаҳди билан маърайди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАКИМ [а. حَكِيم — доно, оқил, донишманд; табиб; файласуф] 1 Ўткир табиб; врач, доктор. Қадимги дунё ҳакимлари киши асабига музиканинг таъсирини алоҳида таъкидлаганлар. Газетадан. Шу касалга чалинганимда, бир ҳакимга бордим. У томиримни ушлаб: -Сизники косиб касали, далага чиқинг.. — деди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Донишманд, файласуф. -Бир замонда, — деди дадам, — Афлотун деган бир ҳақим ўтган экан. Ойбек, Танланган асарлар. Фобрий улуг юнон ҳакимининг жуда чигал фалсафий мулоҳазалари мағзини чақиб берган. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

3 Ҳаким (эркаклар исми).

ҲАКИМА [а. *حكيمه* — донишманд аёл; табиб аёл] **1** Аёл ҳаким, табиб; врач, доктор. *Сайёра Ҳақназаровани бекорга мақтамайдилар, бекорга табриклар олқишламайдилар, бекорга шифокор, қўли енгил ҳакима, деб атамайдилар.* Қ. Исломов, Шифокор — санъаткор.

2 Ҳакима (хотин-қизлар исми).

ҲАКИМЛИК Ҳаким иши, машғулоти, касби. *Аввалга келиши биланоқ ҳакимлик ишига шўнғиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАККА айн. **зағизгон**. Ҳаккалар кўп, улар дарахтларнинг чакалак шохлари орасида типирчилаб, япроқларни учириб юришади. **Ш.** Холмирзаев, Зов остида олишув.

Ҳакка уйғонмасдан Эрта тонгда, барвақт. *Абдусамад ҳар кун эрта билан, ҳакка уйғонмасдан, кўчага отилар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАККА-ДУККА айн. **ҳаккам-дуккам**.

ҲАККАЛАК: **нафси ҳаккалак отмоқ** айн. **нафси ҳаккалак отмоқ** қ. **ҳаккалак**. *Нафси ҳаккалак отган бир кишининг димоғига қаждандир келаётган зира-кабоб ҳиди гуп этиб урилибди.* «Муштум». *Аммо бу билан унинг кўнгли тўлмади, нафси яна ҳаккалак отаверди.* «Муштум».

ҲАККАЛАМОҚ 1 Бир оёғини босолмай ёки тушовли оёғи билан сакраб-сакраб юрмоқ. *Қўлтиқтаёқ тутган касаллар ҳаккалаб, ҳар томонга қочар, аянчли товушлар эшитилар эди, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нормат бор кучини ўнг оёғига тўлаб, ҳаккалаб юрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Текис юрмай, ирғиб-ирғиб, сакраб-сакраб юрмоқ, [Ражаббойнинг] *Машинаси текис йўлдаги сингари равон юрмади, эгат, ўйдим-чуқурларда қалқиб, ҳаккалаб кетаверди.* Й. Шамшаров, Довруқ. *Нотекис жойда ҳаккалаб, тупроқ тўзители бораётган мотоцикл тўсатдан тошга урилиб, бир чеккага қайрилди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАККАМ-ДУККАМ с.т. Унда-бунда, якка-дукка, жуда сийрак. *Ҳаккам-дуккам дарахтлар.* *Экилган уруғлар ҳаккам-дуккам чиқди.* ■ *Адирлар бағридаги, харсангтошдан қурилган ҳаккам-дуккам иморатлар худди бир-бирига мингашиб кетгандай эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Холиқвой ҳаккам-дуккам сариқ тишларини кўрсатиб, ғалати жилмайди.* С. Зуннунова, Гулак ҳиди.

ҲАККАР: **ҳаккар кавуш** эск. шв. Ёғоч кавуш. *Маҳалла сўфиси нималардир деб ғудуллаб, ҳаккар кавушини дуқиллатганча, уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАККАЧАКЛАМОҚ айн. **ҳакачакламоқ**. [Мўтилла] *Ўнг оёғини ерга теккизолмай, ҳаккачаклаб юра бошлади.* Мирмуҳсин, Мўтилла.

ҲАККАЧОВЛАМОҚ шв. Ҳакачакламоқ. *Искандар.. бедаси ўрилган пайкалда тушовини судраб, ҳаккачовлаб юрган эшакдан кўзини узмасди.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАККОК [а. *حكاك* — сангтарош, тоштарош; сайқал берувчи] Қимматли тошларни ўйиб, тарашлаб, пардоз берувчи уста. *Хива ёғоч, тош, ганч ўйиб нақш ишлайдиган наққошлари, заргарлари, ҳаккоклари, гилам тўқувчилари билан шуҳрат қозонган.* Газетадан. *Фарҳод бўшаса, кўнглига келса, бир ҳаккоқ — тош биткичининг дўкони қошига бориб туради.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲАКЛАМОҚ айн. **ҳатламоқ**. *Сорахон унинг устидан ҳаклаб ўтиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эргаш ака «Победа» ҳаклаб бораётган асфальт лентадан кўз узмайди.* **Ш.** Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҲАЛ 1 [а. *حل* — чигални, тугунни ечиш, ойдинлаштириш] Ечимини топган, бир ёқли этилган; нима қилиш лозимлиги аниқланган (муаммоли, чигал масала ҳақида). *Масала ҳал.* ■ *Ҳар лаҳза замонлар умридек узун, Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал.* Ғ. Фулом. *Бир масаланинг ҳали учун қошингизга келган эдим.* Ойбек, Навоий.

Ҳал қилмоқ (ёки этмоқ) 1 бирор масала, муаммо юзасидан аниқ тўхтама келмоқ, муаммони бартараф этмоқ, ечмоқ. *Олтин муаммосини ҳал этиш — геология олдида кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтин кўм. *Ҳар турли мушкулотларни ҳам ақл билан ҳал этмишлар.* Ойбек, Навоий. *Бу масалани мутахассислар ҳал қилишади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Ҳали корхонада ҳал қилинмаган муаммолар.. анчагина.* Газетадан; **2**) тақдирини белгиламоқ, тақдири боғлиқ бўлмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Кузги ҳосил тақдирини сафарбарлик, уюшқоқлик, қатъият ҳал қилади.* Газетадан. *Бу ерда масалани сот эмас, минутлар ҳал қилади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Мирзамухаммад*

Расулович ходимларнинг орқасидан тақдирларини ҳал қиладиган бошлиқлардан эмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳал қилувчи уйинда спартакчи қизлар ўзига хос чаққонлик, ирода ва йиғинчоқлик кўрсатишди. Газетадан.

ҲАЛ II [a. *حل* – эриш, эритиш] Тилла, кумуш ёки бронза кукунидан ясалган буюқ. Деҳлидаги масжид ва мезаналарнинг керагидан ортиқча ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўргандаймиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. Тонг аллақачон отган, даррахт учларида олтин ҳал юритилгандек эди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ҲАЛАК [a. *هالك* – ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалок бўлиш] Ҳолдан тойган, азобли ҳолатда. Изингиздан чопаман, Ҳайқираман мен ҳалак. С. Очил, Умидвор кушча. Нега бугун бемадорсан, ҳалаксан?.. Э. Воҳидов, Шаркий қирғоқ. ..кўзим қиймаганидан, ишим кўплигига қарамай, келишга келдим-у, кетишининг иложини тополмай ҳалакман. Ойбек, Улуғ йўл.

Жони ҳалак Куйинган, куйманган ҳолатда; бирор нарса куйида, ҳаракатида безовта, нотинч ҳолатли. Эрталаб нонуштангизни, кечкурун овқатингизни тайёрлайман, деб жоним ҳалак. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Бунинг устига ҳар қадамда душман. Бир фалокат бўлмаса, деб жоним ҳалак. Ҳ. Фулом, Машғал. **Ҳалак қилмоқ** Азобга қўймоқ, қийнамоқ. Бу сўзимни энам, синглим билмасин, Йиғлаб, ўзин отиб ҳалак қилмасин. «Мурдохон».

ҲАЛА-ҲУЛА шв. Унча-мунча. Аёл кишининг жони қирқта бўлади, ҳала-ҳулага ўлмайди. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАЛВО [a. *حلواء* – ширинлик, қандолат маҳсулот] айн. **ҳолва**. «Ҳалво» деган билан оғиз чучмайди. Мақол. Сабр қилсанг, ғурадан ҳалво битар. Мақол.

Бу (ҳали) ҳалво Ҳали ҳеч гап эмас, чидаса бўлади. Қор кетган бўлса ҳам, ҳали заҳри бор. Бу-ку, ҳалво. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛВОГАР [a. + ф. *حلوآر* – ҳолва тайёрловчи ёки ҳолва сотувчи] айн. **ҳолвагар**. [Улар] Асабга тегадиган болғача садосидан тезроқ узоқлашиш учун ҳалвогар растасига бурилиб, қозон бозори орқали поякиликка ўтиб кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАЛВОЙТАР [a. + ф. *حلوائى تر* – нам, ҳўл (сувли) ҳолва] айн. **ҳолвайтар**. Кўшини-

лардан бир хотин менга тутмайиздан ҳалвойтар пиширишни ўргатди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲАЛДОР [a. + ф. *حَلْدَار* – ҳалланган, ҳал қопланган] Ҳал билан бўялган, ҳал берилган. Залнинг тўрида, кичкина ҳалдор бир эшикча ёнида, атлас кўрпача устида.. қизил духобадан кийинган кўркам бир ўғлон палов еб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛИ I Бундан бироз илгари; боя. -Қачон келдинг? -Ҳали келдим. Ҳали шу ерда эди. Ҳали келиб кетган эди. ■ -Уйларингда ким бор? -Ҳали кирганимда, дадам билан Йўлчи акам бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мен ҳали уни қўшинингиз уйдан чиққан ҳолда кўрган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўп вақт ўтмасдан, яқин орада; ҳализамон. Ҳали келса кўрарсиз, Кула-кула ўларсиз (маймун). «Топишмоқлар». Ҳали ўғилларим ҳам молдан келиб қолишади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Иш-ҳаракат, ҳолатнинг амалга ошмаган, белгининг, белги-ҳолатнинг тўлиқ даражага етмаган вақтини билдиради; ҳозирча. Тонг отишига ҳали вақт эрта. Ҳали хомсан – пишарсан, Бу даминдан тушарсан. Мақол. ■ Қуёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом сукунати чўзилган. Ойбек, Танланган асарлар. Алишер ўинқароқлиги тутди-ю, ҳали қуриб улгурмаган нам этикчасини кия солиб, ҳовлига тушди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. -Тўпқайрағочга яқин қолдими? -Ҳали бор. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳали ҳам Шу вақтга қадар; ҳануз, ҳамон. Баширжон трубкани қўяркан, ҳали ҳам эшик олдида ҳадиксираб турган Зевархонга қараб жилмайди. Н. Аминов, Суварак. ..баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини ҳисобга олмаганда, урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 юкл. Таъкид, кучайтирув билдиради. Вой шармандалар, ҳали қочириб юбордик денглар-а. Н. Фозилов, Дийдор. Сен нисмиқни, ҳали шошмай тур.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Ҳали шунақами! – деди ва эшикни зарда билан ёпиб чиқиб кетди. «Муштум». Ошни дамлаб, ҳали ўтирибман, ҳали ўтирибман.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Такрор ҳолда қўлланиб, айирувчи боғловчи вазифасида келиб, «гоҳ.. гоҳ», «дам..

дам» маъноларини билдиради. -*Фарғонага боргунимизча ҳали Шукрулло, ҳали Мирмуҳсиннинг танишлари топилаверса, бу яқинда манзилга етолмаймиз, — деб Саид Аҳмад ҳазиллашди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЛИ-БЕРИ Яқин вақт ичида, яқин орада; тезда (инкор мазмунли гапларда қўлланади). *Маҳкам ака ҳам ҳали-бери турадиган ҳолатда эмас эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳавонинг авзойига қараганда, ҳали-бери тинадиганга ўхшамасди..* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам, ҳали-бери қайтгиси йўқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлашиб қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛИГА: ҳалига қадар айн. ҳалигача. *Ҳалига қадар хабар йўқ.*

ҲАЛИГАЧА рвш. Шу пайтгача, ҳозиргача, ҳамон, ҳали ҳам. *Ҳалигача идора очилмабди-я!* ■ *Олимжондан ҳалигача дарак йўқ!* Ш. Рашидов, Бурондан кучли.

ҲАЛИГИ олм. 1 Бундан сал илгари тилга олинган, бўлган шахс, нарса ўрнида қўлланади, унга ишора қилади; бояғи, ўша. *Ҳалиги машина кимники? Ҳалиги келган ким эди?* ■ *Атрофимга алангласам, ҳалиги шерикларим ҳам кетиб бўлишибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўлчи ўз манзилига қайтиб, ничан «тўшак»ка чўзиларкан, ҳалиги ердан яна ногора тарақлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..Ҳалиги юрак ўйноғиси тағин ҳам кучайди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айтилмоқчи бўлган шахс, нарса ҳақидаги сўз, гап ёдга келмай турган пайтда худди шу ҳолатни қайд этиш учун қўлланади. *Даладан қайтаётсам, ҳалиги, отини эсдан чиқардим, анави Тоштемурнинг тоғаси дуч келди.* «Ёшлик». *Ҳалиги, оти курсин.., Маликбойнинг майдонида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Ҳалиги, айтмоқчи, чақаси нима бўлади, — деди ошхона мудирин..* «Муштум».

ҲАЛИГИДАЙ, -дек 1 Ҳалиги с. нинг ўхшатиш шакли; бояғидай. *Ҳалигидай шилқимларни жиним суймайди. Ҳалигидай гапларни гапирмагин! Фронгдаги воқеалар ҳалигидай ёдимда.* ■ *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

2 с.т. Кўнгилдагидек эмас; ёмон (иш, аҳвол ҳақида). *Ишлари ҳалигидай. Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди.* ■ *Ишқилиб, акамдан ҳалигидай хат келмаган бўлсин-да.* Йўғ-э, келмагандир. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЛИГИДАҚА с.т. Ҳалигидай. *Ҳалигидақа гаплар. Ҳалигидақа ишлар. Ҳалигидақа одамлар.*

ҲАЛИДАН-ҲАЛИ Ҳадеганда, ҳадеб, ҳали ҳам. *Бу ошишлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошиқиш бағишлаган бўлсалар, бу гал уни нафратлантирадилар, борма қайтиши фикри ҳалидан-ҳали кўнглига келиб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Ҳалидан-ҳали Муроджон кўз ўнгимдан ўтар, аммо бугун келмаслигига қатъий ишонар эдим, — деди Нафиса.* Файратий, Узоқдаги ёр.

ҲАЛИЗАМОН с.т. Кўп вақт ўтмасдан, тез орада, сал вақт ичида. *У ҳализамон келиб қолади.* ■ *Булуғларнинг ҳаракати бежо.* *Ҳализамон тепамиздан челақлаб қуйиб берса ҳам эҳтимол.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳализамон чўл «оқ олтин» ўлкасига, гуллаган воҳага айланади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАЛИЙДАҚА с.т. Ҳалигидай. -*Мен аввали бу хатни биронта қизданми, деган эдим.* Аммо ҳалийдақа, одам тушунмайдиган гаплар битилганига бошим қотиб қолди, — деди Норбуви. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЛИМ 1 [а. *حليم* — юмшоқ, ювош, мулоийм, беозор; сабр-тоқатли] 1 Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулоийм, ёқимли (товуш, муомала ва шундай муомалали киши ҳақида). *Ҳалим муомала.* ■ *Сув тепасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар, сув бошида жанжал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт билан, кетмон кўтариш билан иш кўришига тиришадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир-икки дақиқа сукутдан сўнг Саидахмадхон сунъий табассум, ҳалим овоз билан сўз бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ҳар гапидан, ҳаракатидан ғурур акс этади.* Муомалада ҳалим. А. Қаҳҳор, Сароб. *Умар қишлоққа кўчиб келган кезлари юмшоқ супурғидай ҳалим йигит эди.* «Муштум».

2 кўчма Қаттиқ эмас, юмшоқ. *Гўшт қайнайвериб, ҳалим бўлиб кетибди.* ■ *Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор.* О. Ёқубов, Тилла узук.

3 Ҳалим (эркаклар исми).

ҲАЛИМ II [а. هليم — ёпишқоқ, елимшақ] Сувга бугдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ (ҳил-ҳил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган қуюқ овқат. *-Ҳазратойимнинг даҳалари бўлди. Чунонам басавлат, чунонам гавжум бўлдики, дошқозонда ҳалим улашдилар, — деди Анзират. А. Мухтор, Опасингиллар. Пишган ҳалимнинг бугдойи эзилиб, гўшти эса ҳил-ҳил бўлиб кетади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

ҲАЛИМДАЙ, *-дек* Юмшоқ, мулойим, ёқимли. *Ҳалимдай қиз.*

ҲАЛИМХОНА [ҳалим + хона] Ҳалим пишириладиган ва улашиладиган жой. *Ҳалимхона у ерда-ю, зикирхона бу ерда. Мақол.*

ҲАЛИНЧАК *айн. ҳайинчак. Ойчинор юзани сувга ювиб, ҳалинчакни арчага осиб. ҳалинчак уча бошлади. «Ойсулув». Ҳалинчак бир чап сайин, бир ўнг сайин юқорилаб турди. Қиз ҳалинчак учиге қараб, гоҳ ўтирди, гоҳ турди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ҲАЛИТДАН 1 Мезёрдаги, мўлжалдаги вақт келмай, ундан аввалроқ; ҳозирданоқ. *Сен ҳалитдан кўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима деявердинг, нима бало бўлди? «Равшан». «Ҳалитдан қўлига бигиз-сўзан берсанг, эзилиб қолади», деб ўйларди у. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ҳалитдан кўз ёши тўксанг, ҳамшаҳарингни кўрганда, дод солиб йиғлар экансан-да? О. Ёқубов, Излайман.*

2 Бундан бироз илгаридан; боядан. *Ҳалитдан бери буларнинг гапларига қулоқ солиб, жимгина ўтирган Норбой гапга аралашди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ҲАЛИ-ҲАЛИ Шу вақтгача; ҳозиргача, ҳамон, ҳалигача. *Ҳали-ҳали ёдимда. ■ Ҳали-ҳали эсласам, вужудим зирқирайди. Уруш лавҳалари ҳали-ҳали кўз ўнгимда. ■ [Обиджонни] Косовни олиб қувшига қувдим-у, ҳали-ҳали ичим ачийди: бола бечора нима гуноҳ қилибди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уочган музликлар, олимнинг жасорати ҳали-ҳали машҳурдир. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҲАЛЛАМОҚ Ҳал билан бўямоқ, безамоқ.

ҲАЛЛИ Ҳал берилган, ҳал билан ялтиратилган. *Олтин ҳалли курси. Кумуш ҳалли безаклар. ■ Мунира бежиримгина, ҳалли пиёлага шампан қуйиб, ўртага чиқди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ҲАЛЛОС: *ҳаллос урмоқ айн. ҳаллосламоқ. Кўчқор, пешонаси, ёноқлари, кекирдаги муздай сувда ювингандай шалаббо бўлиб, ҳаллос уриб, лўкиллаб югурди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАЛЛОСЛАМОҚ Тез, кўп ва қаттиқ ҳаракат (мас., югуриш) туфайли оғир-оғир нафас олмоқ, ҳансирамоқ. *Қараса, бир кампир ҳаллослаб келаёттибди. «Равшан». Узоқдан бир бўри ҳаллослаб, югуриб келар эди. «Эртақлар». Шу чоғ ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб, Раҳим чиқиб қолади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҲАЛЛОСЛАТМОҚ **Ҳаллосламоқ** фл. орт. н. *-Мени сув ташишга ўтказишди: ҳаллослабтиб қўйяпти, — деди қария Аҳмаджонга. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ҲАЛОВАТ [а. حلاوت — лаззат, завқ; хузур; ёқимлилик; ширинлик, нозиклик] 1 Тинч, озорсиз, беташвиш ҳолатда уйғонадиган, юзага келадиган ҳис-туйғу; ором, роҳат. *Фазал ёшидан мақсад жонга роҳат ва дилга ҳаловат келтиришдир. М. Шайхзода, Фазал мулкининг султони. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб. Д. Нурий, Осмон устунни. Зирапча кирса ҳам, тиш оғриси ҳам, ҳаловат йўқолади. «Фан ва турмуш».*

2 Тинч, осойишта ҳолат. *Шу сокин кечанинг ҳаловатини бузиб, бировларнинг уйида — кўрғонда ўрмалашиб юрган бу йигит ким экан-а? Ф. Фулом, Соялар. Жаббор полвон полга жой солиб ётди. У тинчиб, кўз юмди-ю, Жуман ухлай олмади. Негадир ҳаловати қочган эди. А. Мухтор, Туғилиш. Фақат Юлдузхонни кўрдим-у, ҳаловатимни йўқотдим, юрагимга худди чўғ тушгандай. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

3 Бирор нарсанинг бошқасига нисбатан «ҳеч гап эмас», «чидаса бўладиган», «буни-си ҳолва» экани маъносини билдиради. *Буниси ҳаловат.. ■ Қор ҳам ҳаловат экан, эртасидан бошлаб қаттиқ қорасовуқ бошланди.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАЛОВАТЛИ 1 Ҳузур-ҳаловат бағишловчи. *..ҳозир унинг кўнглида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Осойишта, тинч; сокин. *Ҳаловатли тун.*
ҲАЛОВАТСИЗ 1 Ором, роҳати йўқ; хузурсиз. *Ҳаловатсиз ҳаёт.*

2 Осойишталик ҳукм сурмайдиган; нотинч, ташвишли. *Ҳаловатсиз тун.*

ҲАЛОВАТСИЗЛИК Ҳаловатсиз, нотинч ҳолат. *Домланинг оилавий ҳаловатсизлиги ҳасрат қиларлик даражага етганлигидан Аббосхон чўчиди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу кундан ҳаловатсизлиги бошланиб кетди.* «Муштум».

ҲАЛОК [а. *هلاک* – ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалоқат]: **ҳалоқ бўлмоқ** 1) фожиали равишда ўлмоқ. *Зокирнинг отаси бир йил олдин урушда ҳалоқ бўлган.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) бахтсиз ҳодисага, ҳалоқатга учраб нобуд бўлмоқ. *Кема ҳалоқ бўлди.*

Ҳалоқ қилмоқ Ўлдирмоқ. *Норбўтабек сизни ҳам отамдай ҳалоқ қилади.* Ф. Расул, Адолат.

ҲАЛОКАТ [а. *هلاکت* – вайрон бўлиш (қилиш), ўлим; ўлиш; фалоқат, хавф-хатар] 1 **Фожиали ўлим.** *..кўзига ҳеч нарса кўринмас, фақат Худойбердиевни ҳалоқатдан қутқариш тўғрисида ўйлар эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бектемир шу пайт, «қимирлаш – ҳалоқат» деган сигналдан дастурдан воз кечди-да, окопдан иргиб чиқди ва гоҳ эмаклаб, гоҳ сакраб чопди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Бирон сабаб туфайли юз берувчи фалоқатли ҳодиса. *Машина ҳалоқати. Поезд ҳалоқати.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бувани қишлоққа қайтарган нарса минут сайин хавфга, кун сайин ҳалоқатга айланиб бораётган унгуер масаласи эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Таг-томир билан емирилиш, барбод бўлиш. *Кескинлашган синфий зиддиятлар миллий-озодлик ҳаракатини янада кучайтириб, колониализмнинг ҳалоқатини тезлаштирди.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

4 Катта фалоқат, ўлим келтирувчи ҳолат. *Ҳалоқат олдида турмоқ.* ■ *Бу эса одамларни қийнаши, ҳалоқатларга сабаб бўлиши эҳтимол.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *-Қаёққа кетамиз, тақсир? – Бобоқул ҳалоқат оғзига қолган кишидай Махсумга умид билан тикилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛОКАТЛИ Ҳалоқатга сабаб бўладиган, олиб борадиган (**ҳалоқат** – барча маъноларида). *Гапнинг ҳулласи – Ўрта Осиё шароитида меринослар учун ҳалоқатли бўл-*

ган заифликлар бартараф этилар эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳалоқатли жараён кутилмаганда тез юзага чиқди.* Газетадан. *Алкоголь нафақат жигарга.. умуман, бутун ички аъзоларга ҳалоқатли таъсир кўрсатади.* Газетадан.

ҲАЛОЛ [а. *حلال* – рухсат этилган, йўл қўйилган; қонуний, асосли; тўғри, виждонли одам] 1 **дин.** Шарият ҳукмига мувофиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган; ҳаром эмас. *Пулни олмадим, минг марта розиман, сизга она сунтидай ҳалол бўлсин..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 **кўчма** Кишининг ўзига қарашли, ўз меҳнати билан, пешона тери тўкиб топилган; хиёнат, гирромлик кабилардан холи. *Жон-дилдан ҳалол ишлайдиган одамлар билан иноқ..* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Тўғри тут ишингни ва ҳалол яша!* Шухрат. *Маҳфуза энди қинғирликни ташлар, болаларини ҳалол пул билан боқиб, вояга етказар..* Газетадан.

3 **кўчма** Гирромликка ўрганмаган, қинғир йўлга бормайдиган, бировни алдамайдиган; тўғри, софдил. *Ҳалол киши. Ҳалол ишламоқ.* ■ *Колхоз раиси умри етимлик билан утган ҳалол одам.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Заргаров:] *Бечора Оқила ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон аёл.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. *Азалий халқинг бор бир эл қатори, Тантию меҳнаткаш, тўғрисуз, ҳалол.* А. Орипов, Йиллар армони.

4 Никоҳлаб олинган, қонуний (хотин ҳақида). *Бировнинг ҳалолини биров суядиган замон экан-да, водариг?* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Ўзининг бир эмас, иккита хотини бўла туриб, тағин бир йигитнинг ҳалолига кўз олайтириш..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 **спрт.** Ўзбек курашида соф ғалабага бериладиган баҳо.

ҲАЛОЛА [а. *حلاله* – ҳалол хотин] 1 Эрига хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин.

2 Никоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛОЛИ [а. *حلالی* – рухсат этилган; қонуний, тўғри] Никоҳли эр-хотиндан тугилган бола, қонуний фарзанд.

ҲАЛОЛЛАМОҚ 1 **дин.** Ҳалол қилмоқ, шариат қонун-қондасига мувофиқ еса-ичса бўладиган қилмоқ.

2 **кўчма** Бирор нарсани оқлайдиган, унга арзийдиган, муносиб иш қилмоқ. *Еган*

тузингни ҳалолла! ■ Инсоф ҳам керак-да! Нонни ҳалоллаб ейиш керак. Н. Сафаров, Хадича Ахророва. Уруида ҳам ўғлим сўтимни ҳалоллабди. Болаларимдан розиман. Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши.

Қўлини ҳалолламоқ (ёки ҳалол қилмоқ) Хатна қилдирмоқ. *Ҳа, полвон ака, жиянларингизнинг қўлини ҳалол қилмоқчи эдик.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Шоймардон — ферма мудури, ўғлининг қўлини ҳалоллади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҲАЛОЛЛИК 1 Виждон билан, инсоф юзасидан иш тутиш; тўғрилиқ, софлик. *Ҳалоллик, тўғрилиқ, поклик — одамийликнинг энг зарурий мезонидир.* Газетадан. *Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Эрга ёки хотинга хиёнат қилмаслик; вафодорлик.

3 Ҳалол эканлик. *Мен мавизни тамом шаръий қилиб тайёрлайман, тувои куни маҳалламизнинг охунлари ҳалоллигига фатво бериб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛОЛХҲР [а. + ф. *حلال خور* — ҳалол еювчи; ҳалоллик билан кун кечирувчи] *кам қўлл.* Ҳалол меҳнат билан тирикчилик қилувчи, кишиларни алдамасдан яшовчи, нонини оқлаб еювчи. *Ҳаромхўрларга биз доим кушанда, Ҳалолхўрларга ёр «муштум»чилармиз.* С. Абдулла. *Томошага чиққан жами фуқаро: Ҳалолхўр хизматкор, деҳқон, бечора.* «Хушкелди».

ҲАЛПИ: жон ҳалпида Жон ҳолатда, нафаси оғзига тикилиб. *Майна энди орқадаги вагонга юк ташиётанларга қарарди. Юкчилар забардаст елкаларини букиб, жон ҳалпида олдинга интилишади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хотини жон ҳалпида югуриб бориб, эрига ёпишди.* «Муштум».

ҲАЛП-ЗАЛП 1 Оғир меҳнатдан ҳарсиллаш, ҳаллослаш.

2 *кўчма* Жонбозлик билан астойдил меҳнат қилиш. *Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди: озмунча ҳалп-залпнинг мевасими булар!* Й. Шамшаров, Довруқ.

ҲАЛПИЛЛАМОҚ 1 Кенглигидан киши қаддига салқи келиб, осилиб турмоқ (кийим ҳақида). *Ҳар қадамда дастурхон, қанорқондай ҳалпиллаган кўк кўйлаги шох-шаббаларга илинавериб безор қилди.* Ҳ. Назир, Сўн-

мас чақмоқлар. *Устида отасининг чопони ҳалпиллаб турарди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Лапанглаб югурмоқ, елмоқ; селкилламоқ. *Арслонқул ҳовлиқиб, ҳалпиллаб, уйга қайтди.* Ойбек, Навоий. *Уйдан боланинг бўғиқ чинқириғи эшитилиб, хотин ҳалпиллаганича уйга югурди.* С. Абдулла, Обруйим тўкилади.

ҲАЛПИНЧОҚ *шв.* Ҳайинчак. *Қалдирғоч мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, салпинчоқ, таққани эшакмунчоқ, уйнагани кўғирчоқ, учгани ҳалпинчоқ.* «Хушкелди».

ҲАЛП-ҲАЛП: *ҳалп-ҳалп қилмоқ айн.* **ҳалпилламоқ.**

ҲАЛФАНА [а. + ф. *حليفانه < حليف* — шерик, иттифоқдош] Ўртада масаллиқ тўплаб тайёрланадиган овқат. *—Ҳалфанага палов қилмоқчи бўлдик.. Хуснибий ошпаз бўладиган бўлди, — деди Шум бола.* Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЛФАНАЧИ Ҳалфана қатнашчиси. *—Ёғ эриб оққан, тухум синган бўлганидан, ҳалфаначи ўртоқларимнинг олдига боришдан маъно чиқмас эди, — деди Шум бола.* Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЛҚ [а. *حلق* — томоқ, бўғиз; танглай] *эск. айн.* **ҳалқум.**

ҲАЛҚА [а. *حلقه* — чамбар, гардиш, гилдирак; тўгарак; кишилар давраси] 1 Металлдан эгиб, икки учини бир-бирига қўшиб ясаладиган доира шаклидаги буюм. *Темир ҳалқа. Эшик ҳалқаси.* ■ *Айвон эшигида бир эмас, иккитадан янги қоқилган ҳалқаларга кўзи тушиб, таажжубланди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Дарвоза очилмади, Ибодилла унинг ҳалқасини уриб, тақирлата бошлади.* Ҳ. Гулом, Машғал.

2 *эск.* Доира шаклида ясалган, билак, бармоқ ёки қулоққа тақиладиган безак буюми. [Кумуш] *Кичкина олтин ҳалқани қутидан олиб, қулогига тақди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Авазнинг ёдига.. бармоғига ҳалқа таққан олакўз кимсанинг суқ назар ила тикилиб тургани келди.* С. Сиеёв, Ёруғлик. *Чойхоначи чўчи, ирғиб турди, билагидаги оқ ҳалқани ечиб узатди.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

3 Умуман, доира шаклидаги, доирасимон нарса. *..пичоқ шириллаган сайин юпқа пиез ҳалқалари олдидаги лаганчага тушиб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кел, истасанг, ой ҳалқасини қулогингга тақай, дилбарим..* Э. Воҳидов. *Ноиб қамчи*

ҳалқасини билагига узатаркан, Аваз ҳалиги йигитга қараб қўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 кўчма Куршов, қуршов доираси. Душман ҳалқани ёриб чиқиб кетишга жонжаҳди билан уринарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қорақулов автоматчиларнинг кичик гуруҳи билан қуршов ҳалқасидан ўтиб, батальонга борди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Занжир ва шунга ўхшаш нарсаларнинг ўзаро боғланган, уларни ташкил этувчи ҳар бир қисми. Занжир ҳалқаси. Кишан ҳалқаси.

6 кўчма Ўзаро боғланган, боғланадиган нарсаларнинг ўзаро боғланувчи, боғланиш учун хизмат қилувчи ҳар бир қисми. Фарзанд — бу келажак, фарзанд — ўтган аجدодларни келажак авлодлар билан абадий боғлайдиган олтин ҳалқа. К. Яшин, Ҳамза. У терговни ўзи олиб борган бўлса ҳам, айбномани бошқанинг оғзидан эшитганда, жиноятлар ҳалқаси кўзига яна ҳам мудҳишроқ кўринди. Ҳ. Фулом, Машғал.

7 кўчма Маълум кишилар тўдаси; давра, жамоа. — Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни йўқотган эдим, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

Ёш ҳалқаси (ёки ҳалқа ёш) Кўз гўласи (соққаси)да тўпланган ёш; шундай ёш шакли. Нодирнинг кўзларида ёш ҳалқаси сузарди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. У киши.. кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш, жимгина келиб, пешонамдан ўндилар. О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЛҚАЛАМОҚ 1 Ҳалқа ўрнатмоқ, ҳалқа солмоқ. Дарвозани ҳалқаламоқ. Қуш оёқларини ҳалқаламоқ.

2 кўчма Ҳалқа шаклига келтирмоқ. Арқонни ҳалқаламоқ.

3 кўчма Куршов, ҳалқага олмоқ, қуршаб олмоқ. Фриц ҳалқалаб қисди-ю, аммо эп-лолмади, бир илож қилиб, қуршовдан қутулиб чиқдик. Ойбек, Куёш қораймас.

4 айн. ҳалқаланмоқ 3. ..Ҳалима опа.. кўзларида ёш ҳалқалагандай туюлди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ҲАЛҚАЛАНМОҚ 1 Ҳалқаламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қушлар тажриба учун ҳалқаланади. ■ Ҳалқаланар трубкада тутунлар.. М. Шайхзода.

2 Ҳалқа шаклини олмоқ. ..кулдоннинг четидаги сигаретадан ҳалқаланиб тутун

чиқарди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч уч-рашув.

3 Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ, келмоқ, тўпланмоқ (ҳўз ёши ҳақида). — Парпивоининг қизи, илойим айтганинг келсин, кам бўлма, — отанинг кўзларида ёш ҳалқаланди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҲАЛҚАЛИ Ҳалқаси бор. ..дарвозаси нақидор қилиб ишланган бўлиб, мисдан қилинган ҳалқали дасталари бўларди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЛҚОБ [ф. حلقاب — ҳалқа-ҳалқа бўлиб тўпланиб қолган сув] Чуқур жойларда туриб, йиғилиб қолган сув. Ҳалқоб сув. ■ Ҳаво сархуш. Ҳалқоблар кўкимтир кўринар, биринчи совуқдан оёқ остида юпқа муз қирсиллар эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳалловат.

ҲАЛҚУМ [а. حلقوم — томоқ, бўғиз] 1 анат. Оғиз бўшлиғини қизилўнгач билан туташтирадиган ҳазм йўлининг бошланғич, олдинги қисми; ютқун. Мاستонбиби ҳўплаган чойни ҳалқумидан ўтказолмади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Гоҳ Эргаш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувга ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешикни тинтишади. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Ҳазабидан ҳалқумига келиб тиқилган тупугини зўрға-зўрға ютди-да, яна қадамига қамчи босди. Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма Отадиган қуролнинг ичи, оғзи; оғиз. Қайси бир она фарзанди кўксини замбаракнинг оловли ҳалқумига тутиб беради? С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

Жони ҳалқумига келмоқ қ. жон 1.

ҲАМ I [ф. هم — шунингдек, ҳамда; яна, шу билан бирга] 1 боғл. Тенг қийматли гап бўлаклари ёки содда гапларни, шунингдек, тўлиқсиз гап қисмларини боғлаш учун хизмат қилади. Битибдур беш рават ҳам учта ҳаммом. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдай тез учади, ҳам ўзи дилкаш йигит. Ишни пухта қилади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи одамлар билан гаплашиб ўтиргандай кўринса ҳам, фикри-ёди блокнотда экани.. кўриниб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Куёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Таъкид, кучайтириш билдиради. Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Шу ҳам иш бўлди ми? Бу ботинка оёғимга сира ҳам сиғмайди. У

опасига ҳеч ҳам ўхшамайди. ■ У туфлисини ҳам ечмай, наमतга оёқ қўйди. Газетадан. Ниҳоят, улар ҳам чарчади, шекилли, вагонга сукунат чўкди. Газетадан.

ҲАМ- II: қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, муайян иш-фаолият ва ш.к. да «бирга бўлувчи», «бирга бажарувчи», «тенг, бир хил» деган маъноларни билдиради: ҳамдард, ҳамфикр, ҳамшаҳар, ҳамтовоқ ва б.

ҲАМ III: ҳам қилмоқ бол. Емоқ, ошамоқ. **ҲАМА** [ф. همه — ҳамма, барча, бутун; ҳар бир] эск. кт. айн. **ҳамма**. Ҳама обод бўлди-ю, бўлмадим обод дастингдан. Машраб.

ҲАМАВАҚТ [ҳамма + вақт] Ҳар доим, ҳамиша, доимо. [Мастура:] Сизники ҳамавақт.. барака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАМАЛ [а. حمل — қўй; қўзичоқ] **1** (Ҳ — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири: Ҳут ва Савр буржлари орасида жойлашган (қ. бурж). Баҳор кирди. Дехқон ҳисоби билан ҳут чиқиб, ҳамал кирди. Газетадан.

2 Шамсия йил ҳисобида йилнинг биринчи ойи: 22 мартдан 21 апрелгача бўлган вақтни ўз ичига олади. Ҳамал кирди — амал кирди. Мақол. ■ Шериклари билан ҳамал ойининг бошларида — мартнинг охирида туркман саҳросига жўнади. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАМАСР [ҳам + аср] Бир асрда яшовчи ёки яшаган; асрдош. Ажойиб ижод аҳлининг кашфиётларига ҳамасрмиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАМБЎЙИНСА шв. Тенгдош, тенгқур. Келавер бизни кига, ҳамбўйинсанг Бўзтой билан уйнайсан. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҲАМГАП [ҳам + гап] кам қўлл. Ҳамсуҳбат. Мен илғари бу юртларни келиб кўрганим йўқ, бу элларнинг ҳеч қайсиси билан таниш, ҳамгап бўлганим йўқ. «Ёдгор».

ҲАМД [а. حمد — мақтов, мадҳ, улуғлаш; шукур, ташаккур] дин. Худо, пайғамбар ва халифалар, шоҳлар шаънига айтиладиган мақтов, шеър, мадҳия. Мусулмон ўлкаларида асарни ҳамд, муножот.. каби худо, пайғамбар ва халифаларга бағишланган анъанавий муқаддима билан бошлаш одат эди. «ЎТА».

ҲАМДА бол. Галда тенг қийматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бир-

бирига боғлайди. Мен фарзандларим ҳамда шогирдларимдан ҳақиқий инсон бўлишни.. талаб қилиб келдим. Газетадан.

ҲАМДАМ [ф. همدم — самимий, яқин ўртоқ, дўст] **1** Бирор кимса билан кўпинча бирга бўлувчи шахс ёки нарса. Қаламкашлик бурчин оқлаб қаламинг, Бўлди доим ҳамнафасинг, ҳамдаминг. Ҳабибий. Аё, менинг ош-нонимни еганлар, Суҳбат қуриб, менга ҳамдам бўлганлар. «Шири билан Шакар».

2 Ҳамдам (эркаклар исми).

ҲАМДАМЛАШМОҚ **1** Иш-фаолият, суҳбат ва ш.к. да бирга бўлмоқ; биргалашмоқ. Шундай экан, ҳаммаҳаллар ҳамдамлашамиз, деса, сиз ранжишингиз, хижолат тортишингиз ноўрин.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. -Ғойибжон мен билан очилиб ҳамдамлашмоқчи эканини пайқаб, болани каравотига ётқиздим.. — деди Қумри. М. Жўра, Изтироб. Равшан Мусаев ёз кунлари келганкетганлар билан худди шу шийпонда ҳамдамлашади. «Муштум».

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. Оч-ориқнинг ҳолин кўриб, раҳм этиб, Камбағалга, муҳтожга ҳамдамлашди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҲАМДАРД [ҳам + дард] **1** Кимсанинг гам-қайғусини бирга кечирувчи, дардининг тарқалишига кўмаклашувчи; дардкаш, қайғудош. Қани энди, унинг оҳу зорига қулоқ соладиган бирон ҳамдард бўлса-ю.. бутун алам ва ҳасратларини айтиб, юрагини бироз бўлса ҳам бўшатса! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шунақа кунларда далда берадиган дўст, ҳасратини эшитиб, кўнглини кўтарадиган ҳамдард ҳам зарур эди Аҳмадга. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Синф раҳбари ўқувчининг энг яқин сирдоши ва ҳамдарди, маслаҳатгўйи бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одбнома.

2 Кимсанинг жисмоний дардини, оғригини енгиллаштириш учун унга ёрдам берувчи, кўмакчи. Санитарлик, ёвуз душман билан урушда ярадор бўлиб чиққан жангчиларга ҳамдард бўлиш — шарафли иш. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Дардмандларга ҳамдард бўлгин, Йиқилганга қўл узат. Э. Раҳим.

ҲАМДАРДЛАШМОҚ кам қўлл. айн. дардлашмоқ. ..хат ёзди, ёзганда ҳам очик, юрак сирларини баён қилди, гўё у отаси билан ҳамдардлашарди. Газетадан.

ҲАМДАРДЛИК Кимсанинг ғам-қайғуси, дардига шериклик, биргалик ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат. *Хонзода бегим унинг муҳаббат дардини билади. Биладигина эмас, балки ўз қалбида унга ҳамдардлик ҳам сезади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ҳамдардлик билдирмоқ (ёки **изҳор қилмоқ**) 1) яхши гаплар билан кимсанинг дардини, хафалигини ёзишга, унга тасалли беришга уринмоқ, таскин бермоқ. *Фарҳод ачингандай Дурдига ҳамдардлик изҳор қилмоқчи бўлиб, унга яқинроқ сурилади.* А. Ҳакимов, Илон изидан; 2) кўнгил кўтариш учун, яқин кимсаси ўлган кишининг қайғусига шерик эканлигини билдирмоқ. *Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимига ҳамдардлик билдирди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҲАМДАСТ [ф. *همداست* — қўли бир: бирга қатнашувчи, шерик] *кам қўлл. кт.* Кимсага кўмак берувчи киши; шерик; кўмакдош, қўлдош. *Биз ҳамкор ва ҳамдаст бўлиб туриб, тинчлигимизни бузадиган, текинхўрлик билан яшайдиган юраги қинғирларга қарши шафқатсиз курашамиз.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ҲАМДИЛ Мақсади, фикри бир; фикрдош, ҳаммаслак; аҳил, дўст. *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улғу, халқларимиз ҳамдил, ҳамжиҳат!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАМДУНА [а. *حمدره* — маймун] *айн. маймун йили қ. маймун* 3. Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўппа-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМДЎСТ [ҳам + дўст] Бир-бирига кўмаклашувчи, ўзаро дўст. *Ҳамдўст мамлакатлар.*

ҲАМДЎСТЛИК 1 Ўзаро ҳамдўст ҳолат. *Ҳамдўстлик, ҳамкорлик яхши кунларимизда ҳам, ёмон кунларимизда ҳам бизга доим асқатиб келган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Иттифоқ, уюшма. *Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ).*

ҲАМЁЗА [ф. *خميازه* — бироз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳамёза тортмоқ** *айн. эснамоқ.* *Мавлоно Шаҳобиддин бу сўзлардан зериккандек, оғзини катта очиб ҳамёза тортди.* Ойбек, Навоий. *Лаб эмас, ҳамёза тортган туюдай, Гўр каби оғизда тишлари кемшик.* Ф. Фулом.

ҲАМЁН [ф. *هميان* — пул солинадиган халтача; пул қопчиги] 1 Асосан, пул солиб, ёнда, чўнтақда олиб юриладиган халтача; кармон. *Меъмор қўйнидан ҳамёнини олиб, эллик динор санаб берди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сатторов чўнтагидан ҳамён чиқарди.* *Кўк эллик сўмликларни кўриб, холанинг кўзлари уйнади.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *Подшоҳ бир ҳамён тилла бериб, шаҳзодани йўлга солибди.* «Эртақлар».

2 *кўчма с.т.* Чўнтақ (пул солинадиган жой маъносид). *Ўғрининг катта-кичиги бўлмайди. Ҳамёндан ўмаргани бир сўмми, юз сўмми, барибир — киссавур.* Газетадан.

Ҳамён қуруқ Пул йўқ. *Пулдорлар, албатта, нозу неъмат ичида, аммо ҳамёни қуруқлар-чи?* «Муштум».

3 *кўчма* Кимса ихтиёридаги, унга тегишли пул, маблағ. *Ҳисобини билмаган — ҳамёнидан айрилади.* Мақол. ■ *Олий ўқув юртлирида эса ота-онанинг мансабига, ҳамёнига қараб ўқишга қабул қилиш ҳоллари илдиз этиб кетган эди.* «Муштум». *Пошиша холо жонини суғургандай, ҳамёнидан пул сарфлаб, катта тўй қилиб берди.* Д. Нурий, Осмон устун.

Ҳамён касал Пул йўқ, пул, маблағнинг мазаси йўқ. *Бухорода ўқимоқ учун ҳамёним касал эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уришилари.

ҲАМЁСТИҚ *кам қўлл. айн. ёстиқдош.*

ҲАМЁТОҚ *айн. ётоқдош.* Саудий буни ўзининг ҳамётоқларига айтиб берди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЖИНС [ҳам + жинс] 1 Бир жинсга (эркак ёки аёллар жинсига) оид; жинслош.

2 Келиб чиқиши бир хил, бир турга оид нарсалар ҳақида. *Олмурут ҳам ноқларга ҳамжинсдир.*

3 *кўчма* Бир тоифа, турга оид. *Эркак одам бундай пайтларда ўз ҳамжинсларига интилиб, улардан тасалли топгиси келар экан.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҲАМЖИҲАТ [ҳам + жиҳат] Иш-фаолият, интилиш ва ш.к. да бирликда бўлган, бир-биридан ажралмас; аҳил. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улғубек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжиҳату обод бўлса..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАМЖИҲАТЛИК Ҳамжиҳат бўлиш, ҳамжиҳат ҳолат. *Соли отанинг.. уйида энди*

тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. Бахтлимиз — меҳнатда, тотувликда, ҳамжиҳатликда.. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАМЗА [а. همزه — нина санчиш; сатр усти белгиси] **1** Араб алифбосида бўғиз товушини ифодаловчи, ҳарфнинг устига қўйиладиган белги (ء) нинг номи.

2 Ҳамза (эркаклар исми).

ҲАМИН [ф. همین — аини ўша, аини шу; фақат, ёлғиз]: **ҳамин қадар** **1)** жуда кўп, ҳисобсиз. **2)** шунга яраша, шунга лойиқ; шунча. — *Бухоройи азимга келиб, муллавачча ҳам бўливолдик. Тун тўпиққача, салла ҳамин қадар, — деди Мамаражаб. С. Сиёев. Қиз боланинг панди; 3)* унчалик, у қадар эмас. Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам қўниқўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан. *Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.*

ҲАМИША [ф. همیشه — доимо, ҳамма вақт] Ҳамма вақт, доимо. *Нон ҳақида гап борганда, ҳамиша кўз унгимда ёшлигимда эшитган бир воқеа гавадланади. Газетадан. Сингиси бўлса, биров билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини ҳамиша бир нуқтадан узмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲАМИШАБАҲОР [ҳамиша + баҳор] *айн. гулҳамишабаҳор. Боғбон меҳмонни кечки пайт бушатиб ва ушанда ҳам «аттанг, фурсатларинг бўлганда, ҳамишабаҳорни кўрсатар эдим», деб қолди. А. Қаҳҳор, Картина.*

ҲАМИШАГИ Ҳамиша бўлиб келаётган, ҳар доимги; одатдаги.

ҲАМИШАГИДАЙ Ҳар доимгидай; одатдагидай. *Хамбер Фарҳод билан ҳамишагидай форс тилида гаплашиб кетди. А. Ҳақимов, Илон изидан.*

ҲАМИШАЛИК *айн. ҳамишаги. Бу одат тўйга борган хўжаларнинг ҳамишалик одатлари бўлганидан, сайислар бу ишни ҳар вақт шундай бажарар эканлар. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҲАМИЯТ [а. حميت — жаҳли тезлик; жиззакилик; ғайрат, қунт; манманлик, такаббурлик; мағрурлик] **1** Ор-номусини, қадрқимматини пок сақлаш туйғуси; орият. *Тамагирлик — инсон ҳамиятини ерга уради. Газетадан. [Шарофат] Уртага тушмоқчи бўлган кимнидир юлади; ҳамма эркакларни ҳа-*

миятсиз, ҳамма хотинларни бузук, дейди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАМИЯТГА ТЕГМОҚ Ҳамиятсизликда айблаб, виждонан азобламоқ. *Унинг охириги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

2 Инсонийлик ҳис-туйғуси; шундай ҳис-туйғули муносабат. *..камтарин бир кексадаки шунча ҳиммат ва ҳамият бўлса.. иш барор топмаслиги ҳам мумкинми!? Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..сизнинг хизматларингизни, ҳамиятингизни ҳеч вақт унутмайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Замондан замон ўтиб, уларнинг [одамларнинг] дилида яхшилик, мурувват, ҳамият, инсофу адолат чироғи ёнармикан.. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАМИЯТЛИ Ҳамияти бор, ҳамият билан иш тутадиган, муносабатда бўладиган. — *Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз, — деди Ойша яллаци Латифахонга. Ф. Фулом, Шум бола. Полвоннинг эса ўз божасидан умиди узилган, ёлғиз шу дилкаш, ҳамиятли чолга ялиниб-ёлворишдан бўлак иложи қолмаганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Душманларга берилмаган парча ер. Ориятли, ҳамиятли ботир эр. Ҳабибий.*

ҲАМИЯТСИЗ Ҳамияти йўқ, ҳамияти бўлмаган. *Биз каби йўқдир беор, ҳамиятсиз бебошлар.. Ҳамза.*

ҲАМКАСАБА *айн. ҳамкасб. [Халфа] Ўзи мустақил бўлиб иш бошлашдан аввал оқсоқол бошлиқ барча ҳамкасбаларига зиёфат берар.. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меъмор бу сўзларни ҳамкасабалари, шогирдлари ичида эмас, мансабдорлар олдида ҳам тажанг бўлиб айтган эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАМКАСБ [ҳам + касб] Касби бир, ишлаб чиқаришнинг бир тармоғида, соҳасида ишлайдиган; касбдош. *Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортан ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараш ишундан эди. П. Қодиров, Уч илди. Аҳмад ака ички бир табассум билан ҳамкасбларини тинглар, ҳали янги ходим бўлгани учун, гапга аралашишни ўзига эп кўрмай, жимгина ўтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҲАМКОР [ф. همکار — бирга ишловчи, ҳамкасаба] **1** Бирор иш-юмушни бирга

бажарувчи, бирга амалга оширувчи. *Орада бир ҳафта ўтгандан сўнг ҳамкори Барат бу мақолага қарши узун бир мақола ёзиб берганида, Саидий ўқиб кулди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу пайт у Маҳкамга машҳур олим бўлиб эмас.. ўртадаги оғир юкни бирга кўтараётган ҳамкор бўлиб кўринди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Иш-фаолиятда ўзаро кўмақдош; ўзаро ёрдам, бамаслаҳатлик билан ишловчи. *Ҳамкор корхоналар.* ■ -*Бир солдат иккинчи солдат билан ҳамкор бўлиши керак, — дерди командир.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҲАМКОРЛИК 1 Иш-фаолиятда бирга, ҳамкор бўлиш, айна бир ишда биргалашиш, уни тенг бажариш (қ. **ҳамкор 1**). *Автоматчилар танкчилар билан ҳамкорликда ҳужумни давом эттириб, душман мудофаасини ёриб ўтишди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Марҳум устозим Зиё Саид билан ҳамкорликда «Тарих тилга кирди» китобини ёздик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор соҳада ўзаро боғланиб, биргаликда, ҳамкор бўлиб иш олиб бориш. *Иқтисодий ҳамкорлик.* ■ «*Тоҳир ва Зуҳра*» фильми тугар-туғамас, *Наби Фаниев* кинорежиссёр *Комил Ёрматов* ҳамкорлигида «*Насриддиннинг саргузаштлари*» кинокомедияси устида иш бошлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Биз физиология мутахассислари билан ҳамкорликда ядро нурланишларининг уруғлик чигитга таъсирини ўргандик.* «Фан ва турмуш». Аҳдлашувчи томонлар радиоэшиттириши ва кинематография соҳасида ҳамкорликни кучайтирадилар. Газетадан.

ҲАМКУРС [ҳам + курс] Бир курсда бирга ўқувчи; курсдош. *Бир вақтлар ҳамкурслари билан мана шу япроқлар шивирига қулоқ солиб туриб, қайси дарахтлигини аниқлашарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳакимжон у билан ҳамкурс, келишган.. йигит эди.* С. Аҳмад, Зумрад.

ҲАМЛ [а. *حمل* — кўтариш, кўтариб туриш; ташиш; ҳомиладорлик] эск. Қоринда бола бўлиш ҳолати. *Ҳамл вақти (с.т.).*

ҲАМЛА [а. *حمله* — интилиш; ҳужум, отилиш, ташланиш] **1** Кимса ёки нарса устига ташланиш. *У бир ҳамла билан Султоннинг ёқасидан ушлаб, ўзига тортди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тажанг бўлса, қоплон ҳамласи билан Писмиқ гирибонига чанг солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Жанг, кураш ва ш.к. да куч билан олға ташланиш; ҳужум. *Разведка маълумотига қараганда, бу тепаликни бир ҳамла билан қўлга олиш мумкин эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бизнинг ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош бера олмадик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. **ҳужум**. *Унинг дастурхондан ҳамон кўз узмай, жим ўтирганани кўриб, очиқ ҳамлага ўтди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҲАМЛА ҚИЛМОҚ Ташланмоқ, ҳужум қилмоқ, Ёқутойим эрига қутуриб ҳамла қилди, юзига чанг солди. С. Анорбоев, Оқсой. *Навқирон йигитнинг чарчаганини сезган Темур Малик устма-уст ҳамла қилиб, йигитни орқага тисарилтира бошлади.* «Саодат». *Очиқ қолган марказдан Бобур аскарларининг бир қисми аланга тилидай отилиб чиқди-ю, Шайбонийхон турган тепаликка ҳамла қилиб кела бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАММА [ф. *همه* — барча, жами, бутун] оlm. Шахс, нарса, унинг белгиси, сони ва б. хусусиятларини жамлаб ёки ажратиб кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Бу гап ҳаммага аён. Ҳамма жим бўлди. Ҳамма ёқда баҳор. Ҳамма нарса тайёр. Ҳамма етиб келди. Ҳаммадан ёш.* ■ *Севинч, кўрқув, бахиллик — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, Жонфигоннинг боши ғовлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ҲАММАБОП [ҳамма + боп] Ҳамманинг дидига мос келадиган, маъқул бўладиган; оммабоп. *Ҳаммабоп китоб. Ҳаммабоп фильм. Ҳаммабоп одам.*

ҲАММАКТАБ [ҳам + мактаб] Бир мактабда бирга ўқувчи; мактабдош. *Икковларнинг ёшликда ҳаммактаб эканликларини билар эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАММАСЛАК [ҳам + маслак] Маслаги бир хил бўлган, бир маслакдаги киши; маслакдош. *Бу ерда фаол ҳаммаслаклар йиғилган экан, ўз олдимишга муҳим вазифаларни белгилаб олишимиз лозим.* Газетадан. *..ўз қора ниятини амалга ошириш учун шошилди, ҳаммаслақларига мурожаат қилди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ҲАММАҲАЛЛА [ҳам + маҳалла] Бир маҳаллада турувчи, бир маҳаллалик киши.

Кунлардан бир кун Юсуфжоннинг ҳамма-ҳалласи — Қорабойнинг отаси Ҳасанбой ўлиб қолди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ, Юраги тўлиб кетган пайтларда ҳаммаҳалласи Зубайдахонниқига чиқади. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАММИЛЛАТ [ҳам + миллат] Бир миллатга мансуб, миллати бир; миллатдош. Бергер, одадига хилоф равишда, ҳаммиллатига қандайдир ҳушчақчақ савол берди. А. Мухтор, Чинор.

ҲАММОЛ [а. *حمال* — юк ташувчи, ортувчи] Юк кўтарувчи, юк ташувчи ишчи; юкчи. Хўн, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса, тегармидингиз! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Шундай қилиб, Йулчи ҳаммол бўлди.. шаҳарнинг турли томонларига.. юк ташиди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўчада одам кўп эди. Сават кўтарган нонвойлар, қоп орқалаб келаётган ҳаммоллар.. С. Сиёев, Аваз.

ҲАММОЛЛИК Ҳаммол иши, юк ташувчилиқ. Мардикорлик, ҳаммоллик, қоровуллик, хизматкорлик.. ҳаммаси қўлимдан келади. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Қўлимда ҳунарим бўлмаса, ҳаммолликдан бошқага ярамасам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Айниқса, ўзга шаҳарларда мардикорлик, ҳаммоллик қилиб юрган миллатдошларимиз аҳволи ғоят ачинарли. Газетадан.

ҲАММОЛЧИЛИК с.т. Ҳаммоллик. Шакаржон ака кечаю кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАММОМ [а. *حمام* — чўмилиш жойи, ванна] Чўмилиш, ювиниш учун иссиқ ва совуқ сувлари, бир неча иссиқ ва совуқ хоналари бўлган махсус бино. Ҳаммомга тушмоқ. ■ [Жалолiddин:] Битибдур беш равоат ҳам учта ҳаммом. Бир-икки ердаги ишлар чала, хом. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бўстон саройининг бир четида.. мармар ҳовузи ҳаммом бор эди. Кечки пайт шу ҳаммомга Султон Али мирзонинг ҳарамидоги чиройли қизлар чўмилишга келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Эски тос, эски ҳаммом қ. эски.

ҲАММОМЧИ Ҳаммомда келди-кетдини бошқариб турувчи хизматчи. Афанди бир кун ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай, эски тос, йиртиқ лунги берди. «Латифалар». Ҳаммом ёпиқлигини кўрган кишилар «ҳаммомчи касал экан, у ёнилғига

кетганмиш», деган миш-мишларнинг гувоҳи бўлишди. «Муштум».

ҲАММУАЛЛИФ [ҳам + муаллиф] Адабий, илм-фан ёки санъат асарларига, бирор кашфиётга тенг даражада ҳуқуқи бўлган шахсларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан).

ҲАММУАЛЛИФЛИК Бирон-бир адабий, илмий, санъатга оид асар ёки кашфиётга нисбатан муаллифлик ҳуқуқининг икки ёки ундан ортиқ шахсга баравар алоқадорлиги.

ҲАМНАФАС [ҳам + нафас] Иш-фаолиятда, ҳаётда доим биргаликда бўлувчи, «бир хил нафас олувчи». Ўзим кўрдим, турли миллат кишилари билан ҳамнафас, ҳамтовоқ, ҳамдарад, қуролдош бўлдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Замон билан ҳамнафас бўлган санъаткоргина ўз замондошларининг образларини ярата олади. Н. Сафаров, Оловли излар. Малъун бўлиб яшашни афзал кўрганлар Бўлолмас одамзод билан ҳамнафас. Ф. Фулом.

ҲАМНАФАСЛИК Ҳамнафас бўлиш, ҳамнафасга хос муносабат. Ижодкорнинг халқ ҳаёти билан ҳамнафаслиги — рассом иқтидорининг муҳим томонларидан. Газетадан. Турли халқларнинг ўзаро яқинлашувида, инсониятнинг маънавий ҳамкорлиги ва ҳамнафаслигида бадиий таржиманинг роли беқиёсдир. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ҲАМНИШИН [ф. *همنشین* — бирга ўтирувчи] кт. Ўзаро суҳбат, ўтириш, улфатчилик кабиларда бирга бўлувчи шахс. Ахир тирлик жонга.. ҳамдаму ҳамнишин элу юрт керак. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Муҳаммад Шариф, энди қўрада ҳамнишин йўқ, ёлғиз ўзи яшайди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ҲАМОВОЗ [ҳам + овоз] 1 Бошқалар билан бир хил айтиладиган ёки бир хил эшитиладиган.

2 кўчма Бирор иш, мақсад бўйича айтиладиган гап-сўзи, фикри, «овози» бир; тилакдош. Эл сўзи билан сўзим ҳамовоз, Ёр меҳри эди кўнгулга пардоз. С. Абдулла.

ҲАМОЙИЛ [а. *حمایل* — тасма, қайиш; камарбоғ] Елкадан белга тушадиган камар, тасма, боғич. Устига хилъати заррин, совутлар кийган, белида қилич, ҳамойил, сурати подшога ўхшайди. «Бўтакўз». Туморчалар, ҳамойиллар тақмасдан, Гўзал қизлар, ёш келинлар меҳнатда. Файрагий.

ҲАМОН [ф. *همان* — худди, айнаи ўзи] *рви.* 1 Шу дамгача, ҳозиргача, ҳали ҳам. *Сенинг гапинг ҳамон қулоғимда. Ҳамон ишляпти. Ҳамон сўзляпти.* ■ Довул ҳамон қутурмоқда. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Орадан қанча йиллар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди.* Газетадан.

2 кўм. *взф.* Пайт муносабатини билдиради; ўша (шу) ондаёқ, билан(оқ). *Улар жардан чиққан ҳамон одам овозини эшитдилар.* М. Муҳамедов, Қахрамон изидан. [Гулнор] *Йўлчи тўғрисида Нурининг сўзларини эшитган ҳамон, олам унинг кўзига қоронгиланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..ёнбош қўйгани ҳамон кўзи юшлиб, уйқу босарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАМОНО [ф. *همانا* — айнан, ҳақиқатан, шубҳасиз; модомики, қачонки] *айн.* **ҳамон** 2. *Йигитали поезддан тушган ҳамон унинг кўнгли хиралашиб, кеча ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши ҳамон, орқада шатиллаб келаётган киши қадамни сезди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАМОҚАТ [а. *حماقت* — аҳмоқлик, тентаклик; жаҳл, газаб] *кт.* Аҳмоқлик, тентаклик, ақлсизлик. -*Бу сиёсат эмас, ҳамоқатдир, — деди Мажиддин.* Ойбек, Навоий.

ҲАМОҲАНГ [а. *هم‌آهنگ* — бир хил оҳанг] 1 Оҳангдош, бир хил оҳангли. *Соҳмларда най чалай, Куйла, ҳамоҳанг бўлай.* Миртемир. *Ҳамоҳанг жаранлар бирдай куйимиз, Узоқ-узоқларда яшаймиз гарчанд.* Зулфия.

2 кўчма Бир-бирига уйғун, монанд; мос, бир хил. *Буюк дўстлар ҳижронда ҳам фикрдош, Улуғ қалблар тепаётир ҳамоҳанг.* М. Шайхзода. *Қушлар товуши, сувлар шовқини қалбимизга ҳамоҳанг, яқин. Уйғун. Қия ўтирган Ҳаётнинг чекка томирлари лўқиллар, беқасам камзулига тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Бадиа қулочларини ёзиб, чирманда «гижбанг»га ҳамоҳанг уйинга тушиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМПО(Й) [ф. *همپای* — бирга қадам ташловчи: ҳамроҳ, йўлдош] *кам қўлл.* Ишларида бирга бўлувчи, кўмаклашувчи. *Шакар, уйдан кўнгли тулмаган бўлса ҳам, шундоқ кампир чекига тушганидан хурсанд.* Ахир

тайёр ҳампо.. беминнатгина суянчиқ топаман, деб тушига кирибдими! Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАМПОЛИК Ҳамкорлик, ишла, ҳаётда биргалик. *Қиздаги бундай табиатни Наби дўстлик, курсдошлик, ҳамрозу ҳамполик туйғуси деб тушунарди.* Н. Ёқубов, Жон.

ҲАМРАНГ [ҳам + ранг] *кт.* Бир рангдаги, ранги бир хил; ранги ўхшаш. *Тулу кун Волгада Ҳеч тўхтамай жанг, Бўлиб дарёда сув Қон бирла ҳамранг.* Ҳабибий.

ҲАМРОЗ [ф. *همراز* — сирдош] Юракдаги гап-сирларини уртқлашадиган, уни бир-биридан яширмайдиган киши (бир-бирига нисбатан). *Ҳар бир кишининг ўз сирдоши, ҳамрози бўлади.* «Ёшлик». 150 нафар қария бир оила аъзоларидай иноқ, бир-бирларига ҳамдам, ҳамроз бўлиб яшайди бу боғда. Э. Охунова, Чўққиларда қор. *Бир умр мен бирла қолгин, бу кўнгли ҳамрози бўл, Эй саҳар уфқи, унинг сен зарварақ қоғози бўл.* Э. Воҳидов.

ҲАМРОҲ [ф. *همراه* — йўли бир, бирга юрувчи; йўлдош] 1 Йўлда бирга борувчи; йўлдош. *Ҳамроҳ бўлмақ.* ■ *Ярим кеча вақтда шаҳарга кирди, ёнидаги тетик ҳамроҳининг кўмагида бир чойхонага кириб олишга муваффақ бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *..меҳмонхонага қайтаётганимизда, ҳамроҳлардан бири: -Темир йўл билан шаҳар ўртасидаги ййдоқ майдон қани? — деб сўради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда бирга бўлувчи шахс. *Ҳар куни кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси Хайрибиби олдига келиб, ҳамроҳ бўлиб ётарди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

3 кўчма Бирга бўлувчи; бирга. *Ушанда менга ўкинч доимий ҳамроҳ эди.* «Ёшлик». *Ойбек ўз қахрамонларини иложи борича яхшилик билан ҳамроҳ бўлишга, доимо эзгу ният билан яшашга даъват этади.* «ЎТА». *Улар вақтда ҳамроҳ бўлсин имоним.* «Муродхон».

ҲАМРОҲЛИК Ҳамроҳ ҳолат; йўлда, иш-фаолият ва ш.к. да биргалик. *Кечга яқин меъмор бир мударрис ва яна бир мансабдор ҳамроҳлигида.. Арк дарвозасидан обхоналар ёнидан ўтиб, юқорига кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМСАФАР [ҳам + сафар] Сафарда бирга бўлувчи (бўлган) киши. *Мен юкла-*

римни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим билан қўл бериб хайрлашдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳамсафар дўстларим катта ҳаёт йўлини босиб ўтган ажойиб, дилкаш кишилар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

ҲАМСИНФ [ҳам + синф] Бир синфда ўқувчи (ўқиган); синфдош. *Дорилфундуғи собиқ ҳамсинфларни хаёлдан кечирди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАМСОЯ [ф. *همسایه* — соя остида бирга: қўшни] *шв.* Ёнма-ён ҳовлида яшовчи; қўшни. *Бир фақир бир бадавлат одамга ҳамсоя экан. «Эртаклар». Салом-алиқдан сўнг, албатта, ҳамсоянгиз «хўш, хизмат?» деб сўраши тайин. Газетадан. Бизда йўғи — ҳамсояда, уларда йўғи бизда бор. Газетадан.*

ҲАМСОЯЧИЛИК *с.т.* Қўшничилик. *Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам қўниқўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.*

ҲАМСУҲБАТ [ҳам + суҳбат] *айн.* **суҳбатдош.** *У ёнидаги жавондан таклиф ва шикоятлар дафтари олиб, ҳамсуҳбатининг олдига қўйди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ҲАМТОВОҚ [ҳам + товоқ] **1** Бир товоқда (ёки бир дастурхонда) таом еювчи. *Овқат тайёр бўлганда, ҳамтовоқларингни чақир, улар сен билан бирга таом есинлар.. «Қобуснома».*

2 *кўчма салб.* Иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бир-бирини қўлловчи; шерик. *Менинг бой бўлишим мумкин эмас, аммо ҳамтовоғингиз Нажибийнинг бой бўлиши ҳеч гап эмас. Б. Раҳмонов, Баҳор арафасида. ..матлубот жамиятининг собиқ раиси ва унинг ҳамтовоқлари қилмишларига яраша жазоландилар. «Муштум».*

ҲАМФИКР [ҳам + фикр] Фикри, тушунчаси, дунёқараши бир хил бўлган; фикрдош. *Санам.. гапнинг тарзидан онасининг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Мавлон ҳам Карим охунга ўхшаш хушчақчақ, ҳазилкаш эди. Улар ҳамфикр бўлиб қўлишди. А. Ҳақимов, Илон изидан. Турмуш ўртоғим билан ҳаммаслак, ҳамфикр эдик. Газетадан.*

ҲАМХОНА [ҳам + хона] **1** Бир хонада яшовчи, бирга турувчи. *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳам-*

хоналари ҳазиломуз гап ташлашди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 *кўчма поэт.* Ғам, азоб каби кечинмаларга дучор, гирифтор. *Бир неча кунлардан бери Кўрмай висолинг, эй пари, Турли бало, минг ғам билан Ҳамхона бўлдим соғиниб. Ҳамза.*

ҲАМШАҲАР [ҳам + шаҳар] Бир шаҳарда туғилиб ўсган, бир шаҳарлик. *Ҳамшаҳар йигитлар. ■ Бу сўлим масканларда шанба ва якшанба кунлари сайру саёҳат қилган ҳамшаҳарларимиз жуда гузигилли дам олади, яхши ҳордиқ чиқаради. Газетадан.*

ҲАМШИРА [ф. *همشیره* — бирга сут эмишган: опа ёки сингил] **1** *шв.* Опа ёки сингил. *Тозагул ҳамшираларининг юракларидagi гапни топиб гапирди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Шифохонада ишловчи, ўрта тиббиёт маълумотига эга бўлган ходим; тиббий ҳамшира. *Шерзод кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди. И. Раҳим, Ихлос.*

ҲАМШИРАЛИК Ҳамшира иши, касби. *Ватан, халқ қўлимга ҳамширалик гувоҳномасини тутқазди. Газетадан. Уларнинг кўмаги билан шу йили.. тиббиёт коллежининг ҳамширалик бўлимига ўқишга кирдим. Газетадан.*

ҲАМШИША [ҳам + шиша] *с.т.* Бирор кимса билан бирга ичкилик ичувчи, ичкиликбозликдаги улфат; шишадош. *Агар Эҳсон олдида, масалан, Муҳаммаджон домла билан ҳамшиша бўлганлари эсига тушса, отаси ўғрилиқда айбланган ёш боладай нам тортар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАМЮРТ Бир юртда туғилиб ўсган; юртдош. *Ҳамюртларимиз — ўзбек сейсмологларининг ҳам қўлга киритган ютуқлари диққатга сазовордир. Газетадан.*

ҲАМҚИШЛОҚ Бир қишлоқда туғилиб ўсган киши, бир қишлоқлик. *Қумри — Сарагулнинг ҳамқишлоғи, жуда яқин дугонаси, етим қиз эди. А. Мухтор, Чинор. — Эй, сен шуни бир ёзсанг экан, — деди ҳамқишлоқларим афсус оҳангида. Газетадан.*

ҲАМҚУР *айн.* **тенгкур.** *Йулчи ўз ҳамқурлари билан бирга тонг шабадасида ишга*

тушар, қуёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАМҲУЖРА [ҳам + ҳужра] Бир ҳужрада яшовчи киши. Саидий қайтиб келганида, ҳамҳужраси Эҳсон тор ва дам уйда иштончан, димиқиб ўлтириб, мутолаа қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАНГАМА қ. ҳангома.

ҲАНГИ 1 Ҳадеб ҳанграйверадиган (эшак ҳақида). Эшакнинг ёмони — ҳанги, одамнинг ёмони — банги. Мақол. ■ Бир танишим ҳангисига тўқим қидириб юрган эди. П. Қодиров, Уч илди.

2 Эркак эшак. Қирга ўрлаб бораётган ҳанги чарчаб, тўхтаб қолди. Т. Мурод, Қўшиқ.

3 Бақироқ, шанғи.

ҲАНГ-МАНГ Гангиб, эс-хуши қочган ҳолатли; ҳайратга тушган. Абдуллажон ҳангманг, оқариб-бўзариб туриб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари». Улар ёнғин атрофида ҳамон чинқириб, дод солиб юрган Лаълини кўриб, ҳангманг бўлиб қолдилар. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАНГ-МАНГЛИК Эс-хушини йўқотиб гангиб қолиш; ҳангманг ҳолат. -Бургут, — деди Мансур бир дамлик ҳангмангликдан кейин. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҲАНГОМ [ф. *هنگام* — вақт, давр; юриш, силжиш] маҳс. Тўқув дастгоҳида: танданинг моки ўтадиган оралиғи.

ҲАНГОМА [ф. *هنگامه* — оломон, йиғин; гурунглашиш, хушчақчақ суҳбат] **1** Бир неча киши ўртасида кўтаринки руҳдаги, ширин, хушчақчақ суҳбат. Ҳангома қилмоқ. ■ Яшил уватларда завқли кўшиқлар, Шавқли ҳангомалар бўлар кўп шинам. Ғ. Фулом. Қуюқ зиёфат, уйин-кулги, ҳангома ярим кечагача давом этди. Ж. Шарипов, Саодат. Содда ва самимий ҳангома билан чой ичилар экан, дарахтлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳангома қилмоқ айн. ҳангомалашмоқ. У-бу тўғрисида бирпас ҳангома қилиб Ўсаржон жўнаркан, Дадамат уни пешинда бедана паловга таклиф этди. Ойбек, О.в. шабадалар. ..Иложи бўлса, ишни қўйиб, ҳангома қилгимиз келади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Қизиқарли, кишини ҳайратга соладиган воқеа. Қизиқ ҳангомалар айтиб, кўн-

лини хуш қиладиган кишилар бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шундай қилиб, ёр-биродар, трамвайлар ҳангомаси ҳозирча тура турсин, энди гапни биринчи автобазадан эшитинг. «Муштум». Эналаринг кўчада туққанми, бу нима ҳангома! Ойбек, Танланган асарлар. Шаҳар саноат корхоналарини газлаштиришдаги ҳангомаларни гапириб, таъбни хуфтон қилмай қўя қолайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАЛАШМОҚ У ёқ-бу ёқдан, қизиқ-қизик воқеалар ҳақида суҳбат билан вақтичоғлик қилмоқ; ҳангома қилмоқ. Йўлчи ўз дўсти Қоратой темирчи билан ҳангомалашиб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, бу ёққа кел, ўғлим. Бироз ҳангомалашайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАТАЛАБ [ҳангома + талаб] Ҳангомани, ҳангомалашини яхши кўрувчи. Икковимиз ҳам ҳангоматалаб бўлганимиз учун кунларимиз ҳазил-ҳузулсиз ўтмасди. Газетадан.

ҲАНГРАМОҚ 1 «Ҳанг, ҳанг» деб овоз чиқармоқ, шундай овоз билан қичқирмоқ (эшак ҳақида). Афандининг эшаги кўприкка етганда ҳанграб юборибди. «Латифалар».

2 Эшак овозига тақлид қилмоқ; ўхшатмоқ; бақирмоқ, қичқирмоқ. Бир куни бойваччалар менга, эмгаклаб ҳангра, дейишди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАНДАЛАК Қовуннинг юмалоқ, майдароқ, хушбўй, эти юмшоқ, эртароқ етиладиган бир тури. Мулла Обид сабзи ва бодринени сотиб битириб, ҳандалагини узоди, қўшнилари ҳандалак узганда, мулла Обиднинг қовунига гал келиб қолади. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАНДАСА [а. *هندسه* — геометрия] эск. айн. **геометрия.** Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, ҳандаса, тарих. ўқитилади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -Мен ўйлайманки, бу соҳада бизда камчилик йўқдир. Аммо ҳисоб, жабр, ҳандаса, жуғрофия, тарих, фалакиёт, табиёт каби кўп илмлар бор, — деди Анвар қори. Ойбек, Улуғ йўл.

ҲАНДАСАВИЙ, ҳандасий [а. *هندسه‌وى*, *هندسى* — ҳандасага, геометрияга оид] эск. Ҳандасага оид. Меъмор илгари бир лойиҳалари йўқолгани сабабли қоғозу тасвирчи-зиқларини, ҳандасавий ҳисобларни жуда эҳтиёт қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАНИК Уйнинг пойгагида ёки даҳлизда ювиниш, юз-қўл ювиш учун махсус ишланган жой; обрз. *Даҳлиздаги ҳаник четиди чўнқайиб ўтириб, Умид қайноққина сувда юз-қўлини ювиб, ичкарига кирди.* Мирмуҳсин, Умид. *..уйга ечинди, ҳаникда бет-қўлини ювиб, юқорига чиқиб ўтирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАННОТ [а. حنّاط — жасадни мумиёловчи; галла сотувчи] тар. Дон олиб сотувчи савдогар, донжаллоб. *Унинг шарафига.. тошкентлик йирик ҳаннотлар Шокир ҳожи, Комил ҳожилар катта зиёфат берди.* А. Ҳакимов, Илон издан.

ҲАНСИРАМОҚ Югуриш, оғир юк кўтариш, ҳаво етишмаслиги, ҳаяжонланиш ва ш.к. туфайли тез-тез, оғир нафас олмоқ; ҳаллосламоқ, ҳарсилламоқ. *Шу заҳоти эшик тарақлаб очилиб кетди-да.. нафаси бўғзига тикилиб, ҳансираган ҳолда Марат Маматов пайдо бўлди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Маҳди терлаб кетган, оғзини каппа-каппа очиб ҳансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАНСИРАМОҚ Ҳансирамоқ фл. орт. н. *-Қўёш тиккага келмасданоқ саҳронинг ловуллаган нафаси ҳансирашиб қўйди мени, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАНСИРОҚ Ҳансираб нафас олиш; шу тарзда олинган нафас. *Қизлар чарчашгандай, юзларига толим-толим бўлиб тушган сочларини тузатиб, ҳансироқ билан келиб ўтирдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАНУЗ [ф. هنوز — ҳали, ҳали ҳам, ҳалигача, ҳамон] Шу вақтгача, ҳозиргача, ҳамон. *Қаҳрамон билан турмуш қурганларига ўн йил бўляпти. Ҳануз бепарзанд.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Сидиқжон, гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАНУЗГАЧА айн. *ҳануз.* *Лекин дард қолганимда, ҳанузгача қўлидан келадиган ёрдамини аямайди, ўзи мард йигит.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАП I тақл.с. Оғизнинг тез очилиб-ёпилишини, шунда чиқадиغان товушни билдиради.

Ҳап этмоқ (ёки демоқ) Тишлаш учун очилган оғизни тез беркитмоқ (ит, бўри

ҳақида). *Ит ҳап этиб тишлаб олди. Бўри ҳап этиб ташланди.*

ҲАП II шв. унд. с. Жим! Ая!.. *Рисолат хола шошиб, Абдувалига ўгирилди. -Ҳап, — кўрсаткич бармоғини лабларига босиб, Ҳабиба хонимнинг уйи томон кўз ташлаб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хариш отга ўхшаб тайсалламай ҳап турсанг-чи! С. Аҳмад, Чўл бургути. -Ҳап ўтир, тирмизак, — ҳисоби болани жеркиб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИЛЛАТМОҚ с.т. Шоша-пиша ошамоқ; ямламай еб қўймоқ, ютиб юбормоқ. *У [Абдуллахон] ҳамма болалар каби балх туртга ўч, ярим челагини ҳапиллатиб ево-рар.. эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Кўк от.. ерга эгилиб, нам ўтни ҳапиллатиб чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИНМОҚ шв. Орзиқмоқ, дукулламоқ (юрак ҳақида). *Ўз уйини бир неча йилдан кейин яна кўрган Эъвозхоннинг юраги ҳапинди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПРИҚМОҚ айн. ҳовлиқмоқ. Юраги ҳаприқиб, ўрнидан туриб кетди. *Ў. Умарбеков, Юлдузлар.*

ҲАПҚАТ кам қўлл. Каттакон, улкан, кенг. *Ҳапқат этик. Ҳапқат одимлар. ■ Арслонқул.. йирик, ҳапқат одимлар билан жўнади.* Ойбек, Навоӣй.

ҲАП-ҲАП I Ҳап I с. тақр.

Ҳап-ҳап қилмоқ бол. Шоша-пиша ошамоқ, еб қўймоқ.

2 Фойдасиз гап, беҳуда вайсаш. *Юзта ҳап-ҳапдан — битта чапчап афзал.* Мақол.

ҲАР [ф. هر — ҳар; ҳар қандай, истаган, ҳар қайси] белг. олт. I Шахс ёки нарсаларни, уларнинг белгиси, ҳаракати ва б. жиҳатдан бўлган туридан ажратиб (яккалаб) кўрсатади, шу тарзда белгилайди. Ҳар тўқисда бир айб. Мақол. ■ Демак, бекор бўлмабди қурбон, Ҳар қурбонга бўлсин шарафшон! Ҳ. Олимжон. Ҳожи бўлса, ҳар беш дақиқада ичкари томонга қулоқ солиб тўхтар.. эди. А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. Рўзимбой элликларни қоралаган, басавлат, ҳар биллаги келисондай полвон киши эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Фотима янги кетмон билан ер чопар, ҳар урганда, ернинг киндигини узиб оламан дерди. Т. Ашуров, Оқ от.

Ҳар қалай, ҳарқалай Нима бўлса (бўлганда) ҳам. *Аламданми ёки йигитлик гурури устун келдими, ҳарқалай, бир нафас билан тоғорага солиб олдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Лунжига туширган бўлса керак. Ҳар қалай, шундан кейин Умри мени кўрганида, кўчанинг у бетига ўтиб кетадиган бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Асарлар. *Боя янгалари қош-кўзлари-га сурма тортиб, ёноғига сурма суртганиданми ё шунча одам унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, ҳарқалай, юзлари лов-лов ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Ҳар ҳолда айн. ҳарқалай. Ҳар ҳолда, Тошкент аҳолиси Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар ҳолда, бу оддий ҳол эмас. О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув.*

2 Сўроқ олмошлари ва бир, нарса каби баъзи сўзлар билан бирикиб, белгилаш олмошининг умумлаштирувчи турига мансуб олмошларни ҳосил қилади. Ҳар қандай тасодифнинг олдини олиш керак-да! О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув. *Тилак тилар эл дуосида: Ҳар қайсингиз бўлинг мингга бош. Ҳ. Олимжон. Ёмон одам бўлсангиз, мени ҳар нима қилишингиз қўлингиздан келар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Ҳар ким ўқийверса, подани ким боқади? - деди ачиққлаиб Мирзакаримбой. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳайдар ота, ҳар нима бўлса ҳам Ултармага бориб, [Асрорқулни] кўриб келай, деб йўлга чиқди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

3 Вақт, жой-макон билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, кўшма сўзлар ҳосил қилади: *ҳар доим, ҳар гал, ҳар сафар, ҳар замон ва б. Ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар замон яқин-ийроқдан гадой товуши эшитилади. А. Қаҳҳор, Бемор. [Гулнор] Ҳар гал кампир билан ёлғиз қоларкан, дарров қизнинг ҳолини сўрарди. Ойбек, Танланган асарлар. Сайхонликни ўрмон ҳар ёқдан ўраб олганди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҲАРАКАТ [а. حرکات — юриш, қимирлаш, тебраниш; фаолият; жараён; арабча сўзларда қисқа унлиларни кўрсатувчи белгилар] 1 Киши ва нарсаларнинг ёки уларнинг қисмларининг тинч ҳолатдан чиқиши: кўзгалиши, қимирлаши ва ш.к.; тинч ҳолатга қарама-қарши ҳолат. *Одамларнинг кўзларида, ҳаракатларида қандайдир нотинчлик сезди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг юришлари, кифтларининг ҳаракати ниҳоятда чиройли эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бу қоронғиликда аллақандай махлуқларнинг лип-лип ҳаракати аранг кўзимга*

чалинарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Қудратли ғилдирақлар ҳаракатидан келаётган овоз Ойбекни хаёлга чорлади. Газетадан.

2 Ишни бажаришда фаолиятнинг ҳолати, бажарувчининг фаолият тарзи, йўсини. *Ҳали ўринларини йиғиштириб улгурмаган жангчиларнинг ҳаракатида шошқалоқлик кўринди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

3 Киши тана аъзоларининг маълум бир маъно, мазмунни ифодаловчи ҳаракат-ҳолати. *Табиб.. кўрбошига нимадир деди. Унинг юз ва қўл ҳаракатидан «сиздан нима кетди, бир кўрайлик», деган маъно англашилиб турар эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Улар энг ибтидоий тилга — ҳаракатлар, имолар билан фикр уқтиришга мурожат қилдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англади.. А. Қаҳҳор, Нотиқ.*

4 Бирор ишга киришиш, бирор нарса қилишга уриниш; интилиш, тиришиш. *Ўғлини ўқитиш учун қилган ҳамма ҳаракатлари бекор кетди. ■ Шерали ҳамширанинг ҳаракатини кузатаркан, юраги сиқилиб, зўрға гапирди. С. Кароматов, Олтин кум. Муталнинг биринчи ҳаракати бўш кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмаджон.. бир ҳаракат билан пулемёт тепкисини босди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҲАРАКАТ ҚИЛМОҚ Уринмоқ, интилмоқ. *У йиғлаб юбормасликка шунча ҳаракат қилса ҳам бўлмади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бола тақлидчи бўлади, у.. ўз отасига тақлид қилишга ҳаракат қилади. С. Зуннунова, Янги директор.*

5 Пайида бўлиш; таралду. *Режамиз амалга ошаётганига суюниб, тўй ҳаракатига тушдик. «Муштум». Қорининг хотини дастурхон ҳаракатида юганида, у гап бошлади. Мирмуҳсин, Бир хум тилла. Яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 Ҳатги-ҳаракат; қилиқ. *Унинг бу ҳаракатлари кўпчиликни ранжитди. ■ Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турар эди. Ф. Мусаёнов, Ҳури.*

7 Маконда бирор йўналиш бўйича бўладиган силжиш, юриш ва б. *Куча ҳаракати. Йўл ҳаракати қоидалари. Транспортлар ҳаракати.*

8 кўчма Ўсиш, ривожланиш. *Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварда ўсишлари керак.* Газетадан.

9 флс. Модданинг яшаш усули, унинг умумий ажралмас хусусияти, моддий дунёнинг ўзгариши ва ривожланишининг тўхтовсиз жараёни. *Модда доимо ҳаракатда.* ■ *Материянинг асосий намоён бўлиши эса ҳаракат, фазо ва вақт билан боғлангандир.* «Фан ва турмуш».

10 Маълум мақсадга қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият; иш, меҳнат. *Ҳаракат, ҳаракатда – баракат.* Мақол. ■ *Полвонёнда кечаю кундуз ҳаракат тўхтамас, юк ортилган кемалар бу кенг, сунъий анҳор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизга тушиб, Ғаззолига кетарди.* С. Сийёев, Ёруғлик.

11 кўчма Белгили мақсад кўзда тутилган ижтимоий фаолият. *Миллий-озодлик ҳаракати. Ишчилар ҳаракати. Тажовузкорлик ҳаракати. Ядро қуролларидан воз кечиш ҳаракати.* ■ *Афғонистон мустақиллигини кўзловчи «ёш афғонлар» ҳаракати бошланади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Ҳаракат номи тлш. Феълнинг иш-ҳаракатнинг номинигина билдирувчи (уни атовчи), замон, шахс-сон, майл каби маъноларга эга бўлмайдиган шакли. Бу шакл *-(и)ш, -(у)в, -моқ* кўшимчаларидан бири билан ҳосил қилинади: *ўқиш, ўқув, ўқимоқ* каби.

ҲАРАКАТЛАНМОҚ Ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ; кўзғалмоқ; юрмоқ. [Кумуш] *Энди боягига қараганда бироз енгиллангансимон, жон олувчи қора кўзлари ҳаракатлана бошлаган, буғриққан қизил юзлари очилинқираган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРАКАТЛАНТИРМОҚ Ҳаракатланмоқ фл. орт. н. *Новча буйли Каримжон ўнг қўлини ҳаракатлантириб, тинмай сўзларди.* Газетадан.

ҲАРАКАТЛИ 1 Ҳаракат қиладиган, қимирлайдиган, силжийдиган.

2 Бирор иш қилишга уринадиган, тиришадиган, ҳаракатчан.

ҲАРАКАТСИЗ 1 Ҳаракат қилмайдиган, қимирламайдиган, қўзғалмас ҳолатли (ҳолатда); бир жойда туриб қолган. *Кутилмаган ғазабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз, ёғочдай қотиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш қилишга уринмайдиган, тиришмайдиган; фаолиятсиз, суст. *Ҳаракатсиз одам.*

3 кўчма Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган ҳолатда(ги). *Китоб ойлигининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўндан буён ҳаракатсиз ётган эски китобларга иккинчи умр баҳи этилиди.* Газетадан.

ҲАРАКАТЧАН 1 Тез ҳаракат қиладиган, тез қимирлайдиган, серҳаракат. *Ҳаракатчан хужайралар (биол.). Ҳаракатчан бола.* ■ *«Вася» деганда, бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Серғайрат, ишчан. *Муҳиддин Қориёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҲАРАЛА-ТАРАЛА Ялло қилиб, кайфсафо билан кун ўтказиш. *Баъзи бир фирқа аъзоларининг гапхонада ноз-неъматларга ғарқ бўлиб, эрта-кеч ҳарала-тарала билан умр ўтказганларини ёзсак нима бўлади.* «Муштум».

Ҳарала-тарала қилмоқ Беғам, беташвиш, ялло қилиб юрмоқ, ишламай кайфу сафо қилмоқ. *Бўрибой бўлса рўзғордан юлиб-юлқиб, яна киши билмас йўллар билан пул топиб, ҳарала-тарала қилиб яшайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *-Баъзилардек кулиб, ҳарала-тарала қилгим келмайди, – деди Чўтир хола Умидга.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАРАМ [а. حرم – хос, бегоналар кириши ман этилган жой; муқаддас, азиз жой; хотинлар; аёллар] 1 дин. Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш тақиқланган жой (мас., Макка шаҳрида Муҳаммад пайғамбарнинг мақбараси).

2 тар. Ҳовлининг аёллар учун ажратиб қўйилган қисми, ичкари (асосан, олий, юқори мансабдорлар хонадонларида). *Хон аъёнларга рухсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Гуруғли ана шундай насиҳатларни қилиб, ўзи ҳарам сари қараб кетди.* «Гулихиромон».

Ҳарам оғаси Ҳарамдаги хотин-қизларни кузатиб юрувчи бичилган қул. *У бир неча кун ҳарам ичидаги хужрада ётади. Ўзига келгач, шу ҳовлида ҳарам оғаси бўлиб ишлаб юради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАРАМХОНА [ҳарам + хона] айн. **ҳарам**
2. Чап томонда амирнинг ҳарамхонасига
ва қушбегининг ҳовлисига бориладиган йў-
лак. С. Айний, Эсдалиқлар. ..инқилобдан
илгари шу бино ҳарамхона бўлиб, унда ка-
низаклар турарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАРБ [а. حرب — уруш, жанг] эск. кт.
Уруш, жанг. Жаҳон кўз тутди бу қудрат-
ли ҳарбга, Ғалаба билан биз борардик Ғарб-
га. Уйғун. Ҳарб илмида ҳамма йўл бекил-
ганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора
қолмагандагина, ўзини-ўзи ҳалок қилади,
дейилади. С. Аҳмад, Ҳукм.

Ҳарб олишмоқ Бири иккинчисига ҳамла
қилмоқ, олишмоқ; тортишмоқ. [Набижон]
Хуриллагиб, серқатиқ маставани ичишга
тутинди. Лекин мастава ичяптими, заҳар
ичяптими — фарқ қилмас, хаёлида ҳамон
ўша раис билан ҳарб олишар эди. Ф. Нас-
риддинов, Ота ўғли.

ҲАРБА [а. حربہ — найза, санчқи] фольк.
Найза, қилич каби жанг қуроллари. Одам
кўп-да, ҳамма ўртага олиб, Ҳар тарафдан
ҳар хил ҳарбалар солиб, Энди тушди қилич
олиб ғазога, Бек Гўрўғли қолди энди қама-
либ. «Хушкелди».

Ҳарба қилмоқ фольк. Ҳамла қилмоқ. Ҳо-
линг билмай, мунча сен ҳарба қилдинг, Парил-
лар султони, сен энди ўлдинг. «Баҳром ва Гу-
ландом». Бу билан аждаҳор ҳарба қилмади,
Аждаҳордан ҳеч сиёсат бўлмади. «Муродхон».

ҲАРБ-ЗАРБ, ҳарбу зарб [а. حربضرб —
жанг ва зарба] Уруш, жанг, саваш. Кунлар-
дан бир кун Чангали Мозандарон томондан
йиртқиш ҳайвонлар мўр-малахдек бостириб
келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал,
ҳарбу зарб бошланибди. А. Мухтор, Чинор.
Отанг яхши, онанг яхши деб туриб, жон
чиқар жойига тушириш керак: панд берол-
масанг — ўзинг панд ейсан. Ҳарб-зарб қонуни
шу. С. Анорбоев, Оксой.

ҲАРБИЙ [а. حربى — урушга, қўшин, ар-
мияга оид] 1 Урушга алоқадор; уруш, жанг
ишлари билан боғланган. Ҳарбий асир. Ҳар-
бий сир. Ҳарбий ҳолат. Ҳарбий техника. ■
Нормат фронтда эканини, бу ерда чанқоқ
водийларга сув берувчи, нур берувчи канал
эмас, балки ҳарбий истеҳкомлар қовланиб,
ёв йўлига ғов тикланаётганини сездим. И.
Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Армияга, ҳарбий хизматга оид. Ҳар-
бий врач. Ҳарбий интизом. Ҳарбий иш. Ҳар-

бий хизмат. Ҳарбий кийим. Ҳарбий қисм. ■
Йўлда ҳарбий юк ва аскар ортган маши-
наларнинг кети қарийб узилмас эди. Ойбек,
Кўёш қораймас. У ерда бир тўп противо-
газ таққан йигитлар ҳарбий машқ учун
сафланмоқда эди. П. Қодиров, Уч илдиз.
Хонага ҳарбий медицина формасидаги.. офи-
цер кирди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Армиядаги, ҳарбий ишдаги киши,
ҳарбий хизматчи. Ҳеч ким ҳарбийларга хос
чаққонлик билан жавоб бермади. Шўҳрат,
Шинелли йиллар. У олиму шоирлардан кў-
ра ҳарбийларни иззат қиларди. Мирмуҳ-
син, Меъмор.

4 от, с.т. Ҳарбий хизмат; армия. Ўғлим
ҳарбийда.. у кетди-ю, икки кундан кейин не-
мислар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳар-
бийга чақирилгунча Тошкентнинг йирик
заводларидан бирида смена инженерини бў-
либ ишлаган. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЛАШТИРМОҚ Ҳарбий ша-
роитга мослаштирмоқ, уруш эҳтиёжлари
учун ишлашга ўтказмоқ; фуқарони ҳарбий
ишга ўргатмоқ.

ҲАРБИЙЛИК 1 Ҳарбий хизматчи, аскар
эканлик.

2 Ҳарбий хизмат, ҳарбийдаги ҳаёт. Ҳар-
бийлик давримнинг биринчи олти ойида —
сержант, сўнгги ойида эса лейтенант бў-
либ қайтганман. А. Баҳромов, Осон яшаш-
нинг йўли.

ҲАРБИЙЧА Ҳарбий кишиларга хос, ҳар-
бий хизматга тегишли. Ҳарбийча ишламоқ.
Ҳарбийча кийинмоқ. Бу ерда ҳам ҳарбийча
қаттиқ интизом ўрнатилган эди. ■ Элму-
род «салом», деб ҳарбийча кўришиш учун
қўлини чеккасига қўйган эди, у қўл узатди,
кўришдилар. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЧАСИГА Ҳарбийларга хос бир
тарзда, ҳарбий кишиларга ўхшаб; ҳарбий-
ча. Бир аскар йигит ҳарбийчасига салом бе-
риб: -Бизда ака-ука Ражабовлар хизмат
қилишади, — деди ерузинча оҳангда. Н. Са-
фаров, Оловли излар.

ҲАРВОНА эск. Лўк, туянинг урғочиси.

ҲАРГИЗ [ф. هرگز — ҳеч вақт, асло; қа-
чондир] кам қўлл. 1 Асло, сира, ҳеч. Ҳар-
гиз билдирма. ■ Бу гапларни ҳаргиз ҳазил
билмагим! «Гўрўғли». У тарафи билан ҳар-
гиз ишинг бўлмасин. Ҳамза, Паранжи сир-
лари. Аммо Адаш Карвон имону диёнатни ҳар-
гиз унутмади. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Буткул, бутунлай. *Жоҳилликни ҳаргиз ташла, фарзандим, Энди токи Оловҳўжа пирингман. «Юсуф ва Аҳмад».*

ҲАРДАМХАЁЛ [а. *هردمخيال* — инжиқ, беқарор, иккиланувчи] Ўз фикрида қаттиқ турмайдиган, иккиланадиган; турлича, тайинсиз хаёллар оғушида бўлган. *Врач нима қиларини билмай, ҳардамхаёл бўлиб турарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Кейин, ҳай, майли дегандек, ҳардамхаёл кўчага чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҲАРДАМХАЁЛЛИК Ҳардамхаёл ҳолат-далик. *Низомжон акасининг гапига тушунмади. Ўрнидан турди-да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳардамхаёллик билан яшаган одам фойдали ишни ҳам вақтида қилолмай.. қолаверади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ҲАРИНА [ф. *ҳаринэ*]: **дарди ҳарина** 1) кетмайдиган, кишига ёпишиб олган дард; 2) кўчма кутулиб бўлмайдиган кулфат, азоб; шундай белгилари, хусусиятли нарсага нисбатли ҳақорат сифатида қўлланади. *-Агар аҳвол шундайлигича давом этаверса, барибир, ҳаммамиз ҳам қирилиб кетамиз. Бу турмуш эмас, дарди ҳарина, — деди Рафозл. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. Шошманг, бу дарди ҳарина озроқ тутасин! Пуф-пуф. Ўхў, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲАРИР [а. *ҳарир* — ипак; шойи мато] 1 Юпқа ипак газлама. *Ҳарир дурра. ■ Мулозимлари тилладўз чопон ва ҳарир кўйлақлар тугилган зарбоф бўғчани малика оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.*

2 Умуман, юпқа, нозик газлама. *Ҳарир шол рўмол. ■ Раққоса устидаги ҳарир матоларни итқитиб ташлаб.. ўйин тушди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир. Ҳарир матолардан тикилган ранг-баранг қизлар кўйлаги хона деворида осиглиқ турар эди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.*

3 кўчма Тоза, мусаффо, шаффоф. *Кеч кириб, оқ ҳарир қор устига тун ўзининг қора либосини ёпди. Й. Муқимов, Матонатли кишилар. Тонг отган, ҳавони қоплаган ҳарир туман орасидан олисдаги тоғлар элас-элас кўринар эди. О. Ёкубов, Излайман.*

ҲАРИС [а. *ҳарис* — ҳирсли, бирор нарсага берилган; очкўз, тамагир; тежамкор] 1 Бир нарсага ҳирс қўйган, ҳирсли; иш-

қибоз, жуда орзуманд. *Шахматга ҳарис одам. Хоккейга ҳарис.*

2 Очкўз, тамагир; курумсоқ. *Мен қорнидан булак ғами йўқ, ҳарис, жоҳил уламоларни ёмон кўраман. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАРИСЛИК Ҳарис бўлиш, ҳарисга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Ҳарислик билан пул йиғмоқ. ■ Самандар унинг қўлидаги шишага ҳарислик билан қараб қўйди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. ..сотувчи йигит унинг ҳар бир қилиғи, хатти-ҳаракатини ҳарислик билан кузатмоқда эди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

ҲАРИФ [а. *ҳариф* — шерик, бирга ишловчи; ўртоқ, улфат; бирга ўйновчи; мижоз] 1 кт. Шерик, жўра, улфат. *Мирвали бангининг ҳарифи ҳисобланган Утарбой унга жавоб берди. А. Қодирий, Обид кетмон. Ахир, бекас бир нотавон, унутилган ғарибни Қаҳратон қиш кечасида йўқларди қай ҳарифи. Р. Бекниёз, Тўтиё.*

2 Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи; рақиб. *Кураш майдонида тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар. М. Шайхзода. Табибий билан муносабатлари бузуқлигини эшитиб, Саид Фозига ўхшаган ҳарифлари пинҳона кулиб юрган эди.. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲАРНА 1 фольк. белг. олм. Барча, ҳар нима, нимаикки. *Қулоқ солдим ҳарна деса амрига.. Ҳ. Олимжон. Ҳарна сирни айтаверинг ўзима. «Ҳасанхон». Кўнглидаги ҳарна губорлар кетди.. «Баҳром ва Гуландом». Аркон давлатимни сенга топширдим, Ҳарна ихтиёрим сенга топширдим. «Ҳасанхон».*

2 Нима бўлганда ҳам, ҳар ҳолда. *Ҳўжабековнинг сўзига кириб, ҳарна ялама бўлади, деб ҳамма йўлбошловчи серкаларнинг жунини қирқтириб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Лекин Қўлдош ҳарна узини Каримдан ожиз санаб, гални бошқа ёққа буриб юборди. Ҳ. Шамс, Душман.*

3 с.т. Шуниси ҳам ёмон бўлмаслиги, ҳечдан кўра шуниси ҳам маъқуллиги маъносини билдиради. *..бутун бир мавсумда ўн меҳнат кунини пилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна! А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Икковизга биттадан эшак ёзсам, ҳарна. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲАРНЕЧУК кам қўлл. айн. ҳарна 2. *Ҳарнечук иш бўлса, бажариб ташлаймиз. ■*

Сидиқжон далани яхшироқ кўрсатиш учунми ёки бошқа сабабданми, ҳарнечук, у [Мунисани] тутзор ёнидаги камқатнов йўлга бошлади. Ё. Шукуров, Орзулар.

ҲАРОМ [a. حرام — фойдаланиш, истеъмол этиш шаръан ман этилган нарса; муқаддас; ноқонуний] **1** дин. Шариат ҳукмига мувофиқ ейиш, ичишга, фойдаланишга ярамайдиган, ҳалол эмас. Эшакнинг кучи ҳалол, гўшти ҳаром деганларидек. ■ У Ашир билан қўл бериб сўрашишга ҳазар қилибди. Чунки Ашир чўчқабоқар-да! Балки чўчқа шариатда ҳаром махлуқ ҳисоблангани учун ундан ҳазар қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаром ўлмоқ Сўйилмасдан, бирор касаллик ёки бошқа сабаб билан ўлмоқ (гўшти ейиладиган ҳайвон ва қушлар ҳақида; бундай ҳолларда уларнинг гўштини ейиш ман этилади, яъни ҳаром ҳисобланади). Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлади. Мақол. ■ Отамнинг «Чемберлен» деган эчкилари бор эди, ҳаром ўлай деганда, бўғзига пичоқ тортиб юборганлар. С. Аҳмад, Ҳукм. **Ҳаром қилмоқ** Ҳаром ҳолга келтирмоқ. Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу тоза юзларингдан охириги мартаба ўнай! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қизишманг! Табаррук қиличингизни бу ифлоснинг қони билан ҳаром қилманг! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Шариат бўйича, анъана ёки тартиб-қоидаларга кўра ман этилган иш, хатти-ҳаракат; шу йўл билан топилган нарса; ҳаётида шундай йўл тутувчи кимса. Туғри бўл, ҳаромдан ҳазар эт, дегансиз. Йиғлаб турган ғарибнинг ёнига кир, кўнглини ол, дегансиз. С. Сиёев, Аваз. **Жиноятчилик йўли билан топган ҳаром пулингиз ҳисобига еган овқатларимиздан ҳали ҳам ўқчиб юрибмиз.** «Муштум». Шунақа ҳаром одамлар ўз эгаларига яхши хизмат қиладилар. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с.т. Жинсий муносабатдан сўнг гусл қилмаган, чўмилмаган.

4 Фойдаланиш мумкин бўлмаган, эсиз кетган нарсаларга нисбатан қўлланади. У бу мажлисга Саидғози билан бирга кечалари уйқусини ҳаром қилиб тайёрланди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ё ҳафтада бир келадиган дам олиш кунини ҳам ҳаромга чиқариб, бозор-ўчар қилсинми? Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! Энди бу ерлар бизга ҳаром бў-

либди, Бу араб юртида бизга нима бор? «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРОМЗОДА [a. + ф. حرامزاده — ҳаромдан, никоҳсиз туғилган] **1** айн. **ҳароми.** -Қоч, ҳаромзода! — деб Султонга таҳдид қиларди Бурунбек. Ҳ. Фулом, Машғал. [Қутидорнинг] Кўз ўнглари қоронғиланиб, бир неча вақт серрайганча қолди. Яна «яхшилиқни билмаган ҳаромзода!» деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..тузингни ичиб, туздуғинга тупураман, дегин. Ҳаромзоларнинг йўлига тушдингми? Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма кам қўлл. Ўз жинси, зотидан бўлмаган; бегона (нарсалар ҳақида). Тош-ойнанинг олдига ўтириб олиб, мўйчинча билан соқол-мўйловининг ҳаромзода туқларини юлди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи жойларни баланд бўйли ғумайлар босиб, ҳалиги «ҳаромзода»ларни ҳам кўриб бўлмайдими. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАРОМИ [a. + ф. حرامى — кимсанинг молига, ҳаром нарсага дахл қилувчи; ўғри, қароқчи] **1** Ўзаро никоҳ қилинмаган эркак ва аёлдан туғилган бола. -Ана шундай кунларнинг бирида ўзим ёлғиз ўтириб, ҳажж йўлида орттирган ҳаромимга кўйлакча тикаётган эдим, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизнинг юзимизга оёқ қўйиб, никоҳсиз загдан ўтиб олдинг. Энди уялмасдан, ҳароми болангни кўтариб келдингми?! Файратий, Довдираш.

2 кўчма Шундай маъноли сўкиш, ҳақоратни билдиради; ифлос, ярамас. Сут кўр қилгур, ҳароми Гитлер оқпадар. Ф. Фулом. Мен сени жоҳил, шуҳратпараст бир сак деб юрсам, одам қонига ташна зулук экансан-ку, ҳароми! С. Сиёев, Аваз.

ҲАРОМЛАМОҚ **1** Ҳаром қилмоқ, булғамоқ, ифлос қилмоқ. Кучук қозонни ҳаромлаб кетибди.

2 кўчма Номусига тажовуз қилмоқ. Тоқай пок қизни ҳаромлаб, яна — Тарвуз каби узар ота калласин! С. Назар. Ширин, Шакар ҳаромлади танамни. «Ширин билан Шакар».

ҲАРОМЛИК Ҳаром бўлиш; ҳаром иш, хатти-ҳаракат. Ҳаромликдан ўзини тиймоқ. ■ Мен суйганим учун ҳаромликдан бошқа барча ишга бош эгаман. Ҳамза, Бурунги қозилар.

ҲАРОММАҒИЗ [a. + ф. حراممغز — мияча; орқа мия] Марказий нерв системаси-

нинг умуртқа погонаси канали ичида жойлашган қисми; орқа мия. *Буниси елкамдан суяб олиб, ҳароммағизимга урди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Султон, ҳароммағиздан намуна олишининг қандай азоб эканини бошидан кечириб билган эди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҲАРОМНАМАК [а. + ф. *حرامنامک* – ҳаром туз: ичган тузини оқламаган] Тузни оқламайдиган, тузини ичиб, тузлуғига тупурадиган. *Бўлмаса, подшоҳ ҳақида иғво қилганларнинг гапни эшитган ҳамоно оғзига урмасмиди! Ёки у ҳаромнамакларни бизга тутиб бермасмиди?!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Муҳаммад Дўст асли ҳаромнамак экан, Андижон томонларда фитна-иғволар қилиб юрганида, яна Шайбоний қўлига тушдию, кўзларини ўйиб олдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ҲАРОМТОВОҚ Ўзи ишламасдан, бошқалар ҳисобига яшовчи; текинхўр. *Меҳнат замонидир бу яхши замон. Ҳаромтовоқ одам ўғридан ёмон.* Уйғун.

ҲАРОМТОМОҚ 1 айн. **ҳаромтовоқ.** *Январь ойи кўк ялпизни қайдан топай?.. Онабола қичқирдилар унга шу чоқ: -Кўп гапирма, ол саватни, ҳаромтомоқ!* А. Мухтор.

2 Ҳалол ҳаёт кечирмайдиган, порахўрлик, товламачилик ва ш. к. нопок йўллар билан яшовчи. *Тошкент вилоят судида Ҳидоятова ва унинг ҳаромтомоқ шерикларининг жинойи иши кўрилди.* Газетадан. *Бозордагиларни дўқ билан чўчитиб олган бундай ҳаромтомоқларни ким тийиб кўяр экан-а!* Газетадан.

ҲАРОМХЎР [а. + ф. *حرامخور* – ҳаром (қилинган) нарсани еювчи] **1** дин. Ҳаром, шариятда ман қилинган овқатларни истеъмол қиладиган. *Ҳаромхўр киши.*

2 кўчма айн. **ҳаромтомоқ.** *Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас, унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса.* Уйғун. *Бировнинг дўпписини бировга кийгизиб кун кўрувчи бунақа ҳаромхўрлар бозорда кезиб юришаркан.* «Муштум».

3 Ўлимтикларни еювчи (кушлар ҳақида). *Жилғанинг устида бир гала қорақуш.. ва калхатлар гир айланиб учиб юрарди. Отряд отларнинг бошини тортиб, ҳаромхўр қушларни томоша қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРОМХЎРЛИК Ҳаромхўрга хос иш, хатти-ҳаракат. *Тўтининг отаси Ашур Мирзо ҳаромхўрлик, фирибгарлик.. билан дунё ортириб, «Болта кўпас» деб ном чиқарган катта савдогарнинг ўктам мирзоси эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..бу идорадаги ҳаромхўрликлардан кўз юмолмайман.* Н. Аминов, Суварак.

ҲАРОМ-ХАРИШ [ҳаром + ф. *هراش* – қайт қилиш; кусуқ] Ҳаром нарсалар, ҳаром иш, қилмишлар. *-Дўхтирхонаси қурсин, ҳаром-харишни фарқ қилмайди.. – деди Савриниса Холниса холага.* Мирмуҳсин, Чинқиш. *Ҳаром-харишга аралашиб юриб, сен ҳам чарви боғлаб қолдингми?* Уйғун, Хуррият. *..тупроқда ўтганларнинг руҳи бор. Бизни ана шу ҳаром-харишлардан асраб келган, болам.. «Ёшлик».*

ҲАРОРАТ [а. *حرارت* – иссиқлик, ҳарорат, температура; тошма; аччиқлик] **1** Қизиган нарсага хос иссиқлик, кучли даражадаги иссиқлик. *Оловнинг ҳарорати. Кўёшининг ҳарорати.* ■ *Дашт, дашт! Ҳарорат зарбидан ҳамма ёқ лип-лип этади.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Қора кигизларни ёндирай деб, ҳар бир тешикдан ўтов ичига кирган ҳарорат уйни хумдонга айлантирган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ичдан чиқаётган ҳарорат оғзини куйдираётгандек, нуф-нуфлаб нафас олиб ўтирган мингбоши келувчига бош ирғади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсаларнинг иссиқ-совуқлик ҳолати; температура. *Ҳавонинг ҳарорати. Ҳароратнинг ўзгариб туриши. Муътадил ҳарорат. Юқори ҳарорат. Совуқ ҳарорат. Ҳарорат пасайиб, қор ёға бошлади.* ■ *Жўра полвон.. ернинг етилиши, тафти, нами, ҳарорати.. суғориш усулларини яхши билади.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳарорат етарли бўлса, тўққиз-ўн кунда шולי униб чиқади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Тананинг киши саломатлиги ҳолатини кўрсатувчи иссиқлик даражаси; температура. *Беморнинг ҳароратини ўлчамоқ.* ■ *Меъморнинг ҳарорати настега тушмас, бунинг устига тинмай алаҳларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 кўчма Руҳий кўтаринкилик, жўшқинлик. *Ғуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфжон қизиқ тўқсон ёшга кирган бўлишига қарамай, ҳали унда ёшлик ҳарорати сўнган эмасди.* Т. Обидов,

Юсуфжон қизиқ. *Ҳарорат билан айтилган бу сўзлар замирида улкан бир ҳақиқат ётибди.* Газетадан.

5 кўчма Ҳиссий тафт, завқ, лаззат. *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухлолмади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Уша тунги энг биринчи бор Сезган эди лаб ҳароратин.* Сайёр.

ҲАРОРАТЛИ 1 Ҳарорати бор, иссиқ. *Қуёш ўзининг ҳароратли нурларини аямай сочарди.* Газетадан. *Гулнор.. ҳароратли қўллари билан унинг юзини силади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳиссий, руҳий тафтли, кўтаринки руҳдаги; жўшқин. *Ойсанамнинг чехраси ёришиб.. кўзларидан у ёшдаги қизларгагина хос ҳароратли жозоба учқунланди.* М. Хайруллаев, Қўшнилари. *Ҳаётхон Ғуломжоннинг ҳароратли сўзларини, ишқ таронасини эшитиб таятгандек, берилиб эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАРОРАТСИЗ 1 Ҳарорати, иссиғи, тафти йўқ; совуқ. *Энди қуёш ёрқин! Лекин менинг учун Юлдуз каби ҳароратсиз, хайр! А. Мухтор.*

2 кўчма Совуқ; завқ-шавқ, роҳат-лаззат бағишламайдиган, «совуқ». *Ана қаранг, куз қуёшининг боқиши ҳам тул хотиннинг жилайишидай ҳароратсиз.* Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган — оқиш хира. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРСИЛЛАМОҚ Ҳарс-ҳарс қилмоқ (қ. **ҳарс-ҳарс**). *Нафаси томоғига тиқилиб, ҳарсиллаб тўхтар.. боши гир айланарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Юрагим гуп-гуп уриб, ҳарсиллардим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Оқсоқол иссиқдан ҳарсиллаб, бир муддат сукут қилди.* Ойбек, Навоий. *..офтоб жуда қизиб кетган пайтда, Абдурашул ҳарсиллаб қолган ҳўкизларни қўшдан чиқариб дам беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРС-ҲАРС тақл. с. Иссиқ, тез ёки оғир меҳнат, ҳаракат туфайли қийин, оғир нафас олиш ҳолатини билдиради.

Ҳарс-ҳарс қилмоқ Шу тарзда (оғир ва қийин) нафас олмоқ. *Тез юриб келганларидан бўлса керак, нафаслари оғзиларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..икки отлиқ етиб олишига сал қолибди, саман от ҳарс-ҳарс қилиб келарди.* Н. Фозилов, Оқим.

ҲАРТУГУЛ мод. с., с.т. Ҳарқалай, хайрият, хайриятки. *-Мен ойим уришиб берадиларми деб, қўрққандим. Йўқ, ҳартугул, индамадилар, — деди Эргашнинг ўртоғи.* А. Мирзахмедов, Кулган чечаклар.

ҲАРФ [а. حرف — товушнинг ёзувдаги шакли; ундош товуш; сўз] Товуш (фонема)нинг ёзма нутқ учун қабул қилинган шакли, белгиси. Ҳар бир товуш (фонема), одатда, бир белги билан ифодаланади. Мас., а, б, к, у ҳарфлари. Баъзи фонемаларгина, маълум талаб, сабабга кўра, бирдан ортиқ белги билан ифодаланади.

Бош ҳарф Кичик ҳарфдан ҳажми ёки шакли ва ҳажми билан фарқланувчи ҳарфлар. Мас., А ҳарфи шакли ва ҳажми билан кичик а ҳарфидан, В ҳарфи фақат ҳажми билан кичик в ҳарфидан фарқланади. **Кичик ҳарф** Имло қоидаларига кўра, бош ҳарф ёзиладиган ҳоллардан бошқа ҳар қандай ҳолатда ишлатиладиган ҳарф. **Ҳарф танимоқ** Ҳарфларни биладиган, ўқийдиган бўлмоқ. *Одамлар ҳарф таниб, сал-пал ўқийдиган бўлгандан кейин, Урмонжон правление олдига ҳамма бригада ва звено бошлиқларини ўқишга мажбур қилиш масаласини қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАРФИЙ [а. حرفى — ҳарфга оид; сўзма-сўз] Ҳарф ёки ҳарфлардан иборат бўлган, ҳарфга оид, ҳарф билан боғлиқ. *Фонемаларнинг ҳарфий ифодаси.* ■ Афтидан. *Акрамжон ёзишда анча шошилган бўлса керак, анча-мунча ноаниқликлар, ҳарфий хатоларга йўл қўйибди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАРФМА-ҲАРФ Ҳар бир ҳарфни алоҳида; сўзма-сўз. *Матнни ҳарфма-ҳарф текшириб чиқмоқ.* ■ Бу таржмаларнинг бари айнан, ҳарфма-ҳарф асл нусхага мос бўлса-да, маъноси чақилмаган. *Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. ..бир аёл бир доскага, бир дафтарига энгашиб, охириги сатрни ҳарфма-ҳарф кўчирар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАРФХҲҮР [а. + ф. حرفخوړ — ҳарф еювчи: расмиятчи, шаклбоз] Масаланинг моҳиятига эмас, балки унинг ташқи кўринишига, майда-чуйда нарсаларга кўпроқ эътибор берувчи киши, расмиятчи. *Ҳалиям ҳарфхўрлигинг қолмабди, ҳарфхўр! С. Сиёев, Эркалар эртаги. Қўявер бу ҳарфхўрларни.* Бу журналист деганинг ҳаммаси шунақа бўлади. Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ҲАРФХҲҮРЛИК Ҳарфхўрларга хос иш тутиш. Бу ҳол ҳарфхўрлик, ишга масъулиятсизлик билан қараш ва ўқувчиларда қиротхонлик кайфиятини вуҷудга келтиради. Газетадан. Қиротхонлик, ҳарфхўрлик, қозғолардан ташқари чиқа олмаслик фикрингизни ўтмаслаштиради. М. Мансуров, Лектор.

ҲАРЧАНД [ф. *هرچند* — -са ҳам, -га қарамай] 1 кам қўлл. Тўсиқсиз эргаш гап таркибида «ҳар қанча», «қанчалик», «имкон борича» маъносини билдиради. Парда ёпилди. У, одамлар ҳарчанд чапак чалишса ҳам, қайта очилмади. А. Эшонов, Чоргоҳ. Султонов ҳарчанд уринмасин, уларнинг гапи қовушмади. Э. Усмонов, Ёлқин. Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон гапиролмади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 с.т. Инкор маъносини кучайтиради; асло, ҳеч. Ҳасанхоннинг панду насихатларини Зевархон қабул қилмади, ҳарчанд гапга кулоқ солмади. «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРЧИ эск. кт. айн. **ҳарқалай** қ. **ҳар**. Ҳарқалай, ишқилиб. -Бозорлар яхшими? — Бир нави.. ҳарчи, тириклик тебраниб туради, ука. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСАД [а. *حسد* — рашк; кўролмаслик, қизганиш; суқ] Кимсага хос, унга тегишли нарса, фазилат ва ш.к. ни кўролмаслик, куш кўрмаслик ҳис-туйғуси. Ҳасад ва рашкдан ичи ёниб кетаётган бўлса ҳам, сохта бепарволик билан деди: ..бизлар сахий одам, бахтиёр бўлинглар. Ф. Мусажон, Ҳури. Жавондаги қимматбаҳо буюмларни кўриб, ҳасадди қўзғалди. «Муштум». ..бу икки донгдор меъмор ўртасида азалий бир яширин рашку ҳасад мавжуд. Мирмуҳсин, Меъмор. Юрагида уйғониб ҳасад, Ич-этин еб, Қийналди беҳад. С. Очил.

Ҳасад қилмоқ Ҳасад билан қарамоқ, ҳасадли муносабатда бўлмоқ. Малика Ойқизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. Лабинг теғса, ҳасад қилгум Гилос бирлан узумдан ҳам. Э. Воҳидов. Бахтли одамларга ҳасад қилманг, ҳавас қилиб меҳнат қилсангиз, сиз ҳам бахтли бўласиз. Газетадан.

ҲАСАДГҲЙ [а. + ф. *حسدگوى* — ҳасад гап айтувчи; ҳасад қилувчи] айн. **ҳасадчи**. Ичи қора, ҳасадгўй киши ақлли ва таланти

кишилардан ўрганиш ўрнига уларга бахиллик қилади. Р. Усмонов, Одобнома.

ҲАСАДЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳасад қилмоқ** қ. **ҳасад**. Зайнаб унга [Кумушга] ҳасадланиб қаради ва кучланиб айтди: -Ҳали ёшга ўхшайсиз-ку. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Чавандоз қурғур, дунёнинг завқини билади-да, — ҳасадланиб гапирди Ёрмат. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАСАДЛИ Ҳасадли бор, ҳасад ҳис-туйғули, ҳасад, рашк ифодаловчи. -Таҳсин-таҳсин! — дейди Хатиб домла ҳасадли таажжуб билан, — тоза ҳам пулни қирдик, денг.. Таҳсин-таҳсин! А. Қодирий, Обид кетмон. Ҳасадли кишиларга асло дўст бўлмагил, кин-адоватли, ҳасадли киши дўстликка лойиқ эмас. «Қобуснома».

ҲАСАДЧИ Кўролмаслик, ҳасад туйғуси кучли, ҳасад билан муносабатда бўлувчи шахс. Ҳасадчи, кек-адоватли, бор бўлсанг — кўролмайдиган, йўқ бўлсанг — беролмайдиган шахслар ҳам дўстликка нолойиқдир. «Фан ва турмуш». Ҳасадчи ўзига ҳам яхшилик қила олмайди. Газетадан.

ҲАСАЙНИ [ф. < а. *حسینی* — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг гужуми (донаси) ҳусайниникидан тўлароқ бир тури. Нимранг тоифи, пуштиранг ҳасайни.. ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон — ҳаммаси шиғил пишган. С. Анорбоев, Меҳр.

ҲАСАНА [а. *حسنة* — хайрли, савобли иш; хайр, садақа, эҳсон]: **қарзи ҳасана** Устига фойда (фоиз) қўйилмайдиган қарз. -Жуда яхши, — деди хўжайиннинг мақсадини англаган мирзо, — бу пулни қарзи ҳасана берасизми ёки урф-расмга мувофиқ фойда биланми? С. Айний, Дохунда. Мен сизга беш юз сўм қарзи ҳасана берганман, яъни ижара фойдаси билан қайтаришни шарт қилмай.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАСАНОТ [а. *حسانات* — яхшиликлар, хайрли ишлар]: **қадамларига ҳасанот** «Хуш келибдилар», «пойқадамлари муборак» маъносида меҳмонни табриклаш учун миннатдорчилик ифодаси сифатида қўлланувчи ибора. Э, қадамларига ҳасанот.. зап улуг иш бўлибди-да, қайси шамол учирди? «Муштум». Келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот. С. Зуннунова, Янги директор.

ҲАСИП Сўйилган қўй ёки қорамолнинг ичагига гўшт, жигар, қораталоқ каби-

ларнинг қиймаси ва гуруч аралаштириб солиниб, қозонда қайнатиб ёки қасқонда димлаб тайёрланадиган таом. *Тансиқ таомларнинг масаллиғи ноёб хиллари ҳам бор, булар: оғиз оши, сўк оши, димлама ҳасип кабилардир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Рўзи полвон олдинига ёғлиқ яхна билан, сўнгра сих-кабоб ва ҳасип шўрва билан меҳмон қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳасипи совиди Кўнгли совиди, ҳафсаласи пир бўлди. *Худой ҳаққи.. хумсаларингдан ҳасипим совиди..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҲАСИПФУРУШ Ҳасип тайёрлаб сотувчи киши.

ҲАСРАТ [а. *حسرت* – қайғу, алам; дард, оғриқ; азоб чекиш; зориқиш, соғиниш] 1 Ички дард; дард-алам. *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ ноалари билан қолдилар.* М. Исмоилов, Фарғона т. о. *Мақсадингни англа, Матнано! Кўринган одамга ҳасратингни айтиб, дунёдан йиғлаб ўтмоқчимисан? С. Сиёев, Ёруглик. Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Не ҳасратга Жуда қийинчилик(лар) билан, не машаққатлар билан. *Не ҳасратда обод қилган боғининг кўхозга ўтиб кетишидан кўрқиш унинг кўзини кўр, қулогини кар қилиб қўйди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина. *Жуда-жуда хижолат бўлиб кетдим. Не ҳасратда йиққан.. пулини бузиб, мен учун харажат қилиб келди-я!* С. Аҳмад, Таъзим. **Ҳасратда ўт с.т.** Бирор иш-юмушдан ранжиш, уни маъқул кўрмаслик, шу ҳақда енгил койишни билдиради. *Ўқиб туриб кўрсатган кароматинг шу бўладиган бўлса, ўқимай ҳасратда ўт!* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дард-алам, шикоят, нолиш кабиларни ифодаловчи гап-сўз. *Асад, қараса, холасининг ҳасрати тугамайдиган.* Ф. Мусажонов, Нозик масала. *У тўғралган сабиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга тушиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ҳасрат қилмоқ 1) дард-аламини изҳор қилмоқ. *Отам ўлди, эрим ўлди, дедим, йиғладим, ҳасрат қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) бирор кимса ёки нар-

садан зорланиб шикоят қилмоқ. *Пошша хола кўнгли чўкиб, уйига қайтди-ю, шу кунни биринчи марта Дороббекка куёвидан ҳасрат қилди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Умрида бир нарсадан ҳасрат, шикоят қилмайдиган, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини қўлда тута биладиган бу зийрак, нозиктаъб аёл билан мен келган масалада гаплашиш анча мушкул эканлигига ақлим етиб турарди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. **Ҳасратидан чанг чиқади қ. чанг I.**

ҲАСРАТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳасрат қилмоқ қ. ҳасрат.** *Кейингилар эса, масалан.. бир савдогар, ўзининг жуда фақирлигидан ҳасратланиб, закотдан озод қилинишини сўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСРАТЛАШМОҚ Бирор қийинчилик, гам, ташвиш кабилар ҳақида ўзаро гаплашмоқ, шундай мазмунли суҳбат кўрмоқ; дардлашмоқ. *Йигитдан юқорироқда ўрта ёшли икки деҳқон ўтирар, бу йил сабзи-пиёзнинг бозори касодлигидан ва улловсизликдан ҳасратлашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрибиби.. Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни истаб қолди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҲАСРАТЛИ 1 Дард-ҳасратга эга, гам-аламдан иборат. *..ҳасратли қора кунларини бу яқин орада ҳозиргидек эзилиб эсламаган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Қаршингда ҳасратли уйга толаман. Қачон халқ бўласан сен, эй оломон?! А. Орипов, Йиллар армони.*

2 Дард-ҳасрат акс этувчи, дард-алам ифодали. *Лабларидан учади Ҳасратли фарёд.* Файратий. *Чой устида она Толибжоннинг қаршисига ўтириб, ҳасратли бир товушда деди: -Болам, билиб турибман, ичингда ўт ёняпти. Нима бўлди, айт!* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАСРАТО: во ҳасрато [ф. + а. *واحسرتا* – эвоҳ, ҳайҳот, афсус] Қаттиқ афсусланиш, ачиниш ҳис-туйғусини билдиради; эвоҳ. *Олиб кенглар иккигина гўдагим, Во ҳасрато, ўчар бўлди чироғим.* «Эрали ва Шерали».

ҲАССА [а. *حساء* – таёқ, асо, ҳасса] Қўлда тутиб, ерга тираб, таяниб юришга хизмат қиладиган махсус таёқ; асо. *Ёғоч ҳасса. Темир ҳасса. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. ■ *Шу он Ҳасан сўфи халойиқ ичидан ҳассасига таяниб, олдинга чиқди.* М. Исмоилов, Фарғона т. о. *Кампир бир қўлида*

ҳассага, иккинчи қўлида Анорхонга суянганича қабристонга йўл олди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАССАКАШ [а. + ф. *عصاكش* — ҳасса тутиб, йўл бошлаб борувчи] этн. 1 Аза ёки тўйда эшик олдида туриб, келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши.

2 Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб борувчи киши. *Лопиллаб бораётган тобут, ярми тепада, ярми пастда қолиб кетган ҳассакашлар.. унинг кўз олдида кетмас эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҲАССОС [а. *حساس* — таъсирчан, ҳиссиётга берилувчи; сезувчан, сезгир] 1 Нарса ҳодисанинг моҳиятини тез, тўғри ва тўла ҳис этувчи, бирор соҳа ёки соҳаларда ўта билагон, ўткир билимли ва сезгир. *Ҳассос шоир. Ҳассос санъаткор.* ■ *Шоир ва ҳассос публицист Гафур Фулом тараққиёт душманларининг турли кўринишдаги найрангларини ўз шеърларида ўткир сўз билан фош қилди.* Газетадан.

2 кўчма ўткир, сезгир. *Ундаги ҳассос қалб, қувликни билмайдиган соддалик, эглишудлилик.. аллақачонлар устозининг эътиқодини қозониб олган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Унинг ҳассос қалами билан битилган шеър мисралари ипларга тизилган шодашода марваридлардир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҲАСТИ эск. с.т. Ҳазрат. *Елкага рўмол ташлаб.. меҳмонхонага кириб келган ҳастии Мавлавийга .. Мирзакарим ҳожи вофуруш густохлик билан арз қилди.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҲАТЛАМОҚ Нарса ёки жойнинг устидан қарама-қарши томонига иргиб ўтмоқ; қадамлаб устидан ўтмоқ; сакрамоқ. *-Қани, тўйга юринг! — деди тоға зовурдан ҳатлаб ўтиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Давлатёр кўприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Фуломжон нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, қўшни дарчага икки ҳатлаб етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен икки дунёни бир ҳатлаб ўтиб, Оғзимга солганим — бор-йўғи толқон.* Э. Шукур, Ҳамал айвони. *-Мени шу ерда кутасан, — деди-да, зинадан тез-тез ҳатлаб, бионинг ичига кириб йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч-тўрт ҳатлашда йигитчага етиб олди.* С. Нуров, Нарвон.

Остона(дан) ҳатламоқ Бирон жойга (уй, хона ва ш.к.) кирмоқ ёки ундан чиқмоқ. *Туғуруқхона остонасини ҳатлаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдирдан кўра кўпроқ бўлажак фарзанд иштиёқи билан ўртаниб ёнади.* Газетадан. *Остонадан ҳатлаган меҳмон, Меҳмон бўлиб кел яна бир бор.* Б. Бойқобилов. *Чордевор, остона ҳатлаб, кўчага чиқмасдик..* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАТТО [а. *حتى* — -гача, қадар, то; ҳатто, ҳам] юкл. Ўзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси ёки гапни айириб, унинг мазмунини алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Райимбек додхоҳ.. қаттидан сўнг синоҳлардан руҳ тушди. Ҳатто Азизбекнинг буйруғига ҳам қулоқ солмай, тўс-тўсга қоча бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уйда ҳамма нарса ҳам унга ёт.. ҳатто онаси ҳам бегона каби.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАТТОКИ айн. **ҲАТТО.** *Бир — доктор, бири — ҳамшира, Уча ҳамки ҳаттоки ўқлар, Ҳар жангчининг ярасин боғлар..* Ҳ. Пўлат. *..улар масжид ва мадрасаларга қўйилмасин.. ҳаттоки шаҳри Кўқондан чиқариб юборилсин..* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАФРАНГ с.т. Ҳафтранг. *Навоий манқалга яқин, ҳафранг қоғоз тиззасида, қалами енгил қитирлаб, чиройли хатлар туширмақда.* Ойбек, Навоий.

ҲАФСАЛА [а. *حوصله* — сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] Иш-юмуш, ҳаракат ва ш.к. га бўлган майл, истак; иштиёқ. *Ҳафсаласи йўқ. Ҳат ёзишга ҳафсалам бўлмади.* ■ *Бувинисо холанинг қўлидан супурги тушмайди, уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Хайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тўғрарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Ҳафсала қилмоқ Ҳафсала билан киришмоқ, диққат, эътибор қаратмоқ. *Ҳафсала қилсам, икки кунда тугатаман.* ■ *..буни Тошкентга боргач, бир ҳафсала қилсам, ўзгартираман.* Н. Фозилов, Шонли авлод. **Ҳафсаласи пир бўлмоқ** қ. **пир** II. *Раҳимдан ҳафсаласи пир бўлган Кўзибой шийпонга етгунча бир марта ҳам орқасига қарамади.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Мухбирнинг ҳафсаласи пир бўлди, шекилли, дафтарини ёнди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАФСАЛАЛИ Ҳафсаласи бор, хоҳиш-истаги яхши. *Ҳафсалали йигит.*

ҲАФСАЛАСИЗ Ҳафсаласи, майл-рағ-бати йўқ. -Заргаров.. *ғайратли одам, — деди Ҳайдаров жуда кўпайиб кетган қоғозларини ҳафсаласиз варақлаб.* А. Мухтор, Бўронларда бордек халоват.

ҲАФТА [ф. هفته — етти кун, етти кеча-кундуз] Душанбадан якшанбагача (илгари — шанбадан жумагача) бўлган етти кеча-кундузни ўз ичига олган вақт ўлчов бирлиги; умуман, шунча кеча-кундуздан иборат бўлган вақт. *Ҳафтанинг иккинчи кун.* *Утган ҳафта.* *Дарс келаси ҳафтадан бошланади.* *Ишимиз яна икки ҳафтада тугайди.* *Кўришмаганимизга бир ҳафта бўлди.* ■ *Унга ўғлидан ҳар ҳафта хат келади.* А. Қаҳҳор, Кўшчиноҳ чироқлари. *Ҳожи ва Отабеклар яна бир неча ҳафта қолишга қистасалар ҳам бўлмай, [қутидор] узр айтди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ҲАФТАЛАБ Бир неча ҳафта давомида. *Султонмуродга бир-икки соат дарс бермоқ учун у баъзан ўз уйида ҳафталаб китоб кўрар эди.* Ойбек, Навоий. *Ё ҳафталаб ёмғир қуяди, ё лоп этиб қор ташлайди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ҲАФТАЛИК 1 Ҳафтага мўлжалланган, ҳафта ичида бўладиган. *Ҳафталик йўғилиши.* *Тўгаракнинг ҳафталик машғулот.* *Ҳафталик журнал.* *Беш ҳафталик таътил.* *Бир кунлик йўлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол!* Мақол. ■ *Кўрмайсизми ҳаром ўлгурни.. бир ҳафталик хашакни бир ейишда еб қўйибди.* «Муштум». *Батальон Н. шаҳри учун бўлган бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, шаҳарга биринчилар қатори кириб борди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *У бизнинг жўрабoshiми, ҳафталик тўкмамиз бор эди-да.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бир ҳафта муддат ичида бўлиб ўтадиган бирор тadbир, иш. *Кўчат экиш ҳафталиги.* ■ *Утказиладиган ҳафталик кишиларимизнинг маънавий ҳаёти юксалаётганини намойиш қилади.* Газетадан.

ҲАФТАФАҲМ Бирор нарсани дарров уқиб, тушуниб ололмайдиган, фаҳми калта; анқов, бефаросат. *Муллаваччалар зехни ўткирроқ шерикларини «хушфаҳм», зехнсизларини «ҳафтафаҳм» деб аташарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -*Қаердан билимдон бўлиб қолдинг, ҳафтафаҳм!* — *Али тажангининг сарғиш мўйлови титраб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲАФТИЯК [ф. هفت يک — еттидан бир] Қуръоннинг еттидан бир қисм сураларини танлаб олиб тайёрланган ва ўтмишда диний мактабларда хрестоматия вазифасини ба-жарган алоҳида китобча. *Мен Турбатда болаларга «Ҳафтияк», «Чоркитоб» ўқитиб, кунда беш вақт азон айтиб, имомгарчиликка ўтиб турдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар.. абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАФТРАНГ [ф. هفت رنگ — етти хил ранг, камалакнусха] Турли рангда гуллар солинган, товланиб турадиган. *Буларга кийгизилган кийимлар ҳам Бухоро шоҳиси ва ҳафтранг бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар эди.* С. Айний, Қуллар.

Ҳафтранг қоғоз тар. Ўрта асрларда Туркистон хонликларида косиблар томонидан ишлаб чиқариладиган яхши сифатли, ҳар хил рангли қоғоз. *Биз ўқувчиларга таниш тирмоқчи бўлган.. мажмуа ўрта наставлиқ хатида ҳафтранг қоғозга ёзилган бўлиб.. унда ўттиздан ортиқ шоирнинг шеърлари бор.* «ЎТА».

ҲАЧЧА шв. Айри (ёғоч), тиргак, тирговуч. *Тоға гоҳ қўлидаги сиртмоққа, гоҳ ҳа-чага қараб турди-да, сўнг қўлини сирмади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАШАМ [а. حشم — ҳурмат, эҳтиром; хизматкорлар, навкарлар] 1 Безаш учун ишлатиладиган нарса, буюм; безак. *Аравалар гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Юзлаб улкан биноларнинг ички ҳашами, бегази у ишлаб чиқарадиган буюмларга муштоқ.* «Муштум». *Уй-жой қурмаган, латта-путта йўлмаган, машина, ҳашамларга ҳам хуши бўлмаган.* С. Нуоров, Нарвон.

2 Уй, иморат ва ш.к. нинг безак ишлари ва б. ишлов, қурилмалардан иборат кўркли, салобатли, дабдабали кўриниши, ҳолати. *Рўзमतов бизни ичкарига таклиф қилди.* *Кирдик. Ана клубу мана клуб.* *Кенглигини кўринг-у, ҳашамини томоша қилинг.* «Муштум». *Раис.. ўзининг иккинчи участкасига ҳашам бериш билан банд эди.* «Муштум». *Қарши шаҳрининг ҳашами, салобати, боғларининг сўлимлиги юқоридан [самолётдан] яна ҳам латофатли.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Тўй ва 6. йиғинларга хос кўтаринки ҳолат; дабдаба, тантана ва буларни юзага келтирувчи нарсалар. *Олимбой ака энди тўю ҳашамларда илгаригидек катта гапирмас.. эди. С. Аҳмад, Сайланма. [Жамол хола] Ортиқча ҳашамга, исрофгарчиликка йўл қўймасди. Ана шуниси билан ёқарди маҳалладагиларга. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Рост, тўйнинг ҳашами ҳам оз эмасди, унга узоқ йил ҳозирлик кўриларди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ҲАШАМАТ [а. *حشمت* – камтарлик, уятчанлик; одоб, хушхулқлик; ҳурмат, эҳтиром] Дабдаба, савлат; кўтаринки, тантанали ҳолат. *Якшанба кун шаҳарнинг ҳашамати, кўрки яна ҳам улугвор тус олди. Газетадан. Тантана, ҳашаматни севган Ҳусайн Бойқаро уйни тўлдирган ва улугвор таъзим билан ўтирган.. оломонга фахрланиб қаради. Ойбек, Навоий.*

ҲАШАМАТЛИ Ҳашаматга эга; савлатли, дабдабали (асосан, бино ҳақида). *Ҳашаматли уйлар. Ҳашаматли Санъат саройи. ■ Катта, кенг гулзорлар орасидан ўтиб, серпанжара, ҳашаматли бино олдида тўхтадилар. Ойбек, Нур қидириб. Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни.. тарк этган эди. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАШАМДОР [а. + ф. *حشمدار* – ҳашамли, ҳашамга эга] Ҳашаматли, серҳашам. *Ҳашамдор пештоқни кўтариб бошга, Азамат устунлар савлат тукади. З. Обидов. Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар ўша халқлар ва ўз юртидаги афкор оммининг қони эвазига тикланди. С. Кароматов, Олтин кум.*

ҲАШАМСИЗ Ҳашами, безаги йўқ; дабдабасиз. *Улсам, менга ҳайкал қўйманглар, деган Улуғ Толстойнинг бир васияти бор. Шу сабабдан унинг муборак қабри Ҳашамсиз, ҳайкалсиз – оддий бир мазор. Уйғун.*

ҲАШАР [а. *حشر* – йиғин, тўда; йиғилиш, анжуман, маж. қиёмат] Бирор ишни бажаришда кўпчиликнинг ихтиёрий, беғараз иштироки, ихтиёрий кўмаги. *Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қурилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бизнинг қишлоқда бувамнинг уйлари ҳашар билан қурилгани эсимда. И. Раҳим, Қадрибад одамлар. Шаҳар ва бошқа аҳоли яшайдиган пунктлардаги ариқларни ҳашар йўли билан тозалашни уюштириш даркор. Газетадан.*

Ҳашар қилмоқ Ҳашар ташкил қилмоқ, ҳашарда қатнашмоқ. *От чоптириб, элдан уста йиғинлар, Элдан ҳашар қилиб, гишталар қўйинглар. «Юсуф ва Аҳмад». Қиш бўлсам ҳашар қилиб, ҳовлини созлади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ҲАШАРОТ [а. *حشرات* – курт-қумурсқа; газандалар] Пашша, ари, капалак, чумоли каби майда умуртқасиз бўғимоеқли жониворлар. *Илонлардан ташқари турли хил ҳашаротлар – бешиктерватар, қора чигиртка, ниначи ва бошқалар ҳам ўз ривожланиши давомида қобиғни янгилайди. «Фан ва турмуш». Чигирткаларнинг чириллаши, кеча ҳашаротларининг наъмаси кучли шамол товуши билан кесилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҲАШАРОТХҲҲҲ [а. + ф. *حشرات خور* – ҳашарот еувчи] Ҳашарот еувчи. *Ҳашаротхўр жониворлар.*

ҲАШАРЧИ Ҳашарда қатнашувчи, ҳашар қилувчи. *Ҳар йили пахта йиғим-теримида кўплаб шахарлик ҳашарчилар иштирок этдилар. Газетадан. Уч кундан бери ёмғир ёғиб, ҳашарчилар ишга чиқмай зеркиб қолишганди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Эртаси кун полизга бир неча ҳашарчи йиғитлар келишди. Н. Ёқубов, Полизда.*

ҲАШ-ПАШ: **ҳаш-паш дегунча** Озгина вақт ичида; тезда, бирпасда. *Ҳаш-паш дегунча соат бир бўлди. ■ -Бугун кабобни ўхшатган экан, ҳаш-паш дегунча саккиз сихини еб қўйибман, – деб мақтанди Мараҳим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Уч йил ҳаш-паш дегунча ўтиб кетибди-я! Уйғун, Ҳуррият. Бир зумда барча қиз ишга тушиб кетди. Ҳаш-паш дегунча ҳовли чинидек ярақлатилди. Ё. Шукуров, Уч савол.*

ҲАШТАК шв. Мўри. *..Ҳалигача жим турган ошхона ҳаштагидан тутун чиқа бошлаган эди. С. Айний, Қуллар.*

ҲАШТИЯК [ф. *هشتيک* – саккиздан бир] тар. Вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шариат қонунига мувофиқ, марҳумнинг хотини олар эди). *Руза тутдим хатм учун, Қорига мен хасм учун, Тушганидан ҳаштияк Тортиб олмоқ расм учун. Ҳамза.*

ҲАЯЖОН [а. *هيجان* – галаён, тугён; изтироб, ташвиш, безовталиқ; газабланиш; куйкиш] Бирор фавқуллода иш, ҳодиса ва б. сабабдан ички тўлқинланиш, безовта

ҳолат; безовталиқ. *Кўнглида ифодасиз бир умид, ҳаяжон ила ўша дилхуш рўёнинг так-рорланишини интиқ бўлиб кутади. С. Сийёев, Аваз. Қиз даҳлизда, эшиқ орқасида кучли ҳаяжон ва саросимада турган Гулнорни қучоқлади, секин шивирлади: -Қайғурманг, опа-жон. Ойбек, Танланган асарлар. Шербекда уйғонган руҳий кўтаринкилик чехрасини ёри-тиб, абзойи бадани ҳаяжондан титради. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАЯЖОНГА КЕЛМОҚ айн. **ҳаяжонланмоқ.** *Кекса чўпон, кесилган икки қулоғи ва бурни-га куйдирилган наमत босиб, сизиб оқаёт-ган қонни тўхтатишга ҳаракат қилар эди. Кутилмаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

ҲАЯЖОНЛАНМОҚ Ҳаяжонга тушмоқ, ҳаяжонли ҳолатда бўлмоқ. *Мусофир ҳаяжон-ланиб йиғлаб, Меъморга қай йўл билан та-шаккур айтишни билмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттароқ ҳаяжонланарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Инобат ҳаяжонланар, ёниб тур-ган кўзлари яхшиликдан дарак берарди; у эрига тикилди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.*

ҲАЯЖОНЛИ 1 Ҳаяжонга тушган ҳо-латли. *Ҳамза негадир ҳаяжонли, асабий кў-ринарди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.*

2 Безовталиқ, ҳаяжон ифодали. *Мирза-каримбой ҳаяжонли, титроқ товуш билан қизига фотиҳа бериб, соқолини силади. Ой-бек, Танланган асарлар. Полвонларнинг би-рига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган халқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди. М. Исмоилӣ, Фаргона т. о. ..унинг кўзлари беқарор, хурсанд ва ҳаяжонли эди. Ойбек, Кўёш қораймас.*

3 Кишини ҳаяжонга соладиган, тўлқин-лантирадиган. *Ҳаяжонли фильм. Ҳаяжонли асар. ■ Тақдир хотиралари, ўтмиш қис-матининг ҳаяжонли воқеалари қалам теб-ратишга имкон бермасди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Хонага ҳаяжонли сукунат чўк-кан, салқин эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ҲАЯЛ: ҳаял ўтмай Озгина вақт ўтмай; тезда. *Ҳаял ўтмай етиб келди. ■ Турғуноӣ*

шу ерга ўзини ташлаб, ҳаял ўтмай уйқуга кетди. А. Қаҳҳор, Мастон. Ҳаял ўтмай кў-чадан унинг шанғиллаган овози эшитилди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳаял ўтмай ёр-дамчи кирди. С. Кароматов, Сўнги бархан.

ҲАЯЛЛАМОҚ айн. **кечикмоқ.** *Бир соат ҳаялладинг. ■ Кел, болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама. «Равшан». Ҳаяллаб кетганингизга, бир бориб хабар олиб келай-чи, деб келдим. М. Ҳазратқулов, Журъат. Набижонинг анча ҳаяллаб, машина-ни олиб келди. Ғайратий, Узоқдаги ёр.*

ҲАҚ(Қ) [а. *حق* — тўғри, рост, чин, ҳақ-қоний; ҳуқуқ; адолат; маж. худо] **1** Ҳақи-қий ҳолатга мос; ҳаққоний, рост. *Ҳар замон «ҳақ гап», «тўғри» деган товушлар эшити-лар, қарсак кўтарилар эди. А. Қаҳҳор, Кўш-чинор чироқлари. Ҳақ гапни гапирдингиз, амирзодам, жуда ҳақ! Она рози — худо рози.. П. Қодиров, Юлдузи тунлар. Ҳаққин айтсам, ота-энам ҳозир бор.. «Эрали ва Шерали».*

2 Ҳақиқий ҳолат; ҳақиқат. *Ҳақ жойига қарор топди. ■ Шўх, ерга урса булутга сакрайдиган, ҳаққа бўйин эгиб, ноҳаққа сак-раб кетадиган Сарсенбойнинг ор-номуси зўр эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. ..гулзору вай-рона, ханжару андава.. ҳақу ноҳақ ёнма-ён турибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқат эр-такка эврилур эрта, Эртага афсона ҳаққа дўнади. «Шарқ юлдузи».*

3 Шахс билдирувчи сўзлар билан қўл-ланиб, ҳақиқатнинг шу сўз билдирган шахс томонида эканини билдиради. *Мен ҳам, Султонов ҳам ҳақ бўлиб чиқдик. Ш. Раши-дов, Бўрондан кучли. Маҳкам Зикир билан тўқнашувда ўзининг ҳақ эканлигига ишончи комил.. П. Қодиров, Уч илди. Ҳар касбдаги одамлар хат ёзишибди-ю, аксарияти Собир-ни ҳақ, хотинини ноҳақ, деб кўрсатишибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

4 Бирор нарса, иш-ҳаракат учун қону-ний бўлган, талаб, тартиб-қоидага тўғри келадиган асос, эрк-имконият; ҳуқуқ. *Унинг пенсия олишга ҳақи бор. Сизни айблашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. ■ Раиснинг мағрурланишга ҳақи бор. Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори. Н. Сафаров, Оловли излар. Аҳмад ҳали ўзини Раҳим акалар қаторига қўшишга ҳақи йўқ деб ҳисоблар, хиралик қилмай, ўзини четга тортиб юрарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Музаффар зотларга мотам ножоиз,*

Уларнинг ҳаққидир фақат ифтихор. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Ҳуқуқ, қонун ва ш.к юзасидан бирор кимса ёки нарсага тегишли ҳисса, тўланадиган ёки олинадиган нарса. *Электр ҳақи. Квартира ҳақи.* ■ Кўринишдан шундай мўмин, гўё бузоқнинг ҳақи бор, деб сигирнинг сутини ичмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Миша, берган сутим ҳақи қутқар, ўламан!* «Муштум». *Завод Фиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳақи йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Иш, меҳнат, хизмат эвазига тўланадиган, олинадиган пул ёки бошқа нарса. *Хизмат ҳақи. Иш ҳақи.* ■ Акамни шунча йил ишлатиб, ҳақини бермадингиз. Ойбек, Танланган асарлар. *Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамларни ишлатиб ҳақ тўлаш, иншоот учун ғишту ганч, ёғочларни келтириш унинг зиммасида.* Мирмуҳсин, Меъмор.

7 дин. Худо, оллоҳ, тангри, парвардигор (худонинг сифатларидан бири). *Ҳақ таоло.* ■ *Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим!* «Алпомиш». *Оҳ тортсам, тўкилар кўзимнинг ёши, «Ҳақ!» деб чиқар ғамли қулнинг товуши.* «Рустамхон».

8 (3-ш. эгалик шаклида — **ҳақи, ҳаққи**) Бирор гап, фикрнинг ўзи боғланиб келган сўз аңглатган шахс, нарса ва ш.к. ни ўртага кўйиб айтилаётгани маъносини билдиради. *Кўйинг!.. Худо ҳақи, тегманг!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Мана шу Қуръон ҳақи, йўлдан озганларни қатл қилиш.. савоби азимдир.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тутиб айтаман: Қанийди куйлайверсанг ҳамиша бахтни тўлиб.* А. Орипов, Юртим шамоли.

9 (эгалик ва ў.-п. к. шаклида — **ҳақида**) кўм. вzf. Қаратилганлик муносабатини билдиради; тўғрисида, тўғрида. *Пахта планининг бажарилиши ҳақида маълумот. Обҳаво ҳақида маълумот. Мажлисда сен ҳақингда яхши гаплар айтилди.* ■ *Фронт газетасида Ҳасанов ҳақида ёзилган бир хабар ҳамиша чўнтагимда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Ҳақ деб Бирор нарсанинг юз бериши, амалга ошувини кутиш, илинжида бўлиш ҳолатини билдиради. *..уйига келса-ю, кўча эшикда ҳақ деб утирган раҳматлик онасига*

йўлақса.. она унга савағич олиб юурса, нима бўларди? Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Фашистнинг снайпери ҳам қудуқни нишонга олиб, тун-кун ҳақ деб кутарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАҚГҲЙ [a. + ф. *حق گوی* — ҳақ сўзни, ҳақиқатни айтувчи] Ҳақ сўзни айтувчи, тўғри сўзловчи; ростгўй. *Рост ганни айтганларни ифвогар, ёлгон ганни айтганларни, лаганбардорларни ҳақгўй десангиз, ҳақиқат қаёқда қолди.* Уйғун, Асарлар. *У ҳақиқатни тилга кирита олди, ҳақгўйлар қалбига йўл топа олди.* Газетадан.

ҲАҚГҲЙЛИК Ҳақгўй бўлиш, ҳақгўй кишига хос хислат, хусусият. *-Извоиш ўзиники бўлса, шунақа кийим киймасди, — болаларча ҳақгўйлик билан тушунтирди иккинчи бола.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳукмдор қанчалик оқил ва одил бўлса.. уламо, фузало ҳам ҳақгўйликка шунчалик юз тутарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҲАҚДА кўм. Асосан, кўрсатиш олмошлари билан қўлланадиган, ҳаракат ва объект муносабатларини кўрсатади; тўғрида, бо-рада. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шу ҳақда гап борганида, Элмурод Сайфуллани эсга олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАҚДОР [a. + ф. *حق دار* — ҳаққи бор, ҳуқуқдор] Маълум ҳақ-ҳуқуқи, мас., мол-мулкка эгалик ҳуқуқи бор (шахс); ҳақли. *Ҳақдор киши.*

ҲАҚИР [a. *حقير* — разил, қабиҳ, жирканч; тубан, паст; қадрсиз; хор] 1 Ҳеч ким иззат-ҳурмат қилмайдиган; қадрсиз, хўрланган. *Сиз қаби улуг одам мендек фақир ва ҳақир мусофирни мамнунлик билан кутиб олгани учун бошим осмонга етди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Ғуломжон.. ҳақир ота ёнида кўз ёшларини юм-юм тўкиб турган бахтсиз болаларнинг яланғоч, озгин баданига қараб, юраги эзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчама Ўзини ҳаммадан паст оладиган, камтар банда. *Ҳақирингиз хизматга тайёр.*

ҲАҚИРЛИК Ҳақирларга хос ҳолат, яшаш тарзи. *..бири фақирлик ва ҳақирлик захрини ютса, бири жудолик ўтида ёнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚ [a. *عقيق* — ақиқ; бир қанча қимматбаҳо тошларнинг умумий номи] 1 от

Қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош. Унинг ўнг қўлининг синчалогиди ҳақиқ кўз-ли узуги бор. А. Ҳақимов, Илон изидан. Улуғбекнинг қабри устига ажойиб ҳақиқ, марварид тошлар қўйилган. А. Толибов, Ўзбек мармари. Марҳамат пиёлини қўлга олиб, унинг ичидаги қип-қизил, ҳақиқ сингари винога тикилди. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

2 сфт. Қизил рангдаги; қизил, қирмизи. Унинг сурма кўзлари, қайрилма қошлари чимирилган бўлса ҳам, ҳақиқ лабларида табассум мавж урар эди. Ойдин, Эр юрак. Уша анор донасидай ҳақиқ юз, уша тим қора кўз, уша жозибатор табассум ҳамон ўтган кунларни эслаиб турибди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАҚИҚАТ [a. *حقيقت* — чинлик, ростлик, тўғрилиқ; чин, тўғри гап; туб маъно] **1** Чиндан ҳам бўлган, воқеликка мос ҳолат, нарса. *Ишга келганидан бери энди битта жиддий топшириқ олди, ҳақиқатни айтмаслик гуноҳ.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Инсон бахти меҳнатда эканлиги айни ҳақиқат.* Газетадан. *Дейдилар: ҳар замоннинг бордир ўз тарозуси, Оҳ, нақадар рост эрур ушбу буюк ҳақиқат.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Маълум тартиб-қоида, қонунларга мос иш, хатти-ҳаракат, ҳолат; ростлик, тўғрилиқ. *Халқ афсоналарда ўз орзу-умидларини, юрак нидосини.. яхшилик ва ҳақиқат учун курашни ифодалаган. «Ўзбекистон кўриқлари».* Қаҳрамонлар ҳақида очерк ёзиш учун уларни қидириб топши, саргузаштларни ҳақиқат, адолат тарозисиди тортиб кўрмоқ керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳақиқат қилмоқ Ҳақиқат, тўғрилиқ юзасидан иш тутмоқ. *Ҳоким тўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб, ўзи сўрасин!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳазрат ҳақиқат қилиб, салтанат пулини ўғирлаётганларни жазолайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 флс. Киши онгида воқеликнинг, объектив борлиқнинг ҳаққоний, тўғри акс этиши.

4 Ростлиги фанний йўл билан исботланган, тажрибада синалган ҳолат, ҳукм, фикр. *Мана шу соддагина ривоят замирига санъатнинг моҳияти ҳақидаги улуғ ҳақиқат сингдириб юборилган. «Ёшлик». Мен Мирзо сўзига амал қиламан, унинг гапида ҳақиқат*

борлигига дилим ишониб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 дин. Илоҳиятни (худонинг борлигини) ўз-ўзидан англашиладиган, исбот талаб қилмайдиган, шубҳадан ташқари, аниқ бир ҳодиса деб тушуниш.

ҲАҚИҚАТАН [a. *حقيقتاً* — чиндан, ҳақиқат, ростлик жиҳатдан] Рости билан; ростдан, чиндан. *Бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвишли эди.* Н. Аминов, Суварак. *Ҳақиқатан ҳам Аҳмаднинг мақолани ўқишдан булак қиладиган иши йўқ эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳақиқатан ҳам унинг шеър ёзишига жиддий сабаб бор эди.* П. Қодиров, Уч ил-диз.

ҲАҚИҚАТГҲҲҲ [a. + ф. *حقيقت‌گوي* — ҳақиқатни, рост гапни айтувчи] Ҳақиқатни, ҳақ гапни, тўғри сўзни гапирувчи, ростгўй. *Аввалги оқкўнгил, ҳақиқатгўй, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди.* Уйғун, Дуслар. *Ҳа, кўрсроғ-у, лекин ҳақиқатгўй чол ўзи.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАҚИҚАТДА 1 Аслини олганда, аслида (эса); амалда. *Қишлоқилар сиз билан менинг кўзимга «анойи» кўринсалар ҳам, аммо ҳақиқатда ундай эмаслар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Шоир соддагина чодирда зотан тинч яшагандек кўринса ҳам, ҳақиқатда.. кўшинни мустаҳкамлашга ҳаракат қиларди.* Ойбек, Навоий.

2 айн. **ҳақиқатан.** *Уф, ҳақиқатда хотинларни очиш ҳамоқатлик экан.. Ҳамза, Танланган асарлар. Ҳақиқатда, бошқа қардош халқлар фарзандлари қатори, ўзбек ўғлонларининг салмоқли ҳиссалари бор.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАҚИҚАТПАРАСТ [a. + ф. *حقيقت‌پرست* — ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатгўй] кт. Ҳақиқатга амал қилувчи, адолат билан иш тутувчи.

ҲАҚИҚАТПАРВАР [a. + ф. *حقيقت‌پرور* — ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатпараст] қ. **ҳақиқатпараст.** *Ҳатто Алишер Навоийдек ҳақиқатпарвар шоир ҳам замоннинг талаби билан бу тантанавор услубдан зарур пайтда фойдаланган.* П. Қодиров, Тил ва эл.

ҲАҚИҚАТСИЗЛИК Ҳақиқатга амал қилмаслик, ноҳақ иш тутишлик, адолатсизлик. *Аҳоли ғалаёнга келди, кўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚАТЧИ Ҳақиқатга амал қилувчи; одил. *Ҳақиқатчи судья. Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради.* Мақол.

ҲАҚИҚИЙ [а. *حقیقی* – чин, рост; асл, ҳаққоний] 1 Чиндан ҳам бор, чиндан бўлган; асл, ҳаққоний. *Ҳақиқий аҳвол. Ҳақиқий воқеа. Ҳақиқий факт. Ҳақиқий ҳодиса.* ■ *Ҳожии хола ўзининг кимлигини кўрсатадиган ҳақиқий саргузаштини шу ерда яшириб, ёлғон айта бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳақиқий фамилияси-чи? Шунӣ айтинг!* К. Яшин, Ҳамза. *Дадам ноёб усул яратиб, ҳақиқий инсондан фарқ қиладиган сунъий одам – биороботни вужудга келтирибдилар.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Ўз номи, унвони ва ш.к. га тўла муносиб, лойиқ. *Ҳақиқат учун курашибди, ҳақиқий инсон экан дадангиз.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳақиқий олим шухрат учун эмас, ҳақиқат, фан равнақи учун курашади.* Р. Усмонов, Одобнома.

3 Чин маънодаги. *Аммо ҳақиқий киши биринчи қор ёққанда билинди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Ҳақиқий ҳаёт меҳнатдан бошланади, меҳнатли ҳаёт гўзалдир.* Газетадан. *Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай гов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Ҳақиқий дўстда инсоннинг энг яхши хислатлари мужассамлашган бўлади.* Газетадан.

ҲАҚЛАМОҚ; тузини ҳақламоқ айн. **тузини оқламоқ.** қ. туз I 4. *Омин дегин, қўлинг кўтар, отажон, Хизмат қилиб, ҳақлаб келай тузингни.* «Хушкелди». *Аё соқи, сен тузимни билмадинг, Тузим ҳақлаб, менга хабар қилмадинг.* «Нурали».

ҲАҚЛИ 1 Ҳақи бор, ҳақ-ҳуқуққа эга. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *Ҳар бир фожиага, ҳар бир шарафга Нисбат бермоққа ҳам ёлғиз сен ҳақли!* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 айн. **ҳақ** 3. *Сиз ҳақлисиз, аммо ихтилофни тинчлик йўли билан ҳал қилайлик.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ҳар жиҳатдан қараганда ҳам, сиз бу масалада ҳақлисиз.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

3 Асосли ва ўринли, тўғри. *Бинокорларни ҳақли равишда кашшофлар дейишади.* Газетадан. *Нега машғал жамоа орқада қо-*

лаётир, деган ҳақли савол туғилади. Газетадан.

ҲАҚОРАТ [а. *حِقَارَات* – пастлик, разиллик, тубанлик; пасткашлик; таҳқирлаш] 1 Кишининг ор-номуси, шахсиятини пастга урадиган, таҳқирловчи маъно-мазмунли сўз, гап. *Тўлқинжон бунӣ дарров пайқади, кўзини яшириб, оғзидан чиқиб кетай деган ҳақоратни «қулт» этиб ютди.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Абдубилол энди йиғлаб, оғзига келган ҳақоратни қайтармади, аламидан акасининг юзига тупурди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Шундай маъно-мазмунли муомала, хатти-ҳаракат, ҳолат. *У[ўқувчи бола]. ловуллаб турган қулогини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз!» деди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Асал хола ўғлининг ичмаслигини биларди, терговчининг бу гапи ҳақорат бўлиб туюлди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Ғуломжон столдаги нонларга қараб, кўнгли бузилди. Унинг соф ниятига бу бир ҳақорат бўлса ҳам, одамларнинг маърифат учун оғзиларидаги ошларини беришга тайёр эканликларини ўйлаб, Матқовул камбағалга раҳми келиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бирлаша олмагани туфайли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.. хотинларимиз, қизларимиз олиб кетилди. Бундан ортиқ ҳақорат борми, Меъмор?! Мирмуҳсин, Меъмор.*

Ҳақорат қилмоқ айн. **ҳақоратламоқ.** *Сиз бўлсангиз, «мешчан», деб ҳақорат қилдингиз уларни.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин!* Д. Нурий, Осмон устунӣ. *Баҳса қизишган, бақирган, қарши тарафни ҳақорат қилган одам доим ютқазади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАҚОРАТЛАМОҚ Кимса шаънига ҳақоратли гап, сўз айтмоқ, ҳақорат бўладиган иш, хатти-ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *-Ия, ҳа, бошқа билан қовушдик денг, – у кўзини қисиб, қизни ҳақоратлашга оғиз жуфтлади.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Бу ўткинчи беш кунлик дунёда биз ёқалашамиз, қон тўкамиз, бир-биримизни ҳақоратлаймиз.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАҚОРАТЛАНМОҚ **Ҳақоратламоқ** фл. ўзл. н. *Уҳақоратланган, камситилиб, бетига*

туфланган одамдай кўкрагини кўтаролмай ётди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛИ Ҳақорат мазмунли, ҳақорат бўлувчи; таҳқирли. *Ҳақоратли сўз. Ҳақоратли муомала.*

ҲАҚОРАТОМУЗ [а. + ф. *حقارت آمين* – ҳақорат тарзидаги, таҳқирловчи] Кўпол, ҳақоратга ўхшаб кетадиган. *Ўзининг ҳақоратомуз кинояларига яраша дадиллик билан жавоб қайтаргани учун [Қаландаров] Саидани «Йўқол!» деб идорадан ҳайдаб солади. А. Қаҳҳор, Синчалак. Ҳодий маҳбуснинг ҳақоратомуз гапига жаҳли чиқди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲАҚПАРАСТ [а. + ф. *حق پرست* – ҳақни, ростликни ёқловчи] *айн. ҳақиқатпараст. Ижод аҳлига кундай аён: Абдулла Қаҳҳор адабиёт тақдири учун қайғурган ҳақпараст адиб эди. Газетадан.*

ҲАҚРАҲА [ф. *حقره* – ҳақли йўл; кимсанинг ҳақи бўлган йўлак] **1** Кўшнининг ери, ҳовли-жойидан ажратиб олинган йўл. *Кўшнига ҳақраҳа бермоқ.*

2 Йўлнинг хонадон эшиги олдидаги қисми. *-Фуқаро! Ҳозирдан бошлаб ҳар ким ўз кўрган ва ҳақраҳаларини супуриб, тозалаб, сув сепаб қўйсин! – жар солди Қулаҳмад оға. Мирмуҳсин, Чўри.*

ҲАҚРОСТ [ҳақ(қ) + рост] Бирор фикр, айтилган гап ва ш.к. нинг ростлигини, тўғрилигини қайд этади, ҳақиқатан тўғри. *Айтинг-чи, оға, Николойдан қутулдик, бу ҳақрост, лекин оқибат нечук бўлар экан? Ойбек, Улуг йўл. Мол оласи сиртида, одам оласи ичида дейдилар. Ҳақрост! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.*

ҲАҚСЕВАР Ҳақни севувчи, ҳақ ишни, ҳақиқатни, адолатни севувчи. *Ҳақсевар одам. Ҳақсевар миллат.*

ҲАҚСИЗ 1 Шахсан ҳақи йўқ. *..югуриб бориб, қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир» дегиси келар, аммо.. бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 кам қўл. Ҳақ тўламай, текин. *Мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон косибларини ҳақсиз – муфт ишлатиб, янги раста қурдирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

3 кам қўл. *айн. ноҳақ. Худо ҳақни ноҳақ қилмади, бечора ёш йигитнинг ҳақсиз қони тўқилмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўй-*

ла энди, кўп ҳақсиз Оққан ёшлардан.. Файра-тий. *-Ҳақсиз жазо! – деб Отабек кулумсираб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 эск. Бирор нарса қилиш ҳақ-ҳуқуқидан маҳрум бўлган, маҳрум этилган. *Бир вақт шўрога сайлов олдида ҳақсизлар рўйхати қишлоқ кўчаларига ёпиштириб қўйилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир кун келиб, юпун, ҳақсиз қора халқ бошини тик кўтаришига, кўзларини ишқалаб, асрий уйқудан уйғонишига умид боғлади. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАҚСИЗЛИК 1 Ҳақ-ҳуқуқдан маҳрум этилган, ҳақ-ҳуқуқ топталган ҳолат. *Бу қандай кун, бу қандай ҳақсизликки, сенинг инон-ихтиёрингга ҳам чанг солиб, сенинг номиндан бошқаларнинг никоҳига ҳам розилик бераверишади. К. Яшин, Ҳамза. Менинг бошимга ҳақсизликлар, ҳақоратлар, хўрликлар тушгандан кейин.. оқ-қорани анча танийдиган бўлдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

2 Ноҳақ иш, ҳатти-ҳаракат; ноҳақлик. *Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устида сўз қўзғаларкан, халқ ҳар хил жабр, зулм, ҳақсизликлардан аччиқ шикоят қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жаҳон тинчлигига хавф солса биров, Ҳақсизлик юз берса, қололмайман жим. Уйғун, Ҳаёт чақиради.*

ҲАҚҚАСТ [а. + ф. *حق آست* – ҳақ эканлик, ҳақлик]: **ҳаққаст рост 1** *айн. ҳақрост. Ҳайдар.. чой хўплар экан, кўнглига келган фикрларни [онасига] гапириб берди. -Ҳаққаст рост, – деди Содиқа хола ўғлининг сўзини эшитиб. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

2 Сухбат вақтида бирор киши аксирса, айтилаётган фикрнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун ишлатилади. *«Навоийнинг дили билан халқнинг дили ҳамиша пайванддир».. Шу вақтда кимдир, бурунаки отгандек, қайта-қайта ашурди [аксирди]. «Ҳаққаст рост!» – бўёқчига қаради чол. Ойбек, Навоий.*

ҲАҚҚОНИЙ [а. *حقانى* – ҳуқуқ ва ҳуқуқшуносликка, адолат, ҳақиқатга оид] **1** Ҳақиқатга тўғри келадиган, асл ҳолатига мос, мувофиқ. *Энг асосий гап ҳаётни ҳаққоний, у қандай бўлса, шундай акс эттиришдадир. Газетадан. Юрагидагини тўкиб солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Матбуотда халқ ҳаёти ва*

қишлоқ аҳволига доир ҳаққоний бир сўз ҳам йўқ. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақ, асосга эга; асосли, ҳақли. *Ҳаққоний танқид* — ишдаги нуқсонларни барта-раф этишининг таъсирчан воситаси. Газетадан. Китобхонлар нашриётлар олдига катта ва ҳаққоний талаблар қўйишяпти. Газетадан. *Шу ўринда ҳаққоний савол туғилади.* «Шарқ юлдузи».

ҲАҚҚОНИЙЛИК Ҳаққоний ҳолатга, ҳақиқатга мослик. *Бу ўринда драматург, шахслар ва ҳодисалар ҳаётда қандай бўлса, унинг ўзидай акс эттириб, бадиий ҳаққонийликка эришади.* «ЎТА». *Гавҳар хаёлида бирлаштира олмаётган икки ўтли истак — отасига ёрдам бериш, айни вақтда, ўз идеалларига содиқ қолиш истаги — ҳаққонийлик масаласига келиб бирлашди-ю, ҳаяжонидан эти жимирлаб кетди.* П. Қодиров, Уч илди.

ҲАҚҚОНИЯТ [а. *حَقَانِيَّت* — адолат, одиллик; ҳақиқат қилиш; ҳуқуқшунослик] 1 айн. **ҳаққонийлик.** — *Бу катталаринг баъзи вақтда ҳаққониятдан чизи тойиб кетади, — деди Али тажанг жиддий, — қани, кўрамиз! Ойбек, Куёш қораймас.*

2 айн. **ҳақиқат.** *Бу ҳаққониятга тўғри келади. Ҳаққониятга зид хулоса.*

ҲАҚҚУВ айн. **ҳаққуш.** *Каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққувлар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб.. боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.* «Равшан».

ҲАҚҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига кирувчи парранда. *Авали бу бойўғли эмас, ҳаққуш, қўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ҲАҲ унд. с. Норозиликни, дўқ-пўписа ва ш.к. ни ифодалайди. *Ҳаҳ, ҳали оқибат шуми? Ҳаҳ, чўчтвординг-ку!* Ҳаҳ, ҳали қараб тур, адабингни ейсан! ■ -Ҳаҳ! Сен ҳали менинг шоирлигимни назарингга илмдингни! — деб [подишо] афандини уч кун отхонага қамаб қўйишни буюрди. «Латифалар».

ҲА-ҲА унд.с. 1 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини ифодалайди. *Ҳа-ҳа, тез бўлинглар! Ҳа-ҳа билан деворни тикка қилиб олдик.* ■ *Кўришмасдан илгари Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қўйиб тутди, «ҳа-ҳа, тарала» билан тик туриб ичишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **ҳа П 2.** -Ҳа-ҳа, — деди Ольга Петровна ажаблангандек. — *Бувингнинг оти*

нима? — «Бувим», — деди Тутиқиз ишонч билан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҲАЛАМОҚ 1 Ҳайвонларни юргизиш, тезлатиш учун «ҳа», «ҳа» деган овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Мўрдак арава яна тепаликка кўтарилди; аравакаш билан навкарлар ҳаҳалаб, отга қамчи уришди.* Мирмуҳсин, Чури.

2 Худди шундай ва шунга яқин товушлар билан бирон ишга рағбатлантирмоқ, далда бермоқ. *Улар [колхозчилар] тўғонларнинг тахта ва қозиқларини ўйниб, михлаб, сым ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобоқул ота ва бақироқ Полвон оталар ҳаҳалаб кўмаклашмоқдалар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАҲАЧИ кам қўлл. Ҳаҳалашиб, ишга рағбатлантириб, далда бериб турувчи (одам). *Қаторда норинг бўлса, юкинги ерда қолмайди, дейишади.* Энди ҳаҳачи Холдоровнинг рафиқаси Қосимова жонга ора кирди. В. Маҳкамов, Айбсиз айбдорлар.

ҲАҲА-ҲАҲА унд.с. Таажжуб, тасдиқни билдиради. *Омон ҳам менинг гапимга пок учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳа-ҳаҳа», деб кўяр эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҲА-ҲУ: **ҳа-ҳу дегунча** Ана-мана дегунча, тез орада, бирпасда. *Ҳа-ҳу дегунча тез ёрдам машинаси етиб келди.* Ҳ. Зиёхонава, Арзанда. -*Ҳа-ҳу дегунча ўрта мактабни битириб, институтга ҳам кирдик, — деди Нодир Қундузхонга.* И. Аҳмедов, Оғир операция.

ҲАҲҲА унд.с. Таажжубланиш, эътироз, газабланиш каби туйғуларни ифодалайди. *Ҳаҳҳа! Ҳали шундай ишлар бўлдими?*

ҲЕ унд.с. 1 Мурोजаат, қақирқиқ пайтида ишлатиладиган нидо; эй, ҳей. *Ҳе, бормисиз, биродар!* ■ -*Ҳе, тақсир!* — деди афанди. -*Сиз гап бошлаганингиздан буён оғзимни шунча очдимки, у йирилиб кетадиган даражага етди.* «Латифалар».

2 Норозилик, нохушлик маъносини ифодалайди. *Ҳе, нимасини сўрайсиз, афанди! Ишлар чатоқ!* «Латифалар». *Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-ку!* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Жирканиш, нафрат билдиришда, қарғанда ишлатилади. *Ҳе, лаънати! Ҳе, башаранг қурсин!*

Ҳе йўқ, бе йўқ Дабдурустан, ҳеч асоссиз, сабабсиз, суриштирмасдан. *Шаҳарга тушган эдим, бойвачча, маҳалламада, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусамадни аскарликка мўлжаллаб қўйишибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲЕЗ [ф. *هيز* — номуссиз; хотинчалиш] **1** Жинсий қуввати заиф эркак. *Қип-яланғоч бўлиб ётиб берди-ку! Ўзинг ҳез бўлгач, менда нима гуноҳ! Ҳақини тўла [деди фоҳишахона эгаси]. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзи уdda қилломай, кетидан хотинлардай фикру фасод қилиб юрадиган сендақа ҳезлардан ўша бегона яхши. О. Ёқубов, Излайман.*

2 айн. ҳезалак 2. *Ухлаганим йўқ, й-й-йўқ, ҳез, доридан қуй-чи! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ҲЕЗАЛАК 1 айн. ҳез 1.

2 ҳақр. Эркаклик хусусияти йўқ; хотинчалиш. *Вой, ҳезалак-ей. Шундан қўрқдингми?! ■ Раҳмонқул Бекнинг урушида қочганини айтиб, «ҳезалак», «хоин», деб сўкди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҲЕЗАЛАКЧАЛИШ Ҳезалакка хос белги-хусусиятли. *Соқол-мўйлови сийрак, овози ингичка, ҳезалакчалиш одам эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲЕЗИМКАШ айн. **ҳезалак.** *Мени номард деб ўйлаяпсанми? Сени ёлғиз юборадиган ҳезимкаш йўқ. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҲЕЗУМКАШ [ф. *هيزمكاش* — ўтинкаш, ўтин ташувчи] эск. кт. *Ўтин тайёрлаб сотувчи, ўтин ташувчи киши; ўтинчи. Бир тўпар [тўпори] ҳезумкаш ўтаётган эди, Мирзахон эшонга деди: -Мен Авазхон билан дўстлашмоққа келяпман.. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҲЕЙ айн. **ҳе.** *Ҳей, нега серрайиб турибсан? Ҳей, кимсан ўзинг?*

ҲЕМИРИ с.т. Умуман, йўқликни, «ҳеч қанча» деган маънони билдиради (асосан, пул ҳақида). *Уч-тўрт кундан буён Шералининг ёнида ҳемири йўқ. С. Кароматов, Олтин кум. Қиммат бўлса ҳам ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Мен, ҳарқалай, бир юз ўн сўм ойлик оламан, сен ҳемири ҳам олмайсан-ку.. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Эрта-кеч юмуш. Ҳемири ёнга тушмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲЕМИРИЛИК с.т. Бирор тийинга арзийдиган, ҳеч қанчалик. *Улар ҳемирилик*

ҳам хизмат қилгани йўқ. ■ Ҳемирилик иши йўқ. Отаси ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди — шундан буён ҳар қанақа ишни йиғиштирган. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЧА с.т. Ҳемирилик. *Боёнлари-мизнинг, қозикалонларнинг ғариблар аҳволидан ҳемирича иши йўқ, эл фойдасини сира ўйламайдилар. Ойбек. Улуғ йўл.*

ҲЕЧ [ф. *هچ* — ҳеч ким, ҳеч қандай; умуман, мутлақ, бутунлай; ноль] **1** Сўроқ олмошлари, шунингдек, «нарс», «вақт» ва б. баъзи сўзларга қўшилиб, бўлишсизлик олмошлари ҳосил қилади. *Мас., ҳеч ким, ҳеч нарса, ҳеч қандай, ҳеч нима, ҳеч қачон, ҳеч қайси ва б.*

2 юкл. Инкор билдиради; йўқ, асло. *Мен ортларидан югурардим. Ҳеч етолмасдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Кимни олса, олсин, ҳеч ишим йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳеч шубҳасиз, баҳор ёшларга олам-олам шодлик келтиради. Газетадан. Нима, менга ёқиш учун кестирибдими? Ҳеч-да! Менга буқоғинг билан ҳам ёқа берар эдинг. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читлак.*

Ҳеч бўлмаса Жуда бўлмаса, лоақал, ақалли. *Ма, бир хўпла, ҳеч бўлмаса! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳар бир оила, ҳеч бўлмаса, бирон жангчини меҳмон қилгиси келади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ҳеч бўлмаса, сиз шу ерда бўлсангиз ҳам, Сергейнинг йўқлигини билинтирмай турардингиз. С. Зуннунова, Олов. Ҳеч гап эмас 1) бўлиши, юз бериши мумкинлигини ва бунинг қийинчилиги йўқлигини билдиради. Бир ишора билан бош узилиб кетиши ҳеч гап эмас. Қизим, тилга эҳтиёт бўл! Мирмуҳсин, Меъмор. Бўғиб ўлдиршим ҳеч гап эмас. Лекин ҳали-бери ўлдирмайман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати; 2) қиёсланаётган нарсанинг унисига етолмаслигини, даражаси ундан пастлигини бидиради. Оқ кишишидан тайёрланган шинни жуда хушхўр бўлади, унинг олдида асал ҳеч гап эмас. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

3 Йўқ деса бўладиган даражада, сира арзимайдиган даражада, йўқдек. *Лекин.. унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуғ қалби ва севгиси олдида ҳеч эканини чуқур сезди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ҳечга чиқмоқ Йўқ бўлмоқ, йўққа чиқмоқ. *Бутун орзу-умидлар ҳечга чиқди. ■ У ерга тушган ҳар бир япроқда ўзининг тар-*

жимаи ҳолини ўқир, ўзини-да мавқеидан айрилиб, ҳечга чиқиб турган шу япроқлардан айира бимас эди. А. Қодирӣй, Утган кунлар.

ҲЕЧҚИСИ: **ҳечқиси йўқ** Зарари йўқ, ҳеч нарса бўлмайдӣ (ўйлашга, ташвишланишга арзимас нарса ҳақида). *Оёғингиз.. бироз шикастланибди. Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетасиз.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Асад, кўнгли яримта, ҳечқиси йўқ, бунақасини биринчи кўряпмизми..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *-Бевақт келганим учун узр. -Ҳечқиси йўқ. Мен ҳозир отамни чақириб чиқаман..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲЕЧҚУРСА *шв.* Ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Маъмуржон илгариги хатти-ҳаракатларидан ҳечқурса биронтасини такрорлаганда, эҳтимол, Ойна опа у ҳақда тезгина бир тўхтамага келган бўлармиди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *..ҳечқурса ўлаётган чоғида ҳақиқатнинг кўзига тик қарай олиши учун куч, жасорат топсин.* Газетадан.

ҲЕҲ *унд. с.* Норозиликни ифодалайди. *Ҳеҳ, шу ҳам гап бўлдимиди? Ҳеҳ, сени қара-ю.*

ҲЕ-ҲА *унд. с.* Таажжуб ифодалайди. *Мадёров.. энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли белгичаларини текширди: -Ҳе-ҳа, взвод командирисиз-ку.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҲЕ-ҲЕ-ҲЕ *тақл. с.* Босиқ, енгил кулгини билдиради. *-Мастлик қурсин, тоза машамаша қилибман, ҳе-ҳе-ҳе, — совуқ кулди бойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕҲ-ҲА *айн. ҳе-ҳа.* *-Бу ерда жафо чекканлар йўқ дейсизми? Ҳеҳ-ҳа, тўлиб ётибди, — деди Абдуваҳоб.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҲЕҲ-ҲЕ *айн. ҳе-ҳа.* *Ҳеҳ-ҳе, соат ўн бўлиб қолибди-ку. Ҳеҳ-ҳе, ҳали қанча ишлар турипти!*

ҲИБС [*а.* *حبس* — қамаш, тутқунликка олиш; турма, қамок] *эск.* Озодликдан маҳрум қилиш, қамаш; қамок. *Юсуповни уч ой Ҳибсда сақлашди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Паймонаси тўлиб турган Дороббек кутилмаганда Ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Кўкминор эшигидан чиқиши биланоқ уни навқарлар салом-аликсиз Ҳибсга олиб, қўлларига кишан урди.* Мирмуҳсин, Чўри.

Ҳибс қилмоқ (*ёки этмоқ*) Қамокқа олмақ; қамамоқ. *..шаҳардаги шубҳали одамларнинг ҳаммасини Ҳибс қилиш борасида*

фармони олий олиб, шу заҳоти ишга тушишибди.. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Шаҳарнинг Машҳад йўлида.. Ихтиёриддин қалъаси қад кўтарган, бу ерга оғир гуноҳ қилганлар Ҳибс этиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИБСХОНА [*ҳибс* + *хона*] Қамаб қўйиладиган жой; қамокхона, турма. *Тахтапулнинг остида кейинги вақтларда эшиги бекитилиб, номаълум қилиб қўйилган, «канахона» номли, амирнинг Ҳибсхонаси бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲИД 1 Ҳар бир нарса ва модданинг кишиларнинг ис билиш сезгиларига таъсир этадиган хоссаси; бўй, ис. *Ҳиди бор нарса. Ёқимли ҳид. Ёқимсиз ҳид. Кабоб ҳиди. Ҳандалак ҳиди. Зира ҳиди. Пиёздоғ ҳиди. Ҳар гулнинг ҳиди бошқа. Мақол. ■ Ота, манови беҳларни қаранг, ҳиди оламини тутади, бирам пишибдики!* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тутаб куяётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Ҳипдан латта ҳиди келади Ёқимсиз, бемаъни гапга нисбатан қўлланади. *Ҳодивой, аччиғинг чиқмасин-ку, анчадан бери гапингдан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 *кўчма* Бирор нарса, ҳодиса ёки холатнинг белгиси, шарпаси. *Бунинг ҳар бир варағидан шахсий гараз ҳиди келади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола ғудраниб, стол устига дастурхон ёза бошлади.* «Муштум». *..юзида нур ёғилиб турибди, сўзларида меҳр-шафқатнинг ҳиди бор.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Ҳид олмақ Бирор маълумот, белги, шарпани сезмоқ, ундан хабардор бўлиш илинжида юрмоқ. *Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиш-ку.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳиди чиқмоқ* Хабар тарқалмоқ, ошкор бўлмоқ. *..қоровул чолни уриб, яхши иш қилмади. Ими-жимида бўладиган ишнинг ҳидини чиқариб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шояд шу билан Ойнагулнинг ҳам ҳиди бирон жойдан чиқиб қолса.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Эҳтиёт бўлмасангиз, буларнинг ҳам ҳиди чиқиб қолади.* «Муштум».

ҲИДДАТ [а. *حَدَّت* — қизикқонлик; жиз-закилик; ғазаб; рашқ; куч, шиддат; ғайрат] кам қўлл. Кескинлик, тезлик, шиддат ёки ғазаб билан иш тутиш. *Нафрат ва ҳиддат билан тўлиқ бу дадил овоз ҳаммани ҳайрон қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДДАТЛАНМОҚ кам қўлл. Кескинлашмоқ, шиддатланмоқ; ғазабланмоқ. *Ғуломжон калласини баланд кўтарди, кейин мингбошига юзланиб, мўлтираган, жавдираган кўзлар билан эмас, нафратланган, ҳиддатланган кўзлар билан қараб туриб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАМОҚ Ҳидни бурунга тортмоқ; искамоқ. *Қуёш иси анқиб турган бойчакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокиллариининг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАНМОҚ Ёқимсиз ҳид пайдо қилмоқ. *Ичига йиғилган сув қаровсизликдан ҳидланиб кетган, турли чиқиндилар билан тўлиб тошган.* «Муштум». *Усават, унда ғўшт бор. Шабадада ҳидланмай туради.* С. Нуров, Нарвон.

ҲИДЛИ Ҳиди бор; исли. *Ҳидли гул. Яхши ҳидли совун.* ■ *Атир ҳидли лолалари-ла Безангандир келажак йўлинг.* Ғайратий. *Ҳуш ҳидли ҳаводан ўпка тўлдириб нафас олгинг келади киши.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

ҲИДОЯТ [а. *هداية* — бошлаб бориш; етаклаш, тўғри йўлга бошлаш, бошқариш] 1 Фойдали йўналиш, тўғри йўл бошлаш. *Ҳидоят қилмоқ.* ■ *Подани залолатдан қутқазиб, ҳидоятга бошламоғи лозим!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *дин.* Худо томонидан белгиланган тўғри йўл; ҳақиқий эътиқод йўлидан юриш; *зид. залолат.*

3 Ҳидоят (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИДСИЗ Ҳиди йўқ. *Ҳидсиз гул. Ҳидсиз олма.*

ҲИЖЖАЛАМОҚ 1 Сўзни бўғинларга, айрим қисмларга бўлиб талаффуз қилмоқ. *Баҳодир китобдан «она», «ота», «она» сўзларини ҳижжалаб ўқий бошлади.* Ж. Ша-

рипов, Хоразм. *Нодир билан Омил Раҳималарнинг ёруғ дерзаси олдига бориб, она-бола «Алифбе» китобини ҳижжалаб ўқишаётганини кўришди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 *кўчма* Синчиклаб ўрганмоқ, бирмабир кўздан ўтказмоқ. *Уч марта ҳижжалаб чиқиб, калаванинг учини тополмай гарангман.* Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! *Уни [вакилни] объектма-объект бошлаб юраркан, ҳар рақамга ёпишиб ҳижжалаб бериши сил қилиб юборди.* А. Мухтор, Тугилиш.

ҲИЖО [а. *هجا* — ҳажв қилиш; бўғинлаб, ҳарфлаб ўқиш] эск. айн. **бўғин.** *Ҳунарим, маълумингиз, ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Ғулом. *Бундай ортиқчаликларга, ҳижо, қофия учун сўзни атайин қурбон қилишга ўрин қолмайди.* «ЎТА».

ҲИЖОБ [а. *حجاب* — ёпинчик; парда; ниқоб; тўсиқ] Юзга тутиладиган парда, тўсиқ. *Бошларида осмони настарин рангидagi нафис ҳижоби.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ҲИЖОЛАМОҚ айн. **ҳижжаламоқ** 1. *Бир қўллаб қоғоз олиб, телефондаги сўзларни ўзича ҳижолаб ёза бошлади.* «Муштум».

ҲИЖОЛИ эск. айн. **бўғинли.** *Ўзи бир ҳижоли кичкина бир сўз, Аммо эга эрур катта маънога.* Уйғун.

ҲИЖРА, **ҳижрат** [а. *هجرة*, *هجرة* — кўчиш, кўчириш; чет мамлакатга кўчиб кетиш] 1 эск. *кт.* Ўз жойини, мамлакатини тарк этиб, бошқа жойга кетиш, кўчиш. *Ҳижрат тариқасида Фарғонага йўл олдилар.* «Муштум».

Ҳижрат қилмоқ Ўз жойи, юртини тарк этиб, бошқа жойга, юртга кўчмоқ, кетмоқ. *Биз Афғонистонда тузуккина тайёрланиб.. мамлакатни большевиклардан тозалаш учун вақтинча ҳижрат қиламиз.* С. Айний, Дохунда. *Асакадан ҳижрат қилмоқ учун.. маориф шўросига ариза берсам, молия мудирлигини ҳам менга топширдилар.* «Муштум».

2 Муҳаммад пайғамбарнинг ўз саҳобалари, тарафдорлари билан бирликда Маккадан Мадинага кўчиши (бу воқеа милодий 622 йил 16 июль куни бўлиб, ислом тарихи ва мусулмонларнинг йил ҳисоби тизими шу кундан бошланган).

Бу дунёдан ҳижрат қилмоқ Ўлмоқ, вафот этмоқ.

ҲИЖРИЙ [a. *هجري*] Ҳижра(т)га, мусулмон йил ҳисобига тегишли. Ҳижрий йил ҳисоби. ■ Мен абжад ҳисобини билганим учун у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ҳам ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Ўнг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннатмакон» деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335» деб тарих қўйилган эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҲИЖРИЯ [a. *هجريه*] айн. **ҳижрий**. 1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшитилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИЖРОН [a. *هجران* – ташлаб, қолдириб кетиш; ажралиш, видолашиш; айрилик] *поэт*. Айрилик, жудолик, фиरोқ. Булбул кетди, гул қолди, Уртага тушди ҳижрон. Йигит ҳам соғинади, Ёр бағри лоладек қон. Ҳ. Олимжон. Бахтиёр севгини куйларди созим, Улим ханжарига тегди-ю синди, Ҳижрон фарёдидай совуқ овозим, Наҳот лириканинг ёлқини тинди? Зулфия. Бир йигит ҳижрони бағзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар. Ф. Фулом.

ҲИЖРОНЗАДА [a. + ф. *هجران زده* – ҳижронда эзилган; ёридан ажралиш] Ҳижрон туфайли азоб чеккан, эзилган. Қаҳрамон ота, жасур ўғил, жафокаш она, ҳижронзада қаллиқ – ҳурматли ёдгорлик олдида узоқ бош эгиб турдим. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Дарға изтиробга тушди, юраги эзилди, шоир кўз ёшини артар экан, кекса капитаннинг ўзи ҳам ҳижронзада эканлиги билинди. С. Абдулла, Кувғунда.

ҲИЙЛА [a. *حيله* – айёрлик, маккорлик; макр, найранг] Алдаш учун ишлатилган йўл; алдовчи, чалғитувчи иш, тadbир, хатти-ҳаракат; найранг, фириб. Даврон бир неча бор душман исканжасига тушган, бироқ доворяклик билан ёвга чап бериб, ҳийлаю хунар ишлатиб, ғолиб чиққан. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Қиз полициянинг даҳшатини яхши билар, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турли ҳийлалар билан қочган. Ойбек, Нур қидириб. Шу мақсадда эрка бир кун ётиб олди. Ҳийла билан касалликка ўзин солди. А. Мухтор.

Ҳийла қилмоқ Ҳийла ишлатмоқ, Кампир уларга ҳийла қилиб йиғлабди. «Эртақлар». Ҳийла қип кўзинг ёшлайсан. Бошмалдоғингни тишлайсан. «Юсуф ва Аҳмад».

Ҳийлан шаръий қ. шаръий.

ҲИЙЛАГАР [a. *حيله گر* – ҳийла қилувчи] айн. **ҳийлакор**. Ўқитувчи давом этди: - Шундай қилиб, оми халқ ҳийлагар одамларнинг бўлмағур гапларига ишониб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Сен билмайсан, жоним, улар ҳийлагар, Ўлмай қолса, ҳамиша пайингда юрар. «Ширин билан Шакар». Эда бундай ёлғончилар бўлмасин, Ҳийлагар кишилар омон қолмасин. «Баҳром ва Гуландом».

ҲИЙЛАГАРЛИК айн. **ҳийлакорлик**. Эшонман, деб мени нодон билмагин, Ҳийлагарлик қилиб, бекор ўлмагин. «Ёдгор».

ҲИЙЛАКОР [a. + ф. *حيله کار* – ҳийла қилувчи, ҳийла ишлатувчи] Ҳийла ишлатишга уста, ҳийла билан кўп шуғулланувчи (шахс). Ёлғончи, ҳийлакор бой – Доғули хасис Холвой. Уйғун. Билъакс сиз: ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳийлакордир – билагиндан тутмасин, Жодугардир – сени жоду қилмасин. «Ойсулув».

ҲИЙЛАКОРЛИК Ҳийлакор бўлиш, ҳийлакорга хос иш, хатти-ҳаракат. [Ашур] Ҳийлакорликда Шерназарбойдан ҳам ўтар эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИЙЛАКОРОНА [a. + ф. *حيله کارانه* – айёрларча, маккорона] *рәш*. Ҳийлакорларга хос равишда, маккорона. Мирсодиқ сакраб чорпоёга чиқди-да, Жанишнинг елкасидан ушлаб, ўнгланиб ўтирди ва ҳийлакорона илжайиб суриштира бошлади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲИЙЛАЛИ Ҳийла ишлатилган, алдаш учун қилинган, ҳийла ишлатадиган.

ҲИЙЛА-МАКР Ҳийла ва макр, ҳийлагарлик, айёрлик.

ҲИЙЛА-НАЙРАНГ Ҳийла ва найранг, ҳар хил ҳийлалар. Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқиганга ўхшайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲИЙЛАСИЗ Ҳийла ишлатилмайдиган, беҳийла, алдовсиз. Ҳийласиз иш.

ҲИЙЛАЧИ с.т. Ҳийлагар.

ҲИҚМАТ [a. *حکمت* – билимдонлик, до-нишмандлик; ҳиқматли сўз, мақол; тиббиёт илми, шифокорлик] 1 Ақл-заковат, донолик ва унинг ифодаси бўлган, уни акс

эттирувчи нарса — гап-сўз, фикр ва ш.к.; донолик белгиси. *Оз емак — тани соғлиқ, Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. *Нодоннинг кулфати кўп, Дононинг — ҳикмати.* Мақол. ■ *Боболарнинг ҳикмати Ҳаётга ёруф йўлдир: Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл, дер. Э. Воҳидов. Подшоҳ билан шерга яқин бўлмоқ ҳикматдан эмасдир. «Эртақлар». «Курашмоқ — ўрнак бўлиб яшамоқ демакдир!» — деган эди муаллиминг, файласуфларнинг ҳикмати баён қилиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳаракатда баракат — кўп қадим ҳикмат.. М. Шайхзода.*

2 Тагини англаш қийин бўлган, яширин бир маъно, яширин бир сабаб; сир. *Бу ойнада қандай ҳикматни кўрдинг? Жоним болам, сенинг ҳолинг на бўлди? «Баҳром ва Гуландом». Олдинга келган йигит кетолмайди, сизларда бирор ҳикмат бор экан-да. «Оқ олма, қизил олма». Бектемир генералларни урушининг бутун ҳикмати биладиган бағоят ҳурматли азиз одамлар деб тушунарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Булбул сайрайди, хўроз қичқиради, эшак ҳанграйди, от кишнайди. Буларнинг тирикчилиги шу-да. Бунда нима ҳикмат бор дейсиз? П. Турсун, Ҳўкитувчи.*

3 кам қўл. Фойдали томон; наф, фойда (иш, ҳаракат ҳақида). *Раҳмат Отабекка кулумсираб қаради-да, тоғасига жавоб берди. -Хотин кўпайтириб, улар орасида азобланишининг нима ҳикмати бўлсин? А. Қодирӣ, Утган кунлар. Тўғри, шоликорликда ҳикмат кўп бўлади. Ш. Фуломов, Ташаббус.*

4 Ҳикмати бор нарса, ҳикмат билдирувчи фикр, гап. *Қуриб кетманг! Кўчқор ёғиб, энди бир ҳикмат кўрсатмоқчимидилар! М. Вобоев, Гузаллик истаб. Қори, худди фавқуллода бир ҳикмат эшитгандай, оғзини ва кўзларини катта очиб, Тўпанисога қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёш хотин қари эркакни яшартиради, деган гаплар бор; қариганда уйланадиган эркаклар ана шу ҳикматга амал қилар эмиш.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

5 *эск. айн. физика.* -Ҳа, ҳикмат кесакдан аланга чиқаргандек, сиз ҳам китобдан олган билимларингизни турмуш мактабидан синовдан ўтказинг, — деди қиз. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

Илми ҳикмат Физика. *Мадраса — диний мактаб. Лекин риёзиёт, илми ҳикмат, ҳан-*

даса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ҳикмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИКМАТЛИ Ҳикмати бор, ҳикмат ифодали; чуқур мазмунли; сирли. *Ҳикматли гапларга қулоқ солмоқ даркор, Қулоқ солмоқ даркор халқнинг сўзига. А. Орипов, Йиллар армони. Халқона ўткир иборалар, чуқур ҳикматли мақоллар унинг нутқининг жонли, ёрқин безаклари эди. Ойбек, Нур қидириб. Миллатни фақат илм-маърифатгина жаҳолат ботқоғидан олиб чиқади, деган фикрни ҳурматлайман. Бунда катта ҳикмат бор.. кўп табаррук зотлар бу хусусда ҳикматли гаплар айтиб қолдирганлар. К. Яшин, Ҳамза. Ошпаз ер остига ҳикматли ўчоқ ясаб, қуённи пиширишга киришди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҲИКМАТОМУЗ [а. + ф. *حکمت آمیز* — ҳикмат ифодали, ҳикматли] Ҳикматли, ҳикматга бой, ҳикмат, панд-насихат тарзидаги. *Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд. Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.*

ҲИКОЯ [а. *حكاية* — гапириб, сўзлаб бериш; қисса; тарих] 1 Кимса, нарса ва у билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларнинг оғзаки тафсилий баёни. *Мулла Фазиiddин.. ёш Бобурга Навоий ҳақида жуда кўп ажойиб ҳикоялар айтиб берган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Фойиб энди «студентликнинг олтин даври» ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя бошлади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Чол бошлар умрининг ҳикоясини, Бир-бир сўйлаб чиқар бор-барчасини. Ҳ. Олимжон.*

Ҳикоя қилмоқ Баён қилмоқ, сўзлаб бермоқ. *У йўл-йўлакай бирталай латифалар айтди, ўз саргузаштларини ҳикоя қилди. Газетадан.*

2 Эпик турга мансуб кичик ҳажмли жанр; шу жанрда ёзилган асар (сюжет ва композициянинг нисбатан соддалиги, баённинг бир шахс томонидан олиб борилиши билан роман ва повестдан фарқланади; асосан, насрий ифодага эга бўлади). *Ҳикоя ёзмоқ. Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоялари. Ҳикоялар тўплами. ■ Ёзувчиларимиздан Саида Зуннунова, Раҳмат Файзий оила масаласида анчагина ҳикоя ёзишган. «Муштум».*

ҲИКОЯНАВИС [а. + ф. *حكاية نويس* — ҳикоя ёзувчи] Ҳикоя ёзувчи. *Биринчи ўзбек ҳикоянависи Ойдин ижоди янги ўзбек адабиётининг тараққиётида муҳим ўрин тутди.* С. Мамажонов, Ҳаёт куйчиси. *Ёш ҳикоянавис У. Умарбековнинг. «Солиа хола», «Чўлда бир кун»* каби ҳикояларида кишининг юксак фазилятларини очиб беришга уриниш сезилди. «Шарқ юлдузи».

ҲИКОЯНАВИСЛИК Ҳикоя ёзиш иши. *Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик.. ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим.* С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲИКОЯТ [а. *حكايت* — сўзлаб бериш; қисса; тарих] **1** эск. айн. **ҳикоя.** *Мақолларга, эртакка, ҳикоятларга Мен умримда жуда кўп қулоқ осибман.* М. Шайхзода. *Мирза Баҳром ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган ҳикоятнинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд.* Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.

2 Ҳикоят (хотин-қизлар исми).

ҲИКОЯЧИ **1** Ҳикоя қилувчи, эртак ва ҳикояларни сўзлаб берувчи.

2 Ҳикоялар ёзувчи, ҳикоянавис.

ҲИКОЯЧИЛИК Ҳикоячининг машғулоти, ҳикоялар ёзиш иши. *Бизда кичик жанрга — ҳикоячиликка етарли диққат қилинмагани менинг иззат-нафсимга тегади.* Ф. Фулом, Талант ва маҳорат.

ҲИЛВА **1** Жуссаси ингичкадан келган, хипчабел, нозик. *Ҳилвагина, оппоққина экан.. Ҳамиятли қизга ўхшайди.* А. Муқимов, Келин.

2 шв. Ялпиз.

ҲИЛВИЛЛАМОҚ с.т. Ҳилвирамоқ.

ҲИЛВИРАМОҚ **1** Заиф, нимжон ҳолга келмоқ, заифлашмоқ. *Бу жанговар воқеаларни эслар экан, кампирнинг ҳилвираган озғин танасида гўё ёшлик қони бирдан жушургандай бўлди.* С. Анорбоев, Дўстлар. - *Йиғламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Фуломжон, бундай гаплар онасининг ҳилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз устоднинг салқиган қовоқларига.. ҳилвираган бармоқларига разм солди.* Унинг бармоқлари билан-бар-билмас титрарди. С. Сиёев, Аваз.

2 Эскириб, ночор ҳолга келмоқ, футури кетмоқ; тўзмоқ. *Ҳадемай дарчада Утар бобонинг ҳилвираган сариқ тўни кўринди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Эскириб, қирралари ҳилвираб кетган дафтарнинг муқовасига чиройли ҳарфлар билан «Ҳолида» деб ёзилган эди.* У. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

3 с.т. Ҳилпирамоқ. *Ҳа, атласларни кийиб олиб, Ҳилвираб келасиз-а бизга.* «Кўшиқлар».

ҲИЛЛА **1** с.т. Ҳийла. *Ургани йўқ моли билан тиллани, Бир аёл юрдирди макру ҳиллани.* «Эрали ва Шерали».

ҲИЛЛА **II** [а. *حله* — сарпо, либос, кийим-бош] айн. **хўлла.** *Рўмолим бор ҳилладан, Фижимлари тилладан.* «Оқ олма, қизил олма».

ҲИЛОЛ [а. *هلال* — янги ой] **1** кт. Янги чиққан ой. *Кўкка боқса, Зухро юлдуз қолар экан лол, Ҳасад қилар экан унинг қошига ҳилол.* Т. Тўла. *Бу тун осмон ҳам нотинч. Нозик ҳилол бедор кеза-кеза, булутлар қаърига кетмоқда.* Газетадан.

2 Ҳилол (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИЛПИЛЛАМОҚ айн. **ҳилпирамоқ.** *Ошхонанинг тўрида ҳилпиллаб турган байроққа кўзимиз тушди, бу — ёшларнинг ғолиблик нишони экан.* М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар. *Қирғоқдаги ҳаворанг чодир аста ҳилпиллайди.* Газетадан.

ҲИЛПИРАМОҚ Силкиниб, тебраниб елпингансмон ҳаракатланмоқ; ҳилп-ҳилп қилмоқ (баъзи енгил, майин нарсалар ҳақида). *Ҳамма деразалар ланг очиқ. Енгил шабададан дарнардлар ҳилпирайди.* Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла. *Унинг кичик, тиниқ зангори кўзларига тикилди, толалари шамолда ҳилпираган майин, олтин сочларини силади.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Кузатувчилар қўлида рўмолчалар ҳилпирайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲИЛПИРАТМОҚ Ҳилпирамоқ фл. орт. н. *Юлдуз кўк шойи кўйлақчасини ҳилпиратиб, айвонга югурғилади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У ўгирилиб қараса, бир варақ қоғозни қўлда ҳилпиратиб, Зокир келяпти.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

ҲИЛП-ҲИЛП: ҳилп-ҳилп қилмоқ Ҳилпирамоқ.

ҲИЛ-ҲИЛ: ҳил-ҳил пишмоқ Етилиб, юмшаб пишмоқ. *Ҳил-ҳил пишган шафтоли.*

Гушт ҳил-ҳил пишиди. ■ Ҳил-ҳил пишган юмшоқ кабобни пиёз қўшиб ея бошлади. Ойбек, Улуғ йўл. Чанқаб кетган Ҳайдар қовунни эгарга уриб, иккига бўлди-ю, шошганича ҳил-ҳил пишган босволдининг сувини шимирди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ҲИМ айн. **ҳимм**. Ваъда.. Ҳим. Нодон. Хужайин деган хизматкорни қизиқтириш учун ваъда қилаверади-да.. Ойбек, Танланган асарлар. -Келинойимга ўша совғадан насиба олиб келган эдим. -Ҳим.. — деди Бўтабой ўнғайсизланиб, — шунақами.. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

ҲИМАРМОҚ I Эшиб ёки бураб йиғиштирмоқ, қайтармоқ; шимармоқ. Абулзийё қўлтиғидан оғир шоҳи халтача чиқарди-да, халта оғзини ҳимариб, Маждиддин[нинг] олдига шарақлатиб қўйди. Ойбек, Навоий. Султонов кўзларини очиб, шимининг почасини аста ҳимариб, кўтара бошлади. М. Мансуров, Ёмби.

2 Эшиб, бураб пишитмоқ. Кампир қўлидаги пахтани ҳимариб, қорачироққа пилик тайёрлади. «Эртақлар». У ип учини тишлаб узиб, бармоқлари билан ҳимариб, дурни ипга тизаркан, гапини лоқайд давом эттирди. Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно.

3 Тўғрилаш, тартибга солиш ёки шунчаки эрмак тарзида бармоқлари орасида олиб бурамоқ, ўйнамоқ. Тансиқ ҳаворанг рўмолчасининг учини ҳимариб, унинг ишидан кўз узмаганини пайқади. Ойбек, О.в. шабадалар. Лабини ялаб, соқолининг учини ҳимарганича, бир нафас индаёлмай қолди. С. Зуннунова, Олов. Рассом дастурхон попугини ҳимарганча, Тоғанинг тоmidан кўз узмай ўтирар эди. Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

ҲИММ унд.с. **I** Таажжуб, шубҳа, ишонмаслик, кесатиш, пичинг кабиларни билдиради. -Сен аввал секин даромад қилсанг, яхши бўлар эди. -Ҳимм.. — деди Сорахон лабини буриб. А. Қаҳҳор, Сароб. -Ҳимм, — деди маҳдум, — қишлоғингизда оқсоқол йўқми? А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бир фикр билдиришда қийналишни, иккиланишни, тугилишни билдиради. [Бақоев:] Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни.. ҳимм. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Бирор нарсани тушуниб етганликни, ундан қаноат ҳосил қилганликни, мамнун

бўлганликни ифодалайди. Мен касалнинг бошланиши жараёнини узоқ ҳикоя қила бошладим. У ора-чорада «ҳимм, яхши-яхши, ҳимм, безарар, ўтиб кетади», дея қўярди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ҲИММАТ [а. همت — ғайрат-шижоат, жўшқинлик; ҳаракат, ҳафсала, кунт; югур-югур, ташвиш] Одамгарчилик, мурувват юзасидан қилинадиган яхшилик, яхши иш, ёрдам; инсондаги шундай ишга бўлган туйғу, хислат, фазилат. Элга хизмат — олий ҳиммат, дейди халқимиз. ■ Халқимизнинг бағри кенг, ҳиммати зўр. Ота-онасиз болаларни ўз бағрига олди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Уста миришкорлар билан қўлни қўлга бериб, далаларда жавлон ураётган шаҳарликлар ва студентлар ҳимматига балли. Газетадан. Элнинг ғайратига ҳам, ҳимматига ҳам балли! Худди шу буйруқни кутиб тургандай, бирваракайига ишга ёпишиб кетди. Ойдин, Фарҳодлар. Кори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни.. ҳимматга қарайди, ҳимматга. «Муштум».

Ҳиммат камарини боғламоқ қ. камар I.
ҲИММАТЛИ Ўзгалар манфаати йўлида ёрдамини, иш-меҳнатини аямайдиган, ҳиммати зўр. Ҳимматли киши. ■ [Йўлчи] Пул берган ўртоқларини қучоқлаб ўнгиси келди, улар шу тонда дунёда энг ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводининг ҳимматли ёшлари.. агрегатлар ишлаб чиқаришни ҳозирнинг ўзидаёқ қизитиб юборишган. Газетадан.

ҲИММАТСИЗ Бировга ёрдам қилмайдиган, ҳиммати йўқ. -Ҳа, уялдим, лекин сени алдаганимдан эмас, ҳимматсиз ва қизганчиқ одамдан ёрдам сўраганимдан уялдим, — дейди чол. «Эртақлар».

ҲИМО I кам қўлл. Бирор иш-ҳаракатни бажаришда кимсага бериладиган жисмоний ёрдам; кўмак. Турсунбой қанорни кўтаришиб, машинасининг тумшугига олишди. Сўнгга ҳимо билан Алижоннинг орқасига қўйди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Сени минган йигит кирар савашга. Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга, Ўн тўрт сафар дучор бўлдинг Бектошга, Шу арабининг додин берган бевдовсан. «Хушкелди».

ҲИМО II с.т. Имо. Манови паканагина одам бир ҳимо билан ўзини ҳурмат ва қадр-

қийматнинг энг баланд поғонасига кўтариб қўйишига имони комил! А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҲИМОЯ [а. *حمایه* — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа, тўсиқ, ғов; ҳомийлик] **1** Ҳаёт, иш-фаолиятда бўладиган ёрдам, қўллаб-қўлтиқлаш; ҳомийлик, паноҳ. *Подшоҳ ҳазратлари мени сизнинг ҳимоянгизга топширган эдилар! Агар босқинчиларни топиб жазо бермасангиз, мен подшоҳ ҳазратларининг ҳузурларига паноҳ истаб кетишига мажбурмен! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. У ҳазратнинг укалари Бойсунқур мирзо отамлари ва устоз Қавомни ўз ҳимояларига олганлар. Мирмуҳсин, Меъмор. У Бобурнинг отаси ўрнига ҳукмдор бўлганини эшитиб, ундан ҳимоя сўраш ниятида арка борган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Хавф-хатар, ҳужум кабилардан сақлаш, қўриқлаш иши; муҳофаза, мудофаа. *Ҳар кун бирор уйдан кимдир хайрлашгани киради. Қишлоқнинг сара йиғитлари армияга — Ватан ҳимоясига кетдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳимояда ётган одамларга тунги ҳужум ва шовқин-сурон оғир таъсир қилишини Шайбонийхон яхши билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

3 Умуман, бирор хавфли, зарарли нарса-ҳодисадан сақлаш, сақланиш иши. *Реактор сув қатлами, темир ҳалқа ва бетон девордан ташкил топган кучли ҳимоя воситаси билан ўралган. «Фан ва турмуш». Механизатор кабинадан тушиб, ҳимоя тўсиқларини яна бир карра текшириб кўрдида, рулга ўтирди. Газетадан.*

4 *спрт.* Футбол, волейбол каби ўйинларда команданинг рақиб томон ҳужумини қайтариш вазифасини бажарувчи қисми. *Бу ўйин команданинг ҳимоясида етарли муаммолар борлигини кўрсатди. ■ Бундай команда билан ҳимояда туриб ўйнаш ҳазилми? Бирор хатога йўл қўйдинг — балога қоласан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.*

5 ҳуқ. Судланувчи тарафини олиб қилинадиган хатти-ҳаракат, айтиладиган фикр-мулоҳаза; оқловчи томон.

6 Илмий кенгаш ёки махсус комиссия муҳокамасига тақдим этилган ишда (диссертация, лойиҳа ва ш.к. да) олға сурилган қарашлар, фикр-мулоҳазаларнинг эътироф этилиши ва тегишли илмий даража ёки унвонни олишга ҳаракат қилиш иши. *Лойи-*

ҳани ҳимояга қўймоқ. ■ Пошиша холянинг кўнгли жойига тушди. Куёвининг кандидатлик ҳимояси кунин олдинги қаторда савлат тўкиб ўтирди. Д. Нурий, Осмон устунини.

ҲИМОЯ ҚИЛМОҚ **1)** ҳимоясига олмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳомийлик қилмоқ. *Подшолик ҳамма вақт юртнинг обрўли одамларини ҳимоя қилади. Чўлпон, Кеча ва кундуз; 2) хавф-хатар, ҳужум кабилардан қўриқламоқ. Ватанни ҳимоя қилмоқ. ■ Юртни босқинчидан ҳимоя қилиш — ҳамманинг иши! Мирмуҳсин, Меъмор; 3) хавфли, зарарли нарса таъсиридан сақламоқ. Асални мунтазам истеъмол қилиб туриш кишини кўп касалликлардан ҳимоя қилади, юқумли касалликлардан асрайди. М. Тўйчиев, Асаларичилик; 4) ҳимоя ишини бажармоқ, ҳимояда ўйнамоқ; ҳимояламоқ, ҳимояланмоқ. Боксчимиз ҳужум билан бирга ҳимоя қилишни ҳам эсдан чиқармайди; 5) судланувчи, айбланувчи тарафидан иш юритмоқ; 6) диссертация, лойиҳа ва ш.к. нинг ҳимоясини ўтказмоқ. Докторлик диссертациясини ҳимоя қилмоқ.*

ҲИМОЯСИЗ Ўзини ҳимоя қила олмайдиган ёки бирор ҳимоя қилмайдиган, ҳимояси (ҳимоячиси) йўқ; қўриқланмайдиган. *Бойвачча ҳимоясиз Қудратнинг юз-кўзига, бурнига мушт ёғдира бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қумда, биздек ҳимоясиз одамлар орқасида юриши жуда таажежуб. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲИМОЯТ [а. *حمایت* — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа; паноҳ; ҳомийлик] *эск. кт. айн. ҳимоя* **1.** Бугун маликанинг меҳри тушган, унинг ҳимоятидаги Оққиз бўлғуси куёви билан куч синашарди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Бир хил ота-оналар касаллик ё қариллик натижасида болаларининг моддий ҳимоятларига муҳтож бўлсалар, бошқалар бунга эҳтиёж сезмайдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Ҳимоят қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) *айн. ҳимоя қилмоқ* **1** қ. **ҳимоя.** Агар қилмади эл ҳимоят санга, Ўзингдан керакдир шикоят санга. Алишер Навоий. *Ўз фарзандларига ҳимоят кўрсатишни билмаган тошбағир надар олдидан бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйиши, ундан совиб кетиши мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҲИМОЯТЛИ Қўллаб-қувватлайдиган, ҳомий бўлувчи; ҳимоячиси бор, кимнинг-

дир паноҳида бўлган. Яхши кунларимда салтанатли онам, Ёмон кунларимда ҳимоятли онам. «Оқ олма, қизил олма». Оқ сут берган оналари Рози бўлсин, ёр-ёр. Ҳимоятли(к) оналари Қози бўлсин, ёр-ёр. «Кўшиқлар». - Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни қанда қилмайдиган мусулмон бир қосибнинг қизи экансиз, — деди Ойша яллачи Латифахонга. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲИМОЯЧИ 1 Қўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи; ҳомий. *Отахўжа аканинг гапида жон борлигини тушуниб, корандалар жим ўтирар, энди уларнинг ҳимоячиси борлиги далда берарди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. *Дарҳақиқат, ҳимоячи акалари туфайли унинг дўпписи доимо қайтоқ.* «Муштум».

2 Хужум, босқин ва ш.к. дан қўриқловчи, ҳимоя қилувчи. *Ватан ҳимоячилари.* ■ Самарқанддан қайтган чопар Бобурнинг ҳаёт билан ўлим орасида беҳуш бўлиб ётганини айтиб бергандан кейин, қалъа ҳимоячиларининг бир қисми фитначилар томонга қочиб ўтиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Армия ҳарбий советининг.. мурожаати, айниқса, кичик ер ҳимоячиларининг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

3 ҳуқ. Судда айбланувчининг манфаатини ёқловчи, уни ҳимоя қилувчи. *Жамоат ҳимоячиси.* ■ *Тергов, суриштирув органлари томонидан олиб борилган тақдирда, ҳимоячининг ишда иштирок этиши ман этилади.* Газетадан.

4 срт. Команданинг ҳимоя қисмида ўйновчи. *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, копток тегишарди.. Икки томоннинг дарвозабони, хужумчио ҳимоячилари бор.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Бу ўйинда ҳамшаҳарларимиз таркибида ҳимоячи Николай Маслов биринчи марта ўйинга тушди.* Газетадан.

5 Диссертация, лойиҳа ва ш.к. ни ҳимоя қилувчи, ёқловчи. *Ҳимоячи ўз қарашларини ишонарли далиллар билан асослаб, саволларга тўлиқ ва аниқ жавоб берди.* Газетадан.

ҲИНГИЛЛАМОҚ с.т. Ҳирингламоқ, -Сизга ўша қурилишингиздаги ҳингиллаган қизлар бўлса. Бўлмаса, нега кунда ишдан кеч қайтасиз? — деди Ойниса Йигиталига. С. Кароматов, Бир томчи қон. [Икки синфдош] Ҳингиллаб кулишар, катталардек қўлларини

ҳаракатга солиб гаплашишар ва яна кулиб қўйишарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲИНГИЛЛАШМОҚ Ҳингилламоқ фл. бирг. н. *Обиджон жуда қўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади, болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲИНГИР-ҲИНГИР айн. **ҳиринг-ҳиринг.** *Ашир мастликдан юмилаётган кўзини йилтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИНД 1 Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳолининг номи. *Ҳинд халқи (қ. Ҳиндлар).*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Ҳинд чойи.* Ҳинд аёли. ■ *Маъсума қизлигида ҳар замонда бир — ҳинд фильмлари қўйилаётганда борарди кинога.* А. Ибодинов, Бир томчи ёш.

ҲИНДИ(Й) 1 Ҳинд халқига мансуб шахс. *Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб қайтариқ қилдирасан.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Палата эшиги олдида бизни ҳиндига ўхшаган қоп-қора бир йигит.. камоли эҳтиром билан кутиб олди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Ҳиндистоннинг асосий давлат тили.

ҲИНДЛАР Миллатидан, динидан ва тоифасидан қатъи назар, Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли.

ҲИНДУЛАР қ. **индейслар.**

ҲИНДЧА с.т. Ҳинд халқи томонидан ишланган, яратилган. *Клубда ҳиндча кино кетаётган экан..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҲИРИНГЛАМОҚ «Ҳиринг-ҳиринг» овоз чиқармоқ, шундай товуш чиқариб кулмоқ. *У. бир четда ҳиринглаб турган букри йигитга юзланди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳмад ҳам жилмайди. У бемаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Жамол кумуш тишларини кўрсатиб, ҳиринглаб кулди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Кўзибой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲИРИНГ-ҲИРИНГ тақл.с. Паст овозли кулги товушини билдиради. *-Гап-сўзда ҳам бир маъни бўлиши керак, — деди Гулшан, — бундан-бўшга ҳиринг-ҳиринг; бундан*

кўра тинч ухлаган яхши. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Низомиддинов орқасидан эргашиб келаётган Турсунбой отага нималардир деб тушунтирар, ҳадеб ҳиринг-ҳиринг кулар эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу.. мастона довдирашлар, бу беҳаё ҳиринг-ҳиринглар жонингга тегмадими? С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲИРОВУЛ [муғ.] тар. Қўшиннинг олдинги сафи, авангард, илғор. Қўшин ичида энг иш кўрган.. баҳодирларни саралаб, ҳировул тузиб.. Арғунбекка топширди. Ойбек, Навоий.

ҲИРС [а. حرص — бирор нарсага қаттиқ берилиш, интилиш; тама, очкўзлик] 1 Етишиш, эришишга бўлган кучли интилиш, истак, майл. Мол-дунё тўплашга бўлган ҳирс. ■ Мерос олиш ҳирси билан ота-онангнинг ўлимини асло истамагин. «Қобуснома».

Ҳирс қўймоқ Бирор нарсага ўта берилмоқ, ружу қилмоқ, кетидан қувмоқ. Пулга ҳирс қўймоқ. ■ Сарви холанинг ҳам суяги меҳнатда қотди. Аммо у мол-дунёга сира ҳирс қўймади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Отасининг феълени билган Таманно бир-икки кундан бери ичкиликка ҳирс қўйган эрини туртиб уйғотди: -Туринг-э, уят бўлиб кетди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 салб. Жинсий ҳиссиёт, шундай ҳиссиётли майл. ..кўзлари сузук, лағча чўққа айланган қалби бетўхтов урар, шу чўғ туфайли аланга олаётган ҳирсни босишга қурби етмасди ҳатто. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..ўзига қайноқ ҳирс билан ёпишишини ҳам доимо истарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲИРСИЙ [а. حرصى — ҳирс, майл, очкўзликка оид] кам қўлл. Ҳирсга оид. Буни [бу гапни] Аъзам ўзича тушунди: қиз унинг ҳирсий ниятини тушунди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҲИРСЛИ 1 Ҳирс қўйган; берилган. Мол-дунё орттиришга ҳирсли одам.

2 Жинсий ҳиссиётли, шундай ҳиссиёт акс этувчи (қ. **ҳирс** 2). Ортиқнинг ҳирсли кўзлари буни ҳам авради. Ўзига қараб кўз уриштирмаса тура олмайдиган қилиб қўйди. Шухрат, Сайланма.

ҲИС(С) [а. حش — сезги, туйғу; идрок] 1 Ташқи таъсирни қабул қилиш қобилияти ва шу таъсирдан юзага келадиган ҳолат; сезги, туйғу. Ҳаёлим саҳрода кезади уйғоқ, Ҳиссимни тортганди поёнсиз қирғоқ. Ғайратий. Бу

қўшиқлар қизда ўзи ҳам нима эканини билмайдиган ҳислар уйғотар эди. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. Сен чал бугун ялли ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳиссим билан тинглайин. Ғайратий. Низомжон хатни кўрди-ю, қувончли, аламли, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди. С. Аҳмад, Уфқ.

Ҳис қилмоқ (ёки **этмоқ**) 1) ҳис, сезги қобилияти билан нарса, ҳаракат-ҳолат ва ш.к. ни билмоқ, илғамоқ; сезмоқ. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар.. юраги ҳаяжондан гул-лаб урар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Мулла Фазлиддин ўз юзида Хонзода бегимнинг нафасини ҳис қилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Манглайда совуқлик ҳис этиб, Қумуш кўзини очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек.. Нигорага қаттиқ боғланиб қолганини ҳис этди. С. Анорбоев, Оқсой; 2) бирор ҳолатда билмоқ; сезмоқ, туймоқ. Ўзини энгил ҳис қилмоқ (этмоқ). ■ Адиба шу бир уй меҳмон орасида ҳам ўзини ёлғиздек ҳис қилди. Газетадан. Бу магазинда у ўзини ўз уйидадек ҳис этишини яна бир марта кўрсатиб қўйгиси келди. Ф. Мусажонов, Нозик масала.

2 Киши руҳияти, қалбидаги бирор нарсани акс эттирувчи, у билан боғлиқ сезги, туйғу. Севги деб аталган бу ҳислар баҳор ёмғиридек шарр этиб ўтиб кетмасмикан? Мирмуҳсин, Умид. Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди? Уйғун. Унинг қарашиде таҳлика, саросима ёки «ажаб бўлибди!» деган бир маъно, бир ҳис йўқ эди. Ойбек, Навоий.

ҲИСЛАМОҚ кам қўлл. айн. **ҳис қилмоқ** 2. қ. **ҳис** 1. «Мен сеники», дея киргандай У ўзини хўжа ҳислайди. Ҳ. Олимжон.

ҲИСЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилиятига эга; сезгир; ҳушёр.

ҲИСОБ [а. حساب — ҳисоблаш, ҳисоблаб, санаб чиқиш; санок; ҳисоб-китоб; яқун чиқариш, ҳисобот] 1 Сон, миқдорни белгилаш учун рақамлаб аташ; санок, санаш. Оғзаки ҳисоб. Ҳисобда янглишмоқ. ■ Ясовулбоши ҳисобидан янглишмай, ўлим калтагини санайди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қирмоқ-даман фашист ўғрини, Ҳисобимда ҳозир юз

ўттиз. Р. Бобожон. Сенинг ҳисобинга тўғри келадими? Агар олган ҳисобимиз тўғри чиқса, бу гал унинг [Отабекнинг] Марғилонга қуруқ қатнаб юришининг еттинчи қайтаси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳисобда бўлгани; миқдор, санок. *Ҳашарда қатнашаётганларнинг ҳисоби. Фермадаги қўйларнинг ҳисоби. Оларда ҳисоби – туққиз, Берарда саноғи – ўттиз. Мақол. ■ Рус шаҳарларига бориб савдо қилувчилар Туркистонда жуда оз ҳисобда бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ўрта ҳисобда Ўртача ҳисоб билан айтганда. *Жамоа ўрта ҳисобда йигирма беш центнердан ҳосил олади. Ҳисобга олмоқ* 1) ҳисобини, миқдорини белгиламоқ. *Мажлис қатнашчиларини ҳисобга олдим;* 2) ҳисобдагилар қаторига киритмоқ, ҳисобга қўшмоқ; ҳисобламоқ. *Ака-ука Ҳасанбек, Ҳусанбек, томда ишлаётган гуржи ва пастдаги икки йигитни ҳисобга олмаганда, қурилишда одам йўқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор;* 3) эътиборда тутмоқ, эътиборга олмоқ. *Самарқанд ҳокими этиб тайинланган амирзоданинг ғоятда ёш эканини ҳисобга олиб.. шоҳ Малик Тархонни унга маслаҳатгўй ва ҳимоячи этиб тайинлади. Мирмуҳсин, Меъмор. .ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Ҳисоби йўқ* Сон-саноғини белгилаб бўлмайдиган (белгилаш қийин) миқдорда, жуда ҳам кўп; беҳисоб, ҳисобсиз. *Хизмат қилар ҳисоби йўқ сипойи.. «Баҳром ва Гуландом». .бир томондан кириб келаётганларнинг ҳисоби йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Ҳисобига етмоқ* (асосан, бўлишсиз шаклда) Сон-миқдорини белгиламоқ. *Қишлоқ кулбаларининг чети кўринмас, ҳовлиларнинг ҳисобига этиб бўлмасди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

3 Кимса ёки нарсаларнинг мавжудлигини, миқдорини белгилаш рўйхатидаги, унда қайд этилувчи мажмуи; қайд этилувчилар (этилганлар), борлар гуруҳи, қатори. *Инвентарь ҳисоби. Ҳисобга киритмоқ. Ҳисобдан чиқарилмоқ. ■ Ҳали бу ҳисобга фуқародан ўлдирилган бечоралар кирмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Боягиси ўн битта-миди? Мана шу сўнгисини ҳисобга ёзинг.. Шухрат, Шинелли йиллар.*

Ҳисоб дафтари 1) шахс, нарса ёки сон-миқдор қатори қайд этилувчи дафтар. У

тирмашиб, хирмонга чиқа бошлади.. тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди, шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб келди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) сарф-харажат, тушум ва ш.к.лар қайд этилган дафтар. -Ҳай, майли.. менда одамгарчилик бор, – дейди-да, ҳисоб дафтари билан чўтти олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 айн. **ҳисоб-китоб** 5. У [Отабек] ўзининг душманларини ўлдириш учунгина Марғилонга қатнаб юрган экан, ҳисобини тугатди-да, бедарак кетди-қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳисоб қилмоқ айн. **ҳисоб-китоб қилмоқ қ. ҳисоб-китоб** 1. У савдогарни ўз ҳузурингизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилганингиз хуброқдир. «Бўтақўз».

5 Ўзаро келишув, битимга кўра олинadиган улуш, ҳақ. *Марғилондан арава миниб келувчи ёлланган киши бўлиб, Тошкентга келишининг эртаси куни ҳисобини олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 (асосан эғалик, ж.к. ва ч.к. қўшимчалари билан) Кимса, жамоа ва б. тасарруфидла, унинг ихтиёрида бўлган нарса, моддий бойлик, озиқ-овқат, пул ва ш.к. *Гапнинг қисқаси, ўзга халқлар ҳисобига яшади. С. Кароматов, Олтин қум. Энди командировкага ҳам ўз ҳисобингиздан бориб келасизми? С. Нуров, Нарвон.*

7 Кўпчиликка ёки кимсага қилинган, бўлган ишлар ҳақида берилadиган маълумот. *Кейин қўли билан пешонасини сиқди-да, ҳисоб беришга бошлади.. қалтираган қўллари билан чўт қоқди. Ойбек, Танланган асарлар. -Отни бироз совитдим, беда солдим, – Қобил, биров ундан: «Нима қилиб юрибсан?» деб сўраётгандай, ҳисоб берди. Ҳ. Фулом, Машъал. Меҳмонхоналардан бирида Мирзакаримбой ўз гумаштасидан ҳисоб олар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 кам қўлл. айн. **ҳисобот**. *Раҳбарнинг ярим йиллик ҳисоби. ■ Менинг икки оёғимни бир этикка тиқиб, ҳисобимни қўйишлари мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

9 эск. айн. **арифметика**. *Янги мактаблар очиб, Қуръони карим ва бошқа диний дарслар билан бирга, жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Иккинчи дарсда*

Зоҳидов деган ёшгина.. бир йигит ҳисобдан дарс берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

10 махс. Ҳисоблаш, ҳисоблаб чиқиш натижаси. Баъзан узундан-узоқ ҳандасавий ҳисобларни қоғозга ёзиб қолар, яна уйчанлик билан қамиш қалам орқасини ғажий бошларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

11 Бирор нарса учун тўланадиган пул суммаси қайд этилган ҳужжат. Ҳар бир студент-қурилиш отрядида иқтисод ва ҳамкорлик шахсий ҳисоблари очилган. Газетадан.

12 бух. Бирор муассаса, ташкилот ва ш.к. да бухгалтерия иш-муомаласини олиб бориш (юритиш) учун хизмат қилувчи молиявий муомала, шунингдек, ҳужжатлар.

13 Спорт ўйинида томонлар очкосини белгиловчи рақамлар (рақамларда ифодаланувчи сонлар) нисбати. Уйинда ҳисоб тенглашди — 2:2. Бу гал 5:2 ҳисоби билан меҳмонлар ғалаба қилишди.

Ҳисобни очмоқ Уйинда биринчи бўлиб 1 рақами билан қайд этилувчи амални бажармоқ. Мас., биринчи тўпни киритмоқ. Уйиннинг ўттиз тўққизинчи минутида Боқи ҳисобни очган эди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

14 Гап охирида (кесим таркибида) «деса бўлгудек», «деярли» маъносини билдиради. Газ қуритадиган саккизта насоснинг ҳаммаси монтаж қилиб бўлинди ҳисоб. Газетадан. На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб. Ойбек, Танланган асарлар. Элчиев Рузиев билан унчалик яқин эмас, ошқатиқ бўлган жойи ҳам йўқ ҳисоб. Э. Аъзам, Жавоб.

15 Бирор иш, хатти-ҳаракатнинг қаноатланарлилигини, ўрнига ўтишини билдиради. Оёгингизга қўй сўйсак арзийди, Юсуфжон ака. Бу ҳисоб эмас, ҳовлига борамиз.. К. Яшин, Ҳамза.

16 с.т. Йлож, чора; имконият. Дарёдан ўтишининг ҳисоби борми? ■ Қайтай десам — қувади, ўтиб кетишининг сира ҳисоби йўқ.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дардим ичимда. Бир олдингизга бориб, юрагимни ёзиб келаман дейман, сира ҳисобини қиллолмайман. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

17 фольк. Нима қилиш, иш-фаолият режаси, иш олиб бориш йўли. Бу сўзни қиз эшитиб, ақлини йитириб, ҳисобини йитириб, шошиб қолди. «Муродхон».

18 (3-ш. эгаллик ва ж.к. шаклида — ҳисобига) кўм. взф. Асос, сабаб, қарашлилик каби муносабатларни ифодалайди; эвазига, учун, туғайли. Катта меҳнат ҳисобига шундай натижаларга эришилди. ■ Бу йил узумдан биринчи мартаба давлат ҳисобига ҳосил йиғиб олинди. «Ўзбекистон қўриқлари». Оғир минутларда биз фақат солдатларимизнинг мардлиги ва қатъийлиги ҳисобига душманни тўтиб турардик. Н. Сафаров, Оловли излар.

Бир ҳисобда Бошқа томондан олиб қараганда; бир жиҳатдан. Бир ҳисобда, айтмаганимиз дуруст бўлди. ■ Бир ҳисобда, дадамнинг ухlab қолгани менга яхши бўлди. «Победа»да бир ўзим маза қилиб кетаман.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҲИСОБДА айн. ҳисобли **1.** Ҳозир тракторларнинг ҳар бир минути ҳисобда. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Сув ноёб, унинг ҳар томчиси ҳисобда. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲИСОБДОН [а. + ф. حسابدان — ҳисобни (яхши) билувчи; аниқ, пухта ишловчи] эск. кам қўлл. Ҳисобда адашмайдиган, ҳисобни яхши биладиган, тўғри ҳисоб юри-тадиган. -Ҳисобни ёлғиз бойлар биладилар деманг, — деди гапга қўшилмай.. ўтирган соқоли қирқиқ бир йигит, — ёлланиб ишловчилар ҳам ҳисобдон бўлган. С. Айний, Куллар. Соат кундуз бирдан кечиксак, овқатимиз даладан қайтиб келади. Одамлар жуда ҳисобдон бўлиб қолган, ҳар бир дақиқасини ҳисоблаб юради. И. Раҳим, Ҳилола. Уни қилни қирқ ёрадиган ҳисобдон, деб таърифлашади. М. Назаров, Жўш лочини.

ҲИСОБДОР [а. + ф. حسابدار — ҳисобга эга; ҳисоб берувчи; ҳисобчи; бухгалтер] эск. Ўз ишлари ҳақида бирор кимса ёки ташкилотга ҳисобот бериб турадиган. Ҳисобдор шахс.

ҲИСОБ-КИТОБ 1 Бажарилган иш, хизмат учун қилинган сарф-харажат ва тўланадиган ҳақнинг ҳисоби. ..шу кунгача баъзиларнинг ҳақида ҳиёнат қилинди. Ҳисоб-китобда улар ўз ҳақларини талаб этадилар. Мирмуҳсин, Меъмор. -Шартномани бажардик, хўжайин, энди ҳисоб-китоб.. — деди секингина. Ж. Шарипов, Хоразм. Кутбинисо бойнинг ҳисоб-китобини тинглаб.. ниҳоят, беш қадоқча хашаки ўрик ундириб қайтади. П. Турсун, Ўқитувчи.

«**Ҳисоб-китоб қилмоқ** Шундай ҳисобни амалга оширмақ, ҳисобламақ. Қиз машинадан тушиб, шофер билан ҳисоб-китоб қилаётиб, кулиб қўйди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Қараса, кабобпаз йигит: «Ҳисоб-китобни қилинг-у, улфатингиз билан даф бўлинг, — деб турибди. «Гулдаста».

2 **Кирим-чиқим**, даромад ва харажатлар ҳисобини қилиш; ҳисоблаш. *Мирҳосил дарё бўйидаги брезент чодирда ёлғиз чўт қоқар, Ҳисоб-китоб билан машғул эди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

3 Шундай ҳисоб ишларини олиб бориш ва қайд этиш, шунингдек, қайд этилган ҳужжат. *Ҳисоб-китоб ишларидаги чатоқликлар туфайли бухгалтер Маюсуф ишдан бўшаб кетди. «Муштум». Жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимшли кишилар керак. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 Умуман, бирор нарса ҳақида олиб борилган ишлар ҳисоби, ҳисоб натижалари. *Ҳисоб-китобларга кўра.. бундай чиқиндилар миқдори 1980 йилга бориб йилига 30 миллион тонна, Ўзбекистонда эса Олмалиқ, Самарқанд ва Қўқондаги ўғит заводлари чиқиндисини саккиз миллион тоннани ташкил этади. «Фан ва турмуш».*

5 *кўчма* Ўзаро муносабат, уни бир ёқли қилиш. *Рухингиз шод бўлсин, қурбон бўлганлар, Келди ёв-ла ҳисоб-китоб онимиз. В. Зоҳидов, Ҳаётбахш бадиият тароналари. Бөлшевиклар билан ҳисоб-китобни тугатамиз! Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

Ҳисоб-китоб қилмоқ 1) бир ёқли қилмоқ, ҳисоблашмоқ. *Душман билан ҳисоб-китоб қиладиган вақт етди; 2) ишдан бўшамоқ. Мунира туғуруқхонадалигида Аҳмад ишхонасига бориб, узил-кесил ҳисоб-китоб қилиб келди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳисоб-китобини олмоқ айн. ҳисоб-китоб қилмоқ 2. Маҳжамовнинг отпусчаси тугаши билан унга «ҳисоб-китобингни ол», дейишиди. «Муштум».*

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Санаб, миқдорини аниқламоқ, санамоқ, Пулни ҳисобламоқ. *Минутларни ҳисобламоқ. Бармоқ билан ҳисобламоқ. Экилган кўчатларни ҳисоблаб, яна 20 туп экиш кераклигини айтди.*

2 Номаълум бир миқдорни ҳисоб йўли билан аниқламоқ, ҳисоблаб топмоқ. *Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига тушади? Ўрмонжон буни ҳеч қачон ҳисоблаб*

кўрмаган бўлса керак, жавоб бера олмай илжайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..ўз имкониятларини ҳисоблаб чиқиб, яна давлатга қўшимча «кумуш тола» етказиб беришга аҳд қилишиди. Газетадан. ..ҳисоблаб қарашса, йигитчанинг гарданига пирасант [процент] билан роса саккиз юз сўм пул тушибди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 **Ҳисобга олмоқ**, ҳисобланувчи нарсалар қаторига қўшмоқ. *Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсонларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсондман.. «Муштум». Овқат, кийимни эмас, сувни ҳам ҳисоблайди у қизиталоқ [бой]. Ойбек, Танланган асарлар. Ёғга ҳисоблаб, 35 минг 500 сўмга сут сотиб олиб топширганмиз дегин.. «Муштум».*

4 Бирор тарзда баҳоламоқ, маълум бир хулоса чиқармоқ; ..леб билмоқ, ўйламоқ. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир. Газетадан. ..шу мактубни олган кунингиздан бошлаб ўзингизни мендан бегона ва никоҳимдан ташқари ҳисобласангиз бўладир.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Операция пайтида хирург энг яқин одамини ҳам бегона ҳисоблайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Аёлни камситган кимсани одам ҳисобламанг. Газетадан.*

5 *махс.* Номаълум сонни ҳисоблаб чиқармоқ, шу мақсадда ҳисоблаш иши олиб бормоқ. *Бу формулалар шомолнинг тезлигини ҳисоблаш имконини беради.*

ҲИСОБЛАНМОҚ 1 **Ҳисобламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Тарозиди тортиш натижаларига қараб, тухумнинг вазни ўрта ҳисобда неча грамм ва неча процент камайганлиги ҳисобланади. «Ўзбекистон паррандачилиги». Суиқасдга алоқадор ҳисобланиб, ҳибсга олинганлар ичида машҳур меъмор Нажмиддин Бухорийнинг ўғли Низомиддин ҳам бор эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 **Ҳисобламоқ** вазифасини бажаради (қ. **боғлама**). *Кислород ҳавонинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Газетадан. Ўтар бобонинг отаси.. ҳам хон табиби эди, сарой одамларидан ҳисобланарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Беғаразлик билан қилинган яхшилик — ҳар икки киши учун ҳам катта бойлик ҳисобланади. Газетадан.*

ҲИСОБЛАШ 1 *айн. ҳисобламоқ. Бу ишга қанча вақт ва маблағ кетишини ҳисоблаш қийин эмас. ■ ..дафтардан бошини кўтар-*

май, ниманидир ҳисоблашга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳисобловчи, ҳисоблаб чиқарадиган. Ҳисоблаш машинаси. Ҳисоблаш техникаси.

ҲИСОБЛАШМОҚ 1 Ҳисобламоқ фл. бирг. н. Анови кун Маражаббек билан ҳисоблашиб кўрсак, Қўқоннинг ўзидан икки йилнинг ичида етмиш саккиз бек ўлдирилибдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баъзилар Саудийнинг бу шошқалоқлигига, ўзини тутолмаслигига катта аҳамият бериб, унинг гапда иштирок этишини ҳам хавфли ҳисоблашар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзаро ҳисоб-китоб қилмоқ, ора очиқ қилмоқ.

3 («билан» кўмакчиси ёрдамида) Иш-фаолият, муомала ва ш.к. да ҳисобга олиб иш тутмоқ; ҳисобга олмақ. Шароит билан ҳисоблашмоқ. Қонун билан ҳисоблашмоқ. ■ Козимбек ўқитувчилар у ёқда турсин, ҳатто илмий мудир билан ҳам ҳисоблашмади. А. Иброҳимов, Сўнги нур. Ўша йиллари Уйғур актёр сифатида танилган эди. Шунинг учун ҳам ёш театр ишқибозлари унинг фикри, маслаҳати билан ҳисоблашардилар. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ҲИСОБЛИ 1 Ҳисоби, сони, миқдори белгили. Омонатин ахир бир кун олади, Ҳисобли кун ахир бориб тўлади. «Эрали ва Шерали».

2 Ҳисобга олинган, ҳисобда бор; ўлчовли. Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..вақтингени кўп олиб ўтирмай. Ҳар минутинг ҳисобли. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

3 Унча кўп эмас, чекланган миқдордаги, санокли. Янги йилга ҳисобли кун қолди.

4 Ўзаро ҳисоби, ҳисоб-китоби жойида бўлган. Ҳисобли дўст айрилмас. Мақол.

ҲИСОБОТ [a. حسابات — «ҳисоб» с. нинг кўпл.] 1 Ўз ишлари, топшириқнинг бажаралиши ва ш.к. ҳақида тегишли масъул шахс, ташкилот кабиларга бериладиган (берилган) оғзаки ёки ёзма тарздаги расмий ахборот. Йиллик ишлар ҳисоботи. Командировка ҳисоботи. Депутатнинг сайловчилар олдидаги ҳисоботи. ■ Йиғим-терим даврида айрим бригадаларнинг ҳисоботи эшитиб турилди. Газетадан. Мана бу ҳисоботларни институт илмий секретарига

топшириб, кейин «Фан»га ўтасиз. С. Нуров, Нарвон.

2 Шундай ахборотни эшитиш учун бўладиган йиғин. Йиллик ҳисоботга уч кун қолганда «Галаба» колхозининг раиси Маҳмуд Бекмирзаевни райкомга чақирди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳисоботдан сўнг Султонов райондан келган икки вакилни капасига таклиф этди. «Ўзбекистон кўриқлари».

Ҳисобот даври Ҳисоботда қайд этиладиган ахборот, маълумотларни ўз ичига оладиган давр. Ҳисобот даврида асосий эътибор пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди. Газетадан.

ҲИСОБСИЗ 1 кам қўлл. Ҳисоби йўқ, ҳисобга олинмаган.

2 Ниҳоят кўп, сон-саноксиз, чегарасиз, беҳад. Ҳисобсиз бойлик. Ҳисобсиз имконият. ■ Нима кўп — деҳқон кўп. Қўшни қишлоқларда санқиб юрганлар, очлар ҳисобсиз. Ж. Шарипов, Хоразм. Равно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлар билан уни кўмиб ташларди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲИСОБЧИ 1 Муассаса, корхона ва ш.к. да молиявий муомалаларни, ҳисоб-китоб ишларини олиб боровчи ходим. Ҳисобчи Қамбарали Мадийёров бу йилги дала ишлари учун қанча маблағ ажратилганини, ундан қандай фойдаланиш зарурлигини билмайди. Газетадан. Раис мовун [муовин] айлади битта божасин, Ҳисобчига танлади катта поччасин. Э. Охунова, Қулоғингизга гапим бор.

2 Сарфланган нарсани, мас., меҳнатни ҳисоблаб боровчи шахс; табелчи. Трактор бригадасининг ҳисобчиси. ■ Бригадир ҳам, ҳисобчи ҳам бошқаларга гапиргани кўрқинишади. Сенинг тилинг бир чиқмасин экан, деб ҳамма менга ёнишади. «Ёшлик».

ҲИСОБЧИЛИК 1 Ҳисобчи, ҳисоб-китоб иши, ҳисобчи вазифаси (қ. **ҳисобчи 1**). Бундай қараганда, ҳисобчилик шунчаки енгил-елли юмушдек туюлади. Бироқ бу иш мураккаб. С. Қодиров, Минг бир бўстон бағрида.

2 Ҳисобчи, табелчи иши, вазифаси (қ. **ҳисобчи 2**). Ўскинбой далада кетмон чопди, ер суғорди, пахта терди, бригадага ҳисобчилик қилди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲИСОРИ(Й) [ф. حسابى < a. حساب — ўраб олиш; қуршов, қамал; мустаҳкам

қалъа] Тожикистон Республикасининг Ҳиссор ҳудудига оид; шу ҳудудда етиштирилган, ишлаб чиқарилган. *Алиқул дарҳол бозорга жўнади, бўрдоқи қилинган ҳисори қўй келтириб, шу кунгёқ сўйди-да..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..вақти чоғ — буғун қозонга бутун бир ҳисорий қўчқорнинг гўшт-ёғи солинган.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Бўриев бўғжмадан ҳисори беқасамдан тикилган бир тўнни олиб, мулла Обидни чақиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲИССА [а. *حصة* — бўлак, қисм; улуш; фойданинг бир қисми] 1 Маълум мақсад билан бўлинган, қисмларга ажратилган нарсанинг ҳар бир бўлаги, қисми; қисм, бўлак. *Ҳосилнинг тўртдан уч ҳиссаси.* ■ *Кейин лойқа сувда балиқ тутиб, ўзига катта ҳиссани қўпоради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Муайян шахс ёки нарсанинг ҳақ-хуқуқи, имкони; тан, чек. *Маждиддин.. ўз ҳиссасига тушган туманларни санаб чиқди.* Ойбек, Навоий.

3 айн. улуш 1. *Ўз ҳиссасини ортиғи билан олди.* ■ *Илгарига, ҳеч бўлмаса, ҳар кимга ўз ҳиссаси тушади, деган умид бор эди. Энди уч хотинга бир ҳовучдан ер, қолган ҳаммаси Зебихонга..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *..мадраса вақфидан кутубхонадор учун ҳам ҳисса тайин қилганлар.* С. Айний, Эсдаликлар.

4 Бирор нарса, умумий иш ва ш.к. ни ташкил этувчи қисм; унга қўшиладиган қисм; улуш. *Бу ишда менинг ҳам муносиб ҳиссам бор.* ■ *Ислоҳ маданиятини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган муҳтарам зотларнинг номлари бутун оламга машҳур.* Газетадан. *Ушбу нашрга Лутфийнинг ўзбек классик шеърляти тараққиётига залварли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърӣ меросидан намуналар киритилди.* Газетадан.

5 эск. Бирор ташкилот ёки тўдага қўшилиш, шерик бўлиш ёки аъзо бўлиш учун кириш ҳақи сифатида тўланадиган ҳақ, пай.

6 Марта, баробар. *Уч ҳисса ортиқ. Даромад ўтган йилгига нисбатан икки ҳисса кўпайди.* ■ *Бурноғи йили.. саноат корхоналари икки ярим ҳисса маҳсулот етказиб берди.* Газетадан. *..шундай воқеалар содир бўлдики, булар даҳшатли афсонадан минг*

ҳисса ёмонроқ бўлиб, уларни даф қилишга сўфиларнинг азони ҳам қор қилмай қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Қиссадан ҳисса қ. ҳисса 3. Ҳиссасини чиқармоқ Йўл қўйилган хато-камчилик, йўқотилган нарса, имконият ва ш.к. нинг ўрнини тўлдирмоқ, уни қоплайдиган, ўрнини босадиган иш қилмоқ. *-Кун шундай исиб турса, июлда мўлжалга етиб олиш мумкин. Куз ҳам баҳорнинг ҳиссасини чиқармай иложи йўқ эди, — деди Холмирза.* И. Раҳим, Ҳилола. *Сидиқжон, худди кеч келганимнинг ҳиссасини чиқараман дегандай, дарров ишга тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲИССАДОР [а. + ф. *حصدار* — ҳиссаси бор; ҳиссага эга; шерик, пайчи] эск. Ҳисса қўшган, пай киритган, шерик. *Уша кунларда бир ҳиссадор ширкатга оз сармоя билан бўлса ҳам шерик бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҲИССИЁТ [а. *حسّيّات* — ҳис-туйғулар ва уларга берилганлик; ҳиссий ҳолатлар] Киши руҳиятида юзага келган ҳиссий ҳолат; шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга ҳамда ўз-ўзига бўлган муносабатларидан келиб чиқадиган кечинмалари. *Ҳулкарнинг Роҳила холага раҳми келди, уни алақандай бир ҳиссиёт ҳаяжонга солди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. *У ширин, оромбахш ҳиссиётлар қуршовида туннинг қандай ўтганини ҳам билмай қолди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Буғунги кун ёзувчиси замонамиз кишисининг ўй-хаёллари ва ҳиссиётларини ўз қалбида туйган ижодкордир.* «ЎТА». *Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Ислоҳмўжа қизидagi аламизтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИССИЁТЛИ 1 Ҳис этиш қобилияти кучли. *Ҳанифа Маилова ниҳоят баланд овозли, лирик ҳиссиётли артистка.* Ю. Ҳамдам, Дўстлик қўшиқлари.

2 Ҳиссиёт ифодали. *Бердақ нафис ҳиссиётли, теран ижтимоий мазмунли лирик шеърлар яратди.* В. Зоҳидов, Ҳақиқат жарчиси.

ҲИССИЁТЧИ с.т. Ички кечинмаларга, ҳис-туйғуларга гоят берилувчи.

ҲИССИЙ [а. *حسّي* — сезгига, ҳис-туйғуга оид; сезиб, билиб бўладиган; сезиларли] 1 Ҳис, сезгига оид. *Дунёга келган чақалоқлар*

улғайгани сайин, уларда ҳиссий аъзолар аста-секин шакллана боради. «Фан ва турмуш».

2 Ҳис-туйғу билан боғлиқ, ҳиссиётни ифодаловчи. *Ҳиссий ҳолат. Ҳиссий кечинмалар.* ■ *Қитъа тили учун ғазалга хос бўлган ҳиссий бўёқлар ёлқинида сўзларни жилвалантириш тамойили характер касб этмайди. «ЎТА». Узидан юксак ҳиссий-ахлоқий маданиятни мужассамлантирган тарбиячигина бола кайфиятига мос воситаларни танлай билади. «Фан ва турмуш».*

ҲИССИЗ 1 Сезиш, ҳис этиш қобилиятдан маҳрум, сезмайдиган; хушсиз. *Наҳот жумҳурият матбуоти Кенжалар сингари бадхоҳ, жоҳил, ҳиссиз, кишининг камолотини кўролмай турганлар қўлида бўлса! А. Қаҳҳор, Сароб. Шоирни ҳеч таниганми ҳиссиз димоғдор.. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 Ҳиссиёт, ҳис-туйғудан холи; бирор ҳис-туйғу уйғотмайдиган. *Очеркда қаҳрамон ҳақида фақат унинг плани ортиги билан бажариши ҳиссиз баён этилган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. -Бўлди.. йиғламанг, — унинг овози негадир ҳиссиз, совуқ эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

ҲИС-ТУЙҒУ Ҳис ва туйғу; ҳислар, ҳиссиёт. *Ҳаёт воқеаларининг кучли таъсири остида қўзғалган ҳис-туйғу, ички кечинма, фикрларни ифода этувчи асарларга лирик асар дейилади. «Адабиёт назарияси». У чиндан ҳам Муҳаммаджонни ва ўзининг у ҳақдаги ҳис-туйғуларини яхши билмас эди. П. Кодиров, Уч иллиз. Йиллар ўтган сари шоир ижодида фикрлар уфқи кенгайиб, ҳис-туйғулар тобора сержило бўлиб боради. У. Норматов, Кўнгилларга кўчган шеърят.*

ҲИФЗ [а. *حفظ* — сақлаш; сақланиш, муҳофаза; эсда тутиш] эск. Сақлаш, сақланиш; муҳофаза, паноҳ. *Парвардигор! Жигарбандларимни ўз ҳифзинга олишингни сўрайман! Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.*

Ҳифзи сиҳҳат эск. 1) киши саломатлигини ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш; 2) тозалик, гигиена. *Ҳифзи сиҳҳатга риоя қилмоқ.* ■ *Аввал бозорига бориб, савдо-сотик қилаётган эркак-аёлларга ҳам ҳифзи сиҳҳат, покизаликнинг фойдасини қайта-қайта тушунтирар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ҳифзи ҳимоят* эск. Ҳимоя, паноҳ. *..биз дуоғуй надарингиз, муштипар онангиз ва яқин дўстларингиз мунда ҳақ таолонинг ҳифзи ҳи-*

моятда сиҳҳат-саломат бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚ тақл.с. Ҳиқичоқ тутганда, нафас тиқилганда ҳосил бўладиган узук, қисқа товушни билдиради (қ. **ҲИҚИЧОҚ**). *Элмурод фақат Маъмуржоннинг «ҳиқ» этган товушини эшитиб қолди, холос. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲИҚИЛДОҚ 1 Нафас йўлининг (бурун бўшлигидан кейин) иккинчи қисми; овоз ҳосил қилувчи аъзо (кекирдакка ҳаво ўтишини таъминлайди ва унга қаттиқ, суюқ моддалар тушишига тўсқинлик қилади).

2 Бўйиннинг олд қисми; бўғиз, томоқ. *Шу вақт унинг [Муталин] қўлтиғи остидан узатилган қўл ҳиқилдоғидан омбир каби сиқиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

(Жони) ҳиқилдоғига келмоқ (ёки етмоқ) қ. **жон 1.** *Бу «ахборотчи» амаки Ҳалиманинг ҳиқилдоғига келган. У пок-у бошқалар суюғ-оёқ, у билимдон-у бошқалар нодон.. «Ўзбекистон кўриқлари». У вақтда машина яхши, тоза термас эди. Шермат аканинг эса жони ҳиқилдоғига келар эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. Ниҳоят, сен айтгандек, жоним ҳиқилдоғимга етди-да, ўғлингни.. йўлдан қайтариб қолгувчи ҳам мен ўзим бўлдим.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲИҚИЛЛАМОҚ 1 «Ҳиқ-ҳиқ» этган овоз чиқармоқ. *Ҳиқиллаб йиғламоқ.* ■ *Нурхон ҳиқиллаб, кўзларини арта бошлади. О. Ёкубов, Ларза. Низомжон кўп гапирмоқчи эди, ўпкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай, ҳиқиллаб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. У ҳиқичоқ тутган каби ҳиқиллаб, ютина-ютина, ташқарига чиқди. Ш. Холмирозав, Тўлқинлар.*

2 Этишиш, эришиш талабада бўлмоқ, шу мақсадда қаттиқ сўранмоқ, зорланмоқ. *Мен шаҳарни ҳеч кўрган эмас эдим. Шунинг учун, онам қаёққа борса, шу ёққа кетидан эргашиб, ҳиқиллаб борардим. Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. Қумринисо ўлгур «Бурушган, тиришган башарамизни кўргани ким ҳиқиллаб турган экан», деб қочиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҲИҚИЧОҚ Диафрагманинг тортишиб қисқариши натижасида нафас йўлидан тўсатдан, ғайриихтиёрий чиқадиган товуш ва шу жараённинг ўзи (қорин бўшлигининг баъзи касалликларида ва бош ёки орқа мия шикастланганда рўй беради). *Мадорсиз одам овоз чиқариб йиғламас экан.*

Унинг йиғиси бориб-бориб, ҳиқичоққа айлан-ди. Н. Фозилов, Куш — қаноти билан.

ҲИҚИЧОҚ ТУТМОҚ Ҳиқичоқ ҳолати юз бермоқ. Боғланган қўлим билан оғзимни па-на қила-қила, нонни туширдим. Бирдан ҳи-қичоқ тутиб қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Эрининг пойма-пой алжирашидан кўра тин-май ҳиқичоқ тутиб ҳиқиллаши унинг ғаши-га тегмоқда эди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ҲИ-ҲИ тақл.с. Файритабий кулгида чиқадиган товушни билдиради. Радио қўшин-ларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида ха-бар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳо-вучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан: -Оббо! Ҳи-ҳи.. — деди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. «Енгилтак», деб сўкинди Саидғози ичида. Бўлмаса, қаламнинг учи синса ҳам ҳи-ҳи-ҳими!.. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИҲИЛАМОҚ «Ҳи-ҳи» деган товуш чи-қармоқ (енгил кулгида). Нега ҳиҳилайсан?! ■ Бу гап мулла Аброрга таъсир қилди, ше-килли, ҳиҳилаб кулиб юборди. «Муштум».

ҲММ айн. **ҳимм**. Элмурод ҳаёл ичида ас-та-секин одимлар экан, гапирди: -Ҳмм.. Ҳали гап шунақа денг, мен эшитмаган эканман. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Ҳмм... биламан, дар-дингизни учуриқсиз айтаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲО I унд. с. I Чақириқ, мурожаатни бил-диради; ҳой, ҳей, эй. -Болалар, ҳо болалар! — деб чақириб қолди Боқи, звеносининг ер-ларини айланаркан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. -Қани, ҳо йигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! — деган товуш эшитилди. А. Қаҳ-ҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Чақириққа жавоб тарзида «ҳа», «ҳа, нима дейсиз», «эшитаман» каби маъноларда ишлатилади. Биров чақиряпти, «ҳо» деб қўй.

3 («о» — чўзиқ) Таажжубланиш, ишон-маслик, кесатиш каби маъноларни бил-диради. -Энг баланд чўққига чиқдик. -Ҳо, шунақами? ■ -Ҳо, ҳали шундай денг. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

4 бол. Рози эмаслик, рад этиш каби маъноларни ифодалайди. -Ҳўинчоғингни бе-риб тур! -Ҳо!.. (бермайман).

5 Суюнч, ҳаяжон ифодалайди (чўзиброқ талаффуз этилади). [Юсуфбек ҳожи] Ҳаса-надини кўриши ҳамони: -Ҳо-о-о, бизнинг

Ҳасанали-ку! — деди. А. Қодирӣ, Ҳўтан кун-лар.

ҲО II айн. **ҳов** I 1. Чўпон қарши томонда-ги тоғнинг осмонга тегай деб турган чўқ-қисини кўрсатди: -Ҳо, кўрдингеми, бургут кўниб турган чўққини? П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ҲО III [ф. خواه — хоҳловчи, истовчи; ис-так, ният]: **ҳою ҳавас** Кўнгилда бўлган, амалга ошириш кўзда тутилган орзу-истак, эзгу ниятлар. Яқиндагина автомобиль юрт-дошларимиз учун ҳою ҳавас ҳисобланган бўл-са, бугунги кунда у одатдаги транспорт воситасига айланди. Газетадан. Менимча, ақл-ликнинг нишонаси шуки, оқил киши ўз нафси устидан ҳукмрон бўлади, сабр ва чидамга эга бўлади, ҳою ҳавасни ўзидан узоқлаштириб, ақл доирасидан четга чиқ-майди. Газетадан.

ҲОВ I 1 Узоқдаги кимса ёки нарсага ишорани билдиради. Ҳов тепаликдаги оқ тошни кўрясанми? -Сигирлар қани? -Ҳов ана, тепаликда ўтлаб юрипти. ■ Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг! М. Ис-моилий, Фарғона т. о. Бирваракайига одам-лар орасида гап тарқалди: -Ҳасанова келяп-ти, қаранглар, ҳов ана. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Анча илгариги нарса, ҳодисага ишо-рани билдиради. Албатта, ёдингизда бўлса керак, ҳов, биз Сарибойнинг дўкониди чой ичишиб ўтирган эдик-ку, ёдингизга тушди-ми? А. Қодирӣ, Ҳўтан кунлар.

ҲОВ бирда с.т. Бир неча вақт илгари, аллақачон, кунлардан бир кунда. Агар рух-сат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўртоқларга ўқиб эшиттирсам. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҲОВ II унд.с., с.т. айн. **ҳо** I 1. [Ёрмат] Йўлчига буюрди: -Ҳов йигит, кечаги чопиқ-ни битириб қўйинг! Ойбек, Танланган асар-лар.

ҲОВ III тақл. с. Ит ҳургандаги овозни ифодалайди; вов. Лекин кучук кескин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ёт-ди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВВА шв. Жавобда розилик, тасдиқ маъноларини билдиради; ҳа. -«Кофир» Аваз шул йигит экан-да? -Ҳовва. С. Сиёев, Ёруғ-лик.

ҲОВЛИ I Бирор оила, хўжалик, таш-килот ва ш.к. га тегишли жойнинг иморат қурилмаган, одатда, атрофи ўралган қисми.

Қўшинининг ҳовлиси. Мактаб ҳовлиси. Ҳовлига сув сепмоқ. Ҳовлига гул экмoқ. ■ Туйга келганларнинг бари шовқин-сурон билан охири ҳовлидаги столларга бир-бир жойлашиб ўтиришди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Чап соҳилда эса, қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. Шу лаҳза карвонсарой ҳовлисида ўзининг саман йўрға байталида Ҳожии табиб пайдо бўлди. Мирмуҳсин, Меъмoр.

2 Бирor оила, хонадон яшайдиган уй (шу уйга қарашли саҳн ва ер майдони билан бирга); ҳовли-жой, уй-жой. Ҳовли сотиб oлмоқ. Ҳовлидан кўчиб кетмоқ. Ҳовли тўйи. Ҳовли oлма, қўшни oл. Мақoл. ■ Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади. М. Исмоилий, Фаргона т. o.

Дала ҳовли, далаҳовли Шаҳарликларнинг ёзда дам олиш учун шаҳардан четда жойлашган ҳовлиси. Дала ҳовлининг oлди-дан катта сой oқиб утади. Газетадан. Ички (ёки ичкари) ҳовли айн. ичкари 2. Бойбува ичкари ҳовлидан ҳассасини тўқиллатиб чиқиб келди. «Эртаклар».

3 Хонадон, оила. Мирзо Анвар уч-тўрт кундан бери менинг ҳовлимда қўниб юрар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Аҳмаджон «урушга кириб кетдим», деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хайлларга боришган эди. А. Қаҳҳор, Oлтин юлдуз.

ҲОВЛИ-ЖОЙ айн. ҳовли 2. Орадан кўп ўтмай Меъмoрнинг ҳовли-жойларини сотиб, шаҳардан чиқиб кетганини эшитди. Мирмуҳсин, Меъмoр. -Пулни беҳуда сарфламанг, мулла, уч-тўртта гилам, бир-иккита сигир олиб қўйинг, ҳовли-жой қилинг. Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув, — деди Олахўжа. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОВЛИҚМА 1 Иш-ҳаракатда ўйламасдан, ўта шошмашошарлик қиладиган, ҳовлиқаверадиган. Мирсаид аканинг ўғли.. енгил табиат, ҳовлиқма, асабий бир йигит эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Шу ишнинг шундай бўлишига ҳам Бўтанинг ўзи айбли, улғудек ҳовлиқма. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Иш-фаолиятда, муомалала ўзини қўлга ололмайдиган, ўзича палапартиш иш тутадиган. Биласизлар, жамоатчи бўлиб сайланса, боши осмонга етиб, ҳеч кимни писанд

қилмайдиган ҳовлиқмалар бор. П. Қодиров, Уч илдиш. Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи. Амалга минган ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган, юзи маънисиз жиддий ва мағрур. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВЛИҚМАЛИК 1 Ҳовлиқиб иш тутиш. Бу ишда ҳовлиқмалик кетмайди. ■ Ҳовлиқмалик сендан ўтиб, менга келгани йўқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Ҳовлиқма эканлик. Нури бироз ўйлади, онасининг ҳовлиқмалигидан ва бу сирни эркакка ҳам, аёлга ҳам ёйишга тайёрлигидан чўчиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек унинг ҳовлиқмалигини билар эди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОВЛИҚМАЧИ с.т. айн. ҳовлиқма. -Ишдан, қийинчиликдан қочмайман, деб қасам-ёд қилганман, — Тожиқўзи шу гапларни айтди-ю, унинг эсига бир нарса тушди. Кеча тоғам ҳовлиқмачи билан гап талашганда, шу фикрларини унга айтмабди-да. Газетадан.

ҲОВЛИҚМОҚ 1 Шошиб-пишиб, шошмашошарлик, шошқалоқлик билан ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. Ҳовлиқиб гапирмоқ. Ҳовлиқиб ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлиқмай секин келавер. ■ [Элмурод] Жилгадан жилгага париллаб учган какликларга ўқ узар, каклик гандираклиб тушган ерга қоқила-қоқила, ҳовлиқиб югурар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Барзанги зингиллаб арава ёнига борди-ю, боягидан бешбаттар ҳовлиқиб қайтиб келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Киши ёшликда кўп ҳовлиқади, хато қилганини билмай қолади. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Безовта, ҳаяжонли ҳолатга тушмоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ. У вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради, унча-мунчага ҳовлиқиб кетмайди. Мирмуҳсин, Сурат. -Нима қилди опамга, аяжон, бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, ахир! — деди ҳовлиқиб. К. Яшин, Ҳамза. Ҳовлиққанмдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҲОВОНЧА [а. حاون — ўғир(ча), кели(ча)] Уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган махсус идиш; келича, ўғирча. Ҳовонча дастаси. Ҳовончада мурч янчмоқ. ■ ..бангидевона, бўригул, кампирчопон сингари доривор гиёҳларни топиб

келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб, туяр.. эди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲОВР айн. **ҳовур**. ..сурув из қувиб келяпти. Ундан оптоқ тумандай ҳовр кўтариларди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲОВРИҚМОҚ с.т. **ҳовлиқмоқ**. Дилора қулиб юборди, бўласининг ҳовриқиб, шошилиб берган саволларига эмас, йўқ, у ўзини танимаганга соляпти, деб қулди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОВУЗ [а. حوض] — сув тўпланган жой, чуқурлик; бассейни; сув идиши] 1 Сув сақлаш учун хизмат қиладиган, махсус қазилган чуқурлик. Чуқур ҳовуз. Саёз ҳовуз. Ҳовуз ковламоқ. Ҳовуз суви. ■ Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Агарда сардоба ичини яна ҳам чуқурлаштириб ҳовуз қилинса, бу ерда доимо сув бўлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Боғнинг ҳар бурчагида ўза бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Уй шипига ишланадиган чуқур нақш-безак.

Ҳовуздан ҳўплам Жуда оз, арзимаган даражада. Мухторнинг сандиғидаги олтинлар олдида Бекнинг червонлари ҳовуздан ҳўплам, холос. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОВУЗЧА 1 Ҳовуз 1 с. кичр. У [сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

2 тех. Деталнинг ўйма жойи, чуқурлик, чуқурча.

ҲОВУЛЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. **вовулламоқ**. Ҳазабланган кучуқларнинг ҳовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Ғоят ачиққланмоқ, ўта даражада газабланмоқ.

ҲОВУР 1 Иссиқликдан кўтарилган кучсиз, енгил буг. Кунлар ярақлаб кетган, шудгор бетидан жимир-жимир ҳовур кўтарилади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Иссиқлик таъсири; ҳарорат, тафт. Қизилқум ва Қорақум барханлари қуёш қаҳр-

ғазаб билан сочган бутун ҳовуруни инсонга нуркаб, бағрига ҳеч кимни йўлатмаган. С. Кароматов, Аму-Бухоро. Қуёш тиккайган сайин ҳаво кучлироқ қизийди. Соч толасини елпирга шамол йўқ. Ердан иссиқ ҳовур уради. Ойбек, О.в. шабадалар. Асфальт йўллар, шифер ва тунука томлардан қайноқ ҳовур кўтарилади. С. Нуров, Нарвон.

3 кўчма Кишининг қизишган ҳолати. Асло менинг ҳовурум босилмайди, Бетингдан тишлаб олиб қонатмасам. «Оқ олма, қизил олма».

Ҳов(у)руни босмоқ 1) ўзига келмоқ; тинчланмоқ. Бир пиёла чой бер, болам, ҳовурумни босиб олай, кейин айтаман. «Муштум». Тўрабек баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-пўписа қилар, шу билан ҳовруни босар эди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) қизишган ҳолатдан қайтармоқ; тинчлантирмоқ. Расулжон қизишиб бораётган чолнинг ҳовруни босишига уринди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Ҳовруни олмоқ** Нохуш, лоҳас ҳолатдан чиқармоқ. Иш овулган бўлса, ёру дўстлари кўнглини кўтарди, ҳовруни олди. Шухрат, Умр погоналари. **Ҳовурига ош пишади** (ёки ош дамласа бўлади) Ўзини жуда юқори тутиб, ҳаддидан ошганликни билдиради. ..ҳовурига иккита ош пишадиган бошлиқ бурнига қўнган пашшага дағдаға қилиб, мушти билан қўриб ҳайдади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. ..чек берувчи Файзи Раҳимов ҳаддан чунон ошганки, ҳовурига ош дамласа бўлади. «Муштум». **Ҳовур(и)дан тушмоқ** 1) қизишишдан, жаҳлдан қайтмоқ. Султонов чўнтагини титкилаб, калитини топди, шекилли, сал ҳовуридан тушди. М. Мансуров, Ёмби. «Универсал».. бир текисда ишлаётганини кўриб, Умарали ҳовурдан тушди. И. Раҳим, Ихлос; 2) манманлик, ўзини юқори тутиш ҳолати йўқолмоқ; попуги пасаймоқ. Холмат йиғилишдан кейин анча ҳовуридан тушди, пасайиб қолди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Йигит-ялангининг арзини эшитдим.. Ёдгорхўжа ўшқириб келиб эди, қаматиб қўйдим. Жиндек ҳовуридан тушмаса бўлмайди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲОВУРЛИ Ҳовури кўтарилиб, буғланиб турган. Ялтираб кўринади қуёш шўғаларида Сирдарёнинг қўрғошиндай ҳовурли сувлари. Миртемир.

ҲОВУЧ 1 Бир қўл бармоқларини букиб, шунингдек, икки қўлнинг қафт ва бармоқларини ёнма-ён бирлаштириб, бармоқларни букиб, чуқурча қилинган ҳолати. «Ҳи-ҳи», яна радио карнайи остида ҳовуччини қулоғига қўйиб тинглайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. *Ҳўжайин соқолини бир нафас ҳовучига олиб туриб, кинояли жилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Далавой катта-катта қўлларини ҳовуч қилганча, Бекка чўзди.* «Ёшлик». *Муздай сувдан ҳовуччини тўлдириб-тўлдириб ичди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Булоқ лабига ўтириб, ҳовуччини очгандан, кафтида гижимланиб ётан ҳўл рўмолга кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳовучга сигарли миқдорни билдиради. *Икки ҳовуч сув.* ■ *Тушга яқин Аваз бозордан патир, яхна эт, кўкат, бир ҳовучдан ширинлик олиб келиб, дастурхон тузади.* С. Сиёев, Аваз. *У икки-уч ҳовуч тутни оғзига тиқди-ю, яна бир ҳовуч териб, жувонга ўгирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бир ҳовуч Миқдори, ҳажми жуда оз бўлган. *Бир ҳовуч ердаги полиз ҳам лабнати бўрондан соғ қолмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Чўнтагингизда бир ҳовуч сўзингиз бор, шу сўзларни шу қадар кўп ишлатасиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўйлаб қаранг: бир томонда бир ҳовуч бойлар ҳамма нарсага эга; ҳисобсиз, китобсиз фуқаро-чи? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОВУЧЛАБ Ҳовуч билан, ҳовучга олиб. *Ҳовучлаб сув ичмоқ. Ҳовучлаб ўлчамоқ.* ■ *Зиёдахон.. қопнинг оғзини аста очиб, челака ҳовучлаб ун солди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сув топиш керак. Ҳовучлаб бўлса ҳам суғорамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон(ни) [ёки юрак(ни)] ҳовучлаб Қўрқувага тушиб, ваҳима босиб. *Одамлар жон қафаслари булган уйларидан, аждарнинг оғзидан қочган каби, жон ҳовучлаб югурадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бу жойлардан кундуз куни юрган киши жонини ҳовучлаб ўтарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бироз вақт.. ҳозир автоматчи ўққа тутиб қолади, деб юрагини ҳовучлаб ётди.* Шухрат, Умр погоналари.

ҲОДИС [a. حادث — воқеа, ҳодиса, можаро; бахтсиз воқеа; ҳол, ҳолат]: **олам ҳодис** эск. Башарти, мабодо; эҳтимол; тасо-

дифан. [Ҳомид Содиққа:] *Олам ҳодис қўлга тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйинингга олиб, орага мени қотиштирмайсан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОДИСА [a. حادثе — воқеа; можаро; бахтсиз воқеа; ҳолат] **1** Табиатда, жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш. *Мудҳиш ҳодиса. Қувончли ҳодиса. Бахтсиз ҳодиса. Қутилмаган ҳодиса.* ■ *Ҳодиса рўй берган жойга зудлик билан етиб борган оператив гуруҳ айбдорларни топмади.* Газетадан. «Бобурнома»ни varaқлар экансиз.. *табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз.* «Фан ва турмуш». *Ёши йигирма иккига қадам қўйганда, Берунийни ҳам ҳодисалар сели юмалатиб, ўзи билан бирга жанубга олиб кетди.* М. Осим, Жайхун устида булутлар. *Булар энди бир ҳовлида туриш эмас, бир ўйда ётиб қолишни ҳам бировнинг эътиборини жалб қиладиган ҳодиса деб билишмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлар.

2 Бирор нарсанинг воқеланиши, воқеланиш факти. *Қишдан кейин баҳорнинг келиши объектив ҳодиса.* ■ *Сўз бўғинларидан бирининг ёки гапдаги сўзлардан бирининг ажратиб, кучли талаффуз этилиши ҳодисаси урғу дейилади.* «Ўзбек тили» дарслиги. *Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қалоқ сол.

ҲОЖАТ [a. حاجت — эҳтиёж, талаб, зарурат; истак-хоҳиш; зарур, керакли буюм] **1** Кераклик, зарурлик, зарурият. *Бу гапнинг нима ҳожати бор.* ■ *Иш тамом, вассалом.* *Бундай кўз ёши томизиб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ.* С. Айний, Қуллар. *Қўрмана ҳожат бўлса, унга ҳам тайёрмиз!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор нарсага бўлган талаб; эҳтиёж. *Ҳасан сўфи билан Алим бува.. ўз дардларига тушунгучи дардман, ҳожатларини англовчи ҳожатманд излардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг олдига кимки бирор ҳожат билан келса, ноумид қайтмаган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Шудир насихатим: кечикмай еткар, Рустамдай қўзимнинг ҳожатин биткар.* «Муродхон».

Ҳожати раво бўлмоқ кам қўлл. айн. ҳожати чиқмоқ ёки ҳожатини чиқармоқ. *Отанинг ўлимида ҳам у «ҳожатимизни раво қилиб».. бизни юз танга — 15 сўм қарздор қилди.* С. Айний, Эсдаликар. **Ҳожати чиқмоқ**

ёки ҳожатини чиқармоқ Эҳтиёжи, талаби битмоқ, амалга ошмоқ (эҳтиёжини битирмоқ, қондирмоқ). *Жамоа идораси айвонида юрган бир-икки киши, ҳожатлари тезда чиқмагани учун бўлса керак, асабийланар ва болохонадан кўчага зўр бериб нос ту-пураддилар. Ҳ. Шамс, Душман. Умирзоқ ота бир неча пуд буғдойни оқлаб, беш-олти кишининг ҳожатини чиқарди. Д. Нурий, Осмон устун. ..қурилиш материаллари комбинати цемент ва бетонлар етказиб, бинокорлар ҳожатини чиқармоқда. Газетадан.*

3 кўча Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш. *Хосият биби, тўй қувончи қувват бўлдими, ўз ҳожатига ўзи юриб чиқа бошлади. С. Анорбоев, Меҳр. Ҳали бу ҳолва. Занг урганда, ўрнингдан туриб, занг урганда, ҳожатга борасан.. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҲОЖАТБАРОР [a. + ф. حاجت‌بار — кимсанинг ҳожатини чиқарувчи, раво қилувчи; маж. оллоҳ, худо] Кишининг ҳожатини чиқарувчи. *Қишлоқнинг тўю маъракаси усиз ўтмас, ёр-дўстларнинг хизматига тай-ёр, жафокаш, ҳожатбарор одам эди. Ҳ. Назир, Васият. Илоё, назр қилган қўйингиз пулсиротда ҳожатбарорингиз бўлсин! А. Муқимов, Қопқон.*

ҲОЖАТБАРОРЛИК Ҳожат чиқариш (иши). *Шу ҳожатбарорлик фазилати билан у, ёш бўлса-да, эл оғзига тушган эди. Н. Сафаров, Наврўз.*

ҲОЖАТМАНД [a. + ф. حاجتمند — эҳтиёжли, муҳтож] Эҳтиёжи, талаби бор (одам). *Бугун жума ҳамма хунарманд, ҳожатмандларни тирикчилик ғами бозорга қувган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Абу Сирож] Ҳар кун эртадан кечгача кўчама-кўча изғиб, ҳожатмандларнинг хизматини қилиб, чойчақа топади. Р. Раҳмонов, Ўлик балиқ.*

ҲОЖАТРАВО [a. + ф. حاجت‌روا — ҳожатини чиқарувчи] айн. **ҳожатбарор**. *Зориққанга, толиққанга ҳожатраво ўзингсан. «Кўшиқлар».*

ҲОЖАТХОНА [ҳожат + хона] Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш учун қилинган махсус жой. *Саройнинг ғуслхонаси сунурилиб, у ерга сув идишлари қўйилди. Ҳатто ҳожатхоналарда кесак ушатиб қўйиш ҳам эсдан чиқарилмади. С. Айний, Қуллар.*

ҲОЖИ [a. حاج < حاجى — ҳаж қилувчи] 1 Каъбани зиёрат этган, ҳаж қилган одам. *Маъсума бека шогирдлар юзидаги мамну-*

ниятни кўриб, гап ташлади: -Мақкадан ҳожжи келганда ҳам бунчалик қилинмайди. Мирмуҳсин, Меъмор. ..Фуод афанди бандалик қилгандан кейин, ҳаждан келаётган бир ўзбек ҳожжига тегдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳаж қилиб, Каъбани зиёрат қилиб келган кишининг фахрий унвони, лақаби. *Ҳожжи бува. Ҳожжи ака. ■ -Саройда на гап, ҳожжи ота? — деб сўради Аваз ниёлада чой узатиб. С. Сиёев, Ёруғлик. Абдураулнинг отаси Пиримқул ҳожжига қарол бўлган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОЖИБ [a. حاجب — хизматкор; дарвозабон, эшик қоровули] 1 эск. Дарвозабон, эшик олдидаги қоровул.

2 тар. Хон эшигидаги ходим, маҳрам. **ҲОЖИДЎППИ** Ҳаждан қайтганлар совға тариқасида олиб келган, асосан, Туркияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими; фас. *Қаршидаги деворда икки кишининг сурати кўзга ташланади: ..иккисининг ҳам бошида «ҳожидўппи», бири серсоқол. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОЖИХОНА [ҳожжи + хона] Ҳаж йўлидаги шаҳарларда ҳожилар қўниб дам оладиган махсус жой, меҳмонхона. -*Отам ҳар кун Истамбулдаги ҳожихоналарга қатнаб, таниш ахтарар, кетишга ёрдам излар эди, — деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Хайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲОЗИР [a. حاضر — бор, мавжуд (бўлган); қатнашаётган, иштирок этаётган; ҳозирги, жорий; нақд, шай] 1 Бирор иш, вазифа учун тайёр; шай. *Машиналар теримга ҳозир. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ — хирмонда ҳозир. Мақол. ■ -Жавоб беришга ҳозирмиз, — деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нимаики маслаҳат ёки ёрдам керак бўлса.. биз хизматингизга ҳозирмиз. Шухрат, Жаннат қидирганлар. -На десангиз — шу, ёшулли, — деди Аваз, — қўлимдан келган барча ишга ҳозирман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Ҳозир бўлмоқ Бирон жойда пайдо бўлмоқ, бирон жойга келмоқ. *Ҳа, мен керак вақтда инс-жинсдек ҳозир бўламан. К. Яшин, Ҳамза. Кўп ўтмай кенг кўчада ҳозир бўлдик.*

О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ҳозир қилмоқ айн. ҳозирламоқ.** Керакли анжомларни ҳозир қилмоқ.

2 Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақт; шу он, шу пайт, шу давр. *Ҳозир чиқиб кетди. Ҳозир келиб қолади. Отам ҳозир нафақадалар. Ҳозир шароит тамомила бошқача. Ҳозир айна йиғим-терим мавсуми.* ■ *Ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай, ранги ўчиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бекмирзаевга ҳозир чойдан кўра ҳам муздеккина сув яхши эди.. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳозир кеч куз, ҳадемай қиш-қировли кунлар бошланади. Газетадан. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Чақирӣқ, мурожаат ва ш. к. га жавоб сифатида ишнинг тезда, шу онда амалга оширилишини билдиради. *-Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб кўйинг! -Ҳозир, ҳозир.. - Йўлчи.. кетмон олиб югурди. Ойбек, Танланган асарлар. -Уғлингизни чиқариб юборинг! -Ҳозир. «Гулдаста». Кўрпача ёзиб, уни ўтказгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди. С. Кароматов, Олтин қум. Кейин «ҳозир, бойваччам», деди-да, кетаётганларга қуллуқ қилиб, изига қайтди. К. Яшин, Ҳамза.*

ҲОЗИРГАЧА *рвш.* Шу пайтгача, шу дамгача. *Бу буйруқ ҳозиргача амалга ошмаган эди ва бундан кейин ҳам амалга ошмайдиган бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҲОЗИРГИ Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақтга (ҳозирга) оид; шу ондаги, шу пайтдаги, шу даврдаги; ҳозирда мавжуд бўлган; амалдаги. *Унинг ҳозирги гаплари кўпчиликка маъқул бўлди. Ҳозирги ёшлар. Илм-фаннинг ҳозирги тараққиёти. Унинг утмиши ва ҳозирги ҳаёти. Ҳозирги ўзбек адабиёти. Ҳозирги алифбо. Мактабимизнинг ҳозирги директори.* ■ *Набигулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда, ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Амалдаги дарслиklarимизнинг кўпчилиги ҳозирги талабларга тўла жавоб бера олмайди. Газетадан.*

ҲОЗИРГИДАЙ Сўзловчининг кўз ўнгига, ҳозир бўлаётган ёки кўриниб турган каби. *У ишлар ҳозиргидай эсимда.*

ҲОЗИРДАН *рвш.* Шу пайтнинг ўзидан; олдиндан. *Олиб чиқишимиз душанба кечасининг қайси пайтига тўғри келишини ҳам ҳозирдан айтиб бўлмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲОЗИРЖАВОБ [*а. حاضر جواب* – билафон; гап, суҳбатда ўзини йўқотмайдиган] 1 Савол, луқма ва ш.к. гап-сўзларга ўринли тарзда ва тезда жавоб қайтариш қобилиятига эга. *Унинг.. серғайрат, ҳозиржавоб, фикри ўткир эканлигини ўқитувчилар билишар эди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳожатхонага кирганлар калга ҳазил қилиб, уни уялтирмоқчи бўлар, лекин сурбет ва ҳозиржавоб кал, бўш келмай, ҳар бир гапга ўн гап билан жавоб қиларди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. У ниҳоятда серҳаракат, ҳозиржавоб – гап билан энгиб бўлмайдиган кимса эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Ҳаёт, давр талабига ўз иш-амали билан тезда жавоб берувчи. *Устознинг публицистик асарлари билан танишар экансиз, у бениҳоя ҳозиржавоб, фаол ижод қилганлигига амин бўласиз. Газетадан. Улкан адабиётимизнинг дангалчи.. ҳозиржавоб қисми бўлган сатира-юморнинг вазифаси Тияншан тоғидан ҳам баланд. «Муштум».*

ҲОЗИРЖАВОБЛИК Ҳозиржавоб бўлиш, ҳозиржавоб шахсга хос хислат, муомала, ҳатти-ҳаракат (**ҳозиржавоб** – ҳар икки маъносда). *Дилшоднинг ҳозиржавоблиги меҳмонни ҳайрон қолдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Меъмор.. гўзал қизи Бадиани кичиклигидан эркаларди, у ўзининг сезгир ва ҳозиржавоблиги билан отасига тортган. Мирмуҳсин, Меъмор. Ташаббускорларга ҳозиржавоблик, ўзаро ёрдам.. – мана бугунги кунимизнинг қиёфаси. Газетадан.*

ҲОЗИРЛАМОҚ Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун тайёр ҳолга келтирмоқ; тайёрламоқ. *Сафарга отларни ҳозирламоқ. Машиналарни теримга ҳозирламоқ.* ■ *Келин ишком тагига ўрнатилган чорпоя сўрига жой ҳозирлашга тутинди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Отабек тушга яқин уйғонгач, Ҳасанали чой ҳозирлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Буюрсангиз, йўлга керакли нарсаларни ҳозирласалар. «Олтин бешик».*

ҲОЗИРЛАНМОҚ Ҳозирламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Катта кўчадаги икки туп тол кесилиб, ўтин ҳозирланди. И. Раҳим, Ихлос. Учала меҳмон ва табибга том шийпониди*

жой ҳозирланди. С. Абдулла, Қувғунда. Анвар кечқурун ўрдадан қайтишга ҳозирланар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРЛИК 1 Ҳозир, тайёр эканлик. *Машиналарнинг ишга ҳозирлигини текшириш.*

2 Тайёрланиш ишлари; тайёрланиш, тайёргарлик. *Азизбек фотиҳа берди. Халқ уруш ҳозирлигига киришди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баҳорга ҳозирлик ишларининг катта-кичиги, майда-чуйдаси бўлмайди. Газетадан. Йўл ҳозирликлари битиб, Ўзбек ойимнинг қутидор ва Офтоб ойим ҳамда Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ҳозирлик кўрмоқ Ҳозирлик, тайёргарлик ишларини бажармоқ, қилмоқ; тайёргарлик кўрмоқ. *Имтиҳонларга ҳозирлик кўраётган Содиқжон эрталаб почасини кузатиб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 (эғалик ва ў.-п. к. шаклида ёки «билан» кўмакчиси ёрдамида — ҳозирлигида, ҳозирлиги билан) кам қўлл. «Иштирок» маъносини билдиради. *Олти гувоҳнинг ҳозирлиги билан мажлис очилди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲОЗИРЧА 1 Ҳозирга қадар. *Мен сизларга барча гапларни айтдим. Ҳозирча шу. Ҳозирча ҳеч нарса дегани йўқ. ■ Ҳозирча гуруҳимизда саноқли одам бор. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Ҳозирдан маълум вақтга қадар, маълум вақт ўтгунча. *Бу хабар ҳозирча сир тутилмоғи керак эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Раис унамай турибди-да, ҳозирча машинани ҳайдаб тур, ука, деб қўймапти. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ..ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаши лозимлигини айтди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОЗИРЧАЛИК айн. **ҳозирча 2.** Ҳозирчалик *Ойшахон билан яшаб турибман. «Муштум».*

ҲОЗИҚ [а. حاذق — уста, маҳоратли, моҳир, билимдон] эск. кт. Энг тажрибали, маҳоратли, моҳир, ўткир. *Ҳозиқ ҳаким бошини ожизона чайқайди, холос. Ойбек, Навоий.*

Табиби (ёки ҳакими) **ҳозиқ** Энг тажрибали, моҳир, ўткир табиб. *Подшо, девон маъмури бўлган марҳум Абдуллонинг ўғли Ҳусайн табиби ҳозиқ бўлибди, деган хабарни эшитиб, уни дарҳол хузурига чорлатди. М.*

Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ҳоқон, яралик кўнгилларнинг шифоси учун сиз ҳакими ҳозиқ бўлишингиз керак. Ойбек, Навоий.*

ҲОЙ унд.с. Чақирриш ёки мурожаатни билдиради. *Ҳой, аравакаш бола, отингни торт. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳой чол, манави ер ўлгурга.. озгина сабзи сениб қўйсангиз-чи?! «Гулдаста». Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳой, кўпчиликдан юз ўғирманг. Бунинг хосияти бўлмайди, — дейишди одамлар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОЙНАҲОЙ кри. с. Сўзловчининг тахминий ўй-мулоҳазасини билдиради; ҳар ҳолда, -са керак. *Ҳойнаҳой, ўша Зеби ишлайдиган катта яслига кетган, деб ўйладим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Толиб ака, ҳойнаҳой, Аҳмаднинг устидан шикоят қилиб кирган. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. «Бу сўхбатда гапирадиганлар, ҳойнаҳой, мени тилга олишади», деган ташвиш билан бошини кўтарди Аъзам. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ҲОЙҲОЙЛАМОҚ 1 «Ҳой», «ҳой-ҳой» деб чақирмоқ.

2 Шундай товуш чиқариб ҳайдамоқ, йўлга бурмоқ, тартибга чақирмоқ; тергамоқ; огоҳлантирмоқ. *Чол тутга чиққан болаларга ҳойҳойлаб турарди. Ҳойҳойлаб чуғурчуқларни қочирмоқ.*

ҲОЙ-ҲУЙ: **ҳой-ҳуй қилмоқ** «Эй», «ҳей», «ҳой» каби сўзларни ишлатиб чақирмоқ, ундамоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ «Эй», «ҳей», «ҳой» сўзлари билан чақирмоқ, ундамоқ; ҳой-ҳуй қилмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳойҳуйлаши манзининг яқинлигини билдиради эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҲОКАЗО [а. هَكَذَا — шунақа, худди шундай; шундай қилиб, шу тарзда] (одатда, «ва» боғловчиси билан) Шу сингари, шунга ўхшаган(лар), бошқалар. *Аёл урушга кетган эри, ўзининг иши, турмуши ва ҳоказолар ҳақида гапирди. Ойбек, Куёш қораймас. Тулаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент мижралари тушиди ва ҳоказо. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

ҲОКИМ [а. حاکم — ҳукмдор; бошқарувчи; бошлиқ; судья, ҳакам] **1** тар. Ўрта Осиё хонликларида белгили бир шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар устидан хону бек амрини ўтказиш учун белгилаб қўйил-

ган амалдор. *Ҳолвани ҳоким ер, калтакни — етим.* Мақол. ■ *Бу ҳукмимизни ижро этувчи, Тошкент ҳокими Нормухаммад қушбеги-га марҳамати шоҳонамиз шулдир.* А. Қодирӣ, Утган кунлар. *Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли катта кучга эа бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 тар. Собиқ Туркистон ўлкасидаги айрим шаҳар ёки музофотларда чор ҳукуматининг сиёсатини ўтказиш учун белгилаб қўйилган юқори мансабли амалдор. *Маҳкама биносига кетган ўт обдан авжига чиққан бир пайтда шаҳар ҳокими Мединский ва подполковник Китаевлар икки взвод жазо отряди билан майдонга кириб келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аъёнлар сунада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчиган-дан кейин, ҳоким одатдагича тилмоч орқали халқни огоҳлантирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳокими мутлақ Маълум бир ҳудудда чексиз ҳокимликка эга бўлган мансабдор (подшоҳ, амир ва ш.к.).

3 Умуман, ҳукмини, буйруғини ўтказувчи (шахс, синф ва ш.к.) **Ҳоким синф.** ■ *Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни.. талаб қилишади.* Чунки улар — ҳоким, биз — фуқаро. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар ва туманларнинг биринчи раҳбарлик лавозимидаги шахс; ҳокимликнинг биринчи раҳбари. *Бу муҳим масаланинг муҳокамаси учун кенгашига вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари таклиф этилди.* Газетадан.

5 *кўчма* Ўз ихтиёрига олган, эгаллаган нарса ҳақида; «ҳукмрон». *Мункиллаган кампирлар жим шам ёқади мазорларда, Саратоннинг иси ҳоким мудраб ётган бозорларда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Туни бўйи кўк юзининг ҳокими бўлган ой ётоғига отланаётган.. шу палладаги салқин, мусаффо шабада.. роҳат баҳи этарди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Ўз-ўзимни тутдим саволга, Ҳоким эди қалбда бир туйғу.* Н. Нарзуллаев.

Ҳоким бўлак тлш. Синтактик алоқада тобе бўлган қисмни бошқарувчи, унга нисбатан ҳоким вазиятдаги бўлак. Мас., *Бизни*

суҳбатга таклиф этди гапида таклиф этди — ҳоким бўлак.

6 Ҳоким (эркаклар исми).

ҲОКИМИЯТ [а. *حاكمت* — давлатчилик; бошқарув; ҳокимлик] **1** Давлатни бошқариш ҳуқуқи; сиёсий ҳукмронлик; давлат органларининг ҳуқуқ ва ваколати. *Ҳокимиятни қўлга олоқ.* *Ижро этувчи ҳокимият.* *Қонун чиқарувчи ҳокимият.* ■ *Бу орада февраль инқилоби бўлиб, Николай подшо тахтдан ағдарилди.* *Ҳокимият муваққат ҳукумат қўлига ўтди.* К. Яшин, Ҳамза. *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди.* А. Қодирӣ, Утган кунлар.

2 Давлат бошқармаси ва унинг органлари; ҳукумат. *Кўш ҳокимият узоқ муддат давом этди.*

3 Бошқариш, буйруқ бериш ва ш.к. ҳуқуқи, имкони. *Ҳокимият жуда ширин нарса экан.* «Шарқ юлдузи». *Одамнинг пуч, сараси ҳокимият қўлига текканда дарров ажрайди-қолади.* Ф. Мусажонов, Ҳимнат.

ҲОКИМЛИК **1** Ҳоким иши, вазифаси; шу вазифага мансуб, тегишли. *Ҳокимлик либоси.* ■ *Юсуфбек ҳожӣ: -Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилдан бўладир; бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин!* А. Қодирӣ, Утган кунлар. *Темурбек, мулозимлари қуришовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Ҳоким, ҳукмрон ҳолати; ҳукмронлик (тўғри ва кўчма маънода). *Замон ишчи, деҳқон замони бўлиб, чиновникларнинг ҳокимлиги, ерлик халқнинг маҳкумлиги битган.* Газетадан. *Рашкли алам ўйи ҳокимликни ўз қўлига олди.* М. Каримов, Сени дейман, жоним.

3 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар, туман бошқарув органлари ва улар ўрнашган жой. *Шаҳар ҳокимлигидан вакиллар келди.*

ҲОКИМЛИК ҚИЛМОҚ **1)** ҳоким лавозимида ишламоқ, ҳоким вазифасини бажармоқ. *Хуллас, ҳар қайсиси ўзи ҳокимлик қилаётган ўлкада фан ва санъат, ободончилик ишларига эътибор берардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор; **2)** ҳоким, ҳукмрон ҳолатида бўлмоқ (қ. **ҲОКИМЛИК 2**). *Уйдан чиққанидан бери танига ҳокимлик қилиб келаётган қарахтлик шу оннинг ўзидаёқ ғойиб бўлди-қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 тлш. Ўзаро алоқа (боғланиш)да бирор қисмнинг ҳоким вазияти; *зид. тобелик*. Мас., *кенг кўча, бешинчи хона бирикмаларидаги кўча, хона сўзларининг вазияти.*

ҲОКИМОНА [а. + ф. *حاكمانه* — ҳокимлардай, ҳоким каби; буйруқ тарзида] *кам қўлл.* 1 *рвш.* Бошқалардан устун турадиган, ўз ҳукмини ўтказадиган кишиларга хос, ҳокимларга ўхшаб.

2 Буйруқ тарзидаги. *Бироз сукунатдан сўнг Ботиралининг ҳокимона командаси янгради.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОЛ [а. *حال* — ҳолат, равиш] 1 Ҳаётдаги муайян бир ҳолат, вазият; аҳвол. *Умидли, изланувчан ёшларимизнинг кўплиги қувончли ҳолдир.* Газетадан. *Шунақа, бу чўлни осонликча енгмаганмиз, қурбонлар бериб, жон фидо қилиб, шу ҳолга келтирганмиз.* «Ўзбекистон кўриқлари». ..мактабда ўқиш-ўқитиш ишлари мустақкам изга тушиб кетди. Бу ҳол қишлоқда сезилмай қолмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвозалар ёнида сарбозлар юриб туриши.. душманга қарши тадбир-чоралар кўрилаётганини ҳисобга олмаганда, шаҳар ўлик ҳолда эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳолига вой Кишининг иши, аҳволи ёмон бўлишини, ачинарли аҳволга тушишини билдиради. *Ўз пирини беобрў қилган, юзига оёқ тираб кетган банданинг ҳолига вой!* «Муштум».

2 Кимса ёки нарса жисмида юзага келган муайян ҳолат. *Автор яна ўз савлатли ҳолига қайтди. Қаддини ғоз тутганича, оёғини кериб, йирик-йирик қадам ташлаб чиқиб кетди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Ўзимку, ғўзаларни шу ҳолга етказгунча лабораторияни(нг) уч марта нусти тушди.* С. Нуров, Нарвон.

3 Кишининг жисмоний ва руҳий ҳаётдан ўзини сезиши; жисмоний ва руҳий ҳолат; кайфият, авзо, кўриниш. *Меъморнинг хаёл суриб, гиёҳвандлардек қотиб қолганини кўрган Ҳорунбек.. устод баъзан шундай ҳолага тушиб қолармикан, бу, эҳтимол, аччиқ аламнинг оқибатидир.. деб ўйларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тешабой, бир томондан, кооперативчининг ҳолига ачинди, иккинчи томондан, гитлерчиларга хизмат қилаётганидан ғазабланди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

4 (ў.-п. к. *шаклида* — *ҳолда*) Ҳолат билдирувчи (*ғамгин, маънос* каби) баъзи сўзлар, шунингдек, *-ган* аффиксли феъл билан қўлланиб, бирор ҳаракат-ҳолатнинг шу сўз билдирган ҳолатда юз бериши, бажарилишини билдиради. *Ҳусайннинг дадаси маънос ҳолда, билинар-билинмас бош чайқаб қўйди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Суюм оға гаранг, дардли, оч ҳолда тепа устига чиққач, яна боягидек, орқа-олдига қаради.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳусайн Бойқаро.. қийиқ, тез ўйнайдиган кўзларини шоирга тикиб, ғамгин ҳолда деди..* Ойбек, Навоий. *Имом ерга қараган ҳолда бошини қимирлатиб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, руҳий ёки жисмоний имконият, куч-қувват маъносини билдиради. *Унинг оҳ дегани ҳоли йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Боланинг йиғлашга ҳам ҳоли қолмаган эди.* Газетадан. *Ҳосият хола бир хўплам чой ичган бўлди-ю, ҳоли келмай, ётиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 тлш. Иш-ҳаракатнинг қай тарзда бажарилишини, унинг бажарилиш сабаби, мақсади, ўрни, пайти ва ш.к белгиларини билдирадиган иккинчи даражали бўлак. Қандай белгини билдиришига кўра ҳолнинг *сабаб ҳоли, ўрин ҳоли, пайт ҳоли, тарз ҳоли* каби турлари фарқланади. *Кеча кўрдим (кеча — пайт ҳоли).* *Кўчада учрашдик (кўчада — ўрин ҳоли)* ва б.

Акс ҳолда қ. акс. Арзи ҳол айламоқ (ёки **қилмоқ**) Ўз аҳволини ва истагини изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ. *Аҳли ҳол эск. кт.* Раҳмдил, кимса учун қайғурувчи, жонкуяр одам(лар). *Илми ҳол эск. кт.* Илмнинг, илм ишларининг ҳолати, аҳволи. *Мадрасаларда илми ҳол ўғай ўғил ҳолатига тушиб қолди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Таржимаи ҳол қ. таржима.** *У ҳолда* Ундай бўлса, шундай бўлган тақдирда. *Хайр, кетмаган ҳам бўлсин.* *У ҳолда, ўзингиз айтгандек қилиб, тўппатўғри эртага Салим шарбатдорнинг олдига бораман-да, ўғлингни Мирзакарим аканинг тошкентлик куёви ўлдирди, мен ўз кўзим билан кўрдим, дейман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўз ҳолига* Ўз эрки-ихтиёрига. *Шундай қилиб, «бечора» Содиқни ўз ҳолига қўймай, кўчадан анчагина нарига сургаб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меъморни ўз ҳолига қўйиб бериш керак.* *У шуну хоҳларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бошини кўтариб, елка-*

ларини ўз ҳолига қўйди, оёқларини ҳам узатди. С. Кароматов, Олтин қум. **Ўз ҳолича** Бировнинг аралашувисиз; ўз билгича, ўзича. *Уйда ўз ҳолича ивирсиб юриб, темир-терсақлар йиғди, асбоблар тонди, ишлай бошлади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ҳол тили** эск. кт. Ҳол-аҳволдан сўзловчи, уни билдирувчи хатти-ҳаракат, белги ва ш.к.; шундай «тил». *Бу икки ёш орасида севги алоқаси ҳалигача тилга олинмаган ва ҳар иккалалари ҳам бир-бировларига ўз ички кечинмаларини ёлғиз ҳол тили билан изҳор қилмоқда эдилар.* С. Айний, Дохунда. *Нариги уват билан буниси бир-бирига нисбатан фарқини ҳол тили билан сўзлаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАНКИ [а. + ф. حال آنکه – гап шундаки, ҳақиқатда эса, ҳолбуки] кам қўлл. айн. **вахоланки.** *Сиз ўқиган китоб бир-икки ойда ҳам сув кўрмайтурган иқлимлар учун ёзилган; ҳоланки, бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАТ [а. حالت – ҳол, аҳвол; тузилиш] 1 Юзага келган, мавжуд бўлган вазият, аҳвол. *Жанговар ҳолат. Ҳарбий ҳолат. Шаҳар қамал ҳолатда.* ■ *Ишлаётган одамлар уни [Олаҳўжани] бу ҳолатда кўриб, жуда ҳайрон бўлиб, ишдан тўхтаб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма сергак тортди, унга қулоғини тутиб жим қолди. Бу ҳолатдан фойдаланган шайх сўзига пардоз бериб, давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали ҳам бу тўқнашувдан Тўлғоной билан ёлғиз қолгандаги ҳолатга тушди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Жисмоний ёки руҳий жиҳатдан бўлган ифода, кўриниш; қиёфа, авзо. *Асабий ҳолат. Қулгили ҳолат. Аянчли ҳолат.* ■ *Мен унинг ҳолатидан нимадир ичини куйдираётганини.. билиб турардим.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Унинг.. мажақланиб, таниб бўлмас ҳолатга келган юзини оқ шоҳи билан ёпиб қўйдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бир ҳолатда Ачинарли, ночор, пугурдан кетган аҳволда. *Қандолат биби бир ҳолатда бўлиб чўкиб қолган, ранги заъфарон..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Энди букчайиб қопти. Кийимлари ҳам бир ҳолатда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Жон ҳолатда** қ. жон.

3 шв. Куч-қувват, дармон, мадор; қудрат. *Фознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган.* «Алпомиш». *Энди мендан ҳолат*

кетди, бек Шакар, Бу чўлларда энди қолдим хору зор. «Ширин билан Шакар».

ҲОЛ-АҲВОЛ [ҳол + а. احوال – «ҳол» с. нинг кўпл.] Одамнинг руҳий ва жисмоний ҳолати; соғ-саломатлик. *Эшон билан қассоб тиз чўкишди-да, қўлларини фотиҳага очишди. Сунгра Элмуроддан ҳол-аҳвол сўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛ(И)-БАҚУДРАТ қ. бақадриҳол. *Ишингни айтавер, ҳол-бақудрат қила берамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ушанда Кўпайсинхон онасига эргашиб, далага чиқар.. ишлаётганларга чой қайнатиб берар, ҳолибақудрат нахта терарди.* А. Абдукаримов, Чўл бургути.

ҲОЛБУКИ зидл. боғл. Маъноси (мазмунни) бир-бирига қарама-қарши (зид) бўлган қўшма гап таркибидаги гапларни боғлаш учун хизмат қилади; аслида эса, бироқ. *Ўқувчи «биз кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Гўё биз бир-биримизни кам биладигандай. Ҳолбуки, сиз мени мактабга келган кунимдан биласиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛВА [а. حلواء – ширинлик; қандолат маҳсулот] 1 Ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, мағиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат. *Пашмак ҳолва.* ■ *Арава-арава ун, гуруч, қоп-қоп бодом, писта, кажаваларда ҳолвалар, қирқ-эллик каттакичк яшиқда ҳар хил мевалар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айланиб, уйда қолган жу-жуқларига қанд-қурс, ҳолва, пуфак олмоқчи бўлди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

2 кўчма Қиёс мазмунли гапларда фикр юритилаётган нарса, иш, воқеа-ҳодисанинг бошқасига (қиёсланаётганига) нисбатан ёмон (ҳеч гап) эмаслиги, ундан дуруст, чидаса бўладиган эканлиги каби маъноларни билдиради. *Ҳали бу-ку ҳолва, қамоқхонадаги – якка камерадаги ёлғизликдан худонинг ўзи асрасин!* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Менинг гуноҳим олдида сизники ҳолва-ку.. «Муштум».* Наманган вилоятига ўтдим. *Фарғонадаги машмашалар ҳолва экан.* «Муштум». *Трассадаги шовқин-сурон бунинг олдида ҳолва экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон

Сувдан ҳолва ясамоқ Бўлмайдиган ишга уринмоқ, бекорга уринмоқ. *Мамлакатдан*

чет эл капиталини ситиб чиқармасдан туриб.. халқни қаттиқ оёққа бостириш — сувдан ҳолва ясайман, дейиш билан барабар. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. **Ўғилми, ҳолва?** этн. Ўғилми-қизми? — янги туғилган бола ҳақида бериладиган савол (қиз унашилганда, куёв томондан қиз томонга юбориладиган совғаларга ҳолва қўшиб юбориш одат бўлган учун шундай дейилади). Ҳасанали ҳам илжайиб, ёнчиқ ковлашга тутинди ва: -Ўғилми, ҳолва? — деб сўради хотинидан. -Ўғил! А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳолва деган билан оғиз чучимайди** Куруқ гап билан мақсад амалга ошмайди. *Дарҳақиқат, ҳолва деган билан оғиз чучимайди-да.. Халқ — оми.. бизнинг маърифат ҳақидаги гапларимиз уларнинг қулоғига киришига унча ишонмайман.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲОЛВАГАР [а. + ф. *حوالگار* — ҳолва қилувчи, ҳолвапаз] айн. **ҳолвачи**.

ҲОЛВАЙТАР [а. + ф. *حواليتار* — ҳўл (нам), сувли ҳолва] Доғ қилинган ёққа ун солиб, сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув куйиб тайёрланадиган ширин таом. *Бола чинни товоқда ҳолвайтар кўтариб кирди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *..ҳолвайтардан эҳтиёт бўлинг. Ёғу шакарминан пишганданми, билмадим, иссиқ нарса бўлади.* Газетадан.

ҲОЛВАПАЗ [а. + ф. *حوالپاز* — ҳолва пиширувчи, тайёрловчи] айн. **ҳолвачи**. Оғзим чучисин десанг, ҳолвапазнинг ёнига бор. Мақол.

ҲОЛВАФУРУШ [а. + ф. *حوالافروش* — ҳолва сотувчи] Ҳолва сотувчи; ҳолвачи. *Бир томонда ҳолвафурушлар бақиритиб, кунжут ҳолва, мағиз ҳолва, пашмак, «от нон» сотмоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲОЛВАЧИ 1 Ҳолва тайёрловчи уста; ҳолвагар, ҳолвапаз. *Сайил кунларида шаҳардан ҳолвачио шакарпазлар.. аравада бу жойга келишарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳолва сотувчи; ҳолвафуруш.

Ҳолвачининг тешасидай қ. теша.

ҲОЛ-ЖОН: ҳол(и)-жонига қўймаслик Унамаганига қарамаслик; қўярда-қўймаслик. *Лекин Ўлжаев ёпишган еридан узиб ўрганган, елим қошиқ одам экан, келавериб, ҳолжонимизга қўймади.. «Муштум». Рузивой мени ҳол-жонимга қўймай утирғизди-да, ўзи буфетчининг олдига кетди.* «Гулдаста». Унинг

мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲОЛСИЗ Ҳолдан кетган, мадори қуриган; дармонсиз, заиф. *Арча сандиқ ёнидаги намат устида ҳолсиз чўзилиб ётган бу одамнинг юз-кўзию уст-боши қандай — биллиб бўлмас.. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Йигитали ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲОЛСИЗЛАНМОҚ Мадори қуримок, ҳолдан кетмоқ; дармонсизланмоқ, заифлашмоқ. *Пошша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб ўтириб олди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *..йигитча қорларни фарч-ғурч босиб келди-да, сувдаги киши қўлидан ҳолсизланиб қолган қизни олди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Қусиб чарчаган Кумуш ҳолсизланиб, бошини ёстиққа ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЛСИЗЛИК Куч-мадори йўқ, ҳолсиз ҳолат. *Ранги оқарган, ҳолсизликдан кўзларини юмиб ётган бу аёл Набижоннинг хаёлида аллақачон ўрндан турган.. у билан бошлашиб юрарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Йигиталининг бутун вужудини тер босган, ҳолсизликдан гандираклаб, қалин буталар орасидан кетаётганини биларди, холос.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲОЛ-ҚУДРАТ айн. **бақадриҳол, баҳоли қудрат.** -Оббо, ношукур бандалар-эй, шунча неъматни [дастурхонга] тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси? *Ҳамма нарса ҳол-қудратга қараб-да!.. — деди Хўжаназар ака Моҳидилга.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Қирда лўлилар қишлоғи бунёдга келди. Ҳар бир оила ҳол-қудрат уй қуриб олди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ҲОМИЗ [а. *حامض* — аччиқ, нордон; кислота]: **ҳомизи қорбун** эск. Карбон газини; карбонат ангидрид.

ҲОМИЙ [а. *حامى* — ҳимоя қилувчи] 1 Қўллаб-қувватлаб, тарафини олувчи; ёрдам берувчи, ҳимоя қилувчи шахс. *Шариат ҳомийси. Миллат ҳомийси.* ■ *Ислохўжа юртнинг бойлари, пулдорлари.. ўртасида кундан-кунга обрў қозониб, уларнинг ҳомийсига айлана борди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мирзо Улуғбек.. бирини илмнинг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди.* К. Яшин,

Ҳамза. *Участканинг қаҳрамонини эшакка ўтқазиб, кеча келган ўғри-безорилар ҳомийсини мансабга кўтарибсиз.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 иқт. Бирон тадбир ёки фаолиятни амалга оширишда молиявий ёрдам кўрсатувчи, молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватловчи жисмоний ёки юридик шахс.

ҲОМИЙЛИК 1 Ҳимоя этиш, тарафини олиш; ёрдам бериш; қўллаб-қувватлаш. *Косонда.. техникага меҳр-муҳаббати, эътиқоди зўр хотин-қизлар оз эмас. Аммо уларга ҳомийлик етишмаётир.* Газетадан.

2 Бирор тадбир ёки фаолиятни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, молиявий ёрдам.

Ҳомийлик қилмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ, тарафини олмақ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 1, ҳомийлик 1**). -*Ёшларга ҳомийлик қилиш, йўл-йўриқ кўрсатиш исломнинг, уламоларнинг ишидир, — деди қалтираб, бўзариб, мунофиқлардан бири.* Ойбек, Нур қидириб; **2)** молиявий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқламоқ, ёрдам бермоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 2, ҳомийлик 2**). *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган.. одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲОМИЙСИЗ Ҳимоя этувчиси, тарафдори йўқ, ҳимоясиз; ёрдам берувчиси йўқ, ёлғиз. *Ота-онадан етим, ҳомийсиз қолгани етмагандек, мусофир юртда у мафосил касалига мубтало бўлиб қолди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ҲОМИЛА [а. *حامله* — иккиқат хотин] Она қорнида 2-ойнинг охиридан (9-ҳафта) бошлаб туғилиш вақтигача (40-ҳафта) ривожланаётган пушт (эмбрион). Ҳомиланинг мўъжизали ривожланиш жараёни биологлар олдидан турган энг мураккаб муаммолардан биридир. «Фан ва турмуш». *Алпомиш кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила, гумона қолган эди. «Алпомиш». Бобур.. ҳомиланинг неча ойлик бўлганини билгиси келди, аммо рўйирост сўрашга тили бормай, гапни айлантирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунар.

ҲОМИЛАДОР [а. + ф. *حامله دار* — ҳомиласи бор] Қорнида ҳомиласи бор; иккиқат. *Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда урганини*

туйди.. Дарров англади — у ҳомиладор! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОМИЛАДОРЛИК Қорнида ҳомиласи бор ҳолат; уруғланган тухум ҳужайраининг она организмида ривожланиб, етук ҳомилага айланишидан иборат физиологик жараён. *Биринчи марта юзларига доғ оралаб, ҳомиладорликнинг нишонаси сезилган кезларда эшикдан кирарди-ю, Валини маҳкам қучоқлаб, юзларидан чўпиллатиб ўпарди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ҲОМИЛАЛИ айн. **ҳомиладор**.

ҲОМУЗА [ф. *خمیازه* — бироз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳомуза тортмоқ** айн. **ҳамёза тортмоқ** қ. **ҳамёза**. *Болалар бирин-кетин ҳомуза тортиб, ўринларидан эринчоқлик билан туришиди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОПИТМОҚ шв. Чўмилмоқ.

ҲОРДИҚ 1 Иш-меҳнат, ҳаракат қилиб чарчаган, толган ҳолат; ҳорғинлик, чарчоқ. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиқни суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг «заказ»ини бажаришга кетган дам олиш соатларининг ҳордиғи бирваракай ёзилгандай, кўкрагини тўлдириб нафас олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эркин меҳнат қўшиқларинг басталаб, Яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Гайратий.

Ҳордикдан чиқмоқ айн. **ҳордиғи чиқмоқ 2**. *У ўшанда яна бир ҳордиқдан чиқди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Шунча коммунистларнинг бошини кестириб, ҳордиқдан чиқмаган Бадрий афанди энди менинг ҳам бошимни мўлжалга оляпти.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Ҳордиғи чиқмоқ 1)** чарчоғи ёзилмоқ, тарқалмоқ; шу тарзда дам олмақ. *Келинг, қизим, қўлингизни ювинг. Жиндак наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Паранжи сирлари; **2)** алами тарқамоқ, кўнгли жойига тушмоқ. *Ҳозир кенгаш қақириб қўймаганида, жиянининг таъзирини бериб, ҳордиғи чиққан бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Дам олиш; дам. *Куй берар юракка ҳордиқ ва дармон..* Ҳ. Олимжон. *Отақўзининг раис бўлганига йигирма йилдан ошди. Йигирма йил ҳордиқ нима, ҳузур-ҳаловат нима — билмайди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин, касалхона гавжум бўлиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Тонг ғира-ширасида ухлаб, ҳордиқ олган аравакаш отларни суғориб, араваларга қўшди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с. т. Дам олиш кунини. У ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушиди-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

Ҳордиқ кунини айн. ҳордиқ 3. Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲОРДИҚҲОНА с. т. Ишдан сўнг кириб дам олинадиган махсус бино, хона. [Улар] Клубда яқинда ташкил қилинган ҳордиқхонага кириб, музыка эшитишди, Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҲОРИБ-ТОЛИБ Чарчаб, толиқиб. Узоқ пиёда сафардан ҳориб-толиб келган киши ҳолатида эшикка қараб юрди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. -Шоввозлар, яқинлашиб қолдик, бардам бўлинглар, — деди Пирнафас ака. Яна ҳориб-толиб қадам ташлашарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲОРИБ-ЧАРЧАБ айн. ҳориб-толиб. [Икромжон] Ҳориб-чарчаб, чодирини олдида якка ўзи чой ичи ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОРИМОҚ Иш, меҳнат қилиб толиқмоқ; чарчамоқ. Озиқли от ҳоримас. Мақол. ■ Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлғудай ҳоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Бош муҳаррир анчайин ҳориган кўринар, лекин сир бой бермай, ўзини тетик тутушига ҳаракат қиларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОРМА(ИГ) унд. с. Ишлаётган ёки ишлаб келган (ишдан чиққан) кишидан ҳол сўраш, унга мадад тилашни билдиради (жавоби — бор бўл(инг)). -Ҳорманг энди, отам! — деди аёл, қотма узун қўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ҳорма, йигит, ўтир-чи, — Йўлчига бошдан-оёқ тикилиб деди бойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. «Ҳорма — бор бўл»дан кейин Жўра қамчисини тоқчага ташлади-да, ўтга келиб исинди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲОРМОҚ айн. ҳоримоқ. -Тўғри, солдатлар ҳорган, сийрақлашган, лекин тоза кучлар, қуро, аслаҳа-анжомлар келиб турибди, — деди генерал. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲОРҒИН Ҳориган, чарчаган ҳолатли; шундай ҳолатни ифодаловчи. Ғамгин ва ҳорғин Абдулвоҳид боғдан астагина чиқди.. Ойбек, Нур қидириб. Шунданми ёки чар-

чоқнинг зўриданми, Ҳотам ҳорғин хаёл суриб келарди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Муаттар эрининг ҳорғин юзига тикилди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ниҳоят, Сардорнинг ҳорғин овози эшитилди. С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОРҒИНЛИК Ҳориган, чарчаган ҳолат; ҳорғин эканлик. Йигитали вужудини чарчоқ, ҳорғинлик қоплай бошлади, ўзини кўрпачага ташлади. Д. Нурий, Осмон устунини. Кўк чой ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужуди бардамлашди. «Ўзбекистон кўриқлари». Уринга ётганда, тезроқ тонг отишини кутиб, ҳорғинлигига қарамай, уйқуси ўчди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОСИД [а. حاسد — ҳасад қилувчи, бад-хоҳ] эск. кт. Ҳасад қилувчи; ҳасадчи, бахил. Даричалари ёпиқ машқхонанинг ичи ҳосидлар юрагидек қоп-қоронғи, даромад ҳам ёпилгандан сўнг, уй гўё лаҳад тусига кирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОСИЛ [а. حاصل — натижа, оқибат; якун, самара; мазмун, моҳият] 1 Экин, дарахт кабилардан етиштирилдиган, олинандиган дон, сабзавот ва ш.к. Халқим етиштирган ҳосил чўғига Баланд тоғлар ҳайрон қараб турибди. А. Орипов, Йиллар армони. ..тарвузнинг энг қимматли навлари экилиб, мўл ҳосил олинди. Газетадан. Самарқанд атрофидаги боғларда мевали дарахтларнинг шохлари, етилган ҳосилдан эгилиб, ерга салом беради. «Саодат». Бу йил ҳосил миқдоридан ташқари тола сифатига алоҳида этибор берилади. Газетадан.

Ишонч ҳосил қилмоқ қ. ишонч. Мурод ҳосил бўлмоқ Мақсад амалга ошмоқ, орзу ушалоқ. Бу билан мурод ҳосил бўлмайди: каттароқ миқёсдаги ишни ўйлаш керак. К. Яшин, Ҳамза. Сен йўлиқиб ҳосил бўлди муродим.. «Нурали». Қаноат ҳосил қилмоқ қ. қаноат. Ҳосил бўлмоқ Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. Тўғон битиб, жар ўрнига катта кўл ҳосил бўлди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Реакторда ҳосил бўладиган иссиқликни чиқариб ташлаш учун икки контурли система қўлланади. «Фан ва турмуш». Ёш йигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган сеvgи тобора чуқурлаша бери. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳосилга кирмоқ Ҳосил бера бошламоқ (асосан, мева, мевали дарахт ҳақида). Ҳовлиларда ҳосилга кирган нок, олмалар кўзга ташланади. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Ҳосил (эркаклар исми).

ҲОСИЛА [а. حاصله — натижа, оқибат; самара] 1 Бирор иш, амал, ҳаракат ёки нарсадан келиб чиққан, келтириб чиқарилган, ҳосил қилинган натижа, нарса. *Гарчанд, инсон онги, тафаккури моддий олам ҳосиласи эса-да.. «ЎТА».*

2 *мат.* Дифференциал ҳисобда: функциянинг ўзгариш тезлигини ифодаловчи асосий тушунча.

3 Ҳосила (хотин-қизлар исми).

ҲОСИЛДОР [а. + ф. حاصلدار — ҳосили бор, ҳосилга эга] Кўп ҳосил берадиган; серҳосил, унумдор. *Беш туп ҳосилдор тупни қирқтириб, Хўжаободда турувчи онасига саржин қилиб берди. «Муштум». Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуролири ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОСИЛДОРЛИК 1 Ўсимлик (экин) ёки ернинг ҳосил етказиш, ҳосил бериш имконияти, хусусияти, ҳолати. *Пахта ҳосилдорлигини оширмоқ.* ■ Қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини оширишда микроэлементларнинг ҳам роли катта. Газетадан.

2 Муайян ҳажмдаги ердан олинадиган ҳосилнинг миқдори. *Ҳосилдорлик гектаридан 40 центнерга етказилди.* ■ *Пахта ҳосили 20 центнердан 30 центнергача етди. Бу — ҳосилдорликнинг ортиши. Ялли ҳосил-чи? «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҲОСИЛЛИ Ҳосил берадиган. *Ҳосилли боғ.* ■ *Умаралининг бригадаси юқори ҳосилли бригада ҳисобланади. И. Раҳим, Ихлос.*

ҲОСИЛОТ [а. حاصلات — «ҳосил» с. нинг кўпл.] 1 *эск. айн. ҳосил* 1. *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман.. Ҳар йил хўжайинга арава-арава ҳосилот бераман. Ойбек, Танланган асарлар. Биз топширган ҳосилот Сизга ширин ош бўлсин. З. Диёр.*

Ҳосилот совети (ёки **кенгаши**) *тар.* Колхозларда деҳқончилик ҳосилини ошириш тадбирларини амалга ошириш мақсадида тажрибакор деҳқонлардан тузилган ҳайъат. *Колхоз правленийеси Ўрмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 *тар. с. т.* Ҳосилот кенгашининг раиси. *У [Пирназар] узоқ йиллар колхозда раҳбарлик уринларида ишлаган, бригадир бўлган, ҳосилот бўлган, беш-олти йил раислик ҳам қилган. Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.*

ҲОСИЛОТЛИК *тар.* Ҳосилот вазифаси (қ. **ҳосилот** 2). *У.. правление шундай одамни ҳосилотликдан олиб, чорвачилик фермасига қўйганлиги ва унинг ўрнига пахтани фақат китобда кўрган Иброҳимовни тайинлагани чакки бўлганлиги тўғрисида гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҲОСИЛОТХОНА [ҳосилот + хона] *тар.* Ерларнинг тупроқлари таркибини текшириш, ердан олинган ҳосил, ўсимлик намуналарини сақлаш учун қилинган лаборатория ва унинг биноси.

ҲОСИЛСИЗ Ҳосил бермайдиган ёки камҳосил. *Ҳосилсиз ер. Ҳосилсиз дарахт.*

ҲОТАМ [а. حاتم — киши номи] 1 *айн. ҳотамтой.* *У.. вақти келса қаттиққўл, вақтида сахий, одамохун ва ҳотам киши эди. Ф. Гулом, Қаҳрамонлар ўлмайди. Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди ҳотам. Фозил Йўлдош ўғли.*

2 Ҳотам (эркаklar исми).

ҲОТАМЛИК *айн. ҳотамтойлик.* *Унинг ҳотамлиги тугиб кетди.* ■ *У бу нотаниш йигитнинг ҳотамлигидан жуда ҳайратда эди. Ф. Насриддинов, Кўнгил.*

ҲОТАМТОЙ [а. حاتمطائي — тойлик (той қабиласидан бўлган) Ҳотам] Сахий, саховатли, олийжаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган, ўзининг ўта сахийлиги билан машҳур бўлган Ҳотам номли афсонавий арабнинг исми-лақабидан). *Одамларинг бир кун давлатга, олти кун ўзига терсин бошоқни. Йигитали ҳотамтойнинг даврида даврони. Унинг сурсин. Т. Малик, Ажаб дунё. Бу ердагилар эса ўзларини «тантӣ», балки «ҳотамтой» деб ҳисоблар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОТАМТОЙЛИК Ҳотамтойга хос иш, хислат, фазилат; ҳотамтой эканлик. *Чарчининг.. ҳотамтойлиги қассобни ғижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг. А. Муқимов, Фалати одамлар. У Миробиднинг топши-тутишини, ҳотамтойлигини, тантилигини оғиз кўпиртириб мақтарди. В. Ғофуров, Вафодор.*

ҲОФИЗ [а. حافظ — сақловчи, муҳофаза қилувчи; ёдда сақловчи; қуръонни ёдлаб олган киши] Уста, етук ашулачи. *Халқ ҳофиз.* ■ *Ногоҳ жимжит ва қизгин ҳавони янгради, ҳофизнинг таъсирли овози кўтарилди.. Ойбек, Танланган асарлар. Олим илми билан ҳурмат топур, ҳофиз хуш овози*

билан одамларнинг дилини хуш қилур, ҳунарманд эса кишиларнинг ҳожатини чиқарур.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳофиз йигит ҳали ўн саккиз-ўн тўққиз ёшда бўлса-да, овози ширали, юракларни сел қилиб, тингловчини ерга қаратиб қўярди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲОФИЗА [а. حافظه — хотира; эса сақлаш қуввати] Эса сақлаш қобилияти (қ. **хотира 1**). *Сенинг ҳофизанг кучли. ■ Зокир ота ҳозир ҳам тетик ва бардам, ҳофизаси бақувват, гапи ва қиёфасидан кулги аримайди. М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа усталари. Муқимий ҳофизаси яхши ва сермахсул шоирлардан эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Кошки эди сиздаги ҳофиза қувватининг ўндан бири менда бўлса! М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

ҲОШИЯ [а. حاشيه — бирор нарсанинг чети, айланаси, зиҳи; китоб, дафтар четидаги ёзувлар, изоҳлар] **1** Кийим, мато ва ш. к. нинг айланаси, чети. *Белида ҳошиясига ғазал битилган қийиқ, оёғида қўнжи тор ағдарма этик.. К. Яшин, Ҳамза. Мен кетдим, деб.. ҳошиялари титилган қалин портфелни қўлтиқлаганча, хонадан чиқди. С. Кароматов, Олтин қум. Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига алақандай живир-живир гул нақшланган бу тўн унинг паст буйига, қотма гавдасига жуда ярашиб тушибди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Кийим, мато кабиларнинг четига, айланасига тортилган, солинган нарса (лента, нақш ва ш.к.). *Уларнинг кўзлари Пулатжоннинг кўкракидаги орден, медаллар, елкасидаги погон, енгидеги ялтираган.. сариқ ва ҳаворанг ҳошияларда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Оқ тунука парчаси текис қилиб қирқилган.. атрофларига усталик билан болганинг учидега нозик жимжима ҳошия солинган эди. И. Раҳим, Ихлос. Чеккасига қора ҳошия тутилган байроқ олдинда хомушлик билан силкиниб, ҳилтираб борарди. С. Зуннунова, Гулхан.*

3 Китоб ёки дафтар варағи атрофидаги хат ёзилмай очик қолдирилган қисм. *..кўксини ўртаётган ўкинч, алам, ҳақорат патқаламни бир дам тўхтатмайди, варақнинг икки бети ҳошиялари ажи-бужи майда ҳарфлар билан тўлаверади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

4 тар. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир

изоҳлар мажмуи). *Соҳиб ўғли.. мадрасада «Ҳошия»гача ўқиган, янги усулда таълим-тарбия курсини тугатган. Газетадан. Уларнинг [толиби илмларнинг] қай бири «Қофия»да, қай бири «Ҳошия»да, қай бири «Шамсия»да. Ойбек, Навоий.*

5 Ҳошия (хотин-қизлар исми).

ҲОШИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг четида ҳошия ҳосил этмоқ; ҳошия ажратмоқ. *Гиламни ҳошияламоқ. Дафтарни ҳошияламоқ.*

2 Ҳошия қадамоқ, ўтказмоқ, туширмоқ. *Байроқни ҳошияламоқ.*

ҲОШИЯЛИ Ҳошияси бор, ҳошия чиқарилган. *Ҳошияли газмол. Ҳошияли дафтар. Ҳошияли байроқ. ■ Оддий кўкракбурма ҳаворанг батис кўйлақдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра тангиган.. Ойниса.. Хондайлик қишлоғидан. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Пиёзи чакмонининг барини тақими-га қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд пахсадан осилиб тушган беҳи шоҳиса қараб борар эди, М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲОШО [а. حاشا — бошқа, -дан ташқари, -дан бошқа, мустасно қилганда] *эск. кт. Худо сақласин, худо ҳақи; асло. Ҳошо, бу гапни мен айтганим йўқ. ■ -Талоқ хати ёзгувчи Отабек эмасми? -Ҳошо.. Отабек мундай гаплардан хабарсиз. Унинг отидан талоқ хати ёзган ҳам шу бадбахт Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲО-ҲО *айн. ҲО 1. [Жамила:] Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо, мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҲУ I *айн. ҳов I. Ҳу, қорайиб кўринган нима? Ҳу, дарёда чўмилганларимиз эсингда борми? Ҳу анави кунги гап нима бўлди? ■ Ҳу ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳу бир вақтда юборган ҳикоям энди қиқибди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲУ II *унд. с. Қарғиш, сўкиш ифодаловчи сўз-иборалар билан бирга қўлланиб, кучли қаҳр, ғазаб, нафрат ҳис-туйғусини билдиради. Ҳу, ер ютсин сени! ■ Девор устидега турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди: -Ҳу, ўл, турқинг қурсин! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.*

ХУ III унд. с. дин. Илоҳий кучга ёрдам сўраб мурожаат қилганда айтиладиган нидо. *Ҳасан «ҳақ!» деб, «ху!» деди, Ғиркўк отини чу деди. «Равшан». Бу мудҳиш, машбум базмга ҳалиги ялмоғиз фолбиннинг хаста овоз билан вайсаши қўшилди: -Ё султон! Ё чилтан! Ху, ху, ху! Ойбек, Танланган асарлар.*

ХУ IV тақл. с. Қумри, гуррак каби қушларнинг сайрашидаги товушни билдиради. *Мусича, гурраклар гуруллаб, ху тортиб.. боққа оройиши бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди. «Равшан».*

ХУББУЛМАЛИК [a. حَبُّ الْمَلِكِ — шоҳлар уруғи, донаси] эск. Бир нав сурги дори (эски табобатда қўлланган).

ХУВ I айн. ҳов I. *Хув анави катта иморат олдида автобуслар тўхтаиди. ■ Хув оқ ерни қирқ йил эқдим даҳякка. Ф. Фулом. Хув ана икки пақир, Қани, дарров олингиз. К. Муҳаммадий.*

ХУВ II унд. с. 1 айн. ху II. *Хув, кўзингни ел есин, бир даста парингни Ёқут опангдан аяйсанми, буларни мен ёвга олиб бораманми? Ф. Фулом, Соялар.*

2 (одатда, хотин-қизлар нутқида) Кимсанинг чақиригига жавоб сифатида қўлланади. *-Салимахон, ҳо Салимахон! -Хув, келаверинг.*

ХУВ III айн. ху III. *Назари чўлга тушди, Хув, дея йўлга тушди. Ҳ. Олимжон. Қорахон подшо.. пайти саҳар, хув, деб шаҳардан чиқиб кетди. «Эрали билан Шерали».*

ХУВ IV: хув этмоқ айн. хувулламоқ II. *-У кетди-ю, уйимиз хув этиб бўшади-қолди, кўнглимизга ғам-ҳижрон чўкди, — деди Зумрад ўртоғига. Ойбек, Улуғ йўл.*

ХУВАЙДО [ф. هويدا — очик-ошкор, равшан, аниқ кўриниб турадиган] **1** эск. *кт. Аниқ кўриниб турадиган; аниқ; равшан. Сени, болалигим, мен кўрдим боя Баҳор дийдориди равшан — хувайдо. Миртемир.*

2 *Хувайдо (хотин-қизлар ва эркаклар исми).*

ХУВУЛЛАМОҚ I *Ўзига хос, «ғув-ғув» овоз чиқариб эсмоқ (совуқ шамол, изғирин ҳақида). Шамол, ўчакишгандек, хувуллаганча дақиқа сайин кучаяр.. ҳали-вери тинадиганга ўхшамасди. С. Кароматов, Олтин қум. Кейин хувуллаб, боязидан кучлироқ шамол эсиб ўтди. М. Мансуров, Ёмби.*

ХУВУЛЛАМОҚ II *Кимсасиз, бўм-бўш ҳолатда бўлмоқ. У [Самандаров] кетгандан*

кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб, хандон-хушон суҳбат қилиб ўтирган бир таллай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли хувуллаб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўчалар алланечук хувуллаган. Босилмаган қор отларнинг тиззасига чиқади. П. Қодирова, Юлдузли тунлар. Маҳкам ака эшикдан кирибоқ икки катта ўғлининг ўрни хувуллаб турганини пайқади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ҳозир хувуллаб турган чўл уни ютаман деяётганга ўхшарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ХУВУЛЛАТМОҚ Хувулламоқ II *фл. орт. н. Бувиси бўлса, буларникида бир ҳафта аза тутди-ю, уйни хувуллашиб, қариндошлар қатори жўнаб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ХУВ-ХУВ Хув III с. нинг такр. *Қаландарлар анчагина йиғилиб қолган халойиқнинг олдида саф бойладилар. Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига таяниб, «хув-хув» деб, тебраниб турар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.*

ХУВХУВЛАМОҚ *«Хув-хув» деган овоз чиқариб сайрамоқ (қумри, гуррак каби қушлар ҳақида).*

ХУДА-БЕХУДА(ҒА) [ф. هـهـبـهـهـه — фойдали-фойдасиз, керакли-кераксиз] *Бекордан-бекорга, керак бўлса-бўлмаса; ўринсиз. Тошев келгандан бери Маҳкам деканатга ҳуда-беҳуда киришдан жуда тортинарди. П. Қодиров, Уч илдиш. Қўшнилардан ташвишланманг.. ҳуда-беҳуда шовқин қилиша бермайди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ҳуда-беҳудага ўзингни койитма.. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.*

ХУДАЙЧИ тар. *Хон ва амирнинг ҳузурига иш ва арз билан келганлар ҳақида хон, амирга хабар берувчи ва хон, амирнинг жавобини уларга етказувчи амалдор. Анвар, ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қарсак товушига ҳудайчи кирди. -Келтир! — деди хон унга ияк қоқиб. Ҳудайчи лип этиб чиқиб кетди. С. Сиёев, Аваз.*

ХУДУД [a. حدود — «ҳадд» с. нинг кўпл. — чегаралар] *кт. 1* *Чегара, ҳад. Худуддан ўтганда фашист — олчоқ ёв, Ободон шаҳарлар ёнганда лов-лов.. Шуҳрат, Сенинг севгинг. Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудиди турардик.. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

2 Маълум чек-чегарасига эга бўлган, шундай чегара билан ўралган (ажралган) ер; маълум давлат, вилоят ва ш. к. га тегишли бўлган ер, майдон. *Туманимиз ҳудудидаги шаҳар ва қишлоқлар.*

ҲУДУДСИЗ *кт.* Чек-чегараси йўқ; чексиз, поёнсиз. *Бектемир ҳозир ўзини бутун борлиги билан ўз қишлоғида, кенг дала, ҳудудсиз қирларда кўради. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳудудсиз осмон остида, сариқ қумлар, юлғунзор орасида танҳо хаёл суриб ўтиришни тусаб қоларди. С. Сиёев, Аваз.*

ҲУДҲУД [*а.* **هدد** — попишак; сассиқ-попишак] *шв.* Попишак. *Нурга чўмган бир водийда кенгаш қуриб ўтирган тўти, ҳуд-худ, қумри, товус, булбул, лочин ва бошқа паррандалар Семурғ қушини ўзларига бошлиқ қилиб олишга қарор қилиб, уни топиб келтириш учун парвоз қиладилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

ҲУЖАЙРА [*а.* **حجيره** — кичкина хона, хужрача; катакча] *биол.* Ўсимлик ва ҳайвон организмнинг такомиллашиши, тузилиш ва яшаш жараёнларининг асоси бўлган элементар тирик система (Моддалар алмашинувида иштирок этиши, янги ҳужайра ҳосил қилиши ва доимо янгиланиб туриши ҳужайранинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади). *Ҳужайра девори. Ҳужайра маркази. Ҳужайра назарияси. ■ Олимларнинг яқдиллик билан айтишларича, марказий нерв системаси ниҳоятда нозик нерв ҳужайраларидан иборат. «Саодат».*

ҲУЖАЙРАВИЙ [*а.* **حجيره‌وى** — ҳужайрага оид; ҳужайрадан иборат] Ҳужайраларга хос, ҳужайралардан таркиб топган. *Организмларнинг ҳужайравий тузилиши. ■ 19-асрнинг 30-йиллари охирида ўсимликларнинг деярли барча органлари ҳужайравий тузилишга эга эканлиги аниқланди. «ЎЗМЭ».*

ҲУЖАЙРАЛИ Ҳужайраси бор, ҳужайралардан иборат. *Бир ҳужайрали микроблар. Кўп ҳужайрали организмлар.*

ҲУЖЖАТ [*а.* **حجت** — далил, исбот; сабаб, баҳона] **1** Кимсанинг кимлигини (шахсиятини), машғулотини, бирор ташкилотга аъзолигини тасдиқловчи гувоҳнома (паспорт, гувоҳнома, талабалик билети, аъзолик билети ва ш.к.). *Эркак киши ичкарига кирди ва соат чўнтагидан ҳужжатини олиб кўрсатди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Муҳиддиннинг ўрта мактабни кумуш медаль билан*

тамомлагани, агрономия мактабида ўқигани ҳақидаги ҳужжатларни кўздан кечириб, бир чеккага суриб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Инспектор ҳужжатларимни синчиклаб текширди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бирор иш-фаолият ёки нарсага ҳақ-ҳуқуқ ва ш.к. ни кўрсатувчи, тасдиқловчи иш қоғози. *Эрталаб бориб, жунаш учун керакли ҳужжатларни олди. Шухрат, Шинелли йиллар. Қумқишлоққа ишга борасиз. Мен ҳужжат ёзиб бераман. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳўжабеков — раис, Саидғози — унинг қўл остида юрган кичик бир одам.. барча ҳужжатларда Ҳўжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. Улар савдо-сотиқ ҳужжати расмийлаштиргач, ҳақиқий зиёфат бошланиб кетди. К. Яшин, Ҳамза.*

3 Илмий, ижтимоий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ёзувлар, суратлар, асар ёки адабиётлар. *Ўрхун-Енисей ёзувлари энг қимматли тарихий ҳужжатлардир. ■ Умид келибоқ.. профессорнинг мақоласини ёзишга киришиб кетди. Китоблар титди, газеталарда босилган ҳужжатларни ўқиб чиқди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳозир шаҳримизда ана шу муҳим ҳужжат катта қизиқиш билан муҳокама этилмоқда. Газетадан.*

ҲУЖЖАТЛАМОҚ *эск.* Ҳужжат билан (ҳужжат қилиб) расмийлаштирмақ (мол-мулк ва ш. к. ни). *Тўғри, бой отам мол-мулкни ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вакиллади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲУЖЖАТЛАШТИРМОҚ Ҳужжатлар билан асосламақ, ҳужжатли ҳолга келтирмақ. *Тураржойни ҳужжатлаштирмақ.*

ҲУЖЖАТЛИ 1 Ҳужжати бор, ҳужжатга эга бўлган. *Ҳужжатли шахсий автомобиль. Ҳужжатли ҳовли.*

2 Маълум ҳужжатларга, ҳақиқий воқеаларга асосланган; воқеий. *Ҳужжатли фильм. ■ Ўзбекистонда биринчи ҳужжатли фильмни Худойберган Девонов суратга олган. «ЎЗМЭ». Ҳужжатли қиссанинг ёзилишига устозларнинг сўнмас хотираси ундади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

ҲУЖЖАТЧИ *с. т.* **1** Ҳужжат(лар)ни тайёрловчи, расмийлаштирувчи.

2 Ҳужжат(лар) асосида фильм, асар ва ш. к. лар устида ишловчи. *Бу ажойиб фильм Ўзбекистон кино ҳужжатчиларини ўз ижодларига янгича назар билан, атрофимизда юз*

бераётган воқеаларга чуқурроқ ёндашишга даъват этади. Газетадан.

ХУЖЖАТЧИЛИК 1 Хужжат ишлари.

2 Бирор нарсани хужжат билан асослаш, хужжатлар билан иш олиб бориш. Кейинги вақтларда драматургияда хужжатчилик анча кенг расм бўлди. Газетадан.

ХУЖРА [а. حجره — хона, бўлма; каюта]

1 Киши яшайдиган кичкина хона, уйча. Раъно шу сўзни айтиб, орқасига қайта берди, эшикни боягича ёпиб, хужрадан йироқлашди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Чўлда мен ўзимга кичкинагина хужра қуриб олганман. «Ўзбекистон қўриқлари». Давлатёр қайтди. Элмурод чий тўсиқлик айвон олди-дан аста одимлаб, ўз хужрасига ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 тар. Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домуллалар яшаши учун ажратилган кичик хона(лар). Бу хужраларнинг кўпчилиги бир эшикли ва олди равоқли бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан кирарди. С. Айний, Эслаликлар. Мадраса хужраси сочади зиё, Асрлар қаърига зулматни қувиб. А. Шер.

ХУЖРАБАЗМ [хужра + базм] Уй ичи, хона(хужра)да бўладиган ўйин-кулги, базм. Машиқлар чолгуларни қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУЖРАДОР [а. + ф. حجرهدار — хужра эгаси] тар. Хужра эгаси, хужраларни бошқарувчи (қ. хужра **2**). -Тўхтанг, — деб имомнинг сўзини бўлди янги хужрадор, — мен «мақбуз» деган гапни тушунмадим. Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз. С. Айний, Қуллар.

ХУЖРАДОШ тар. Бир хужрада турувчи шахс (бири иккинчисига нисбатан; қ. хужра **2**). Мадрасанинг катта мударриси мени бир қирғиз хатмкардага хужрадош қилиб қўйди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХУЖУМ [а. هجوم — ҳамла, тажовуз, босқин; касаллик хуружи] **1** Эгаллаш, йўқ қилиш, қайтариш ва ш. к. мақсадда ҳаракат қилиш; шундай мақсаддаги ҳаракат, уриниш; ҳамла. Аёллар тош, ғишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга хужум қила кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Шу пайт қўққисдан иккинчи бургут ҳам хужумга ўт-

ди. Оқсоқ тўнғизча анчагача чийиллаб турди, сўнг овози тинди. «Фан ва турмуш». Раҳим итининг олғирлиги, қўй подасини қандай қилиб бўрининг хужумидан қутқаргани ҳақида мақтана кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 ҳарб. Бирор ҳудудни забт этиш, душманни йўқ қилиш учун техника ва ш. к. билан ҳаракат қилиш, ташланиш. Хужумга ўтмоқ. Душман хужумини қайтармоқ. Ҳаво хужуми. ■ Бомбардимончиларнинг хужуми ун беш минут давом этди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Душман қанчалик гангитилса.. хужумнинг муваффақияти шунчалик муқаррар бўлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Урмон яқинида шох-шабба билан яширилган иккита душман танки хужумга шай турганлиги ҳақида хабар келтиришди. Газетадан.

3 спорт. Қарама-қарши томонли спорт ўйинларида рақибнинг ҳимоясини енгиш, ҳимоя нуқтасини ишғол этиш учун ташланиш ҳаракати. Кетма-кет бўлган хужумлар ўз натижасини берди: футболчиларимиз рақиб дарвозасига жавобсиз икки тўп киритдилар. Боксда хужум билан бирга ҳимояни ҳам эсдан чиқармаслик керак. ■ Унинг рақибни шохни хужумдан мудофаа қилиш учун узоқ ўйланиб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Танбеҳ, ҳақорат қилиш, сўкиш ва ш.к. билан кимсага ташланиш; ҳамла. Ушрўй чодирдан чиқмасданоқ, чой ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатиқ билан хужум бошлайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шунинг учун Убайдулла ака ҳар бир масалада куёвининг ёнини олар, хотини сал ғиниши бошласа, дарҳол хужумга ўтарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

5 кўчма Бирор катта иш ёки тадбирни амалга оширишга қаратилган умумхалқ ҳаракати. Саводсизликка қарши хужум. Паранжига қарши хужум. ■ Машиналар ишлаётган жойда чўлга қудратли хужум бошланганлиги сезилиб турибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХУЖУМКОР [а. + ф. هجومكار — хужум қилувчи] **1** Хужум қилувчи, хужум билан ҳаракатланувчи (хужум — тўғри ва кўчма маънода). Хуррамов бўлинмаси хужумкор гуруппалар билан душманнинг ўқ олмас жойларини портлатиши керак эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Хужумкорлар қан-

ча кўпайса, чўл шунча тез чекинади. Газетадан. Душман жанг билан чекинар, лекин бирон маррада хужумкорларимизни тўхта-тиб қолишдан ожиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Хужумга асосланган, хужум билан характерланувчи (иш-фаолият кабилар ҳақида). Командалар ўтган давр мобайнида кўпгина қизиқарли, хужумкор футбол ўйини-ни намойиш қилиб, мухлислар қалбига олам-олам қувонч бағишладилар. Газетадан.

ХУЖУМКОРЛИК Хужумкор ҳаракат; иш-ҳаракатдаги хужумкор руҳ. *Баъзи футбол жамоалари ўйинида хужумкорлик этишмайди.* ■ *Айрим жамоат ташкилотлари.. жамиятга зарарли хатти-ҳаракатларга қарши ҳақиқий хужумкорлик кураши олиб бормаяптилар.* Газетадан.

ХУЖУМЧИ 1 ҳарб. Душман устига бос-тириб борувчи, хужум қилувчи. Хужумчи танкчилар. Хужумчи учувчилар. ■ *Комилов ротадан ўттиз жангчини танлаб олди-да, ҳар бири ўн кишидан учта хужумчи груп-па тuzди.* «Гулистон».

2 спорт. Команданинг хужум чизигида ўйновчи спортчи; зид. **ҳимоячи**. Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, тўп тегишарди. Улар тарафма-тараф бўлиб олишган, икки томоннинг дарвозабони, хужумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу тўпни олтинчи минутда хужумчи Б. Иброҳимов киритди. Газетадан.

ХУЗН [а. *حزن* — гам-ғусса; мотам; қайғу, ҳасрат] эск. кт. Гам, қайғу. *Унинг [Кумушининг] кўзларида доимий бир маъюсият, аримас бир ҳузн, ҳар онда бир энтикиб чайқалиш бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нашъалардан хаёлинга маржон тиз, Кипригинга асло ҳузн кўнмасин.* Ойбек.

ХУЗНЛИ эск. кт. Гамли, қайғули. *Ўзбек қизларининг юрак дардлари Нақадар ҳуззли бу олти ҳарфда!* Х. Расул.

ХУЗУР 1 [а. *حضور* — бор, мавжуд бўлиш, ҳозир бўлиш; келиш, кўриниш, намён бўлиш] Юқори даражадаги қаноат, қониқиш ҳисси, киши вужуди, аъзоларининг яйраш ҳолати; роҳат. *Ўз меҳнатининг ҳузурини кўрмоқ.* ■ *Канал суви қирғоққа бир маромда ел нурқаб, саратонда одамга ҳузур бағишлайди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Пахтачиликнинг азоби ҳам, ҳузур ҳам бор.* Газетадан. *Латофат.. гуллар ичида юрган-*

дек, ҳузур билан нафас олди. С. Зуннунова, Янги директор.

Хузур қилмоқ Хузур, роҳат ҳиссини туймоқ; хузурланмоқ. *Хузур қилиб нафас олмоқ. Совуқ сувда хузур қилиб ювинмоқ.* ■ *Баҳор ҳавосидан кўнгишлар ҳузур қилади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Умид юзуриб чиқиб, қўлини совуллаб ювиб келди, овқатни хузур қилиб ичди.* Мирмуҳсин, Умид. *Мирвалиев ўз гапидан ўзи хузур қилиб кулди.* «Муштум».

ХУЗУР 2 [а. *حضور*] (ж.к., ў.-п.к. ёки ч.к. да — хузурига, хузурида, хузуридан) кўм. өзф. Макон муносабатларини билдиради. *Азимжон ишдан қайтаётиб, бугун яна она-синниг хузурига кирди.* «Саодат». *Тошўлатов раис билан.. мактаб хузурида курс очиш учун махсус жой ажратиш режалари ҳақида узоқ суҳбатлашди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ташаббускор қурувчилар хузуридан қайтар эканмиз, улар амалга ошираётган ишлар ва белгилаётган режалар ҳақида ўйладик.* Газетадан.

ХУЗУРБАХШ [а. + ф. *حضوربخش* — хузур бағишловчи] Хузур бағишлайдиган. *Бог қанчалик чиройли, салқин, хузурбахш бўлса ҳам, ёлғиз одамни тез зериктирар экан.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ХУЗУРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **хузур қилмоқ** қ. хузур 1. *Кўқон дарбозасига тўлган халқ Азизбекнинг от оёқлари остида судралиб кетишига хузурланиб томоша қилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Каримжон.. азбаройи хузурланганидан, қоронғиликда ўз-ўзича жилмайиб қўяди.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб. *Чавандоз.. хузурланганидан кўзларини юмиб олган.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. *Фотима яна бояғидай хузурланиб, табассум қилди.* Т. Ҳайит, Вафо маликаси.

ХУЗУР-ҲАЛОВАТ Хузур ва ҳаловат, роҳат ва фароғат, ором. *Шундай қилиб, раис хузур-ҳаловатда яшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХУЙТ 1 унд. с. Кушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қўлланади.

2 тақл. с. Саъва, булбул каби кушларнинг сайраш овозига тақлидни билдиради.

ХУЙТХУЙТЛАМОҚ «Хуйт-хуйт» деган овоз чиқариб сайрамоқ. *Чол боши билан булбул хуйтхуйтлаётган томонга ишора қилиб давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУЙЯ, **хуйя-хуй** шв. Ота томонидан айтиладиган алла. *Хуйя, улим, хуйя-хуй; Жо-*

ним улим, хўйя-хўй. «Фольклор». Жоним болам от чопсин, Отига бахмал ёнсин, Хўйя солсин отаси. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ХУКАМО [а. *حکماء* – «ҳақим» с. нинг кўпл.] 1 эск. кт. Ҳақимлар, табиблар. Қазо етганда, барча ҳукамо ожиз қолдиларким, одам танери хоҳиши билан бўлган қазога қарши нима қила олади? Ойбек, Навоий.

2 Донишмандлар, файласуфлар. Хусайн ҳар кун и ярим кечагача ўтириб, юнон ва араб ҳукамоларининг тиб ва фалсафага доир китобларини ўқир эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХУКМ [а. *حکم* – ҳукмронлик: ҳоқимият, бошқариш; тузум; қарор, тўхтам, буйруқ; фикр, тушунча] 1 ҳук. Суд, ҳуқуқий маҳкама ёки шахснинг жиноий иш юзасидан чиқарган узил-кесил, қатъий қарори; шунингдек, бирор иш юзасидан бўлган ажрим ҳулосаси, қарори. *Ижобий ҳукм. Салбий ҳукм. Қатъий ҳукм. Қозининг ҳукми. Ҳукмини ижро этмоқ.* ■ *Сидиқжон суднинг ҳукмидан жуда хурсанд бўлди-ю, лекин Шарофатнинг шикоят қила олиш ҳуқуқидан хавотирга тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳозир Николайнинг фуқаросиман, хонингнинг ҳукми ўтмайди менга.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Бизни кимнинг ҳукми билан ўлдирмоқчи бўлаётирсиз? – деди хатирчилик банди миршаб одамига.* С. Айний, Қуллар. *Фақат айблов ҳукми билан судланувчи айбдор деб топилади ва жазога тортилади.* «ЎЗМЭ».

Ҳукм қилмоқ (ёки **этмоқ**) Жиноий жазо ёки бирор иш ҳақидаги қарорни белгиламоқ, суд қарори билан жиноий жазони белгиламоқ. *...ҳалқ суди Собир Сайдаровни ўн беш йил, Мирзажоновни ўн йил қамоқ жазосига ҳукм қилди.* Газетадан. *Суд Насибалини Сидиқжон Соҳибжоновга ҳукм қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман, бир иш, масала юзасидан бўлган, ҳулоса тарзидаги фикр; қарор. *Баротнинг ҳаққоний сўзи, ҳукми мингбошини ерга киргизиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отанинг ҳукми вожиб, унинг иродасига бўйсунмай иложи йўқ.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Эргаш Соттининг бугунги кирдикорини кўпчилик ҳукмига ташламоқчи бўлса ҳам, гапни нимадан бошлашни билмай ўйла-ниб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳукм юритмоқ айн. ҳукм қилмоқ (қ. **ҳукм** 1). *Эҳтимолки, унинг топган давлати ўғри-*

лик орқасидадир, кишининг давлатига қараб ҳукм юритиш қийин. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Ҳукм қилмоқ** Хулоса тарзидаги фикр билдирмоқ, қарорга келмоқ. *«Бу ҳам ўшалардан бўлса керак» – ҳукм қилди ўзича чол.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бу нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас.. ҳар бир иш оллонинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Киши ёки нарсанинг бирон иш қилиш изм-ихтиёри (тўғри ва кўчма маънода). *У ҳозир жувоннинг ҳукмида бўлиб, унинг хоҳишига қарши ҳеч нарса деёлмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сенга зулм қилган шу икки оғанг сенинг ҳукмингда!* «Олтин бешик». *Ер-сув, бошқа моддий бойликлар бир тўда бойлар ҳукмида бўлган..* Н. Сафаров, Оловли излар. *Оёқдан ажралган пайтимда, умр йўлдошим мени тақдирнинг аччиқ ҳукмига ташлаб жўнаб қолганда, мен нима қилмоғим керак?* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Одат ҳукмига кирмоқ Одатга айланмоқ, одат тусини олмоқ. *Уйқу ва ҳаловатнинг баҳридан кечиб, ҳар бир туп ғўзани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

4 кўчма Буйруқ, амр. *Сенинг ҳукминг ўтмайди.* ■ *Шу кемачи кўрқиб, бўзариб Деди Омон ёнига бориб: -Дарё теран, таёв етмайди, Сувага, ўғлим, ҳукм кетмайди.* Э. Раҳим. *Дин ва олтин ҳукми-ла, Кўп уй бузилди.* *Ҳисобсиз маъсум бошлар Тандан узилди.* Ғайратий.

Ҳукм сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. *Бобурнинг Туркистон ва Афғонистонда яшаган ва ҳукм сурган вақтида ёзган шеърлари Париждаги миллий кутубхонада мавжуд экани аниқланди.* «ЎТА»; 2) бирор ҳолат чулғамоқ, эгалламоқ. *Бемор кўзини очган маҳал.. хонада сокинлик ҳукм сурарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Уйда ғалати бир тантана ҳукм сурарди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ҳукмини ўтказмоқ** Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз хоҳишига бўйсундирмоқ (тўғри ва кўчма маънода). *«Мен валийман», деб подшоҳларга ҳукмини ўтказиб, жуда катта бойлик орттирган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳозир энг қизғин палла бошланмоқда – баҳор ўз ҳукмини ўтказишга киришмоқда.* Газетадан.

5 мнт. Нарса ва унинг белгиси ҳақидаги тасдиқ ёки инкор мазмунли фикр.

6 эск. айн. кесим 3.

ҲУҚМДОР [а. + ф. *حکمدار* — ҳукм қилиш ҳуқуқи бўлган, ҳокимият эгаси] тар. Бирор ҳудуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо. Сўғд мамлакатининг ҳукмдори. Қабилла ҳукмдорининг мақбараси. ■ Жаллод айтар: -Амр қилди ҳукмдор, Булар учун тиклангандир тилла дор. «Эрали ва Шерали». Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ Ҳиндистоннинг ғарбига ҳужум қилди. С. Кароматов, Олтин қум. Тангада Қорахонийлар сулоласининг ўша даврдаги ҳукмдорлари кўрсатилган. «Фан ва турмуш».

ҲУҚМДОРЛИК Ҳукмдор ҳолати, ҳукмдор эканлик. Ҳукмдорлик удумига биноан, унинг фақат баъзи тунларни хотини билан ўтказиши расм-русумга ҳилоф ҳисобланмас, Бобурнинг отаси Умаршайх мирзо ҳам шундай қиларди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Темурийзодалар ўзларига ён босган зотларнинг бошидан тилло сочарди-ю, аммо уларнинг ҳукмдорлигига қиттаккина мункир келган кимсани асло кечирмасдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲУҚМИКУШ [а. + ф. *حکمکش* — ўлим (ўлдириш) ҳукми] эск. Ўлим жазосига ҳукм қилиш; ўлим ҳукми. Арзимиз шулки, бугун ҳукмикушга буюрган одам жуда ёш бола экан. «Равшан».

ҲУҚМНОМА [ҳукм + нома] Суднинг ҳукми ёзилган қоғоз; суд ҳукми. Ниёз қушбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмномани ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнатди! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУҚМРОН [а. + ф. *حکمران* — ҳукмдор, ҳоким; бошқарувчи] 1 Ўз ҳукмини ўтказадиган шахс; ҳукмдор, ҳоким. [Худоёр] Астойдил Мусулмонқулнинг оталиғидан қутулишни ва мустақил равишда ҳукмрон бўлишни орзу этган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахсининг ҳукмрони Умаршайх мирзо бу кеча ҳарамда ўн саккиз ёшли Қоракўз бегимнинг хобгоҳида ухлаб ётибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Ҳукмини ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган; ҳукмдор. Миллий тилнинг сақланиши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг, ҳукмрон синфнинг одиллигига боғлиқ. «Фан ва турмуш».

3 кўчма Ҳукм сурган, забт этган, эгаллаган ҳолатли. Мана энди дафъатан фикр-сиз, ўйсиз қолди, юраги бўм-бўш, бунда фақат ғашлик ва оғриқ ҳукмрон. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Тонг ёришди, юлдузлар учди, Яна офтоб кўкда ҳукмрон. Р. Бобожон.

ҲУҚМРОНЛИК 1 Ҳукмрон бўлиш, ҳукм юритиш. Хонларнинг ҳукмронлик даври. ■ Урта Осиёда икки асрлик араблар ҳукмронлиги даври бир қатор туркий тилларда, шу қатори, ўзбек тилида белгилли из қолдирди. «ЎТА».

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ; ҳукм сурмоқ; ҳукм юритмоқ. Ривоят қилишларича, Деҳлида, шоҳ Акбар ҳукмронлик қилган замонда, бир савдогар яшар экан. Газетадан. Бу мамлакатда Нодиршоҳ деган ҳукмронлик қилар экан. «Олтин бешик».

2 Ҳукмини ўтказиш ҳуқуқига эгалик; ҳукмини ўтказиш. Мўғуллар ҳукмронлиги. ■ Бу [1555 йил 27 майдаги] ғалаба Шимолий Ҳиндистонда иккинчи марта бобурийлар сулоласи ҳукмронлигининг ўрнатилишини таъминлаган. «ЎЗМЭ».

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукмини ўтказмоқ. Чоризм ҳукмронлик қилган даврда меҳнаткаш инсон қадри тупроқ билан тенг эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Ҳукм сурган, эгаллаган ҳолат. Бечора ошиқ-маъшуклар қочиммоқчи! Ҳали бу ерда ўз ҳукмронлигини зимдан давом эттираётган жаҳолатдан қочиммоқчи.. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукм сурмоқ. 1916 йил охири, ўлка хароб, очарчилик ҳукмронлик қилмоқда. Газетадан.

ҲУҚМФАРМО [а. + ф. *حکمفرما* — ҳукмронлик, ҳокимлик қилувчи; ҳукм қилувчи] эск. кт. айн. ҳукмдор.

ҲУҚУМАТ [а. *حکومت* — бошқариш, бошқарув; ҳукумат, бошқарув маҳкамаси] 1 Давлат ҳокимиятининг давлат бошқаруви-ни бевосита амалга оширувчи, фармойиш берувчи ва ижро этувчи олий органи. 1954 йил январида қўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақида ҳукуматнинг қарори эълон қилинди. «Ўзбекистон кўриқлари». Мамлакат қонун-қондасига мувофиқ сайланиб, барпо этилган Туркистон мусулмонлари ҳукуматига хурмат шуми? К. Яшин, Ҳамза. Солиқни

одатда, қонуний ҳукумат солади. Фуқаро тўлайди.. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳукуматнинг қарори бор.. фронтовикларнинг оиласига зудлик билан ёрдам берилсин, деган. Уйғун, Танланган асарлар.

2 с. т. Давлат. Ер одамга қараб экилади-ган бўлса, Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйинти? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уруш пайтларида Люблин Польша ҳукуматининг пойтахти эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲУКУМАТДОР [а. + ф. حکومتدار – ҳукумат эгаси; ҳоким, ҳукмдор] эск. Ҳукумат марказий органларидан бирининг бошлиғи, юқори мансабли амалдор. Абдурахмон.. айниқса, орада хонга тегишли ҳукуматдор беклардан кўришиб қолса, жаннат ва жаҳаннам устидаги масалани дарҳол хонга итоат, бекларга ҳурмат билан айрибошлаб олар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲУЛКАР 1 айн. сурайё 1. Хулкарга боқиб, Қоратойникага боришга ҳали вақт эрта эканини билди. Ойбек, Танланган асарлар. Шимол томондан кўтарилган Хулкар кўзни қамаштириб, порлаб турарди. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.

2 Хулкар (хотин-қизлар исми).

ҲУЛЛА [а. حله – сарпо, либос, кийим-бош] Нозик ва нафис мато, шундай матодан тикилган кийим. Хуллага ўралган кекса ўрмонлар, Нечун инграшади, қандай мунги бор? Миртемир. Олисдан мен кўрдим, мангалайинг ёзиқ, Кийганинг хулладир, белларинг нозик. «Оқ олма, қизил олма».

ҲУМО [ф. همای (ى) – эзгулик рамзи бўлган афсонавий қуш номи] Кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, давлат ва салтанатга эришади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш; бахт қуши, «давлат қуши». Ҳумо қуши қўнган бошингда Учиб юрди фалокат қушлар. Жихоз тўла санъат уйидан Ўғирланди олтин, қумушлар. Т. Тўла. Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий ёдгорликларда, амалий безак санъати буюмларида ҳумо тасвири қадимдан кўп учрайди. «ЎЗМЭ».

ҲУМОЮН [ф. همایون – қутлуғ, муборак; бахту омадли; равнақли; худо сийлаган] эск. кт. 1 «Буюк подшоларга хос», «олий даражадаги», «энг муқаддас» каби маъноларни билдиради. Фармони ҳумоюн. Зоти ҳумоюн. ■ Мен жаноби олийнинг

ҳумоюн ҳузурларига бориб, ишорат билан бу масалани арз қиламан. С. Айний, Эсдаликлар. – Қани, омин, амиралмўъминининг давлати ҳумоюнлари кам бўлмасин, ғанимлари хокпой бўлсин, – деган овоздан сўнг ҳамма қўлини фотиҳага кўтарди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 айн. ҳумо. Жонивор, Қўнғирот элдан келдингми? Ҳумоюндай менга соя солдингми? «Алпомиш». Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар. Ф. Гулом.

3 Ҳумоюн (эркаклар исми).

ҲУНАР [а. هنر – санъат; билим, кўникма, маҳорат, усталик; касб] 1 Муайян кўникма, маҳорат талаб қиладиган, тирикчиликнинг асосий манбаи ҳисобланувчи иш, машғулот; касб. Ҳунар, ҳунардан унар. Мақол. Йигит кишига етмиш ҳунар оз. Мақол. ■ Онам ҳам ўқитувчи, Бир ҳунари – тўқувчи, Мен-чи аёло ўқувчи.. Қ. Муҳаммадий. Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор. Ойбек, Танланган асарлар. Отасининг ҳунарини яхши эгаллаб олган бу йигитча учун қишлоқда иш кўп эди. С. Аҳмад, Ҳукм. –Бошқа бир ҳунарга берсак бўлмайди-ми? – дадамнинг сартарошликка ҳеч кўнгиллари йўқ эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Бирор ишдаги маҳорат, санъат; моҳирлик, усталик талаб этувчи иш, хатти-ҳаракат.. Ҳунарининг борин унда билдирган, Кунгеурасин нўлатдан қип эндиран. «Муродхон». Конференсье «иккинчи номерда хоҳлаган киши хоҳлаган ҳунарини кўрсатиши мумкин», деб ҳаммани кулдирди.. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Чекиниш учун ҳам ҳунар керак.. бу ҳам санъат талаб қилади.. Ойбек, Куёш қораймас.

3 Одат тусидаги иш, ҳаракат. Аммо эски ҳунарингизни қилиб, отамга чақсангиз, менадан шафқат кутманг! Мирмуҳсин, Меъмор. Уйда қовоғини осилтириб, кўчада бегона аёлни кўрсанга илжяйдиган, тиржяйдиган ҳунарга ўрганди. «Муштум». Кесатиқ ҳунаринг эсингдан чиқдим, деб турган эдим. Ҳарнечук ёдингда экан.. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 Бўлмагур, келишмаган хатти-ҳаракат, қилиқ, одат. Абдишукур, овозни бунчалик бошқача қилишни кимдан ўргандинг? Ҳунарингга балли-е.. Ойбек, Танланган асарлар. Фаройиб кучдан «шер» бўлиб кетган болалар тарбиячиларини кўриб хижолат тортиш, изза

бўлиш ўрнига ғайайлашган кўзларини сузиб, ўз «хунар»ларини давом эттираверишди. Газетадан.

Хунар кўрсатмоқ 1) бирор ишга бўлган маҳоратини намоиш қилмоқ. *Лекин энди-ги кўргазмага томоша қилгани эмас, хунаримни кўрсатгани бораман. Ғалати пайвандлар қилганман. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар;* 2) бўлмағур, келишмайдиган иш, ҳаракат, қилиқ намоиш қилмоқ. *Меъёрини билганлар ширин ўтириб, ҳордиқ чиқарди, хурмачасига сиғмаганлар хунар кўрсатди. Ширин ошга пашша тушди.. Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. Хунар чиқармоқ* Бўлмағур, ёқимсиз иш, ҳаракат, қилиқ қиладиган бўлмоқ; шундай иш, хатти-ҳаракат, қилиқни одат қилмоқ. *Мактабда энди йиғилиш бўлиб қолса, уни бўлар-бўлмасга мақтайдиган хунар чиқарди. «Гулдаста». Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз, энди хунар чиқараясизми? С. Кароматов, Бир томчи қон. Хунар қилмоқ* 1) бирор касб-хунарни эгалламоқ. *Бўлмагай инсон азиз, яхши хунар қилмаса Ёки ўқиб, илм ила ўзни гуҳар қилмаса. Ҳабибий;* 2) бирор бўлмағур иш, хатти-ҳаракат, қилиқни касб қилмоқ, одат қилмоқ. *Шеър ёзиб, хону хонзодалар зардасини қайнатмоқни ўзига хунар қилиб олган. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ХУНАРБОЗ [ф. *هنر باز* — хунар қилувчи, хунар кўрсатувчи] с. т. кам қўлл. Турли хунарлар қиладиган, кўрсатадиган (қ. **хунар** 2). -*Йигитча жуда хунарбоз экан-ку, — деди кулиб чойхоначи Дадамат. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ХУНАРЛИ Хунари бор, хунар эгаси, хунар ўрганган. *Хунарли эр хор бўлмас. Мақол. — Лекин ўзлари тўрт оға-уни эдилар, тўртовни ҳам кал эди, бариси ҳам хунарли эди. «Равшан». Бу орзуга эришмоқ учун астойдил ишлаб, хунарли бўлиб олиш керак. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

ХУНАРМАНД [ф. *هنرمند* — санъат арбоби; моҳир, юксак маҳоратли; истеъдодли, қобилиятли] 1 Уйда ёки ўз дўконида маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-хунар эгаси; касиб. *Давр тақозоси билан хунарамандчиликнинг янги-янги турлари вужудга келди. Хунарамандлар ҳам турли маҳсулотлар тайёрлаш бўйича ихтисослаша бордилар. «ЎзМЭ». Расталари турли касбдаги хунарамандлар — темирчилар, мис*

чўкичлаб, нақшли баркаш, чойдиш, чилопчин, хилма-хил буюмлар ясовчи мискарлар.. тақачилар, кулол, баққол ва касиблар билан обод эди. К. Яшин, Ҳамза. Йиғилди турли касиб, турли деҳқон, Хунараманду шакарпаз, турли боғбон. Ҳабибий.

2 Ўз иш-касбининг моҳир устаси. *..бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради. — Куп хунараманд йигит экан, азамат! — дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Турли хил рангларнинг мутаносиблиги, олтин қўлли хунарамандлар сеҳрли жозиба бағишлаган шиша буюмларни кўриб, кўзингиз тўймайди. Газетадан.*

ХУНАРМАНДЛИК Хунараманд эканлик. *Арабжоннинг хунарамандлиги оғиздан оғизга кўчди. Ганчдан ажойиб нусхалар ишланган айвону пештоқларни кўргани маҳалладаги хотинлар кира бошлади. С. Зуннунова, Излар.*

ХУНАРМАНДЧИЛИК Ишлаб чиқаришнинг касб-хунар эгалари (хунарамандлар) фаолият юритадиган соҳаси (қ. **хунараманд**). Хунарамандчилик буюмлари. ■ *Утган аср ўрталарида Тошкент аҳолисининг кўп қисми хунарамандчилик, савдо ва деҳқончилик билан шуғулланган. «Фан ва турмуш». Карим қорининг асли касби хунарамандчилик бўлса ҳам, адабиётни тушунадиган, ўзи ҳам шеърлар машқ қиладиган, одамларни гапга солишга уста эди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ХУНАРСИЗ Бирор хунарни эгалламаган, хунари йўқ. *Донишманд унга: — Хунарсиз кишининг қўли боғлиқ, — дебди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Яхши бир меъмор хунарсиз асилзоданинг юзтасидан афзал эмасми? П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳар хунарнинг бир гашти бор, Хунарсизнинг не гашти бор? Қ. Муҳаммадий.*

ХУР I [а. *حُر* — озод, эркин; мустақил; эрксевар; асил, тоза] Бировнинг измидан холи, эрки ўзида бўлган; озод, эркин. *Хур ўлка. Хур инсон. — Ғоят мамнун бўлдик.. чиндан ҳам хур фикрли киши экансиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

ХУР II [а. *حوریت* < *حور* — шахло кўз (қизлар)] 1 Ислом анъанаси ва Қуръонга кўра, тақводорлар билан биргаликда жаннатда яшайдиган, жисмоний ва маънавий камчиликлардан холи бўлган ниҳоятда гўзал қиз(лар). *Масжидда намозшомдан кейин имом намозхонларни тўплаб, жаннатдаги*

хурларнинг хуснини мақтай кетди. «Латифалар». Беҳишдаги хурлар каби, Билмам, ёрим қайга кетди. «Ширин билан Шакар».

2 кўчма Жуда чиройли, гўзал, нозанин қиз. [Мажиддин:] Хазинангизни бойитаман, ҳарамингизни хурлар билан тўлдираман, сўнгера, майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 кўчма Шарм-ҳаёли, пок (хотин-қизлар ҳақида). Мана, икковларинг, худога шукур, қоғозга ўралган қанддай топ-тоза бўлиб етишдинглар. Кўзларинг эркак бетини кўрмади. Сизлар хур экансизлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲУРИЛИҚО қ. хурлиқо. Биламан, сен топган қизнинг олдига тушадиган хурилиқо бўлмайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзингга чўтир ҳам соҳибжамол хурилиқо бўлиб кўринади, шекилли-да! Шухрат, Шинелли йиллар.

ҲУРКАГИЧ айн. хурковуч. Кийик бола-сидай хуркагич, зийрак — Ёшлигини қўмсаб, орзиқар юрак. С. Акбарий.

ҲУРКАК айн. хурковуч. Хатар устидан чиқиб қолган хуркак қуён сингари жонсарак бўлиб қараб, ундан кўзларини узолмайди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. Ҳанифанинг хуркак кўзларида қувонч лип этиб ёнди-ю, унинг ўрнини яна иккиланиш, ташвиш эгаллади. С. Анорбоев, Меҳр.

ҲУРКИТМОҚ Хуркмоқ фл. орт. н. У иштаҳа билан ўтлаётган қўйларни хуркитмаслик учун аста-аста қадам ташлаб, сурувни айлана бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. -Сиз.. полиздаги қўриқчидай хотинларни хуркитаясиз, — деди Жўрахон. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲУРКМОҚ 1 Чўчиб кетмоқ (асосан, ҳайвон ва паррандалар ҳақида). Узоқда хуркиб қочган отни етаклаб келишарди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. Қўйлар хуркиб кетди. Холёр, бўри келдими, деб ташқари чиқди. «Ойсулув».

2 кўчма Қўркув ҳис этмоқ; чўчимоқ. Дилбар хуркиб, зинғилаб, кўчанинг нариги бетига ўтиб олган эди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Авзам ҳамон бирор сўз айтишдан хуркар эди: ахир Нафиса унинг ўлчовига тўғри келмас эди-да! Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҲУРКОВУЧ 1 Хуркиш туйғуси кучли; хуркак; чўчийдиган (асосан, ҳайвон ва паррандалар ҳақида). Болалар яшиқни ўрашиб тикилишаркан, хурковуч кўк қуён галвир сеткадан олхўридай йилтироқ кўзларини милтиратиб турарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Чўчиб, қўрқиб тинчсизлана-верадиган (шахс ҳақида). Унинг бундай тортинчоқлиги кўпларни ҳайрон қолдирса, баъзиларни «ўз уясида қанот чиқармаган шунақа хурковуч бўлади!» деган фикрга келтирарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи хурковучларнинг сўзи билан айтганда, машина пахтани нобуд қилади.. Газетадан.

ҲУРКОНҒИЧ шв. Хурковуч. Тоғ кийи-гидек хурконғич бу қизни бир-икки кўрганда ҳам.. орқасидан қараб қолган эди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҲУРЛИК Ҳур, эркин ҳолат; шундай ҳолатга эгалик. Тинчлигим — хурлигим. «Қанотли сўзлар». Қулликни сезмаган хурлик қадрига ета олурму?! Ҳамза. Суқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен хурликнинг ёрқин тимсоли. Зулфия. На зулмат, на бурон, на офат, на ўт Тўсолмас ҳақиқат, хурлик йўлини. Уйғун.

ҲУРЛИҚО [а. حورلقاء — хур кўринишли, хурчехра, хур юзли] Ҳур каби гўзал; хур (гўзал) юзли. Майнагинамнинг қайси хурлиқодан камлиги бор. Болагинамни кийим ғариб қилиб турибди, холос. Ш. Тошматов, Эрк қуши. ..унинг бор умиди, фикри-ёди шу хурлиқо севгилиси билан чамбарчас боғланган. У. Исмоилов, Сайланма.

ҲУРМАТ [а. حرمت — ман қилинган нарса, муқаддас нарса; муқаддаслик, дахлсизлик; иззат, эҳтиром; сийлов] **1** Кимса ёки нарсага бўлган қадрлаш, улуғлаш туйғуси; шундай туйғули муносабат. Ота-онага хурмат. Кексаларга хурмат. Устозларга хурмат. Ўз касбига хурмат. ■ Бу оилада ўзаро хурмат, ўзаро ёрдам, обрў-эътибор.. мужассамлашган. Газетадан. Хурмат инсонга меҳнат орқали, камтарлик, ҳалоллик орқали келади. «Ёшлик». Меҳнатга хурмат ахлоқнинг энг юксак дастурларидан бирidir.. Ойбек, Нур қидириб.

2 Қозонилган, орттирилган хурмат; обрў, эътибор. Элда хурмати зўр. ■ Мен ўз меҳнатим билан жамоада танилдим, хурмат қозондим. Газетадан. Эшитишимча, Ах-

сида ҳазрати олийни, ҳурматларига яраша маърака ўтказиб, қабрга қўйишганлар.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг. Миртемир.

Ҳурмат қилмоқ 1) ҳурмат билан муносабатда бўлмоқ. Камтарлик — инсон ўзлигини билишни, ўзгаларни ҳурмат қилишни, одамийликнинг: самимийлик, меҳрибонлик.. ростгўйлик каби нодир фазилатларини ўзида мужассам этади. Газетадан. Меҳнатни ҳурмат қилиш.. самарали ва сифатли ишлашга интилиш ҳар бир йигит ва қизнинг бурчи ва вазифасидир. Газетадан; 2) айн. **ҳурматини қилмоқ** Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини ҳурмат қилдим.. Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳурматини қилмоқ** Ҳурмат(и) юзасидан иш тутмоқ. Отаннинг ҳурматини қилиб, сени зовутимдан ҳайдамадим.. К. Яшин, Ҳамза.

3 Ҳурмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Ҳурмат тахтаси Ишлаб чиқариш илғорларининг номлари ва суратлари намоиш қилинадиган махсус тахта. *Гаражимиздаги «Ҳурмат тахтаси»га менинг ҳам суратимни қўйишмоқчи экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲУРМАТАН [а. حرمتاً — ҳурмат юзасидан] кам қўлл. Ҳурмат юзасидан; ҳурматлаб.

ҲУРМАТЛАМОҚ айн. **ҳурмат қилмоқ** қ. **ҳурмат**. Созандаларни, устозларингизни қадрланг, ҳурматланг. Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. Салом бувиш яна кулди, ўзидан катталиги учун уни ҳурматлаб индамади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲУРМАТЛАШ **Ҳурматламоқ** фл. ҳар. н. -*Сен билан бизни дунёга келтирган аёлларни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга сотиш нима деган сўз? Ваҳшийлик. Бошқа ҳеч нарса эмас!* — деди Элмурод зарда билан. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУРМАТЛИ 1 Ҳурматга лойиқ, ҳурмат-эътибор қозонган; иззат-обрўга эга. *Бектемир генералларни урушининг бутун ҳикматларини биладиган бағоят ҳурматли, азиз одамлар деб биларди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Асқар ота бу ҳурматли жувон бошқа хотинлардан рафтори билан ажралиб турар, деган бир ўйда эди, бироқ Собирахон ёру дўстлари орасида шуларнинг бири бўлиб қолганини кўриб, ажабланди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Мурожаатда ҳурмат, такаллуфни ифодалайди. *У костюмининг чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди: «Ҳурматли институт раҳбарлари, домлар..». Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди: -Ҳурматли Асрорқул ота!.. Эртага кечқурун меҳмонлар билан бирликда хизматингизда бўламиз..* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲУРМАТСИЗ 1 Ҳурмат-эътибор қозона олмаган, эл ичида обрўйи, эътибори йўқ. *Ҳурматсиз одам.*

2 Бирор кимса ёки нарсани ҳурмат қилмайдиган, қадрига етмайдиган, қадрламайдиган. *Ўзига бино қўйган, ўз манфаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳурматсиз бўлган одам ҳақиқий раҳбар бўла олмайди.* Ж. Абдуллахонова, Тўфон.

ҲУРМАТСИЗЛАНМОҚ Ўз ҳурматини, обрў-эътиборини ёки ўз қадрини йўқотмоқ; обрўсизланмоқ. *Савдий айтибдирки, «бир мамлакатда хароб бўлсанг, ҳурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил»,* деб. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲУРМАТСИЗЛИК 1 Ҳурмат-эътиборсиз қараш, шундай муносабатда бўлиш. *Бу эҳтиётсизлик Мирвали акага бир ҳурматсизлик ёки ҳақорат юзасидан эмас.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Маҳкам уларнинг учовини ҳам ўзидан юқори қўяр ва ҳурмат қиларди, айни вақтда, ҳозир юз берган ҳурматсизликни кўнглига сиғдирмасди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Ҳурмат, эътибор ёки обрў қозонмаганлик ёки ўз қадр-қимматини, обрў-эътиборини йўқотиб қўйганлик; обрўсизлик.

ҲУРМАТГАЛАБ [а. حرمت طلب] Ўзини иззат ва ҳурмат эгишни истовчи. *Ёзувчилар ҳурматталаб халқ, аммо кўплари бунинг энг сўнги даражадаги эҳтиёж ҳисоблайдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУРМОҚ «Вов-вов», «ак-ак» каби товуш чиқармоқ; вовулламоқ, акилламоқ. *Ит хурар — карвон ўтар.* Мақол. ■ *Қоронғи, узоқ-яқинда итлар хурар эди.* А. Қаҳҳор, Анор. *У ер-бу ерда хўрозлар чақиргани, якка-дука итлар хургани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУРПАЙМОҚ 1 Тиккайган, тўзгиган ҳолат олмоқ (соч, жун, пат кабилар ҳақида). *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари ҳурпайган бир йигит ҳам ўтирди.*

Ойбек, Нур қидириб. *Бўғот лабида бир-бирига қараб хурпайиб турган икки мушукнинг бири пишиллаб, кейин чақалоқнинг йиғисидек миевлаб юборди.* С. Аҳмад, Хукм. *..қиз қараса, икки мусича хурпайиб олиб, бир-бири билан уришяпти.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

2 кўчма Авзойи бузук, ёқимсиз қиёфага кирмоқ. - *Оғир ҳақорат билан тепамга хурпайиб келган Қоплонбеков, кучли қўллари билан юзимга бир туширди, — деди Пулат.* Файратий, Менинг ёшлигим. *Аммо Зайнаб.. хурпайиб, ҳеч ким билан сўзлашмай қўяр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лобар, жангга ҳозирланган хўроздай хурпайиб, панжаларини кенг ёйиб, Гулнознинг устига бостириб келди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Қишлоқлар хурпайган, сукунатга чўмган.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Хурпайган булут осилиб тураверди-ю, ёмғир ёғмади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХУРПАЙТИРМОҚ Хурпаймоқ фл. орт. н. Ана, қўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига етиб бориб, қирқилган жунларини хурпайтириб, селкиллашиб, таққа тўхтади. С. Анорбоев, Оқсой.

ХУРПАК кам қўл. Хурпайган ҳолатли. Қизлар хурпак сочларин силаб, Чолнинг атрофини аста қуришди. Ойбек.

ХУРРИЯТ [а. *حُرِّيَّة* — озодлик, эркинлик, ҳурлик] **1** Сиёсий, иқтисодий ва б. зулм, тазйикдан халослик; эркинлик, озодлик. *1917 йил февраль инқилоби туфайли эълон қилинган хуррият ишчи-деҳқон тилигини том маънода рўёбга чиқазмаганди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу муқаддас қасам — минг-минглаб муҳтарам оналар олдида, эркимиз, хурриятимиз олдида ичилган қасам.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бир ойдан бери зиндонларда ғалати гаплар эшитила бошлади: Хуррият бўлармиш!* С. Айний, Дохунда.

2 Хуррият (хотин-қизлар исми).

ХУРРИЯТПАРВАР [а. + ф. *حُرِّيَّة پَرُوْر* — хуррият тарафдори, хурриятни ёқловчи] Хурриятни, озодликни севувчи, хуррият тарафдори.

ХУРРИЯТЧИ Хуррият учун, озодлик, эркинлик учун курашувчи. *Норозилик ғалаёнлари тобора кўпаймоқда. Хурриятчилар Когонга етишди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХУСАЙНИ [ф. < а. *حُسَيْنِي* — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Хусайн номидан] Узумнинг ҳасайнидан кўра нозикроқ, чўзинчоқроқ ўртапишар хўраки бир тури; шундай ҳосил берувчи ток. *Дилдор дала шийпонида бир бош хусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина гужумлаб еб утирарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Токнинг тоифи, нимранг, хусайни, қирмиска.. каби навларини ўстириш мақсадга мувофиқ.* Газетадан.

ХУСН [а. *حَسَن* — кўрк, чирой; гўзаллик, латофат; яхши сифат, хислат] **1** Ёқимли, ўзига тортувчи тус, кўриниш; чирой, кўрк (инсон юз тузилиши, ифодаси, ранги ва ш.к. га нисбатан). *Хусн тўйда керак, ақл кунда керак.* ■ *Гулшанбону Худоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз хусни билан бир неча мартаба хоннинг илтифотида сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Содиқжон одобли, ақлли, қомату хуснда ҳам кўзи тушган қизларни қоқилтирадиган йигит эди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ташвиш қиз боланинг хусни оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Ёқимли кўриниш; чирой. *Биз, этагимиздаги ямоқ кўрпадай, қишлоғимиз хуснини бузиб турган чўл парчасига сўнги марта ҳужум қиламиз. «Ўзбекистон қўриқлари». Кечаги чангбосди ёмғир табиатга хусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилини очиб юборади.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 кўчма Чирой бўлувчи нарса, чирой тимсоли; чирой. *Фарғона — Ўзбекистоннинг хусни, холи.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Яхши йигитлар — армиянинг хусни!* Шухрат, Шинелли йиллар. *Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркамки.. металлургалар шаҳарчасига хусн бўлиб тушган эди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Хусни ахлоқ эск. кт. Яхши хулқ, гўзаллик ва бу ҳақдаги таълимот. *Имом, мактаб домласи ва бир мударрис ҳам, бу муносабат билан, болаларга хусни ахлоқни таълим [бериш] хусусида бироз даҳанаки жанг қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Хусни мутлақ** эск. кт. Яратувчи, худо. *Уч кунлик ҳаётнинг неъматларидан қўл қоқиб, хусни мутлақнинг муҳаббати билан яшамоқ қадар улғ.. бахт борми?.. Табиатнинг ўзи хусни*

мутақнинг бепоён жилвалар кўрсатган улуг кўзгусидир. Ойбек, Навоий. **Хусни қабул** эск. кт. Иззат-икром билан, яхши кутиб олиш. Биз бориб, онҳазратга жанобингизнинг дуоингизни эшиттирамиз; хусни қабулингизни, ижобатингизни уқтирамиз. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХУСНБУЗАР I Ёғ безлари функциясининг бузилиши туфайли терига турли хил тошмалар тошиши (кўпинча балоғатга етиш даврида йигит-қизларнинг юз, кўкрак, энса терисидан пайдо бўлади). ..лейтенант борку.. анави-чи, юзларига хуснбузар тошиб кетган. Шухрат, Шинелли йиллар. Умид кун ора эрта билан соқол қиришга тутинарди. Баъзан кўпик остидаги хуснбузарларини кесиб, қонатиб юборарди. Мирмуҳсин, Умид.

2 кучма Манзарани хунуклаштирадиган, қиёфани ёмонлаштирадиган хунук нарса. Гўзал биноларнинг айримлари деворларига ёпиштирилган хуснбузар эълонларга кўзингиз тушса, таъбингиз хира бўлади. Газетадан.

ХУСНДОР [a. + ф. *حسن دار* – хуснли, гўзал, чиройли] айн. **хуснли**. Хусндор йигит. ■ Уйдан Ўрмонжоннинг хотини – тўлагина, хийла хусндор жувон чиқиб, Сидиқжон билан кўришди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХУСНИХАТ [a. *حسن خط* – чиройли ёзув, каллиграфия] I Қоидага мувофиқ чиройли қилиб ёзиш; каллиграфия. ..институт ҳузуридаги бошланғич таълим кабинетида ўқувчиларга хуснихат ўргатиш бўйича бир ойлик семинар ўтказилди. Газетадан.

2 Чиройли ёзув, чиройли ёзилган хат. [Пўлат] Конверт устидаги адресга, таниш ва қадрли хуснихатга тикилганча, ҳаёлга чўмди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. Нафис гулли лаганларнинг ўртасига хуснихат билан байтлар битилган. С. Анорбоев, Оқсой.

ХУСНИЯ [a. *حسنیه* – энг яхши, энг гўзал нарса; эзгу иш(лар)] I: **ахлоқи хусния** айн. **хусни ахлоқ** қ. **хусн**. Ахлоқи хуснияни айниқса ёш авлодларимизга ўргатмоқ бизга фарз ҳам вожиб. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Хусния (хотин-қизлар исми).

ХУСНЛИ Яхши хуснга эга. Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги иртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркам, хуснли аёл эканини базўр фарқ қилдилар. Ойбек, Куёш қораймас.

ХУСНСИЗ Хусни, чиройи йўқ; хунук.

ХУТ [a. *حوت* – катта, наҳанг балиқ; кит] I (Х – катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган (қ. **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль – 21 март даврига тўғри келади). *Хут ойи*. *Хут чиқиб, ҳамал кирди*.

ХУТ-ЮТ с. т. Қиш охири, қишки озиқ-овқат захираси тугаган, ерда ҳайвонлар учун ўт-ҳашак топилмайдиган бир давр. -*Қишдан қиттай бор*. *Хут-ют, сариқ сумалак, аямажиз.. қаторлашиб турибди, – кулмусиради Раъно*. Ойбек, Улуғ йўл.

ХУШ [ф. *هوش* – онг, шуур; ақл, идрок; эс, фаҳм; хотира; эсда тутиш қобилияти] Кишининг бирор нарса-ҳодисани сезиш, идрок этиш, англаш қобилияти, шундай сезги, идрокка эга ҳолат. *Кумуш.. сесканиб ўзига келди*. *Хушдан ажралаёзган бечоралар [қутидор, Офтоб ойим] бу ҳолдан бироз жонлангандек бўлдилар*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг гапи Сидиқжоннинг қулоғига кирмас эди*. *Сидиқжон то хушини ўнглагунча, Болтабой бостирмага кириб келди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Хуши (бошидан) учмоқ 1) хушини, ўзини йўқотмоқ. «Дараксиз» деган сўзни эшитди-ю, онанинг хуши бошидан учди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўлимни биринчи марта кўрганим учунми, хушим учиб, қотиб қолдим*. О. Ёқубов, Излайман; 2) ҳангу манг, ҳайрон ҳолатга тушмоқ. *Бирдан босди орқадан Туполон, милтиқ товуши*. *Шу чоқ йўловчиларнинг Учди бошидан хуши*. Файратий. *Ловулаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, хуши учганча, автобусга ўтирди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Хуши кетмоқ** Бирор нарсага маҳлиё бўлмоқ; етишишни орзу қилмоқ. «Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди: беҳига хуши кетди», деб ўйлади қорабайирдаги кекса киши. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Хушига келмоқ** Эс-хуши, идрокки ўз ҳолига келмоқ. *Ҳамма унинг бўзарган юзига тикилиб, хушига келишини сабрсизлик билан кутмоқда эди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота хушига келиб, кўзини очди*. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Хушидан кетмоқ** Эс-хушини йўқотмоқ; ўзидан кетмоқ. *Топди, жиғарбандини топди, Хосият хола муздек мар-*

мар тошни кучоқлаб, хушидан кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Яраланган Абдуллаев қимир этмай хушидан кетди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Хушини йиғмоқ** Эс-хушини меъерий ҳолга келтирмоқ. *Искандаров бир сесканиб, яна хушини йиғиб олди. С. Аҳмад, Бош оғриғи. Ҳовли ўртасида қаққайиб турган Меъмор ниҳоят хушини йиғиб олди.. Мирмуҳсин, Меъмор. Хушини олмоқ* Эс-хушидан айирмоқ; эс-хушини ўзига тортмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Бахт Фуломжоннинг хушини олиб қўйди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Қоронғи кечада вавағ ва битбилдиқлари билан киши хушини олувчи беданалар.. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ХУШЁР [ф. *هوشيار* — ақлли, идрокли, фаросатли, эс-хушли; зехни ўткир, зийрак; сергак, сезгир; маст эмас] **1** Шароит, ҳолатни, нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез англаш қобилиятига эга; шундай қобилият, идрок билан иш тутадиган; зийрак. *Ҳакимбойваччадек хушёр йигит қайда?.. Бойларимизнинг бари хушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да. Ойбек, Танланган асарлар. У сув тўлдириб қўйилган қумғон тағига олов ёқди. Хушёр шогирдлари ҳатто тунантуруқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Теварак-агрофга, ён-веридаги ҳодисаларга сезгирлик билан кўз-қулоқ бўлиб турувчи; сергак. *Чегарада хушёр туради посбон, Бегона бирор хас учиб ўтолмас. Р. Бобожон. Хушёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман. Уйғун.*

3 Эс-хуши жойида, хушини йўқотмаган (асосан, ичкилик, кайф таъсирида эмасликни билдиради). *Алимардон қанча май ичганининг.. ҳисобига етмади.. Хушёр пайтларида у ўзининг аҳволини уйлаб кўрар, назарида, даҳшатли туш кўраётанга ўхшаб кетар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Абдишукурнинг кайфи баланд бўлса-да, хуши ҳали ўзида, мумкин қадар ўзини хушёр тутушига тиришади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Хушёр тортмоқ Эс-хушини йиғиб олмоқ, эс-хуши жойига келмоқ; сергакланмоқ (**хушёр** — ҳар учала маъносида). *Муҳаммадиев хушёр тортди-да, тавба-тазарруга ўтди. И. Раҳим, Қадрибад одамлар. Ширакайф ўтирган йигит милиция ходимини кўриб, хушёр тортди. Газетадан. Тўнғич бо-*

тир хушёр тортиб, яроғларини тайёр қилибди. «Чалпак ёққан кун».

ХУШЁРЛАНМОҚ кам қўлл. Эс-хушини йиғмоқ, хушёр тортмоқ, хушига келмоқ.

ХУШЁРЛИК Хушёр ҳолат, хушёр (сезгир, сергак) бўлиш. *Бизни ҳамма вақт хушёрликка даъват этиб турувчи бир нарса бор. Газетадан. Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва хушёрлик зарур бўлади. Газетадан.*

ХУШЁРХОНА [хушёр + хона] Маст кишиларни хушига келтириш учун милиция назорати остида ташкил қилинган санитария-тиббийет муассасаси. *Хушёрхона заб жойи экан, Совуқ сувга солди мени. «Муштум». Дадабойнинг тунар ери хушёрхона, Хижолатдан ерга боқар ота-она! «Муштум».*

ХУШЛИ Хуши бор, хуши жойида; идрок этиш қобилияти яхши. *Лекин барака топкур хўп ақлли, хушли қиз бўптими?! Уйғун, Сайланма. Ўзиям нақ кўрсангиз, ақлли, хушли, топиш-тутишли. Ойдин, Ҳикоялар.*

ХУШСИЗ 1 Хушидан кетган, хушини йўқотган; беҳуш. *Эртасига Раҳматиллани қўли синган, боши ёрилган ва хушсиз ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб, касалхонага жўнатишди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Тун бўйи хушсиз ётди. Тонгга яқин аранг кўзини очди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

2 Эс-хуши жойида эмас, хаёли паришон; беҳуш, паришонхотир. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибo қилмай, гўё хушсиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эсиз, хушсиз қолди. Ойбек, Нур қдириб.*

ХУШСИЗЛАНМОҚ 1 Хушдан кетмоқ, ўзини билмай қолмоқ. *Бир вақт хушимга келдим: оғзим бўғиқ, қалин нарсага ўралганман. Извошда кетаётганимни пайқадим. Яна хушсизландим. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Гангиб қолмоқ, эсанкирамоқ; паришон бўлмоқ. [*Отабек*] *Беш дақиқалаб йўл устида эсанкираган, хушсизланган кўйи қотиб турганч.. бирдан юриб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ХУШСИЗЛАРЧА рви. Хушсиз ҳолда, хушсиз кишилар каби. *Эрта биландан бош-*

ланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди ва [Отабек] хушсизларча ўтириб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛИК 1 Хушсиз ҳолат; беҳушлик. Бозор ҳали унинг юзини кўролгани йўқ, қоронғи. Шунинг ҳаммаси тунми ёки хушсизликмикан? А. Мухтор, Чинор.

2 тиб. Миянинг қон билан таъминланиши бузилиши натижасида қисқа муддат рўй берадиган ҳолат; хушдан кетиш.

ХУШТ унд. с. **1** Майда жониворларни ва қушларни ҳайдашни билдиради; кишт, ҳўйт, ҳайт. Кампир хушт деб, чумчуқларни ҳайдади. ■ Ман хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тўқай, ишлай, улар обдан мойимни шилсин, кейин мани «хушт!» деб ҳайдасин. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ қилиш, қўлга олиш кабилар ҳақида сигнални билдиради; фишт. Эсинг жойидами ўзи? Хушт, деса, қаматиб юборди-я, жинни! С. Сиеёв, Отлиқ аёл.

ХУШТАК 1 Ҳавони пуфлаб чиқариш йўли билан чалинадиган асбоб, мослама. Сопол хуштак. Милиционер хуштаги. ■ Йўлчи уни [болани] овутиш учун, толдан бир новда кесиб олиб, кичкина хуштак ясади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ана шундай асбоб, мослама ёрдамида ёки лаб ва тишлар орасидан ҳаво чиқариб ҳосил қилинган товуш. Кўча қоровули хуштагини эшитиб тўхтади. ■ Одамлар норозилик билан қарсақ чалишар, залнинг чекка-чеккаларидан хуштак овозлари эшитилиб қоларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Турсунбой икки бармоғини оғзига тикиб, хуштак чалди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бирор таъсир, табиий ҳодиса туфайли ҳосил бўладиган, хуштакка ўхшаш товуш. Тўсатдан девордаги радиокарнай хуштак чалиб, кейин хириллай бошлади. «Муштум». Қалдирғочнинг ташландиқ уяси дан.. ингичка хуштак овози чиқарди: изғирий беркинби олиб, шўхлик қилаётганга ўхшайди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Кучли шамол дарахт шохларини бир-бирига қасир-қусур уриб, хуштак чалди. Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ХУШТАКБОЗ Хуштак чалишни яхши кўрадиган, доим хуштак чалиб юрадиган.

ХУҚНА [а. حَقْنَه — укол билан дори юбориш, куйиш; шундай йўл билан юбо-

рилган дори; клизма] тиб. Даво мақсадида тўғри ичакка орқа чиқарув тешиги орқали махсус асбоб ёрдамида суюқлик (кўпинча сув) юбориш; клизма. Врачлар ошқозонни ювишиди. Болада ўзгартиш сезилмайди. -Клизма қилинганлар.. -Ҳа, тезда хуқна қилинсин, — деб тасдиқлади врач Фаттоев. Газетадан.

ХУҚУҚ [а. حقوق — «ҳақ(қ)» с. нинг кўпл.] **1** хуқ. Давлат ҳокимияти томонидан белгиланадиган ва қўриқланадиган, жамиятда кишиларнинг ўзаро муносабатларини ва б. ни тартибга соладиган қонун-қоидалар, меъёрлар мажмун. Фуқаролик хуқуқи. ■ Тинчлик, озодлик, аёллар хуқуқи, маърифат ҳақида сўзлайди, тушунтиради, тинчлик учун имзо тўплайди. Ойбек, Нур қидириб. Хуқуқ бузилишига қарши малакали кураш олиб бориш милициянинг хизмат бурчидир. Газетадан.

2 Кимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун берилган, давлат қонунлари ёки бошқа хил қонун-қарорлар билан мустаҳкамланган, кафолатланган имконият, эрк, ихтиёр. Сайлов хуқуқи. Пенсия олиш хуқуқи. Дам олиш хуқуқи. Меҳнат қилиш хуқуқи. ■ Инсон хуқуқи нима? Озод яшаш, кўнгилга ёққан уқув, қобилият, қолаверса, талант тақозо этган ишни бажариб яшашми? «Ўзбекистон қўриқлари». Мен раислик хуқуқим билан янги ер очишни ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхтатиб, барча одамларни гўза парваришига ташлайман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бу кишини ишлаш хуқуқидан маҳрум қилишга ҳаддим сиғмайди. А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 с. т. айн. хуқуқшунослик. ..кашандаликни тугатиш дастурини ишлаб чиқиб, унда тиббиёт, хуқуқ, ташкилотчилик ва тарбиявий тадбирларнинг кенг комплекси кўзда тутилсин. Газетадан.

4 кўчма кам қўлл. Бирор нарсага хос мақом, ўрин. Шунинг учун ҳам ўз даврида нуристик ҳаракатнинг қурбони бўлган бу муаллим ва муаллима сўзларини ўз хуқуқларида қайтадан тиклаш мақсадага мувофиқ бўлур эди. «ЎТА».

ХУҚУҚБУЗАР Мавжуд қонун-қоидалар, хуқуқий меъёрларга амал қилмайдиган, уларни бузувчи; жиноятчи. Суднинг ҳукмига асосан, хуқуқбузар тегишли жазосини олди. Газетадан.

ХУҚУҚБУЗАРЛИК Мавжуд қонун-қоидаларга амал қилмаслик, уларни бузиш; шу

йўлдаги хатти-ҳаракат; шахсга, мулкка, давлатга ва бутун жамиятга зарар келтирувчи ижтимоий хавфли қилмиш; жиноят. ■ *Мактабларда ёшлар ўртасида майда безорилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида суҳбатлар уюштираман.* Газетадан. *Шунингдек, ноқонуний нақд пул айланмалари билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш борасида ҳам бир қатор ишлар амалга оширилди.* Газетадан.

ҲУҚУҚИЙ [a. *حقوقى* – ҳуқуққа, одиллик ва адолатга оид; ҳуқуққа асосланган] юр. Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид, ҳуқуқ юзасидан бўладиган. *Ҳуқуқий муносабатлар. Ҳуқуқий тартиб. Ҳуқуқий билимлар.* ■ *Ҳуқуқий муносабатларнинг объекти ҳаёт ҳодисалари, ижтимоий воқеликлар каби турли-тумандир.* «ЎЗМЭ».

ҲУҚУҚЛИ Ҳуқуққа эга. *Тенг ҳуқуқли. Тула ҳуқуқли.*

ҲУҚУҚСИЗ Ҳуқуқи йўқ, ҳуқуққа эга эмас. *Муртазиннинг озодлик ҳақида гапирган гапларидан сўнг эркисиз, ҳуқуқсиз одамлар қайта тирилди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲУҚУҚСИЗЛИК Ҳуқуқсиз ҳолат, ҳақ-ҳуқуқдан маҳрумлик. *Ҳуқуқсизлик, миллий тенгсизлик фақат шулар билан чекланмасди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Жабр, зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲУҚУҚШУНОС [a. + ф. *حقوق شناس* – ҳуқуқни ўрганувчи, ҳуқуқ билимдони] Ҳуқуқшунослик мутахассиси. *Алишер машҳур ҳуқуқшунос Ҳўжа Фазлullo Абуллайсдан муттасил дарс олар экан.* Ойбек, Навоий.

ҲУҚУҚШУНОСЛИК Ҳуқуққа оид фанлар (мажмуи). *Қиёсий ҳуқуқшунослик.* ■ *Ҳуқуқшунослик илми кўп вақтлардан бери жиноятларни келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганади.* Газетадан. *Мухтор молия-иқтисод институтига, Тождиддин эса ҳуқуқшунослик институтига ўқишга кирган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲУҚҚА [a. *حَقَّة* – қутича, яшиқча] эск. кам қўлл. Майда нарсалар солиб қўйиладиган, тўғарак ёки тўртбурчак шаклидаги қутича. *Афанди бир кунни ўзига зеб бериб.. бир қўлига ҳуққа, тасбеҳини ушлади..* «Муштум».

ҲУҚҚАБОЗ [a. + ф. *حَقَّة باز* – найрангбоз, фирибгар, товламачи; фокусчи] эск. 1

Қутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб, ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши; кўзбоғловчи. *Хитой кийимида, кўзини хитойчасига бўяган, сочини орқасига ўраган иккита ҳуққабоз талинка [тарелка]ларни чўпларда ўйнатиб чиқади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма Ҳийлагар, фирибгар, найрангбоз. -Мустамлакачиликнигина эмас, агрессив блокларни ҳам.. ҳимоя қилиш бу – кўзбоғловчи ҳуққабозларнинггина қўлидан келиши мумкин, – деди Аҳмаджон. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ҲУҚҚАБОЗЛИК Ҳуққабоз ўйини. *Қизиқчи ҳуққабозлик қила туриб, оёғини бошига уриб олади ва аразлаб, майдондан чиқиб кетади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲУҚҚИ Муз қатламида тешиб очилган рахна, муз тешиги, музнинг ўйиқ жойи. *Қўққисдан муз устидаги тешикка – ҳуққи-га бир бола тушиб кетади.* Ойбек, Болалик.

ҲУҲ I унд. с. Пўписа учун ишлатилади. *-Ҳуҳ, сени!.. Мунчокни суиштеъмоқ қилсин деб, сенга ким айтди? – деди Меҳмононов қизчасига.* С. Абдулла, Обруйим тўкилади.

ҲУҲ II тақл. с. Ўпкадаги ҳавони, нафасни оғиздан зарб билан чиқаришда юзага келадиган товушни билдиради. *Қосимжон ёнини ковлаётганида, милиционернинг қошлари чимирилиб кетди: -Шошманг, шошманг, битта ҳуҳ, деб юборинг-чи.* С. Аҳмад, Кайтайса.

ҲУҲЛАМОҚ «Ҳуҳ» деб нафас чиқармоқ; «ҳуҳ» демоқ. *Буни кўриб, «Туймас» уйга кирадиган бўлди, деб севинди; у ҳам қўлини оғзига тутиб, ҳуҳлаганича, эшик томонга келаверди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ҲУ-ҲУ тақл. с. Мусича, кумри каби қушлар сайраганда чиқадиган товушни билдиради.

Ҳу-ху торгмоқ Ҳуҳулаб сайрамоқ. *Мусичалар ҳу-ху тортиб, булбуллар қўниб, зоғлар учиб, кўрганларнинг баҳрини очибди.* «Равшан».

ҲУҲУЛАМОҚ «Ҳу-ху» деб сайрамоқ (қумри, мусичалар ҳақида). *Қумрилар мунгли-мунгли ҳуҳулар.* Ойбек, Навоий. *Мусичалар ҳуҳулайди, дарахтларда, деворлар устида бир-бирини қувлашади.* А. Қаҳҳор, Са-роб.

Ҳў кўрс. олм. 1 Узоқдаги нарсани кўрсатишни, унга ишорани билдиради. *-Бри-*

гадир қаерда? -Хў, анави пайкалда. ■ Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Хў, анави, ўртадаги қора камзуллик! П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Илгари бўлиб ўтган иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш.к. га ишорани билдиради. ..хў, бурноғи йили серёғ, серғушт паловхонни Бабуддан осонгина ундирган эди. «Муштум».

3 Мурожаатда диққатни жалб этиш учун ишлатилади. -Хў, ишёқмас, манглайи қора, — деди Мадрайим навкар ўшқириб унга. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Ундов сўз олдидан маънони кучайтириш учун қўлланади. Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! Хў, баракалла, мулла Суяр! Отасини суярми, онасини суярми, а? Ё ик-каларини ҳам суярми? А. Қаҳҳор, Ўжар.

ХЎВ айн. хў 1.

ХЎЙ айн. ҳой. Фахриддин кирганда, Меҳри энди уйқудан турган экан. -Э, хўй. Яхшимисан.. хўй! — деди Фахриддин. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ХЎКИЗ 1 Икки ёшдан ошиб, қўшга ярайдиган ҳолга келган бичилган эркак қора мол. У ердан сув чиқади деб ўйлаш — хўкиз сут беради, деб ўйлашдай гап. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. У колхознинг қўш хўкизи билан ўз ерини ҳайдамоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма сўк. Шу молга нисбатли ҳақоратни билдиради. -Анави хўкизни қаранг-у, манави парини! — деди Заврак анча нарида ўз чодирини ёнида турган Худододбекни яна кўрсатиб. — бийрон ва шаддод қиз ўшанинг қўлига тушяпти. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХЎККИ шв. Букур. Эгам сени хўкки қилиб яратиб қўйибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ХЎЛ 1 Сувга ивиган, сувланган. Хўл кийим. Қўлим хўл. Ёмғирда костюмим хўл бўлди. ■ Аҳмад бригадир қўлларини қозиқдаги хўл сочиққа тортинмай артди. С. Нуров, Нарвон. ..бир қанча гул япроқлари Чароснинг хўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида бўлган суви, нами, шираси қочмаган. Хўл мева. Хўл новда. Тўқайга ўт кетса, хўлу қуруқ баравар ёнар. Мақол. ■ [Йўлчи] Ёрмат топиб берган бир эски кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ хўл тандага қўйиб, уйқуга кетди. Ойбек, Танланган асарлар. У болалари олдидан айб-

дордек, хўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа қаради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХЎЛЛАМОҚ Хўл қилмоқ, сув тегизмоқ, нам бермоқ. Рўмолчани хўлламоқ. Латта хўллаб, пол ювмоқ. Сочини хўлламоқ. Бармоғини хўлламоқ. ■ Қизини бағрига босиб, пешонасидан ўганда, кўз ёшлари Жумагулнинг юз-кўзини хўллади. Ж. Шарипов, Хоразм. Ўғли бўлса чойга нон хўллаб емоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Чол лаблари билан бир парча эски чармни хўллаб туриб деди.. Ойбек, Танланган асарлар.

Томоқни хўлламоқ Бир оз ичмоқ. Юринглар, томоқни хўллаб оламиз, ҳам чайласини кўрамиз. С. Нуров, Нарвон. Ёшликнинг охири, қарилликнинг боши, дегандай озроқ томоқни хўллаб олсак бўларди. «Муштум».

ХЎНГИЛЛАМОҚ шв. айн. хўнграмоқ. У дик ўрnidан туриб, хўнгиллаб йиғлаганча, ташиқарига чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Фёлан кучсизлик.

ХЎНГИР-ХЎНГИР тақл. с. қ. хўнг-хўнг. Устига тоғ ағдарилган маҳдум бошини яна қуйироққа солиб, хўнгир-хўнгир йиғлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қуй, юлдузим, қизим, ўксима, Кўз намлама, қуй хўнгир-хўнгирингни. С. Жўра.

ХЎНГРАМОҚ «Хўнгир-хўнгир», «хўнг-хўнг» товуш чиқармоқ, шундай товуш чиқариб йиғламоқ. [Канизак] Бирдан лаби пирпираб, хўнграб юборди-да, дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўгирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..дарахтлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар. Армон барибир дош беролмади, хўнграганча, уйга отилди. «Ёшлик». Сорахон ўзини диванга кўтариб уриб, бор товуши билан хўнграб йиғлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ХЎНГ-ХЎНГ тақл. с. Эзилиб, куйиниб йиглашдаги қаттиқ товушни билдиради. Мунира кичкинагина курсида мункайиб ўтириб, хўнг-хўнг йиғларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Пошша хола хўнг-хўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйга қайтди. Д. Нурий, Осмон устунни. Фор ичида Лаълининг юракни эздиған хўнг-хўнг йиғиси эшитиларди. Ҳ. Фулом. Машғал.

ХЎП унд. с. Сакраш, ҳатлаш пайтида айтиладиган нидо.

ХЎПЛАМ Бир хўплаб, огизга олинган суюқлик миқдори. Бир хўплам сув. ■ [Ибн

Сино] Уйқуси келиб, кўзига қум тиқилганда, аллақандай бир ўтни қайнатиб тайёрланган доридан бир ҳўплам ичар, кўзи яна очилиб, зеҳни равшанлашарди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Икки чимдим ош еди-ю, бир ҳўплам чой ичди.* Ҳ. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲўПЛАМОҚ 1 Бир ҳўплам, ҳўплам-ҳўплам огизга олмоқ. *Норбой ярим коса шўрвани остонада тик турганча ҳўплаб ичди.* «Ёшлик». *Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши ҳўплаган чойни пуркаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..угадан бир қошиқ ҳўплаган эди, қалқиб кетиб, қаттиқ ўқчиди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 кўчма Ўзига олиб (ютиб) йўқ қилмоқ. *Пахтанинг фойдасини Ҳўплаб турар фермамиз, Чорванинг кам-кўстини Бозордан сотволамиз.* «Муштум». *Ҳафта ўтди, кун ўтди, Қаторлашиб анча ой. Жўш уриб, қирғоғини Ҳўплар эди телба сой. Ғайратий. Уртоқ Рустамов, айш-шират анча пулни ҳўпласа керак?* «Муштум».

ҲўППАК I Икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан уриш.

Ҳўппак олмоқ 1) икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан урмоқ; 2) кўчма ўч олмоқ; зарда қилмоқ, аччиқланмоқ; қасдлашмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Кумуш билан онасидан ҳўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲўППАК II с. т. Пахтаси етилиб, яхши очилган кўсак. *Ҳўппак пахта.*

ҲўППОЗ Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва тери безларининг ҳамда шу соҳадаги тери ва тери ости ёғ қатламининг ўткир йирингли яллиғланиши; карбункул, кўк яра. *Сизлогич, чипқон, ҳўппоз.. ва бошқа касалликлар келиб чиқиши мумкин.* Газетадан.

ҲўШШАЙМОҚ шв. Ўшшаймоқ. *Ҳўшшаймай ўл!.. Қачонгача мен сенинг эрингни пойлайман?! А. Қаҳҳор, Сароб.*

Ҳў-Ҳў-ў унд. с. Кучли таажжуб, ҳайрат маъноларини билдиради. *Элмурод ҳаёлида ҳисоблаб кўриб: -Тахминан икки минг йиллардан кўпроқ бўлсам!.. - деди. -Ҳў-ҳў-ў.. - деди Мели полвон. П. Турсун, Ўқитувчи.*

СЎЗ ЯСОВЧИ ВА ШАКЛ ЯСОВЧИ ҚЎШИМЧАЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ-ИЛЛЮСТРАТИВ КЎРСАТКИЧИ

Ушбу кўрсаткични тузишда З. Маъруфовнинг «Словообразовательные и словоизменительные аффиксы узбекского языка» (Узбекско-русский словарь, М. 1959, 716-727-бетлар), А. Фуломов, А.Н. Тихонов ва Р. Қўнғуровларнинг «Ўзбек тили морфем луғати» (1977), А. Ҳожиевнинг «Ўзбек тили сўз ясаши» (1989), «Ўзбек тили сўз ясаши тизими» (2007) асарларидан, мавжуд ўзбек тили грамматикаларининг сўз ясаши қисмларидан унумли фойдаланилди. Кўрсаткичда асосий сўз ясовчи ва шакл ясовчи қўшимчалар келтирилиб, баъзи вариант аффикслар, форсча ва арабча сўзлар таркибидаги айрим аффиксоидлар ўз аксини топмаган. Шу нуқтаи назардан тузувчилар кўрсаткични тўлиқ, мукамал, деган даъводдан йироқдирлар.

Тузувчилар: **Н. Маҳкамов, А. Мадвалиев.**

-а I сўз ясовчи: 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатни ифодаловчи феъл ясайди: *ошмоқ, тунамоқ, қонамоқ*. Бунда баъзи ясалмаларнинг асослари фонетик ўзгаришга учрайди: *ўйнамоқ < ўйин + а; яшамоқ < ёш + а; санамоқ < сон + а* каби; 2) сифатлардан асос англатган ҳолатга ўтиш маъносини билдирувчи феъллар ясайди: *қийнамоқ, бўшамоқ*; 3) тақлидий сўзларга қўшилиб, ўша овоз билан характерланадиган ҳаракатни англатувчи феъл ясайди: *жилдирамоқ, шилдирамоқ, қалтирамоқ*; 4) феъллардан сифатлар ясайди: *кўтара* (савдо), *қўша-қўша* (уйлар); 5) якка ёки такрорланган тақлидий сўзлардан от ясайди: *жизза, дўмбира; қаҳқаҳа, шаршара*; 6) тақлид сўзлардан равиш ҳосил қилади: *гуппа-гуппа, таппа-таппа, таққа* (тўхтади), *шартта*.

-а II шакл ясовчи: 1) феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг такрорланиши, узоқ давом этиши, интенсивлик каби маъноларни ифодалайди: *бурамоқ, ур(и)намоқ* каби; 2) такрор ёки жуфт феъл асосларига қўшилиб, ҳаракатнинг белгисини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *кута-кута, чопа-чопа, шоша-пиша, юра-юра*; 3) феълларга қўшилиб, равишдошнинг давомийлик маъносини ифодаловчи шаклини ҳосил қилади ва мустақил феълларни кўмакчи феълларга боғловчи восита ҳисобланади: *ёза тур, кела қол*.

-ажак ундош билан тугаган феъл асосларидан келаси замон сифатдоши шаклини ясайди: *боражак, бўлажак*. Бундай сўзларнинг баъзилари отлашган ҳолатда ҳам бўлади: *келажак*.

-ай I сифат ва равишлардан асос билдирган белги, ҳолатга ўтиш маъносини ифо-

даловчи феъл ҳосил қилади: *кўнаймоқ, озаймоқ, пасаймоқ, сарғаймоқ, тораймоқ*.

-ай II ундош билан тугаган феъллардан феълнинг истак майл шаклини ҳосил қилади: *ёзай, терай, турай, қолай*.

-ак 1) отдан кичрайтиш ва ўхшатиш маъносини ифодаловчи от ясайди: *баргак, ичак, йўлак*; 2) отлардан ўхшатиш, ҳолат, тур билдирувчи сифатлар ясайди: *мурғак* (бола), *қирмизак* (олма), *ғалвирак* (ёнғоқ); 3) якка ёки такрорланган тақлидий сўзлардан от ясайди: *варрак, гулдурак, қарсак, ғуррак; бизбизак, дардарак*.

-акам от ва сифатлардан модаллик маъносига равиш ва сифат ҳосил қилади: *ёлғон(д)акам, ростакам, чинакам, ҳазилакам* каби.

-аки 1) отдан сифат ясайди: *оғзаки, юзаки, қалбаки*; 2) отдан равиш ясайди: *бурунаки*; 3) сифатдан сифат ясайди: *пучаки, хомаки, шўраки*; 4) тақлидий сўзлардан характер-хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *жиртаки, шартаки, ғирғираки*.

-ала I баъзи сонларга қўшилиб, биргалик маъносини англатувчи жамловчи сон шаклини ясайди: *бешала, иккала, тўртала, учала*.

-ала II (-а + -ла) феълларга қўшилиб, интенсивлик маъносини ифодалайди: *қайталамоқ, қуваламоқ*.

-алак сифатдан кичрайтириш маъносини билдирувчи от ясайди: *дўнғалак*.

алла- 1) сўроқ олмошлари олдидан қўшилиб, предмет, белги, пайт, ўрин ёки ҳодиса ҳақида ноаниқликни англатувчи гумон олмошини ҳосил қилади: *аллаким, алланечук, алланима, аллақаер, аллақачон*; 2) вақт, маҳал сўзлари олдидан келиб, пайт равишини ҳосил қилади: *аллавақт, алламаҳал*.

-ан араб тилидан ўзлашган, ҳаракатнинг бажарилиш ҳолатини билдирган равишлар таркибида гўё ясовчи каби ажралади, аслида у ўзбек тили материаллари асосида сўз ясамайди: *мажбуран, руҳан, тамоман*.

-ар I 1) айрим сифатларга қўшилиб, асос англатган ҳолатга ўтишни ифодаловчи феъллар ясайди: *кўкармоқ, оқармоқ*; 2) от + феъл компонентли сўзлардан қўшма отлар ясайди: *бешиктерватар, буйўсар, изқувар, отчопар, қўйбоқар, ҳуснбузар*; 3) от +

феъл компонентли сўзлардан хусусият билдирувчи қўшма сифатлар ясайди: *ишбузар, меҳнатсевар, тинчликсевар*.

-ар II ундош билан тугаган феъллардан келаси замон сифатдоши шаклини ясайди: *борар, ёзар, келар*.

-аро аслида аффикслаша бошлаган мустақил *ора* сўзи бўлиб, отларга қўшилиб келади, бундай сўзлар кўпинча сифат ва зифасида қўлланади: *давлатлараро, туманлараро, халқаро, ўзаро, ҳужайралараро, ҳукуматлараро* каби.

-аси (-а + -си) феъл негизидан унинг сифатдош шаклини ясайди: *келаси* (йил), *ўласи* (мол).

-ат I феъл асосларидан от (*ўлат, кўчат*), шунингдек, отдан от (*элат*) ясайди.

-ат II араб тилидан ўзлашган баъзи сўзлар таркибида учрайди ва гўё қўшимча тарзида ажралади; аслида у ўзбек тилида сўз ясамайди: *зарурат, камолат, охират* (яна қ. **-ият**).

-ақай *чап, ўнг* каби айрим сўзлардан сифат ясайди: *чапақай, ўн(г)ақай*.

-ағон феъл асосларидан англашилган маънонинг ортиқлигини, мукамаллигини ифодаловчи хусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *билағон, кулағон, сузағон, тепағон, топағон, чопағон, қопағон*.

-б феъл негизларидан ўтган замон равишдоши шаклини ҳосил қилади: *сўзлаб, тараб, ўйнаб, қариб* каби. Бундай равишдошларнинг айримлари кўмакчига кўчган: Қишлоққа *қараб* (томон) кетди.

ба- [ф. *با* – биргалик, бирор нарсага эгалик маъноларидаги олд қўшимча] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчаларга эгалик ёки ортиқлик маъноларини билдирувчи сифат ясайди: *бадавлат, баҳаво, баҳайбат, бақувват* (яна қ. **бо-**).

бад- [ф. *بد* – ёмон, ярамас] отдан салбий маъно, яъни «ёмон» маъносига сифатлар ясайди: *бадбахт, бадбашара, баджаҳл, баднафс, бадном, бадхулқ*.

бар- [ф. *بر* – га, томонга, устида, олдида, учун маъноларидаги олд қўшимча] отларга қўшилиб, шу от ифодалаган маънога эгаликни, унга эришганликни билдирувчи сифат ёки равиш ҳосил қилади: *барвақт, баркамол, барқарор, барҳаёт, барҳақ*.

-бахш [ф. *بخش* – берувчи, бағишловчи; ф. *بخشیدن* – «бермоқ, бағишламоқ, совға

қилмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани бериш, бағишлаш, шу нарса билан таъминлаш хусусиятига эга деган мазмундаги сифатлар ясайди: *илҳомбахш, оромбахш, роҳатбахш, ҳаётбахш*.

бе- [ф. *بی* – инкорни, йўқликни ифодаловчи олд қўшимча] от асосларидан олдин қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эга эмасликни, муайян белги-хусусиятнинг йўқлигини англатади: 1) шахсга оид характер-хусусият, ҳолатнинг мавжуд эмаслигини билдирувчи сифатлар ясайди: *беармон, беодоб, бераҳм, бесабр, беҳафсала*; 2) асосдан англашилган шакл-қўриниш, хусусият, ҳолатнинг мавжуд эмаслигини билдирувчи сифатлар ясайди: *бевақт, бежанжал, беўхшов*. **бе-** қўшимчаси орқали ясалган баъзи сифатлар яхлит ҳолга келиб, қисмларга ажралмайди: *бежирим, безовта, бекор, бесунақай*. Баъзан қўшма сўзларга қўшилиб, сифат ясайди: *бекам-кўст, беном-нишон* каби. Баъзан тожик тилидаги **но-** олд қўшимчаси, баъзан эса ўзбекча **-сиз** аффикси билан функционал алмашиши мумкин: *беайб – айбсиз, беандаза – андазасиз, беармон – армонсиз, бебахт – бахтсиз, беваж – важсиз, бевосита – воситасиз, бедаво – давосиз*. **Бе-** билан **-сиз** ёки **но-** аффиксларини алмаштириш мумкин бўлмайдиган ўринлар (семантик фарқланадиган ўринлар) ҳам бор: *бебош – nobosh* қўлланмайди ёки *бебош* (шўх) – *бошсиз* (бошқа маънода); *нотинч* сўзи ҳам айни маънода *бетинч, тинчсиз* тарзида қўллана олмайди.

бо- [ф. *با* – бирор-бир сифатга, белгига эгалликни билдирувчи олд қўшимча] *айн. ба-*: *боадаб, боақл, бообрў, бохабар*.

боз [ф. *باز* – ўйновчи; *باختن* – «ўйнамоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса ёки ҳодиса билан фаол шуғулланадиган, унга қизиқадиغان, жуда берилган (шахс) каби маъноларни берувчи сифатлар ясайди: *ариабоз, каптарбоз, сафсатабоз, қиморбоз* каби. Баъзан у оғзаки нутқда **-воз** шаклида ҳам ишлатилади (б→в): *беданавоз, майнавоз, масхаравоз, найзавоз*.

бон [ф. *بان* – қўриқловчи, сақловчи, асровчи] бирор нарсага қараб турувчи, уни сақловчи, қўриқловчи шахс маъносидаги от ясайди: *богбон, дарвозабон, саройбон. -бон*

морфемаси баъзан **-вон** шаклида ҳам учрайди (б→в): *соявон, тарозивон* каби.

-в унли билан тугаган феъл асосидан ҳаракат номи, жараёни билдирувчи отлар ясайди: *айблов, бағишлов, безиллов, мақтов, сайлов, синов, сўзлов, тергов, ундов, қишлов, ҳайдов*; бундай вақтда **в** олдидаги **а** товуши **о** га ўтади (а→о). Ушбу қўшимча, шунингдек, конкрет предмет номини кўрсатувчи от ҳам ясайди: *буров, яйлов, қишлов*. Ўрнига қараб, **-(и)ш, -(у)в, -моқ** аффикслари билан функционал алмашиши мумкин. Мас.: *айблов // айблаш // айбламоқ; қутлов// қутлаш // қутламоқ*.

-ванд отларга қўшилиб, асосдан англашилган маънога эга эканликни билдирувчи (шахсга хос) сифат ясайди: *касалванд, нашаванд* (яна қ. **манд**).

-вачча [ф. *بچه* – бола, гўдак] 1) бирор қариндошнинг, умуман, бирор кишининг боласи (ўғли, қизи) маъносидаги отлар ясайди: *акавачча, амакивачча, бойвачча, жиянвачча, холавачча, қозивачча*; 2) жониворларга нисбатан ишлатилганда ҳам, «айни жониворнинг боласи» маъносини билдиради: *итвачча, кучуквачча, мушуквачча. Итвачча, қулвачча* типидagi қўлланишларда услубий бўёқдорлик кузатилади.

-вер *бермоқ* ёрдамчи феълнинг интервокал ҳолатдаги асоси бўлиб, аффиксга айланиш жараёнидадир (б→в). **-а** ёки **-ий** шаклидаги равишдошдан давомтилик, такрорланганликни билдирувчи феъл ясайди: *ёзаверди, сўзлайверди, ўқийверди* каби. Баъзан «бошлайвер», «тортинма» каби тўсиқсизликни билдириш маъносига ҳам эга бўлади: Нега жимсан, *гапиривер*.

-вий [а. *وى* – унли билан тугаган отлардан сифат ясовчи қўшимча] кўпинча араб ва эроний тиллардан кирган сўзларда – нисбий сифатлар таркибида учрайди: *афсонавий, замонавий, оилавий, соҳавий, қабилавий* каби (қ. **-ий**).

-вор от, сифат туркумига оид сўзлардан хослик, характер-хусусият, шакл, ҳолат каби белги маъноларини англатувчи сифат ва равиш ясайди: *афсонавор, доривор, мардонавор, улуғвор, умидвор*.

-га I жўналиш келишигининг асосий шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг луғавий маъносига кўра ҳаракатнинг йўналиш нуқтасини, объект, ўрин, пайт каби маъ-

ноларни ифодалайди: *далага, мактабга, менга, уйга*; баъзан келишиқ аффикси ўзи бириккан асос билан қотган ҳолда равишга ўтади: *бекорга, бирга, гўрга* («майли» маъносида), *индинга, текинга, эртага*. **-га** аффикси *бекорга, бехудага, журттага, қайтага* каби равишлар таркибида ҳам учрайди. Шунингдек, III шахс эгалиқ аффикси билан қўшилган ҳолда, сифат, равиш, баъзан отдан равиш ясайди: *айланасига, очикчасига, тиккасига, чаппасига, ялписига, қаторасига*.

-га II айрим феълларда интенсивликни кўрсатиш учун хизмат қилади: *сургамоқ*.

-газ феъл асосига қўшилиб, феълнинг орттирма даражасини ҳосил қилувчи аффикс; асоснинг тугалланма товуши тақозоси билан унинг **-каз, -қаз, -ғаз** вариантлари ҳам қўлланиши мумкин: *етказ, кетказ, ўтказ; етқаз, тутқаз; турғаз*. Бу аффикснинг **-кар** тарзидаги варианты ҳам мавжуд: *ўтказ // ўткар*. **-газ** нинг турли хил шакллари ўрни билан орттирма даража ясовчи бошқа шакллар билан вазифадош бўла олади: *кўргаз // кўрсат, битказ // битир, тўйғаз // тўйдир* каби.

-ган феъл асосига қўшилиб, айни феълнинг ўтган замон сифатдоши шаклини ҳосил қилади: *борган, келган, турган, ўқиган* каби.

-гани (-кани, -қани) феъл негизларидан мақсад равишдоши шаклини ясайди: *ёзгани, кўргани, таққани, эккани* каби. Шеърятда **-гани** аффиксининг **-гали (-кали, -қали)** каби архаик шакли ҳам учраб қолади. Ҳозир ушбу архаик шакл қўлланишдан чиққан. **-гани (-кани, -қани)** ҳозирги ўзбек тилида **учун** кўмакчиси билан синонимик муносабатда бўлиши мумкин: *кўргани // кўриш учун*.

-ганча (-ганича) ҳолат, пайт билдирувчи равишдош шаклини ясайди: *ётганча, кетганча* (шу *кетганча* қайтиб келмади), *югурганча, утирганча*. Баъзи ҳолатларда **-гунча (-кунча, -қунча)** аффикслари **-ганча** аффиксининг грамматик синоними ҳисобланади.

-гар [ф. *گار < گر* — иш, фаолият; қилмиш, хатти-ҳаракат] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан шуғулланувчи, уни бажарувчи маъноларини бил-

дирадиган, шахсга хос белги сўзларини ҳосил қилади. Улар бугунги кунда шахс оти сифатида қўлланади: *жодугар, игвогар, сеҳргар, ситамгар, фирибгар*. Шунингдек, **-чи** билан биргаликда ҳам келади: *савдогарчи*. Бу плеонастик аффикслардир. Бунда улардан бири семантик жиҳатдан кучсизланиб, сўз ясовчидан шакл ясовчига ўтади.

-гарчилик (-гар + -чи + -лик) қўшма аффикс: 1) от асосларидан хусусият, ҳолат, баъзан касб номини англатувчи мавҳум отлар ясайди: *ёғингарчилик, исрофгарчилик, лойгарчилик, оворагарчилик, совунгарчилик* каби; 2) ясама сифатларга қўшилиб, хусусият номини англатувчи от ясайди: *бемазагарчилик, бемаънигарчилик, се-робгарчилик* каби.

-гач феълларга қўшилиб, пайт ва сабаб маъносини англатувчи равишдош шаклини ясайди: *битиргач, ёзгач, кўргач, юргач*. Унинг пайт ва сабаб маънолари, одатда, умумий матнда аниқлашади (мас., *у айтгач..*), лекин инкор шакли билан келганда, кўпинча, сабаб билдиради: *У бормагач, мен бордим* (яна қ. **-кач, -қач**).

-гача (-га + -ча) қўшма аффикс. От, сифат, равиш, олмошдан пайт-чегара маъносини билдирувчи равиш ясайди: *кечгача, кузгача, мактабгача, уйгача* каби (яна қ. **-кача, -қача**).

-ги I 1) феъл асосларидан нарса-объект ва қурол отларини ясайди: *сузги, сунурги*; 2) феъл асосларига қўшилиб, мавҳум от ясайди: *кулги, сезги*.

-ги II унли ёки жарангли ундош билан тугаган от, равишларга қўшилиб, пайтга муносабат, хослик билдирувчи, кўпинча нисбий сифат ҳосил қилади: *аввалги, бурунги, кечаги, кузги, кундузги, тонги, тунги, эндиги, қадимги* каби.

-ги III эгалиқ аффикслари билан бирликда **келмоқ** феъли билан қўшилганда, хоҳиш маъносини англатиш учун хизмат қилади: *кўрги + м келди, ўқиғи + м келди* каби. Худди шу маъно **-ги + м** аффиксли сўзларни **бор** ва **йўқ** сўзлари бошқарганда ҳам юз беради: *сўраги + м бор, ухлагги + м йўқ* каби.

-ғиз феъл асосларига қўшилиб, феълнинг орттирма даражаси шаклини ҳосил қилади; **-ғиз** қўшимчаси аксар ҳолларда ўтимсиз

фeълга қўшилиб, уни ўтимли фeълга айлантиради: *боргиз, егиз, кийгиз, юргиз*.

-гин фeълдан англашилган маънони алоҳида таъкидлаш, кучайтириш билан ифодалайдиган, фeълнинг II шахс бирлик сондаги буйруқ майлини ҳосил қилади: *боргин, ёзгин, келгин, олгин, ўтиргин* (қ. **-жин** I, **-қин** II).

-гина I модал муносабат ёки субъектив баҳо шаклини ҳосил қилади: 1) отнинг эркалатиш-кичрайтириш шаклини ҳосил қилади: *болагина, жонгина(м), қизгина* каби; 2) сифатнинг субъектив баҳо шаклини ҳосил қилиб, предметга, шахсга бўлган ижобий муносабат маъноларини англатади: *енгилгина, жажжигина каттагина, кичкинагина, соддагина, ширингина, яхшигина, қаригина*; 3) равишга қўшилиб, модал маъно ҳосил қилади: *анчагина, астагина, кўпгина, озгина, эндигина, ҳалигина*.

-гина II урғусиз ҳолатда айирув-чегаралов юкламаси вазифасини бажариб, ажратиб кўрсатиш, алоҳидалик маъноларини ҳосил қилади: *бизларгина, сенгина, сўзларнигина, фақатгина* каби.

-гир I фeълларнинг буйруқ шаклига, яъни асосига қўшилиб, бирор ҳаракат ёки хусусиятнинг ортиқлигини билдирувчи сифат ясайди: *билгир, сезгир, тезгир* каби.

-гир II [ф. *گیر* – тугувчи, ушловчи; бўйсундирувчи; *گرفتن* – «олмоқ, тутмоқ, ушламоқ; босиб, эгаллаб олмоқ, бўйсундиarmoқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асос англатган нарсани тутиб, ушлаб олувчи, ўзига бўйсундирувчи маъносидаги шахс отини ясайди: *жаҳонгир, оламгир, фазогир*.

-гич фeълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи қурол, асбоб отини ясайди: *бириктиргич, ковлагич, кўтаргич, майдалагич, пуркагич, сузгич, ўтказгич, қистиргич, (қозон)ювгич* каби.

-гоҳ [ф. *گاھ* – вақт, пайт; қўшма сўзнинг ўрин билдирувчи иккинчи қисми] асосдан англашилган воқеа-ҳодиса билан боғланган ўринни билдирувчи от ясайди: *жанггоҳ, оромгоҳ, сайилгоҳ, қароргоҳ* каби.

-гувчи фeълга қўшилиб, типик ҳаракат маъносини ифодаловчи сифатдош шаклини ҳосил қилади (бирмунча архаиклашган):

интилгувчи, қолгувчи (У ҳамма вақт ерга қараб юреувчи эди).

-гудек фeълларга қўшилиб, равиш ясади: *еб қўйгудек, мақтаса мақтагудек, ўлгудек* каби.

-гулик қўшма аффикс, фeълларга қўшилиб, фeълнинг сифатдош шаклини ҳосил қилади: *айтгулик, егулик* (овқат), *етгулик* (ситам).

-гун *-дай, -дек* аффикслари билан биргаликда келиб, фeъл асосларидан ишга ярарли, мос келувчи, арзийдиган, шунингдек, ўхшашлик маъноларидаги (қ. *-дай, -дек*) равиш ясади: *арзигундай, айтгундай, ўлгундек* каби.

-гунча фeъллардан пайт маъноси билан алоқадор равишдош шаклини ясайди: *боргунча, ёзгунча, пишгунча, узгунча, юргунча* каби. Бунда давомлилик маъноси (Шаҳарга *етгунча* суҳбатлашиб келди) ҳамда ишнинг мўлжалланган иккинчи ишдан кейин бажарилиши маъноси (Овқат *пишгунча*, болаларни ювинтирди) ифодаланади.

-гур фeълга қўшилиб, (ижобий ёки салбий) истак маъносини ифодалайди; одатда, сифатдош ва сифатларга тўғри келади: Боласи *тушмагур* ёш-да. Умринг узоқ *бўлгур*. *Ўлмагур* отам бермайди севганимга, ёр-ёр; *Ўлгур!* *Кўр бўлгур!* *Яш(ша)амагур!*

-гуси фeълнинг келаси замонини кўрсатувчи тарихий шакл. Ҳозир ўзбек тилида фақат шеърятда услубий мақсадларда ишлатилади: Ҳосилингиз мўл *бўлгуси*, Душман куйиб кул *бўлгуси* (қ. **-гуси**).

-гўй [ф. *گوی* – айтувчи, сўзловчи; *گفتن* – «айтмоқ, сўзламоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган иш-ҳаракат, ҳодисани доим бажариб (айтиб) турадиган шахс отини ясайди: *ваъдагўй, дуогуй, насихатгўй, ҳақиқатгўй*.

-да I пайт билдирувчи сўзларга қўшилиб келганда, маъноси ўрин равишига тўғри келади: *ёзда, кузда, тезда, яқинда*.

-да II фeъл ясовчи архаик қўшимча: *алдамоқ, индамоқ, ундамоқ, ҳайдамоқ*. Ҳозирги **-ла** ясовчисининг алломорфидир.

-да III ўрин-пайт келишигининг шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракатнинг (баъзан предметнинг) бўлиш нуқтасини, ўрин, пайт, объект маъноларини ифодалайди: *далада, дарсда, менда, сойда* каби.

-да IV таъкид, тўсиқсизлик юкламаси вазифасини бажаради: *битса-да, бўлса-да, келса-да, сен-да*.

-да V боғловчи, бундай вақтда у **ва, ҳам** боғловчилари билан синонимик муносабатда бўлади (лекин маъновий жиҳатдан фарқланади): *келди-да кетди // келди ва кетди; келса-да ишламади // келса ҳам ишламади*.

-даги қўшма аффикс (ўрин келишиги кўрсаткичи **-да+ -ги**); от, сифат, равиш ва олмошдан сифат ясайди: *биздаги, боғдаги, бундаги, галдаги, мендаги, навбатдаги, режадаги, сендаги, сиздаги, узоқдаги, уйдаги, яқиндаги, қуйидаги* каби.

-дай // -дек от, сифат, олмош туркумидаги сўзлардан қиёслаш, ўхшатиш йўли билан предмет ва иш-ҳаракатнинг белгисини билдирувчи сифат ва равиш ясайди: *аввалгидай (-дек), бургутдай (-дек), гулдай (-дек), кафтдай (-дек), муздай (-дек), ойдай (-дек), сиздай (-дек), тоғдай (-дек), чамандай (-дек), ўқдай (-дек), қадимгидай (-дек), қилчидай (-дек), қушдай (-дек)*. -дай // -дек орқали ясалган баъзи сифатлар ажралмас ҳолга келиб қолган: *жиндай, жўжабирдай (жон), қитдай (туз)*.

-дак I феъл асосидан от ясовчи каммақсул қўшимча: *кекирдак, югурдак* каби.

-дак II -дай ёки -дек элементининг сўзлашув нутқидаги фонетик кўриниши (қ. -дай // -дек).

-дан I от, сифат, равиш ва сонлардан парадигмадан ажралиб – қотиб, бошқа туркумга кўчиш йўли билан равиш ясайди: *атайдан, афтидан, бехосдан, бирдан, ростдан, тездан, тубдан, тўсатдан // тўсундан, чиндан, янгитдан, қайтадан, қасддан, қўққисдан, ҳалитдан* каби.

-дан II чиқиш келишигининг асосий шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракатнинг чиқиш нуқтаси, объект, ўрин, пайт, сабаб каби маъноларни англатади: *китобдан, мактабдан, ундан, шаҳардан* каби. -дан аффикси **билан, сабабли** кўмакчилари ҳамда тўдадан ажратилганлик маъносини билдирганда, қаратқич келишиги қўшимчаси **-нинг** билан синонимик муносабатда бўлади. Такрор сўзларнинг биринчи қисми таркибида келиб, кучайтириш маъносини билдиришга хизмат

қилади: *кундан-кун, кўндан-кўн, узундан-узоқ, янгидан-янги* каби.

-дан III дона сонларга қўшилиб, бўлиш, тақсимлаш маъносини англатувчи тақсим сон шаклини ҳосил қилади: *бештадан, учтадан, ўнтадан* каби.

дар- [ф. *در* – да, ичида, давомида; буйлаб] форс тилидан тайёр ҳолда ўзлашган *даргумон, дарғазаб, дарҳақиқат, дарҳол* каби сўзлар таркибида ажратилади; ўзи қўшилган асос англатган тушунчага эгалик, шу нарса қуршовида бўлиш маъноларини билдиради; **-ли, -да** қўшимчаларининг маъносига тўғри келади. Қиёс.: *даргумон // гумонли // гумонда; дарҳақиқат // ҳақиқатда*.

-дек // -дай қ. -дай // -дек.

-ди ҳаракатнинг ҳозирги-келаси, келаси ёки ўтган замонда бажарилганлиги ёки бажарилажагини кўрсатадиган тусловчи аффикс: *ишлайди, ўқийди; ёзади, теради; ёзди, келди, ўқиди* каби. Бу қўшимча **-ар** аффикси воситасида ясалган сифатдошларга қўшилиб, давомлилик, такрорланиш каби маъно англатувчи шакл ҳосил қилади: *борарди, келарди, кўрарди, сузарди, ташларди* каби.

-диган равишдош шаклидан келаси замон сифатдоши шаклини ҳосил қилади: *ёзадиган, келадиган, ўқийдиган* каби.

-дик шеърятда, сўзлашув нутқида баъзан **эдик** феъли (I шахс кўплик) **-ар** аффикси воситасида ясалган сифатдошлардан сўнг **-дик** шаклида ишлатилади ва давомийлик, такрорланганлик маъносини билдиради: *ёзардик, келардик, турардик, ўқирдик*.

-дин ҳозирги -дан II шаклининг архаик кўриниши.

-дир I III шахс бирликдаги кесимлик аффикси; феълдан бошқа сўз туркумларига қўшилиб, айна вазифани бажаради: акам *инженердир*, синглим *учувчидир*, укам *ўқувчидир* каби.

-дир II сўзларга қўшилиб, гумон, таҳмин, ишонмаслик маъноларини ҳосил қилади: *бажаргандир, боргандир* (борган бўлса керак), *келгандир, студентдир* (студент бўлса керак), *тургандир, ўқигандир* каби.

-дир III сўроқ олмошларига қўшилиб, ноаниқ шахс, предмет, белги маъноларини англатувчи гумон олмоши шаклини ясайди: *кимдандир, кимдир, нимадир, қаердандир, қаердир, қандайдир* каби.

-дир IV феъл асосларига қўшилиб, унинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *ёздир, кулдир, кўндир, олдир, толдир, тўлдир*. Жарангсиз ундошдан сўнг **-тир** шаклида айтилади ва ёзилади (қ. **-тир**). Лекин **и, л** товушлари билан битган кўп бўғинли сўзларда **-дир** эмас, **-тир** қўлланади: *чўмилтир, қувонтир*.

-диқ айрим феъллардангина от ясайди: *ташилдиқ, топилдиқ, қолдиқ, қоқиндиқ, қувондиқ* (асли сифатдош), *ҳордиқ*.

-дон I [ф. دان — бирор нарса сақланадиган идиш маъносидаги кўшимча] отларга қўшилиб, бирор предметни сақлаш учун хосланган нарса, идиш оти ясайди: *гулдон, кулдон, сиёҳдон, сувдон, сурмадон, туздон, ўқдон, қаламдон* каби.

-дон II [ф. دان — билувчи; دانستن — «билмоқ, хабардор бўлмоқ; ўрганмоқ; билиб олмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, «билувчи» маъносидаги, шахснинг характерини, хусусияти, белгисини кўрсатувчи сифат ясайди: *билимдон, гапдон, қадрдон, ҳисобдон*.

-дор [ф. دار — эга бўлувчи; сақловчи, қўриқловчи; داشتن — «бирор нарсага эга бўлмоқ, эгалламоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосан от туркумидаги сўзлардан кўйидаги маъноли сифатлар ясайди: 1) отларга қўшилиб, шу сўз орқали ифодаланган предметга эгаликни, ўша маънодаги нарса ёки ҳодисанинг мавжудлигини англади: *айбдор* (киши), *байроқдор, диндор* (одам), *нишондор, рангдор* (чит), *қарздор* (одам), *ҳомиладор* (аёл); 2) сўз асосидан англашилган тушунчанинг (предмет, хусусиятнинг) ортиқлигини, катталигини билдирувчи сифатлар ясайди: *гўштдор, донгдор, жаҳлдор, пулдор, ширадор, ҳосилдор, ҳусндор* каби.

-дош отлардан биргалик, шериклик, умумийлик каби маъно англаувчи от (шахс оти) ясайди: *ватандош, замондош, йўлдош, курсдош, синфдош, фикрдош, қариндош, қуролдош*.

-доқ I буйруқ феъли шаклидан нарса оти ясайди: *қовурдоқ, қўндоқ*.

-доқ II *у, бу, шу* кўрсатиш олмошларидан *ундоқ, бундоқ, шундоқ* каби сифатлар ясайди (кўпроқ сўзлашув нутқида учрайди).

-дўз [ф. دور — тикувчи; دوختن — «тикмоқ, тикиб қўймоқ, чатмоқ, чокламоқ»

фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосдан англашилган предметни тикувчи ҳунарманд маъносидаги от ясайди: *дўппидўз, зардўз, каштадўз, мўйнадўз, чопондўз, этикдўз*.

-ётган унли билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, ҳаракатнинг давомийлигини билдирувчи сифатдошнинг ҳозирги замон шаклини ҳосил қилади: *бораётган, келаётган, сўзлаётган, чиқаётган, ўқиётган* каби.

-ётир равишдош шаклига қўшилиб, ҳаракатнинг давомийлигини англаувчи феълнинг ҳозирги замон шаклини ҳосил қилади: *бораёттирман, бораёттирсан, бораёттир* каби.

-жон I аффиксоид, асосан, атоқли отлар, қавм-қариндошлик терминларига қўшилиб, эркалатиш, ўрни билан кесатиш маъносини билдиради: *дадажон, онажон, тоғажон, укажон; Набижон, Қосимжон* каби; *бақлажон, маймунжон, патинжон* каби отлардаги **-жон** бошқа функциядаги омоним аффиксдир.

-жон II [ф. جان — қалб, дил; руҳ] турли сўз туркумларига оид бирликлардан сифат ясайди (бундай сўзларнинг баъзилари форсча изофалардан иборат): *жонажон, нимжон, оромижон, роҳатижон, қақажон*.

-зор [ф. زار — бирор нарса кўп бўлган жой маъносини ифодаловчи кўшимча] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг кўп тўпланган ёки мўл бўлган ўрнини билдирадиган отлар ясайди: *бодомзор, гулзор, илонзор, олмазор, пахтазор, узумзор, чакалакзор, қамишзор*.

-и I айрим сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатнинг амалга ошишини билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *бойимоқ, тинчимоқ, чангимоқ*.

-и II [ф. ى — ёйи нисбат, яъни айрим нисбий сўзлар ясовчи кўшимча] бошқа тиллардан кирган сўзларда учрайди, одатда, ўрин-жойга муносабатни билдирувчи сифат ясайди: *кашмири, кобили, самарқанди, хитойи* каби.

-и III ундош товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг III шахс бирлик ёки кўплика нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик кўшимчаси: *ватани, дўсти, китоби, қалби* каби. Уларда, кўплика маъноси асосан, ўзи-

дан олдин келган **-лар** орқали ифодаланади: *дўстлари, китоблари, қаламлари* каби.

-иб ундош билан тугаган асослардан феълнинг хосланган шаклини ҳосил қилади: ҳаракатни бошқа бирор ҳаракатдан олдин бажарилганлигини ёки у билан бир пайтда бажарилганлигини билдиради: *бориб* (олди), *ёзиб* (келдим), *келиб* (турди), *эшитиб* (келди), *қўзғалиб* (ўтирди) каби.

-из феъл асосидан унинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади. Лекин маълум фонетик шароитдагина қўлланади: *оқиз, тегиз, томиз, эмиз*.

-ий [ф. ç – нисбий сифат ясовчи кўшимча] 1) ундош товуш билан тугаган отлардан хослик, тааллуқлилик маъносини англатувчи нисбий сифат ясайди: *амалий, марказий, одабий, танқидий, тақлидий, шаклий* каби. Бу аффикс баъзи сўзлар таркибида ажратилади, баъзиларида эса мустақил морфема сифатида ажратилмайди: *маданий, самимий, сиёсий, ҳаққоний*; 2) топонимик номлардан ёки бошқа баъзи бир отлардан ёки сифатлардан атоқли отлар (лақаблар) ясайди: *Хоразмий, Навоий, Муқимий, Чустий* каби. Бу аффикс билан ясалган сўзлар пассив бўлиб, шоир, олим ва ёзувчиларнинг фамилиясини ҳам кўрсатади: *Амин Умарий (Умаров), Душан Файзий (Файзиев), Жалол Икромий (Икромов), Раҳмат Файзий (Файзиев), Юнус Ражабий (Ражабов)*.

-ик I ундош билан тугалланувчи феъл асосларига кўшилиб, от ва сифатлар ясайди: *кесик, кўрик, тешик, ўлик*.

-ик II турли сўз туркумларидан феъл ясайди: *бирикмоқ, ичикмоқ, кечикмоқ, кўзикмоқ* каби.

-ил ундош билан тугаган сўзлардан феълнинг мажҳул нисбат шаклини, баъзан эса ўзлик нисбат шаклини ҳосил қилади: *айтилди, борилди, етилди, отилди, сурилди*; **-ил** аффиксининг ўзлик нисбатда ёки мажҳул нисбатда эканлиги кўп ҳолларда умумий матнда билинади (қ. **-ин**, **-л**, **-н**).

-илдоқ тақлидий сўзлардан от ва сифат ясайди: *бижилдоқ, бизилдоқ, жикилдоқ, ликилдоқ, пирилдоқ, пирсилдоқ, нўрсилдоқ, сўлқилдоқ, хирилдоқ, шақилдоқ, шилпилдоқ, ҳиқилдоқ* каби.

-илла тақлидий сўзлар асосидан англашилган маъно билан боғлиқ ҳаракатнинг

амалга оширишни билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *акилламоқ, визилламоқ, диркилламоқ, лопилламоқ, серкилламоқ, чирқилламоқ, шивилламоқ, қарсилламоқ* каби. *Увилламоқ, шувилламоқ, ҳувилламоқ, физилламоқ*, каби ясалmalar имлоси ҳануз тўлиқ меъёрлаштирилмаган: *ловулламоқ // ловилламоқ, шувулламоқ // шувилламоқ*.

-им I ундош билан тугаган феъл асосларидан жараён, ҳаракат натижасида ҳосил бўладиган фаолият отларини ясайди: *билим, босим, бўлим, кесим, кийим, кирим, кўчим, терим, тилим, тиним, чиқим, ўлим, ўрим, қочирим, кўним*.

-им II сифатлар ва даража-миқдор равишлари ясайди: *айрим, сиқим, чеким, қисим* каби.

-им III ундош товуш билан тугаган отларга кўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг I шахс бирликка нисбат берилётганини ифодаловчи эгалик кўшимчаси: *боғим, ватаним китобим, кўзим, уйим, фикрим, шаҳрим*.

-имиз (**-им** + **-из**) ундош товуш билан тугаган отларга кўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг I шахс кўпликка нисбат берилётганини ифодаловчи эгалик кўшимчаси: *китобимиз, мактабимиз, юртимиз* каби.

-имтил қ. **-имтир**.

-имтир ранг-тус билдирувчи сифатларга кўшилиб, белгининг кучсизлигини, камлигини билдирувчи сифат шаклини ясайди: *кўкимтир, оқимтир, сарғимтир, қизғимтир*. Бу аффикс баъзан **-имтил** шаклида ҳам келади: *кўкимтир // кўкимтил* каби.

-ин I феъл асосли сўзлардан, асосдан англашилган иш-ҳаракатни амалга ошириш натижасида ҳосил бўлган отлар ясайди: *ёғин, йиғин, тиқин, экин, кўшин* каби.

-ин II от асосли сўзлардан ҳолат билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *оташин* (нутқ), *эркин* (қуш), *ғиштин* (уй) каби.

-ин III буйруқ феълларидан характерхусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *соғин* (сигир), *тўкин* (дастурхон), *тўлин* (ой), *яширин* (гап).

-ин IV ҳолат, пайтга муносабат билдирувчи жуфт равишлар ясайди: *бирин-кетин, ёзин-қийин, очин-тўқин, эртан-кечин*.

-ин V феълнинг ўзлик нисбатини, баъзан мажҳул нисбатини ҳосил қилади: *бе-*

кинмоқ, ёпинмоқ, илинмоқ, кийинмоқ, олинмоқ, тақинмоқ, чекинмоқ, ювинмоқ, қилинмоқ каби (қ. -л, -н, -ил).

-ин VI борайин, ёзайин, ўқийин типидаги қўшилмаларда маънони кучайтирувчи элемент сифатида қўлланади.

-инг I ундош билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимча: *мактабинг, уйинг, фикринг, юртинг, қаламинг, қошинг*.

-инг II қаратқич келишиги қўшимчаси; *мен, сен* олмошларидан сўнг -инг шаклида (*менинг, сенинг*) бўлади, яъни бир -н товуши тушиб қолади.

-инг III ундош билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, II шахс ҳурмати, баъзан эса ўша шахснинг кўплиги маъносини ифода қилади: *боринг, ёзинг, ишлатинг, келинг, кулдириг, олинг, топинг* каби. Бу аффикснинг эгалик шакли ва тусловчи аффикс ҳолатлари (*кўзинг – кўринг*) тарихий жиҳатдан алоқадор: булар бир манбага эга.

-ингиз I (-инг + -из) иккинчи шахс эгалик аффиксининг кўплиги. Ундош билан тугаган сўзларга қўшилиб, асосдан англашилувчи II шахс кўпликка нисбат берилаётганини ифодалайди: *ватанингиз, дустингиз, китобингиз, сўзингиз, уйингиз* каби.

-ингиз II ундош билан тугаган феъл асосларидан буйруқ майлининг II шахс кўплик шаклини ҳосил қилади: *айтингиз, ёзингиз, келингиз, чалингиз, ўтирингиз*. Бунда ўрни билан ҳурмат маъноси ҳам бўлиши мумкин. Нутқда кўпинча -инглар шакли қўлланади: *айтинглар, келинлар*.

-инди феъл асосларига қўшилиб, айти феъл билдирган ҳаракат натижасида пайдо бўлган предметни билдиради, натижа оти ясайди: *йиғинди, куйинди, оқинди, супуринди, тўкин чиқинди, чўкинди, қиринди* каби (қ. -нди).

-инчи ундош билан тугаган санок сонларга қўшилиб, кетма-кетлик маъносини англаувчи тартиб сон шаклини ҳосил қилади: *бешинчи, биринчи, учинчи, юзинчи, ўнинчи, қирқинчи* каби (қ. -нчи).

-ир I от ва тақлидий сўзлардан феъл ясайди, сўз асосидан англашилган маъно

билан боғлиқ бўлган ҳаракатни бажаришни билдиради: *гапир, тупир, шопир* каби.

-ир II 1) тақлидий сўзларга қўшилиб, унинг кенгайган шаклини ҳосил қилади: *тақ-тақ – тақир-тақир* каби; 2) феълларга қўшилиб, орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *битирмоқ, ичирмоқ, кўчирмоқ, очирмоқ, оширмоқ, пиширмоқ, ўчирмоқ, қочирмоқ*.

-ира ундош билан тугаган баъзи тақлид сўзлардан ўша товуш ёки ҳолат билан характерланидиган ишни бажариш маъносигади феъл ясайди: *йилтира, милтира, шарқира, ярқира*.

-истон [ф. *ستان* – «эгалловчи» маъносини билдирувчи қўшимча] 1) халқ, миллат номига қўшилиб, у яшайдиган жойни англаувчи ўрин оти ясайди: *Ўзбекистон, Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон, Туркменистон, Фарангистон* каби; 2) отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг мўллигини, маконини ифодаловчи ўрин оти ясайди: *боғистон, гулистон, чўлистон, қабристон* каби.

-иш I ундош билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, ҳаракат номини ҳосил қилади: *бориш, ёзиш, келиш, кулиш, олиш, чиқиш, экиш, юриш, ўтиш* каби.

-иш II феълларга қўшилиб, бирдан ортиқ бажарувчи томонидан амалга оширилган ҳаракат ёки ҳолатни ифодаловчи биргалик нисбатини ҳосил қилади: *ёзишди, жўнатишди, кўришди, кўтаришди, текширишди, тикишди, чиқишди, экишди, ярашишди, қазишди*.

-иш III ранг-тус билдирувчи сифатларга қўшилиб, белгининг меъёрий даражага етмаганлигини, камлигини ифодаловчи сифат шакллари ясайди: *кўкиш, оқиш, сарғиш*.

-ият (-ий + -(й)ат) [а. *يَت* – нисбий сифатлардан от ясовчи қўшимча] араб тилидан ўзлашган мавҳум отларда гўё сўз ясовчи сифатида ажралади, лекин у ўзбек тилида сўз ясамайди: *зарурият, имконият, инсоният, мажбурият, масъулият, маълубият, қобилият* ва бошқалар.

-иқ I ундош билан тугаган феъллардан турли маънодаги отлар ясайди: *ёриқ, солиқ, тортиқ, тутантириқ, чизиқ, чопиқ, қилиқ* каби.

-иқ II ундош билан тугаган феъллардан ҳолат, шакл, хусусият ифодаловчи сифатлар ясади: *бурушиқ, синиқ, сиқиқ, тиниқ, чўзиқ, қисиқ*.

-иқ III оtlарга қўшилиб, бирор предметга, ҳолатга муносабат билдирувчи феъл ясади: *йўлик, чиниқ* каби.

-иқ IV феълнинг буйруқ майли шаклига қўшилиб, кучайтириш, интенсивлик маъноларини шакллантиради: *толиқмоқ, қониқмоқ*.

-й I сифатларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган ҳолатга ўтмоқ, шунга эга бўлмоқ каби маънони ифодаловчи феъл ясади: *каттаймоқ, қораймоқ*.

-й II унли билан тугаган феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг белгисини билдириш вазифасида асосан такрорий равишдошлар шаклини ҳосил қилади: *йиғлай-йиғлай, сўрай-сўрай* каби.

-й III феълларга қўшилиб, сўзловчининг ҳаракатни бажаришга бўлган истак майлининг I шахс бирлик шаклини ҳосил қилади; ундошлардан кейин қўшилганда, -а боғловчиси билан келади: *бошлай, ташлай, ўқий; бор(а)й, кел(а)й*.

-йин (-айин) феълларга қўшилиб, сўзловчининг ҳаракатни бажариш истагини ифодаловчи буйруқ-истак майли шаклини ҳосил қилади: *борайин, кўзлайин, сўзлайин* каби.

-к I унли билан тугаган феъл асосларидан нарса-қурол, натижа ёки ҳолат оти ясади: *безак, истак, курак, тилак, тўшак, элак*.

-к II тақлидий сўзлардан ясалган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни бажарувчи предметлар номини ясади: *бизбизак, гулдурак, пирпирак*.

-к III ўтган замон III шахс бирлигига қўшилиб, ўтган замон феълнинг I шахс кўплиги шаклини ҳосил қилади: *бордик, ёздик, келдик, ўқидик* каби.

-ка I айрим отлардан феъл ясади: *иска* (искабтопар).

-ка II отлар таркибида келиб, кичрайтиш маъносини билдиради: *йўлка*.

-ка III феълнинг кучайтирувчи аффикси бўлиб келади: *суркамоқ*.

-ка IV *к, г* товушлари билан тугаган сўзларга қўшиладиган жўналиш келишиги қўшимчаси бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра йўналиш, объект, ўрин,

пайт каби маъно оттенкаларини ифодалайди: *илгакка, малакка, чангакка, эркакка, эшакка, ўрдакка, ҳандалакка; баркка*.

-каз жарангсиз ундош билан тугаган феълларга қўшилиб, феълнинг бошқа шахс ёки нарса томонидан бажарилган ҳаракат маъносини ифодаловчи орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *етказ, кетказ, ўтказ* каби.

-кали *к, г* ундошлари билан тугаган сўзларга қўшилиб, мақсад равишдоши шаклини ҳосил қилади: *теккали, чўккали, эккали* (қ. -гали, -қали).

-кан I феълнинг ҳаракат ёки ҳолат ифодаловчи сифатдош шаклини ҳосил қилади: *буккан, теккан, тўккан, чеккан, эккан* каби (қ. -ган, -қан).

-кан II оғзаки нутқда *экан* тўлиқсиз феълнинг қисқарган шаклида намоён бўлади ва у бажарган вазифани бажаради: *бораркан* (қиёс.: *борар экан*), *келаркан* (қиёс.: *келар экан*).

-кани *к, г* билан тугаган феъл асосларидан мақсад билдирувчи равишдош шаклини ясади: *буккани, чеккани, эккани*.

-канча феъл асосларига қўшилиб, бирор ҳаракатнинг юзага келишига қадар иккинчи ҳаракатнинг бажарилишини кўрсатишга хизмат қилувчи пайт равишдоши шаклини ҳосил қилади: *текканча, тўкканча, экканча*.

-кар жарангсиз ундош билан тугаган сўзларга қўшилиб, касб-ҳунар билан боғлиқ шахс отлари ясади: *мискар* каби (қ. -гар, -кор).

-кач феълнинг пайт маъносини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилиб, ҳаракатнинг ўзи билдирган ҳаракатдан кейин бажарилишини англатади: *теккач, тўккач, эккач* каби.

-кача *г, к* товушлари билан тугаган сўзларга қўшилиб, пайт-чегара маъносини билдирувчи равиш ҳосил қилади: *барккача, зираккача, токкача, узуккача* каби (қ. -гача, -қача).

-каш I [ф. *كش* — от ясовчи қўшимча; *كشيدن* — «тортмоқ, чекмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] 1) отларга қўшилиб, касб-ҳунар эгаси бўлган шахс оти ясади: *аравакаш, киракаш, пахсакаш, чизмакаш, чилдирмакаш, қаламкаш* (қ. -чи); 2) бирор нарса чекувчи, бирор воқеа-ҳодисани боши-

дан ўтказган, ўтказётган киши маъноларигаги отлар ясайди: *носкаш, чилимкаш; болокаш, захматкаш*.

-каш II от туркумидаги сўзлардан инсонга хос турли хусусият, ҳолат каби белгиларни билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *дилкаш, жафокаш, насткаш, сусткаш*.

-ки I феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракат натижасида вужудга келувчи жараён отларини ясайди: *кўчки, тепки, туртки* каби.

-ки II от, сифат ва равиш туркумидаги сўзларга қўшилиб, пайт ва ўринга муносабатни билдирувчи сифат ҳосил қилади: *ички, кечки, остки, настки, сояки, устки, юзаки, қишки*.

-ки III кучайтириш, таъкид маъноларини англантиш учун қўлланувчи грамматик шакл: *афсуски, демакки, жамики, наҳотки, нимаки, хайриятки, ҳаттоки, ҳолбуки* каби.

-киз жарангсиз ундош билан тугаган феъл асосига қўшилиб, бошқа шахс ёки нарса томонидан бажарилган ҳаракатни англатувчи орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *еткиз, кеткиз, ўткиз* каби (қ. **-газ, -ғиз, -қаз, -қиз, -газ, -ғиз**).

-ким қ. **-ки** III.

-кин I буйруқ феълидан ҳолат маъносини англатувчи сифат ясайди: *кескин* (қ. **-гин, -қин, -ғин**).

-кин II *г, к* товуши билан тугаган II шахс феълларига қўшилиб, таъкид, кучайтириш каби маъноларни беради: *теккин, тўккин, эккин* каби (қ. **-гин, -қин II, -ғин I**).

-кин III оғзаки нутқда **экан** тўлиқсиз феъли вазифасида ишлатилади: *борармикин // борар эканми, ёзармикин // ёзар эканми* каби.

-кина I *г, к* товуши билан тугаган от ва бошқа сўзларга қўшилиб, кичрайтиш-эркалаш маъносини ифодалайди: *билаккина, гўдаккина, эркаккина* каби (қ. **-гина, -қина**). Бу аффикс урғули бўлиб, урғусиз ҳолатда чегаралаш, таъкидлаш, ажратиш каби вазифаларда келувчи юкламадир.

-кина II сифатларга қўшилиб, субъектнинг шахсий модал муносабатини ифодалайди: *кичиккина, нозиккина, настаккина, сергаккина*.

-кир феълларнинг буйруқ шаклига қўшилиб, асосдан англашилган иш-ҳаракат

ёки хусусиятда ортиқлик маъносини англатувчи сифат ясайди: *кескир, ўткир*.

-кич жарангсиз ундош товуш билан тугаган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи нарса-қурол оти ясайди: *кескич, кукунлаткич, кўрсаткич, сенкич, совуткич, тепкич* каби (қ. **-ғич, -қич, -ғич**).

-кор I [ф. *كار* – иш; меҳнат, фаолият, қилмиш, ҳатти-ҳаракат] касб эгаси, мутахассислик, машғулот билан боғлиқ бўлган шахс оти ясайди: *бинокор, халоскор, хизматкор* каби (қ. **-гар, -кар**).

-кор II от туркумидаги сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эгалик, у тушунчанинг ортиқлигини ёки унга хослик, ўхшашлик, хусусият, ҳолат маъноларини ифодаловчи сифатлар ясайди: *нақшинкор, риёкор, фусункор, шиддаткор, ҳаваскор* каби.

-кор III [ф. *كاريدن, كاشتن* – «экмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани экувчи шахс оти ҳосил қилади: *пахтакор, шоликор, ғаллаккор*.

-ку таъкидлаш ва кучайтиришни билдирадиган юклама: *бординг-ку, инсон-ку, она-ку, олдинг-ку, сен-ку, ўқидинг-ку* каби.

-қунча *к, г* ундошлари билан тугаган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатнинг бажарилиш вақтини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *тўккунча, чеккунча, эскунча*.

-л унли билан тугаган феълларга қўшилиб, мажҳул нисбат, баъзан эса ўзлик нисбат шаклини ҳосил қилади: *сўралди, чайқалди, ўралди, қийналди, қўзғалди* каби.

-ла I 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса билан боғлиқ ишни юзага келтириш, амалга ошириш маъноларини билдирувчи феъл ясайди: *аррала, ишла, кўзла, мойла, қишла*; 2) сифат ва равишларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳолатга, тусга эга бўлиш маъноларини ифодаловчи феъллар ясайди: *ёмонла, секинла, тезла, текисла, тикла*; 3) ундов ва тақлидий сўзларга қўшилиб, уларга хос ҳис-ҳаяжон, буйруқ-хитоб, мурожаат, товуш ёки бирор ҳолат кабиларни амалга ошириш, бажариш маъноларини билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *додла, уфла, чухла, ҳиҳила; гумбурла, потирла, шитирла* каби. **-ла** қўшимчаси энг маҳсулдор бўлиб, феълдан

ташқари деярли барча туркумлардан феъл ясайди.

-ла II феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг такрорланиши, кучайиши, узоқ давом этиши каби маъноларни ифодаловчи шакл ҳосил қилади: *савала, қаш(и)ла, қувла* каби.

-ла III шеърятда **билан** кўмакчиси қисқартирилиб, **-ла** шаклида ишлатилади, алоҳида морфема сифатида ажратилади: *Қўлла* сошлаб бўлмайдиган яратган ҳайкалимни (А.С.Пушкин «Ҳайкал»). Бу элемент феъл ясовчи **-ла** аффиксидан урғусизлиги билан ҳам фарқланиб туради. Қиёс.: *кўзла* (феъл: мўлжалламоқ) — *кўз-ла* (кўз билан: от + кўмакчи).

-лаб I турли хил сўз туркумларидан равиш ясайди, ҳаракатнинг бажарилиш ҳолатини, пайтини ва миқдорини билдиради: *атайлаб, йиллаб, кунлаб, кўплаб, ойлаб, саҳарлаб, тепалаб, яхшилаб*. Лекин **-ла + -б** шаклида бўлганда, икки аффикс саналади, бунда **-б** аффикси феълнинг равишдош шаклини ҳосил қилади: *майдалаб*.

-лаб II асосан йирик миқдор ифодаловчи санок сонларга қўшилиб, предметнинг ноаниқ миқдорини, тахминий ҳисобини билдирувчи чама сонлар шаклини ҳосил қилади: *ўнлаб, юзлаб, минглаб* каби.

-лай сўзларга қўшилиб, ҳаракат белгисини ифодаловчи равиш ясайди; *бутунлай, тириклай* каби. Баъзан кучайтирувчи **-ин** аффикси билан кенгайди: *бутунлайин, тириклайин*.

-лан 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган маъно билан боғлиқ ҳаракатни амалга ошириш, бажаришни ифодаловчи феъллар ясайди: *афсуслан, завқлан, овқатлан, қаноатлан*; 2) сифат ва равишлардан белги, ҳолатни ифодаловчи ҳаракатларни (феълларни) ҳосил қилади: *асабийланмоқ, сергакланмоқ, хавотирланмоқ*. **-лан** қўшимчаси сон туркумида фақат *икки* сўздан феъл ясайди: *иккиланмоқ*.

-лар I отларга қўшилиб, предметнинг бирдан ортиқлигини, яъни ноаниқ кўпликни кўрсатади. **-лар** кўпликнинг морфологик кўрсаткичи бўлиб, у шакл ясовчидир: *гуллар, китоблар, одамлар, уйлар, қушлар*. **-лар** морфемаси кўпликдан ташқари ҳурмат, кесатиш, муболаға каби маъноларни ҳам билдиради.

-лар II 1) атоқли отларга қўшилиб, кўплик + ўхшашлик, алоқадорлик, қуршов оттенкали отлар ясайди: *Алишерлар, Фарҳодлар*; 2) жой номларини англаувчи атоқли отларга қўшилиб, шу жой қуршовида бўлган каттароқ ҳудудни билдиради: *Самарқандлар, Янгийўллар*; 3) саналмайдиган нарсани англаувчи отларга қўшилиб, «кучайтирув», «мўл-кўл» каби маъноларни ифодалайди: *баданларим, бошларим, юракларим; музлар, қумлар*; 4) баъзи сон, равиш туркумига оид сўзларга қўшилиб, чама-тахмин маъносини ифодалашга хизмат қилади: *бешталар, илгарилар, яқинларда, ўнларда* каби; 5) сифатларга қўшилиб, отлашиш вужудга келтиради: *катталар, кичиклар, яхшилар*.

-лар III бу аффикс кесимнинг эга билан сонда мослашувини кўрсатганда, синтактик вазифа бажаради ва сўз ўзгартувчи саналади: *Болалар йиғилдилар*.

-лари 1) отларга қўшилиб, III шахс кўпчилигининг нейтрал шаклини ҳосил қилади; 2) отларга қўшилиб, III шахс бирлигининг сизлаш шаклини ҳосил қилади. Қиёс.: *Алишернинг укалари* (кўплик ёки сизлаш).

-ларча (**-лар + -ча**) сўзларга қўшилиб, ҳаракатнинг қай тарзда бажарилиши, ҳаракат ва белгининг ўхшашлиги каби маъноларни англаувчи равишлар ҳосил қилади: *болаларча, ваҳшийларча, дўстларча, мардларча, оталарча, телбаларча, ўртоқларча, қадрдонларча* каби.

-лаш 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатни бажариш маъносидаги феъллар ясайди: *гаплашмоқ, дўстлашмоқ, савдолашмоқ, суҳбатлашмоқ*; 2) сифат ва равишлардан феъллар ясайди: *асабийлашмоқ, йириклашмоқ, осонлашмоқ, тезлашмоқ, яқинлашмоқ* каби.

-лаштириш (**-ла + -ш + -тир + -иш**) тўрт морфеманинг бирикишидан ҳосил бўлган қўшма аффикс; рус тили орқали ўзлашган сўзлар таркибидаги **-изация**, **-фикация** каби аффиксларни калькалаштириш натижасида келиб чиққан: *автоматлаштириш, газлаштириш, радиолаштириш, экранлаштириш, электрлаштириш* каби.

-ли отларга қўшилиб, сўз ўзагидан англашилган маънога эга эканликни ёки ўша маъноли нарса, ҳодисанинг мавжудлигини, ортиқлигини билдирувчи сифат ясайди: *ақлли, виждонли, кучли, мазали, мевали, тузли*,

шакарли каби. Бу кўшимча жуфт сўзларга, кўшма сўзларга ва ибораларга кўшилиб, сифатлар ясайди: *ақлли-хушли, кўлли-оёқли; тўла қонли, тўрт бурчакли*. **-(а)р** билан ясалган сифатдошларга кўшилиб, «шу ҳолатта эгалик, шунга мос, арзийдиган» деган маънони ифодалайди: *айтарли, етарли, тушунарли, қониқарли*.

-лик I турли хил сўз туркумларига кўшилиб, мавхум маъноли от ясайди (белги оти): *болалик, ботирлик, дўстлик, ёлғизлик, заргарлик, оналик, талабалик, тезлик, эскилик, янгилик, яхшилик*. Баъзан аниқ предмет отини ясайди: *дарслик, кундалик, ичимлик, ширинлик*. Географик номларга кўшилганда, шахснинг ўша ерга тегишли эканлиги, у ерлик эканлиги англашилади: *андижонлик, тошкентлик, қишлоқлик* каби.

-лик II шахс отларига кўшилиб, алоқадорлик, мансубликни билдирувчи сифатлар ясайди: *атторлик* (касби), *темирчилик* (устахонаси). Айрим турдош отларга кўшилиб, характер-хусусият билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *болалик* (чоғлар), *кўйлаклик* (чит).

-лик III ҳаракат номларига кўшилганда, маънони биров кучайтиради, таъкид билдиради: *айтишлик, бормоқлик, демаклик, ёзмоқлик*. Бундай ҳолларда у маъно ва вазифасига кўра шакл ясовчи аффиксга тўғри келади.

-лик I турли хил сўз туркумларидан мавхум маъноли от ясайди: *айрилиқ, борлиқ, бошлиқ, бўшлиқ, йўқлиқ, отлиқ, оқлиқ* каби.

-лик II отларга кўшилиб, ўша отдан англашилган предметнинг ўрни, жойи, шунингдек, идиш маъносини билдиради: *Бўстонлиқ, Олмалиқ, тузлиқ* (тузлуқ) каби.

-лик III **-иқ, -иғ** аффикслари ҳамда **-ган** морфемаси воситасида ясалган сўзлар (*осиғ // осилган, ёпиқ // ёпилган*) англаган маънода келиб, предмет ҳолатини кўрсатувчи сифат ҳосил қилади: *ёпиқлиқ* (қозон), *осиғлиқ* (қозон), *солиғлиқ*.

-лоқ I отларга кўшилиб, асосдан англашилган предметнинг ўрнини, баъзан шу ўринда (жойда) ўша предметнинг мўллиги маъносини англади: *суvloқ, тошлоқ, ўтлоқ, қумлоқ*.

-лоқ II от, сифат туркумидаги сўзлардан ҳолат, хусусият каби маъноларни ифодаловчи сифат ясайди: *бақалоқ* (одам), *овлоқ*

(жой), *қатқалоқ* (йўл) каби. **-лоқ** билан ясалган сифатлар от вазифасида ҳам кўлланади.

-лоқ III отларга кўшилиб, модаллик шаклини ҳосил қилади; кичрайтириш ва эркалаш маъносини билдиради: *бўталоқ, тойлоқ, чақалоқ, қизалоқ*.

-луқ; тузлуқ (қ. **-лик** II).

-м I унли товуш билан тугаган феъл асосларидан: 1) ҳолат оти (*алдам, чидам*); 2) ҳаракат натижаси оти (*тўплам, тўғрам*); 3) миқдор англагувчи отлар (*дамлам, тишлам, ҳўплам*) ясайди.

-м II унли товуш билан тугаган отларга кўшилиб, асосдан англашилган предметнинг I шахс бирликка нисбат берилётганини ифодаловчи эгалик аффикси: *болам, кўрпам, онам, отам, тоғам*.

-м III феълдан ифодаланган ҳаракат ва ҳолатни бажарувчи шахсни билдирувчи, I шахсга оид шахс-сон аффикси: *ёздим, келдим, кўрдим, олдим, севдим, ўқидим* каби.

-ма I феълдан от ва сифат ҳосил қилувчи урғули морфема: *бостирма, газлама, димлама, йўқлама, сузма, терлама, тугма, юклама, қотирма, қўлёма*.

-ма II 1) феълларга кўшилиб, иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган белгини билдирувчи сифатлар ясайди: *осма, сочма, тизма, улама, эзма, ясама, қовурма*; 2) ўтимсиз феълларга кўшилиб, хусусият, хосса, ҳолат, шакл, усул билдирувчи сифатлар ясайди: *айланма, қотма, ҳовлиқма*; 3) тақлидий сўзлардан **-илла** билан ясалган феълларга кўшилиб, хусусият билдирувчи сифат ҳосил қилади: *ланғиллама* (чўғ), *қирчиллама* (совуқ), *ғирчиллама* (қор).

-ма III такрор шаклдаги равишларнинг биринчи қисми таркибида келиб, ҳолат, ҳаракатнинг белгисини билдириш учун хизмат қилади: *бирма-бир, ёнма-ён, йилма-йил, кетма-кет, устма-уст, қўлма-қўл* каби. Ушбу аффикс форсча «ба» кўшимчаси таъсирида пайдо бўлган. Қиёс.: *даражабадаража // даражама-даража* ва ш.к.

-ма IV феълнинг бўлишсиз шакли кўрсаткичи сифатида ажратилдиган урғусиз аффиксдир. Инкор, тақиқлаш, огоҳлантириш, тахмин каби маъноларни англади: *бормади, ёзмади, кўрмади, ўқимади; тегма, яқинлашма; (олов ўчиб қолган) бўлмасин* каби.

-ман кесимларда I шахс бирлигини кўрсатадиган шакл ясовчи аффикс: 1) феълларда: *бажараман, бораман, ишлайман, кўзлайман, сузаман* каби; 2) бошқа сўзларда: *биттаман, деҳқонман, ишчиман, каттаман, яхшиман*. Биринчи ҳолатдаги **-ман** урғули бўлиб, кейингиси урғусиздир.

-манд отларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган предмет маъносига эга эканлик, ортиқлик, давомийлик маъноларини ва хусусият, ҳолат каби белгиларни ифодаловчи, шахсга хос сифатлар ясайди: *аёлманд, давлатманд, дардманд, иштиёқманд* каби. Бу қўшимча ва унинг **-ванд** шакли орқали ясалган сифатларнинг баъзилари от туркумига оид сўзлар вазифасида қўлланади: *нашаванд, ҳунарманд* каби. Бу қўшимча билан ясалган баъзи сўзлар отлар олдида келганда, сифат каби қўлланади, лекин кўпинча шахс оти бўлиб қўлланади: *давлатманд, ихлосманд*.

-мас (-ма + -с) I *-(а)р* аффикси воситасида ясалган сифатдошнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилади: *билмас, кўрмас, сезмас, топмас, тўймас, ўзгармас, қўрқмас*. Бу морфема сифатдош таркибида келиб, айрим ажратилади. Редупликация йўли билан ясалган равишларда ҳам шундай ҳолни кузатиш мумкин: *айтар-айтмас, билар-билмас* (гапиради), *зиштар-зиштмас* каби.

-мас II баъзи сўзларда **-ган** шакли сифатдошдан кейин **эмас** тўлиқсиз феълнинг қисқарган шакли сифатида ажратилади. Бу, одатда, оғзаки нутқда, шеърийта учрайди. Қиёс.: *ёзганмас//ёзган эмас, келганмас//келган эмас, ёмонмас, одаммас, сузганмас//сузган эмас; юрганмас//юрган эмас, яхшимас* каби оғзаки нутққа хос қўлланишларда айна ҳолат кузатилади.

-масдан *-(и)б* шакли равишдошларнинг бўлишсиз шаклини ясайди: *билмасдан, кўрмасдан, қўрқмасдан*.

-маслик (-ма + -с + -лик) феълга қўшилиб, ҳаракат, ҳолат номи ясайди: *мавҳум маъноли сўз ҳосил қилади: ишламаслик, кўрсатмаслик, қўрқмаслик* каби.

-миз I унли билан тугаган отлардан кейин қўшилувчи I шахс эгалик аффиксининг кўплик шакли: *акамиз, онамиз, опамиз, отамиз, тоғамиз*.

-миз II феълдан ифодаланган ҳаракат ва ҳолатни бажарувчи I шахснинг кўплигини

кўрсатувчи тусловчи аффикс: *борамиз, ёзамиз, кўрамиз, сузамиз, топамиз, юрамиз*; худди шу вазифада феъл бўлмаган сўзларга ҳам қўшилиб келади. Лекин бунда урғусизлиги билан ҳам фарқланади: *ишчимиз, педагогимиз, талабамиз* каби.

-миш I эски ўзбек тилида ўтган замон сифатдошининг кўрсаткичи бўлган бу шакл ясовчи аффикс ҳозирда сўзлар таркибида ажралмайди: *ўтмиш* (йил), *қилмиш-қидирмиш*.

-миш II *эмиш* тўлиқсиз феълнинг қисқарган шакли бўлиб, сифатдошларга қўшилганда, гумон, ишончсизлик маъноларини ифодалайди: *борганмиш, ёзганмиш*.

-мон *-ар* шакли феълларга қўшилиб, асосдан англашилган маънонинг ортиқлигини ифодалаб, характер-хусусият билдирувчи ва айна пайтда кесатик, киноя каби маъноларни ҳам ифодаловчи сифатларни ҳосил қилади: *билармон, ишбузармон, устабузармон, ўлармон*.

-моқ I феълларга қўшилиб, нарса-предмет оти ясайди: *илмоқ, тўқмоқ, чақмоқ, қуймоқ* каби.

-моқ II феъллардан ҳаракат номи шаклини ҳосил қилади: *бошламоқ, ишламоқ, кетмоқ, ташламоқ, юрмоқ, яшамоқ*.

-моқда (-моқ + -да) феъл асосларига қўшилиб, ҳозирги замон давом феъли шаклини ҳосил қилади: *бошламоқда, ёзмоқда, ишламоқда, яшамоқда, ўқимоқда*.

-моқлик (-моқ + -лик) (қ. -моқ, -лик III): *ўқимоқлик*.

-моқчи феълларга қўшилиб, келаси замон мақсад маъносини ифодаловчи феъл шаклини ҳосил қилади: *бормоқчи, кетмоқчи, ўқимоқчи* каби.

-мтир (-имтир) ранг-тус билдирувчи сифатларга, яъни унли билан тугаган сифатларга **-мтир**, ундош билан тугаган сифатларга **-имтир** шаклида қўшилиб, белгининг меъёрий даражага етмаганлигини, пастлигини билдирувчи сифат шакллари ҳосил қилади: *кўкимтир, оқимтир, сарғимтир, қизғимтир, қорамтир*.

-н I феълнинг ўзлик, баъзан эса мажҳул нисбат шаклини ҳосил қилади: *кавшанди, мақтанди, сўзланди, тайёрланди, таранди, ўқланди* (қ. **-ин, -ил, -л**).

-н II шеърий асарларда баъзан III шахс эгалик аффиксидан сўнг қўшилган тушум

(-ни) ва қаратқич (-нинг) келишиги кўрсаткичи сифатида қўлланади: Чиройлидир гўё ёш келин, икки дарё ювар *кокилин* (кокилини). (Х. Олимжон). Ҳар оила *ўчоғин* (ўчоғининг) ўз қутлуг тарихи бор (Х. Ғуллом).

-навис [ф. *نویس* – ёзувчи; *نوشتن* – «ёзмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани ёзиш билан шуғулланувчи шахс отини ясайди: *масалнавис, романнавис, қасиданавис, қиссанавис, ҳикоянавис*.

-намо [ф. *نما* – ташқи кўриниш, қиёфа; кўрсатувчи, намоён қилувчи] от, сифат ва сифатдошларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодиса, ҳолат тушунчасига «ўхшаш» деган маънони берувчи сифатлар ясайди: *аёлнамо, жининамо, қулганнамо, мажнуннамо, олимнамо, ҳазилнамо* каби.

-нг I унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимчаси ҳисобланади: *боланг, оиланг, отанг* каби.

-нг II унли билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, II шахс кўпликдаги буйруқ майли шаклини ҳосил қилувчи тусловчи қўшимча: *бошланг, ишланг, яшанг, уқинг*.

-нгиз (-нг + -из) I унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс кўпликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимчаси ҳисобланади: *болангиз, мартабангиз, опангиз, орзунгиз, тоғангиз*.

-нгиз II феълларда II шахс кўплик шаклини кўрсатувчи тусловчи аффикс: *бошлангиз, ташлангиз, узмангиз* (қ. **-ингиз**).

-ни тушум келишиги кўрсаткичи бўлиб, ўзи қўшилган асосдан англашилган предметнинг ҳаракатни ўзига тўла олишини ифодалайди: *китобни* (ўқиди), *Салимани* (кўрди).

-ники от ёки олмошларга қўшилиб, қарашлилик маъносини англатадиган шакл ясовчи аффикс: *бизники, мактабники, меники, сизники, укамники, ўзимники* каби.

-ним [ф. *نیم* – ярим, яримта] асосан отлар олдидан қўшилиб, асосдан англашилган тушунчанинг, белгининг кучсизлигини, одатдагидан камлиги, кичиклигини билдиради: *нимжон, нимкоса, нимранг, ним-*

пушти; баъзи ўлчов бирликлари таркибида учраб, айни бирликнинг ярми маъносини ифодалайди: *нимчорак*.

-нинг қаратқич келишиги кўрсаткичи. Бирор предмет ёки ҳодисанинг бошқа бирор предмет ёки шахсга тегишли эканлигини билдиради: *кўзнинг қораси, Навойининг мероси, оиланинг авзоси, Салиманинг куйлаши, сўзнинг кучи, қаламнинг учи* каби.

но- I [ф. *نا* – инкор маъноли сўз ясовчи олд қўшимча] 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчаларга эга эмаслик, йўқликни билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *ноилож, ноумид, ношукур, ноўрин, ноҳақ*; 2) сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган белги, хусусият, ҳолатга эга эмаслик маъносини билдирувчи сифатлар ясайди: *нотекис, нотинч, нотўғри* каби. **но-** олд қўшимчаси билан ясалган баъзи сўзларда ясалиш учун асос бўлган сўз ўзбек тилида мустақил қўлланмайди, шу сабабли улар ажралмас ҳолга келган: *нодон, ноёб, нокас, нотавон*.

-нома [ф. *نامه* – ёзув, хат, ҳужжат] асосан турдош отлардан ёзма ҳужжат, расмий иш қоғозлари номини билдирувчи отлар ясайди: *айбнома, арзнома, ваколатнома, гувоҳнома, жангнома, йилнома, табрикнома, таклифнома, талабнома, шартнома*.

-нчи унли билан тугаган саноқ сонларга қўшилиб, кетма-кетлик маъносини англлатувчи тартиб сон шаклини ҳосил қилади: *еттинчи, уккинчи, йигирманчи, олтинчи* каби (қ. **-инчи**).

-ов айрим саноқ сонларга қўшилиб, биргалик, жамлик, тўда, йиғинди маъноларидаги сон ҳосил қилади: *бешов, еттов, икков, олтов, тўртов, учов*.

-овлон (-ов + -лон) саноқ сонларга қўшилиб, биргалик маъносини англлатувчи жамловчи сонлар шаклини ҳосил қилади: *олтовлон, тўртовлон* (қ. **-ов**).

-ой аёллар исмларига қўшилиб, эркалатиш маъносини билдиради: *Барчиной, Салимаой, Турсуной* каби.

-омуз [ф. *أمین* – қўшувчи, аралаштирувчи; аралаш, таркибида бирор нарса бўлган] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага «ўхшаш», «аралаш» деган маъноларни берувчи, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *маслаҳатомуз, масхараомуз, насиҳатомуз, ҳазиломуз* каби.

-он I феъллардан натижавий жараён оти ясайди: *тўзон, қўзғолон*.

-он II *-б (-иб)* билан ҳосил қилинган равишдошларга қўшилиб, кучайтириш, зудлик билан амалга оширилган ҳаракат пайтини ифодаловчи феъл шаклини ясайди: *битирибон, келибон, кўндирибон* каби.

-она от ва сифатлардан тақлид ва ўхшатиш маъносидagi ҳолат билдирувчи равишлар ясайдиган унумсиз аффикс: *айёро-на, жоҳилона, мардона, разилона, шоирона, қаҳрамонона*.

-онгич феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатнинг кучли белгисини билдирувчи сифат ясайди: *сузонгич, тепонгич, чопонгич, қопонгич*.

-ос тақлидий сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган хусусиятга эга бўлган маъносидagi сифат ясайди: *гулдурос, чуввос, шаррос, ғуввос*.

-от [а. *ات* – арабча муаннас кўплик қўшимчаси] араб тилидан кирган сўзларнинг таркибида келиб, шу сўзларнинг кўплигини билдиради; ўзбек тилида сўз яшаш хусусиятига эга эмас: *ажойибот, ахборот, баёнот, машғулот, маҳсулот, маълумот, тартибот, ҳисобот* каби.

-оқ 1) феълларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган маъно билан боғлиқ ҳолат, хусусият билдирувчи сифат ясайди: *бақироқ, ўтироқ, қолоқ, қочоқ, қўрқоқ* каби; 2) феълдан от ясайди: *ётоқ, ўроқ, қўноқ, қўшоқ* каби.

-паз [ф. *پز* – пиширувчи; *پختن* – «пиширмақ; пишмоқ; кўйдирмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосан, овқат, таом номларига қўшилиб, уни пишириш, тайёрлаш билан шуғулланувчи шахсни – касб эгасини билдиради: *кабобпаз, мантипаз, ошпаз, сомсапаз, ҳолвапаз*.

-параст [ф. *پرست* – бир нарсанинг мухлиси, унга қаттиқ берилган, уни қаттиқ севувчи] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодисага жуда берилган, одатланган, мойиллик каби маънолардаги, шахсга хос сифатлар ясайди: *амалпараст, мансабпараст, молпараст, хаёлпараст*.

-парвар [ф. *پرور* – тарбияловчи, ғам-хўрлик қилувчи; эркаловчи] отларга қўшилиб, тарбиялаш, яхши муносабат, севиш маъноларини англаувчи сифат ясайди:

ватанпарвар, инсонпарвар, сояпарвар, тараққийпарвар.

пеш- [ф. *پيش* – олд, олд томон; аввалги; олдиндаги] отларга қўшилиб, асос англашган тушунча (нарса, предмет)нинг олди ёки олдида маъносидagi от ва сифатлар ҳосил қилади: *пешайвон, пештахта, пешқадам* каби.

-р I айрим сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳолатга ўтишни ифодаловчи феъллар ясайди: *эскирмақ, ўзгармақ, қискармақ* каби.

-р II унли товуш билан тутаган феъллардан сифатдош шаклини ясайди: *бўзлар, бошлар, ишлар, қайнар* каби (қ. **-ар**).

-ри феъллардан ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *бугри // букри, эгри*.

-роқ 1) сифатларга қўшилиб, белги маъносининг меъёрий даражага етмаганлигини, бироз камлигини, айни пайтда чоғиштиришни, қиёслашни билдирувчи шакл ясовчи қўшимча: *оқроқ, совуқроқ, қалинроқ, қоронғироқ*; 2) равишларга қўшилиб, ҳаракат белгисининг у ёки бу даражасини ҳосил қилади: *тезроқ, эртароқ*.

-с бўлишсизлик шаклидаги буйруқ феълларига қўшилиб, хусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *арзимас* (баҳона), *индамас* (одам), *толмас* (курашчи), *ўтмас* (пичоқ). Бундай сифатлар таркибидаги **-ма** + **-с** қўшимчаси ҳозирги пайтда бўлинмас қўшимча сифатида қаралиб, сифатдош ҳосил қилувчи қўшимча деб ҳисобланмоқда (қ. **-мае**).

-са I отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни хоҳлаш, исташ маъносидagi феъллар ясайди: *сувсамоқ* каби.

-са II феълларда шарт майли, III шахс бирлигининг кўрсаткичи: *борса, бошласа, ёзса, ишласа, кўрса, ташласа* каби.

-сан 1) II шахс бирлигини кўрсатувчи тусловчи аффикс: *борасан, ёзасан, ишлайсан, кетасан* каби; 2) от-кесим таркибида кесимлик кўрсатувчи морфема сифатида ажратилади: *деҳқонсан, ёшсан, каттасан, одамсан, ўқитувчисан* каби.

сер- [ф. *سير* – тўқ, тўйган; тўйинган; кўп, мўл; куюқ, тўқ (ранг)] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг мўллигини, шунга эга бўлишда ортиқликни англаувчи сифатлар ясовчи олд қўшимча: *сергўшт, серпул, серсув, серунум, сершовқин,*

серҳосил. Баъзи сўзлар таркибида **сер-** қўшимчаси асос билан бирикиб, ажралмас ҳолга келиб қолган: *сероб*.

-**си** унли товуш билан тугаган сўзларга қўшилувчи эгалик аффиксининг III шахс бирлиги кўрсаткичи: *бобоси, онаси, орзуси, отаси, танаси, укаси*. Баъзан эгалик аффиксидан сўнг қўшилиб, аффиксал плеоназм яратади: *бириси, ярмиси, сингисиси* каби.

-**сиз** I отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодиса, ҳолатнинг йўқлиги ёки камлигини билдирувчи сифатлар ясади: *ақлсиз, билимсиз, ёғсиз, жонсиз, илмсиз, мазасиз, онгсиз, режасиз, сабабсиз, сўзсиз, тажрибасиз, тузсиз, ҳаракатсиз*.

-**сиз** II 1) II шахс қўплик шаклини ҳосил қилувчи тусловчи аффикс: *борасиз, ёзасиз* каби; 2) феълдан бошқа сўз туркумларида кесимлик аффикси саналади ва тусловчи қўшимча ҳисобланади: *каттасиз, одамсиз, яхшисиз, ўқитувчисиз* каби (қ. **-ман, -сан**). Юқоридаги икки хил **-сиз** аффикси урғу орқали фарқланади. Масалан, *одамсиз* (хона) — *одамсиз* (сиз яхши одамсиз). Баъзан отдан бошқа сўзларга ҳам қўшилади: *тенгсиз* (тенги йўқ) — *тенгсиз* (бир хил, баравар).

-**симон** асосан отларга қўшилиб, «шу асосга ўхшаш» маъносидаги, хусусият, шакл билдирувчи сифатлар ясади: *газсимон, ёйсимон, кумушсимон, одамсимон, тухумсимон, қалқонсимон, ҳалқасимон* каби.

-**син** феълларда буйруқ майлининг III шахс бирлиги кўрсаткичи бўлиб, II шахс орқали буюриш, огоҳлантириш, истақ, илтимос ва бошқа маъноларни ифодалайди: *борсин, ишласин, келсин, ўқисин* каби.

-**сира** I отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсага эҳтиёж, шуни ишташ, шунга мойиллик каби маъноларни англадиган феъл ясовчи унумсиз аффикс: *сувсира, тузсира, уйқусира, қонсира*.

-**сира** II баъзи кишилиқ олмошларига қўшилиб, **сен** ёки **сиз** деб гапиришни ифодаловчи феъллар ҳосил қилади: *сенсира, сизсира* каби.

-**соз** [ф. *सान* — қурувчи; *ساختن* — «яратмоқ, ишлаб чиқармоқ; қурмоқ, таъмирламоқ, тузатмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани қурадиган, ясайдиган, тузатадиган шахс отлари ясади: *аравасоз, асбобсоз, кemasоз, машинасоз, самолётсоз, станоксоз*.

-**т** унли товуш билан тугаган сўзларга, шунингдек, **р, й** ундошлари билан тугаган қўп бўғинли сўзларга қўшилиб, феълнинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *бошлатмоқ, ишлатмоқ, сўзлатмоқ, тўхтатмоқ; камайтмоқ, кенгайтмоқ, кичрайтмоқ, пасайтмоқ, сусайтмоқ, узайтмоқ, улғайтмоқ, қорайтмоқ; ёшартмоқ, кўкартмоқ, ўзгартмоқ, қабартмоқ* каби.

-**та** санок сонларга қўшилиб, предметларни доналаб кўрсатиш учун хизмат қилади; «дона», «нафар» маъносини беради: *бешта, иккита, ўнта* каби.

-**тадан** санок сонларга қўшилиб, нарсаларнинг миқдорини тақсимлаб кўрсатиш маъносидаги тақсим сон шаклини ҳосил қилади; *бештадан, олтинадан, ўнтадан*.

-**тарош** [ф. *تراش* — қирувчи, қиртишловчи; ўйиб, йўниб, нақш солувчи] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни яшаш, қуриш, унга ишлов бериш билан шуғулланувчи шахс отини ясади: *тоштарош, қаламтарош, ҳайкалтарош* каби.

-**тача** санок сонларга қўшилиб, нарсанинг миқдорини тахминлаб кўрсатувчи чамасон шаклини ҳосил қилади: *мингтача, юзтача, ўнтача*.

-**тир** феълларга қўшилиб, феълнинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *келтир, чоптир*.

-**(у)в** феълнинг ҳаракат номи шаклини ҳосил қилади: *борув, ёзув, кўрув, тортишув, ўқув*. Бундай ҳаракат номлари отларга хос хусусиятларга эга бўлади.

-**ум** феълга қўшилиб, ҳаракат натижасида ҳосил бўлган предметнинг отини, жараён номини ҳосил қилади: *тушум, унум, ютум* каби.

-**уқ** таркибида **у** ёки **ю** товуши бўлган феъллардан натижа оти ёки ҳаракат натижасида туғилган белгини билдирувчи от ва сифат ҳосил қилади: *бузуқ, буйруқ, узуқ, учуқ, юлуқ, ютуқ*.

-**фуруш** [ф. *فروش* — сотувчи; *فروختن* — «сотмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни сотиш билан шуғулланадиган шахснинг билдирувчи от ясади: *гулфуруш, дўппифуруш, китобфуруш, мевафуруш, олмафуруш, читфуруш, шойифуруш, ҳолвафуруш* каби.

-**хон** I [ф. *خوان* — ўқувчи; куйловчи; *خواندن* — «ўқимоқ, ёддан айтмоқ, куйла-

моқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани ўқийдиган, ўқийётган шахсни кўрсатувчи от ясайди: *газетхон, журналхон, китобхон, номозхон, шегрхон* каби.

-хон II асосан, хотин-қизлар исмига қўшилиб, эркалаш ёки кесатиш каби маъноларни англатади: *Барнохон, Лолахон, Раисахон, Салимахон, Ҳабибахон* каби.

-хона [ф. خانه — уй, бино, иморат; тур-раржой] отларга қўшилиб, асосдан англашилган иш бажариладиган ёки бирор нарса сақланадиган бино маъносини англатади: *босмахона, гримхона, касалхона, ошхона, пиллахона, тўйхона, чойхона* каби.

хуш- [ф. خوش — яхши, ёқимли; қувноқ] 1) асосан, отлар олдида келиб, «яхши», «ёқимли» маъносидаги сифат ҳосил қилади: *хушхалқ, хушбичим, хушманзара, хушмуомала, хушовоз, хуштабиат, хуштаъм* каби; 2) баъзи ҳолларда айни маънода отдан от ясайди: *хушхабар*.

-хўр [ф. خور — еювчи, ичувчи; очкўз; خوردن — «емоқ, овқатланмоқ, ичмоқ, ютмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни ейдиган, ичадиган ёки кўп ейдиган, кўп ичадиган шахсни билдирувчи, қўшимча хусусият, ҳолат сифатларини ясайди: *ароқхўр, гўштхўр, нонхўр, паловхўр, чойхўр, шафтолихўр, қимизхўр*. Бундай сифатлар баъзан от вазифасида ҳам қўлланади.

-ч 1) феълнинг ўзлик нисбати шаклидан мавҳум от ва сифатлар ясайди: *ишонч, севинч, суюнч, ўтинч, қувонч, қўрқинч*; 2) н товуши билан тугаган сўзларга қўшилиб, сифат ясайди: *жирканч, тинч* каби.

-ча I 1) тил ёки миллат номини англатувчи сўзларга қўшилиб, тур, хил билдирувчи сифатлар ясайди: *арабча* (ўйин), *афғонча* (рубоб) *ўзбекча* (одат) каби; 2) сўзларга қўшилиб, ҳажм-миқдор билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *заррача* (фойда), *зигирча* (туз), *тариқча* (ақл).

-ча II от, олмош ва сифатларга қўшилиб, ўхшатиш, тарз каби маънолар билан боғланган равишлар ҳосил қилади: *болаларча, европача, янгича, ўзгача, қушча* (урғуси биринчи бўғинда) ва бошқалар; сон туркумига оид сўзларга кўплик ёки **-та** қўшимчасидан сўнг қўшилиб, чама, тахмин, ортиқлик маъноларини билди-

ради: *мингларча, юзларча, ўнларча; элликтача, юзтача*.

-ча III отларга қўшилиб, кичрайтириш ва эркалатиш маъносини ҳосил қилади: *аравача, йигитча, китобча, лампача, хўрозча, юлдузча, қизча, қушча*; бу қўшимча айрим ҳолларда бир қўшилманнинг ўзида икки хил вазифани бажаради: сифатга қўшилиб, кичрайтиш маъносини сақлаган ҳолда, уни отга айлантиради: масалан, *қизилча* (лавлагининг бир тури, шунингдек, касаллик номи), *кўкча* (қовуннинг тури). Бундай ҳолларда **-ча** морфемаси сўз ясовчи саналади.

-чак I феълнинг ўзлик нисбати шаклига қўшилиб, шу хусусият билан характерланувчи шахснинг белгисини англатувчи сифат ясайди: *ийманчак, куйинчак, эринчак* каби (қ. **-чок**).

-чак II *келинчак, туғунчак* каби отлар таркибида **-ча** аффикси англатган кичрайтиш маъносини билдиради (қ. **-ча** III).

-чан I отларга, ҳаракат номларига қўшилиб, характер-хусусият, ҳолат билдирувчи сифат ясайди ва асосдан англашилган нарса, ҳодиса, тушунчаларга ортиқлик, фаоллик каби белги маъноларини қўшади: *ишчан, талабчан, уятчан, ўзгарувчан*.

-чан II отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эгаликни билдирувчи сифатлар ясайди: *кўйлакчан, майкачан, маҳсичан, яктакчан* ва б. Баъзи ҳолларда **-чан** билан параллел ҳолда **-чанг** қўшимчаси ҳам ишлатилиши мумкин.

-чанг қ. **-чан**.

-часига (**-ча** + **-сига**) от ва сифатларга қўшилиб, ҳаракатнинг қандай бажарилишини, бу жиҳатдан асосдан англашилган предметга ўхшатиш маъносини билдирувчи равишлар ясайди: *аскарчасига, деҳқончасига, йигитчасига, мардчасига, очиқчасига, қаҳрамончасига, ҳарбийчасига*.

-чи I 1) сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган белги билан характерланувчи шахс отларини ясайди: *қизиқчи, бекорчи* каби. Бунда асли сифатга кўчиш воқе бўлади; 2) сонларга қўшилиб, шахс оти ясайди: *бешмингчи* (асли: беш минг килограммчи), *иккичи* (икки олувчи); 3) отлардан шахс оти ясайди: *ёрдамчи, ашулачи, асаларичи*; 4) ҳаракат номидан шахс оти ясайди: *бошқарувчи, айбловчи*.

-чи II 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган маънога эгаликни билдирувчи сифатлар ясайди: *ёлгончи* (бола), *уйинчи* (қиз), *ҳасадчи* (одам). Бундай сифатлар асосан от туркумига оид сўз сифатида қўлланади; 2) турли сўз туркумларидан хусусият билдирувчи сифат ясайди: *айирмачи* (киши), *бекорчи* (гап), *дангалчи* (хотин), *қизикчи* (одам).

-чи III сўроқ, кучайтирув, таажжуб маъноларини англаувчи юклама: *Карим-чи*, *келсанг-чи*, *отсанг-чи*, *сен-чи* каби.

-чил I отларга қўшилиб, сифат ясайди, бирор хусусиятга эга эканлик ва бундаги ортикликни англатади: *дардчил*, *изчил*, *халқчил*, *эпчил*.

-чил II сифат ва равишларга қўшилиб, уларнинг озайтириш-кучсизлик маъносига шаклини ҳосил қилади; бунда -роқ, баъзан -иш, -имтир аффикслари англаган маънога яқин мазмун ифодаланади: *камчил* // *камроқ*; *кўкчил* // *кўкроқ* // *кўкиш*; *оқчил* // *оқроқ* // *оқиш* // *оқимтир*.

-чилик (-чи + -лик) қўшма аффикс; от ёки сифатлардан касб-ҳунар, фаолият-жараён, ҳолат билдирувчи от ясайди: *оилачилик*, *ошначилик*, *хурсандчилик*, *қассобчилик*, *қудаччилик*, *ғалаччилик* каби.

-чиқ I от ва сифатларга бирикиб, кичрайтириш маъносини англаувчи отлар ясайди: *қопчиқ*, *қорачиқ*.

-чиқ II феълнинг буйруқ шаклидан характер-хусусият билдирувчи сифат ясайди: *сирпанчиқ*, *қизганчиқ* каби.

-чоқ I феълнинг буйруқ шаклларига қўшилиб, хусусият, ҳолат, шакл каби маъноларни билдирувчи сифатлар ясайди: *тортинчоқ*, *чўзинчоқ*, *эринчоқ*.

-чоқ II отларга қўшилиб, кичрайтиш ва эркалаш маъносига от шаклини ҳосил қилади: *тойчоқ*, *қўзичоқ*.

-ш I феълдан ҳаракат номи ясайди: *сайраш*, *сакраш*, *титраш*, *фикрлаш*, *яшаш*, *ўқиш*.

-ш II феълларга қўшилиб, ҳаракат бирдан ортиқ бажарувчи томонидан биргаликда амалга оширилганлигини ифодаловчи биргалик нисбатини ҳосил қилади: *айблашди*, *ишлашди*, *қарашди*, *қучоқлашди* каби.

-шунос [ф. *شناس* — билувчи, билимдон; *شناختن* — «билмоқ, таниш бўлмоқ; танимоқ, тушунмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, касб-ҳунар, мутахассислик,

машғуллик оти ясайди: *адабиётшунос*, *тилшунос*, *товаршунос*, *тупроқшунос*, *шарқшунос*, *ҳуқуқшунос* каби.

-яп -а, -й билан ясалган равишдошлардан феълнинг ҳозирги замон давом шаклини ҳосил қилади: *бошлаяпман*, *ишляяпман*, *кел(а)япман* каби.

-қ I унли билан тугаган феъллардан нарса, қурол ва жараён билдирувчи отлар, шу ҳаракат билан боғлиқ турлича белгини англаувчи сифатлар ва отлар ясайди: *иссиқ*, *совуқ*; *сувоқ*, *ямоқ*, *ўтоқ*. Бу қўшимча билан ясалган баъзи сўзлар ҳам от, ҳам сифат вазифасида қўллана олади.

-қ II унли билан тугаган феъллардан ҳаракат ва ҳолат натижасида юзага келган белгини билдирувчи сифатлар ясайди: *порлоқ*, *тарқоқ*, *титроқ*, *хириллоқ*, *чанқоқ*, *шилдироқ* каби (қ. -к, -ак, -ик, иқ, -оқ, -уқ).

-қа I баъзи феъл ва отлардан ҳажм, хусусият билдирувчи сифат ясовчи каммаҳсул аффикс: *лойқа*, *қисқа*.

-қа II қ, ғ товушлари билан тугаган сўзлардан кейин қўшиладиган жўналиш келишиги қўшимчаси бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракат йўналишини, ўрин, пайт каби маъноларни ифодалайди: *боққа*, *ўтоққа*, *қирғоққа* каби.

-қаз жарангсиз ундош товушдан сўнг қўшилиб, феълнинг орттирма нисбатини кўрсатади: *тутқазмоқ*, *ютқазмоқ*, *ўтқазмоқ*, *қутқазмоқ* (қ. -газ, -гиз, -каз, -қиз, -ғаз, -ғиз).

-қали феълларга қўшилиб, мақсад билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *йиққали*, *туққали*, *уққали*, *чиққали* (қ. -ғали, -гани).

-қан феъллардан ҳаракат белгисини ифодаловчи сифатдош шаклини ясайди: *таққан*, *уққан*, *чиққан*.

-қани феъллардан мақсад равишдоши шаклини ясайди: *боққани*, *туққани*, *чиққани* (қ. -қали).

-қач феъллардан пайт маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ясайди: *боққач*, *таққач*, *туққач*, *чиққач*, *қизикқач* (қ. -ғач, -қач).

-қача феъллардан ўрин, чегара маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ҳосил қилади. *тоққача*, *қирққача*, *қишлоққача* (қ. -ғача, -қача).

-**қи** I жарангсиз ундош товуш билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, нарса, қурол, объект оти ясайди: *ачитқи, ивитқи, сачратқи, сочқи, чопқи, қичитқи* (қ. -**ғи**, -**қи**).

-**қи** II сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракат билан боғлиқ белги, ўрин, вақтга алоқадорликни билдирувчи сифат ясайди: *вайсақи, сиртқи, ташқи, қабаринқи*.

-**қиз** феъллардан орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *ютқизмоқ, ўтқизмоқ* (қ. -**ғиз**, -**қиз**).

-**қин** I феълга қўшилиб, иш-ҳаракат натижасида юзага келган жараён, ҳолат номини ҳосил қилади: *босқин, тошқин, тўсқин, учқун*.

-**қин** II буйруқ феълларидан хослик, хусусият, ҳолат маъноларини англаувчи сифат ясайди: *ёрқин, жўшқин, сотқин*.

-**қин** III қ, ғ, ундошлари билан тугалланган буйруқ майлидаги феъл асосларидан II шахс бирлик шаклини ҳосил қилади: *боққин, таққин* (қ. -**гин**, -**қин**).

-**қина** отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни эркалаш маъносини ифодалайди: *бўталоққина(м), дўндиққина(м), қароққина(м), қизалоққина(м)* каби (қ. -**гина**, -**қина**).

-**қир** феълларнинг буйруқ шаклига қўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *топқир, учқир, чопқир*.

-**қич** жарангсиз ундош товушлар билан тугаган феълларга қўшилиб, қурол-асбоб отини ясайди: *ёритқич, қисқич* каби.

-**қоқ** I феълдан жой оти ясайди: *ботқоқ* (қ. -**ғак**, -**как**, -**ғоқ**).

-**қоқ** II феъллардан характер-хусусият, ҳолат маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди: *бурушқоқ, ёпишқоқ, тиришқоқ, урушқоқ, уюшқоқ, қайишқоқ, қочқоқ* каби.

-**қу** эск. қ. -**қи** I: *чопқу*.

-**қун** феъллардан нарса оти ва ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *тутқун, учқун* (қ. -**гин**, -**қин**, -**ғин**).

-**қунча** феъл асосларидан пайт маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *ёққунча, туққунча, чиққунча* (қ. -**гунча**, -**қунча**).

-**қур** феъл асосларидан ҳолат, хусусият билдирувчи сифат ясайди: *учқур*.

-**ғаз** феъл асосларига қўшилиб, орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *турғаз, тўлғаз* каби.

ғайри- [а. *غیر* — бошқа, ўзга; ёт, бегона] одатда арабча сўзларга (сифатларга) қўшилиб, асосдан англашилган белгига зид, қарама-қарши маъноли сифатлар ҳосил қилади: *ғайриодабий, ғайрияхлоқий, ғайриилмий, ғайритабиий, ғайриқонуний*.

-**ғиз** феъл асосларига қўшилиб, орттирма нисбат шаклини ясайди: *тўйғизмоқ, тўлғизмоқ, ўтирғизмоқ* каби (қ. -**ғаз**, -**каз**, -**қаз**; -**ғиз**, -**қиз**, -**қиз**).

-**ғин** I буйруқ шаклидаги феъл асосларидан иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган жараён оти ясайди: *ёнғин, қирғин, қувғин* каби.

-**ғин** II феъл асосларидан хослик, хусусият, ҳолат маъноларини англаувчи сифат ясайди: *озғин, сўлғин, қизғин*.

-**ғир** буйруқ шаклидаги феъл асосларига қўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *олғир, ўзғир*.

-**ғич** I феъл асосларига қўшилиб, ундан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи нарса-қурол отини ясайди: *елиғич, савағич, сўрғич, томизғич, тўғнағич, чизғич, қашлағич, қирғич* (қ. -**ғич**, -**қич**, -**қич**).

-**ғич** II феъл асосларига қўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *бошланғич, юлғич* каби (қ. -**ғич**, -**қич**).

-**ғоқ** I феъл асосларига қўшилиб, ҳаракат-ҳолат номини билдирувчи от ясайди: *тўлғоқ*.

-**ғоқ** II феъл асосларига қўшилиб, характер-хусусият, ҳолат маъноларини билдирувчи сифат ясайди: *тойғоқ, тўзғоқ, қурғоқ*.

-**ғу** феъл асосларига қўшилиб, натижа оти ясайди: *урғу, туйғу, чолғу* (қ. -**ғу**, -**қу**).

-**ғун** феъл асосларига қўшилиб, «шу хусусиятга эга бўлиш» мазмунидаги сифат ясайди: *бузғун, туйғун, уйғун* (қ. -**ғин**, -**ғин**).

ҳам- [ф. *هم* — бирга, бир-бири билан; бирга бажарувчи, тенг, бир хил] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага алоқадорлик, уни биргаликда бажариш каби маъноларни ифодаловчи отлар ясайди: *ҳамкасб, ҳамсуҳбат, ҳамфикр* каби. Кўп ҳолларда бу қўшимча -**дош** қўшимчаси билан синоним бўла олади (қ. -**дош**).

Ўзбек тилининг изоҳли луғати

V жилд

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти

(Тошкент, 100011, Навоий кўчаси, 30-уй)

Факс: (71) 244-34-38

E-mail: ume2@yandex.ru

Нашриёт лицензияси АИ № 160, 2009.14.08.

ISBN 978-9943-07-750-8

2020.01.05.да босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70 x 100¹/₁₆. Офсет қоғозда босилди.
64,82 нашриёт-ҳисоб табағи. 48,1 босма табок
Адади 3000. Шартнома №206.

«Credo Print» МЧЖ китоб фабрикасида чоп этилди.
Тошкент шаҳар, Боғишамол кўчаси 160.
Тел.: 71 234-44-01/05. www.credoprint.uz
Буюртма №439-20

**DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
DEPARTAMENTI**

ISBN 978-9943-07-750-8

9 789943 077508